Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың март 2 среда
№ 52 (13652)
1925 чылда үндезилеттинген.
Өртээ 3 кепеек.

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга уткуштур

Үндезин реформаның оруу-биле

ЧАА БАЙДАЛДАРДА

Ажыл-агыйны чорударының база эргелеп башкарылганың чаа байдалдары, долу бот-орулга-чарылгаже, бот-акшаланыышкынче бүдүрүлгелерниң шилчээни, оларның бот-тускайлаң чорууну калбартканы социалистиг чарыштың ролюн бедиткен. Бүдүрүлгелерниң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедириниң чугула чепсээ база-ла социалистиг чарыш боор турар. Улус ажыл-агыйының кайы-даа адырларында эде тургустунуушкун чорup турар бо үеде социалистиг чарышты организастаарын эде көөрүн, ону дээштиг болдурарын үе негеп келген.

«Тыва автотранс» каттыжыышкынның бүгү автобүдүрүлгелери эрткен чылдың октябрь бирден эгелеп ажыл-агыйны башкарарының чаа байдалдарынче шилчээн. Республиканың автобүдүрүлгелери долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче шилчээнден бээр дөрт ай ажыг үе эрткен. Бо эрткен үе чүнү көргүзүп турарыл?

Автобүдүрүлгелерниң удуртукчулары болгаш специалистери, ында профэвилел комитеттери чаа байдалдарда ажылдаарынга багай белеткенгенин, оларның мурнунда кандыг бергелер туруп турарын ам-даа чедир үнелеп көрбээнин, ажыл-агыйның иштики бот-орулга-чарылгазынче кичээнгейни кошкатканың, экономиктиг сорулгаларже ханылап кирбейн турарын бот-орулга-чарылга болгаш бот-акшаланыышкынның баштайгы түңнелдери көргүзүп турар. Дыка хөй удуртукчулар боттарының орулгаларын, чарыгдалдарын ам-даа эки санап өөренмээнин, арыг орулганы канчаар киирип алырынче белеткелиниң кошкаанын баштайгы түңнелдер көргүзүп турар. Бо бүгүнү херекке албааның түңнелинде, Шагаан-Арыгның, Чадааның болгаш Кызылдың 2 дугаар автобүдүрүлгезиниң коллективтери чүък сөөртүлгезиниң хемчээлиниң талазы-биле планныг онаалдаларын январьда күүсетпейн барган. Ниитизи-биле каттыжыышкынның бүдүрүлгелери январьда чүък сөөртүлгезиниң хемчээлинин, ооң иштинде кезээ ёзугаар сөөртүлгелерниң планын күүсетпээн.

Планныг онаалдаларын күүсеттинмейн барганының бир чылдагааны социалистиг чарышты ам-даа четпес организастап турарывыста. Чогум-на ынчангаш ниити ажыглалдың автотранспорт бүдүрүлгелериниң социалистиг чарыжының негелделерин эде көргеш, көргүзүглерниң санын кызырган. Мооң мурнунда социалистиг чарыштың негелделеринге 22-ден хөй көргүзүглерни киирип турган болза, ам 8 көргүзүг бар апарган.

Ол чүү ындыг көргүзүглерил? Ол дээрге бот-орулга-чарылганың болгаш бот-акшаланыышкынның кол экономиктиг көргүзүглерин көргүскеп кезээ ёзугаар чүък сөөртүлгезиниң, пассажирлер аргыштырганындан киирип алган орулгаларның хемчээли, арыг орулга, күш-ажылдың бүдүрүктүлүүнүң өзүлдези, одаар чүүл талазы-биле камналга, кол-кол фондуларны, чурттаар бажыңнарын, социал албан черлериниң объектилерин ажыглалга киирери дээн чижектиг кол көргүзүглер боор турар.

Чарыштың хевирлерин база кызырган. Ол ам дөрт болу берген. Автобүдүрүлгелер аразынга чарыш, бригадалар аразынга «Эң эки бригада», чолаачылар аразынга «Мергежилиниң тергиини» ат дээш база комсомолчу-аныяктар бригадаларының аразынга социалистиг чарыш. Шак мынчаар организастаарга бүдүрүлгениң бүгү-ле деңнелдеринге күш-ажылчы маргылдааларның, чогаадыкчы дилээшкиннерниң байдалдары тургустунар. Бот-орулга-чарылганы, коллективтиг керээни нептередири, ажыл төлевириниң болгаш күш-ажылга идиг бээриниң чаа негелделери шак ындыг эчис сорулгага дүгжүп турар. Бо бүгүнүң түңнелинде ажыл-агый механизминиң, бүдүрүлгени эргелеп башкарарының бүгү системазының чарылбас кезээ болган турар ужурлуг.

«Күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжыышкынының) дугайында» ССРЭ хоойлузунга дүүштүр күш-ажылчы коллектив чөвүлели бүдүрүлгениң партия, профэвилел болгаш комсомол организациялары-биле кады социалистиг чарыштың негелделерин бадылаар, ооң түңнелдерин үндүрер. Чарыштың негелделерин ажылдап кылып турар үеде бүдүрүлгениң долу бот-тускайлаң чоруун сагыыр ужурлуг. Социалистиг чарыштың хевирлерин, көргүзүглерин, эгелээшкип кызырып үстүнден айтып бээр чоруктан ойталаар үе келген.

Үениң негелдезинге дүүштүр социалистиг чарыш боттуң чаңгыс аай болур ужурлуг. Күш-ажылдың бүдүрүктүлүүн бедидип, эртем-техниканың чедиишкиннерин ажыглап, курлавырларны камнап ап тургаш, бүдүрүлгениң бот-орулга-чарылгалыг орулгазынга эң бедик салыышкынны киирериниче чарыш угланган турар. 10-15 чылдар бурунгаар социалистиг хүлээлгелерни хүлээп алырын үстүүртен албадаар турганындан социалистиг чарыштың ролю кудулаан турган. Ооң түңнелинде ажылчын кижи социалистиг хүлээлгезинге чүгле ат салып каар турган.

Эргелеп башкарылганың экономиктиг аргаларынче шилчээни-биле чергелештир социалистиг хүлээлгелерни хүлээп ап тура, планныг онаалдаларны күүседиринге кижилерниң сонуургалын көдүрериниче кол кичээнгейни салыры чугула. Чарышка киржилгени хүлээлгелерге үндезилеп үнелээр чоруктан адырылганы дээре. Ол арга ам эргижирээн. Чарыштың киржикчилерин материалдыг болгаш моральдыг шаңнап-мактап турарывыста боттуг четпестер ам-даа бар.

Бүдүрген ажыл-иши база социалистиг чарышка чедип алган көргүзүглери дээш шаңнал акшазын хуваай бээр чоруктарны чамдык бүдүрүлгелерниң удуртукчулары, профэвилел комитеттери болгаш экономистери мооң мурнунда болдуруп турган. Ол шын эвес. Ажыл-агый чорудулгазының кол көргүзүглери дээш шаңнал акшазының хемчээлин улгаттыларын ВЦСПС күш-ажылчы коллективтерге сүмелеп турар. Чарышка шаңналдыг чер алган дээш 10-20 рубль-биле шаңнаар чоруктан ойталаар үе келген. Социалистиг чарыштың ажык-чаргыг болуруниче кичээнгейни күштелдиргеш, моральдыг идиг бериишкининче сагыш салза чугуур.

Күш-ажылчы маргылдааны чорударынга таарымчалыг байдалдарны тургузуп, чарышты канчаар чорутурарын база ооң түңнелдерин күш-ажылчы коллективке доктаамал чедирери — бүдүрүлгениң удуртукчузунуң дорт хүлээлгези. Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынче уткуй бар чорүй, социалистиг чарыштың дээштиини бедидип, ону төлептиг уткуур дээш шудургу ажылдаар ужурлуг бис.

Дадар-оол ОЮН,
автотранспорт болгаш чагыг оруктар ажылчыннарының профэвилел обкомунуң даргазы.

«Фермаларда байдал кандыгыл?»

Шак ындыг эге-биле республиканың чамдык ажыл-агыйларында фермаларның материал-техниктиг баазазының, ында экономиктиг болгаш социал айтырыгларны канчаар шиитпирлеп турарының дугайында материалдарны эрткен чылдың төнчүзүнден бээр солунга парлап эгелээн.

Бо айтырыгның амгы үеде чидии-биле тургустунуп келгенниниң бир чылдагааны болза, республикада саанчыларның «3000» деп клувунуң тургустунганы. Ооң кежигүннери сүт саалдазын көвүдедири-биле республиканың малчыннарынга кыйгырыг үндүрген. Ол ышкаш партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга уткуштур социалистиг чарыш база чер-черде калбарган. Бо-ла бүгү айтырыгларны чедиишкинниг шиитпирлээринге ферма ажылчыннарының, зооветспециалистерниң ролю аажок улуг. Эки ажылдаар дизе, шалыпчыларның дуржулгазын база өөренир херек. Бир кол негелде ол.

«Фермаларывыста байдал кандыгыл?» деп чугаага киржирин Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады, «Кок-Тей» совхозтуң саанчызы, республиканың саанчыларының «3000» клувунуң кежигүнү Саара Ховалыговна Арандолду дилээн бис.

СОНУУРГАЛДЫ ХАЙНЫКТЫРАР

Амгы үеде партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязын төлептиг уткуур дээш чарыш калбарган. Партияның болгаш чонуң амыдыралында улуг чугула политиктиг ол болуушкунну күш-ажылчы белектер-биле уткуур, бүгү улустуң чарыжын организастаар дугайында СЭКП ТК-ның доктаалы база бар. Мен коммунист кижи болгаш ук чарышка киржирим бирги сорулгам деп санап турар мен. Оон аңгыда, республиканың саанчыларынга мурнунда турбаан чаа чүүл — «3000» деп клуб база тыптып келген. Үш муң дээрге үш муң-на харын. А оон артык — бисте, харын бистиң «Кок-Тей» совхозтуң фермазында, бир инектен-не 4020 килограмм сүттү саапкан республика чемпиону Борис Сат бар. Бистерниң саанчыларының, чоорту чедип алыр ужурлуг бир кол сорулгазы ол деп бодаар мен.

Ынчаарга ам малдан хөй продукция алыр дизе, ону ажаап-тежээп билир херек. Ол дээрге «саанчының дуржулгазы» деп состе катай кирип турар бир кол чүүл ол. Бистер машина-техника-биле дорт ажылдавайн турар, инек саап турар улустур бис. Инек бүрүзүнүң аажы-чаңы аңгы-аңгы. Олардан хөй сүт саап алыр дизе аллы арга херек.

Мен, чижээ, хунажыннарны алырымда, оларны хынамчалыг өөренип көөр мен. Шолазың безин дораан адавас, оларның аажы-чаңын барымдаалап тургаш, чоорту адаар мен. Чымчак аажы-чаңныг болза, ындыг инекке арай часcыды адаар шоланы, а хоңгунсумаар болза калыт, доңгун шоланы бээр мен.

Меңээ бир аажок дедир чаңныг инек турду. Буттарын хүлүп албаанда, сагдырбас-даа. А холуп, брактап каапгар дээрге, сүткүрү аажок. Ону аргазып дилеп тургаш чаажыктырып алдым. Канчанган деп мен? Оожум, томаанныг инектер аразынга ону тургузуп алдым. Саалда аппаразын ажылдадыпкаш, ооң-биле шуут-ла чугаалажыр мен. «Кожаларын чоп анаа турар-дыр, сен база ынчал даан» дигилээр мен. Шынап-ла, ол инээм ам чаажыгып калган. Шак ындыг арга-биле мен чаңгыс эвес хунажынны «эде кижизиткен» мен.

Амгы үеде мээң бөлүүмде 35 аныяк инек бар. Оларның чаңгызын-даа хап-соп кербээн мен эп-чөп-биле өөредип алдым. Баштайгы чылында-ла оларның бирээзинден 2400 килограмм сүттү саап алган мен. Бо чылын 3000—3500 килограмм чедирер деп планнап турар мен.

Малга база арга-чаңчылла херек. Оон башка чежедаа чемгерип тургаш, оон хөй сүт саап ап шыдавас сен. Ынчалза-даа инектиң сүдүн көвүдедир дизе, чогуур негелделер, материал-техниктиг бааза чем херек. Бистиң фермада кажаалар улуг, делгем, чырык, чылыг. А механизастааның талазы-биле республикада безин эң дээрелерниң бирээзи болуп чадавас.

Бистиң удуртукчуларывыс малчыннарының дугайында дыка сагыш салып турар улус бо. Буфет бар, оон кажан-даа барып шайлай тыртып алыр сен. Кызыл-булуң, клубтуг бис, ол ышкаш эде кеттинип, чунуп алыр өрээлдивис база бар. Хеп чуур черни безин ажыткан. Суурувуста чаңгыс-ла кудук бар, хеп чуурда оон барып сутлаар турдувус.

Малчыннар чурттаар бажыңнары-биле бүрүн хандыртынган. Уруглар салы ажыттынган. Фермавыс совхоз төвүнден ырак эвесте турар улус бис. Чаңгыс сос-биле чугаалаарга, кижиниң ажылдаарынга ындыг таарымчалыг чүүлдер бар болурга, хей черге сагышсыравас, чардыкталбас. Байдал мындыг турда багай ажылдаары шуут-ла ынчыг херек ышкажыл. Мындыг коллективке чуду-каралаар кижи-даа таарышпас боду-ла үнүп чоруй баар. Эрткен чылын саанчылар бир инектен-не 300 килограммны мурнукузундан хөйнү саап алдылар. Үш кижи үш муң килограмм сүттү чыл түңнелинде саап алды.

Оон-даа хөй сүттү ниити ферма саап ап болур бе? Болур. Мал чеминиң баазазы аажок кошкак. Чайын инектерни курган ховуга кадарар бис, кандаашкынныг чылдарда суг дыка берге, малдың чаглактаныр чери-даа чок. Чазын чажып тараан сиген үнүп кээрге, харын эки апаар бис. Кыжын дыка берге. Чуулуктуг база бөдүүн-даа чем чедишпес. Бисте витаминниг сиген далганы белеткээр агрегат, чүге-ле ийик, совхозта чок. Малга борбаандылар бээр болза, сүт та кайы хире ковудээр ийнен. Дазыл чемиштиг чем безин ёзулуг ховар-дыр. Мал чеми белеткээр цех безин чок улус бис. Саваңны хээндектээш, олчаандырарын каап бээр. Ону ызбыраадып берген болза! Хоолулуг концентраттар, микроэлементилерни бээр болза, бистиң ферманың саанчы бүрүзү 3000 килограммны чайлыг саап ап шыдаар. Эрткен чылын көргүзүүвүс бир инектен ортумаа-биле 2700 килограмм болду.

Бистиң зооветспециалистеривис шыырак улус, эң ылаңгыя кол зоотехник Галина Леонтьевна Сагаан эки кижи. Оларны мен ындыг-мындыг силер деп хомудадыр, чемелээр бодавайн-дыр мен, ынчалза-даа фермада селекция-уксаажыдылга ажылы кошкак деп дорт чугаалаар апаар мен. Мурнуңда ышкаш хөй эвес-даа болза, аарыг-аржык болгаш кызырай бээр инектер бар. Чажыргаш чоор. Ындыгларны бедик продуктулуг инектер-биле дарый солуур херек.

Кажан совхозтар бот-орулга-чарылгаже шилчип киргенде, чарылгаларны боттары дуглаар апарганда, хамык ажылды черле ёзулуг негелде-биле организастаарын бистер, малчыннар, удуртукчуларывыстан, зооветспециалистерден дилеп турар бис. Бистерге таарымчалыг байдалдарны тургузар-ла болза, магалыг чаагай чем — сүттү сава долдур саап бээр бис.

Амгы үеде Тыва АССР-ниң Агроүлетпүркомунуң шугуму-биле республиканың бүгү-ле фермаларында малчыннарны саалда аппараттарынга база малдың ажаалда-хайгааралының талазы-биле өөредип эгелээн деп дыңнаан мен. Ол кончуг эки. Өөренир-ле, өөренир херек. Мал-маганның тургузуун дериг-херекселдерни канчаар ажыглаарын билбес болза, канчап хөй сүт саарыл? Хоржок. Эки чурттаар дизе эки ажылдаар херек.

Саара АРАНДОЛ,
Кызыл район.

«Шынга» харыы

ХЕМЧЕГЛЕРНИ АП ТУРАР

Бо чылдың февраль 8-те бистиң бижикчивис Куулар Аракчааның «Экижиээн, эрги хевээр. Ынаныш кажан бадыткаттынарыл? Экижинишкин ол бе» деп эгелиг чүүлү солунга үнген. Ол шүгүмчүлелдиг материалды хынап, хемчег алыры-биле Тываның авиаотрядының командири А. В. Марцехаже редакция чорутkан. Ооң харыызын мооң адаанда киирдивис.

Эш Аракчаа билет садып алыр дээш 1988 чылдың январьда айтырыг тургускан турган-дыр. Аэрофлот шугуму-биле паспорт чокка билет садарын 1988 чылдың февраль 1-ден эгелээрин авиабүдүрүлгениң удуртукчузу телевидениеге чугаалаан турган. Ынчангаш бо хуусаа четпейн турда, паспорт чокка кассирниң билет сатпайн барганы шын боор турар.

Тыва иштинге ужудар рейстерге билеттерни 10 хонук, чурт иштинге чоруур билеттерни 30 хонук бурунгаар садар кылдыр чурумчуткан. Хоорайда билет садар агентствонуң бажыңын эде дерип, чаарткан соонда, бо чылдың март 1-ден эгелеп республика иштинге чоруур билеттерни 30 хонук бурунгаар садып эгелээр.

Пассажирлер хандырылгазын экижидер дээш агентствонуң ажылынга хамаарышкан өске-даа четпестерни адыр талазы-биле хемчеглерни отрядтың командылалы ап турар.

Анатолий МАРЦЕХА,
Тываның каттышкан авиаотрядының командири.

• • •

ЧЕТПЕСТЕРНИ ЧАЙЛАДЫР

Тес-Хемниң Ү. Шынаа суурда почта чедирилгезиниң багай боол турарын база радио дамчыдылгаларны чамдыкта дыңнавайн турарының дугайында чагаа редакцияга келген. Ук чагаада айыткан четпестерни чайладыр хемчеглерни алыры-биле ону Харылзааның бүдүрүлге-техниктиг эргелелинче чоруткан. Оон мындыг харыы келген.

Ү. Шынаа суурда радио белдири албан чериниң, радио дамчыдылга четкилерин болгаш антенналарны совхоз бодунуң акша-хөреңгизиниң күсели-биле тудуп алган. Улус депутаттарының Тес-Хем район Совединиң күүскомунуң даргазы С. М. Достай-биле дугуржулга ёзугаар солун-сеткүүлдү, почта-биле чорутkан бижик-чагааларны неделяда үш катап почта машиназы чедирип турар. Хөл-Өөжүнүң чурттакчыларын почта харылзаазының ачы-дузазы-биле хандырар сорулга-биле почта машиназы аңаа 1 шак турар кылдыр база дүгүрүшкен.

Самагалдай — Ү. Шынаа аразынга автобус хүнүнүң чорул турар болу бергенде солуннарны, журналдарны, бижик-чагааларны үш хонук иштинде автобус-биле чедирер. Солуннарны, журналдарны, бижик-чагааларны суур иштинге совхозтуң почтачызы тарадыр.

Дүгержап ЧОКСУМ,
Харылзааның бүдүрүлге-техниктиг эргелелиниң кол инженери.

ПОЧТАЧЫ

Кызыл-Тайга суурнуң кудумчуларынга бажың санай эргип чоруур, ишкир сумка чүъктээн херээжен кижини бо-ла көрүп болур. Ол почта салбырындан эртен эрте үнүпкеш, орайга чедир ында чагаа-бижиктерни, солун-сеткүүлдерни херек адрестеринге чедирип чорда-ла сумканың «хырны» сенип каар.

Ол кымыл? Ол дээрге суурда хүндүткелдиг кижилерниң бирээзи — беш оол, беш кысты азырап өстүрген Маадыр-ие почтачы Севилбаа Шагжаевна Ондар-дыр. Чурттакчы чоннуң чагаа-бижиктерин, солун-сеткүүлдерин С. Ондар ам чээрби беш чыл иштинде тарадып, ой-шаанда, бүрүн чедирип берип турар. Ол кызымаккай ажылы дээш хөй удаа шаңнадып, мактадып келген. Чоннуң чагаа-бижиин, чагылгаларын саадаткан ындыг таварылга чаңгыс-даа турбаан.

Урут-дарының кижизидилгезинге, өг-бүлениң ажыл-амыдыралынга ол база-ла четтигип, аңаа төлептиг үлүүн киирип турар. Ылаңгыя ногаа, чимис тарып ажаарынга аажок сонуургалдыг. Ооң бажың чанында садчыгажында янзы-бүрү ыяштар, чечек, чимис чүзүн баазым. Маадыр-иениң күш-ажылга эрес-кежээ чоруу ажыл-төлге эки үлегер-чижек боор турар. Ол уругларын күш-ажылга бичиизинден тура-ла ынак кылдыр кижизидип келген.

Ооң улуг оглу Афганистанга интернационалчы шериг хүлээлгезин эрттиргеш, амыр-менди ээп чанып келген. Амгы үеде ол Кызылда харылзаа салбырында курста өөренип турар. Ону дооскаш авазының аайы-биле харылзаа шугумунга ажылдаар, ооң шилип алган күзели ындыг. Эрес-кежээ почтачы Маадыр-иениң оон өске уруглары школада эки өөредилгелиг деп мактадып турар.

Эртен эрте уруглары школаже озалдавайн өөренип чоруп каар, а почтачы ие сумказын чүъктепкен бажың санай чоруптар...

Тюлюш САНДЮ,
«Ишкин» совхозтуң Кызыл-Тайга салбыры, Сүт-Хөл район.

ЧЕПСЕГЛЕНИИШКИННИ ДҮЖҮРЕРИНИҢ БОТТУГ ФАКТОРУ

Ортумак болгаш оон биче ыраккыылдыг ракеталарны узуткаар дугайында төөгүлүг Керээге ат салырынга совет хөй-нииттиг организациялары биче эвес рольду ойнаан. ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Палаталарының даштыкы херектер талазы-биле комиссияларының ажылчын органы — белеткел комиссиязының кежигүннеринге ортумак болгаш оон биче ыраккыылдыг ракеталар дугайында Керээни бадылаар айтырыглар талазы-биле боттарының саналдоналын ук организацияларның төлээлекчилери дыңнаткан.

Тайбың камгалалының совет комитединиң чепсеглениишкинни дүжүрер талазы-биле комиссиязының даргазы Р. Г. Богданов Керээни бадылаарының дугайында айтырыгны чугаалажып көөрүнге хөй-нииттиң калбаа-биле киириштирип турары кончуг чугула дуржулга болур деп чугаалаан. Чепсеглениишкинни дүжүрериниң хөй-нииттиң саналоналының улуг салдарлыг апарганын ол бадыткап турар.

Керээге ат салганы барыын европейжилерниң угаан-бодалында демократчыдылгаже угланыышкынның болдунганын херечилеп турар деп, В. Н. Шенаев (Европага айыыл чок чорук болгаш кады ажылдажылга дээш совет комитет) демдеглээн.

Камгалал үлетпүрүнүң ажылдакчыларының профэвилелиниң ТК-зының секретары С. И. Шукин боо-чепсекти бүдүрериин кызыралы болгаш соксадыры ол адырда ажылдап турар кижилерниң ажыл төлевиринге, акша орулгазынга бергедээшкиннерни болдура бээр дээр чүүлдер база бар. Ол ындыг эвес. Ол адырның ажылдакчылары улус ажыл-агыйының кайы-даа адырларынга ажылдай бээрлер. Тайбың продукцияны бүдүрүп, бот-орулга-чарылга-биле ажылдай бергеш, олар ажыл төлевириниң амгызындан хөйнү ап болурлар деп чугаалаан.

Воткинскиниң машина тудуушкун заводунуң ажылчыны А. Н. Анкудиновтуң саналын комиссия хуралының киржикчилери, ылаңгыя даштыкы журналистер улуг сонуургал-биле дыңнаан.

— Тускай даалганы бээрге бригадам-биле кады ракеталар чып эпте турдувус. Чурттуң камгалалынга херектиг боорга, оларны эки шынарлыг кылып турган бис. Ындыг болзажок бо ракеталарның чамдыктары демей-ле ажыглаттынмайн баар боор деп бодал кижи сагыжындан ыравас боор чорду. Чүге дээрге баштайгы ракеталар салдынарга-ла харыы согуг келир болгай. Оон соонда арткан ракеталарны салып үндүрер кижи кайын турар деп бодал сагышка кирип кээр. Оон соонда нефть үлетпүрүнге херектиг дериг-херекселдерни кылып эгелээнивисте сеткиливис амыраан — деп, ол чугаалаан.

ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының корреспондент-кежигүнү А. А. Кокошин ядролуг чепсектиң ийи хевирин узуткаары дайын айыылын болдурбазынга, айыыл чок чорукту быжыглаарынга конструктивтиг рольду ойнап турар деп демдеглээн.

«Совет генералдар болгаш адмиралдар тайбың болгаш чепсеглениишкинни дүжүрери дээш» бөлүктүн өмүнээзинден Р. Г. Симонян чүве чугаалаан. Совет хөй-нииттиг организацияларының Керээни бадылаар дугайында саналын деткээш ол чепсеглениишкинни дүжүрер дээш мооң соңгаар-даа дээштиг хемчеглерни алырынче хурал киржикчилериниң кичээнгейин угландырган.

Тайбыңны быжыглаарынга, улустар аразынга найыралды хөгжүдеринге кино амгы үеде онза улуг рольду ойнап турар деп, ССРЭ-ниң Кинематографистер эвилелиниң баштаар чериниң бирги секретары Э. Г. Климов чугаалаан. Кино уран чүүлдүң күжү-биле тайбың камгалалынга боттуг салыышкынны киирери совет кино ажылдакчыларының хамааты хүлээлгези болур.

Белеткел комиссиязының даргазы Г. М. Климов бистиң ажылывыстан ук Керээни бадылап болур деп түңнелди кылып болуруп чугаалаан. Совет кижилерниң хөй кезии ол Керээни бадылаарын саналдап турар. Бо айтырыгны хөй-нииттиң калбак киржилгези-биле чугаалажып көрүп турары чепсеглениишкинни дүжүрер чорудулганы улам ханыладырынга боттуг үндезинни берип турар деп, ол түңнеп чугаалаан.

(СЭТА).

ПРЕССТЕР

МОСКВА. Н. Бауман аттыг политехниктиг дээди училище Москваның элээн каш бүдүрүлгелеринге пресстерниң чаа хевирин белеткеп кылган. Ону нептереткениниң экономиктиг ажыы үш чүс муң рубль ажыг болган. Чурттуң хоочун дээди өөредилге черлериниң бирээзиниң «машиналар болгаш базыышкын-биле болбаазырадып кылырын автоматчыдарының» кафедразы бүдүрүлгелер-биле сырый харылзааны тудуп турар.

(СЭТА).

ЧУРУКТА: София Оюн харылзаа техникумун дооскаш, Кызыл хоорайның төп почта белдиринге кээп ажылдап кирген.
Почта операцияларын ол дүрген сайгарып, келген улусту шалыпкын эрттиреринге мергежээн. Хүлээп алган акша-көпеейге самчыгдал-даа кылып көрбээн. Ында ажылдап турар аныяктар ооң дуржулгазын ажыглап, чарышка идепкейлиг киржип, планныг даалгаларны ажыр боттандырарынга комсомолчу үлүүн киирип турарлар.
Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

БАЗА КАТАП КИРИПТИМ

«Тере-Хол» совхозтуң Алды-Балыктыгда хойжу бригадада малчыннап турар мен. Кыштаам суурдан ораан чок ыракта — Кара-Дагда. Кышкы чымыштыг ажыл-иш үезинде хенертен аардым. Кустуруп эгелээн. Эмнер ишсимзе-даа дээредээр ужур чок. Балыктыгның эмчизи суур кирип, эмчилээримни сүмелээн.

Кунгуртугга келгеш, улуг терапевт Каадыр-оол Дакпаевич Меңниг-оолдуң хүлээп алыышкынынга кирип, ооң хынамчалыг шинчээниниң түңнелинде аарыг илерээн. Чыдар эмнелгеге сагыш чопангыр эмчилерниң, сестраларның, санитаркаларының ачы-буяның көрүп чайгаарла сегидим. Эмчивис аарыгны ылап-ла ажып эртер, ону аскирти эмнээр дээш кызымак, чүткүлдүг кижи болду. Улуг, биче аарыг улус-биле чугаалажып-даа билир, шынап-ла, эки эмчи деп бүзүреп көрдүм.

Эмчилерниң ачызында кадыым экижип, кышкы чымынче база катап шымнып кирип, кыштаамче омак-сергек аъттаныптым.

Александра ИРГИТ,
Кызыл район
Алды-Балыктыгның малчыны.

ТАНЫЖЫҢАР, ЧАА КИЛДИС: СОЦИАЛ АЙТЫРЫГЛАР КИЛДИЗИ, телефону 3-41-23

КИЧЭЭНГЕЙНИҢ ТӨВҮНДЕ—КИЖИ

Кижи, Кижи фактору. Социал-экономиктиг хөгжүлдениң дүргедедиринге кижиниң ужур-дузазы. Бо сөстер сөөлгү үеде, ылаңгыя СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунуң, СЭКП-ның XXVII съездизиниң соонда улам ханы утка-шынарлыг апарган. Чурттуң экономиктиг болгаш социал амыдыралы быжыккан тудум хамаатының бүрүзүнүң чаагай чоруу улам экижиир. Ол чаагай кежиктиң бүдүрүкчүзү — кижи. Ынчангаш партия болгаш чазак олче сагыш салырын онза чугула деп санап турар.

Кижи дугайында сагыш салышкындан чидириг черле болбас. Оларның хүн бүрүдеги амыдыралын экижидер болзувусса, улус ажыл-агыйының кайы-даа адыры бурунгаар базымны кылыр, хөгжүүр. Ылангыя чурттал-га бажыны, садыг, коммунал хандырылгазы кол айтырыглар болуп турар. Бистиң республикада бо айтырыгларны чогумчалыг шиитпирлээр дээш ажылдар чорупта турар-даа болза, ниитизи-биле сагыш салыр, чедир кылыр чүүлдер хөй болуп артпышаан. Ынчангаш «Шын» солун редакциязы ук айтырыгларны шиитпирлээринге боттуг дуза киирер сорулга-биле **социал айтырыглар килдизин** тургускан. Ук килдистиң ажылы номчукчуларның дорт киржилгезинден, оларның чагыг-сүмелериниден хөй чүүл хамааржыр дээрзин баш удур чугаалаза артык эвес. Ынчангаш килдис кандыг айтырыгларны онзалап чырытса, чүүже кичээнгей салза чугулал дээрзин сүмелээн чагааларны силерден манаашаан, чырыдар деп планнаанывыс колкол айтырыгларга доктаап көрээли.

Чуртталга бажыңының дугайында айтырыгның чидиин чугаалаар хереэ чок. Партия болгаш чазак 2000 чылга чедир өг-бүле бүрүзүн аңгы квартира-биле хандырар деп сорулганы база аңаа салбаан. Ол чугула социал айтырыг болур. Бистиң республиканың барык хоорай, суур бүрүзүнде чуртталга бажыңы оочурлаан өг-бүлелер хөй. Ону хуваап турарын колдуунда хоойлу ёзугаар чорудуп турар-даа болза, социал чөптүг чорукту сагывайн баар таварылгалар бар. Ындыг фактыларга удур шыңгыы демиселди чорудар.

Оон аңгыда чуртталга айтырыын чогумчалыг шиитпирлээриниң бир кол аргазы — **хуу тудугну калбартыры.** Бо талазы-биле СЭКП ТК болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели бо чылдың февраль 11-де «Хууда чуртталга тудуунуң хөгжүлдезин дүргедедир талазы-биле хемчеглер дугайында» доктаал хүлээп алган. Ында тодаргай сорулгаларны салган. Маңаа хамаатыларның канчаар киржип турарын, организацияларның, бүдүрүлгелерниң, чер-чер Советтериниң, соң күүскомнарының кандыг салдар чедирип турарын, ниитизи-биле доктаалдың канчаар күүсеттинип турарын тодаргай чырыдарын оралдажыр бис.

Мурнуку үениң дуржулгазын барымдаалап мындыг чүүлдү сагындырып кагза артык эвес. Чамдык номчукчулар редакцияже чагаа бижиптерге-ле бажың-биле хандыртына бээр дээн бодал-биле чөптүг эвес хомудалдарны «Шынче» чорудуп турган. Солунче чүве бижээн кижиле дээш өске, чагаа бижээн кижини мурнады бажың бээр дээш демисежир сорулга редакция мурнунда салдынмайн турар. Айтырыг — чүгле социал чөптүг чорукту сагыыры дээш тургустунуп турар. А шын эвес чүүл-биле авторну хомудадыпкан болза, байдал өске, редакция сайгарып көргеш, ооң талазынга туржур апаар.

База бир чугула айтырыг— **Аъш-чем программазының боттанышкыны.** Маңаа хуу дузалал ажыл-агыйы улуг рольдуг. Бистиң республиканың чамдык хоорай, суурларында картошка, ногаа тарыырынга таарымчалыг черлерде дыка хөй кижи огородунда чашпан «өстүрүп» орар болгай. Ындыгларны, ол ышкаш мал-маган өстүрбейн турарларны килдис шыңгыы шүгүмчүлээр. Көдээ черде чурттап орар хирезинде магазинде эът, сүт, чуурга, үс чок деп чөптүг эвес хомудал үндүрүп турарларны буруу шавар. А дузалал ажыл-агыйын идепкейлиг хөгжүдүп турар чурттакчыларның дуржулгазын калбаа-биле пропагандалаар, а оларга дузалашпайн турарларны шүгүмчүлээр сорулга салдынган.

Чоннуң садыг болгаш амыдырал хандырылгазының айтырыглары ам-даа бисте экижидерин негеп турар сорулгалар болур. Күрүне болгаш кооперация садыгларының дыка хөй магазиннеринде бараан ассортиментизи ам-даа кызыы, хереглекчилер ниитилелдериниң садыг каттыжышкыннарының специалистериниң тоомча чок чорууңдан баазада бар безин бараанннар магазиннерде чок болгулаар болгай.

Ниитизи-биле садыг-даа, амыдырал-даа хандырылгазынга холбаштыр чоннуң хереглелин мурнуку үелерде чугула деп санавайн келгени чажыт эвес болгай. Ындыг тоомча чок чоруктарның уржуундан чамдык малчыннарже автомагазиннер ис баспас, ырак-узак сайырларда хензиг безин магазин чок, ооң уламындан хлеб, от садып алыр дээш кожазында суурже азы район төвүнче кирер чоруктар тургулаан, ол ам-даа уламчылап турар.

А коммунал ажыл-агыйының чоңга чедирип турар ачы-дузазы аажок улуг. Амгы үеде район, суур саңында гостиницалар, чунар-бажыңнар болгаш өске-даа ачы-дуза бүдүрүлгелери ажылдап турар. Ынчалза-даа чамдык черлерде үзүктелиишкиннинг ажылдап, чурттакчыларның чөптүг хомудалын болдуруп турар. А малчыннар турлагларының дыка хөйүнде чунар-бажыңнар бар-даа болза, ажылдавайн турары, а чамдык черлерде шуут чогу — амгы үеде дүвүренчиг айтырыг апарган. Ажыы-биле чугаалаар апаар, чежеге чедир ай-айы-биле чунмайн, хирчамга туттуруп чорууур бис, орү тыртынар үе келген. Ону амгы негелде, эде тургустунуушкун ынчаар албадап келген.

Хандырылга адырын хөгжүдеринге **хууда күш-ажылчы ажыл-чорудулганың ажык-дузазы улуг.** Ону калбартыр талазы-биле хемчеглерни чер-черде ап турар. Бистиң республикада он-он кижи бажыңында ажылдап, чурттакчыларга идик-хепти хуу чагыг ёзугаар даарап, чуп, эдилелдерни кылып турар. А ниитиниң чемненилге черлериниң шугуму-биле кооперативтер ажыттынып, чоннуу чемгерер херекке салышкынын киирип эгелээн.

Ынчалза-даа бо ажыл ам-даа хөгжүвейн турар. Чамдык районнарда кооперативтер ам-даа тургустунмаан, ооң уламындан ажыглаттынып болур чиг эт октаттынып, чоңга ачы-дуза четпейн турар. А бир өске черде кооперативке сыдап алгаш, чоннуң аңаа «чулуп» чиириниң демдектери тыптып турар.

Бистиң республикада чоорту «эстип» бар чыдар суурлар хөй болгай. Ол дугайын мурнунда солуннарга бижип-даа келген бис, көскү түңнел чок. Ылаңгыя Аъш-чем программазын дузалал ажыл-агыйның кужу-биле улам боттандырар дугайында чугаа чорупта турда, ындыг суурларны ажыглаары эң чугула болуп турар. Оон аңгыда, эки участоктарны, ээн бажыңнарны ажыглаар дугайында доктаал-шиитпир база үнген болгай. Кагдынып турар суурлар турбас, оларны шуптузун ээлендирер талазы-биле хемчеглерни алырынга солун, хамыктың мурнунда килдис, идиг бээр.

Чоннуң социал амыдыралын хөгжүдер талазы-биле ажылда четпестер ам-даа хөй дээрзин СЭКП-ның XXVII съездизинге, ТК-ның оон соондагы Пленумнарынга база айтып келген. Эрткен чылдың июньда болган Пленум бүтү улус ажыл-агыйын чаа экономиктиг идиг бериишкиннери-биле чепсеглээн, ону дүрген хөгжүдериниң хемчеглерин алган. Экономиктиг эргелеп башкарылганы үндезини-биле эде тургузары, долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланылышкынче бүдүрүлгелер, ажыл-агыйлар ам шилчип турар. Ол бүгүнү Күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжышкынның) дугайында ССРЭ Хоойлузунда магадылаан.

Мындыг негелде турда, кижи факторунче кичээнгейни улам күштелдирер ужурлуг бис. Чүге дээрге, бо сорулганы кижи боттандырар.

Чугааның төнчүзүнде немеп каар чүүл болза, хандырылга адырында ажылдап турар кижилерниң харысалгазының дугайы. Амгы эде тургустунуушкун үезинде кижи бүрүзү хере тыртынар, бодунуң дааңган ижинге харысалгалыг болур ужурлуг болгай. Амыдырал хандырылгада, коммунал албанында, садыгда удуртукчу-даа, анаа ажылчын-даа мурнакчылар хөй, а хожудаңгай, кылган ижин чуду-каралаар кижилер база бар. Планын күүсетпейн турар, ажылынга харысалга чок чорууи көргүскен ийи-чаңгыс-даа кижилерни солунга база шүгүмчүлеп бижиир апаар бис. Чүге дээрге ниитиниң чединишкин тус-тус кижилерниң шудургу күш-ажылындан тыптыр, а хожудаашкын база тус-тус ажылдакчының харысалга чок чорууңдан тыптыр.

Килдистиң ажылының ниити угланыышкыны ындыг-дыр, бо талазы-биле саналдарыңарны манап тур бис, эргим номчукчу.

Дангыт ЧЫДЫМ,
килдис эргелекчизи.

ЧАА БАЖЫҢЧЕ

МЭЭҢ БОДАЛЫМ

Эрткен чылдың декабрь 10-да, № 283 «Шынга» «Дүн чарып алыры берге» деп чүүл парлаттынган. Ында чорук-херек бүдүрүп алыр дээш келген кижи Кызыл хоорайга дүн чарып алырының бергезин айыткан. Чүге дээрге, аалчылар бажыңының кайызынга-даа баарга, кезээде «хостуг орун чок» диир. Авторнуң хомудалы чөптүг. Аңаа каттыжар мен.

Кызыл хоорайда делгем, улуг автовокзал ажытканынга кым-даа таарзынар. Ында аалчылар хонар бичии өрээл бар. Аңаа кааш кижи кирерге-ле, дола бээр. Автобустар чамдыкта орук ара үрелип, орайтап-даа келир. Кыжын соокта кирер чер тыппайн, автовокзалдың сандайларынга олура хонар ужурга таваржыр. Ону биргээр көрзе деп санал бар.

Оон аңгыда, вокзалда чемненир буфет бар. Улуг кырганнар, бичии кижилер чемнениринге дыка эпчок. Столдары бедик. Ол бедик столдарга аныяктар чемненир боордан башка кырган улус, бичии ажы-төл турары берге. Бо эскергеним чүүлдерни үүрмек деп бодавазын күзедим. Чүге дээрге, чоп кээр, оларга бараан болдурган черниң байдалы таарымчалыг болза эки хире. Кандыг-даа эт-сеп, аъш-чем салырынга хемчээлин көрүп каан тургу дег. Моон соңгаар ону чоңга эптиг кылдыр салза кандыгыл? Автовокзал чоогунга аалчылар бажыңы, делгем столоваядан чаңгыс азы ийи каът-даа болза, улуг панельдерден эптеп тургаш, тутса. Мээң бодалым ындыг.

С. ОНДАР.
Бии-Хем району.

ЭЭН БАЖЫҢНАР

Карл Маркс аттыг совхозтуң төвү Ийме суур чыл келген тудум өзүп сайзырап турар. Хөй-хөй өг-бүлелер чаа-чаа бажыңнарже көжүп киргилээн. Оон-биле чергелештир бар курлавырывысты чедир ажыглавайн келгенивис хараадаанчыг. Ам бо хүннерде 40 өг-бүле бажың оочурунда туруп турар. Ол хирезинде суурда күрүнениң-даа, хуу-даа ээн каапкан, тоймаглаттынып турар бажыңнарның саны — 10.

Бажың — күрүне өнчүзү. Кандыг-даа эттн камнаар, ону катап септеп-селиир, бичии болза делгемчидир болгай. Чамдык бажыңнарның хөлезинин чедир төлевейн турар бис. Бажың бүрүзүнүң ээлерин эдинге кам-хайыра чок болур эргени кымга-даа бербээн. Бо база камналга чок чорууувусту көргүскенивис болур. Ээн бажыңнар суурнуң аян-шиничизин баксырадып турар. Бо бүгү ооң ээлериниң база совхозтуң ажылчыннарының кандыг-даа четпестерге тоомча чогун, ажыл-агыйжы эвезин көргүскениниң херечизи ышкажыл.

Бир эвес ээлери шуут тоовас бажыңнар болза, кодээ Совет күүскому, ону харылаар өске-даа удуртукчулар өртээн доктааткаш, комиссия тургускаш биргээр шиитпирден үндүрзе. Азы ээлерлиг болза ол бажыңнарны кодээ Совет күүскому оларны септедиринге дузаны көргүзүп, бүгү тала-биле хемчеглерни чорудуп тургаш, кылдырар үези келген. Суурда ол үрели турар бажыңнар колдуунда — малчыннарныы. Малчын-на мен дээш совхоз оран-сава берип каарга, улуг-ла херекке албас, ээн каапкаш баарга, үрегдедир чорук амгы үениң негелдезинге дыка таарымча чок хире.

Дыртый-оол Ондар, Байыр-оол Сат, Көкүү Монгуш, Өнер-оол Иргит оларның бажыңнары мырыңай үрелириниң кырында келген. Школа реформазын боттандырарда, квартал бүрүзүнге бир бажыңны тускайлаарын көрген болгай. Азы ол бажыңнарны ынчаар-даа ажыглаза кандыгыл? Ол бажыңнар херээженнер чөвүлелдеринге-даа ажыктыг болбас бе. Суурда ол ээн бажыңнарны ажыглалче киирерде, совхоз дирекциязы, кодээ Совет күүскому хамаарышкан хамаатылар-биле чугаадан чоруткаш, дарый дүргү-хевир киир кылдырарының хемчеглерин алыр боор деп идегел бар.

Алдын-оол ОНДАР.
Сүт-Хөл району.

ХОВАРТААР ЧЫЛДАГААНЫ МЫНДЫГ

Республиканың күрүнениң болгаш хереглекчилер ниитилелиниң садыг организациялары 1987 чылдың июль 1-ден эгелеп ажыл-агыйның чорудуларының чаа экономиктиг аргазы-биле ажылдап эгелээн. Бистиң корреспондентивис Борис Кужугет республиканың садыг министриниң оралакчызы Любовь Ивановна КРЕМНЕВА-биле ужурашкаш, чамдык айтырыгларны салган.

— Чаа экономиктиг аргаже шилчилге силерниң министерствоңуң садыг организацияларының ажылынга чаа чүүлдерни киирген бе? Баштайгы түңнелдер кандыг болганыл?

— Инициатива, бот-эргелел, адырның ажылын эргелеп башкарарынга коллективтерниң боттуг киржилгези, кижи бүрүзүнүң ажылчын туружунга ээ болуру — чурттуң экономиказында чаартылгаларның бо шимчедикчилери күрүне садыының ажылын эде тургузарынга кол күш боол турар.

Бистиң адырда ажыл-агыйны эргелеп башкарарынга чаа чүүлдер тыптып келген. Бирээде, күш-ажыл төлевири, материалдыг шаңнал орулгадан дорт хамааржыр. Ынчангаш орулгалыг ажылдаары, янзы-бүрү чидириглерни, артык чарыгдалдарны болдурбазынче кичээнгей улгаткан. Кызылдың аъш-чем бараанңарының садыын чижекке ап көрээлиңер. Июль 1-ден эгелээш чылдың төнчүзүнге чедир саң-хөө байдалын садыг экижиткен. Эргелел аппарадын кызырганындан 44 муң рубль камнаттынган. Ол хире акшаны саазын чарыгдалын эвээжеткеш, камнап алган. Магазиннер каастаар дээш хөй акша чарывастаан. Ийиде, үлетпүр бүдүрүкелер чоннуң херегел бараанңарын бүдүрериниң планнарын садыг организацияларының чагыглары-биле тургузуп турар апарган. Керээде көрдүнген бараанңарны чедир бербес болза, торгадырлар. Үште, садыг болгаш ниитиниң чемненилге черлери боттары планнарын тургузар апарган. Оларның инициативчи чорууңга орук ажык ышкажыл.

Шынын чугаалаар апаар, чаа чүүлдер бисте эвээш. Ажыл-агыйны башкарарының эрги методтарындан ам-даа адырлып чадап турар бис. Эде тургустунуушкун бисте оожум чорупта турар.

Эрткен чылдың түңнелдери кандыг болганыл? Садыг министерствозу, арага саткаңын санаваска, чыл планын 100,1 хуу күүсеткен. Пландаан ажыр 230 муң рубльдиң бараны чоңга саттынган. Ниитиниң чемненилгезиниң талазы-биле план күүселдези 105,5 хуу болган. Кызылдың аъш-чем бараанңар садыы, Кызыл районнуң холушкак бараанңар садыы, министерствоңуң автобүдүрүлгези социалистиг чарыштың тиилекчилери болганнар.

— Садыг хандырылгазының культуразын бедидер база бараан саарылгазын көвүдедир дээш кандыг ажылдарны чорудуп турар силер, Любовь Ивановна?

— Мооң мурнунда ажыглап турганывыс хемчеглерни сайзыраңгайжыдып, ажылывысты идепкейжидери бистен негеттинип турар. Чурттуң өске хоорайларында бараанңарны мөөңү-биле садар ярмаркаларга киржилге бараан саарылгазын экижидеринге бисте дузалыг. Магазиннерде, баазаларда чыдып турар садып алыкчылар албас бараанңар чурттуң өске черлеринде олар чедишпейн турар, мырыңай ховар бараанңарга безин санадып турар. Ол бараанңарны бисте ховар боол турар бараанңар-биле орнап ап турар бис. Чүгле орнажыр эвес, а садып ап база турар. Декабрь айда Сухумиден 105 муң рубльдиң бараанын саткан. Январьда Москва, Ереван, Нальчик хоорайларга болгулаан ярмаркаларга киришкен. Бо хүннерде Волгоград, Владивосток хоорайларда бистиң товароведтеривис ында боол турар ярмаркаларда киржип турар.

Эрткен чылын Кызылга болгаш өске-даа чурттакчылыг черлерге 90 ярмаркаларны, 145 делгелге-садыглаашкыннарны организастаан. Ындыг үнүүшкүнүүг садыглаашкыннарга дөрт миллион ажыг рубльдиң янзы-бүрү бараанны саттынган.

— Тус чериниң бараан берикчилери-биле кады ажылдажылгаңарда бурунгаар базымнар бар бе?

— Чоңга херегел бараанңарын бүдүрүп турар аъш-чем болгаш үлетпүр бүдүрүлгелер-биле чыл санында керээлерни чарып турар бис. Ынча акшаның бараанын олар бүдүрер, бис оларны садып аар бис дээй уткалыг керээлер-дир ийин. Бараан берикчилериниң керээлерин күүсетпээниниң буруузу-биле эрткен чылдың бараан саарылгазының планын элээн бергедеп күүсеткенивисти чугаалаайн. Бир миллион хире рубльдиң аъш-чем болгаш үлетпүр бараанңарын олар чедир бербээннер. Бо ажылда бурунгаар базым болбааны билдингир-дир.

Хоорайның сүт заводу 190 тонна мороженоени чедир бүдүрбээн. Хлеб заводу 1858 тонна хлеб-булочка кылыгларын керээ ёзугаар бисче садар тургаш күүсетпээн. Пиво заводу 3 муң дал хейлиг сугну чедир бербээн. «Тывакобальт» комбинат 188 тонна өрттеткен чутайны бербээн. Кызылдың мебель фабриказы база-ла оларның одуруунда. Үстүнде ады кирген бараан берикчилери бо чылын база ынчаар ажылдаар болза, берге байдалга бистер таваржыр бис. Бистер дээрге бистиң садып алыкчыларывыс-тыр. Чоннуң хандырылгазынга бергелер болур-дур.

— Любовь Ивановна, ховар бараанңар дугайында айтырыг салып көрейн. Ховар бараанңарның тыптып турарының чылдагааннары хөй. Ынчалза-даа мооң мурнунда ховар эвес «төктүп чыдар» бараанңарның чиде бээри элдептиг. Чижээлээрге, диш чуур паста.

— Ховар бараанңарга садыг ажылын организастап турар бистериниң буруувус база бар. Бараан фондузу бистиң чагыывыс-биле тургустунар. Чоннуң хереглелин чедир санап көрбээнивистен чамдык бараанңар чедишпейн баары шын. Чурттуң эде дериишкинде турар фабрика, заводтары садыгның чагыгларын чөптүг чылдагаан-биле хандырып чадап турарын айытса артык эвес.

Бараан берикчилериниң буруузу черле бар. Диш чуур пастаны көрээлиңер. Тываны харылап турар «Росталантерейниң» Красноярскиде баазазы эрткен чылын 80 муң тюбик диш чуур пасталарын бисче чорутпаан, крайының садыпкан. Ол дээш РСФСР-ниң Садыг министерствозунга чедир айтырыг тургустувус. Ук баазаның удуртукчулары ам-даа харыы бербээннер. РСФСР-ниң Садыг министерствозу ол талазы-биле хемчегин алыр болган. Диш чуур паста удавас Кызылдың магазиннеринге кирер.

ХООРАЙ ТӨВҮНДЕ КООПЕРАТИВ

Культурлуг дыштанып, аяк шай ижип, хөөрежир черлер Кызылда немежип турар. Ол дээрге кооперативтер кафелери-дир. «Почта» остановказының чанында база ындыг кафе ажыттынган.

Ону ажыдарда кооператив ажылдакчылары улуг ажылды баштай кылган. Ийи конструкцияны эптештирип тургаш делгем залды, аъш-чем белеткээр кухнязы болгаш чем шыгжаар черни кылып алган. Аңаа хары угда 100 хире кижи чемненип болур. Ол кышкы үеде ындыг, а чайын кыры дуглаглыг серилер аңаа немей туттунар, орта барык 40 хире кижи сыңар.

Келгеннерге кооперативтиң ээлери шашлык сунар. Ону тускай суугуга быжырып турар. Ону база ук бажыңның ээлери боттары чогаадып кылып алганнар. Дүштеки чемде силерге кудар харчо-мүнү амданныг, бичии оолдар мороженое садып чиир дээш оон ыравас, улуг кижилерге шай кезээде изиг, аныяктарга чулук аймаа элбек.

Дүштеки чемде далаш болзуңарза, комплекстиг чемни чагыдып ап болур силер. Ооң хевири безин үш. Өртээ — 2 рубль 40 көпеек.

А кежээ, дыштаныры-биле далаш чок келиңер, аъш-чем янзы-бүрү. Оон аңгыда видеофильмнер-даа көрүп болур. Ооң программазында Луи де Фюнестиң киржип турары кинокомедиялар, чаштарга мультфильмнер, ужуралдарлыг кинолар бар. Өлче кирериниң өртээ —5 рубль. Оон кортпаңар, кинолардан аңгыда амданныг чемнерни база сөңнээр, ооң ажылдакчылары эптиг-ээлдек. Ёзулуг мага хандыр дыштанып болур.

Ук кооперативте 10 кижи ажылдап турар: 3 повар, 3 официант, дарга, бүдүрүлге эргелекчизи болгаш сава чуур кижилер. Оларның ажылы шалыпкын, чүге дээрге күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнден акша-шалың хамааржыр.

Людмила ИВАНОВА.

ЧУРУКТА: кооперативтиң кухнязында.
Виталий ШАЙФУЛИННИҢ фотозу.

ТААРЖЫР АЖЫЛ-БИЛЕ ХАНДЫРАР

Улуг-Хемде суггарылга системалары эргелелдиң 8 ажылчыны удуртукчузу-биле кады февраль эгезинде районнуң план комиссиязынга чедип келген. Ук эргелелдиң экономиктиг чаа аргалар-биле ажылдап эгелээниниң соонда штадын кызырган ажылчыннары ол болган. Кижилерни ажыл-биле хандырар турган килдистиң хүлээлгезин амгы үеде райпланга дамчыткан, ынчангаш оларның моон ажыл дилеп келгени бир талазында чөп.

Ийи талазында, ук организацияның администрациязы штадын кызырган ажылчыннарын кандыг-бир ажыл-биле хандырарының хемчеглерин өөренип көрбээн болган. Февраль 6-да районнуң агроүлетпүр каттыжышкынының төлээлекчилериниң конференциязы болуп турда, штады кызырылган кижилерге хамаарыштыр кандыг-кандыг хемчеглерни алырын тодазы-биле бижээн сүмелерни удуртукчу бүрүзүнге берген. Ооң мурнунда хоорай чурттакчыларының чыыжынга район прокурору Алы Ахметов бо талазы-биле тодаргай тайылбырны база берген. Адак соонда, штаттар кызырлыр дугайында чугаа чаа эгелээн болгай.

Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, бүдүрүлгелер болгаш организациялар удуртукчулары аңаа шагда-ла белен турар турган болгаш, күш-ажылчы курлавырларын чогумчалыг хуваарының хемчеглерин баш удур алгы дег болган. Херек кырында ындыг болбаан.

«Улуг-Хая» совхоз ам бо хүннерге чедир ажылдап турганнарының 14-үн кызырган. Оларның бирээзи, бухгалтерия аппарадының ажылдакчызы турган Наталья Билдей-оол база-ла райпланга келген. Бухгалтерия ажылдакчыларының аразынга чоруткан аттестаташкын эртпейн баарга, ону ажылындан хостаан.

— Бот-не кижи-дир мен, ажылдан тып бериңер.

Оон ол негелдези чөп. Чүгле ол айтырыгны баштай совхозтуң администрациязының мурнунга тургузар херек. Райпланга ону чоптуу-биле тайылбырлап бээрге, дараазында ол совхоз директору Начын-оол Балчый-оолга барган.

— Ам дээрезинде биске саанчылар сакманчылар негеттинип турар. Кайызын-даа болза шилип ап болур силер. Бухгалтерия аппаратының эвээш шалыңынга олурарынга болдаарга, бо категорияның ажылчыннары хөйнү алыр болгай — деп, Начын-оол Донгакович аңаа тайылбырлаан. Ынчалза-даа бухгалтер турган Наталья Билдей-оолдуң саанчылаар-даа, сакманчылаар-даа күзели чок болган.

Бо таварылгада канчаарыл? Ол бодунга таарыжыр мергежилге өөренип алыр. Күш-ажылга киргижеге чедир ортумак шалыңын албышаан, Наталья ийи ай дургузунда черле бодунга эптиг ажылды тып алыр дээрзинге бүзүрээр апаар.

Маңаа хамаарыштыр районнарда чоннуу ажылга киирер, өөредир болгаш мергежил шилип бээр талазы-биле бот-орулга-чарылгалыг бюроларны тургузарын республиканың Күш-ажыл күркому саададып, аңаа чаа өөренип турарын айтыр апаар.

План комиссиязы районнуң бүгү организацияларынче болгаш бүдүрүлгелеринче күш-ажылчы курлавырларынга хамаарыштыр долдурар ужурлуг майыктарны эрткен чылдың декабрьда-ла чоруткан. Организацияларның кадр килдистериниң инспекторлары ону тоомчага албааның түңнелинде ам бо хүннерге чедир чүгле 9 харыы келген. Районнуң үлетпүр комбинады болгаш саржаг заводу майыктарга чүгле ат салгаш, оларда чеже кижи кызырылганын, чеже ажылчын херегин айытпайн курут саазыннарны дедир чорудупкан болган. Күш-ажылчы курлавырларны чөп ажыглаарының аргаларын дилеп тура, мындыг ээ-харысалга чок болурга канчап-даа таарышпас.

Маңаа үлегерлиг чижек кылдыр үстүнде адааныыс суггарылга системалары эргелелди болгаш дугаары 2 КМК-ны киириштирип болур. Баштайгы организация штаттан кызырылган ажылчыннарының долу ат-бажын бижээш, оларның мергежилдерин айыткан, өске-даа айтырыгларга долу харыыны берген. Бо ажылчыннарны ажылга киирерде бергедээшкиннер турбас дээрзи билдингир.

«Красноярскгэс тудугнуң» дугаары ийи КМК-зы аңаа ам-даа 15 ажылчын негеттинип турарын бижээн. Мергежилдерин база айыткан. Оон аңгыда ниити чурттал-га чери-биле хандырарын, чурттаар бажыңны кажан бээрин, уруглар албан черлери-биле хандыртынарын, айда алыр ортумак шалыңын, харын-даа каш хонук шөлээзин бе... бижээн. Мындыг тодаргай байдалга ол КМК-ны ажылчыннар-биле хемчелзари берге эвес болбайн аан.

Ажылдап шыдаар кижи бүрүзү бодунга таарыжыр ажыл-биле хандыртынар. Чүгле ону ам тургустунар, чоннуу ажылга киирер чаңгыс бюронуң херээ-дир дээр болза таарышпас. Маңаа бүдүрүлгелер болгаш организациялар удуртукчуларының ында кадр килдистериниң сонуургалдыг киржилгези база негеттинер.

Кодур-оол ОЮН,
«Шынның» корреспондентизи.

АМДАНЫ-ДАА, ШЫНАРЫ-ДАА

Ажыл-херек ваайы-биле келгеннер-даа, тус чериниң чурттакчылары-даа амданы чаагай, шынары эки хлебти алыксавас кижи ховар. Ону кылып бүдүрүп турарларны Валентина Кузьмина удуртуп келген. Ында хлеб быжырыкчызы алды, одакчы үш кижи бар. Эрткен чылдың үшкү кварталында планын 110 хуу, а чыл планын 120 хуу күүсеткен.

В. Кузьмина пекарняга 1983 чылда келген. Оон бээр ажылының дуржулгазын мөөңнеп шыдаан. Чоорту мурнуку одуругже үнген. Кады ажылдап турар эш-өөрү-биле ол ээлдек чугаажыр.

Ажылчын бүрүзү харысалгазын бедидип, бот-идепкейин үндүрүп ажылдааның ачызында, түңнели-даа эки болуп келген. Чоннуң талазындан хомудал-даа кирип көрбээн. 1977 чылдан бээр ажылдаан Е. Т. Ермолаев, Г. Василенко, З. Шуестрина оларның ажылын чон үнелээр. Коллективтиң шынарлыг бүдүрген хлеви-биле Кара-Хаак, Сукпак, Ээрбек суурларының чурттакчыларын хандырып турар.

Роман ОЧУР-ООЛ,
Кызыл району.

Арага ишпес чорук — амыдыралдың негелдези

ЭЛЭЭРЛЕР АРАЗЫНДА ЭЗИРИК КИЖИЛЕР

Арага ишпес чорук дээш демиселдиң эки тура Бай-Тайга район ниитилелиниң ийиги конференциязы болуп эрткен. Ниитилелдиң район чөвүлелиниң даргазы И. А. Седиптиң отчёттуг илеткелинге-даа, саналдарга-даа кылдынган ажылдарны хөйү-биле адаан. Олар колдуунда районнуң культура одагларының ажылдакчыларының кылып чоруткан хемчеглери. Темалыг кежээлер, номчулга конференциялары, диспуттар, ужуражылгалар, концерттер...

Арага ишпес чорук дээш демиселдиң эки тура район ниитилелиниң чөвүлели, районда тургустунган 48 эге организация эрткен ийи чылда чамдык ажылдарны кылып чоруткан. Районда арага аймаа садарының чурумун шыңгыыраткан. «Кара-Хөл», «Бай-Тал» совхозтарның ажыл-ишчилери боттарының чурттап турар черлериниң элээрлериниң девискээрлерин кылдыр чарлаан. «Арага ишпес чорук — амыдыралдың негелдези» деп тускай булуңнарны ажыл-агыйларда, күш-ажылчы коллективтерде дерээн. Арагалаар чоруктуң болгаш алкоголизмниң хоразының дугайында лекция, беседаларны чон ортузунга номчуп турар. Районнуң хереглекчилер ниитилелинде, амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелинде, септелге-тудуг участогунда, «Кызыл-Даг» совхозта эге организацияларның ажылы чүгээр деп конференцияга демдеглээн.

Арага ишпес чорук дээш демиселге культура-спорт комплекизи кол рольду ойнаар ужурлуг. Тээли суурда күш-ажылчы коллективтер неделя санында культура, спорт хемчеглерин организастап эрттирип турар. Кызыл-Даг, Кара-Хөл суурларның көдээ культура бажыңнарында бооп турар кежээлерге чүгле аныяктар эвес, улуг назылыг улус кээп турар. Кызыл-Дагда агитквартталдар концерттеринден аңгыда өг-бүле концерттерин организастап турары солун. Кызыл-Дагның делегаттары конференция эртип турган районнуң Культура бажыңының фойезинге ийи хана солуну, боттарының дуржулгазын бижээн альбомнарны делгээннер.

Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур ээ чоруттунуп турар хемчеглер чурттакчылыг суурларга, күш-ажылчы коллективтерге мо-ал-шынар талазы-биле кижизидилгени экижидеринге болгаш хөй-ниитиниң корум-чурумун быжыглаарынга чогумчалыг болган. Ынчалза-даа СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң «Арагалаашкынны болгаш алкоголизмни узуткаар талазы-биле хемчеглер дугайында» доктаалының негелделеринге дүүштүр ажылдар районда четпес чорун турарын конференцияга санал бергеннер демдеглээннер. Дараазында сан-түңнер аңаа бадыткал болур: эрткен чылын эзириктер сергедир черге 187 кижи кирген. Оларның хөй кезии 30-ден 100 акша чедир штрафтаткан. Эзиртир суксун кылганы дээш 18 кижиниң херээн сайгарган. Олар 100-тен 300 рубль чедир торгатканнар. Автотранспортту эзирик башкарганы дээш 68 чолаачыны торгаан, 28 кижиниң автомашина башкарар эргезин бир чылдан үш чыл чедир казаан.

Эзиртир суксуннар кылыр чоруктар Бай-Тал, Кара-Хөл, Шуй көдээ Советтериниң девискээрлеринде сөөлгү үеде нептереп турар. Көдээ Советтериниң күүскомнары (даргалары Н. С. Кужүгет, У. Д. Монгуш, В. К. Конгар) оларны илередип, херээн сайгарарынга хөй-ниити организацияларын киириштирбейн турар. Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур ажыл чорудар комиссиялар ажылын суларатканнар.

«Кара-Хөл» совхозтан келген делегат Сендажы Хертек өске санал бергеннерге бодаарга, ажык болгаш шыны-биле чугаалаан: «Чай дүжер. Кара-Хөл, Даштыг-Хөл ынаар тайгалап турар малчыннар, хуу мал малдап чоруур кижилер хойтпак арагазын ажыы-биле хостуг тип чайлаар. Оларны хай дээр кижи чок. Талонну чүге казып каапканыл, аңаа харыы бо-дур дээр хөөнүгү».

Ийет, арага ишпес чоруктуң зоназы кылдыр чарлаан черлерде арага аймаан саттайы, талон үлевейн турар. Ол байдал арага ишпес чорук дээш демиселге идиг, дуза болур ужурлуг. Чүге ындыг эвес, дедир бооп турарыл? Араганы хүндүткелдиң демдээ деп улус санавышаан, ону кижиниң организминиң, келир үеде салгалынга хоран-дыр деп медерел билбейн турар. Алыксак-чиксек, байырлаар улус араганы аалдаарда, куда-дой эрттиреде ажыглавышаан.

— Бай-Тайга районнуң девискээринде куда болгаш өске-даа хамааты ёзулалдарга хойтпак арагазын массалыг-биле ажыглап турар. Көдээ Советтериниң күүскомнарының даргалары, совхозтар удуртукчулары, партия организацияларының секретарьлары ол чорукту хоруур дээш дээштиг хемчег албайн турары эде тургустунуушкунуң негелдезинге канчап-даа таарышпас — деп, илеткелчи дүвүрел-биле чугаалаан.

Эзиртир суксуннар кылып турар улус колдуунда херээжен улус боор-дур. Милиция даштында самбырада азып каан «Чаңнык» хана солунунда база-ла херээженнер аттары, чуруктары турар боор-дур. Оларның-биле ажылды экижидери чугула — деп, «Тээли» совхозтуң кол бухгалтери Калич Хертек саналдаан.

Ниитилелдиң район организациязының харысалгалыг секретары Сайдакпан Хертек эге организацияларга практиктиг дузаны эвээш чедирип турарын, агитация ажылын кошкак чорудуп турарын конференцияга санал берген эштер шүгүмчүлээн.

Бо чылдың эгезинден эгелээш районга арага аймаа келбээн. Ынчалза-даа ийи ай иштинде милицияның эзириктер сергедир черинге 31 кижи кирген. Ажыл сулараарга, арага ишпес девискээрге эзирик кижилер тыптып турбайн канчаар. Араганы кайын тып ижип турарыл? Харыы билдингир. Эзиртир суксуннар кылып ижип турарлар-дыр. Райкүүскомнуң иштики херектер килдизиниң ажылдакчылары сөөлгү айда бажыңынга брага кылып турган Нюра Михайловна Назынны Билчеймаа Делеговна Дооранны илереткеннер. Баштайгызы 100, ийигизи 200 рубльге торгатканнар. Оларның-биле тускай профилактика ажылын чорудуп турар бис деп, килдистиң начальниги милицияның майору Э. М. Ижи чугаалап орду.

СЭКП ТК-ның арагалаашкынга болгаш алкоголизм-биле демисел талазы-биле доктаалдарын күүседип турарының дугайында айтырыгны СЭКП обкомунуң бюрозунга чугаалажып көрген болгай. Ол ажылды идепкейжидер болгаш күштелдирер талазы-биле немелде хемчеглерни айыткан. СЭКП Бай-Тайга райкому, райкүүском арага ишпес чорук дээш демиселди улам идепкейжидерин, күштелдирерин планнап, хемчеглерни ап эгелээн. Ала-чайгаарлаашкынче кирген бо ажылды оттуруп, кызымаккай, шаап халдакчы, кижизидилгелиг хемчеглерни чорудары олардан негеттинип турар.

Борис КУЖУГЕТ,
«Шынның» корр.

ДРУЖИННИКТЕР СЛЁДУ

Улус депутаттарының Хөндергей көдээ Совединиң күүскому эки тура улусчу дружинниктерниң слёдун организастап эрттирген.

Суурда коллективтерниң аайы-биле он дружина командалары тургустунган. Олар эрткен чылын көдээ Советтиң девискээринге корум-чурум үрээшкиннерин болгаш социалистиг хоойлу-дүрүмнү хажыдар чоруктарны болдурбас дээш баш удур хемчеглерни ап чоруткан.

Ынчалза-даа дружинниктер ёзу барымдаалап, кижилер-биле ажылдарны эвээш чорудуп, дежурныйлаашкынче доктаамал долу состав-биле үнмейн турган. Арагалаар, улустуң хуузунда малын оорлаар чоруктар бар. Назы четпээннер орай дүне кудумчуларга чоруп, кежээки киноларже кирип турар таварылгалар бар.

Совхозка болгулаан корум-чурум үрээшкиннерин, ийи-чаңгыс кижилерниң онаашкан ажылынга ээ-харыысалга чогун сойгалап илереткен чечен сөстүг, чуруктарлыг, шоодуглуг хана солуннарның делгелгези кижилерниң кичээнгейин хаара туткан. Четпестерни чайладырынче угланган кижизидикчи утка-шынарлыг солуннарны көдээ Советтиң болгаш контора коллективтериниң дружина командалары үндүрген.

Дузалал школазының дружина командазы хана солунунга дружинниктерниң хөй-ниитиниң корум-чурумун тударындан аңгыда, ында долгандыр турар хүрээлелди камгалаарының эргежок чугулазын чырыткан. Солунда Хөндергейниң каас-чараш бойдузун үрегдеп, ыяштарның кат-чимизин, тооруктарын, аң-меңин кайы-хамаан чокка төтчеглеп турар чамдык чижектерни чуруп көргүскени дээштиг болган.

Школада ажыл-агый эргелекчизи Ч. Т. Ондар дружина штавының төвүн тургузуп, дружинниктерни машина-биле доктаамал хандырарының чугулазын, зоотехник Б. С. Куулар суурга болгаш малчыннарга өске черлерден кээп турар сезинчиг кижилерни хайгааралга ап, оорлар-биле шыңгыы демиселди чорудар тускай дружина болгуу тургузары болгаш дружинниктерниң тускай демдеглел дептерин доктаамал долдуруп, ында бижиттинген четпестерни чайладыр дээш дээштиг хемчеглерни алган турарын саналдаан.

Оолак ДҮЛҮШ.

Советтер амыдыралы

ДЕВИСКЭЭРИНГЕ ЭЭ БОЛУП...

Ээр-Хавак көдээ Совединиң девискээринде үш суур бар. Ооң хамаарылгазында эң-не улуг бүдүрүлге — «Тээли» совхоз.

1987 чылда совхозтуң ажыл-ишчилери боттарының ажыл-херээн амгы үениң негелдезинге дүүштүр эде тургузуп, кижилерниң бот-харыысалгазын бедидип, күжениишкинниг ажылдааннар. Ооң түңнелинде совхоз юбилейлиг чылдың планныг онаалдаларын ажыр боттандырган. Эът, дүк, сүт бүдүрериниң планнарын ажыр күүсеткен.

Совхоз 187 муң рубльдиң арыг орулгазын алган болгаш районнуң ажыл-агыйларының аразынга организастаан социалистиг чарышка совхоз тиилекчи болган.

Көдээ Совет күүскому, совхоз дирекциязы социал айтырыгларны шиитпирлээринче угланган боттут хемчеглерни ап чорудуп турар. Эрткен чылын малчыннарга үш чурттаглга бажыңын, ийи чунар-бажыңны тудкаш, ажыглалга киирген. Үш кыштагда электри шугумун киирген. Ак-Чыраа, Ээр-Хавак суурларда ийи аал ишти чурттаар үш бажыңны туткан, 7 өг-бүлениң бажыңынга газ-плитаны салган. Совхоз Кызыл-Даг суур-биле кады бир миллион рубльдиң капитал тудугларын кылгаш, планын чедиишкинниг боттандырган. Тудуг планнары күүсеттинип турза-даа, чурттаглга бажыңнары-биле чоннуң негелдезин ам-даа долу хандырып шыдавайн турар.

Совхоз бо чылын 890 муң рубльдиң капитал тудугларын кылырын планнаан. Шат талазының малчыннарынга 18 кыштагларга электри чырыын шөйүп киирер, аңаа 181 муң рубльди шиңгээдип алыр. Бо ажыл амгы хүннерде эгелей берген. Ак-Чыраа, Найырал, Ээр-Хавак суурларга ийи аал ишти чурттаар беш бажыңны, малчыннарга чаңгыс аал ишти чурттаар 10 бажыңны, 6 чунар-бажыңны болгаш өске-даа тудугларны кылыр. Совхоз ажылчыннарының бажыңнарының капитал септелгезин кылырынга база эвээш эвес чарыгдалдар планда көрдүнген.

Көдээ Совет девискээринде бир сес чыл, бир ортумак школа бар. Ак-Чыраа суурга турган сес чыл школазын эрткен чайын септеп дерээш, ында 9-ку класстан ажыткан. Оларның кышка белеткели эки. Чайгы үеде өөреникчилерни күш-ажылче хаара тудуп, ажылдадыр хемчеглерни ап келген. Чүгле тудугга безин 15 өөреникчи ажылдаан. Башкыларны чурттаар бажыңнар-биле, одаар чүүлдер-биле хандыртынган.

Школаларда өөредилге-кижизидилге ажылдарын амгы үениң негелдезинге дүүштүр кижизидикчи, бедик утка-шынарлыг кылдыр организастаар дээш башкылар коллективтери элээн ажылдарны кылып чорудуп турар.

Советтиң девискээринде үш культура одаглары ажылдап, септелге ажылдарын, кышка белеткелин мурнуку чылдардан эки шынарлыг чоруткан. Найырал суурда Культура бажыңы (директору Алексей Дандар-оол) районда эки ажылдыгларның бирээзи. Эрткен чылдың түңнели-биле ол районга бирги черни ап, телевизор-биле шаңнаткан.

Культура бажыңнарының ажылдакчылары ажылын план ёзугаар чорудуп, олче суурнуң чурттакчы чонун хөйү-биле хаара тудуп, культура-массалыг ажылдарны кижизидикчи, солун утка-шынарлыг кылдыр организастап келген, малчыннарже концерттиг үнүүшкүннерни кылып, лекция, беседаларны номчуп турарлар. Янзы-бүрү болгүмнер ажылдап турар.

Ээр-Хавак сүт-бараан фермазында клубтуң ажылын Борис Хомушку хөй-ниити организациялары-биле деңнежип, эки башкарып турары-биле мактадыг.

Кижи эмнелгезиниң үш пунктузу чоннуң кадыын камгалаарының херээнге бараан болуп турар. Ылаңгыя Алевтина Хертектиң эргелекчилээни Найырал суурда эмнелге пунктузунуң ажылын чон мактаар. Шилип алган мергежилинге бердинген эрес-шоваа кысты көдээ аалдарга-даа, суурга бажыңнарга-даа, уруглар албан черлеринге-даа бо-ла көрүп болур.

Бодунуң девискээринде чурттакчыларны назы-хар аайы-биле тускай учёттарда тургускан. Ылаңгыя бичии чаштарны доктаамал хайгааралга алган, лекция, беседаларны номчуп, суурнуң санитарлыг байдалынче кичээнгей салып турар.

Ак-Чыраа суурда амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң чагыглар хүлээп алыр пунктузу 12 муң рубльдиң ачы-дузазын чедирер планын күүсеткен.

Үш садыг четкилери боттарының планнарын ниитизи-биле ажыр боттандырганнар. Садыгжылар районда бар барааннарны магазиннеринче өй-шаанда сөөртүп ап, чоннуң хереглелдерин чогуур үезинде хандырар талазы-биле хемчеглерни ап турар. Ак-Чыраа, Найырал суурларда магазиннерниң бажыңнары эргижирээн, тар болуп турарындан ол магазиннерге барааннарны чонга четче делгеп көргүзери, оларны кадагалап шыгжаары берге болуп турар. Ынчангаш бо суурларга чаа телевилелдиң магазиннерин тударын үе негеп келген.

Көдээ Совет эрткен чылын чоннуң дузалал ажыл-агыйындан күрүнеге садар мал продуктулары эът, дүк, сүттүң планнарын ажыр күүсеткен.

Район болгаш көдээ Советтер депутаттары боттарының округтарының соңгукчулары-биле ужуражылгаларны кылып, отчёттарын берип, чоннуң социал хандырылгазында айтырыгларны шиитпирлежиринге идепкейлиг киржип турарлар.

Көдээ Советтиң доктаамал комиссия даргазы Данов Монгуш күүском хуралынга болгаш сессияларга айтырыглар белеткежиринге идепкейлиг киржип, бодунуң депутат хүлээлгезин ак сеткилдиг күүседип келген. Ол ышкаш Полина Хертек, Сендең Салчак, Дагбы Кончук, Дойдан Салчак дээн ышкаш, чоннуң бүзүрелин шынзыдып, чонунга төлептиг бараан болуп турар депутаттарны адап демдеглээри өөрүнчүг.

Амгы үеде көдээ Советтиң девискээринде мал кыштаглаашкыны багай эвес чорупп турар. Ылаңгыя Эдер-Куй талазында малчыннарның ниитизи байдалы эки. Төрүүр хойнуң 60-70 хуузу оолдапкан. Малдың чаш төлүнде хорамча чок, онча-менди камгалаттынып алдынган.

Улуг-даа, чаш-даа малды кыштан бүрүн-биле камгалап алыр дээш көдээ Советтиң күүскому болгаш совхозтуң дирекциязы бүгү талазы-биле хемчеглерни ап турар. Суурларның хөй-ниити организацияларын, агитквартиралары малчын коданнарда быжыглаан. Олар боттуг дузаны чедирип турарлар. Малчыннарже комплекстиг үнүүшкүннерни организастап, оларның амыдырал-чуртталгазында, ажыл-ижинде четпестерни өй-шаанда илередип, четпестерни эдериниң дээштиг хемчеглерни алырынга көдээ Советтиң ролю улуг. Советтер төпке-даа, чер-черге-даа ёзулуг эрге-чагырга болган турар ужурлуг дээрзин СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунга демдеглээн болгай.

Седип-оол ИРГИТ.

ӨӨРЕДИЛГЕНИ ЭРТТИРГЕН

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиуму болгаш республиканың Министрлер Чөвүлели улус депутаттарының Кызыл хоорай база район Советтериниң күүскомнарының секретарьларының өөредилгезин эрттирген.

Тыва АССР-ниң юстиция министри Ю. П. Слободчиковтуң «Күрүне бүдүрүлгелериниң (каттыжыышкыннарының) дугайында» ССРЭ-ниң хоойлузунуң талазы-биле, Сибирьниң көдээ ажыл-агый экономиказының институдунуң Тывада секторунуң комплекстиг килдизиниң эргелекчизи Ю. Г. Полуляхтың республиканың көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезинге коллективтиг керээни болгаш ажыл-агый санаашкынын нептередип турарының, Тыва АССР-ниң Күрплан даргазының оралакчызы З. Ф. Докучиптиң дузалал ажыл-агыйын улам ыңай хөгжүдериниң дугайында болгаш өске-даа лекцияларны база илеткелдерни семинарның киржикчилери дыңнаан.

Улус депутаттарының чер-чер Советтериниң ажыл-чорудулгазын, депутат бөлүктериниң ажылын, Советтерниң хүлээн ап турар шиитпирлериниң күүселдезин канчаар организастаарының талазы-биле практиктиг кичээлдерни эрттирген.

Семинарның киржикчилери эрге-дуржулгазы солушкан. Олар улус депутаттарының Кызыл хоорай, Каа-Хем район Советтериниң күүскомнарынга барып, оларның ажыл-чорудулгазы-биле таныжкан.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң хуралынга хоорайкүүскомнарның секретарьлары олурушкан.

Чоннуң негелделеринге дыңнангыр болур

ААЗААРЫН КАЖАН СОКСАДЫРЫЛ?

Сүт-Хөл районнуң улусчу контроль комитеди, иштики херектер килдизиниң чанында күрүне автоинспекциязы Чадаана АТБ-ниң автобустарының Сүт-Хөл девискээринде чурттакчылыг суурларже график ёзугаар чорун турарының байдалын хынап, каттышкан рейдини чоруткан. Доктааттынган чурум ёзугаар район төвүн дамчыштыр Чадаана — Алдан-Маадыр, Чадаана — Баян-Тала — Кызыл-Тайга маршруттуг рейсче. Иймеже автобустар чоруур турган.

Рейд бригадазының тыналдазы чүнү көргүскенил? Ол хүн районнуң девискээринче чүгле чаңгыс автобус халааан. Ак-Даш суурну таварып Алдан-Маадыр четкен автобус дедир бадып орда пассажирлерниң билеттерин хынаан. Чеден ажыг пассажир, автобустуң салонунче чаңгыс-даа кижи кирер аргажок кылдыр тырлып алгаш чораан. Оларның хөй кезии дашкаар чаңгыстап үндүргеш, хынааның түңнелинде 8 кижи билет садып албайн, «койгуннап» чорааны илерээн.

— Бистиңче автобус маңнавады. Район төвүнче, Чадааннаже болгаш Кызылче чоруур чоруктуг 40—50 хире кижи кыштың соогунда доңуп, чөгел төнтүжеге маңаан бис. Аарыг-аржыктыг, кылыр, бүдүрер чугула ажылдыг черле кандыг чоруктуг улус чогул. Коңнугла берге чүве-дир бо. Автобустар та кажан-чежен доктаамал чорун турар апаар чүве ирги?— деп, персоналдыг пенсионер Шалдыг Донгак хөй чоннуң хомудалын илередип чугаалады. Шак мындыг хомудалдар Сүт-Хөлдүң суурларының чурттакчыларындан хүннүң чыгын кирип, районнуң болгаш чурттап турар чериниң аайы-биле удуртур органнарга чагаалар билдириишкиннер кирип турар.

Баян-Талаже, Кызыл-Тайгаже, Иймеже барбаан автобустарны хөй чон манап, сагыш-сеткили мунгаргай, дүвүреп тура хүнээни билдингир-ле болгай. Ажыы-биле чугаалаарга автобус маңаан чон хилинчектенип турар. Далаштыг кижилер, чорумал машиналар таварж бээр чадавас дээш чоокку суурлардан район төвүнче чадаг кылаштажып турар. Мынча хөй кижиниң суурларның автобус доктаар черлеринге шак-шагы-биле манап, орукка чадаг кылаштажып турары, оларның чугаа-сооду, хомудал негелдези телевизор экранынга кеступ, дыңналып кээр чүве болза, Чадаана АТБ-ниң начальниги В. В. Поздяевтиң дүне, хүндүс-даа уйгузу кайын келир.

Пассажир аргыштырылгазының айтырыын Сүт-Хөл районнуң партия совет органнары хөй удаа тургузуп, чугаалажып, негеп-даа келген. Эрткен чылдың декабрь айда «Тыва автотрансттың» каттыжыышкынының начальнигиниң пассажирлер сөөртүлгезиниң талазы-биле оралакчызы А. Н. Тава-Самбуну, Чадаана АТБ-ниң начальниги В. В. Поздяевти чалап экелгеш СЭКП райкомунга, райкүүскомга районга пассажирлер аргыштырылгазының айтырыын экижидер дугайында чугаалаткан. Хемчеглерни алыр, автобустар хандырылгазын экижидер дугайында аазаашкыннар берзе-даа, ажыл-херек кырында коскү кылдынган чүү-даа чок. Суурларже автобустарның келбейн баары сөөлгү үеде харын дам барган.

Бо чылдың январь 15-те «Октябрь 30 чылы» совхозка СЭКП райкомунуң хүнүн эрттирген. Аңаа бүгү чоннуң хуралы болган. Райкомнуң план ёзугаар эрттирген бо хүнге чалаткан В. В. Поздяев аңаа шуут келбээн. «Ыт кудуруун айбылаан» дээни ышкаш оралакчыларын чорудупкан. АТБ-ниң ажыглал начальниги О. М. Ондар, ажылдың озал-ондак чок чоруунуң талазы-биле инженери С. В. Сарыглар автобустар талазы-биле чоннуң айтырыгларынга тодаргай харыыны начальниги чокта харыылап берип шыдавас бис деп ажыы-биле миннир ужурга таварышканнар. Моон алгаш көөрге, хоозун, куруг аазаашкыннар бергеш, бүдүн районнуң чонунга харыы бээрин В. В. Поздяев ыятканы, корткан ол бе? Азы туразының улуу ол бе дээрзин черле билдинмес-тир.

Сүт-Хөл районнуң суурларының, Сүт-Хөл — Чадаана аразының автобус шимчээшкининиң чурумнудар талазы-биле ам чеже чугаалажыр үе келген.

Рейд бөлүүнүң мурнундан
Шаңгыр-оол КУУЛАР.

ХОРУМ-ДАГЖЕ... БИЕЭГИ ХЕВЭЭР

Бистиң Хорум-Даг сууржe Чадаана АТБ-зинден чонну аргыштырып турар автобустуң чорун турарының дугайында бижиир ужурга таварыштым. Суурнуң чону Чадаана азы өске-даа черлерже аргыжарда Ак-Довурак — Чадаана аразының улуг оруунче 12 километр черге албан чадаг кылаштаар ужурга таваржып турар. Оортан эртип чыткан автобустарга азы чорумал машиналарга олурары-биле дозуп, бадылааш турууптар...

Анаа-ла аян-тээлеп, чег кезип чоруур чүве кайда боор, кижи бүрүзү-ле кандыг-бир херектиг, албадаттыра бээрге ындыг чүве ыяаан. Чүү түрбас боор. Бир эвес орук шуут багай, автобус чоруттунмас турган болза, база-ла кая ынчаар бергедээр деп бир аргазын көөр чүве ыйнаан. А хамыктың ужуру Чадаана биле Хорум-Даг аразынга автобус чоруур кылдыр бадылап каан. Неделяның үш хүнүнде Хорум-Дагга кээп турар расписаниелиг болгай. Ол күүсеттинип турган болза хомудалдар кайын турар.

Чадаана АТБ-зиниң начальниги В. В. Поздяев чеже-даа аазаашкын бергеш ону күүсетпес хүнүн эрттирип каап орар болган дарга эвесне деп бодал-даа башка кирер.

Хорум-Дагже автобус аргыжылгазының дугайында үстүкү органнарга чеже-даа чаргылдашкан. «Ленинчи орук» солунче каш-даа катап бижээн, ол хиреде-ле байдал дээредевейн хевээр артып турар. Ооң чылдагааның чүгле ажылга сула чорук-биле эвес, а янзы-бүрү хөй үрелиишкиннер сылдактар-биле тайылбырлаар боор. Оортан чоннуң аргыжылгазы акинкий бербес биске херек кырында боттуг ажыл-иш соглээн соске ээ болуру эргежок чугула деп бодаар мен.

Григорий ХИРБЭЭ.
Чөөн-Хемчик район.

Редакциядан: Эрткен чылдың декабрь 12-де Чадаанага эрткен Ажык чагаа хүнүнге «Тыва автотранс» каттыжыышкынның начальнигиниң пассажир аргыштырылгазының талазы-биле оралакчызы А. Н. Тава-Самбу, Чадаана АТБ-зиниң начальниги В. В. Поздяев олар Хорум-Дагже автобус аргыштырылгазының талазы-биле база тайылбырны берип, байдалды эдерин аазаан турган. Ол база куруг аазаашкын болганын үстүнде чагаа херечилеп турар эвес бе? Мааа харыы кандыг болур ирги?

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

ҮНДҮРҮП ЭГЕЛЭЭН

ВАРЕН, (СЭТА). Германия Демократтыг Республиканың соңгу талазында Варен хоорайның вокзалындан совет ОТР-22 ракеталарны чүдүрген баштайгы демир-орук составы ССРЭ-же чорупкан. Варшава Керээзиниң киржикчилериниң күрүнелериниң эрткен чылдың майда Берлинге болган хуралынга кылдынган дугуржулга ёзугаар ол ракеталарны ГДР-ниң девискээринден үндүрүп эгелээн.

ГДР-ниң чазаа-биле дугурушкаш, ол чепсекти ортумак болгаш оон бичии ыраккышылдыг ракеталарны узуткаар дугайында Керээ күштүг кылдыр чарлаттынмаза-да-ла ол чурттуң девискээринден үндүрүп турар.

ВЕНАДА УЖУРАЖЫЫШКЫННАР

ВЕНА, (СЭТА). Европага кады ажылдажылга болгаш айыыл чок чорук талазы-биле хуралдың киржикчилери чурттарының төлээлекчилериниң пленарлыг хуралдары ында бооп турар. Пленарлыг хуралдарга түңнел документини белеткээр дугайында айтырыгны чугаалажып турар. Социалистиг чурттарның төлээлекчилери боттарының саналынга Хельсинки чорудулгаларының чугула угланыышкыннарының талазы-биле боттуг дугуржулгаларны чедип алырының чугулазын демдеглээннер.

РЕВОЛЮСЧУ ЧААРТЫЛГАНЫҢ ОРУУНДА

Совет Эвилели эде тургустунуушкунну идепкейжидер, бүдүрүкчү күштерге болгаш бүдүрүлге харылзааларынга үндезин өскерилгелерни хандырар, хөй-ниитиниң болгаш политика тургузуунга революсчу чаартылганы, ниитилелдиң угаан-бодал күчүзүнге өзүлдени чорудар. Ындыг түңнелди даштыкы чурттарның массалыг информацияның чепсектери, күрүнениң болгаш хөй-ниитиниң ажылдакчылары СЭКП ТК-ның февраль Пленумунуң түңнелдерин, аңаа СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң чугаазын тайылбырлап тургаш, үндүрүп турар. Совет Эвилели марксизм-ленинизм-биле, ёзулуг социализм-биле кандыг-даа ниити чүүлү чок догматиктиг, бюрократчы болгаш волюнтаристыг агымнардан шиитпирлии-биле ойталап турарын парлалга онзалап демдеглеп турар.

◆ **ПАРИЖ.** Совет Эвилели чүгле экономикада чаартылга-биле эвес, харын совет ниитилелди демократчыдар талазы-биле калбак хемчеглер-биле, тайбыңны болгаш айыыл чок чорукту быжыглаарынче угланган базымнар-биле тодаргайлаттынып турар политиканы чорудуп турар деп, «Юманите» бижээн. «Ленинче ээп келиишкин» деп эге-биле Пленумнуң материалдарын ол солун бижип турар. М. С. Горбачевтуң чугаазын «революсчу теория чокта революсчу эде тургустунуушкун база болдунмас» деп тодарадып болурун «Юманите» онзалап демдеглээн. Ленинизмниң үндезиннеринче дедир эглиишкин тодаргай байдалды тодаргай сайгарып көөрүнге чедирер, мындыг түңнелди Пленумга кылган. Ооң ажылы социализмге, марксизм-ленинизмге, совет улустуң чаалап алышкыннарынга шынчы чоруктуң байдалынга эрткен.

◆ **ВЕНА.** Австрияның федералдыг канцлери Франц Враницкий «Вест-Ост-журналь» журналга бодунуң чүүлүн парлап үндүрген, ында амгы үеде ажыттынып турар «Чөөн болгаш Барыын чүктерниң аразында харылзааларның чаа перспективаларындан, ол харылзааларның улам ыңай калбарар аргазындан келир үеде онза эки хөгжүлдени айтып турар орукту көрүп тур мен» деп, ол онзалап демдеглээн. Совет ниитилелдиң эде тургустунуушкунун чүгле демократчыдылганың оруу-биле чедип ап болур деп, «Фольксштимме» бижээн. «Нойе-Ацэт» солун М. С. Горбачев бүдүрүкчү күштерни болгаш бүдүрүлге харылзааларын үндезинни-биле өскертирин, хөй-ниитиниң болгаш политика тургузуун революсчу чаартырының сорулгаларын салган деп демдеглээн.

◆ **ТОКИО.** Эде тургустунуушкунуң үндезининге ленинчи өөредигни, социализм тургузуушкунунуң концепциязын бүгү талалыг катап тургузарын Совет Эвилели эргежок чугула деп санааның «Акахата» солун айыткан. ССРЭ-де социализм чаартылганың теоглуг чаа деңнелинче үнген, теория болгаш практика чаартынып турар деп, солун онзалап демдеглеп турар. Эде тургустунуушкун ооң мурнуында турган социал-экономиктиг болгаш угаан-бодал хөгжүлдезиниң түңнели болгаш ооң хөгжүлдезинге шаптыктап турган бүгү чүүлдерден ниитилелдиң хосталганының бир янзы чадазы деп, солун бижээн. Ниитилелдиң политиктиг системазын өскертиринче, аңаа чаа уткалы болгаш өскерилгени бээринче, партия болгаш совет органнарының эрге-хүлээлгелерин аңгылаарынче, Советтерниң ролюн үндезинни-биле бедидеринче совет удуртулганың чүткүп турарын солун демдеглээн. Ол айтырыглары партияның XIX Бүгү-эвилелдиң конференциязынга чугаалажыр.

◆ **ЛИМА.** Боо-чепсекти эңдере бүдүреринге сонуургалдыг Барыын чүктүң милитаристыг бөлүктерин Совет Эвилелиниң чайгылыш чок тайбыңга ынакшылдыг даштыкы политиказы халдаашкындан камгалалче шилчиринче албадапкан. Эрге-ажыктарның деңчоруун болгаш деп байдалга айыыл чок чорукту баш удур көрүп турар совет көрүүшкүнүнүң ачызында ядролуг чепсекти дүжүрериңге боттут депшилге болдунуп болур апарган деп, Перунуң парламентизиниң депутаты Агустин Айя де ла Торре медеглеп, тайбыңны болгаш айыыл чок чорукту быжыглаарынга М. С. Горбачевтуң чугаазының чугулазын айыткан.

◆ **ПЕКИН.** «Совет Эвилелинде эде тургустунуушкун социализмден болгаш марксизм-ленинизмден ойталааны ол эвес» деп, «Жэньминь жибао» солуннуң чүүлүнүң эгезинде айтып турар. Ында М. С. Горбачевтуң чугаазының кол чүүлдерин тайылбырлаан. Догматизмге болгаш бюрократизмге удур шиитпирлиг демиселди калбартып чорударын Совет Эвилели эргежок чугула деп санап турар. Совет экономиканы үндезинни-биле эде тургузар болгаш хөй-ниити амыдыралын демократчыдар талазы-биле сөөлгү үш чыл иштинде элээн каш улуг хемчеглерни ап чоруткан. Чамдык түңнелдер чедип алдынган. Янзы-бүрү чылдагааннар-биле эде тургустунуушкунга удурланыышкынның кужү совет удуртулганың манап турганындан улуг болган. Пленум «совет эде тургустунуушкун эң чугула үезинде болган» деп, солун онзалап демдеглеп турар. Ооң түңнелдери «чөөн» болгаш «барыын» талалардан удурланыышкын турза-даа, совет удуртулга эде тургустунуушкунну уламчылаарынга долу шиитпирлиг болганының дугайын херечилеп турар.

(СЭТА).

ПРОФЭВИЛЕЛДЕРНИҢ КЫЙГЫРЫЫ-БИЛЕ

БОНН, (СЭТА). ГФР-ниң коммунал болгаш демир-орук ажылдакчыларының кыйгырыын ёзугаар бо неделяның баштайгы хүннеринде 100 муң ажыг ажылчыннар болгаш албан-хаакчылар сагындырыг ажыл соксадыышкын кылган.

Эрткен вторникте чурттуң 74 хоорайында барык ажыл соксадыышкыны болган. Хоорай транспорту, аэропорттар, демир-орук вокзалдары, хем транспорту каш шак дургузунда ажылдаваан. Коммунал ажыл-агый бүдүрүлгелериниң база почта черлериниң ажылчыннары ажылче үнмээн. Чарактың элээн хөй албан черлери база ажылдаваан. Школаларга кичээлдер орайтап эгелээн. Ажыл соксатканнарны деткээн массалыг чыскаалдар болгаш митингилер болган.

Коммунал черлериниң ажылчыннарының профэвилелдериниң даргазы Моника Вульф Матис бо ажыл соксадыышкыны бүдүрүлге эдерлиинге болгаш чазагга шыңгыы сагындырыг болган. Бистиң профэвилеливис ажылчыннарның, албан-хаакчыларның ажылының байдалын экижидер, ажыл неделязын кызырар, артык шак ажылдаар чоруктарны болдурбас дээш демиселин ам-даа ургулчулаар деп парлалга организацияларынга медеглээн.

СЭКП ТК-ның февраль Пленумунуң шиитпирин—амыдыралга

САЙГАРЫП, ӨӨРЕНИП ТУРАР

Шагаан-Арыгда ортумак школага 624 уруглар өөренир ужурлуг. Бо хоорайның чурттакчы чонунуң ковудээнинден, мында ам 1170 школачы өөренип турар. Ынчалза-даа мында өөрениринге таарымчалыг чүүлдер хөй. Эрги Шагаан-Арыгта турган школага ону канчап деңнээр. Чаа школада спорт залы, класстары болгаш кабинеттери делгем, соңгалары улуг, чырык.

Башкыларның ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургускан. Өөредилге херекселдери, көргүзүг материалдары четчелеттинген. Школада 73 башкының билиг-мергежили бедик. Башкылар коллективи өөредилге-кижизидилгениг ажылдарны чогаадыкчы организастап, эде тургустунууш кунунуң оруунче дидими-биле кирген. Ол дугайын школаның директору, улус депутаттарының Шагаан-Арыг хоорай Совединиң депутады, «Улус өөредилгезиниң тергиини» хөрек демдектиг Вячеслав Владимирович Марсев чугаалап турар.

Бо хүнверде «Ортумак болгаш дээди школаның эде тургустунуушкунунуң чоруп турарының болгаш ону боттандырарының талазы-биле партияның сорулгаларының дугайында» айтырыгны чугаалашкан СЭКП ТК-ның Пленумунуң материалдарын сайгарып, өөренип турарлар.

Ол Пленумга М. С. Горбачев «Башкы — ол дээрге эде тургустунуушкунунуң эң чугула киржикчизи-дир» деп чугаалаан болгай. Ынчангаш школаның директору орус дыл болгаш литература башкызы Наталья Леонидовна Бухинаны, математика башкызы Оидар Сагуевна Серецмааны, оон өске-даа педагогтарны адап, демдегледи.

ЧУРУКТАРДА: Шагаан-Арыг ортумак школазында дашкыкы дыл башкызы Л. У. Оидар, директор В. В. Мареев, орус дыл башкызы В. И. Внодзановская; класста өөредилге үези.

Ондар ОХЕМЧИКТИН фотолары.

«ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУНГА БҮЗҮРЭЭР МЕН»

Анатолий Приставкин 1931 чылда торуттунген. Дайын үезинде өскүс арткаш, уруглар бажыңынга өскен. Он дорт харлыында ажылдап эгелээн. Сибирьге, Кавказка чораан. Братск ГЭС-ти тудушкан. 1959 чылда «Берге чаш назын» деп чечен чугаалар чыындызын парлаткан. 1951 чылдан бээр ССРЭ-ниң Чогаалчылар эвилелиниң кежигүнү. Чээрби ажыг номнарның автору. Чогаалчы-биле ПМА-ның корр. беседалашкан.

— Анатолий Игнатьевич, амгы литературада эде тургустунуушкунну канчаар илереп турар деп бодаар силер?

— Сөөлгү үеде, чүге-ле ийик, «эде тургустунуушкуннуң чаа литературазы» деп чугаалап турар апарган. Литература эде тургустунуушкуннуң азы кандыг-ла бир чүүлдүң турбас деп билип турар мен. Орус литератураның реалистиг улуг чаңчылы бар, ол кажан-даа үзүктелбээн: 30-даа, 40-даа, 50-даа чылдарда, талтаашкын үезинде-даа. Чаа солун чогаалчылар, бүдүн угланыышкыннар көстүп кээп турган, чижээ, күчүлүг көдээ проза — Валентин Распутин, Федор Абрамов, Василий Белов. Номчукчуга билдинмес турган литература база тыптып орган. Ол талтаашкын, кижээ чүдүүр чорук болгаш чурттуң өске-даа нарын, берге айтырыгларының дугайын чугаалап турган. Ону парлавайн келген. Ынчалзажок эде тургустунуушкун-биле кады ол бирги черже үнүп келди.

Дыка солун чогаалдарны билип алдывыс: кижиге чүдүүр чоруктуң канчаар хевирлеттиниин эгелээнин көргүзүп турар Анатолий Рыбаковтуң «Арбаттың уруглары», лысенковщина дээр коргунчуг чүүл дугайын тоогээн Владимир Дудинцевтиң «Ак хептер». Удавас «Октябрь» журналга Василий Гроссманның «Амыдырал болгаш салым-чол» деп чогаалы парлаттынар. «Нева» Анатолий Злобинниң «Демонтаж» деп романын парлаар хире. Ол база кижиге чүдүүр чорук дугайында. Күштүг, сатиралыг роман, ынчаар бижииринге амдызында чаңчыкпаан бис. Мен ону автордан ап номчаан мен, ооң столунга ол барык чээрби беш чыл чыткан...

Михаил Булгаковтуң, Борис Пастернактың, Исаак Бабельдиң, Владимир Высоцкийниң чогаалдарын өөренип көөр комиссиялар тургустунган.

Мен эде тургустунуушкунга бүзүрээр мен. Мурнунга турганынга бодаарга ам парлаан чогаалдар улуг идегелди оттуруп турар-дыр... Номчукчу ам черле сергелең апарган, ол номчаан чүүлүнүң дугайын ажык-биле чугаалап, бодунуң бодалын илередип турар. Ол чогаалчыга өөрүшкү эвес деп бе? Мен бодаарымга, ол бистиң ниитилелдиң угаан-бодал талазы-биле чаартынмазының демдектери-ле-дир.

— Номчукчуга бзулуг-ла ажыдыышкын болган чогаалчы кымыл?

— Меңээ болза, Александр Твардовскийниң «Сеткилдиң чарлыын бзутаар» деп шүлүглели болду. Ону шүлүкчү боду номчуп турда, мурнунда база дыңнаан кижи мен. Анна Ахматованың «Реквием»ни, Михаил Булгаковтуң «Ыт сеткилин» парлааны кончуг чугула болуушкун деп санаар мен. Андрей Платоновтуң «Тамызы» кажан-даа эргижиревес...

— Силерниң чогаалдарыңарның салым-хуузу база-ла белен эвес болган аа.

Ниитиле-биле чугаалаар болза, бир-ле бак чаяаныг чүве бар — бүгү-ле чогаалдарым кедергей хожудаашкын-биле парлаттынып келген чүве бо. «Алдын булут хонуп чыткан» — «Солдат болгаш оол» деп тоожум тускай ном кылдыр он бир чыл эрткенде парлаттынды. Чугула деп санап турарым социал роман «Оор-хоорайжыгаш» 1976 чылда бижиттинген, чүгле 1983 чылда анаа-ла «Хоорайжыгаш» деп аттыг үнду. «Тарыыр шелүң ажаа» деп тоожу ном үндүрер черге чедип чыл чытты...

— Эде тургустунуушкун чогаалчыдан чүнү негеп турарыл?

— Ажык-чарлыг чорук болгаш кижилерге чугаалаар ужурлуг шын-биле литература эде тургустунуушкунга дузалаар ужурлуг. Хамыктың мурнунда, мен бодаарымга, кижиниң хууда харысалгазын, ындыг сеткилин катап тывылдырар ужурлуг бис. Ылангыя бистиң ниитилелдиң эң-не чидиг айтырыглары — арагалаашкынга, наркоманияга, эрге-дужаалга чашпаалаар чорукка, бюрократияга хамааржыр. Кижи ооң арын-нүүрүнүң негеп турар чүүлүн кылыр, долгандыр боор турар бүгүле чүүлдер дээш харысалгалыг болур ужурлуг.

Кижиниң арын-нүүрү удур турар болза, эрткен үениң частырыгларындан ам-даа магадылаттынмаан болур бис. Сталинчи система чүзү-биле коргунчуг турганыл? Ооң чөпшүл күүседикчилеринге, «ээрилчигештерге» даянып турганы.

— Эде тургустунуушкун литература критиказынга кандыг салдарлыг болган дээр силер?

— Критика дээрге литератураның кезээ болгай. Мындыг солун чүүл бар апарган: ам литературада 50 чылдарның төнчүзүнде —60 чылдарның эгезинде көстүп келгеннерниң аттары катап үнүп келген, олар дээрге мынаарда арыг агаарны тыпып ап четтигипкен, ооң соонда чээрби чыл иштинде кислород чокка чогум-на ынчаш тыдашканнар-дыр. Оларның дугайын эгезинде чугаалады м. А критикада болза — Игорь Дедков, Алла Латынина, Наталья Иванова.

Ам Чогаалчылар эвилелинде депшилгелиг болгаш тыдып калган күштерниң демисели чоруп турар, олар дээрге эде тургустунуушкунну күзеп турарлар болгаш ол дээш ужур эдертип чугаалап турза-даа, херек кырында ону дедирлендирер бодап турарлар-дыр. Ындыглар боттарының эптиг олуттарын, лауреат демдектерин, көргүзүнде үндүрүлгелерин миллионнар-биле санаар орулгаларын... чидирериндея коргуп турарлар. Бо чүтаа дыка хөй чогаалчыларга болгаш критиктерге хамааржыр, оларны чоокта чаа-ла совет литератураның тергиилери деп турду.

— Шаандагы үеже эгиннишкин болбас деп ам чугаалап болур бе?

— Амдызында чок. Ол хомуданчыг болбайн. Шын харын, бис ам мурнунузундан ажык-чарлыг, демократчы апарган бис. Ынчалза-даа ам-даа оруктуң чүгле эгезинде бис. Ээлүг демократия болгаш интеллигентичи чорук — ниидирлерден карганыглар болгаш бахтаашкыннар эвес, ол дээрге, бир талазында, өскелерниң саналбодалын шыдамык көөрү-дүр.

Евгений МАТЕВОСЯН бижээн.

(ПМА).

Культура болгаш амыдырал

УРУГЛАР ФОНДУЗУНЧЕ

Бистиң чуртувуста Совет уруглар фондузун тургусканын районнуң хөй-ниитизи чүүлдүгзүнүп деткип, аңаа акша чыылдазынга идепкейлиг киржип турар. Ол акша өскүстерге болгаш хөй уруглары өг-бүлелерге материалдыг дуза болур. Өскүс уруглар школа-интернаттарга күрүнениң долу хандырылгазынга турган, оон ыңай тускай амыдыралды тургузарынга, дээди болгаш ортумак өөредилге черлеринге өөрениринге шаптык болбазын дээш оларның стипендиязын өстүреринге ол фонд дузалыг.

Дузаламчы акша чыылдазынга Сүт-Хөл эмнелгезиниң херээженнер чөвүлелиниң даргазы, диетсестра Клара Хунаевна Ховалыг улуг үлүүн киирген. Чүгле эмнелге эвес, харын уруглар албан черлерин маңаа киржиринче база кыйгырган. Ооң түңнелинде Бора-Тайга, Кара-Чыраа, Сүт-Хөл яслилериниң коллективтери, Хөр-Тайганың участок эмнелгези, район эмнелгези 313 акшаны Совет уруглар фондузунче шилчиткен.

Сүт-Хөл суурнуң «Чинчи» яслизиниң эргелекчизи, күш-ажылдың хоочуну Кара-кыс Лопсановна Ооржак мынча деп чугаалаан: «Партия, чазактың өскүс уруглар дугайында сагыш салып турары кончуг шын айтырыг-дыр, ону бүрүн деткиир мен. Алды уругларны өстүрүп кижизиткен не кижи мен. Күш-ажылчы амыдыралымны колдуунда уруглар кижизидилгезинге бараалгадып ажылдап чоруур мен. Ажы-төлүн каап, ада-ие эргезин казыдып турар чоруктар таварышкылаар. Ол черле хомуданчыг».

Мерген ДАВАА.

ИНФОРМАЦИЯ ТӨВҮН ТУРГУСКАН

Ажык-чарлыг чорукту улам ыңай нептередир болгаш районнуң партия, совет, административтиг органнарының улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларының ажыл-чорудулгазының дугайында өй-өйлеп чурттакчы чонга дыңнадыр сорулга-биле СЭКП Барыын-Хемчик райкомунуң чанында 14 кижи составтыг информация төвүн тургускан. Ону тургусканы агитаторларның, политинформаторларның, пропагандистерниң база өске-даа идеология ажылдакчыларының, удуртукчуларның ажылчы чон ортулуунга тайылбыр-массалыг ажылды чорударынга деткимче, дуза болур.

Информация төвүнүң даргазынга СЭКП райкомунуң кежигүнү, «Хемчиктиң сылдызы» солуннуң редактору В. Хомушку, ооң оралакчызынга партия райкомунуң кежигүнү, райкүскомнуң иштики херектер килдизиниң начальниги Д. Куулар, харысалгалыг секретарынга СЭКП райкомунуң киллис эргелекчизиниң оралакчызы З. Хомушку олар бадылаттынар.

Информация төвүнүң бирги организастыг хуралы болуп эрткен. Аңаа ай санында «Хемчиктиң сылдызы» солуңга районнуң радиодамчылгазынга «Информастыг төп дыңнадыр тур» деп рубрика-биле бөлүк материалдарны парлаарын, эфирге дамчыдарын дугурушкан. Төптүң кежигүннеринге түсгүзүнда даалгаларны берген.

Василий АВЫРАЛ.
Барыын-Хемчик район.

БЕЛЕКТЕР ДЕЛГЕЛГЕЗИ

Республиканың чурт-шинчилел музейиниң делгелге залынга белектер делгелгези ажыттынган. Ол болза тыва улуска моол оңнуктерниң, чурттуң дыка хөй республикаларының, крайларының, областарының ажылчы чоннарының берген сүй белектериниң кезии-дир.

Музейниң директору Т. Ч. Норбу ону ажыдып тура, белектерниң интернационалчы кижизидикчи ужур-дузазының дугайында чугаалаан.

Делгээн белектерниң аразында Улуг Октябрьның 70 чылында Моол Арат Республиканың берген хевизи, «Саян» ансамбльнинге чех оңнуктерниң белээ — ваза, Эрмитажтан, Орус музейден чураан чуруктар болгаш өске-даа үнелиг ажылдар бар. Музейге келген хоорайның чурттакчылары болгаш аалчылары делгелгеге бедик үнелелди берип турар.

Ирина БЮРБЮ.

ДЫШТАНЫЛГА ОРГАНИЗАСТААН

Хандагайты суурнуң алды дугаар микрорайонунга чурттакчыларның дыштаныылга кежээзин эрттирген.

Баштай орус, тыва болгаш өске-даа улустарның национал чемнериниң делгелгезин организастаан.

Микрорайоннуң чурттакчылары ийи бөлүкке үстүп алгаш, чечен чугаа чугаалаарынга, тывызыктар тыварынга маргылдаа чоруткан. Улустуң аас чогаалын билир талазы-биле Арылдай Тас-оол, Раиса Ооржак өскелерден дээре болган.

Спортчу маргылдаага чурттакчылар идепкейлиг кирижкен. Стол теннизинге Альберт Чымба, Ульяна Хомушку, шой кодуреринге Монгуш Орус-оол, шыдыраага Андрей Монгуш, Раиса Ооржак бирги черлерни ээлээн.

Ыры, танцы, шүлүг конкурстары база болган, ооң соонда өг-бүлелер аразынга спортчу маргылдаалар эрткен, орта Анатолий Коммун-Доржунуң, Ондар Викторнуң өг-бүле кежигүннери шылгараан.

Тадар-оол САТ.
Өвүр район.

«ЫРЛААП БЕРЕМ, ГАРМОШКАМ!»

Шак ындыг девизтиг район конкурузун Бии-Хемге бир дугаар эрттирген.

Ооң киржикчилери — боттывыңгыр гармонистер, ыраажылар.

Гармонистерниң бо конкурузунга «Кызыл тараачын» совхозтуң Хүт салбырының ажылчыны Виктор Седип бирги черни ээлээн. Ийиги черни ЛТЦ-2-ниң электромеханиги Петр Варламов, үшкүзүн — «Кызыл тараачын» совхозтуң кол инженери Анатолий Ксендик алган. Гармошкага боду ойнавышаан, улустуң ырларын ырлаарынга районнуң ажылчыны Петр Бекасов шылгараан. Туранның № 1 школазының сески класстызы Владимир Моноховтуң гармошкалаары, ырлаары хоочуннардан дудак чок болган, ол ийиги шаңналга төлептиг болган.

Конкурстуң киржикчилериниң шуптузунга белектерни берген.

Марк ОЮН.
Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы.

АДАЛАР КЕЖЭЭЗИ

Сесерлиг суурнуң херээженнер чөвүлелиниң болгаш школада төрелдер комитединиң организастааны-биле көдээ клубка адалар кежээзи солун эрткен.

Өөреникчилерниң адаларының ажыл-херектериниң дугайында чураан чуруктарын клубка делгеп аскан. Өөреникчилер адаларынга тураскааткан чогаадыглар бижээн.

Ооң соонда адалар аразынга айтырыглар харылаарынга, тывызыктажырынга болгаш таныылаарынга конкурстар болган. Аңаа адалар Арган-оол Базыр-оол, Владимир Нончат, Мыкылай Лэкпа, Сарыг-оол Удумбара олар тергиидеп, ертектиг шаңналдарны алганнар. Адаларга тураскааткан кежээ солун эрткен.

Саара КУУЛАР.
Бии-Хем район.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

ӨРТТҮ БОЛДУРБАС

Чадаанага болгаш чурттакчылыг суурларга чыл бүрүде өрт-биле холбашкан болуушкуннар болгулап турар. Суурларда чуртталга бажыңнарының ниити байдалдарын хынаары-биле районнуң өртке удур инспекциязының чамдык ажылдакчылар-биле Хайыракан суурга хыналдаларны кылып чорутканбис.

Ажылдап турар черинге-даа, чурттап орар бажыңынга-даа чедир кылдынмаан электри демир удазыннарын болгаш печкаларын чогуур өй-шаанда эдип, кылдырып албааннар бар болган.

Шак бо бодүүн чүүлдерни четпес кылганындан, өрттүң үнүп турарының бир кол чылдагааны ында.

Мен бодум, хуваалда ёзугаар, Дөргүн кудумчузунда 20 бажыңга хыналданы чоруттум. Ол кудумчуда ийи аал ишти чурттаар чаңгыс аал телевиделдиң болгаш чоннуң хуузунда бажыңнары бар. Ол бажыңнарның 9-үн электри демир удазыннары эргижирээн, камгалал чок. 4-түң печкаларының аксында демир чок, хоолайларда туйибулар шын эвес салдынган. Чамдык бажыңнарның печкаларын шала кырыында салып каан болган.

Ол ышкаш хериминиң иштинде чадыр бажыңчыгаштарында электри демир удазыннарын дорт улап каан, камгалал чок, чамдыктарында хос хоолай-биле демир удазынны дамчыштыр киирген. Хатка ол демир удазыннар дүрбүшкеш, кызаңайнып турар. Ниитизи-биле шак бо чүүлдерден алгаш көөрге, дыка айыылдыг.

Октябрьская, Салчак Тока аттыг кудумчуларда 46 бажыңга хыналданы база кылдывыс. Ол бажыңнарда колдуунда-ла совхозтуң удуртукчулары, тускай эртемниглери чурттап орар. Ында бажыңнар чаа туттунган хирезинде демир удазыннарында камгалал чок, тудуштурукчулары бузук. Бо кудумчуларда 20 бажыңның электри дерилгезин, 7-ниң печказын эде кылдырары-биле сагындырыгны бергеш, хуусаазын айыткан.

Суурнуң чурттакчылары электри энергия чарыгдааның өртээн төлеп турарында четпестер хөй деп бодадым. Дөргүн кудумчузунуң № 1 бажыңга счётчик хынап чоруур кижизинге ужуражы бердим. Оон ол дугайында айтырарымга мынчаар чугаалаар болду:

— Счётчик болгаш оон-даа өске электри дериглерин эде кылдырып албаан кижилер бар-дыр, кылдырып алырын сагындыргыладым — деп харылады.

Суурнуң өске-даа кудумчуларында байдал моон дээредевес. Бо-ла бүгүнү эде кылдырары бажың ээлериниң хүлээлгези. Ол ышкаш ажыл-агыйның удуртукчулары кичээнгейге ап, дарый хемчеглерни алыр ужурлуг.

Бо дээрге чаңгыс суурдан чижек-тир. Районнуң өске суурларында болгаш Чадааның бодунда-даа байдал моон дээредевес.

Өрт айыылын болдурбазы дээрге-ле хамааты бүрүзүнүң херээ дээрзин кижи бүрүзү уттпас ужурлуг.

Кудаш-оол ОНДАР.

ДОСААФ-тың Кызылда каттышкан техниктиг школазы «А» категорияның (мотоциклчилер) курстарынга, «С» категорияның чолаачыларын «В» категориячын чолаачыларынга белеткээринин, соодукчулар машинистериниң курстарынга, машинакчы - секретарьларның хындүскү курстарынга сургуулдарны немей чыып алырын чарлап тур. Өөредилге 1988 чылдың март 1-де эгелээр. Айтырыгны дараазында адрестен тодарадыр: Кызыл. Интернациональная кудумчузу, 49. телефону 2-25-28.

1988 чылдың март 8-те хөгжүм-шии театрынга Ю. Визборнуң, В. Высоцкийниң, Б. Окуджаваның, С. Никитинниң, Ю. Кимниң ырларының күүседикчизи эстрада артистериниң Бүгү-эвилел конкурузунуң лауреады В. Чемодановтуң киржилгези-биле «Юмор, музыка болгаш ыр кежээзиниң» эстрада коллективиниң концерти болур.

Парижке болгаш Будапештиге джаз музыказының делегей фестивальдарының лауреады В. Мусаиловтуң удурталгазы-биле джаз-ансамбль ойнаар.

Концерттер 15.00 болгаш 18.00 шактарда эгелээр.

Коллективтиг чагыгларны телефон дамчыштыр хүлээп ап турар 2-55-19

Республиканың Алдан-Маадыр аттыг чурт-шинчилел музейи экскурсоводту, биче эртем ажылдакчызын, секретарь-машинистканы ажылче чалап тур.

Бистиң адревивис: Ленин кудумчузу 7. Телефон № 2-40-37.

Кино

МАРТ 2-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: Мультсборник 10.00. 15.40, **«Короткое замыкание»** 11.20, 13.30, 19.00 (узаткан), бичии залга: **«Тарзан»** 9.00, 11.00, 13.00, 15.00, 17.00, 19.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: **«Кивосборник 163»** 9.30, 13.20, **«С чертями не шутят»** 11.00, **«Должники смерти»** 17.10, 19.00, 20.50 (узаткан), К-клуб **«Говорит 01»** 15.00 шактарда.

Агаар

Республикага бүргеп, аязып каап турар, булуттаар. Соңгу-барыын чүк угланыышкынныг хаттың дүргези 5-10 метр чедер. Дүне 32—37 градус, чамдык черлерге 18—23, хүндүс 18—23, чамдыызында 9—14 градус соок.

Кызылга бүргеп аязыр, онзагай өскерилиишкин болбас.

Телевидение

МАРТ 2-ДЕ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — «Дириг амытаннар дугайында». 9.35 — «Бриллиант хол». Уран-чечен фильм. 11.10 — 11.20 — Медээлер. 15.30 — Медээлер. 15.40 — Эде тургустунуушкун прожекторy. 15.50 «Ниити ыр удуртукчузунуң амыдыралындан үш хонук». 16.20 — Агроүлетпүрнүң ажыл-херээ болгаш сагыш човаашкыннары. 17.00 — «Экин, музыка!». 17.40 — «Киржикчилер». Иваново хоорайның такси паркының директорунга соңгудалар дугайында. 18.25 — Бөгүн делегейде. 18.40 — Философия дугайында беседа. 19.25 — Бут бөмбүү. «Комсомольская правда» солуннуң шаңналы дээш сезон маргылдаалары. «Спартак» — «Динамо» (Киев) 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожекторy. 21.45 — Павел Нилин. Амыдыралының арыннары. 22.30 — Бөгүн делегейде. 22.40 — 23.25 — Рундаль ордузунда музыка.

ИИИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35, 9.35 — Информатиканың болгаш санал техниказының үндезиннери. 10 класс. Графика редактору-биле ажыл. 9.05 — Немец дыл. 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга. Астрономия. Ай. 10.35; 11.35 — Ниити биология. 9 класс. Кижиниң тывылганы. 11.05 Немец дыл. 12.05 — «Икарның кээп душкени». Уран-чечен телефильм. 13.45 — «Бойдус-биле чаңгыс аай». Телефильмнер. 14.25 — Медээлер. 14.35 — 15.45 — «Баштайгы өөрүшкүлер». 1-ги кезээ — «Онза чай». 4-кү серияы. 18.05 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — В. Сологуб. «Уля чүрекген халап». Кызыл хоорайның аныяк көрүкчүлер театрының шиизи. 19.15 — «Азия төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар». 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — «Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге». Архангельск хоорайга чуртталга бажыңнарын үлеп турда социал чөп чорук дугайында теманың уланчызы. 20.45 — «Чалыы назын ырлап, танцылап тур». 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожекторy. 21.45 — 23.45 — Театр, кино, телевидение музыказы. Композитор Э. Артемьев.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — «Музыкалыг киоск». 18.45 — «Акы-дуңмалышкы чоруктуң азбуказы». Телевүрүг. ССРЭ — БУР. 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

Адресивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИҢ: партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82. совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, көдээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтерияның 3-43-41, солун келбейн барганда 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амзы. Тиражы 24637 экз. Солуннуң индекизи 54241

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1

Чагыг № 2672. ТС—00629.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың март 3 четверг
№ 53 (13653)
1925 чылда үндезилеттинген.
Өртээ 3 копеек.

УЖУДУУШКУН ҮРГҮЛЧҮЛЕВИШААН

УЖУДУУШКУН БАШКАРАР ТӨП. (СЭТА). Владимир Титов биле Муса Манаровтуң башкарып чоруурy орбитаның «Мир» комплекизиниң ужудуушкуну үргүлчүлевишаан.

«Прогресс-34» транспорт кораблинден чүък дүжүрерин космонавтылар доозуп турар. Чүъкту комплекстиң өрээлдеринде эккеп салган. Оон-биле кады станцияның каттыштырган шимчеликчилериниң кывар чүүлдер болгаш ажынды бүдүмел-биле чедир долдуруп турар. Ол операцияларны станцияның иштинде электроннуг санаалга машиналарының командазы-биле чорудуп, экипаж ону хынап турар.

«Мир» комплекстиң электри хандырылгазының системазының составында хүн батареязының шенелде болуунуң шенелдезин чорудуп турар. Ол батареяларны Владимир Титов болгаш Муса Макаров ажык космоске үнүп чораш тургусканнар. Амгы үеде специалистер чаа фотоэлектрилиг чаартыкчыларның Хүнүнүң чырыдып турарының янзы-бүрү байдалдарынга ажылының дээштиинге үнелелди берип турар.

Ужудуушкун болур-чогуузу-биле эртип турар.

Ийи космонавтының кадыкшылы эки.

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга уткуштур

Үндезин реформаның оруу-биле

ХАНДЫРЫЛГА ЧУРУМУН БЫЖЫГЛААР

Чурт үлетпүрүнүн бүдүрүлгелери продукцияны бүдүрериниң, ону сайгарарының ийи чыл планын хуусаадан эрте дооскан. Суй-белек болгаш чоннуң ус-шевер кылыгларының бүдүрүлгези СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Хүндүлел бижии-биле шаңнаткан. Чыл түңнели-биле алырга, министерство мурнуку чылдарынындан дээре көргүзүглерни чедип алган. Барааннын продукцияны бүдүрери 13,5 хуу, сайгарылгазы база ол хире өзүлделиг. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 19,8 хуу өскен. Чоннуң хереглел барааннарының бүдүрүлгезинде хожудаашкын узуткаттынган. Ылаңгыя мебель бүдүрери элээн өскен.

Экономиктиг эде тургустуушкунче шилчилге чылында иштики курлавырларга даянып тургаш, планнаттынганындан ажыр 85 муң рубльдиң арыг орулгазын алган. Бо көргүзүг ийи катап өскен болгаш 1 рубльдиң бараанын бүдүреринге чарыгдал 3,49 копеекке эвээжээн. Бүдүрүлге артынчыларындан бараан бүдүрери 33,4 хуу өскен. Бүдүрүлгени дерип чепсеглээринче үндүрген хөреңгини бүдүн чартык катап хөйнү шиңгээдип алган. Капитал салыышкынны долуузу-биле ажыглаарынга аргалар тургустунган.

Кылып үндүрүп турар барааның шынары шору экижээн. Дедир эгидер чорук хаая таваржып, штрафтар кызырылган. 1988 чылдың январь 1-де бүдүрүлгелерниң агар саныкда 550 муң рубль турган. Бот-акшаланыышкынче шилчиирин министерствога чүгле август айда дыңнаткан болгаш чамдык белеткел ажылдары шала озал болган. Бөгүнде чаа аргаже шилчиишкиниң планын ёзугаар хемчеглер алдынып турар. Сан-хөө байдалын экижидериниң айтырыы чугула туруп турар.

Орулгалыг ажылдаарының аргаларын санап тып, карылгадан уштунарын, бүдүрүлгениң төлээр аргазын экижидериниң, сап-хоо чурумун быжыктырарының, капитал салыышкынның ажыктыын улгаттырарының, планнаашкынны шын тургузарының айтырыгларының талазы-биле сүмелерни министерство киирген.

Экономиктиг өөредилгениң ажыктыын бедидериниче кичээнгейни угландырып келген бис. Удуртукчулар болгаш тускай эртемниглер республика иштинде болуп турган семинарлардан аңгыда Новосибирск хоорайга белеткелди эртеш келгеннер. Алган билиглерге даянып алгаш, олар бүдүрүлгени эде дериирин колдады ажылдап эгелээннер. Бараан бүдүреринге үнген чарыгдалдарны санап, кайызы карылгалыын, кайызы орулгалыын тодарадып, барааның хереглелин өөренип көргеш, эрткен чылын 41 хевириниң продукциязын бүдүрерин шиңгээдип алган. 24 чаа дериглерни тургускан. Чаа барааннарны бүдүрер талазы-биле планныг онаалданы 170 хуу чедир боттандырыптар апарганы чаа аргаже бүдүрелдиг киреринге магадылал болган.

Баштайгы айның түңнелдери чүнү көргүскенил? Ниитизи-биле барааннын продукция бүдүрериниң планы күүсеттинзе-даа, ону сайгарып шыдаваан. 52 муң рубльдиң барааннын чедир бербээн. Кереэ планын үскениниң чылдагааны чүдел? Чижек кылдыр мебель фабриказын ап көрээлиңер. Сайгарылга планы 86 муң рубль, күүселдези — 62 муң рубль. Садыгже кирер план 8 муңга четпээн. Ынчангаш орулга алыр хамаанчок, өрелиг болуп арткан. Бүдүрүлге хөгжүлдезиниң фондузунче 1,3 муң рубль, социал фондуже 1,7 муң рубль чедир бердинмейн барган. Өске бүдүрүлгелерде байдал оон дээредевес.

Бүгү-ле белеткелдер турбуже, чүге мындыг байдал тургустунуп келгенил? Мында чылдагааннар-ла хөй. Күш-ажылды организастаары чогуур деңнелге четпейн турар. Инженер-техниктиг ажылдакчыларның, ылангыя технологтарның, мастерлерниң харыысалгазы куду хевээр арткан. Учёт-отчёттуң шынары куду. Иштики бот-орулга-чарылгаже шилчивээн. Өске-даа четпестер чаа аргага шимчээшкин бербейн турар. Бо-ла айтырыгларның иштинде эң чугула ийи айтырыгны ылгап көөрү артык эвес.

Бирээде, материал-техниктиг хандырылга кончуг багай болуп артпышаан. Мебель фабриказынга эрткен чылын ыяш-хирээнди плиталары чедишпейн турган. Бо чылын чуга шывыг-ппон болгаш ону кожар хырбалыг лента, мебель шили, өске-даа чугула материалдар чок болган. Күрхандырылга комитеди материалдарны чылда кварталда хуваап бээр. Хандырылга кереэзин айларга үлей кылырынче кирбээнинден январьда херек материалды декабрьда белин эккелзе эккээр. Азы чыл эгезинде эккээрге, чагыгны күүсеткени ол боор. Бүдүрүлгениң байдалы оларга хамаарышпас, көрдүнгени ындыг дээр. Бо эде тургустуушкун үезинде чаа дилээшкин чокка ажылдаары болдунмас эвеспе?

Хандырылгада үзүктелиишкиннер хөй ажыл шагының чидириинге чедирип турар. Удуртукчулар чүгле материал дилээри-биле өйлежир. Келбейн-келбейн келгенде, ийи ээлчеглиг ажылдаар далаш кылгаш, шынары база баксыраар. Садыгже киирер хуусаа үстүр.

Ийиде, күрүне чагыының шын эвес тургустунганы. Фабриканың эки ажылдаарынга шаптыктавазы-биле күрүне чагыы оон планының 60—70 хуузундан эртпес ужурлуг. Оон арткан хемчээлинге бүдүрүлге, бодунга ажыктыын санап тургаш, таарыжыр продукцияга хереглекчилер-биле дорт кереэ чарып ап болур. 970 муң рубльге барааның продукция бүдүрер болза, күрүнезыгны 968 муң рубльге Күрплан киирген. Мөөңнеп садар өртээ-биле 100 хуу. Бодунга ажыктыг кандыг-даа арга чок кылдыр кылган. Орулганы кайын алырыл? Күрүне чагыында орулга чок, харын-даа карылгалыг бараан бүдүрери киирген. Ол кадында ол чагыг чиг эт, материал талазы-биле четче эвес хандыртынган болуп көөрге, чедиишкинни бодаарь безин берге.

Бүдүрүлгелерниң материал баазазын быжыглаары, эде дериири, немелде күчүлерни ажыглаары база хандырылганың кошкаандан боттанмайн турар. Хоолайлар келбээнинден Туранда комбинаттың дузалал өрээлдери ажыглалга кирбээн. Бо чылдың тудуглары 12 метр хемчээлдиг бетон чогундан туруп турар. Чүге дизе ону бээр ужурлуг. «Тыва суг-тудуг» трестиң демир-бетон кылыглар заводу, «Агроүлетпүртудуг» каттыжыышкын ону чүгле дөрткү кварталдың планынче киирип алган. Күрплан болгаш Күрхандырылга комитеттери мону чугулага көрбес болза, бот-акшаланыышкынның турумчууру берге апарган. Өске айтырыгларны министерство шиитпирлеп шыдаптар.

Барааны дугуржулга ёзугаар хереглекчиге садарының планы 92,7 хуу күүсеттинген. Күрплан барааны бүдүрериниң болгаш үлээриниң планын саадатканының түңнелинде, кереэ чарарының үели орайтаан. Күрпланның үлелгези удуртукчуларга хоойлу эвес болу берген болгаш сагыттынмайн турар. Планда көрдүнген ассортимент аайы-биле бүдүрерин олар кыспайн, чүгле кылыры чиик, бодунуң районунга хереглеттиннер, саарынга хынала чок чүүлдер бүдүреринге сундулуг. Чижээ, Шагаан-Арыгда комбинаттың директору В. И. Бочегуров планда көрдүнген дөрт чүзүн мебельдиң чаңгызын-даа күүсетпээн. Сарыг-Септиң сандайлар кылырын 48,8 хуу боттандырган. Чамдыкта планнаттынган бараан чонга херекчок-даа апаар. Чадааның бүдүрүлгезиниң өглери шак ындыг байдалга таварышкан.

Дугуржулга-кереэ чарарында дыка хөй четпестер бар. Удуртукчулар бо ажылга арай харыысалга чок болуп турарлар. Юристерни борта киириштирип, ону чурумчударын чугула апарган. Ажылчыннар, чамдык инженер-техниктиг ажылдакчылар кереэни күүсетпеске бүдүрүлге кандыг карылгалыг болуп болурун эки билбестер. Борта ажык-чарлыг чорук херек. Экономиктиг идиг бериишкин фондузунга министерство 36,5 муң рубльдя чедир албаан.

Чаа байдалда бүдүрүлгелерниң ажылының үзүк-соксаал чок болурун хандырар болза эки. Сарыг-Септиң район үлетпүр комбинады, мебель фабриказы айның баштайгы чартыында планының 15—20 хуузун, ай төнчүзүнде 75—80 хуузун кылып турар. Барааны аайлап саваалаары хереглекчилерге хүлээдири, өртээн банк дамчыштыр эртиири саадап болур.

Бүдүрүлгелерниң эки ажылының көргүзүү — орулга. Эрги хемчеглер-биле алыр болза, бисте чедиишкин бар. Арыг орулга пландан үш катап хөй азы 171 муң рубль болган, чүге дизе эрткен чылын план бичии хемчээлдиг турган. Бот-акшаланыышкын байдалында продукцияның өртээнде салдынганындан 10 хуу орулганы алыр ужурлуг бис. А ол дээрге мебель фабриказы чокка безин 400 муң рубль. Өске талазында бис кырында чыдар курлавырларны безин чедир ажыглавайн турарывысты миннир апаар. Фабрика хана шкафтарындан хуу албаан, лактааны дээш ылгалды аңаа төлевээн. Сарыг-Септиң комбинады кубометр чудуктан үнер дилиг материалдарының хемчээлин нормага чедир улгаттырган болза, орулганы ап болур турган. Чадааның, Туранның бүдүрүлгелери мону чедир ажыглаан болза, 252,5 муң база 222,6 муң рубльдиң продукциязын немей бүдүрер аргалыг турган. Кывар-чаап материалдар чедишпес үеде улуг шүүдел үндүрүп тургаш соортуп эккелген ылгын чудуктарны таптыг ажыглавайн турары четпес.

Биске бүдүрүлгени сайзырадырынга, социал-культура болгаш чурттаалга объектилериң тударынга, шалың өстүреринге 750—800 муң рубль хереңги чыл санында херек. Продукцияның бот-үнезин чиигедип, бүдүрүлге күчүзүнден продукцияның хемчээлин көвүдедип, банк чээлизин ажыглап тургаш, чаа күчүлерни ажыглалга киирери ынчангаш онза чугула.

Эрткен чылын капитал салыышкын шиңгээдип алыр талазы-биле чедиишкиннер бисти оожургатпас ужурлуг. Бо чылын эде дериишкинге 310 муң рубль көрдүнген. Ол болза үжен ажыг дериг-херекселдер, чүс он аргыыр машиналар, он беш трактор-машина аймаа. Чаа техниканы, технологияны ажыглап тургаш, чаа хевириниң чээрби беш продукциязын бүдүрүп үндүрер бис. Чадаанада он машина кирер гараж, Шагаан-Арыгда кургадылга камеразы, фабрикада баштайгы чонуглар кылыр цех, белен продукция склады ажыглалга кииртинген. Шенелде бүдүрүлгеде, фабрикада чамдык чугула ажылдар туруп берген. Министерствонуң септелге-тудуг участогунуң бурузу-биле чергелештир херек материал чогундан олар саадап турар. Ол ышкаш төлевилел-конструктор бюрозунуң кылып турар документациязы шынар чок болуп турар.

Валерий ООРЖАК,
чурт үлетпүр министриниң оралакчызы.

КОЛ ЧҮҮЛ—КАМНАЛГА

Бай-Хаактың орук-септелге-тудуг участогунуң коллективи эрткен чылдың октябрь айдан эгелеп бот-орулга-чарылгалыг коллективтиг кереэниң негелделери-биле ажылдап кирген. Отчёт-учётту тургузарынга, чаа арганың бүгү негелделерин күүседиринге бергедээшкиннер турган болгаш амдаа таваржып турар. Ынчалзажок бот-орулга-чарылганы боттуг, ажыл-чорудулгага идиглиг болдурар дээш администрация, хөй-ниити организациялары шудургу ажылдап, дилээшкинниг, чогаадыкчы аргаларны ажыглаары дээш кызыдып келген.

Участоктуң ажыл-ижинге, шиитпирлээр айтырыгларынга күш-ажылчы коллективтиң чөвүлели боттуг салдарын чедирип эгелээн. Бүдүрүлге ажыл-деректеринге улусчу контролёрлар база дузаны чедирип, камналга-хумагалал талазы-биле хемчеглерни боттандырарынга кол күш болуп турар.

Шынап-ла, коллективте камналга айтырыы чүден чидиг кылдыр тургустунган болгаш бо талазы-биле кылдынып турар чүүлдер база хөй. Кывар-чаар материалдарны камнап алыр, техника ажыглалын экижидер сорулга-биле ийи тракторну, бир автомашинаны, автогрейдерни курлавырда тургускан. А ол техникага ажылдап турган кижилерни ийи ээлчеглиг ажылче шилчиткен. Хөмүр-дашты, электри энергиязын камнаарының шыңгыы хемчеглери алдынган. Оон ачызында одалга сезонунуң эгезинден тура, 60 тонна хөмүр-дашты камнап алган. Немей бижилгелер-биле эптеш чок демиселди чарлаан.

Коллективтиң ажыл-ижин, чедиишкиннерин болгаш четпестерин — бүгү чүвени ажык-чарлыг кылдыр тургускан. «Чаңныктар» бүдүрүлгениң девизинзериниң эң көскү черинге — улуг хаалгалар аксынга бо-ла көстүп келир апарган. Коллектив бодунуң күжүн билип, ажыл-херекке харыысалгалыг хамаарылгазын илередип турар апарган. Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга уткуштур хүлээлге алдынган. Чүгле мындыг хемчеглерниң ачызында, бот-орулга-чарылганы, бот-акшаланыышкынны боттандырып болур дээрзин участоктуң удуртулгазы, хөй-ниити организациялары, коллектив кежигүннери билген болгаш, ол дээш бир демниг ажылдап кирген.

Анатолий ЗАЙЦЕВ

ЧУРУКТА: участокта профком кежигүнү, ийи ээлчеглиг ажылдың эгелекчизи, автогрейдерист Юрий Георгиевич Арчужаев.

Авторнуң фотозу.

ДЕЛЕГАЦИЯ-БИЛЕ УЖУРАШКАН

Бистиң республикавыста МАР-ның Убса-Нур аймак делегациязы чедип келген. Делегацияны аймактың күүсекчи эргелелиниң даргазының бирги оралакчызы Р. Цэвээн баштап чорууп турар. Делегацияның составында аймактың улусчу контроль комитединиң даргазы Б. Чимед, аймактың кол прокурору Т. Сухебатор, суд даргазы Д. Цевээнцерен, милиция начальниги Т. Мэнгельс, аймактың ревсомолунуң бирги секретары Т. Бямбажав болгаш, өскелер-даа кирип турар.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы В. Е. Серяков делегацияны дүүн Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң хуралдаар залынга хүлээп ап, ужурашкан. Делегацияга Тыва АССР-ниң социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң дугаайында ол таныштырып чүве чугаалаан. Аалчыларның салган айтырыгларынга ол харыыларны берген.

Ол-ла хүн олар Кызыл хоорайның Ленин шөлүнге, Кызыл партизан тураскаалынга болгаш өске-даа тураскаалдыг черлеринге барган база Алдан-Маадыр аттыг чурт-шинчилел музейи, хоорайның № 4 ясли-садиги, хоорайның мурнуу микрорайонунда тудуглар-биле барып таныжып чорааннар.

Бөгүн олар адырлар аайы-биле тус-тус бөлүктерге үстүп алгаш, аймактың Совет аппарадының ажылдакчылары улус депутаттарының Кызыл хоорай Совединиң күүсекчи комитединиң болгаш Баян-Кол кодээ Совединиң ажылы-биле, хоойлу-дүрүм камгалалының ажылдакчылары Тыва АССР-ниң Юстиция, Иштики херектер министерстволарының, республика прокуратуразының, улусчу контроль комитединиң ажылдакчылары республиканың Улусчу контроль комитединиң, ревсомол ажылдакчылары ВЛКСМ обкомунуң болгаш ВЛКСМ Каа-Хем райкомунуң ажылы-биле таныжып, арга-дуржулгазын солчур.

Бистиң корр.

СУУРУНГА ДООЗУП АЛЫР

Кызылдың № 1 профессионал-техниктиг училищези совхозтар төптеринде филиалдарны ажыткаш, механизатор кадрларны немей белеткеп турар. Ук училищениң «Сут-Хөл» совхозта салбырынга бүдүрүлге мастери Валерий Монгуш, совхозтуң кол инженери Билчиң-оол Монгуш 30 трактористерни өөредип, аныяктарга чаа мергежил чедип алырынга дузалаан.

Амгы үеде «Алдан-Маадыр» совхозтуң баазазында ол хевирлиг филиалды ажыткан. Ында 45 кижи өөренип турар. Совхозтуң дирекциязы курсантыларның өөредиринге таарымчалыг байдалдарны тургузуп, кичээлдер эрттирер класстар, өөредилге херекселдери-биле хандырган. Олар ай болгаш, механизатор мергежилди суурунга доозуп алыр.

Ондар БОРАШ.

ЧУРТТАЛГА БАЖЫҢЫН—АЙ БУРУНГААР

«Тыва тудуг» трест бот-акшаланыышкынче шилчип турар. Оон эргелелдери база тус-тузунда чаа арга-биле ажылдаарынга белеткелди чорудуп, тудугнуң хандырылгазын экижидериниң хемчеглерин ап эгелээн.

«Чер ажылдары» тудуг эргелели эрткен чылдың түңнели-биле 177 муң рубль орулганы алган. Бо чылдың баштайгы ийи айының планын күүседипкен. Ам-даа бар четпестерден — механизмнер чедишпезинден, материал үзүктелиишкин бээриндеп чайлаар болза, көргүзүглер моон эки болуп болур турган.

Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязы болур чылда эргелел бедиткен социалистиг хүлээлгени алган. Ажыглалга кирер чеди объектилерни хуусаазында доозар сорулга салдынган. Чылдың кол объектилери болур 0,5 муң тонна ишкир соодукчуну, Кызыл хоорайның мурнуу микрорайонунда чаа школаны, 180 аал чурттаар ийи бажыңны эки шынарлыг кылырын тудугжулар хүлээнген. Бажыңның бирээзин ажыглалга киирер хуусаазындан ай бурунгаар доозар шиитпирни олар үндүрген. Бригадалар социал-культура объектилериниң тудуунга ажыл шагындан дашкаар дөрт хүн ажылдаар.

«Бригада бүрүзүнге — бедик көргүзүглерни» деп эгелээшкинниң тудугжулар деткээн. А. А. Оксанинниң монтажниктер, С. О. Сарыгларның комплекстиг бригадалары социалистиг хүлээлгелерин долдур болгаш ажыр боттандырып турарлар.

Камналга талазы-биле хүлээлгелер алдынган. Бердинген онаалдадан ажыр 2 муң киловатт-шак электри энергиязын, 6 кубометр дилиг материалдарын, 1 тонна металлды, 5 тонна цементини камнап алыр. Чаа арга хумагалыг болурун негээри билдингир.

Антонина ФОКИНА,
«Чер ажылдары» тудуг эргелелинде партия организациязының секретары.

ШҮГҮМЧҮЛЕЛДИҢ ДЭЭШТИИ—ДЕТКИМЧЕДЕ

Интервью

СЭКП Барыын-Хемчик райкомунуң, райкүүскомнуң, РАҮК-түң удуртукчулары мурнуку чылдарда бистиң солунувус-биле харылзааны кошкадып, парлаттынган шүгүмчүлелдиг материалдарны сайгарып, дарый хемчеглер алыр, түңнелдерни редакцияга дыңнадыр талазы-биле кичээнгей салбайн турган. Районда бүдүрүлгелер, ажыл-агыйлар удуртукчуларын санаваска, эрткен чылын СЭКП райкомунуң бирги секретарының, райкүүском даргазының адресинге чоруткулаан шыңгыы шүгүмчүлелдиг 5 чүүлге харыылар алдынмаан. РАҮК-түң даргазы 8 чагааның чүгле чаңгызынга тодаргай эвес харыы берген.

Райкомнуң, райкүүскомнуң органы — «Хемчиктиң сылдызы» солунга партийжи удуртулганың кошкаан эрткен чылдың июль айда «Шынга» чидии-биле шүгүмчүлээн. СЭКП райкомунуң декабрьда болуп эрткен пленумунга парлалга-биле харылзаа багай дээрзин база шүгүмчүлээн турган.

Оон соонда чүү кылдынганыл? Бо айтырыгга хамаарыштыр СЭКП райкомунуң бирги секретары Байыр-оол Соянович Нурзаттан бистиң корреспондентивис А. С. Хертек интервью алган. Ону моон адаанда парладывыс.

— СЭКП Төп Комитеди парлалгаже канчаар-даа аажок улуг кичээнгейни салбышаан, ону дөрт удуртуп турар. «Шын» солун ажык-чарлыг чорукту, шүгүмчүлелди болгаш бот-шүгүмчүлелди хөгжүдеринге чугула черни ээлеп келген. Ук солунга парлаттынган шүгүмчүлелдиг чүүлдер СЭКП обкомунуң деткимчезин ап турар.

Эрткен чылдарда бистиң районнуң амыдыралындан «Шынга» үнгүлээн чамдык шүгүмчүлелдерге айыттынган четпестер өй-шаанда сайгартынмааны чогуур хемчеглер алдынмааны, редакцияга харыылар бердинмээни дээш СЭКП райкомунуң бирги секретары, мени шүгүмчүлеп турганы чөптүг. Хемчээн алыры-биле редакцияның чорутканы бижиктерин алгаш, резолюция кылгаш, секретарьларга, килдистер эргелекчилеринге бепип каарга, дарый хөделбес, хөй саазыннар аразынче чидир шыгжаптар, хемчээн алза-даа харыызын чорутпас чоруктар тургулаан. Ажылды эгизинге чедирериңге бүзүреп, оон соонда күүселдезин негевейн барган бодум шүгүмчүледир, ону дөрт күүседир харыысалгалыг ажылдакчылар артымга чаштынып чыткылап каар турду.

Бүдүрүлге, албан, организация черлериниң удуртукчуларының талазындан парлалгага шүгүмчүлелди тооп көрбес чорукту моон соңгаар болдурбас ужурлуг бис.

Ынчангаш сөөлгү үеде райком секретарьлары В. Б. Петров, И. Ш. Очур, райкүүском даргазы С. И. Ильенкоө, райком аппарадының ажылдакчылары-биле тус-туста шыңгыы чугаалажыр ужурга таварыштым. Моон соңгаар парлалганың шүгүмчүлелдиг материалдары-биле ажылдаарының стиль-методтарын өскертири чугула апрган-дыр. Маңаа хамаарыштыр менде мындыг бир санал бар. Бисте идеология, үлетпүр бүдүрүлге ажылдарын харылаар аңгы секретарьлар бар болганда, ол темалыг шүгүмчүлелдерни оларга чорудуп берзе кандыгыл? Айтырар, хынаарда эптиг болуру-биле ажыл-агыйның өске удуртукчуларынче чоруткан чагааларның даңзызын бирги секретарьже чорутса.

— Эде тургустуушкунну канчаар удуртуп турарының дугайында СЭКП райкомунуң пленумунуң соонда бо талазы-биле тодаргай чүү кылдынган ирги, Байыр-оол Соянович?

— Хамыктың мурнунда солун болгаш удуртукчу деп темага парткомнар секретарьларын, суур, кодээ Советтер, профкомнар даргаларын, ажыл-агый удуртукчуларын райкомга келдиртгеш чугаалашкан. Парлалганың шүгүмчүлелдеринче кичээнгей салбайн келгени дээш, РАҮК-түң даргазы М. Б. Кара-Салды эге организацияның хуралынга шыңгыы донгуткан.

Район, республика солуннарының шүгүмчүлелдерин билбээченнеп эрттирерин бодаар, харылавас удуртукчуларга Ак-Довурак хоорай Совединиң даргазы О. С. Саая, районда чурттаалга-коммунал ажыл-агый эргелелиниң начальниги Р. Я. Миллер, хереглекчилер ниитилелиниң даргазы В. К. Ооржак, «Барлык» совхозтуң директору Д. Б. Саая, совхозтарда парткомнар секретарьлары А. О. Ооржак, К. С. Монгуш болгаш өскелерни-даа хамаарыштырып болур. Олар моон соңгаар боттарынга чогуур түңнелди үндүрер ужурлуг.

Солунга үнген шүгүмчүлелдиг чүүлдерни чыып, көктээр тускай папкаларны тургускан, оон кыска үткезин, кымга хамааржырын, кандыг хемчеглер алдынганын демдеглээр дептерлер райкомда кылдынган. Четпестерни айыткан чүүлдер парлалгага көстүп кээри билек, негеп кээрин манавайн эдер хемчеглерни ап эгелээрин дутурушкан.

Райком аппарадының коммунистериниң январь айда хуралынга «Хемчиктиң сылдызы» солунга партийжи удуртулга кошкак тургустунган дугайында «Шынга» парлаттынган чүүлду бот-шүгүмчүлекчи ёзу-биле сайгарып, ону чедир үнелевейн турган чамдык удуртукчу коммунистерни адап, тургузуп, тайылбырын алган. СЭКП райкомунуң ажылдакчылары редакцияга доктаамал барып, типографияның чамдык ажылдакчыларының ажылдаарынга таарымчалыг байдалдары тургускан.

Февраль 16-да болган ээлчеглиг бюрога «Демократияны болгаш ажык-чарлыг чорукту улам калбартыр талазы-биле район солунунуң ажылының дугайында» редактор В. У. Хомушкунуң илеткелин дыңнааш, арга-сүмелерни берген. Аңаа партком секретарьларының шуптузун чалап олуруштурган болгаш район, республика солуннары-биле харылзааны экижидерин база катап айыткан.

— Бижикчилер-биле ажылга хамаарыштыр чүнү кылза эки деп бодаар силер?

— Чугула айтырыг-дыр. Парлалга чоннуң индиви болгай. Бистиң үлетпүр бүдүрүлгелиг, кодээ ажыл-агыйлыг районувуска бижикчилер хөй болган тудум, амыдыралды бүгү тала-биле чырыдар арганы бээр. Хөйнүң караа көскү болур ышкажыгай.

Баштай район солунун көрээли. Үнүп эгелээнинден бээр чеди чыл чоокшулап орар хирезинде, активти амдаа тургузуп чадашкан. Партия, совет ажылдакчылар, ажыл-агыйн удуртукчулары, тускай эртемниглер чүүлдерни эвээш бижип турар. Чүүл-бүрү чылдагааннар-биле ойталаар таварылгалар база бар. Ону эдеринге СЭКП райкому киржир.

«Шын» солунунуң корреспондент пунктузу районга тургустунар. Аңаа эң-не тележиг, билиглиг кижилерни шилип тып, өөредиглиг семинарны эрттирген соонда, райком бюрозу бадылаар. СЭКП райкомунуң секретары, пропаганда болгаш агитация килдизи деткимчени көргүзер.

Моон соңгаар парлалга-биле быжыг харылзааны тудуп, шүгүмчүлелдиң дээштиг салдарын чедип алыр дээш ажылдаар бис.

ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУН: партийжи удуртулганың стили

КАДРЛАР-БИЛЕ АЖЫЛ

•СЭКП ӨВҮР РАЙКОМУНУҢ УК АЙТЫРЫГНЫ ШИИТПИРЛЕП ТУРАРЫ•

АЖЫГЛАП БОЛГУ ДЕГ ЧАМДЫК ЧАА ЧҮҮЛДЕР ДУГАЙЫНДА •

Партияның XXVII съездизиниң болгаш СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң шиитпирлеринде партияның ленинчи принциптеринге үндезилеттинген, эде тургустунуушкуннуң сорулгаларынга дүүшкен партияның кадр политиказын ажылдап кылган. Кадр политиказы болза СЭКП-ниң программалыг эчис сорулгаларын боттандырарының шиитпирлиг чепсээ, ниитилелге политиктиг удуртулганы боттандырып чорудар, чоннуң эрге-ажыктарынга, социализмни быжыглаарының болгаш улам хөгжүдериниң сорулгаларынга дүүшкен стратегтиг шугум болуруң ында айыткан.

СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң болгаш партия обкомунуң бешки пленумунуң шиитпирлерин күүседиринче, районнуң улус ажыл-агыйының бүгү адырларының кадрларының ажыл-ижинге, кижизидилгезинге, өөредилгезинге эде тургустунуушкунну база чаартылгаларны улам ыңай ханыладырынче угланган доктаалды партия райкомунуң ээлчеглиг пленумунга хүлээп алган. Ону амыдыралга боттандырар дээш партия райкому, ооң бюрозу, килдистери чамдык ажылдарны кылып чоруткан.

Ооң түңнелинде районнуң партия, совет, профэвилел органнарының, улус ажыл-агыйының бүгү адырларының удуртукчу кадрларының составы экижип орар. Партия райкомунуң номенклатуразында кирип турар кадрларның 73 хуузу СЭКП кежигүнү, 55 хуузу дээди болгаш доостаан дээди эртемниг, 25,3 хуузу херээженнер болуп турар. Районнуң улус ажыл-агыйының бүгү адырларының удуртукчуларында колдуу тускай эртемниг кижилер депшиттирген.

ДЕМОКРАТТЫГ ЭГЕЛЭЭШКИН-БИЛЕ

Кадрларны кандыг-бир ажылче депшидерде партия эге организацияларының, күш-ажылчы коллективтерниң саналдарын, сүмелерин барымдаалап эгелээн. Партияның демократияны калбартыр, улам ханыладыр дээн айтыышкынынга дүүштүр удуртукчу кадрларны, специалистерни, бригадирлерни коллективтер боттары соңгуп алырын практикалап турар. Соңгулда эрттирген коллективтерниң кежигүннери удуртукчуну, специалисти, бригадирни боттарының күзели-биле саналдап депшиткеш, ол кижиниң ажылында, аажы-чаңында чедиишкиннерни, четпестерни ажыт-чажыт чогу-биле чугаалааш, хүлээп алыр ажылынга моон соңгаар чүнү кылырының талазы-биле саналдарын, сүмелерин киирип турарлар. Шак ындыг чорук соңгудуп турар кижилерге четпестерин эдип алырынга дузалап, моон соңгаар инициативалыг, харысалгалыг ажылдаарын хүлээндирип турар.

Районнуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң начальниинге В. П. Моңгушту, септелге-тудуг участогунуң начальниинге И. Х. Түвекейни, ВЛКСМ райкомунуң секретарьларынга Г. С. Моңгушту, С. Д. Норбуну, Чаа-Суур көдээ Советиниң күүскомунуң даргазынга С. Т. Шаңмакты, «Ак-Чыраа» совхозтуң кол инженеринге В. Б. Севекпитти болгаш өскелерни-даа чажыт бадылаашкын-биле ажылчы чон соңгуп алган. Районнуң дөрт совхозунуң кол специалистерин, хойжу бригадаларының бригадирлерин, сүт-бараан фермаларының эргелекчилерин күш-ажылчы коллективтерниң хуралдарынга бадылаан. Соңгуткан кадрлар чоннуң идегелин ажыл-херекке, амыдыралга бүзүредип бадыткаары-биле ажылды эде тургузар, ылаңгыя бот-орулга-чарылганы, бригада, өг-бүле кээрээзин нептередир, ону үре-түңнелдерлиг болдурар дээш ажылдап турарлар.

ОТЧЁТТАР ДЫҢНААРЫ

Даандырган ажыл-херээ дээш кадрларның инициативазын база харысалгазын, билиин, мергежилин бедидерин, оларга деткимче дуза көргүзерин райкомнуң хүн бүрү чорудар чугула ажылы кылдыр санап турар. Ынчангаш оларның отчёттарын, дыңнадыгларын пленумнарга, бюроларга, партия хуралдарынга чугаалажып көрүп турар апарган. Сөөлгү ийи чылда 63 коммунист-удуртукчунуң, коммунистиң отчёттарын дыңнаан. «Торгалыг» совхозтуң парткому болгаш РАҮК чөвүлели кадрлар-биле ажылды эде тургузар дээш кандыг хемчеглерни ап турарының дугайында ажыл-агыйда партком секретары Б. Х. Натпиттиң болгаш РАҮК чөвүлелиниң даргазы Ш. С. Кууларның илеткелдерин СЭКП райкомунуң пленумунга дыңнаан. Кадрларны шилип алыр, ажылга таарыштыр тургузар, өөредип, кижизидер талазы-биле ажылды экижидер дээш кандыг хемчеглерни олар алганын бюрога демдеглээш, бо чугула херекте шыңгыы четпестерни айыткан. Районнуң культура-спорт комплекизиниң ажылының дугайында райкүүскомнуң даргазының оралакчызы Б. К. Моңгуштуң, «Кызыл тук» совхозтуң долу бот-орулга-чарылгаже, бот-акшаланышкынче шилчииринге белеткелиниң талазы-биле ажыл-агыйның директору Б. Ш. Кууларның, районнуң эмнелге албан черлериниң ажылының эде тургустунуп турарының дугайында кол эмчи Э. Д. Бирлейниң болгаш өскелерниң-даа отчёттарын партия райкомунуң бюрозунга дыңнаан. Орта берген саналдарны, шүгүмчүлелдерни амыдыралга боттандырар дээш Э. Д. Бирлей идепкейлиг ажылдап турар. Район эмнелгезиниң ажылы экижип орар, ажылдакчыларының харысалгазы бедээн, күш-ажылдың сагылга-чурумун үрээри эвээжээн. Эрткен чылын эмнелге немей тудугну болгаш бөдүүн спорт шөлүн ажыглалга киирген.

АНКЕТАНЫҢ ДУЗАЗЫ-БИЛЕ

Партия райкому кадрлар-биле ажылды экижидериниң чаа аргаларын тыварынче кичээнгей салып турар. Коммунист-удуртукчу ажылын канчаар эде тургузуп турарын тодарадыры-биле чогуур айтырыгларны бижээн анкеталарны чон ортузунга тараткаш, оларның саналдарын, сүмелерин алырын районда бир дугаар эгелээн. Шак ындыг чаа арга-биле райкүүскомнуң иштики херектер килдизиниң начальниги Б. К. Балчый-оолдуң отчёдун партия райкомунуң бюрозунга дыңнаарын шиитпирлээш, анкеталарны тараткан. Орта четпестерни шүгүмчүлээр, саналдарны киирер, килдистиң ажылынга үнелелди бээр, оон чогуур түңнелди үндүрер, килдистиң ажылдаарынга салдарны чедирер дээрзи чугаажок. Моон соңгаар ажылдың бо хевирин улам сайзыраңгайжыдар деп турар.

БЕСЕДАЛАЖЫЫШКЫН, УЖУРАЖЫЫШКЫН

Партия райкомунуң секретарьлары, бюро кежигүннери, килдис эргелекчилери коммунист-удуртукчулар-биле — парткомнар, партия эге организацияларының секретарьлары болгаш оон-даа өске удуртукчу коммунистер-биле хуу-да беседалажып, оларның ажыл-ижин, амыдыралын, хөй-нити ажылынга киржилгезин сонуургап көөрүн практикалап турар. Чүгле эрткен чылын 33 удуртукчу-коммунист-биле хуу-да беседаны кылган. Оларның-биле ак-кара чок чугаалажыышкын ажыл-чорудулганы анализтээр, четпестерни илередир, ол чорук эки ажылдаарынга, инициативазын, харысалгазын бедидеринге, төлептиг аажы-чаңныг болурунга кижизидеринге салдарын чедирип турар, ажылдың бо хевирин ам-даа экижидери көрдүнген.

СЭКП райкомунуң бюро кежигүннери, харысалгалыг ажылдакчылары болгаш райкүүскомнуң удуртукчулары күш-ажылчы коллективтерге, чоннуң чурттап турар чериниң аайы-биле ужуражылгаларны эрттирип, районнуң бүгү суурларында чурттакчыларның бажыңнарын кезип, оларның амыдыралы-биле таныжып, ажылчы чоннуң, чурттакчыларның саналдарын, негелделерин, херегледерин, сүмелерин дыңнаан. Ол чорук районда байдалды, эде тургустунуушкуннуң кол шимчээкчи күжү болур чоннуң амыдыралын удуртукчуларның улам эки билип алырынга, ылаңгыя оларның социал айтырыгларны шиитпирлээрде чүүже кичээнгей салырынга дузалыг болган. Шак ындыг ажылды уламчылаарын ажылчы чон удуртукчуларга күзээн.

РАЙКОМ ХҮННЕРИ

Партийжи организастыг болгаш политиктиг ажылдың чаа хевирлерин, арга-методтарын дилеп тывары райком уламчылап турар. Районнуң партия организацияларынга райком хүннерин эрттирерин эгелээн. Ол хүннерде коммунистерге болгаш ажылчы чонга райкомнуң ажыл-чорудулгазын таныштырып, партия эге организацияларының ажылы-биле таныжып, ону анализтеп, четпестерни илередип, партбюро секретарьларынга, кежигүннеринге практиктиг дузаны чедирген. Райком хүннерин «Торгалыг», «Кызыл тук», «Коммунизмче орук» совхозтарга эрттирген.

СЭКП райкомунуң кежигүннерин болгаш ооң кежигүнүнге кандидаттарын партия эге организацияларынга быжыглааш, чорудар ажылдарын тодараткаш, кылган ажыл-херектерин демдеглээр кыдырааштарны кижи бүрүзүнге берген. Пленумнарга ол кыдырааштарын алгаш келир. Райкомнуң ажылдакчылары оларның кылган ажылын таныжып көрүп, түңнелин үндүрер, моон соңгаар кылыр ажылын орта база киирер. Бо хемчегни чедиишкинниг боттандырары-биле райком кежигүннерин доктаамал үш комиссияда үскен. Бирээзин партийжи организастыг ажыл, ийигизин — идеология, үшкүзүн — көдээ ажыл-агый, тудуг, садыг, амыдырал хандырылга комиссиязы дээр. Оларны партия райкомунуң секретарьлары удуртуп турар.

Ажык-чарлыг чорукту, шүгүмчүлелди болгаш бот-шүгүмчүлелди, демократияны калбартырынче партия райкому кичээнгейни салып турар. Пленумнарга, бюроларга чугаалажыр айтырыгларны баштай белеткээш, ооң соонда илеткелдерин, доктаалдарын партия эге организацияларынга, күш-ажылчы коллективтерге таныштыргаш, коммунистерниң, чоннуң саналдарын, сүмелерин ап, негелделерин, хомудалдарын өөренип көрүп, ону бодунуң ажыл-чорудулгазынга ажыглап, четпестерни эдериниң хемчеглерин ап турар.

Пленумнарга, бюроларга чугаалашкан айтырыгларның, оларга хүлээп алган шиитпирлерниң кол утказын тус черниң радиозун дамчыштыр чонга дыңнадып, тайылбырлаарын чурумчуткан. Ол ышкаш чаңгыс аай политхүннү, бот-орулга-чарылга хүннерин ажыглап турар. Бо ажылды чорударынга партия райкомунуң аппаратының харысалгалыг ажылдакчылары, райком кежигүннери, райкүүскомнуң удуртукчулары болгаш өске-даа партия активи киржилгезин идепкейжиткен.

Пленумнарга, бюроларга, партия хуралдарынга удуртукчуларның, бөдүүн коммунистерниң ажылында, амыдыралында, аажы-чаңында четпестерин шүгүмчүлеп, ону эдериниң хемчеглерин, аргаларын коллективтиг-биле сүмележип, шиитпирлеп турар. «Торгалыг» совхозтуң директору А. С. Куулар онаашкан ажылынга ээ-харысалга чогум көргүзүп арагалай бээр таварылгалары турган, удуртукчу коммунистиң чурум-сагылгазының дугайында айтырыгны партия хуралынга сайгаргаш, анаа шыңгыы партийжи хемчегни онааган. Коммунист А. С. Куулар оон шын түңнелди үндүргеш, онаашкан ажылын ам сеткилдиг күүседип эгелээн. Совхоз бүдүрүлгезин удуртурунуң чаа аргаларын, хевирлерин, ылаңгыя бот-орулга-чарылганы, бригада кээрээзин нептередир хемчеглерни ап чорудуп турарындан ажыл-агый эрткен чылын көргүзүглерин экижиткен. Тодаргайлаарга, күрүнеге эът, сүт, дүк садарының планныг онаалдаларын ажыр күүсеткен болгаш орулгалыг ажылдаан. Ажылчы чоннуң ажылдаарынга, чурттаарынга, дыштанырынга таарымчалыг байдалдарны тургузарынче сагыш салып турар. Ында амыдырал хандырылга бажыңы ажыттынган, культура-спорт комплекизи ажылын идепкейжиткен. Бо совхозта ажыл-иш чүге эки чоруп турары? Ооң кол-ла үндезини кадрлар-биле ажылды партком (секретары Б. Х. Натпит), дирекция элээн экижиткенинде болуп турар.

ПАРТИЯНЫҢ ҮНДЕЗИНИ БОЛГАШ ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУННУҢ КОЛ ЗВЕНОЗУ — **партия эге организацияларының ролюн болгаш харысалгазын бедидеринче райком сөөлгү үеде кичээнгейни сала берген.** Эге организациялар секретарьларының, партбөлүктер органивакчыларының семинарларын эрттирип турар, дуржулга солчулгазын органивастаан. Районнуң партия эге организацияларының секретарьлары арга-дуржулга солчуру-биле Сүт-Хөлдүң «Алдан Маадыр» совхозка, Мөңгүн-Тайганың Мугур-Аксы ортумак школазынга барып чорааннар.

Кадрларны өөредип, кижизидериниң айтырыгларынче партия райкому доктаамал кичээнгейни салып турар. Районнуң партия, совет, ажыл-агый органнарының удуртукчулары, партия эге организацияларының секретарьлары, оларның оралакчылары партия, ажыл-агый активиниң школазында, РАҮК-түң болгаш совхозтарның специалистери, бригадирлер район төвүнде экономиктиг өөредилгеде хаара туттунган. Кадрларны партия школаларынга, дээди, ортумак өөредилге черлеринге, билиг, мергежил бедидериниң курстарынга өөредип турар.

СЭКП райкомунуң партия эге организацияларының кадрлар-биле ажылды эде тургузар, ооң хевирлерин, арга-методтарын сайзыраңгайжыдар дээш ап чорудуп турар чамдык хемчеглериниң түңнелинде коммунистерниң, ажылчы чоннуң политиктиг болгаш күш-ажылчы идепкейи элээн өскен. Ооң түңнелинде район мал ажылының продуктуларын күрүнеге эът садарының планын 103 хуу, сүттү — 105 хуу, дүктү — 100 хуу күүсеткен. Чуртталга тудуун дүргедедириниң, ажылчы чоннуң аъш-чем болгаш чугула херегледиң барааннары-биле хандырарының, социал айтырыгларны чедиишкинниг шиитпирлээриниң талазы-биле салдынган сорулгаларны боттандырар дээш хемчеглер алдынып турар.

СЭКП райкомунуң болгаш ооң бюрозунуң, райком кежигүннериниң, кежигүнге кандидаттарының, ниитизи-биле районнуң бүгү удуртукчу кадрларының ажыл-чорудулгазында үстүнде айыттынган чаа болгаш чедимчелиг чүүлдер-биле чергелештир оларның ажылында шыңгыы четпестер болгаш чедир кылдынмаан чүүлдер бар болуп турар.

ХАНЫ АНАЛИЗТЕП, ЧОГУУР ТҮҢНЕЛДИ ҮНДҮРБЭЭН

Партия райкомунуң эрткен чылын эрттирген пленумнарынга «СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң түңнелдери болгаш районнуң партия организациязының сорулгаларының дугайында» (бирги секретарь Б. Д. Моңгуш), «СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлеринге дүүштүр чоннуң чурттап турар чериниң аайы-биле кижизидилге ажылын сайзыраңгайжыдар талазы-биле районнуң партия организациязының сорулгаларының дугайында» (секретарь З. Ш. Бады-Хөө), «Экономиканы эргелеп башкарарын үндезини-биле эде тургузар талазы-биле партияның сорулгаларының дугайында СЭКП ТК-ның июнь (1987 ч.) Пленумунуң шиитпирлеринге дүүштүр районнуң партия организациязының сорулгаларының дугайында» (ийиги секретарь Ч. М. Моңгуш), «СЭКП райкомунуң бюрозунуң эде тургустунуушкунну удуртуп турарының дугайында отчёду» (бирги секретарь Б. Д. Моңгуш) деп айтырыгларны чугаалашкан. Оларның-биле таныжып көрдүвүс. Ук айтырыгларга дүүштүр районнуң амыдыралын илеткелдерде хандыр анализтеп көрбээн, ажылда четпестерни болгаш частырыгларны ылап сайгарып, оларның канчап тыптып азы тургустунуп келгенин тус-тузунда тодаргай чижектерин киирип тургаш шүгүмчүлевейн, кымнарның буруузу-биле болу бергенин илеретпейн база оларны ажып эртериниң, эдип алырының аргаларын айытпайн, тодаргай чижектер-биле бадыткаваан ниити утказы сөстер-биле ындыг-мындыг «четпестер бар», «аскап турар» деп пленум киржикчилеринге — райком кежигүннеринге болгаш активчилерге илеткелчилер эреңгей угланыышкыннар берип турган. Ынчангаш ол илеткелдерниң «дужу-зу» база ындыг — дыка хөй ораторларның саналдарында ханы анализтиг чидиг болгаш тодаргай шүгүмчүлел чок, «аскап турар», «четпестер бар», «райком практиктиг дуза чедирбээн» дээн чижектиг ужуру эки билдинмес ниити сөстер, харын-даа хуралга чугаалажып турар ук айтырыгга шуут дорт хамаарылга чок бот-хууда отчёттар чамдыкта ол хуралдарга эвээш эвес болуп турган.

СЭКП райкомунуң кежигүннериниң болгаш кежигүнүнге кандидаттарының идепкейин бедидер дээш хемчеглерни ап, кылган ажылдарын демдеглээр тускай кыдырааштарны үлеп база боттарының хамаарышкан азы бактаап турар коллективтеринге күүседир даалгаларны берип турза-даа, оларның хөй нуруузунуң шүшпең чоруу биезги хевээр арткан: 1987 чылда болуп эрткен дөрт пленумнуң оода-ла чаңгызынга-даа санал-оналын бербээн, эде тургустунуушкун талазы-биле бодалдарын-даа илеретпээн, ажыл-херекти экижидер, бергелерни ажып эртер, четпестерни эдип алыр дээш арга-сүмелерин-даа бербээн. Оон туржук партия райкомунуң бюро кежигүнү С. Д. Доңгактың безин идепкейлиг эвес чоруун болгаш школаже ол шуут не баспас дээрзин эрткен чылдың декабрь 26-да СЭКП райкомунуң бюрозунуң эде тургустунуушкунну удуртуп турарының дугайында отчёдун чугаалашкан пленумга Солчур ортумак школазының башкызы З. Б. Доңгак шыңгыы шүгүмчүлээн. Оон ыңай райкомнуң дыка хөй кежигүннериниң болгаш кежигүнүнге кандидаттарының боттары чаа ёзу-биле бодаашкының, арга-сүмелерин илеретпээниниң азы оларны идепкейлиг кылдыр өөретпээниниң хараазы-биле «оларны төлээлеп» И. Х. Түвекей, Д. Х. Майынды, А. С. Куулар, Э. Д. Бирлей болгаш оон-даа өскелер эрткен чылын болуп эрткен хуралдарга биезги-ле «штаттыг» ораторлар болуп, каш удаа санал берип, барык-ла хурал бүрүзүнде чыгы индирже үнер ужурга таварышкан боору база магат чок.

КАДР КУРЛАВЫРЫ-БИЛЕ ЧЕТПЕС АЖЫЛДЫҢ УРЖУУНДАН

СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырарынга кол рольду ойнаар амгы үениң чугула негелделериниң бирээзи кадрлар курлавыры болур. Ук айтырыгның талазы-биле партия райкомунуң эчис сорулгалыг чоруткан ажылы колдуунда чок болганы хараадаанчыг. Эрткен чылдың төнчүзүнде СЭКП райкомунуң бюрозунуң эде тургустунуушкунну удуртуп турарының дугайында отчёдун дыңнап чугаалашкан пленумга райкүүскомнуң иштики херектер килдизиниң начальниги Б. К. Балчый-оол сөс алгаш: «Кадрлар-биле ажыл четпес. Оларның курлавыры чүгле чажыт саазын адаанда чыдар. Ону Б. Д. Моңгуш биле М. Д. Шагдыр чедир кылбайн турар. Чажыт сейфте суп каан чыдар. Херек апарганда орг-килдис эргелекчизи М. Д. Шагдыр ужулгаш, көрүп алгаш, кымны каяа ажылдадып алырын шиитпирлеп турар. Ооң түңнелинде... шын эвес шилиишкиннер болуп, чамдык удуртукчулар ажылдан хосталып турар» деп шүгүмчүлээни таварылга эвес. А херек кырында, ажыы-биле чугаалаарга, кадрлар курлавырының «портфели» курут. Партия райкому чогуур үезинде кадрлар курлавырын тургузуп, активчилерни удуртур ажылга өөредип, чаңчыктырып албааның хараазы-биле халашкан удуртукчуларны солуур төлептиг кадрларга чединмейн барган. Чижээ, «Коммунизмче орук» совхозтуң директорундан төлеп чок чоруу дээш партия талазы-биле хемчег алыскаш, дүжүрткен Э. А. Ондарны райкүүскомнуң килдис эргелекчизинге депшиткени, арагалааны дээш культура килдизиниң эргелекчизинден А. К. Сааяны хостааш, ол килдистиң эргелекчизинге база-ла арагага сундулуг чоруу дээш райкүүскомнуң секретары хүлээлгезинден дүжүрткен Ш. Д. Сааяны ажылдадып кааны, тодаргайлаарга, бир арагачыны өске арагачы-биле солааны ооң бадыткалы болур. Сөөлгү үеде СЭКП райкомунуң килдис эргелекчилериниң — 2, Советтер ажылдакчыларындан — 4, бүдүрүлге, албан, организация черлериниң удуртукчуларындан 10 кижи солушкан, арагалааны, эрге-дужаалын соора ажыглааны дээш 12 удуртукчу-коммунист партия талазы-биле шыңгыы хемчег алыскан. Ол бүгү фактылар кадрлар курлавырының талазы-биле ажылды барык чорутпайн турганының уламындан албан-дужаалдарга херек кырында дүүшпес ажылдакчыларны анаа-ла солуур чорукка чедиргенин херечилеп турар. Моон соңгаар курлавыр кадрларның чогуур даңзызын тургускаш, ону бюрога бадылаткаш, оларны удуртукчу ажылдарга белеткеп өөредир, чон-биле канчаар ажылдаарынга кижизидер болгаш практиктиг ажыл-херектерге чаңчыктырар талазы-биле чогуур боттуг хемчеглерни ап чорудары негеттинип келген.

ЭКОНОМИКА АЙТЫРЫГЛАРЫНЧЕ ХАНЫЛАП КИРБЭЭН

Моон үстүнде айыттынган чүүлдерден аңгыда, районнуң экономиказын болгаш социал хөгжүлдезин анализтеп көөрге, биче эвес четпестер бар. Өвүрнүң кол экономиказы — мал ажылы. Ооң баш санын өстүрер, уксаазын экижидер, продуктулуун чедип алыр, малчыннарның ажылдаарынга, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузар, мал ажылының специалистериниң ролюн, харысалгазын бедидер дугайында партия райкомунуң пленумнарынга, бюроларынга, коммунистерниң хуралдарынга каш удаа чугаалажып, ажылды партияның негелделеринге дүүштүр эде тургузарының талазы-биле доктаалдарны хүлээп алгаш, ону харылаар, күүседир удуртукчуларны, специалистерни тодаргай айтып келген. Ынчалза-даа ук шиитпирлерниң күүселдезин органивастаар, хынаар ажылды партия райкому (бирги секретары Б. Д. Моңгуш) сула чоруткан, ону харылаар эштерден шыңгыы партийжи негелдени тургуспаан. Ооң уламындан мал ажылында көскү экижилгелер болбаан. Район эрткен чылын төрүүр чүс малга онаашкан 77 хураган, 46 анай, бир инектен-не 770 кг сүт алган. Дөрт совхозтуң өрези үш миллион ажып турар, олар бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланышкынче белеткели кошкак шилчээн. Малчыннардан 260 ажыг өг-бүле суурларда бажың чок, 56 малчын өглерде чурттап турар. Мал ажылының продукциязының шынары куду, бот-үнези улуг болуп артпышаан. Чер ажылының культуразын бедидер дээш чорудуп турар хемчеглериниң беримчези куду. Дузалал ажыл-агыйын хөгжүдеринче сагыш салыышкын кошкак, районнуң чурттакчыларының чүгле 20 хуузу мал азырап турар. Коллективтерден орук-септелге тудуг участогу дузалал ажыл-агыйлыг. Районда картофель, когаа тарывайн турар.

РАҮК-те, совхозтарда болгаш өске-даа агроүлетпүр комплекизиниң бүдүрүлгелеринде четчир санныг специалистер бар, ынчалза-даа оларның ажылын шын удуртуп, башкарбайн турарындан мал болгаш чер ажылын хөгжүлдениң интенсивтиг оруунче шилчидер, эртем-техниканың чедиишкиннерин ажыглаар, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидер, продукцияның бот-үнезин чиигедир, шынарын экижидер талазы-биле ажыл багай чоруп турар. Ындыг турбуже партия райкомунуң бюро кежигүнү, РАҮК чөвүлелиниң даргазы Ш. С. Куулардан райком шыңгыы негевейн, ол четпестер-биле мынчага чедир эптежип келген.

КИЖИЛЕРНИҢ НЕГЕЛДЕ, ХЕРЕГЛЕЛДЕРИНГЕ ДЫҢНАНГЫР БОЛУР. Партия райкому, ооң бюрозу, партия эге организациялары социал айтырыгларны шиитпирлээринче партияның амгы негелдезинге дүүштүр кичээнгейни салбаан, ында ажылдап турар кадрларга чогуур партийжи негелде тургуспаан. Районда бажың алырының ээлчээнде 360 өг-бүле туруп турар. Негелде ол хире улуг турда чуртталга тудуун дүргедедир, ында күш-ажылды шын органивастаар хемчегни партия райкому (ону харылаар партия райкомунуң ийиги секретары Ч. М. Моңгуш) албаанындан 1987 чылда чуртталга бажыңнарын тударының планын район чүгле 93 хуу күүсеткен, тодаргайлаарга, 34 бажың тудар тургаш, үжүн ажыглалга киирбээн.

Аъш-чем болгаш чугула херегледер барааннары-биле хандырылганың четпезиниң дугайында чоннуң хомудалдары, негелделери эвээш эвес. Чаңгыс чижектен көрээлиңер. Саглы суурнуң чурттакчылары аъш-чем, ылаңгыя хлеб-биле хандырылганы экижидерин районнуң удуртукчуларындан доктаамал дилеп, негеп келген-даа болза, бо хүнге чедир ында өскерилге болбаан. Районнуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң, харылзаа белдириниң ажылында четпестер уламчылавышаан. Саглы суурнуң чурттакчылары сөөлгү беш чылдың дургузунда Кызылдан тыва радио дамчыдылгазын дыңнап көрбээн. Бо бүгүнү райкомнуң, райкүүскомнуң (даргазы И. У. Успуң) удуртукчулары билир, ол хирезинде ону эдериниң дээштиг хемчээн албайн, тоомча чок орарлар. Шак ындыг эреңгейлээшкинниң, ёзу барымдаалаан чорукту ужуу-биле мал, чер ажылында, тудугда, аъш-чем, амыдырал хандырылгазында үстүнде адаан болгаш өске-даа четпестер районда чылдан чылче уламчылап келген, оларны эдип алыр, шиитпирлээр дугайында доктаалдарны сөөлгү чылдарда хүлээп алган болза-даа, оларның күүселдезин чедип албаан.

ЧОН ОРТУЗУНДА АЖЫЛ ЧЕТПЕС. СЭКП райкомунуң секретарьларының, бюро кежигүннериниң, килдис эргелекчилериниң кадрлар-биле ажылын таныжып, коммунистер-биле чугаалажып, пленумнарның, партия хуралдарының документилерин номчуп көөрге, бо чугула херекте чедир кылдынмайн турар ажылдар ам-даа эвээш эвес. Бүдүрүлгелерге, совхозтарга, организацияларга партия райкомунуң ажылдакчылары сургакчылап чеде бергеш, колдуунда планныг ажылдарының күүселдезин сайгарып көргеш, партия эге организацияларының, коммунистерниң, кадрларның ажыл-чорудулгазын сонуургавас, практиктиг дуза чедирбес болуп турар. «Торгалыг» совхозтуң партия эге организацияларының хуралдарынга райкомнуң бюро кежигүннери сөөлгү үеде олурушпаан, оларның ажылын сонуургаваан, дуза чедирбээн. Райком секретарьлары Б. Д. Моңгуш, Ч. М. Моңгуш, З. Ш. Бады-Хөө «Коммунизмче орук» совхозка барза-даа, чүгле бригадаларның малчыннар хуралдарынга олуржуп турар. Райкүүскомнуң удуртукчулары И. У. Успуң, О. В. Стихин малчыннарны шоолуг кезивейн келген, ынчангаш оларны бо совхозтуң хойжулары танывас. СЭКП райкомунуң херээженнер ортузунга ажыл чорудар килдизиниң эргелекчизи Д. М. Күскел-оол онаашкан ажылын оожум эде тургузуп турар. Ажылчы чон-биле оон харылзаазы кошкак болганындан ол дарганы «Кызыл тук» совхозтуң чамдык ажыл-ишчилери мынчага чедир көрбээн.

Моон алгаш көөрге, СЭКП райкому, ооң бюрозу, аппарады кадрлар-биле ажылды оожум эде тургузуп турар-дыр. Партия райкомунуң секретарьлары Б. Д. Моңгуштуң, Ч. М. Моңгуштуң, З. Ш. Бады-Хөөнүң кадрлар-биле ажылында үндезин эргилде болбааның, чаа чүүлдер эвээжин демдеглээр апаар. Ылаңгыя кадрларны шилип алырда, ажылга таарыштыр тургузарда, оларның ажыл-ишчи, политиктиг болгаш моральдыг шынарларын хандыр өөренип көрбейн, ажыл-чорудулгазын хынавайн, шыңгыы негелделерни тургуспайн баар таварылгалар ам-даа бар. Районнуң бүдүрүлгелериниң, организацияларының удуртукчуларында, бухгалтерия аппараттарында эрге-дужаалын соора ажыглап алгаш, күрүне мегелеп, немей бижидилгелер кылыр, саң-хөө чурумун үрээр, алыксак-чиксек сеткилдиг, өре-самчыгдал кылып турар кижилер барын хыналдалар илереткен. Оларның дугайында «Шын» солунга тодаргай чижектерин көргүзүп тургаш, бижээн. Ындыг-даа болза эрге-дужаалын соора ажыглаан, өре-самчыгдал кылган чамдык ажылдакчыларны бо хүнге чедир кандыг-даа хемчег албаан.

ЧУГААЛАЖЫП, КИЧЭЭНГЕЙГЕ АЛЫР

Партия райкомундан кадр политиказының талазы-биле үндезин чаартылгаларны кылыры чугула болу бергенин үстүнде айыткан болгаш өске-даа чижектер тодаргай чугаалап турар. Партияның XXVII съездизиниң, СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң ажылдап кылган кадр политиказынга болгаш районнуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедириниң сорулгаларынга дүгжүп турар кылдыр ажыл-херекти эде тургузар, четпестерни эдериниң, хүлээп ап турар доктаалдарны күүседириниң дээштиг хемчеглерин партия райкомунуң бюрозу, секретарьлары алыр дээш ажылдаары чугула болу берген. СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин ёзугаар эде тургустунуушкуннуң чаа үе-чадазында кадрлардан бедик негелдени тургузар, демократияны калбартыр, үндезин реформаны боттандырар, партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга төлептиг ужуражыр дээш кадрлар-биле ажылды сайзыраңгайжыдары чугула айтырыг болуп турар. Ынчангаш үстүнде кирген ажыглап болгу дег чамдык чаа чүүлдерни түңнеп, ону улам сайзыраңгайжыдар дээш райкомга ону тускай чугаалажып көөрү чугула.

Бо материалды СЭКП обкомунуң инструктору Владимир САТ, «Шынның» корреспондентилери Таан-оол ХЕРТЕК, Мөңге МОҢГУШ белеткээн.

БАДЫТКАТТЫНМААН

«Шынга» харыы

1987 чылдың августа Кызыл районнуң Кур-Чер суурнуң бөлүк чурттакчыларындан ында ортумак школаның башкылары чамдык доозукчуларның демдектерин эдип, аттестадынга эки демдектер салып берип турар база ада-иелерден улуг өртектиг белектерни ап турар дээн утказыг чагаа «Шын» солун редакциязынга келген.

Ук чагаада фактыларны хынап, сайгарып көөрү-биле Кызыл районже шилчиткен. Шак ындыг утказыг чагаа СЭКП Кызыл райкомунга келгенин харыыда база бижээн. Партия Кызыл райкомунуң секретары В. В. Содунамның база СЭКП обкомунуң төлээзи Н. Э.К. Ооржактың киржилгези-биле тускай комиссия Кур-Чер ортумак школазынга хыналданы эрткен чылдың ноябрь төнчүзүнде чоруткан.

Чагаада киирген фактыларның хөй кезии бадыткаттынмаан.

Оларны тодаргайлаарга мындыг.

10 «а» класстың удуртукчу башкызы А. Э. Ооржак кымдан-даа кандыг-даа хээли албааны илерээн, а өөреникчиниң иези Чудур Донгак-биле беседа үезинде «кымга-даа белек бербээн мен, улуг өртектиг белек садар акша-хөреңгим-даа чок, ындыг чүве шуут турбаан» деп чугаалаан.

Ооң оглу Э. А. Донгак Красноярскиниң көдээ ажыл-агый институдунуң Кызылда филиалынга кирер шылгалдаларны эки дужааганының түңнели-биле кирип алган.

Ол ышкаш чагаада бижиттингени башкы Т. О. Пильчин аттестаттарны бажыңынга долдуруп турган дээн, а херек кырында ол үеде башкы Т. О. Пильчин Кавказта санаторийге дыштанып турган болган.

Класстан дашкаар организакчы Г. М. Доржу-Сумба өөреникчилерниң аттестадын долдурарынга киришпээн болгаш аттестаттарны долдуруп турган башкылар демдектерни эдип турган деп факт бадыткаттынмаан. Фельдшер Е. О. Күжүгетке башкылар арага ижер дээш кээп турган таварылга болбаан, доозукчу оол бажыңында бар бе деп, хынап чорааш келгени шын.

Чүгле А. Э. Ооржак аттестат долдуруп турар үеде демдек адап берип турган, «3» деп демдекти «4» кылдыр адап, частырыг кылган, ону эскербейн барганы-биле эттепейн барган. Ынчангаш А. Э. Ооржакты шыңгыы доңгуткан.

Районо эргелекчизи С. Х. Ондар башкы А. Э. Ооржактың дагайы эвес, олар аңгы-аңгы районнардан улус деп харыыда айыткан.

Ынчангаш анонимка чагааның фактылары бадыткаттынмаанын комиссия илереткен. Кижилер адынга мегелеп чүве бижиир хопчу чагааның түңнелин чон көрзүн дээш парладывыс. Амгы үеде ындыг чагаага хамаарылга өскерилген. Ат салдынмаан (анонимка) чагааларны сайгарбас, кичээнгейге албас дугайында чарлык чоокта чаа үнген болгай. Ол солунга парлаттынган. Ындыг чагаалар редакцияда ам-даа келбишааны хомуданчыг.

АМДЫЫЗЫНДА ШИИТПИРЛЕТТИНМЕС

Улуг-Хем районда Чаа-Хөл суурнуң чурттакчызы З. Д. Маады редакцияже чоруткан чагаазында Кызыл хоорайда «Детский мир» магазин воскресеньеде база ажылдаар болза кандыгыл дээн бодалды илередип, аңаа харыы кандыг болурун билип алыксаан. Айтырыгга харыылап бээрин Кызыл үлетпүр бараанпар садыының директору В. Г. Сапелкинадан дилээн бис. Аңаа дараазында харыы келген.

«Детский мир» магазининиң ажыл хүнүнүң чурумун эде көөр дугайында дилегниң кадрлар чедишпези-биле амгы үеде шиитпирлеттинмезин дыңнадып тур бис. Магазинниң коллективи колдуунда аныяктар — аныяк иелер. Ынчангаш уруг-дарыын кижизидеринге, өг-бүле ажылынга, дыштанырынга оларга база үе херек апаары билдингир. Ынчалзажок садып алыкчыларның негел-де-хереглелдерин хандырар сорулга-биле магазинниң коллективи байырлалдар мурнунда база ай төнчүзүнде воскресенье хүннеринде ажылдап турар. Воскресеньеде магазинниң ажылдаарының дугайын садып алыкчыларга республика солуннарын болгаш радио, телевидение дамчыштыр дыңнадып турар бис. Дилегни арга тургустунуп келзе, өөренип көөр апаар дээрзин директор дыңнадып турар.

«АРГАЛАР БАР, ОНУ АЖЫГЛАЗА»

Мындыг эгелиг рейд материалы февраль 15-те № 37 «Шынга» парлаттынган. Аңаа рейд бригадазының кежигүннери хыналданы чорутканының түңнелинде Кызылдың педагогика училищезиниң, Красноярскиниң политехниктиг институдунуң Кызылда филиалының болгаш Красноярскиниң көдээ ажыл-агый институдунуң Кызылда филиалының общежитиелеринде сургуулдарга, студентилерге таарымчалыг байдалдар тургузар талазы-биле четпестер, чедир шиитпирлеттинмээн айтырыглар хөй боол турары илереттингенин шүгүмчүлеп бижээн.

Ында айыттынган четпестерге хамаарыштыр Кызылдың педагогика училищезиниң директору **А. С. Даржаа** болгаш Красноярскиниң көдээ ажыл-агый институдунуң Кызылда филиалының директору **С. С. Монгуш** олар ат салган харыыларны редакция өй-шаанда алган. Харыыларны моон адаанда парладывыс.

Кызылдың педагогика училищезинге хамаарыштыр айыттынган четпестерни эдериниң хемчеглери алдынып турар. Кызыл-булуңда чаа телевизорну тургускан, 10 шыдыраа, 20 шашкини саткан болгаш өрээлдерде үлеп берген. Училищениң мастерскаязында өрээлдерге азар гардиннерни, хеп азарларны кылдырып турар. Февраль 22-ге чедир 15 гардин кылдынган. Эжиниң тудазы чок өрээлдерде тудаларны кылган. Электроплиталар амгы үеде шупту ажылдап турар.

Училищеде үш стол теннизи бүрүнү-биле бар, ынчалза-даа амдыызында өрээлдер чедишпезинден оларны тургузар арга чок.

Директорнуң оралакчызы А. С. Гулекянның ажылынга хамаарылгазын училищениң профэвилел хуралынга чугаалажып көрген болгаш четпестерни өй-шаанда эдериниң хемчээн албайн турганы дээш аңаа сагындырыгны берген деп харыыда айыткан.

Рейд материалын Красноярскиниң көдээ ажыл-агый институдунуң Кызылда филиалының ректорадының, парткомунуң, профкомунуң каттышкан хуралынга чугаалажып көрген. Солунда парлаттынган четпестер шупту шын болгаш чөптүг болган. Ында айыттынган четпестерни эдер талазы-биле хемчеглерниң планын ажылдап кылган. Харыысалгалыг кижилерге колдуунда коммунистерни быжыглаан.

Ол ышкаш общежитиениң студентилер чөвүлелиниң хуралын эрттирген. Аңаа студентилерниң вахтага дежурныйлаашкынының, общежитиениң улуг аштап-арыглаашкынының, общежитиеге комсомолчу оперативтиг отрядтың башкыларның дежурныйлаашкынының, көскү агитацияны дериириниң, студентилер чөвүлелиниң хуралдарын тыылдырарының талазы-биле хемчеглерниң планнарын тургускаш, бадылаан.

Хуралга ол ышкаш материал парлаттынган соондагы неделя дургузунда кылып чоруткан ажылдарны болгаш кижизидилге ажылының планын сайгарып чугаалашкан.

Красноярскиниң политехниктиг институдунуң Кызылда филиалындан харыыны редакция ам-даа албаан.

СОВХОЗТАР УДУРТУКЧУЛАРЫНДАН ХАМААРЖЫР

«Кижи болгаш бойдус» деп булуңга балык камгалал инспекциязының ажылдакчылары Н. Бескровных, Н. Щацких, Г. Гуляева олар республиканың совхозтарында суггарылга системаларын балык эртпес дериглер-биле четчелевейн турарын каш чыл улаштыр шүгүмчүлеп турганнар. Ажылагыйлар балык камгалалын кайгы черни кылдыр көрүп, чогуур хемчеглер албайн турарын олар шүгүмчүлээннер. Удавас часкы хову ажылдары эгелээр. Суггат үезинде хемнерниң балыы шөлче агып, кадып өлүр таварылга ам турар бе?

Чыл төнчүзүнде үнген шүгүмчүлелдиг материалга харыыны мелиорация болгаш суг ажыл-агый министри **Н. А. Жоголь** редакцияже чоруткан. Ында дыңнадып турары-биле алырга, министерствонуң дужаалын ёзугаар суг ажыл-агыйының ажыглал организацияларының удуртукчулары боттарының балансызында ажыл-агый иштиниң суггарылга четкилерлиг совхозтарның чагыын барымдаалап, оларны септеп бээр ужурлуг. Херек апарганда балык камгалал дериглерин кылгаш эптеп салып бээри кордүнгенин харыыда дыңнадып турар. Ону суг ап турар дериг бүрүзүнге, насос станцияларынга чыл санында суггарылгазы эгелевээнде апрель 1-ге чедир кылып доозар ужурлуг.

Балык шүүрлери бүгү суггарылга системаларының эгелелдеринде бар деп, министр айыткан. «Бо айтырыгны шиитпирлээринге совхозтарның удуртукчуларының болгаш специалистериниң сонуургалдыы негеттинип турар» — деп харыының кол утказы ындыг. Совхозтар чеже-даа торгаал онаап турда, бойдус камгалалының талазы-биле кандыг-даа хемчеглер ажылдап кылбайн турган. Бо суггарылгада ол чайлаттынар бе? Дериглер чок деп чылдагааннаары база болдунмас-тыр. Ниити күш-биле мону чурумчудуп алыр үе келбээн бе?

Бойдус камгалалының ниитилели, бо талазы-биле Советтерниң комиссиялары, балык камгалал инспекциязы харыысалга чок чорук-биле демиселди күштелдирип, хөй-ниитиге даянып ажылдаары чугаажок. Айтырыг совхозтарның удуртукчуларының киржилгезин манап турар.

«ЫНАНЫП ТУРАР БИС»

Бо чылдың февраль 26-да үнген № 48 «Шынга» парлаттынган **«Кызып-ла чор мен»** деп материалда СЭКП Өвүр райкомунуң кежигүнү мурнакчы хойжу Б. К. Сесер-оол радиоприёмник батареяларын садып алыр дээрге, олар тывылбас, ол дугайында дилеглер кылырга, кандыг-даа түңнел чок олчаан баар деп бодунуң хомудалын илереткен. Аңаа **Тыва респотребсоюзтуң баштаар чериниң даргазы Х. Д. Монгуш** мынча деп харыылаан.

«Раиоаппаратурага херек батареялар талазы-биле Тыва респотребсоюзтуң киирген чагыглары дыка үр үеде хандыртынмайн келген.

Чижээ, 1987 чылда чагыг чүгле 34,3 хуу күүсеттинген. Батареяларны 1988 чылда оон хөйнү берген. Чагыгны 67 хуу хандырган. Ынчангаш, бо чылын көдээ чоннуң хереглелин элээн долу хандырыптар дээрзинге ынанып турар бис.

1987 чылда Өвүр райпозунга 7000 батареяны бээр ужурлуг турган. Херек кырында 9100-ту чоруткан, тодаргайлаарга, 2100-ту артыкка берген. Ол райпонуң 1988 чылда алыр фондузунда 14600 батарея бар».

СОВХОЗ ДУЗАЛААН

Улуг-Хем районда Арыг-Үзүү суурнуң чурттакчызы Январь Намчал чурттап орар бажыңының өрт халавынга таварышканын бижээш, совхозтуң дирекциязы аңаа чаа бажың-даа бербейн, өрттенген бажыңын-даа септевээнин хомудап айыткан. Ук чагаага харыыны «ҮТКА 25 чылы» совхозта партком секретары **Янтарь Монгушевич Дамба** берген.

Ам бо хүннерде Январь Намчалдың бажыңын совхоз септеп берген болгаш ол өрттенген эт-севинин страхованиезин өртээн алган.

Осман дарлалдан Болгарияны хостааның 110 чылынга

ШИПКА — БОЛГАРИЯНЫҢ ЫДЫКТЫГ ЧЕРИ

Шипка — Стара-Планина дагларының эң бедик бажы. 1877—1878 чылдарда орус-турк дайынның үезинде орус дайынчыларның болгаш болгар ополченнерниң шылгараңгай маадырлыг чоруунуң дугайында чоннуң тоожузу-биле Шипка болгаш Шипканың арт кыры алдаржаан. Ол дайынга орус армияның болгаш болгар ополченнерниң кол сорулгазы — турктарның хөй чылдар дургузунда дерзии эжелелинден болгаш каржы дарлалындан Болгарияны хостаары болган.

Орус армия тиилелгелиг баштайгы шавар халдаашкынының үезинде Болгарияның мурнуу кезээнде Стара-Загора хоорайга четкен, ынчалзажок Сулейман-паша баштаан хөй санныг турк шериглер орус дайынчыларның шавар халдаашкынын доктааткаш, аткаарлаар кылдыр оларны албадапкан. Орус шериглер Стара-Планинаның даглыг девискээринге кыстырган-даа болза Шипканың арт кырын таварып дайзынны чурттуң соңгу девискээринче эрттирбес дугайында быжыы-биле шиитпирлеп алган. Аңаа дииминең турган кадыг-дошкун тулчуушкуннар болза орус-турк дайынның кончаар доостурунга, болгар улустуң келир үезиниң салым-чолунга шиитпирлиг ужур-дузалыг болган.

Коргунчуг үш хүннер болгаш дүннер дургузунда орус дайынчылар, болгар ополченнер турк шериглерниң хөй санныг калчаалыг халдаашкыннарын ойтур шаап келген. Болгарияның чаа тургустунган ополчен шериглери орус армияның дайынчылары-биле кады кадыг-дошкун шылгалданы Шипканың бедиинге шыдажып эрткен.

Тооргуулуг болгаш кайгамчык улуг харыысалганың дугайында болгар ополченнерниң командири генерал Столетов эки билип турган. А ооң эргезинге 5500 ополченнер, чүгле 24 үгер-боо бар турган. Турк шериглерниң командылакчызы дуржулгалыг дайзын Сулейман-паша болгар болгаш орус дайынчыларга удур 27 муң турктарны, 48 үгер-бооларны Шипканың эдээнге мөөңнээн.

Шипкаже шавар халдаашкынны турктар 1877 чылдың август 21-де эгелээн. Баштайгы атаканы ойтур шапкан! Ийиги, үшкү, дөрткү болгаш дараазында хөй санныг халдаашкыннарны турктар соксаал чокка үргүлчүлээн. Орус болгаш болгар дайынчылар ол хүн турктарның он бир халдаашкыннарын ойтур шапкан.

Кадыг-дошкун тулчуушкуннар август 22-де база үргүлчүлээн. Сулейман-пашаның шериглери Шипкада орус болгаш болгар шериглерниң чамдык туруштарын эжелепкеш, оларны үш чүктен бүзээлепкен. Тиилелгени чедип алырынга Сулейман-паша бүзүрей берген болгаш Туркияның султан хаанынга далаштыг чагааны дораан-на чоруткан: «Орус шериглер ам удурланып шыдавастар, олар мээң холумда кирген болгаш оларны удавас чылча шаап каар мен».

Сулейман-паша шавар халдаашкынны база катап эгелээш, удурланыышкынның демир дег быжыг куржаан сый шаап шыдаваан. Ынчалзажок орус шериглерниң үгер-боолары шоолуг дагжавайн барган: октар төнүп эгелээн. Ланчы октары база эвээжээн. Камгалалдың болгаш тулчуушкуннарның үшкү хүнүнде барык чепсээ чок арткан орус болгаш болгар дайынчылар турктарның халдаашкынын колдуунда кызыл хол-биле уткаан. Ынчалзажок маадырлыг орус, болгар дайынчылар боттарының туруштарындан аткаарлаваан, өлүмден болгаш човулаңныг балыгланыышкындан чалданмааннар. Хөй санныг турктар Шипканың кырынче диргелип, орус, болгар дайынчыларны өршээл чокка кызып кел чораан. Акы-дуңма орус, болгар дайынчылар ынчаарда хайның сөөлгү дамдызынга чедир тулчуурун шиитпирлээн.

Орус, болгар дайынчыларның чижеглээр чүве чок, маадырлыг күженишкиннериниң эң сөөлгү шагында оларга чырык хүн дег өөрүшкү хенертен таварышкан: ийи чүс кижи составтыг орус аъттыг-шериглерниң немелде чаа күжү чедип келгеш, турктарга удур ойтур шавыышкынга киржип эгелээн. Кадыг-дошкун тулчуушкуннарның сөөлүнде турктар шыдашпайн дезипкеннер. Шипканың арт кырын турктар эжелеп шыдаваан болгаш чаңнык дег, кадыг-дошкун тулчуушкуннар үезинде улуг аштырылышкынга таварышкан. А кадыр даг оруктары-биле орус шериглерниң немелде күштери соксаал чокка кээп турган. Маадырлыг орус, болгар шериглер турктарның хөй муң шериин чылча шапкаш, Шипканы камгалап алган. Болгар болгаш орус чепсектиң алдары база камгалап алдынган. Турктарның хайныг дарлалындан Болгарияны бүрүн хостаарынче орук ооң-биле ажыттынган.

Орус-турк дайынга Туркия бүрүн аштырган болгаш Сан-Стефанонуң тайбың керээзинге 1878 чылдың март 3-те ат салыр ужурга таварышкан. Сан-Стефано керээзин ёзугаар осман дарлалындан Болгария мөңгези-биле хосталгандан бээр ам 110 чыл болган. Болгар болгаш орус улустарының оолдарының Шипкага кады төккен ханы акы-дуңма ийи улустарның найыралын мөңгези-биле быжыглаан. Орус, болгар дайынчыларның Шипкага чижеглээр чүве чок эрес-маадырлыг чоруунга, чайынначак тиилелгезинге алдар кылдыр 8 метр бедик турасаалды ында тургускан.

БӨГҮНГҮ БОЛГАРИЯ

Болгария Улус Республика — Балкан чартык ортулуктуң мурнуу-чөөн кезээнде күрүне. Девискээри 110,9 муң дөрбелчин километр, чурттакчы чонунуң саны — 8,97 миллион кижи (1986 чылдың чизе-даңзызын ёзугаар), колдуунда болгарлар. Найысылалы — София (1,1 миллион чурттакчылыг), күрүне дылы — болгар дыл.

Гитлержилерниң эжелелинден Болгарияны 1944 чылдың сентябрь 9-та хостаан. Ол хүн — болгар улустуң база национал байырлалының хүнү. Болгария — Варшава Керээзиниң киржикчизи, Экономиктиг Дузалажылга Чөвүлелиниң (ЭДЧ-ниң) кежигүнү. Акы-дуңма социалистиг чурттарның улустарының аразынга интернационалдыг найыралды болгаш бүгү талалыг кады ажылдажылганы быжыглаарынга Болгария Улус Республика төлептиг үлүүн киирип турар. Экономиктиг Дузалажылга Чөвүлелиниң кежигүннери чурттарның 2000 чылга чедир эртем-техниктиг депшилгезиниң Комплекстиг программазын күүседиринге Болгария идепкейлиг киржип турар.

Болгарияның Коммунистиг партиязының ТК-зының Чиңгине секретары Т. Живков баштаан БКП-ның делегациязы СЭКП-ның XXVII съездизинге киришкен. СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң болгаш Т. Живковтуң аразынга ынчаарда болган ужуражылгыкын совет-болгар найыралды улам-на быжыглаарынга, акы-дуңма ийи күрүнелерниң аразынга бүгү талалыг кады ажылдажылганы калбартырынга улуг ужур-дузалыг болган.

1986—1990 чылдарда Болгарияның үлетпүр бүдүрүлгелерин тудар база чаартып сайзырадыр талазы-биле БУР-нуң болгаш ССРЭ-ниң аразынга дугуржулгага ат салдынган болгаш чедиишкиниг күүсеттинип турар. Ямбургтан ССРЭ-ниң барыын талакы кызыгаарынче газ дамчыдар хоолайның ңарын тудуунга болгар өңнүктер идепкейлиг киришкен.

Бөгүнгү Болгария — ол дээрге Европаның үлетпүр болгаш көдээ ажыл-агый талазы-биле шапкын хөгжүлделиг чурттарының бирээзи. Варшава Керээзиниң киржикчизи Болгария Улус Республика акы-дуңма социалистиг чурттарның айыыл чок чоруун быжыглаарынга боттуг салыышкынын киирбишаан, Европага база бүгү делегейге тайбың дээш шиитпирлиг туржуп турар. Чижээ, Балкан чартык ортулукту ядролуг болгаш химиктиг чепсектен хостуг зона болдурар дугайында Болгарияның саналын делегейниң ол регионунда бедик-биле үнелээн.

Бодунуң чуртунга социалистиг ниитилелди чүткүлдүг тургузуп турар болгар улуска чаа-чаа чедиишкиннерни акы-дуңма совет улустуң күзээнинге өөрүп, чоргаарланып турар бис.

Венцеслав НАЧЕВ,
Стефан ПРОДЕВ,
болгар журналистер.
(София Пресс — ПМА).

ДЕТКИП ТУРАР

ВАРШАВА. Чаагай сеткилдиң илерелиниң байдалынга ОТР-12 (СС-12) дээр совет ракеталарны ССРЭ-ниң ГДР-ден болгаш ЧССР-ден үндүрүп эгелээни онза чугула ужур-дузалыг деп, парлалга талазы-биле ПУР-нуң ДХМ-ниң төлээлекчизи аңаа болган парлалга конференциязынга медеглээн.

Совет Эвилели ону бодунуң эвилелчилери-биле баш удур дугуржуп алгаш, ортумак болгаш оон биче ыраккшылдыг ракеталарны узуткаар дугайында совет-американ Керээни күштүг болдуруп бадылаарының мурнунда кылып турар деп, ол онзалап демдеглээн. Оон-биле ССРЭ бодунуң бүгү аазаашкыннарын боттандырып чорударынга чайгылыш чогун көргүскен. Ол чорук Барыын чүкте чепсегленишкинниң дужурер талазы-биле ап чорудуп турар оон хемчеглеринге чиганнишкиннерни кандыг-даа үндезин чок болдуруп турар. Делегей айтырыгларынга чаа туруушту илеретпишаан, Совет Эвилели ооң планнарынга болгаш ооң ат салганы дугуржулгаларга шыңгыы хамаарылгазын база катап бадыткап көргүскен.

БОНН. ГДР-ниң болгаш ЧССР-ниң девискээрлеринден оператив-тактиктиг совет ракеталарны хуусаа бетинде үндүрери Чөөн болгаш Барыын чүк аразында бүзүрежир чорукту быжыглаарының херээнге чугула салыышкын кылдыр Германияның социал-демократтыг партиязының төлээлекчилери үнелеп көрген.

ССРЭ-ниң шиитпирин ГСДП-ниң Рейнланд-Пфальцта организациязының даргазы Рудольф Шарпинг ортумак болгаш оон биче ыраккшылдыг ракеталар талазы-биле совет-американ Керээни дүрген күштүг болдуруп бадылаарынга мынаныышкынны тургузуп турар деп санаан. Шлезвиг-Гольштейнниң ландтагында социал-демократтыг партияның фракциязының даргазы Бьерн Энгхольм ССРЭ-ниң боттуг базымынга АКШ-тың талазындан чогуур харыы турар ужурлуг деп санаан. Оон бодалын Ной-Ульмада хоорай хуралынга ГСДП-ниң фракциязының даргазы Вильгельм Биттер Вольф деткип турар. Ында АКШ-тың шериг баазаларының бирээзинде «Першинг-2» ракеталарны тургускан. Хөй-ниити Вашингтондан база-ла ындыг хемчеглерни ап чорударын негээр эргелиг деп, ол айыткан.

Совет Эвилелиниң чаагай сеткилиниң базымы харыыны негеп турар деп, Гамбургтуң хоорай хуралында ГСДП-ниң фракциязының баштаар чериниң кежигүнү Доротея Штапельфельд медеглээн. Ортумак болгаш оон биче ыраккшылдыг ракеталар талазы-биле Керээни Барыын чүктүң тодаргай утка-биле долдурары эргежок чугула. Европа ядролуг чепсектен хостуг болур ужурлуг.

ВАШИНГТОН. АКШ-тың күрүне департаментизинге болган парлалга конференциязынга оон төлээлекчизи Ф Оукли ГДР-ден болгаш ЧССР-ден оператив-тактиктиг ракеталарны Совет Эвилелиниң үндүрүп эгелээни-биле холбаштыр сеткил ханыышкынын илереткен. «Ортумак болгаш оон биче ыраккшылдыг ракеталар талазы-биле Керээге ат салган соонда ССРЭ оларны үндүрер деп медеглээн. Ынчангаш ол шиитпир биске хенертен болган чүүл эвестир» деп, ол чугаалаан. Оон-биле кады Керээни күштүг болдуруп кииреринин мурнунда бодунуң ракеталарын Барыын Европадан үндүрериниң дугайында айтырыгга Оукли харыы бээринден ойталаан.

ПАРИЖ. Чепсегленишкинниң дужурери ортумак болгаш оон биче ыраккшылдыг ракеталар талазы-биле совет-американ Керээде чүгле кордүнген чүүл болбайн турар. ГДР-ден болгаш ЧССР-ден совет ракеталарны хуусаа бетинде үндүргени дээрге ол Керээниң күштүг болу бергени ол дээрзин «Юманите» бижип турар. Ол чүүл дээрге, элээн үе эрткен соонда американ сенаттың Керээни күштүг болдуруп бадылаарынга чедир-ле ССРЭ бодунуң чуртунуң девискээринден дашкаар 500 ажыг километр ыраккшылдыг ракеталарлыг болбазы болур.

(СЭТА).

Бөмбүрзектиң судалы

Сандинисту улусчу армия (СНА) контрреволюсчуларның дээрбечилериниң чылча шаварын үргүлчүлеп турар. Революсчу Никарагуаның камгалакчыларының чедиишкинниг дайынчы хөделиишкиннериниң түңнелинде 1987 чылда контрас бодунуң составының барык-ла чартыын чидирген. Республиканың Камгалал министерствозунуң дыңнадып турары-биле алырга, СНА-ның дайынчылары 4800 ажыг контрасты чок кылып, 500 хире кижини тудуп алган болгаш хөй санныг боо-чепсекти болгаш ок-чемзекти эжелеп алган.

ЧУРУКТА: дээрбечилерден хураап алган частыр херексел.

А. КУРГУЗОВТУҢ фотозу. (СЭТА).

БУРУУ ШАПКАН

МАНИЛА. (СЭТА). Филиппинниң дашткыы херектер министри Рауль Манглапус чуртта американ шериг баазаларының эргезиниң дугайында чугаалажыышкыннар март айның сөөлгү хүннеринде катап эгелээр деп медеглээн. Чазакка чоок турар бөлүктерниң дыңнадып турарындан алырга, ол чугаалажыышкыннарга чуртка американ шериг баазаларын 1991 чылга чедир тургузар дугайында дугуржулга доостурга, ол керээниң хуусаазын узадыр азы узатпазының дугайында чугаа болур.

Филиппинниң дашткыы политика айтырыгларының талазы-биле сенатта комиссиязының даргазы Летисия Шахани ук органның бүгү кежигүннериниң чурттуң ядролуг чепсек чок болурун магадылаан конституциязын бүрүн деткиири дээш, туржуп турарын дыңнаткан. Берге чүүл чүде дээрге, АКШ-тың чазаа бо чуртта турар шериг баазаларында ядролуг чепсек бар бе азы чок бе деп айтырыгга дорт харыы бербейн турарында деп, ол чугаалаан. АКШ-тың ындыг туружун сенат база буруу шаап турар.

Филиппинниң конгрези амгы үеде чурттуң девискээринге ядролуг чепсекти бүдүрбезин, эккээрин база кадагалаарын хоруур хоойлу төлевилелин ажылдап кылып турар.

ХОРУГДААН

ХАРАРЕ. (СЭТА). Мурнуу-Африка Республиканың полициязы Тайбыңның Нобель шаңналының лауреады, Хүрээлерниң Бүгү-африкан конференциязының президентизи, Кейптаунның архиепископу Десмонд Тутуну, Каттышкан демократтыг фронтунуң удуртукчуларының бирээзи Аллан Бусакты болгаш элээн каш шажын ажылдакчыларын кара-бажыңнаан. Оларны Кейптаунга чурттуң парламентизиниң бажыңының чанынга тудуп, хоругдаан.

АМ-ДАА ЧУРУМЧУТСА

Редакцияга бижип турар кижилерниң чагаа-бижиктеринге фамилиязын, адын, адазының адын, кылып турар ажылын, чурттап турар черин долузу-биле бижиирин каш удаа дыңнаткан болгай. Ол бүтүнү долу биживээн болгаш шуут ат салбаан, азы «бөлүк авторлардан» деп каан чагааларны сайгарып көрбес дээн. Ылаңгыя амгы ажык-чарлыг чорук үезинде ону ынчаар чурумчутканы кончуг шын деп бодаар мен.

Мен 40—60 чылдар үезинде «Тываның аныяктары» биле «Шын» солуннуң штаттан дашкаар корреспондентизи чораан мен. Ынчан бистиң редакторларывыс С. Самба-Люндуп, Б. Ховенмей, С. Шойгу фамилияңар, адыңар тода, шын бижиңер деп чагып, сургап турган. Ам бодаарга, олар кончуг шын неген турган-дыр.

Эде тургустунуушкуну болгаш ажык-чарлыг чорук үезинде ону ынчаар чурумчутканынга бодум ыууумда кончуг таарымар кижи-дир мен. Бижээн материалынга адын чажырып, өске ат бижиири дээрге-ле, бодунуң туружун камгалап шыдавас азы солунге ээ болуп шыдавас, чортук кижилер-дир.

Оон аңгыда солунга материал чоруткан кижи бижип турар кижилериниң аттарын база долу айытса эки ышкаш.

Бо талазы-биле ындыг янзылыг четпес чүүлдер ам-даа бар. Мен бодаарымга, оларны дарый база чурумчудуп алырының аргазы бар боор. Кандыг-бир удуртукчу даргаларның кабинединиң хаалгазында база-ла долу эвес ат бижип каан болгулаап боор-дур. Чижээ, Ондар Н. С. азы Монгуш Ч. Д. дээш оон-даа өске.

Чоок төрел кижилерни дээрден башка, таныбас, билбес кижилерге берге: та кайы Ондар, та кайы Монгуш.

Көдээден малчын кижи Монгуш деп даргага ужуражыр, кончуг чугула херектиг келгеш, тыппайн шаг болгаш, чана бээр таварылгалар тургулаар-дыр. Ынчангаш кабинеттер эжиинге, ону ээлеп олурар дарганың фамилиязын, адын, адазының адын черле долузу-биле салза эки. Ындыг боор болза, ужуражыр дээн кижилер ону белен тып алыр-ла болгай. Ол таварылгада чорук-херектиг чораан кижиге хөй халас үе-шак-даа чарыгдаттынмас.

Оон ыңай, соңгулда болур деп барганда, соңгукчулар даңзызын тургузар бис. Мен бодаарымга, ылаңгыя тыва соңгукчуларның баштай фамилиязын эвес, а адын бижиир болза эки. Чүге дээрге, чижээ, монгуштарны чыып бижип каан болза, олар хөй болгаш, белен тывылбас, дилээр апаар, аңаа хөй үе-шак үнер. А кижиниң ады-биле дилээр болза дораан тыптып бээр, дүрген болгай.

Нима ОНДАР,
«Тиилелге» совхоз,
Кызыл район.

АВА СӨЗҮ

Айлаана дээр бичии урут
Аяк-сава аайлап тургаш,
Серемчилел чогу-биле
Сервиз аяан бузуп алган.
Оозун буу-хаа бөле ширбээш,
Оттуг турган печкаже
Тогланчы-даа арттырбайн
Доозазын урувуткан.
Ава хөөкүй ажылындан
Арай орай чедип келгеш,
Чемнемир дээш шкаф ужээш,
Чечектерлиг аяан чоктаан.
Азарганчыг кежээ кызы
Авазындан хейде корткаш:
— «Тенектениг халып тургаш.
Дииспей ону буузупту» — дээн.
Ава тургаш, чассыгбайдан:
— «Аяаң бузуу кайыл?» — диген.
Уруу аңаа харын бээрден
Удур көргеш, ыглавыткан...
— Буруулут чүүл кылган кижи
Бузурбайн чугаалаар — деп,
Ава күжүр хеймеринге
Аяар оожум ону сөглээн.

Виктор ХОВАЛЫГ.

ДИДИМ ЧҮРЕК

(Лезгин улустуң тоолу)

Ак анай бүрүлер чулуп чип, суг ижип аар дээш арыгже чорупкан. Хенертен аңаа уткуштур бөрү диштерин кыжырадып чорупорарын ол көрүп каан.
— Анай, анай, кайнаар бар чыдыр сен?
— Хемчигештен суг ижип, сиген чип аар чоор бе дээш бар чыдыр мен.
— А сээң буттарыңда чүл ол?
— Дуюглар.
— А бажыңда чүл ол?
— Мыйысчыгаштар.
— А сээң чүрээң чүнү чугаалап турарын миннип көрем.
— Мээң чүрээм корткаш сириңейнип тур.
— Ха-ха-ха! — деп бөрү чаа-ла каттырган. анайны бүдүнге-ле чипкен.
Оон бичии болганда кара анай сиген чип, суг ижип аар дээш арыгже чорупорган.
А бөрү ону база шагда-ла манап турган.
— Кайнаар бар чыдыр сен?
— Мээң-биле кым тутчур ирги дээш бар чыдыр мен.
— А сээң будуңда чүл ол?
— Мээң каң буттарымда чес дуюглаар-дыр.
— А сээң бажыңда чүл ол?
— Мээң бажымда алмаз мыйыстар-дыр.
— Сээң чүрээң сенээ чүнү чугаалап тур?
— Мээң кадыг-быжыг чүрээм мынча деп чугаалап тур: алмаз мыйыстарың-биле бөрүнүң иштин чара узуп-кеш, дуңмаңны хостап ал!
Бөрү корткаш, чодуруптерге, ак анай үнүп келген, бөрү боду дезе берген.
Күш дээрге мыйыста дүвүнде эвес, а дидим чүректе боор тур оо!

КЫРГАН-АВАЗЫ ЧАНЫНГА ТУРДА...

Оларның бажыңының чанында садтыгашта вишнялар, яблонялар болгаш чодураалар өзүп турар. Володя болгаш ооң бичии дуңмазы Ляля аңаа чаштынчып ойнаарынга аажок ынак. Кырган-авазы Федосья фартугун кедип алгаш, олар-биле деңге садтыгашка ажылдап кирип-тер.

Бир-ле катап эртенден эгелеп изиг хүн болган, а дүште оон-даа артык изип келген. Холегеже туруп аар бе, азы бажыңче кире бээр бе дээрге, ооң хайгааралында урутлары бар. Володяны көрбейн барып болур, ол улгады берген, а Ляляны ырадыр салып болбас, ону кижи бүрүзү хомудадыптып болур.

— Ырадыр халышпаңар, — деп, кырган-авазы чагып турган.

— Чаа, мында бис...

Чаштынчып ойнаары дээрге хөглүг-даа, солун-даа оюн. Бир кижи—чаштынар, өскези—тывар. Ляляны дүрген тып ап болур. Ол куу өңнүг платьези-биле вишня дозуңге олурупкаш, чиңге үнү-биле алгыра бээр.
— Ол-ла...
Кажар, тывынгыр Володя дуңмазының кайывын алгырганын билип каар, чамдыкта бир караа-биле безин көре тыртып алыр. Халып чорупкаш, дораан тып алыр.

Оон катап-ла Ляля тывар. Ляля оюн уезинде аажок шынчы, карактарын холдары-биле ыяк дуглап алгаш, акызының «ол-ла» дээрин манап турар. Оон Ляля амырып, акызының алгырган үнүнче халып чеде бээрге, оозу ында чок боор. Ол өске черже халып четтигипкен, чер адаанче кире берген чүве дег, чаштына берген.

— Кайда кижи сен, Володя? — деп, дуңмазы кыйгырган.
Володя ыттаваан.
Ляля дилеп-ле, дилеп-ле турган.
Кырган-авазы көрүп турарга, оюн деп эвес чоруп турар болган. Дуңмазы хорадаап, арны кызып калган, ыглаар чыгыы чоруп турган. Кырган-авазы уруун кээргээш, канчаар дузалаптар аргазын дилеп эгелээн. Володяның кайнаар чаштына бергенин айтып бээр бе дээрге, Ляля ындыг чүвеге хоңнуг чок. Оглунуң кайнаар чаштына бээрин кырган-авазы боду безин тыппайн баар болган.
Бир-ле ынчап баарга, кырган-авазы дыңзыг чугааланган:
— Кымның ыды мында халып турары ол?
Володя бөлүп каан сиген аразындан үне халып келгеш:
— Ыт кайыл?— деп айтырган.
— Кым билир боор, дезип чоруй-ла барды.
Володя ынчаар дуңмазынга туттуруп алган. Ам ол тывар ужурлуг. Ляля өөрээнинден өрү шурап, таңцылап турган. Ынчалза-даа ооң өөрүшкүзү үр болбаан. Ляля ол-ла сиген аразынче чаштына бээрге, акызы дораан тып алган.
— Дилээш чоор боор, бо тур ышкажыл — деп, Володя шолээн чугааланган.

Ам база-ла Ляля тывар кандыг конфут хинчектиг чоор!

Кырган-авазы бүдүү көрүп турган, тывары берге хире апарза, уруунга дузалажыр деп бодап алган.

— Ляля, ма конфета — деп кыйгырган.

А Володя яблоня аразындан бо-ла үне маңнап келген.
— Менээ база, кырган-авай — диген.
Ол үне халып кээри билек, Ляля сегирип алган.
Ынчангаш кырган-авазы чанынга турда ойнаарга, Ляляга дыка-ла эки.

А. ШИШОВ.
(«Мурзилка» журналдан.)

КАЛГАРИ ОЛИМПИАДА-БИЛЕ БАЙЫРЛАШКАН

«Ужурашкыжеге чедир!» деп орустап бижээн плакатты XV кышкы Олимпий оюннарының сөөлгү маргылдааларынче бар чыда көрүп каан бис. Ол оюннар он алды хонук иштинде делегейниң хөй-хөй чурттарының спортка сонуургалдыгларының кичээнгейин хаара тудуп келген.

Бо часкы хүннээректиг хүннерде Канаданың Калгари деп хоорайы делегейниң кышкы спортунуң найысылалы болу берген деп чугаалап болур. Маңаа беш диптиң 57 чуртундан 1789 спортчу чыглып келген. Олар спорттуң он хевиринге 46 комплект шаңнаалдар дээш маргылдаага киржип турганнар. Оларның аразында спортчу маргылдааларга чаала чаңчыгып чоруур, хамыктың мурнунда хөгжүп орар чурттардан келгеннер-даа, бирги чергениң «сылдыстары-даа» бар болган. Оон-биле холбаштыр амгы оюннарның үш дакпыр чемпионнары трамплинден шуракчы финн Матти Нюкяненин, тиилелгеже чүткүлдүг-биле бөгүдени кайгаткан голланд спортчу херээжен Ивонн ван Геннипти, ийи дакпыр чемпионнар хаакчылар Тамара Тихонованы болгаш сураглаан швед Гунде Сванны, биатлонист Франк-Петерниң коньки маңнакчы Френи Шнайдерни, итали Альберто Томбаны сагынмас аргажок. Удурланыкчылары хөвүдээн-даа болза хоочуннар Нюкянен, Сван болгаш Густафсон Калгариге боттарының Сараево-84-ке тиилелгелиг чедиишкиннерин катаптап шыдаашнар деп бүгү специалистер хүлээп көрген.

Совет гими Калгариге спортка сонуургалдыгларга болгаш хөй санныг аалчыларга таныш аялга болу бергени өөрүнчүг. ССРЭ-ниң шилиндек командазынга эң-не хөй шаңналдар онаашкан: ниитизи-биле 29, ооң иштинде 11 алдын, 9 мөңгүн болгаш 9 хүлер медальдар. Дөрт чыл бурунгаар Сараевога ол көргүзүглер эвээш болган — 25, ооң иштинде 6 алдын, 10 мөңгүн болгаш 9 хүлер медаль.

Амгы чедиишкинге кол салыышкынны хаакчылар киирген. Кэнмор хоорайга хаак оруу оларга бөдүүг-ла алдын оруук болган. Олар аңаа совет команданың шаңналдарының барык чартыын —13 медальды (5 алдын, 5 мөңгүн болгаш 3 хүлер) чаалап алганнар.

Хаак маргылдаазынга бистиң бирги чемпионувус Вильнюстан келген студент Вида Венцене болган. Литваның төлээлекчизиниң хүндүлелдиң эң бедик чадазынче үгениниң чүгле ийи дугаар тавырылгазы ол болган. Баштай Сараевога эстафетага биатлонист Альгирдас Шална тиилекчи болган болгай. Бистиң олимпийжилеривистиң аразынга РСФСР, Украина, Белоруссия, Казахстан, Латвия болгаш Эстонияны каттыштыр алырга, чеди республиканың төлээлекчилери бар болган. Олар Калгариге найыралдыг өг-бүлениң кижилери болган ол чорук бистиң командавысты онзагай байдалдыг болдурган. Ниитизи-биле 42 кижи алдын медальдарлыг чанып келирлер. Оларның аразында бистиң хоккей командавыс, хаакчылар А. Прокуроров, М. Девятьяров, херээженнерниң хаак эстафетазының киржикчилери, биатлонистер болгаш өскелер-даа бар.

Спорттуң янзы-бүрү хевирлеринге медальдар чаалап алырынга салыышкыннар дең эвес болган. Конькичилер, ыяңгыя херээженнер боттарының туружун кошкадыпкан, сөөлгү дөрт чылда шанак оруктарының мастерлери онза депшилге база чедип ап шыдаваан, дагдан дүрген бадарының болгаш трамплинден шуураарының түңнелдери база эки эвес болган.

Совет спортчуларның кол удурланыкчылары сөөлгү Олимпий оюннарынга ышкаш, ГДР-ниң командазы болган. Олар бо удаада 27 медальды чаалап алган. Олар мурнукузу ышкаш биатлонга, конькиге маңнаарынга, шанак спортунга, бобслейжилер маргылдаазынга шыырак киришкен. Үшкү черни Швейцарияның командазы ээлээн. Ооң соонда Финляндия, Швеция, Австрия болгаш Нидерланд болган.

Олимпиаданың ээлери, канада спортсулар чаңгыс-даа алдын медальды Калгариге чаалап албаан-даа болза, олар ол улуг маргылдааларны эки организастап чорутканы дээш ындыг шаңналды чедип алганнар.

...Февраль 28-те орай кежээ «Макмахон» стадионга XV кышкы Олимпий оюннарының тускай хаашкыны болган. Олимпиаданың оду оожум өже берген. Олимпийжи эстафетаны Альбервиль деп француз хоорай хүлээп алган. Ол хоорай XVI Олимпий оюннарының найысылалы болур. Чаңчылдар уламчылап, алыс үнделиниң тайбың болгаш найырал болуп турар олимпий оюннарының идеалдары тиилеп турар!

В. ПИМЕНОВ.
Ю. ХРОМОВ.
СЭТА-ның корреспондентилери.

УЙГУЗУ-БИЛЕ

Чечен чугаа

Чарашпай Ивановна интернат өөреникчилерин чеди шакта оттурупкан.
— Элдеп-ле чүве-дир аа? — деп, ол чиктигзинип боданган. — Чонаада уйгужу Роман бо эртен чоп-ла кончуг эрте тура халыды?..
— Чок, чок! — деп, ол буу-хаа хелзеп боданган.— Чүге-ле чүве ийик, Роман алдадан чокка черле турбас!— деп түңнел бөдүсте чыдының дөрт эргилдезиниң чайлаш чогу дег, бодунуң шынымын бадыткааш, турар болган. Өрээлди бакылапкаш, арны изиш дээн.
— Ой!.. Чоорганының чиктиин көр, сөйлүп чыдып калган чылан кежи-ле оңар!
— Толик, а Толик! Роман канчалды?
— Эртен көөрүмге, майыктааштарын шидип олурду-ла, башкы.
— Тону, бөргү кайыл ынчаш, ооңарның?
— Тонун-даа, бөргүн-даа, хол-хаптарын-даа кедип алган-дыр ийин, башкы.
— Улаарай бербээн боор аа?
— Карактарын — дээш, бичии бодаңы каапкаш, уламчылаан. — Ийе, көрүп алган олурар чорду. Оон башка идикти канчап шидиирил ол? —деп харын башкыны тур оожуктурупкан. Сула шимчээшкин кылдынгаан. Бирги ээлчег чемнениp доозупкан. Роман сураг.
— Авай, авай! Ам чүмге идегеп, чүнү манап турар кижи мен?!
Демги-ле өрээлче маңнапкан. Бакылап көрген: орун эттиммээн — биеэги-ле хевээр.
— Дадайым ынай ана! Киживис чоп чогул, оолдар? — деп эгиштевишаан, айтырган.
— Стадионда шошкуп тур болгай аан, башкы — деп, Толик тоомча чок харылаан.
— Тааңда, мынчага черле келген турар ужурлуг.
— Ам канчап барганыл ынчаш? — дээш, Орлан өөрүн эргилдир көрүп келген.
Бо ышкажыл ам, кижизидикчи башкының ажылы чиик деп чүве. Кижизидикчи көрбээн! Кижизидикчи харыыла!
Адыр-адыр!.. Улаарааан кижи хевин канчап бүрүн кеттинипкен болду? Ындыг бе дээрге, Чарашпай Ивановна мындыг таварылганы база дыңнаан.
Уруг аады харлыг тургаш, сылдаңы берген. Авазы уруунга артыш хайындырып берип олурган. Ачазы Баян-Дамбаа аъттаныпкаш, Хорумнуг-Арыгдан көк-кат чыып эккелген. Уруу ниитинейн бергенде удумзурай бертен. Баян-Дамбаалар кожалары-биле дең чырыыга шайлап, хөөрежип олурганнар. Чарашпай ыглажырап чыда, хенертен туп-тура халааш, улгүүрге адаанга турган суттуг сыгыртааны кужактапкаш, үне-ле халаан. Ашактар аяктарын салгылап кааш, оон чыда калбааннар. Дөрт маңнаан болза, тоң берге: хавакта кадыр чалымны ажылгаш, хайнып, ээгиништелип чыдар көк эзрем ортузунга кээп дүжер. Суглаар улустуң ээр-мыыр оргу-биле кыйып баарында, карангы шиилер аразынче агараңнадып кире берген. Хамыкты кара кайгаткан чүве: хемни кежир ушкан куруг шиви көвүрүгге чайылбааны. Сүт безин чайгылдырбаан дивес силер бе. Романның база ынчаар маңнап чоруй барганы ол бе?
Романның дугайы. Суур чанынга үш чүс метр черде хемниң дожун кежип бар чыда, тайгаш олура кээп ужарда, уйгузу чаштай берген. Чүвени ужуруп билип чадап, олурза-ла олурган. Кажан дош кышкы тонну өттүр хаара бээрге, хөөнүг, хөөн чок тургаш, хавак кырынче үнүп каан. Оон суурну ыяк дөзевилеп таныл алгаш, дедир ээпкен.
Чарашпай Ивановна интернаттан үнүп ора, ооң медерелинге эртен дүргү дойлуп, үскүлежип, кыр-кырынче чүдүрлүп турган часкы хем дожу дег, бодалдарны хайныктырган өөреникчизинге уткужуп келген. Оон хөлзээзини, изиг шайже супкан чигир дег, ис чок эсти берген.

Комаадыр ООРЖАК.

ЧАПТАНЧЫГ ЧУГААЛАР

Бичии Хураган-оол кежээ удуур мурнунда:
— Авай, эртен эрте чоруурда чемнениp турбас кылдыр ам эки чемнениp алгаш, удуп чыдып алыйн — дээн.

• • •

Хураган-оол кежээ өгге чыдып алырга, ымыраалар ону удутпаан.
— Авай, ымыраалар даштыгаа баар болза аа — дээн.

Ч. КАЗЫРЫКПАП.

ТЫВЫҢАРАМ

Чүү деп мультфильмнерниң маадырлары мында чуруттунган-дыр? Игорь ДАВАА чураан.

БАГАЙ КОНФЕТА

Бир-ле катап, кижан Мерике ачазы-биле магазинден үнүп олурда, танывазы кижиниң карманындан конфета барып дүшкен. Мерике доңгайгаш, конфетаны алгаш, адыштап алган. Ачазындан өске кым-даа ону эскербээн. Кижан олар магазинден ырай бергенде, Мерике ачазындан айтырган.
— Конфедимниң чартыын бээйн бе?
Ачазы ыттавайн чоруп-чоруп, чугаалаан:
— Четтирдим, хөңнүм чогул. Менээ ол конфета амданныг эвес.
— Чүге?—деп, Мерике элдепсинип айтырган.
— Анаа-ла амданныг эвес — дээш, ол эгиннерин кыскан.
— Чүге дээрге бо конфета өске кижиниң дээш бе?
— Чадавас — деп, ачазы чөпшээрешкен.
Мерике адыжында конфетаны быжыг туттушаан, уламчылаан:
— Ол кижиниң карманында конфета долу чыгыы боор.
— Та долу, та шуут чок — деп, ачазы чугаалаан.
Ачазының ындыг чугаазының соонда, Мерике база ол конфетаны чиир хөңнү чок болган.

Владислав КОРЖЕЦ.

ЧАРЛАЛДАР

ДОСААФ-тың Кызылда каттышкан техниктиг школазы «А» категорияның (мотоциклчилер) курстарынга, «С» категориядан «В» категорияже чолаачылар белеткээриниң, соодукчулар машинистериниң курстарынга, машинакчы - секретарьларның хүндүскү курстарынга сургуулдарны немей чыып алырын чарлап тур. Өөредилге 1988 чылдың март 1-де эгелээн. **Айтырыгны даараазында адрестен тодарадыр:** Кызыл, Интернациональная кудумчузу, 49, телефону 2-25-28.

1988 чылдың март 8-те хөгжүм-шии театрынга Ю. Визборнуң, В. Высоцкийниң, Б. Окуджаваның, С. Никитинниң, Ю. Кимниң ырларының күүседикчизи, эстрада артистериниң Бүгү-эвилел конкурузунуң лауреады В. Чемодановтуң киржилгези-биле «Юмор, музыка болгаш ыр кежээзиниң» эстрада коллективиниң концерти болур.

Парижке болгаш Будапештиге джаз музыказының делегей фестивальдарының лауреады В. Мусаиловтуң удуртулгазы-биле джаз-ансамбль ойнаар.

Концерттер 15.00 болгаш 18.00 шактарда эгелээр.

Коллективтиг чагыгларны телефон дамчыштыр хүлээп ап турар 2-55-19.

• • •

Республиканың Алдан-Маадыр аттыг чурт-шинчилел музейи экскурсоводту, биче эртем ажылдакчызын, секретарь-машинистканы ажылче чалап тур.

Бистиң адрезивис: Ленин кудумчузу 7. **Телефон №** 2-40-37.

Редактор
В. С. ШАРАВИН.

УЛУГ-ХЕМ ЫЯШ ҮЛЕТПҮР АЖЫЛ-АГЫЙЫНЫҢ ЧЕРБИДЕ ЫЯШ БЕЛЕТКЭЭР ПУНКТУЗУНГА ажылдаары-биле улуг бухгалтер херек. Квартира-биле хандырар. Хой чылда ажылдааны дээш шаңнал бээр, 36 ажыл хүннүг шөлээ бээр болгаш үш чыл болганда, 24 ажыл хүннүг немелде шөлээни бээр.

Айтырыгны даараазында адрестен тодарадыр: Кызыл хоорай, Правобережная, ыяш-үлетпүр ажыл-агыйы.

ТЕЛЕЭКРАНДА—«ТЫВАНЫҢ ЫРЛАРЫ»

ССРЭ-ниң Күртелерадиозунуң «Экран» чогаадыкчы каттыжыышкыны Совет Тываның 40 чылынга тураскааткан баштайгы телефильмни 1984 чылда тырттырганын телекөрүкчүлер эки билир боор. Ооң баштайгы көргүзүү ол-ла чылдың октябрь 7-де Моолдуң найысылалы Улан-Батор хооранга болган. Ол-ла чылдың октябрь 11-де Топ телевиденнеге ол телефильмни көргүскен. Оон эгелээш-ле Тыва дугайында телефильмни тырттырар дугайында айтырыг тыва журналистерниң мурнунга тургустунуп келген.

Журналист Алексей Чараш-оол Тыва дугайында телефильмниң сценарийин бижээш, 1985 чылда «Экран» чогаадыкчы каттыжыышкынга дужааган. Ол сценарийни ёзугаар «Экран» каттыжыышкынның чогаадыкчы бир бөлүү Тывага кээп, баштайгы тыва телефильм— «Тываның ырлары» тырттырып эгелээни ол. Ооң режиссёру Юрий Мартиросов, а оператору— Валерий Иванов.

Тываның ДЛТЭШИ-ниң эртем ажылдакчызы, уран чүүл эртемнериниң кандидады Зоя Кыргыс Тыва дугайында ол баштайгы телефильмниң сценарийин бижишкен болгаш ооң авторларының бирээзи болган.

Ийи дакпыр орденниг аныяк республикавыстың уран чүүлүнүң дугайында баштайгы телефильмниң көстүп келгени республиканың культура амыдыралынга база бир солун болуушкуннарның бирээзи болуру чугаажок. Ооң баштайгы көргүзүү март 3-те ийиги программага «Тываның ырлары» деп ат-биле үнер.

ОРУККА ШИМЧЭЭШКИН ДҮРҮМНЕРИН САГЫЫР

Автотранспорт озал-ондаа хөй чылдагааннардан болур. Ооң иштинде агаарбойдустуң салдары база улуг. Хат хадып, хар чаап турда, оруктуң кыры тайгырда, онзагай серемчилелдиг чорууру негеттинер. Машина-балгатты ээзирик башкарар чорук айыыл-халапка бо-ла таварыштырар.

Бо чылдың эгезинден бээр Барыын-Хемчик районнуң девискээринге 3 орук-транспорт айыылы болган. Январь айның 1-де эмчиниң дүрген дуза чедирер машиназының чолаачызы А. Г. Акимов машинаны ээзирик башкарып чораш, Ак-Довурак хоорайның Шоссейная кудумчузунга чадаг чораан М. С. Доржуну машиназы-биле таварткан. Ол аар кемдээшкинге таварышкаш олурган.

Хакас автономнуг областың Аскиз автобус дүрүлгезиниң чолаачызы А. В. Писарев Ак-Довурак — Абаза оруунуң 73-кү километринге кончуг дүрген халытканындан машина аңдарылган. Түңнелинде чолаачы, ооң чанынга чораан кижи амы-тынындан чарылган.

Январь 18-те «Тыва даг-дүгү» комбинаттың арыглал фабриказының электриги Р. Д. Моңгуш машина башкарар эргези чок хирезинде ВАЗ-2121 маркалыг машина-биле дүрген халдып чораш, чагыга үстүрген. Кады чораан ээзи назылыг Ш. А. Иргит аар балыглаткан.

Машинаны ээзирик башкарып чораш, туттурганнар эвээш эвес. № 1 кожуп чоруур механизастаттынган колоннаның чолаачызы С. Ш. Ооржакка, «Барлык» совхозтан А. К. Хертекке, Кызыл-Мажалыктың сүт заводундан А. Д-Б. Ооржакка, РАҮК-тен В. Л. Хертекке, № 3 орук-тудуг эргелелинден А. А. Кончаровка болгаш өскелерге-даа шыңгыы хемчеглерни онааган.

Машинаны ээзирик башкарарын ийи катап дагынаны дээш «Тыва даг-дүгү» комбинаттың септелге-тудуг эргелелиниң чолаачызы Д. Х. Моңгуштуң, «Дон-Терезин» совхозта Х. О. Ооржактың херээн районнуң улус судунга сайгарып көөрү-биле шилчиткен.

Кышкы үеде озал-ондакты болдурбазы-биле чолаачы бүрүзү дараазында чүүлдерни утпайн шыңгыы сагыыр хүлээлгелиг. Хар чаап турда, хат дувулүгде, туманныгда машинаның мурнуку сайгылгааның чырыдып алыр. Машина тайгыр орукка чорда хенертен доктаадыры, өскээр ээри айыылдыг. Машиналарның аразында орукка чоруур хемчээлни чоокшуладып болбас.

Дугуйларны дески тударын, ооң агаар долдурган базыышкынын доктаамал хайгаараар.

Каяа-даа, кандыг-даа үелерде орукка шимчээшкин дүрүмнерин шыңгыы сагыыры чолаачының кол хүлээлгези-дир.

Оолак ОНДАР,
Барыын-Хемчик районда КАИ начальниги.

АГААР

Республикага булуттаар, аязыр. Хар чагбас. Соңгу-барыын чүктен хаттың дүргени секундада 5—10 метр. Дүне агаар 31—36, а чамдык районнарга 23—28 градус соор. Хүндүс элээн чылып келир. Агаар хүндүскү үеде 17—22, чамдык девискээрлерге 8—13 градус соор.

Кызылга улуг өскерлиишкин чок агаар болур. Булуттаар, аязыр. Соңгу-барыын чүктен хаттың дүргени секундада 3—8 метр. Хар чагбас. Соок дүне элээн дыңзый бээр. Соок 31—33 градус болур. Хүндүскү агаар оон чылыыр, 18—20 градус соор.

КИНО

МАРТ 3-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Короткое замыкание» 9.30, 11.40, 13.40, 15.40, 17.40, 19.40 (узаткан), бичии залга: «Мультсборник» 10.00, «Тарзан» 11.20, 13.20, 15.20, 17.20, 19.20 шактарда.

«ПИОНЕР»: «С чертями не шутят» 9.30, 13.10, К-клуб «Орлёнок» 10.50, 15.00, «Должники смерти» 17.20, 19.10, 20.50 (узаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: «Сокровища византийского купца» 10.00, 12.00, 17.20, «Двойной капкан» 14.40, 19.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Полёт над гнездом кукушки» 13.40, 16.30, 19.20 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Залив счастья» 18.00, 20.00 шактарда.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

МАРТ 3-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — «Эки, музыка!». 9.15 — «Киржикчилер». 10.00 — Медээлер. 10.10 — 11.40 — «Арыг фиалкалары». Уран-чечен фильм. 15.25 — Медээлер. 15.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.45 — Музыка чогаалдарының тыгжамыры. П. Чайковскийниң, Д. Шостаковичиниң, Б. Бартоктуң, Дж. Гершвинниң чогаалдары. 16.35 — Болгарияның национал бөйырлалы. Түрк кулданыышкындан хосталганындан бээр 110 чыл болган оюнга. «Россия-биле кады». 17.20 — «...Он алды харга чедир болгаш оон улуг назы». 18.05 — «Кижи болгаш хоойлу». ССРЭ прокуратуразының албан черлеринде эде тургустунуушкун дугайында. 18.35 — «Школа: эде тургустунуушкунуң нарын айтырыглары». СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунуң киржикчилериниң чугаазы. 18.50 — Поэзия минуталары. 18.55 — Фестивальдар. Конкурстар. Концерттер. 19.35 — — Бөгүн делегейде. 19.55 — ТТ экранында эң баштай. «Юлия Вревская». Уран-чечен фильм. 1-ги сериязы. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — «Юлия Вревская». Уран-чечен фильмниң 2-ги сериязы. 22.55 — 23.10 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Док. фильм. 8.35; 9.35 — Ниити биология. 10 класс. Генетика деп чүл? 9.05 — Испан дыл. 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга. ЭДЧ-ниң төөгүзү. 10.35; 11.35 — Л. Н. Толстой. «Дайын болгаш тайбың». Романның чогааттынган төөгүзү. 9 класс. 11.05 — Испан дыл. 12.05 — «Директор болурунга экзамен». Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 13.25 — Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 14.05 — Медээлер. 14.15 — 15.20 — «Баштайгы өөрүшкүлер». 2-ги кезээ — «Онза чай». 5-ки сериязы. 18.05 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — «Шыяанам». «Алдын аът». Индий улустуң тоолу. 18.35 — Уругларга фильм. 18.55— Медээлер. 19.05 — «Тываның ырлары». ССРЭ Күртелерадиозунуң «Экран» чогаадыкчы каттыжыышкынының музыкалыг телефильмниң баштайгы көргүзүү. Фильмде сыгыт-хөөмей күүседикчилери база «Амырак» аас чогаал ансамбли киржип турар. 19.40 — — Медээлер. 19.50 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 — Ритмниг гимнастика. 20.45 — «Өөк». Улуг кижилерге мультфильм. 21.00 — «Үе». 21.35— Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45—Док. фильм экраны. «Оленька». 22.25 — 00.10 — Баскетбол. ССРЭ чемпионады. Эр кижилер. 1-ги чер дээш маргылдаа.

ҮШКҮ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — Күрүнениң «Шумен» деп ыр болгаш танцы ансамблиниң оюн көргүзүү. 18.50 — С. Михалков — «Анонимка». Телеспектакль. 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». «Хөглүг дагаа оглу».

Адрезивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИҢ: партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кедээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтерияның 3-43-41, солун келбейн барганда 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амазы. Тиражы 24637 экз. Солуннуң индекизи 54241

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1

Чагыг № 2672. ТС—00642.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың март 4 пятница № 54 (13654)

1925 чылда үнезилеттинген. Өртээ 3 көпеек.

П. АНГЕЛИНАНЫҢ САЛГАКЧЫЛАРЫ

Делегейниң херээженнер хүнүнүң бүдүүзүнде Паша Ангелина аттыг хүндүлүг шаңналды чурттуң эң экии херээжен механизаторларынга тывсыры чаңчыл апарган. Амгы үеде колхозтарда болгаш совхозтарда 19 муң ажыг херээжен механизатор ажылдап турар. Оларның аразындан социалистиг чарыштың тиилекчилери шаңнал алыры-биле Москваже чедип келген.

Амгы салгалдың херээжен механизаторларынга П. Ангелинаның кады ажылдап чораан эжи, кедээ ажыл-агыйга стахановчу шимчээшкинниң эгелекчилериниң бирээзи, Социалистиг Күш-ажылдың ийи дакпыр Маадыры, дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуну Г. Е. Бурацкая байыр чедирген.

Паша Ангелинаның амгы салгакчыларының көргүзүглери дыка бедик. Чижээ, Тургай областа Валиханов аттыг совхозтуң тракторизи М. В. Швед эрткен чылын 2700 гектарның орнунга 3200 гектарны чаргаш, тоннаа чартыы кывар-чаар материалды камнап алган.

Мурнакчыларга шаңналдарны ССРЭ-ниң Агроүлетпүркүркомунуң даргазының бирги оралакчызы А. И. Иевлев тывыскан.

(СЭТА).

СЭКП ОБКОМУНУҢ БЮРОЗУНДА

СЭКП обкомунуң бюрозунуң ээлчеглиг хуралынга СЭКП обкомунуң чанында партийжи контроль комиссиязының, партия хоорк омунуң, райкомнарының болгаш В. И. Ленин аттыг «Тывалаг-дугу» болгаш «Тыва кобальт» комбинаттарының парткомнарының чанында партийжи комиссияларының 1987 чылда ажылының түңнелдерин чугаалажып көрген болгаш чүүлдүгзүнген.

Партия хүрээлеңинге бедик шынарлыг шилип алышкынны чорудар, СЭКП Уставының негелделерин сагыыры дээш коммунистерниң харыысалгазын бедидер, партия кежигүнериниң персоналдыг херектерин боттуу-биле көөр, кадрларның ажылынга контрольду боттандырып чорудар, партия болгаш күрүне сагылга-чурумун быжыглаар талазы-биле чамдык ажылдарның кылдынганын бюро демдеглээн.

СЭКП обкомунуң чанында партийжи контроль комиссиязының кол күженишкиннери партия болгаш чазактың шиитпирлериниң күүселдезин хынаарын экижидеринче, СЭКП Уставын коммунистерниң албан сагыырын хандырарынче угланган. Ажыл-агыйны чорударының чаа методтарынче бүдүрүлгелерни каттыжышкыннарны шилчидериниң демократияны калбартырының, коммунистерниң авангардтыг ролюн хандырарының айтырыгларын партия, совет болгаш ажыл-агый органнарының удуртукчулары хамык-биле өөренип көрүп боттандырып турар апарган.

1987 чылда партийжи контроль комиссиязы партия обкомунуң бюрозунга болгаш секретариадынга айтырыглар белеткээринге киржип, ажылчы чоннуң чагаалары болгаш билдиришкиннери-биле база хамаатыларның хүлээп алырын организастаар талазы-биле Чырыдышкын болгаш Чөрттталга-коммунал ажыл-агыйның министерстволарының аппараттарының ажылынга анализти кылып, партияның чамдык райкомнарынга болгаш партия эге организацияларынга дузаны көргүскен.

СЭКП хоорк омунда, райкомнарында болгаш парткомнарда партийжи контроль комиссиязының ажылының айтырыглары элээн калбарган. Олар СЭКП ТК-ның күш-ажылдың социалистиг сагылга-чурумун быжыглаар, арагалаашкынны болгаш алкоголизмни узуткаар, күш-ажылчы эвес орулгалар-биле демиселди күштелдирер талазы-биле доктаалдарының күүселдезин хынаарынга киржип турган. Бюрога, партия комитеттериниң пленумнарынга айтырыглар белеткээринге киришкен. Ажылдың янзы-бүрү талаларының дугайында СЭКП Кызыл, Улуг-Хем, Бии-Хем райкомнарының чанында партийжи комиссияларның хыналдаларының түңнелдерин партия райкомнарының бюро хуралдарынга чугаалажып көрген болгаш ол талазы-биле чогуур хемчеглерни ап чорудкан.

Партияның болгаш күрүнениң сагылга-чурумун удуртукчу ажылдакчыларның сагып турарын комиссиялар контрольга алган. 1987 чылда немей мөге бижилге, албан-дужаалын соора ажыглааны болгаш акша-хөреңгини самчыгдааны дээш СЭКП хоорк ому, райкомнары 24 удуртукчу коммунистерге партийжи чурум-биле кеземче көргүзүп, албан-дужаалындан хостаан, оларның иштинде 7 кижини СЭКП-тиң хүрээлеңнинден үндүрген.

Ооң-биле чергелештир партия обкомунуң чанында партийжи контроль комиссиязының, СЭКП хоорк омунуң болгаш райкомнарының парткомнарының чанында партия комиссияларының ажылында улуг четпестер бар. Олар сагылга-чурум үрээр чоруктарның баш удур болдурбазынче, профилактика ажылын чорударынче чогуур кичээнгей салбайн турар. Чамдык партия организацияларының коммунистерниң ортузунга амыдыралдың арага ишпес хевирин бадыткап тургузар дээш демиселди кошкаткан. Партияның область организациязындан арагалаашкын дээш 1986 чылда 187, 1987 чылда 198 коммунистерге партия талазы-биле харыысалга хүлээткен.

Партия хоорк ому, Тес-Хем, Улуг-Хем, Барыын-Хемчик, Бии-Хем, Эрзин райкомнары, оларның чанында партия комиссиялары коммунистерниң хууда херээн сайгарып көөрде принципиалдыг чорукту көргүспейн, ындыг херектерни саададып, кыры-биле көрүп турар. Оон түңнелинде чамдык коммунистер чогуур түңнел кылбайн, партия Уставын хажыдар чоруктарны уламчылап турар.

Коммунистерниң хууда херээниң база СЭКП хүрээлеңинге хүлээп алышкын талазы-биле санал-оналдарны ажылдап кылыр үеде партия комиссиялары ажылдың демократтыг хевирлерин четпес ажыглап турар. Партия комитеттериниң килдистери-биле сырый харылзаа тургустунмаан, оларның ажылында ажык-чарлыг чоруктуң болур-чогууру-биле калбарбаан.

СЭКП обкомунуң бюрозу партияның болгаш чазактың шиитпирлериниң күүселдезин хынаар талазы-биле боттарының ажылын эде тургустунуушкунунуң чаа үе-чадазынга дүүштүр идепкейлиг эде тургузарын демократчыдылганың, ажык-чарлыг чоруктуң чорудулгаларын хандырарынга бүгү талалыг дузалаарын, кадрларның харыысалгазын болгаш сагылга-чурумун бедидерни, оларның ажылынга чоргаадыкчы чаа чүүлдерни бедик ажыл-агыйжы чорукту тургузарынга дузалаарын партия комиссияларынга сүмелээн. Күш-ажылчы коллективтерге, улус ажыл-агыйының адырларынга боттуг чаартылгаларны хандырар дээш удуртукчу ажылдакчылардан негелдени күштелдирер. Партия организацияларынга бедик негелделиг болур чорукту бадыткаар, партия хүрээлениниң арыг болурун хандырар талазы-биле ажылды доктаамал чорудар, ажыл-агыйжы эвес, төтчеглекчи меге бижилге кылыр, арагалаар болгаш өске-даа чурум үрээшкиннериниң, дүжүметсиг болгаш ужур барымдаалаар чоруктарның илерээшкиннерин шыңгыы сойгалаар ужурлуглар.

СЭКП обкомунуң бюрозунга өске-даа чамдык айтырыгларны чугаалажып көрген болгаш ол талазы-биле чогуур доктаалдарны хүлээп алган.

СЭКП Төп Комитединиң февраль (1988 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырып, партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга төлептиг ужуражыр дээш бистиң республиканың күш-ажылчы коллективтериниң болгаш тус-тус ажыл-ишчилериниң ортузунда социалистиг чарыш улам калбарган.

«Тиилелге» совхозтуң чолаачызы Сергей Ондар эрткен чылдың түңнели-биле социалистиг чарышка тиилекчи болуп үнгеш, бо хүннерде малчыннарның кышкы турлагларынче сула, чарба болгаш өске-даа мал чемнерин үзүктелиишкин чокка сөөртүп, мал кыштаглаашкынын организастыг эрттиреринге бодунуң төлептиг үлүүн киирип турар.

ЧУРУКТА: Сергей Ондар. Анатолий МЕЛЬНИКОВТУҢ фотозу.

ЭРГИ ХЕВЭЭР

Ажыл-агыйның кайы-даа участогунда эде тургустунуушкун чоруп турар. Күш-ажылчы коллектив бүрүзү ажыл-агыйны башкарарының чаа байдалдарынче шилчип, бот-орулга-чарылганы болгаш бот-акшаланышкынны нептередип эгелээнин дыңнап орарга, магалыг чүве-дир. Ажылдап турарым «Тыва хамааты тудуг» трестиң Самагалдайда бот-орулга-чарылгалыг септелге-тудуг участогу эрги хевээр-ле ажылдап турарының дугайын бижип олурарым бо.

Бистиң участогувусту бот-орулга-чарылгаже шилчээн деп турар. Ол хирезинде бисте бо талазы-биле кандыг-даа өөредилге болбаан. Бистер тудугжулар ол чаа системаның арга-методун өөренип, билип алыр дээш мынчага чедир манап келдивис. Шыны-биле чугаалаарга, эрги хевээр ажылдап, амыдырап турар мындыг бис.

Участогувустуң администрациязы ийи каът бажыңда. Ооң ийиги каъдында чырык делгем кызыл-булуң бар. Ону чөп ажыглавайн турар бис. Бо хире эки кызыл-булуңну эки дерип алгаш, ажылчыннарның дыштаныр хүннерин шын организастап, оюн-тоглаа, концерттен-даа организастап турза канчап баар чүвел? — деп, бистиң профком даргазы Агармаа Бижиктен айтырган мен. Ооң харыызы мындыг болган. «Харын, ындыг чүве-дир ийин. Даргавыс ол дугайын билип турар кижи боор». Хүндүлел самбыразы бар-даа болза, ында чүү-даа чок. Дөрт хире чурук мурнунда турган хире ис бар, ол-ла. Кызыл-булуңувуста каракка илдигер чүү-даа чок.

Эрги хевээр-ле ажылдап турарывыска үениң негелдезинге канчап-даа дүүшпес деп чүвени тудугжулар билип турар бис. Эрги хевээр ажылдап турган, эде тургустунуп тур бис дээрге канчап таарыжыр?

Федор ТАУ,
тудугжу.

КУРУГ МАҢНААШКЫН ЧОККА

Техниканы долу ажыглап, куруг маңнаашкын чокка ажылдап тургаш, чартык чыл планын июнь 28-те күүседирин харылзаа автобаазазының коллективи хүлээнген. Планаттынган орук хемчээлин 100.5 хуу боттандырарын, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн планга немей 2 хуу өстүрерин чолаачылар аазаан. Планнаан орук хемчээлиниң көрдүнген бот-үнезин 0.5 хуу кудуладып тургаш, карылгалыг ажылдаарындан уштунарының оруктарын дилеп тып турар бис.

Камналга чурумун шыңгыырадып тургаш, 20 муң литр бензинни, 60 дугуйну, 10 тонна хөмүр-дашты, 3 муң киловатт-шак электри энергиязын камнап ап, эрткен чылдыңга бодаарга торгаалды 150 рубльге кызырарын хүлээлгелерде айыткан.

Вера ПЕРФИЛЬЕВА,
харылзаа автобаазазының улуг экономизи.

КАЖАН ЭКИЖИИРИЛ?

• «Шагаан-Арыг тудуг» трест планнарының чүгле чартыын күүседиринге өйлешкен •

Шынап-ла элдеп чүве: Улуг-Хем районнуң шупту тудуг организациялары январь айның планныг онаалдаларын чедиишкиннг күүсеткен, чүгле «Шагаан-Арыг тудуг» трест тудуг-монтаж ажылдарының планын 50,9 хуу чедирген. Эрткен чылдың ол үези-биле деңнээрге, кудулаашкын 36 хуу болган. Долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланышкынче шилчилге белен эвес болур дээрзин манап турдувус. Ындыг-даа болза, көргүзүглерниң ол хире кудулап бада бергени чырык хүндүс чаңнык дүшкени-биле домей болган.

Ам фактыларже дорт эглип көрээлиңер. Бо чылдың август айда ажыглалга кирер школа тудуу. Маңаа 1176 школачы өөренир. Ону шагаан-арыгжылар четтикпейн манап келген. Ооң кезик-чамдыызын эрткен күзүн ажыглалга киирер дээш чадашкан. Чаа чылче чылыскаш база алдыртпаан. Ам август айже шилчидиптерге, ону ажыглаалга киирер хуусаазы узамдыккан дээрден башка, ажыл-иш мында хайнышкынныг чорбайн турар. Чоокта чаа маңаа шеверлекчилер 2 хүн дургузунда ажыл чок олурган, школачылар элезинни кочалдап дажыглап турган. Күш-ажылды шын организастап чадажып турда, объективни дужаар хуусаа кызырлып-ла орар болгай.

Шагаан-Арыгда тресте чагырткан дузалал организациялар эндерик. Оларның чамдыызы, чижээ, № 15 механизация эргелели планнарын ажыр күүседип, республикада сурагжый берген. Канчап мындыг болу бергенил: трест планын чылдан чылче күүседип чадажып турар, а ону механизмнер-биле хандырар ужурлуг организация доктаамал мурнакчылар одуруунда кирген?

Трестиң ажыглалга киирип турары эвээш-биче тудугларының шынары доктаамал куду. Тудугжу бригадалар үстүнде чижекте ышкаш, чамдыкта анаа олуруп олуруп, оон хуусаа ыйыдып келирге бачыдап, буу-хаа ажылдаар практиказындан уштунмаан. Брак кылыр чоруктуң үнер дөзү база ол.

Неделяның ажыл хүннеринде кандыг бир чылдагаан-биле ажыл чок олурар бригадаларны бо-ла көрүп болур. Ажылчыннарның дыштаныр хүнү чоокшулап кээрге, даргалар дужаалдар бижээш олуруптар: «бүдүрүлгениң негелдезин бузагаар» суббота, чамдыкта воскресенье хүннерин ажыл хүнү деп санаар дээш-ле баар. Чамдык дыштаныр хүннерде ажылдап болбайнаан, ынчалза-даа ол Шагаан-Арыгда ышкаш доктаамал болбас ужурлуг. Тудугжуларны дыштаныр хүннерде ажылдадыр дизе, автобаазаны, механизация эргелелдерин болгаш өске-даа дузалал организацияларны база эвилеңзээри негеттинер. Хандырылга организацияларын база ажылдадыр. Анаа хүннерде чадажып турган дыштаныр хүннерде күш-ажылды бедик бүдүрүкчүлүг кылдыр организастап алыры эң нарын айтырыг. Ынчангаш бо практиканың когун үндезини-биле чок кылыр херек.

Кара кайгамчык: тресте кадр айтырыы муңгашталган. «Шагаан-Арыг тудуг» трестиң эргелекчизи Леонид Ткаченко трестинге удавас чааскаан артар деп барган диве частырыг болбас. Ооң оралакчылары-даа, килдистер эргелекчилери-даа, инженерлер, участок начальниктери, прорабтар солушса-солушса, ам трестиң аппарадынга ажылдаксаар кижилер тывылбастаан. Ол эрге-дужаалдарга ажылдаксы дег кижилер хоорайда бар-даа болза, трестиң удуртукчузунуң удуртур стилинге, арга-методтарынга таарзынмайн турар. Демократчыдылганың бо шапкын үезинде эргелекчиниң үстүнден дужаар, чогаадыкчы инициативаны базар стили эде тургустунуушкунуң ак оруунда кара мөөңдек апарганын районнуң партия организациязы эскерип турза-даа, шиитпирлиг хемчеглер алырындан дидинмейн турары каракка илдең. Ынчангаш эргелекчиниң бот-тоогдукар апарганы таварылга эвес. Ында партбюро секретары Валентина Шумихина болгаш профком даргазы Петр Гавриков эргелекчиниң аайындан эртпес апарган. Эргелекчи болу СЭКП райкомунуң бюро кежигүнү хирезинде бөдүүк коммунистерниң чугаазын херекке албастаан.

Күш-ажылды организастаарын болгаш кадр айтырыындан аңгыда, кижи факторун база чугулалап көрбейн турар. Трестиң бүгү организацияларында 1302 ажылчын болгаш албан-хаакчы хаара туттунган. Оларның 1296-зы профэвилел кежигүннери. Эрткен чылын трест санаторийлерже болгаш дыштанылга бажыңнарынче баар 86 путёвка алган, ооң 59-ун (27-зиниң кайнаар барганы билдинмес) организацияларга хуваага н. Бо хире улуг коллективке ол дээрге дыка эвээш ышкажыл. Трест «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң Торгалыг аржаанынга дыштанылга зоназын тудар дугайында чугааны ам ийи беш чыл дургузунда уламчылап турар. Ол чугаа ам кижилерниң хөөнүнге дээп турар апаарга өске тутаа эгелээн. РАҮК-биле демнежип турган Дус-Хөлге профилакторий тудар. Ол профилакторий кажан бир шагда туттуна бээр болза, маңаа районнуң агроүлетпүр ажылдакчыларының профэвилел райкомунуң киржилгезин колдаар боор деп бодап башка кирер-дир. Он километр черге профилакторий тудуп чадап кааш, ону ам 150 километр чедир ырадып алырга, дүрген туттунар бе? Оон аңгыда Дус-Хөлге чүгле чайын дыштанып болур, а Торгалыг аржаанының баалазынга — бүдүн чыл дургузунда. Кижи бодаарга, ол ийиниң бирээзин шилип алыры белен-даа ышкаш. Ынчалза-даа трест ийилдирзин аптар бодап турар. Бо таварылгада ийи ойгун дугайында үлегер чугааны сагындырып каары артык эвес боор деп бодадым.

Трест бүдүрүлгениң мурнакчыларын шаңнаар акшазы үндүрүп бербейн келген. Чоокта чаа бодалга маргылдаазының тиилекчилерин шаңнаарынга акшаны ында ВЛКСМ комитединиң секретары М. Ажай-оол бодунуң карманындан берген.

Трестиң бодунуң чурттал-га фондузу болур 80 квартиралыг ийи, 40 квартиралыг бир бажыңнарда болгаш он общежитиеде байдал багай. 80 квартиралыг бажыңнарның подвалдары суглуг, квартиралары шык. Ол бажыңнарның чурттакчыларының трестен дуза дилеп чадап каап чурттап орар байдалын экижидери-биле республика солуннарынче бижиири чаңчыл апарган.

Амгы үеде мында бажың алыр ээлчегде 193 кижи турар, 35 кижи общежитиеден өрээл дилээн. 50 кижи чурттап орар байдалын экижидер дугайында билдиришкиннерни киирген.

Шагаан-Арыг хоорайның тудуунуң бирги ээлчээ ам колдуунда доостурунуң кырында келген. Ийиги ээлчегниң тудуун өй-шаанда эгелээр дизе, төлевилел-смета документациязын амдыгаашта эгелеп негей бээр ужурлуг. Бо чайын хоорайның суг-биле хандыртынар черин алгыдып, арыглал дериглериниң ийиги ээлчээниң тудуун эгелээри чугула. Эрги хоорайдан көшкен, аңаа хамаарылгалыг организациялар ооң санитарлыг арыглаашкынын дүрген эгелээп доозар ужурлуг. Бо эргежок чугула айтырыглар амдыызында кымны-даа дүвүретпейн турары элдептиг. Хоорайның бирги ээлчээн тудуп эгелээрде кылган частырыгларны ам катаптавазы күзенчиг.

Кодур-оол ОЮН.
«Шынның» корреспондентизи.

ХООЗУН СӨСТЕРДЕН — АЖЫЛ-ХЕРЕКТЕРЖЕ

Агроүлетпүркүркомунуң удуртукчулары, адырлар аайы-биле килдистерниң кол специалистери шүгүмчүлелди чоптуу-биле шын билип, хүлээп ап турары амыдыралга боттуг чүүл болур. Республиканың Агроүлетпүркүркомунуң партком кежигүннери сөөлгү болуп эрткен партия хуралынга болган саналдардан ындыг түңнелди үндүрген. Аңаа «1987 чылда Агроүлетпүркүркомунуң бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының бүдүрүлге-сан-хоо ажыл-чорудулгазының түңнелдериниң болгаш ажыл-агыйның экономиктиг арга-хевирлерин сайзырангайжыдар талазы-биле партия организацияларының сорулгаларының дугайында» илеткелди республиканың Агроүлетпүркүркомунуң даргазының бирги оралакчызы И. М. Сувандии кылган. Шүгүмчүлел чидиг, тодаргай болган. Ылангыя дарганың оралакчылары И. Г. Лавриненко, К. Ш. Ялаков, С. М. Мешкорудников, адырлар аайы-биле килдистер эргелекчилери И. И. Беляков, Б. Б. Балчир болгаш өскелерин-даа аттарынга үнген чемелиг сагындырыглар хуралдың ажык-чарлыын, угланыышкынын тодараткан.

Илеткелди ажылга өскерилгелер барын демдеглевишаан, ажыл-агыйны шапкын арга-биле хөгжүдеринче ыракта чедир ажылдаваан турарын, эде тургустунуушкун айтырыгларынче ам-даа хамылап кирбейн, эрги хевээр ажылдап турарын тодаргай чижектерге көргүскен. Бүдүрүлге болгаш продукцияның кол хевирлерин садарының планнарын күүсетпээн совхозтар ам-даа эвээш эвес. Чүгле эрткен чылын 12 муң бызаа 99 муң хире шээр мал төлү чедир алдынмаан. Оон кырынга малдың өлүп хораар чоруу, өре-самчыгдал кызырылбайн турар. Чүгле өре-самчыгдалдың чидириинден 2500 тонна хире коң эътти чедир албаан. Ол саннарның артында тодаргай буруулуг кижилер туруп турар.

Малдың өлүп хораар чоруунуң кол чылдагааны республиканга мал эмнээриниң албанын барык чээрби чыл чедир удуртуп турар И. Н. Беляковтуң ажылында чаңгыс черде таптаашкынныц. Б. Б. Балчирниң удуртуп турары мал ажылының талазы-биле килдистиң тускай эртемниглериниң талазындан хыналданы кошкатканының түңнели-дир.

Тарылга шөлдериниң дүжүткүрү чылдан чылче чавыс болуп артпышаан. Каш чыл бурунгаар ажылдап кылдынган чер ажылының девискээр системазы сагыттынмайн келген. Ооң түңнелинде мал чеми культураларын сиген-ширбиниш шоолуг үнмес черлерде тускайлап турар. Агротехниктиг хемчеглерниң чугула хуусаалары сагыттынмайн келген.

Керээлиг арга-биле ажылдап турар коллективтерниң көргүзүглери эрги бзу-биле ажылдап турарларындан дээр биле чер дег ылгалдыг. «Өөк» совхозтуң А. И. Калягинге удурткан интенсивтиг күш-ажыл коллективин чижекке ап болур. Эрткен чылын ол коллектив быжыглаттынган шөлүнүң гектар бүрүзүнден 17.6 центнер дүжүттү — совхозта ортумак дүжүттен үш катап хойнү алган. Звенонуң механизатор бүрүзү 352 тонна продукция бүдүрген азы совхозта ортумак көргүзүгден 215 тонна хөй болган.

Коллективтиг керээни болгаш бот-орулга-чарылганы шиңгээткен өске-даа коллективтер чедиишкиннг ажылдап турар. Ындыглар мал ажылында база эвээш эвес. СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң Дөргүн СБФ-зы, «Сүт-Хөл», «Алдан-Маадыр» совхозтарның Өлең, Чеченниг хойжу бригадалары, «Суглак» совхозтуң семиртилге звенолары оларга хамааржыр. Чижээ, Дөргүн СБФ-ның ажыл-ишчилери коллективтиг керээ бзугаар үш чыл улаштыр ажылдап турар. Бо үениң дургузунда саар коданның инек бүрүзүнүң сүт бээри 380 килограммга улгаткан, продукцияның эге хемчээлиниң бот-үнези 1.7 рубльге кызырылган.

Мурнакчыларның дуржулгазын неттеретпейн турар. Мында ажыл-агыйларның экономиктиг албаннарының удуртукчуларының бүрүүзү база бар: олардан өске ол дуржулганы кым пропагандалаар болгаш нептередир ужурлугул?

— Бис экономистерниң салдарын болгаш дузазын манап турар бис — деп, Агроүлетпүркүркомунуң даргазының оралакчызы И. Г. Лавриненко бодунуң саналынга чугаалаан.— Ам дээрезинде ол салдарны бис көрбейн турарывыс харааданчыг. А ынчаарга бис шуптувус ам чаңгыс черде, чаңгыс сорулгалыг ажылдап турар болгай бис.

Бүгү адырларның күженишкиннерин мооңзээриниң эргежок чугулазының дугайын үнүш продукцияны бүдүрер болгаш болбаазырадыр килдизиниң ажылдакчызы А. Н. Градобоев, Агроүлетпүркүркомунуң даргазының оралакчызы К. Ш. Ялаков, ветеринария килдизиниң начальниги И. И. Беляков, өске-даа коммунистер чугаалаан. Күженишкиннерни каттыштырарының эргежок чугулазын олар шуптузу медереп билип турар. Чүгле херек кырында демниг хөделири чугула.

— Бис, ветеринария ажылдакчылары, дыка хөй таварылгаларда мал чеми белеткелчилериниң, харын-даа тудугжуларының ажылы дээш качыгдап оортан хамаарылгалыг боор турар бис — деп, И. И. Беляков бодунуң саналынга дорту-биле чугаалаан.— Шынар чок мал чемнери, шык, соок кажаалар — дыка хөй аарыгларның чылдагааны болуп турар. А ол чылдагааннарны чайладырынга демниг хөделиишкинер көзүлбейн турар. Бир эвес сонуургалдыг, демниг ажылдаар болзувусса, аарыгларны эмнээр болдурбас талазы-биле ажыл дыка-ла дээштиг болур ийин.

— Бис база-ла кымдан-даа артык мал чеми белеткекчилеринден улуг хамаарылгалыг боор артып турар бис — деп, К. Ш. Ялаков демдеглээн.— Оларның багай ажылы дээш бис база карагжадап когарап турар бис. Чижээ, мал чемнериниң бот-үнези хөлчок улуг, ол мал ажылының продукциязының бот-үнезин хайгаар-ла аартадып турар.

Бо-ла бүгү чүүлдер түңнелинде барып ажыл-агыйларының экономика — сан-хөө байдалынга багай салдарын чедирип турар. Чижээ, совхозтарның орулгалының деңнели 11 хууну дөңгүп-ле ажып турар. Ажыл-агый чорудулгазының чаа байдалдарында чедиишкиннг ажылдаарынга бо көргүзүгнү адак дизе-ле ийи катап кодурери эргежок чугула.

Агроүлетпүрнүң болбаазырадыр бүдүрүлгелериниң коллективтери база-ла эвээш эвес бергедээшкиннерге таваржып турар. Оларның хөй кезии эрткен чылын карылгалыг ажылдаан. Материал-техниктиг хандырылга баазазының карылгазы — 1 млн. 75 муң рубль, пиво заводунуң — 51 муң, эът-соок далганы бүдүрер заводтуң — 76 муң рубль болган. Автотранспорт бүдүрүлгелери база карылгалыг ажылдап турар. Чижээ, «Агропромтранс-2» бүдүрүлгениң карылгазының түңү 130 муң рубль ашкан.

Карылгалыг болуп турарының чылдагааны — күш-ажылды кошкак организастаанында, кижилерниң ажылдан үнер-кирер чоруунда, специалист кадрларның чедишпезинде. Эрткен чылын «Агроүлетпүртранс-2» каттыжышкынга 188 кижини ажылга хүлээп алган, а 196 кижини ажылдан үндүрген. Ол ышкаш кадрларның ажылдан үнер-кирер чоруу «Тываагроүлетпүр тудуг» каттыжышкынында база хөй болуп турар. Ында чыл дургузунда 4.375 кижи-хүн ажыл шагы үстүнген, тодаргайлаарга, ынча хүн хилис барган. База ол-ла үениң дургузунда 180 кижи ээриктер сергедир черге кирген. Ол чорук ол организацияда контрольдуң, негелдениң болгаш күш-ажылчы сагылга-чурум дээш демиселдиң көңгүс кошкааның херечилеп турар.

Ол-ла каттыжышкыннарның удуртукчуларының эрги арга-методтардан уштунмайн, кабинетке олуруп алгаш айтышкын, удуртулга бээр чаңчылы хевээр артпышаан. Эрткен бүдүн чыл дургузунда «Тываагроүлетпүр тудуг» каттыжышкынның даргазы Г. М. Шубник 25 хүн сургакчылааш, оларның 13 хүнүн республикадан дашкаар черге эрттирген. Оон эки түңнел көзүлбээн, ында эде тургустунуушкун амга чедир боттанмайн турар.

— Агроүлетпүр комплекизиниң хөгжүлдезинде чедип алдынган чедиишкиннер билдингир — деп, хуралга сөс алган, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. Б. Ондар чугаалаан.— Инектиң, куштуң хаванның продуктузуу өскен. Ынчалзажок бо талазы-биле көргүзүглер моон улуг болур ужурлуг болгаш боор болур-даа. Удуртукчу коммунистерниң маңаа ролюн кудуладып болбас херек. Ынчалзажок даамайлаар хөөннерге алзып, анаа олуруп болбас, шагдан бээр бистиң мурнувуста туруп келген, билиривис айтырыгларны шудургу, дидим бзу-биле шиитпирлээр, дүрген эдериниң оруктарын тывар херек.

Көрүп көрүңер, суурларывыс аян-шинчизи кандыг-дыр. Аныяктарның кодээден дезип турарының чылдагааны мында эвес бе? Кадрлар айтырыының чидиг боор турарының чылдагааны бо эвес бе? Бо болгаш өске-даа айтырыгларны шиитпирлээринге Агроүлетпүркүркомунуң удуртукчулары болгаш специалистери силерниң ролюңар хөлчок улуг. Удуртулганың бөгүнгү методтары-биле ажылдаар херек. Бистиң амыдыралывыстың бүгү талаларын демократчыдарының, үндезин экономиктиг реформаның ачызы-биле республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедип болур. Эде тургустунуушкун соксаал чок, күженишкиннниг күш-ажыл-биле чедип алдынар, а аңаа кол черни силер, коммунистер, ээлээр ужурлуг силер — деп, Ч.-Д. Б. Ондар түңнээн.

Хуралдың ажылынга СЭКП обкомунуң секретары Ш. Д. Ооржак киришкен.

Александр АҢГЫР-ООЛ.

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга уткуштур

Партийжи амыдырал: эге организация, ооң ажыл-херээ

ИДЕПКЕЙИН БЕДИДИП ТУРГАШ

СЭКП-ниң Уставы коммунистерниң күш-ажылга, ниитилел-политиктиг болгаш ажыл-агый амыдыралынга авангардчы ролюн бедидерин партия эге организация бүрүзүнге хүлээндирип турар. Ынчангаш партбюро партия кежигүннериниң инициативазын, харысалгазын бедидеринче доктаамал кичээнгейни салып келген. Эрткен ажыл-агый чылында сүт-бараан фермазының коллективи бригада керээзи-биле ажылдап эгелээн. Экономиканы эргелеп-башкарарының чаа аргазынче шилчээни партия организациязының ажылының стилин, арга-методтарын өскертирин, чаартырып негеп келген. Хамыктың мурнунда кижилер-биле ажылды үндезинни-биле өскертири чугула болу берген.

Ээлчеглиг партия хуралынга ферманың бригада керээзи-биле ажылдап эгелээн соонда коммунистерниң партия организациязының сорулгаларының дугайында айтырыгны чугаалашкаш, коллективтиң ажыл-чорудулгазын анализтээш, чаа ёзу-биле ажылдаарының хемчеглерин ажылдап кылган. Бо чугула херекке коммунистер үлегерин көргүзер, бүдүрүкчүлүг ажылдаар ужурлуг дээрзин мында айыткан. Оларның хөй нуруузу хуралга санал бергеш, бот-орулга-чарылганы нептередир, күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаар, хөй продукцияны бүдүрер, соң шынарын экижидер херекке боттарының төлептиг үлүүн киирерин хүлээнгеннер.

Партбюро хуралдың шиитпирлериниң күүселдезин организастаар, хынаар талазы-биле элээн ажылдарны чоруткан. Партия эге организациязының учётунда 16 коммунист бар, ол улуг күш. Планныг онаалдаларын, партийжи даалгаларны, политиктиг болгаш экономиктиг билиин коммунистерниң бедидип турарының дугайында отчёттарын партия хуралдарынга дыңнаарын көвүдеткен. Хоочун саанчылар коммунистер Дүктүг Ондарның, Шет Кууларның болгаш өскелерниң-даа отчёттарын дыңнаан. Ол болза чүгле отчёдун дыңнаан коммунистерниң эвес, коллектив кежигүннериниң дааңган ажыл-херек дээш харысалгазын бедидеринге, бригада керээзиниң негелделерин ёзугаар чаа ёзу-биле ажылдаарынга салдарны чедирген. Саанчы, инек кадарчызы бүрүзү-ле ферманың ниити көргүзүглерин экижидер херекке төлептиг күш-ажылчы үлүүн киирер дээш шалыпчы ажылдап турар. Саар инектерниң ажаалдазын, чемгерилгезин, сүтгарылгазын, одарладырын эрткен чылдардан элээн экижиткен, күш-ажылдың сагылга-чуруму быжыккан. Ынчангаш ферманың ажыл-ишчилери сүт бүдүрериниң, күрүнеге садарының планныг онаалдаларын эрткен чылын ажыр күүсеткен. Тодаргайлаарга, 620 тонна сүт бүдүрер турган, 689 тонна чедирген. Күрүнеге 600 тонна сүт садар даалгазын 23 тонна ажыр боттандырган. Оларның хөй нуруузу бирги сорттуг болган. Бир инектен ортумаа-биле 2204 кг сүттү саап алган. Бо көргүзүглер 1986 чылдаазындан хөй болуп турар. Ооң уламындан ферма орулгалыг ажылдаан.

Ферманың коммунистери шуптузу амгы үениң негелделеринге дүүштүр ажылдап, чедип алган күш-ажылчы чедиишкиннеринге оожургавайн, ону көвүдедириниң курлавырларын, аргаларын доктаамал дилеп, тып турарлар.

СЭКП обкомунуң кежигүнү, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады, ферма эргелекчизи, саанчы Алдынкыс Монгуш күш-ажылды организастаарының дешпиллелиг аргазы — бригада керээзин нептередиринче, ажыл-ишти экижидеринче, ажылчыннарының кижизидилгезин чогуур деңнелге тургузарынче доктаамал сагыш салып, ону баштап, удуртуп, ажыктыг сүмелерин берип турар. Коллективтиң саанчыларының аразында чарышка эрткен чылдың түңнели-биле ол бирги черни алган. Ол ышкаш республиканың дээре саанчыларының санынга кирген.

СЭКП райкомунуң кежигүнү саанчы Шет Куулар, район Совединиң депутады саанчы Надежда Куулар, совхозтуң партком кежигүнү инек кадарчызы Биче-оол Сат, саанчылар Долума Кара-Сал, Татьяна Сат болгаш өске-даа коммунистер чүгле эки ажылдаап турар эвес, хөй-ниитиниң ажылынга идепкейлиг, амыдыралга төлептиг, өскелерге үлегер-чижектиг кижилер болуп турар. Оларның тура-соруктуг күш-ажылы, идепкейлиг чоруу ферманың мурнунда салдынган сорулгаларны чедиишкинниг шиитпирлээринге дузалап келген, моон соңгаар-даа ындыг болуру чугаажок. Партбюро оларны дамчыштыр партийжи организастыг, идеологтуг, политика-кижизидилгелиг ажылды чорудуп, коллектив кежигүннерин бир демниг ажылдаарын, планныг онаалдаларын күүседирин, продукцияның шынарын экижидерин чедип алган. Ол дээрге чүгле ажыл-херектиң эгези деп чүвени билип турар бис, ону улам ханыладыр, нептередир, эртемниң чедиишкиннерин, мурнакчы дуржулганы ажыглаары бисте негеттинип турар.

Социал айтырыгларны шиитпирлээринче сагыш салып турар. Фермада кызыл-булуң, столовая ажыглалга кирген.

Көргүзүглерни улам экижидеринге шаптыктап турар чамдык четпестер бисте бар. Ол дугайында совхозтуң бүгү коммунистерниң, парткомнуң, бистиң партия эге организациязының хуралдарынга кеш удаа чугаалажып, ону эдип алыр талазы-биле хемчеглерни доктаалдарда бижээн. Ындыг-даа болза бо хүнге чедир күүсеттинмээн. Фермада бызаа кажаазын, төп одалга системазын элээн каш чыл улаштыр тудуп келген, аңаа хөй акша-хөреңгини чарыгдаан, ол хирезинде ажыглалга киирип шыдаваан. Совхоз ону бодунуң күжү-биле кылып ап болур аргалыг турган, өске черден келген бригадалар хөлезилеп ажылдадып турары шын эвес. Бызаа кажаазы багай болганындан, чылдың-на ооң баш санын чедир албайн келген бис. Эрткен чылын чүс инектен чүгле 45 бызаа алган. Фермада хеп уштур өрээлди, душту кылган, өрээлдер соок болганындан, кандыг-даа ажыглал чок болуп турар.

Бистиң ферманың коммунистери, бүгү ажыл-ишчилери партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының ажыттынар хүнүнге чедир бо чылдың бирги чартык чылының планныг онаалдаларын күүседир хүлээлгени алгаш, ону боттандырары-биле шалыпчы ажылдап турарлар.

Монгуш-оол МОНГУШ-ООЛ, СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң Дөргүн сүт-бараан фермазында партия эге организациязының секретары, саанчы.

Таңдыда Владимировка ортумак школазының үстүкү классчыларының чамдыктары аттестат-биле кады трактористиң шыназылгазын дужаап ап турар. Сергей Саян ийи чыл мурнунда школаны дооскаш, база ындыг документини алган. Баштайгы чылында ол сиген белеткээр бригадага ажылдаап, Дараазында чылын «Россия» совхозтуң дуржулгалыг механизатору Олег Сувактың дузалакчызы апарган. Ам комсомолчу С. Саян Т-150 деп тракторну боду башкарып, фермада мал чемин сөөртүп турар.

ЧУРУКТА: солагай талазында Сергей Саян биле Олег Сувак.

Анатолий ЗАЙЦЕВТИҢ фотозу.

Үндезин реформаның оруу-биле

АРТЫНЧЫЛАРНЫ ОКТАВАЙН...

Ыяш белеткеп, болбаазырадып турар бүдүрүлгелер артынчыларны чоокка чедир-ле долузу-биле ажыглавайн турган. Бо беш чылдан эгелеп чарыгдалдарын барымдаалап тургаш, кайы хире артынчы үнүп болурун санааш, тус-тус бүдүрүлгелерге онаалдаларны берген, 2000 чылга чедир перспективтиг планны база тургускан. Баштайгы ийи чылда көргүзүглер ындыг-ла өөрүнчүг эвес болган.

1987 чылдың түңнели-биле Чурт үлетпүр министерствозунуң бүдүрүлгелеринге 6.6 муң кубометр ыяш артынчылары чыгдынган. Ооң 3.5 муң кубометрин ажыглаан. Алгы, кеш, өске-даа артынчылар-биле кады оон 86 муң рубльдиң, ооң иштинде 39.2 муң рубльдиң чоннуң херелел бараанынарын бүдүрген. 2.6 муң кубометр хире тонна бүгү артынчыларны анаа төпкен. Сарыг-Септиң райүлетпүр комбинадындан суй-белек болгаш чоннуң үсшевер кылыгларының шенелде бүдүрүлгезинден аңгылары бичи хемчээлдиг ыяштарны колдуу ажыглавайн барган. Ниитизи-биле алырга, артынчыларның 53.2 хуузундан бараан бүдүрген.

Республиканың совхозтарынга чүгле 0.5 муң кубометр артынчыларны саткан. Бо чугула херекке тывынгыр болгаш ажыл-агыйжы чорук дузалаары чугаажок. Чамдык удуртукчулар ону ажыглаарының оруктарын дилеп тыппайн, анаа олуруп турары чемелексенчиг. Хирээндини совхозтарга чемишчидилге кылдыр райүлетпүр комбинаттарының транспорту-биле сөөртүп эгелээр. Херелекчилериниң улуг сонуургалы база көзүлбейн турар болганда, оон шөлче анаа-ла төкпейн, саларын өөренип көөр болза эки.

Кызылдың мебель фабриказы 96 кубометр артынчыларны ажыглаан. Ыяш дилеринден 2.5 кубометрин, ыяш плиталарны 26.5 кубометрин, шуугайны 12.2 кубометрин, хирээндини 39 кубометрин, ыяш-хирээнди плитаны 15.5 кубометрни министерствонуң салбырларының херегледиңче киирген.

Одаар чүүл үлетпүр министерствозунуң бүдүрүлгелеринде 168.0 муң кубометр ыяш артынчылары, 50.6 муң кубометр артыкшылдыг дилиг материалдары чыл дургузунда чыгдынган. Бүдүрүлгелерниң боттарында 21.1 муң кубометр чыдып турар. Ооң 15 муң кубометрин херелээн, арткан 6.1 муң кубометрин узуткаан. Артынчыларның ажыглалының нормативи 78.4 хуу болган. Өске бүдүрүлгелерге ону садып сайгарарын практикалавайн турар.

ИХМ-ниң бүдүрүлгелери 1990 чылга чедир артынчылар ажыглалының планын тургускан. Ону чыырының, ажыглаарының чуруму шыңгыраткан. Эрткен чылда тургустунган 3.7 муң кубометр артынчының 2.5 муң кубометри одалгаже үнген. Бөже көрдүнгени 2.9 муң кубометр турган. Оон продукция бүдүрери 0.9 муң хире кубометрге санаттынган турган болза, херек кырында 1.2 муң кубометрин ажыглаан. 32.5 муң рубльге артынчыдан бараан бүдүрер даалга 4 муң рубльге чедир күүсеттинмээн.

Чиңге чудуктарны, хыртыннарны, хирээндини, чолдак манзаларны херегледиңче киирерниң оруктарын амдаа долузу-биле ажыглавайн турарын айтыры чугула. Садыг организациялары-биле, херелекчилер-биле харылзаа кошкак. Ыяш бүдүрүп турар бүдүрүлгелерниң боттарының деми чок болуп турар. Арга-ыяш ажыл-агый министерствозу безерек кескиндилерни, хирээндини, төжектерни, будуктарны ээлиг болдурар дээш ындыг-ла кончуг сагыш салбайн турар. Чыл отчёдун дужаавааның бодаарга, ажылдар кылдынмаан-дыр.

Үстүнде адааныывыс бүдүрүлгелерден аңгыда, ыяш болбаазырадып кылып турар өске-даа цехтер бот-орулга-чарылганың болгаш бот-акшаланыышкынның байдалында карылгадан чайлаар дизе, иштики курлавырларны дилеп тывар ужурлуг, ол чокта орулга келбес. Ынчангаш Күрплан онаалдаларны моон-даа соңгаар хынамчалыг тургузар, контрольдаар. Комплекстиг планда кирген 17 бүдүрүлгениң чүгле 8-зи отчёдун берген.

Бүдүрүлгелер чылдан чылче артынчылар ажыглалын экижидип кел чыдар. Ынчалза-даа курлавырлар амдаа эвээш эвес. Экономиктиг эде тургустунуушкунуң үезинде артынчы чок технология бодунуң эргелинче кирери чугаажок. Бо чылдың даалгаларын план күүселдезиниң болгаш бүдүрүлгелерниң хемчээлиниң өзүлдезин барымдаалап тургаш таарыштыр эде көөрүн өөренип көрүп турар бис.

Ыяш артынчыларындан хой кажааларын штакетниктерни, харын-даа туйбуну кылып алтар аргалар бар турда-ла, бо чиик өртектиг материалды ажыглавайн турары черле таарымча чок. Ылангыя сад эштежилгелеринге, дача тудуунга херек артынчыларны чонга садарының аргаларын дилеп тывары чугула болуп турар.

Валентина НЕВОЛИНА, Күрпланның материалдыг балансылар килдизиниң улуг экономизи.

Хой ажылы—аныяктарның шалыпчы херээ

ӨГ-БҮЛЕ КЕРЭЭЗИ-БИЛЕ

Ленин аттыг совхозтуң экономиказының бир чугула адыры—хой ажылы. Бүгү хойжулар өг-бүле керээзинче шилчээн. Бо чаа арга-биле ажылдаа-ла төрүүр хойда малчыннар бир чыл чедип, төрүвес коданнарда хойжулар чартык чыл чедип турар. Оларда чугула кампания—хой оолдаашкыны февральдың ортан үезинде эгелээн.

Ленин аттыг совхозта ВЛКСМ комитединиң секретары Сергей Аракчаа совхозтуң хүн бүрүде ажыл-херээнге, чугула айтырыгларны шиитпирлээринге комитеттиң киржилгезиниң, мал ажылынга аныяктарны тус-тусту таарыштыр тургусканының дугайын ооң-биле чугаалажып олурувуста, ылангыя аныяк хойжуларның санын өстүрери парын айтырыгларның бирээзи дээрзин тайылбырлады.

Совхозта комсомол организациязы—улуг күш. Оон хурээлениинде ам тозан ажыг оолдар болгаш кыстар бар. Оларның иштинде малчыннар эвээш эвес. Ажыл-агыйның ийи хойжу бригадазында 22 комсомолчу, элээн хөй аныяктар бар. Ынчангаш кыштаглаашкынның баштайгы хүннеринден-не комсомол комитеди бо чугула кампанияга аныяктарның киржилгезин кичээнгейниң төвүнге тургускан.

Хойнуң массалыг оолдаашкыны февральдың ортан үезинде эгелээн. Малчыннарга дузалажыры-биле үжен ажыг сакманчыларны чорутакан. Кызыл сылдыс ортумак школазының гоеку классчылары бо харысалгалыг үеде хойжуларның база идепкейлиг дузалакчылары.

Совхозтуң хөй малы ниитизи-биле үжен бир кезек черде кыштап турар. Оларның 6297-зи төрүүр хойлар, ону он беш коданда хуваага н. Төрүүр хойда малчыннар шупту эрткен чылдың январь бирден эгелеп өг-бүле керээзинче шилчээн, а төрүвес хой коданнарында хойжулар чаа арга-биле ажылдаа-ла чартык чыл чедип чоруур. Ынчангаш хойжуларның экономиктиг болгаш зооветөөредилгезин организастааны бо ажылга улуг ужур-дузалыг болган. Совхозтуң комсомол активи ол чугула ажылдың кажызында артпааннар.

Совхозтуң № 1 болгаш № 2 хойжу бригадаларында (бригадирлери партия райкомунуң бюро кежигүнү М. Т. Кыныраа, Т.Б. Д. Дүлгү) чамдык коданнарынга чоокта чаа барып, аныяк хойжуларның ажыл-ижи-биле таныштым. Аңаа ВЛКСМ райкомунуң инструктору Өпей-оол Ооржак, совхозта комсомол комитединиң секретары Сергей Аракчаа олар-биле кады чордувус.

№ 1 бригаданың коданнары совхоз төвүндек ырак эвесте, кожа-кожа. Ажыл-агыйның төрүүр хойларының барык чартык кезии мында. Комсомолчу Каадыр-оол биле аныяк коммунист Рада Күндүүлерниң Ак-Тейде кыштаанга эртежик четтивис. Ында ажыл-иш кидин түлүк. Бригадир, мал эмчизи, суг сөөртүр машина чолаачызы-даа мында келген турлар. Бригадир Маадыр Төмүровна Кыныраа чаш хураганнарны дугаарлап доозупту. Баштайгы дөрт хүнде төрүттүнгени 93 болду. Мал эмчизи Ирина Тас-ооловна Оюнга хойжу өг-бүлениң ээлери, сакманчылар база дузалашкан: стоматитке удур вакцинаны чаш хураганнарның эриннеринге чаап, эът агарарынга удур натрий селенидин сыкыртып доосту. Бо коданда оолдаашкын түлүктеп, хүн бүрүде чээрби ажыг хураган немежип турар.

Хойжу өг-бүлениң ээлери Күндүүлер кадарчылааш үш чыл четкен. Эрткен чылын ажыглалга киирген чаа бажыңда чурттап, хостуг шактарында телевизорну көрүп, магнитофонну дыңнап, эки ажылдап турар болдулар. Ында чаа чунар-бажыңны база туткан. Аныяк хойжулар өг-бүле керээзи-биле ажылдааш бир чыл четкен, бо чылын совхоз-биле чарган керээ ёзугаар социалистиг хүлээлгени алган. Коданда 408 хойдан төрүүр чүс башка онаашты 80 хураганы камгалап алырын, бир хойдан 1.7 кг дүктү кыргыырын, үзүлдеге чедир ниити дириг деңзини 78 центнер, бир хураганның ортумак деңзизин 25 кг чедирерин, бодунуң күжү-биле сигенни, өдекти белеткеп алырын хүлээнген.

Оларның сөзү ажыл-херек-биле карышпайн турарын бо хүннерниң чижектери база көргүзүп турар. Сорулга ам төрүүр хой бүрүзүнүң чаш төлүн менди алыры. Чемгерилгени рационга дүүштүр чорудуп, оолдаан болгаш оолдаар чыгаан хойларны тургузу азырап, өскелерин эртен чемгерегш, одарладып, хайгаарап турар.

Бригадир Маадыр Төмүровна чайланы бээр аразында ооң-биле чугааны уламчыладывыс.

— Бисте кыштаглаашкын хүр чаагай. Оолдаашкын изиг түлүк. Баштайгы ийи неделя хире үеде бир муң ажыг хураган камгалап алдывыс. Эмнээшкин, сыкыртыышкынны чорудуп, чаш хураганнарны дугаарлап, мал чеминиң рационун шыңгыы сагыырын контрольдап турар бис. Оон курлавыры кодан бүрүзүнде бар. Четпес чүве—чамдык коданнарда чырык чок. Электри чырыы чүгле үш коданда бар. Хөөнүн чартык кезии оолдаарнан ийикпе оолдаашкын адакталган-даа коданнар бисте бар — деп, ол чугаалады.

Бригаданың өске-даа хойжуларының коданнарынга чедип, ажыл-ишти сонуургадывыс. Хоочун хойжу Соян Даныкович Доржу Шуваганчы-орукта кыштап олурар. Ында дөрт чүс ажыг хойнуң оолдаашкыны адакталган. Комсомолчу сакманчылар Хенмерек Чамзы, Рита Маңнык олар тус-туста чүс чедир хураганнарны менди алган. Хойжу бо чылын төрүүр чүс хойдан 85 хураганны камгалап алыр, бир хойдан 1.8 кг дүкту кыргыыр хүлээлгени алган мен диди. Кыштагда чылыг бажың болгаш кудук бар.

ХОЙЖУЛАРНЫҢ ЧЫГЛЫР ОДАА

№ 1 бригадага моон мурнунда кызыл-булуң чок турган, эрткен чылын ону тудуп берген. Оон ишти, дашты арыг-силиг, бус-биле чылдыр батареялар доктаамал чылдып турары таарымчалыг. Маңаа хойжулар ай санында хуралдап оюн концерт көрүп, экономиктиг болгаш зооветөөредилгениң кичээлдеринге чыглыр. Улуг Октябрьның 70 чылынга алдаржыткан социалистиг чарышка эки көргүзүглери дээш бригаданың чаазап алганы СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, ВЦСПС-тиң, ВЛКСМ ТК-ның Хүндүлел бижиин, партия райкомунуң болгаш райкүүскомунуң Тураскаал вымпелин, өске-даа шаңнал мактаалдарны мында асканын көрдүвүс. Ол база үре-түңнелдиг ажылдың херечизи.

Бригада чөвүлелиниң бүдүнүн база мында дердээн. Партия комсомол бөлүктериниң составын, экономиктиг болгаш зооветөөредилгениң программазын чараштыр бижээш аскан. Бригаданың ажыл-херээн көргүскен өске-даа чүүлдер кызыл-булуңда бар болду.

Бригада чөвүлелиниң даргазы Сүге Казын база ол төпте кыштап, алды чүс ажыг баш эр хураганны кадарып турар. Бо кызыл-булуңну чаа чунар-бажыңны эрткен чылын тудуп, ажыглалга киргенин ол чугаалааш, ук бригаданың малчыннары колдуу чунар-бажың-биле хандыртынган, ам чүгле ийи, үш хире кыштагда чок дээрзин дыңнатты. Бажың-биле олар база колдуу хандыртынган.

— Бедик вольтулуг электри дамчыдылгазының чогу бисге бергелерни таварыштырып турар, бичии хөделдирикчилерни ажыглап турар бис — деп, Сүге Суңмаевич чугаалады.

Хоочуннуң чугаазы-биле алырга, бригадада аныяк малчыннар эвээш. Ынчангаш аныяктарны хоочуннарга кожуп, даандырып турган өстүрерин ол күзеп олурар. Мону шиитпирлээрде аразы чоок-чоок кыштагларны алгыдар, кодан бүрүзүнде хойнуң баш санын таарыштыр көвүдеди тургузар, ооң ажаалда-кададының технологиязын шын сагыыр болза эки-дир, ынчан малчын аныяктар-даа көвүдээр ийик деп, күзелин ол илеретти.

Хоочунунуң бо санал-оналын ажыл-агыйның дирекциязы, партия, комсомол комитеттери өөренип көөрү күзенчиг чорду.

АНЫЯКТАР ХӨЙ-ЛЕ БОЛЗА...

№ 2 бригаданың малчыннары Тестиң бир талазында кыштап турар. Чамдык черлерде хар хөртүктели бергилээн болду. Хойну хөртүк чок черлерге одарладып, далбыйлап-даа турар.

Бо бригаданың мурнакчы аныяк хойжулары Анатолий биле Зоя Сандыктар Нарын-Сайырда кыштап, төрүвес дөрт чүс ажыг хойну кадарып турарлар. Зоя онгу классты дооскан соонда малчыннай берген, ам партия кежигүнүнүң кандидады. Бригадада комсомол бөлүүнүң удуртукчузу. Өг-бүле керээзинге кирге-ле чартык чыл четтивис дидилер.

Коданда хөй хүр чаагай. Чамдык боттуг дуза оларга негеттинип турарын чугааладылар. Бир чугула чүве — кыштагга бажыңны чунар-бажыңны тудары, электри чырыын киирери. Электроэнергия айтырыы харын шиитпирлеттинин. Кожазында кыштагларда чагылар тургузар черлерни казып херекселдерин белеткеп каан турду.

— «Төрүвес хойда улуска тараа эккеп бербестей бээр улус-тур. Элээн сүржүп келгенивис түңнелинде үш тонна тарааны дүүн алдывыс. Хой арып баксыраза канчаарыл? Чамдык коданнардан ону дилеп эккелгеш безин чемгерип турдувус ам бисте арып баксыраан үш хураган бар» — деп, Зоя Сандык чугаалады.

Оон аңгыда совхозтуң дирекциязынга, комсомол комитединге хамаарыштыр бодунун күзелдерин аныяк хойжу база чугаалады. Эки ажылы дээш аныяктарны шаңнап-мактаарының бир хевири — даштыкыже чоруурунуң путёвкалары чымыштыг үеде — январь, февральда сүг келгилээр. А совхозтуң удуртукчулары чорудар хенну чок боор Путёвка өртээн телезе чогуур хемчээл-биле төлевестей бээр. Ындыг чоруктуң уржуундан Зоя Сандык эрткен чылын Чехословакия четкениниң путёвка өртээ 397 рубльди боду төлээн.

Бо айтырыгны бир янзы шиитпирлээр болза эки. Ол путёвкаларны күзүн сентябрь, октябрь, ноябрь айларда чорудуп бээр кылдыр шиитпирлээр болза малчыннарга таарымчалыг деп санап турарлар болду.

Оон аңгыда бо бригаданың аныяктары комсомолчу-аныяктар бригадазын тургузуп алырын күзеп келгеннер. Ынчалза-даа ол шиитпирлеттинмээн. Хой ажылынче аныяктарны турумчудуп, хаара тудар ажыл ук совхозта чылдан чылче чидиг айтырыг болуп уламчылавышаан. Хой хүлээп ап, ону кадарар күзелдиг аныяктар эвээш. Чижээ, 1986 чылда ийи дугаар бригадага аныяктардан алды өг-бүле ажылдап турган. Олар өскээр үнүп чорза-чорза, эрткен чылын ийи өг-бүле арткан турган. Боттары хойну хүлээнип алган аныяк хойжулар совхозта эвээш. Мал ажылы — аныяктарның шалыпчы херээ, олар хоочуннарны солуур салгал. Ынчангаш бо айтырыгны совхозтуң администрациязы, партия, профэвилел, комсомол организациялары шиитпирлээр үе келген. Чүнүң-даа мурнунда аныяктарга ажылдап чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузар, аныяктарның, школа доозукчуларының ортузунга тайылбыр ажылын идепкейжидери — үениң негелдези.

Бистиң чораан коданнарывыста аныяк хойжу кыстар хеп чуур машина дааранып машина бичии уругларга эптиг, чараш хептерни чугула херетлеп турар бис деп олурар болдулар. Совхозта комсомол комитеди бо чижектиг айтырыгларны шыңгыы негелделиг турушу-биле шиитпирлежири күзенчиг.

Валентина МААДЫР, «Шынның» корр.
Эрзин район.

«КОММУНИСТ» ЖУРНАЛДЫҢ ЭЭЛЧЕГЛИГ НОМЕРИ

СЭКП ТК-ның «Коммунист» журналының ээлчеглиг дөрткү номеринде СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунуң материалдарын, Пленум дугайында информастыг дыңнадыгны, М. С. Горбачевтуң «Чаартылганың идеологиязы — революстуг эде тургустунуушкунга» деп чугаазын, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары Е. К. Лигачевтуң «Ортумак болгаш дээди школаның эде тургустунуушкунунуң чоруп турарының болгаш ону боттандырар талазы-биле партияның сорулгаларының дугайында» илеткелин, «СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң Пленумга чугаазының дугайында» база «Ортумак болгаш дээди школаның эде тургустунуушкунунуң чоруп турарының болгаш ону боттандырар талазы-биле партияның сорулгаларының дугайында» Пленумнуң доктаалдарын парлаан.

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга хамаарышкан материалдарны журнал парлап турар. Эстонияның Компартиязының Пярнус райкомунуң бирги секретары, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры В. Удамның чүүлүн «Районда ажыл-херектер» деп рубриканың адаанда парлаан.

«Социализм болгаш шажын» деп редакция чүүлүн шажынны күрүнеден, школаны шажындан аңгылаар дугайында Декреттиң 70 чыл болганынга тураскааткан.

(СЭТА).

КАТОН КАЖАА АЖЫКТЫГ

Сөөлгү үеде республиканың совхозтары хураганнарны одавас кажааларга ажаап, азырап эгелээн, ооң түңнелинде бо технологияны сагып турар ажыл-агыйларда кажааларга суугулар тудар, одаар чүүлдер садып алырынга чарыгдал эвээжээн болгаш хураганнарның олуп хораар, аарыыр чоруу эвээжээн. Бот-орулга-чарылгаже, бот-акшаланыышкынче совхозтар шилчээнде бо дыка ажыктыг арга. Оон аңгыда мал ажылынга чарыгдалдарны эвээжедириниң, ооң продукциязының шынарын экижидериниң база бир эптиг аргазы бар. Ол чүл дээрге хойга чиик өртектиг бөдүүн кажааларны тудары. Хойга төлевилел ёзугаар кажаа тударга, ооң өртээ 60-70 муң рубль болуп турар. Бистиң кожаларывыс Чита область биле Бурят АССР-ниң совхозтарының дуржулгазындан алырга, кышка үеде мында хойну катон кажааларда азырап турары аажок таарымчалыг болуп турар.

Бистиң республиканың ажыл-агыйлары ол арганы элээн каш чыл мурнунда база тудуп ажыглаар деп оралдажыышкын кылган. Ынчалза-даа ол кажааның бедиин, хемчээлин, тударының аргазын база аңаа хойну тургузарының аргаларын барымдаалаваайн турган. Катон дээрге кыры чадагай, бөдүүн-биле чугаалаарга, доңгайты салган демир-хуун хевирлиг, ындыт тырыкы кажаа. Ооң ханазы 4 метрден чавызавас болур ужурлуг. Ханазының тавааң долгандыр ханызы 50-70 сантиметр, дооразы 20-30 сантиметр оңгар каскаш, ону хойнуң кургаг өдээ-биле долдур урап алыр. Оон аңгыда катоннуң ханазының адаанга 50-70 сантиметр кылдыр база-ла хой өдээ-биле төп, чылыглап алыр. Ооң шуут-ла бажынга чедир саваң азы хыргыыш-биле дуглаар.

Катон кажааның ээжиги ийи дакпыр, аразы элээн хос, ээжиктерни кидис азы өске бир материал-биле чылыглаар. Катоннуң мурнунга чадагай кажааны тудуп алыр, ооң хемчээли катондан 2.5—3 катап улуг болур, бедии 1.5 метр. Ооң ханазы шаараш эвес, хат-салгын өттүр хадывас болза эки.

Катон ыяап-ла тырыкы болур. Ооң хемчээлин тодарадырда, бир дөрбелчин метрге 4 хой турар деп билип алыр. Чижээлээрге, 200 хойга катоннуң хана дөзүнүң тырыкы хемчээли 7.96 метр. 250-ге—8.54 метр. 300 хойга—8.92 метр дээш ынчалдыр-ла санап чорууй баар, а кырында тырыкының хемчээли ооң чартыы болур.

Катон кажааны тударда, ооң ортузунга чагы тургузуп алыр, ооң соонда хойнуң санынга таарыштыр чагыдан кажааның ханазынга чедир хемчээлин тып алыр. Үстүнде кииргенивис сан-чурагай ёзугаар 300 хойга болза, чагыдан ханага чедир хемчээли 8.96 метрни ийи чаарга 4.48 метр. Бир талазынче база ындыг. Ынчалдыр долгандыр хемчээр. Ханада чагыларының аразы 1.5 метр. Чагылар аразын демдектей шыяр. Чагыны хананың ишкээр талазынга тургузар болгаш ыяап-ла 30 градус ийленчек болур, чүгле ынаа кажаа доңгайты салган демир-хуун ышкаш хевирлиг болур дээн бис. Чагыларның оңгарда кезээ ирип үрелбезин дээш, ону гудрон-биле чаап алыр азы рубероид-биле ораап алыр. Чагыларны аразы бир-бир метр кылдыр үш кур-биле быжыглаар. Ооң соонда чагылар-биле деңнештир кажааны тал, харзган, хыртыы, шет — ындыг чүүлдер-биле дуглааш, хананы саваң, хыыргыыш-биле дуглааш, ону хат албас кылдыр быжыглаар.

Катон кажааның артыкшылдыы чүдел? Ооң өртээ улуг эвес — 1, 5-2 муң рубль. Катонга хойну кажаалаарга, ооң дүгү арыг болгаш узун болур, ол ышкаш хой быжыг, аарыычал эвес, база бир эки чүүл — саргы ындыг кажаага турбас.

Катонга хойну кажаалаарының чуруму кандыгыл? Хой төрүүрүнүң бетинде бир ай бурунгаар чылыг кажааже көжүрер. Кыжын хой турбаан чылыг кажаа кургаг болгаш арыг, ынчангаш хойга база чаш хураганга-даа таарымчалыг болур. Төрүвес хойларны кыжын чүгле катоннарга кажаалаар. Арган-доргааннарын, аарый бергеннерин чылыг кажаага алыраар. Кежээ хойну дораан-на катонче киирбес, ооң баарында чадагай кажаага 30-40 минута дургузунда тургузар. А эртен катон кажааны ажыткаш, дораан-на хойну чадагай кажаага үндүр ай дээр. Ындыг таварылгада катон кажаада өдек шоолуг шыгывас болур.

Чаа туткан катонга баштай саваң чадар азы хойнуң кургаг өдээн төп алыр, оон чоорту кажаа боду-ла өдектели бээр. Хүндүс хойжу кииди катоннуң өдээн ортузунда чагының дөзүнче бөле ээжип алыр, ол таварылгада өдек кургаг, чылыг болур. Кежээ хойну кажаалаар мурнунда ол өдекти катап-ла чада тарадыр.

Катон кажаа малды сооктан дадыктырарынга тергиин ажыктыг. Ындыг кажааның чадагай кырындан соок кирбес, ол ышкаш үргүлчү кургаг турар. Дүне хойнуң тыныжы өрү көдүрүлгеш, соок агаарны киирбес. Бо кажааны тудуп алыры белен, ынчангаш Агроүлетпүркүүнкому ону тудуп алырын республиканың ажыл-агыйларынга сүмелеп турар.

Борбак-оол БАЛЧЫР, Тыва АССР-ниң Агроүлетпүркүүнкомунуң мал ажыл-агый килдизиниң эргелекчизи.

КИЖИ. АВТОМОБИЛЬ. ОРУК.

Транспорт шимчээшкининиң айыыг чок чоруун экижидер айтырыглар талазы-биле эртем-практиктиг конференциядан

Бистиң республиканың хоорайларынга, суурларынга чыл санында-ла автотранспорт аймаа көвүдеп турар. Чүге дээрге ол чүък-даа сөөртүрүнүң, пассажир-даа аргыштырарының кара чаңгыс хевири. Ол ышкаш Тываның ажыл-ишчилери хууда транспорт аймаан база хөйү-биле садып ап турар, ону садыг черлеринде оочурлар бадыткаар.

Бо чаагай чорук-биле чергелештир автотранспорттуң орукка айыыл-ондак кылыр чоруу база өзүп турар. Эрткен үеде чыл санында чамдыкта бир чүс чедир кижилер хорап, хөй-хөй хамаатылар кемдеп-кергеп турар. Мындыг дүвүренчиг фактылар ук конференцияны чыылдырарын негеп келген. Эрткен субботада болган конференцияга чүве чугаалааннарның бодалдарын допчулап мында киирдивис.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы Валентин Андреевич ПАРУНИН:

— Бистиң чуртувустуң девискээринге транспорт аймааның озал-ондаа чоокку үелерде болуп турганын парлалгадан номчаан силер. «Адмирал Нахимов» деп корабль-даа озал-ондакка таварышты, поездилер-даа андарлып турган. Аңаа амызындан чарылган кижилер эвээш эвес болган. Ынчалза-даа автотранспорт халавындан амы-тынындан чарлып турарлар чуртта дыка хөй, үстүнде когаралдардан черле дудавайн турар. Бистиң республикада автотранспорт айыылы черле кызырылбайн турар. Машина-балгаттың саны моон-даа көвүдээр, ынчангаш бөгүнгү чугаага орукка автотранспорт халавын болдурбас дээш кандыг хемчеглер ап чорудар ужурлуг бис дээрзин ажыт-чажыт чогу-биле чугаалажыр, четпестерни сойгалаар ужурлуг бис.

Профэвилелдерниң Тыва область чөвүлелиниң секретары Чаагай-оол МОНГУШ:

— Автомобильге болган озал-ондактан амы-тынындан чарлыр, бертинишкинге таваржыр чорук бистиң республикада хөй болуп, нитти эвилел дениелинден көвүдеп турар. Ол дээш ВЦСПС-ке келдиртип, хемчег-даа алзып турган бис. Ооң кандыг түңнел үндүрген бис? Автоаварияның озал-ондаан болдурбас дээш ажылга комплекстиг чорук негеттинип турар. Хамыктың мурнунда профэвилел комитеттери бо ажылды боттарының секторларын дамчыштыр чорудары чугула. Мааңа бүдүрүлгелерниң, организацияларның албан черлериниң администрациязы-биле деңге ажылдаар херек. Озал-ондак болдурбас дээш ажылды администрация профэвилел комитединин дээр, а профком администрацияның дээр хөөн канчап-даа таарышпас мындыг черге ажыл чогувас-даа.

Айыыл-ондакты кижи кылып турар болгай. Ынчангаш, ооң чылдагаанын сайгарарда хамыктың мурнунда ол кижиниң канчаар ажылдап, чурттап турарын өөренип көөр херек. Мааңа күш-ажыл камгалаар комиссияның, техниктиг инспекторларның ролю улуг. Чамдык чолаачылар хонукта 12—13 шак сут ажылдап турар болгай. Ол ышкаш дыштаныр хүннерде база чолаачыларны ажылдадыр чоруктар бар.

Республикада автомотога хандыкшылдыглар ниитилелиниң ажылын диргизер болза эки деп бодаар мен. Ол баштайгы үеде элээн ажылдап турган чолаачыларга дуза-даа кадып турду. Ам чоорту өшкен-дир, ооң ролю билдинмес апарган.

А Агроүлетпүркүркомнуң автоажыл-агыйларында чурум хажыдыышкыннары хөй. Ол хирезинде айыыл чок орук шимчээшкининиң инженерлериниң штадын кызырып каапканы шын эвес. Ындыг бодамча чок чүүлдер күзенчиг эвес түңнелдерге чедирип турары ол.

Красноярскиниң политехниктиг институдунуң Кызылда филиалының директорунуң оралакчызы, техниктиг эртемнерниң кандидады Афанасий ТРОЯКОВ:

— Шимчээшкиниң айыыл чок чоруу дээш демиселди бүгү министерстволар болгаш ведомстволар чорудар ужурлуг. Бисте чүък-даа автотранспорт-биле сөөртүр, пассажирни-даа ооң-биле аргыштырар болгай. Чыл санында-ла сөөртүр чүъктүң хемчээли өзүп, пассажир аргыштырар чаа үениң машиналары база көвүдеп орар. Бисте бир муң чурттакчыга онаалдыр хуу 46 автомашина бар. Ынчангаш автотранспорт айыылы база улуг.

Орук-транспорт озал-ондааның талазы-биле ажылывыста четпейн турар чүве чүл? Хамыктың мурнунда ажык-чарлыг чоруктуң чедишпейн турары деп бодаар мен. Орук шимчээшкининиң айыыл чок чоруунуң дугайында солун-сеткүүлде бижип турар чүүлдеривис эвээш, контроль чок. КАИ ажылдакчылары хүн бүрүнүң ажылынга чардыккаш чогум кылыр ажылынга күш четпейн турар.

Автотранспорт ажыглалының дугайында чугаалап тура, агаар-бойдус камгалалын база кичээнгейге алыры чугула. Ылаңгыя автомашиналарның ыжы бойдуска дыка когарал чедирип турар. Чамдык кудумчуларда немей салдынган хөй, артык светофорлар база хөй, аңаа туруушкуннарны болдуруп, ол чоок-кавыны бензин чыды-биле хораннап турар.

Мааңа чолаачылар белеткелиниң шынары куду деп чугаалады. Ол шын. Ынчалза-даа мааңа өөренип көөр ужурлуг айтырыглар база хөй. Чижээ, автобусту башкарып өөредиринге өөредилге үезиниң чүгле 13 хуузу, автомобильге — 8 хуузун тускайлап турары канчап-даа чедишпес. Чолаачы кижи дуржулганы орукка чоруп турган эвес, а өөредилге үезинде мөөңнеп алыр ужурлуг.

Чолаачыларны болгаш чадаг кижилерни кижизидер ажыл база аскап турары чажыт эвес. Чамдык машина башкарыкчыларының талазындан хулиганнаар чоруктар бар. Бо бүгү чүүлдер-биле бистиң филиалдың ажылдакчылары, студентилери шинчилелдер база кылып турган. Четпестер эвээш эвес. Аңаа кызы оруктарны, чолаачыларның дыштаныышкынга, ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны көргүзүп болур. Оруктарда дыштанылга зоналары бар, а ында дыштанып дег чүүлдаа чок болуп турар. Ол дээрге чолаачыларга таарымчалыг байдалдарны тургузуп бербейн турарывыстың фактызы-дыр.

Тыва АССР-ниң ИХМ-ниң күрүнениң автоинспекция килдизиниң начальниги, милицияның майору Данов ДАЖИМБА:

— Эрткен чылын республиканың автооруктарынга орук-транспорттуң 384 халавы болган, ооң түңнелинде 92 кижи амызындан чарылган, 429 кижи балыглаңган. Ол дээрге 1986 чылдаазындан хөй болганы ол. Ындыг айыыл-халаптың түңнелинде күрүнеге 2,5 миллион ажыг рубльдиң когаралы чедиртинген. Ооң иштинде 141 чолаачы айыыл-халапты эзирик кылган, оон уламындан 49 кижи амызындан чарылган, 165 кижи балыглаңган. Ооң алгаш көөрге, үш аварияның бирээзин-не эзирик кижилер кылып турар. Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демиселди күштелдирген турбуже, эзирик чоруур чолаачыларның саны өзүп орары дүвүренчиг.

Эрткен чылын транспорт айыылын хөйнү болдурган черлерге Кызыл хоорайны, Чөөн-Хемчик, Кызыл, Барыын-Хемчик, Тес-Хем, Тожу, Эрзин, Мөңгүн-Тайга районнарны адаар херек. «Тыва автотранс» каттыжыышкынының, Агроүлетпүркүркомнуң ведомстволарынга хамааржыр автотранспорт бүдүрүлгелеринде чолаачылар хөй авария кылган.

Хуу транспорт эдилекчилериниң авария кылыр чоруу дүвүрелди болдуруп турар. Оларның буруузу-биле эрткен чылын автотранспорттуң озал-ондаа 170 болган, 40 кижи амызындан чарылган, 208 кижи кемдээн. Ол ышкаш автомашинаны эзирик башкарар чорук база эвээжевейн турар эрткен чылын 3523 кижини туткан, оларның 1446-зын торгаан. 1574 кижиниң машина башкарар эргезин казаан, машинаны чаңгыс эвес удаа эзирик башкарып чораан дээш 309 чолаачыга хамаарыштыр кеземче херээн оттурган.

Мындыг хажыдыышкыннарның болуп турар чылдагааны — чолаачыларның чурум чок чоруу база оларның мергежилиниң чавызы. Чамдык кижилер боттарының мергежилин бедидер дээш оралдашпайн чоруур. Эрткен чылын чолаачыларның буруузу-биле болган аварияның хуузу 78 болган. Республикага чыл санында үш муң хире чолаачыны белеткеп турар, а оларны өөредип турарының шынары куду. Автошкола дооскан үш кижиниң бирээзи-ле экзаменни бирги дужаалдадан тудуп шыдавайн турары — ооң бадыткалы. Бүгү аварияның чартык кезиин ийи чылдан эвээш үеде машина башкарып келгеннер кылып турар. Ол чорук дуржулгазы эвээш чолаачылар-биле ханы ажылдаарын негеп турар.

Чамдык бүдүрүлгелерниң удуртукчуларының автоаварияны болдурбас дээш харысалгазын чедир медереп билбейн турары база дүвүрелди болдуруп турар. Ол ышкаш айыыл чок чорук албанының ажылдакчылары профилактика ажылын боттандырбайн, чүгле болган халапты дапзылап бүрүткээринге өйлежип турар. Оон туржук чамдык бүдүрүлгелер, ылаңгыя Агроүлетпүркүрком районнарда диспетчерлериниң, автогаражтарда медицина ажылдакчыларының штадын кызырып каапкан. Ол чорук автотранспорт аймаан кайы-хамаан чок, ажыглаарының, ону эзирик башкарарының аргазын тывылдырып турар.

КАИ ажылдакчыларынга хамаарыштыр бот-шүгүмчүлелди кылыры чугула. Байдалдың мынчаар чидиг тургустунуп келгени КАИ ажылдакчыларының четпес ажылы. Автобүдүрүлгелерге профилактика ажылын бистиң инспекцияның ажылдакчылары кыры-биле кылып турар, четпестерни сайгарбайн келген. Кылган хыналдаларның, чоруткан бижиктерниң саны-биле ажылдакчыларның ажылын үнелээр чоруувус ам-даа читпээн, ону шын эвес деп буруу шаап турар бис, амгы үеде кылган ажылдың ажыктыын барымдаалаары херек апарган.

Агроүлетпүркүркомнуң даргазының оралакчызы Сергей МЕШКОРУДНИКОВ:

— Эрткен чылын республиканың совхозтарынга, Агроүлетпүркүркомнуң өске-даа бүдүрүлгелеринге автоаварияның озал-ондаа 89 болган, ооң түңнелинде 42 кижи амызындан чарылган, 72 кижи балыглаңган, барык 79 муң рубльдиң когаралынга четкен. Ук айыыл-халаптың хөй кезиин эзирик чолаачыларның кылып турары дүвүренчиг. Чолаачылар-биле кижизидилге ажылын чер-черде кошкак чорудуп турарының түңнели ол. Дыка хөй ажыл-агыйлар рейс мурнундагы болгаш рейс соолундеги хыналдаларны кылбайн турар, удуртукчулар профилактиктиг хемчеглерден дашкаарлаан. Хөй-хөй совхозтарда орук шимчээшкининиң айыыл чок чоруунуң булуңнарын дерн вээн.

Автотранспорттуң айыыл чок болуруунга орук байдалы болгаш чолаачыларны хандырып турары дыка хамааржыр. Мааңа республиканың бүгү ведомстволары сонуургалдыг болза эки.

Чолаачы кадрларның ажылдан үнер-кирер чоруу болгаш оларның чедишпейн турары бо талазы-биле ажылды сегидеринге идиг бербейн турар. Шынап-ла, кадр чедишпес черде озал-ондак хөй болуп турарын амыдырал бадыткап көргүстү. Чижээ, № 2 автотранспорт бүдүрүлгезинге эрткен чылын 134 кижи хүлээп алган болза, 202 кижини үндүрген. Ук бүдүрүлгениң чолаачылары 7 аварияны болдурган, ооң түңнелинде 5 кижи өлген.

Мындыг четпестерден түңнелди Агроүлетпүркүрком үндүрүп турар. Эрткен чылдың июльда орук шимчээшкин албанының ажылдакчылары-биле семинарны-даа эрттирген бис, аңаа арагалаар чорукту болдурбазының, транспорт аймаан ажыктыг ажыглаарының, күш-ажылчы эвес оруга тывар чоруктарны чайладырының дугайында айтырыгларны чугаалашкан бис. Ол ышкаш бо чылдың январьда орук шимчээшкин албанының болгаш күш-ажыл камгалалының ажылдакчыларының аттестастаашкынын эрттирдивис. Москвага, Рязаньга, Иркутскиге, Новосибирскиге чамдык кижилер өөренгеш база келир.

Чаңгыс сеткил-биле чугаалаарга оруктуң айыыл чок чоруу — бистиң коллективтиг сорулгавыс. Ынчангаш ооң чедимчелиг чоруун нитти күш-биле шиитпирлээр ужурлуг бис. Мааңа руль артында чолаачы-даа, ооң айыыл чок чоруун харылап турар эштер-даа, орук аймааның чогумчалыг турары дээш харысалгалыг ажылдакчылар-даа, чолаачыларның чемненир, дыштаныр черин харылап турарлар-даа боттарының херээнге ак сеткилдиг болуру чугула.

• • •

Транспорт шимчээшкининиң айыыл чок чоруун бедидериниң талазы-биле эртем-практиктиг конференцияга Тыва автоорук эргелелиниң кол инженери **Валерий МУРОМЦЕВ**, «Тыва автотранспорт» каттыжыышкынының начальниги **Анатолий РУДЗИНСКИЙ**, Казах ССР-де Усть-Каменогорскиниң оруктудуг институдунуң орук шимчээшкин кафедразының башкызы **Алдай МАКЕНОВ** олар база чүве чугаалаан. Автотранспорттуң озал-ондаан болдурбас талазы-биле кандыг хемчеглер алыр деп турарын КАИ ажылдакчызы **Валерий ОРУС-ООЛ**, улус депутаттарының Кызыл район Совединиң күүскомунуң даргазының оралакчызы **Эрес-оол ООРЖАК**, Тыва АССР-ниң иштики херектер министриниң оралакчызы **Василий ЛУКАШОВ** болгаш өске-даа эштер чугаалаан-нар.

Бо айтырыгны чогумчалыг шиитпирлээр талазы-биле хемчеглерни ажылдап кылган сүмени ук конференцияга хүлээп алган. Ында автотранспорт бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының удуртукчуларынга, профэвилел комитеттеринге, «Тыва автооруk» эргелелиниң оруксептелге участоктарынга, Тыва АССР-ниң КАИ инспекторларынга, автомотога хандыкшылдыглар ниитилелинге сүмелерни берген, аңаа кылыр ужурлуг ажылдарны тодараткан.

Конференциядан материалдарны «Шынның» корреспондентизи Даңгыт ЧЫДЫМ белеткээн.

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

◆ **ВАРШАВА.** Республиканың барыын талазында 13 воеводствозунуң хөй-ниитизи Варта хемниң арыг суун камгалап алырынга күженишкиннерин каттыштырарын шиитпирлээн. Познаньга чер-чер чөвүлелдериниң болгаш национал катап тургустунуушкунуң патриотчу шимчээшкининиң организацияларының төлээлекчилери чыглып келген. Олар «Варта» комиссиязын тургузар дугайында шиитпирни хүлээп алган. Ооң сорулгазы — улусчу эрге-чагырганың органнарының, хөй-нитти болгаш аныяктар организацияларының, бүдүрүлгелериниң база эртем албан черлериниң күженишкиннерин Варта хемниң бассейнинде бойдус камгалалын хандырарынче дүштүрери. Ол хем чурттуң хөй чурттакчыларлыг болгаш сайзыраңгай үлетпүр районнары туруп турар черде агып бадып чыдар. Хамыктың мурнунда комиссия хоорайларның үлетпүр бүдүрүлгелериниң болгаш коммунал ажыл-агыйларының хирлиг сугларын хемче киирип турарынга контрольду тургузар, хир үндүрүп турар черлерни чок кылыр ужурлуг.

Элээн каш бүдүрүлгелер болгаш организациялар комиссияның ажылынга идепкейлиг-биле киржип эгелээн. Познаньның ыяш ажыл-агыйы Вартаның эриктеринге арыглал черлерин тургузуп эгелээн. Ону амгы үениң техниказы болгаш дериг-херекселдери-биле чепсеглээринге дузалаарын Познаньның болгаш өске-даа барыын воеводстволарның машина тудуунуң элээн каш заводтары хүлээнип алганнар. Кедээ аныяктарның экология комиссиязы Варта хемниң бассейнинде эң-не арыг суур дээш конкурсту чарлаан.

◆ **ГАВАНА.** Кубада арга-арыгларны катап тургузарының планын хүлээп алган. Ол планда чүгле бо чылын 190 миллион ыяшты тарыыры баш удур көрдүнген.

Кубаны эң баштай ажыткан Христофор Колумб ону кажан бир шагда кижиниң көргени эң-не чараш чери деп адаан болгай. Далайныч улуг аян-чорукчузу моңгеде ногаан ыяштар-биле шыптынган ортулукту эң баштай көрүп каанын кижи бүрүзү билбес. Латифундистерниң болгаш даштыкы колдуунда-ла америк кедээ ажыл-агый монополияларының тергиидели арга-арыгны араатанзыг өзу-биле кезип, чок кылып каан. Кончаа алыры-биле чигир заводтарының залери чигир тростниңгиниң плантацияларын калбартыры-биле муң-муң гектар арга-арыгны чок кылып турганнар. Ооң түңнелинде экологтуг баланс үрелген, климат баксыраан, бир шагда үнүш-дүжүткүр чораан черлер эрозиядан үрелген.

Кубаның арга-арыг байлааң улуг хемчээлдерге катап тургузары чоокта чаа эгелээн-даа болза, хөй чүүлдерни чедип алган. Эрткен беш чылдың чыл санында-ла 10 миллион хире тарымал ыяштарны олуртуп турган, а эрткен чылын барык-ла 16 млн. ыяшты тарып олурткан. Бо бүгүнү ап көөрге, ол чүгле ажылдың эгези. Ыяш ажыл-агыйының программазын күүседиры-биле Кубада питомниктерде черлик болгаш химистиг ыяштарның барык чүс хире хевирлерин тарыыры-биле өстүрүп турар. Чаа арга-арыгның барык-ла үштүң бир кезиин быжыг болгаш үнелиг ыяштар-биле тарып турар.

(СЭТА).

БАЙДАЛ ЧИДИГЛЕНГЕН

ГАВАНА. (СЭТА). Национал камгалал күштериниң кол командылакчызы албан-дужаалдан генерал Мануэль Антонио Норьеганы чайладып дужурер дугайында чурттуң президентизи Эрик Дельвальениң оралдажыышкынының буурап душкени-биле холбаштыр Панамада иштики политиктиг байдал улуу-биле чидиглеңген.

Чазактың ээлчег чокка чыылдырган хуралынга Паңаманың президентизиниң албан-дужаалын түр күүседир кылдыр Мануэль Солис Пальманы соңгаан. Ооң мурнунда ол чырыдыышкын министри болуп ажылдап чораан.

Сөөлгү айларның дургузунда Вашингтонуң чазаа Панамага удур кампанияны улам-на өскүдүп, эрге-чагыргадан генерал Норьеганы чайладырының сорулгазын салып келген. АКШ-тың администрациязынга делегей ареназынга Панаманың кымга-даа хамаарышпас туружу, Төп Америкага байдалды тайбың шиитпирлеп чорударын деткип турары, а ол ышкаш чурттуң удурталгазының Панама каналының дугайында Панама-америк керээлерни эде көөрүн болдурбазынга шиитпирлиг чоруу таарышпайн турар.

Панамадан кээп турар медээлер ёзугаар алырга, Дельвальге бодунуң албан кылыр чериниде туруп турар болгаш АКШ-тың элчини Артур Дэвис-биле чугаалажыышкыннар чорудуп турар.

ӨРТЕКТЕР ӨСКЕН

ТОКИО. (СЭТА). Хөгжүп орар чурттар чоокку үеде Японияда боттарының төлээ черлерин хаар ужурга таваржыры чадап чок. Олар Токиода чер өртээниң канчаар-даа аажок улгатканы-биле оларны аңаа тургузар аргазы чок болуп бар чыдар. Ында чер өртээ амгы үеде делегей чурттарының кандыг-даа найысылалындан элээн көш катап улуг болуп турар. Чер өртээ улам-на өзүп турар. Японияның ДХМ-ниң төлээлекчизи «элчин черлеринге чер участоктарынга болгаш бажыңнарынга херегжелиниң айтырыгларын шиитпирлээр дугайында даштыкы төлээ черлериниң дилээн кажан шиитпирлептеривисти ам чугаалап шыдавас бис» деп медеглээн.

Токиода чер өртээниң кончуг дүрген өзүп турары болгаш долларга хамаарыштыр иенниң үнезиниң чавызааны хөгжүп орар болгаш элээн каш өске-даа чурттарның дипломаттыг төлээ черлерин эң-не нарын байдалга тургускан.

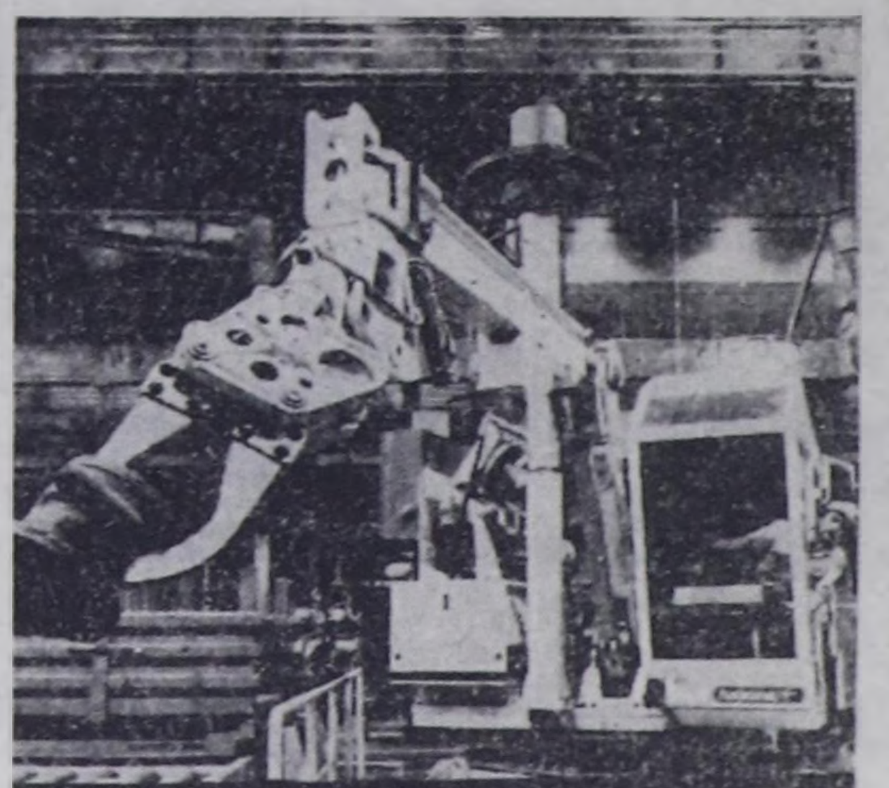

ВЕНГРИЯ. Чурттуң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң бир кол угланыышкыны бүдүрүлгениң ажыктыг чоруун бедидери болгаш ону сайзыраңгайжыдары боол турар. «Раба» вагон-машина тудуушкун заводунда ол угланыышкыны чедиишкинниг боттандырып турар. Ооң хептелге цегинге чаартылганы чоруткан соонда аңаа мурнакчы бүдүрүлге технологиязын бүрүн шиңгээткен. Бүгү чаартылга ажылдарын заводтуң эртем төвү боттандырып турар.

Транспорт чепсектериниң артык кезектерин ында кылып эгелээн. Ол продукцияның хөй кезиин акы-дуңма социалистиг чурттарже чорудуп турар. Ылаңгыя Совет Эвилелинче артык кезектерни хөйү-биле чорудуп турар.

ЧУРУКТА: эде дериттинген чаа цехте.

СЭТА-ның фотозу.

ОН ЧЫЛ БОЛГАН

ПРАГА. (СЭТА). Март 2-де «Союз-2» космос корабльдинге ССРЭ-ниң ужудукчу космонавтызы Совет Эвилелиниң Маадыры Алексей Губарев болгаш ЧССР-ниң хамаатызы космонавт, шинчилекчи Владимир Ремектиң киржилгези-биле баштайгы каттышкан экипажтың ужудуп үнген хүнүнден бээр он чыл болган.

«Интеркосмос» программазын ёзугаар баштайгы каттышкан экипажтың ужуудуушкуну социалистиг чурттарның космосту өөренип көөрүнге чаа чаданың эгези болган деп, «Обрана лиду» солун демдеглеп турар. Ол болза социалистиг интернационализмниң чырыткылыг илереэшкини, өөрү-биле бодунуң эртем-техниктиг девшилгезин кады ажыглаарынга Совет Эвилелиниң белениин көргүскен. Баштайгы каттышкан экипажтың соонда совет акы-дуңмашкылары-биле кады космоске Польшаның, ГДР-ниң, Болгарияның, Венгрияның, Вьетнамның, Кубаның, Моолдуң, Румынияның төлээлекчилери ужуп үнгеннер. Орбиталарга каттышкан бүгү экипажтарның чорудуп турганы эртем-шинчилел шенелделери чүгле тайбың сорулгалыг боол турган.

ДЕМДЕГЛЕП ЭРТТИРГЕН

КАБУЛ. (СЭТА). Алдан чеди чыл бурунгаар, 1921 чылдың февраль 28-те найыралдыг харылзааларны тургузар дугайында совет-афган керээге ат салган. Ол керээ Афганистанның хамаарышпас чоруун болгаш күрүнезин быжыглаарынга арганы берип, ийи чурттуң аразында найыралдыг болгаш бот-боттарынга ажыктыг кады ажылдажылганы тургузарынга, үр хуусаалыг харылзааларны хөгжүдеринге үндезинни тургускан. Ооң чайыннаңчак илереэшкини ийи чурттуң экономиктиг харылзаалары болган.

ССРЭ-ниң дузаламчызы-биле Афганистанга чурттуң экономиказынга эң-не чугула үлетпүрнүң энергетиканың, транспорттуң болгаш кодээ ажыл-агыйның объектилерин туткан.

Эвилелдешкен республикаларның афган провинциялар-биле кады ажылдажылгазы үре-түңнелдиг хөгжүп турар. Дорт харылзаалар дугайында дуржулгаларга үндезилеп алгаш, олар Афганистанче үлетпүр бүдүрүлгелеринге дериг-херекселдерни, автомобильдерни болгаш медицина техниказын берип турар.

ПРЕЗИДЕНТ БОЛГАН

ХЕЛЬСИНКИ. (СЭТА). Чаа алды чыл хуусаада Финляндия Республиканың президентизи болуп Мауно Койвисто даңгырак хүлээп алган. Ону февраль 15-те болган соңгулдалар үезинде чуртта күрүнениң эң дээди албан-дужаалынга база катап соңгаан.

Президент ордузунга М. Койвисто чазак кежигүннерин, а ол ышкаш Финляндияда төлээлеттирген дипломаттыг төлээ черлериниң баштыңнарын хүлээп алган. Оларның өмүнээзинден дипломаттыг корпустуң дуайени (баштыңы), ССРЭ-ниң Финляндияда элчини В. М. Соболев президентиге байыр чедирген.

А Ж Ы Л СОКСАТКАН

ЛИССАБОН. (СЭТА). Португалияның Луза информация агентилелиниң ажылдакчылары 24 шактыг ажыл соксадыышкынын чарлаан. Ол агентилел чурттуң парлалгазының 80 хуузун иштики амыдырал дугайында медээлер-биле, барык оон 100 хуузун делегейде болуушкуннар дугайында медээлер-биле хандырып турар. Агентилелдиң журналистери ажыл төлевирин дыка улгаттырарын чедип алырын күзеп турар. Агентилелдиң ажылдакчыларының чөптүг негелдезин португал журналистерниң профэвилели болгаш журналистерниң делегей организациязы деткээн. Бир эвес администрация агентилелдиң ажылдакчыларының негелделерин хандырып бербес болза, олар чаа ажыл соксадыышкынын март 2-де болгаш 3-те үргүлчүлээр.

РАКЕТА ЧАЗЫЛГАН

БАГДАД. Ирактың шериг төлээлекчизиниң дыңнатканы болза, чурттуң найысылалының хөй чурттакчылыг бир кварталынга Ирандан ужуугуп келген улуг ракета чазылган. Ооң түңнелинде тайбың чурттакчылардан хөй кижи өлген болгаш балыглаңган.

Иранның шериглери март айның эгезинден бээр ындыг ракета-биле Иракты найысылалын ийи катап боолаан деп шериг дыңнадыында айыткан.

ТЕРГИИННЕРНИҢ БИРЭЭЗИ

Чөөн-Хемчик районга 1987 чылда мергежил аайы-биле чарлаан социалистиг чарыштың түңнелдерин үндүргеш, чемпионнарның аттарын тодараткан. 19 кижи янзы-бүрү мергежилдерниң тергиинери болгулаан. Оларның аразында «Хөндергей» совхозтуң чылгычызы Демчик-Карбы Доржуевич Кара-Салдың ады база бар.

Чедиишкиннер чайгаар бодун чедип келбес. Ол чүгле амыр-дыш чок күш-ажылдың түңнелинде тыптып келир. Ооң-биле кады ол дээрге кижиниң мөзү-шынарындан, мергежилдиинден болгаш өске-даа деткимчелерден дорт хамааржыр. Ындыг шынарлар чылгычы Кара-Салда бар.

Демчик-Карбының ачазы чылгычылап турда-ла, оон чылгы малга сонуургалы тургустунуп, сөөлүнде барып, ооң малчын болурунга кончуг идиглиг болган. Ол 1962 чылдан эгелээш, бо хүннерге чедир доктаамал ниитиниң малын кадарып келгеш, арга-дуржулгазын-даа мөөңнеттиниип, чыгдынган.

Бо чылын сигенни шыдаар шаа-биле 15-20 тонна чедир белеткеп 100 беге онаалтыр 90 кулунну алырын планнап турар. Совхоз бот-орулга-чарылга, бот-акшаланыышкынче шилчип турар үеде, бичии үүрмек ажылдар кылырынга, ырак эвес черлер чорууурунга, машина, тракторну солуурунга аъттарны ажыглаар болза эвээш чарыгдалдыг, харын-даа орулгалыг болурун санап көргеш, малчыннарга терге, шанак билир, а тускай эртемниглерге мунар аъттарны өөредип бээрин хүлээнип ап турар. Он уругларының авазы Билзеймаа Чүлдумовна база шериг албанын эрттиргеш келген дуңмазы Хеймер-оол-биле ужаажээ хүлээнип алганы чылгыны ог-бүле керээзи-биле кадарып, бода мал ажылдакчылары-биле кады Оймак фермазынга экономиктиг өөредилгениң кичээлдеринге барып, акша-шалын болгаш бүгү-ле чарыгдалдарны канчаар санаарын, орулгалыг ажылдаарының аргаларын шиңгээдип ап эгелээн.

Чылгычының амгы байдалы эки. Сула, сиген четчир.

Чылгы мал адаа чиик, кашпагай. Өске малдар ышкаш оожум, туруштуг эвес. Аңаа дүне, хүндүс-даа уйгучудун чок хайгаарал негеттинер. Демчик-Карбы Доржуевич, шынап-ла, чылгычылап болур эрестиг кижи. Ол боду күш-ажылга дадыккан, хөглүг-омак, улуг, бичиини хүндүлеп билир кижилерге сагыш човаачал болгаш чопунга хүндүткелдиг.

Оолак ДУЛУШ

МАЛЧЫННАРНЫҢ ААЛЧЫЗЫ

Суурлардан ырак коданнарда ажылдап, чурттап турар малчыннарга чугула херегселдиң бараннарын чогуур үезинде үзүктел чок чедирери, оларның чагыгларын хандырары автомагазин садыгжызы кижиниң хүлээлгези болур. Кызыл райпозунуң автомагазин чолаачы-садыгжызы комсомолчу Александр Ашак-оол ону ак сеткилдиг күүседип турар. Эрткен чылын ажылчы чоңга бердинген пландан ажыр колдуунда он ийи муң рубльдиң бараанын саткан.

1987 чылдың күш-ажылчы темпизин ол бо чылын кудулатпаан. Январь айның планын чогуур хуусаазында күүсеткен.

Доржу ЧЫМБА.

ССРЭ — СОҢГУ ПОЛЮС — КАНАДА

ССРЭ — Соңгу Полюс — Канада аразының походунга белеткел дооступ турар. Бо делегей походунуң киржикчилери Соңгу Полюсту тавар[ы]п эрткеш Канаданың эриктеринге чедер, дош кырының-биле эртер походун аңаа барып доозарлар. Поход Соңгу Чер ортулуктарында Арктика мугулдурдан марттың баштайгы хүннеринде эгелээр.

Амдызында экспедицияның бүгү кежигүннери Диксон суурда туруп турар. Совет болгаш канада хаакчылар сөөлгү ийи неделяның дургузунда маңаа ийи болгаш үш хүнүг шенелде үнүүшкүннерни кылганнар.

— Чүс хонук дургузунда үргүлчүлээр поход үезинде ап чоруурувус бистиң бүгүле дериг-херекселдеривисти болгаш аппаратураывысты база катап хынап алдывыс — деп, экспедицияның удуртукчузу Дмитрий Шпаро чугаалаан. Мында ам агаар-бойдустуң байдалы эки-дир. Ындыг болганда моон чоруптар үевисти соңгаарлады бээр чылдагааннар турбас ужурлуг.

Соок болган тудум-на экспедицияның белеткелинге эки болур дээрзин Шпароның чугаазындан билип алдым. Шынында, походтуң баштайгы хүннеринде агаар 40 градус соор болгай. Ам Диксонда 30 градус соок туруп турар.

Стартче үнүптериниң бо сөөлгү хүннеринде экспедицияның канада бөлүүнүң удуртукчузу Ричард Веберниң чайы база шуут чок. Ынчалза-даа ол СЭТА-ның корреспондентизинге интервьюну күзелдиг-биле берген. Херек кырында бирги айтырыгны мен эвес, а ол салды:

— Олимпиада маргылдаазында Канаданың хоккей талазы-биле шилиндек командазының байдалы кандыг ирги? Бистер моортан Кышкы оюннарның канчаар эртип турарын хайгаараар аргавыс херек кырында чок болуп турар ийин.

Канаданың командазы бешки черни ээлээнин билип алгаш, Вебер дораан-на чөгени берген.

— Олимпиада эгелээр мурнуу чарыында бистиң хоккейжилеривистиң чорутканы ышкаш белеткелдиң соонда беш дугаар черни ээлээри дыка-ла багай-дыр деп санап тур мен. Олимпиаданың алдын медалы дээш олар ССРЭ-ниң шилиндек командазы-биле ачыр-дачыр туттур боор деп мапап турган бис.

Элизабет Мэнли фигуристер маргылдаазынга ийиги черни чаалап алганын дыңнааш, Вебер элээн өөжургай берди.

Экспедицияның кежигүннери маңаа боттарының бажыңынга ышкаш болзуннар дээш 3,5 муң чурттакчылыг бо улуг эвес суурнуң чурттакчылары бүгү-ле чүүлдерни кылганнар. Клубту бөлүктүң эргезинге берип каан. Радио төвүн школага тургускан.

Ол суурга сөөлгү парлалга конференциязы болган. Совет киржикчилерниң составы ам-даа тодараттынмазының Шпаро журналистерге дыңнаткан. Совет таладан аңаа 7 азы 8 кижи киржир. Ынчалза-даа оларның аттары кажан экспедицияның киржикчилери чүгле Ортаа ортулукка чеде бергенинниң соонда билдинер. А канадаларның аттары бо-дур: Ричард Вебер, Лори Декспер, Макс Бакстон болгаш Кристофер Холлоуэй.

Совет болгаш канада спортчулар Арктика мугулдурдан Канадада Колумб мугулдурунга чедир шиитизи-биле 2000 километр хемчээлдиг черге кандыг-кандыг эртем шинчилелдери кылыр деп турарын тодаргайы-биле чугаалап бергеннер.

Бөлүк хүнде-ле ортумаа-биле 20 километрни эртер. Баштайгы хүннерде олар 7—8 шак, а оон сөөлзүредир 10 шак дургузунда чоруп кээр. Хүн санында-ла ындыг. Олар шупту чаңгыс майгынга удуп, дыштанырлар. Бо сорулгага ажыглаар кылдыр тускайлаан чаа конструкцияның «АН-24» дээр самолёдун бо орукче үш катап ужудуп үндүрерин планнап турар.

Аъш-чемни үе-үелеп дужур октап бээрин база көрген. Чүге дээрге аап-чорукчулар 40 килограмм хире деңзилиг рюкзактарны чүъктеп чоруур болгай.

Сөөлгү хонуктарда билдинип турарын ёзугаар алырга, экспедиция бодунуң узун оруун хаактыг эвес, а хемелерлиг эгелээри магат чок апаргаан. Арктический мугулдурнуң чанында сугдуг черлер тыптып келгенин доштуң байдалын шинчилеп чораан кижилер дыңнаткан.

В. МАК-МИЛЛИН.
Диксон.

СЭКП ТК-ның февраль Пленумунуң шиитпирлерин—амыдыралга

Школа амыдыралы

БОТ-ОРУЛГА-ЧАРЫЛГАЛЫГ

1987—88 өөредилге чылының эгезинде уругларның уран чүүл школазын Улуг-Хем районнуң Ак-Туруг суурунда ажыткан. Баян, чурулга класстарында уруглар музыканың болгаш чурулганың эге билиглерин шиңгээдип ап, баян ойнаарынга, чурук чурууруңга өөренип турарлар. Чамдык уругларның уран чүүлге салым-чаяанныы костүп келген. Баян клазында Буян Монгуш, Мөңгүн Монгуш, Мерген Байыр-оол, чурулга клазында Роля Дензин, Белек Сангаажап дээш өске-даа оолдар, уругларның өөредилгези кызымак, музыкага, чурулгага сундулуу кончуг. Башкыларның мурнунда кол сорулга — уругларның уран чүүлге сонуургалын улам кыпсып, оларның баштайгы базымнарын быжыглаары, уран чүүл дээрге чүгле хандыкшыл, салым-чаяан эвес, а белен эвес ажыл, ооң ачызы-биле ёзулуг музыкант азы чурукчу боор болур деп чүвени билиндирери.

Баян клазын бот-тывынгыр композитор, уран чүүл школазының директору Каадыр-оол Бегзи удуртуп турар. Чурулга клазының удуртукчузу Сергей Норбу. Өөреникчилерге быжыг билигни бээр, оларның талантызын сайзырадыр дээш кызымак ажылдап турарлар. Уран чүүл школазынга уругларны чүгле өөредир эвес, а оларны улаштыр өөредир дугайында сагыжы салып турары чаа чүүл. Чижээлээрге, 8—10 класстарның 14 өөреникчизи уруглар школазының дыңнакчылары. Оларны Кызылдың уран чүүл школазынга өөредиири-биле ажылды школада чорудуп турар.

Музыка теориязы, хөгжүм херекселдеринге ойнаар талазы-биле эргежок чугула билиглерни дыңнакчыларга Каадыр-оол Монгушевич берип, училищеге өөренириңге оларны белеткеп эгелээн. Дыңнакчыларны Кызылдың уран чүүл училищезиниң башкылары хынгап, беседаны эрттирген. Салбак Кунгаа, Роля Сундуй, Айлана Чамыян, Марина Ховалыг, Түмен Монгуш дээш өске-даа дыңнакчыларга школаны доозупкаш, уран чүүл училищезинге кирип алырын сүмелээн. Профессионалдыг углаңнышкын ажылын уран чүүл училищези-биле сырый харылзаалыг эрттүрткаш, уругларның мурнунга сорулганы салып, ону чедип ап болурунуң оруун көргүзүп, өөредилгеге сонуургалдыг, кызымак болурун чедип алган.

Уран чүүл школазынга база бир классты немей ажыдарын планнап турар. Ак-Туругда танцыга сонуургалдыг уруглар, оолдар хөй. Оларның өөренип болуру хореография клазын ажыдар дээш хемчеглерни ап эгелээн. Аңаа өөренир күзелдиг уруглар аттарын бижидип алган. Күзелдиг шупту кижилерни хүлээп алыр арга чок. Ынчангаш 25 хире оолдар, уруглар ол класска өөренир.

Уран чүүл школазынга өөренип алган чүүлдерин ада-иелеринге бараалгадырын өөреникчилер күзеп турар. Ынчангаштың ада-иелерге көргүзер баштайгы улуг эвес программаны белеткеп турар. Ону Март 8 байырлалының бүдүүзүнде көргүзер.

Школаның амыдыралында бир онзагай чүүл — ону бот-орулга-чарылга байдалынга ажылдаар кылдыр доктаатканы. Чарыгдалдарны дуглаарда бодунун акша-хөреңгизин ажыглаар. Ону уругларның өөредилгези дээш ада-иелерни кирип турары телевирден тургускан. Чарыгдалдарны дуглап шыдаар акша-хөреңгилиг болур дээш өөредилге кижизиделгеге ажылын бедик деңнелге организастаар апаар. Ынчангаш школаның улуг эвес коллективи бот-боттарынга дузалажып, демниг ажылдап турар. Башкылар чүгле кичээлдер эрттирип турар эвес, а өске өөредилге черлеринге кирип болур быжыг билиглиг өөреникчилерни белетээр дээш бүгү күжүн, билиин берип, СЭКП ТК-ның февраль Пленумунуң негелделеринге дүүштүр ажылдап турар.

Шаңгыр-оол СУВАН.

Төрээн дылың өөрен

БАШКЫНЫҢ ХҮЛЭЭЛГЕЗИ

Чугаа культуразы дээрге, чоннуң культура сайзыралының база бир чугула кезээ. Төрээн дылын бедик-биле үнелеп, ооң чүгле литературлуг нормаларын сагыыр эвес, аңаа чугаага шын ажыглаары кижи бүрүзүнүң херээ деп бодаар мен. Бир эвес ук негелделер кижи бүрүзүнге сагыыры берге-даа болза, ниити билиглерни билген турары чугула. Чугаа культуразы сайзыраңгай кижини бил[и]я бедик, культурлуг, мөзүлүг деп үнелээр бис.

Мен маңаа бодумнуң чурттап, ажылдап турар районумда чугаа культуразынга хамаарыштыр чедир шиитпирлеттинмейн турар айтырыглар дугайында хууда хайгааралымны болгаш бистиң районда ол айтырыгны шиитпирлээринге тыва дыл, литература башкылары канчаар киржип турарын бижиксе-дим.

Эрзин республиканың өске районнарынга бодаарга, онзагай чер. Моол-биле кызыгаарлажып чыдар, чону хүндүлээчел, биче сеткилдиг, хоглуг. Улуг назылыг кижилери моол дыл кырынга хостуг чугаалажыр. Бичии уруглар безин «Четтирдим», «Силер» деп состерни долу, шын ажыглап турары чаптанчыг болгаш чараш. Чижээ: «Силер, авай, ажылдап чоруурнар ол бе?» Уруглар кандыг-даа бажыңга азы салгыжы-даа чүве тутсуп бээрге, мяап-ла ийи холу-биле алыр болгаш албан «Четтирдим» дээрин бо-ла эскерип болур. Ынчалза-даа тыва дылды словарь байлааның аайы-биле шын ажыглаар туржук орус, тыва, моол состерни холуп чугаалаар таварылгаларны бо-ла хайгаарап болур. Чижээ, «Кино барбас мен, ажим, настырым чок-тур», «Дүүн кежээ клубка азарттыг вечер болду» — дээш оон-даа өске. Мындыг янзылыг чугаалар дылды бокталдырар болгаш чугаа культуразының шынарын кудуладып турары хомуданчыг. Оон аңгыда узадыр адаар ажык үжүктерлиг состерни шын эвес адап турар таварылгалар бисте бар. Чижээ, чугаалаан —(чугаалан), харылаан — (харылан). Ыткыр болгаш дүлей үннерни сөстүң эгезинге шын эвес адаар таварылгалар өөреникчилерниң болгаш ниити чоннуң ортузунда бар. Тон—(дон), хол—(кол), дүрген—(түрген), демдек— (темдек).

Бистиң районда беш школа бар. Ниитизи-биле он тыва дыл, литература башкылары ажылдап, олар чылдан чылче билиин бедидип, чаа арга-дуржулгаларны өөренип турарлар. Ооң иштинде Нарын ортумак школазының эге класстар болгаш тыва дыл, литература башкылары чамдык бергедээшкинге таварышы бергилээр. Чүге дээрге Нарын суурнуң малчыннарның бирги класс уруглары тыва дылын билбес, моолдаар. Башкылар баштай оларны тыва дылынга өөредир ужурга таварыжыр. Чугаага дылдың нормаларын сагыыр, дүрүмнерин шын ажыглаар, моол болгаш орус сестерни тыва дыл-биле холувас, шын чугаалап, бижип өөредири тыва дыл, литература башкыларының кол сорулгазы боор турар.

Районда тыва дыл, литература башкыларының методиктиг каттыжыышкынын удуртуп турар мен. Сөөлгү ийи чылдарда тыва дыл, литератураның методиктиг каттыжыышкыны бодунуң ажылын бижидип, мурнакчы башкыларның чаа арга-дуржулгазын нептередип, кичээл-конференция, семинар, экскурсия, концерт, зачет кичээлдерни эрттирерин чаңчыл болдурган. Сөөлгү үеде бөлүктеп ажылдаар кичээлдерни нептередип турар бис. Район иштинде тыва дыл башкылаашкынын база тыва дылды үнелеп хөгжүдер, чугаа культуразын сагыыр сорулга-биле «Эвриканы» ажыглай бердивис.

Бирги чартык чылда район школаларының башкылары Эрзин ортумак школазынга кичээлдерге олуржуп, хыналда ажылдарны кылдырып, өөреникчилер ортузунда чугаа культуразын хынап, дуржулга солушканнар.

Чаңчыкпаан башкызынга хыналда ажылды кылдырткаш, (диктантыны) өске башкыларга хыналдыртар ажылды кылып турар бис. Өөреникчилерниң билиин бо ажылдың түңнелинде көстүп кээр. Дараазында Бай-Даг ортумак школазынга бардывыс. Ол школада тыва дыл, литература башкызы Г. Комбу 8 класска тыва дылга «билиг хынаарының» кичээлин эрттиргени онзагай болган. Кичээлдиң темазы «Грамматиктиг сайгарылга». Башкы янзы-бүрү аргаларны сигналдыг карточкаларны, «эжиини тып» деп оюнну, электрониканы ажыглааны чедиишкинниг болган. Ол ышкаш ол-ла школаның башкызы Д. М. Шаравии 10 класска О. Сагаан-оолдуң «Деспестер» деп романынга профориентациялыг кичээл-конференцияны эрттиргени кончуг эки болган. Кичээлге совхозтуң улуг зоотехниги С. Шойжулчапты база чалаан. Башкы кичээлди эрттирип турган уругларның дыл-домаанче кичээнгей салып, чугаа культуразының талазы-биле улуг ажылды чорутканын олурушкан башкылар онзалап демдеглээннер. Мөрен ортумак школазының башкызы Л. Карти бодунуң кичээлдеринге болгаш класстан дашкаар ажылдарынга чугаа культуразынга хамаарышкан айтырыгларны кииреринче чаңчыл болдурган.

Нарын ортумак школазының башкызы С. Бызаа тыва дылды орус болгаш моол дыл-биле холувайн, чугаа культуразын сагыыр талазы-биле сөөлгү ийи чылда үреттүнгелдиг ажылдап турар. Чугаа культуразының чамдык айтырыгларының талазы-биле бөлгүмнү организастап, чүгле өөреникчилер-биле эвес, суурнуң эвээктарының ортузунга ажылды чорудуп турар. Кичээлдеринге словарь ажылын база кижизидикчи талазынга үлегер домактарны билдилни-биле ажыглап турар.

Мен бодум чугаа культуразының чамдык айтырыгларынга хамаарыштыр сурда радио дамчыштыр темаларга лекция, беседаларны номчуп турар мен. «Тыва дыл — байлаавыс», «Төрээн дылывыска чоргаарланыр бис», «Дылды боктаалдырбас» болгаш оон-даа өске. Бо айтырыг талазы-биле кожавыс Тес-Хем районнуң башкылары-биле бүгү талалыг арга-дуржулга солчулгазын эрттен чылын эгелээн бис. Олар бистиң районга арткен чылын март айда келген.

Чугаа культуразын сайзырадып, литературлуг дылды чонга тайылбырлаары башкыларның херээ деп бодаар мен.

Улус бүрүзүнүң культуразын, төөгүзүн, дылын хүндүлээрининг эргежок чугулазының дугайында эш М. С. Горбачев февраль Пленумунга база чугаалаан болгай.

Валентина МОНГУШ.
Эрзин район.

ШУУТ ДЕЗИПКЕН БИС

● *Болган таварылга* ●

Буйволдар атаарлаар деп бодаваанынар. Ол дугайын оларның хөделиишкиннери херечилеп турган. Бис бурунгаар бир базымны кылырывыска, олар база бурунгаар бир базар болду. Оларны доктаадыр чүве чок хире. Кижиниң эрге-ажыы черлик бойдустуң дүрүму-биле үскүлежип кээрге, кижи ол талаар ужурга таварышкан. Бо таварылга мээң кээрамдан ыравас, уттундурбас-тыр.

Найробиниң соңгу-чөөн талазынче 250 км черге. Кенияның заповедниктериниң бирээзи Меру дээр национал паркка бо таварылга болган чүве. Бо чурттуң амылыг бойдузу-биле таныжарга кайгамчык чер болгай. Ооң элезин-хараганныг делгемнеринде парлар болгаш носороттар, зебралар болгаш жирафтар, тааннар, бегемоттар, куштар... Чүнү чок дээр! Оларның характерин, чаңын, берге байдалдарга таварышпас дээш оларның-биле найыралдажырының ниити дүрүмнерин билип алыры кажан-даа артык эвес. Буйволдар-биле «үскүлежип» келгенивисти чугаалап көрейн.

Эргижирел калган, ынчалза-даа мациангыры кончуг «Пежовус» Меру паркта бажыңга бисти чедирер дээш километрлерни «сырып-ла» турган. Амылыг бойдусту таалап көөр дээш далажып бар чорааныывыс ол.

Кенияның найысылалындан үнгеш, 400 ажыг км черни эрткен болдувус. Аажок көрүштүг Кения деп дагның (чурукта) баарынче бар чораан бис. Ак «бөргүн» кедип алган даг болгай. Баар бажыңывыска чедир хол сунардаа болза, чеде бээр дижири ышкаш, он ажыг км арткан.

Хенертен мурнувуска дириг хана туруп кан. Орукту черлик буйволдар коданы доора кежип турары ол чүве-дир. Шиш, коргулчун дег көк мыйыстарлыг аажок улуг буйволдар боттарының күжүн болгаш коргуш чок чорууп көргүзер дээзиг, далаш чок кежип тур. Төнчүзү чок чүве дег шуужуп турлар. Бызааларын (оларның чамдыктары дешкилежир-даа) думчуу-биле бурунгаар итпишаан кыс буйволдар чоруп тур. Арган, аарыг-даа буйволдар бар, оларның кылаштажыры пат, буттарын арай боорда көдүрүп чоруур. Оларның доозазының эртерин манаар болза имир дүжериниң бетинде чедип албас хире апарган. Эң улуг буйволдар таңныылдар дозору-даа ышкаш, орукту дүй туруп кан, өскелерин эрттирип турар.

Бистиң өг-бүлевистиң өңнүү, «Правданың» Кенияда корреспондентизи Валентин Иванович Коровиков чолаачылап чораан чүве болгай. Узун суук медээзин этсипкеш, дириг моондакты эртерин ол оралдашкан. Кайда боор. «Дозорлар» баштарын бистиң талавысче углааш, бисте утаууштур базыптылар. Ындыг «ужуражыышкындан» чайлаары-биле дедирлендивис. Буйволдар доктаап, туруптулар.

«Че, база катап чүткүдүп көөл[ү] бе?» — деп, Валентин Иванович айтырды. Мээң аамның чөпшээрежип, бажын доңгаш кылганын көргеш, ол газын тыладыр база берген. Буйволдар орукта чайлап бээрин бодазаан-даа. А кажан бистер орукту үш дугаар чаза тавары эртер деп оралдажырывыска, оларның характери шуут-ла арааданзыг апарган. Баштайгы удаада ышкаш, беш-алды эвес, а орукка турган бүгү буйволдар баштарын бурунгаар сунупкаш, бисти бүзээлей аарак базыптар болду. Билдинге берген: оралдажыр болзунза шорук! Дедир эгеш, бурт-ла дээн бис. Олардан каш чүс метр ырай бергеш, тыныш алган бис.

Буйволдар-биле «үскүлежиишкин» шак чартыы хире үргүлчүлээн. Ынчанмыже хүн база барган. Машина-даа иштинге болза национал паркка хонары озалдыг деп чүвени билир бис. Дораан-на карта көрдүвүс. Чаян боол, баар бажыңывысче база бир орук барын көрүп алдывыс. 15—20 км черни оюп чорааш, чедер. «Пежовустуң» ышкыштап турарын көрген болза каттырынчыг-даа. Ол-ла азып чорааш буйволдарга таварышкан черивиске катап чедип келген бис. Баш дескинген хире. 40 метр хире черде буйволдар орук кежир шууппушаан.

«Дүрген! Бисти бүзээлептер!» — деп, бирээвис хөлээн. Ынчалза-даа олар бисче кичээнгей салбаан, оруун уламчылап артып калган. Шуптувус өл-суг апарган ээп келдивис.

Африканың бойдузу бодунуң бижиттинмээн дүрүмү-биле чурттап турар. Кижилерниң дириг амытаннар-биле кожа турары оларга чүгле чаңчыктырар. Чижээ, ыяш адаанда удуп чыдар арзыланның чаны-биле ийи-үш метр чоок машиналыг эртип болур. Ол караан безин чивеш кылбас. Машинадан үнүп, аңаа дээй бээр болзуңза, шуут таарышпас. Ол дугайын буйволдар-биле ужуражылгавыс херечилеп турар. Бойдустуң тургускан чурумун хажытпас дугайында кол чагыгны уттупкаш, бо ужуражылгага таварышканывысты өткен хөйлеңнеривис кургадып тура, чугаалажып ордувус.

Александр СКОБЕЛЕВ.
(СЭТА).
Найроби — Москва.

АГААРНЫҢ КАДЫКШЫЛГА САЛДАРЫ КАНДЫГЫЛ?

Хөй санныг номчукчуларның айтырыгларынга харылап тура, дараазында чүүлдү демдеглексээн ийик мен. Агаарның база геофизиктиг факторларның комплекизинге бистиң организмивистиң хамаарылгазын баш мээзиниң оң талакы кезии контрольдап турар. А ынчаарга солагай талазы колдуунда социал адаптацияны хандырып турар.

Баш мээзиниң оң талакы кезииниң күүседир аргаларын таарыштыр ажылдадып ап болурун сөөлгү чылдарның шинчилелдери көргүскен. Ону чедип алыр дизе организмге долгандыр турар бойдус дугайында тускай медээни бээр апаар. Чаъстың болгаш хаттың даажы, бүрүлерниң сылдырааары, чалгыгларның шимээни, куштарның ырлаары, ногаан ыяштар, харлыг даглар азы часкы чурумалдар болгаш аңаа немештир кижиниң бодунуң шимченгир болуру — баш мээзиниң оң талазының чогумчалыг ажылдаарынга, бистиң кадыывыстың эки болурунга чугула чүүлдер болур.

Ажыл соонда эки дыштаныр дизиңзе ооаа шак дургузунда парк иштинге, хем эринге, дааш-шимээн чок ногаан кудумчуга агаарлап кылаштаарын утпаңар. Хүнде 5—6 километрни эртип турар болза, улам эки.

Доктаамал күш-культуралаары (эртенги зарядка, хаактыг селгүүстээшкин, эштири) баш мээзиниң хан-биле хандырылгазын күштелдирер, ынчан ооң ийи талазының кайызынга-даа хан аргилдези эки болур.

Мартта агаарның кадыкшылга багай салдарлыг хүннерниң дугайында чугаалап, силерниң кичээнгейиңерни хаара туттушаан, база катап сагындырарым болза, бистиң кадыкшылывыс, бистиң кадыывыстың ниити байдалы болгаш сеткил-хөөнүвүс, бистиң боттарывыстың амыдыралывысты канчаар организастап турарывыстан хамаарыжыр.

Бо чылдың мартта агаар байдалы кадыкка багай салдарлыг хүннер: 3, 7, 10, 17, 20, 26.

В. ХАСНУЛИН,
медицина эртемнериниң кандидады.
Новосибирск хоорай.

Редактор
В. С. ШАРАВИИ.

Агаар

Республикага сулуттап, аязыр. Чагбас. Хаттың күжү кошкак. Дүне 26—31, хүндүс 15—20 градус соор. Кызылга чагбас. Дүне 28—30, хүндүс 15—17 градус соор. Кызылга агаарның бажыышкыны улуг өскерилбес, кижилерниң кадыынга агаарның салдары таарымчалыг, II бөлүктүг. Дүнеки үеде 28, хүндүс 15 градус чедир бажышкын чавыдап, бедип, өскерлир.

Кино

МАРТ 4-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Сказка о прекрасной Айсулу» 11.00, «Короткое замыкание» 9.00, 12.30, 14.30, 16.30, 18.30, 20.30 (узатхан), бичии залга: «Тарзан» 9.30, 11.30, 13.30, 15.30, 17.30, 19.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Утро без отметок» 9.30, 13.10, «С чертями не шутят» 11.00, 14.40, «Должники смерти» 16.30, 18.40, 20.30 (узаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: «Двойной капкан» 15.00, 17.30, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Лиловый шар» 13.00, 15.00, 17.00, 19.00 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к-б: «Полёт над гнездом кукушки» 17.30, 20.00 шактарда.

КАЖАН, КАЯА, ЧҮҮ БОЛУРУЛ?

Хөгжүм-шии театры

Март 5-те. Делегейниң херээженнер хүнү — Март 8-ке тураскааткан байырлыг кежээ болгаш концерт 19 шакта. Сезоннуң мода моделдерин көргүзери 18 шакта.

Март 6-да. Уругларга Г. Лорканың «Кызыл чечек» деп шиизи 12 шакта, «Хаанныг куда» деп шии 19 шакта.

Март 7-де. Театр, филармония артистериниң, уругларның музыка, хореография, чурулга школаларының өөреникчилериниң, боттывынгыр артистерниң киржилгези-биле байырлал концерти 19 шакта.

Март 8-те. Оренбург филармониязының эстрада коллективиниң концерти болгаш шоодуг, ыры, хөгжүм кежээзи 19 шакта.

Алдан-Маадыр аттыг музей

Совет Армияның болгаш Шериг-Далай Флодунуң 70 чылынга тураскааткан делгелге 11 шактан эгелеп ажылдаар.

«Енисей» КБ

Март 5-7-де. Хоорай бүдүрүлгелериниң организацияларының кежээлери болур. Көргүзүг залы 11 шактан эгелеп ажылдаар. Чуруктар делгелгези, дискотека болур.

«Колос» КБ

Март 5-те. Март 8-ке тураскаатан кежээ 19 шакта. Март 6-де дыштаныр хүн клуву: «Аваларывыска, кырган-аваларывыска, дуңмаларывыска байыр чедирип тур бис» деп ыры, шүлүк конкуржу 12 шакта. Аныяктар кежээзи 19 шакта.

«Тыва тудуг» трестиң общежитиези

Март 7-де. «Боттарының холу-биле» деп конкурс 19 шакта. «Тыва суг тудуг» трестиң фольклор ансамблиниң концерти 14 шакта.

«Полиграфист» клуб

Март 7-де. «Че-ве, херээженнер!» деп конкурс 12 шакта.

Гастелло аттыг парк

Дыштаныр хүннеринде теннис, биллиард залдары, ойнаарактар автоматтары ажылдаар 11 шакта.

Столовайлар, ресторааннар трези

Март 7-де. Национал курлуна хүнү № 3 столовайга болур. «Огонек» кафеге «Өг-бүле дүштеки чеми» 12 шакта. «Молодежное» кафеге, «Улуг-Хем» ресторанга маңчы болгаш чигирзиг чемнер садар.

Пионерлер бажыңы

Март 7-де. Аваларга уруглар концерти 11 шакта.

Спортчу хемчеглер

Март 6-да. Кызыл — Эрзин оруунуң чоогунга хаак маргылдаазы 11 шакта.

«Херел» спортзал

Март 7-де. Баскетбол маргылдаазы 11 шакта.

Шыдыраа клуву

Март 7-де. Шыдырааага команда дайы-биле маргылдаа 11 шакта.

Теннис залы

Март 7-де. Теннис маргылдаазы 10 шакта. Автоорук техникумунуң залынга волейбол маргылдаазы 10 шакта.

«Совет Тываның 5 чылы» стадион

Март 7-8-те. Массалыг чүңгүлаашкын 10 шакта.

«Тайга» станция

Март 5-8-те. ГТО нормазын дужаары 11 шакта.

Телевидение

МАРТ 4-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — «Кижи болгаш хоойлу». 9.05 — 11.30 «Юлия Вревская». Уран-чечен фильм. 1-2 серийлары. Чапсарда (10.10) — Медээлер. 15.30 — Медээлер. 15.40 — Эде тургустунуушкун прожекторy. 15.50 — Эртемден болгаш оон сөзү. Дмитрий Николаевич Ушаков. 16.20 — Латвияның телевидение программазы. 17.10 — «Александр Покрышкин». Телефильм. 18.10 — «Согуушкун». «Нефть болгаш тундра». Экология болгаш соңгу чуктуң байлаан шиңгээдири. 18.40 — Бөгүн делегейде. 19.00 — Балет артистериниң концерти. 19.55 — «Камера делегейже көрүп тур». 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожекторy. 21.45 — 23.20 — Кежээки информация-музыкалыг программа.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Орус кыш». Док. фильм. 8.35; 9.35 — Төөгү. 4 класс. «Ыдыктыг дамыы». 9.05 — Англи дыл. 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга. Төөгү. В. И. Ленин — Октябрьның баштыкчызы. 10.35; 11.35 — Бисти долгандыр турар делегей. 1 класс. Бистиң аваларывыс. 10.55 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 11.05 — Англи дыл. 11.55 — «Күзүн ээп кээр бис». Уран-чечен фильм. 13.25 — «Сээн сонуургалдарың». Док. фильмнерниң баштайгы көргүзүү. 13.55 — Медээлер. 14.05 — 15.25 — «Баштайгы чорушкулер». 2-ги кезээ — «Онза чайы» 6-гы сериязы. 18.05 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — Уругларга фильм. 18.35 — «Аяя төөү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Фермаларда кыш». «Бот-орулга-чарылгага, шынар, ассортимент». 19.05 — Медээлер. 19.15 — «Бүгү-ле часкы чечектерни силерге, эргим херээженнер». Бүгү делегейниң херээженнер хүнү март 8-ке тураскааткан дамчыдылга. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чиштар!». 20.15 — «Штраустар өг-бүлезиниң музыказы». ССРЭ-ниң Күрүнениң үлегерлиг симфония оркестриниң концерти. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожекторy. 21.45 — 22.55 — ЧССР артистериниң концерти.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — «Дириг амытаннар дугайында». 19.15 — Улустарның аялгалары. 19.30 — «Амытанныг артарынга... турнеход». Эртем-тайылбырлыг фильмниң баштайгы көргүзүү. 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг удунар, чиштар!».

Адресивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ. КИЛДИСТЕРНИҢ: партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кадаа ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтерияның 3-43-41, солун келбейн барганда 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга арныы. Тиражы 24637 экз. Солуннуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыышкын херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажыы № 1.

Чагыг № 2673. ТС — 00645.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың март 5 суббота № 55 (13655)

1925 чылда үндезилеттинген. Өртээ 3 копеек.

СЭКП ТК-НЫҢ ПОЛИТБЮРОЗУНДА

СЭКП ТК-ның Политбюрозу март 3-те болган хуралынга Күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжыышкынының) дугайында Хоойлу күштүг боор эгелээниниң соонда бүдүрүлгелерниң ажыл-чорудулгазының дугайында айтырыгларны чугаалашкан. Экономиктиг реформаның баштайгы базымнары-ла хөй-хөй күш-ажылчы коллективтерниң ажылын идепкейжиттинин демдеглээн. Ажылчы чоннуң инициативазы болгаш ажыл-агыйжы тывынгыр чоруу бедиин, ажыл-агыйны чорудуларының экономиктиг методтары улам калбаа-биле ажыглаттынып турар. Долу бот-орулга-чарылгаже шилчиишкин бо чылдың баштайгы ийи айларының планының чедиишкиннниг күүседиринге дузалаан.

Ындыг болзажок СЭКП ТК-ның июль (1987 ч.) Пленумунуң планнаашкынга бүдүрүлгелерниң ролюн бедидер болгаш оларның ажыл-чорудулгазын херегленкчилерниң негелделеринге чагырты тургузар дугайында айтышкыннарының чамдык таварылгада боттагмайн турары демдеглеттинген. Ол дээрге чүгле эргелеп башкарылганың чаа системазынче шилчиишкин үезиниң онзагай чүүлдеринде эвес, а төпте болгаш чер-черде ажыл-херекти организастап турарында четпес чүүлдерниң уржуу болур.

ССРЭ-ниң Күрпланы 1988 чылдың күрүне чагыгларының системазынга чогуур удуртулганы хандырбаан, оон түңнелинде бүдүрүлгелерниң продукциязының ассортиментизин тодарадырынга база херээ чарып алыр партнерлар тып алырынга бот-тускайлаң чоруу кызыгаарлаашкынга таварышкан. Материал-техниктиг хандырылгада четпестер бүдүрүлгелерниң инициативазын хөгжүдеринге дыка шаптыктап турар. ССРЭ-ниң Күрхандырылгазы, оон чер-черде органнары тургустунуп кээп турар айтырыгларны кошкак шиитпирлеп турар. ССРЭ-ниң Саң министерствозу чер-черде саң-хөө органнарының ажылын оожум эде тургузуп турар. Банкылар бүдүрүлгелерниң кредит-санажылга болгаш касса хандырылгазынга үзүктелиишкиннерни болдурган. Хөй-хөй министерстволар боттарының ажылының стиль, методтарын эде тургузуп шыдаваан, чаа байдалдарга ажылдаар, бүдүрүлгениң иштики бот-орулга-чарылгазын шиңгээдип алыр талазы-биле бүдүрүлгелерге чогуур дузаны көргүспээн. Күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжыышкынының) дугайында ССРЭ Хоойлузун күүседирин шыңгыы сагыыры, бүдүрүлгелерниң инициативазын болгаш бот-тускайлаң чоруун хөгжүдеринге, бот-орулга-чарылгалыг харылзааларны калбаа-биле шиңгээдиринге, күрүнениң болгаш күш-ажылчы коллективтерниң эрге-ажыктарын шын дүүштүрериңге эргежок чугула байдалдарны тургузарын ССРЭ-ниң Күрпланындан, министерстволардан болгаш ведомстволардан, эргелеп башкарылганың чер-чер органнарындан негээн.

Эргелеп башкарылганың чагырып, дужаар методтарын ажыглаарын болдурбазын, чүнүң-даа мурнунда күш-ажылчы коллективтерге, хөй-нинити организацияларынга даянып турар, экономиканы удуртурунуң политиктиг методтарынче дидим шилчиирин Политбюро чер-черде партия органнарынга хүлээткен.

Ортумак болгаш оон биче ыраксылдыг ракеталарны узуткаар дугайында ССРЭ биле АКШ-тың аразында Керээ-биле холбаштыр инспекция ажыл-чорудулгазын организастаарының болгаш боттандырарының хемчеглерин хуралга чугаалашкан. Күштүг кылдыр бадылаттынган соонда керээ талазы-биле совет таланың бодунга алган хүлээлгелерин күүседиринге белеткел талазы-биле чамдык тодаргай айтырыгларны чугаалажып көрген.

Политбюро А. А. Громыконуң Венгр Улус Республиканга албанның найыралчы аян-чоруунуң түңнелдерин чүүлдүг деп санаан. Совет-венгр харылзааларның болгаш делегей политиказының талазы-биле СЭКП болгаш ВСАП-тың, ССРЭ болгаш ВУР-нуң турушталарының чаңгыс аай боор турары сеткил ханышкын-биле демдеглеттинген. Будапештиге найыралчы болгаш бот-боттарын билчириниң байдалынга эрткен ужуражышкыннар болгаш беседалар Совет Эвилели биле Венгрияның аразында харылзааларны, бүгү талалыг кады ажылдажылганы ам-даа шалкын хөгжүдеринче ийи таланың чүткүлдүүн көргүскен. ССРЭ-де эде тургустунуушкунуң чорудулгаларының болгаш социалистиг Венгрияның сорулгаларының чаңгыс утканыышкынныг боор турары совет-венгр харылзааларны бүгү тала-биле хөгжүдеринге чаа аргаларны ажыдып турар деп демдеглеттинген.

СЭКП ТК-ның Политбюрозу Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнениң иштики болгаш даштыкы политиказының өске-даа айтырыгларының талазы-биле шиитпирлерни хүлээп алган.

ШЕФ ДУЗАЗЫ

«Шекпээр» совхозтуң № 2 хойжу бригадазында төрүвес 3710 баш мал 10 кодаңда кыштаглап турар. Бригаданың девискээринде хар хөртүктелген болганда, ону тракторлар далбыйлап турар. Ол ышкаш совхоз төвү — Бичe-Тей суурнуң чурттакчылары малчыннарга шеф дузазын доктаамал чедирип келген. Давал-даяа тастаан хойларны олар ажаажып, эмнежип, уктарны даарап бөрип турарлар. Кодан бүрүзүнде мал чеми бар. Суттуң үзүктел чок сөөртүн чедирип турар.

Бригада бо чылдан эгелеп өг-бүле керээзинче кирген. Бо талазы-биле совхозтуң зооветспециалистери, экономистер малчыннарны үргүлчү өөредип, чаа арганың дугайын тайылбырлап берип турарлар. Чаа арганың ачызы-биле олар хөй продукцияны алыр бис деп тус-тузунда хүлээлгелерни алгылаан.

Байкара БАГЫТ-ООЛ.
Барыын-Хемчик район.

Дүвүрээзинниг медээ

ЭРГИЖИРЭЭН КАЖАА, БАЖЫҢ

Ол кыштагны тутканда бээр 28 чыл эрткен. Мурнунда аңаа Ховалыг Арандол кыштап чораан. Кажаа эргижирээн Дээвиири, серизи ыргайып бадып келген. Берт-Дагда ол кыштагда бо кыжын «Х Улуг хурал» совхозтуң аныяк малчыны Владимир Мекпер-оол ниитиниң малын кыштадып турар. Төрүүр хой январьдан эгелеп оолдаан. Ам адакталган. «Бичии эрги кажаа иштинге хураганнарны нелеринге ыдып бээри берге-дир» — дей, сакманчылар Валентина Мекпер-оол, Каракыс Монгуш хомудап турарлар.

Малчынның чурттап орар орап-савазы база эргижирээн. Сакманчылар чурттаар бажың база чидыг. Кыштагда чунар-бажың, арыгланыр чер база чок.

Эрги кажааларлыг, бажыңнарлыг малчыннарның амыдырал хандырылгазын экижидеринге кичээнгейни күштелдирер болза эки.

Кызыл-оол САГААН-ООЛ.
Кызыл район.

Төрээн чуртувуста

КРАСНОЯРСК. Норильскиниң даг-металлургия комбинадының инженер-техниктиг ажылдакчылары бүдүрүлгениң ажыктыг чоруун бедидер, камналга чурумун күштелдирер талазы-биле перспективтиг программаны ажылдап кылгаш, боттандырып эгелээн.

Металлдар аңгылап алыры-биле эзилдирген руданы дамчыдар янзы-бүрү диаметрлиг титан холуксаалыг демир хоолайлар кислоталардан болгаш өске-даа бүдүмелдерден үргүлчү үрелип, оларны солуурунга хөй акша-хөреңги чарыгдаттынып турган. Комбинаттың инженерлери демир хоолайларны шил хоолайлар-биле солуур эптиг арганы тыпкан. Шил хоолайлар кислотага үрелбес, камныг эдилээр болза үр үеде ажыглаттынар.

Ажыл-агыйны чорударының чаа аргазынче шилчээн бо коллектив чүгле ол чаартылгадан бо чылын бир миллион рубльдиң камналгазын алыр.

БРЕСТ. Пружан районнуң «Май 1» колхозу долу бот-орулга-чарылгаже шилчээш, бодунда бар кол фондуларның учёдун сайгарып кылырга, ажыл-агыйда ажыглаттынып турар дөрт тракторнуң бирээзи-ле артыкшылдыг болган. Колхозчулар төлээлекчилерниң нийти хуралынга ол айтырыгны сайгарып чугаалашкаш, артык тракторларны өске черлерге садыпкан.

Трактористеп турган механизаторлар ажыл-агыйның өске адырларында ажылдай берген. Артыкшылдыг апарган трактористер ажылдаар чаа цехти ажыткан. Бот-орулга-чарылгалыг чаа тургустунган цех тудуг ажылдары кылып, оруктар септеп база чоңга ачы-дузаны чедирип турар. Колхозчуларның огородун ажылдап кылыры, оларның сигенин, ыяжын белеткээри дээш өске-даа чүүлдерни ол цехтиң ажылчыннары кылып турар. Бо чылдың эрткен айларында чаа цех орулгалыг ажылдаан.

ЧИТА. Забайкальениң колхозтары болгаш совхозтары бо чазын хөй чылдыг сигеннерниң чаа сортунуң үрезиннерин чажып тарыырлар. Хой болгаш сүткүр мал ажылының эртем-шинчилел институдунуң селекционерлери боттарының чогаадып тургусканы «Арей» болгаш «Кенон» деп, хөй чылдыг сигеннерниң үрезинин ажыл-агыйларга саткан.

Чаа сорттарның үнүш-дүжүткүрүн каш чыл дургузунда янзы-бүрү хөрзүннүг черлерге шенээн. Моон мурнунда тарып турган сигеннерге бодаарга, ол сорттар ийи катап хөй дүжүттүг бээр болган. Олар каакта алмапас база бөге аарыгдан аарывас шынарлыг.

ЛЕНИНГРАД. Ленинград — Витебск деподa доктаамал ажылдаар бригадирлер школазы ажылын эгелээн. Аңаа бүдүрүлгениң ортумак звенозунуң удуртукчулары боттарының билиг-мергежилин бедидип турар. Академик В. Н. Образцов аттыг институттуң эртемденнери школаның дыңнакчыларынга экономика, күш-ажылды организастаарының, педагогика талазы-биле лекцияларны номчуп турар.

КАЗАНЬ. Хоорайның улусчу контроль комитеди бо чылдың эгезинден эгелеп өске-даа контроль-ревизия органнары-биле дугуржуп турган, хыналда ажылы чорударының чаа аргазын ажыглап эгелээн. Контроль органнары ам моон мурнунда турганы ышкаш, үүрмек янзы-бүрү хыналдалар кылырып соксаткан. Ам хыналдаларны адырлар азы чоннуң негелде-херегледериниң аайы-биле комплекстиг чорудуп турар. Оон түңнелинде хыналда кылырының саны ийи катап кызырылган.

(СЭТА).

БРИГАДИР ИННОКЕНТИЙ КАРПОВ

Улуг-Хемниң төвү Шагаан-Арыг хоорайның беш каът бажыңнары ол черни аян кире берген. Бедик тудугларның хөй келиинге сураглыг тудугжу Иннокентий Маркелович Карповтуң бригадазы киришкен. Бригадада орустар, тывалар болгаш оон өске-даа национальностарның кижилери бар.

— Маңаа тос каът бажыңны тудар бодаан бис. Бо черниң адаанда элезин бар. Ынчангаш хөй каът бажың тудары болдунмас хире боорга, ам база беш каът бажыңның тавааң салып тур бис — деп, хоочун бригадир чугаалады.

Олар чаа бажыңның тавааң салып доозупкан, бирги каъттың ханаларын салып кирер дей берген. Калбак панель тудуг кезектеринден тудуглар кылырынга мергежээн бригада ам 139 квартиралыг бажыңны кылып эгелээри ол.

ЧУРУКТАРДА: бригадир И. Карпов.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Тудугжуга сөс

БҮДҮРҮКЧҮЛҮГ, ТҮҢНЕЛДИГ БОЛУР ИЙИК

Шериг албанындан чанар үевис чоокшулап келирге, аравыста сүмелештивис: тоо бызарай чарлып чоруй барбайн, төрээн Тывавыска баргаш, чаңгыс коллективке ажылдаар! Дугурушканывыс ёзугаар, чеди кижи тиигин-биле Кызылдың бир улуг тудуг организациязынга чеде бердивис. Бисти аңгы-аңгы бригадаларга хуваап кааптар деп барган.

— Тудугжулар херек черлер эвээш эвес болгай, оолдар — деп чаңгыс коллективке ажылдаар, дайынчы найыралды быжыглап, шериг соонда чарылбас деп сөстүң эгелекчизи болган эживис Эртине Лопсан ынчан чугаалады: — Шагаан-Арыгже чоруптар-дыр — деп база саналдады.

Халашкан тудугжу солдаттар бистерге база-ла шеригден халашкан эш-өөрлеривис немешти. Ам Шагаан-Арыгда бир ай ажыг ажылдай бердивис.

Бригаданың кол өзээ болур чеди кижи бис дөгере дөрткү разрядтыг дашчылар бис. Ынчалза-даа «Шагаан-Арыг тудуг» трестиниң № 18 КМК-зының удуртукчулары биске эргежок, шенээн-даа чүве ышкаш, хүүрек-биле оңгар кастырып каан. Дүүнгү солдаттар, дааскап ажы — ажыл-ла ыйнаан дээш, ол ажылды доозуп бердивис. Оон-на харын бисти школа тудуунче кирген.

Бо объектиниң кайы хире харысалгалыын биске тайылбырлаан. Ол хирезинде бээр кичээнгей четпес деп көрдүм. Бирде сүг, бирде туйбу, цемент чок болур. Чок болза автотранспорт тывылбас. Өске бригадаларның чедир кылбайн барган тудуунга ажылдаарга, эки чүве кайда боор. Ынчалза-даа кызыдып-ла тур бис. Шериг чурумунга өөренип калган болгаш ындыг чүве ийикпе. «Шагаан-Арыг тудуг» тресте күш-ажылды организастаалының дыка куду деңнелде турарын пат кайгадывыс. Хоорай тудуу дүүн чаа эгелээн эвес-ле болгай, шуудай бээр хире болган.

Аңгы үеде школаның спорт залын болгаш ажылагый корпузун чедир кылып тур бис. Ам 17 кижи составтыг апарган бистиң бригадавыска бо дээрге эвээш хемчээл-дир. Чаа объектиден биске берген болза деп күзелдиг бис. Бо айтырыгны колоннаның начальниги Олег Ткачевтуң, кол инженер Геннадий Хитяевтиң мурнунга тургузуп турдувус. Амдызында оруглуг харыы албадывыс.

Бисти аңгы комсомолчу-аныяктар бригадазы кылдыр тургузарынга трестиң комсомол комитеди, оон секретары Мерген Анай-оол бот-түт дузаны көргүскен. Кижилерни ажылга киирип каап, оон оларның дугайында уттуптар таварылгалар турар боор чүве. ВЛКСМ комитединиң талазындан ындыг болбас боор деп идегээр-дир бис.

Трест бистиң чурттаарывыска таарымчалыг байдалдарны тургусканын демдеглевес арга чок, общежитиелерде оруннарны берген. А ажылдаарынга ындыг байдалдар тургустунган болза!? Баштай ажылдап эгелээрде, безин чадаарда отвес (шигаекчи) чок ыры-най бергедедивис. Бүдүн тресте ындыг херексел чок болган-дыр. Ам бригадавыста вагончик, херекселдер шыгжаар чер чок. Чүү-хөө херекселдеривисти душкан-на черге чажыра идип каар-дыр бис. Күш-ажылды организастаары Архимедтиң бызазы ышкаш апарган үеде, бисте олче сагып салыышкын ындыг боор артып турары элдептиг. Ортумак звенонуң инженер-техниктиг ажылдакчылары, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң чугаалааны ышкаш, ажылынга немептер болза, бистиң дашчыларның кылган ижививис дыка-ла бүдүрүмчелиг болур ийик.

Шолбан МОНГУШ.
«Шагаан-Арыг тудуг» трестиң № 18 КМК-зында халашкан солдаттардан тургустунган комсомолчу-аныяктар бригадазының кежигүнү.

Үндезин реформаның оруу-биле

КУРЛАВЫРЛАРНЫ САНАП ӨӨРЕНИР

ССРЭ-ниң Чурттала-социал банкызының Тыва республика эргелелиниң хайгааралынга долу бот-акшаланыышкынче болгаш бот-орулга-чарылгаже кирген сес бүдүрүлге кирип турар. Оларга Кызылдың мебель, дааранылга фабрикалары, Шагаан-Арыгда, Чадаанада, Туранда, Сарыг-Септе үлетпүр комбинаттары, суг-белек болгаш чоннуң үс-шевер кылыгларының шенелде бүдүрүлгези, прибор септээр бүдүрүлге хамааржыр. Ам оларның бирээзиниң январь айда экономиктиг байдалынга доктаап көрейн.

Дааранылга фабриказы январьда продукцияны саңгарларның планын бурун күүсеткен. Бараанныг продукция бүдүрерин 101,3 хуу боттандырып, 4,2 хуу өзүлдени алган. Ажылдап кылыышкынның нормативтиг өртээ, чиг эттиң өртээ санаваска, дуглап шыдаан. «Н» индекстиг продукция бүдүрери эрткен чылдыынга бодаарга, 54,4 хуу өскен. Нормативтиг өртек-биле чоннуң херегле бараанның бүдүрери көвүдээн.

Коллективтиң ажылының кол көргүзүү — продукция бээр керээни болгаш чагыгларны күүседири. Айның планы күүсеттинген болгаш мурнукузундан дээре көргүзүглер чедип алдынган. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң темпизи ортумак шалыныы 17,5 хуу мурнап турар. Продукцияның бот-үнези болгаш орулга планы долу күүсеттинген.

Кызылдың дааранылга фабриказында саң-хөө байдалының талазы-биле тайылбырны ССРЭ-ниң Чурттала-социал банкызының Тыва республика эргелелиниң начальниги Александра ДАНЧЫ-ООЛ берген.

Банкыга өрези 258 муң рубль. Москва баазазындан, Красноярскиде заводтан каттыштыр 12 муң рубльди чедир албаан. Фабриканың бээр өрези 51,3 муң рубль. Оон аңгыда, бүдүрүлге 1986 чылда он чылга алган банк чээлизи нормативтериниң өскени-биле чылда алды хуу азы 82,4 муң рубльди 1989 чылдың январь айдан 1998 чылдың январьга чедир чылдың-на төлээр хүлээлгелиг.

Кызылдың дааранылга фабриказы долу бот-орулга-чарылгаже 1987 чылдың март 1-де шилчээн. «Востоксибшвейпромнуң» айтышкынын ёзугаар фабрикада 1990 чылга чедир орулганы үлээриниң экономиктиг нормативтерин бадылаан. Бо чылын чүгле бүдүрүлге фондулары дээш бюджетче төлевир алды хуу кылдыр тодараттынган. Кыска хуусаалыг чээли дээш банкыга хуу төлевирин 55 муң рубльге планнаан.

Орулганың нормативтиг үлелге схемазының хевиринден алгаш көөрге, дааранылга кылыгларын сайгаргазындан январь айда 442,3 муң рубль алдынган, план долузу-биле дуглаттынган, продукцияның бот-үнези план ёзугаар 400,2 муң рубль кылдыр санаттынган, ооң иштинде нормативтиг арыг продукцияның көргүзүү-биле тургустунган шалың пландан ашкан. Түңнелинде сайгарылгадан арыг орулга 42,1 муң рубль болган.

Алдынган орулга «Н» индекстиг продукция бүдүрүлгениңден алдынгаш, бюджетче кииртинген 24 муң рубльге эвээжээр. План 4 муң турган болза, ону боттандырганы 24 муң рубль апарган, ынчангаш эки шынарлыг бараанны бүдүрүлгенинден 40 муң рубльди алган болгаш пландан ажыр 20 муң рубль арыг орулга алдынган. Ол ышкаш орулга калбак херегледиң бараанларының сайгарылгазындан алдынган 1 муң рубльге база эвээжээр.

Фабрика бүдүрүлге фондуларының ажыглалы дээш январьда алды хуу төлевирни, 1 муң рубльге ажыр шилчиткен. Коллектив күш-ажылчы курлавырлар дээш база өске-даа төлевирлерден хосталган.

Бо чылын бүдүрүлгениң хөгжүлдезиниң фондузунче 225 муң рубль көрдүнген. Эрткен чылын ажыглаттынмаан 33 муң рубль-биле бо чылдың хөреңгизи 192 муң рубль дөртен машиналарны, аңаа артык кезектерни, дериглерин садарынче, 100 муң рубль платье даараар шугум тургузарынче үнер.

Социал хөгжүлде фондузунче 170 муң рубль үнер. 1987 чылдан арткан 118 муңга бо чылдың 52 муңун кадыпканы чурттала тудуунга херегээр кылдыр алган 35 муң рубль чээлини төлээринге, ниити чурттаага бажыңның септелгезинге, аңаа эт-сеп садарынга, культура-массалыг хемчеглер чорударынга үнер. Акша-хөреңгиниң бүдүрүлге боду чарыгдаар эргелиг апарганда социал айтырыгларны чедимчелиг шиитпирлээринге идиг бээри чугаажок.

Материалдыг идиг бериишкинниң фондузу 93 муң рубль, ооң иштинде планнаттынган 71 муң рубль орулга, «Н» индекстиг продукция бүдүргениинден алган 18 муң рубль орулга, эрткен чылдан келген 4 муң рубль. Бо түңден 60 муң рубльди шаңналче, чыл түңнели-биле төлевирже 21 муң рубльди, материалдыг дузаламчыже болгаш чарып тиилекчилерниң шаңнаарынче 12 муң рубльди үндүрер.

Түңнелинде чүнү чугаалап болурул дээрге, продукция берилгезин долу күүседир болза, коллектив чаа арганы быжыы-биле турумчудуп болур. Чаа аргаже кирген бүгү бүдүрүлгелерниң бөгүнгү кол сорулгазы — партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязын чедиишкинниг уткууру.

СОРТТАРЫ БУДАЛЧАК ДИЛИГ МАТЕРИАЛДАРЫ

● Күрхайгаарал лабораториязының болгаш «Шынның» рейдизи ●

«Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжыышкынның Туранда ыяш белеткээр пунктузунуң коллективи январьда бараанныг продукция бүдүрер база керээлер ёзугаар продукция бээр талазы-биле планныг онаалдаларын күүсетпейн барган. 2,1 муң рубльдиң дилиг материалдарын, 7,5 муң рубльдиң эжик блоктарын, 11 муң рубльдиң шала манзаларын чедир бүдүрбээн. Февральда 162 муң рубльдиң бараанныг продукциязын бүдүрер план 170 муң рубльге күүсеттинген. Продукция бээриниң планы база-ла күүсеттинмейн берген.

Январьның кайнап күүсетпейн барганы, февральдың планныг онаалдаларын чүнүң ачызында күүседип алганын рейд бригадазының кежигүннери, пунктуңуң удуртукчулары болгаш саң-хөө аппарадының ажылдакчылары-биле сайгарып көрген. Эжик блоктарын кылырынга ажыглаар чүк чок болганындан, дилиг материалдарын сорттап шыдавайн барганындан, кургадыр камералар эвээш боор турарындан планныг онаалдалар январьда күүсеттинмээн. Маңаа кымны буруудадырыл? Бүдүрүлгениң удуртулгазы, специалистери бүдүрүлгеге херегээр материалдар-биле хандырылгаже чогуур кичээнгейни салып, чагыгны ойшааңда киирген турган болза хандырылгага үзүктелиишкин турбас турган ийик. Ыяш дилдирер болгаш чонуурар дериг-херекселдерин эде дерип, чаартып турган болза, ол дериг-херекселдер үрелип, ажылга саат ужуражып бас болгай.

СЭКП-ның XIX Бүгү-эвилел конференциязының чылы болур 1988 чылда бүдүрүлгениң ажыл-ишчилери бедиткен социалистиг хүлээлгени алган. Ында мындыг одуруглар бижиттинген. Бо чылдың марттан эгелеп коллективтиг керээже шилчиир. Чыл планынга немей 4 муң рубльдиң продукциязын бүдүрер, ооң иштинде 30 дөрбелчин метр эжик блоктарын, 20 дөрбелчин метр сонга блоктарын, 40 кубометр дилиг материалдарын бүдүрер болгаш 40 кубометр тудуг ыяжын сөөртүр. Конференцияның ажыттынар хүнүн таварыштыр чартык чыл планын күүсеткеш, 2 муң рубльдиң бараанныг продукциязын пландан ажыр бүдүрер.

Боттарының алган хүлээлгелерин чедиишкиннинг боттандырар дээш бүдүрүп турар продукцияның шынарын экижидер, үрей кылыр чорукtарын болдурбас дээш күш-ажылчы коллектив кежигүннери кылып ажылдаар апаар. Чазаныр цехтиң бүдүрүп турар продукциязы — эжик болгаш сонга блоктары. Херегленкчилер — Агроүлетпүркүркомнуң тудуг организациялары. Күрхайгаарал лабораториязының ажылдакчылары бо бүдүрүлгениң бүдүрүп турар продукциязының шынарын кезек-кезек хынап, ынчалза-даа ол хыналдалардан пунктуңуң удуртукчулары чогуур түңнелдерни үндүрбээн болгаш шынары куду продукцияны бүдүрери уламчылавышаан.

Мурнунда чоруткан хыналдалар үезинде илереттинген четпестерни эдип алыр талазы-биле боттуг хемчеглерни пунктуңуң удуртулгазы ап чорутпайн турарын барымдаалааш, бо марттан эгелеп чазаныр цехтиң продукциязынга күрхайгаарал лабораториязы онза чурумну тургускан. Ол чүл дээрге, бүдүрүп турары эжик болгаш сонга блоктарын бо бүдүрүлге ийи ай дургузунда хыналда чокка база күрхайгаарал лабораториязының инспекторунуң чөпшээрели чокка сайгарар эргези чок дээни ол.

Кандыг хажыдыышкыннарны болдуруп турарыл? Сонга блоктарының тургузуу шын эвес, ону тудуштурган черлери болгаш хемчээли стандарттарга дүүшпес, чаъс суу бадар кестер кылбаан. Сонга блоктарының кезектерин хырбалавайн, анаа-ла эптеп каан. Хоюглаан шынары база багай. Сонга болгаш эжик блоктарында үрелик черлер болгаш будук орну хөй.

Дилиг материалдары кылдыр ажыглаары-биле уштарын кескилеп каан болгаш уштарын чеспээн манзаларны база бүдүрүп турар. Тудуг материалдарын сорттап турарында четпестер ам-даа бар. Рейд кылып турган үеде сорттары будалчак дилиг материалдары база илерээн. Үшкү сорттуң дээш аңгылап каан манзаның аразында дөрткү сорттуң манзалары безин бар. Бирги, ийиги сорттуң бөлүк манзаларының аразында бирги сорттуң үш, ийиги сорттуң 24, үшкү сорттуң 5 манзазы бар болган. Кылган ажылдың хемчээлин улгаттырып, сорттарын будап турарга, план күүсеттинер арга тургустунуп кээп турары ол эвес бе?

Ажылды четпес организастап база технологтуг дериг-херекселдер элеп, эргижирепкелгениниң түңнелинде шак мындыг хажыдыышкыннарны болдуруп бүдүрген продукцияның шынары багай боор турар. Бүдүрген продукцияның шынарын хынаар техниктиг хыналда килдизиниң мастери А. Г. Кирюшкин ук контрольду чогуур деңнелде тургуспайн, негелде чок ажылдап турарындан үрей кылыр чоруктар боор турар.

Технологтуг дериг-херекселдерниң эргижирей келгени база эргежок чугула станоктар чедишпейн турары продукцияның шынарынга салдарлыг боор турар. Р-65 марканың эрги пилорамазын ам-даа ажыглавышаан. Ынчангаш ындыг эрги дериг-херекселдер болганчок үрелип турар. Үрелген черлерни солуптар артык кезектер база чок. Чазаныр цехте 13 станоктуң чүгле ийизи чаа. Эрги станоктарның бүдүрүкчүлүү база куду. Бүдүрүкчүлүг ажылдаар, продукцияны шынарлыг кылыр дээр болза, бо цехке 30 станок херек.

Планныг онаалдаларны чедиишкинниг күүседиринге кижи фактору улуг рольдуг. Ажылчыннарның ажылдаарынга таарымчалыг байдалдар тургустунмаан. Пилорамада ажылдап турар ыяш дилдирикчилери чүгле кырын шып каан, оон-моон хадып турар, самдар сери адаанда ажылдап турар. Ажылчыннар чемненир столовая моон мурнунда ажылдап турда, дүштеки чем соонда дыштанып алыр үе база турган. Райпо баштаар чери ажылчыннар столовязын ийиги категорияның столовязы кылдыр шилчидиптерге, чем өртээ 1 рубль 50 копеектен 2 рубль чедир аартаан. Чем өртээ улуг боорга, оон чемненир кижи чок болу берген. Ам столовая шуут хагдынган.

Моон кандыг түңнелди үндүрүп болурул? Бүдүрүп турар продукцияның шынарын экижидер, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидер, ажыл-агыйны башкарарының чаа байдалдарында орулгалыг ажылдаар дээш бүдүрүлгениң удуртулгазы дериг-херекселдерни чаартыр, ажылчыннарга таарымчалыг байдалдарны тургузуп бээр дээш боттуг хемчеглерни алыр үе келген.

Рейд кежигүннери: Татьяна ГОРБУНОВА, күрхайгаарал лабораториязының күрүне инспектору; Маннай-оол ОЮН, «Шынның» корр.

Партийжи амыдырал: кадрлар-биле ажыл

НЕГЕЛДЕНИ КҮШТЕЛДИРИП ТУРАР БИС

СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң болгаш партия Тыва обкомунуң V пленумунуң эде тургустунуушкун база кадр политиказының талазы-биле салган сорулгаларынга дүүштүр партия ажылының стилин, арга-методтарын сайзырангайжыдар, кадрлар-биле ажылды экижидер дээш партия райкому ажылдап турар.

СЭКП райкомунуң ажылының регламентизин бадылаан, хуралдарының санын кызырган, ажыл шагының үезинде партия эге организацияларының секретарьларын, удуртукчуларны райкомче келдирерин, медээлер чыырын, ындай-бээр саазыннар чорударының санын кызырган. Партия, совет, ажыл-агый органнарының удуртукчуларының бот-башкарның, бот-идепкейлиг, чогаадыкчы ёзу-биле партия эге организацияларынга, күш-ажылчы коллективтерге, чонунуң чурттап турар черинин аайы-биле ажылдаарынга практиктиг дуза чедирерин таарымчалыг байдалды тургускан.

Кадрларны шын шилип алыр, оларны ажылга таарыштыр тургузар, өөредир, кижизидер, даандырган ажыл-херээнге харыысалгазын бедидер дээш партия райкому, партия организациялары чамдык хемчеглерни алган. Үлетпүр бүдүрүлгелериниң, организацияларның удуртукчуларында, кол специалистерде дээди эртемниг, ажылын билир, арга-дуржулгалыг эштерни депшиткен. Удуртукчу кадрларның ролюн болгаш харыысалгазын бедидери-биле оларның отчёттарын пленумнарга, партком, партия, партбюро хуралдарынга доктаамал дыңнаарын практикалап турар. 1987 чылда алдан хире коммунист отчёдун берген. СЭКП райкомунуң секретары Б. А. Кучеренконуң, район прокурору Ю. Х. Дажы-Сегбениң болгаш өске-даа удуртукчуларның отчёттарын райкомнуң пленумунга, бюрозунга дыңнаан.

Партияның демократияны, ажык-чарлыг чорукту калбартыр талазы-биле салган сорулгазын күүседир дээш боттуг ажылды райком, партия организациялары чорудуп турар. Бүдүрүлгелерниң, совхозтарның, организацияларның удуртукчуларын соңгуурун боттандырып эгелээн. Каый-бир коллективтиң удуртукчузун соңгуурда ийи-үш кандидатураны депшидип үндүргеш, оларның иштинден эң-не ажыл-ишчизин, негелделиин, билиин шыдраан чон соңгуп ап турар. Чадаананың автотранспорт бүдүрүлгезиниң начальниги В. В. Поздяевти, «Большевик» совхозтуң партком секретары К. Б. Кара-Монгушту, «Искра» совхозтуң Чодар трактор-хову бригадазының бригадири Д. С. Ооржакты, ВЛКСМ райкомунуң бирги секретары Л. Ы. Куударны болгаш өскелерни-даа коллектив кежигүннери боттары шилээш, соңгуп алганнар.

Удуртукчуларның, улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларының специалистериниң ажылынга харыысалгазын, билиин, мергежилин бедидеринге аттестация биче эвес рольдуг болуп турар. Ону барымдаалааш, СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлерин ёзугаар бо чугула хемчегни партия райкому, райкүүском боттандырарынче кирген. Районнуң агроүлетпүр комплекизиниң, улус чырыдылгазының, кадык камгалалының, административтиг органнарының ажылдакчыларының ортузунга аттестацияны эрттирген. Бо хемчегни чорудуп турар үеде кадрларның ажылының чединмишкиннерин, четпестерин илереттинген, ажылды эде тургузары-биле моон соңгаар кандыг айтырыгларже кичээнгей салыры, түңү кылыры ынчаар тодаргай илерээн, ынчангаш кадрлар-биле ажылды экижидеринге ол салдарны чедирип турар.

Партияның амгы негелдезинге дүүштүр кадрлар-биле ажылды экижидер дээш партия комитеттери, партия эге организациялары чогуур хемчеглерни ап турар. СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг, «Чыраа-Бажы» совхозтарда, Чадаананың № 1, 2 школаларында партия эге организациялары кадрларны шилип алыр, ажылга таарыштыр тургузар, өөредир, кижизидер талазы-биле ажылды өскелерден дээре чорудуп турар. Онаашкан херээнге ээ-харыысалгалыг, эде тургустунуушкунуң негелделеринге дүүштүр чаа ёзу-биле ажылдаарының аргаларын, хевирлерин дилеп, тып ап чоруур кадрлар районда эвээш эвес. «Чыраа-Бажы» совхозтуң директору М. Б. Донгак, СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң партком секретары О. А. Сат, ол-ла ажыл-агыйның кол экономизи Д. М. Монгуш, Чадаананың хөмүр-даш участогунуң кол инженери Б. С. Толмачев, райкүүскомнуң иштики херектер килдизиниң начальниги С. С. Монгуш, Теве-Хая кожуун Совединиң күүском даргазы А. О. Куулар, Дөргүн сүт-бараан фермазының эргелекчизи А. С. Монгуш болгаш өскелер-даа аңаа хамааржыр.

Партияның XXVII съездизиниң, СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң шиитпирлериниң негелделеринге дүүштүр партия райкомунуң, партия эге организацияларының кадрлар-биле ажылын анализтеп көөрге, оларның шилилгезинде, ажылга таарыштыр тургузарында, кижизидилгезинде четпестер ам-даа уламчылавышаан. Кадрлар депшидерде ажыл-агыйжы, моральдыг мозу-шынарын, билиин, туруштуун, негелделиин барымдаалавас чоруктар бар. Даандырган ажыл-херээ дээш удуртукчу кадрлардан шыңгыы, принципиалдыг, партийжи негелдени ам-даа тургуспайн турар бис. Ооң уламындан бодунуң бедик адынга төлеп чок, ажылынга ээ-харыысалга чок, чон ортузунга ажыл чорутпас, чогаадыкчы, чаа аргалар дилевес, ажыглавас, күүседикчи сагылга-чурумну кошкак, күш-ажылдың сагылга-чуруму кошкак, күш-ажылдың сагылга-чурумун үрээрлер тасаржып турар. Сөөлгү ийи чартык чылда районга чээрби чеди партия, совет, ажыл-агый удуртукчулары солушкан.

Районнуң кол экономиказы мал ажылы, ындыг турбуже, ооң баш санын өстүреринче, продуктулуун бедидеринче, уксаазын экижидеринче чогуур кичээнгейни РАУК-туң, совхозтарның удуртукчулары, мал ажылының специалистери сагып салбайн турар. Ынчангаш мал ажылында четпестерин чайладырының дээштиг хемчеглери алдынмаан. Эрткен чылын райондан алды муң ажыг бода болгаш шээр мал өлүп хораан. Совхозтарның эът, сүт, дүк бүдүрүп турарының бот-үнези планда көрдүнгенинден улуг. Район күрүнеге эът, сүт, дүк садарының планныг онаалдаларын 1987 чылда күүсетпээн. Бо четпестер болза, партия райкому, парткомнар кадрлар-биле ажылды сулараткаанының уржуундан болган. Кодээ ажыл-агыйы айтырыгларын дорт хамыылаар РАУК чөвүлелиниң даргазы С. К. Долгар негелдеге чедир ажылын эде тургуспаан. РАУК-туң специалистериниң, совхозтарның удуртукчуларының кылыр ужурлуг ажылын ол боду кылып, оларга бот-башкарнып, инициативалыг ажылдаар арганы бербейн турар. РАУК-туң аппарадының ажыл-агый чорудулгазын үндезинни-биле эде тургузарының, интенсивтиг технологияны кодээ ажыл-агыйга нептередириниң тодаргай ажылын ол ам-даа идепкейжидип чорутпаан.

Ажыл-агыйлар арасының № 1 механколоннаzы, сепелге-тудуг участогу, хлеб заводу (удуртукчулары Н. И. Носов, К. С. Монгуш, Э. М. Попуу) планныг онаалдаларын күүсетпейн турар. Бо коллективтерниң удуртукчулары үениң негелдезин ёзугаар эде тургустунмаан, ылангыя кижилер-биле ажылды экижидер дээш тодаргай ажылды чорутпаан, ындыг турбуже, партия эге организациялары шыңгыы негелдени салбайн турар.

Амыдырал хандырылгазы, коммунал ажыл-агый, садыг, нитининиң чемненилге бүдүрүлгелериниң, эмнелгениң, улус өөредилгезиниң болгаш улус ажыл-агыйының өске-даа адырларының кадрлары ам-даа чонның негелделеринге, херектелдеринге чедир ажылдап шыдавайн турарын айтыр херек.

Удуртукчуларның, коммунистерниң арасында онаашкан ажылынга ээ-харыысалгазы куду, эде тургустунмаан, ёзу барымдаалап ажылдаар, күш-ажылдың сагылга-чурумун, корум-чурум үрээр, эрге-дужаалын соора ажыглаар, арага-дарыга хандыкшыыр, амыдыралга төлеп чок кижилер бары хомудаанчыг. Шак ындыг төлеп чок он беш коммунист партия талазы-биле шыңгыы хемчеглер алган. Оларның иштинден коммунал ажыл-агый эргелелиниң начальниги хүлээлгезин күүседип турган Ш. С. Ооржак, «Искра» совхозтуң профком даргазы турган А. Х. Донгак, райкүүскомнуң иштики херектер килдизиниң ажылдакчызы турган П. Ш. Кара-Сал партийжи сагылга-чурумну кажызы-биле үрээни дээш партия кежигүнүнден үндүрткен.

СЭКП райкому, ооң бюрозу, килдистери, партия эге организациялары кадрлар-биле ажылды эде тургузарының, айыткан четпестерни эдериниң хемчеглерин ажылдап кылган. Ылангыя кадрлар курлавыры-биле ажылды эде тургускан, удуртукчуларны соңгуурун калбаа-биле практикалап эгелээн.

СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) болгаш февраль (1988 ч.) Пленумнарының шиитпирлеринге дүүштүр кадрлар-биле ажылды үндезинни-биле экижидери, ооң аргаларын, хевирлерин чаартыры, оларның онаашкан ажыл-херээнге харыысалгазын, күүседикчи сагылга-чурумун бедидери болгаш кадрларны өөредири, кижизидери партия райкомунуң, партия эге организацияларының чугула сорулгазы кылдыр санап турар бис.

Чылбаа ООРЖАК,
СЭКП Чөөн-Хемчик райкомунуң бирги секретары.

СЛЕСАРЬ ПЛАТОН ГУЛЯЕВ

Таңдыда «Революцияның чалбыжы» совхозтуң механизаторлары часкы тарылгага техниканы хынамчалыг белеткеп турар. Амгы үеде 67 тракторнуң 65-и ажылдап чоруп турар. Ол дээрге дуржулгалыг дарганнарның, слесарьларның база өске-даа мергежилдиң кижилериниң кызымак күш-ажылының ачызы-дыр.

ЧУРУКТА: слесарь Платон Евстратьевич Гуляев.

А. ЗАЙЦЕВТИҢ фотозу.

ЧОЛААЧЫ УЙНУУШКА МОНГУШ

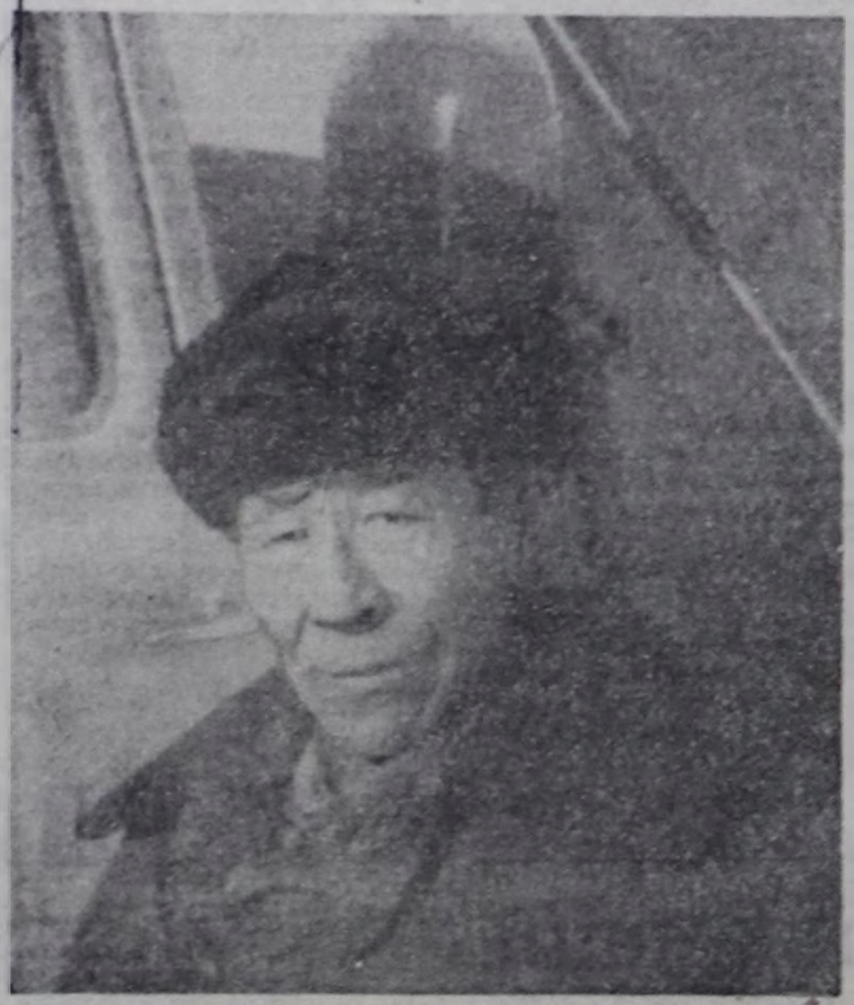

Он уругнуң адазы Уйнуушка Чүгүртүевич Монгуш үжен бир чыл дургузунда чолаачылап келген. Чүък-даа машиназын, комбайнны-даа башкарып турда, ооң эптиин, техникага камныын эш-өөрү магадаар. Хоочун чолаачы амгы үеде «Сүт-Хөл» совхозтуң төп салбыры Бора-Тайганың Чечектигде, Хөлчүктүгде он үш хойжу коданнарынче суг сөөртүп турар.

ЧУРУКТА: хоочун чолаачы Уйнуушка Чүгүртүевич Монгуш.

Карма ТҮЛҮШТҮҢ фотозу.

ИЙИ ЭЭЛЧЕГ-БИЛЕ

Тока аттыг совхозтуң Кулузун сүт-бараан фермазы ийи чыл улаштыр ийи ээлчег-биле ажылдап турар. Ол дээрге социал айтырыгны шиитпирлээринге бир чугула базым болган. Ооң түңнелинде күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү илдең-не бедээн. Ийиде, саанчылар уруттарының өөредилге-кижизидилгезинче сагыш салырда эптиг. Малчыннарда хостуг үе немешкен.

Бир бөлүкте ийи саанчы турарга, таарышпас деп-даа бодалдар баштай тургулаан. Ынчалза-даа ол чиганнинипкин бадыткаттынмаан. Коллектив эрткен чылын сүттү саар база садар-даа талазы-биле планныг сорулгаларын ажыр күүсеткен. Майя Оюн, Евдокия Оюн, Зоя Сарыглар, Любовь Даваа, Евдокия Монгуш олар бир инектен-не 2270-2666 килограмм сүттү чыл дургузунда сагган. Ынчангаш ферманың чамдык саанчылары үш-мүнчүларның республика клувунуң кежигүнү болур аргаларлыг-дыр.

Ийи ээлчег-биле ажылдаарының бир кол негелдези — ферманы бүрүну-биле механизастаары болур. Кулузунчуларның ол дуржулгазын өске фермаларның коллективтери өөренип көргеш, ону боттарынга нептередир болза эки.

Допчут-оол САЛЧАК,
Кызыл хоорай.

«КЫЗЫЛ-ДАГ»—ЧАА СОВХОЗ

● *Хоочуннуң сүмези* ●

«Кызыл-Даг» совхоз бо чылдың январьда тургустунган. Ол дээрге үениң негелдези-биле өшкү ажылын хөгжүдер угланыышкынныг ажыл-агый. Мурнуңда мен аңаа «Тиилелге» колхозту 1954—1959 чылдарда даргалап турган мен. Сөөлзүреди совхозтар тургустуна бээрге, ону «Тээли» совхозка кадыпкан, ынчангаш Кызыл-Даг ооң салбыры апарган чүве.

Бистиң бир кол сорулгавыс арга-сүме-биле ажылдаары болгай. Хоочун коктуг дижир. Ынчангаш «Кызыл-Даг» совхозтуң удуртукчуларынга, специалистеринге чүнү чатып, сүмелеп болурул? Ажылдап турган чери, таныш чону кижиге дөргүл-төрел апаар. Ол черден өскээр ажылдап чоруй баргаш, аңаа каш-даа катап барган мен. Кижиниң сеткили хомудаар чүүлдер хөй чорду. Кызыл-Дагның шуут-ла эдээнге хөйнүң кужу-биле 75 тонна картофель кирер складты туткан турган бис. Ам ол ойлуп дүшкен. Дезиг аъттар тудар дес болган чорду. Далган дээрбези-даа ындыг-ла ыйнаан, ам тараа дээрбеде турар эвес. А пилорама биле чылыг гараж шагда чок үрелген. Суурнуң чону хаван дагааны эвээш тудуп турар апарган. Оларны чемгерер чүве чок диштилер.

Суур чаагайжыдылгазынче шору кичээнгей салып турары илден. Ногаа, картофель өстүрерринге, ыяш тарыырынга бир эптиг таласы бар: арык-бугалар эдерик. Суурда база тарылга шөлдеринде-даа ындыг чер ол. Ынчалза-даа суггаттыг черлерни ажыглап турары дыка четпес деп көрген мен.

Мал өстүрер дизе, хамыктың мурнунда ооң чиир чемин белеткээр болгай. Ынчангаш Кызыл-Дагның девискээринге меделен колдады тарыыр херек. Совхозтуң девискээри элээн сайдаштыг чер. А меде ындыг черлерни безин далдаар ийикпе, тоовас ышкажыгай. Ооругнуң, Кок-Тейниң, Тураның, Сукпактың суггарылга бугаларын аштап, арыглаар, ажыглаар херек. Мурнунда Тейлер деп черге (ол кыштаглар орапы чер), Монгуш Кандан деп активен кижи кыштааның чанынга сула тарып алгаш, оон-биле малын чемгерип турду. Черле ол Тейлерде кара сугтар бар болгаш дыка таарымчалыг. Кыжын чайындылаар, ону тарылга шөлүнче аксып ап болур.

Кызыл-Даг ёзулуг-ла өшкү ораны болдур ийин. Аңаа ангор уксаалыг өшкү азыраар тускай совхозту тургусканы черле чөптүг. Ында ооң өзүп көвүдеп турары черле аажок, кайнаар-даа көөрге ак ааржы-ла. Өшкү ылап-ла эвээш чарыгдалдыг, хөй орулга киирер мал ол. Мен бодаарымга, өшкү коданынга хой тургускан ажыы чок. Ангор дүгүнге хой дүгү коскү, ынчангаш ооң шынарын кудулаар, өртээ чиигээр. Өшкү дүгүн саргартып болбас. Кажаа кургаг турар, хыраа хар өлүн өшкү сиртинге дээртип болбас. Өдек холуктуг дамды өшкүнүң дүгүн баксырадыр. Өшкү аарычал, эң ылангыя бола кодурлай бээр мал. Ынчангаш ооң чуулдазын шынарлыг организастаавас болза хоржок. Кызыл-Дагда чамдык кадарчылар өшкүзүн хараганныг черлерге одарладыр хевирлиг. Ол чорук канчап-даа таарышпас, хамык дүк хараган бажынга баргай-ла.

Чайын сарыг-сугну черле төп болбас, оон-биле өшкүнү чуур херек. Ынчаарга ооң дүгү дыка өзер. Өшкүнү көвүдедириниң бир эптиг аргазы — ону тарып боозадыры. Анайлар дүрген өзүүчел, хоптак шыкары база бар. Олар өг кидизин алгы-кештиг бо-ла шөйбелээч турар. Чиген дүгү борбакташкаш шөйүндүнү, кодуну үреп болур. Минералдыг чемнер чогундан өшкүнүң дүгү чазын эрте-ле дүжүп эгелей бээр. Бо бүгүнү оваарза эки.

Мал чеминче-ле улуг кичээнгейни салып көрүнер. Мурнунда чылдарда тараан сигенни, кок-суланы эки суггарбас, аалдар чайлагдан эрте-ле кежүп кирип келгеш тарылга шөлүнүң чанынга олуругулаптар, оон малга тараа, сиген чаза бастырар чоруктар тургулаан. Бир четпес чүүл — Кызыл-Даг суурнуң инектери ол чанында сигенни, тарылга шөлүн чаза базып дүжүтту эвээжедип турганы болдур ийин. Ону база угаап көөрге чогуур.

Даир ОДАН-ООЛ,
персоналдыг пенсионер.
Ак-Довурак хоорай.

БИР ДЕМ-БИЛЕ КЫЛЫР

Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидеринче, продукция бүдүреринге чарыгдалдарны эвээжедиринче, ажылдың төнчү түңнели дээш ажылдаарынче шиитпирлиг базымны Эрзин районда Ленин аттыг совхозтуң малчыннары он ийиги беш чылдың ийиги чылында кылган. Ол чылын совхозтуң малчыннары өг-бүле керээзинче шилчээни ажыл-агыйның специалистеринге, оларның боттарынга-даа чаа чүүл. Ынчангаш ону шиңгээдип ап эгелээринде чедир билбейн барган, кылдынмаан чүүлдер чок эвес. Ындыг турбуже, өг-бүле керээзи-биле ажылдаары ажыктыг деп чүвени чамдык малчыннарның кызымак ажылы херек кырында көргүскен. Дараазында чаңгыс чижекти ап көрээлиңер.

1986 чылда совхозтуң хойжулары нитизи-биле төрүүр 100 хойга онаашты 75 хураганны, а 1987 чылда 76 хураганны камгалап алган. Баштай көөрге, шоолуг-ла эвес көргүзүг. Оода ол-ла хире кылдыр көргүзүгнү кодүреринге кайы хире күжениишкин херегил деп чүвени ажылды холу-биле тудуп, кылып турар кижилер билир. Өг-бүле керээзинче шилчээн соонда, совхозтуң чамдык малчыннары кескү чедишкиннерни чедип алган. Нитиниң малының азыралын шыңгыырадып, мал продукциязын бүдүрерин көвүдедип, ооң шынарын экижиткеннер. Эң бедик көргүзүгнү Д. Дүгер, Б. Шавы, Ш. Сам, М. Кенден чедип алганнар. Оларның чедишкиннериниң үнген дөзү чүгле өг-бүле керээзинче шилчээни эвес, а хамыктың мурнунда малчыннарның боттарының бот-башкарнып кызымак ажылдааны болуру чугаажок. Төрүттүнген хураган бүрүзүн онча-менди камгалап алгап керээде айыттынган хүлээлгелерин шуптузун күүседип шыдаан малчын Даш-оол Дүгерниң көргүзүглеринге үндезилеп, ооң бодунуң кандыг ажылдааның, малдан продукция бүдүрүп алырда, чүү хире камгалалыг болганын, чарыгдалдарны база орулгаларны капчаар санап турганын сайгарарын оралдажып көрээлиңер.

Даш-оол Дукүүевичиниң коданынга төрүүр 439 хой турган. Оларның ажаалда-тежээлдезин экижидип, мал продукциязын бүдүреринге дорт чарыгдалдарны эвээжедип, төрүүр 100 хойга онаашты 87 хураганны, 1 хойдан 1.8 килограмм, а шупту хойдан 790 килограмм дүктү кыргып алырын, төрээн хойлардан хураганнарны үзер үеге чедир оларның бирээзиниң деңзизин ортумаа-биле 22 килограмм, а шуптузунуң деңзизин 76 центнер чедирерин, нитизи-биле 20826 рубльдың продукциязын бүдүрерин совхоз-биле керээни чарып тура, малчын хүлээнип алган. Өг-бүле керээзинде айыттынган хүлээлгелер, пландан ажыр продукция бүдүргени, дорт чарыгдалдарны эвээжеткени дээш шаңнал ажыл төлевирин немей санап бээр дээни малчынның харыысалгазын шыңгырадып, ажылдың алыс түңнели дээш сонуургалын күштелдиргени чугаажок. Керээде хүлээлгелерин күүседир дээш кызып ажылдаан. 100 хойга онаашты 92 хураганны камгалап алган, хураганнарның деңзизин оларны нелериниден чарар үезинде 79 центнер чедирген. Пландан ажыр 3 центнер немелде деңзини хураганнардан алганы дээш ону күрүнеге садарының өртээниң 20 хуузун азы 115 рубль 20 көпеекти малчынга шаңнал кылдыр төлеп берген. Оон ыңай, хураганның баш санының деңзизиниң керээде планнаттынганындан хөй болганы дээш шаңнал төлевирни малчын база ап үнген. Өстүрген 405 хураганның 121-ниң бирээзиниң-не деңзизи ортумаа-биле 20—23 килограмм болган. Ол хире деңзилиг хураганны өстүргени дээш баш санынга хамаарыштыр 1 рубльди малчынга төлеп берген азы 121 рубльди малчын алган. 112 хураган бүрүзүнүң ортумак деңзизи 23—26 килограмм болганы дээш 1 башка онаашты 1 рубль 50 көпеекти азы 112 хураган дээш 168 рубльди, арткан 125 хураганның деңзизи 26 килограммдан ажыг болганы дээш оларның бирээзинге онаашты 2 рубльди азы 250 рубльди малчынга совхоз немей төлээн. Хураганнарның деңзизи керээде планнаттынганындан ажыг болганы дээш нитизи-биле 539 рубльди малчын алган-дыр. Кадарган 439 хоюндан 380 хураганны камгалап алырын Даш-оол Дукүүевич хүлээнген. Херек кырында 405 хураганны онча-менди алган. Ол дээрге керээге хүлээнип алганындан 25 баш хураган хөй. Пландан ажыр алган хураганны күрүнеге садар өртээниң 25 хуузун азы 36 рубль 18 көпеекти шаңнал төлевир кылдыр малчынга санап берген. Чүгле пландан ажыр бүдүрген продукция дээш нитизи-биле 690 рубль 38 көпеекти Даш-оол Дукүүевичиге керээде айыттынган дугуржулга ёзугаар совхоз төлеп берген. Бир эвес малчын продукция бүдүреринге дорт чарыгдалдарны эвээжеткен болза, оон өртээниң 40 хуузун база алыр турган. Ынчан Даш-оол Дукүүевичиниң алыр шаңнал төлевири үстүнде айытканывыс акша түңүнден хөй болур турган ийик. Продукция бүдүреринге дорт чарыгдалдарны малчын чүге эвээжедип шыдаваанил? Ленин аттыг совхозтуң экономизи Татьяна Будуп база Даш-оол Дукүүевичиниң боду-биле чугаадан бо айтырыг маргылдаалыг деп чүвени эскердим.

Өг-бүле керээзи

1987 чылда өг-бүле керээзинде малчыннарның хууда санажылга документизи болур чек дептерлерни хой бригадаларының бригадирлери боттары ап алгаш долдуруп, малчыннарның чарыгдалдарын санап турганнар. Өг-бүле керээзиниң кол үндезини — малчын боду бодунуң чарыгдалдарын саназын дээн негелдени совхозтуң администрациязы сагываан деп мээң эскерүмге «Ол малчыннарның боттарының күзели чүве» — деп, Татьяна Сояновна тайылбырлады. — Өг-бүле керээзин шиңгээдип алырында бистиң чедир кылбайн барганывыс чүүлдер бар болган, оларны бо чылын эде көрүп тур бис» — деп, ол чугаалады. Шынап-ла, ооң уржуундан эрткен чылын өг-бүле керээзин боттандырарында карышкак чүүлдер бар болганы шын. Оларны чайладып болуруунун аргазы турган. Специалист эвес кижиге безин билдингир чүүлдер-дир. Кажан малчын планда көрдүнгенинден хөй продукцияны бүдүрерге, аңаа үндүрген чарыгдалдарын немей санаар ужурлуг болгай. Малчын Даш-оол Дүгер пландан ажыр продукция бүдүрерге, ооң чарыгдалдарын немей эде санаан бе дээн мээң айтырыымга тодаргай харыыны экономист бербейн барды. Дорт чарыгдалдарга 9070 рубль үндүрер турган, малчын 9773 рубль чарыгдаан. Ажыр чарыгдааны 703 рубль. Даш-оол Дукүүевичиниң продукция бүдүреринге үндүрген чарыгдалдарын эде санап көөр болза, малчын камналгалыг болза хоюну. Оон ыңай, чек дептерлериниң малчыннарның боттарынга тудуспаан, оларның чарыгдалдарын бригадирлер санап турган. Даш-оол Дукүүевич биле ооң өөнүң ээзи Сугаа Моисеевна кайызы-даа сан-түңге шыырак, бирээзи мал эмчизи, өскези садыгжы чораан. Чарыгдалдарны база орулгаларны, бир эвес санаарының дүрүмүн айтып бээр болза, боттары тас кылдыр түңнеп шыдаар. Чек дептери малчынның холунга турар деп чүвени совхозтуң специалистери оларга чугаалаваан. Ол дугайында «Шын» солунудан билип алган. Чек дептери малчынның холунда чогун ажыглап алгаш, артык чарыгдалдарны специалистер мегелеп немей бижээн. Чижээлээрге, июнь, июль, август, сентябрь, октябрь айларда мал чемин малчын албаан, а специалистер алган кылдыр бижээн. Сентябрь айда 89 рубль өртектиг мал чеми алган деп бижээнин малчын илереткеш, ол дугайында айтырарга, кым-даа огулуг тайылбырлап бербээн. Июль, август, октябрь айларда мал эми албааннар. Алган деп немей бижидилге чек дептеринде бар болган. Чижээлээрге, август айда 24 рубль 59 көпеек өртектиг эм-таң аймаа алган деп бижээн. Аңаа хамаарыштыр малчыннарга харыыны кым-даа бербээн. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң, малчынның бодунун тускайлаң ажылдап, хөй продукция бүдүрериниң депшилгелиг аргазы өг-бүле керээзин ортумак звенонуң специалистери будап, чаа аргага малчыннарның бузурелин кошкадып, боттары дуза болур туржук, дужамык халдадып турары бо чижектен илдендир. Өг-бүле керээзинде ажылдап турар малчынның орулгаларын болгаш чарыгдалдарын санаанында будулгаазыннар барынга эге учёт-отчётту тургузуп турар ортумак звенонун удуртукчулары хамыктың мурнунда буруулуг-дур. Ажыглаттынмайн барган, азы өскээр чарыгдаттынган эмнерни, мал чемин чажырып, малчыннарның адынга бижип турар-дыр деп каразыг тыптып кээрдир.

Өг-бүле керээзин долузу-биле шиңгээдип алыр дизе, малчыннар-биле специалистерниң арасында демниг ажыл херек болгай.

Шаңгыр-оол СУВАҢ,
«Шын» солунуң корр.

ҮШ АЙ ТЫППААН

Улуг-Хем районда «ҮТКА 25 чылы» совхозтуң Арыскан сүт-бараан фермазы моон мурнунда чылдарда дыка берге байдалга ажылдап келген. Ам ферманы механизастаан, ында столовая, буфет кызыл-булуң ажылдап турар. Саанчыларның кадарчыларының бүдүрүкчүлүг ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургускаш, ам олардан чогуур беримчеки манаары чөп. Ынчалза-даа ол ындыг болбаан.

Эрткен чылын ферма планның онаалдазын 104 хуу боттандырган. А бо чылдың январь айда 500 килограмм сүттү чедир бербээн, февраль айның планы база күүсеттинмээн. Саанчылар январь 7-ден февраль 13-ке чедир ийи ээлчегге ажылдаарынче шилчээш, ам оозун ада каар ужурга таарышкан. Фермага механизастаашкын ажыглай бээрге, көргүзүглер сыр дедир апарганы ол бе?

— Чыл эгезинден бээр сиген сөөртүлгези үзүктелип турду — деп, ооң эргелекчизи Галина Түлүшевна Куулар чугаалады. — Сүт-саанның кудулааныының кол чылдагааны — чем үлекчизиниң ам үш ай дургузунда ажыл чок турарында.

— Ооң чүзү үрели бергени ол? — деп эргелекчиден сонуургадым.

— Коробка подшипниги тывылбастаан.

Ыя ол подшипниктиң чыдаганы-биле үш ай дургузунда чеже килограмм сүт чедир саап алдынмааныл? Ажыы-биле чугаалаарга, кыштың бо берге үезинде кодээ ишчилер амдызында чүгле күрүнеге дужаагган сүттен акша-көпеек киирип ап турар болган.

— Механизастаашкынче болгаш долу бот-орулга-чарыгдалже база бот-акшаланышкынче шилчээн соонда айда ап олурар акша-шалыңнар эвээжеди бе, көвүдеди бе? — деп, дүштеп келген ферма ажылдакчыларындан айтырдым.

— Амдызында чүү-даа билдинмес ийин. Шалыңывыс эрткен чылдың январь айныындан ылгал чогул — деп харыы дыңналды.

— Эки-даа, багай-даа ажылдаарга барык дөмей ышкажыл?

— Ындыг-ла хевирлиг.

Ферманың сүт бүдүрер цехинче кире бергеш, сигенни кормушкаларже шоодайлап дажып турар саанчыны көрдүм. Кормушкаларны хээндектээн чемге өйлеп каан, ынчангаш аңаа сиген, ни бичинни каарга-ла өгбее бээр. Норма ёзугаар каар болза, ооң чартыындан көвей кезии бут адаанга баар. Хээндекчи агрегаттың ажылдавайн турарындан инектер тоттүр чемненмейн турар. Саалда орту кирбейн чорда кормушкада чем төкүп каар, ынчангаш каң-кадык симментал инектер сүдүн чедир бербейн баар.

Эрткен чылдың түңнели-биле чүгле чаңгыс саанчы — Дадар-оол Алдын-кыс бир инектен-не 2 муң килограммдан ажыр сүт сагган. Дээре дээн саанчылар Татьяна Монгуш болгаш Людмила Хуна оларның көргүзүглери дес дараалаштыр 1643 болгаш 1594 болган. Инектен-не чыл дургузунда 1200—1300 килограмм сүт саап ап турар саанчылар база бар.

Ферма коллективи комсомолчу аныяктардан тургустунган. Оларның холу тудугур, мергежилинге хамаарыштыр билии четчир. Чүгле олардан хамаарышпас бергедээшкиннерни үстүнде айытканым чижекте ышкаш, үш ай чедир шейүп турбайн, дарый чайладыр болза, чыл эгезинде шаптараалын кар турза-даа, олар догере инектен-не ийи муң килограмм сүттү ап, харын-даа ушмунчуларның көргүзүглеринче чоокшулай берип болур дээрзинге бүзүредим.

Кодур-оол ОЮН,
бистиң корр.

СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин — амыдыралга

БАШКЫЛАР, СТУДЕНТИЛЕР ТАНЫЖЫП ТУРАР

Бистиң республиканың школаларында болгаш дээди өөредилге черлеринде СЭКП Төп Комитединиң Пленумунуң материалдарын калбаа-биле таныжып, ында салдынган сорулгаларны изин-биле чүүлдүгзүнүп турар.

СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары Е. К. Лигачевтуң «Ортумак болгаш дээди школаның эде тургустуушкунунуң чорудун турарының база ону боттандырар талазы-биле партияның сорулгаларының дугайында» илеткелин Кызылда педагогика институдунуң башкылары болгаш студентилери бо хүннерде номчуп, таныжып турарлар.

Пленумга СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң «Чаартылганың идеологиязы — революсту эде тургустунуушкунга» деп делгереңгей чугаазын бүгү өөредилге черлериниң, школалар башкыларының, суртуулдарының, студентилерниң аразынга улуг сонуургалды болдурган.

Красноярскиниң политехниктиг институдунуң Кызылда филиалының студентилери Пленумнуң материалдарын таныжып эгелээн. Олар башкы кижиге хамаарыштыр бедик үнелелди берип тура, рынче, өөредилге черлериниң материалдыг баазазын улам быжыглаарынче сагыш салыр дээнин изиг чүүлдүгзүнүүшкүн-биле номчаан.

Ол өөредилге черинде үлетпүр болгаш хамааты тудуг кафедразының улуг башкызы Нина Александровна Рудзитис бөлүк студентилерге билиглериниң шынары бирги черге турарын, ону шиңгээдип алырынче студентилерниң чүткүлүн хөгжүдериниң чугула болуп турарын тайылбырлап берген.

ЧУРУКТАРДА: Красноярскиниң политехниктиг институдунуң Кызылда филиалының үлетпүр болгаш хамааты тудуг факультединиң дөрткү курузунуң студентилери болгаш Кызылдың педагогика институдунуң башкылары таныжылгалар үезинде.

Оңдар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

ЧУГУЛА АЙТЫРЫГЛАР: специалистиң бодалы

ӨРТЕКТЕР ПОЛИТИКАЗЫ БОЛГАШ ЭКОНОМИКАНЫҢ ӨСКЕ-ДАА АЙТЫРЫГЛАРЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА

Журналист Александр Бондаренконуң айтырыгларынга чурттуң көскү экономистериниң бирээзи, ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының президиумунуң кежигүнү академик **А. Г. АГАНБЕГЯН** харылап турар.

— Абел Гезевич, улус ажыл-агыйының чугула айтырыгларын шиитпирлээрин административчи - бюрократчы ёзу-биле көөр чорук ам, эде тургустунуушкун үезинде, безин уламчылавышаан турар-дыр, экономика талазы-биле алырга ону деткип турар чүве чүл?

— Административчи-ажыл-агый бюрократиязы төөгүде болгаш экономикада дазылдыг, хөй чылдарда туруп келген үш чөлеңгииштиг. Оларның бирээзи — адрестиг директивтиг даалгалар: чүнү кылырыл, кежени чарыгдаарыл, кандыг продукция үндүрерил дээш оон-даа өске. «Улус ажыл-агыйының адакы каъттарының» инициативазын, чогаадыгзазын болгаш бот-тускайлаң чоруун базып турган «үстүнден» даалга бээр чорук эрги системаның кол бүдүжү турган, бис оон ойталап, экономиктиг чаа модельче чоорту шилчилгени эгелээнивис ол, маңаа эргелеп башкарылганың кол методу турган адрестиг директива турбас.

Ук механизмниң ийиги чөлеңгииижи — курлавырларны төптен хуваары, материал-техниктиг хандырылганы фондулар ёзугаар боттандырары. Экономиканы башкарарының чаа моделинге төпчүткен, фондулаан хуваалда турбас. Ооң орнунга бүдүрүлге чепсек-херекселдерин садыглаары, бүдүрүлгелер аразынга дорт харылзааларны хөгжүдери кээр, бир эвес ол механизм ынчаар ажылдавайн баар болза, бот-орулга-чарылгалыг мөөңнеп садыг кылыр харылзаштырыкчы контораның ачы-дузазынга даянып апаар.

Бюрократчы механизмниң үшкү чөлеңгииижи болза үстүкү органнарның бүдүрүлге, организация бүрүзүн шыңгыы «харагалзап» турганы, оларның ажыл-чорудулгазын бүгү-ле тала-биле хемчеп-шеглеп турганы, кандыг-даа херээ чок контроль болгаш ону чорудары-биле тургускан кедергей улуг дүжүметчи аппарат.

Үлетпүр бүдүрүлгелериниң ажыл-чорудулгазын таарыштырып көрүп турган барык-ла 240 муң нормативтиг актылар чоокка чедир-ле күштүг болуп келген. Ам оларны эде көрүп турар, ооң түңнелинде оларның улуг кезии узуткаттынар. Ону чазактың тускай комиссиязы кылып турар. Ам безин бир янзы рекорд тургустунган — оларның деӊ кезиинден хөйүн күш чок болдурган.

— Экономиканы эде тур-

[redacted]

Ийнде — бодунуң шиглекчи аргалын шагда-ла чидиргени хиреэинде амга чедир күштүг болуп турар өртектерниң эрги системазы бар болуп турар. Амгы өртектер-биле мөөңнеп садар аргаже шилчиттинмес. Чижээ, мазутту фондулаарын соксадып болур бе? Амдызында хоржок. Чүге дээрге ооң өртээ эң-не адаанга чедир бадырган — чурттуң дыка хөй девискээрлеринге ону ажыглаары хөмүр-дашты одаазындан ажыктыг. ССРЭ-де мазутту АКШ-тан дөрт катап хөйнү ажыглап турар, ында ооң өртээ оралчок аар. Өртек доктаадырын эде тургузары — үениң негелдези. Өртектерниң чаа системазы эргизин удавас солуур, ынчалза-даа ол чоорту боттаныр. Өртектер реформазын 1989—1990 чылдарда чорудар. СЭКП ТК-ның июнь (1987 ч.) Пленумунуң материалдарында көрдүнгенин ёзугаар, үүрмектеп садар өртектерниң төлевилелин чон калбаа-биле чугаалажып көөр. Ол чугаалажып көрүүшкүнге дөрт ай үнер хире. Амгы үеде ол айтырыгларны ажылдап кылып турар.

Бир эвес эът, сүттен кылган барааннарның, хлебтиң өртээн улгаттырар, ол барааннарга үндүрүп турар кедергей улуг күрүне дотациязын кызырар дугайында шиитпир хүлээп алдынар болза, немелде чарыгдалдар дээш чурттакчы чон компенсацияны ылап-ла алыр апаар. Төп Комитеттиң июнь Пленумунуң эң чугула шиитпирлериниң бирээзи ындыг. Ынчангаш чоннуң амыдырал деңнели кудулавас ужурлуг. Эртем болгаш күрүне организацияларыны чогум-на ындыг туруштан реформаны белеткеп турар.

— Чуртта эргелел аппаратын кызырып турар. Ооң хемчээли кайы хирел?

— ССРЭ-ниң Күрпланынга үжен хуу кызырылганы чоруткан, министерстволарның болгаш ведомстволарның аппарады ортумаа-биле бежен хире хуу кызырылган. Хөй-нити организацияларының аппарадының штат составы чээрби беш хуу эвээжээн. Эргелеп башкарылга органнарының барык шуптузунуң организастыг структуразы өскерилген. Бо бүгү бюрократизмге согуг болуп турар, а чогум ооң кайы хире дыңзыг, дээштиг болуп турарын үе көргүзе бээр.

— Күрүне бүдүрүлгезиниң дугайында Хоойлу база-ла эрги бюрократчы системага удур углаткан. Ынчалза-даа чамдык кижилер ону бодунуу-биле тайылбырлап таарыштырарын оралдажып турар-дыр. Ындыг «бот-тывынгыр чоруктуң» когун үзери-биле суд хевирлиг органдан тургусса чүл?

— Бисте ындыг орган бар. Ол дээрге Эргелеп башкарылга талазы-биле чазак комиссиязы-дыр. Хоойлудан хажып турар чүүлдерни болдурбас талазы-биле дээштиг хемчеглерни алыр бүрүн эрге ында бар. Ол комиссияның составында эртем төлээлекчилери боор кирип турар мен.

— Экономикага эде тургустунуушкун олча-ажык үндүрүүнге салдарлыг болур бе?

— Хамыктың мурнунда чугаалап каар ужурлуг чүүл — амгы бисте бар болуп турар үндүрүг олча-ажык үндүрүү эвес-тир. Ол чүгле ынчаар адаттынып турар. Санхоо практиказында болза ол өске: олча-ажыктың, орулганың бүгү хевирлеринге үндүрүг-дүр. Ооң-биле кады орулгаларны эт-хереңги болгаш өске-даа чүүлдерни деңнеп көөр ужурлуг. Үндүрүгнү ынчаар онаарынче бо чылдың январь 1-ден эгелеп ВУР-да шилчээн.

Орулгаларның тус-тус хевирлеринге үндүрүг бисте аңгы-аңгы чылдарда тавалыга болуп тургустунган. Бо айтырыг нарын болгаш берге, бистиң экономиктиг реформаларывыстың бирги үе-чадазында аңаа дээр бодавайн турар.

— Бажың хөлезини өзер ирги бе?

— Ол талазы-биле кандыг-даа шиитпир хүлээп алдынмаан. Ынчангаш ындыг чугаа-соотта үндезин чок. А бир эвес пенсияга, бажың хөлезининге, кадык камгалалынга, өөредилгеге болгаш өске-даа айтырыгларга хамаарыжыр шиитпир үнер-даа болза, ону баштай парлалгага үндүрүп, бүгү улустуң чугаалажып көрүүшкүнүнге кирер.

— Бистиң чуртувуста ажылдаарын уламчылаар күзен турар күш-ажыл хоочуннары хөй, ынчалзажок оларның чамдызы пенсия назынын чеде бергеп ишчилер ылап-ла пенсияже үнер дугайында шиитпир хүлээн алдына бээр ирги бе деп сестип турарлар. Ол ындыг бе?

— Чок, ындыг эвес. Пенсияже албан үнер дугайында хоойлу үнмес. Харын-даа СЭКП ТК-ның айтыышкызы-биле төлевилелин белеткеп турар пенсия талазы-биле чаа хоойлуга пенсионерлерниң күш-ажылынга изиг бээри көрдүнүп турар. Ол төлевилелди калбаа-биле чугаалажып көөрү-биле бо чылын-на парлаар чадавас.

— Сөөлгү айтырыг: экономиканы эде тургузарының амгы шилчилге үе-чадазының кол утказы чүл?

— Шилчилге чадазының четпестери хөй. Ол нарын, чөрүлдээлерлиг. Үениң амгы бо кезиинде эргелеп башкарылганың чаа системазындан эң долу дээштиг чорукту чедип алыры болдунмас.

Ынчалзажок бо үе-чадада база чугула айтырыгларны шиитпирлеп турар. Экономиктиг методтарны ажыглап, бот-эргелел байдалдарында ажылдаарынга, бистиң ниитилеливистиң улам ыңай демократчыдылгазының үезинде идепкейлиг чурттаарынга кижилерни өөредир апаар. Ынчангаш амгы беш чылдың арткан үш чылы өөредилгениң чугула үе-чадазы болур. Амгы үениң кол-ла утказы ол деп бодаар мен.

(ПМА).

БОЛГАРИЯДА БАЙЫРЛАЛ

СОФИЯ. (СЭТА). Осман империяның дарлалындан хосталганындан бээр Болгарияның 110 чыл болган оюн бо хүннерде чуртта калбаа-биле демдеглеп эрттирип турар. Аңаа тураскааткан байырлыг хурал март 3-де болган. Аңаа БКП ТК-ның Чиңгине секретары БУР-нуң Күрүне чөвүлелиниң Даргазы Т. Живков болгаш партия база күрүнениң өске-даа удуртукчулары олурушкан.

БКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, Ада-чурт фронтузунуң национал чөвүлелиниң даргазы П. Кубадинский илеткел кылган. Бо чылдан эгелээш, чыл санында март 3-тү болгар улустуң национал улуг байырлалы кылдыр чарлааның ол дыңнаткан.

Болгарияның осман дарлалдан хосталырынга орус улустуң көргүскен улуг ачы-хавыязын демдеглевишаан, илеткелчи чурттуң даштыкы политиказының кол өзээ Совет Эвилели-биле үе-төөгүден бээр каңналып келген быжыг найырал болур деп демдеглээн.

Я. КАДАР УЖУРАШКАН

БУДАПЕШТ. (СЭТА). Совет Эвилелинде боттандырып чорудуп турар эде тургустуушкун, социалистиг өске чурттарда социал-экономиктиг амыдыралдың чаартылгазының чорудулгазы венгр улустуң чогаадыкчы күш-ажылынга таарымчалыг байдалды тургузар арганы берип турар деп, ВСАП-тың Чиңгине секретары Янош Кадар медеглээн. Ол дугайын Фейер, Комаром болгаш Веспрем областарның удуртукчулары-биле Секешвехерварга ужуражышкын үезинде ол чугаалаан.

Иштики политиктиг хөгжүлдениң айтырыгларынга доктаагаш, Венгрияда социалистиг тургузуушкунуң чорудулгазы ниитилелдиң экономиктиг болгаш социал талаларынга дүрген хөгжүлдези доктаай берген ындыг үе-чадада келген деп, венгр удуртукчу онзалап демдеглээн. Ооң чылдагааны объективтиг-даа, субъективтиг-даа факторларда деп, ВСАП-тың Чиңгине секретары демдеглээн. Ооң иштинде бистиң бодап турганывыстан элээн таарымчалыг эвес болган даштыкы экономиктиг байдал-даа, өскерлиишкиннерни хожудап эскергенивис-даа бар деп, ол чугаалаан. Экономиканы эргелеп башкарарын сайзыраңгайжыдып эгелээш, ужур-дузазының талазы-биле төөгүлүг реформаларны ВСАП баштай берген. Чурттуң мурнунда туруп турар сорулгаларны чедиишкиннииг күүседириниң магадылалы венгр улустуң социалистиг чаалап алышкыннарының үндезининге чепсек-херекселдерни болгаш ажылдаар методтарын доктаамал чаартыры болур. Венгр улустуң улам ыңай чечектелиишкининге ооң-биле арганы берип, чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң программазын чедиишкиннииг боттандырып чорудары дээш коммунистерниң чаңгыс фронт-биле, шиитпирлиг-биле хөделиири эргежок чугула деп, түңнелинде Я. Кадар онзалап айыткан.

СЕССИЯ АЖЫТТЫНГАН

БРЮССЕЛЬ. (СЭТА). Күрүнелер болгаш чазактар баштыңнарының деңнелинге НАТО чөвүлелиниң сессиязы ында ажылдап эгелээн.

Ол ужуражышкынның сорулгазы — ортумак болгаш оон биче ыракшылдыг ракеталарны узуткаар дугайында совет-америк Керээ чардынганы-биле холбаштыр барыын болгаш чөөн талаларның аразында айыыл чок чоруктуң болгаш харылзааларның айтырыгларын чугаалажып көөрү болур. Чоокку үеде Москвага болур дээди деңнелге совет-америк ужуражышкын дугайында айтырыгны чугаалажыры база көрдүнүп турар.

Барыын парлалганың дыңнадып турарындан алырга, шериг-үлетпүр комплекстериниң ээлери боо-чепсек бүдүрерин кызырарынга болгаш узуткаарынга дыка удурланып турар. Ылаңгыя АКШ-тың, Великобританияның, Францияның болгаш ГФР-ниң шериг-үлетпүр комплекстери ядролуг чепсекти узуткаарын болдурбас дээш ол чурттарның чазактарынче улуг ыйыдышкынны кылып турар.

Ооң тодаргай херечизи болза «совет айыыл» дугайында пропагандисчи калбак шуугаашкынның сөөлгү үеде АКШ-та болгаш Великобританияда эгелээни болур. Дайынзырак бөлүктер ындыг шуугаашкынны кылып тургаш, ядролуг чепсекти узуткаарынга бичии-даа бурунгаарлаашкын болдурбазын күзеп турар.

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

ТӨЛЕВИЛЕЛДИ КИИРГЕН

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). КНО-нуң Кол Ассамблеязынга чугаалажып көөрү-биле ийи резолюцияның төлевилелин 44 чурттуң, оларның аразында Совет Эвилелиниң база, делегациязы киирген. Палестинаны хостаар организацияның КНО-нуң чанында доктаамал хайгааракчызының албан черин хаар дугайында АКШ-тың чазааның хүлээп алган шиитпиринге удурланыышкыны ол резолюцияларда киирген.

АКШ хүлээп алган шиитпирин боттандырар хемчеглерни ап эгелээрге, Кол Ассамблеяның сессиязы ажылын катап эгелээн. Сессияның киржикчилери Вашингтоннуң администрациязының ол шиитпирин делегей организациязының принциптеринге таарышпас болгаш Палестинага кыжаныг кылган акция деп санап турар.

АФГАН-ПАКИСТАН ЧУГААЛАЖЫЫШКЫН

ЖЕНЕВА. (СЭТА). Афганистанда байдалды чогумчударынга хамаарыштыр Женевада эгелээн афган-пакистан чугаалажыышкыннар дугайын даштыкы чурттарның парлалгазы бижип турар. Афганистандан совет шериглерни май айдан эгелеп үндүрүп эгелээр дугайында Совет Эвилелиниң шиитпири база национал эптежилге талазы-биле Афганистанның боттандырып турар хемчеглери ол чуртта хан төгүүшкүннүг дайынны соксадырынга, нити байдалды экижидеринге таарымчалыг боор турар деп Парижтиң «Юманите» солуну бижээн. Амгы үеде кол айтырыг болза Пакистанда турар афган дээрбечилерге АКШ-тың талазындан дузаламчы көргүзериң соксадыры болур.

Амгы чугаалажыышкыннарның үре-түңнелдиг болуру Пакистандан кол хамааржыр деп, солун улаштыр бижээн.

ШЕРИГ ӨӨРЕДИЛГЕЗИ

ОСЛО. (СЭТА). Норвегияның соңгу талазында НАТО-нуң шериг күштериниң улуг хемчээлдиг шериг өөредилгезин эртип турар. Ында АКШ-тың, Канаданың, Великобританияның, ГФР-ниң, Италияның, Норвегияның, Нидерландының, Люксембургтуң шериглеринден 14,5 муң кижи киржип турар. «Эрроухед экспресс-88» деп адаан ол шериг өөредилгезин соңгу чүктүң байдалдарында «чөөн удурланыкчының» халдаашкынын ойтур шавар сорулгалыг эрттирип турар. Ындыг халдаашкын болган болза НАТО-нуң шериглери Норвегияның шериглеринге кандыг дузаны көргүзүп шыдаарын, ол өөредилге тодарадыр сорулгалыг.

Шериг өөредилгезин үш үе-чадалап, март айның 24-ке чедир үргүлчүлээрин планнаан.

ХЕРЭЭЖЕННЕР КОНФЕРЕНЦИЯЗЫ

«Бүгү күштүг арагалаашкын-биле демиселче» деп кыйгырыглыг херээженнер конференциязы Кызылга бир янзы эрткен. Ону музыка школазының өөреникчилериниң концерти-биле ажыткан. Кым-даа илеткел кылбаан.

Кызыл хоорккүскомнуң иштики херектер килдизиниң эргелекчизи В. П. Иванов, улус судунуң даргазы В. Н. Василец, назы четпестер херектериниң талазы-биле инспекцияның начальниги Т. Е. Демкина, арага ишпес чорук дээш демисел ниитилелиниң хоорай чөвүлелиниң даргазы И. А. Ильин арагалаашкын-биле демиселге хоойлу камгалалының органнарынга көскү дузаны херээженнер чөвүлелдери көргүзер ужурлуг дээрзин дыңнадыгларынга чугулалап айыткаңнар.

Эзириктер сергедир черже кирип турар херээженнерниң саны эвээжевейн турар. Оларның аразында удуртукчулар безин бар. Евулалдар, залының эргелекчизи безин кирген. Самогон кылыкчыларының санында база олар кирип турар.

Активчилер конференцияга бодамчалыг белеткенген. «Мээң авам» деп уруглар делгелгезинге уруглар садиктери, школалар киришкен. Бичии чаштар кырган-авазын, авазын бажың ажылы кылып турар кылдыр чураан. Өңнүг чуруктар оларның сагыш-сеткилиниң арыын херечилеп турар. Оларның аваларын уруглар кижизидилгезинче бүгү күжүн салып турар дээрзинге дадагалзал чок.

Хоочун башкы Л. С. Новикова бодунуң чугаазынга мындыг чижекти киирген. Садик назылыгларны бажыңнарынга байырлалды канчаар уткуп турар силер, чуруп көрүңерем дээрге, хөй уруглар стол кырында арага шили, дашка чуруп каан. Үлегерниң күжү ол хире. Ындыг ада-иелерниң уруглары хензиинден багай чаңчылды бодунга сиңирип ап турары хомуданчыг. Хуралга келген херээженнер чөвүлелдериниң даргалары бо ийи чижектен безин түңнел үндүрүп, күш-ажылчы коллективтеринге тус-тузунда ажыл чорударының аргаларының дугайында боданганы чугаажок.

Деңнелгедей хамык чүве көскү болур болгай. «Олар база авалар» деп делгелгеде эзириктер сергедир черниң доктаамал аалчылары херээженнерниң чуруктарын аскан. Кижи мөзүзүн ыштыкынган бо иелерниң дүрзү-хевири безин чаржынчыг. Мындыг кижилер аравыста бар кончуун деп активчи бүрүзү шугдунгени чадавас.

Делегаттар Кызыл хоорайның улус судунуң кожер хуралынга олурушкаңнар. Хамааты Л. Дунюшкинаның ие эргезин казыыр дугайында айтырыгта залда органнарның кайызының-даа сагыш-сеткили дүвүрел чок артпаан. Ийи, чаңгыс ындыг иелерни үезинде тодарадыры чугула дээрзин бо таварылга кичээндирип турар. Ооң иштинде, чаңгыс оглуң ажыг сугже суңдуга бээрге, сен каяа турган сен, ава, утба, чүге салдар чедирип шыдаваан сен деп айтырыгның орта салдынып турганы таварылга эвес. № 48 тудуг эргелелинде чөвүлелдиң даргазы А. В. Кудоярова дружинаже үнүп, арагачы иелерниң уругларын хынап, хайгааралга ап көрээлиңер деп эштерин кыйгырган. Дээштиг аргаларны чөвүлелдер дилеп тып эгелээн деп идегеп болур.

Бистиң корр.

ЧОННУҢ БҮГҮ-ЭВИЛЕЛ ЧИЗЕЗИНГЕ БЕЛЕТКЕЛ

1988 чылдың февральда болгаш марттың бирги чартында республикада бүгү хоорай-суурларда болгаш Каа-Хем районнуң Сарыг-Сеп суурда бажыңнарның даңзыларын, а ол ышкаш чурттакчылыг көдээ черлерниң даңзыларын болгаш көдээ Советтерниң схемалыг карталарын тургузарының талазы-биле ажыл чорүп турар.

Бажыңнарның даңзыларын болгаш чурттакчылыг көдээ черлерниң даңзыларын тургузары 1989 чылда чоннуң бүгү-эвилел чизезинге белеткел талазы-биле кол ажылдарының бирээзи болур. Бажыңнар даңзыларынга, чурттакчылыг көдээ черлер даңзыларынга болгаш ылавылаттынган картографтыг материалга үндезилээш, чизе талазы-биле районнаашкынны чорудар, тодаргайлаарга, хоорай, ажылчын суур, көдээ Совет, чурттакчылыг чер бүрүзүн чизе килдистеринге, инструктор болгаш саналга участоктарынга хуваар, ону барымдаалааш, чизе кылыр кадрларның чогуур санын баш удур тодарадыр. Бажыңнарның болгаш чурттакчылыг көдээ черлерниң даңзылары хыналда кылырынга херек материал болур, ону барымдаалап чизе үезинде чоннуң четче бүрүн бүрүткеткенин хынаар.

Бажыңнар даңзыларын тургузарда тускай шилээш, өөредип каан даңзылакчылар тус-тус квартал бүрүзүн кезип чорааш, бажыңнарның кварталдар аайы-биле даңзызының доктааттынган чурум ёзугаар кылган майыынга бажыңнарны бижип тургаш тургузар. Чурттакчылыг көдээ черлерниң даңзыларын ажыл-агый учёдунуң дептерлериниң ылавылап хынаттынган медээлеринге үндезилеп көдээ Советтерниң секретарьлары тургузар.

Ол даңзыларны тургузары хемчээлиниң талазы-биле улуг, ужур-утказының талазы-биле харысалгалыг ажыл болур. Бажыңнарның даңзыларынга хоорай-суурнуң адын, кварталдың, бөлүк бажыңнарның дугаарын, кудумчунуң адын, бажыңның дугаарын бижиир. Чурттакчылыг бажыңнар бүрүзүнүң тудугларының, квартираларының санын бижиир, а ол ышкаш чурттакчыларының санын база айтыр апаар.

Чурттакчылыг көдээ черлерниң даңзыларынга чурттакчылыг черниң адын болгаш хевирин, тудугларының санын болгаш чурттап турар чонунуң санын бижиир. Оон аңгыда чурттакчылыг чер бүрүзүнде ол чурттакчылыг черге хамааржыр аңгы-аңгы турар тудугларны шуптузун бижиир.

Чурттакчылыг бажыңнарны азы чурттакчылыг черлерни болгаш оларның тускай аңгы турар тудугларын шуптузун шын болгаш шынарлыг кылдыр бижиири чүгле хоорай-суурларның кызыгаарларын чурумчударының, оларда кудумчуларның аттарын болгаш бажыңнарның дугаарларын чурумчударының, чурттакчылыг көдээ черлерниң санын болгаш составын, хоорай-суурларның тургускан планнарын болгаш районнарның карталарын ылавылап тодарадырының талазы-биле ажылдар шынарлыг болгаш чогуур үезинде кылдынган турда, а ол ышкаш хоорай-суурларның чурттакчылыг бажыңнарында чоннуң болгаш көдээ Советтерниң ажыл-агый дептерлериниң учёдун ылап шын кылган турда күүсеттинип болур.

Чурттакчылыг бөлүк бажыңнар бүрүзү болгаш тускай аңгы бажың бүрүзү олар кайы хоорайга, суурга хамааржырыл дээрзи бүрүнү-биле билдингир турар ужурлуг. Ылаңгыя ону бир хоорай-суурнуң тудуглары өске хоорай-суурнуң тудугларының чоогунда турар черлерге тодарадыры чугула (чижээ: Кызыл хоорай биле Кызыл районнуң Каа-Хем ажылчын сууру).

Дугаарлары ужуктерлиг бажыңнарны (чижээ: 2а, 26 болгаш оон-даа өске) тускай бажыңнар кылдыр санаар болгаш квартиралар даңзыларынга аңгы одуругга бижиир ужурлуг. Чурттакчылыг бажыңнарның кудумчу дугаары-биле демей, атташ дугаарлыг бажыңнарны, аңгы турар оран-саваларны болгаш тудугларны тускай бажыңнар кылдыр санавас, оларны ол-ла хамаарышкан чурттакчылыг бажыңнарның тудуглары кылдыр санаар.

Бажыңнарның даңзыларынга чурттаарынга таарыштыр тускай туткан бажыңнарны болгаш бүдүрүлге, эмнелге, школа, ясли, детсад, гостиница, театр болгаш оон-даа өске албан черлериниң ээлеп турар бажыңнарын бижиир ужурлуг.

Ынчангаш, айыттынган бажың бүрүзү дес-дараалай дугаарлаан демдектиг турар ужурлуг.

Эмнелге хоорайжыгажының девискээринге элээн каш тудуглар бар турда, тудуг бүрүзүнге база дугаарлыг демдек турар ужурлуг (чижээ: № 1 корпус, № 2 тудуг).

Бажыңнарның даңзыларынга хөй квартиралыг бажың бүрүзүнүң квартираларының санын бижип айтыр. Чоннуң ам болур деп турар чизезинге белеткел үезинде квартираларның дугайында медээлер кончуг чугула ужур-дузалыг, чүге дээрге чиделээриниң бүдүүзүнде санакчылар участоктарны эргип-кезип чораш квартираларның, эмнелгелерде палаталарның, гостиницаларда оран-саваларының болгаш оон-даа өске чурттаарга оран-саваларының даңзыларын тургузар хүлээлгелиг болгай. Оон аңгыда, квартираның болгаш оон-даа өске шак ындыг оран-саваның дугаарының дугайында айтырыглар бар.

Тургускан даңзыларның шын болгаш четче бүрүн болуру хоорайның болгаш көдээниң даңзыларга киир бижиттинген чонунуң саны-биле дыка тодараттынар. Чоннуң учёдун четче эвес кылдыр тургускан даңзылар чизениң оргпланнарын тургузарынга ажыглаттынмас. Ынчангаш эң кызымаа-биле хынаары чугула. Чоннуң учёдун чедир кылбааны үш хуудан ажа бергенде, тургузуп каан даңзыларны шуптузун база катап хынаары негеттинер. Ол дугайын ам бо чугула ажыл-херекти кылып турар бүгү даңзылакчылар утпас ужурлуг.

Мария ОНДАР,
статистика эргелелиниң начальнигиниң оралакчызы.

ХҮН СИСТЕМАЗЫНЫҢ ОНГУ ПЛАНЕТАЗЫ

Хүн системазында чеже планета барыл дээр дугайында айтырыгны шуут-ла үзе шиитпирлеп каапкан деп санап болбас. Ол дугайын бистиң үевиске чедир билдинип турган шумер культуразының астрономнарының чуруктары болгаш бижиктери херечилеп турар. Ол бурунгуларның бодап турганы-биле алырга, Хүн системазы 12 планетадан, ооң иштинде Хүн, Ай база 10 планетадан тургустунган деп чаңгыс аай бадыткап турар, 9 эвес, а тантыг-ла 10. Шумер бижиктерниң бадыткап турары-биле алырга, 10-гу билдинмес планетаның орбитазы Марс болгаш Юпитерниң орбиталарының аразында чыдар.

Бистиң чүс чылывыста эртемденнер «Х планета» деп атты алган 10-гу планетаны тып алырын чаңгыс эвес удаа оралдажып келген. Оон туруп турарын астрономнарны эдеревиндирип, кайгалыпканы 1830 чылда болгаш 1910 чылдарда Нептун болгаш Уранның орбиталарының өскерли хона бергени-биле тайылбырлап болур. 1930 чылда Плутонну ажыткан, ынчалза-даа санаашкыннар чаңгыс ооң массазы Нептунуң болгаш Уранның орбитазының өскерли хона бээринге чедишпезин көргүскен. Чооктада чаа «Пионер-10» болгаш «Пионер-11» дээр америк космос аппараттарының ужудушкунунуң траекториязын өөренип көрүп турганш, Аэронавтика болгаш космос делгемин шинчилээр талазы-биле национал эргелелдиң (НАСА) ажылдакчызы Джон Андерсон «Х планета» бар боор деп түңнелди үндүрген. Ооң даап бодаашкынын ёзугаар алырга, «Х планетаның» дилээр ужурлуг черден эвес, өске черден дилеп турган, а ол планетаның орбитазы өске планеталарның орбитазында эвес, а оларга хамаарыштыр 45 градус ийленчек туруп турар.

Ындыг түңнелди өске эртемден — бурунгу дылдар талазы-биле специалист Захария Ситчин база кылган. Ол шумер бижиктерни өөренип турган. Ооң түңнелдерин ёзугаар алырга, 10-гу планета өске планетаның орбитазынга хамаарыштыр ийленчек болгаш улам-на чөлбегер болуп турар. Ол Марс болгаш Юпитерниң аразы-биле Хүн системазында бодунуң турар черинге 3600 чыл болгаш-ла бир катап кээп турар. Ооң чугаазы-биле алырга, НАСА-ның ажылдакчызының даап бодаашкынындан ылгалы чүгле «Х планетаның» орбитазының шимчээшкининиң утланышкыны шумер астрономнарвын Хүн системазынын дугайында билиин амгы үениң космос шинчилелдериниң бадыткап болурунда болур деп, «Вашингтон таймс» бижип турар.

Владимир РОГАЧЕВ,
СЭТА-ның корр.

КОНЦЕРТЧЕ ЧАЛАП ТУР БИС

Республиканың хөгжүм-шии театрынга март 7-де байырлал концерти болур.

Концертке театрның, филармонияның артистери, республиканың уран чүүл, музыка, хореография школаларының сургуулдары, бот-тывынгыр артистер киржир.

Эгелээри 19 шакта.

Касса 10 шактан эгелеп ажылдаар.

ШАГДАА

Рассказ

Кызыл-Эник КУДАЖЫ

Даң бажында удуп-оттуп чыдарымга, мени бир-ле кижи кончуг камныг шеле сокпулай-дыр. Улуг-хүн эртени чүве болгай, шала кайгап, карактарымны чоорту ажыдып келдим. Эжен сүлде-ле бо, баарымда шагдаа (?) чүвүр (!) көрүп кагдым.

Билбээчеңнеп, удуучаңнап, караам ажытпайн кезек бодаяып чыдыр мен: бирээде, бажыңымда кижи-дир мен, мээң төрелдеримде шагдаа кижи бар эвес; ийиде, дүүн суббота-даа болза, ресторан барган эвес мен, эш-өөр-биле хөөрешкен эвес мен; үште...?

Караам имиртедип алгаш көөрүмге, ылап-ла шагдаа хеп! Көрүнчүк дег кылайтыр аштап каан, кара майыкташтарындан эгелээш, мурнумда тургаш кижини буттарындан өрү көрүп чоктадым: изиг илиир-биле селеме дег кылдыр шутумнай базып каан, кыдынында кызыл тиглиг чүвүр кеткен дөңмек чоорту чоокап бар чыдыр, шыырак-ла спорттуг эр боор, кандыг-бир хүреш-ле кижизи ышкаш. Ооң соонда чүвүр тиинде кончуг чурумнуг чыпшыр тудуп алган хол костү берди — салаалары дыт будуу дег чоон-чоон, ынчалза-даа шылбалап каан хадың ышкаш, арыг, аккыр. Чүгле солагай хол. Оң холу кайда боор? Бир холу чок кижи канчап шагдаа апарганы ол?

Көрүп чоктап бар-ла чыдыр мен: шагдаа костүүн, хола өөктерин карак шылу таар кылдыр кылайтыр дүрбүп каан. Элдеп чүве, хол ам-даа чаңгыс хевээр. Оон өрү бар чыдарымга, херектиң оң талазында беш-адыр хевирлиг ак демдек костүп келди: «Милицияның тергиини». (Мындыг ат-алдарлыг шагдаа берге албан-хүлээлгезин күүседип чорааш, кааа, чүге ийик, бир холундан чарылган-дыр ийин деп бодадым).

Оон өрү шагдааның оң холунуң шенээн көрүп кагдым. Караам ажыдыптарымга, катканың, чаңгыс холдуг боор ийик, оң холунуң салааларын бөргүнде чыпшыр туткаш, ёзулап алган турар шагдаа боол тур. Кижини ол хире хүндүлеп турда, канчап ол эът дег, чыдар боор, дүп-тура халыдым. Баарымда от-көс дег чалыы назынныг, эгиннеринде сержант погоннарлыг, шыгзап каан шугум дег, аныяк эр тур.

Мен-даа могудевишаан хевээр мен. Чүнү канчап каан чоук боор мен? Алган кадайымны, ажы-төлүмнү, адаиемни түредир дээним ол бе? Кулактарым алгырып-сыгырып, карактарым пюкараңнап-караңгылап, бажым иштиз дииңейнип-ле тур — бир-ле адыг чазарлап каан ары өө-ле!

Ынчап турумда, сержант ат-шолазын, эрге-дужаалын чавыс үн-биле адааш, улам топтуг айтырды:

— Чүнү чидирген силер?

— Чүнү-даа чидирбээн бис.

— Бажыңынар иштин ылаптап, оңчалап көрүңер.

Алган кадайым, ажы-төлүм догерезн дүүрел эгеледи. Бажыңда бүгү эт-херексел шуут четче.

— База катап хынаңар — деп, шагдаа чугаалады.

Чүү-даа читпээн — мындыг.

Оон сержант үне халааш, хөлүгүр карактыг кижи киирип келди.

— Бо хамаатыны таныыр силер бе? — деп, шагдаа айтырды.

Көрген-даа ышкаш мен, көрбээн-даа ышкаш мен, ынчалза-даа огулуг сактып чадап кагдым.

Ол аразында хөлүгүр карактыг амытан аза-онак чугааланып эгеледи:

— Буруулуг мен, буруулуг мен. Өршээп көрүңер. Моон соңгаар черле ыштанмас мен.

Кайгай берген тур мен:

— Силерни буруудаткаш чоор мен...

— Дүүн кежээ силерге кирдим чоп — деп, демги хөлүгүр эр сирилээн-кавылаан тур.

Ам чаа бажымга чык диди — дүүн кежээ имиртинией бергенде, ол кижи бистиң бажыңывыска киргеш, бир-ле адрес айтырган, үне берген чүве.

— Чүү деп хай боор' — ол кижи ишкиртине берди. — Оон үнүп чыда, силерниң коридорунарга дүрүп каан чыткан ийи чадыгны аппарган болдум.

— Оорлап — деп, шагдаа эдип кагды.

— Ийе, ийе. Оорлап...

Хөлүгүр кижи ыглай берди. Улуг-ла эр кижи мөөрээрге, ындыг-даа кээргенчиг чүве чок чораан.

Ам көөрүвүске, чадыгларывыс, шынап-ла, чок болду.

Ол дораан кырында көк кызыл оттарлыг машинага олуруптааш, шагдаа черинге келдивис. Демги аныяк чараш сержант мээң ээзи каш чадыглар көргүстү. Бодумнуун танып кагдым.

— Ээлерин алгаш чоруп болур силер — деп, сержант чүү-даа болбаан ышкаш чугаалады.

— Чадыглар канчап шагдаа черинге чедип келгени ол? — деп кайгап айтырдым.

Сержант дүште-даа чок:

— Когаралга таварышпааныңар эки болган-дыр. Байырлыг — диди.

Ам база демги хөлүгүр дүрзү чаннып-тейлеп эгеледи:

— Ажы-төлүм база бар. Мени шииттирбейн көрүңер. Буруум билиндим. Аксы-сөзүм берип тур мен.

Сержантының үнү хевертен кижи таныыр арга чок кылдыр шыңгырай берди:

— Дүүн ынчаар боданыр турган-дыр ийин хамаатым! Силер-биле чугаа аңгы болур!

Оон демги-ле кижи дүрзүзү уламчылады.

— Силерниң чадыгларыңарны тудуп алгаш, автобус доктаар черге келдим. — Сержантыже айытты — Болар мени көрүп кааш: «Чадыгларны канчаарыңар ол?» деп айтырды. «Садарым ол-дур» деп меделгедим. «Караңгыда садыг кылбас чоор» дээш, бо дарга мени шагдаа черинге эккелди.

— Мен дарга эвес, анаа-ла шагдаа кижи мен — деп, сержант эдип кагды.

Читкен хевисти бодувус безин чоктавайн турувуста, шагдаа ынчаар камгалап каан. Өөрүп четтиргенимни сержантыга чүректиң хайызындан илеретпеш, чадыгларымны алгаш чанып келген мен.

Ол херек кырынга болган таварылгадан бээр дыка үр үе эрткен. Ынчан аныяк болгаш херектиг ужурун чедир үнелевейн шагдааларның хүлээлгези кылдыр доскут бодаан мен. Ам назы дөгүп келгеш, ол буянныг шагдааның адын чүге айтырып албаан кижи боор мен деп, аажок хомудап чоруур мен.

Олег САГААН-ООЛ

АВАЗЫ

Ада-чуртту камгалаар
дээш
Аъттаныр дээн авыякты
Аазы-биле азырап каан
Авазы кээп үдеп келген.

Хайынган чоп аразындан
Кадай кижи үнүп келгеш,
Чүүден артык дээди белээн
Чүрээн орта чыпшыр
туткан:

— А-дыр, оглум, мени
мана.
Аваң сөзүн дыңнап ал —
дээш,
Ала караан чодуп чоруй,
Арның көрүп эктин
суйбаан.

— Кара баарым көгү
болган,
Хайыралыг белээм чүве.
Аваның хыйы хандырзын
дээш,
Аржыым аргып эккелдим
бо.

Дуңмаларың берген
белээ —
Аргып кылган хөйлеңи бо,
Тулчуушкунга сагынзын
дээш,
Ада-чуртту сиилип каан-
дыр.

Адаң таптаан хылыжы
бо —
Астып алгаш адааның ал.
Акы-дуңма өөрүн-биле
Ада-чурт дээш тиилеп
кээр сен.

ЧОЛААЧЫ

Он уругнуң адазы Уйуушка Чүгүртүевич Монгуш үжен бир чыл дургузунда чолаачылап келген. Үъл-даа машиназын, комбайнны-даа башкарып турда, оон эптиин, техниканга камныын эш-өөрү магадаар. Хоочун чолаачы амгы үеде «Сүт-Хөл»

Ак-Довурактың ТЭЦ-те ажылдап турар Ужар-оол Монгуштуң «Аас-кежиктиг не» деп чуруу.

ЫНАКШЫЛДАН ЧҮРЕК ЫСТААР

Кара суглар каргыраазы
Өткүт үннер аялгалаар.
Кадыр даглар чараш-каазы
Өңгүр хевис угулзалаар.
Сайда чечек коңгураазы
Салгын тынып чайганыылаар.
Часкы шагның чодураазы
Салбак чайып сагалчыңнаар.
Ыржым кудай дуруязы
Кыңгырт кылдыр куюм ырлаар.
Ынакшылдың сорулдаазы
Кыптыгарга, чүрек ыстаар.

Владимир СЕРЕН-ООЛ.

сонуургактарга

СТРАБОННУҢ ЧАСТЫРЫЫ

Ийи муң чыл бурунгаар Азияга, ооң иштинде амгы Киргизияның девискээринге чурттап чораан сактар (скифтер) турум чер ажылын билбес чорааннар деп бадыткап турган бурунгу грек төөгүчү Страбонуң частырыын Кыргыс ССР-ниң Эртемнер академиязының төөгү институдунуң специалистери эткен.

Олар Иссык-Куль хөлдүң эриктериниң чоогунда сактарның бурунгу турлаазын өөренип көөрүн дооскап болгаш аңаа чурттап турган кижилер сайзыраңгай культуралыг чораан дээр дугайында түңнелди үндүргеннер. Сут иштинден уштуп алганы хүлер савалар, аът дериг-херекселдери, чепсек, даш хол дээрбелери, тараа бастырар улуг өзектер, күш-ажылдың өске-даа чүүлдери бистиң эрага чедир алдыгы чүс чылда-ла сактарның турум чер ажылын кылып чорааның бадыткаар арганы берип турар. Олар тараа культуралары тарып, мал азырап, өстүрүп, хүлерден урал чүүлдүң чараш кылыгларын кылып чорааннар.

Киргизия төөгүнүң ховар музейи болур деп, специалистер чугаалап турар. Ында баштайгы амыдыралдың киикизинниң турлаа халларда чуруктар, бурунгу хоорайларның болгаш ортааҗы чүс чылдарның шивээлериниң артынчылары бар. Бурунгу чүүлдерниң даңзызын кылып турар эртемденнер беш муң ажыг тураскаалдарны карталарга демдеглеп алганнар.

ДАШ БОЛУ БЕРГЕН АРЫГДА

Ленск дээр аныяк якут хоорайдан ырак эвес черден даш болу берген бүдүн шыргай арыгны геологтар тып алган.

Ол арыгның ыяштарында демир дустары эмин эрттир хөйү-биле синнигe берген болган. Ындыг ыяшты беш кижи безин арай деп шимчедир болгаш ону хирээлээрге алмаздан кылган хирээ безин дегейлениш шаптылай бээр болган.

Геологтар бир бузундуну адыра хирээлеп алгаш, Якутскиже эккелгеннер. Ону республиканың Е. Ярославский аттыг чурт-шинчилел музейинге дамчыдып берген. Ховар дээш ол көргүзүг чүүлүн музейниң бойдус залынга делгеп көргүскен.

АМ-ДАА ҮР ТУРАР

РИМ. Италияда Пиза хоорайда бөгү делегейде сураглаан «черже ужуп чыдар суурга» деп адаар ортааҗы чүс чылдың хүрээзиниң коңга кагар суургазы бар. Ооң кандыг туруп турарын доктаамал хайгаарап турар специалистерниң сачап турары-биле алырга, оон байдалы ам-даа эки. Пиза хоорайның университединиң эртемденнериниң чоруткан хемчээшкиннери-биле алырга, бир чыл иштинде суурганың өзээнден ийленинишкини 0.7 миллиметр болган. Мурнунда чылдарда «ужуп бадып чыдарының» дүргени барык-ла 1.26 миллиметрге дециежип турган.

«Дөрт өзээнден ооң черже ийленинишкини 2 метр 95 сантиметр болза-даа, суурганың байдалы тергиин эки» деп, Пиза университединиң профессору Дж. Тониоло меделгеп турар. Амгы үеде оон байдалы суургага ам-даа барык-ла ийи чүс чыл иштинде «дириг чурттаарын» магадылап турар.

СЭТА-ның корр.

Болган таварылга

БАЛЫКЧЫ МАЖААЛАЙ

Бо таварылга Приморск крайга болган чүве. Бир дыштаныр хүнде өөрүм-биле кады кижи шоолуг четпес ырак тайга хеминиң бажынче өскей берген бис. Үргүлчү балыктаар черивис ол — ону өске кижилерге чугаалавас турдувус. Чедип келген дораан-на улуг дааш үндүрбейн, балыктап эгеледивис. Үстүвүсте суг даажы үнүп турар ындыг болду. Ол чүү болду дээш оожум чоокшулап келдивис. Улуг хайыракан балыктаан тур.

Ынчан лосось балык түргенелээш, хем куду бадып турган чүве. Хайыракан саарыгда туруп алгаш, сугже холун суккаш, балыктарны эрикче үндүр октап-ла тур. Туткан дириг балыы эмнежок, ол-бо кожаннадыр халышка-халышса суг кыдынынга чоокшулап келди. Хайыракан ону кезек көрүп тура, кышкыра каапкаш, ол хөй балыкты эриктен ырады эжип каапты.

Катап балыктап эгеледи. Ам мурнукузу дег эвес, туткан балыын өске холу-биле моорадыр часкааш, эрикче үндүр октап эгелээн...

Туткан балыының бир чамдызызы чээш, өскезин ап алгаш чоруткан чүве.

Ю. МАКАРОВ.
(«Строительная газета» солундан).

Редактор
В. С. ШАРАВИИ.

Агаар

Республикага булуттаар, аязыр. Хар чагбас. Агаар дүне 26—30, чамдык районнарга 16—21 градус соок. Хүндүс 12—17 градус соок болур.

Кызылга база-ла ындыг агаар болур. Хар чагбас. Агаар дүне 28—30, хүндүс 12—14 градус соок.

Кино

МАРТ 5-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: **«Сказки о прекрасной Айсулу»** 11.40, **«Десять негритят»** 9.00, 13.00, 15.40, 18.20, 20.50, биче залга: **«Тарзан»** 9.30, 11.30, 13.30, 15.30, 19.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: **«С чертями не шутят»** 9.20, 12.40, **«Утро без отметок»** 11.10, 14.30, **«Короткое замыкание»** 16.20, 18.20, 20.20 (узаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: **«Полёт над гнездом кукушки»** 15.00, 17.40, 20.20 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: **«Твоё последнее танго»** 15.00, 17.00, 19.00, **«Лиловый шар»** 13.00 шактарда.

«Найырал» кинотеатрның биче залынга март 5-те 17.30, 19.30 шактарда болур кинофильм болбас. Ону ол-ла билеттери-биле март 7-де 18.00, 20.00 шактарда көрүп болур.

АК ХАВАН

Шоодуг

Эвилеңниң эът белеткээр албан чериниң ажылдакчылары бир кедээ суурга чедип келген.

Хаваннарны халаска хавырып аппаар деп дамчыыр чугаа дыңнааш, кожазында сүүрнүң чурттакчылары ол дүне бүгү хаваннарын соп алганнар. Дарган ирей, хуусалым-на билзин дээш, хаванын сокпайн барган. Хаваанда кара демдектиг улуг ак хаван — суурда чаңгыс-ла дириг арткан амытан ол болган.

Хаваннарын өлүрген улустуу торгаар, дерзии узуткакчы чорукту үүлгеткенде дээш харысалга онааг деп чугаа ол суурга даразында хүн дыртын тарай берген.

— Ам чүнү канчаар бис? — деп бир-ле кижи шужулээн.

— Чүнү канчаар боор, Даргандан өскелери торгадыр, сүттадыр ол-ла дыр.

— Пузырев сээн бажыңның сүр бажында сенден эгелеп хынаар. Дарган сүтнүн бажыңы суурнуң адаанда болгай — деп, аът херекселдери кылыр шевер кижи чугаалаан.

— Кел чорлар!

Ыттаар кижи-даа чок. Өлүрүүшкүн болган черге истекчилернин келирин маваан улус дег, белеткелчилерни дувүрээзин-биле манап турганнар.

Пузырев хенертен бажыңынче чүгүрген. Чада кырынга кадайынга ужер часкаш, оозунга бир-ле чүве сымыраңгаш, сүр адаанче халып бадыпкан.

Ашактар аайын тыппайн, арыннарынче көрүшкеннер.

— Дезер дээни ол бе?

— Боду дезипти, кадайы артып калды — деп, чыылган чон чугаалашкан.

Баштарын тазарты чүлдүп каапкан, кепка бөрттерлиг ийи белеткелчи аъттарын Пузыревтуң бажыңының чанынга доктааткан. Хенертен суурнуң бир талазындан хаванның чидиг сыйылаан алгызы дыңналган. Чедип келгеннер арыннарынче көрүшкен. Оларның соокка додуккан арынцарында сеткил хангалыын илереткен хүлүмзүрүглер илдең көзүлген.

— Эш Холодков бар-дыр! — деп бирээзи алгырган.

— Оожум! — деп, өскези салаазын содуйтуп сагындырган.

Пузыревтуң кадайы үнүп келгеш, чыннып, чылыг чемнин аас дээри-биле бажыңынче аалчыларны чалаан.

— Ээзи бажыңында ирги бе? — деп доңгаш холдары-биле араганы стаканче куткушаан, келгеннерниң бирээзи айтырган.

— Бажыңында — деп, кадай дүште чок чугаалаан — мал-маганын чемгерер дээш үнду.

Элээн болганда эгиш-тынышташ Пузырев бо кирип келген. Аалчылар-биле мендилешкеш, бөргүн эжик кастынынга кадагга азып каан.

— Хаваннарынар бар бе? — деп белеткелчилер айтырган. Ол аразында бажыңче сыммалдажып кирип келген ашактар мыт чок аксын аазаткаш туруп каан.

— Чүү дээр боор... — бажын ээзи чугаалап эгелээн. — хөйну берип шыдавас бис, чаңгысты көргүзүп болур бис.

Ол ынча дээрге, ында турган ашактар аай-бажын билбейн арыннарынче кайгашканнар.

— Ындыг-дыр. Бирээ-бирээден ижиңкеш белеткел ажылын эгелээр-дир.

Стаканнарын куруглаткаш, кепкаларын кеткеш, редькаларны дайнавышаан, хаван кажаазынче углапканнар.

Суур ашактары биче-ле болза алгырыптар часканнар: чүге диле кажаа иштинде, саваң кырында кара хавактыг аажок улуг хаван чыткан.

— Чаагай-ла-дыр! Кашка үнелээр бис, эш Холодков?

— 200 рубльге 50 акшаны авансыга берип болур-дур.

— Че, бижип ал. Он-түзүнүн база бижи: хавааида кара демдектиг, ак хаван. Оңдагай им-демдектиг экн-дир, өске хаваннар-биле будавас сен.

Ол аразында өске суурдан келген кижи чүвениң утказын билип каапкаш хенертен кудумчуже үне халааш, аъттанып каш, суурунче бурт дээн.

Дараазында бажыңга чедеп бээрге бир-бир стакан сүт суңган. Сүттү ижип доозуптарга бир-ле черге саадап чораан хевирлиг, бажың ээзи ашак бо келген.

— Ижин-хырынны соок сүт-биле доңгурган хэрээ чүү боор. Оон орнунга «ийидер» чүведен ажырганы дээре боор.

— Харын ээ, дидирей бердивис ышкажыл.

Келген аалчыларга бир-бирни кудуп бергеш олар ижиптерге:

— Хаван манап тур. Силерни хүлээп аарынга белен — диген.

Кажаага келгеннер. Азыгда арыг саваң кырында ак хаван чыдып-тыр, хавааида кара-лыг.

— Көрем, демги хаван-биле кара олчаан — деп, эш Белов алгырып чугаалаан.

— Төрел хаваннар-дыр ийин — деп, ээзи тайылбырлаан.

— Чүгле бо хаван демгизинден арай улуг ышкаштыр. Ох, аш хырынны ажыңнадып эгеледи — деп, Холодков иштин туттунуп чугаалаан.

— Кожавыстың хаванындан ийи неделя улуг назылыг хаван бо — деп, ээзи Кулажников чугаалап-тыр.

— Чежени берзе экил? — деп, Белов айтырып-тыр.

— 200 болза ажырбас, авансыга 70 рубльди бер. Он-түзүнүн демдеглеп ал. Силерниң моонар водка боор, кадыы-ла кончуг-дур, ам аш ижинге ындыг болган чоор бе?

— Аш хырынга арага айыылдыг болдур ийин.

— Ынчаңгаш бир-ле дугаарында чаа оээн эъттен чип алыңар — деп, дараазында бажыңның ээзи Кочергин чалаан. Белеткелчилер чедип кээрге, бажыңдан үнүп келген кадайынче карак баскаш, боду дедир халаан. Удаваанда хаванның дувурөнниг сыйылааны дыңналган. Ийи холунда туткаш, черге сөөртүптерге, ол ынчаан алгырар ышкажыгай.

Белов Холодковче хүлүмзүрей аарак:

— Алдын агымныг судакче кире берген-дир бис. Москваның бүгү садыгларын эът-биле чудурдувус-ле. Ол эжи-биле дашказын үскүлештирер бодаан, ынчалза-даа дашка туткан холу өскээр барган. Үскүлештирбейн-даа ижипкен. Он минута хире болганда бажың ээзи кирип келгеш, хаван манап тур деп дыңнаткан. Белеткелчилер бөрттерин арай боорда тыпкаш үнүпкеннер. Белов эргиин ажа баскаш, аңгадааңындан турупкан:

— Ээ, ийи хаван тур.

— Чок, чаңгыс хаван-дыр. Аш хырынга ижерге ындыг-ла болгай, чаңгысты ийи кылдыр көөр — деп, ашактарның бирээзи чугаалаан. Хаванның «ээзи» Кочергин олче чудурууп» хөйлеңиниң эдээнде чажыра тудуп алгаш, көргүскен.

— Ийе, ийи хаван-биле дешпежип болур-дур! Ох, шыырак-ла-дыр 300 акшадан сал, эш Холодков, чугаа чокка.

Дараазында бажыңдан кара хавактарлыг ийи хаван бижиттинген. Белов оларны дөрт кылдыр санаан. Холодков ооң частырыын эткен: ийи хаван-дыр. Ылап бүзүрээри-биле ол хаваннарны суйбаан. Ийи аңгы хаванны суйбаарга, холдары дегжип турарга ол кайгаан.

Бежен бажыңның догерезин кезээш, белеткелчилер дарганның бажыңынга ведомость долдуруп эгелээннер.

— Баш чарлыр чыгап тур! Бо хире улуг ажыл кылгаш ийи хүн-даа улаштыр ижип болур-дур. Бо хаваннарны согар болза, даг дег эът болур-ла-дыр. Эш Холодков даргаларывысче бо дугайты бижиктен чорут.

Холодков карандашты оскуна-оскуна арай боорда мынча деп бижээн:

«Эш Никишин! Хаваннардан харлыгар чыгап тур бис. Чүгле авансыны безин үш чартык муңну бердивис. Даштыкыже-даа үндүр садып болур, шилиттинген хаваннар-дыр. Хаваннар боттары кара хавактарында ак демдектерлиг. Хей-аъттыг улаштыр чорудувус».

Пантелеймон РОМАНОВ.
1931 тыл.

ФОТОЭТЮД

Частың баштайгы демдектери.

Телевидение

МАРТ 5-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — «Күзеп бодаарыңга силерни өөредип каар мен». Урал-чечен фильм. 10.00 — Концерт. 10.45 — Медээлер. 10.55—11.30 — Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 15.30 — Медээлер. 15.40 — А. Глазунов. № 8 симфония. 16.25 — «Чүзен болгаш чүге». 16.55 — Черкасскының Күрүнениң украин улустуң алдарлыг ниити ырының концерти. 17.25 — «Хар эрип калганда». Мультфильм. 17.35 — Улусту чогаадылганың «Радуга» телепрограммаларының делегей фестивалы. «Кваг-Хир» (Нигерия). 18.05 — Кино-афиша. 19.05 — Бөгүн делегейде. 19.25 — ТТ экранында эң баштай. «Күзеп бодаарыңга силерни өөредип каар мен». Урал-чечен фильм. 20.55 — Делегейниң херээженнер хүну Март 8-ке тураскааткан байырлыг хурал. ССРЭ-ниң күрүнениң үлегерлиг Улуг театрындан дамчыдылга. Төнгенде — «Үе». 23.00 — 23.30 — ССРЭ-ниң Күрүнениң улустуң таңцыларының үлегерлиг ансамблиниң школа-студиязының киржикчилериниң концерти.

ИИИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Угулзалап даараарының уран чүүлү. 9.05; 11.15 — Итали дыл. 9.35 — Н. А. Римский-Корсаков. 10.35 — О. Берггольцтуң поэзиязы. 11.45 — «Кижи ыры соондан чоруп орар». И. Якусем. 12.05 — Бир чуруктуң музейи. 12.35 — Мультфильм. 12.55 — Л. Бетховен. Концерт. 13.45 — Док фильмниң баштайгы көргүзүү. 13.55 — Медээлер. 14.05—15.30 — «Баштайгы өөрүшкүлер». 2-ги кезээ — «Онза чай». 7-ги сериязы. 17.30 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

17.35 — Уругларга фильм. 17.45 — «Тыва черде». Программада: Медээлер. «Март 8 — Бүгү делегейниң херээженнер хүнү». 18.15 — Медээлер. 18.45 — «Байырлал-биле, эргим херээженнер!».

МОСКВАДАН

19.25 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 19.40 — Бокс. ССРЭ биле АКШ-тың шилиндек командаларының маргылдаазы. 22.30 — «Үе». 23.00 — 01.00 — Баскетбол. ССРЭ чемпионады. Эр кижилер. 1-ги чер дээш маргылдаа.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

17.30 — Медээлер. 17.35 — Э. Григ. «Лириктиг сюита». 17.55 — «Үн». Урал-чечен фильм. 19.25—19.40 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». «Олар болгаш бис».

Адресивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИҢ: партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кодээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтерияның 3-43-41, солун келбейн барганда 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга ажазы. Тиражы 24637 экз. Солуннуң индекизи 54241

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 2673. ТС—00645.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Кр

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың март 6 воскресенье № 56 (13656)

1925 чылда үндезилеттинген. Өртээ 3 көпеек.

СОВЕТ ХЕРЭЭЖЕННЕРГЕ — АДА-ЧУРТТУҢ ӨӨРҮП ЧЕТТИРИИШКИНИ

Москвага байырлыг хурал

Делегейниң херээженнер хүнүнге тураскааткан партия, совет болгаш хөй-нииити организацияларының төлээлекчилериниң байырлыг хуралы март 5-те Москвага, ССР Эвилелиниң Улуг театрынга болган.

Совет херээженнерге партия Төп Комитединиң чедирген байырын СЭКП-ниң Москва хоорkomунуң секретары А. А. Низовцева номчуурга, чыылганнар үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны-биле уткаан. Совет херээженнерниң адресинге чүректиң ханызындан чылыг, эвилең состери дээш, оларның күш-ажылын болгаш социал ролюн бедии-биле үнелеп көргени дээш, чаагай үре-түңнелдиг ажылдаарынга болгаш дыштанырынга чүелерниң аас-кежиктиг болурунга эргежок чугула байдалдарны хандырып бээр дугайында СЭКП ТК-ның, ооң Политбюрозунуң доктаамал илергейлеп турар сагыш салышкыны дээш ханызы-биле өөрүп четтиришкинин чыылганнарның өмүнээзинден СЭКП Төп Комитединге А. А. Низовцева илергейлээн.

Найыралдың нииитилелдер чөвүлелиниң президиумунуң даргазы **В. В. Терешкова** илеткел кылган болгаш СЭКП-ниң XXVII съездизиниң айытканы сорулгаларны боттандырар дээш демиселдиң шиитпирлиг үе-чадазынче кирген бис деп онзалап демдеглээн. Бедик идепкейлиг чорукту, чаа угаап-бодаашкынны кылырын, мөзү-шынарның чаа деңнелин нииитилелдиң кежигүн бүрүзүнден шиитпирлиг ол үе-чада негеп турар. Улам-на инициативтиг болуруң, улуг күженишкинни, бедик харыысалганы, эде тургустуунушкунуң сорулгаларын боттандырар талазы-биле тодаргай ажыл-ишти совет херээженнерден партия манап турар.

Совет херээженнерниң ролюн бедитпейн, нииитилелдиң амыдыралын улам ыңай демократчыдары чедип алдынмас, а нииитилелге херээжен чоннуң ролюнуң өзүлдүшкүнү оларның күш-ажылының, амыдыралының, дыштанылгазының байдалдарындан улуу-биле хамааржыр. Совет херээженнерниң чаагай үре-түңнелдиг ажылдаарынга, чурттаарынга, өөренириинге, оларның ролюн бедидеринге таарымчалыг бүгү байдалдар херек кырында тургустунган.

Ооң-биле чергелештир, үлетпүрде, кодээ ажыл-агыйда, тудугда херээженнерниң күш-ажыл байдалдарын, камгалалын экижидеринче боттарының бот-орулга-чарылгазының орулгазының кезиин бээр арганы ажыл-агыйның чорударының чаа методтары ам бүдүрүлге черлеринге берип турар. Совет херээженнерниң күш-ажылының болгаш амыдырал-чурттаалгазының байдалдарынга хамаарыштыр чогуур эргелерни ССРЭ-ниң Күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжышкының) дугайында Хоойлузу тыпсып берген болгаш хандырып турар.

Партияның XXVII съездизиниң бадылааны социал программаны амыдыралга боттандырары улуг ужур-дузалыг. Чурттаалга тудуунда, садыг болгаш хөй-нииитиниң чемненилге черлериниң, амыдырал хандырылгазының ажылында, кадык камгалалында четпестер хамыктың мурнунда херээжен чонга таарымча чок салдарлыг болуп турар.

Ажыл-ишчиниң хамаатының болгаш иениң хүлээлгелерин херээжен кижиниң таарыштыр шын холбаштырарының дугайында айтырыг чугула ужур-дузалыг. Амыдыралдың бүгү талаларынга, нииитилелде бүгү чорудулгаларга херээженнер идепкейлиг киржип келген болгаш моон соңгаар-даа киржир. Болгаш амыдыралчы оруун херээжен кижиниң чогум-на хостуг шилип алыр аргазы ону өзүлүг бүрүн эргелиг болдуруп турар деп, илеткелчи демдеглээн.

СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунга өзүп орар салгалды кижизидериниң херээнде байдалдың дугайын, ында ээвээш эвес четпестерниң барын база байдалды эдип алырынга шыңгыы хемчеглерниң негеттинип турарының дугайын дорту-биле болгаш ажы-биле чугаалаан. Парталар артында келир үениң чүтле ажыл-ишчилери бөгүн олурбайн турар. Олар даартагы душтуктар болгаш келер ашактар болгаш адалар-дыр. Оларның өг-бүле болгаш школа канчаар кижизидип каарындан ие болгаш ада болурундан артык эргим чүве турбас, өг-бүле хүлээлгези кайы хире хайыралыг болуру хамааржыр.

Өг-бүле дугайында сагыш салып тура, бис хамыктың мурнунда иениң ролюнуң дугайын чугаалап, аданың ролюн бедидериниң, ооң аталдарын бедидериниң дугайын уттуп турар бис. Өг-бүлени быжыглаары, нииитилел амыдыралынга болгаш хөгжүлдезинге ооң ролюн бедидери — эң чугула социал сорулга. Ие-херээженге, өг-бүлеге дузалаарының дугайында айтырыг — социал чөптүг чоруктуң айтырыы-дыр. Ол айтырыгларны шиитпирлээринче нииитилелдиң кичээнгейин партия чогуур үезинде угландырган.

Чоннуң нииити культуразын бедидеринге бүгү-ле үелерде херээженнерниң ролю улуг боор чораан. Салгалдарының харылзаазының үзүлбези ээвээш эвес хире-чергези-биле херээженнерден хамааржыр. Улус бүрүзүнүң ат-алдарынга, дылынга, чаңчылдарынга болгаш төөгүзүнге ханы хүндүткел үезинде, оларның аразында калбак харылзаа үезинде улустарның өзүлүг найыралы туруп болур. Социализмниң өзүлүг улуг чалап алышкыны — акы-дуңмалышкы дең эргелиг боттарынга дузалажырының быжыг харылзааларының орнунга ооң ажы-төлүнге национал онзагайынга чорук кыжаны бээринге ие-херээжен кижи кажан-даа чөпшээрешпес. Бодунуң Төрээн чуртунга төлептиг, Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң хамаатызын кижизидери — ие бүрүзүнүң ыдыктыг хүлээлгези деп, илеткелчи онзалап демдеглээн.

Бо чылын делегейниң херээженнериниң демократтыг хөй-нииитизи Март 8-ти «Ортумак болгаш оон биче ыракшылдыг ракеталар талазы-биле Керээни күштүг болдуруп бадылаары дээш! Ядролуг чепсек чок делегей дээш!» деп лозуңнарның адаа-биле демдеглеп турар.

Совет херээженнерниң болгаш социалистиг чурттарның херээженнериниң аразында найыралдың ужуу чүректен чүрекче дамчып турар. Социализмниң тургузукчу күчү-күжүн долу хемчег-биле ажыглаары дээш бис бир демниг ажылдап турар бис.

Совет кижиниң чүрээ өске улустарның сагышсыралы дээш база дүвүреп чоруур кылдыр ынчаар тургустунган. Бистиң херээженнеривиске афган, палестин болгаш никарагуа херээженнерниң сагышсыраашкыны база сагыш човаашкыны болуп турар. Мурнуу Африканың болгаш Чилиниң иелериниң качыгдалы — бистиң качыгдалывыс.

Совет херээженнер нииитилелдиң революсчу чаартылгазынга бодунуң улуг салышкынын киирер, партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязын күш-ажылчы чаа-чаа чедиишкиннер-биле уткуур деп, түңнелинде В. В. Терешкова чугаалаан.

Совет херээженнерге байыр чедирип ССРЭ-ниң улустуң артизи В. С. Лановой чүве чугаалаан.

Херээженнер, Москваның ажылчы чону партияның төлевилээн планнарын амыдыралга боттандырып чорударынга күштерин болгаш энергиязын харамчаамазынга, тайбыңның херээн эрес-маадыр күш-ажылы-биле быжыглаарынга санал берген-нер СЭКП Төп Комитединге, ТК-ның Политбюрозунга, Совет чазакты бүзүреткеннер.

(СЭТА).

СЭКП ТК-ның февраль Пленумунуң шиитпирлерин — амыдыралга

Тываның электри четкилериниң уруглар садында 180 бичии чаштар өзүп турар. Ооң эргелекчизи Валентина Андреевна Бедарева ажылынга кызымак, мурнакчы ажылдыг башкыларны адады. Ийи дугаар бөлүктүң кижизидикчизи Зоя Михайловна Кондратьева, ясли уругларының бөлүүнде Тамара Селина, алды харлыгларның бөлүүнде Александра Жарая олар чаштарны өөредип, кижизидеринге күжүн берип, эки ажылдап турар.

Садтың ажылын улам экижидеринге СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунуң шиитпирлери делгем оруктү ажыткан. Коллектив кежигүннери Пленумнуң материалдары-биле бүгү талалыг танышкан болгаш ону боттандырарының тодаргай хемчеглерин хынамчалыы-биле ажылдап кылып турарлар.

ЧУРУКТА: 6 харлыгларның бөлүүнде.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

МАРТ 8-КЕ АЛДАР БОЛДУРГАН

Делегейниң херээженнер хүнү — Март 8-ке тураскааткан найысылалдың партия, совет болгаш хөй-нииити организацияларының төлээлекчилериниң байырлыг хуралы дүүн Кызылга, республиканың хөгжүм-шии театрынга болуп эрткен.

Республика найысылалының улус ажыл-агыйының бүгү адырларының мурнакчы херээженнери, Тывага херээженнер шимчээшкининиң хоочуннары, партия, совет, ажыл-агый органнарының удуртукчулары болгаш төлээлекчилери чыглып келген.

Байырлыг хуралды СЭКП Кызыл хоорkomунуң ийиги секретары Г. Ш. Мөңгүш ажыткан. Делегейниң херээженнер хүнү — Март 8-тиң дугайында илеткелди улус депутаттарының Кызыл хоорай Совединиң күүсекчи комитединиң даргазының оралакчызы Н. Л. Верхотурова кылган. Хуралдың киржикчилеринге офицер В. Г. Черепанов, «Тыва тудуг» трестиң № 48 тудуг эргелелиниң штукатуру В. Т. Оюн, республиканың уруглар эмнелгезиниң салбыр эргелекчизи В. В. Карымова, чогаалчы О. О. Суваклит байыр чедирген.

Хуралдың киржикчилери байырлал концертин көрген.

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ заводка чорааны

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев март 4-те Күрүнениң № 1 подшипник заводу бүдүрүлгеге каттыжышкынынга чораан. Бүдүрүлгениң ажылы-биле танышкан, цехтерге барган болгаш заводтуң ажылчыннары-биле чугаалашкан. М. С. Горбачев каттыжышкынының ажылчыннары, бригадирлер, мастерлер, цех начальниктери болгаш удуртукчулары-биле түңнелинде ужурашкан.

Бүдүрүлгеге М. С. Горбачев-биле кады СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, секретары, СЭКП Москва хоорkomунуң бирги секретары Л. Н. Зайков чораан.

М. С. Горбачев Күрүнениң № 1 подшипник заводунга чорааның дугайында тодаргай отчётту солуннарга парлаар.

(СЭТА).

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң хуралы

Март 4-те Кремльге СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Даргазы А. А. Громыконуң даргалааны-биле ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң хуралы болган.

Эде тургустуунушкунуң болгаш күрүне амыдыралын демократчыдарының байдалдарында Эстон ССР-де күүсекчи органнарның Советтер болгаш чурттакчы чоннуң мурнунга, соңгукчулар болгаш күш-ажылчы коллективтер мурнунга отчёттарының дугайында айтырыгны чугаалажып көрген. Илеткелди ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазының оралакчызы, Эстон ССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы А. Ф. Рюйтель кылган. Ажыл-херектиң байдалы-биле ол черге барып танышкан ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутаттарының өмүнээзинден Латвияда профэвилелдерниң республика чөвүлелиниң даргазы депутат А. К. Зитманис чүве чугаалаан.

Айтырыгны чугаалажып көөрүнге ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазының оралакчылары — Украин ССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы В. С. Шевченко болгаш Грузин ССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы П. Г. Гилашвили, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң кежигүннери — Белоруссияның Компартиязының ТК-зының бирги секретары Е. Е. Соколов болгаш улус депутаттарының Чукот округ Совединиң күүсекомунуң даргазы Н. П. Отке, ССРЭ-ниң Улустуң контроль комитединиң даргазы С. И. Манякин олар киришкен.

Ооң соонда ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму арагалаашкын болгаш наркомания-биле демисел талазы-биле Молдав ССР-ниң улус депутаттарының Советтериниң ажылының дугайында айтырыгны чугаалажып көрген. ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазының оралакчызы, Молдав ССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы А. А. Мокануну илеткелин дыңнаан. Хуралга Молдав ССР-де арагалаашкын болгаш наркомания-биле демиселдиң байдалын хынап чораан депутаттарның белеткел комиссиязының удуртукчузу, СЭКП Адыгей обкомунуң бирги секретары депутат М. С. Хут санал берген.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазының оралакчылары — Латвин ССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Я. Я. Вагрис болгаш Таджик ССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Г. Паллаев, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң кежигүнү, Подольсктың Орджоникидзе аттыг машина тудуушкун заводунда электрик-биле кадынакчы Н. Н. Рыжова, ССРЭ-ниң иштики херектер министриниң бирги оралакчызы Л. Г. Сизов олар санал бергеннер.

Чугаалашкан айтырыглар талазы-биле доктаалдар хүлээп алган, оларны парлап үндүрер.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму күрүне амыдыралының чамдык өске-даа айтырыгларын база чугаалажып көрген.

Хүн чурумунуң айтырыгларын чугаалажып көөрүнге эштер П. Н. Демичев, Ю. Ф. Соловьев киришкеннер.

(СЭТА).

«СПУТНИК» ХООРАЙЖЫГАШ

азы Кызылга хууда чурттаалга тудуунуң районунуң дугайында

Улус депутаттарының Кызыл хоорай Совединиң эрткен чылдың сөөлгү сессиязынга хүлээп алганы «Чурттаар оран-бажың — 2000 чыл» программазында хоорайда 8,3 муң өг-бүлеге чурттаалга бажыңнары негеттинип турарын айыткан. Хоорkүүскомунуң чурттаалга-коммунал ажыл-агыйынга хамааржыр нииити ажыглалдың чурттаалга бажыңнарының тудуундан аңгыда, чурттаар оран-бажың-биле хандырылганың айтырыын 2000 чылга чедир шиитпирлээринге бүдүрүлгелерниң, организацияларның, албан черлериниң болгаш чурттакчы чоннуң боттарының күүсели-биле бажың тударын хөгжүдерин ында онзагай ужур-дузалыг деп көрген. Бо талазы-биле хоорай Совединиң сессиязының шиитпирин деткип, аңаа дуза чедирери-биле Кызыл хоорайга «Спутник» деп адаар чурттаалга районунуң тудуун шиңгээдириниң дугайында доктаалды республиканың Министрлер Чөвүлели чоокта чаа хүлээп алган.

Ол чаа районнуң тудуунуң талазы-биле тайылбыр бээрин бистиң корреспондентивис хоорайның кол архитектору М. К. КУУЛАРДАН дилээн.

— Михаил Кым-оолович, чаа чурттаалга районунуң тудуун эгелээр дугайында шиитпирлер чүнүң-биле тайылбырлаттынарыл?

— Моон мурнунда чылдарда, билдингир болгай, хоорайга хууда чурттаалга бажыңнарын, ол байтык бүдүрүлге, организация, албан черлеринге ээвээш каът, бичии бажыңнар тударын чөпшээревейн турган. Ам байдал шуут өскерилген. 2000 чылга чедир совет өг-бүле бүрүзүн чурттаалга нормаларынга дүгжүп турар (өг-бүлениң кежигүн бүрүзүнге 18 дөрбелчин метр онаажыр), таарымчалыг бажың-балгат-биле хандырарының сорулгазын шиитпирлээринге бүгү аргаларны болгаш курлавырларны ажыглаары эргежок чугула. Моон бир хевири болза, чурттакчыларның боттарының бажың тудуп алыр аргаларын ажыглаары, акша-хөреңгизин киириштирери боор турар. Өг-бүлениң, кижиниң хууда оран-бажыңы, кандыг-даа талазындан алырга, чурттаарынга эң-не таарымчалыг дээрзинге чөпшээрежир боор силер. Ол — өг-бүлениң ынанышттыг уязы, аңаа уруг-дарыы өзер, кайнаар-даа чоруп-чоруп, аңаа албан ээп келир. Хууда бажың — кижини бойдуска чоокшуладыр, ол аңаа дузалал ажыл-агыйын тудуп, немелде аъш-чем продуктуларын алыр.

Чурттакчы чоннуң хууда бажың-балгат тударынга сонуургалын чүткүлүн партия болгаш чазак канчаар деткип турарының херечизи болза, СЭКП Төп Комитединиң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң «Хууда чурттаалга тудуун хөгжүдериниң дүргедедир талазы-биле хемчеглер дугайында» бо чылдың февраль 11-деги доктаалы болур. Ында хууда бажың тудуунга чер участоктары тускайлап бээринге, материалдар-биле хандырылгада турган үндезин чок кызыгаарлаашкыннарны чок кылырының, бажың тудуп алыр дээннерге, материалдыг, моральдыг, саң-хоо деткимчезин көргүзериниң хөй талалыг хемчеглери көрдүнген.

Республиканың Министрлер Чөвүлелиниң, Кызыл хоорай Совединиң «Спутник» чурттаалга районунуң тудуун калбартыр дугайында шиитпирлери база-ла бо сорулгаларны боттандырарынга көрдүнген.

Бистиң Кызылда сөөлгү каш чылдарда кооператив бажыңнарының тудуу сайзырап турар болгай. Чаагайжыдылганың бүгү хевирлери бар баштайгы 80 квартиралыг кооператив бажыңынче чурттакчылар эрткен чылдың күзүнүнде көжүп кирген. Ам ийиги болгаш үшкү бажыңнар туттунуп турар.

— «Спутник» районну тодаргайлаарга...

— Бо чурттаалга тудуунуң районунуң талазы-биле шиитпирлер хүлээп алдынган. Ол хоорайның мурнуу-чоон талазынга, эрги аэропорт ындынга, улуг орук артынга турар. Нииити шолу 110 гектар. Шиитпирлерде хүлээдип, айытканын ёзугаар чылдыг, ижер суг хандырылгазының, канализация четкилериниң тудуун «Кызыл — цэс тудуг» эргелел, «Тыва суг тудуг», «Тыва тудуг» трестер кылыр. Радио, телефон шугумнарын харылзаа эргелелиниң септелге-тудуг участогунга хүлээткен. Ынчангаш аңаа хууда чурттаалга бажыңнарынга бажың чакының участогундан аңгыда хоорай бажыңнарының бүгү чаагайжыдылгазы база көрдүнген болур.

— ...Кажан эгелей бээрил?

— Чурттакчылыг девискээрниң нииитизи-биле кандыг-бир тудугнуң чүгле чаңгыс төлевилели безин үш чадалыг ажылдардан тургустунар болгай. Бирээде, тодаргай планнаашкынының төлевилели — ында кая кандыг тудугну, чүнү тударын айтыр. Бо төлевилел амгы үеде колдуунда доозулган. Бадылаттынар деп турар. Ийиде, тудугну кылып чорударының төлевилели, ону май ортан үезинге чедир доозар кылдыр доктааткан. Үште, объектилерни кая тударын айтыр чадазы — ону ийиги чартык чылда эгелээр. Ооң соонда тудугну тудуп кириптер...

— Кымнар чүнү тударыл?

— Чаа чурттаалга районунуң кол ооза болур тудугларны — 1-ден 5 чедир каът бажыңнарны бүдүрүлге, организация, албан черлери тудар. Чижээ, 18 квартиралыг бажыңнарны (олар 2-3-4-5-даа каът боор болур) харылзаа эргелели 12-ни, «Тыва автотранс» каттыжышкыны — 18-ти, Культура министерствозу — 13-тү, «Тыва автоорук» эргелел — 9-ту, нииитизи-биле өске-даа ээлээн хөй бүдүрүлге, организациялар 134 бажыңны тударын чагып киирген. Ийи квартиралыг бажыңнарның саны — 296. А ол чурттаалга районну бүде бээрге аңаа 3300-3500 өг-бүле чурттаар. Хуусаазы — 2000 чылга чедир. Моон алгаш көөрге, бо дыка улуг программа.

Хууда бажың тудар күзелдиглерге баштайында 300 бажың шолун хуваап бээрин көрген турган. Амга чедир кирген билдириишкиннерниң саны 490 чедип турар. Эде көөр, таарыштыр шиитпирлээр апаар. Оон аңгыда ол девискээрни социал садыг, культура хандырылгазының тудуглары-биле дериирин көрдүнгени. Оларны хоорkүүскомунуң капитал тудуг килдизиниң акшаландырышкыны-биле база аңаа чурттаалга тудуунга киржир бүдүрүлге, организацияларның акша-хөреңгилериниң үлүү-биле тудар.

— А хуу тудукчулар?

— Хуузунда бажың тудуп алыр хамаатылар нииити улуг четкилерден бодунуң бажыңынга чедир чылыг, ижер суг, канализация шугумнарының тудуунуң өртээн төлээр азы боттары тудуп алыр. Хуузунда бажыңның девискээрин, турар черин айтырып алган соонда аңаа кандыг бажың, чүден, канчалдыр тудуп алырын хамааты боду шиитпирлээр. Ынчалза-жок нииити хоорай тудуунуң архитектуразын, чараш, көрүштүүн барымдаалааш, хууда тудугларның төлевилелин база кылып турар, хамаатылар оортан шилип алыр апаар. Чудук, брус, куткан бетондан, белен блоктардан тудуп алыры база хамаатыларның эргезинде. Ол-за бүгү материалдар-биле хандырылганың айтырыглары (база шиитпирлеттинер, дуза чедирериниң хемчеглери алдынар апаар.

— Бажың тудар күзелдиглерниң шыгжамыр акша-хөреңгилери чедишпес болза канчаарыл?

— Бо айтырыг мени дорт хамаарышпас-даа болза, каш сос-биле тайылбырлаарын күзедим. Үстүнде адааныбыс доктаалда кодээге болгаш хоорай черлерге хуузунда бажың тудуп алыр хамаатыларга күрүнеден чээли бээриниң чурумун, хемчээлин, хуусааларын айыткан болгай. Чижээ, хоорайларга болгаш хоорай хевириниң ажылчын суурларынга бажың тудуп алыр күзелдиглерге 20 муң рубль түңге чедир чээлин 25 чыл иштинде эгидер хуусаалыг кылдыр берип болур. Ол доктаал ёзугаар хамаатыларга хууда бажыңының тудуун херээ ёзугаар тудуг организацияларынга, тудуг кооперативтеринге долузу-биле азы чамдызын туттуруп алгаш, өртек-үнезин төлеп болур. Шыдаар кижи болза, бажыңының тудуун долузу-биле боду-даа кылып ап болур-дур. Ынчангаш мында аргалар дыка хөй. Чүгле күзел болгаш сорук херек.

Мындыг чүүлдү база айтып каалыңар: ол девискээрге тудар бажыңнарның бир дөрбелчин метр чурттаалга шолунуң өртек-үнези ортумаа-биле 400 рубль деп санаттынган. Тудуп каан 50 дөрбелчин метр шөлдүг бажыңны садып алыр болза 20 муң рубль болур ышкажыл. А боду тудар болза, чарыгдалдар ээвээш дээрзи кижи бүрүзүнге билдингир боор.

— Ол чаа районга ыш кажан буртугайны бээрил?

— Аңаа ыш буртулавазын, төпчүткен одалга, суг, канализация болурун демин-не чугаалаан ышкажыгай бис. Дорт утказы-биле, кажан чурттакчылар чуртап бээрил деп айтырыгны ынчаар көөр бис мынаан. Ынчанмынчан деп чугаалаары черле берге. Төлевилелдер безин доозулбаан-дыр. Олар бүдерге-ле бис участоктарны, черни айтып бере бээр ужурлуг бис. Оон ыңай тудукчулардан, инженер четкилериниң салыкчыларындан хамааржыр-дыр. А аңаа чедир төлевилекчи — «Красноярскгражданпроект» институттуң Тыва филиалының шимченгир, тывынгыр ажылындан бүгү чүве хамааржыр. Оларже улуг идегел-биле көөр бис, ынчангаш оларга онзагай улуг харыысалга онаашкан. Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалында районнуң тудуг төлевилелин (бирги ээлчээн) бо чылдың май 15-ке чедир доозарын оларга даасkan.

А черни айтыртып апкан тудукчулар инженер четкилери оваалдаар чүве болза, ыңнап-ла ыш буртулады бээри база чадавас. Ынчалза-жок чурттаалга программазы, бо чиңг социал айтырыгны шиитпирлээринге салдарлыг бо херекке соңгаарлатпышкын, эрги ёзу-биле хамаарылга турбазын дээш бүгү харыысалганы медерел билир, эде тургустуунушкунуң ёзузу-биле ажылдаары күзенчиг.

Беседаны Мижит-оол СААЯ белеткээн.

Чугула темага интервью

ДОПЧУ МЕДЭЭЛЕР

ТАРЫЛГАГА

«Алдан-Маадыр» совхозтуң автопарыгында болгаш МТМ-зинде ажыл бо хүннерде хайнышкынныг. Т-150К деп маркалыг чеди тракторнуң беже ажылдап турар. Ниизинге капитал септелгени дооскан. МТЗ-82 деп сес тракторнуң септелгези доозулган. ДТ-75, МТЗ-80, Т-40 тракторлар септеттинген.

Бедик мергежилдиг он бир септекчиден Сереп-оол Ховалыг, Макар Ондар, Бойду Ооржак, Владимир Моңгуш олар боттарынга онаашкан ажылынга ээ-харыысалгалыын көргүзүп, өскелеринге үлегерлиг болуп турар.

Техника септелгезин март 10-да белениниң шугумунга тургузар дээн хүлээлге турза-даа, андазын, сеялка, культиватор чижектиг кедээ ажыл-агый агрегаттарының септелгези бо хүннерге чедир шуудавайн турар.

«КАРА-ДАГ» КООПЕРАТИВ

«Алдан-Маадыр» совхозтуң төвүнде Сүт-Хөл райпозунуң шугуму-биле чоокта чаа кооператив ажыткан. Ону «Кара-Даг» деп адаан. Ол чүгле алдан-маадыржыларга эвес, ажыл-херек аайы-биле, амы-хууда чорук бүдүрүп алыр дээш өске черлерден келгеннерге таарымчалыг болуп, нииитиниң чемненилгезинге үлүүн хиреша-биле киирип эгелээн.

Совхоз столоваязы ажылдавайн барган таварылгада, «Кара-Дагдан» чемненикчилер хүнзедир үзүктелбес. Кара-Даг кудумчузунда ийи аал чурттаар бажыңның бир квартиразында тургустунган кооперативтиң ажылдакчылары бажыңны чемненикчилерге эптиг кылдыр дерээш, даштыкы верандазын пироги, боова-боорзак хаарар чер кылдыр ажыглап турар.

Хүн бүрүде кылып турар чемнери-биле аралаштыр маңчы-хуужуурну база белеткеп турар. Кооператив бут кырынга быжыг туруптарга соктаап далган, тараа чижектиг национал чемнерни кылып, чонга садарының айтырыын көдүрерин кооперативтиң ажылдакчылары болгаш чемненикчилер бодап, саналдап турар.

Валентина САТ,
Сүт-Хөл район.

КИЧЭЭНГЕЙНИҢ ТӨВҮНДЕ — КИЖИ

СОЦИАЛ АЙТЫРЫГЛАР КИЛДИЗИНИҢ ҮНДҮРҮЛГЕЗИНДЕ:

«ҮТКА 25 чылы» совхозтуң ажылчын кооперациязы

БО БЕШ ЧЫЛДА... үр-мектеп садар бараан саарылгазын өстүрериниң бедик темпилерин хандырар, садыглаашкынны база хөй-ниити чемненилгезин организастаарын дыка экижидер» — деп, СЭКП-ниң XXVII съездизинге СЭКП ТК-ның Политиктиг илеткелинде онзалап айыткан. Чоннуң херегцел бараанварлары-биле улам долу хандырар талазы-биле улуг сорулгалар бистиң республиканың кооператорларының мурнунда салдынган. Он ийиги беш чылда эзиртир суксун чокта бараан саарылгазын 39,3 хуу өстүрери көрдүнген. Бо сорулга чедиишкиннин күүселтинер болза, чурттакчы бүрүзү чылда ортумаа-биле 1127 рубльдиң бараанын садып алыр. Ол бүгүнү чедип алырда, материал-техниктиг баазаны база экижидер апаар.

Ол сорулгаларны боттандырарынга партия конференциязын төлептиг уткуурунга садыг болгаш ниитиниң чемненилгезиниң бүгү ажылдакчыларының демниг күжү, хандырылга адырында кижи бүрүзүнүң угаан-медерелинден эгелээш ажыл-ижинге чедир эде чаартылгалары негеттинери албан. Оларның-биле кады садыг организацияларының удуртукчуларының ажылының стилин база методтарын өскертири — кол чүүл. Бо бүгүнү бистиң ажылчын кооперациязының коллективи база өөренип көрүп, черле ынчаш үениң негелдези-биле ажылдаарының курлавырларын долу ажыглаарынче аргаларны тып турар. Кедээ чурттакчыларның садыг хандырылгазын улам долу хандырары-биле бир-ле дугаарында материал-техниктиг баазаны калбарткан. Эрткен чылын 470 дөрбелчин метр шөлдүг культура, ажыл-агый бараан-нары база ном магазиннери ажыглалга кирген. Кайы-даа магазиннерде чаа дериг-херекселдерни салгылаан. Кызылдың садыг баазалары-биле баш бурунгаар харылзааны кылып, оон бараан алырын үзүктелдирбейн келген. Ынчангаш кайы-даа магазиннерге бараанварны болдунарла шаа-биле кирип, чоңга бараалгадырын кызыдып турар. Магазиннерниң делгирлеринге бараанварны бүрүнү-биле делгеп, оон өртектерин билдингир, тодаргай көргүскен турарын чедип алыр хемчеглерни ап келген. Садып алыкчыларга эң-не таарымчалыг чүве — оларга бараанварны боттары шилип алыр арганы тургусканы. Ийиде, магазиннерни чаңгыс черде төпчүткени болур. Бо бүгү херегледкчилерниң үе камналгазынга дыка таарымчалыг.

Чылдың кандыг-даа үелеринде малчыннарны аъш-чем болгаш үлетпүр бараанварыбиле үзүктел чок хандырарывыс — кол сорулга. Ажыл-агыйларның девискээрлеринде малчыннарда ийи автомагазинни быжыглаан. Оларның малчыннарже үнүүшкүн кылыр графигин тургускан болгаш контрольга алган. Совхозтарның сүт-бараан фермаларында чугула херегледдиң бараанварын садар ларёктарны тургускан. Кызыг-чай чок ажылдыг кижилерге бо дыка дузалыг.

Бистиң коллективте кадрларның ажылдан үнер-кирер чоруу кызырылган. Чылдагаан чок ажылдан озалдаар кижи турбастаан. Ажыл шагының чидирин эвээжээн. Ажыл шагын чөп ажыглаашкындан күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаан. Ынчангаш чурттакчы чонну бараннар-биле хандырылгазын экижидеринге оон дузазы биче эвес болган дээрзин демдеглээр апаар. Коллектив үүрмектеп садар бараан саарылгазының эрткен чыл планын 100,2 хуу, белеткел саарылгазының — 115,5, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн — 100,2 орулга планын — 100 хуу күүсеткен. Ол ышкаш эрткен чылдың түңнели-биле түс-түс магазиннерде коллективтер аразынга чарлаан маргылдаага Арысканның холушкак (эргелекчизи Хеймерев Сандан), Арыг-Үзүүнде ажыл-агый (эргелекчизи Валентина Араптан) бараанвар магазиннери боттарының планныг онаалдаларын багай эвес күүседип турар. Кандыг-даа магазинниң садыгжылары чүгле план күүселдезинче сагыш салыр эвес, харын бир-ле дугаарында садып алыкчыларга эптиг байдалды тургузуп, бараан бүрүзүн көскү черлерге делгеп салыр ужурлуг. Ооң өртээн билдингир, тода кылдыр айтып бижиири — чугула негелде. Ол медээлерни көскү айтырыгдан аңгыда, чоннуң чагыгларын демдеглел дептерге даңзылааш, оон күүселдезин дээш шимченгир, туттунгур ажылдаары негеттинер. Аъш-чем бараанварында хуусаалыг садар бараанварны үезинде чоңга четчир шаа-биле садарын утпас ужурлуг. Кандыг-бир хүлээп алган бараан сайгартынмайн үрелип каар болза каража болур. Ынчангаш үезинде адааным магазиннерниң садыгжылары садыгның бо бүгү негелделерин хажытпайн чонунга өре-самчыгдал чок бараан болуп келген.

Садыг шугумунда ажылдап турарларның хөй кезии — ол талазы-биле билиг чедип алган кадрлар. Садыгжы кадрларның шынар составын экижидеринге партия болгаш совет органнарының дузазы бар. Оларны өөредип, кижизидеринге база. Ынчалзажок мурнунда өөренген билиин амгы үеде ханыладып, угаан-медерелди экономиктиг билиг-биле байлакшылдары чугула болуп турар. Ону ханы өөренири — садыгжы-даа, экономист-даа, товаровед-даа, экспедитор-даа база чолаачы-даа кижиге негелде чаңгыс аай. Магаа чүгле орулганы санап өөренириндеи аңгыда, каражаны, чидиригни база санап билири онза чугула. Ынчангаш чаа арга-биле ажылдаарының белеткелинче коллектив эрткен чылдың июльдан эгелээн. Моон соңгаар ону долу шиңгээдип алырының хемчеглерин ам-даа чорудар апаар.

Он ийиги беш чылдың үшкү чылында коллектив кежигүннери ажыл-ишчи темпизин улам бедидип ажылдаар сорулга салып турар. Ону боттандырарынга кооперация садыгның коллективи күженишкинин үндүрүп ажылдаары чугаажок.

Чаш-оол АЙЫР-САНАА,
«ҮТКА 25 чылы» совхозтуң ажылчын кооперациязының баштаар чериниң даргазы.

Кедээ чоннуң садыг хандырылгазын экижидери — кол айтырыгларның бирээзи. Улуг-Хемде «ҮТКА 25 чылы» совхозта ажылчын кооперацияның коллективи чурттакчы чонну аъш-чем болгаш үлетпүр бараанвары-биле үзүктел чок хандырар дээш багай эвес ажылдап келген. Кооператорлар он ийиги беш чылдың ийиги чылын бүгү көргүзүг талазы-биле ажыр күүсеткен. Оларны 1987 чылдың социалистиг чарыжынга тиилекчи болганы дээш СЭКП обкомунуң, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, профэвилелдерниң областы чөвүлелиниң болгаш ВЛКСМ обкомунуң шилчиир Кызыл тугу-биле шаңнаан.

Кооператорлар он ийиги беш чылдың үшкү чылының баштайгы айларында база ол-ла темпизин салбайн ажылдап турар. Январьда 263 муң рубльдиң үүрмектеп садар бараан саарылгазының планын 271 муң рубльге азы 103 хуу боттандырган, февральдың көргүзүү база эки. Эрткен чылдың бо үезинге деңнээрге, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдези — 15,4 хуу болган.

Ажылчын кооперацияның коллективиниң СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязын кайгамчык уткуур дээш ажылдап турарын номчукчуларга бо булуң таныштырар.

ААЛЧЫЛАРГА ӨӨРҮҮР БИС

ЫРАК-УЗАК чурттап орар малчыннарга автомагазин үезинде чедип турары черле чугула. Бисти харылзаар автомагазин айда ийи удаа келир. Чолаачызы Байыр-оол Дамчай, а садыгжызы Наташа Дамчай. Чогум далган, үс, чуурга, мүнге кээр макарон кылыгларын үргүлчү эккээр. Үлетпүр бараанварындан — уругларга күш-культурага кедер хептер бродни идиктер, улуг өртектиг, шынарлыг кылган сапожкилер, джемперлер — 44-48 размерлиг келбес. Ол ышкаш даштыы дүктүг тоннар ховар келир. Мал төрүлгезиниң үезинде автомагазинни үш-даа удаа чорудуп турарын малчыннар күзээрлер.

Шагда малчыннар хлебти боттары быжырып чип турган. Ол эки. Ам бистиң малчыннарывыста хлеб быжырып чип орар кижи көзүлбестир. Чүге дээрге дрожжи тывылбас. Ону быжырарынга ажыткы чок болза, кылдынмас болгай. Моон соңгаар ону өөренип көөрү артык эвес.

Бригадавыста он кодан бар. Шупту бажыңныг. Электри чырыын ажыглавайн орар кижи чок. Телевизорни-даа көрүп, солун, сеткүүлдерни-даа чагыдып алган. Бодум республика солуннарындан аңгыда, «Монголия», «Корея», «Работница» сеткүүлдерин чагыдып алган номчуп турар мен. Кижи амчизи бо-ла келир. Чамдыкта өг-бүле бүрүзүнүң кежигүннерин белүү-биле алгаш, Арыг-Үзүүнге-даа шинчилге эрттире бээр. Ол бистиң кадыкшылывыска дыка дузалыг. Эрткен чылдың төнчүзүнде Культура бажыңының «Сыын-Чүрээ» бот-тывынгыр уран чүүл коллективи концерт көргүзүп чораан. Ол концертти олар өг бүрүзүн кезип чорааш, көргүсту. Оларның кызымаан кайгадывыс. Малчын бүрүзү оларга өөрүп четтиргенин илередип турдувус.

Малчыннарның аразында пенсияже үдеткен кижилер база бар. Ынчалзажок олар ол ажылында хевээр. Хавакчык Түлүш суурже көжүп кирер дээрге, бажың чок. Өг-бүлениң кежигүннери хөй. Черле ынчаш, үр чылдарда совхозунга хөй малдап келгеннерин дарый бажыңнаттыг-биле хандырар айтырыг бисте дыка кошкак. Профэвилел комитединиң даргазы Отукай Түлүшович Хавакчык. Бажың үлээр комиссияда чеди кижи бар. Бодум оон кежигүнү мен. Ол хирезинде меңээ чаңгыс-даа катап дыңнатпаан. Бажың үлээр айтырыгны шиитпирлээрде, ажык-чарлыг чорукту демократияны сагыыры — хүннүң чугула айтырыы. Бистиниңде ол чок. Бажың бээрде бүгү тала-биле сайгарып байдалды өөренип көөрү чугула хире.

Коданывыста дүңгүжүн төрүүр 359 хой бар. Оларның 290 хирези төрүпкен. Хойларның болгаш ооң төрээн чаш төлүнүң деңгилдези чүгээр. Бир хойдан 3 килограмм 100 грамм дүк кыргыыр, чүс баштан-на 80 чаш төл камгалап алырын хүлээнген бис. Хүлээнген планны күүседир дээш кызар апаар. Ынчалзажок кадарып турар хойларывыс — ийиги класстыы. Харын-даа үшкү класстыы безин бар. Кара хойлар арбын. Мону тускай эртемниглер өөренип көөр болза эки.

Ниитиниң малын кадарып орар малчыннарның хандырылгазын үзүктелдирбейн турарынга өөрүп орар бис. Малчыннарның ажылынга ол база кончуг салдарлыг. Мал төрүй берген үеде бир машина токпак-ыяш, 3 тонна хөмүр-дашты кодан бүрүзүнге дүжүрүп бээр-дир. Малчыннарны бо хире хандырып турда багай ажылдаары биске эгенчиг.

Күсөлмаа МУНЗУК,
Ииштии-Хемде № 1 хойжу бригаданың малчыны, кедээ Совет депутады.
Улуг-Хем район.

ХАРАМНАНГАНЫ КАРАЖАГА ЧЕДИРГЕН

Мээң амыдыралым Барлык шөлү-биле холбашкан. Аңаа тараа тарып, мал азыраар сиген белеткеп ап-даа келдим. Челен ажыр харлапкан чуртталгамда чүнү көрбедим дээр! Сөөлгү 10—15 чылдарның иштинде аңаа суггарылга системазын кылган сөөлүнде эгүүр шагдан ээн чыткан дазырларге үнүш үнүп, Барлыывыс шөлү байлак дүжүт алырының баазазы болу бергени кижи бүрүзүнүң сеткилин өөртүр.

Бо девискээрге тараа, ногаадан аңгыда тарып өстүрген, чайгаар үнген сигенни ниитиниң малынга чиртиринбиле чүгле «Барлык» совхоз эвес, харын районнуң өске совхозтары, Бай-Тайга, Мөңгүн-Тайга районнарның ажыл-агыйларындан чоруткан механизастаан звенолар кээп кезип ажаап, болуп ап турар.

Мен маңаа «Барлык» совхозтуң удуртукчулары, тускай эртемниглери чериниң берикчезин чедир ажыглавайн турарынга хамаарыштыр сеткилимде өйүп чорууп бодалдарымны илередир бодадым. Мурнуку чылдарда сиген кезилдезиниң үези келирге, механизастаан звенолар-биле чергелештир Аксы-Барлык, Саадак-Терек суурлардан хөй хол кадыырлыг кижилер ажылдаг кириптер турду. Эрткен чайын байдал ындыг эвес болган. Суурлардан эки тура-биле сигенчилер барбаан. Чылдагааны чүдел? Совхозтуң экономистери хол-биле белеткээн сигенниң тоннаа аайы-биле төлевирин ажылдаар аргажок кылдыр кудулаткан. Ажык дээр адаа ховуга, изиг ол-чаъстыг үелерде амыр-дыш чок, дерин төп ажылдааш, шоолуг акша албас боорга, сонуургал өшкен ойталаан.

Бижиктиг-Хаяның малчыннарын сиген белеткелинге шуут кириштирбээн. Аксы-Барлыктан каш-ла хойжулар эвээш сиген белеткээн аттыг болган. Барлык шөлүнүң буга-сумуннар кыдыы, чадаң ыяштар, хараганнар аразында тракторларга кошкан кезер машиналар ап шыдавас черлеринде он-он тонналы кезип ап болур хоолулуг, чаагай сиген алдынмаан, кургап калган. Аңаа түс черниң хоочун чурттакчылары бистер, аажок хомудап, чугаалажып-даа турдувус.

- Бойдус сагыш ышкаш, өршээлди хайырлаваан. Хар улуг, дошкун кыш эртип турар. Совхозта белеткеттинген эвээш мал чеминин курлавыры бо хүннерде төнүп турар. «Думчукка тулганда бызаа сугжу» дээн ышкаш, удуртукчулар ам кээп девидеп, бригада төвүнде ыяштарның чиңге бүдүктарын, хараганнарны дээрбедеп, өске черлерден оранчок улуг өртек-биле мал чеми садып алыр арга диленип, чорупп турарын көргеш, черде каапканы хөй сиген кижиниң бодалынга хараадал-биле чуруттунуп келир.

Коданнарда байдал дүвүренчиг. Чиртир чүүлдер чогундан хойларның деңгилдези хүнүн-не кудулап, эмиинде сүт чок төрүп, хураганнар хорап эгелээн. Совхозувус бо чылын мал бажының талазы-биле улуг когаралга таварыжып болурунуң кырында келген.

Мал чемя белеткээриниң өртек-үнезин эмин эрттир кудулатпайн, таарыштыр көрүп, суурларның чурттакчыларын, малчыннарны эвилелдээн болза, байдал сыр өске турар ийик.

Харамнанганы каражага чедирген деп чүве бо-дур. Совхоз директору Д. Б. Саая, кол экономист А. А. Ооржак, кол бухгалтер Л. С. Моңгуш оон түңнел үндүрүп, бодаганы дээре.

Мандыр-оол ХЕРТЕК,
күш-ажылдың хоочуну.

Специалистиң бодалы

ДЕМОКРАТЧЫДЫЛГА — ҮЕНИҢ НЕГЕЛДЕЗИ

Бистиң чуртувуста боттандырып турар эде тургустуушкунуң амгы үе-чадазында бирги ээлчегде шиитпирлээр сорулгаларның санынга экономиканы демократчыдарын киирген. Чүге?

Кажан бүдүрүлгени эргелеп башкарарын «үстүнден» боттандырып, кажан күш-ажылчы коллектив өске кижилерниң айтыышкыннарын дыңнангыры-биле күүседип турда, кижилер шынап-ла ажыл-агыйжы ээлер боор болур бе, ынчаш? — Чок, деп харыы дыңналыры чөптүг. Ынчангаш бүдүрүлгени эргелеп башкарарынче бүгү ажылчы чонну хаара тударының экономиктиг чөптүг херегцели улус ажыл-агыйын көдүрериниң эргежок чугула негелдези апарган.

Сөөлгү үеге чедир-ле бүдүрүлгени эргелеп башкарарынга ажылчы чоннуң киржилгези оларның сүме кадары төлевилелдер ажылдап кылыры болгаш удуртукчуларны шүгүмчүлээри-биле кызыгаарлаттынып турган. Бо хевирниң четпес талазы болза, оларның бодалдарын ыяап-ла барымдаалап турганы, бирээр чугаалаарга, «чүү дидир, ону кыл, ол-ла!» дээн хевирлиг күүседикчи психологияже шилчээн тургансы. Шиитпир, харысалга хүлээп алыры күш-ажылчы коллективке эвес, а ажыл-агый удуртукчузунга хамаарыжып турган.

Бо хүннерде экономиканы эргелеп башкарарынга ажылчы чоннуң киржилгезиниң өске хевири хөгжүлдени алган азы ажылчы чон ам сүме катпас, а шиитпирни хүлээп ап, оларның күүселдезин дээш харысалганы ап, бүдүрүлгеде эргелеп башкарылга байдалы дээш контрольду боттандырып турар. Кажан бүдүрүлгелер экономиктиг, бот-орулга-чарылгалыг тускайлан боор, олар эргежок чугула материалдыг курлавырлар-биле быжыглаттынган таварылгада, чүгле ынчаарда күш-ажылчы коллективтерниң бот башкарылгазы боттуг чүүл болур. Бот-тускайлаң ындыг чорукту бүдүрүлгелерге хандырары амгы үениң кол сорулгаларының бирээзи боор турар.

Ооң-биле кады бот-тускайлаң болур чорукту эргелеп башкарылга-биле холуштуруп база болбас. Ажыл-агыйның бот-тускайлаң болурун демократтыг азы авторитарлыг хевирге боттандырып болур. Сөөлгү таварылгада бүдүрүлгеге берген эргелерни чүгле администрация черлери ажыглаар. Эргелеп башкарылгага демократтыг эгелээшкинни чүгле кажан бүдүрүлгелерниң бот-тускайлаң чоруун күш-ажылчы коллективтерниң бот-башкарылгазын дамчыштыр боттандырганда боттуг болур.

1988 чылдың январьдан эгелеп күштүг болган Күрүне бүдүрүлгезиниң дугайында хоойлу эргелеп башкарылга органнарынга (ниити хурал болгаш күш-ажылчы коллектив чөвүлели) улуг эргелерни берген. Олар планны бадылаары, бүдүрүлгени техниктиг эде дерири, социал хөгжүлде болгаш өске-даа стратегтиг чугула сорулгаларны шиитпирлээрлер. Күш-ажылчы коллектив чөвүлели барык-ла бүдүрүлгениң коллективтиг директору боор турар. Ооң-биле кады бүдүрүлгениң амгы директору база бар болгай.

Мооң мурнунда директор кижини коллективти баштап турар кижи кылдыр көрүп турган болза, ам ол коллектив кижилерин чедип алгаш, орук айтып бээр кижизи, мурнакчы идеяларның генератору болур ужурлуг. Ооң сорулгалары улам шыңгыыраан: директор шиитпирлерни анаа-ла хүлээп албас, ону чогуур чүүлдерге үндезилээр, тайылбырлаар, ажык-чарлыг болурунуң байдалынга камгалаар. Бир эвес олар частырыглар-лыг болу берзе — оон ойталаары эргежок чугула. Моон алгаш көөрге, күш-ажылчы коллектив чөвүлелиниң ажыл-чорудулгазы кошкаваан болгаш харын ажыл-агый удуртукчуларының ролюн болгаш харысалгазын улам күштелдирген.

Эргелеп башкарылгага демократтыг эгелээшкиннерни хөгжүдериниң бир чугула угланыышкыны болза, бригадирден кол директорга чедир ажыл-агый удуртукчуларының соңгулдалыг болурун хоойлужутканы болур. Соңгулдаларны күш-ажылчы коллективтиң ниити хуралынга азы ооң төлээлекчилериниң конференциязынга чорудар, чүвени эки билир, шыңгыы, ажылчы чонну эдертип шыдаар кижилерни удуртур ажылга бадылаашкынның хөй нуруузун барымдаалап соңгуур.

Бо ажылда чаңдык бергелер база бар харын. Соңгулдалыг кайы-бир албан дужаалга соңгуур төлептиг кандидатураларны шилип алыры ындыг-ла белен эвес боор турар. А кабинеттерниң хаалгыг эжиктериниң артынга белеткээн курлавырларны кандидатураларга киирерге ол күш-ажылчы коллективтерге таарышпайн баар. Ынчангаш ам соңгуур кандидаттарны ажык-чарлыг, бүдүрүлгелерниң ажылчыннарын кириштирип тывары чугула апарган. Эргелеп башкарылганың амгы үедеги аргаларын эки билбес, билиг четпес удуртукчуларны өөредириниң айтырыы бир янзы апарган. Ажылга бедик төнчү түңнелдерни чедип алырынга кижилерниң сонуургалын оттурар экономиктиг идиг бериикшкиннери ам-даа сайзыраңгай эвес. Эргелеп башкарылганы боттандырарының дуржулгазы база бисте эвээш. Бо бүгү чүүлдерни, реформаны боттандырып тура, үээ шиитпирлээр.

Евгений ТОРКАНОВСКИЙ.
(ПМА).

ҮЕНИҢ НЕГЕЛДЕЗИ-БИЛЕ

КАНДЫГ-ДАА ажылдакчы азы ажылчын бир-ле дугаарында бот-харысалгазын бодаар үениң келгени бо. Эрги чанчылдардан ушунар. Ажылынга чаа аргаларны тывар. Шимченгир, тывыңгыр ажылдаар. Ыяңгыя чон-биле тудуш ажылдыг кижилер оларга бедик культурлуг бараан болур. Бо бүгү амгы үениң хажык чок сагыыр негелдези-дир. Ол негелделерни бистиң Арыг-Үзүүнде № 2 аъш-чем бараанвар магазинниң садыгжылары ханы өөренип көрүп, оон күүселдезин чедип алыр дээш оралдажыышкыннарны кылып турар бис.

Бистиң магазинивиске кандыг-даа бараанварны хостуг шилип алыр. Ынчангаш бараанварны бичии хаптарга савалааш, делгирлерге салгылап каар. Өртээн айтыры албан. Кол чүве — садып алыкчыларның чагыгларын күүседири. Колбаса, компот, үс-болгаш өске-даа ховар бараанварны 17 шактан эгелеп садар кылдыр доктааткан. Ол садарда каш килограммнап садарын оочурда кижилер-биле сүмележип алыр бис. Мынчаар сүмележип алырга, кандыг-даа чөрүлдээ болбас.

Уруглар чемнерин хиреваа-биле ап турар бис. Неделяда бир катап сүттү 180 килограммны, сметананы 110 килограммны, творогту 40—50 килограммны чурттакчыларга садып турарывыс чаңчылтаан. Бо чемнер Шагаан-Арыгның сүт заводундан келир. Чурттакчыларга дагерезинге четпес болганда, бир өг-бүлеге чүү хире хемчээлдиг садарын чон-биле дугуржуп алырывыс албан. Дагаа чуургазын база чедиштирерин кызыдар бис.

Аъш-чем бараанвар магазини чоннуң хандыртынар кол чери болганда, ажылдар шагындан хажыдыышкын болдурбазынче сагыш салып келдивис. Раиса Чүсүмаа бараанвар савалаарын баш бурунгаар белеткеп алыр. Өске-даа өөрү дузалажып турар. Зинаида Моңгуш магазинге аштакчылаан, оон соонда пекарияга хлеб быжырып-даа ажылдаан. Ажылынга кызымак боорга, магазинге бараанвар деңзилеп, савалаар черге-даа ажылдап турган. Аңаа элээн үр болган соонда чоорту садыгжыже шилчээн. Галина Шырбан-биле Кызылдың садыг училищезин дооступ. Бо чылын Абаканның садыг училищезин дооскан Валентина Агар-оол ажылдап келди. Моон алгаш көөрге күжүвүс четчир.

Тамара КОМБУ,
садыгжы.

АРЫГ-ҮЗҮҮ ХЛЕВИ — АМДАННЫГ-ЛА

СУУРНУҢ кедезинде, чазаглыг оруукче талазында, даштын агартыр чугайлап каан, бедик туйбу бажың өскелеринден ылгалып көзүлдү. Ооң девискээрин долгандыр херимнеп каан. Херим иштинде ол бажынче кире бергеш, узун коридор-биле кылаштап орарга, оң талазында бичежек өрээл бар. Олче киргеш, стол артында кичээнгейлиг бижиттинген мөге-шырак кыска ужуражы бердим. Ол пекарияның эргелекчизи Зоя Кыртынмай болду. Ооң келген кижилер-биле эптиг-ээлдек чугаалажырын дораан эскердим. Ажылын тайылбырлап таныштыра-дыр:

— Арыг-Үзүү суурдан аңгыда, Арыскан, Ииштии-Хем, Ак-Туруг суурларның чурттакчыларын, малчыннарны булочка кылыглары-биле хандырып турар бис. Чамдыкта Шагаан-Арыгдан-даа чагыг келир-дир. Хлеб быжырыкчылары тос кижи. Оларның ийизи кондитерлер. Олар хонукта 3 тонна 600 килограмм хлеб, бир эвес 100 граммның булочказы болза, 1600 кезекти быжырыптар. Ажылдың бүдүрүкчүлүү күш-ажылдың сагылга-чурумундан кол хамаарыжыр. Мында чылдагаан чок прогул кылыр кижи чок. Кайызын ол дээр боор. Шупту-ла кызып ажылдап турар улус. Эрткен чылдың түңнели-биле көргүзүүвүс шору. Хлеб бүдүрериниң чыл планын 112,5 хуу, а оларны сайгарарының планын 118,9 хуу күүсеттивис. Булочка бүдүрерин 101,6 хуу, а кондитер кылыгларын 102,1 хуу боттандырдывыс. Бердинген планнарывысты ажырдывыс.

Ынча дээш ол арыг ак халат тутсуп бергеш, хлеб быжырыкчыларының ажылын көөрүнче чалады.

Берген халадын кеткеш, делгем улуг өрээлге кире бээримге, тускай хептерлиг аныяктар түс-түс турушталарында кызыг-чай чок ажылда шымныккан. Далган хөөткен улуг үш паштың кырын ак пөстер-биле шып каан. Оларның кожазында ындыг паштың хөөткен далганын ийи улуг кезектеп деңзилээш, түс-түс савалаарже салгылап турда, чанынга чеде бээримге, Нина Иргит тургаш:

— Ажылывысты дем-биле кылбас болза саадай бээр. Ажыткан далганның үези эртер болза, амданы баксыраар. Шынар чок апаар. Ийи кижи демнежип кылырга дүрген чүве — диди.

— Бир хлебтиң деңзизи чүү хирел? — деп сонуургадым.

— Быжырар бетинде хөөткен далганы 850 грамм кылдыр деңзилеп салыр. А кажан быжырган соонда, арыг деңзизи 700 грамм болур — диштилер.

Ынчаар чугаалажып турувуста, улуг паш чанынга ажылдап турган кыс бистиң чугаавыска улажы берди. Адын Александра Нүржүт-оол диди. Ол чанында изиг бус бургурадыр хайнып турган пашче айыткаш:

— Далган хөөдерде бир кол чүве — ажыткы. Ону белеткеп ап турарывыс бо. Мында 10 кочал сугга 200 грамм хмель хайындырып кагдывыс. Ону дөрт шак дургузунда хайындырар. Кажан белен болу бээрге, ийиги сорттуң далганын холуптар. Ол холумактан дрожжи белен апаар.

Аныяк кыс бо бүгүнү тайылбырлавышаан, кочалга паш чуггаан чуундузун куткаш, чиик-чиик баскылааш, дашкаар үнүптү. Ында ажылдап турар кыстарның мергежилинге өөренгенин, шалыпкынын магадавышаан, кожазында кондитерлер өрээлинче кирип бар чорумда, ыяш хааржакта дистиндир салгылап каан, чап-чаа быжырган булочкалар көдүрген уруг карыштыр үнду. Мында база ажыл хайнышкынныг. Бир улуг печкадан быжырган далганнарны кидин-түлүк уштуп, улаштыр ыяш хааржактарга чыскаай салгылады. А өске ийи кыс улуг пашта хөөткен далганы деңзилээш, хевир киир туткаш, быжырарынга белеткей салгылап бээр болду. Оларның ажылын сонуургап турумда, Янчанмаа Түлүш:

— Бо булочкалар база чаңгыс аай хемчээлдиг. Быжырар бетинде 220 грамм кылдыр деңзилеп алыр. Кажан быжырыптарга, арыг деңзизи 200 грамм болур. Айда 300 тонна чедир быжырар бис. Цех бичии. Частан бээр улуг цех ажыттынар.

Ооң өөрү Наташа Маадыр-оол, Кызылдың кооперация училищезиниң сургуулдары практикалап турар Чечек Окан, Салчак Шивит оларның быжырган булочкаларының амданы чаагай, шынары-даа эки. Быжырганы безин көрүштүг. Песочникти база быжырып турар. Хлеб, булочка кылырының технологиязын кондитерлер быжырыкчылар ханы билир. Ажылынга мергежээн болгаш быжырган хлевиниң шынары-даа чаагай болуруи оларның-биле беседалажып ажылын көргеш бүзүредим.

Бо бүгүдеи алгаш көөрге, кедээде чурттакчыларның амыдыралы хоорайнындан ылгалбас ышкажыл. Чаагай быжырган хлеб, булочка болгаш кондитер кылыглары өреге бүрүзүнүң столунга чоргаар делгеттинер. Ооң бүдүрүкчүлерин чон үнелеп чугаалажырын аңаа баргаш чурттакчылардан-даа, кады чораан өөрүмден-даа дыңнап мага хандым. Арыг-Үзүү чоогундан эртен-дүшкен чон аъш-чем бараанвар магазининден хлеб садып албайн барбас. Чүге дээрге ону быжырганы чаагай.

Сырыңмаа ЧООДУ.

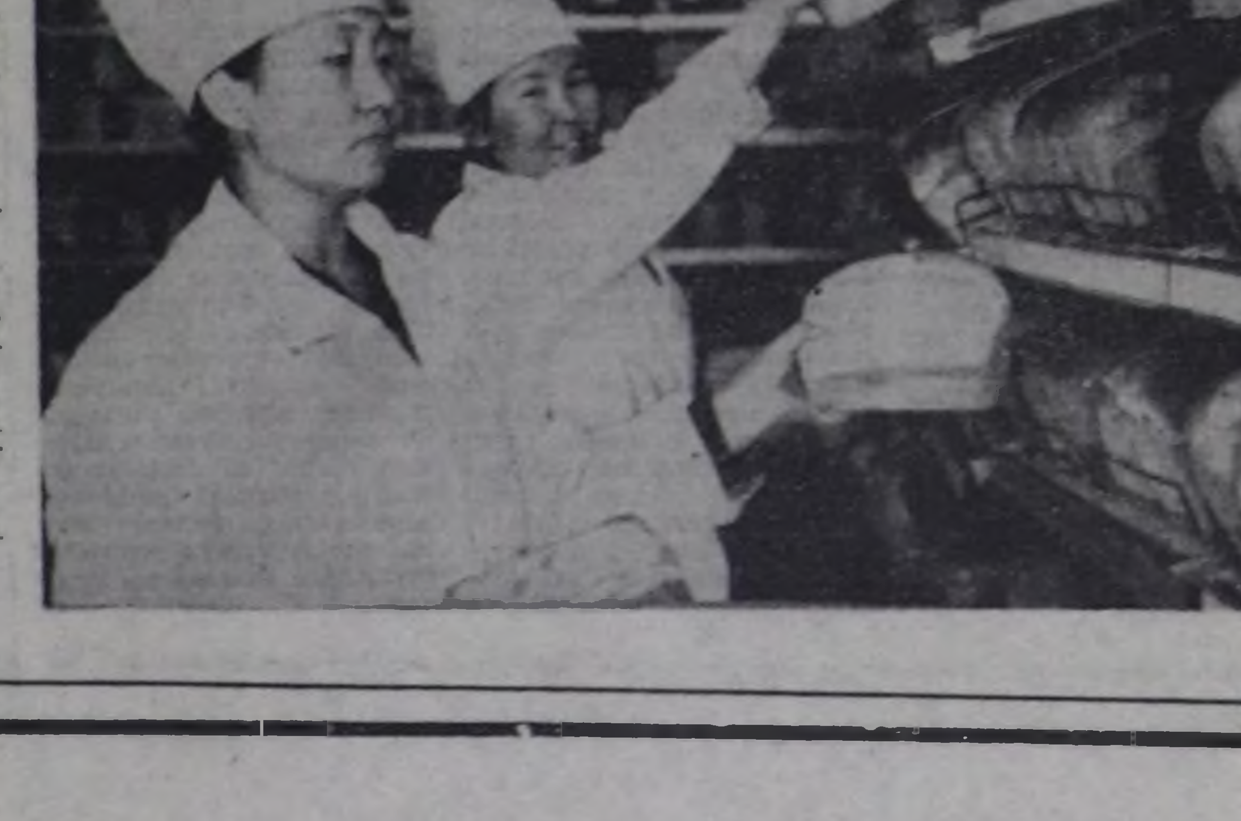

ЧУРУКТАРДА: пекарияның эргелекчизи Зоя Кыртынмай; (солагай таладан) № 2 аъш-чем бараанвар магазининде садыгжылар Тамара Комбу биле Валентина Агар-оол оларның хлеб хүлээп ап турары.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

ХӨЙ УРУГЛАРЛЫГ ИЕЛЕРНИ «ИЕНИҢ АЛДАРЫ» ОРДЕННЕР-БИЛЕ БОЛГАШ «ИЕНИҢ МЕДАЛЫ» МЕДАЛЬДАР-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң өмүнээзинден шаңнаары болза:

БАЙ-ТАЙГА РАЙОНДАН

Сес уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң II чергези-биле

Аратмаа Чажапаановна Догбал — «Кызыл-Даг» совхозтуң ажылчыны.

Чеди уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Кара-кыс Шожаловна Маадыр-оол — «Бай-Тал» совхозтуң ажылчыны.

Чечек Сендиевна Чудук — Найырал суурда өг-бүле ээзи.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Раиса Донгаковна Мөңге — «Бай-Тал» совхозтуң ажылчыны.

БАРЫЫН-ХЕМЧИК РАЙОНДАН

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Вера Манзыровна Кара-Донгак — «Хемчик» совхозтуң ажылчыны.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Садыгмаа Хойтпак-ооловна Бай-Кара — Эрги-Барлыктың участок эмнелгезиниң акушерказы.

Дамна Кодур-ооловна Монгуш — «Дөң-Терезин» совхозтуң ажылчыны.

Чеченмаа Сендажиевна Ооржак — «Дөң-Терезин» совхозтуң ажылчыны.

Мария Сериновна Саая — «Хемчик» совхозтуң ажылчыны.

КЫЗЫЛ РАЙОНДАН

Чеди уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Чечек Санчыевна Ооржак — «Шамбалыг» совхозтуң ажылчыны.

Татьяна Васильевна Старцева — чуртталга-коммунал ажыл-агыйының бүдүрүлге эргелелиниң ажылчыны.

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Зоя Хууртеевна Баянгалай — «Х Улуг хурал» совхозтуң ажылчыны.

Севил Доржуевна Самбыла — «Тере-Хөл» совхозтуң ажылчыны.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Галина Александровна Дагаажык — «Х Улуг хурал» совхозтуң ажылчыны.

Августина Ивановна Черменёва — чоннуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелинде дааранықчы.

МӨҢГҮН-ТАЙГА РАЙОНДАН

Тос уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң I чергези-биле

Лидия Хомушкуевна Мөңге — Мугур-Аксы ортумак школазының техажылчыны.

Чеди уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Галина Донгаковна Мунзук — Мугур-Аксы ортумак школазында кижизидикчи башкы.

Ольга Хомушкуевна Хертек — чоннуң амыдырал хандырылга комбинадының дааранықчызы.

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Вера Сендажмевна Кара-Сал — ССР Эвилелиниң 60 чылы аттыг совхозтуң ажылчыны.

Лидия Чимит-Доржуевна Салчак — районнуң төп эмнелгезиниң санитарказы.

Тамара Салчаковна Тондар — Мугур-Аксы ортумак школазының башкызы.

Анчимаа Хунан-Караевна Хертек — чуртталга-коммунал ажыл-агыйы бүдүрүлге эргелелиниң начальниги.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Чайзат Олакаевна Нордат — Мөген-Бүрен ортумак школазының кижизидикчи башкызы.

Зоя Настыковна Тойлу — районнуң төп эмнелгезиниң акушер-гинекологу.

ТЕС-ХЕМ РАЙОНДАН

Тос уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң I чергези-биле

Сиилмаа Сандыковна Чооду — Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозтуң ажылчыны.

Сес уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң II чергези-биле

Севилмаа Бадыевна Сырат — Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозтуң ажылчыны.

Чеди уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Розалия Дамбаевна Чооду — Берт-Дагның участок эмнелгезиниң ажылчыны.

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Анай Долумаевна Чооду — районнуң төп эмнелгезиниң повары.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Нина Сергеевна Еизак — районнуң улуг бухгалтери.

Кара-кыс Ивановна Чооду — райпо столовайзының повары.

Людмила Оюн-ооловна Чооду — Берт-Даг суурда өг-бүле ээзи.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары В. КАЖИН-ООЛ.

Кызыл хоорай,
1988 чылдың февраль 24.

АЖЫЛ-ХЕРЕКТЕРГЕ ХАМААРЫЛГАЛЫГ БОЛУР

Совет херээженнер комитединиң даргазы ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутады Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры З. П. ПУХОВАДАН ССРЭ-де херээженнер шимчээшкининиң чугула айтырыгларының дугайын чугаалап бээрин ПМА-ның корреспондентизи Ирина Панова дилээн.

— Экономиканы, социал адырны болгаш угаан-бодал амыдыралын шынар талазы-биле чаа байдалче шилчидер дээш бурунгаар күчүлүг базымны кылыр ужурлуг харысалгалыг үеде бистиң чуртувус турув турар болгай. Зоя Павловна, Бистиң чуртувустуң чер болганда тургустунуп турар херээженнер чөвүлелдери ниитилелдиң чаартылгазының чорудулгазында боттарының туружун тып алган бе?

— Совет чурттуң материалдыг болгаш угаан-бодал талаларын хаара тудуп турар революсчу чаартылгаларның үе-чадазы кижилерниң чогаадыкчы идепкейин бедик деңнелче көдүрген, оон дайлымы-биле хөй-ниити организацияларның оон иштинде херээженнер чөвүлелдериниң күш-ажылчы, хөй-ниитичи көдүрлүүшкүнү кажантындан артык кыптыккан. Чөвүлелдерниң ниити саны 237 муң четкен, ынчалзажок ол сан хүннүң-не өзүп турар. Ийет, ниитилел-политиктиг амыдыралче, күрүнениң ажыл-херектерин эргелеп баштаарынче, бүдүрүлгечи, социал болгаш идей база аажы-чан талазы-биле сорулгаларны шиитпирлээринче херээженнерни улам долу хаара тудар ажылда херээженнер чөвүлелдери боттарының туружун өзүлүг ээлепкен деп бүзүрелдиг чугаалап болур. Ынчалзажок чуртталга-коммунал, амыдырал, медицина болгаш садыг хандырылгазын экижидери, өг-бүлени быжыглаарынга хамаарышкан бүгү-ле чүүлдерже кичээнгейни күштелдирери улуг ужурлуг.

— Өг-бүлелерде чединчелиг эвес чорук, өг-бүлелерниң чарлып турарының бедик деңнелдии хөй-ниитини дүвүредип турар. Чылдагааннарын социологтар болгаш демографтар өөренип көрүп турар. Өг-бүлеге дузалаар кандыг хемчеглер барыл, чугаалап көрүңерем?

— Өг-бүлелерниң чарлып турарының бедик деңнелдии дүвүреңчиг болуп артпышаан (1986 чылда муң кижиже хамаарыштыр 10 кижи өгленип турда, 4 өг-бүле чарлып турган). Өг-бүлелерниң чарлыышкынының түңнелинде 18 хар чедир назылыг 700 муң уруглар чылдыын-на ада-иезиниң кайы-бирээзин чок артып каап турар. Өг-бүле тутка-ла, беш чыл четкелек, колдуунда-ла аныяк өг-бүлелер чарлып турар. Оон кол чылдагааннары: өг-бүле тудуп, чурттаарынга белен эвези, аңаа четпес белеткенгени, бажың ажыл-агыйын ажыктыг кылдыр чорудуп билбези, материалдыг хандырылгазының сулазы болгаш өске-даа чүүлдер-дир.

Өг-бүлелерге дузаламчызы күрүне бүгү талазы-биле чедирип турар. Школа назы четпээн уруглар албан черлеринге уруглар кижизидилгези-биле холбашкан бүгү чарыгдалдарның бештиң дөрт хуузун күрүне болунга ап турар. Саттыг болгаш божуур үезинде долу төлевирлиг шөлээни күш-ажыл стажын үзүктелдирбейн, ажылдаар черин хевээр арттырбышаан, чаш уруг бүдүн чартык хар четкижеге чедир ону азыраары-биле долу эвес төлевирлиг шөлээни не-херээженнерге берип турар. Хөй уруглар өг-бүлелерни күрүне квартиралар-биле бирги ээлчегде хандырар. Бажың ажыл-агыйын тургузуп азы чурттаалга байдалдарын экижидип алыры-биле 1500 рубль хемчээлге 8 чыл иштинде төлээр хуусаалыг хуу чок чээлини аныяк өг-бүлелерге берип турар.

Чорудуп турар социал ол политика кеску түңнелдерни берип эгелээни бистиң өөртүп турар. Чижээлээрге, 1985 чыл-биле деңнээрге 1987 чылда чурттаалга бажыңнарын ажыглалга кирери 13 хуу, школа назы четпес уруглар черлериниң тудугларының — 16 хуу, ниити школаларның — 27, эмнелгелерниң — 17, а клубтар болгаш культура бажыңнарының тудуглары — 72 хуу өскен.

А 1988 чылдың социал программазы база-ла өг-бүлелерге боттуг дуза чедиреринче угланган. Чурттаалга тудуу бедик темпилер-биле хөгжүүр болзажок (2000 чылга чедир өг-бүле бүрүзүн аңгы квартира азы хуу-да бажың-биле хандырары көрдүнген), чурттаалга бажыңнарынга бодаарга, коммунал негелде-херегледерге капитал салыышкыннары бо чылын үш катап көвүдээр. Барык миллион хире уруглар турар садтарны болгаш яслилерни ажыглалга кирери планнаттынган. 1990 чылга чедир школа назыны четпес уруглар албан черлери-биле хандырылга бүрүн күүсеттингер турарын чедип алыр дээн сорулгага ол дыка чоокшулай бээр. Чоннуң төлевирлиг ачы-дузазының ниити хемчээли, аъш-чем болгаш үлетпүр барааннарын бүдүрери дыка өзер.

— Ол бүгү — күрүне хемчеглери-дир, а херээженнер чөвүлелдери өг-бүлелерге кандыг дуза чедирип турарыл?

— Үстүнде адаттынган бүгү-ле айтырыгларны шиитпирлээринге херээженнер чөвүлелдери киржилгелиг. Ук айтырыгларны өске-даа хөй-ниити организациялары база шиитпирлежип турар болбайн аан, ынчалзажок оларның чаңгызы-даа өг-бүлелерге оларның салым-хуузунга херээженнер чөвүлелдери ышкаш ол хире ындыг чоок эвес. Олар хөй уруглар өг-бүлелерге, чаңгыс бот-иелерге, чаа өгленишкеннерге, дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннарынга, назылап кырганнарга, инвалидтерге, өскүс уругларга, ада-иелериниң азыралы чок арткан уругларга дузалавышаан, уруглар кижизидилгези дээш ада-иелерниң харысалгазын бедидип турар.

Херээженнер чөвүлелдери ачы-буянныг, кандыг херек кылбас дээр! Уруглар садынга аныяк өг-бүлениң уруун тургузуп алырынга, хөй уруглары өг-бүлеге чаа квартира бээрин дүргедеиринге дузалаар, кырган-аваларга солун кежээлер органызастаар дээш оон-даа ыңай. Чамдыкта эш хуу талазы-биле дуза чедирипзе база негеттине бээр: бичии уругларны караактаар, дүъштеки чем белеткээр, садыг баар... Дуза чедиришкиниң черле төнчү чок болур дийин. Херээженнер чөвүлелдери оларның кежиктүнерин чүү ап-ле дүвүредип турар болдур, олче кичээнгейни углаар: берге кижизидилгелиг ээзадилер-биле ажыл, уруглар садтарын, эмнелгелерин барып тывааары болгаш оон-даа өске.

Чурттуң херээженнер организацияларының хоойлужурүм ажылдап кылырынга киржилгезиниң дугайында каш сөс. Херээженнерниң байдалынга болгаш оларның уруг-дарыынга, ниитизи-биле өг-бүлеге хамаарышкан хоойлужудулгалар ажылдап кылырынга киржир арга бисте бар. Ылаңгыя сөөлгү он чылда бистиң чуртка херээженнерге чиңгелделерни калбартырынче угаанган шиитпирлер хүлээп албаан чаңгыс-даа ындыг чыл турбаан. Совет херээженнер комитединиң болгаш өске-даа чамдык хөй-ниити организацияларының саналы-биле саттыг херээженнерге болгаш чаш уруглар иелерге чаа чиңгелделер дугайында ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму 1987 чылдың сентябрьда Чарлык хүлээп алган. Аарыг уругну ажаары-биле 7-ден 14 хонук чедир төлевирлиг шөлээни үндүр дугайында доктаал база хүлээп алдынган.

— Херээжен кижи өг-бүлезинден хейде-ле чардыгып турар-дыр, ие, бажың ээзи болур оон кол хүлээлгезин-дел ону чардыктырбас болза эки-дир дээн чугаа чамдыкта бо-ла дыңналыр-дыр. Аңаа хамаарыштыр чүнү чугаалап болур силер?

— Бистиң херээженнеривистиң хөй кезии ажылдап база өөренип турар. Чурт херээжен улустуң ажылдаан турарынга сонуургалдыг, а херээженнер боттары ажылдаарынга оон-даа артык сонуургалдыг. Аразында туруп ындыг ол хамаарылгалы маңаа демдеглексээр ийин мен. Ниитилелдиң ажыл-херектеринге киржилге, коллективтиң угаан-бодал талазы-биле салдарлыг кужу оларның ат-алдарын көдүрер. Ие болуру, өг-бүле, бүдүрүлге, хөй-ниити ажылы — бо дээрге аң чугула социал чорудулгалар-дыр. Оларның кайы-бирээзин колдады алыры шын эвес. Бистиң сорулгавыс — оларны чаңгыс аай каттыштырары, бириктирери. Бистер — ол дааш бис.

М. С. Горбачев ындыг ялалыг айтырыгга интервьюларының бирээзинге мынчаар харыылаан: «Амыдыралдың бүгү-ле талаларынга, ниитилелде болуп турар бүгү-ле чорудулгага херээжен улус киришкен турар ужурлуг деп бодаар мен. Ынчалзажок бирээзинге бирээзи колдай бербес кылдыр ынчаар ол кылдынган турар ужурлуг. Өг-бүлениң кадагалакчызы болгаш камгалакчызы болур хүлээлгезин күүсеттинмаан, хөй-ниити, культура ажыл-херектеринге херээжен кижиниң идепкейлиг киришкен турарының дугайында черле бодаар ужурлуг бис. Быжыг өг-бүле — ол дээрге быжыг ниитилел-дир».

ТОЛЬЯТТИ. «Синтезкаучук» бүдүрүлге каттыжыышкынының Культура ордузунуң чанында улустуң уран чүүл шеверлериниң отчёттуг коллекциязында ийи чүс хире ажыл бар. Каастап даараарының эрүүрүнүң хол-биле тевис кылырының аргыырының энтузиастары хостуг үезинде маңаа төгерик стол артынга ужуражып турарлар. Боттарының ажылдарын делгеп көргүзери, дуржулга солчуру ында чаагай чаңчыл болу берген.

ЧУРУКТА: (солагай талазындан оң талазынче) дуржулгалыг аргыкчылар М. Т. Антропова, М. Т. Чебыкина, Е. Я. Лисневская, Н. М. Волчанова олар.

Н. НИКИТИННИҢ фотозу.

СЭТА-ның фотохрониказы.

ӨӨРЕДИЛГЕ ДООЗУЛГАН

Арга-арыгларны өрттен камгалаарының ужар чүүл салбырының парашютистериниң кышкы өөредилгези парашюттуг өөредилге-белеткелдиг халыышкыннар-биле чоокта чаа доозулган.

1983 чылдан бээр эртип турар бо халыышкыннарга кижи бүрүзү сес катап халыышкынны кылыр. Амгы үеде парашюттуг халыышкыннарны оон мурнундагы сурагжаан АН-2-лерден эвес, улам сайзыраңгайжыттынган болгаш хөй чүъктү кижиниң ап болур АН-26 самолёттан кылып турар апарган. АН-26 арга-арыг өрттериниң айыылдыг үелеринде хары утда алды бөлүкту чүък херекселдери-биле кады алгаш хыналда ужудуушкуннарны кылып болур. Ол чорук чаңгыс ужудуушкун үезинде-ле өрттүң элээн каш одагларын эскерип, ынаар парашют десантыларын чедирер аргазын берип турар.

Республиканың чурттакчылары кандааштыкынга 1979 чылды сактыр болза, ол чылын 330 ажыг өрттер болган болгаш барык ийи муң гектар черлерниң арга-арыглары өрттен когараан. А 1981 чылда 350 ажыг өрттен алды муң ажыг гектар черниң арга-арыглары когараан болгай. Арга-арыг камгалалын, маңгыя оон ужар чүүлдүг камгалалын күштелдирер талазы-биле ап келген хемчеглерниң ачызында арга-арыглар өрттериниң саны дыка эвээжээн болгаш оон когарап турар девискээрлер база дыка кызырылган.

Эрткен чылдарда дег, өөредилге-белеткелдерни Кызылдың мурнуу талазында 29 км демдектен ырак эвесте эрттирген. Улуг оруктар эрткен машиналарның чолаачылары бедикте ужуткан самолёттан бичии кара-чыра точкалар аңгыланып батканы каш секунда эрткен соонда өң-баазын 5-7 санныг парашюттарның частып турганын хайгаарап болур турган. А черге хүн бүрүдеги белеткелдер чорул турган парашюттарны катап дүрүп суггары, парашютистерниң ээлчеглиг халыышкынга белеткелин хынамчалыг тывааары дээш ажыл-ла хөй. Өөредилгелерниң түңнелинде арга-арыг камгалалының Кызыл салбырының парашютистери (улуг инструктору В. Иванов) аң эки белеткелдиин көргүскен. Ол ышкаш Чадаана база Шагаан-Арыг салбырларының өрт өжүрүкчү парашютистери база багай эвес белеткелдиг болган. Үш хүн үргүлчүлээн өөредилгениң дургузунда 640 белеткел болгаш көргүзүг халыышкыннарны кылган.

Аңаа Краснояскиден келген төлээ Н. А. Новик Тываның парашютистериниң сезонга эки белеткенгенин демдеглеп, күш-дамыр белеткелиниң материалдыг кезекти, озал-ондак чок болурунуң чурумун билириниң бедик деңнелин үнелээн. Республиканың арга-арыглары идегелдиг камгалалдының өөредилге-белеткелдиң түңнелдери көргүскен.

Вадим КЫЗЫЛ-ООЛ

КЫЛАШТАШПЫШААН БИС

Чкаловка суурнуң чурттакчылары 10 кижи ат салган чагаа «Шынның» редакциязынга келген. Оларның чагаазында аргыжылтаның багайын хомудаан.

«Өөк» совхозтуң бир сүт-барааи фермазы Чкаловка суурда турар. Ында 60 хире өреге чурттап турар бис. Бистиң сеткиливисти дүвүредип, шиитпирлеттинмейн турар айтырыг — аргыжылга.

Ыйай-бээр аргыжарда Тарлаг автобузунга сыңмарлажыр бис. Ол автобус Чкаловканың дужунга, 3 километр ырак черге дүжүрер. Бистиң суурже кирбейн ыңай-бээр эртер. Ыңчангаш кандыг-даа үеде, кыштың соогу чайның изии, хаттыг-чаъстыг хүннерде-даа үш километр черге кылаштажып турар. Маңаа чаңгыс чижектен кирип көрейн. Январь 26-да чаш уругларлыг ийи саанчы районның эмнелгезинден үндүр бижидипкеш база-ла Кызыл — Тарлаг автобузунга олурупкан. Дужет черге келгеш, чолаачыдан дилеп турган. Чкаловкаже кирип келген. Ол чолаачы чаш уруглуг иелерни кээргээни ол.

Совхозувус директорлары, база Совет күүскому-даа бисче сагыш салбастаан. Чкаловкаже кирер оруун багайы-биле автобус чорутпайн турар деп автотранспорт чери чылдагааннап келген. Совхоз оруктуэ эле кылдырар дээнден бээр ийи чыл ашкан, ол ам-даа бүтпээн. Кажан черле ол бүгү бүдерил, бистиң сеткиливис амыраар ирги дев манап-ла турар бис.

Мен бодум медпунктуда ажылдап турар болгаш кижилер аарый бергенде дүргени дуза чедирер машина чалаар, алгаш баар. Дедир чанарда белен эвес автобус доза, мындыг.

Бүгү чурттакчыларның дилээ-биле бижидим. Дузалажырынарны диледивис, эргим редакция.

Лидия ЧАНЗАН.
Бии-Хем район.

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

БУРУУ ШАПКАН

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). АКШ-тың эрге-чагыргазының Палестинаны хостаары организацияның КНО-нуң чанында доктаамал хайгааракчы албан черинге хамаарыштыр хүлээп алган шиитпирин КНО-нуң Кол Ассамблеязы буруу шапкан. АКШ ол албан черин чурт иштинден үндүрүп чорудар деп шиитпирин хүлээп алган турган.

Делегей организациязы — КНО биле АКШ-тың аразында кылдынган дугуржулга ёзугаар Каттышкан Штаттарның эрге-чагыргазы КНО-нуң шугуму-биле ында ажылдап турар албан черлериниң ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузар хүлээлгелиг. КНО-нуң делегей суду АКШ-тың хүлээп алган ол шиитпирин күш чок болдурар болгаш өске чурттарның иштики херээнге холгаарлаваазын сагындырар ужурлуг дээн шиитпирни Кол Ассамблея хүлээп алган.

Ол шиитпир дээш 143 делегация бадылаан. АКШ-тың эштеничизи Израиль аңаа удур бадылаан.

ШЫҢГЫЫ НЕГЕЛДЕ

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Мурнуу-Африка Республикада байдалды чугаалажып көөрү биле КНО-нуң Айыыл чок чорук Чөвүлели дүрген чыылдырарын Африка диптиң бөлүк чурттары негээн. Ол дугайын Каттышкан Нациялар Организациязының чиңгине секретарының төлээлекчизи дыңнаткан.

Мурнуу-Африка Республиканың эрге-чагыргазы ол черниң үндезин чурттакчыларын дерзии ёзу-биле истеп-сүрүп эгелээниниң дугайын да дыңнадыгны Замбияның КНО-да доктаамал төлээлекчизи болгаш Африканың чаңгыс эви организация Каттышкан Нациялар Организациязының чиңгине секретарынга чоруткан.

Ол айтырыг талазы-биле консультация болур деп турарын чиңгине секретарының төлээлекчизи дыңнаткан.

КАТАП СОҢГУТКАН

ДАКАР. (СЭТА). Күрүнениң амгы баштыңы Сенегалдың Социалистиг партиязының чиңгине секретары Абду Диуф Сенегалдың президентизин кылдыр чаа беш чыл хуусаада катап соңгуткан. Ында Дээди судтуң чарлаазы-биле алырга ону дээш соңгукчуларның 73,2 хуузу бадылаан. Президент соңгулдазы февраль 28-те болган.

Республиканың президентизинге дөрт кандидат турган. Оон кол удурланыкчызы Сенегалдың демократтыг партиязының чиңгине секретары Абдулай Вад болган. Ол бадылаашкынның чүгле 25,8 хуузун алган.

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

◆ **БУДАПЕШТ.** Улус ажыл-агыйынга удуртукчу кадрларны белеткээринге Венгрияның дуржулгазы улуг. Амгы үеде ийзы-бүрү адырларның 20 институттарында, а ол ышкаш ажыл-агый удуртукчуларын белеткээр талазы-биле республика төвүнде оларның өөредилгезин организастап тургускан.

Элээн каш чыл бурунгаар ол топтуң удуртулгазы-биле бүдүрүлгелер удуртукчуларының клубтарының республика четкизин тургускан. Ол клубтар оларга дуржулга солчурунуң, бүдүрүлгениң айтырыгларын шиитпирлээринге оруктарны каттыжып алгаш дилеп тыварынга арганы берип турар.

«Шкала» деп кооператив фирмазында ол талазы-биле ың-не солун дуржулганы мөөңнеп алган. Ында 1985 чылда эргелекчилер белеткээр талазы-биле ийи чылдыг школаны тургускан. Аңаа өөренирлерни шилип алыры конкурс шыңгыы: күзээн бир муң кижиден чүгле 19 кижини хүлээп алган. Оон дыңнакчыларының назыны 26 хардан эшпайн турар. Курстарның программазында психология дашты-кы дылдар, экономика эртемнери болгаш ол ышкаш спортка өөренири кирип турар. ГФР-же болгаш Японияже өөредиигеге барып чораан үелинде эргелекчилер школазының дыңнакчылары ол чурттарда үүрмектеп болгаш бөлүктеп садарының садыын организастаарының дуржулгазын өөренип алганнар. Курстарны дооскан соонда ол аныяк кижилер адырның фирмаларынга болгаш бүдүрүлгелеринге харысалгалыг албан-дужаалдарга ажылдай бергеннер. Удуртукчулар белеткээриниң ындыг практиказының түңнелинде «Шкала» бөгүн Венгрияда аң-не улуг орулгалыг ажыл-агыйларның санында кирип турар.

◆ **СОФИЯ.** Эрткен чылын совет болгаш болгар специалистерниң күш-ажылының түңнелинде «Козлодуй» атомнуг электростанцияның бир миллион киловатт күчүлүг бешки энергоблогун ажыглалга киирген. Ол харысалгалыг сорулганы чедиишкинниг боттандырып чорударынга ийи чурттуң ажылдакчыларының интернационалчы социалистиг чарыжы дузалаан. Ол чарышты АЭС-те оң ажыг чыл иштинде чорудуп келген Козлодуй хоорайда «Атомэнергоинвест» бүдүрүлгеде ажылдап турар совет болгаш болгар специалистерниң коллективин аң дээре кылдыр санаан. Ол черниң «Атомная энергетика» тудуг каттыжыышкынының ажылдакчыларының чедиишкиннери, совет болгаш болгар специалистерниң бүдүрүлгеге бедик түңнелдерин демдеглээн.

◆ **ПРАГА.** ЧССР-де чечектиң баштайгы чаңчыл баугаар хүнү ном айы-биле ажыттынар. Социалистиг Чехословакияның литератураларының чединишкиннериниң дугайын «Ном болгаш амыдырал» деп делгелге көргүзер. Делгелгеде чех болгаш словак чогаалчыларның, шүлүкчүлерниң драматургтарының болгаш өскелерниң-даа 3000 хире номнары кирген. Ол номнар улусчу эрге-чагыргазының чылдарында чуртка болган улуг чаартылгаларны чугаалап турар.

Чурттуң бүгү хоорайларынга чогаалчыларның, литература критиктериниң, ажылчын аңгының, тараачыннарның, интеллигенцияның аныяктарның төлээлекчилери-биле ужуражыышкыннары болур. Айның төнчүзүнде «1987 чылдың эң тараш номнары» деп конкурстуң түңнелдерин үндүрер.

(СЭТА).

ПЛЕНУМ БОЛГАН

ЛА-ПАС. (СЭТА). Боливияның компартиязының Төп Комитеди ортумак болгаш оон биче ырак-шылдыг ракеталарны узуткаар дугайында совет-америк Керээге бедик үнелээшкинни берген. Боливияның коммунистериниң болдап турары-биле алырга ол чугула документиге ат салганы ядролуг чепсекти дүжүреринге чаа дугуржулгаларны чедип алырынга оруу ажыдар. Ол дугайын БКП ТК-ның ээлчеглиг пленумунга делегей байдалының дугайында илеткелге айыткан. Ук илеткелди оон киржикчилери чаңгыс үн-биле чүүлдүгзүнүп көрген.

Боливияның коммунистери Совет Эвилелинде чорул турар эде тургустунуушкун болгаш демократчылалга чорудулгазын социалистиг ниитилелди тургузарының чугула үе-чадазы кылдыр көрүп турар деп илеткелде айыткан.

Делегей харылзааларынга эде тургустунуушкун политиктиг чаа угаап бодаашкынның баштыктаттыныл тургусканы болган деп ук документиде онзалап демдеглээн. Ол чорук Совет Эвилелинге ядролуг чепсеглежиишкинни дужурер болгаш делегей байдалын экижидер талазы-биле улуг эгелекчи саналдарны ийип үндүреринге арганы берген.

Амгы үе-чадада компартияның ажыл-чорудулгазынга түңнелди үндүрген. Ол айтырыг талазы-биле БКП ТК-ның Бирги секретары Умберто Рамирес түве чугаалаан. Чамдык организастыг айтырыгларны база чугаалажып көрген.

Чылдар болгаш кижилер

ШҮЛҮКЧҮ МАЛЧЫН

Өскен-төрээн Хемчик хемим
Өзүм-баарым туду
Хемчиим.
Өннер кевей чечээн-биле
Өгге, черге ойнап өстүм.
Сеткилимден ынак хемим,
Серин тайгаң, хемнеринге
Сайың чараш дажы-биле
Сайзанактан ойнап өстүм.

Хемчик ылап-ла чараш оран. Хемчиктиң агып баткан бажы сес-биле сөглеп, бийир-биле шыйып шыдаттынмас. Бойдустуң шак ол хире каас-чаражын кайгап, чаптап, аңаа таалап чорууру, сагыш-сеткилдиң хөөннери ындынналып, шүлүк, ырны бижиттире бээр-даа чөп.

Бо үстүнде шүлүктүң авторунуң сеткил-хөөнүнүң аныяксыын эскерер бис. Ийет, 70 харны ашкан хиреинде, сеткил-сагыжы аныяксыг, тыва хөөннүг, алтай омактыг шүлүкчү угбавыс Иргит Адаш Чымановна Бай-Тал суурда чурттап орар. «Шын», «Тываның аныяктары» солуннарның арнындан ооң шүлүктери-биле номчукчу таныш. Ынчалза-даа ол шүлүктерниң автору Октябрь революциязының чажыды, персоналдыг пенсионер, Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны.

Иргит Адаш Чымановна кажан чогаал бижип эгелээнил? Ону ыктаар болзувусса, дыка-ла солун.

Тыва дылдың үндезилеттингени латин үжүктерни чонга өөредип турда, Адаш Чымановна бодунуң үе-чергелери-биле кады калбак ыяшты үстеп, хүлдеп алгаш, чиңге шиш ыяш-биле кежээниңне ожук одунуң чырыынга үжүктерни өттүндүр бижип турган, өөренип алган. Бүгүле чүүлге сундулуг, омак-эрес чаңы-биле ол үжүктерни бергедээшкин чок шиңгээдип алган база өөренип алганы-биле кызыгаарланмаан. Үжүк билбестерни боду башкылап, өөредип кирипкен. «Аравэшыны» солунга чырыттынып турган материалдарны аал бөлүктеп, чонга таныштырып номчуп берип турган. А кажан тыва бижик төрүттүнгенде, ону дораан шиңгээдип алгаш, Адаш угбай аныяксекени, кыргаңнарны өөредирин үргүлчүлээн.

Тыва бижиктиң төрүттүнгени-биле ооң чогаадыкчы ажылы эгелээн деп дорту-биле чугаалап болур. Тыва бижикти чонга өөредип, ооң-биле кады суртаал ажылы кылып, арбанның активизи болуп, аалдар аразынга аъттыг, чадаг-даа чораан. Бодалдарны тыва улустуң ырларының бир аялгазынга ырлай аарак чогаадып чораан. Ооң шүлүк чогаадыры бир тускай. Чогаалдарны бижиирде демир-үжүк, саазын алгаш олуруп биживес. Ол ырлай аарак чогааткан шүлүктерин белен база утпас. Ам ол чылдарның бир шүлүүн көрээлинер.

Алыс чуртум ой-ой.
Ала-Белиг ой-ой.
Азыраан малдыг, ой-ой.
Артелимни, ой-ой.
Колхоз, артель, ой-ой.
Хоюя малын, ой-ой.
Кодаанымга ой-ой
Өстүрер мен, ой-ой.
Кончуг чуртум, ой-ой
Хоолаш хемнер, ой-ой.
Хоюм малым, ой-ой
Колхозумнуу, ой-ой.
Тудуп кылган, ой-ой
Ажыл-ижим, ой-ой.
Түлүнга, ой-ой
Чедиксээр мен, ой-ой.
Каас-чараш, ой-ой.
Чурумалдыг, ой-ой.
Кадыр, бедик, ой-ой.
Чуртумайны, ой-ой.
Каш-ла чүзүн, ой-ой.
Кевей малын, ой-ой.
Кадарчы боол, ой-ой.
Харылаар мен ой-ой.

Адаш Чымановнаның чогаалдары улустуң аас чогаалынга чоокшулашкак деп чүвени бо шүлүүрден-не эскерип кагдывыс. Улустуң аас чогаалы бүгү тала-биле байлак, солун, тывызыгыр. Адаш Чымановнаның шүлүктери база ындыг.

Коммунисчи, дээн-дээн.
Хүлээлгемни, дээн-дээн.
Кошкатпайн, дээн-дээн.
Кылыр-ла мен, дээн-дээн.
Намның берген, дээн-дээн.
Ажыл-ижин, дээн-дээн.
Нарын, шынчы, дээн-дээн.
Ажылдаар мен, дээн-дээн.

Бо шүлүктү 1944 чылда бижээн. Ол чыл аңаа уттундурбас болуушкунуң чылы. Адаш Чымановна СЭКП кежигүнүнге кирип алгаш, коммунист кижиниң ат-алдарын ажыл-ижинге бадыткап, шыңзыдып келген.

«Кижиниң күш-ажылчы базымнары төрээн уязынга — өөнге эгелээр. Күш-ажылчы кижизидилгеге ада-иениң үлүг-хуузу улуг. Ылангыя бистиң тыва улус мал ажылының чажыт аргаларын ажы-төлүнге бүрүн-биле дамчыдып берип чораан. Адаш Чымановна база-ла ада-иезинден өөредиг алганы чугаажок. Мал ажылының бергелеринге боолбайн, үр үениң иштинде күрүнениң малын малдап, бедик көргүзүглерлиг чораан. Тыва АССР-ниң алдарлыг малчызы деп бедик атка төлептиг болган. Ол мал ажылынга дыка хөй аныяктарны өөреткен. Ооң дагдынганы аныяктар мал ажылының чажыдын тып, бедик көргүзүглерни чедип ап чораан.

Бодуун малчынның ажылдаваан ажылы чок дизе хөөредиг болбас. Арбан-суму турар шагдан совхозтапкыже чедир партия, совет ажылынга, херээженнер чөвүлелинге хөй-нити даалгаларны 40 чыл ажыг кызымак күүседип келген. Адаш Чымановна республиканың хөй-хөй партия конференцияларынга делегат кылдыр соңгудуп, херээженнерниң биеги область слёдундан эгелээш, райондан өске төлээлер-биле барып киржип чораан. Улус депутаттарының — район, кожуун Совет депутадынга каш чыл улаштыр хүлээлгезин ак сеткилдиг күүседип чораан.

Советтер чуртунга партбилет солчулгазының үезинде Адаш Чымановнаның патриотчу сеткил-хөөнүнге мындыг шүлүк төрүттүнген:

Коммунистер бир-ле демниг
Кожа базып чоруп ор бис
Комбу дарга баштап алган,
Кожуун төпче чоруптувус.
Кожа өрээл кабинетте
Кончуг дүрген базып кирдим.
Комитеттиң секретарының
Холун тудуп мендилештим.
Коммунистиң партбиледин
Холувуска тутсуп берди.
Көрген карак оду чайнап,
Хөрек-чүрек дыкылап тур.
Мага-боттуң өөрүшкүзү
Маадыр мөге партиямда.
Холга туткан партбилеттиг,
Коммунистер базып ор бис.

Адаш Чымановна 30 чыл ажыр өшкү малдап келген. Ынчангаш өшкүнүң өске малдан ылгалыр онзагай талаларын ол эки билир. Өшкү малдың дугайында мындыг шүлүктү ол чогааткан.

Хая, каскак кезизе-даа,
Кажаа, одаан кагбас малым,
Харлыг соокта маадыр
быжыг
Кайгамчыктыг өзүгеп өшкүм.
Өлен, кашпал Хемчик
чурттуг
Өшкү мал деп эртинемни.
Өлең чемин хөйнү чивес
Өзүтен-даа, эргим малым.

Адаш Чымановна алтай омактыг деп үстүнде чугаалаан болгай бис. Чылдың-на кожавыс Алтай автономнуг областан ооң чоок төрелдери аалдап кээп, делгем, улуг бажыңын дола бээр. Ол алтай, тыва дылдарга арыг чугаалаар.

Буурул Хемчиктиң эгелеп аккан бажында турар Бай-Тал суурнуң чурттакчызы, алдарлыг малчын Иргит Адаш Чымановнаның чогаалдары амыдыралдың боду дег тоңчу билбес агымныг болгаш янзы-бүрү өңнерлиг.

Сайлыкмаа КОМБУ,
башкы.

ЧЕХОВТУҢ ААЛЧЫЗЫ

Ялта — Чеховтуң хоорайы. Самуил Яковлевич Маршак Чеховтуң талантызын аажок үнелээр, талантызы дээш аңаа мөгеер болгаш ол хоорайга бо-ла чеде бээр турган. Аңаа ол кадыкшылын экижидип дыштанмышаан, ажылдап турган.

Ооң соонда чылдарда, сураглыг чогаалчы апаргаш, Ялтага келгеш, А. П. Чеховтуң Бажың-музейинге ыяап кирер турган. М. П. Чехованың үндезилеп тургусканы музейни Самуил Яковлевич аажок сонуургаан.

Ынчан ында демдеглел дептеринге ол мынчаар бижээн: «Чеховтуң бажыңы — музей эвес-тир. Чеховтуң чок болганындан бээр каш-каш чылдар эртсе-даа бажыңның ээзи чап-чаа үнүп чоруй барган, ам удавас дедир кирип кээр ышкаш кылдыр сагындырар-дыр. Улуг чогаалчының дуңмазы Мария Павловнага үдеттирип алгаш, бо бажыңның өрээлдерин эргип-кезип көрген кижилер аас-кежиктиг болганнар-дыр.

«Антон Павловичиге дөмейиң аа! «Ол оюн-баштак харын чугаа музей эвес, а Чеховтуң өзүлүг бажыңының байдалы кылдыр сагындырып келди» — деп, Маршак сеолзүредир сактып чугаалап олурган.

Самуил Яковлевич А. П. Чеховтуң музейинге ооң соонда-даа каш удаа барып, Мария Павловна-биле ужуражып турган. Чеховтуң бажыңын ээлеп турган дуңмазы мөчээн соонда, Маршак мынчаар бижээн: «Чеховтуң Ялтада бажыңы Мария Павловна мөчээнинниң соонда ийи дугаар оскуссүрээни ол. Ынчалза-даа бажың артар, ол турда Чеховтуң талантызы-биле буянныг дуңмазы Мария Павловнаның арыг-чаагай сеткили кады чурттап артар».

Ол оскундурунуң соонда-даа Маршактың Чеховтуң бажыңынга кандыкшылы кошкап кымаан. 1967 чылдың ноябрьда Маршак Ялтага база катап келгеш, музейниң дептеринге сатиралыг мындыг шүлүктү бижип каан:

«Балдыр дыңзыын»
чогаалчылар
Машинага дедиен хемчээн:
Гений болза, «ЗИМ»
мунгай,
Хензиг талант — «Победа»-
дыр.
Уран чүүлде онзаланыр
Улуг базым ылбаан
болза,
«Москвич» машинаны
Борастап ап шыдаптар
бе?
Чадап кагза, Чехов
ышкаш,
Чадаг базып чоруур
ыйнаан.

Бир ай мурнунда ол анаа база мындыг демдеглел кылган: «Чеховту шуптузун билир мен деп бодап чораан мен. А бөгүн ооң Ялтада бажыңындан оол дуңмазынга Чеховтуң бижээн чагаазын тып алгаш, ында мындыг одуругларны номчудум.

«Кижилер аразынга бодунуң төлептиг чоруун эскерип билип чоруур болза аки». Шупту кижилер ону сагып чоруурун күзээр-дир мен.

Н. РОГАЧЕВ.

КАРАҢГЫДА КЕЗИИШКИН

Тывага кыжын шуурган бо-ла болур. Ылангыя бо чылдың февральда болган шуурган кончуг күштүг болган.

Ук шуурган республиканың чамдык черлеринге эгелерни буза шаап, ыяштарны болгаш электри сагыларын ужуруп, бажыңнарның крышаларын дүжүр хадып турган. Мөңгүн-Тайга районунуң Мугур-Аксынга улуг чүък көдүрер кранныг машинаны андара шаапкан.

Бойдустуң халавындан малмаганың, от-севин камгалаар дээш кижилер шуурган-биле эрестиг тулушкан. Ол дүне кодан хоо-биле черге-даа, еске аалдарга-даа хонган малчыннар бар. Электри шугуму септээр ажылчыннар база, күштүг хатка ужур кактыра-кактыра сагылар баштарынче үнүп турганнар. Чамдык кижилерниң карак кызыл ажылының боттарының хүлээлгезин хажык чок күүсеткенниниң түңнелинде халаптаң когарал кончуг эвээш болган. Республиканың чону дүне бажыргаан хлеб болгаш хлеб-булочка кылыгларын чогуур үезинде алган автомагазиннер, эмнелге машиналары болгаш мал чеми сөөртээн тракторлар хөртүктү казып, далбый тырттып-даа чорааш, ыраккы аалдарга четкен.

Шуурган эгелеп турда, Самагалдай ортумак школазының оңгу клазының өөреникчизи Аяна Лапчаавын согур-шөйүндүзү аараан, доранн кезер ужурга таварышкан. Кезер эмчилер Олег Колович Шыырыпчык биле РСФСР-ниң алдарлыг эмчизи Зинаида Анай-ооловна Куулар, кезиишкинни соңгаарладыр арга чогун билгеш, хүлээлгезин күүседип кирипкен: «хүлээнгени — күштүг».

Кезиишкин орту кирип чорда, эмнелгениң (черле бүгү суурнуң) сайгылгааны-ның чырыы имистелип келгеш костүрү булуртун. Оон соонда чырык хире-хире өжүп кээп турар апарган. Бир чырып кээр кадында, эмчилер согур-шөйүндүнүн хоралыг черин аңгылап четтигипкеннер. Оон соонда сайгылгааны шуут өжүп калган. Эмчилер серенги шап эгелээн. Ынчалза-даа Аяна кортпааш: «эмчилер мында турда, чүү-даа коргунчут эвес, а даараарын даарта-даа даарап болгай».

Ынчап турда, ажык ажыттынгган соонда, үн дыңналган: «Эмчи, даа эккелдим!». Аяна аваазының үнүн таныткаапкан. Зоя Салчаковнаның шуурган анар өзсынга турганның ынчааар эскербээн болган. Чырык өжүп эгелээрге, аа шуурганга ужур кактыра-кактыра бажыңынче маңнаан. Оон эмчиге дедир кээп турда, Аяманың Хомушку Чүргүй-оол аттыг совхозче сургаандыдап чораан ачазы Кара-оол Лопсанович база, он сес километр черни бир шак ажыг үеде эрткеш, эмнелгеге чедип келген.

Эртенинде шуурган аскан хүн үнүп келген, сагыш-сеткил чырааш. Аңаа Аяна-даа, ооң ачазы биле авазы-даа, Олег Колович биле Зинаида Анай-ооловна-даа — кижи бүрүзү өөрүп турган. «Бистиң уруувуска кезиишкинниң таарымча чок байдалда чедиишкинниң кылганындар дээш байыр чедирбишаан, бүгү ижинерге улуг-улуг чедиишкиннерни күзедивис». Аяна-ның ада-иези шуурганныг дүне уруунуң амы-тынын алган эмчилеринге ындыг бижикти чоруткан.

Чооду КАРА-КҮСКЕ.

КЫМНАРНЫ МАКТААНЫЛ?

БРАТИСЛАВА. (СЭТА). Словакияның «Шпорт» солуну XV кышкы олимпийк оюннарының медальдары-биле шаңнатканнарны чонга таныштырып тура, совет спортчулардан Н. Бестемьянованы болгаш А. Букинни онзалап демдеглээн. Бо фигуристер боттарының көргүзүүн арыг, көрүштүг, онзагай кылдыр бараалгаттылар. Наталья Бестемьянова дош кырынга үнүп кээрге, көрүкчүлер шуут сергей бээр, талантылыг фигурист бе азы артист бе, ооң ыткан тывызын тывары безин берге деп ол солун бижээн. «Алдын» демдекти оларга салганы чөптүг. Наталья Бестемьянова бодунуң чурээн програмазынга берипкеш, ойнай бээрге, кударааш кижи безин омак-сергек апаар деп солун түңнээн.

Ол-ла солуннуң номчукчуларга таныштырганы совет спортчу — Тамара Тихонова болган. «Хаак оруунга эң чедиишкинниг болган кыс» деп эге-биле солунга тайылбыр кылган. Тамара Тихонова совет командага ийи алдын, бир мөңгүн медальды чаалап берген.

Редактор
В. С. ШАРАВИИ.

АГААР

Республиканга бичии булуттаар, чагбас. Хаттың күжү секундада 5—10 метр. Дүне 27—32, хүндүс 12—17 градус соок.

Кызылга бичии булуттаар, чагбас. Дүне 28—30, хүндүс 12—14 градус соок.

КИНО

МАРТ 6-ДА

«НАЙЫРАЛ»: **«Сказка о прекрасной Айсулу»** 11.40, **«Десять негритят»** 9.00, 13.00, 15.40, 18.20, 20.50, бичии залга: **«Тарзан»** 9.30, 11.30, 13.30, 15.30, 17.30, 19.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: **«Утро без отметок»** 9.20, 12.40, **«С чертями не шутят»** 10.50, 14.20, **«Короткое замыкание»** 16.20, 18.20, 20.20 (узаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: **«Приключения Марка Твена»** 10.00, **«Полёт над гнездом кукушки»** 11.40, 14.20, 17.00, 19.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: **«Моё последнее танго»** 15.00, 17.00, 19.00, **«Ледовый шар»** 11.00, 13.00 шактарда.

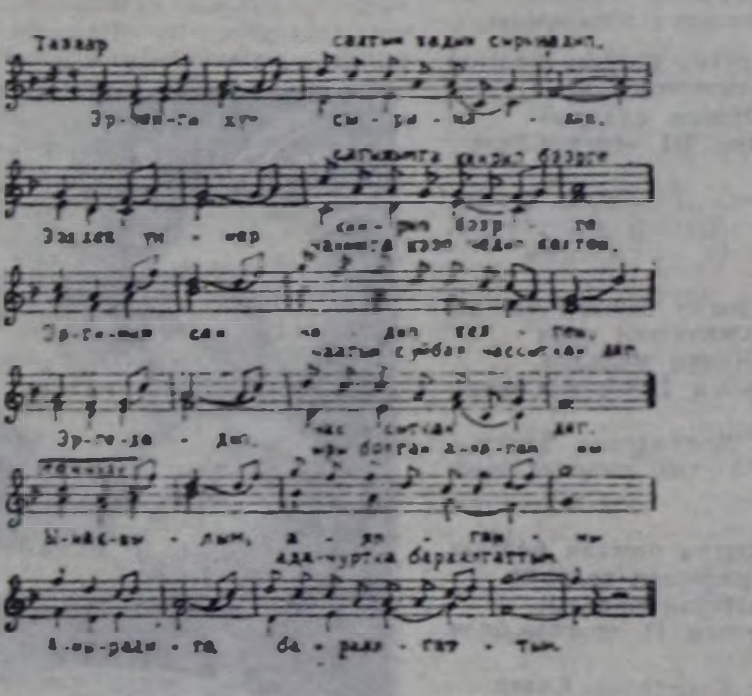

АЯЛГА

Сөзү болгаш аялгазы
Аяур ХОЮГБАННЫ.

Эртенги хүн
Салгын-хадын сырыннадып,
Ээлдек үннер
Сагыжымга кирип бээрге,
Эргимим сен
Чанымга кээп чедип келгеш,
Эргеледиң.
Чаагым суйбап чассыткан дег.
Ак-көк Тывам,
Улуг-Хемим соруун кирип,
Аялганы
Угаанымга «чуруп» бээрге,
Амыраам сен
Ужуражып чедип келгеш,
Аян ырны —
Уян ырны сөннээн дег сен.
Орай кежээ
Анай-карам эргеледип,
Оранымның
Агаарын мен хостуг тынып,
Ынакшылым,
Ыры болган аялгамны,
Амыраамга,
Ада-чуртка бараалгаттым.

ЧАЛАП ТУР

1988 чылдың март 8-те хөгжүм-шии театрынга Ю. Визборнуң, В. Высоцкийниң, Б. Окуджаваның, С. Никитинниң, Ю. Кимниң ырларының күүседикчизи, эстрада артистериниң Бүгүэвилел конкурузунуң лауреады В. Чемодановтуң киржилгези-биле «Юмор, музыка болгаш ыр кежээзиниң» эстрада коллективиниң концерти болур.

Парижке болгаш Будапештиге джаз музыказының делегей фестивальдарының лауреады В. Мусаиловтуң удуртулгазы-биле джаз ансамбль ойнаар.

Концерттер 15.00 болгаш 18.00 шактарда эгелээр.

Коллективтиг чагыглары 2-55-19 телефон дамчыштыр хүлээп ап турар.

Республиканың хөгжүм-шии театрынга март 7-де байырлал концерти болур.

Концертке театрның, филармонияның артистери, республиканың уран чүүл, музыка, хореография школаларының сургуулдары, бот-тывынгыр артистер киржир.

Эгелээри 19 шакта.

Касса 10 шактан эгелеп ажылдаар.

ПАССАЖИРЛЕРНИҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

Март 9-та Кызыл — О. Шынаа аралының автобузу Ак-Чыраа суурга чедир маңнаар. Кызылдың автовокзалындан автобус среда, пятница, суббота болгаш воскресенье хүннеринде 10 шак 15 минута турда чоруур. Ак-Чыраадан автобус четверг, суббота, воскресенье болгаш понедельник хүннеринде 7.00 шакта дедир Кызылче чоруур.

Суд залындан

МӨЗҮЗҮН ЫШКЫНГАН ИЕ ДУГАЙЫНДА

Ындыг боор болур бе?

«Туруңар, суд чоруп тур». Олурганнар шупту туруп келген. Херек үүлгедикчизи — херээжен кижи. Ону бажыңындан тыппайн, эзириктер сергедир черден эккелген. Чолдак хоректээштиг, чуталжак эрги аржыылдыг, үвүргей херээженниң харын дыңнааш зал шиңгейни берген: ол хөлдөк улутзуг көзүлген. Ооң девидээни, эгенгени көзүлбээн, чүү-даа болур болза чоорул дээр хөөннүг. Айтырыгларга харыызы кыска: «Чок».

Ооң адын Любовь Дунюшина дээр. Бодунуң амыдыралының иштинде ол орта ажылдап көрбээн. Характеристиканы ийи ай ажылдааны поликлиника берген. Ол — ийи уругнуң иези. Иези деп чугаалаары безин берге. Ол чаагай атты он дөрт чыл иштинде мөзү чок чоруу-биле бужартадып келген. Бүгү чүвени уткаш, ажыг кара сугже бажын супкаш оон дектерилбээн. Доктаамал арагалап келгени-биле бодун туттунуп шыдавас болу берген. Шош-содаа үндүрер, тутканы-биле соккуланыр. Ам мында ыыт чок олурары ол-дур, эзирикте көрген болзуңарза, корга бээр силер деп бир херечи демдегледидаа.

Кызыл хоорайның улус судунуң кожер хуралынга ооң ие эргезин казыыр дугайында айтырыгны көрүп турганы ол. Канчап ол тургустунуп келгенил?

Январьның тос-тостун соогунда кежээкиниң беш шак үезинде кээп дужуп чоруур эзирик херээженден дөрт хар иштинде бичии оол халбактанып ыглап турганын прокуратура ажылдакчызы көрүп каан. Оолдуң бажында бөрт-даа, тону-даа чок. Өске кижи таварышкан болза, домей дузалаар деп идегеп болур бе? Борта харыыны арын-нүүрнүң ханызындан дилээр болза эки. Улус таварышпаан болза, та чүү болур турган.

Прокурор Ольга Акимовна Бузыкаева эдерип чоруткаш, оолду чылыктыр хепкерерин дилээн. Кире бергени бажыңның ээзи М. Н. Смирнова хлеб кезип бээрге, ол хоптактанып чип турганын ол чугаалаан. Дунюшина база соястаныпычдып алган, чем дилеп чыткан. Ооң бодунуң чурттап орар бажыңында кижи чиптер чем-даа чок, печка одаттынмаан, хир-чам долган боорга, хоойлу-дүрүм камгалаар органның ажылдакчызы милиция долгапкан. Бичии Валера ам уруглар бажыңында.

Ону ийи айлыг турда, авазы каапкаш чиде бээрге база уруглар бажыңынче дужаапкан турган. Бажың поликлиника хериминиң иштинде, ооң эргелекчизи А. Н. Ткаченко назы четпестер комиссиязынче дыңнадыпкан. Ажылдадып турган эмчээр профилакторийден ээп келгеш, оглун ап алган. Улус өөредилге килдизиниң уруглар эргелерин камгалаар талазы-биле инспектору, милиция ажылдакчылары ооң эттингенин сонуургаваан, чурттап орар байдалын хынап көрбээн. Катап ижип-ле эгелээн.

Херекти судтаар деп барганда, комиссиялар актыларны тургускан. Орта барып турганнар үргүлчү эзирик улус долган турарын көрүп турганнар. Бодап-даа көрүнер даан. Чаш кижиниң тускай удуур орну-даа чок. Өрээл иштин таакпы ыжы долган. Дөрт-беш эзирик кижи шалышкан, маргышкан, ааска эптешпес сөстер эткен турда, уруг кижизидилгезинге кандыг таарымчалыг байдал турар боор. Харын-даа ооң кадынга, дыжынга хоралыг. Силерниң бодап турарыңар биле шак мындыг байдал бо үеде турup болур бе?

Поликлиника эмчилери соңгазының караандан Дунюшинаның шош-содаа үндүрүп турарын үргүлчү көрүп турганнар. Милиция ажылдакчылары эзириктер сергедир черниң доктаамал аалчызын, самогон кылыкчызын эки билир. Ол дээш ийи удаа шиитпирип-даа турган. Алдында турган хемчеглер канчап дээш чок болуп турганыл? Буурап бадмышкынынга ол боду бир-ле дугайында буруулуг. Өске талазында долгандыр турар кижилер, кожалары, төрелдери эгезинден эгелеп ол кижини эдип аар дээш күжениишкин үндүрбээн. Үндүрген-даа болза түңнел чок болган. Меңээ хамаан эвес дээр психология борта дужак каткан бе? Суд соонда орта олурушкан херээженнерни хөйле бодал силгээн чадап чок.

Ие эргезин казыыраанда, бодунуң төлүн канчаар-даа эдилээримни бодум билир мен деп болур бе? Чок. Хоойлуда айтып турары болза, уруглар кижизидилгезинден ойталаан, оларга карыы хамаарылгалыг болган багай салдар чедирип турар, хоочураан арагачы, наркоман кижилерниң ада-ие эргезин казыыр деп турар. Бо бүгү чүүлдерни ол катай чуктеп алган, кайызын-даа алыр болза, дүгжүп турар. Чоокку хүннерде ол хырба база ижип турган.

Чаартылгаларның бо кайгамчык үезинде уруглар бажыңнарында кижизиттинип турарларның 95 хуузу дириг ада-иелерлиг оскүстер. Дунюшина ышкаш арагачы херээженнер кемниг уруглар божуп турары — үүлгедиг. Саатты турган ол база ижип турган. Өске-даа мындыг улусту херээженнер эмчилери үезинде учетка алыры күзенчиг. Үүлгедигни мынчаар соксадып болур.

Ооң чүгле бичии оглунуң дугаайында чугаа мындыг. Бүрүне азыралында оолдуң байдалы өөнге турганындан дээре дээрзи билдингир. Улуг оглу Вячеслав ам он дөрт харлыг. Кырган авазы Прасковья Федоровна Бентюкова ону азырап орар. Судка ол үшкү сонуургалдыг кижи болган. Кырган-авазының караанын чажы төкту бээрге, Дунюшинаның сеткилинге хензиг-даа бол кааргеп, чаржынымшкын төрүттүнчүк ирги бе деп бодадым. Залда улус ону чиик эвес хүлээп алган. Баштайгы өөнүң иштинде доктаамал арагалаар, орта ажылдавас, чокшур боорга, хар ажып турар оолду ол ап алган. Уруглар бажыңынга дужаапкаш, сагынгаш дедир ап алган. Адазы ужен рубль алимент төлеп турар дээрден башка, оглун чаңгыс-даа катап кээп көрбээн. Авазы чидип-чидип келгенде, азырык кээр кенгүс дузазы чок болган.

Хүлээлгезин утпаан медеэ ажыл чок кижи кандыг аргабиле чурттап турарын улус тодаазы сонуургаан. «Ашаам азырап турар» деп харыы берген. Бадылаа чокка чурттап турары Смирнов 120 рубль шалыныг. Ол четчир бе? Үргүлчү шил чыып садып турарын херечилер көрген. Дунюшина Смирновтуң авазы-биле бодунуң бажы көрүшпес. Эмнелге ырак эвес болганы чалан — эмчилер балыын чаап, шарып берип турар.

Вячеславтың канчаар амыдырап турарын ол сонуургап-даа көрбээн. Ооң клазының удуртукчу башкызы бо иени бир дугаар көрүп тур мен, кырган ада-иезин төрээн ада-иези деп бодаар мен деп медеглээн. Азырап алган дугайында документ безин он дөрт чыл дургузунда кылдынмаан. Эки улус холунга киргени чаштың аас-кежик болган. Ооң өөредилге — кижизидилгези эки, музыка школазында өөренип турар.

Мөзү чок ие ийи оолдуң салым-чолунга багай салдар чедирбейн биле, үстүнде фактыларны катаптавайн, ле суд республика прокурорунуң киирген хомудалын хандырган. Назы четпес Вячеславтың азыралынче П. Ф. Бентюковага Дунюшина ай санында шалыңның дөрттүң бир кезин алиментини төлээрин доктааткан болгаш ие эргезин казаан.

Бо муңгаранчыг төөгү катаптаттынып болур бе? Арагадан арткен, чамдык аныяк херээженнер харын-даа наркоманияже шымнып кирип турары чажыт эвес. Ие болур бис, ажы-төлүвүс мурнунга харыысалгавыс кандыгыл дээрзин олар чедир билбейн турар чадавас. Өскениң частырыы — ажыг-шүжүү кымга-даа хамааңчок кылдыр көөр болзувусса чаңнываска ындыглар албан туруп келир. Өгнүң херээжен ээзи кижи мөзүзүн ышкынып болза, хамык херек буураны ол.

Ие кижиниң чорграаралы биле арагалаашкын эптежип шыдавас. Ажыл кылбас төлаанды амыдыралдыг херээжен кижи ог-бүлениң одуңуң кывыскызы болуп шыдаар бе? Кандыг аргаларны ажыглап турганш мындыг ыглаачанчыг чаржынчыг түңнелдерден чайлап болурул? Кожаларыңарда, ажылдап турар черлериңерде, суурунарда арага-дарыже сундугар, уруглар кижизидилгезинче сагыш салбас төлеп чок ийи чаңгыс кижилер турар чадавас. Ындыг кижилер турбазын дээш чүнү кылып болуруз? Саналыңар кандыгыл?

Артыш ХОВАЛЫГ.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

МАРТ 7-ДЕ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Медээлер. 8.15 — Чиик атлетика. Европа чемпионады. Венгриядан дамчыдылга. 9.20 — Улусчу чогаадылганың «Радуга» телепрограммаларының делегей фестивалы. «Сулия болгаш ооң кижилери» (Венесуэла). 9.45 — «Евраттан космос орбитазынга чедир». Телефильмниң баштайгы көргүзүү. Экономика, эртем культура ажылдарында совет-сирий кады ажылдажылга дугайында. 10.35 — «Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге». Совет модельерлерниң ажылдап кылганы чаа хевирлерниң хептериниң дугайында. 11.10 — Чиик атлетика. Европа чемпионады. 12.10 — О. Табаковка удурткан театр-студияның «Кресло» фильм. шиизиниң баштайгы көргүзүү. Автору А. Марин. Чапсарда (13.35) — Медээлер. 14.40 — «Баштактаның база алыс шыны-биле». Шоодуткуг дамчыдылга. 15.20 — Керукчүлерниң дилээ-биле. «Черде амыдырал». Хөй сериялыг эртем-тайылбырлыг телефильм (Англия). 1-ги сериязы — «Тоңчу чок хөй хевир». 16.15 — XIX Бүгү-эвилел партконференцияга уткуштур. «Коммунист» Уран-чечен фильм. 18.15 — «Чүректен чүрекке». Телекөвүрүг «Москва — Токио». 19.45 — Эде тургустунуушкун прожектору. 19.55 — «Савойяга болган бал». Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. П. Абрахамның опереттазынга үндезилээн. 1-ги сериязы. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Савойяга болган бал». Уран-чечен телефильмниң 2-ги сериязы. 22.40 — Улуг кижилерге мультфильмнер. 23.15 — 23.25 — Медээлер.

ИИИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Студия көргүзүп тур. «Украинаның өңгүр челдери». 8.45 — Алинашка». В. И. Суриков, М. П. Мусоргский. 10.35 — «Кадыкшыл». 11.25 — Сээн дениичи библиотекаң. В. И. Ленин. Ашы-чем үндүрүлгүнүң дугайында илеткел. 12.10 — «Дириг амытаннар дугайында». 13.15 — Чаартыкчылар болгаш консерваторлар. 14.00 — Кижи институду. 15.00 — Мультфильм. 15.10 — «Ыр-87». Түңнел концерт. 16.55 — Мультфильмнер. 17.10 — «Ыр-87». Түңнел концерттиң уламчызы. 19.10 — Док. фильмнерниң баштайгы көргүзүү. 20.00 — «Тамчыктыг удунар чаптар»». «Чуня». Мультфильм. 20.15 — Эде тургустунуушкун прожектору. 20.25 — Реклама. 20.30 — Док. фильм экраны. «Прощения мензэ ырлап берем...» 21.00 — «Үе». 21.35 — «Үш кадар ийи». Уран-чечен фильм. 23.05 — 23.50 — Бут бомбуу. ССРЭ чемпионады. «Динамо» (Тбилиси) — «Жальгирис».

Адресивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫНның ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИҢ: партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кодээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтерияның 3-43-41, солун келбейн барганда 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга арын. Тиражы 24637 экз. Солуннуң индекизи 54241

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыгының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1

Чагыг № 2674. ТС — 00651

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

ХЕРЭЭЖЕННЕР ХҮНҮ-БИЛЕ, ЭШТЕР!

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 57 (13657) | 1988 чылдың март 8, вторник | 1925 чылдан үндезилеттинген | Өртээ 3 көп.

ЯН ЧОЛДАКТЫҢ чураан плакады.

СОВЕТ ХЕРЭЭЖЕННЕРГЕ

Эргим херээженнер!

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитеди бөмбүрзектиң херээженнериниң интернационалчы эп-сеткил каттыштырылгазының байырлалы — Делегейниң херээженнер хүнү-биле силерге байыр чедирип тур!

Частың бо чырыткыланчак байырлалы ие херээженге, социалистиг Төрээн чуртунуң ажыл-ишчизинге, патриотчузунга ханы хүндүткелдиң сеткили-биле долдунган.

Революсчу шимчээшкининиң төөгүзүнде, Советтер чуртунуң күш-ажылчы болгаш дайынчы арыннарында бистиң алдарлыг херээженнеривистиң аттары киир бижиттинген.

Улуг Октябрь Ленинниң партиязы херээжен кижиге бодунуң салым-чолунуң ээзи болур, социал-экономиктиг чаартылгаларның деҥ эргелиг киржикчизи болур аргаларны болгаш боттуг магадылалды берген база билигже, эртемче, культураже, күрүнени эргелеп башкарарынче делгем орукту ажыткан.

Революсчу эде тургустунуушкуннуң харысаалгалыг үе-чадазы, партияның XXVII съездизиниң шиитпирлерин боттандырары дээш демиселдиң шиитпирлиг үе-чадазы болур амгы үеде В. И. Лениниң «Чаа ниитилелдиң тургустунуушкунун чүгле херээжен чоннуң дузазы-биле, оон угаан-бодалдының болгаш медерелиниң дузазы-биле быжыглап болур» дээн сөстери онза ханы утказыг боор турар.

Совет херээженнерниң күш-ажылының болгаш дыштанылгазының байдалдарын экижидеринче. чуртталга бажыңнарын, школаларны, уруглар садтарын болгаш яслилерин, поликлиникаларны тударынче, иениң болгаш чаштың кадыын камгалаарынче доктаамал сагыш салыышкын партия болгаш күрүнениң социал политиказының кол угланыышкыннары апарган болгаш амгы үениң бирги ээлчеглиг сорулгалары болу берген. Хоорайларда болгаш суурларда, бүдүрүлгелерде болгаш микрорайоннарда ажылдап турар херээженнер чөвүлелдери профэвилел организациялары-биле кады херээженнерниң бүдүрүлге болгаш хөй-ниити ажыл-чорулгазын өг-бүлелеринде ажылдары-биле эки холбаштырарынга чугула байдалдарны тургузары-биле хол-биле кылыр аар ажылдарны чок болдурарын чайгылыш чок чедип алыр, херээженнерге көрдүнген чиңгелделерниң сагыттынып турарын хайгаараар, хөй уругларлыг иелерге дузалаар ужурлуг.

Бедик мөзү-шынарның каяа-даа. бүгү-ле чүвеге амыдыралдың үреттинмес үлегер-чижээ кылдыр бадыткаттынып тургустунарынга совет ниитилел ханы сонуургалдыг. Кижилер аразында харылзааларның бедик культуралыг болгаш эң кижизиг болуруң база өг-бүлени быжыглаарын ол негеп турар Ниитилел бодунуң күжениишкиннерин эртем-билиглиг, кадык чаагай, угаангыр болгаш коммунистиг идеалдарга бедик бүзүрелдиг база бердинген төлептиг салгалды кижизидеринче угландырып турар.

Бо бүгү экономиктиг, социал-политиктиг чугула сорулгаларны шиитпирлээринге, ниитилелдиң угаан-бодал болгаш мөзү-шынар байдалын экижидеринге херээженнерниң ролю солуттунмас.

Делегейде тургустунуп турар чаа байдалдарга тайбың дээш демиселчилер — херээженнерниң массалыг шимчээшкини улам улуг салдарлыг күш боол бар чыдар. Ядролуг чепсек чок делегейже кижи төрелгетенниң бурунгаарлаашкынының совет программазын боттандырарынга совет херээженнер улуг салыышкынын киириштирип турар.

Эргим херээженнер!

Силерге чаагай кадыкшылды, аас-кежикти болгаш өөрүшкүнү, күш-ажылга. өөредилгеге, чогаадыкчы чорукка, хөй-ниити ажылчорудулганарга чедиишкиннерни чүректиң ханызындан күзеп тур бис. Өг-бүлелеринер эп-найыралдыг боол быжыксын, а силерниң бажыңнарыңарга уругларның аас-кежиктиг, хөглүг каткызы чаңгыланып турзун!

Совет херээженнерге алдар болгаш хүндү!

Бүгү делегейниң херээжен ажылчы чоннарының чаңгыс эви болгаш эп-сеткил каттыштырылгазы делгерезин!

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитеди

САЛГАКЧЫЛАРЫ БҮЗҮРЕЛДИГ

Тудугжунуң мергежилиниң эң тайбың дээр. Тургузукчу, чаартыкчы ажыл иштиң үнелели ындыг. «Мээң туткан бажыңым бо» деп чоргааралбиле Тыва АССР-ниң алдарлыг тудугжузу Екатерина Сергеевна Бизяева чугаалап болур. Кызыл хоорайның төвүнде аяп-шинчизин киирген чээрби дортку. чээрби алдыгы кварталдардан ол бодунуң күш-ажылчы базымын эгелээн. Августа Ивановна Ельшованың бригадазынга ажылдап эгелээнден бээр ам чээрби беш чыл болуп турар. Хавак кырының хөй чурттакчыларлыг чаа микрорайоннарын ол тудушкан. Найысылалдың каастакчызы театр. Советтер бажыңы, школалар. «Мөңгүлек» аалчылар бажыңы.. Бүдүнбүдүн микрорайоннар, хоорай.

Екатерина Сергеевна Бизяеваның уруу Оля № 3 школаның бешки классчызы. Авазының бригадазынга ажылдаксаарын ол бир катап чугаалаан. Мергежил шилип алдынган деп чугаалаары берге-даа болза, иезиниң изин салгаар-даа чадап чок. Кандыг-даа ажыл шилип алза, ак сеткилдиг хамаарылганы дөзеп алыр.

Ажыл-ишке алдаржаан, үлегерлиг ие тудугжу кадрлар белеткелинге бодунуң үлүүн киириштирген. Дагдынып алганы Тамара Чүлдүм. Зоя Донгак ам бригадирлер апарган. Олар ийилээн — коммунистер. Кижизидип кааны тудугжулар Валентина Оюн, Лидия Иргит, Елена Чүлдүм он үш чыл ажылдап, турумчуй бергеннер Харын-даа боттары дагдыныкчылар апарганнар. Школа соонда бригадага киргеннер Света Кажыккай. Надежда Аның бедик мергежилдиг шеверлекчилер болган. Салгакчыларым бүзүрелдиг деп. ижин-кара токка сеткилин ол ажытты. Бо башкының дагдыныкчының угба кижиниң чоргааралының сөстери. Интернационалчы кижизидилгеге киирген үлүү эвээш эвес.

Коммунист Катерина Сарыглар база бригадирлеп турган. Ам бригадазы-биле бо коллективте каттышкан. «Бодунуң кызымаа-биле, уругларга эптиг-биле, дузааргаа-биле бригадиривис хүндүткелди чаалап алган» деп, ол демдегледи.

Өске бригадаларга турумчуп чадааннар борта келгеш, чүге-ле ийик, чорбас. Кымдаа хол дашты-биле ажылдаарын бодавайн баар. Чүге дизе, Екатерина Сергеевна боду могап, шылаарын уттупкаш иженир. Коллективте тургустунган бот-боттарындан негелделиг, бот-боттарынга бүзүрежир, чаңгызы

(Уланчызы 2-ги арында).

Екатерина Сергеевна Бизяева уруу Оля, оглу Миша-биле хостуг үезинде бажыңында. Виталий ШАЙФУЛИННИҢ фотозу.

МЭЭҢ АВАМ

Авам чаңы таанда хөглүг
Артистерзиг, чалыыларзыг.
Авам соруу таанда хөрлүг
Аңчыларзыг, начынңарзыг.

Байгы чемин делгеп сөңнээр
Бажың сыңмас хайым чоннуг
Хейимер кызы таалап дыңнаар
Кежээ ыдар мерген тоолдуг.

Авам үнү таанда уян
Карак чажы бүлдеш кынныр.
Авам ыры таанда уран
Кадыг чүрек шимирт кынныр.

Ынаанышче, чуртталгаже
Авам мени алгап йөрээн.
Ыры-биле ниитешкин дээш,
Авам мени чалап төрээн.

Ынчангаштың авам сенээ
Төлеп четпес өрелиг мен.
Ырлап ханмас Тывам сеңээ
Төлүгге дег ынак-тыр мен.

Зоя АМЫР-ДОНГАК.

АЖЫР КҮҮСЕТКЕН

Мерген сүт-бараан фермазының мурнакчы саанчыларының бирээзи Н. И. Салчак эрткен чылын 61040 килограмм сүттү саар планын 75 159 килограммга күүсеткен. Бир инектен-не 2505 килограмм сүттү саап алган. Ол планда көрдүнгенинден 505 килограмм хөй. Бо кыжын саап турар инектериниң сүдүн кудулатпас дээш аныяк саанчы кызымак ажылдап турар.

Наталья Ичин-ооловна хөй-ниити ажылының идепкейлиг киржикчизи, Каа-Хем районнуң Бояровка кожээ Совединиң депутады, ССРЭ-ниң агроүлетпүр комплекизиниң ажылдакчыларының профэвилел Төп Комитединиң кежигүнү.

Бистиң корр.

БАШКЫ-ХОЙЖУ

Хува Карымаевна Монгуш Саглы ортумак школазынга 30 ажыг чыл дургузунда башкылааш, ол мергежилинге кызымак, бердинген чоруун көргүскен. 1987 чылда пенсияже үнгеш, дораан-на хойжулап эгелээн. Өөнүң ээзи Халбаң Монгуш база-ла ол совхозтуң үндезилекчи тудугжузу.

Башкы биле тудугжу өг-бүле баштай-ла малын Бедик-Арт деп черге эки семиртип алган. Монгуштар ам өг-бүле кержээзи-биле ажылдап турар. Чүс хойдан-на 82 хураган алыр, а херек кырында ам безин 86 хураган онаажып турар, хөй оолдашкыны уламчылавышаан.

Өг-бүле кержээзиниң негелдезин ёзугаар хураган дук алыр, хоюн семиртир талазы-биле даалгаларын күүседир дээш бо малчыннар кызымак ажылдап турарлар. Хува Карымаевна — бригадазында партия эге организациязының секретары.

Николай ТЮЛЮШ.
Өвүр район.

ЫРАКТА ОТЧУГАШ

Хемчик бажыныы. Туралыгның төрүүр коданнарын кезиир дээш чорүп турумда, «Бай-Тал» совхозтуң партком секретары Ю. Ш. Салчак Шындазында кошкар кадарчызы комсомолчу кыстың залынга ыяап-ла кирип ажыл-ижи-биле таныжарын сүмелээн.

Озалааш, орук-чирик багай-даа бол. кыштың харга чайындыга машинаны дүжүрер чазып чораан, кадыр ий баары деспекте кыштагга чеде бердивис.

Даштыкы хаваларын долгандыр чугайлап каан улуг-делгем кажааның долгандыр девискээрин таартыр аштап, ширбип каан. Ооң чанында ак өгнүң ээлери чок, эжин дээктиг. Иштинде кургаг өдек чаткан. кайы-даа талаларындан соок кирбес кылдыр чылыглаан кажааны. мал чеминиң арткан курлавырын. чурум-чыскаалдыг салдынган өөгэчэ. шагжаларны эргип көрүп турувуста, кадарчы чедип келген.

Соокка додуккан, хүлүмзүрүг долган хүрең-кызыл шырайлыг, оожум, улуг карактарлыг. шилгедек дурт-сынныг. ажылчын хептиг. чазык-чаагай уруг салдынган айтырыгларга допчу болгаш тодаргай харыылап турду.

Ооң ажыл-ижинде, амыдырал чуртталгазында чажыттарындан онзаланыр чүве чок. Совхоз төвүнде ортумак школаны дооскаш, кодээ ажыл-агый техникумунга улаштыр өөренгеш, тускай мергежилди чедип алган. Төрээн черинге барып. мал тарып боозадыр ажылга киргенде, хоочун малчын адазы чок апарган. Авазы-биле сүмелешкеш, хойжулаар күзелин илередирге совхозтуң дирекциязы чөпшээрешкен.

Алыс бодунуң чажыңдан тура мал аразынга өскен зоотехникке совхозтуң бүдүрүкчү кошкарларын хүлээткен.

Тускай эртемниг кижи кодээде чалгаарап чурттай берген дижип. чамдык эш-өөрүнүң эргеннин шоодугларын дыңназа-даа, кичээнгейге албаан. Кошкарларны ажаап-тежээри өске малдан онзагай болгаш берге. Багай кадарар болза өөрлежип үстүп болур. Өске кодан хөй көргенде ыңаар маңнажыр. Азыралын кошкадырга дораан арып баксыраар, аразында адаанналыр, кады чемгерерге бичиилерин. кошпактарын хунаар үзер, коргудар. Кадарчылап эгелээнден бээр ийи чыл ашкан.

— Аваның, кожа чурттап чоруурү дуржулгалыг хойжуларның арга-сүмезин ажыглап, ажылдың хыын чоорту тыва бердим — деп, комсомолчу кадарчы Сүлчеймаа Салчаковна Совет чугаалаар. Кодээнда 244 кошкарны эрткен чайын, күзүн эки семиртип, кышкы үеде зоотехниктиг чурумнар ёзугаар доктаамал ажаалда - хайгааралын д а и деңгилдези ам-даа шыырак. Тургузу азыралда киргеннери чок. Кержээ ёзугаар ажылдап эгелээн болганда, чаңгыс-даа башты мышкылмас, хөй дукту немелде деңзини алыр хүлээлгезин күүседир дээш күжениишкинниг ажылдаары негеттиннер дээрзин Сүлчеймаа Совет эки билир.

Агаар-бойдустуң эрткен чылгы таарымчы чок байдалдарының уржуундан мал чеми белеткээр планын күүсетпээн. Арткан мал чемин кодалнарны көрүп тургаш, норма ёзугаар үлээрин, ооң камналгазын экижидерин шыңгыы негеп турар. Озалааш, чадагай кажааже айыткаш, малын чугаалады.

— Мында 2.5 тонна сиген бар. Чылп каан шоодайлар-да эвээш сула, сиген далганы, чарба-дыр. Байдалды көрүп тургаш, хумагалап чиртир мен.

Частың соок, хат-шуурганныг үелери малды улам сударадып баксырадыр.

Аныяк кыс кижи черле шевергин. Өөнүң иштинде салдынган бүгү-ле чүүлдер чурум-чыскаалдыг, арыг-силиг. Орунңары хар дег ак чоорганнарлыг кырында шывыглардыг. Хаваларда, шалаларда хевистер чаткан.

Дөрде дааранып машина чанында хээп каан кылын постер чуга кидистер-биле чүнү кылыр дээнин сонуургап айтырарымга:

— Бо черге хар чаган соонда чаъс база болган. Январь 19-20-де улуг шуурган база эрткен. Ынчангаш кадыг харга кошкарларымның чамдыызының даваннары тастап турар. Уннун-гаштар даарап кедирерим олдур — деп, быйыргын ак диштерин көзүлдүр чаптанчыг хүлүмзүрүр.

Сөөлгү үеде авазы аарааш эмнелгеге чыттырып эмнээри-биле аппарган. Бодунуң чоок эжи Кара-кыс Сотпа-биле дугуржуп чугаалашкаш, кады ажылдап турар. Авааа ужурашпаан даа бол. кожагардан ооң ырлаарын дыңнадым.

Хемчик бажы аңныг-ла аажылыг тайга. Демин чаала аяс турган чүве. Өгден үнүп кээривиске хуу булуттар чыглып, дойлуп эгелээн.

— Ой дадайым, хат тынып ол-дур. Кошкарларның аал чоогунче чоокшулатпас болза хоржок — дээш Сүлчеймаа далажы берген.

Дагдыг чериң малчыны, эрес-кежээ эжиниң дутайында Бай-Талдың «Мөңгүлек» агиткультбригадазының аныяктары мындыг одуругларны чогаадып алган ырлажып турар.

Бай-ла-Талга чедип келгеш.
Малдан хүлээп алыр сен бе?
Шалыпчы кыс Сүлчеймааже
Чарыш, кыйгы салыр сен бе?

Чүрээниң кыйгызы-биле барып, мал аймылынга ажылынын тураскаалдырын шиитпирлээн ыракта отчугаш — Сүлчеймаа Салчаковна Совет шын орукта. Төрээн совхозунуң чону аңаа чоргааранып эргелиг. Делегейниң херээженнер хүнү Март 8-ти аныяк хойжу күш-ажылчы чедиишкиннерлиг уткуп турар.

Александр ХЕРТЕК,
«Шынның» корр.

ХҮНДҮТКЕЛДИҢ, ЧОРГААРАЛДЫҢ СӨСТЕРИН — ХЕРЭЭЖЕННЕРГЕ

КАЙГАМЧЫКТЫГ АЖЫЛ-ИШЧИЛЕРИВИС

Делегейниң херээженнер хүнү — Март сесте бистиң чонувус могаг-шылаг билбес ажыл-ишчи, Төрээн чуртунга бердинген херээженнерге өөрүп четтиргенин илередип, частың аас-кежиин оларга күзээр.

Бистиң чуртувустуң хөй нацияларының маадырлыг эрес кыстары Совет эрге-чагырганы тургузарынга, социализмниң эрге-ажыктарын чаалап алырынга, Ада-чуртту ажелекчилерден камгаалаарынга, оон социал-экономиктиг депшилгениң бедиктеринче үнеринге боттарының үлүг-хуузун киирип келген. Амгы үеде совет херээженнер бистиң чуртувус улам байлак, күчү-шыдалдыг, кижи бүрүзүнүң амыдырал-чуртталгазы чаагай болзун дээш, эде тургустунуушкунунуң кезээнге идепкейлиг киржип турарлар. Олар эде тургустунуушкун дээрге бистиң ниитилеливистиң хөгжүлдезиниң шынар талазы-биле чаа үе-чадазы, социализмниң күштерин долузу-биле ажыглаары, демократтыдылганы калбартыры чедип алыры дээрин билирлер. «Социализмниң утка-шынаары ажылчы чонунуң эрге-чагыргазын быжыглаары, бадыткаары, кижиниң ажылчын амгыының, бүгү чонуң чаагай чоруун мурнады хөгжүдери болуп турар» деп, М. С. Горбачев СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунга чугаалаан. Херээженнерниң билииниден, профессионал мергежилинден демократияны, ажык-чарлыг чорукту, эде тургустунуушкунну боттандырарының херээ хөйү-биле хамааржыр.

Бистиң республиканың улус ажыл-агыйында ажылдап турарларның чартык кезии — херээженнер, олар күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн продукцияның шынарын бедидер дээш кызымак ажылдап турар. Көдээ ажыл-агыйда 14 муң ажыг херээжен малчыннар, саанчылар, агрономнар, зоотехниктер болгаш мал эмчилери бар. Транспорт, үлетпүр, тудуг, харылзаа чонунуң амыдырал хандырылгазы черлеринде хөй херээженнер хаара туттунган. Садыг, хөй-ниитиниң чемненилге черлеринде, кадык камгалал болгаш социал хандырылга органнарында ажылдап турарларның 83-84 хуузу, культураның, улус өөредилгезиниң болгаш күрүне аппаратының ажылдакчыларының 67 хуузу — херээженнер. Республикада 28 муң ажыг дээди болгаш ортумак эртемниг специалистерниң 18 муң ажыг хирези — херээженнер, а өөренип турарларның 60 хуузу — аныяк кыстар.

Ажылынга ак сеткилдиг чоруун чонунуң өнүү-хереглизинге каттыштырып, хөй-нииттиг ажылынга идепкейлиин коргузуп, күш-ажылдың салгалга чурумун шынгыы сагып бүдүрүлгениң мурнакчылары болуп турар херээженнерни кайы-даа коллективтен адап болур бис. Олар экономиканы хөгжүдери-биле чаа эргаларны, бот-орулга-чарылганы, бригада, ог-бүле кезээзин ажыглап турган ажылдыч үре-түңнелдиг болурун чедип турар. Маадыр Кыныраэ Ленин аттыг совхозтуң бир дугаар малчын бригадазын 7 чыл дургузунда чедиишкиннииг удуртуп келген. Амгы үеде ол коллективтиң чедиишкиннери бригада кезээзинче кирген. Эп-найыралдыг, демниг ажылдааның түңнелинче малдын баш санын 97 хуу, төрүүр чүс хой бүрүзүнден 84 хураганы бригада камгалап алган, ынчангаш ооң орулгазы 30 муң рубль болган. Алевтина Авсиевич «Шагаан-Арыг тудуг» трестиң № 42 дугаар тудуг эргелелиниң комсомолчу аныяктарының штукатур-малярлар бригадазының бригадири, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады, ооң бригадазы 12-ги беш чылдың ийи чылының планын Улуг Октябрьның 70 чыл оюнда күүсеткен.

Мурнакчыларның аразында Хандагайты суурга 25 чыл почтачылап ажылдаан Зоя Туматовна Досланны, Сосновка ортумак школазының башкызы Валентина Васильевна Ивановнаны, Бай-Тал суурда амыдырал хандырылга пунктузунуң ажылдакчызы Лариса Аракчаевна Иргитти, Барыын-Хемчик районнуң кино четкизиниң директору Марина Хомушкуевна Моңгушту, «Саян» ансамбльның артизи Надежда Федоровна Даржааны, Элегес-Аксының керамиктиг материалдар заводунуң ажылдакчызы Галина Николаевна Галактионованы бөгүн адап, күш-ажылчы чедиишкиннери дээш байыр чедирип тур бис. Херээженнерниң хөй-ниитиги идепкейи улам бедээн, олар — депутаттар, улусчу контролёрлар, партия, профэвилел, комсомол организацияларының удуртукчулары Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң 130 депутадының 52-зи азы 40,8 хуузу херээженнер болуп турар. СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң саанчызы Алдын-кыс Моңгуш, В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың ажылчыны Елена Смирнова болгаш оон-даа өске депутаттар чонунуң чагыгларын күүседип, соңгукчулары-биле харылзааларын улам ханыладып, партияның болгаш чазактың политиказын оларга тайылбырлап берип, боттары күш-ажылга, амыдырал-чуртталгага үлегерин көргүзүп чорууурлар.

Моңгун-Тайга, Барыын-Хемчик, Улуг-Хем, Эрзин болгаш Кызыл районнарының херээженнер чөвүлелдери херээженнерниң идей-политиктиг кижизидилгезинче улуг кичээнгей салып, оларның хөй-ниитичи болгаш күш-ажылчы ролюн бедидеринге боттуг дуза чедирип турар апарган. Чөөн-Хемчик районнуң Хайыракан суурда Л. И. Дамба-Даржаа, Кызыл районнуң Кур-Чер суурда К. Б. Ондар, Барыын-Хемчик районнуң «Барлык» совхозта Л. Б. Дамбар, Эрзин районнуң Мөрен суурда С. Н. Доктаалай, Каа-Хем районнуң Сут-Бажы суурда Н. Б. Ондур болгаш оон-даа өскелер херээженнер чөвүлелиниң даргазы хүлээлгелерин эң-не идепкейлиг, тура-соруктуг күүседип турарлар. Ог-бүлени быжыглаарының ада-ие бүрүзү ёзулуг совет кижини кижизидериниң айтырыгларын мурнакчы херээженнер чөвүлелдери көдүрүп, найыралдыг ажыл-ишчи ог-бүлелерниң дуржулгазын нептередип турары ажыктыг болу берген. Ог-бүлелер агитквартиралар концерттерин эрттирип, кылган ажылдарын аңаа түңнеп, ажык чугаага кижи бүрүзү киржип турары дыка солун. Херээженнер чөвүлелдери часкы үеде мал ажылынче кичээнгей салып, совхозтар-биле кезээ чаргаш малдың чаш төлүн ажаарынга ог-бүлелер звеноларын ажыглаарын сүмелеп турар. Ылаңгыл ногаа ажаап өстүрери-биле ог-бүлелер звеноларын тургускаш, свёкла, морковь, брюква дээн ышкаш чемиш дазылдыг ногааларны тарып өстүреринче оларны киирери чугула.

Херээженнер чүгле хөй-ниитичи ажыл-ишчилер эвес, олар энерелдиг эргим авалар, бажыңның сагыш човангыр ээлери. Бистиң Тыва — эң-не аныяк республикаларның бирээзи, ооң чурттакчыларының 36 хуузу уруглар боор турар. Ава кижи бүрүзү уругларының кадык-чаагай, аас-кежиктиг болурун күзээр, ол дээрге делегейге мөңге тайбыңны күзээни ол-дур. Делегейге бажыг тайбың кижи бүрүзүнге чоптуг чуртталга дээш аваларның үнү Москвага болуп эрткен херээженнерниң бүгү делегей конгрезинге чаңгыланып турган.

Партияның ада сагыш салыышкынынга сорук кирген совет херээженнер революстуг эде тургустунуушкунну, үндезин экономиктиг реформаны кылырын, чүректиң хамыызындан деткивишаан. СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырарының херээнге бүгү күжүн, энергиязын харамнанмастар.

Тансья ДАВАА, СЭКП обкомунуң херээженнер ортузунга ажыл чорудар секторунуң эргелекчизи.

БУЯННЫГ АВАЛАРЫВЫСКА

Ава... Ол эң эргим, буянныг кижи. Ооң дугайында чылыг сөстерни бижип, аңаа хүндүткелин, чоргааралын илеретпишаан, Март 8-биле холбаштыр байыр чедирген чагаалар редакцияга келгилээн. Оларның кол утказы чаңгыс — не кижи уругларынга эң эргим, бедик мөзү-шынарларлыг, ог-бүлениң быжыг найыралы, уругларының кижизидилгези, ажыл-иш дээш могаг билбес, буянныг кижи ол.

Ынчангаш Март 8-тиң байырлалын уткуп тура, аваларга уругларының чедирген байырын, эки күзээшкиннерин бөгүн дамчыттывыс.

«...Ававыс **Сенденмаа Айыжыевна Сырат** бо чылдың март 8-те 70 харлаар. Төрүттүнген хүнү-биле ававыска байыр чедирип, узун назынны, кадыкшылды, аас-кежикти күзедивис.

Ада-иевис Тес-Хемниң «Чодураа» совхозунга хөй чылдарда хойжулап, ак сеткилдиг ажылдап, үлүүн киирген. Мурнакчы малчын чораан ачавыс он ажыг чыл бурунгаар чок апарган. Ынчалза-даа ававыс бистерни, 12 кижини өстүрүп, кижизидип кааныңга чоргаарланыр бис. Ооң уругларында янзы-бүрү мергежилдиг кижилер бар. Улуг оглу — Владимир — ССРЭ-ниң спорт мастери, тренер, дөрт кижи — дээди эртемниг башкылар. Мал эмчилери, эмчи сестралары, техник-селекционер, хойжу-даа кижилер бисте бар. Маадыр-ие ававыстың уругларынын уруглары ам 37...» Бо одуругларны аваның улуг уруу Наталья Снямбиль Кызыл хоорайдан редакцияже бижээн.

Чечек Орусовна Серен — ыраккы Моңгүн-Тайгада ССР Эвилелиниң 60 чылы аттыг совхозтуң № 3 хойжу бригадазында хоочун хойжу. Иркутск областың Усть-Илимск хоорайда чурттап турар ооң оглу, кенни Мерген болгаш Клара Салчактар редакцияже чагаа бижээн. Ында мындыг одуруглар бар:

«...Бистиң ынак ававыс чүгле ажылгыр малчын эвес, а идепкейлиг хөй-ниитичи кижи. Район Совединиң депутадынга каш удаа соңгудуп, хойжу бригадада херээженнер чөвүлелин даргалап-даа келген. Ак сеткилдиг, кызымак ажылы дээш чазактың орден, медальдары, өртектиг белектер-биле шаңнаткылаан. 1985 чылда Болгарияже баар халас путёвканы алган.

Ажыл-ижинге кызымаккай ававыс Март 8-те 50 харлаар. Юбилейин таварыштыр ававыска байырывыс чедирип, төрүүр чүс хойга онаажтыр чаш төлдү чүс хуу камгалап алырын аас-кежикти, кадыкшылды күзедивис».

«Ава дээрге чырык чер кырында эң эргим, чоок киживис. Бистиң ававыс **Полина Чадамбаевна Моңгуш** Сут-Холдуң Бора-Тайгада чурттап олурар, пенсионер. Он уругну өстүрүп, кижизиткен Маадыр-ие, суурда хүндүткелдиг кижилерниң бирээзи. Ол ажыл дээнде амыр-дыжын утуптар кижи. Хөй удаа шаңнадып, мактаткан.

Амгы үеде кадының байдалы-биле бажыңында олурар-даа болза, хол куруг черле орбас. Дааранып, аргыттынар, шефтерден хөй-нииги ажылындан чыда калбас. Авамның бажыңы суурда арыг-силиг бажыңнарның бирээзи.

Ававыстың уруглары он, уругларының уруглары он дөрт. Шупту чээрби дөрт кижиниң иези-дир. Бистер ававыстың мурнунга кезээде өрелиг болуп артар бис...» Ындыг одуругларны Бай-Тайганың Бай-Тал суурундан Лариса болгаш Лады Моңгуштар редакцияже бижээн.

«Ававыс **Анайбан Кыргыс-оолна Ажы** Өвүрде «Торгалыг» совхозтуң Чаа-Суур салбырында СБФ-зиниң эргелекчизи. Ажылынга кызымаккай, бодунуң арга-дуржулгазын аныяктарга дамчыдып берип чоруур. Ол — «Күш-ажылдың хоочуну» медальдың эдилекчизи, бо чылдың февральда бежен харлаан.

Күш-ажылдың хоочуну ававыска кан дег кадыкшылды, аас-кежикти, узун назынны күзедивис...» деп, Чөөн-Хемчиктиң Чадаанадан Ч. К. Ажы бижээн.

Бай-Тайганың Ак-Чыраа суурда хөй уруглуг ие Даржап Белековна Хертек частың бо байырлалының хүнүнде 50 харлап турар. Бо улуг болуушкун-биле холбаштыр иезинге уругларының чедирген байырын ук суурдан Ирина Ооржак бодунуң чагаазынга дамчыткан.

Авалар дугайында чылыг сөстүг чагааларны солунче чоруткан авторларга редакция өөрүп четтиргенин частың бо байырлалында илергейлевишаан, бүгү авалар силерге байыр чедирип, чаагай күзээшкиннерни илергейледи.

САЛГАКЧЫЛАРЫ БҮЗҮРЕЛДИГ

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

хөйү дээш туржур чорук кижи өгрүзүвүң бүдүрүкчүлүг ажылдааларынга таарымчалыг байдалды тургузуп-даа турар. Ооң негелдезинге амыдыралда чиик орук дилеп чорууурлар таарышпайн чорул турар.

Коммунистиг күш-ажылдың бригадазы март 8-ке чедир СЭКП обкомунуң немелде тудуунун ханазын малгаштап доозар хүлээлгезин эрте дооскан. Профтехучилищениң мында практика эрттирип турар сургуулдарының бирээзи хумунда хоюдуг көдүре бээрге, халып барган көдүржү берди. Озал-ондак болу бээр, кичээнгейлиг болуңар деп чагып турар-дыр мен, ынчалза-даа чамдыкта кижи көрбээнде хоржоктар-дыр деп, сагыш човаашкын-биле ол чугаалады. Ие болур улус аар чүве көдүрбенер деп, ол уругларга сагындырып турар.

Малгаштаар ажылдарының 70 хуу хирезин механиастаан. Хоюдугну шлангалар дамчыштыр чорудуп турар. Каъттар аразынга ону дажыглавас. Баштайгы малгаштаашкынны чаштырыптар. Дескилээрин холдуу хол-биле кылыр. Хананы дески эвес эптеп-даа каан боор. Сантехниктерниң соонда, хумуннар сөөртүп алган үттер катап малгаштаары хөй күштү негеп турар.

— Дашчылар соонда объектиге кээр улус бис бис. Ылаңгыя кыжын баштайгы үеде соок черлерге ажылдап турар бис. Объектилерже чылыгны озалдап-даа киирер. Дужаар өрээлдерниң соңгаларын бустурга, салгынналып-даа турар бис. Өл малгаш сүзүп кылаштаарга, кадыкка кандыг дээрзин билдингир. Дадывкаан кижи чаңгыс хүнзээш безин аарып болур. Тудугжуларга таарышыр бичии размерлиг тускай хеп чок боор-дур. Изиг чем, садыг организастаары болдунмайн турар. Өл хеп кургадып алыры безин бергедей бээр. Хеп солуттунар чер чок, бир-ле өрээлге уштунуп ап турар бис. Вагончиктерниң дериилгезин херээжен кижилерге таарыштыр кылыры күзенчиг — деп, СЭКП обкомунуң кежигүнү Е. С. Бизяева демдегледи.

Бо саналдарда кичээнгейге алгы дег чүүлдер бар-дыр. Тудуг ажылының технологиязын сагыыры, социал айтырыгларже көрнүүр богунту кол негелде. Хандырылга чурумун быжыглаары бот-акшаланыышкын үезин негеп келген.

№ 48 тудуг эргелелиниң начальниги Б. И. Алёхин бригадирниң адреизинге хамаарыштыр чылыг сөстерни чугаалады. «Шеверлекчилер бригадаларының аразында эң-не демниг, эки ажылдыы. Ажылының шынарының-даа талазы-биле, мергежилинин-даа бедик-биле өскелерден ылгалып турар. Бригадирниң хууда үлегери улуг. Ол аныяктар-биле үре-түңнелдиг ажылдап турар. Черле кижизидикчи талантылыг кижи. Эштерин ажылче эвилеңдеп шыдаар, сагыш човангыр эш, утаангыр дагдыныкчы.

Бригада беш чылдың ийи чылының планын Октябрьның 70 чыл оюнда доозупкан. Бо чылдың ийи айының күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 119,9 хуу күүсеткен. Прогул, озалдаашкын бо коллективте чок. Эргелелдиң көргүзүглеринге бо бригаданың дензигүүрү улуг. Чыл эгезинден тура бот-акшаланыышкынче кирген эргелел ийи айның 120 хуу боттандырган. Февральдың оон-даа бедик болган. Чаа аргага белеткел чылы болган эрткен чылын 270 муң арыг орулгазынга бо чылын ийи айда 7 муң рубль немере алган.

Социалистиг чарыштың негелделерин бригада ыяк күүседип турар. Малгаштаар ажылдарының шынарын экижидер сорулга чедип алдынган — шеверлекчилер каш чыл улаштыр чеме дыңнап көрбээн. Кол көргүзүг — шынарны негелдеге чедирип турар коллектив он үшкү шалыңны база алган. Ол кижи бүрүзүнге 300-400 рубль хире болган.

Ие-херээжен, удуртукчу кады ажылдап турар уругларының кадыкшылын камгалаарынче кичээнгей салып келген. Ол кижи аараан, бо кижи узун шөлээ үнер дээн, уткуузунуң уруу аараан. Бо бүгү дээш ооң сагыжы база-ла аарыыр. Уруглары-биле дөмей ажаап хайгаарап айтыртынып кээр. Ол хире сагыш-сеткили байлак. Меңээ безин ол дүвүрелин чугаалап элээн кижилерниң амыдыралының дугайын, оларга чүү негеттиниш турарын те каапты. Эки ажылдыг кижиге бажың берзин дээш эргелелге чедир туржур. Мурнакчы Светлана Кажыккайга ол ынчаар дузалашкан. Өске үш кижи база алган. Үш бот-иениң байдалынга хамаарыштыр чамдык негелделерни тургускан. Оларга тускай өрээлдерни бергени — кичээнгейиниң херечизи. Уругларның сеткилинге өөрүнчүг болган.

Кырлаң хаайының кырында дүшкен малгаштарны хол-биле аштавышаан, Екатерина Сергеевна ажылдап турган уругларже көре каап, арга-сүмезин бере каап турду. Агрегаттың аажок сөң кыска-кыска харылзарының чамдызын алгаш барып турган. Диштерин кылаш кылдыр хүлүмзүрүүрге, бажыңнинниң ам-даа дозулаттынмаан куу өңү чырыш дээн дег сагындырды. Амыдыралдың каастакчызы, буянныг иштин кижизи Екатерина Сергеевна Бизяеваның сиреш, ажылчын холдары меңээ эргим болган. Ол холдар он-он бажыңны тудушкан. Адыжында кода-хоорай чаттылган тоолчургу дыңгыналарга ол дөмейзиг-даа.

Он тос чыл бригадирлеп келген хоочун тудугжунуң хорээч Улустарның Найыралы болгаш Күш-ажылдың Кызыл Тук орденнер, ленинчи юбилей, «Күш-ажылчы шылгарал дээш», «Күш-ажылдың хоочуну» медальдары каастап чоруур.

Артык ХОВАЛЫГ.

КЫРГАН-АВА.
Ортун-оол ОНДАРНЫҢ чураан чуруу.

Анна Оюновна Дажысаң (чурукта) — он бир уругну өстүрүп кижизиткен Маадыр-ие. Ооң беш уруу иезиниң изин истээн салгакчылар. Любовь биле Ульяна «Сосновское» дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйында авазы-биле кады ажылдап, мурнакчы саанчылар апарган. Маадыр-иениң база бир уруу — Роза Тываның көдээ ажыл-агыйының дуржулга станциязында, оглу — Думба механизатор, Юрий — бызаачы.
ЧУРУКТА: Маадыр-ие А. О. Дажысаң.
Анатолий ЗАЙЦЕВТИҢ фотозу.

УРУУМ УРУУНГА

Уруум уруу хензигне кызым шору,
Ужа-тура, атпаңнадыр баскылаптар.
Кырган-ача мени бо-ла эдере бээр.
Кырган-ава холундан ол черле дүшпес.
Доспеспейин омак-хөглүг хүлүмзүрүүр.
Дөрт-ле борбак быйыргын диш агараш дээр.
Бопугур ак чаактарында сыртылааштар.
Болчашкан дег ойбаңнажып ойнай бээрлер.
Чаптанчыг чаш кызым аажок эскеринчел,
Чараш өңгүр чүве черле чандыр көрбес.
Хана шагы, хээлиг хевис, өңнүг чурук,
«Каак-каак» болур, кичээнгейи ында-ла баар.
Бичиизинден хайгааараачал чассыгбайым,
Билдириң хөй, мерген-чечен өзүп келем.
Чогаалчы-даа чурукчу-даа апарзыңза,
Чонга шынчы бараан боор сен, хензигбейим.

Кара-оол САРЫГБАЙ.

ЧЕТТИРДИВИС

Бистиң Чодураа суурувус өзүп, улам чаагайжып, сайзырап орар. Шаанда ооң кандыг турганын хоочуннар эки билир, ам ында чаа туттунган объект бүрүзү чурттакчы чонунуң сеткилин өөртүр. Тудуг-суур немежип, амыдырал-чуртталга шыңап-ла экижип турар.

Бо бүгүнү кылып чорударынга суурда херээженнер чөвүлели, хөй-нииги организациялары-биле кады киржип, салбырда партия организациязының удуртулгазы-биле бодунуң ажылын идепкейжиткен. Өреге бүрүзү-биле ажылды чорутканындан дузалал ажыл-агыйлыг ог-бүлелер көвүдээн. Бүгү чонунуң хуралын чыылдырып, дагаа, кас, тоолайларны, өске-даа малды, азырал амытаннарны тударынче чонну эвилелдеп турар бис.

Суурувуста көдээ клубтуң эжин кымга-даа ажык, чонуң культурлуг дыштанылгазын, кежээлерин аңаа эрттирер. Дыштанылга кежээлерин, темалыг кежээлерни, диспуттарны организастап келдивис. Бот-тывынгыр уран чүүл көрүлдезин уламчылавышаан. Тус-тус коллективтер концертин баштай көргүскүлээн. «Уран чүүл — чонуңу болур!» деп лозуңнуг конкурстар агитквартиралар аразында эгелээн. Коммунистер К. Е. Кыргыс, З. Д. Аратына, У.-Д. Синлицмаа оларның удурткан агитквартираларының концерттери организастыг, солун утка-шынарлыг болган. Концерттер соонда национал оюннар кежээлерин база организастаан.

Март сестиң бо байырлалында агитатор башкыларның чон ортузунга ажылды идепкейлиг чорудуп, хөй-нииги ажылынга идепкейлиг киржип келгенин демдеглевес арга чок И. Д. Оюн, Ш. Д. Дамбар-оол, З. М. Таспаанчик, С. С. Мөгедир оларның, өскелериниң-даа эки ажыл-ижинге четтирдивис.

С. ШИВИТ-ООЛ,
Чодураа суурда херээженнер чөвүлелиниң даргазы. Улуг-Хем район.

КИЖИ БОЛУРУ ЧАЖЫНДАН

Елена Родионовна Стрелецкая бодун Тывага төрүттүнген, тыва кижи мен дээр чүве. Бии-Хем районнуң Өөк, Оюн-Шиви ынчаар чурттап чораан, ынчангаш ол чер чурттуг орус, тыва база өске-даа национал улустарның чаңгыс иениң уруглары дег ханы найыралдыг чурттап чорааның, чок бажын сурагламып, бот-бодунуң ажыл-агыйынга дузалажып чорааның ол улуг өөрүшкү-биле чугаалаар кижи

Елена Родионовна боду ваажок бедүүн, ажык, кээргээчел болгаш дузааргак. Кызыр ажылы бөдүүн-даа бол, оювунга тергиин негелделиг. Чугаакырын канчаар! Ол Кызылга көжүп келгеш, кеш эмнелгезинге ажыл-агый сестразы бооп, чээрби ажыг чылдарда ажылдааш, пенсияже үнген. Уруун дээди, оглун ортумак эртемниг кадрлар кылдыр чааскаан өстүрген.

Оон уруу София Николаевна болгаш Зоя Лопсановна Иргит ийи 1965 чылда кооперацияның профессионал-техниктиг училищезинге башкылап эгелээннер. Бедик мергежилдиг аныяк специалистер хоочун өөрүнүн дузазы-биле башкылаарының карын аргаларын кызымаа-биле шиңгээдип ап сургуулдарга быжыг билиглерни бээриниң мастерлери апарганнар. Эки ажылы дээш шаңнал-макталга чаңгыс удаа эвес четкеннер. А оларның аразында аң-не үнелиг чүве болза аныяк кыстарның эп-найыралының кажангызындан-даа артык быжыкканы болур.

Амыдырал ынчаар чалагаа. Зоя Лопсановна кыс уруг божаан. Ол үеде орус болгаш тыва ийи эжишкиге эң-не берге чүве — чаа үнген кижиниң кым деп адап алыры турган. Елена Родионовнага — София Николаевнаның авазынга алдар болдуруп, Елена деп адап алырын Зоя саналдаан. Елена Родионовна айтырыгны боду шиитпирлээн.

— Далашпаңар. Ийиги уругну божуурунга Елена деп адап алыр бис, а дуу уруунну Долаана деп адап алыылы — деп, ол саналдаан. Бичии чаштын ады ынчаар тывылган.

Елена Родионовна иениң эң-не изиг ынакшылы-биле Зоя Лопсановнаның уруун кижизидеринге дузалажып, оон бүгү чымыжын деңге үлежип келген. Долаананың төрүттүнген хүнү — оларның шуптузунга улуг байырлал болу бээр. Кырган иези — Елена Родионовна чаңгыс-даа катап торт чонка аңаа келбээн! Найыралдың доңу улам быжыккан. Чылдар билдиртпейн эрткен. Зоя Лопсановнаның ог-бүлезинге база бир чаш немежи берген. Ону Чингис деп адап алган.

Оон артык аас-кежик турар бе, ынчаш? Турар ужурлуг. Ынчанмыже, бойдуста амыдырал база ынчаар чалаттынган: Зоя Лопсановна чырык өртемчейден чарылган, ооң ийи арткан уруун адазы азырап, өстүрер арга бергедээн, ол боду аарыг. Ынчангаш Чингисти Зоя Лопсановнаның төрелдериниң азыралынга артырган, София Николаевна хоорай Совединиң күүскомунга кирип тургаш, Долаананы бодунуң азырал-хайгааралынга ап, кижизиткен.

Долаана ортумак школаның онгу клазын дооскаш, Новосибирскиниң кооперация институдунга өөренип кирген. Амгы үениң студентизинге херек чүве-ле хөй: аъш-чеми, идик-хеви... Стрелецкийлер Долаананың өөредилге-кижизидилгезинге херектиг бүгү-ле чүүлдерни кылганнар.

Стрелецкийлерниң уруунга сагыш човангырын кижи кайгаар: таваржы бээрге, угулчу-ле: «уруувус кандыг тур ирги, аштап-суксавайн тур ирги бе?» дээш чугаазыла ол боор улус. Долаанаже быжырып-хаарган чемнерни, кат-чимис аймаан үзүктел чок чорударлар. Чорук кижилеринден ыяап-ла бир чүвени чоруткан турар, а чамдыкта София Николаевна боду аъттаныптар.

Чаагай чаңчылдар бүргээн, кандыг-даа кижини улуг-биче дивес хүндүлээр, бедик культуралыг ог-бүлениң буянныг хайгааралынга өзер аас-кежиктиг болган Долаана ам кым апарганыл? Долаана кооперация институдунуң программазын ээзугаар бүгү эртемнерни өөренип дооскаш, экзаменнерни чедиишкинниг дужааган, ам бо хүннерде практика эрттирип, диплом ажылын камгалаарының белеткелин доозуп турар. Стрелецкийлерниң ог-бүлезинде өөрүшкүнүң чылыг сөстери бо хүннерде үзүктел чок дыңналып турар.

Елена Родионовна мынчаар чугаалап орар болду: «Кижи болуру чажындан» дижири ылап шын. Долаана — угаанныг кыс-тыр. Эртем-билигни-даа саат чокка чедип алды. Ам күрүнезинге ажылдап бээри арткан. Чингистиң кадыы арай кошкак хире. Путёвка тыпкаш, санаторийже чорудар бис. Ооң соонда кандыг-бир мергежилге өөредир».

Мындыг буянныг, чаагай сеткилдиг кижилер бистиң аравыста. Долаана Иргит орус төрелдериниң ачы-буяны-биле эртем-билиглиг кижи апарган, амыдыралдың шапкын агымынын делгем оруунче ол шымнып кирипкен, ам бүгү-ле чүве ооң бодундан хамааржыр.

Кижилерниң амыдыралынга чүү-даа турар харын. Ынчалза-даа партияга баштаткан совет улус кандыг-даа бергелерни ажып эртер, хайгаарал чок кижи артпас.

Минчимаа СОЯН,
пенсионер.

ИЙИ ДЕЛЕГЕЙ — ИЙИ АҢГЫ АМЫДЫРАЛ

Чеди харлыг чурукчу О Ыя Бельдин (чурукта) КУДР-да билир болгаш аңаа улус ынак. Ооң адын очулдурарга «Мөңгүн сылдыс» дээн. Ийи харлыындан эгелеп-ле ол чаңчыл болган национал аян-биле дуржулгалыг чурукчуларны кайгадып чуруп эгелээн. Баштайгы кандыг-даа белеткел кылбайн нарын композицияларны бүзүрелдиг-биле бийир-биле ооң чуруй бээри кайгамчык. Бичии чурукчунуң чуруктарын Москвага Бүгү делегейниң аныяктарының болгаш студентилерниң фестивалының үезинде делгеп көргүскен. Ооң чуруктары улуг чедиишкинниг болган.

Й. ЗАХАРЧЕНКОНУҢ фотозу. СЭТА.

СОВЕТ ЭМЧИЛЕРНИҢ АЯН-ЧОРУУ ДООЗУЛГАН

НЬЮ-ЙОРК, март 7. (СЭТА). ССРЭ-ниң Медицина ажылдакчыларының профэвилелиниң делегациязы АКШ-ка ажылчын аян-чорук кылып чораан.

Аляска университеттиң чанында «Аляска — Сибирь» төлевилелдиң директору Тед Маланың СЭТАның корреспондентизинге дыңнатканы болза: «Совет эмчилерниң бо аян-чоруунуң кол сорулгазы болза, ийи чурттуң улустарының аразында найыралды быжыглаары турган. Бөмбүрзектиң Арктика чоогунда районнарынга боо-чепсекти мөөңневес, тайбың зоназын тургузар дугайында саналды база чугаалашкан бис. ССРЭ-ниң ЭА-зының Сибирь салбыры-биле бистиң университеттиң аразында эгелээн кады ажылдажылга ол девискээрге тайбыңны быжыглаар херекке улуг салыышкынны киирер».

Совет делегация Алясканың янзы-бүрү хоорайларынга болгаш чурттакчылыг черлеринге барып, хөй-нииити организацияларының төлээлекчилери-биле ужурашканнар.

— Аян-чоруктуң үезинде кайы-даа талага ажыктыг дуржулга солчуушкуннары болган. Ынчаарга Алясканың чурттакчылары бистиң чуртувуста боор турар чаартылгаларны кончуг сонуургап турары илдең боор чорду. Бөдүүн чон тайбыңны күзеп турар дээрзин эскерип көрдүвүс, — деп, делегацияның кежигүнү Н. Н. Воробьева чугаалаан.

ДЕТКЭЭН

БЕРЛИН. (СЭТА). 1988 чылдың июнь 20-ден 22-ге чедир Берлинге ядролуг чепсек чок зоналарны тургузары дээш туржуп турар чурттарның төлээлейчилериниң ужуражылгазын чорудар дээн ГДР-ниң эгелекчи саналын «Делегейниң эмчилери ядролуг дайынны болдурбазы дээш» делегей шимчээшкининиң ГДР-де секциязының ында парлап үндүрген медеглелинде деткээн. Секцияның кежигүннериниң хөй кезии херээжен эмчи ажылдакчылары болуп турар. Ядролуг чепсектен хостуг зоналарны, регионнарны болгаш девискээрлерни тургузары ол организацияның 1987 чылда болган VII конгрезиниң шиитпирлеринге дүүшкек деп, медеглелде онзалап айтып турар. Үк шуулганның киржикчилериниң ынчан хүлээп алган түңнел документизинде бүгү ядролуг чепсекти узуткаары база ооң шенелделериниң соксадырын негээн, боо-чепсекти эндере бүдүрерин соксадырынга бүзүрежир арганы тургузуп турар бүгү базымнарны деткип турарының дугайын медеглээннер.

«Делегейниң эмчилери ядролуг дайынны болдурбазы дээш» шимчээшкининиң ГДР-де секциязы ядролуг чепсек чок зонаны тургузары дээш ужуражылгазынга белеткелдиң канчаар чоруп турарын бодунуң кежигүннеринге таныштырар.

КУР: Сюй Жунхуаның аас-кежии

Сюй Жунхуа 30 чыл дургузунда Пекинде уруглар эмнелгезинге медсестра болуп ажылдап келген. Бөгүн ол ам медсестраларның эмнелге эргелелиниң начальниги болуп ажылдап турар. Бодунуң арга-дуржулгазын дамчыдып бербишаан, беш чүс херээженнерниң баштыны болуп Сюй ажылдай берген. Сюй Жунхуа Медсестраларның бүгү-кыдат ассоциациязының чөвүлекчизи, кадык камгалалының эң чугула айтырыгларының талазы-биле журналдарга онон ажылдарны парлап үндүрген чүүлдерниң автору.

Сюй Жунхуаның күш-ажылчы намдары амгы үеде Кыдатта херээженнерниң байдалы-биле хөй талазы-биле дөмейлешкек. Кончуг дүрген өскерлип турар чурттуң амыдыралының бүгү талаларын хаара тудуп турар реформаларны боттандырып турар хире-чергези-биле кыдат херээженнерниң амыдыралының байдалы база өскерлип турар.

Чыл келген тудум Кыдат Улус Республиканың улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларында ажылдап турар херээженнерниң саны база өзүп турар. Амгы үеде 50 миллион ажыг хоорай чурттакчылары херээженнер бүдүрүлгелерде, өске-даа ажылдарда ажылдап турар. Ол болза 1978 чылда турганындан барык чартыындан хөй болуп турар. Ол саннарны «Чайна дейли» солун «херээженнерни дарлалдан хостаарының херечилели» деп тайылбырлап турар. Эрткен чылын элээн каш чүс муң херээженнер мергежилин бедидер талазы-биле курстарга болгаш семинарларга өөренип турганнар. Ол болза кыдат реформаның база бир онзагай демдээ болуп турар. Кончуг улуг өскерлиишкиннер кодээде болуп турар: улам-на хөй санныг таралчын херээженнер кодээ экономиказынга чаа чүүл болуп турар черлерде — хандырылга болгаш садыг черлеринде ажылдап, волость болгаш суурларда бүдүрүлгелерде янзы-бүрү тускай мергежилгелерни өөренип ап турар.

Парлалга Сюй Жунхуаны кыдат херээженнерниң чаа хевири кылдыр көргүзүп турар. Ында херээженнерниң бир янзы өске хевири илереттинип турарын, ат-сепке өске хамаарылганың көстүп келгенин айтып турар. Ындыг херээженнер хөй бе, кымнарыл ол? Ийе, ындыг херээженнер хөй, ылаңгыя аныяк херээженнер аас-кежиктиг өг-бүлени ажыл-биле каттыштырарынче чүткүп турар. Ынчалза-даа амгы үеде Кыдатта ажыл төлевири куду болгаш бажың ажылының байдалы ындыг-ла сайзыраңгайжываан. Ындыг байдалда херээжен ажылчыннарның чамдыызы ниитилелге көскү рольду ойнаары-биле ынча улуг күштү үндүрүп шыдавайн турар деп, «Бэйцзин ревью» бижип турар. Кыдат херээженнерниң хөй кезии бажың ажылының талазы-биле сагыш човаашкынны долузу-биле бодунга алгаш, ашактарынга ажыл кылырынга, албан аайы-биле депшииринге эң-не таарымчалыг байдалды тургузуп бээрин оралдажып турар.

Чоокта чаа Пекинге херээжен ажылдакчыларның төгерик столу болган. «Ажыл — өг-бүле» деп айтырыгны аңаа чугаалажып көрген. Ооң киржикчилери мынча деп чугаалап турар: ажылдап турар херээженнер ашавынга, ажы-төлүнге бодунуң ынакшылын херек кырынга көргүзер ужурлуг. Маңаа хөй чүүл херээжен кижиниң бодундан хамаарыр. Берге бе? Берге болбайн аан. Ынчалза-даа кылдынып болур.

Эр кижилерниң келир үеде боттарының душтуктарының кандыг болурун күзеп чорууру сонуургаанчыг. Цанлинь провинцияга бот кижилерин айтырганының түңнели мындыг болган. Айтырыгга харыылааннарның беш кижиниң дөртү-ле ооң шилип алган душтуктарының эртем-билиглиг болурун күзеп чоруур. Оларның 92 хуузу хүндүткелдиксээр, албан аайы-биле депшиксээр кижилерни күзеп чоруурлар. Ооң-биле кады кадай алыр деп турарларның 96 хуузу бажың ажылының улуг кезиин херээженнерниң бодунга алырын күзеп турар болган.

Амгы үеде Кыдатта бүдүрүлге болгаш чазактың албан черлериниң удуртукчу составының барык үштүң бир кезии херээженнер болу берген. Ажылга чедиишкиннери дээш хөй санныг херээжен ажылдакчыларны Профэвилелдериниң бүгү-кыдат федерациязы болгаш херээженнер организациялары шаңнап турар. Ынчанмыже кыдат херээженнерни хөй-нииитиниң амыдыралының бүгү талаларынга эр кижилер-биле эзулуг деңнээрин хандырары чурттуң социал политиказының чедиишкининиң эң чугула негелдези болур деп, топ парлалга үргүлчү катаптап турар.

Кыдаттың янзы-бүрү районнарынга чоруткан тускай шинчилелдерниң көргүскени-биле алырга дээди өөредилге черлерин дооскан херээженнер ооң мурнунда дооскаыннарга бодаарга ажылга тургустунуп алыры берге. Албан черлериниң болгаш ведомстволарның барык-ла үштүң бир кезии херээженнерни ажылга хүлээп алырындан ойталап турар.

Ооң чылдагааны чүдел? Дээди өөредилге черлериниң Пекинде эргелелиниң удуртукчуларының бирээзи «эр кижи херээженнерден дээре» деп чаңчылдың артып калганын санаары-ла айтырыгны кыдыра көрүп турары кылдыр санап турар. Херектиң ужуру чүдел дээрге, бир талазында ажылдаар хостуг черлер эвээш. Өске талазында чаш уруглуг болу бергенде аңаа янзы-бүрү чиигелделерни бээри болуп турар. Ооң түңнелинде бүдүрүлгелер эр кижилерни күзелдиг-биле ап турар деп, «Жэньминь жибао» бижип турар.

Херээженнерге, ылаңгыя ие херээженнерге ындыг хамаарылга хөй-нииитиниң парлалганың талазындан шүгүмчүлелге таваржып турар.

Амгы үеде ол айтырыгны чидиг-биле тургузуп турар: күштүг болуп турар хоойлуну сайзыраңгайжыдарын «чаш уругнуң төрүттүнгени болгаш ону кижизидери — өг-бүле херээ» дээр эргижирээн концепцияны чок кылырын хөй-ниити негеп турар. Элээн каш хоорайларда ол чериниң херээженнер болгаш профэвилел организацияларының инициативазы-биле тускай «ажаакчылар албан черлерин» тургузуп турар. Олар аныяк иелерге дуза көргүзүп турар. Ол ам боттуг базымнар болуп турар. Олар чыл келген тудум улам-на хөй болурунга кыдат херээженнер бүзүреп, ынанып турар.

Вячеслав ТОМИЛИН.
СЭТА-ның корреспондентизи.
Пекин.

КУР-да Шанхайны болгаш ону долгандыр турар провинцияларны каттыштырып турар чаа экономиктиг районну тургузуп турар. Синьхуа агентилелиниң бадыткан турары-биле алырга, чурттуң үлетпүр болгаш кодээ ажыл-агый продукциязын ниитизи-биле бүдүреринге, рынокче барааннар садыы үндүреринге, даштыкыже бараан саткаанындан валюта киирип алырынга чугула черни ол ээлээр. Хоорайның эрге-чагыргалары даштыкы фирмалар-биле даштыкы капиталдыг киириптирип турган бүдүрүлгелер тургузар эргени алганнар. Ам безин 220 каттышкан бүдүрүлгелер тургустунган.

ЧУРУКТА: каттышкан капиталдыг шанхай бүдүрүлгелериниң бирээзинде чинно хандызын үлей кудар чер.

Синьхуа — СЭТА-ның фотозу.

Кижилерниң салым-чолу

КЫЗЫЛ КРЕСТИҢ МЕДАЛЫ

Чөөн Гоби аймакта Далан-Джаргалан сумузунда эмнелге бар. Фельдшер Ж. Долгоржавтың адын ол эдилээн. Ындыг алдар-хүндүткелди ол херээжен кижи чүнүң-биле чедип алганыл?

Шагда-ла кырган-ава болу берген ол кадай-биле хөөрежип олура куу-ногаан хөйлеңнерлиг оолдар долгандыр хүрээлээн он алды харлыг кысты көрүп кагдым.

— «Кайнаар баарынга белеткенип турарың ол чүвел урут, дайылдажыр хамаан чок, аваң ооргазындан дүжер харың безин чок кижи ышкажыл сен!» — деп ол оолдар баштактаңгыладылар.

— Дайылдажыр дээш эвес, харын улус эмнээр деп турарым ол-дур деп тыртылчактыг харыылаан.

Бо дээрге шагда-ла, 1932 чылда болган чүве-дир. Ара-Хангай аймакка контрреволюстуг үймээн кыптыгып үнген чүвең иргин. Кедергей шажынчы идегеттер улусчу эрге-чагырга-биле эптежирин күзевээн болгаш сумуларга дээрбедээшкиннерни доюлдуруп үндүрген. Балыглаттырганнарга дуза чедирери негеттине берген. Эмчи курстарын дооскан үш кыска дээрбечилер хөделип үнген ырак черлерже барын саналдаан. Чылдын дээн черинге чаңгыс чүгле Долгоржав келген.

Ынчан чуртка эмчи-медиктерни чүгле салаа базып санап болур турган. Долгоржав дагдыныкчылар-биле кады чоруптар чолдуг болган. Улан-Баторга совет эмчи П. Шастин, а Ара-Хангай аймакка — С. Немой эмчи турган. «Ам кадыг-дошкун үе-дир, ынчалзажок бүгү-ле чүве сээң мурнуңда болгай» деп, ол чаа келген эмчи чугаалаан. А удатпаанда ону контрреволюстуг идегеттер араатанзыг ёзу-биле өлүрүп каан. Долгоржавы боду база биче-ле болза өлүртүр часкан.

— Ийет, харын бүгү чүве мурнуңга турган: кыжанышкын-даа холду өттүр деген дээрбечи ок-даа, хораннап каптар дээр оралдажышкыннар-даа. Эмнээшкин талазы-биле оларның бүрүн эрге-чагыргазынга кыжанып келгенинге кижилерни төөредип, хораннап турган. Оларның эмнээшкин талазы-биле бүрүн эргезинге, ужуру билдинмес чүү-бир урут кыжанып келгенинге чөпшээрежип болур турган бе? Ынчалзажок Долгоржав-биле чаңгыс ай бодалдыглар база немешкен. Оларның бирээзи — кодээ башкы Дугэвжав. Бир-ле катап ытка ызырткан бичии оолду ол эккелген. Ол оол моорап калган болган. А лама ону көргеш, өлген оол-дур дээн.

— Кижилерниң бажын төөредип мегелээрин кажан каарлар чүве ирги? — деп кодээ башкы муңгарап, бажын чайгаан. — Долгоржав, сен ону экиртир эмнээр ужурлуг сен — дээн.

Ол оолдуң амы-тыны дээш демисел чээрби хонук уламчылаан, ынчангаш ол сегип эгелээрге, эмчи сестраның өөрүшкүзүн кижи магадап ханмас турган.

Улан-Батор клиниказының ажылдакчызы Долгоржав амы-тынын алганы ол «оолду» — Гантумурну Далан-Джаргаландан сурагтап тура тып алган. Өөрүп четтирген ие онзагай «доктор эмчиниң» дугайын оглунга үргүлчү чугаалап бээр турган. Долгоржав угбайның кижи кайгаар болгаш берге салым-чолунуң дугайын кижилер билип алзын дээш Гантумур — ол-ла сумуга мал эмчилеп ажылдап тура эвээш эвес чүүлдерни кылган. Ол боду ындыг-ла чугаакыр эвес кижи чораан.

Далан-Джаргаланга келгениниң соонда удатпаанда Долгоржав божулганы хүлээп ап, баштайгы эмчи дужаалын көргүзүп турар апарган. Сарыг-думаадан, бүүле аарындан, быжар-думаадан чеже кижиниң амы-тынын ону албаан дээр! Ынчангаш араттар база эмнелге черинге күзелдиг-биле барып турар болу берген.

Аараан араттар боттары ыштан эмнелге бажыңын тудуп, быжар-думаа-биле демиселдиң чепсээ — картофель, согуганы тараан огородту өстүрүп турар апарганын дамалар хөөн чок көрүп турганнар. Ынчан харын эмчи сестразын хораннап өлүрериниң планы оларга тыптып келген. Белеткеттинип турар кемниг үүлгедиишкин дугайын дыңнап каан милиционер харын халапты болдурбайн барган.

Долгоржавты чон чүүл-бүрү аргалар-биле камгалап турган. Ынчангаш харын аас-кежиктиг өг-бүлени ол тудуп алырга аажок өөрүп турганнар. Ынчалзажок дайзыннар өш-ижээнин домей-ле негеп алганнар. 1939 чылдың чайынында Долгоржавтың ашаан болгаш ооң бүдүн чартык харлыг оглун олар өлүрүп кааннар. Ол өлүмнүг халап Долгоржавка база таваржыр чыгыы турган. Ол душта оон Халхин-Голга турганы аас-кежик болган.

— Ынчан үш бичии уруглуг турган-на болгай силер, Долгоржав угбай. Фронтуже барбайн барып болур турган-на болгай силер але? — деп айтырдым.

— Арева кежигүнү, эмчи сестразы кижи-ле болгай. Ынчангаш хостап каар дугайында чугаа безин турар ужур чок турган — деп, ол чугаалаан.

Халхин-Голга кады чоруп, а ооң соонда 1945 чылда япон самурайларга удур хосталга походунга кады киржип турганы эмчилерниң, эмчи сестраларының, санитарларның аттарын Долгоржав адагылады. Ооң соонда беш адырлыг, ур болганындан өңү оңа берген пилотка бөрттүг болгаш кызыл шериг кижиниң фотографиязын көргүстү.

— Бо дээрге Халхин-Гол дугайында тураскаал-дыр — деп, ол тайылбырлап чугаалады. Мырыңай ам-даа чаш деп болур он сес харлыг бичии солдатчыгаш. Тулчуушкун шөлүнден бичии оолду үндүрүп келген мен, ынчалзажок аар балыглаттырган болурга, ону удатпаанда тылче чорудупкан. А ол дайынчы бөгүн-даа дириг болуп чадап чок ийнен?

Гиппократтың даңгыраанга шынчы Долгоржав тайбың-даа хүннерде бодунуң хүлээлгезин иддик чок күүседип келген. Кадык камгалалының органнарынга — чартык чүс чыл. Ооң дайынчы шаңналдарынга Күш-ажылдың Кызыл Тук ордени немешкен. Шылгаралдыг хүндүлел демдээ — Делегейниң Флоренс Найтингейл аттыг Кызыл Крестизиниң медалы база бар. Балыглаттырганнарның амы-тынын камгалап алырынга ачы-хавыязы дээш оон-биле шаңнаткан.

Долгоржавты дыңнап орааш ооң амыдырал-чурттаалгазы тиилелгелериниң болгаш шылгаралдаларының алдарлыг оруун эрткен мээн чуртумнуң төөгүзү-биле домей-дир кылдыр бодап ордум.

Ц. ЖАРГАЛМАА.
«Новости Монголии» солуннуң журнализи.
Улан-Батор хоорай.

ГФР: амгы үениң айтырыглары

ГФР-де амгы үениң аныяк немец херээжени Гётениң улуг трагедиязында көргүскени кенен, патриархалдыг Гретхенниге бичии-даа дөмей эвес. Буржуаз ниитилелдиң байдалында безин немец херээжен бодунуң хосталгазының оруунга, хамааты болгаш социал эргелер чедип алырынга элээн бурунгаарлап берген. Херектиң ужуру чүгле херээженнерни эрге талазы-биле юридиктиг ёзу барымдаалап дециэзининде эвес, ГФР-ниң конституциязы оларның деӊ эргезин чарлаанында эвес. Барыын герман ниитилелде оларның байдалында херек кырында болган улуг өскерлиишкиннерде. Германияга немец херээжениң турар чери шагдан бээр тодарадып турганы сураглаан үш «К» калбаа-биле билдингир: «Киндер, кохе, кирхе» (уруг-дарыг, кухня, хүрээ). Гитлерниң ёзу-чуруунуң үезинде үш «К»-ның бодалын деткип турган болза, фашизмни чылча шапканының соонда политикага, хөй-ниити ажылынга, экономика болгаш культурага херээженнерниң идепкейлиг чоруу элээн өзе берген.

Оларның билиг талазы-биле деңнели бедээн. Бир эвес 1960 чылда гимназияларга уругларының саны чүгле 36,5 хуу турган болза, 1984 чылда 50 хуу чедир өскен. Ол-ла чылын дээди өөредилге черлериниң суртуулдарының аразынга херээжен студентилерниң саны 38 хуу болган. Экономиктиг амыдыралда херээженнерниң киржилгези доктаамал өзүп турар. 1985 чылда бүгү-ле ажылдап турарларының 38 ажыг хуузу болган. ГФР-де херээженнерниң материалдыг болгаш угаан-бодалдың үнелиг чүүлдеринге киирип турар салыышкыны, ылаңгыя ачы-дуза чедирилгезинде кончуг улуг.

Немец херээженнерге мөзүлеш чүүлдер ажыл-агыйжызы, хынывыры, арыг-шевергини, корум-чурумга ынак чорук болур. Ооң ажылдап турарын кайгавас аргажок. Садыгжызы чок магазинге баргаш кассирлерниң кайы хире эптиг, шалыпкын болгаш кончуг дүрген ажылдап билирин кайгап каар сен. Садыгжылары чок элээн улуг магазинде ийи-үш-ле кассирлер кончуг хөй санныг садып алыкчыларны хандырып шыдап турарлар. Аңаа магазиннерде садыгжылар ышкаш, контораларда болгаш албан черлеринде секретарьлар болгаш херек эргелекчилери, эмнелгелерде медсестралар болгаш эмчилер сагыш човаңгыр болгаш ээлдек-эвилең. Олар чамдыкта чай чок ажылдап турар-даа болза, олардан каржы сөстерни дыңнавас силер.

Херээженнер ГФР-ниң политиктиг амыдыралында, чижээлээрге, дайынга удур болгаш ажылчын шимчээшкининде идепкейлиг-биле киржип турарлар. Чыскаалганнарның аразындан бичии тергежигешке чаш уругларын идип алган чоруур эвээш эвес херээженнерни көрүп болур. Чоокта чаа Рурнуң кан эзилдирикчилериниң кадайлары бүдүрүлгелерни хаарынга удурланып, хөй хонук иштинде аш чарлааннар. Херээженнерниң политиктиг, идепкейлиг чоруунуң өзүлдезин партиялар кежигүннериниң аразында оларның санының өзүп турары база херечилеп турар. Чижээлээрге, «ногааннар» партиязында оларның саны үштүң биринден хөй болуп турар. Бундестаг депутаттарының аразында херээженнерниң төлээлекчилери 10 хуу ажыг болуп турар, а Бонннуң чазаанда херээженнер ийи министрниң олудун ээлеп турар.

Ынчалза-даа греттер, марталар, эльзалар болгаш гертрудтар оларның хөй-нииитиниң болгаш экономиктиг амыдыралга ролю өске-даа эвээш эвес бергедээшкиннерге болгаш нарын айтырыгларга таваржып турарлар. Херек кырында деӊ эргени олар ам-даа чедип албааннар.

Барыын Германияда херээженнерниң бергедээшкиннери болгаш нарын айтырыглары ийи дакпыр ажыл-биле — өг-бүле болгаш бүдүрүлге-биле, ол ышкаш ылгай көрүүшкүннер-биле холбашкан. Чижээлээрге, херээженнерге профессионалдыг эртем чедип алыры болгаш ажыл тып алыры кызыгаарланчак. Профессионалдыг өөредилге системазын өөренип турарларның чартыындан хөй кезии «чаңчыл болган херээжен» профессияларга хамыктың мурнунда садыгжыларга, баш таарыкчыларынга, секретарьларга болгаш эмчи сестраларынга өөренип турар. Инженер-техниктиг болгаш өске-даа специальность алырынга оларның кордалы барык чок. Эртем-техниктиг депшилгениң байдалдарында ол профессиялар эң-не хөйү-биле херегленттинип турар. Электри-саналга машиналарын нептереткени херек эргелээринге, садыгга болгаш ачы-дуза чедирилгезинге «херээженнер» профессиязын ажылдаарын эвээжедип турар. Оларның хүлээлгезин компьютерлер болгаш янзы-бүрү автоматтар күүседип турар. Сөөлгү он чыл иштинде бүдүрүлгеге болгаш ачы-дуза чедирилгезинге херээженнерниң үлүү улгатса-даа, оларның хөй кезии долу эвес ажыл хүннүг ажылдап турар. ГФР-де ажылдап турар тос миллион херээженнерниң 2,5 миллиону долу эвес ажыл хүннүг черлерде ажылдап турарлар.

Херээженнер бедик мергежилдиг ажылдарны күүсетпейн турар болганда, оларның ажыл төлевири база куду. Массалыг ажыл чок чорук чүвүң-даа мурнунда херээженнерге бергедээшкиннерни болдурар, чүге дээрге, оларны аныяктарны ышкаш ажылдап хамыктың мурнунда үндүрүп турар. Бо чылдың январьда ГФР-ге бир миллион ажыг ажыл чок херээженнер бар болган. Оларның чартыындан хөйү ажыл чок чорук дээш дузаламчы албайн турар, а ындыг дузаламчы эр улустуундан эвээш. Сөөлгү чылдарда ГФР-де ядараан болгаш ниитилел амыдыралының дүвүнде барганнарның саны көвүдээн.

Херээженнерниң аразында наркоманияның, алкоголизмниң болгаш бодунуң амы-тынынга четтинерниң саны көвүдээн.

Федеративтиг Республика чаш уругларның өзүп, төрүүрүнүң талазы-биле Барыын Европа чурттарында эң-не куду черни ээлеп турарларының санында кирип турар. Чаш уруглар чок өг-бүлениң саны өзүп, өг-бүлеге чарлыр чорук улам көвүдеп турар. Сөөлгү 25 чыл иштинде ол барык-ла үш катап өскен. Ол чорук чурттакчы чонуң санының кызырлырынга чедирип турар.

Бөгүн ГФР-ниң херээженнери бодунуң херек кырында деӊ эргезин чедип алыр дээш демиселге элээн чедиишкиннерлиг болган-даа болза, оларның мурнунда ам-даа эвээш эвес шыңгыы айтырыглар туруп турар деп санап турарлар. Чазакче, чагырыкчы партияларже болгаш бүдүрүлге ээлеринче албадаашкыннарны күштелдирип, ол айтырыгларны шиитпирлээринче олар чүткүп турарлар.

Владимир СЕРОВ.
СЭТА-ның корреспондентизи.
Бонн.

ЧУРУКТАРДА: Израиль эжелеп алганы араб девискээрлерде тайбың чурттакчыларны өлүрүп, хыдып турар. Эжелекчилерниң холундан өлген аныяк кижиниң дөргүл-төрелдери. Оң талакы чурукта АКШ-тың чурттаар оран-бажың чок хамаатызының кудумчуда олурары. Ындыг кижилерниң саны ол чуртта үш миллион ажып турар.

СЭТА-ның фотолары.

ШЕВЕР КЫС

АРГА-СҮМЕМ ДАМЧЫТКАЙ МЕН

Аныяамдан арат чонга, улузумга
Аян тудуп, ыры-шүлүк бижиксээн мен.
Оккур-чечен өткүт-чидиг каас-чараш
Оттут көс дег изиг сөстер сөглексээн мен.
Олар шупту ыры-шоор бооп, таалал берип
Оран-чуртка чалгыланып чорзун дээн мен.
Оду-көзү өжер чедир ииистелзе,
Оол-биле чалбыыштады чүшкүрүп ап,
Оннак-сергек өөрүшкүлүг чурттаар дээн мен.

Аажок бачым хайнышкынныг ажыл-ишче
Аныяамдан идепкейлиг шымны бергеш,
Амы-хууда чыргал сүрбейн олут орбайн
Амыр эвес оруктарны эртип келдим.
Чымыштыг бол, магалыынга пөкпейн чораашң
Үе-шагның ылгын аъттың маңы-биле
Үележип эрткенин-даа билбейн бардым.
Харын барып, кырган-ава болганымны
Карааң бажым агарганын эскербедим.

Ынчгылыг ыры-шүлүүм бөгүнге дээр
Ындыг-ла хөй бижип черле четтикпедим.
Ынчалза-даа хомудал чок, кыштаным хөй.
Ынак чуртум улус чонум аразынга
Улуг биче ажыл-ишке үлүүм киирдим.
Угаанымны, билиим берип дадыкшыдым.
Чежемейниң чемеледип, сургатсымза
Четпес, бактыг эпчок кижи диртсиниле-даа.
Тайып ушкаш аянныкаш турун кээр мен
Дадай билбес туруштуумдан торулбаан мен.

Севил ЮМБУУ.

ТАЛАНТЫНЫҢ ӨЗҮМҮ

Салым-чаяан — чоннуң онзагай байлаа. Ылап-ла ооң дугаайында чугаалаары дээрге чондан ылгалып үнген салым-чаяаныг — талантылыг кижилерге хамаарыштыр чугаа болур. Ындыг талантыларны чондан илередип, ону ой-шаанда эскерип, аңаа чогумчалыг деткимчени бээри — чүгле чогаадыкчы эвилелдериниң, коллективтериниң эвес, а бүгү-ниитиниң хереэ. Езулуг талант — чоннуң ончузу чоргааралы. Чалгынныг талант бодунуң төрээн чери, улус-чонун чамбы-дипке чарлап, оңу мөңгежидер. Ынчангаанда талантылыг кижи чүнү мурнай бодунуң чериниң, улузунуң мурнунга улуг харысалгалыг болурунуң чылдагааны-даа ол. Чонга үнелеткен талант — чонга бараан болур. Чон чокта талантыда чалгын-чакпа-даа чок. Бо дугайында мээн аныяк маадырым ынчалдыр билир боор дээрзинге бүзүрээр мен.

«Эгээртинмес эртинелерниң чурту, каас-чараш бойдус-чурумалдың ораны» сүт-сүг дижип, Тыва черни улус бо-ла мактай бээр. А кижилерниң уран талантызы? Ол оон-даа онзагай! Тыва чонда, бойдустуң чаяалгазы ышкаш, төрүмелинден хайырлаттынган, ада-өгбезинден дамчып келген кандыг талантылар чок дээр! Ооң чаңгыс чижээнге сыгытты адаарга-ла четчир. Бо удаада сыгыттың дугайын-даа чугаалавайн, а артист кижиге хамаарыштыр каксы таныштырайн. Артист боорда, ат-сураглыг-даа эвес, аныяк артист чүве. Делегейниң дээскинген цирк артизи-даа эвес, делегей чергелиг фестивальдарның конкурстарының «сылдызы-даа» эвес. Аңаа бодуун, ат-сураа чаа-ла дыңналып олурар театрга ойнаар шии артизи чүве.

Каш-ла чылдар бурунгаар Хөгжүм-шии театрының коллективинге аныяк артист урут ылгалып келген. Ол колдуунда-ла бичии уруглар шиилеринге янзы-бүрү дириг амытаннар ойнаар, үңү сураглыг «Гамлетте» Офелияның дет эвес-даа болза, сагыш-сеткилди хөлзедиптер. Музыкалыг ышкаш лириктиг. Концерттерге гитара-биле бодуу үдевишаан ырлай бергенде, ёзулуг-ла чаптанчыг чаштар олчаан. А арын-шырайы — көңгүс-ле хинчек чок, чазык хүлүмзүрүгнүң хереле чайыннай бээр. Бодал-сагыжы кандыг-ла бир хуулгаазынныг өртемчейже шымны бээр. Ол-ла бүгү — көрүкчүнү сорунзалаптар. Шак ынчалдыр Надежда Наксыл (ынчангы фамилиязы Идам-Сүрүң) сценага амыдыралын эгелээни сагындырар эвес, а каракка көстүр.

Аныяк артист Надежда Наксылдың онзагай шынары — ооң биче сеткидии, сонуургаачалы. Ол болган чок-ла мергежилдиг артистерниң ажылдап турарын хайгаараан, олардан доктаамал өөренген турар. Ол хостуг үелеринде ылангыя чааскаан чораанда ханы бодалга алыскан, бүдүү сымыранып чоруур. Ол дээрге, ооң сеткил-бодалында Пушкинниң, Есенинниң, Цветаеваның, Рубцовтуң болгаш өскелерниң-даа шүлүктериниң чурттап чоруурун ол деп сөөлзүредир билген мен. Ооң-биле чугаалажырга, хөй санныг лириктиг шүлүктерни шээжи билир болгаш кыдыраапатарында дужуруп бижип алган болур. Мен бодаарымга Н. Наксыл поэзияның чалгынныг одуруглары чок болза чүгле чалгаарай бээр эвес, а аарый берги дег.

Н. Наксыл А. С. Пушкинниң мөчээнинден бээр 150 чыл болганынга тураскааткан Бүгү-эвилелдиң уран номчулга конкурузунга киришкеш, ооң дипломантызы болган. Ол ынчан чурттуң чүрээ Москвада Актёрлар бажыңынга улуг орус шүлүкчүнүң «Бахчисарай фонтанын» аныяк шүлүкчү Н. Куулар-кың очулгазы-биле номчаан.

Сөөлгү чылдарда Н. Наксыл көрүкчүлериниң ынак артистериниң бирээзи апарган. Ооң артист мергежилин каш чылдар бурунгаар Кызылдың уран чүүл училищезиниң шии артизиниң салбырын дооскаш үезинден деңнээр арга чок өскен. Маңаа чижек кылдыр Надежданың сөөлгү ийи сезонда ойнааны рольдарын сактыптары артык эвес боор. Оожум бүдүштүг актрисаның А. С. Пушкинниң «Бичии трагедияларында» кирип турар «Хамаык-думаа үезинде дойда» Луизаның овур-хевири аныяк артистиниң талантызының делгеми-биле чаза тевиишкини болган. Ооң соонда ол Федерико Гарсиа Лорканың «Ханныг куда» деп сураглыг трагедиязынга Келинни бүдүренчиг-ле ойнаан! Алыс сөөлгү ол-ла рольга чоокшулашкак кылдыр сагындырар-даа болза, «Иелер шииткели» деп шүлүглел-параболага бедиүн Кыстың ролюн тускайлаң кылдыр ойнап көргүскен. Ук кыстың ашаа солдат оол Афган черге өлүрткенин билип каапкаш ыглаар монологу — аныяк иениң кижиниң дайын-чаага удур кыйгызы, ыызы болу бээрин Надежда көргүзүп шыдаан. М. Горькийниң «Ирей» деп драмазынга Н. Наксылдың тургускан овур-хевири — Софья Марковна база-ла чедиишкинниг ажыл. Аныяк артистиң талантызының чечектелип частырынга ук шиилерниң режиссёру — РСФСР-ниң болгаш Бурят АССР-ниң уран чүүлүнүң алдарлыг ажылдакчызы, Бурятияның республика шаңналының лауреады Н. Логачёвтуң чүгле режиссёр эвес, а театр башкызы ачы-хавыяазы салдарлыг болган. Билдилиг режиссёрлар чүгле шиини эки тургузарындан аңгыда, артистерниң чаа талаларын ажыдып шыдаар деп чүвениң бадыткалы ол.

Н. Наксыл артист мергежилин бедидер дээш доктаамал ажылдап турар. Ол чогаадыкчы конкурстарга киришкеш шаңнал, мактаалдарны ап келген. Өөнүң ээзи — Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи Виктор Наксыл-биле кады ажылдап кылганы В. Шукшинниң «Микроскоп» деп рассказының сценазы «Ойнаарактер» деп таңцы театрының концерт репертуарында кирген. Надежда Наксыл Москваның театр уран чүүлүнүң А. Луначарский аттыг институдунче бот-өөредилге-биле киреринге белеткенип турар.

Аныяк артист Н. Наксыл хоорай Совединиң депутаты хүлээлгезин коллективтиң бедик идегелин кылдыр медерел билип, соңгукчуларының чагыгларын күүседип хөй-ниити ажылынга хостуг үе-шагын үндүрүп турар. Ийи уругларының иези Надежда Кууларовнага кажан-даа хостуг үе-шак тыпты бээр. Чүге дээрге ол ажыл-ишин, хүлээлгезин чоп дүгаар билир. Ол — Хөгжүм-шии театрының чанында аныяк драматургтарның «Чалым-Хая» чечен чогаал каттыжыышкынының кежигүнү. Ооң очулдурганы ангаи чогаалчы О. Нилдин «Ыяштар аразында ынакшыл» деп шиизи театрының репертуарында кирген. Н. Наксылдың чечен чогаалче баштайгы базымы — ооң «Бодалдар, бодалдар, бодумнуу силер бодалдар» деп чугаа кыдырааж. Ол — аныяк оолтуң лириктиг бодалдарының демдеглелдери — проза бижээн шүлүктер. Часкы маасте частып келген шончалайлар, чырык ииирде бүдденчешкен сылдыстар, Надежданың — Идегелдиң очулгаштары. Болум хүүмда Март 8-тиң байырлалында баштай чалылган чечекчигеттериниң хереежен өөрүнге сунуп көрем — деп, артист автордан дилеп көрейн.

Владимир СКРЕН-ООЛ, чогаалчы.

ЧУРУКТА: Надежда Наксыл.
Анатолий МЕЛЬНИКОВТУН фотозу.

ӨГ-БҮЛЕНИҢ БАЙЫРЛАЛЫ

Сеткил-сагыжындан бердинген эжи-биле өг-бүле тудуп, Төрээн чуртунга ак сеткилдиг күш-ажылы-биле бараан болуп, ажы-төлүн төлептиг кижизидип хөй чылдарда аас-кежиктиг чурттаарындан артык кижиге үнелиг чүү турар.

Аныяк оол Бады Донгак биле Дукур Моңгуш деп кыс чээрби беш чыл бурунгаар өг-бүле тудуп чурттааннар. Оларның күзел-соруун ада-иези, төрелдери деткип, саап ижер инекти шаап мунар аътты-даа шаа-биле бергеннер. Ажы-төлү арбын болурун алгап-йөрээгеннер.

Ынакшыл — сагыш-сеткилин каттышкан ийи кижиниң бүгү назынында эленмес удур-дедир хүндүлелдиң мөңге өшпес оду. Аас-кежиктиг салгалды Төрээн чуртунга, боттарының орнунга өг-бүле бүрүзү кижизидип берип турар.

25 чыл. Адаарга хөй эвес ышкаш сагындырар чурагай. Ол дээрге чээрби беш удаа кыш, чай, час, күс солчуп эртени-дир.

Бады Дачылайевич Дукур Кенденовна Донгактарның мөңгүн кудазын эрттирерин Чөөн-Хемчиктиң ХБАБ килдизиниң чанында совет чаагай чаңчылдарны байырлалдарны ёзулалдарны эрттирер комиссия кежигүннери, райкүскомнуң культура килдизиниң ажылдакчылары дээш өске-даа аңаа хамаарылгалыг кижилер каш катап шүгдүнүп планнааннар.

Хоорайның № 1 столовазының залын дерип каастаан. Ханаларда йөрээлдер, үлегер домактар. Мөңгүн кудазы болур өг-бүлениң эрткен амыдырал-чуртталгазындан солун эпизодтарны бижип, чуруп делгээн. Ооң-биле чергелештир өгнүң херээжен ээзи 50 харлаан турган. Аңаа тураскааткан хана солуну база аскан.

Кудазы ажыткан соонда чыылганнарны столда шай ижеринче чалаан. Кежээниң башкарыкчызы башкы Зоя Кыдыг-ооловна Ондар микрофонга үнүп келгеш байыр чедирген соонда культура ажылдакчызы «Сайзанагын сактып келем» деп ыр-биле аян тудкан.

ХБАБ килдизиниң эргелекчизи Анай Салчаковна Моңгуш совет чаагай чаңчылдар дугайында делгеренгей чугаалааш, мөңгүн кудазы болуп турарларга тураскаалдыг херечилел тыпсыры-биле СЭКП райкомунуң херээженнер ортузунга ажыл чорудар килдизиниң эргелекчизи У. Г. Хапыр-оолга сөс берген.

Ол бодунуң сөзүн Донгактарның 25 чыл чурттаан отчёдундан эгелээн. Бады Дачылайович — райпода мурнакчы автомагазин эргелекчизи, а Дукур Кенденовна № 3 школада башкы — кайызы-даа күш-ажылдың хоочуннары. Шиилип алган мергежилинге шынчы болбушаан, чонунга эки бараан болуп чоруурлар. Алды уругну азырап өстүргеш Улуг уруу Марита — бухгалтер, Чечена Мерген Орлан — студентилер, бир ийизи — школачылар. Донгактар — кырган-ава, кырган-ача болганнар.

Кудазы эртип турарларны баштайгы вальсче чалаан. «Мөңгүн куда» деп ырның аялгазы-биле вальстааннар. Аңаа улаштыр № 3 школаның райпонуң коллективтери музыкалыг байыр чедиргеннер. Бөлүк культура ажылдакчыларының күүселдези-биле «Эглип келир куштарым». «Авамга», «Күскү сесерликке» деп ырлар залга чаңгыланып турган. Ол кежээ каткы-хөг, оюн-баштак, ыр-шоор куттулуп-ла турган. Янзы-бүрү конкурстар, маргылдаалар база организастаан. Аас чогаалынга тураскааткан ыштыл дугайында кожамыктарга конкурс солун болган.

«Ава караа — хүн, ада караа — алдын» деп араб улустуң чечен чугаазы бар. Ада-ие кижи оглу, кызы бүдүштүг кижизиг болзун бүгү-ле чүве чаагай болзун дээш сагыш салып чоруур.

Мындыг байырлалдыг байдалга мөңгүн куда солун эрткен. Алдар-хүндүже орукта белен чүве чок. Оруктар шаптараазыннарлыг, агым хемнерлиг, ак-ак дагларлыг өөрүшкү-маңнайлыг-даа. Ооң-биле кады амыдыралга бергелер база турулаар. Бо-ла бүгүнү боттарының кызымак, бүдүштүг байдалы-биле чедип алыр. Донгактарга моон-даа соңгаар чедиишкиннерни келген эш-өөрү, төрелдери күзеп турганнар.

Республиканың аңгы-аңгы хоорай, суурларында чаагай чаңчылдарга хамаарыштыр кандыг чүүлдер болуп турарын солун дамчыштыр билип алыксап турар бис.

Зинаида КУУЛАР.
Чөөн-Хемчик район.

МАША УГБАЙ

Самагалдай суурнуң чурттакчыларындан туржук Тес-Хем районнуң бүгү чонундан Маша угбайны айтырар болзуңарза, ында Машалар чеже-даа хөй болза, чугаа Мария Николаевна Кленинаның дугайында дээрзин дораан билип каaптар. Чүге дээрге, ол бөдүүн кижиниң кым-даа чүгле Маша угбай дээр, а ооң чогум фамилиязын болгаш адазының адын билир улус ховар. Чамдык кижилер билир-даа болза демей-ле Мария Николаевна дивес чүгле Маша угбай дээр.

Маша угбай Самагалдайга 1945 чылда келген. Документизинде ынчаар демдеглээн. А мен бодаарымга, маңаа төрүттүнген, маңаа өскен, маңаа кырааn ышкаш. Шынында ол 1914 чылдың майның 12-де Красноярск крайда Ермаковск районнуң Үстүү-Үе суурга төрүттүнген. Маңаа келгеш, бөдүүн ажылчын Сергей Шыырап-биле өг-бүле тудуп бо чериниң кени болуп чурттай берген. Тес-Хем районга эң баштайгы интернационал өг-бүле ол болган. Ынчангаш Самагалдайның чону ону аажок хүндүлээр, ол боду база хүндүлээчел кижилерге эптиг-ээлдек болгаш биче сеткилдиг. Ооң уламындан түс чериниң чаңчылын дораан шиңгээдип, дыл-домакты өөренип апкан.

Тываның Совет Эвилелинге каттышканының баштайгы чылдарында тывалаар орус кижи коңчуг ховар турган, кырган-даа, аныяк-даа кижиниң Маша угбай биле чугаалажыксаар ооң-биле чоок болуксаар ужуру ында. Картошка болгаш ногаа тарырда дагаа болгаш ханан өстүрерде суурнуң чурттакчылары Маша угбай-биле сүмележир. Чечек тарыыр туржук бажың чугайлаарда безин ындыг. А ооң бодунуң дузаарга черле сагыш човаачалы база кайгамчык.

Мен Маша угбайны школачы чылдарымдан-на билир мен. Ынчан хлеб ховар, ону чүгле карточкалыг кижилерге садар үеде хлебтеп чиир бажыным ол турган. Ам «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң директору Седей Бадарчы болгаш өске-даа интернат оолдары ол бажыңга бо-ла баар турдувус. Ооң черле уругларга ынаа аажок бүгү назынында чурттап келген чаңгыс өрээл бажыңынга сыңыыпас-ла турар. Бадарчының болгаш ооң угба-дуңмаларын, олар өскүс артарга, өстүрген болгаш эртем-билиге чедирген кижи ол. Мен база ооң чагыг-сөзүн дыңнап, ооң бажыңынга үнүп-кирип келдим. Боду СЭКП райкомунга болгаш райкүүскомга уругдуң аштакчылап келген-даа болза, аъш-чеми элбек. Шайы ааг, уругларга кино көөр көпеек база белен турар. Бир баарымга, «Оюмаам Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы ат алды, таңцылаар талантылыг болганы ол-дур ийин» деп өөрүп орган чүве.

Маша угбай ам чок, чыл эгезинде «кызыл-дустай» берген. Урут-дарыы дөргүл-төрели суурнуң хөй-ниитизи болгаш шерит комиссарнады хоочунну эки оршукштаныы СЭКП райкомунуң ийиги секретары Лапчаа Кара-оол мендо дыңнатты. Аарып турган үелинде Ак-Довуракта эмчи уруу Ак-кыс Доможакова Маша угбайны бодунга ап алган болду.

Мен «Чодураа» совхозтуң кол мал эмчизи оглу Донгак-оолдан хоочунну документилериниң кайда турарын айтырып алгаш, биеэки-ле бичии бажыңга база ништап чеде бердим. Альбомнарны ооңуң сөөлгү аазы Сүлепей Дамба ап берди. Шаңналдар аразындан бир билетти көөрүмге 1945 чылдың май 9-та ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы ёзугаар Мария Николаевна Кленинаның Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчизи деп шыңзыткан документ болду. Улуг Тиилелгениң болгаш ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң тоогулуг байырлалдарын таварыштыр шаңнатканы чеди медальдыг. «Күш-ажылдың хоочуну» медаль база бар. Самагалдайга мындыг алдарлыг, мындыг бөдүүн, мындыг кижилиг кижи чурттап чораан-дыр. Тес-Хем районга эң баштайгы интернационал өг-бүлениң херээжен ээзи Маша угбай ол.

Чооду КАРА КҮСКЕ.

Сүмелер

ЧАЛАП ТУРА

● Дүъштеки шайлалгаже азы төрүттүнген хүнүңерже аалчылар чалап тура, көрүксээн чоок улузуңар дегерези айыткан шагында келген турар кылдыр харын угда дыңнадыңар. Ынчалбас болза, чалалганы озалдап алган төрелдериңер азы эштериңер «Кым бир кижи келбейн баарга чалаваанмы ол-дур» деп бодай бээр чадавас.

● «Шупту амданныг болгаш эки-дир» деп мактааткынны хүлээп алгаш, аъш-чемни кайыын садып, оларны белеткээриңге чеже хире үе чарыгдаанарын тайылбырлаарынче далашпаңар. Ол бүгү артык болур.

● Келген аалчыларга бажың ээлериниң кайызы-даа кичээнгейлиг болза эки. Маңаа кандыг-даа ылгавыр турбас ужурлуг. Бир эвес көңгүс чаа кижи азы хүндүлүг улуг назылыглар бар тавырылгада, оларже хөй сагыш салып, дузалажыры албан.

● Чалгааракпап орарларны хөглендирип кызыдыңар. Олардан чүге чалгаарап муңгарап олурарын, ыыт чок апарганын айтырбаңар. Ол бүгү айтырыглар ындыг кижилерге эпчок байдалды болдуруптар.

СИЛЕРНИ ЧАЛААНДА

● Аалчы болуп келгеш, бодуңарга таарзынмаан кижилер көрзүңерзе, бужурганыңар. Ону чүге чалааның сонуургаваңар. Өскелерге ындыг сагыш-сеткилин бичии-даа эскертирген хереэ чок. Араңарда эпчок байдалды ылангыя бажың ээлеринге тайылбырлаарын кызытпаңар.

● Чаагай амданныг чем дээш бажың ээзинге четтиргенин илередирин утпаңар.

● Аалчы болуп чеде бергеш бодуңарның ажылыңарның, төрелдериңерниң болгаш зарыг-аржыыңарның дугайында хөй-ле тайылбыр бээрин кызытпаңар.

● Кым-бир кижи бужурганып орда, чугаа эгелээрин оралдашпаңар.

Тамара АЛЕКСАНДРОВА
(«Крестьянка» сеткүүлден).

ЧҮРЕКТИҢ ХАНЫЗЫНДАН

Эргим редакция! Частың баштайгы байырлалы — Март 8-тиң таварыштыр Ак-Довуракта В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинатта ажылдап турар ававыска солун дамчыштыр байыр чедирип олур бис.

Ававыс — Тэлэ Чашооловна Моңгуш пенсияже үнзе-даа ында ажылдавышаан. Аныяктарга бодунуң үлегер-чижээн көргүзүп, арга-мергежилин, билиин оларга күзелдиг-биле дамчыдып берип чоруур. Бодунуң ажылындан ол чаңгыс шак-даа, минута-даа озалдап көрбээн, ажылынга кызымаккай, сундулуг кижи.

Ооң ак сеткилдиг ажылының херечизи — хөй шаңнал, мактаалдары.

Тос уругну божааш, чырык черге бут кырынга тургузуп, төрээн черинистиг чымчак довурааи бастырып каан аваыс биске аң-ле өргүм, буянныг.

Казахстанның найысылалы — Алма-Ата хоорайда ажылдап, чурттап чоруур уруглары бистер болгаш улуг кудазы Мурат Алтынхановтуң мурнундан байыр чедирбишаан, арыг, тайбың дээрнии, аас-кежикти, ажыл-ишке ам-даа улуг чедиишкиннерни, кадыкпылды күзедивис.

Саяна болгаш Нуркас АЛТЫНХАНОВТАР.
Казах ССР.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

МАРТ 8-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Медээлер. 8.15 — Док. фильмнерниң баштайгы көргүзүү. 8.55 — «Сюрприз делгерезин». Байырлыг концерт. 9.20 — «Херээженни хепкерер». Док. фильм. 9.40 — Поэзия минуталары. 9.50 — Уругларга фильм. «Кырган-аваммы дедир эгидиңер». 11.05 — Ава шөлү. Эвилелдер Бажыңының Колоннулуг залындан солдат авалар слёдуюн дугайында репортаж. 12.20 — «Социализм чурттарында». 12.50 — «Көк куш». Фильм-балет. 14.15 — Силер мону шыдаар силер. 15.00 — Фильм-концерттиң баштайгы көргүзүү. Ленинградтың «Лицедеи» деп клоун-мим. театрының артистериниң киржилгези-биле. 15.30 — Мультфильмнер. 16.00 — «Улуг кижилер болгаш уруглар». Хөглээшкиниг программа. 17.00 — Экранда кинокомедия. «Экин, мен силерниң даай-аваңар мен». 18.40 — «Силерниң үнер үенер артист». А. Акопян. 18.55 — Медээлер. 19.00 — Музыкалыг программа. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Шупту сылдыстар». Фильм-концерттиң баштайгы көргүзүү. 22.05 — 23.25 — Аныяктар программазы.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Үш кадар ийи». Уран-чечен фильм. 9.40 — «Совет Эвилелин кезии». Киножурнал. 9.55 — Поэзия. Бо одуруглар силерге. 10.20 — РСФСР-ниң алдарлыг артизи Л. Рюминаның концерти. 10.50 — Синхроннуг эжиндириишкин. «Советская женщина» журналдың шаңналы дээш делегей маргылдаалары. 11.35 — Мультфильм. 11.55 — «Илбилиг күш». Уран-чечен телефильм. 13.00 — Делегей улузунуң чогаадыкчы ажылы. «Индияның херээженнери». 13.55 — «Аншлаг? Аншлаг!» Г. Хазановтуң киржилгези-биле дамчыдылга. 14.55 — П. Дворскийниң киржилгези-биле музыкалыг программа (ЧССР). 15.50 — «Сеңээ ынак мен амыдырал». Телечуруктуң конкурузунуң дугайында 16.05 — Фильм концерт. 17.00 — Хоккей. ССРЭ чемпионады. «Спартак» — ЦСКА 19.15 — Реклама. 19.20 — «Далайда капитаннар». Телефильм. 20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 — «... Он алды харга чедир болгаш оон улуг назы». 21.00 — «Үе». 21.35 — «Эр кижилерни камнаңар». Уран-чечен фильм. 22.40 — 23.30 — Бут бөмбүү. ССРЭ чемпионады. «Днепр» — Динамо». (Киев).

МАРТ 9-ТА
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — «Готвальд» деп беш сериялыг уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 1-ги сериязы. — «Чингине секретарь». (1928-1929 чч.). (ЧССР). 10.00 — «Уран чүүл мастерлери». М. Н. Ермолова. 11.00 — ССРЭ-ниң Күртелерадионуң орус ырның үлегерлиг ниити ырының аалчылары. 11.40 — 11.50 — Медээлер. 15.30 — Медээлер. 15.45 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.55 — Куйбышев телестудиязының программазы. 16.30 — Агроүлетпүрүң ажыл-херээ болгаш сагыш-човаашкыннары. 17.30 — РСФСР-ниң алдарлыг артизи Б. Феоктистов (дошпулуур) ойнаар. 17.55 — Экономика эртемнериниң үндезиннери. «Телеэко» журнал. 18.25 — Улуг кижилерге мульт-фильмнер. 18.50 — «Киржикчилер». Иваново хоорайның таксомотор паркының директорунга соңгулдалар дугайында. 19.35 — «Готвальд». Уран-чечен фильм. 1-ги сериязы. «Чингине секретарь». 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — Орду шолуунуң этюдтары. Чапсарда (22.15). — Бегун делегейде 22.55 — 23.30 — «Раймонд Паулс көргүзүп тур». Лайма Вайкулениң киржилгези-биле эстрадалыг программа.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «А долгандыр тундра». Телефильм. 8.35 — 9.35 — Музыка. Орус улустуң ырлары (календарь аайы-биле). 9.05 — Немец дыл. 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга. Астрономия. Ай. 10.35 — Эртем-тайылбырлыг фильмнер. 11.05 — Немец дыл. 11.35 — 12.40 — «Мэзс». Үш сериялыг уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы — «Сактып алышкыннар». 18.05 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — «Орус дылды өөренип тур бис». Национал школаларның бирги класс өөреникчилеринге телешкола. 18.30 — Уругларга фильм. 19.00 — «Делегей байдалының дугайында беседа». 19.10 — «Азия тевү». Үндүрүлгеде Медээлер. «Аъш-чем программазы боттанышкында» «Камналгалыг болгаш хумагалыг чоруг дээш». 19.40 — Медээлер. 19.50 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 — Реклама. 20.20 — П. И. Чайковский аттыг делегей конкурузунуң лауреаттары. Грузин ССР-ниң улустуң артизи М. Мдивани. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — 23.15 — «Кара чаңгыс». Уран-чечен фильм.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — «Музыкалыг киоск». 18.45 — Арагалаар чоруктуң хоразының дугайында телефильм. 19.10 — «Тэлэнкуца» деп аас-чогаал-этнография ансамблиниң оюн көргүзүү. 19.25 — Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге». Совет модельерлерниң чогаадып кылганы хептерниң чаа хевирлериниң дугайында. 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!»

АГААР

Республикага чагбас. Хаттың күжү секундада 3—8 метр. Агаарның температуразы дүне 25—30, хүндүс 2—7 градус соок.

Кызылга биче булуттаар, чагбас. Хаттың күжү секундада 3—8 метр. Агаарның температуразы дүне 28—30, хүндүс 5—7 градус соок болур.

КИНО

МАРТ 8-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Сказка о прекрасной Айсулу» 12.00, «Десять негритят» 9.30, 13.50, 16.40, 19.30, бичии залга «Хорошо сидим» 10.00, 12.00, 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Киносборник» 9.30, 12.40, «Берег юности» 11.00, 14.10, «Прости» 16.00, 18.50, 20.00 (улаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: «Зоя» 10.00, «Моё последнее танго» 11.50, «Полёт над гнездом кукушки» 13.50, 16.30, 19.20 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Должники смерти» 15.00, 17.00, 19.30, (улаткан) шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: К.б. «Властелин времени» 14.00, «Проделки в старинном духе» 15.30, 17.10 шактарда.

МАРТ 9-ТА

«НАЙЫРАЛ»: «Десять негритят» 9.30, 13.50, 16.40, 19.30, бичии залга «Мультсборник» 10.00, 16.00, «Хорошо сидим» 12.00, 14.00, 20.20, Клуб друзей кино: «Без солнца» 18.20 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Киносборник» 9.40, 13.20, «Берег юности» 11.00, К/клуб «Подружка» 15.00, «Короткое замыкание» 18.00, «Двойной капкан» 20.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Должники смерти» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Первая встреча, последняя встреча» 15.00, 17.20, 19.30 (улаткан) шактарда.

Адресивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫНның ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИҢ: партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кодээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтерияның 3-43-41, солун келбейн баарга 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга арыг. Тиражы 24637 экз. Солуннуң индекизи 54241

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыышкын херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1

Чагыг № 2675. ТС — 00653

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 58 (13658) | 1988 чылдың март 10, четверг | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 3 кеп.

АЖЫЛЧЫН МОСКВАНЫҢ СӨЗҮ

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ Күрүнениң Бирги подшипник заводунуң коллективи-биле ужурашканы

Күш-ажылчы коллективтер-биле партияның болгаш күрүнениң удуртукчуларының ажыл-херекчи ужуражышкыннары, ажыт-чажыт чок беседалары эде тургустунуушкунуң улам-на калбарган демократияның чарылбас, тудуш онзагай чүүлү болу берген.

Күрүнениң Бирги подшипник заводунуң ажылчы чону-биле СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң ужуражышкыны март 4-те болган дугайында моон мурнунда дыңнаткан болгай.

Баштайгы беш чыл планының чылдарында тургустунган Күрүнениң Бирги подшипник заводу болза чурттуң подшипник үлетпүрүнүң үндезини болган. Ында 20 муң ажыг ажылчыннар болгаш специалистер ажылдап турар. Алырның үш орденниг, эң улуг ол бүдүрүлгезиниң продукциязы чүгле бисте эвес, харын-даа даштыкыда безин эки билдингир. Завод коллективиниң бүдүрүп белеткээни элээн каш граммдан хөй тонна чедир аар деңзилиг подшипниктери машиналарда болгаш станоктарда. Черде болгаш космоста, амыдырал техниказында болгаш эң нарын эртем приборларында ажыглаттынып, ажылдап турар.

Заводтуң хөй муң кижилиг коллективи күш-ажылчы организастаарының болгаш аңаа ылыг бээриниң чаа хевирлерин, продукцияның шынарын бедидериниң, бүдүрүлгениң ажыктыын өстүрериниң аргаларын доктаамал дилеп, тып ап турар.

— Бөгүнгү ужуражышкынны улуг ужур-дузалыг деп санап турар бис, чүге дизе бо чыл дээрзин делгеренгей-биле тайылбырлаап херээ чок боор деп бодап-тур мен — деп, М. С. Горбачев заводтуң ажылдакчыларынга чугаалаан. — Бистиң ниитилел амыдыралывыстың бурунгаар шапкын хөгжүлдези амгы үеде эде тургустунуушкунуң ийиги үе-чадазының эгезинде бүгү кижилерге илдең, кайы хире күчүлүг социал күштерни ажылдап эгелээнин, ниитилелде кайы хире солун чорудугларның хөгжүп турарын бүгү кижилер көрүп турар.

Социализмниң ленинчи бодужун, чоннуң эрге-чагыргазын ленинчи өзү-биле көөр чорукту, партийжи удуртулганың ленинчи стилин катап тургузарын — соңгаарлатып болбас сорулга кылдыр ТК-ның февраль Пленумунга база катап шиитпирлиг тургускан бис. Демократияны эң-не ол дугаар хөгжүдерин дамчыштыр, бүгү экономиктиг механизмни үндезини-биле чаартырын дамчыштыр, эде тургустунуушкунуң байдалдарында партияның ролюн шиитпирлиг чаартырын дамчыштыр ону чедип алыр апаар бис.

Ол дээрге харысалгалыг болгаш эң нарын сорулгалар-дыр. Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының делегаттары ол сорулгаларны чугаалажып көөр дээрзин билир болгай силер. Ынчангаш партияның инициативаларын ажылчын коллективтерде канчаар хүлээп ап турарын билип алыры бисте дыка чугула ужур-дузалыг болур. Мен бодап көөрүмге, ол чорук политик кижиге эң-не кол чүүл болур ийик: кижилерниң сагыш-сеткилин билип алыры, амыдыралдың судалын дыңнап билири онза чугула ужур-дузалыг болур. Ол чокка политика болза өлүг бодал, хоозун номнал апаар ийик.

ТК-ның Политбюро кежигүннери, секретарьлары чурттуң эргий чорук, чон-биле доктаамал ужуражып турарын эскерген боор силер. Ынчаар кылбас болза, хоржок. Амгы үеде кандыг-даа деңнелдиң партийжи удуртукчузу кижилер-биле, амыдырал-биле сырый харылзаалыг болур ужурлуг. Ындыг болбас болза поездиден ол озалдап калыр — эде тургустунуушкунуң кедүрүңи амыдыралдың демократизминге четтикпейн баар ийик. Бистиң ужуражышкынывысты ындыг турушта көрүп тур мен. Бөгүнгү ажыл-херектерниң болгаш айтырыгларның дугайында, келир үеде сорулгаларның дугайында силерниң санал-оналыңарны дыңнаарынга өөрүүр ийик мен.

Эде тургустунуушкун болза күш-ажылчы коллективтерниң хүн бүрүде амыдыралынга калбаа-биле хаңылап кирер болза, чүгле ынчаарда ол эзиинге чайлаш чок чедер апаар. Ол дугайын ТК-ның 1985 чылда апрель Пленумунуң үезинден бээр билдингир аварган. Бо дугайын ам боттуг чүүлдүң дугайын кылдыр чугаалап болур. Чүге? Чүге дээрге Күрүне бүдүрүлгезиниң дугайында хоойлу күштүг болуп эгелээн, оон негелделериниң өзүгаар хөй муң бүдүрүлгелер болгаш каттыжышкыннар ам ажылдап турар. Чүге дээрге ниитилелди демократчыдарынче болгаш экономиктиг үндезин реформаже партияның ажылдап кылганы угланыышкын-биле, практика-биле хөй миллион кижилер ажылдап, чурттап эгелээн.

Эде тургустунуушкунуң хажызынга ам кым-даа артып калбас болбас. Хөлегеге шимээн чок олурары, бо бүгү чүүлдерден чүү болу бээрин аңаа-ла манаары берге боор. Ниити тургустунуушкунга бодунуң хуузунда туружун ам кижи бүрүзү тодаргайлаар апаар.

Ажыл-агыйның чорударының чаа байдалдарында ажылга хөй коллективтерниң таваржып турары бергелерин база эскерип көөр ужурлуг бис. Ол чорудулга белүүн эвес болгаш бергелерниң хөй чылдагааннары боттуг болуп турар. Планнаашкында, материал-техниктиг хандырылгада, өртектер тургустунуушкунунда эрткен үеден улажып келген дүүшпес чоруктарадан ол чылдагааннар тыптып кээп турар. Шивээликкен нарын доңнаашкыннарны чежеривис негеттинип турар, ындыг ажыл амгы үеде чорут-тунуп турар. Чаңгыс сес-биле чугаалаарга, мөөнчелген хөй айтырыглар бар, оларның дугайында сүмележир болдаа мен.

Бүдүрүлгениң удуртукчулары-биле, партия комитединиң кежигүннери-биле болгаш кол специалистер-биле тодаргай чугаа заводтуң эргелелинге болган. СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары хөй чүүлдерни кичээнгейге ап, сонуургап көрген. Бүдүрүлге дугайында Хоойлу заводчуларның амыдыралынга кандыг чаа чүүлдү бергениил? Бот-орулга-чарылга харылзаалары бүдүрүлге черинде ам канчаар тургустунуп турарыл? Коллективтиң социал айтырыгларын шиитпирлээр талазы-биле кандыг чүүлдер кылдынып турарыл?

Бүдүрүлге бернин ажыл-херектериниң болгаш планнарының дугайында каттыжышкынның чиңгине директору **В. Б. Носов** чугаалаан. Ханы чаартылганы завод боттандырып турар. Эң-не дешпилгелиг техниканы, мурнакчы технологияны ажыглаарынче угланыышкын боттанып турар. Бүдүрүлгени электрониг сапалга-биле башкарар станоктарлыг кылдыр эде дерээн ажылчын олуттарлыг участоктарже аныяк ажылчыннарның күзелдиг барып турарын директор демдеглээн. Бот-орулга-чарылганың байдалдарында завод ийиги чылында ажылдап турар. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү бедээн. Ол чорук ажылчыннарның эвээш саны-биле ажылдаар арганы берген, а ындыг болганда ажыл телевири бедээн.

Күрүне чагыын бүдүрүлге черинин канчаар хандырып турарын М. С. Горбачев сонуургап айтырган.

— Бо чылын күрүне чагыы бистиң бүдүрүп шыдаар аргавыстың 99,7 хуузу болуп турар деп, директор харыылаан. Маневр кылыр аргаларның бисте чогу моон илдең-дир. Ынчалзажок хамык ужур ында эвес. Эң-не ажык чок болгаш эң-не орулга чок продукцияның күрүне чагыында база кирген болуп турар. Экономика талазы-биле дүүшпес чорук мында база бар болу берген: күрүнеге ажыктыг чүүл коллективке ажыктыг эвес болу бээр таварылга база тургулаар-дыр. Идея өзүгаар алырга, бүдүрүлге бүрүзү материалдар-биле хандыртынган болгаш бедик орулганы бээр күрүне чагыын алырынче чүткүүр болгай. Күрүне чагыглары болза конкурстуг үндезинге, ону алыр эрге дээш бүдүрүлгелерниң чарыжынга үндезилээш алдынган турар ужурлуг деп, заводтуң ажылчыннары санап турар.

Чүгле бүдүрүкчүнүң болгаш херегленикчиниң аразынга харылзаалары, оларның эргежактарын холбаштырарын дамчыштыр бот-боттарынга таарымчалыг харылзааларын тургузуп болур деп, М. С. Горбачев сүмелеп айыткан. Чүгле керээлерни, нормативтерни дамчыштыр ол айтырыгларны шиитпирлеп болур.

Бүдүрүп үндүрүп турар продукцияның шынарының дугайынче чугаа болган. Подшипниктер ышкаш кылыгларга шынарның деңнелинден артык чүгула көргүзүг чок. Эрткен чылын доктаадып тургускан күрүне хүлээп алыышкыны бистерге шыңгыы шылгалда болган, ынчалзажок бис аңаа белеткелдиг болган бис. Ынчангаш бүдүрүлгеге кандыг-бир иллең саадаашкын болбаан деп, директор чугаалаан. Продукцияның бедик шынары бисте норма чижек, бүдүрүлгениң, специалист бүрүзүнүң, ажыл-ишчи бүрүзүнүң чугула негелде-херегцели болу берген. Шынар талазы-биле бистиң подшипниктеривис бистиң хөй херегленикчилеривистиң негелделеринден барык ийи катап ажыг болуп турар. Шынарның курлавыры бисте дыка бедик.

М. С. Горбачев. Ниитиги садыгта силерниң тергиндекчи байдалыңар шынарга салдарын чедирбейн турар ирги бе? Ындыг байдалдың таарымча чок салдарлыг болу бээрин ажыл-агыйның чаа механизмин чайладыр болгаш ажыл-агый керээниң негелделерин шыңгыы күүседир кылдыр албадаар ужурлуг.

Керээлиг хүлээлгелерни бүрүн күүседири кылыгларының техниктиг деңнелин бедидери-биле, оларның идегелдиг, быжыг болуру-биле тудуш холбаалыг болуп турар дугайында заводтуң удуртукчулары чугаалаан. Ниитиги садыгга улам бедик түңнелдерни болгаш даштыкыже садыглаарын көвүдедирин чүгле ындыг арга-биле чедип ап болур. Боттары ажылдап алган валюта-хөреңгилиг болурунга коллектив амгы үеде ханы сонуургалдыг.

М. С. Горбачев. А даштыкыже үндүр садар продукцияны көвүдедир берип шыдаар силер бе?

В. Б. Носов. Ону кылыр техниктиг аргалар бисте бар харын, а кол чүүл — хөй валютаны ажылдап ап, биске херектиг дериг-херекселдерни садып алырын күзеп турар бис. Бо талазы-биле херектиг моральдыг талазы база бисте эвес ужур-дузалыг: бодунуң профессионал мергежилинге кижилерниң бүзүрели быжыгып, делегейге бедик деңнелдиг продукцияны бүдүрүп шыдаарынга олар чоргаарланып турар.

Заводтуң партком секретары **Н. С. Аничков** болгаш каттыжышкынның профком даргазының оралакчызы **Н. М. Жуков** олар күш-ажылчы коллективтиң чөвүлелиниң ажылын канчаар организастааныны дугайын, заводтуң социал хөгжүлдезиниң программазын ажылдап кылганының база боттандырып турарының дугайын тодаргай чугаалааннар.

Оон соолунде **М. С. Горбачев** бүдүрүлгениң цехтеринге барып чораан. Ажылчыннарны дүвүредип турар айтырыглар дугайында оларның-биле тодаргай беседалар болган. Янзы-бүрү айтырыглар тургустунуп турган. Ынчаарга кол чугаа — ажыл-херектиң дугайында, чаартылганы кандыг арга-биле дүргедедир, делегейде эң эки продукцияны кылыр дугайында болган.

Хоюглаар автоматтар эдикчизи **Е. И. Тараторкин** ол дугайында мынча деп чугаалаан: Шынар дээрге амгы үеде бистиң кол сагыш салыышкыннывыс-тыр, бо угланыышкынга хөй чүүлдерни кылып турар бис. Ынчалзажок ол ниити сорулгавыс-тыр, ону бистер шуптувус — металлды, дериг-херекселдерни биске чорудуп берип турар кижилер дем-биле шиитпирлээр ужурлуг бис. Металлдың шынары ам дээрезинде четпес болуп турар.

М. С. Горбачев. Бодуңарның ажылчын күрүне хүлээп алыышкыныңарны металлургтарже чорудуңар.

Е. И. Тараторкин. Хамык ужур чүдел анзе, даштыкыдан көзүлбес, ниитиңде үрелиишкиннерни хүлээп алыышкын контролюнуң үезинде илередириниң берге болуп турарында. Оларның уржуундан хөй белен продукцияны бракпап турар.

М. С. Горбачев. Силерниң ышкаш мындыг бүдүрүлгеге хүлээп алырының шыңгыы контролю турар ужурлуг. Силерниң заводуңар эки материалдар-биле үзүктелиишкин чокка хандыртынган турарынга сонуургалдыг бис. Чүге ындыг? Чүге дээрге подшипниктер бүдүрерин үстүр болза, бүгү улус ажыл-агыйы ногаараар апаар. Керээлерни бүдүрүкчүлер боттары чарып турар амгы байдалдарда мынча деп медеглээр эргелиг силер: херектиг металлды бербейн турар дыр силер — чагыгны хүлээп албас бис. Курлавырларны колдадыр алырын хандырар ужурлуг күрүне чагыын подшипниктерге хамаарыштыр берип турар болгай. Ынчангаш силерниң эргенер улгаткан.

Бүгү-ле чүүлдер дорзаа-на өскерли бээр деп бодавайн дыр мен. Металлургия эде тургустунар ужурлуг, силерде база хөй чүүлдер чаартынар ужурлуг. Ынчаарда ажыл-херек экижир апаар. Мынчаар чугаалажып турары ышкаш, байдалды чоокку үеде өзертептеривиске бүзүрээр мен. Байдал контрольдан дашкаарлай бээрин болдурбас бис. Бүгү машина тудуушкунуң чаартырының айтырыгларын ам шиитпирлеп, чуртталга тулуун дүргедедирип, аъш-чем-биле, өске-даа барааннар-биле хандырылганы экижидерин күзеп турар бис. Дүрген бурунгаарлаарын күзеп турар бис, ону чедип алыр тулээде, эргежок чугула бүгү-ле чүүлдерни кылыр херек. Ынчалзажок бүгү-ле моондактарны хары угда ажып эртери берге болгай, ынчангаш ону дараалаштыр чайгылыш чокка кылыр херек.

Н. Ф. Линева, слесарь. Бистиң ажыл-херектеривисти маңаа, цехке келгеш, сонуурган көрүп турарыңарга өөрүп тур бис, Михаил Сергеевич. Ажылчыннар-биле хаңдыр чугаалажып, сүмележип турар-дыр, Силер.

М. С. Горбачев. Ажылчын кижиниң амыдыралын, оон сагыш-сеткилин, херегцелдерин хандыр билип алыр херек, оон башка шын политиканы ажылдап кылыры, шын шиитпирлерни хүлээп алыры берге деп бодаар мен. Амгы үе дээрге бедүүн эвес үе-дир, ол бистерниң шуптувуска хамааржыр. Бир улуг завод дугайында солунга мынчаар бижээнин чоокта чаа номчудум: январьда болгаш февральда ажылчыннар эвээш ажыл төлевирин алган. Кажан ажылчын кижи эвээшти алырга, хомуданчыг болгаш таарымча чок болбайн. Ынчалзажок рубль ажылдап алдынмаан болза, ону долузу-биле канчап төлээрил? Ажыл төлевири продукцияның өзүлдезин-биле холбашпаан болганда, ол «саазыннарга» чүнү ап болурул ынчаш? Мындыг чүүлдү билир болгай бис: акшаны ажылдап алган, а магазинге баарга, кайы-бир херегләэн чүүлдер чок болур. А чүге ындыгыл дээрге, моон мурнунда мындыг принцип ажыглаттынып турган: продукцияны берген азы бербээн-даа бол, шынары эки азы багай-даа бол, — акшаны дөмей-ле алыр. А түңнелинде чүл? Курлавырлар үнген, күш-ажыл чарыгдаттынган, акшаны төлеп берген, а барааннар чок. Ынчаар чурттап болур бе ынчаш? Ынчаар чурттап болбазын билдингир. Чамдык заводтарны кезек када хлап каар чыгы турдувус. Амыдыралга ажыглаар кылдыр Бакуга бүдүрген соодукчуларны чижек кылдыр ап көрээли. Оларга чоннуң кандыг-даа сонуургалы читкен болгаш ол соодукчуларны садып албас апарган турду. Бүдүрүлгени соксадып каан. Оон соонда соодукчуларның эки хевирлерин завод алгаш, оларны сайзыраткан болгаш ам ооң соодукчуларын чурттуң иштинге-даа, даштыкыга-даа чедиишкинниг сайгарып, валютага-даа чедирип ап турар апарган.

Бүгү-ле чүүлдерни кылып шыдаар бис, эштер. Талантылыг кижилер чуртта хөй. Күчүлүг эртем, бедик мергежилдиг ажылчын анги бар. Ынчаарга ажыл-херекке хамаарылганы өскертир херек. Ол дугайын дорту-биле чугаалап турар бис: шуптувус үре-түңнелдиг ажылдаар, сагыга-чурумну быжыглаар ужурлуг бис — оон өске орук шуут-ла чок-тур. Реформа чогум-на олче угланган.

Силер амгы үеде эки ажылдап турар-дыр силер. А кажан чаартылганы доозуптарыңарга, чаа дериг-херекселдер бар апаарга, ажылдаар чаа черлер тыптып келирге, ынчаарда хол-биле кылыр ажылдар эвээжей бээр болгаш ажыл-херек улам экижир апаар. Эрги цехтерге болгаш чаартынган цехтерге база чордувус. Чаа станоктарда ажылдап турарларның сагыш-сеткили база иллең-не чаартынган-дыр.

Н. Ф. Линева. Чыып эптээр автоматтарны Куйбышевтен биске чорудуп берип турар, а олар биске таарышпас-тыр. Бистиңге кылдынган дериг-херексел-биле эвээгде ийи муң подшипниктерни, а Куйбышевтиң-биле — 1 200 — 1 300-тү бүдүрүп турар-дыр бис. Оларның чаңгыс машиназын ийи ажылчын, а бистиң машинавысты чүгле чаңгыс кижи башкарып турар.

М. С. Горбачев. Эргижирээн продукцияны бүдүрери ажык чок болзун дээш амгы үеде экономиктиг чаа механизмнерни шуптувус дем-биле тургузуп турар болгай бис. Силерге мынчаар чугаалап көрейн: херектиг, эргежок чугула улуг херекти, ынчалзажок нарын херекти эгелээн бис. Бистиң эде тургустунуушкунувус чамдык кижилерге таарышпайн турар болгаш ону моондактаарын күзеп турарлар. Эде тургустунуушкунуң хереэ бар бе? деп чигзиниишкинни кижилерниң медерелинге кирерин оралдажып турарлар. Бот-орулга-чарылганы, күрүне хүлээп алыышкынның ажылчын ангыга албадап турар деп чугаалап турарлар. Арага садарын кызырып каап. Эртемниң бот-орулга-чарылгаже кирген интеллигенцияның сеткилин хомудаткан. Эргелел аппарадын кызырып турар. Ол аар үүрге-чүъкке ниитилел шыдашпас деп элдээртип, бар-ла шаа-биле оралдажып турарлар.

Амгы үеде амыдыралга боттандырып турарывыс хемчеглерни совет кижилер шын билип турар деп бодаар мен. Ол хемчеглер бүгү ниитилелге херек. Кадрларны чаартырының чорудулгазын моон мурнунда чуртка соксаткан турганы билдингир болгай. Ынчангаш кадрларда тапталыышкын хевири тыптып келген турган. Удуртукчуларның ниитинден чамдык кижилер мынчаар бөзин бодап турар апарган турган: олар чоңга эвес, а чон оларга бараан болуп турар. Бүгү чүүлдерни боттарының чогуур туружунга тургузар ужурлуг демократия ынчангаш херек болу берген. Чурттуң ээзи — чон. Кым аңаа херегил дээрзин ол бодү билир. Эки кижини ол хомудатпас. Аңаа идегеп, кижилерниң сарыылдыг угаанынга даянып бис. Төөредикчи, хоозун чулгурукчулар тыптып кээп магат чокла харын, ынчалзажок олар чурттуң салым-чолун тодаргайлап шыдавастар.

Экономиктиг реформаны чүге кыла берген бис? Чүге дээрге кижилер санап эгелезин, бүдүрүлгени хөгжүдеринге, планнарны чугаалажып көөрүнге сонуургалдыг киришсин дээш. Кижилерни хайгааракчылар болдуруп болбас. Бүгү бергелерни ажып эртер болгаш бурунгаарлап черле шыдаар бис деп бодаар мен. Ажылчы чоннуң деткимчезин билип турар бис.

Үннер. Ол черле шын, Михаил Сергеевич. Ындыг политиканы деткип турар бис! Чуртта болдуулп турар чаартылгалар бистиң сагыш-сеткиливиске таарыжып турар. Ажылдаар күзел улам-на улгаткан!

М. С. Горбачев ажылчыннарның күш-ажылының байдалдарын, ажыл төлевирин, чурттаар бажыңнар талазы-биле байдалды, столоваяның ажылын сонуурган.

Г. В. Татаринова, контролер. Элээн экижий берген, Михаил Сергеевич.

Т. В. Матвеева, ажылчын. Михаил Сергеевич, чурттаар бажың чедишпес болган ужурунда хөй аныяктар заводтан ам-даа чоруп турар-дыр. Бистиң кыстарывыс бо турлар. Оларның чамдыктары ниити чурттаар бажыңында чурттап турар.

М. С. Горбачев. Бо дугайында силерниң удуртукчуларыңар-биле тодаргай чугаалажып көрдүвүс. Чурттаар бажыңнарын тудар талазы-биле күчүлерни амгы үеде заводтуң бодунга улгаттырары база чүгула. Тудуг-монтаж салбырының силерде бары дыка эки-дир, чурттаар бажыңнарының айтырыын шиитпирлээринге ол дузалап турар. Планнары база багай эвес-тир. Ынчалзажок ам-даа эки ажылдаар херек.

(Тоңчузу 2-ги арында).

ЧОГУУР НЕГЕЛДЕ АМ-ДАА ЧОК

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга уткуштур

Эде тургустунуушкунуң кол звенозу чер-черде партия эге организациялары болур. Оларның эде тургустунуушкунну удуртуп турарының талазы-биле отчёттары партия хуралдарынга дыңнаан, ол хөй талалыг ажылдың чер-черде канчаар чорупп турарын чугаалажып, анализин кылган.

Барыын-Хемчик районда беш партком, 27 партия эге организациязы бар. Партия эге организацияларының бюроларынга эде тургустунуушкунуң бүгү байдалдары билдинген. Эрткилээн отчёттуг хуралдарга моон соңгаар канчаар ажылдап, чурттаарының дугайында чугаалашкан. Күш-ажылчы коллективтерде чөвүлелдер тургустунмаан, тургустунган-даа болза, олар чүгле саазын кырында болуп турар.

Күш-ажылчы коллективтерни демократчыдарының ажылы кошкак чоруп турар. Совхозтарда партком секретарьлары совхоз директорларының чүү дээрин манап орар чоруктар бар. Ынчалза-даа партком-биле совхоз директорунуң аразында харылзааларының экижип турар чиңзээн «Хемчик» совхозтан көрүп болур. Соолгу ийи чылда совхоз (партком секретары М. Д Саая) күрүне мурнунга планнарын күүседип, орулгалыг ажылдап турар болу берген. Партком-биле совхозтуң дирекциязы харылзаалыг, чаңгыс аай, демниг ажылдап турарындан эки түңнелдер чедип алдынган.

Барыын-Хемчик районнуң дыка хөй күш-ажылчы коллективтери бо чылдың январь 1-ден эгелеп бот-орулга-чарылга болгаш бот-акшаланыышкын-биле ажылдаарынче кирген. Бо ажыл «Тыва даг-дүгү» комбинатка организастыг чорутунган. Комбинаттың парткому (секретары А. Н. Шулепов) бо ажылды багай эвес удуртуп турар.

Кызыл-Мажалыктың № 2 школазында (Г. С-М. Иргит), АКМК-741-де (Ч. Л. Чаяпхө), райкүүскомнуң иштиниң херектер килдизинде (А. О. Комбу), суттарылга системаларының эргелелинде (В. П. Шалгинов) районнуң херегленикчилер ниитилелинде (В. С. Шоймуу) болгаш өске-даа чамдык коллективтерде партия эге организациялары эде тургустунуушкунну багай эвес удуртуп турар. «Шекпээр» совхозтуң Суг-Кажаа суг-бараан фермазында (секретары Т. Д. Саая) эде тургустунуушкунну удуртуп турарында эки талалары бар.

Эде тургустунуушкунну удуртуп турарының дугайында партия эге организацияларында эрткилээн хуралдар элээн партия эге организацияларында ол ажылды эки-ле билбес, харын-даа херек эгелелин безин таптыг кылбас чүүлдерниң барын илеретген. Районнуң ыяш ажыл-агый черинде (С. Саая), эът комбинадында (М. Чамырыкпай), сан-хөө органнарында (М. Намнан), септелге-техниктиг бүдүрүлге черинде (Д. Кужугет), улус судунда (А. Миннахметов) район эмнелгезинде, Аянгаты, Аксы-Барлык ортумак школаларында эде тургустунуушкунну четпес удуртуп, ажыл-агыйны эргелеп башкарарын демократчытпайн турар. Районнуң көдээ школаларында партия эге организациялары шынар-даа, сан-даа талазы-биле өспейн турар.

Кызыл-Мажалыктың эът комбинадынга, Ак-Довуракның ажылчын хандырылга килдизинге «Тыва даг-дүгү» тудуг эргелелинге күш-ажылды эргелеп башкарарының чөвүлелдерин, партия эге организацияларын киириштирбейн, администрация черлериниң боттарының тургузуп алганы шын эвес. Ажылчын коллективтерге күш-ажылды эргелеп башкаарының чөвүлелдериниң соңгуткан кежигүннериниң 75 хуузу ажылчыннар, а чүгле 25 хуузу удуртукчу ажылдакчылар болган турарының дугайында сүме күүсеттинмейн турар.

Партия эге организацияларының кичээнгейиниң төвүнге кижи факторун, кижи дээш сагыш човаашкын турупп тур. Эде тургустунуушкунга хамааржышкан бүгү ажыл кижилерден хамааржыр, чүгле кижилерниң дорт киржилгезин-биле боттаныр чүве болганда, партия эге организацияларының кичээнгейи ажылчын кижи бүрүзүнче угланган турар ужурлуг.

Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының ажыттынарынга чедир эвээш үе арткан. Съездилер аразында болуп турар, партияның бо улут шуулганын партийжи, ажыл-агыйжы херектерге, эде тургустунуушкунуң чымыштыг, нарын херектеринге чедиишкиннер-биле уткуур дээш Барыын-Хемчик районнуң коммунистери, бүгү ажыл-ишчилери ажылдап турарлар.

Чкалов МАНДЫЫНЧЫ.

Улуг-Хем районга Эйлиг-Хем көдээ Советти тургузар дугайында

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң **доктаадыры болза:**

1. Улуг-Хем районга Эйлиг-Хем көдээ Советтиң Эйлиг-Хем суурга административ төптүг кылдыр тургузар.

2. Эйлиг-Хем көдээ Советтиң девискээрин киирген схема картаны барымдаалап тургузар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.
Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары В. КАЖИН-ООЛ.

Кызыл хоорай. 1988 чылдың март 9.

Беш чылдың кижилери

ЧУРУКТА: Кызыл хоорайда бир дугаар автобүдүрүлгениң аныяк чолаачызы Михаил Цыбин башкарган техниканың үрелиишкинин чокка ажыглап, кывар-чаар материалдарны ай санында камнап ап келген.

Бо чолаачы ырак черлерже үнүп, улус ажыл-агыйының хөй тонна чүъктерин аңаа чедирип берип, мактандыгларның санында кирип турар.

АТБ-де чолаачылар чарыжының бо аныяк мурнакчызы беш чылды чедиишкинниг доозар дээш, бодунга негелделиг ажылдап, планын ажыр боттандырып турар. Ында хоочун чолаачылар-биле бир дөмей, ол бодунуң шапынчы ажыл-ижин партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга алдар болдуруп, чылдың эрткен ийи айларының планнарын онаалдаларын база ажыр күүсеткен.

«Сүт-Хөл» совхозтуң Бора-Тайга салбырының ийи чүс чээрби ажыг чылгызы Чечектигниң Сарыглар-Адырында одарлап турар. Улуг чылгычы Моңгуш Даржаевич Нарын-оол салбырда эки ажылдыг чылгычыларның бирээзи. Ооң дузалакчызы Сарыглар Сарыг-оол база ол ажылынга улуг сонуургалдыг болгаш кызымак ажыл-ишчи болуп келген.

Бо малчыннар эрткен чылдарда бедик көргүзүглерниң болуп, чарышка тиилекчилерге санадып турганнар. Олар 1987 чылда хамык чылгызын эки одарладып кадарган, оларның баш саның улам өстүреринчедип ап, чүс башка онааштыр 98 баш кулунну менди алган. Бо чылда база бедиткен хүлээлгелерни алган. Олар чүс башка онааштыр тозан кулунну алыр сорулганы. Ынчангаш ажаалда, хайгааралды күштелдирип турар.

ЧУРУКТА: чылгычылар Моңгуш Нарын-оол биле Сарыглар Сарыг-оол.

Сидор ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

АЖЫЛЧЫН МОСКВАНЫҢ СӨЗҮ

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

Г. Д. Рохальская, мастер. Аныяк өг-бүлелерни хандырарынга АЧК дузалап турар.

М. С. Горбачев. Хөй коллективтер ол арганы ажыглап турар. Шупту дем-биле тударга, ажыл-херек бурунгаарлап турар.

Заводтуң девискээринге херээжен ажылчыннар-биле чугаалаштым. Оларның ниити 1944 чылдан бээр ажылдап турар болду. Оларга чаңгыс өрээлдерлиг квартиралар херек. Олар өг-бүле чок арткан, амыдыралы ындыг болган. Ажыл-биле чугаалаарга, тускай квартираларны оларның амга чедир албааны хомуданчыг-дыр. Амыдыралын тургузуп дээш аныяктарга чуртталга бажыңнарын база бээр херек, хоочуннарга база — олар ындыг эргени ажылдап алганнар. Үлетпүрнүң чаа бүдүрүлгелерин тударынга сонуургалдыг ам шеглээр, чуртталга бажыңнарын, үргүлдүр садтарын, эмнелгелерни хөгжүдеринге, чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, социал адырга херекселдерни хөйү-биле тускайлап бээр херек деп санап турар бис. Ол херекселдерни ам безин немеп берген бис. Хоорайларга, ажылчын суурларга хууда тудугну хөгжүдүп турар бис. Тударын күзээн кижилер хөй болуп турар. Ол эки-дир: чер-черде материалдарны ажыглавышаан, кижилер тудуп турар.

Цехтерни көрүп, ажылчыннар-биле беседа кылган соонда М. С. Горбачев завод эргелелиниң улуг залынга ажылчыннар-биле, бригадирлер, мастерлер-биле, цехтер начальниктери-биле, партия, профэвилел, комсомол активи-биле, каттыжыышкынның удуртукчулары-биле ужурашкан.

— Бүгү чурт мышкаш, силерниң заводуңар амгы үеде база чаартынып турар-дыр, бо дугайын бодум көөп бүзүреп көргенимге өөрүүр-дүр мен — деп, **М. С. Горбачев** чугаалаан. — Цехтерниң техниктиг чаартылгазы боттанып, ажыл-агыйның чорударының бот-орулга-чарылгалыг методтары шиңгээттинип, социал айтырыглар шиитпирлеттинип турар-дыр. Шиитпирлээр айтырыглар база хөй. Оларның чамдыызы эрткен үеден артып калган, чамдыктары амгы үеде — эде тургустунуушкунуң үезинде, экономиктиг реформаның боттанышкынының чорудулгазында тыптып келген. Ол черле ындыг болур-даа турган. Ынчаарга силер дүвүрээшинни чокка, харын-даа келир үеже сорук кириишкинниг көрүп, бүзүрелдиг бурунгаарлап турар-дыр силер деп бодап тур мен.

Каттыжыышкынның даартагы хүнүнүң дугайында сагыш салбышаан, хандыр бодап көрдүнген программага үндезилээш заводчуларның ажылдап турары эки-дир. Улуг коллектив бүрүзүнге, бүдүрүлге каттыжыышкын бүрүзүнге бодунуң хөгжүлдезиниң эртемге үндезилеп ажылдап кылдынган программазы турар ужурлуг. Ындыг программа болза техниктиг дешпилгениң айтырыгларын, бүдүрүлгени эде дериир болгаш чаартыр талазы-биле хемчеглерни, ол ышкаш бүгү социал айтырыгларны баш бурунгаар көрген турар ужурлуг.

Чаартылганы заводтуң үндезини-биле кылып эгелээни эки-дир. Чурттуң дериг-херекселдеринге, бодуңарның инженерлериңерниң болгаш ажылчыннарыңарның чогаадыкчы чоруунга даянып турарыңар улам эки-дир.

Хөй бүдүрүлгелерниң удуртукчулары амгы үеде техниктиг айтырыгларны дүрген шиитпирлээринче чүткүвүшаан, чүгле чаңгыс орукту хаая эвес көрүп — даштыкының дериг-херекселдерин канчап-ла хөйнү садып алырын күзеп турар. Ол дээрге байдалдан уштуурунуң аргазы эвес-тир. Кандыг-бир чүүлдерни, ынчалзажок эң-не эргежок чугула чүүлдерни садып ап болур-ла ыйнаан, а ынчаарга бодунуунга, чурттуң машина тудуушкунунга, бистиң инженер бодалывыстың чедиишкиннеринге колдадыр даяныр херек.

Бо талазы-биле хөй чүүлдер машина тудуушкунуңуң депшилгезинден хамааржыр. Чогум-на машина тудуушкуну чаа техниканы улус ажыл-агыйының бүгү адырларынга — чиик үлетпүрге, кедээ ажыл-агый бүдүрүлгезинге бээр, ачы-дуза чедирилгезин хөгжүдеринге, чуртталга тудуунга дузалаар ужурлуг.

Чурттуң машина тудуушкунуң чаартырының национал программазы бисте тургустунган болгаш боттанып турар. Ол программа бергезимээр эгелээн, ийе, ам-даа ээээш эвес нарын чүүлдер, удуртелиишкиннер ында бар болуп турар. Ынчалзажок боттанып эгелээн. Айыттынган планнарның күүселдезин хандырар дээш бүгү-ле чүүлдерни кылыр херек.

Чуртталга бажыңнары — силерниң эң чугула сагыш салыышкыннарыңарның бирээзи дээрзин билир мен. Ол дээрге бистиң ниити сагыш салыышкынывыс-тыр. Чуртталга бажыңнарының айтырыы бүгү чер болганда амгы үеде чидии-биле тургустунуп турар. Ону шиитпирлээри-биле ээээш эвес чүүлдерниң кылдынып турарын билир болгай силер. Ынчаарга социал айтырыгларны боттарыңарның кайы хире шиитпирлээриңерден хөй чүүлдер база хамааржыр апаар. Кандыг-бир чаагай кижи силерге бүгү-ле чүүлдерни кылып бээрин манавайн, бо талазы-биле хуузунда инициативалыг болуру эргежок чугула, социал талазы-биле таарымча чок кандыг-даа чүүлдер бүдүрүлгеге база аар согуушкунну таварыштырар апаар болгай. Бо херек улуг хемчээлдиг болгаш ону чаңгыс хүн шиитпирлээри болдунмас, ынчалзажок амдыгааштан эгелеп шиитпирлээр херек.

База бир чугула сорулга — дыш-чем барааннары-дыр. Бо талазы-биле кол чүүл болза кедээ ажыл-агыйның ишчилеринге улуг аргаларны бээри, кадык, социалистиг тывыгыр чорукту кургузеринге оларга моондактавазы, күш-ажылды организастаарының чаа хевирлерин деткиир болур деп бодаар мен. Кайда ынчаар кылып, керээниң өг-бүле болгаш өске-даа хевирлери хөгжүп эгелээн черлерде түңнелдер көскү болуп турар. А түңнелдер эки! Мурнуку хевээр бир демей аргаларлыг турган-ла, ол-ла черге, ол-ла техника-биле шөлдерниң болгаш фермаларның продуктулуун бүдүрүп чартык, ийи катап бедидип шыдаан.

Беш чылдың социал айтырыглары амгы үеде күш-ажылчы коллективтерде, ажылдаар черлерде дорту-биле шиитпирлеттинип турар. Завод чүнү-даа бүдүрзе — станоктарны азы подшипниктерни — ол бүгү кезиинде барып кайы-бир продукция болуп, чоп-та, кижиге катап чедип келир болгай. Ынчангаш экономиктиг реформаның үндезин сорулгазы — ажыл-ишчи бүрүзүнүң инициативазын оттурары, бодунун күш-ажылының бүдүрүкчүлүүн бедидеринге кижилерниң ажыл-агыйжы сонуургалын хөгжүдери болур. Бот-орулга-чарылга, керээлиг ажыл болгаш кооперативтиң база хуузунда күш-ажылчы чорудулганың бүгү хевирлерин хөгжүдери ол сорулгага барааш болуп турар.

Ховар материалдарны ажыглавышаан, чиижек чорукту ажыл-биле кылып турар чамдык кооперативтерниң көргүскени эвес, а күш-ажылчы болгаш ак сеткилдиг инициатива биске херек дээрзин билдингир деп, М. С. Горбачев онзалап демдеглээн. Бо сорулгаларга дүүштүр депшилгелиг үндүрүг онаалдазын доктаадып тургузар апаарын дыңнадып болур мен. Ол черле чоптуг болур деп бодаар мен.

Эде тургустунуушкун, экономиктиг реформа, ниитилелдиң демократчыдылгазы ээээш эвес берге, харын-даа чидиг айтырыгларны тывылдырып турар. Бүгү-ле чүүлдерни чер болганга дораан-на шиитпирлээри чедип алдынмас болбайн. Ынчангаш эде тургустунуушкунуң чорудулгаларын башкарарынга өөренир херек, эргелеп башкарылганы командылап, чагырар методтарындан ойталаарынче партияның принципиалдыг угланыышкынын боттандырарда кандыг-бир бергелерден, харын-даа частырыглардан безин корткан хереэ чок. Бо талазы-биле кол чүүл — кижилерге даяныры, кижилер-биле, күш-ажылчы коллективтер-биле сүмележири болур. Шиитпирлерни боттары хүлээп алырынга база өөренир херек.

Чер-черниң хөй удуртукчулары кандыг-даа айтырыг-биле Москвадан, төп органнардан дилег кылыр чаңчылдан амга чедир адырлып шыдаваан — кая чүнү бүдүрери, чүнү тарыыры Москвадан эки көстүр ышкаш кылдыр бодап турар. Азырадыкчы ындыг хөөннү бүдүрүлгелерде база болганчок-ла илергейлеп, кандыг-бир чедишпес чүүлдү үстүнден кажан чорудуп бээрин манап олурар. Күш-ажылчы эки коллективтерде безин ындыг хөөннер бар — дарга бар болганда, ол бодаар ыйнаан. Ындыг хөөннер «илчирбелеңчек» хевирлиг болу берген: ажылчыннар — директор бодазын дижир, директор болза хоорком азы күүском бодаар ужурлуг деп санап турар, а олар — төп органнарже көрүп олурар.

Демократчыдылга байдалдарында азырадыкчы ындыг туруш-биле эптежир черле арга чок. Ындыг туруштуң кайызын тыптып кээп турары черле билдингир. Мооң мурнунда удуртукчу чамдык кадрлар кижилер-биле сүмележирин күзевейн турганнар. Хөй чүүлдерни кабинеттерге шиитпирлеп келген. Шак оортан кижилерниң чаңчыктыышкыны тоомча чок, херекке албас чоруу тыптып келген. Ынчалзажок, эштер, бистиң чуртувус улуг, эгээртинмес материалдыг болгаш бойдус курлавырлар лыг, тергиин эки кижи күчүлүг бис. Эрги чаңчылдан өскээр чурттаар ужурлуг бис, өскээр чурттап шыдаар-даа бис!

Эде тургустунуушкунну ажылчын аңгының, бүгү чоннуң билгени болгаш хүлээп алганы эң-не кол чүүл деп бодаар мен. Ол дээрге дыка чугула. Апрель Пленумунуң соолунде барык үш чыл эрткен. Аар-берге-ле болган, ынчалзажок хуртү хөделип, бүдүрүлгеге, эртемге, кадр хандырылгазынга ажыл-херек бурунгаарлап эгелээн. Күш-ажылчы коллективтер бот-орулга-чарылгаже кирипкен. Чоннуң үнү бүгү чер болганга дыңналы берген.

Демократчыдылганың күчүзү дээрге эде тургустунуушкунуң эң-не идегелдиг күчүзү-дүр деп, М. С. Горбачев оон ыңай онзалап демдеглээн. Ол күчү ам-даа ёзулуг калбарбаан, ынчалзажок ылап-ла калбарар апаар. Сорулга болза эргелеп башкарылганың бүгү чадаларынга чоннуң бодунуң хөделиири болур. Күш-ажылчы коллективтиң чөвүлелинге, улус депутаттарының Советтеринге эки, ак сеткилдиг ажылдакчыларның соңгуттурары чугула, ынчалзажок ол кижилер бодап билир, инициативтиг, боттарының принциптерин камгалап шыдаар кижилер болур ужурлуг. Ынчуарда ажыл-херек эки чоруур апаар.

Бистиң ниитилеливисте демократчыдылганы чамдык кижилер бүзүрел чок көрүп, чоннуң бот-башкарылгазының дугайында бистиң чугаавысты тоол кылдыр санап турар. Ол чорудулганы чүгле чаа калбартып эгелээн болгай бис. Чоннуң чутаалап турары ышкаш, чурттап тургаш, көре бээр бис. Демократчыдылга сандаргай чорукту өөскүдже бээр чадавас деп хөй кижилерниң баштайгы үеде коргуп турганын сактып көрүңерем. Ынчалзажок кандыг-даа ындыг чүве болбаан. Харын-даа чон бодунуң инициативазын идепкейлиг көргүзе бээрге, ажыл-херек эки чоруп эгелээн, ажыл кылбазынга чаңчыккан кижилер безин шимчеп эгелээн.

Кижилер идепкейлиг, четпестерни контролюнга ап турар апарган. Командылап чаңчыккан удуртукчу кижи мурнуку хевээр ам дуржоктанып шыдавас, ажыл кылбастар, чалгаапайлар илерей берген, арагачылар коргар апарган. Бо угланыышкынны уламчылап көрээли. Хөй чылдар дургузунда мооңнелген тапталыышкынныг бүгү чүүлдерни арылдыр чайладыры эргежок чугула. А бот-орулга-чарылга-биле болгаш эртем-техниктиг депшилге-биле быжыглаттынган демократчыдылга — ниитилел чаартылгазының эң-не идегелдиг магадылалы-дыр.

Партия эде тургустунуушкунну эгелээнде, ол буурап дүжер деп, Барыын чүкте бүзүреп турганнар. Удуртулгада «чаа команда» кирген, кезек хөөреп, боттарының мурнукуларын шүгүмчүлеп каар — ооң соолунде бүгү чүве эрги хевээр болур. Хөй кижилер ынчаар кордап турган. А эде тургустунуушкун ол сөстер эвес, а боттуг амыдырал болуп, социализм чаартылгаже бүзүрелдиг бар чорууруп ам көрүп кааш, девидеп эгелээннер. Эде тургустунуушкундан чүү-даа бүтпес деп бистиң кижилеривисти бүзүредирин бүгү «радиоүннер» амгы үеде бүгү чалгыгларда оралдажып турар. Социализмниң амыдыралчы аргалыын болгаш шапкын хөгжүлделиниң хүлээп көөр көңгүс хөөн чок бодуп турар. Ынчалзажок ол халдаашкыннардан сезинмес бис. Эде тургустунуушкунну чүге калбартканып, кандыг сорулга-биле ону кылып турарын совет кижилер билир.

М. С. Горбачев чугаазының соолунде заводчуларның айтырыгларынга харыылаан.

Автоматтыг ролик-подшипник корпузунуң токарьлыг автоматтар эдикчизи **В. М. Порталнов** мындыг айтырыг салган: заводта 20 ажыг чыл ажылдап, дериг-херекселдер өртектериниң канчаар өскерлип турарын көрүп тур мен. Киевтиң станок-автоматтар заводунуң токарьлыг автоматтарының өртээ мооң мурнунда амгызындан беш катап чиик турган. Энергия ажыглалының, чигезиниң талазы-биле характеристикалары хевээр арткан. Өртээ чүге өскерилгени?

М. С. Горбачев. Дыка улуг айтырыгны көдүрдүңер. Силерниң шын, өртектерде — мөөнчеп садар өртектерде садып алыр, түрмектеп садар өртектерде дыка будалчак чүүлдер бар, аңаа хамаарыштыр хөй чижектерни айтып болур мен. Ынчалзажок машина азы станок чеже-даа өртектиг болза, ол мооң мурнунда бүгү кижилерге хамаан чок турган. Бо айтырыгны мооң мурнунда менден айтырбас турган ийик силер, чүге дээрге станоктар дээш төлевир ынчаарда ажылчыннарның ажыл төлевири-биле холбашпаан турган. Хөй кижилерге ол таарымчалыг болуп келген. А завод ам боду төлеп эгелээн — бот-орулга-чарылга ажылдап турар, ол эки-дир. Ынчалзажок силерниң сагыш човаашкыныңарга каттыжар мен. Оон-даа хөйнү чугаалаайн: өртектерниң реформазы чокка экономиктиг реформа бурунгаарлавас. Өртектер тургустунуушкунуңуң реформазы ам белеткеттинип турар. Улус ажыл-агыйы он үшкү беш чылче чаа өртектер-биле кирер деп билип турар мен.

Каттыжыышкынның күш-ажылчы коллектив чөвүлелиниң даргазының оралакчызы Социалистиг Күш-ажылдың маадыры **П. А. Виндюков** сөс алган. Бистиң бүдүрүлгевиске Силерге байыр чедирер арганы болганывыска өөрүп тур бис, Михаил Сергеевич. Силерниң келгениңерни, коллектив-биле ужуражыышкыныңарны ажылчыннарның үндезин эрге-ажыктарынче СЭКП ТК-ның кичээнгейи, эде тургустунуушкун өзүп, калбарзын дээш сагыш салыышкыны кылдыр санап тур бис.

Эде тургустунуушкун бистиң заводта база бергезимээр, ынчалзажок торулбас кылдыр чоруп турар. Бергедээшкинден завод эде тургустунуушкунуң ачызында уштунуп үнүп шыдаан. Байдалды ам эткен бис, ынчалзажок кылыр чүүлдер ам-даа хөй. Эде тургустунуушкунну канчаар кылыр дугайында инструкцияларның чогу эки-дир, бисте эде тургустунуушкун сеткил-чүрээвистен боттанып турар.

Бистиң кылып шыдаан кол чүүлүвүс болза бодувустуң күжүвүске бүзүрел чок чорукту ажып эрткенивис, перспективаны көрүп билир апарганывыс болур. Тургустунган айтырыгларны бистен ангыяа кым-даа шиитпирлеп бербес дээрзин тодаргай угаап-билип турар апарган бис, ынчангаш бөгүн заводтуң бүгү цехтеринде, бүгү салбырларда кижилер таарымча чок чүүлдерге шүшпең чорукка болгаш таптаашкын үезинде тывылган өске-даа четпестерге удур демиселче дидими-биле кирип турар апарган.

Заводта болуп турар чаартылгаларга улуг рольду партия организациязы ойнап турар. Коллективти башкарып шыдаар, шимчеңгир дыка хөй кижилерни соолгу үеде бүгү дешпилгеге дешпидип үндүрген. Ажыл-херекке ажылчыннарның хамаарылгазы база өскерилген. Социал айтырыгны боттандырарынче заводтуң кирипкени улуг ужур-дузалыг болган — чуртталга бажыңнарын тудары көвүдээн, завод стадионун эде дерээн, заводтуң чемненилге комбинады эде кылдынып турар, чаа пионер лагерин бо чылын ажыглалга кирер. Ол база-ла эде тургустунуушкунуң демдектери-дир.

Ам-даа заводта хөй болуп артпышаан эрги дериг-херекселдер заводтуң хөгжүлдезинге шаптык болуп турар. Совет эртемденнериниң 15 чыл бурунгаар кылганы вакуум суугузунда термист болуп ажылдап турар мен. Ол дыка эки агрегат чүве, ындыг-даа болза ол дээрге заводтуң термиктиг бүдүрүлгезинде бежен чылдардан бээр шиңгээдип келген техниктиг чаа чүүлдериниң дың кара чаңгыс чүүлү-дүр. Продукцияны делегейде эң тергиин деңнелдерге чедип турар кылдыр бүдүрер арганы биске бээр амгы үениң техниказын эртемденнер дарый чогаадыр ужурлуг.

База бир чүүлдүн дугайын чугаалаар бодап тур мен. Завод чуртталга бажыңнарын хөйнү тудуп турар, ынчалза-даа тудуг шөлүн заводтан дыка ыракка тускайлап турар — оруунга дөрт шакты чарыгдаар-дыр бис. Оон түңнелинде кижилер бүдүрүлгеден үнүп чоруп турар, хөй кэът 130 бажың чуртталга фондулуг заводка кадрлар доктаамал чедишпейн турар. Моссовет эде тургустунуп, тудуг кылыр участок тускайлаарда заводту бодап көөр боор деп идегел бар.

М. С. Горбачев. Силерниң ажылчын саналыңар, Павел Алексеевич, биске дыка чугула болуп-тур. Эде тургустунуушкуннуң политиказы ажылчыннар ортузунда быжыгып турар дээрзин силерниң чугааңардан билдим.

Чуртталга бажыңының дугайын шын чугаалап тур силер. Ол айтырыгны Моссовет шиитпирлээр ужурлуг. Москвада — транспортта-даа, садыгда-даа, амыдырал ачы-дузазында-даа дыка хөй социал айтырыглар мөөннелген-дир. Бо он чыл дургузунда, Москваның 850 чылынга уткуштур, ажыл-херекти экижидер деп сорулга бар. Ылангыя ачы-дуза чедирер черлерге дыка хөй бажыңнарны найысылалдың төвүнге бээр, кафелерни, ресторааннарны, столоваяларны, чем чиир каантар черлерни ажыдар деп бодал бар.

Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры хоюглакчы **Н. М. Мотова** чугаага киржип берген. Бистиң бөгүнгү ужуражылгавыс партияның, бистиң чуртувустуң амыдыралынга харылзаалыг үе-чадада — партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга белеткелдиң үезинде болуп турары чугула-дыр. Бергелер бар-даа болза, завод коллективи бирги чартык чылдың планын хуусаа бетинде, партконференцияның ажыттынар хүнүнге чедир күүседир деп бедиткен социалистиг хүлээлгени алган. Бо дээрге биске онза чугула пункт болур. Хүлээлгени ёзу барымдаалап албаан болгай бис. Бүгү чүвени бодап, санап турган бис.

Заводтуң эде тургустунуушкун оруунче шилчээни бодунуң эки өзүмүн бере бергенин дээрзин бөгүн чугаалап болур бис. Аңаа бүдүрүлге дугайында чаа Хоойлу идиг берген. Бо чылдың январь бирден эгелеп чугула айтырыгларны дидими-биле шиитпирлээр, келир үеже улуг бүзүрел-биле көөр апарган бис. Чаңгыс чүүлден — керээлиг хандырылгадан өске боттарывыстың даалгаларывысты күүседип турар бис. Ол чорук чүгле бистиң буруувус-биле эвес, бистиң дыка хөй хандырыкчыларывыстың, ылангыя биске чогуур үезинде металл, чугула дериг-херекселдер бербээн черлерниң буруузу-биле болуп турары хомуданчыг. Бис хая-даштыг-даа болза андара каантар бис, ынчалза-даа — заводта эде тургустунуушкун чоруп турар, а хандырылга адыры хожудап турар.

М. С. Горбачев. Заводта ам эң кол чүүл — техниктиг эде дериишкин болгаш социал адырны хөгжүдери деп бодап тур мен.

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң делегады хептекчи-дарган **А. Е. Афонин** мынча дээн: Өөредилгениң, кадрлар белеткелиниң айтырыгларынга чугаалашкан СЭКП ТК-ның Пленуму чоокта чаа болуп эртти. Хөй чүүлдү бодап шыдаар, ылаптыг шиитпир үндүрер кижилер эде тургустунуушкунга херек болуп турар.

Бо талазы-биле мен тодаргайы-биле чүнү кылып турар мен? Бистиң № 11 ПТУ-вуска, шефтеп турарывыс школаларга үргүлчү барып турар кижи мен. Өзүп орар салгал-биле чугаалажыры менээ солун дээрзин дорт чугаалаайн. Олар база сонуургалдыг боор деп бодаар мен. Аныяктар ажыл дугайында, ниити амыдырал дугайында хөй-ле айтырыгны салып турарлар. Ындыг беседалар биске херек. Биске каар ажылчыннарга-даа, оларга-даа херек. Бис бот-боттарывысты ынчан эки билчип алыр бис, а ниитизи-биле билчип алыышкын — ол дээрге кайгамчык улуг күш-тур.

Соолгү ийи чылдарның өскерлиишкиннери чүл? Демократчыдылганы быжыглааны, ажык-чарлыг чорукту калбартканы — эң кол чүүлдер-дир. Бо чүүлдер дээрге ажылчыннар коллективтеринде аңаа сөстер болгаш күзелдер эвес, ол дээрге ажыл, ажылчын харылзааларының чаа, улам хостуг деңнели-дир.

Бис бодувус бригадирлерни, цех. начальниктерни соңгуп алган бис. Ол дээрге бүдүрүлгени башкарарынга ажылчын кижиниң саавын кырында эвес, а ажыл-ишчи киржилгезиниң боттуг илерээшкини-дир. Ол чүгле сагылга-чурумну быжыглаар, харысалганы бедидер эвес, харын кол-ла чүүл — ажылчын кижиниң санал-оналы, бот-идепкейи коллективке херек болгаш аңаа чугула дээрзинге ооң бүзүрелин бадыткап турар.

Ажык-чарлыг чоруктуң болгаш демократчыдылганың байдалында бистиң чедиишкиннеривис база частырыгларывыс болгаш бергелеривис улам-на тода көскү-дүр. А соолгу чүүлдер черле четчир. Металлдың шынары чавыс болуп артып турары бистиң шиитпирлээр айтырывыс ол. Чижээлээрге, Челябинскиниң металлургия заводу эки металлды берип турар. Новокузнецкиниң металлургтары ону чүге ынчаар кылып болбазыл деп айтырыг тургустунуп келир: бо чылын олар биске шынар чок металлды беш вагонну чорудуп бердилер.

Бистер, дарганнар, бодувустуң коллективтиг чагаавысты ажылчын-металлургтарга чорудар деп шиитпирлээн бис, олар бистиң билип, ажыл-херекке хамаарылгазын өскертиринге бүзүрээр бис. Ажылчын ёзу-биле ындыг болур-даа ужурлуг. Ниитизи-биле бисте бергелер бар. Ынчалза-даа бистер, чүү дээр чүвел, чепсээвисти дужаап бербейн-дир бис. Бистер ажылдаар деп күзелдиг бис, шыдаар-даа бис. База бодувустуң ажылчын хүлээлгевисти күүседир бис.

М. С. Горбачев. Силерни дыңнап олура, мен бодумга база катап айтырыг салып олур мен: эде тургустунуушкунуң дайзыны кайдал? Бистерниң боттарывыста-дыр. Кым кандыгыл дээрзин эде тургустунуушкун илередир. Ийет, бис байдалдарны өскертип тур бис, ынчаарга байдалдар база бисти өскертип турар-дыр. Кым-на эде тургустунарын күзевес болдур, оруктан чайладыр херек. Маңаа черле принципиалдыг болур херек.

Силер бүдүрүлгеге демократияны хөгжүдери дээш шын ажылдап эгелээн-дир силер. Ол шугумну уламчылаар херек. Ындыг шаап халдаашкын кым-бир кижиге таарышпас болбайн аан. Ынчалза-даа дорт чугаалаар мен: бистиң бүгү-ле политиканывысты ажылчы чоннуң эрге-ажыы дээш боттандырып турар болгаш ол угланыышкынны быжыы-биле тудуп көрээлиңер. Бир эвес бюрократизм эгелээн чаартылгаларны база катап доктаадыптар болза (а ындыг чүүлдер тургулаап), ол чуртка өлүмнүг чүүл болур. Ынчангаш мурнувуста шыңгыы-ла демисел туруп турар.

Беш чыл планын күүседири дээш бистер чүнү кылган бис? — деп, бүдүрүлгениң кол корпузунуң партбюро секретары **Ю. М. Давыдов** чугаалаан. Керээлер ёзугаар хандырылга күүселдезин бир-ле дутаарында цех чүс хуу кылдыр чедип алган. Алыс түңнел барымдаалап төлээр ажылче бригадалар шилчээн, ол чорук дораанна бедик ажыктыг чорукту бере берген. Кым канчаар ажылдап турарын, кым оларга херегин, а кым херек чогун — ажылчыннар ам боттары-ла көре берген. Мастерлерни база ажыл-ишчилерниң шынарларын көрүп соңгуп ап турар, мастерден анаа-ла ойталаар чорук база таварышкылаар.

Биче сериялар цегиниң транспортировщиги, цехтиң күш-ажылчы коллективиниң чөвүлел даргазы **А. А. Калюжин** мындыг айтырыг салган: күш-ажылчы коллектив чөвүлелиниң уставын чогаадып кылыр эрги бе? Ажылчы инициативаны, чөвүлелдиң эргелерин кызыгаарлай бээр кандыг-бир инструкция хевирлиг, ындыг уставты чогаадып кылыптар ийне деп айыылдыг бар.

М. С. Горбачев. Бистиң экономиктиг реформавыстың үндезини, бүдүрүлге демократиязы тургустунар ужурлуг үндезин — Күрүне бүдүрүлгезиниң дугайында Хоойлу бар. Ол Хоойлуда күш-ажылчы коллективтиң эргелерин болгаш хүлээлгелерин тода айыткан. Ынчаарга, ол Хоойлуга чамдыктар «хомут» кедире каантарын, бүдүрүлгелерни база катап командылап эгелээрин оралдажып турар. Чок, эштер, Хоойлуну эдерин, үрээрин кымга-даа чөпшээрепбес болбас. Хоойлуну хүндүлээр болгаш шыңгыы сагыр херек.

Кандыг-даа инициативаны бооп тудуп каар дээр болза, күзезе чүс-чүс уставтарны, чүс-чүс инструкцияларны чогаадып ап болур. Ажыл-биле чугаалаарга, дыка хөй кижилер инструкция ёзугаар чурттап чаңчыгып калган, оларга ынчан дыш болур. А эрги аппарат дыка хөй инструкцияларны эндере үндүрүп каапкан. А түңнели чүл? Ам бот-орулга-чарылганың салдары-биле, демократчыдылганың түңнелинде инициативаның хады, сөстерниң эвес, саазыннарның эвес, а боттуг ажыл-херектерниң хады — адаандан болганчок-ла көдүрлүп турар-дыр. Эде тургустунуушкуннуң ийиги чадазының онзагайы ында.

Заводтуң ажылчыннары-биле байырлажып чоруп тура, М. С. Горбачевтуң чугаалааны болза: бистиң силерниң-биле аравыста карышкактар чогун көрүп тур мен. Партия биле ажылчын аңгы эде тургустунуушкунуң мурнуку одуруунда чоруп орар болгаш СЭКП Төп Комитеди бо хүнгү ужуражыышкынны шиитпирлиг шавар халдаашкынның мурнунда шакты деңнеп алырын кылдыр көрүп турар. Кол-ла чүве — силер болза ээ болуп, күш кирип турар-дыр силер, бот-орулга-чарылгаже, боттускайлаң чорукче, бот-боттарының хамаарылгазының нормаларын демократчыдарынче чүткүл тыптып келген-дир. Шак-ла ынчаар тудар херек: чурттуң салым-чолу чоннуң холунда, силерниң ажыл-херээңерде болгай.

Силерниң заводуңарның коллективиниң барык чартык кезии херээженнер болуп турарын билир мен. Бистиң ужуражылгавыс Март 8-тиң бүдүүзүнде болуп эртип турар. Ынчангаш бо үени ажыглааш, частың шак бо кайгамчык байырлалы-биле херээженнерге чүректиң ханызындан байыр чедирейн. Силерниң шуптуңарга чедиишкиннерни күзедим!

М. С. Горбачев-биле кады заводка СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, секретары, СЭКП Москва хоорkomунуң бирги секретары Л. Н. Зайков чораан.

(СЭТА).

ЧАГЫГДАН КИИРЗИН, КЫЛЫП БЭЭР

Чадаана хоорайда үлетпүр комбинадының өг кылыр цехиниң кылган өглерин республиканың кайы-даа булуңнарында көрүп болур. Цехте 15 ажылчын бар. Эрткен чылын 120 өгнү бүрүн дерип кылгаш саткан. Оон бүдүрүлге 563 муң рубль орулганы алган. Чылда план 130 өгнү кылыр. Мооң алгаш көөрге, бүдүрүлге 10 өгнү чедир кылбаан-дыр. Мооң чылдагааны чүдел? Чагыглар эвээш. Бо чылдың эгезинден бээр Улуг-Хем районнуң «Ак-Туруг», Каа-Хемниң «Ленинчи оруук», Таңдыда «Коммунизмниң херели» совхозтардан 23 өг мыжы, бүрүн дериг-херекселдерин кылып көрүңер деп чагыг кирген.

— Бүгү Тывада өг чедишкени ол чүве ийикпе, азы совхозтар бот-орулга-чарылга, бот-акшаланыышкынче кирген-биле холбаштыр бистиң кылып турарывыс өг херекселдериниң өртээ аар деп бодааш, чагыг киирбейн турар чадавас — деп, Чадаанада райүлетпүр комбинадының директору Идам Докур-оолович Ооржак чугаалап турар.

Ынчаарга ам чагыглар-ла киирзин деп боттары база анаа-ла манап олурбас, бадырын талакы районнарның чамдык совхозтарынга барып, оларның удуртукчулары-биле малчыннарга өг дугайында айтырыгларны чугаалашкылаан, ынчалза-даа олардан чагыг кирбээн. Бүдүн цех баштай кирген чагыгларны кылып эгелээн. Бир эки чүүл болза, 30 өгнүң чүгле мыжыын кылыр деп шиитпирлээн. Чүге дээрге өг ханазы, хараачалары, ынаа, өскээр чугаалаарга, чүгле өгнүң марказын (мыжын) хереглээр ажыл-агыйлар, малчыннар турар. Ол нетелде-херетлелди өөренип көргени эки. Оон аңгыда бо бүдүрүлге 40 кудук казар дугайында база керээ чарган. Бот-орулга-чарылгаже киргенде арга-ла херек.

Амгы үеде хөй орулга алырының бир эптиг аргазы болза, продукцияның шынарын экижидери. Чадааның үлетпүр комбинадының кылып турары хараачаларының шынары багай дээр дугайында хомудалдар бары чажыт эвес. Амгы үеде хараачаны шуутайдан хырбалап кылып турар. Ону ынчаар кылыр деп технологияны үстүкү черлерден бадылап кааны ындыг. Хадыңдан хараача кылып болур, ынчалза-даа ынча хөй хадың кезерин комбинатка кым-даа чөпшээревес. Шуутай хараачаның үрелинчел болуру билдингир. Ооң хуусаазы ийи чыл, а өртээ 33 рубль. Хадыңдан хараача кылырга, ооң өртээ улут апаар, хол-биле чазап кылырга ындыг.

Өгнүң ханазын үк цех шарлаңдан чазап турар. Ону Улуг-Хем районнуң девискээринден чөпшээрээн, ол материал ам эвээжээн. Шаанда бистиң өгбелеривис өгнүң ханазын талдан кылып чорааннар. Бо цех ындыг материалдан хананы кылып болбайн аан, ынчалза-даа Хемчик унунда узун суук талдарны кезерин оларга чөпшээревес. Ынааларны дыт манзаны улам бичииледи дилдиргеш, станоктарга тырыкыладыр чондуруптарга, ынааның диаметри дөрт сантиметр болуп турар, ындыг ынааның хээрээ аажок, будук-даа таваржы бээр, бир өгге 90 хире ынаа херек, продукцияның шынарын хынаар комиссия цехтиң белеткээни ынааларның 20—30 хирезин (бир өгнүүндел) холуп кааптар. Ол база таарымча чок. Артык чарыгдалдар үнер.

Өгнүң эргии-хаалгазын харын таарымчалыг материалдардан — пөштен, шивиден кылыр. А өгнүң куру, базырыглар, ынаа салдырыктарын кылып турарының шынары черле эки. Ол чүүлдерге калбак кожаланнарны, тесьма дээр материалдарны, пресс баглаар шпагаттарны ажыглап турар. Өг ыяжындан аңгыда өгге эптиг бичии стол-сандайларны, үлгүүрге, аптараларны, комодту цех кылып турар.

Өгнүң кидизи база өске-даа дериг-херекселдери чокка чүгле өг ыяжының өртээ 358 рубль. Өг ыяжын аңгылап садар дугайында айтырыгны чоокта чаа СЭКП обкомунуң пленумунга бир малчын чугаалаан болгай. Ынчангаш ам Чадаанада үлетпүр комбинады өг ыяжын чүгле совхозтарга эвес, харын хуу чагыглар ёзугаар база кылып бээр.

Дадар-оол ООРЖАК.
Чадаана хоорай.

ШЕВЕРЛЕКЧИ ЗОЯ СЕНДИ

Кызылда тудугжу Нина Донгактың аныяктар бригадазы хавак кырында 133 аал ишти чурттаар бажыңны ажыглалга киирер дээш дүргедээшкинниг ажылдап турар.

Ол комсомолчу-аныяктар бригадазы өрээл бүрүзүнүң ханаларын деңдесан кылдыр, бедик шынар-биле күүседип турарлар.

Бо чылдың бирги кварталында тудуг-монтаж ажылдарын дүргедээшкинниг шалыпчы ажыл-иш-биле доозарын, партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязын бедик көргүзүглер-биле уткууруун ол аныяктар хүлээнип алган.

Оларның бригадазы эрткен ийи айда бедик көргүзүглүг болган. Ында аныяк шеверлекчи бүрүзү ажылга озалдап кээрин соксаткан. Хожудаашкын дээр сөс бисте шуут уттундурган деп бригадир Нина Донгак чугаалап турар.

ЧУРУКТА: ол бригаданың мурнакчы ажылчыны, бедик мергежилдиг шеверлекчи Зоя Түлүшовна Сенди.

Ондар ОХЕМЧИКТИН фотозу.

СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.)

Пленумунуң шиитпирлерин деткип турар

ЧҮҮЛДҮГЗҮНҮҮШКҮН

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң февраль (1988 ч.) Пленумунга СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң «Чаартылганың идеологиязын — революсчу эде тургустуушкунга» деп илеткелин солуннардан номчааш, улуг сеткил хаңышкын-биле чүүлдүгзүнүп деткээн мен. Михаил Сергеевичиниң ол чугаазындан тайбың темазын онзалавышаан. «...ядролуг чепсектиң кызыраарының дугайын дээди деңнелге кылдынган Вашингтон Керээзин чепсегзээшкиниң боттуу-биле дүжүрериниң эгези деп санап турар бис. Ындыг болурун, ооң уламчылаашкынның болурун чедип алыр дээш туржуп турар бис» — дээнинге канчап чөпшээрешпес бис.

Ол төөгүлүг, политиктиг, делегей ужур-дузалыг документиге ийи күрүнениң талазындан ат салган чорук — бурунгаар депшилгелиг бүгү кижи төрелгетенге келир үениң салгакчыларынга чырыткылыг аас-кежиин ажыдып берген. Бүгү-ле кижилер деңэргелиг, бот-боттарын чоок кылдыр билчип, демократчы болгаш хостуг чурттаарын кезээде күзеп, бодап чоруур болгай.

Массалыг узуткаашкынның чепсээ чок ындыг тайбың делегейни тургузарын үе негеп келген. Бо талазы-биле туруштуг болгаш бот-түр ажылды СЭКП социалистиг лагерьниң чурттары бир дем-биле могаг-шылаг чокка чорудуп турар.

Чөөн-Хемчик районда «Чыраа-Бажы» совхозтуң ажылчы чону, бүгү совет улус-биле бир дөмей, СЭКП-ниң даштыкы политиказын чүүлдүгзүнүп, деткип, он ийиги беш чылдың планныг даалгаларын чедиишкинниг күүседир, партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязын төлептиг уткуур дээш ажылдап турар.

Оолак КАРА-САЛ.
Чөөн-Хемчик район.

ИДЕГЕЛДИГ ЧҮТКҮЛ

Партия Төп Комитединиң Пленумунуң материалдарын солуннардан кичээнгейлиг номчуп таныштым.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң АКШ-тың президентизи Р. Рейган-биле ядролуг чепсекти узуткаарының дугайында дугуржулгага ат салганы делегей политиказынга, кижи төрелгетенниң төөгүзүнге улуг ужур-дузалыг болуушкун болган болгай. Дайын айыылын караам-биле көрген, аңаа кирипкен мен. АКШ-тың октааны ядролуг бомбадан Японияның Хиросима, Нагасаки хоорайларынга хөй муң кижилерниң узуткаттынганың, бо хүннерге чедир ооң халаптыг уржуунуң арлып читпээнин делегейниң депшилгелиг бүгү чону билир болгаш ону кажан-даа утпас. Шак ындыг халапты болдурбас дээш Коммунистиг партияның, Совет чазактың хүн бүрү ап чорудуп турар тайбың политиказының шынынынга делегей бүзүреп турар.

Бистиң партиявыстың быжыг тайбың дээш шиитпирлиг чорудуп турар даштыкы политиказынга байыр чедирип, бүгү совет улус-биле бир дөмей, ооң чедиишкиннерин деткип тур мен.

Алексей АДЫГБАЙ,
дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуну.

УГААН-САРЫЫЛДЫҢ ТИИЛЕЛГЕЗИ

«...Вашингтон керээзинге ат салдынганынга оожургаарының болгаш сеткил амыр олурарының чылдагааны турбас, америк администрациязы солун ээлеп, кезээ дээш туржуп турзажок антисоветчи, антикоммунистиг шуугаашкында кончуг салдарлыг барыын күштерниң аайынга кирип турар...» деп, СЭКП ТК-ның февраль Пленумунга М. С. Горбачев чугаалаан. Ону тайбың дээш демиселге совет кижи бүрүзүн сереммилелче, дембиг быжыг турушче кыйгы-дыр деп, билип турар мен.

Пленумнуң шиитпирлерин бүгү совет кижилерниң, делегейниң депшилгелиг чонунуң долузу-биле деткип турарынга каттыжып, аңаа өөрүүр мен.

Владимир СЕНГИИЖИК,
күш-ажылдың хоочуну.
Кызыл хоорай.

Коммунист дугайында чугаа

ТУДУГЖУНУҢ АЖЫЛ-ХЕРЭЭ

Февральдың эгезинде чывырлыг эртеннерниң бирээзинде, «чыткан хой тургуспас, чүстүг сиген сый баспас» деп чоннуң чугаалажыры ышкаш, ындыг оожум, топтуг, томааныг аныяк эр-биле ужуражып, чугаалаштым. Хандагайтының септелге-тудуг участогунда ажылдап турар дөрткү разрядтың бызанчы-тудугжузу Николай Данчанович Моңгуш деп кижи болду. 1978 чылдан эгелээш, Хандагайты суурга чаа туттунган болгаш септелгезин кылган чуртталга бажыңнарында ооң буянныг шевер холдары дегбээн ындыг чудуктар, оргалар, маңзалар, соңгалар, эжиктер, хаалгалар ховар деп сөглээр болза, частырыг болбас боор.

1979 чылда Н. Д. Моңгуш тудугжулар бригадазының бригадири апарган. Ынчан бригадага колдуунда 8-тен 11 чедир тудугжулар ажылдап турган, сөөлүнде ону ийи бригада кылдыр үскен, а Николай Данчановичиниң бригадазынга алды кижи арткан. Ооң № 1 бригадазы тудугнуң планныг онаалдаларын он бирги беш чылдың дургузунда үргүлчү ажыр күүседип келген, эрткен чылын бригадага күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 9.3 хуу өскен, 197 муң 900 рубльдиң септелге-тудуг ажылын кылган.

— Райкүүском ажылдакчылары чурттаар бир бажыңны бистиң бригадавыс чоокта чаа тудуп доосқан, ында ам чүгле богун аштаар, будуур, чугайлаар ажылдар арткан, ынчалза-даа төлевилелде көрдүнмээн черде — өске девискээрде туткан дээш, ол бажыңны «Тыва хамааты тудуг» трест хүлээп албас — планга кирбес деп турар сураг бар-дыр — деп, Николай Данчанович арай шыжыгып чугаалааш, оон ыңай мынча деп уламчылады:

— Кижиниң кылган ажылы элеп төнер эвес, планга киирер-киирбес-даа болза, белен бажыңны чон ажыглаар бээр-ле ыйнаан. Ам Хандагайты суурнуң мурнуу талазында микрорайонда чуртталга бажыңнары тудуп турар бис, бистиң черле тудуг кылып турар девискээривис ол чүве. Тудуг материалдары үзүктелип турганының ужурундан районнуң септелге-тудуг участогу ниитизи-биле эрткен чылдың планын күүседип шыдаваан. А бистиң № 1 бригаданың кежигүннери арага-лары ишпес, ажыл шагы үспес, чурум-сагылгавыс эки, бот-боттарывыска дузалажырывыс аажок, аравыста найыралывыс быжыг, ынчангаш чедиишкинниг ажылдап турарывыстың ужуру-даа ында чүве. Чижээ, коммунист Байыскылаң Доржуевич Кара-Сал ак сеткилдиг, кызымак ажылдап, ажыл-херек дээш бедик харысалгалыг болгаш үлегерлиг чоруун эш-өөрүнге көргүзүп, бодунуң дуржулгазын аныяктарга дамчыдып берип чоруур, ол — аныяк тудугжуларның: Алексей Дагбыш биле Кызыл-оол Ховалыгның дагдыныкчызы, оларның билиг-мергежилин шиңгээдип алырынга, сагылга-чурумнуг болурунга улуг салдарын чедирип келген. Мен бодум Тарас Кууларның дагдыныкчызы мен, аңаа бодум шыдаар шаам-биле дузалажып турар мен, ону ам партия кежигүнүнге кандидат кылдыр хүлээп алган.

Николай Данчанович Улуг Октябрьның 70 чыл оюнга тураскааткан Бүгү-эвилелдиң социалистиг чарыжынга эки түңнелдерни чедип алганы дээш СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, ВЦСПС-тиң болгаш ВЛКСМ ТК-ның база профэвилелдериниң Тыва областы чөвүлелиниң Хүндүлел бижиктери-биле шаңнаткан, эрткен чылда районнуң тудуг талазы-биле чемпиону — «1987 чылдың чемпиону» лентаның эдилекчизи болган.

1972 чылдан бээр партия кежигүнү Н. Д. Моңгуш хөй-нииити ажылынга идепкейлиг киржип чоруур. Тудугнуң болгаш үлетпүр тудуг материалдарының ажылчыннарының профэвилел обкомунуң кежигүнү, Өвүр районда септелге-тудуг участогунуң профкомун 6 чыл ажыг үеде даргалап келген. «Бо шагда партия болгаш чазак чоннуң амыдыралынче кончуг сагыш салып турар апарган үе-дир бо. Изигни изиг дивейн, соокту соок дивейн, кадыг ажыл кылып турар улуска дыштаныры болгаш эмнедири чугула, ынчангаш путёвка черле херек боор-дур. Бистиң тудуг участогунда 20 чыл ажыг үеде ажылдаан дыка хөй кижилер мынчага чедир чаңгыс-даа катап курорттарже путёвкалыг дыштанып чорбааннар. Мооң мурнунда чылдарда бисти путёвкалар-биле шуут хандырбайн турган. Эрткен чылын 5 путёвка келирге, оларны тудугжуларга арай боорда хуваагаан бис, ам бо чылын «Үш-Белдиржек» чүгле чаңгыс путёвка берген» деп, Николай Данчанович профком ажылының дугайын чугаалап орган, тудугжу эш-өөрүнге сагыш човаашкынын, сеткилиниң хомудаанын илеретти.

— Он чыл ажыг үеде арага амзап көрбээн — аараш, ону каттаан кижи мен, ооң ужурунда ынчалганы ол боор, мени арага ишпес чорук дээш демисел чорудар ниитилелдиң бистиң коллективте эге организациязының даргазынга база соңгуп алганнар. Кылыр ажыл дээрге баш ашкан чүве-дир ийин — деп, Н. Д. Моңгуш тайылбырлады. — Арагалаар чорук ажылга саатты, сагылга-чурумну саадарадыр чүве болганда, аңаа удур, ону болдурбас дээш элээн хөй боттуг хемчеглерни ап чорутканывыстың түңнелинде бистиң ажылывыс дыка шуудаан, кижилерниң амыдырал-чурттал азы база экижип турар боор-дур.

Николай Данчанович беш уругнуң адазы, оларның улуу — Ольга Кызылда педагогтуг институттуң белеткел курузунда, оон бичези — Франческа Назаровскиниң медицина училищезиниң бирги курузунда, Шораан биле Шолбан Хандагайты ортумак школазының 9-ку болгаш 10-гу класстарында өөренип турарлар. Эң хеймери — 5 харлыг Сылдыс садикте «сургуулдаар чер» чедишпес болганындан кырган-авазы-биле кады бажыңында «кичээлдеп» олурар, а ол уругларның авазы — Мария Байыровна район төвүнүң школазында дыка хөй чылдар дургузунда амыр эвес ажыл-ишти кылып турар ажылчын кижи болду. Шораан биле Шолбанка душпаанымга арай хомудаксаан мен, чүге дээрге ындыг магалыг ажылчын ада-иениң ажы-төлдери кайы хире өөренип турарын, ылангыя билиглерниң «дүлгүүрү» — оруу дылды, эртемнерниң «хааны» — математиканы, ол ышкаш физиканы болгаш эртем-билиглерниң оон-даа өске үнделиннерин кайы хире шиңгээдип ап турарын, хөй-нииити ажылынга идепкейин, моон соңгаар чүну чедип алыр дээн күзелин айтырып чугаалашкан болза, дыка-ла солун болур турган ийик, ынчалза-даа оларның-биле ужуражы бээр үе база турар боор дээрзинге бүзүрээр мен. «Шак ол хире ажылчын болгаш буянныг ада-иелиг турган болзумза, оларның ат-алдарынга төлептиг болур дээш, та кайы хире кылып өөренир мен ыйнаан!» деп бодал бо кижиниң бодун безин алдаргаар-ла сонуургадыр бээр чорду.

ЧУРУКТА: коммунист Николай Данчанович Моңгуш.

Мөңге МОНГУШ.

МЕХАНИЗАТОР ЯН ШАҢНАА

ЧУРУКТА: Өвүрде «Коммунизмче орук» совхозтуң механизатору Ян Яковлевич Шаңнаа «МТЗ-80» марказыг тракторну башкарып ажылдап турар. Ол бодунуң башкарган күчүлүг техниказы-биле кандыг-даа ажылды кылып бээр турар.

Эрткен чайын мал чемнериниң белеткелинге ол күжениишкинниг ажылдаан. Бо хүннерде кыштаглаарже мал чемнерин дажыглап турар. Бо комсомолчу механизатор эрткен чылдың түңнелинде бедик күш-ажылчы көргүзүглерлиг болуп, механизаторлар аразындан чемпион атты чедип алган.

Иван ДАМБАНЫҢ тырттырган чуруу.

«Шынга» чагаалар

ХОЖУДААШКЫНЫ ЧҮДЕЛ?

Барыын-Хемчик районнуң тудуг организацияларының январь айда ажылын түңнээн. «Тыва даг-дүгү» комбинаттың септелге-тудуг эргелели планын 113,8 хуу күүсеткеш, чарыштың мурнуку одуруунче үнген. Дээре көргүзүглерни «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжыышкынның АКМК-зы, Кызыл-Мажалыкта септелге-тудуг участогу, Ак-Довуракта № 3 орук-септелге-тудуг эргелели, орук-септелге-тудуг участогу чедип алган.

Чамдык коллективтерниң планын үскениинден ниитизи-биле район керээлиг ажылдарны 91 хуу, бодунуң күжү-биле кылыр ажылдар 84,2 хуу күүсеттинген. Кол тудуг организациязы — «Тыва даг-дүгү тудуг» эргелели керээлиг онаалдазын 77 хуу боттандырган. Бодунуң күжү-биле кылырын чүгле чартыын кылган болгаш 200 муң рубльдан чедир шиңгээдип албаан. Кызыл-Мажалыктың туулбу заводу база ындыг байдалдыг.

Эргелелдиң бүгү участоктары долу күш-биле ажылдаваан. Ажыглаалга кирер объектилерниң куусаазы узап, тудуг хожудаашкынныг болган. Трикотаж-даараныгга фабриказының 60 аал чурттаар бажыңы, Постоянный суурда № 137 бажың, универсалдыг магазин, эмнелге тудуу үезинде ажыглаалга кирбээн.

План күүсеттинмээниниң чылдагааны чүгле материалдар-биле четче хандырбааныңда эвес, ажылды организастаарында четпестер база бар. Хожудаашкындан уштунар дээш ажылын шугдунуп, үениң негелдезинге дүүштүр эде тургустунарын удурткучулар соңгаарлатпайн шиитпирлээри күзенчиг.

Александр ХЕРТЕК.

ӨЛ ХӨМҮР-ДАШ

Чадааның хөмүр-даш разрезинден кээп турар хөмүр-даштың шынары багай, ол довурак холуктуг болуп турар. Сугланган черден каскаңы кыппас, хөмүрээрип алгаш чыткаш, олчаан өжүп каар. Өзектеп оттулар мяштыг кижи-ле арай деп тургаш бичии куртгагларын одап турар.

«Алдан-Маадыр» совхозтуң автогаражының, интернадының, өске-даа албан черлериниң чаңында оваа хүл чыдар. Ырак черден хөмүр-дашты эккеп сөөртүрүнге чеже кывар-чаар чүүл чарыгдал үнмээн дээрил. Он-он тонна кыппаан хөмүр-даштың өртек-үнези та чеже чедип турар.

Разрез үжен ажыг совхозтарны, хөй-хөй уруглар албан черлерин, бүдүрүлгелерни хандырып турар. Бир эвес продукцияның шынарын экижиттпес болза, кыжын соокта чоннуң чаш ажы-төлү доңуп аарып-аржып-даа болгай. Кайы-даа ажылга шынар кол негелде эвеспе? Бо талазы-биле чаартылгаларны кылыры чүтүла апарбаан бе?

Григорий КОМБУ,
пенсионер.

БОДУНДАН НЕГЕЛДЕЛИГ

Бии-Хемниң Ээрбек суурда почта салбыры чоннуң чагыткан солуннарын, журналдарын болгаш өске-даа бижик-чагааларын саадатпайн чедирип бээр талазы-биле эки ажылдап турар. Саяна Павловна Өпей-оол бо салбырның эргелекчизинде он алды чыл ажылдап келген. Солун-сеткүүл номчувас, чагаа-бижик албас өг-бүле бистиң суурда чок. Барык-ла өг-бүле бүрүзү чагыдылгалыг. Ынчангаш харылзааның ачы-дузазы кижи бүрүзүнүң амыдыралында көскү черни ээлеп турар.

Улус депутаттарының Ээрбек кожээ Совединиң депутадынга коммунист С. П. Өпей-оол каш удаа соңгудуп келген. Чон-биле эвилелээлдек онаашкан ажылынга кызымак С. П. Өпей-оол 1988 чылдың солуннарынга болгаш журналдарынга чагыдылганы эки организастаан. Даандырган ажыл-херек дээш бодундан негелделиг эргелекчи үениң негелдезинге дүүштүр почта салбырының ажылын эде тургусканының түңнелинде солун-сеткүүлдерни чагыкчылар чогуур үезинде ап турар болу берген.

Макар БЮРБЮ.

СӨӨРТҮП ЭККЕП ТУРАР

Үстүү-Ишкинниң ээм-аргаларында ам эртен артеле шимээн-даашты апарган. Келир чылдың оалгазынга ажыглаар ыяш белеткелин Чадааналың ыяш ажылагыйының Сүт-Хөл участогу белеткеп эгелей берген. Участоктуң ажылдакчылары Сүт-Хөл районнуң күрүне албан черлеринге, школаларга, эмнелгелерге оттулар ыяшты керээ ёзугаар белеткеп берип чаңчыккан. Олар бо чылын ниитизи-биле 1500 кубометр ыяшты белеткээр хүлээлгелиглер.

Ажыл хайнышкынныг, ыяш белеткелинде дөрт звено ажылдап турар. Ийи трактор, дөрт моторлуг хирээ быжыглаттынган. Ыяш ажылагыйының ажылчыннары Үстүү-Ишкинниң, Хемчиктиң арга-арыгларындан чечэ дыттарны, теректерни токпак кылдыр белеткеп, бүдүүн аштап, санитарлыг ажылды база чорудуп турарлар.

Звенолардан Шыңар-оол Сарыгларның звенозу өскелерни мурнап турар. Трактористер Кертик-оол Моңгуш, Алексей Куулар белеткээн ыяшты үдүр-ла херегләэн албан черлеринге сөөртүп эккеп турарлар.

Бораш ОНДАР.
Сүт-Хөл район.

Бир чагааның изи-биле

АРГА ЧЕРЛЕ ТЫВЫЛБАС БЕ?

◆ Чурттап турар өрээлинден үндүрүп турар, кым дузалаарыл? ◆

«Дуза дилевейн баар аргавыс чок болду. Чүвениң ужурун силерге ам чугаалап бээйн» дээн сөстер-биле танышканывыстың соонда чугааны Нина Хертековна Кужугет уламчылавышаан, целлофан хапта суп каан документилерни стол кырынга салгаш, көргүзүүшаан, тайылбырлады:

— Ачавыс ийиги бөлүктүң инвалиди, бир чартыы билинместээн кижи-дир ийин, оон бээр ам тос чыл чедип тур. Алыс боду тракторист кижи, «Барлык» совхозка ажылдап турду. Ам олуруру бо. Алёшавыс аар кемдээшкинге таварышкан — деп чоруй, үнүн ол чавызадыпкаш, орун кырында чыткан оглунче көрүнду.

1985 чылдың Чаа чыл дүжезинде болган ол таварылганы ам катап сактып чугаалаары не кижиге, ылаңгыя ону дыңнап чыдар аныяк ол кижиге оон-даа берге болуру чугаажок. Элээн боол чоруй, тергези-биле иттинип келгеш, Алексей бистиң чугаавыска киржи берди.

Шериг албан-хүлээлгезин эрттирип чоруур мурнунда Алексей ынчангы Кызылдың районнар аразының «Сельхозтехника» каттыжыышкынының септелге-тудуг участогунга (ам Агроүлетпүркүркомнуң Кызылда септелге-техниктиг бүдүрүлгези) токарьлап ажылдап тура, бөлүк эштери-биле ам ада-иези-биле олурары бо общежитие-бараактың он дугаарлыг өрээлинге чурттап турган. Шеригден ээп чанып келгеш, коллективинге келирге, бүдүрүлгениң дүшкениин аңаа дыңнатканаш, документилерин эгидип берген. Бо общежитиеде чурттап турар төрелдеринге ынчангаш ол автоорук техникумунга өөренип берген-даа, кээр турган. Ынчан база ол төрелиниң бажыңынга келген. Чаа чыл уткуп, ону демдеглеп турган үеде, таныыры эжи өөнүң иштинге хол дээп, эттей бээрге, көрүп турар эвес, аңаа болчуп, чарып тура, Алексей бижек-биле балыглаткан. Оорга чүнүнге кемдээшкин болганындан ол бут кырынга туруп-даа, базым-даа кылып шыдавас болу берген. Эмчиге чартык чыл чедир чыткан. Оон бээр үш чыл эрткен. Чээрби беш харлыг аныяк кижи шак мынчаар бирги бөлүктүң инвалиди болуп арткан. Эмчиден оглун үндүр бижиптерге, бо-ла тудугжулар суурунда чурттап турар төрели болур кижиниң бажыңынга Нина Хертековна оглун ажаап, хайгаарап чурттап турган.

Кужугеттерниң өг-бүлезинге аарышкылыг бо таварылганы олар-биле чугаалажып, оларга ону катап сагындырар ужурга таварыштым. Чүге дизе, тургустунуп турар айтырыг ооң-биле холбашкан болуп турар.

Редакцияже чагаа бижип чорудган Н. Х. Кужугеттиң өг-бүлези-биле шак ынчаар таныштым. Ол чагаа бо. Ында мындыг одуруглар бар: «Кызыл хоорайга кээп чурттаанымдан бээр үш чыл болуп тур мен. Оглум аар кемдээшкинге таварышкаш инвалид болуп арткан, өөм ээзи база инвалид. Прокуратура чери келдиртип, олуруп турарывнар ол бажыңдан үнүп бериңер дээш туруп берди. Ийи инвалидтиг кижи кайнаар баар мен? Кедээже чоруур дээрге, эмчи хайгаарап лында турар улус-тур. Берге байдалда таваржы бердим, ынчангаш редакциядан дузалажырын дилеп олур мен».

Тудугжулар суурунда Островная кудумчузунда он ийи дугаарлыг общежитие-бараактың бир дугаар өрээлинде чурттап турар бо өг-бүлени оортан чүге үнүп берзин деп турарыл? Айтырыгның тургустунуп турарының чылдагааны мындыг. Оларның ам чурттап олурары бо өрээлге турган кижилер оон көже берген. Элээн үе иштинде ол ээн турган. Улус бажыңынга оглун азырап турган Н. Х. Кужугет улуг эвес чаңгыс бо өрээлче кымның-даа чөпшээрели чокка 1976 чылда шак мынчаар көжүп кире берген.

Бо общежитие Тыва агроүлетпүркүркомунуң Кызылда септелге-техниктиг бүдүрүлгезинге хамааржыр. Ынчангаш ол өрээлден үнүп бээрин бүдүрүлгениң администрациязы олардан негеп эгелээн. Өрээлден үнүп, хостап бербес болза, айтырыгны хоорайның прокурорунга чедир тургузарын бижимел сагындырыгга база дыңнаткан турган. Үнүп бээр дээрге, кире баар бажың чогундан, ол бүгүнү «кулак дашты-биле» дыңнап эрттирер ужурга таваржып турарлар. Оглунуң эмнедип турганы эмчизинге чоок чурттаксаарын Нина Хертековна илереткен. Ынчап чоруй айтырыг хоорайның прокуратуразынга кээп тургустунганы ол. Өг-бүлениң бөгүнгү байдалын, сагыш-сеткилин билип турала, бүдүрүлге черинге хамааржыр чуртталга шөлүн чөпшээрел чокка ээлеп, оларның көжүп кире бергенин, айтырыгның мынчаар тургустунуп турарын өг-бүлениң херээжен ээзинге ужур-чөп-биле тайылбырлаарын кызыттым. Аңаа чөпшээрештилер. Чуртталга шөлүнүң электри ажыглалының өртээ, киир бижидилге база чогуур документилер чогуудан төлеттинмейн турарын база көрдүвүс.

Бо общежитиениң хамааржып турары Тыва агроүлетпүркүркомнуң Кызылда септелге-техниктиг бүдүрүлгезиниң эргелекчизи Н. И. Осипенко ол айтырыг талазы-биле ужуражырывыска, хоорай прокурору П. М. Судеркиниң адын салган шиитпирни көргүсту. Чуртталга шөлүн кара туразында ээлеп алган кижилерни оларга өске чуртталга шөлү бербейн, прокурорнуң санкциязы-биле РСФСР-ниң Чуртталга кодекизинче тозан дугаарлыг чүүлүнге үндезилеп, административтиг чурум-биле үндүр кожүрерин ында айыткан болгаш Кужугеттерни оларның ээлеп турары ол өрээлден үстүнде чурум ёзугаар үндүр кожүрер санкцияны бүдүрүлге черинге бээрин ында доктааткан. Бо общежитиеге улуг септелге май айдан эгелеп чорудары көрдүнүп турары-биле чурттакчыларны оон черле кожүрүп үндүрер апаар дээрзин удурткучу дыңнатты. Ажылчыннарын ынчан чуртталга шөлү-биле хандырарын бүдүрүлге боду холга алыр дээрзин ол чугаалады. Удурткучунуң бодалы-биле чөпшээрежип болур, боттарының ажылчыннарын чуртталга шөлү-биле бирги ээлчегде хандырары оларга кол айтырыг. Ынчалзажок общежитиелеринде хосталган чуртталга шөлүнге контроль бүдүрүлгениң талазындан кошкак, оон ылыг ээзи болуп шыдавайн турарындан ында ажылдавайн турар кижилерниң олче кирип көже бергени херечилеп турар-дыр. Прокурорнуң үндүрген шиитпиринде ону база айыткан.

Чуртталга шөлүн кара туразында ээлеп алган кижилерни оон хоойлу ёзугаар үндүрер санкцияны бо бүдүрүлгеге чаңгыс эвес удаа берип турарывыс ол дээрзин хоорай прокурорунуң улуг дузалакчызы Н. М. Сальникова чугаалады.

— Бүдүрүлгеге бергенивис сөөлгү ол шиитпирге немей дараазында чүүлдү чугаалап көрейн. Чуртталга шөлүнче чөпшээрел чокка көжүп киргеш, ону ээлеп алгаш, Кужугеттер хоойлу ёзугаар хажыдыышкын кылган. Ынчангаш ол чуртталга шөлүнден оларны административтиг чурум-биле үндүрер чөпшээрелди септелге-техниктиг бүдүрүлгеге бергенивис ол. Ону оон өскээр канчаар-даа көрүп шыдавас бис. Хоойлу негелдези бар болгай. Паспорт чурумунда хажыдыышкыннар база бар. Оларның кайызы-даа хоорайда киир бижиттинмээн: Барыын-Хемчик районда «Барлык» совхозта, өскези — Кызыл районнуң Каа-Хем суурда киир бижиттинген. Кижи киир бижидилгезиниң аайы-биле чурттаар ужурлуг. Негелде ындыг. Хоойлунуң негелдези кижи бүрүзүнге дөмей. Бүдүрүлгеге чөпшээрелди берип каан бис, ооң күүселдезин канчаар көөрү ам Н. И. Осипенкодан хамааржыр.

Бо таварылгадан кандыг түңнел үндүрүп болурул? Бүдүрүлге черинге хамааржыр общежитие-баракче чөпшээрел чокка көжүп киргеш, ол талазы-биле хажыдыышкынны Кужугеттер боттары болдурган. Буруулуглар. Бодунга хамааржыр ол чуртталга шөлүн хостап бээрин септелге-техниктиг бүдүрүлгениң негеп турары, прокурорнуң санкция бергени чөп. Хоойлуда бижиттинген негелде кижилерден чаңгыс оон дашкаарлаар ындыг эрге бисте чок. Айтырыгның бир талазы ол.

Хөй-нииитиниң талазындан оларның байдалын билип, өөренип көөрүн, арга бар болза, дуза кадарын өг-бүле дилеп турар-дыр. Септелге кылыр дээш ийикпе, азы прокурорнуң санкциязы-биле оларны ол өрээлден үндүрүптер дижик. Азыралында ийи инвалид кижилиг чаңгыс херээжен кижи кайнаар кире бээрил? Кедээже-даа үнер, маңаа-даа артар болза, чуртталга шөлү херек. Өг-бүлениң кежигүннериниң кадыының байдалы, арга-шинээ ону хөлезилеп, азы бажың тудуп алыр арга бербейн турар. Өг-бүлениң эр ээзиниң пенсиязы бежен рубль, Алексейниии — чеден беш. Нина Хертековна «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжыышкынның механизация эргелелинде аштакчылап турар.

Республиканың Социал хандырылга министерствозунга чедип, бирги бөлүктүң инвалиди Алексей Кужугеттиң бөгүнгү байдалын база чугаалашкан бис, ону интернат-бажың оочуурунга тургузар арга бар-дыр.

Чуртталга байдалын чугаалап хоорукүүскомга база чедип турганын Кужугеттер чугаалап турдулар. Н. Х. Кужугеттиң ажылдап турары бүдүрүлге ооң бөгүнгү байдалын хөй-нииитиниң талазындан сагыш салып, сүме кадып, көрнүрүн негеп турар-дыр. Хажыдыышкын кылган дээш көрүнмейн каантар бе? Кижиниң салым-чолунга ындыг тоомча чок чорук туруп болур бе? Черле кандыг-бир арга тывылбас бе?

Вера КУУЛАР,
«Шынның» корр.

СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин—амыдыралга

ХОСТУГ ҮЕНИ ЧӨП АЖЫГЛААР ДЭЭШ

ВЦСПС болгаш ВЛКСМ Төп Комитеди ажылдап база өөренип турар аныяктарның чуртталга байдалын экижидер сорулга-биле тускай доктаалды хүлээп алган. Ында 1988—1989 чылдарны «Аныяктар общежитиелериниң ийи чылы» кылдыр чарлаан. Ооң кол ужур-утказы — ол ийи чылдың дургузунда ук общежитиелерниң материал-техниктиг баазазын быжыктырары. оларда чурттап турар аныяктарның амыдырал байдалдарын болгаш культурлуг дыштаныылгазын организастаарын экижидери.

Профоблчөвүлелдиң болгаш ВЛКСМ обкомунуң секретариады алырлар профэвилелдерин ВЛКСМ райкомнарын база күш-ажылчы коллективтерниң өөредилге черлериниң, ПТУ-ларның профэвилел болгаш комсомол комитеттерин доктаалга дүүштүр аныяктар общежитиелериниң материалдыг баазазын быжыглаарының болгаш амыдырал байдалдарын экижидериниң талазы-биле тайылбыр ажылын калбаа-биле чорударын, тодаргай ажылдарны кылыры хүлээндирген.

Бо талазы-биле № 4 ХПТУ-нуң общежитие чөвүлелиниң, профэвилел комитединиң болгаш башкылар коллективиниң эки дуржулгазының дугайын маңаа бижикседим. Общежитиениң даштыкы-даа, иштики-даа каасталга, шимелдезин шевергин утка-шынарлыг кылганы келген кижиниң кичээнгейин хаара тудар. Аңаа кирип келирге ХПТУ-нуң сургуулдары канчаар чурттап турары дораан-на көскү: бүдүн ханада общежитиениң амыдыралын көргүскен улуг стендини аскан. Ында общежитие чөвүлелиниң тургузуун схемада көргүскен. Кым чүнү харыылаарын тодаргай бижээн. Чөвүлелдиң даргазы Кылаңмаа Моңгуш, оралакчызы Бар-оол Кууулар дээрзин оон-на билип алдывыс. Этажтар дежурнуйларының графигин тургускан. Ол ышкаш хүн чурумун, комнаталарның санитарлыг байдалын, общежитиениң чурттакчыларының эргелерин болгаш хүлээлгелерин, сонуургалдар аайы-биле бөлгүмнерниң болгаш клубтарның расписаниелерин аскан.

Общежитиеде бөлгүмнер канчаар ажылдап турарыл? Чижээлээрге, Е. С. Вьюшков удурткан техниктиг чогаадылга бөлгүмү общежитиеге херектиг шкафтарны, сандайларны, хеп азарларны, столдарны болгаш өске-даа херекселдерни кылып турар. Ол бөлгүмнүң кылган херекселдерин общежитиеде-даа, өөредилге корпузунда-даа көрүп болур. Хеп быжар болгаш даараар бөлгүмнерде (удуртукчузу В. Н. Ховратова) уруглар быжып, даарапып өөренмишаан, боттарының общежитиезинге херектиг чүүлдерни-даа, боттарынга ажылдап кедер хептерни-даа даарап турарлар. «Доскуулугу» клубтуң (удуртукчузу В. Д. Ооржак) кежигүннери — бодунуң бажыңынга корум-чурум үрээшкиннери болбазын дээш шыңгыы хайгаарап турарлар.

Г. П. Чигридованың удуртканы «Ровесник» кино-клубтуң ажылы солун эртип турар. Кинолекторийге янзы-бүрү беседаларны эрттирип, киноларны көргүзүп турар. Февральда патриоттуг кижизидилге темазынга беседаларны эрттирген. Киноклубтуң киржикчилери кинопрокаттан фильмнерни баш бурунгаар алгаш, чарлалын азып, лекторларны чалап, боттары киноларны көргүспүшаан, залда корум-чурумну хайгаарап турарлар. Киноклубта киржип турар чамдык оолдар боттары кино тырттырарын сонуургап турарлар. Амдызында оолдарның тырттырган фильмнери чок-даа болза, олар боттарының училищезиниң амыдыралының дугайында фильмни тырттырарын күзеп турарлар. Ол солун болур ужурлуг.

Библиотекарьлар Н. Ф. Данилина болгаш Т. А. Лысенко ажыктыг, солун ажылдарны чорудуп турар. Училищениң общежитиеде библиотеканың фондузунда 21 муң экземпляр өөредилге, чечен чогаал болгаш мергежил утланыышкынныг номнар бар. Библиотеканың иштиарыг, чырык, номнар делгииирлери эптиг, номнарны белен тып ап болур.

Библиотеканың номчулга залынга класс шактарын, күш-ажылдың, партияның хоочуннары-биле, ат-сураглыг кижилер-биле ужуражылгаларны эрттирип турар. Общежитиеде чурттап турар сургуулдардан В. Высоцкийниң, М. Кеник-Лопсанның чогаадыкчы ажылынга тураскааткан кежээлер солун эрткенин билип алдывыс. Библиотека ПТУ-ларның болгаш Культура министерствозунуң библиотекаларының арайында эң эки ажылдыктарның бирээзи. Ооң эргелекчизи Наталья Федоровна Данилина — ёзулуг-ла ажылынга бердинген, номчукчулар-биле ажылдап билир, хөй чыл ажылдаан, байлак арга-дуржулгалыг библиотекарь.

Общежитиеде сургуулдар оон аңгыда янзы-бүрү спортчу секцияларда база киржип турар. Шыдыраа ойнаар, хүреш секциязы эрттирер тускай өрээлдер бар. Стол теннизин база ойнап турар. Сургуулдар хостуг шактарында телевизорну көрүп турар. Чурттап турар өрээлдери арыг-силиг, делгем столовазынга сургуулдар амданныг, эки белеткеттинген чемнерни чип турарлар. Чемненип олурар уруглар, оолдар-биле чугаалажырывыска, столовазының ажылдар шактарынга-даа, чемгерип турарынга-даа хомудалы чок болдулар, столованың ажылдакчылары база оларга ээлдек-эвилең. Ол хүнгү кежээки чемниң менюзун сонуургадывыс — винегрет, гарнирлиг котлета, песочное, сүттүг шай бар болду.

Училищеде сөөлгү чылдарда корум-чурум үрээшкиннери көскүзү-биле кызырылган, а ийи чыл дургузунда чаңгыс-даа корум-чурум үрээшкини болбаан. Сөөлгү үш-дөрт чылда сургуулдарның өөредилгезиниң шынары экижип орар, шилип алган мергежилинге сонуургалы бедип, доозукчуларның белеткелиниң шынары экижээн.

Сургуулдарның хостуг үезин ажыктыг, солун эрттиреринге хамаарышкан хемчеглерни доктаамал ап келген. Общежитие биле өөредилге корпузунуң аразында аралажырынга таарымчалыг чылыг коридорну тудуштур кылып турар.

Училищеде 13 спортчу секция 6 бөлгүм, профтехөөредилгениң ыры болгаш танцы ансамбли, 2 агитбригада, хөгжүм-инструментал-дыг ансамбльдер, клубтар бар. Сургуулдар интернационалчы найырал клувунда, «Современник» клубта, «Элээди» эрге-хоойлу клувунда идепкейлиг киржип турарлар. Дыштаныр хүн клувунга дискотекалар болур. «Поиск» клубтуң киржикчилери интернационалчы дайынчылар-биле таныжылга ажылын чорудуп, чоокку үеде Кызылдың Мурнуу микрорайонунда чурттап турар Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилериниң хоочуннар стендизин кылыр деп турар.

Училищеде өске-даа ажылдар хөй. Училище директору А. П. Суменковтуң, ооң оралакчызы О. С. Доржунуң, профэвилел комитединиң даргазы В. Ч. Амырның, партком секретары Г. Г. Лехерниң, общежитиениң улуг кижизидикчи башкызы А. С. Яцуктуң удуртулгазы-биле мында башкылар коллективиниң хөй талалыг, күженишкиниң ажылы олардан көстүп турар-дыр.

Училищениң чедиишкиннерин соң хөй санныг вымпелдери мактал бижиктери, шилчиир кубоктары болгаш ПТУ-лар аразының социалистиг чарыжынга чедип алган чедиишкиннери дээш өске-даа шаңналдары херечилеп турар. Кижи ол училищеге чогаадыкчы байдалды, башкылар, бүдүрүлге өөредилгезиниң мастерлери, сургуулдар эде тургустунуушкун ёзузу-биле, демократчылыга болгаш ажык-чарлыг чорук-биле, үе-биле деңге чорүп орар дээрзин ылап-ла эскерер. Училищениң амыдыралында көстүп келген эки базымнарның чажыды чүдел деп айтырыг тургустунуп келир.

Училищениң директору А. П. Суменкова ол айтырыгны салдывыс.

— Чүнүң-даа мурнунда бисте хөй-нинти организацияларының ажылының экижээнинде. Ол ышкаш сургуулдарның чогаадыкчы идепкейлиин шын углап башкарганывыста. Моон мурнунда турганы ышкаш, чагырар болгаш дужаар аргаларның чок болганында. Сургуулдарга бот-тускайлаң хорукту берип, бүзүрээри оларның чогаадыкчы эгелекчи болурунга дузалыг болган — деп ол харыылады.

— Училищеде болгаш общежитиеде организастаан бөлгүмнерге, клубтарга бүгү сургуулдарны хаара тудары сургуулдарны келир үениң бүгү талазы-биле сайзыраңгай ажылчын кадрлары кылдыр белеткээринге дуза болур— деп, директорнуң чугаазынга ооң өөредилге-кижизидилге талазы-биле оралакчызы О. С. Доржу улашты.

— Училищениң мурнунда кандыг айтырыглар тургустунуп турарыл?

— Бисте өрээлдер херекселдери чедишпес. Ол айтырыгны бичии-даа бол чиңгедип алыр дээш сургуулдарның боттарының күжү-биле кылып ап болгу дег чүүлдерни элээн кылдывыс. Оон аңгыда чунар өрээлдер септеттинмээн, өске-даа чамдык таарымчалыг байдалдар амдаа чедир тургустунмаан. Келир үеде бистиң сургуулдарывыс долу хайгааралга турары-биле шуптузун общежитиеге тургузарын чедип алыр деп турар бис. Чүге дээрге корум-чурум үрээр чорук колдуунда бажыңдан кээп өөренип турар сургуулдарның талазындан боордур — деп, О. С. Доржу чугаалады.

СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунга аныяктарның өөредилгезинден дашкаар үеде чурттап турар чериниң аайы-биле кижизидилге ажылын калбартырын, хостуг үезинде уран чүүл, спорт хемчеглерин организастаарын кол сорулгаларның бирээзи кылдыр айыткан. Бо өөредилге чериниң удуртукчулары ол сорулгаларже чогуур кичээнгейни угландырып турары өөрүнчүг.

Михаил ТАШТАНДИНОВ,
профоблчөвүлелдиң инструктору

ЧУРУКТАРДА: сургуулдар библиотекарь Н. Ф. Данилина-биле сүмележип турлар; чазаныыга мастерскаязында.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

ЧЕМПИОННУҢ АЯН-ЧОРУУ

НЬЮ-ЙОРК. Делегей чемпиону Гарри Каспаров Нью-Йоркка чеде берген. Ол аңаа беш хонган. Ол хүннеп Нью-Йорктуң шыдыраага сонуургалдыгларынга концерт солун болгаш уттундурбас болган.

Ужуп чедип келгеш, бичии дыштаныылганың соонда, делегей чемпиону эң улуг америк хоорайның районнарының бирээзи болур Бронкстиң ортумак школазынга ойнаан. Каспаров-биле хары угда 59 аныяк школачы шыдыраачылар ойнаан.

«Бо болза шыдыраага енееле хүн эвес. Ол хүннүң АКШ-ка шыдыраага сонуургалдыг чаа кедурлүүшкүннүң эгези болу бээри күзенчиг» деп, Каспаров чугаалаан.

Америк школачылар чемпион-биле коргуш чокка ойнааннар. 11 харлыг Джо Уэйцен ийи шак дургузунда бүгү таладан халдап турган ак таланың бодалы-биле карак кызыл демисежип келгеш, чемпионнуң халдаашкынын шыдажып эрткеш, Каспаровка хөй эвес гроссмейстерлерниң салып диттигиптер айтырыын салган: «Хайым болурун күзээр силер бе!». «Ийе» деп харыызы дыңнааш, өөрүшкүден чайнап үнген. Хол тудуп мендилешкен. Чемпионнуң холунун ужуу болгаш бүгү мезыда артып калыр «Эки ойнаан!» деп бижик ол бичии шыдыраачыга белек болган.

База-ла ындыг хүндүткелдиг түңнелди 14 харлыг К. Каранья чедип алган, а өскелери уттуруп каан. Ынчалза-даа бичии Бенджамен Шалдинер: «Делегей чемпионунга удур мен 42 кошту кылдым! Мырыңай кайгамчык!» деп чоргаарал-биле чугаалаан.

Чемпион-биле ойнап турган аас-кежиктиглерге адаарган, ол залды тааварты Гарри Каспаровту ооде көрүп алырын күзээн америк школачылар бөлүк-бөлүү-биле эртип турганнар. Шыдыраага ындыг сонуургалды кайгап: «Мен бодап көөрүмге, чемпионнуң хүлээлгези бичии шыдыраачылар-биле ужуражыры. Бистиң оюнувуска чеже хире хөй бичии оолдарны болгаш уругларны киириштириптер болдувус, чоокку келир үеде шыдыраага улуг салым-чолдугларның көвүдей бээриниң бүзүрелдииниң херечилери болур бис» деп чугаалаан.

(СЭТА).

Телевидение

МАРТ 10-да
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — «Готвальд». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы — «Бо бистиң чуртувус». 10.10 — «Киржикчилер». Иваново хоорайның таксомотор паркының директорунга соңгулдалар дугайында. 10.55 — Экран мастерлери. Любовь Виролайнен. 11.55 — Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. «Иван Васильевтиң монологу». 12.25 — 12.35 — Медээлер. 15.20 — Медээлер. 15.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.45 — Музыка чогаалдарының шыгжамыры. М. Глинканың, А. Глазуновтуң, П. Чайковскийниң чогаалдарының концерти. 16.30 — «Практика, нарын айтырыглар. бодалдар». «ВАЗ-87 чылдың чайыны». Док. телефильмниң баштайгы көргүзүү. 17.00 — Үрер хөгжүм херекселдериниң концерти. 17.15 — «...Он алды харга чедир болгаш оон улуг назы». 18.00 — Бистиң садывыс. 18.30 — Мультфильмнер. 18.05 — Бөгүн делегейде. 19.25 — «Готвальд». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы— «Бо бистиң чуртувус». 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — «Шупту чүве чаш назындан эгелээр». С. В. Михалков чогаалчының чогаадыкчы ажылының дугайында. 22.40 — 22.50 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 — Нинти биология. 10 класс. Амыдыралдың эстафетазы (Мендельдиң хоойлулары). 9.05 — Испан дыл. 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга. Төөгү. ЭДЧ. 10.35 — 11.40 — Биология. 7 класс. Араатан амытаннар. 11.00 — «Шуптуга чаңгыс ава». Док. фильм. 11.10 — Испан дыл. 12.05 — 13.10 — «Маас». 2-ги сериязы — «Джемма». 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.10. — «Культура болгаш амыдырал». Үзел-бодалдарның белдири. Уруглар хостуг шагын шын организастаар дугайында. 19.00 — Уругларга фильм. 19.20 — «Тыва черде». Медээлер. «Мал кыштаглаашкыны— шалыпчы фронт». «Улуг-Хая» совхозтуң директору Н. Д. Балчый. Солдуң киржилгези-биле. «Арага ишпес чорук — амыдыралдың нормазы». 19.50 — Медээлер.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 — Ритмиг гимнастика. 20.45 — Улустуң аялгалары. 21.00 «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — 23.00 — «Чурттап турар чери». Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.00 — Медээлер. 18.10 — Финн баянистер-биле ужуражышкын. 19.00 — «Көдээниң шагы». 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

МАРТ 11-де
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — «Готвальд». Уран-чечен фильм. 3-кү сериязы. «Хосталга дээш». 10.30 — «Онза концерт». Фильм-шии. 12.00 — Медээлер. 12.10 — «Портрет». Р. Амирханян композитор. 13.25 — «Гран-па». Уран-чечен телефильм. 14.45 — Мультфильмнер. 15.20 — Медээлер. 15.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.45 — Мурманск телестудиязының программазы. 16.45 — Делегей конкурузунуң лауреады М. Вайман ойнаар (скрипка). 17.05 — «Москваже поезд». 1918 чылдың мартта Совет чазактың Петроградтан Москваже көшкениниң дугайында. 17.20 — «Чүүден болгаш чүге». 17.50 — Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 18.40 — Бөгүн делегейде. 19.00 — «Готвальд». Уран-чечен фильм. 3-кү сериязы — «Хосталга дээш». 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — Чаңгыс актер театры. Л. Филатов. «Кайгал эр. Федот адыгжы дугайында» деп шоодуглуг тоол. 22.45 — Интермедээ. 23.15 — 23.30 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 — География. 8 класс. Мурнуу-чөөн экономиктиг зона. 9.05 — Англи дыл. 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга. Төөгү. Амгы үеде эртем-техниктиг революция. 10.35; 11.35— Төөгү. 7 класс. Петр болгаш ооң реформалары. 11.05 — Англи дыл. 12.05— 13.15 — «Маас». 3-кү сериязы — «Адазы болгаш оглу». 18.05 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — Тыва АССР-ниң телевидение болгаш радиодамчыдылга Куркомитединиң симфониялыг оркестриниң концерти. Программада — классиктиг музыка. 18.50 — Док. фильм. 19.10 — «Азия тову». Программада. Медээлер. «XIX Бүгү-эвилел партконференциязынга уткуштур». «Бистиң залчыларывыс». 19.40 — Медээлер. 19.50 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 — Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 20.30 — Улусчу чогаадылганың «Радуга» телепрограммаларының делегей фестивалы. «Кваг-Хир». (Нигерия). 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — 23.25 — «Дан хаяазында дувүрээзин медээзи». Уран-чечен фильм.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — Москваның музыка нинтилелиниң уран чүүл коллективтериниң концерти. 19.00 — «Дириг амытаннар дугайында». 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!»

МАРТ 12-де
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.30 — «Төрүттүнген чери — Шпицберген». Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 9.00 — «Чүүден болгаш чүге». 9.30 — «Березканың» хороводу. Концерт. 10.05 — «...Россияны эде тургузуптар бис. Ульянов». Док. фильм. 10.25 — Улусчу чогаадылганың «Радуга» телепрограммаларының делегей фестивалы. «Анна-Мария Дзеяга тураскааткан». (Камерун). 10.55 — «Билип келири». Телефильмниң баштайгы көргүзүү. «Чаңгыс үелдиглер» бөлүктен. 11.25 — Ф. Шопен. 3. Концерт ойнаар. (ВУР ТВ). 11.35 — «Социализм чурттарында». 12.05 — «Маңаашкын». Р. Рождественскийниң шүлүктеринге В. Успенскийниң музыкалыг композициялары. 12.35 — Бөгүн делегейде. 12.55 — «Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге». «Кооперативтер: моон соңгаар канчаар хөгжүүрүл?» (Москва, Минск, Омск). 13.25 — Бүгү-эвилелдиң номчулга конференциязы. «Роман-газета». 14.35 — Уругларга уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. «Чылыг тараа». 15.00 — Суббота — ада-иелер хүнү. А. С. Макаренконуң төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чыл болганынга. 16.30 — «Дириг амытаннар дугайында». 17.30 — Мультфильм. 17.35 — Улусчу дипломатия. ССРЭ биле АКШ-тың хөй-нинтизиниң харылзажылыышкыннарының дугайында. 18.35 — С. Михалков Останкинонуң Концерт студиязында. 19.35 — Медээлер. 19.40 — «Шерлок Холмс болгаш доктор Ватсоннуң ужуралдары. 20 чүс чыл эгелээн». Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 1-ги сериязы. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — «Шерлок Холмс болгаш доктор Ватсоннуң ужуралдары. 20 чүс чыл эгелээн». Уран-чечен телефильмниң 2-ги сериязы. 22.55 — Болгар эстрада артистериниң концерти. 23.25 — 23.30 — Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Перспектива» теледолчулал. ГДР. ЧССР. Куба телевидениениң эртем-сонуургалдыг программалары. 9.05 — Телетеатр абонементизи. Л. Н. Толстойнуң шии чогаалы 10.40 — В. И. Вернадскийниң 125 чыл болганынга. «Улуг болгаш чаагай амыдырал...» 11.05 — «Кадыкшыл». 11.45 — Эде тургустунуушкун болгаш эрге. 12.05 — «Чылдың үелери». 13.05 — XIX Бүгү-эвилел партконференциязынга уткуштур. Төөгүнүң арыннары. Чурттуң амыдыралында партконференциялар. 13.40 — «Аңаа эвес салым-чолдуг фильм». 14.00 — «Бүзүренчиг-даа болза, элдептиг». 15.00 — «Чаа бажың». Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 15.20 — «Дустуг ыт». Уран-чечен фильм. 16.30 — Берлинниң аалчылары. П. Грунер. Концерт. 16.50 — «А. П. Чехов». «Ада-чуртунга эргим аттар» деп бөлүктен док. фильм. 17.20 — Россияның музыкалыг бажыңнары. Н. А. Римский-Корсаковтуң Петербургта бажыңында. 18.40 — Кайгамчык кижилерниң амыдыралы. В. И. Вернадскийниң 125 хар болганынга. 19.40 — Телефильм. 20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 — «Ыракы Чөөн чүк». Киножурнал. 20.25 — Реклама. 20.30 — Улусчу чогаадылганың «Радуга» телепрограммаларының делегей фестивалы. «Сулия болгаш ооң кижилери» (Венесуэла). 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — 00.35 — Балетмейстерлер болгаш балет артистериниң бүгү-эвилел конкурузунуң лауреаттарының түңнел концерти.

МАРТ 13-те
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.45 — Медээлер. 8.00 — Ритмиг гимнастика. 8.45 — «Спортлото» тиражы. 8.55 — «Будильник». 9.25 — «Совет Эвилелинге бараан боол тур мен!». 10.25 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 10.55 — «Кадыкшыл». 11.35 — «Аян-чорукчулар клуву». 12.35 — «Музыкалыг киоск». 13.05 — «Көдээниң шагы». 14.05 — ТТ экранында эң баштай. Р. Штраустуң «Наксоста Ариадназы» операзы. Метрополитен-опера шиизи. Нью-Йорктан дамчыдылга. 16.55 — Көрүкчүлерниң дилээ-биле. «Черге амыдырал». (Англия). Хөй сериялыг эртем-тайылбырлыг телефильм. 2-ги сериязы. «Телону тургусканы». 17.50 — «Делегей панорамазы». 18.35 — «Сеткил-сагыштың деспези». Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 1—2 сериялары. 21.00 — «Үе». 21.30 — «Эки, Медео!». Алма-Атадан эстрадалыг программа. 22.20 — 22.30 — Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.45 — Эртенги гимнастика. 8.00 — «Кедээ төөгү». Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 8.20 — Совет поэзия. Д. Кугультинов. 8.55 — А. С. Макаренконуң төрүттүнгенинден бээр 100 чыл болганынга. «Макаренко-биле кады». Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 9.50 — Мергежилди шилип тура. Нерюнгри хоорайның ОПТУ-зунуң дугайында. 10.20 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.40 — Портрет тер «Мээн эргим Сашам...» (А. Одоевскийге тураскааткан). 11.35 — «Аян-чорукчулар клуву». 12.35 — Эртем: теория, шенелде, практика. 13.05 — Өг-бүле академиязы. 13.35 — «Далай инженери Борис Малинин». Эртем-тайылбырлыг фильм. 13.55 — Чурттуң театрлары көргүзүп тур: Латви ССР-ниң Курувениң А. Упит аттыг үлегерлиг шии театрының фильм-шиизиниң баштайгы көргүзүү. «Даараныкчыларның Силмачыга хүннери». Автор — Р. Блауманис. 15.35 — «Эстафета». Күш-культура-спортчу программа. 17.05 — Улусчу чогаадылганың «Радуга» телепрограммаларының делегей фестивалы. «Анна-Мария Дзеяга тураскааткан». (Камерун). 17.35 — Кыска төөгүнүң антологиязы. К. Треьев— «Эдиспиң чашпаачылары». 18.00 — Музыкалыг телеабонемент. «Орус романс» А. Даргомыжский болгаш М. Мусоргскийниң чогаалдары. 19.00 — «Чыл эрткен. Локшиннерниң өг-бүлези Америка-биле чугаалажып тур». 20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!» 20.15 — «Витебск». Телефильм. 20.30 — В. Леонтьев ырлаар. 21.00 — «Үе». 21.30 — Даштыкы фильм экраны. «Хүн ургулчу чырып турбас». «Полицияның телефону 110» бөлүктен (ГДР). 22.45 — Спидвей. Делегей чемпионады. Түңнел. Голландиядан дамчыдылга. 23.00 — Бут бөмбүү. ССРЭ чемпионады. «Спартак» — «Торпедо». 23.45 — 00.00 — Спидвей. Делегей чемпионады. Түңнел. Голландиядан дамчыдылга.

ССРЭ-ниң ИХМ-ниң дээди болгаш ортумак өөредилге черлеринге кирип өөренир сапбырларынга курсантылар чыып алырын Тыва АССР-ниң ИХМ чарлап тур.

Өөренир хуусаазы: дээди школаларга дөрт чыл, ортумак школаларга — ийи чыл. Школалар ИХМ органнарынга ажылдаары-биле дээди болгаш ортумак юридиктиг эртемниг специалистерни белеткээр.

Хүлээп алырының негелделери:

Омск, Волгоград, Горький, Рязань, Хабаровск, Киев хоорайларның дээди школаларынга, Ленинград болгаш Иркутскиниң өрт-техниктиг училищелеринге, а ол ышкаш Новосибирск, Красноярск, Брянск, Калининград, Воронеж, Краснодар, Владимир, Барнаул хоорайларның ортумак школаларынга Совет Армияга шериг албанын эрттирген, 30 хар чедир назылыг, ортумак эртемниг, кадыкшылының талазы-биле ИХМ органнарынга ажылдап болур эр кижилерни хүлээп алыр.

Школага кирерин күзээннер конкурстуг кириниң экзаменнерин дужаар: **орус дыл болгаш литература** (аас болгаш бижимел-биле), **ССРЭ төөгүзү, обществоведение** (чүгле дээди школаларга), а Ленинград болгаш Иркутскиниң өрт-техниктиг училищелеринге кирерлер ССРЭ төөгүзүнүң орнунга **математиканы** (аас-биле) шылгалда дужаар.

Дээди өөредилге черлеринге кирерин күзээннер 1988 чылдың май 15-ке чедир, ортумак өөредилге черинге кирерин күзээннер июнь 15-ке чедир Тыва АССР-ниң ИХМ-ниң кадрлар килдизинге медицина комиссиязын эртери-биле чедип келир болгаш дараазында документилерлиг болур:

кадыкшылының дугайында эмчи шынзылгазы, ортумак эртемниң дугайында аттестат (боду-биле), **шериг биледи азы кирр бижидилге херечилели,** сөөлгү ажылдап турган азы өөренип турган черинден (албан эрттирип турган черинден) **бүдүрүлге болгаш партия-комсомол характеристиказы,** 4х6 см хемчээлдиг бөрт чокка **4 фото-чурук,** СЭКП азы ВЛКСМ хоорукомунуң, райкомунуң **өөредири-биле чоруткан бижии.**

Тыва АССР-ниң ИХМ-ниң кадрлар килдизинден кирериниң шылгалдаларын дужаары-биле бижик алганнарга Кызыл хоорайдан өөредилге чериниң турар хоорайынга чедир чорууру болгаш оон дедир келири халас.

Конкурс эрткен кандидаттарны дыңнакчылар кылдыр кирр санаар болгаш халас чемгерер, идик-хеп-биле болгаш общежитие-биле хандырар. Оон аңгыда айда 40 рубль хемчээлдиг стипендия бээр.

Айтырыгларны Тыва АССР-ниң ИХМ-ниң кадрлар килдизинде № 107 кабинеттен тодарадыр, телефону — 92-2-55.

«НАЙЫРАЛ» КИНОТЕАТРГА киномеханик болгаш дворник херегледтинип турар.

Бистиң адрезивис: Кызыл хоорай, «Найырал» кинотеатр. Телефон № 2-46-69.

агаар

Республиканың бүргеп аязып турар агаар болур. Дүне чагбас. Хүндүс барыын, соңгу районнарга шоолуг эвес хар чаар. Хаттың секундада дүргени 9—14 метр. Дүне агаар 20—25, чамдык районнарга 12—17 градус соор. Хүндүс 2—7 градус соок болур.

Кызылга база-ла бүргеп аязыр. Хар чагбас. Хаттың дүргени секундада 9—14 метр. Агаар дүне 20—22, а хүндүс 4—6 градус соор.

Редактор **В. С. ШАРАВИН.**

Кино

МАРТ 10-ДА

«НАЙЫРАЛ»: **«Джек Восьмеркин — «американец»** 9.30, 12.20, 15.10, 18.00, 20.40, бичии залга. **Мульт-сборник** 10.00, **«Безумно влюблён»** 12.00, 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: **«Тайна третьей планеты»** 9.40, 13.20, **«Живая радуга»** 11.10, **«Десять негритят»** 15.00, 17.40, 20.20 шактарда.

«ВОСТОК»: **«Должники смерти»** 15.00, 19.30, **«Новая сказка Шахерезады»** 16.50 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: **«Первая встреча, последняя встреча»** 15.00, 17.20, 19.30 (улаткан) шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: К-6: **«Моё последнее танго»** 18.00, 20.00 шактарда.

Адрезивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИҢ: партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82. совет тургузуг килдизиниң 3-37-11. үлетпүр килдизиниң 3-36-73. чагаа килдизиниң 3-39-03. культура килдизиниң 3-39-15. көдээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16. социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23. корректорларның 3-37-11. бухгалтерияның 3-43-41. солун келбейн барганда 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга арынны. Тиражы 24637 ак. Солуннуң индексизи 54241

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл. Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 2676. ТС — 00701.

Тувинская республиканская библиотека им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 59 (13659) | 1988 чылдың март 11, пятница | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 3 кор.

ТИИЛЕКЧИЛЕРГЕ ДЕҢНЕЖИҢЕР!

1987 чылдың түңнели-биле социалистиг чарыштың тиилекчилерин республиканың Хүндүлел самбыразынга киирер дугайында Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, профобчөвүлелдиң болгаш ВЛКСМ обкомунуң доктаалы-биле дараазында эштерни республиканың Хүндүлел самбыразынга киирер:

Айыр-Сайаа Чаш-оол Кыргысович — «УТКА 25 чылы» совхозтуң ажылчын кооперациязының даргазы.

Баавыя Татьяна Иргитовна— Кызыл районнуң «Тиилелге» совхозунуң хойжузу.

Верещагин Александр Дмитриевич— Ырбанның ыяш үлетпүр ажыл-агыйында тракторист.

Доржу Василий Хуурекович Улуг-Хем районнуң «Эйлиг-Хем» совхозунуң өшкү малчыны.

Додук Бады-Мөңге Соянович — «Тыва хамааты тудуг» трестиң Эрзинде септелге-тудуг участогунуң тудуг бригадазының бригадири.

Дастан Очур Хомушкуевич— ССР Эвилелиниң 60 чылы аттыг совхозтуң сарлыкчызы.

Доспан Зоя Тумаtовна — Хандагайтының районнуң зарыылза белдириниң почтальону.

Даржаа Надежда Фёдоровна — Тываның күрүне филармониязының «Саян» ансамблиниң балет артизи.

Желонкин Александр Георгиевич — Улуг-Хем ыяш үлетпүр ажыл-агыйының чазаныкчызы.

Иванов Юрий Алексеевич — «Тыва суг тудуг» трестиң КМК-зының экскаваторщиги.

Иргит Лариса Арапчаевна — «Бай-Тал» совхозтуң кедээниң комплекстиг хүлээп алыышкын пунктузунуң хүлээп алыкчызы.

Иванова Валентина Васильевна — Таңды районнуң Сосновка ортумак школазының төөгү башкызы.

Изосимов Пётр Фёдорович — «Ленинчи орук» совхозтуң механизатору.

Кужугет Тамара Доюновна —Бай-Тайга районнуң «Кара-Хөл» совхозунуң өшкү малчыны.

Калашников Николай Андреевич — Чуртталга-коммунал ажыл-агый министерствозунуң автобүдүрүлгезинде чолаачы.

Лапшов Виктор Николаевич— «Ангара-60» теплоходтуң капитан-механиги.

Марушина Галина Васильевна — Кызылдың үлетпүр бараан садыының № 70 магазининиң улуг садыгжызы.

Монгуш Кара-оол Сазыгоолович— «Октябрь 30 чылы» совхозтуң Ак-Шатта бот-орулга-чарылгалыг хову бригадазының бригадири.

Монгуш Марина Хомушкуевна — Барыын-Хемчиктиң кино четкизиниң директору.

Монгуш Зинаида Дыртыковна — Өвүр районнуң төп эмнелгезиниң педиатры.

Ойдуп Бюрбю Бедикович — «Чодураа» совхозтуң хойжузу.

Ооржак Хомушку Маадырович — «Барлык» совхозтуң хойжузу.

Ооржак Кошкендей Чымбаевич — «Тыва даг-дүгү» комбинаттың даг-дүгү рудниинде өрүмнээр № 3 станоктуң бригадири.

Прилуков Фёдор Филиппович — «Тыва кобальт» комбинаттың Хову-Аксы рудниинин даг ажылчыны.

Пищиков Евгений Иванович— «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжыышкынының Туранда тудуг участогунуң АКМК-зының мастер-бригадири.

Семёнова Татьяна Степановна — чоннуң амыдырал хандырылгазының Туранда бүдүрүлге эргелелиниң даараныкчылар бригадири.

Скипор Виктор Владимирович — «Тыватрелерадиобыттехника» каттыжыышкынының радиомеханиги.

Хомушку Ким-оол Сумбуу-ович — Чөөн-Хемчик районда «Чыраа-Бажы» совхозтуң Шык-Бажы сүт-бараан фермазында бызаа ажаакчызы.

Челей Валентина Геннадьевна — заводтуң керамика кылыкчызы.

Шаутдинова Антонина Павловна — Чөөн-Хемчик районнуң Чадаанада № 2 ортумак школаның математика башкызы.

Энии-оол Татьяна Сундуевна — «Кызыл тараачын» совхозтуң саанчызы.

Энеш Маңнай Иргитович — «Бай-Тал» совхозтуң өшкү малчыны.

БИСКЕ ҮШМУҢЧУЛАР БАЗА ТЫПТЫП КЭЭР

Таңдыда С. Тока аттыг совхозтуң Кулузун фермазы республикада эң хоочун болгаш мурнакчы коллективтерниң бирээзи. Эрткен чылын ферма пландан ажыр 27 тонна сүттү күрүнеге саткан. Мында бир чаа чүүл болза, саанчылар ийи ээлчег-биле ажылдап, чайгы үеде инектерни хүнде үш катап саап турары.

Ынчалза-даа амдызында бо фермада бир инектен-не чылда 3000 килограмм сүт саап алган кижи чок. Ындыг болза-даа хөй сүт бээр, сүткүр уксаалыг аныяк инектерниң чаа салгалын Кулузун сүт-бараан фермазында өстүрүп турар. Чоокку үеде үш муң килограмм база оон-даа хөй сүттү саап алтар саанчылар ук коллективтен тыптып кээриңге чигзиниг чок.

Саанчыларның бирги одуруунда хоочун малчын Мая Уванагуровна Оюн чоруп турар. Эрткен чылын ол бир инектен 2686 килограмм сүттү сагган. Ол ышкаш Евдокия Монгуш, Анна Сандакпан оларның көргүзүглери шыырак. Чоокку үеде үшмуңчуларның одуруунга кирер саанчылар ол.

Тываның малчыннарынга «3000» клубтуң кежигүннери саанчыларның кыйгырыын Кулузун фермазының малчыннары таныжып көрген. Олардан бис база чоокган бис деп, сеткил тыптып келген. Мая Оюн Кулузун фермазының эң шалыпчызы болурундан аңгыда, эң-не дуржулгалыг. Ол 1956 чылдан бээр мында ажылдап келген. Ынча үениң дургузунда чаңгыс-та ажылга доктаамал болуру дээрге, ооң чүткүлдүүн, бердингенин бадыткап турар-дыр. Эрткен чылын ферманың күрүнеге дужааганы 947 тонна сүдүнүң 63 тоннаазы Мая Уванагуровнага онаажыр.

Кулузунчулар 1988 чылда күрүнеге 920 тонна сүттү садар планныг. Чылдың баштайгы ийи айының даалгазын олар ажыр күүседип-кен.

Кыштаглаашкынның бир кол негелдези — мал чеми. Ооң курлавыры фермада четчир. Мал чеми болбаазырадыр цех база ажылдап турар. Кажаа-хораада хол-биле кылыр ажылды механизастаан. Оон аңгыда малчыннарга таарымчалыг чүүлдерни тургузар дээш дирекция элээн чүүлдерни кылып турар. Фермада столовая, кызыл-булуң доктаамал ажылдап келген.

Ажылга шаптыктыг чүүлдер чок эвес. Саар инектер колдуу кыраан. Ону аныяк сүткүр инектер-биле оожум солуп турар. Саанчылар чеже-даа кызарга, инектиң уксаазы багай болза, оон чоогуур түңнел үнмес. Малчыннарның бо дүвүрээшкинниче совхозтуң дирекциязы, зооветспециалистер сагыш салып, дузалажыры — оларның хүлээлгези.

Мая Уванагуровна бо чылдың эгезинден бээр хуналжыннарны хүлээп алган. Оларны эдиктир өөредип алыр, чаңчыктырар дээш ол улуг сагышты салып турар. Бо чылын ол инектериниң бирээзинден-не 2000 килограмм сүттү саар сорулгалыг. Ынчангаш чоокку чылдарда үшмуңчуларның одуруунга кирип болур аргалыг деп, ол боду санап турар.

Монгуш КӨЖЕЛДЕЙ.

Совет чазактың Петроградтан Москваже көшкениниң 70 чылы (1918 чылдың, март 11)

МОСКВА. КРЕМЛЬ. ЛЕНИН

1918 чылдың март 13-те В. И. Ленин бүгү Советтерге чорудар телеграммага ат салган. Ында бижээни: «Бүгүдеге, бүгүдеге, бүгүдеге. Федеративтиг Совет Республиканың чазаа, Улус Комиссарларының Чөвүлели болгаш чуртта эрге-чагырганың дээди органы — Ажылчын, солдат, тараачын болгаш казак депутаттарының Советтериниң Төп күүсекчи комитеди Москвада чедип келген. Харылзажыр адрези: Москва, Кремль, Совнарком азы Депутаттар Совединиң Төп күүсекчи комитеди...» Ооң мурнунда хүн Троицк хаалгазынга автомобиль чедип келген. Шериг таңныыл орукту дуй туруп каш, айтырган:

— Кым чедип келгенил?

— Улус Комиссарларының Чөвүлелиниң Даргазы Владимир Ильич — деп харыы дыңналган.

Делегейде эң баштайгы социалистиг күрүнениң найысылалы Москва апарганының дугайында төөгү материалдары бисте кончуг хөй. В. И. Лениниң ол үеде ажыл, амыдыралының дугайын тодаргай көргүскен материалдар база хөй. Чазак чериниң Москвага келген хүнүнден эгелээш, Лениниң ады Кремль-биле тудуш байдалдыг апарган. Ол аңаа чурттап, ажылдап, хуралдарны эрттирип, чурттуң бүгү девискээрин удуртуп турган.

Ол бажыңда ам-даа Совет чазак ажылдап турар. Кремльде Лениниң ажылдап турган кабинедин музей кылдыр дерээн. Ынчан ол кабинет кандыг турганын ол олчаан арттырып каан.

ЧУРУКТА: 1920 чылдың октябрьда В. И. Ленин англи чогаалчы Герберт Уэллс-биле беседалажып турганы.

СЭТА-ның фотохроникаазы

ӨӨРҮШКҮЗҮН ИЛЕРЕТКЕН

Кызыл-Мажалыкта № 741 АКМК-ның коллективи «Барлык» совхозтуң Бижиктиг-Хаяда хураган кадарчызы Кызыл-оол Маадыр-оолга быжыглаттынган.

Чоокта чаа коллективтиң ажылчыннары быжыглаан малчынынга чеде берген, кажааларның көрежин коптарып, хураганнарны чемгерип, эмнеп, тастаан даваннарынга эм чаап, шарып берген. Малчынга бир машина хомурдашты, мал чемгерер 10 хоошпаларны тудугжулар кылгаш, аппарып берген.

Коллектив кежигүннери быжыглаан малчының байдалын үргүлчү хайгаарал, аңаа шиви, терек, тал будууну база кескештин, чедирип берип турар. Мындыг демниг ажылдың түңнелинде хураганнардан улуг хоромча чок, ниити байдалы чүгээртеп эгелээн.

Быжыглаан коллективиниң чедирип турар дузазы дээш малчын өөрүп, боду база кейлээт кирип, азыраан малының бажын хоратпас дээш улам соруктуг ажылдап турар.

Хоюг-оол МОНГУШ.

СӨӨЛГҮ ШАКТА

ЖЕНЕВА

Женевада афган-пакистан чугаалажыышкыннар катап эгелээн. Ооң кол сорулгазы болза Афганистанда боор турар болуушкуннарны соксаткаш, ол чуртка тайбың байдалды доктаадып тургузар талазы-биле ийи чурттуң аразынга дугуржулганы чедип алыры болур.

Афганистан Республиканың делегациязының удуртукчузу, ол чурттуң даштыкы херектер министри Абдул Вакиль аңаа болган парлалга конференциязынга чүве чугаалааш, ол чугаалажыышкыннарны холгаарлаар дээш АКШ-тың администрациязы кылып турар хеделиишкиннерин буруушаан. Совет Эвилелиниң Афганистанга көргүзүп турар дузаламчызының дугайында айтырыгны база чугаалажып көөрүн АКШ-тың талазы саналдаан. Ол чорук чугаалажыышкыннарны үре-түңнел чок чорукка чедирип болур. Афганистанга коалистиг чазакты тургузар дугайында айтырыгны база саналдап киирип турар. Ында кандыг-даа үндезин чок. Кандыг чазакты чуртка тургузар дугайында айтырыгны Женевага-даа, өске-даа чуртка чугаалажып болбас .Ол дээрге афган чоннуң бодунуң шиитпирлээр айтырыы-дыр деп, министр айыткан.

ПАРИЖ

«Рено» машина тудуушкун концерниниң ажылчыннарының ажыл соксадыышкыны үргүлчүлеп турар. Олар бүдүрүлге ээлериниң ажылчыннарының санын кызырар, чамдык бүдүрүлгелерни хаар дээн шиитпиринге удурланып турарлар.

Дүүн Клено хоорайның 7 муң ажыг ажылчыны ажыл соксатканнары деткип, ажылче үнмээн.

ВАШИНГТОН

Кыдат Улус Республиканың даштыкы херектер министри У Сюецянь АКШ-ка албанның аян-чоруун кылып чораш, президент Р. Рейган-биле ужурашкан. Аян-чоруг доозулганда ол парлалга конференциязынга чүве чугаалааш, АКШ биле ССРЭ-ниң удуртукчуларының бо чылдың декабрьда дээди деңнелге болган ужуражыышкынынга бедик үнелелди берген. Удаавас Москвага болур дээди деңнелге ужуражыышкын база-ла үре-түңнелдиг болурунга бүзүрелин ол илереткен.

Ядролуг күрүне болур Кыдат боо-чепсектиң кандыг-даа хевирин бүдүрерин соксадырынга белен деп, ол чугаалаан.

ХАРАРЕ

Мурнуу-Африка Республиканың эрге-чагыргазы 17 демократтыг организацияны хаар дугайында шиитпирин хүлээп алган. Расистиг эрге-чагырганың ол шиитпиринге чурттуң демдилээлиг күштери шыңгызы-биле удурланып эгелээн.

Кейптаун хоорайның студентилери дүүн удурлалыышкын чыскаалын эгелээн. Чыскаалдың киржикчилери ол шиитпирин күш чок болдурарын негеп турар.

(СЭТА)

Кыштаглаашкын— хүннүң чугула айтырыы

ЧАРЫГДАЛДАРНЫ ЭВЭЭЖЕДИР

«Шамбалыг» совхозтуң СБФ-ның коллективи бот-орулга-чарылганың, бот-акшаланыышкынының негелделерин өөренип, ортумак деңнелге, чазыткан негелделерни барымдаалап келген үелерни эде тургузуп эгелээн. Бүдүрүлгениң чарылгаларын орулгазы-биле дуглаарынче угланган бот-акшаланыышкынче шилчиишкинни хандырар тилээде, ук ферманың ажыл-ишчилери үези келген үндезин айтырыгларны шиитпирлиг эдерин, чаа байдалдарның орулгаларынга дүүштүр ажылдаарын дугурушкан.

— Бо чылдың эгезинден бээр ажыл-агыйны эргелеп башкарарының чаа аргазынче кирген-даа болзувусса, амдызында шуудап чадап тур бис,— деп, СБФ-да звено удуртукчузу Зинаида Ооржак чугаалааш, уламчылап-дыр: — Ам удуртукчу-даа, ажылчын-даа кижи экономиктиг билиглер-биле чепсегленирин амыдырал боду чагаар албадап келген. Ону билип турзувусса-даа, ооң деңнели чавыс болуп артпышаан.

Шамбалыгжылар бо чылдың бирги кварталында 51 тонна сүт бүдүрер планын ам 31 тоннага күүсеткен. Күрүнеге 45 тонна сүт садарын 30 тонна чедире берген. 92 бызааны Өлзеймаа Куулар биле Чечекмаа Монгуш ажаап, карактап турар. Олар хонукта 750 грамм немелде деңзини бызаа бүрүзүнден ап турар.

Ферманың ажыл-ишчилери бо чылдың январь айда 6984 рубльдың ниити орулгазын киирген. Ол хире продукцияны бүдүреринге шупту 8244 рубльдың чарыгдалын үндүрген. Ниити орулга кол дуунда сүт садыындан болгаш төрүттүнген чаш бызаалардан кирген. Кадарчылар, саанчылар чарылгалыг ажылдаан. Чарылгалар улуг хевээр артпышаан.

Коллектив бот-орулга-чарылга аргазынче шилчип турда, саанчылардан, одакчылардан үш кижи кызырылган. Черле ынчаш демократчыдылганы сагып, чамдык албан-дужаалдарны безин чонга чоорболдуруп, ферма эргелекчизин звенону улуг мал эмчизин цех начальниги кылдыр томуйлаан. Ам ында 20 хире кижи ажылдап турар. Оларның хөй кезии кадарчылар. Коммунистер база бар.

Мурнакчы саанчы Александра Сарыглар, бызаа ажаакчылары Өлзеймаа Куулар, Чечекмаа Монгуш, кадарчылар Олчатай Кужугет, Алик Чооду экономиктиг санаашкыннарга үндезилеп, артык чарыгдалдарны эвээжедип, ажылдың ажыктыг эки талаларын дилеп тып турар.

Мал чеминиң рационун четчирин алыс боду зоотехник эртемниг, амгы үеде звенону үстүнде адаанывыс Зинаида Доржуевна бадыткап, мал чеминиң единицезы 8—9 килограмм болуп турарын дыңнатты. Ол хирезинде бир инек, бир бызаа хүнде чеже килограмм чем чип турарын айтырарывыска, чаа кажаада инек кадарчызы Доржу Ондар, мурнакчы бызаа ажаакчызы Өлзеймаа Куулар тодаргай сан-чурагай бадаарын дадагалзаар болган. Оларның орнунга Зинаида Доржуевна боду доорзындан үзе кирип, демдеглел дептеринде бижип алганын езугаар харыылап турду.

Ферма бызаалар-биле катай-хаара 641 баш бода малдыг. Шоолуг эвес артып калган сиген-биле бызаалар азыраар. Кол курлавыры саваң, сенаж. Сиген холумактыг саваңны хөөндектээш, кургаг хевээр инектер чемгерип турар. Мал чеми белеткээр цехти долу күчүзү-биле ажыглаар дээрге, мал чеми чедишпес. Ам ында чарбаны хоодүр хайындыргаш, азыралда хаваннарга каап берип турар. Бызаа ажаакчылары бус-биле боттары мал чемин белеткеп алыр.

Саанчыларның холунда турар механизмнер долузу-биле ажыглаттынмайн турар. Сүттүң үскүрүн хынаар херексел ай чедир аңаа турар. Оон мотору өрттени бээрге, электри келгеш, кылдыртыр дээш алгаш чоруткаш, мынчага чадашкан. Ам ол херекселдиң орнунга хол-биле долгаар машинаны ажыглап, хөй үе-шакты чидирип турар.

Ферманың амыдыралында өөрүшкүлүг болуушкуннарның бирээзи эрткен чылдың төнчүзүнде 200 инек кирер чаа кажааны ажыглалга кииргени болур. Ам ында сон мурнунда хову турлааның чанынга бичии хөй кажаазынга сыгырлажып турган аныяк инектерни тудуп турар. Бо чылын төрүүр ол инектер буступ дүжер дей берген эргиниң кажаадан эки турлаг-хонашка чедиизе-даа, ол шыкка алзып турар. Механизастаттынган чаа кажаа дүгү-даалаш-биле туттунганындан ында чедир кылдынмаан ажылдар ам-даа бар. Кажааның кыры ырраалааш, дээвирде чамдык ыяштар харын-даа дүдүй бергилээн.

— Бус дамчыдар хоолайлар шын эвес салдынган — деп, инек кадарчызы Доржу Шуңович Ондар тайылбырлай-дыр. Оларны кырыше кырынче тындырбээн болган. Ооң ужурунда ол, ыш-бус дээвир оттур киргеш, кажаа иштин туманналдырып каап тур. Шык байдалдың тургустунуп, тыптып кээриниң чылдагааны ында.

Чаа төрээн бызааларның — чемешкени-биле сүт бүдүрелиниң планын күүседиптериниң аргалары тургустунган. Бызаалар өлүп хоравайн турар. Ынчалза-даа сеткил таарлап оожургаарының барымдаазы мында тургустунмаан. Шиитпирлээр, өөренип чоор айтырыглар ам-даа эндерик.

Чаа арга-биле ажылдап эгелээн соонда кандыг бергелер тургустунуп келгенил? Сүттүң шынары, ооң бот-үнези кандыг болуп турарыл? Социалистиг чарышты канчаар организастаар эдил? Бот-орулга-чарылгаже хамылаарда чүнү кол чүүл болдурарыл? Бо болгаш өске-даа айтырыгларны саанчылар, кадарчылар чаңгыс демниг шиитпирлеп кирипкени демдеглексенниг. Ферманың коллективи республиканың «Үшмуңчулар клувунуң» кежигүннериниң кыйгырыын чүүлдүгзүнүп деткээш, ханы сонуургал-биле таныжып көрген. Ында саанчыларның чамдыызының көргүзүү үшмуңчуларның чергизы безин четпес. Ынчалза-даа олар ийимуңчуларның одуруунче бижны-биле кирериниң оруктарын амдыгаар тодарадып эгелээн.

Совхозтуң сүт-бараан фермазы амдызында ийи аңгы черде туруп турар. Эрги ферма турган черге, суур төвүнге, эътке херегзээр, күрүнеге садар шарыжыктар азырап өстүрер. Аңаа бо чылдан эгелеп мал семиртир азыраар шөлчүгешти тускайлаар.

Механизастаттынган чаа кажаа туттунган. Ам бодаарыже, аңаа малчыннар бажыңын тудуп, өске-даа бүдүрүлгеге, чурттаар тудугларын калбартыры кордаңнен болбайн ой. Кижи факторунга хамаарышкан социал айтырыглар болур-чогууру-биле үзе шиитпирлеттинген турарынче челир үениң пландары тодаргай угланышкынны ап эгелээн. Шамбалыг суур боду тайга-сын эдээ, арга чоогунда турар. Ыяш дилдирер пилорамалыг-даа. Чаа ферма төвүн сайзырадып, хогжудуп болурунуң эрга-курлавырлары бар дээрзинге шамбалыгжылар чигзинмейн турар.

Совхозтуң удургуугазы аттестация эрткен малчыннарга шынзылганы тыпсырып чурумчудар үези келген. Чүге дээрге ол шынзылгага кадарчы азы саанчы кижиниң мергежилиниң, кандыг класска хамааржырын айтып каар болгай. Мергежил бедээн тудум, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү улам бедиир. Ол бүгүнүң түңнелинде алыр шалың база арбын болур ышкажыл.

Бот-орулга-чарылга, бот-акшаланыышкын чаа негелделерни салып турар, аңаа белеткел кошкак болган. Баш удур боттуг санаашкыннар кылдынмаан. Бүдүрүлге баазазы долу механизастаттынмаан. Мал чеми чедир белеткеттинмээн. Экономиктиг өөредилгени кичээңгейниң төвүнге албаан. Ферма амгы хүннерде машина, трактор ажыглаарынга, мал чемнеринге хөй чарыгдалдарны үндүрүп турар. Коллективтиң кежигүн бүрүзү камналга дээш, мал чемин хумагалыг, ажыктыг ажыглаар дээш демисежип турар. Бо чылын сиген белеткелин боттарының күжү-биле чорудуп, чарыгдалдарны эвээжедирин дугурушкан. Хөй сүттү бүдүрериниң үндезинин инектерниң уксаазын, оларның чемгерилгезин, ажаалда-тежээлдезин экижидери, экономиктиг билиглерин ханы өөренири болур дээрзин шамбалыгжыларның угаан билип турары деп-шиигелиг. Чаа арганы шиңгээдип алырынга, бурунгаар базымны кылырынга идигни бээр.

Миңни-оол ОНДАР,
Тыва радиозу.
Данзы САЛЧАК,
«Шын» солунуң корреспондентилери.

«Кара-Хөл» совхозтуң Аржаан хойжу бригадазының бригадиринге коммунист Мандак Самбуевич Ооржакты малчыннар чажыт бадылаашкын-биле база катап бадылап алган. Мал ажылынга арга-дуржулгазы улуг, ортумак тускай эртемниг хоочунга хойжулар бүзүрээн. Оон удуртуп турары бригадада инектиниң малының кыштаглаашкынының канчаар эртип турарын сонуургап, Мандак Самбуевич-биле чугаалаштым.

— Туралыг биле Сукпак хойжу бригадаларны каттыштыргаш, Аржаан бригадазын тургусккан. Хой-даа хөй, девискээр улуг — берген сүргей чүве-дир — деп, бригадир чугаалаан. — Ында ниитизи-биле 19 кодан бар. 11491 хой ол коданнарда. Ооң иштинде төрүүр 4957 хой бар. Оларның олдаары бо хүннерде адакталы берген. Малдың чаш толун малчыннар улуг чидириг чок камгалап ап турар.

Мурнуку чылдарда соонда-даа шоолуг улуг эвес, харда-даа чуга турда, кыштаглаашкынны багай эвес эрт-услуновичи эрткен кыштаглаашкында 100 хойга онаалтыр 90 хураганны камгалап алгаш, социалистиг чарыштың тиилекчизи болган. Черле ынчаш, өг-бүле кержээзинче шилчээн соонда малчыннарның ажылынга харысалгазы шыңгыыраан чүве.

— Совхозтуң зооветспециалистериниң кыштаглаашкынга киржилгези кандыгыл?

— Зооветспециалистер бисте шуут чедишпейн турар. Херек кырында дээди эртемниг, чаңгыс мал эмчизи бар. Мария Шинни-оол-овна Арапчор. Девискээрлег-Хөлде өшкү бригадазында доктаамал быжыглаттынган. Ооң өскээр чарыгдар харыы чок. Суурда ветпункт эргелекчизи, ветсанитар Айыдаа Хертек бар. Ол чүгле аарыг малдар эмнеп турар. Чогум эмнээри эки, ынчалза-даа кайнаар-даа барбас. Аарыг мен дээр. Мал эмчизи чедишпес. Кыштаглаашкынны бергеедип турар бир чүве ол.

Мал эмчилериниң чедишпезиниң дугайында айтырыгны тодарадып, кадрлар-биле ажылды харыылап турар ажылдакчыларга база ужурааштым. Аржаан хойжу бригадада 1 мал эмчизи ажылдап турары шын, ооң айда шалыңы 279 рубль деп бадыткадылар. Наталья Ондар штат кызырылгазынга таваржырга, зоотехник-селекционер кылып каан. Виктория Кочаа ветфельдшер

МАЛ ЭМЧИЛЕРИ ЧЕДИШПЕС

тирип турдувус. Бо кыжын хар-даа, соок-даа улуг-дур. Ындазында бергедексеп турарывыс кончуг. Ажы-биле чугаалаарга, меңги кырында турар улус-тур бис ийин. Ынчалза-даа малчыннар бүгү күжүн үндүрүп, кызып ажылдап турар. Чүгле хураганнарга чиртир бичии сигенивис арткан. Хемчеглер алдынып турар. Чижээ, Улуг-Хем районда Кожай деп черден 70 тонна сигенни эккеп алдывыс. Улуг-Хем районда саваң белеткээр тускай бригада ажылдап турар. 100 тонна саваңны ол бригада белеткээр ужурлуг.

— Кыштаглаашкынны кайда малчыннар эки эрттирип турарыл?

— Ындыгларга хоочун малчыннар коммунистер Калын-оол Хертекти, Нуржут Хертекти база Бай-Тайга район Совединиң депутады Маннын-оол Хертекти болгаш өске-даа чамдык малчыннарны хамаарыштырып болур. Чижээ, Калын-оол улуг болгаш, чаңгыс эмчи малчыннарны кезип безин күш четпейн турар. Ажы-биле чугаалаарга, олген мал актылаарынга өйлешкен. Бисте хойлар база олуп турар, чажыргаш чоор мен. Чижээ, январь айдан эгелеп бо хүннерге чедир бежен улуг хой, 98 хураганнар болгаш дөтпелер өлген. 109 хой ара салган. 46 хой өлүг хураганнар төрээн. Байдал мындыг дүвүрээзиниң турда, ортумак тускай эртемниг мал эмчизи Наталья Ондарны зоотехник-селекционер кылып каан. Ол чүгле зоотехник-селекционериниң хүлээлгезин күүседип турар. А эмнээр, акт бежин тургузар эрге ында чок. Бир эвес чоптаарээр, ажыл төлевирин немей төлеп бээр болза, малды эмнеп болур кижиниң бирээзи ол. Оон ыңай кодээ ажыл-агый техникумун доозкан ортумак эртемниг, мал эмчизи Долзат Хертек суурда өске ажылда. А база бир дээди эртемниг мал эмчизи Виктория Кочаа школада башкылап берген. А Борис Дончай ырак Девисбооп ажылдап, шалыңның чартыын ап, тодаргайлаарга, айда 182 рубль ап турган. Ынчангаш школада башкылай берген чылдагааны ол. А Долзат Хертек, ажыл берге-дир дээш, өске ажылда барган.

Адак соолгунде совхозтуң директору Александр Хертек-биле ук айтырыг талазы-биле чугаалаштым. «Бисте 5 мал эмчилери ажылдап турар» — дээш, үстүнде адааным эмчилерни санап, чугаалап орду. Хүндүлүг Александр Чылбарович, күрүнениң, ниитиниң малы өлүп турда, ону эмнээр эмчилер чедишпейн турда, оларның санын кызырган херээ чок ийин. Кызырар чүве болза, контрада самбың соктап орар хой кижилерден кызырганы дээре турган боор. Ол дугайын совхозтуң ажылчыннары, малчыннар-биле база сүмележир турган.

Бригадир Мандак Ооржактың дүвүреп турары чөп. Аржаан хойжу бригадага 2 мал эмчизи херек.

Салчак САРЫГ-ООЛ.

СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин—амыдыралга

СОВЕТТЕР БУЛУНУ

Барлык кодээ Совединиң депутаттарының ажылында болгаш херек эмгелелинде өске кодээ Советтерге өөредиглиг эки чүүлдер бар. Оларның ажылындан чамдык чүүлдерни парладывыс.

СОЦИАЛ АЙТЫРЫГЛАР — СОВЕТТИҢ КИЧЭЭНГЕЙИНДЕ

Чүнүң-даа мурнунда бистиң ниитилеливистиң политиктиг системазының кол сээ болур Советтерниң ролюнуң бедээнининиң дугайында, ажылдың ажыктыг чоруун күштелдирериинге хамаарыштыр сессиялар, комиссиялар болгаш депутаттарның ажыл-чорудулгазын, оон ролюнуң дугайында СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунга СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев бодунуң чугаазынга демдеглээн болгай. Ынчангаш Пленумнуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырып чорударының талазы-биле бистиң Советтерниң мурнунда улуг сорулгалар салдынып турары, ону күүседиринге бүгү хөй-ниитиниң болгаш ажылчы чониң организастаары бистиң кол сорулгавыс болур ужурлуг.

Бистиң Барлык кодээ Советтиң күүскому эде тургустунуушкунунуң негелделерин ёзугаар ажылдап, ажыл планнаашкынын кылып, сессия, күүском хуралдарынга күш-ажылчы коллективтерниң удуртукчуларының болгаш хөй-нииити организацияларының ажылының стилин, методтарын чугаалажып көрүп турар.

Советтиң ажылын эде тургузар талазы-биле элээн ажылдар кылдынган. Сессияларны болгаш күүском хуралдарын кежээки үелерде эрттирип, аңаа чугаалажыр айтырыгларны эвээжеткеш, хуралдың эрттирер шагын узатпайн, ооң шынарынче кол кичээнгейни угландырган.

Бистиң кодээ Совединисте хөй мандаттыг 10 округ бар. Ында 30 кол, 8 курлавыр депутат, район Совединиң хөй мандаттыг 2 округунда 6 кол, 2 курлавыр депутат ажылдап турар. Депутат бүрүзү социал паспорттуг. 11 папкада 44 депутаттың социал паспорту чыдар.

Күүском кежигүннери 7 кижи. Олар шупту ажыл хуваалдалыг болгаш хамаатыларны хууда айтырыглар талазы-биле хүлээп алыр хүннерлиг. Күүском кежигүннери чылда чоң мурнунга 2 удаа отчёдун берип турар.

Советтиң девискээринде 1987 чылда социал-экономиктиг хөгжүлделер болгаш чаартылгалар болгулаан. Тудуг талазы-биле алырга, төп салбырда ийи аал ишти чурттаар 5. Бижиктиг-Хаяның малчыннарында 4 бажыңны туткаш, ажыглалга кирген. Төп бригадада тараа шаңын бетоннаан. Ногаажыларга кызыл-булуңну, столоваяны, 2 ногаа өстүрер черни, Бижиктиг-Хаяда спортзалдыг, 160 олуттуг сес чыл школазын, төп салбырда 140 олуттуг ийи каът садик ажыглалда кирген. 16 малчын кодаңнар электрижиттинген. Бо-ла бүгү чүүлдер депутаттарга берген чагыглар ёзугаар боттанып турары ол.

Советтиң чагыргазында турар «Барлык» совхоз эрткен чылын күрүнеге садар мал продуктуларының планнарын чедиишкининиг боттандырган.

1988 чылдың январь 1-ден эгелеп совхоз долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче шилчээн. Ынчангаш ажылчын коллективтер, бригадалар тускай план ёзугаар өөренип, күш-ажылдың бедик темпизин чедип алыр дээш, бүдүрүлгелерниң күчүлерин долу ажыглаарынче, камналгаже сагыш салыр ужурлуг. Бо талазы-биле совхозта экономиктиг өөредилгени кодээ Советтиң депутаттары совхозтуң кол экономизи А. А. Ооржак, совхоз директору Д. Б. Саая база район Совединиң депутаты кол бухгалтер Л. С. Монгуш олар кичээлдерге хынамчалыг белеткенип, кичээлдерин шынарлыг эрттирип турар.

Совхоз эрткен чылын карылгалыг ажылдаан. Совхозтуң бухгалтериязының саңхөө болгаш отчёт-учёдунуң ажыл-чорудулгазының талазы-биле ажылын болгаш моон соңгааргы сорулгаларының дугайында кол бухгалтер Л. С. Монгуштуң илеткелин кодээ Советтиң сессиязынга чугаалашканы таварылга эвес. Ол талазы-биле тускай шиитпирни сессиядан хүлээп алган. Ооң күүселдезиниң дугайында информацияны дыңнаары база планнаттынган.

«Хамаатыларның хууда дузалал ажыл-агыйын, коллективтиг сад болгаш огород ажылын хөгжүдер талазы-биле хемчеглер дугайында» доктаалды бистиң кодээ Советтиң девискээринде боттандырып турарывыстың дугайында айтырыгны база чугаалаштывыс.

Ногаа, картофель тарып өстүреринге кара хөрзүн, өдек херегләэн чурттакчылар боттарының депутаттарынга чагыгларны кирип турар. Дузалал ажыл-агыйын хөгжүдери болгаш суур чаагайжыдылгазынга дилиг материалдары берге болуп турар. Депутаттарның дузазы-биле дилиг материалдары белеткээри-биле чоңну организастап, тайгага мыяшты белеткээш, пилорамага диилдирип турагаш, бо айтырыгны шиитпирлээрин планнап турар бис.

Чоннуң амыдырал-чуртталгазын экижидер айтырыгны совхозтуң дирекциязы-биле кады шиитпирлеп турарывыс-биле бистиң ажылывыс чаңгыс демниг. Хамаатыларның дузалал ажыл-агыйын хөгжүдеринге чоңга 87 хаван оолдарын, 30 анайны саткаш, мал чеми-биле хандырып турар. Ол ажылды хөгжүдеринге малы чок кижилерге мал садып алыры-биле сөөлгү үш чылда күрүне чээлизин 11 кижи 5500 рубльди алган болгаш инектерни садып алган. Ооң ажылын чоң билип, амгы үеде инек садып алыр дээн хөй санныг кижилер биске билдириишкиннерни кирген.

Советтиң сессияларынга депутаттарның болгаш активтиң шүгүмчүлелдиг саналдарындан ушта бижилгелерни кылып, оларны күүседикчилеринге чедирип, ооң күүселдезин күүском хуралдарынга дыңнап, чугаалажып турар бис.

Кодээ Советтиң сессиязынга № 3 хөй мандаттыг округтуң депутады Л. Б. Дамбар негелдени киирген. Совхозтуң төп салбырында Трактовая кудумчузунда ийи аал ишти чурттаар бажың ажыглал чок турган. Ону ажыглалга септеп киирерин негээн. Ону септээш, ажыглалга киирерин совхоз директорунга даашкан. Ол бажың ам ажыглалда кирген.

Бистиң Советте 6 доктаамал комиссия ажылдап турар. Оларның иштинден орук, тудуг, чаагайжыдылга болгаш харылзаа талазы-биле комиссия (даргазы Ю. К. Хөвең-оол) эки ажылдап, улус өөредилгезиниң болгаш культура талазы-биле комиссия (даргазы Л. Б. Дамбар) эки ажылдап, чаа чүүледрни тып, ажылынга ажыглап турар.

Доктаамал комиссиялар аразынга социалистиг чарышты организастаан. Ооң негелделерин ажылдап кылган. Боттарының папкаларын чараштыр, утка-шынарлыг кылганы дээш, протоколдарны шын долдуруп турары, ажыктыг арга-сүмелерни кылып турарын сессия, күүском хуралдарынга айтырыгларны белеткеп, аңаа информацияларны, шиитпирлерни белеткеп киирип, база үндүрген шиитпирлерниң күүселдезинге оларның киржилгезин социалистиг чарыштың түңнелин үндүрүп турагаш, ол чүүлдерни барымдаалаар.

Район-даа, кодээ-даа Советтерниң депутаттары боттарының соңгукчулары-биле албан черлеринге эвес, а соңгукчуларының бажыңнарынга барып, тус-тус кижилерниң амыдырал-чуртталгазы-биле таныжкан турарын чедип ап турар бис. № 8 хөй мандаттыг округтуң депутаттары Ч. С. Салчак, Д. Б. Саая, Ч. Б. Кара-Сал, А. Б. Кужугет олар хамаарышкан малчыннарынга барып, сүмележип, оларының негелделерин кодээ Советке дыңнадып, хандырар ужурлуг черлери-биле боттары харылзажып, шиитпирлеп, күүседип берип турарлар.

Соңгукчуларның кирип турар чагыглары — ол дээрге Советтиң чоң-биле харылзаазының бир эң чугула хевири болур. Чээрбиги чыышта 8 кол чагытны хүлээп алган бис. Ооң ийизин күүседириниң кырында келген. Малчын кодаңнарны электрижидери болгаш уруглар ойнаар шөлчүгештерни кылыры. Арткаңнары бо чылын болгаш келир чылын кылдынары планда көрдүнген.

Кодээ Советтиң девискээринде үш депутат бөлүүн организастап тургускан. Олар база боттарының ажылының планын тургузуп алган, ында хөй-нииити организациялары-биле кады чаңгыс демниг ажылдап турар. Олар боттары төптерлиг. Ында тускай булуңнарны кылып аскан. Олар планда көрдүнген айтырыгларын баш бурунгаар белеткеп, депутаттарның округтарынга кандыг ажылдарны кылганын дыңнап, бөлүктүң девискээринде турар албан черлериниң удуртукчуларының илеткелдерин ап, хыналда рейдилерни организастап турар.

Бистиң кодээ Советтиң баазазынга районнуң кодээ Советтериниң даргаларының болгаш секретарьларының семинарын эрткен чылын райкүүском организастап эрттирген. Ол дээрге бистиң депутаттарывыстың ажылдаарынга улуг идигни берген.

Амгы үеде бистиң мурнувуста улуг сорулгалар салдынган. Девискээривисте турар суурларывыстың социал-экономиктиг хөгжүлдези, чаагайжыдылгазы, үлегерлиг корум-чурум дээш улус ажыл-агыйының адырларын улам сайзырадыр, кижи бүрүзүнүң бот-идепкейин бедидер, ылаңгыя мал кыштаглаашкынын организастыг эрттирип, малды онча-менди кыш ажырар, ажылывысты амгы үениң негелдезинге дүүштүр эде тургузуушкунуң чаа арга-хевирлерин ажыглап, планныг онаалдаларны күүседиринче бүгү күштү мөөңнээри болур.

Елизавета САРЫГЛАР,
кодээ Советтиң күүском даргазы.

ХЕРЭЭЖЕННЕР— ИДЕПКЕЙЛИГ КҮШ

СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунга СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев бодунуң чугаазынга Советтерде хөй-нииити организацияларының ажылының болгаш ооң сорулгаларының дугайында, оларны ниитилел хөгжүлдезиниң херээнге кирииштирерин тодаргайы-биле чугаалаан болгай.

Ону амыдыралга боттандырары-биле бистиң кодээ Советте херээженнер чөвүлели чоннуң чурттап турар черниниң аайы-биле ажылдарны чорудуп келген. Суурда ажылдапкы дег бүгү херээженнерни совхоз бүдүрүлгезинде болгаш өске-даа адырларда хаара туткан.

Ч. Хомушку, Т. Агбаанның удуртканы Хаяа аттыг агитквартира совхозтуң ногаа ажылынче херээженнерни хаара тудуп, ногаа звенозун тургускан. Эрткен чылын олар бир гектардан-на 150-170 чедир картофельди ап, бедик көргүзүглүг ажылдааннар. Л. Сарыгларның удуртканы тудугда шеверлекчилер бригадазы ажылдың чаа аргазы-биле ажылдап, олар чүгле септелге, чугайлаашкын эвес, тудуг-чазалга ажылын кылыр тускай мастерскаяны ажыдып алганнар. Кышкы үеде олар хойжуларга мал чеми каап бээр оңгачаларны, деспилерни чазап турар.

Школаның агитатор башкылары янзы-бүрү темаларга лекцияларны, беседаларны, чоң мурнунга эрттирип турарлар. Совхоз бо чылын долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче шилчээни-биле чоң ортузунга экономиктиг билиглерниң үндезиннерин өөренир талазы-биле совхозтуң кол специалистери-биле кады башкылар П. К. Сечен, Н. Б. Хомушку, Е. Д. Сарыглар болгаш өскелер-даа дээштиг ажылдарны чорудуп турар.

Суурда «Кадыкшылга» бөлүү (удуртукчузу Р. М. Саая) кичээлдерни эрттирип, херээженнерниң сонуургалын чаалап алган.

Агитквартиралар аайы-биле амданныг аъш-чемниң, аргаан, дараан кылыглар делгелгезин организастаан, түңнелинде Сайзырал, Хомус, Хаяа, Мажалык аттыг агитквартиралар чогаадыкчы чоруун көргүскеннер.

Чаагай чаңчылдарны нептередир сорулга-биле совхозта чаа немешкен кудумчунуң байырлалын эрттиргени кодээ Советтиң девискээринде социал хөгжүлдени база чуртталга шөлүнүң көскүзү-биле немей тудуп турарының херечизи болган. «Тыва улустуң чаагай чаңчылдары» деп темалыг кежээни эрттирген, хоочуннар М. С. Бойду, Д. Б. Саая, В. С. Шуруктуң киржилгези-биле ажык чугааны аңаа кылган. Ол ажылды ам-даа уламчылап, чаа төрүттүнген уругларның, шериг баар оолдарның аллеязын кылып, аңаа ыяштарны тарыыр деп планнаан.

Революсчу, политиктиг ырларның конкурузун болгаш агитквартиралар аайы-биле бот-тывынгыр уран чүүл көрүлдезин эрттирери чыл санында чаңчыл болган.

Хөй-нииити ажылдарынга идепкейлиг киржип чорууурларга В. С. Сундуй, М. Монгуш, Б. Д. Саая, З. Хомушку, В. Э. Кужугет, Т. Б. Кужугет, Л. Монгуш болгаш өскелерин-даа хамаарыштырып болур.

Агитквартираларны малчын кодаңнарда быжыглаан. Хой оолдадашкынының үезинде, кыштаглаашкынга берге байдал таваржы бергенде хойлар буттарынга кедирер уктарны даарап, чаап, шарып эмнээр ажылдарга шеф дузазын көргүзүп, кажаа-хораазын коптарып бээринден аңгыда, малчыннарның культурлуг байдалын көрүп, боттуг арга-сүмелерни берип турар. Эрткен чылдың түңнели-биле малчын өг-бүлелер Кысымбай Хертектиң, бызаа ажаанчызы Баккыс Хомушкуну тиилекчилер деп районнуң херээженнер чөвүлели санаан.

Суурда агитквартиралар аразынга социалистиг чарышты калбартып, ооң түңнелдерин доктаамал үндүрүп, тиилекчилерни шаңнап-мактап турар. Эрткен юбилейлиг чылда Сайзырал, Мажалык, Хаяа аттыг агитквартиралар чарыштың тиилекчилери болганнар.

Эрткен 1987 чылдың түңнели-биле бистиң херээженнер чөвүлели районда херээженнер чөвүлелиниң аразында организастаан социалистиг чарышка тиилекчи болуп, бирги черни ээлеп шилчип чоруур кызыл туг болгаш диплом-биле шаңнаткан. Ол чорук моон соңгаар-даа эки ажылдаарывыска идигни берген.

Луиза ДАМБАР,
кодээ Советте херээженнер чөвүлелиниң даргазы.

ЧУРУКТА: кодээ Советтиң бөлүк депутаттары.
Чылбак-оол КАРА-САЛДЫҢ фотолары.

ҮЕ-ШАК ТЫПТЫ БЭЭР

Мени эрткен чылын улус депутаттарының Барлык кодээ Совединиң хөй мандаттыг № 3 соңгулда округунга депутат кылдыр соңгаан. Чаңгыс чер чурттугларым мени депутат кылдыр соңгааныңга, ажылчын кижи болганымда чоргаарланып, оларның көргүскен бүзүрелин шынзыдар дээш соңгукчулар-биле ажылдарны округумга чорудуп турар мен. Депутат соңгукчулар-биле быжыг харылзаалыг ажылдавас болза, ооң кылган ажылы көзүлбейн баар. Чеэзээш аттыг агитквартира мээң округумга хамааржып турар. Ооң даргазы болгаш ында быжыглаттынган агитаторлар-биле быжыг харылзаалыг мен. Ында агитатор башкылар Т. К. Кужугет, В. Э. Кужугет олар янзы-бүрү темаларга лекцияларны, беседаларны кылып берип турар.

Соңгукчуларымның бажыңнарын кезип чораш, оларның амыдырал-чуртталгазын, ажыл-ижин сонуургап турар мен. Чамдык кижилер хөй-нииити ажылын артык чүък кылдыр санап, ону кылырынга шак-үе чедишпес дээр. Ол шын эвес. Кижи күзээр болза, үе-шакты тып алыр.

Бистиң округ хөй мандаттыг. Ында 3 кол, бир курлавыр депутат ажылдап турар. Округувуста бажыңнарны хуваажып, аравыста харылзаалыг, бир демниг ажылдап турар бис.

Депутат кижи планныг ажылдавас болза хоржок, чүге дээрге округта соңгукчулар-биле ажылдаарынга хостуг үе тывылбайн баар.

Мээң округум кадарчы Чозармаа Ооржактың кодаңын шефке алган. Аңаа дузаны чедирип турар бис.

Округумда чурттакчылар ортузунда дузалал ажыл-агыйын хөгжүдер ажылды доктаамал чорудуп, хайгааралга ап турар мен. Кувискаалчы Кужугеттиң өг-бүлези өскелерге үлегерлиг. Олар мал бүрүзүн азырап, огородту, кат-чимисти өстүрүп турар. Оларның бажыңының ишти-дашты кезээде арыг-силиг.

Чамдык бажыңнар дузалал ажыл-агыйлыг, огородту өстүрүп турза-даа, оларның херим-кажаалары эргижирээн. Ону септеп алырынга дилиг материалдары херек. Кодээ Советке ол айтырыгны тургузуп турдум.

Суурувустуң чаагайжыдылгазының дугайында чугаа хөй болуп турар. Ону база-ла чыл санында кылып, ооң арыг-шеверин, күскү, часкы аштталгазын чорудуп турар.

Шупту чүве эки деп чугаалап шыдавас мен. Округумга уругларының кижизидилгезинче, өөредилгезинче кичээнгей салбас ада-иелер тургулаан. Школа-биле харылзааны тудуп, ындыг ада-иелерни сайгарып чугаалажып турагаш эдип ап турар бис. Ол ышкаш мецээ хамаарылгалыг девискээрде арага-дарыга суңдулут ийи-чаңгыс кижилер база тургулаар. Ындыг кижилерге хамаарыштыр агитквартира дамчыштыр хемчеглерни ап турар.

Кодээ Советтиң сессияларынга олуржуп, аңаа чугаалашкан айтырыгларны, хүлээп алган шиитпирлерни соңгукчуларга чедирип, ооң күүселдезин чедип алыры-биле ажылдарны организастаары депутаттар бистерден улуу-биле хамааржыр.

Дизенмаа ХОМУШКУ,
кодээ Советтиң депутаты.

АЖЫЛЫНЫҢ КӨРҮНЧҮҮ

Херек эмгелели

Барыын-Хемчик районда улус депутаттарының Барлык кодээ Соведи республиканың эки ажылдыг кодээ Советтериниң бирээзи. Советтиң конторазынга кире бээрге, ооң ишти чылыг, чырык болгаш делгем. Контораның коридорун, кабинеттерни, хуралдаар залды дерип, шимеп кааны көрүштүг. Ында хөй-нииити организацияларының, депутаттарның, доктаамал комиссияларның булуңнарын дерип аскан.

Советтиң ажылы-биле таныжып, организас-массалыг ажылдарны сонуургап, күүском даргазы Елизавета Дувековна Сарыглар болгаш күүскомнуң секретары Оюмаа Доржуевна Кандит-оол олар-биле чугаалаштым. Олар ында 3 чыл ажыг ажылдап турарлар.

Кодээ Советтиң чагыргазында совхозтуң төвү болгаш Бижиктиг-Хая салбыры хамааржыр. Ында хойжу бригада, сүт-бараан болгаш семиртилге фермазы бар. Сес чыл болгаш ортумак школа ында катай 700 чыгыы өөреникчи өөренип турар. 4 ясли-садикте 240 уруглар хаара туттунган. Магазиннер, культура бажыңнары, эмчи пункттулары, библиотекалар, харылзаа салбыры ачы-дуза чедирилгезиниң комплекстиг пунктузу ажылдап турар. Бүдүрүлге черлери ай, квартал планнарын чедиишкининиг боттандырып турар.

Кодээ Совет 3 муң чыгыы чурттакчылыг. Дузалал ажыл-агыйында 1070 ажыг мыйыстыг бода, 3700 чыгыы шээр малды тудуп турар.

Кодээ Советтиң девискээринде социал-экономиктиг хөгжүлде талазы-биле элээн чаартылгалар бар.

Хөй мандаттыг округтар дугайында чугаавыс солуп болду.

— Хөй мандаттыг округтар дугайында эрткен соңгулдада элээн бергедээшкиннерге таварыштывыс. Мурнунда чер-чер Советтерниң соңгулдаларынга биске кодээ Советтиң 30, район Совединиң 6 округу турган. Эрткен соңгулдада хөй мандаттыг 10 кодээ, район Совединиң 2 округун тургускан. Кодээ Советтиң 30 кол, 10 курлавыр, район Совединиң 6 кол, 2 курлавыр депутаттарын соңгаан — деп, О. Д. Кандит-оол чугаалааш, кол депутаттар-биле курлавыр депутаттарның аразында ылгалын мынчаар тайылбырлады:

— Кол депутаттар болза, бүрүн эргелиг, а курлавыр депутаттар сессияларга олуржур эргелиг, бадылаар эргези чок. Олар кайызы-даа депутат шынзылгалыг. Курлавыр депутаттарның шынзылгазы аңгы, херек дембээ чок. Кажан ол округтан депутат үнүп чоруткан болза, ооң орнунга соңгулда эртирбес. Курлавыр депутатты мандат комиссиязы кодээ Советтиң сессиязындан депутаттың бүрүн эргезин илеткээш, тыпсып бээр. Бисте курлавыр депутаттар база-ла округтуң иштинде үш кол депутат болгаш курлавыр депутат чуртталга бажыңнарында соңгукчуларны деңге хуваажып алган, кол депутаттар-биле бир дөмей, эл хүлээлгезин күүседип турар, соңгукчулар мурнунга отчёттуг болур.

Кодээ Советтиң херек эмгелели дээрге-ле оларның кылып чорудуп турар ажылының көрүнчүү болур ужурлуг. Советтиң доктаамал комиссияларында, хөй-нииити организацияларында, округтарда депутаттар бөлүктеринде папкаларны кылып, дерип алганы эки. Округтар аайы-биле район болгаш кодээ Советтиң депутаттарының папкаларын дерип, кылып кааны база бир янзы. Округтуң депутат бүрүзү тускай кыдырааштыг, ол демги папкада. Ында депутаттың кыска характеристиказы, бодунуң округунда харылалп турар девискээриниң схема-чуруу чурттакчыларының ниити даңзызы, оларның ат-фамилиязы, төрүттүнген чылы, кылып турар ажылы, дузалал ажыл-агыйы дээш шуптузун ында бижип каан. Чаш кижиден эгелээш, пенсионерлерге чедир даңзылап каан. Оларның иштинде школа назылыг өөренип турар уругларның класы, назы четпээннерниң ясли-садикте турар-турбазындан эгелээш демдеглеп каан.

Ол ышкаш депутаттың соңгукчуларынга барып чораанының демдеглелин, аңаа берген чагыгларын ында база бижээн.

Доктаамал комиссиялар болгаш депутаттар бөлүктери кылдынган ажылдарын бижип, эрттирген хуралдарының протоколдарын кылып, аңаа илеткел кылган кижиниң илеткелинге хамаарыштыр тускай сүмелерни берип, күүседир хуусаалырын айыткан болду.

Кодээ Советтиң чанында административтиг комиссия (даргазы З. Х. Хомушку) 7 кижи составтыг. Олар эрткен чылын 12 хуралды эрттирип, аңаа 33 кижиниң херээн сайгарып көрген. Ол комиссияның ажылы мактадыг.

Ол ышкаш ында улусчу контроль бөлүү (даргазы М. О. Наскыл-оол) эки ажылдап турарын оларның папказында хыналдалар кылганының дугайында информацияларындан көөрге-ле илдең. Чоңга пенсияларны, пособиелерни үлеп берип турарының дугайында харылзаа салбырынга, эмчи пунктузунга, ясли-садка, столоваяга хыналдаларны организастаан. Аңаа илереттинген четпестерни эдери-биле сүмелерни бергеш, ооң күүселдезин катап хынааның ында айыткан. Чунар-бажыңга эмчилер-биле хыналданы организастааның түңнелинде хирлиг болган. Ону аштап, арыглаткан.

Кодээ Советтиң доктаамал болгаш ооң чанында тургустунган өске-даа комиссиялары шупту эки ажылдап турар деп мактап база болбас. Чамдыктары ажылдарны кылып-даа турза, оларны чедир демдеглевейн турар.

Сессияларның болгаш күүском хуралдарының протоколдарын чогуур үезинде херек эмгелелиниң дугайында тускай саавыр ёзугаар кылып турар.

Николай ДАЖИНМАА,
«Шынның» корр.

ЧУГУЛА АЙТЫРЫГ: специалистиң бодалы

ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУН БОЛГАШ АДМИНИСТРАТИВТИГ АППАРАТТЫ КЫЗЫРАРЫ

Чоокта чаа «Правда» солунга «Ээзи бе азы хоржогу бе?» деп материал парлаттынган. Орус дылдың тайылбыр словарын ажыдып көөрге «хоржогу» деп сөс шуут чок болган, ындыг-даа болза утказын ёзугаар алырга, «хоржок» деп сөс болган. Ажыл-агый чорудулгазынга чүвени хоруур, инициативаны кызыгаарлаар чоруктар биске шаг-шаандан бээр турүп келген. Эргелеп башкарылганың чагырып-дужаар системазы ажылга таарымча чок байдалдарны тургузуп келген, ооң түңнелинде административтиг аппараттың чамдык ажылдакчылары чүвени дүрген шиитпирлээринче далашпас, харын хоруурун бодаар. Чаа эгелээшкинге делгем орукту ажыдарынче далашпас, ону доктаадырын бодаар чүүлдер оон үнүп келген.

Бистиң чуртувуста эгелээн эде тургустунуушкун эргелеп башкарылганың шаптыктап турган административтиг системазын экономиктиг чаа система-биле солуп турар. Чаа система улус ажыл-агыйын интенсификастаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузар, эртем-техниктиг депшилгени дүргедедир сорулгалыг. Демократияны болгаш ажык-чарлыг чорукту калбартып бүдүрүлгелерге экономиктиг бот-тускайлаң чорукту бербишаан, эде тургустунуушкун «хоржоктардан» хосталып, административтиг аппаратты кызырар арганы берип турар.

Министерстволарга ажыл-агыйның чаа механизмин тургузуп турар үеде оларның структуразы өскерлип, ажылга эң-не ажыктыг чорукту чедип алыры-биле албан-дужаалдарны эде хуваарып боттандырып турар. Чамдык министерстволарны каттыштырган. Ооң түңнелинде административ-эргелел аппарады кызырлып турар. Бүгү улус ажыл-агыйында 9,3 миллион янзы-бүрү удуртукчулар ажылдап турар. Бо чүүлдүң эгезинде айытканы ышкаш, эргелеп башкарылгада ажылдап шыдавас азы чаа ёзу-биле ажылдаар хөөн чок кижилер илереп турар. Амгы үеде чер болганда эргелеп башкарылга органнарын чаартып турар чорук багай ажылдакчылардан чарлып ап, ажылды билир, профессионал болгаш моральдыг шынары бедик специалистерни шилип алыр арганы берип турар. Маңаа хамаарыштыр М. С. Горбачев мынча дээн: «Ажылды эки билген турарын, профессионал бедик мергежилдиг болурун эде тургустунуушкун негеп турар. Амгы үениң янзы-бүрү белеткелдиг, ханы билиглерлиг кижилери херек. Адактың соонда чугула негелде — бистиң кадрларывыстың бедик мөзү-шынарлыг болуру, шынчы, саттыныкчы эвес, бөдүүн сеткилдиг болуру».

Эргелеп башкарылга аппарадын кызырары ооң бүгү системазының шынар деңнелин бедидеринге чедире бээр. Эргелеп башкарылга системазында бо ажылдын хемчээли кандыг боор турарыл? Чижээ, ССРЭ-ниң Күрплан ажылдакчыларының 30 хуузун кызырар. Ооң-биле кады Күрпланның чер-черде хөй санныг ажылдакчыларының күш-ажылын доктаамал «сырып» турган чыл планы чогаадыр ажылды өскээр шилчиткен. Күрпланның республикаларда, областарда органнарын штаттарын база үштүң биринге кызырар. ССРЭ-ниң Агроүлетпүркүркомнуң аппарадын дыка кызырарын көрүп турар. Москвада туруп турар министерстволар боттарының аппараттарын 1670 кижиге кызырган.

Ажылдаарынга эргежок чугула билии четпес, мергежили чавыс азы бодунуң эрге-хүлээлгезин бедик үнелеп көрбес кижилерни бир дугаарында кызырар. Улус ажыл-агыйының удуртур ажылдарында ажылдап турар 9,3 миллион кижиден 4,2 миллион кижи азы 45 хуузу дээди эртемниг, 3,8 миллион кижи — ортумак эртемниг, а 1,3 миллион кижи дээди-даа, ортумак-даа эртем чок боор турар. Ындыг болзажок дээди өөредилге черлериниң профессионал белеткелге четпестерин практиктиг дуржулга эвээш, биче-даа бол, дуглап турар. Амгы үеде удуртур албан дужаалдарда 400 муң хире пенсия назылыг кижилер ажылдап турар.

Ажылдан кызырган кижилерниң салым-чолу кандыг боор турарыл? Оларның хөй кезиин шыдаар ажылдарынга кирип турар. Хөй-хөй кижилер боттарының мергежилин эде көрүп, чаа мергежилдерни шиңгээдип ап турар. Ачы-дуза чедирер адырда хөй кижилер барган. Чаа ажыл дилеп, ажыл кылбаан үеде мурнунда ап турган шалыңын 2-3 айда дузаламчы кылдыр төлеп берип турар.

Эргелеп башкарылга аппарадын кызырар ажыл ыяк эки чорүп турар дээр болза, частырыг болур ийик. Даргаларга «таарышпаан» кижилерни кызыра бээр чүүлдер бар боор турар. Мындыг янзылыг четпестерни чайладырынга демократчыдылга болгаш ажык-чарлыг чорук дузалап турар.

Эльмира КРЫЛАТЫХ,
экономика эртемниниң доктору.

(ПМА).

МУРНАКЧЫЛАР АЛЛЕЯЗЫНГА КИРГЕН ШАЛЫПЧЫЛАР

1987 чылдың түңнели-биле социалистиг чарыштың тиилекчилерин республиканың Бүдүрүлге мурнакчыларының аллеязынга кирер дугайында Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, профэвлчөвүлелдиң болгаш ВЛКСМ обкомунуң доктаалы-биле дараазында эштерни республиканың Бүдүрүлге мурнакчыларының аллеязынга кирер:

Арчумаев Юрий Григорьевич — Кызылдың оруксепделге-тудуг эргелелинде автогрейдер машинизи.

Авсиевич Алевтина Ильинична — «Шагаан-Арыг тудуг» трестиниң № 42 тудуг эргелелиниң шеверлекчилер бригадири.

Байкара Денземаа Кыргысовна — чаагайжыдылга комбинадының ажылчыны.

Бельков Семён Калинович — республиканың «Тыва коммунэнерго» бүдүрүлгезинде участок начальниги.

Баяндалай Александра Ховалыговна — чоннуң амыдырал хандырылгазының Өвүрде бүдүрүлге эргелелиниң быжыкчызы.

Бызова Нина Савельевна — «Кызыл» совхозтуң теплица ажылчыны.

Галаворян Арам Амбурцумович — «Бүрен» совхозтуң инекчизи.

Галактионова Галина Николаевна — Элегес-Аксының хана материалдары кылыр заводунуң ажылчыны.

Гаврилюк Роза Кирсановна — Тожу райпозунуң «Номнар» магазининиң эргелекчизи.

Гарсев Ахмет Ахсанович — «Тыва даг-дугу» комбинатта слесарь.

Донгак Иван Уртунашевич — Хову-Аксы рудниктиң геология-шинчилел участогунуң өрүмнекчизи.

Дортуй-оол Дорлаа Долаанович — Тока аттыг совхозтуң хойжузу.

Евдокимова Екатерина Емельяновна — Тываның көдээ ажыл-агыйның дуржулга станциязының «Сосновское» дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйының бызаа ажаакчызы.

Ензак Виктор Пид-оолович — «Востоксантехмонтаж» трестиниң Кызылда КМК-зының слесарь-сантехниги.

Елисеев Владимир Павлович — «Каа-Хем» разрезте экскаватор машинизи.

Кыныраа Маадыр Дөмүровна — Ленин аттыг совхозтуң № 1 хойжу бригадазының бригадири.

Монгуш Владимир Сандакович — Чадаана разрезинде чолаачы.

Монгуш Сенги Шарапович — «Тыва автотранс» каттыжыышкынының Ак-Довурак АТБ-зында чолаачы.

Малишевич Дмитрий Петрович — «Сибирьтехмонтаж» трестиниң Кызылда КМК-зының слесарь-монтажниктер бригадазының бригадири.

Ондар Юрий Маржымалович — Сүт-Хөл районнуң Бора-Тайга суурда көдээ культура бажыңының директору.

Поникало Кузьма Филимонович — «Сукпак» совхозтуң тракторизи.

Серин Эрес-оол Сарыгларович — «Тыва тудуг» трестиниң «Кызылүлетпүр тудуг» эргелелиниң дашчызы.

Сат Надежда Даваавевна — «Сүт-Хөл» совхозтуң өшкү малчыны.

Санчи Алдын-Херел Донгакович — Өвүр районнуң «Торгалыг» совхозунуң малчыны.

Симоненко Светлана Михайловна — Барыын-Хемчик районнуң төп эмнелгезиниң эмчииниң улуг сестразы.

Тюлюш Бадрон Кошкар-оолович — Чадаананың харылзаа белдириниң электромонтёру.

Увангур Ким Лайылдааевна — «Чодураа» совхозтуң Хараал-Тей сүт-бараан фермазының саанчызы.

Хертек Териш Санчы-Доржуевна — Мөңгүн-Тайга районнуң «Мөген-Бүрен» совхозунуң малчыны.

Шыырап Өлчей Салчаковна — Бай-Тайга районнуң Тээли ортумак школазының башкызы.

Шилова Тамара Ивановна — аъш-чем барааннар садыының улуг садыгжы-бригадири.

ЧОГААДЫКЧЫ АЖЫЛ, ИНИЦИАТИВА ХЕРЕК

Бот-идепкейни, харыысалганы бедидер дугайында

Советтерде эде тургустунуушкунуң кол черинде депутаттарның инициативазын бедидер дээрзи-ле шын. Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Мандат комиссиязы үстүнде сорулганы чугулалап, олче кичээнгейни салып турар.

Дээди Советтиң мурнуку чыылдаларында комиссия соңгулдалар аразында эрткилээн немелде соңгулдалар түңнелин Дээди Советтиң Президиумунуң аппаратының ажылдакчылары кылып белеткеп каарга, ол белен материалды холга тудуп, ялеткеп кааш, ооң-биле кызыгаарлаттынып турган. Ам ындыг эвес.

Мандат комиссиязының ажыл планын тургузарда Дээди Советтиң Президиумунуң организастыг килдизи-биле сүмележип турган. «ССРЭ-де улус депутаттарының статузунуң дугайында» ССРЭ Хоойлузунуң күүселдезинче кол кичээнгейни угландырып турар бис. Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң алдыгы чыышкындан бээр мандат комиссиязының хуралдарынга моон адаанда айтырыгларны кичээнгейлиг байдалга хандыр белеткээш, чугаалажып көрген. Ооң түңнелинде тодаргай сүмелерни бергилээн. Ажылдың чаа арга-дуржулгазын, бот-башкарылгалыг чогаадыкчы чорукту ажыглап, бүгү ажыл-чорудулганы планныг эгелээшкин-биле кылырын чугулалап турар.

Депутаттарның соңгукчулар мурнунга отчёттарын организастаар талазы-биле сорулгаларны Өвүр районда чер-чер Советтериниң күүскомнарының канчаар боттандырып турарының дугайында; «Чөөн-Хемчик районда Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутаттарының депутат хүлээлгелерин боттандырып чорударынга таарымчалыг байдалдарны тургузар талазы-биле районнуң күүскомнуң чорудуп турар ажылының дугайында» болгаш өске-даа айтырыгларны мандат комиссиязынга көрген. ССРЭ-де улус депутаттарының статузунуң 31 чүүлүнде көрдүнген негелделерниң күүселдези Тываның каттышкан авиаотрядында болгаш «Тыва автотранс» каттыжыышкында боттанмайн турары илереттинген. Кызылда, Чадаанада, Сүт-Хөлде, Ак-Довуракта вокзалдарның ажылын экижидери чугула. Бо талазы-биле ажылды тус-тус аайы-биле харылап турар А. В. Марцеханың, А. Н. Тавза-Самбуунуң, М. Ф. Пановааның тайылбырларын тус-тус аайы-биле дыңнап, илереттинген четпестерни эдеринин арга-сүмелерин комиссияның хуралындан берген.

Дээди Советтиң Мандат комиссиязының кежигүннери чамдык депутаттарның округтарынга чедип, соңгукчуларның ортузунга кылып чорудуп турар ажылдары-биле таныжып, ук депутаттарның боттары-биле база чугаалажып, соңгукчулар-биле ажылда чамдык четпестерни эдери-биле чогуур сүмелерни бергилээн. Депутаттар В. М. Еремеев, Н. В. Сизых, А. Г. Горелов, А. Д. Ховалыг болгаш өске-даа чамдык эштерниң округтарынга барып четкен, херек уржурлуг ажылдарны чоруткан.

Ол ышкаш Дээди Советтиң чамдык депутаттарын комиссияга чалап, боттарының округтарынга депутат хүлээлгелерин канчаар күүседип турарының талазы-биле дуржулгаларын дыңнаан. Депутат хүлээлгелерин күүседиринге Ак-Довуракта № 42 Барыын соңгулда округундан Е. И. Смирнова ак сеткилдиин көргүзүп, фабриканың үлетпүр шөлүн сүт-биле хандырарының айтырыын тургузуп, ооң күүселдезин чедип алган. Тудугда ажылдап турар чаш уруглар-лыг иелерин хүндүскү ээлчегже киирген. Ак-Довурак хоорайның он бир кварталдарында уруглар ойнаар шөлчүгештерни дерип кылдырткан. Соңгукчуларның негелделерин чогуур үе-шаанда күүседири-биле бодунуң соңгуткан округунуң девискээринге кирип турар хоорай Совединиң округтарының депутаттарын кады эвилелдеп алгаш, чаңгыс дем-биле ажылдап турар.

«ҮТКА 25 чылы» совхозтуң саанчызы № 119 соңгулда округундан депутат И. В. Доржу соңгукчуларының чагыгларын ёзугаар бодунуң хууда идепкейин көргүзүп, ажылдап турар фермазын долу механизастаткан. Район удуртулгазынга айтырыгларны каш удаа тургузуп, боду чедип барып тургаш, Шагаан-Арыг — Арыг-Үзүү аразынга автобус шимчээшкининиң ажылын экижиткен. Пенсионерлерниң, бот-пелерниң, совхозта уруглар албан черлериниң база чоннуң социал амыдыралын экижидеринче угланган айтырыгларны чидини-биле тургузуп турган, чамдык боттуг түңнелдерни чедип алган. А. С. Монгуш, В. Т. Дүдүпей, А. Д. Шивит-оол, Н. Д. Өөвей болгаш өске-даа депутаттар соңгукчуларның чагыгларын чогуур үезинде күүседип, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидеринче, күш-ажылдың болгаш хөй-ниитиниң сагылга-чуруумун быжыглаарынче соңгукчуларның күжүн мөөңнеп турар. Үстүнде ады кирген депутаттар боттарының соңгукчуларының доктааткан хүннеринде хүлээп ап, оларның тургускан айтырыгларынга чогуур үезинде күүселделиг харыны бээр дээш кызымак ажылдап, чурттап турар черинин аайы-биле кижизидилге ажылын чорудуп турар. Олар соңгуткан округтарынга идепкейлиг ажыл-чорудулгазындан аңгыда, хамаарылгалыг бактаап турар комиссияларның ажыл-чорудулгазынга идепкейлиг-биле киржип, комиссияларның хуралдарынга айтырыгларны белеткежип, боттарының санал-оналдарын база киирип турар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Мандат комиссиязы Дээди Советтиң Чуртталга коммунал ажыл-агый болгаш чаагайжыдылга база Херээжен чоннуң ажыл, амыралы болгаш не-чаштарның камгалалының талазы-биле доктаамал комиссияларының составында бактаап турар депутаттарның, ук комиссияларның ажылынга киржип, комиссияларның хуралдарынга чугаалашкан айтырыгларның шиитпирлериниң күүселдезин организастаарынга бот-идепкейиниң талазы-биле хыналдаларның түңнелдерин база Дээди Советтиң алдыгы чыыжының чедиги сессиязынга илеткээн.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутаттарының активчи чоруу көдүрлүп, эде тургустунуушкунуң болгаш чаартылгаларның оруунче эге базымнарны кылганы-биле чергелештир ССРЭ-де улус депутаттарының статузунуң негелделерин чедир күүсетпес, соңгукчуларның негелделеринге төлеп чок депутаттарның бар болуп турары хараадаанчыг. Кызылдың № 17 соңгулда округундан депутат турган К. Х. Шавырааны, № 109 Тес соңгулда округундан Г. Т. Адышааны депутат эрге-хүлээлгелериниң чогуур хүусаазы төнмээнде ССРЭ-де улус депутаттарының статузунуң 10-гу чүүлү-биле дедир кыйгырткылаан. Кызыл районда Каа-Хемниң мурнуу талазы № 76 соңгулда округундан Тыва АССР-ниң Дээди Совединге депутат В. А. Долганина соңгукчулар-биле харылзаазын кошкадып, бүдүн чыл иштинде оларның мурнунга отчёдун бербээн.

Ооң ажылдап турар коллективинде — күш фабриказында депутаттың кичээнгейинде турар, ооң дорт киржилгези-биле шиитпирлээр ужурлуг айтырыгларны ында ажылдап турар соңгукчулар негелде салып, көдүрүп турбуже, ол ону тоомчага албайн дыңнап эрттирип турган. Күш фабриказының цехтери арыг агаар киирер черлерни кылбааны-биле багай чыт-биле долдунган, ажылдаарынга берге байдалдыг. Ында бүдүрүлге склады тар, ажылдаарының чиңгек-нормазынга таарышпас. Аңаа киирген дагаа чуургаларын сайгарып чадап турда урелир, бустур чоруктар хөй.

Ажылдап турар кижилерге таарымчалыг байдалдар тургустунмаан. Ажылдаар черлериниң дериг-херекселдери чаартынмаан. Ажылчыннарның одаар чүүл-биле хандырылгазы үзүктелип турар. Солуннар, сеткүүлдер болгаш чагаа-бижиктер чедирилгези база үзүктелиишкинниг. Радио, телефон ажылы доктаамал эвес. Садыг болгаш чемненилге черлериниң ажылында чаартылгалар чок. Депутат В. А. Долганинаны ол дээш база эрге-хүлээлгезин ажытлавайн келгени дээш соңгукчулар чөптүү-биле шүгүмчүлээн. В. А. Долганинаның депутат хүлээлгезин багай күүседип турарының фактыларын тодарадып көргеш, бо чылдың февраль 2-де болуп эрткен Мандат комиссиязының хуралынга шыңгыызы-биле чугаалашкаш, чогуур сүмени берген. Мандат комиссиязының мурнунга ол депутат хүлээлгезин чедир күүсетпейн турарының дугайында бодунуң буруузун долузу-биле миннип, соңгукчуларның идегелин бузуредирин аазаан.

Тыва АССР-ниң Мандат комиссиязы эде тургустунуушкунуң кол айтырыгларының бирээзи болур депутаттарның активчи чоруун улам бедидер сорулганы салып, ССРЭ-де улус депутаттарының статузунуң негелделериниң боттанылгазынче кол кичээнгейни угландырар. Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутаттарының соңгуткан округтарынга соңгукчулары-биле ажылдап турарының практиказынга хыналдаларны калбаа-биле кылып чоруткаш, түңнелдерин Дээди Советтиң дараазындагы ээлчеглиг сессиязынга илеткеп киирерин база планнап турар.

Аваа МОНГУШ,
Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Мандат комиссиязының даргазы.

РЕДАКЦИЯДАН: А. Ч. Монгуш бо чүүлүнде Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Мандат комиссиязының ажылының дуржулгазын чырыдып бижээн. Ылаңгыя автор депутаттарның бот-идепкейин бедидериниң дугайында чугулалап демдеглээн. Чүге дээрге инициатива чокта, чогаадыкчы чорук чокта бурунгаар кандыг-даа шимчээшкин болдунмас.

Чүүлде көдүрүп турар айтырыглар талазы-биле санал-оналыңарны, эскерилгелериңерни, чурттап турар черлерде байдалды солунче бижиириңерни дилеп тур бис, эргим номчукчу.

МЕРГЕЖИЛИНИҢ ТЕРГИИННЕРИ

Республиканың улус ажыл-агыйының шылгараан мурнакчыларынга «1987 чылда мергежилиниң тергиини» атты тывсыр дугайында Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, профэвлчөвүлелдиң болгаш ВЛКСМ обкомунуң доктаалы-биле дараазында мурнакчыларга ол атты тывсыр:

ТЕРГИИН ПОВАР
Аксёнова Галина Яковлевна — Кызылдың № 4 ортумак школазында ээлчег повары.

СУУРГАЛЫГ КРАННЫҢ ТЕРГИИН МАШИНИЗИ
Бурко Александр Георгиевич — «Красноярскстроймеханизация» трестиң 14-кү механизация эргелелиниң Шагаан-Арыг участогунуң суургалыг кранының машинизи.

ТЕРГИИН ШЕВЕРЛЕКЧИ
Бизяева Екатерина Сергеевна — «Тыва тудуг» трестиң 48-ки тудуг эргелелинде комсомолчу-аныяктар бригадазының бригадири.

ТЕРГИИН БАШ ТААРЫКЧЫЗЫ
Байыр-оол Зоя Ким-ооловна — «Тувапарикмахерские» каттыжыышкынының баш таарыкчызы.

ТЕРГИИН ДААРАНЫКЧЫ-МОТОРИСТ
Данчай-оол Раиса Алдын-ооловна — даараныылга фабриказының даараныкчы-мотористи.

ТЕРГИИН КАҢНАКЧЫ
Дүлүш Болат-оол Балчиммаевич — «Востоксантехмонтаж» трестиң Кызылда КМК-зының каңнакчызы.

ТЕРГИИН ЧАЗАНЫКЧЫ
Ерошенко Владимир Николаевич — Кызылдың мебель фабриказының бызаңчызы.

ТЕРГИИН МОНТАЖНИК
Копленко Николай Иванович — «Тыва тудуг» трестиң «Кызыл тудуг» эргелелиниң монтажниги.

ТЕРГИИН ДАШЧЫ
Куулар Борис Опайтыевич — «Тыва суг тудуг» трестиң КМК-5-тиң дашчызы.

ТЕРГИИН БЫЗАҢЧЫ
Кудымов Василий Иванович — «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжыышкынының Таңдыда АКМК-зының бызаңчызы.

ТЕРГИИН ЧОЛААЧЫ
Крутских Борис Иванович — «Тыва кобальт» комбинаттың транспорт цегиниң чолаачызы.

ТЕРГИИН ЫЯШ УЖУРУКЧУЗУ
Качаев Николай Иннокентьевич — Ырбанның ыяш үлетпүр ажыл-агыйында ыяш ужурукчузу.

ТЕРГИИН ЭЛЕКТРИ КАҢНАКЧЫЗЫ
Казанцев Владимир Иванович — Тываның электри четкилериниң участогунуң электрокаңнакчызы.

ТЕРГИИН ЭКСКАВАТОР МАШИНИЗИ
Курин Валентин Леонидович — «Каа-Хем» разрезте экскаватор машинизи.

ТЕРГИИН КАПИТАН-МЕХАНИК
Лубошников Леонид Григорьевич — Енисейниң хем пароходствозунуң Кызылда район эргелелинде капитан-механик.

ТЕРГИИН ДААРАНЫКЧЫ
Монгуш Мария Мендишевна — «Тувашвейбыт» каттыжыышкынының даараныкчызы.

ТЕРГИИН КАҢНАКЧЫ
Моськин Виктор Николаевич — Элегес-Аксының керамиктиг хана материалдары кылыр заводунуң каңнакчызы.

ТЕРГИИН АВТОГРЕЙДЕР МАШИНИЗИ
Молодых Анатолий Леонидович — Кызылдың оруксепделге-тудуг эргелелинде автогрейдер машинизи.

ТЕРГИИН ИДИК ДААРАКЧЫЗЫ
Ондар Михаил Сендеумович — Кызылдың алгы заводунда идик дааракчызы.

ТЕРГИИН ЭЛЕКТРОМОНТАЖНИК
Старцев Евгений Емельянович — «Туваагропромспецмонтаж» трестиң «Кызыл-1» АКМК-зының электромонтажниги.

ТЕРГИИН ЭЛЕКТРОМОНТЕР
Соскин Владимир Игнатьевич — республиканың радиотеледамчыдылга төвүнүң электромонтёру.

ТЕРГИИН СЛЕСАРЬ-КОТЕЛЧУ
Самсонов Николай Федорович — «Тыва коммунэнерго» бүдүрүлгезиниң чылыг-энергия районунуң слесарь-котелчузу.

ТЕРГИИН МАСТЕР-ПЕКАРЬ
Салчак Раиса Унгуловна — Бай-Тайга райпозунуң мастер-пекары.

ТЕРГИИН АВТОЭЛЕКТРИК
Ужечкин Николай Николаевич — чаагайжыдылга комбинадының автоэлектрик-аккумуляторщиги.

ТЕРГИИН АВТОБУС ЧОЛААЧЫЗЫ
Ярославцев Павел Александрович — Кызылдың ПАТБ-де автобус чолаачызы.

ШУУРГАН СООНДА...

Бо чылдың январь 18—20 хүннеринде. Тываның девискээрин таварткыр улуг хат-шуурган эрткен. Республиканың малчыннары ол хүннерде ёзулуг эрес-маадырлыг чорукту көргүскеннер. Мөңгүн-Тайганың малчыннарының маадырлыг чоруунуң дугайында «Шын» солундан база номчудум. Эң ылаңгыя кыс уруглар, аныяк малчыннар Ульяна Саая биле Саяна Донгактың эрес-дидим болганы мени кайгатты. Мөңгүн-Тайгага 140 хире мал өлген, 8 өг бузулган, 9 тонна деңзилиг автомашиналы андара шаапкан болду.

Бистиң Бай-Тайганың малчыннары база эрес-дидим чоруун көргүскеннер. Хат-шуурган мапаа дыка күштүг болган. 9—10 хире өгнү буза хадыды. Бистиң малчыннарывыстың дугайында база «Шын» солунга маадырлыг кижилер-дир деп мактап болур турган. Ол ылап-ла ындыг.

Хат-шуурган дугайында республиканың чурттакчы чонун, эң ылаңгыя малчыннарны баш бурунгаар сагындырып болур турган бе! Бир эвес баш бурунгаар сагындырып каан турган болза, улуг когарал-даа турбас, малчыннар хат-шуурганга баш удур белеткенип алыр турганы чугаажок. А херек кырында сагындырбаан. Ооң уржуун диплээр болза, ол ажыл дээш харыысалгалыг эштер янзы-бүрү чылдагааннарны болун-болуу-биле тып эккээр чугаажок. Аңаа элдепсинмес мен. Боттарывыстың буруувусту чажырып, чылдагааннар диплээр, тайылбырлар кылыр чаңчылывыстан ам-даа адырылбаан бис. 1984 чылдың чазынында база улуг хат, 1985 чылдың чайынында чаъс-чайык болду. Ол дугайында база баш бурунгаар дыңнатпаанындан хөй мал өлүп хораан болгай.

Республиканың малчыннарының чыл санында республика солуннунга көдүрүп турар айтырыы бар. Солунга парлаар дээрден өске аңаа хамаарыштыр кандыг-даа хемчеглерни албайн келген. Малчын кодаларга радио шугуму киирер, хойжуларда бар приемниктерни септээр, оларны ажылдадыр батареялар чедишпес, тывылбас дугайында чеже катап солуннарга бижээн дээр. Ынчалза-даа ол ажыл шимчевес. Ону харыылаар эштер, тарылзаа, садыг ажылдакчылары тек олурупкан. Республиканың девискээринде агаарның байдалын тыва радио эртен, кежээ дамчыдып турар болгай. А агаар-бойдустуң хай-халазының чоокшулап орарын, хат-шуурган кажан боорун чүге дамчытпазыл! Азы Тывада метеостанциялар ону тодарадып шыдавас бе, өске черлерде метеостанциялар-биле харылзаа тутпайн турар бе! Мен бодаарымга, агаар-бойдусту, хат-шуурганның угшиин космостан безин хайгаарап турар апарган шагда, ооң кайы-бир девискээрже чоокшулап орарын баш бурунгаар илередип, чурттакчы чонга, ажыл-агыйларга дыңнадып болгу дег-дир.

Бай-Тайганың девискээринге эрткен хат-шуурганның соонда, ындыг бодалдар мени дүвүредип чоруур-дур. Аңаа хамаарыштыр бо талазы-биле ажылдап турар черлерниң тускай эртемниглерниң, харыысалгалыг ажылдакчыларының бодалы кандыг болур чүве ирги!

Дагжы ХЕРТЕК,
саанчы.

Делегей медээлери

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

БУДАПЕШТ. Венгрияда Ходмезевашархей хоорайда көдээ ажыл-агый техниказының заводунуң конструкторлар бюрозу ногаан чочактараа ажаар чаа комбайнны чогаадып кылган. Комбайн боду чоруур, ук культураны ажаап турда чидириглерни кызырыптар аргазы берип турар тускай херекселдер-биле чепсегленген. Ол херекселдер бастырыышкынының ажыктыын база бедидиптер шынарлыг. Чаа хевирниң баштайгы машиналарын амгы үеде Венгрияның болгаш Совет Эвилелиниң дуржулга ажыл-агыйларынче шенелде эрттирери-биле чоруткан. Чедиишкиниг болган таварылгада венгр машина тудукчулары ону калбаа-биле бүдүрүп эгелээр болгаш ооң соонда даштыкыже садып эгелээр.

Ходмезевашархейде заводтуң коллективи ногаан чочактарааны ажаар машиналарны ажылдап кылырда болгаш бүдүрерде совет заводтар-биле демнежип кылып турар. Чүгле соолгу хүннерде ол культураны ажылдап кылырынга тараа бастырар 40 машинаны ССРЭ-же чорудуп берген болгаш, келир айларда ам-даа 20 ындыг агрегаттарны чорудуп бээр.

СОФИЯ. 20 чыл бурунгаар Болгарияда Ловеч хоорайга совет автомобиль тудукчуларының дузазы-биле баштайгы «Москвичилерни» эптеп тургускан. Бөгүн ооң конвейериндеи хүн санында 65 автомобильдерни бүдүрүп үндүрүп турар. Совет «Москвич» бүдүрүлге каттыжыышкыны-биле демнежип алгаш, ол комбинат чыл санында-ла 15—20 машиналарны бүдүрүп үндүрүп турар.

Чээрби чыл иштинде аңаа «Москвич — 408-тен» амгы үениң «Москвич — 2140 А» машиналарынга чедир дөрт хевирниң машиналарын солаан. Эрткен чылдың төнчүзүнде чаа «Москвич-2141 Д» хевирниң баштайгы машиназын кылып эгелээн. Бо чылын 4 муң ындыг машиналарны, а кедизинде барып оларны чыл санында-ла 20 муң чедирерин төлевилеп турар. Чаа «Москвичилер» шимээн чок, чараш болгаш камналгалыг болуру-биле ээгарларга таарзыр деп, автомобиль заводунуң директору Стефан Бабаджанов чугаалап турар. Оларны ВАЗ-2107 автомобильдиң шимчедикчизи-биле дерээн.

ЧӨПТҮГ, ШЫННЫГ ДЕМИСЕЛИН ДЕТКИП ТУРАР

Айтырыгга харыы

Кызыл хоорайның чурттакчызы, күш-ажылдың хоочуну Иргит Сайын-оолович Базыр «Шын» солун дамчыштыр Палестинаның араб улузунуң израиль эжелекчилерге эжелеттирген черлериниң дугайын база ында соолгу үеде палестин улустуң тура халышкынының дугайында тайылбырлап бээрин диләэн. Бо айтырыгга харыыны «Билиг» ниитилелиниң кежигүнү К. Д. БУДУК-ООЛ берген.

Амгы үениң делегей харылзааларынга Чоокку Чөөн чүкте мөсилдежиишкинниң тайбың ёзу-биле шиитпирлээриниң айтырыы кончуг чугула черни ээлеп турар. Делегейниң бо регионунда ам дөртен чыл дургузунда бүгү ниитиге база тайбынга айыылды тургузуп турар дүшкүүрлүг чоруктуң изиг одаа ам-даа уламчылавышаан. Израильдиң эжелеп алганы араб черлер — Иордан хемниң Барыын талазында, Газа секторда база Чөөн Иерусалимде палестин улустуң эжелекчилерге удур тура халышкыны массалыг эгелээн. Палестиннерниң амгы тура халышкыны израиль эжелелдиң чылдарында коступ көрбээн бир дугаар улуг шимчээшкин болур. Черле ынчаш, Чоокку Чөөн чүкте байдалдың таарыштыр шиитпирлеттинмейн турарының чылдагааннары чүдел?

Бирээде, Палестинаның девискээринге 1947 чылдың ноябрь 29-та Каттышкан Нациялар Организациязының Кол Ассамблеязының хүлээп алганы тускай резолюциязы ёзугаар деңэргелиг еврей болгаш араб ийи күрүнени тургузар дугайында ол шиитпирниң күүсеттинмейн турарында.

Ийиде, империализмниң, бирги ээлчегде Израильдиң кожазында араб чурттарга удур агрессчи политиканы чорудуп келгениниң түңнелинде мында 40 чылдар дургузунда тайбын чок болуп турарында болур. Израильдиң чагырыкчы бөлүктериниң эжелекчи политиказының уржуунга бир-ле дугаарында Палестинаның араб улузу, Египет, Сирия, Иордания болгаш Ливан таварышкан. Ооң аңгыда сионисчи эжелекчи чорук Палестинаның араб улузунга үргүлчү удурланып, палестиннерниң бодунуң тускай күрүне тургузуглуг болур эргезин казып ооң девискээрин эжелеп, чиңгелээр чүве чок колониалдыг дээрбечи чоруктуң чери болдурган. Бо хүннерге чедир Израиль эжелелдиң аспаанда Ливанның мурнуу чүгү. Сирияга хамаарышкан Голан бедиктери, Чөөн Иерусалим, Иордан хемниң Барыын эрни, Газа сектору туруп турар. Израиль Ливанче халдааш, 1982 чылдың июнь алдыда 900 дөрбелчин километр азы Ливанның девискээриниң барык оннуң бир кезээн эжелеп алган. Мурнуу Ливанда байдал дүвүренчиг болгаш нарын бооп турар. Ливанга удур Израильдиң кол шериг, политиктиг угланыышкыны чүдел дээрге, Ливанны ийи-үш кезекке чарып, аңгы-аңгы аймак-сөөк бөлүктер аразынга ожээнниг демиселди өөскүдери, аңаа израиль ёзу-чуруумну тургузары, Ливанның патриотчу күштеринге удур демиселди күштелдирип, палестин хосталгалыг шимчээшкинни узуткаары болур.

Амгы үеде дүвүренчиг медээлер Палестинаның араб улузунуң эжелеттиргени черлери — Иордан хемниң Барыын талазындан, Газа секторундан, Чөөн Иерусалимден удаа-дараа кээп турар апарган. Амгы үеде эжелеттирген араб черлерниң бүгү чонунуң үш кижизиниң бирээзи-ле кара-бажыңда хоруглаттырган. Тура халышкын ам-даа уламчылап турар, израиль эжелекчилерниң холундан дыка хөй кижи өлүрткен, балыглаткан болгаш кара-бажыңче киир октатан.

Иордан хемниң Барыын эриниң ниити шөлү 5.5 муң дөрбелчин километр, чону 1 миллион 140 муң кижи, ооң иштинде 500 муң чурту чок палестиннер.

Газа сектору — шөлү 350 дөрбелчин километр, чону 650 муң кижи, ооң иштинде 270 муң дескен палестиннер. Газа секторун Израиль 1967 чылда эжелеп алган. 20 чыл дургузунда эжелелдиң аар-бергезинге удурланган хөй кижи киржикчилиг, массалыг удурланыышкын 1987 чылдың декабрь айда күштүг-биле улуг хемчээлге чедир өскен. Газа сектору дээрге делегейде чоннуң эң сырый чурттакчылыг черлериниң бирээзи, а чоннуң ядыы-түреңгизиниң талазы-биле ол сектор эң кудук деңнелде. Күш-ажылчыл ап шыдаар кижилерниң колдуунда чартыы он-он километрни эртип, Израильге кээп ажылдап турарлар. Израильге келген араб кижилер ол черниң ажылчыннарындан ийи-үш катап эвээш хемчээлдиг ажыл төлевирин ап турар. Газа секторнуң чурттакчыларында палестиннерде паспорттар чок, а кандыг хамааты деп чүве билдинмес, түр шынзылгалар-биле боттарын бадыткап турарлар. Израиль Газа секторун «Хоруглуг зона» кылдыр чарлаан.

Израиль эжелекчилер палестин улустуң үнүш-дүжүткүр чериниң 60 хуузун хунаап алган болгаш ол черлерде 200 ажыг кара-бажың лагерьлерин туткан.

Эжелеттирген араб черлерде палестин улустуң сүр күжүн, демиселин израиль эжелекчилер чок кылдыр базып шыдаваан, демисел улам-на калбарып, массалыг байдалче шилчип турар апарган. Палестин улус бодунуң девискээрин күш-биле эжелелге тургузуп, чарарынга кажан-даа эптешпес. Чугаа болза демисел чүгле бодунуң чуртунуң хамаарышпас чоруун тургузарының дугайында эвес, а харын Израильдиң талазындан дайын айыылында үргүлчү туруп турар чуртунуң айыыл чок чоруун, ооң салым-чолунуң дугайында боол турар. Палестинаны хостаарының организациязын делегейниң 122 чурту хүлээп көрген, а оларның 97-зинде ол организацияның төлээлери ажылдап турар.

Чоокку Чөөн чүк айтырыын тайбың ёзу-биле шиитпирлээрде, бир дугаарында 1967 чылда Израильдиң эжелеп алганы бүгү араб девискээрлерден эжелекчи шериглерни үндүргеш. Палестинаның 4,5 млн. араб улузунуң хоойлу ёзугаар эргелерин хандырып, ооң боттаашкартынар болгаш хамаарышпас, тускай догуннаан күрүнезин тургузар эргезин палестин улуска бергенде чедип ап болур. Ооң өске орук база арга чок. Ону боттандырарда база бир чугула байдал чүүден хамаарышкан дээрге, араб улустуң боттарының чаңгыс аай туруш-хөделиишкиннери ында. Оларның сырый каттышкан эвилелиниден база хамаарышыр. Делегейниң бо регионунда дүвүрээзиннинг, каш онон чылдар иштинде хан төгүүшкүннүг демисел уламчылап келгениниң чылдагааны АКШ-тың деткимчези-биле Израильдиң боттандырып чорудуп турары агрессчи политиказының уржуундан болуп турар. Израильдиң чазаа бодунуң чуртун национал-хосталгалыг шимчээшкинге удур демисел баазазы болдурарын херек кырында АКШ-ка чөпшээрээн. Чоокку болгаш Ортаакы Чөөн чүкке АКШ-тың кол стратегтиг сорулгазы ук регионга америк тергиидели тургузары болуп турар. Израиль бодунуң күрүне болуп тургустунганындан бээр дөрт он чылдар дургузунда күрүне кара-бажың, күрүне концлагерь апарган болгаш «Улуг Иерусалим», чүс-чүс еврей суурларны тудуп тургузарындан ам-даа ойталаваан.

Израильдиң дээрбечи эжелекчи, өлүрүкчү чоруу израиль чонга чүнү-даа бербес, а харын ооң келир үеде садым-чолунга улуг айыылды чедирип болур. ССРЭ база социалистиг өске-даа күрүнелер Палестинаның араб улузунуң хостуг эргези, бодунуң чуртунуң бот-догуннаан хамаарышпас чоруу дээш чөптүг, шынныг демиселин бүгү тала-биле деткип турар.

Эжелеттирген араб девискээрлерниң чону израиль эжелекчилерге удур шиитпирлиг демисежип турар. Он-боолуг эжелекчилер-биле аңаа чоң холунда даш. Демир-дес аймаа тудуп ынган демисежип турар.

Израильдиң шериглери удурланыышкын чыскаалынга киришкеннерни кам-хайыра чок боолап турар. Ооң турлук, эмчи черлеринде чыдар, балыг кижилерни тудуп аппаргаш, боолап өлүрүп турар.

ЧУРУКТА: дээрбечилерниң өлүргени аныяк палестин оолду ажаап турары.

СЭТА-ның фотохроникази.

«МАЛЧЫННЫҢ ЧАЗААНДА». Валерий ЯРОВИКТИҢ фотоэтюду.

ХАРЫЫСАЛГА — ШУПТУВУСТА

«Демнежилге негеттинер» деп чүүлге хамаарыштыр

Өвүр районнуң Торгалыг ортумак школазының онгу клазының өөреникчилери бис. Бо чылдың 34 дугаарлыг солунга «Демнежилге негеттинер» деп чүүлдү номчааш, сагыш-сеткиливис дүвүревес арга чок болу берди.

Чүге дээрге СЭКП ТК-ның чаа эрткен Пленуму мөзү-шынары быжыг болгаш туруштуг, угаан-бодалы байлак, эртем-билии бедик салгалды өстүрер сорулга салган.

Бистиң школаның ийи онгу клазында удуртукчу башкыларывыс — Раиса Шойдаңовна биле Любовь Монгушовна. Башкыларывыс бистер тос класска өөренип кээривисте, удуртукчу болу бергеннер. Башкыларывыстың бистерге билиг бээр дээш кызымак ажылдап турарын билип, оларга чоргаарланыр бис.

Онгу класстың өөреникчизи кижи дээрге, элээди назылыг, чүгле школаның эвес, Тергээн чуртунуң ажыл-херээнге бодунуң үлүүн кирре берген хамаатыдеп санап турар бис. А Чыргалаңды школазының онгу клазының өөреникчилери шак мындыг аар кем-херек үүлгедип бергенин кайгап, ук үүлгедиишкиннер чүгле ол школаның, районнуң адын бужартадып турар эвес, республикавыстың ат-алдарынга багай чорук деп, буруудадыр боордан башка, өске черле кандыг чугаа турар боор.

Ийи-чангыс таварылга болза, чүү деп-даа болгай-ла. Ол школаның өөреникчилери, артында, улай-улай кемниг херек үүлгедип каанын дыңнаарга, харын-даа, коргунчуг-дур.

Чыргалаңды школазының кем-херек үүлгеткени онгу классчыларын сургаптар, оларны хайгааралга аптар кижилер чок турганы ол бе? Ындыг бе дээрге, оларның ада-иези, башкылары бардыр. Ооң аңгыда, школаның хөй-нити организациялары чүнү көрүп турганыл? Бир эвес улаштыр болгулаан ол кем-херек үүлгедиишкиннериниң алыс дөзүн коптарар болза, ону харыылаар черлер, харыысалгалыг кижилер хөй апаар ийик. Ынчаарга онгу класста өөренип турар, каш-ла айлар болгаш, ажылчыннар, студентилер, шериг албанын эрттирер ужурлуг апаар кижилер канчап мындыг кемниг үүлгедиглерни кыла бергенил? Бо хире назылыг апарган кижилер чүгле ада-иезиниң, башкыларының суртаалын манап олурарга, канчап тааржыр. Кижи бодун боду кижизидер чүве ыйнаан.

Амыдырал бистиң чуртта магалыг-дыр. Ынчаарга ону кым биске чаалап бержик? Төөгүже хая көрнүп, үелерниң берге байдалдарын көрүп, кижилер ол дээш канчаар демисежип чораанын үнелеп көөрү бистиң, аныяктарның хүлээлгези. СЭКП ТК-ның чаа эрткен Пленуму төөгүнү шыңгыы өөренириниң негээн. Михаил Алексеевтиң «Содаачылар» деп бот-намдарлыг романын бистиң үе-чергевис шупту номчаан боор. Үжен чылдарда, үнүш-дүжүт чок, каан чылдарда. Россияга кижилер аштан өлүп турганын ук номда автор бижээн. Ооң маадырлары бистерден бичии кижилер ышкажык. Аштан өлүп чыткан дуңмаларын, аарыг аваларын диргизип алыр дээш ында бичии оолдар канчаар ажылдап туржук? Бистиң өгбелеривис шак мындыг берге амыдыралды көрүп эрткенин сактып, оларга «өөреивисти» эгидип бээр дугайын бодаар ужурлуг бис.

Ада-чурттуң Улуг дайызының үезин сакты каапталыңар. Бистиң үе-чергелеривистен чеже кижи амытынын бержик? Олар чүү дээш туржуп чорааныл? Амгы хүнүң амыдыралы белен дээш, кара-туразында аажылап чоруур, бодунуң культуразын бедитпес кижилер кем-херек үүлгедииниче кире бээрлер.

Тес-Хем районнуң Чыргаланды школазынга дыштаныр хүннерни солун беседалар, кежээлер, диспуттар-биле эрттирип турган болза, мындыг ат-алдар чок болуушкуннар турбас ийик. Ындыг янзылыг хемчеглерни бедик деңнелге эрттирери ажыктыг. Школага болур культура-массалыг хемчеглер солун, ханы утказынарлыг болурунга, өөреникчилерниң калбак киржилгези мяап негеттинер. Бистиң школада класстан дашкаар ажылдар чорудар талазы-биле өөредилге эргелекчизи Чүчүң Дамаевна биске дыштаныылга кежээлерин солун, ажыктыг кылдыр эрттирериңге дузалажып турар.

Чыргаланды школазының өөреникчилериниң үүлгеткен чүдек, бужар херээнге чүгле башкылар коллективи, школаның хөй-нити организациялары буруулуг боорундан аңгыда, ажы-төлү дээш кичээнгей чок чоруктуң база уржуу деп санап тур бис. Ылаңгыя Алимниң ада-иези, артында, башкы улус мышкажыл.

Чыргаланды школазынга болган коргунчуг үүлгедиишкиннер каяа-даа катаптавазын дээш боттуг ажылдарны бистер, өөреникчилер, база кылыр ужурлуг бис. Аңаа школаларның хөй-нити организациялары боттарының ажылын эде тургузуп, эрги шагның база бужар артынчыларын кижилерниң угаан-сарыылындан адыраалыңар. Аңаа киржилге чок кижи турбас ужурлуг.

Ч. КЫРГЫС, О. ДОНГАК,
Өвүрнүң Торгалыг ортумак школазының онгу классчылары.

Эмчиниң сүмези

ДОКТААМАЛ ОРГАНИЗАСТААР

Туберкулёз аарыглары эмнээр диспансер — республикада туберкулёз талазы-биле методиктиг төп болбушаан, районнардан болгаш Кызылдан аараан кижилерге консультацияны берип, эмчи дузазын чедирер.

Туберкулёзтан аараан кижилерниң хөй кезиин республиканың туберкулёз диспансеринде чыттырып эмнеп турар. Ол аарыгдан аарааннарны чыттырып эмнээр шупту 770 орун бар. Республика хемчээли-биле алырга, бо сан көңгүс эвээш. Бир улуг кижи чыдар орунга-ла, үш аарыг кижи онаажыр. Бир уругга—бир орун онаажып турар. Районнарда эмнелгелер ылап бажыңнарда болгаш 10—50 хире орунуг, ында санитарлыг байдал куду деңнелде боорга, аарыг кижилер аңаа чыдып эмнедир тура чок. Хөй кезии-ле Кызылдың диспансеринге эмнедирип күзээр боор-дур. Балгазын санаторийинге оруннар база куруг тургулаар таварылгалар бар. Корпустар аразы ырак, туалет болгаш столоваязы таарымча чок.

1985 чылдан эгелээш, республикада туберкулёз аарыын эрте тодарадыр ажыл элээн эккий берген. Көжүп чоруур тускай дериг-херекселдиг машиналар-биле республиканың бүгү районнарынга көрүлде-шинчилгени эрттирген. Туберкулёз аарыын тодарадыр ажыл Барыын-Хемчик, Бии-Хем, Сүт-Хөл, Тес-Хем районнарга эки организастаттынган. Ол массалыг шинчилгеге чурттакчы чоннуң 85—90 хуузу киришкен. Эрзин, Таңды, Улуг-Хем, Бай-Тайга районнарның чонунуң чүгле 70—80 хуузу эмчилерге шинчиткен. Эрткен чылга деңнээрге, малчыннарга эмчи шинчилгези организастаар чорук бо чылын экижээн. Эрткен чылын малчыннарның 30—35 хуузу шинчиткен турган болза, а бо чылын 70—80 хуузу эмчи шинчилгезин эрткен. Ынчалза-даа совхоз директорлары туберкулёз аарыгларын шинчилээр тускай улуг дериг-херекселдерни малчын өг-бүле бүрүзүнге сөөртүп чедирер транспорт-биле доктаамал хандырбайн турар. Кижилерни ажылга хүлээп алырда болгаш ажылдан үнүп турда, ылап-ла шинчилге эрттирер ужурлуг.

Ону ынчаар боттандырары, ылаңгыя совхозтарда ам-даа чедип алдынмаан. Ол дээрге тус-тус районнарның төп эмнелгезинден ол чугула ажылды тоомчага албайн, организастаар хөөн чок боор турары-дыр.

Туберкулёзка удур демиселди күштелдирер талазы-биле чамдык дээштиг хемчеглер ап чоруттунган. Районнарның болгаш Кызыл хоорайның улуг эмчилериниң отчёдун Кадык камгалал министерствозунуң коллегиязының база туберкулёзка удур демисел талазы-биле штабтың хуралдарынга өйөйлеп дыңнап турган.

Материалдыг баазаны улгаттырар талазы-биле чамдык ажылдар кылдынган. Чөкээ Кызыл-Мажалыкта 100 орунуг ийи каъттыг туберкулёз эмнелгезин ажыглаалда киирген. Балгазын санаторийинде 100 орунуг аңгы корпустуң тудуу база доозулган. Туберкулёз аарыглыг хирезинде, арага аарыындан хоочураан кижилерни албадап эмнедири-биле чыттырып эмнээр черни республиканың психиатрия эмнелгезиниң баазазында 1986 чылда-ла ажыткан. Туберкулёз болгаш арага аарыындан аараан кижилерниң саны хөй хирезинде-ле, ол ажыткан эмнелге колдуунда ээн боор турар. Чүге ындыгыл? Туберкулёз аарыглыг болгаш араганың «аспаанчы» шуут кирген кижилерге юридиктиг документилер тургузары нарын болгаш берге боор турарында. Ындыг болганда, бистиң бодалывыс-биле алырга ол эмнелгеге чүгле арага аарыындан хоочураан кижилерни эвес, а харын долгандыр турар кижилерге халдавырлыг туберкулёз аарыглыг болгаш эмнедиринден ойталап турарларны аңаа албадап эмнедири чугула боор. Амдыызында республиканың түбдиспансериниң ажылдакчылары ол айтырыгны ынчаар шиитпирлеп шыдавас. Негеттинип келген ол чугула айтырыгны республиканың Кадык камгалал министерствозу өөренип көргеш, дарый шиитпирлээрин манап турар бис.

Республиканың туберкулёзка удур диспансеринде 30 уруглар хүлээп алыр салбыр ажыттынган. Аңаа нелерни туберкулёзтан аараан болгаш ону эмнедип турар нелерниң бирден үш хар чедир аарыг бичии уругларын чыттырып эмнээри-биле хүлээп ап турар. Ооң хемчээлин оон-даа улгаттырар хемчеглер алдынган.

Ынчалза-даа республиканың туберкулёз диспансеринде чедир кылдынмайн турар чүүлдер ам-даа бар. Туберкулёзтан бир дугаар аарааннарны болгаш оон ур үеде аарып чорууугларны эмнээринде бергедээшкиннер бар. Бажыңындан эмнелгеге боду барып эмнедирге, өг-бүлениң өске кежигүннеринге, ылаңгыя бичии уругларга халдап болур айыыл тургустуна бээр. Ындыг таварылгада бичии уругларның өг-бүлеге туберкулёзтан аарыыр чорук сөөлгү үеде ковудээн. Өг-бүлениң кайы-бир кежигүнү туберкулёзтуң эң халдавырлыг хевиринден аараан болза, ону дораан бичии уруглардан аңгылап, эмнелгеге чыттырары чугула. Туберкулёзтан аарыыры амыдыралда таарымча чок байдалдан база хамааржыр, оон ыңай ол аарыг салгал дамчыыр база болур. Ынчангаш ону баш удур болдурбазы-биле 1986 чылдан туберкулёзка удур чон ортузунга химиопрофилактика ажылын чорудуп эгелээн. Ону каш удаа организастап чорутканның соонда эки түңнелдерни көргүскен.

Ооң ыңай бо чылын чурттакчы чонга практиктиг дуза чедирери-биле кожуун чоруур эпидемиология отрядтарын тургускан. Ооң составынга районнуң эмчи-куратору, рентген эмчизи, эмнелге лабораториязының лаборантызы шупту кады чоруур. Ол бөлүк үнүүшкүнге рентгенниң дузазы-биле учётта турар туберкулёз аарыглыг кижилерниң байдалын болгаш туберкулёз аарыы боор деп каралып турарларның аарыын тодарадып көөр сорулгалыг. Бо ажылды, ылаңгыя кодээ черлерге, шыңгыы негелделиг доктаамал организастаар болза, черле эки түңнелди бээр дээрзинге бүзүреп турар бис.

Тамара БУДКО,
республиканың түбдиспансериниң салбыр эргелекчизи.

ҮРГҮЛЧҮ ХЫНАДЫП ЧОРУҢАР

Эмчи хыналдазының үезинде өкпези аараан (туберкулёзтаан) деп медээ дыңнааш, аайын тыппайн баргылаарлар бо-ла таваржыр. Шынап-ла, кай кадык чорааш, хеп-хенертен ындыг түңнел дыңнаары кымга өөрүнчүг болурул аан. Туберкулёзтаан кижиниң бүгү планнары буступ дүшкен: шолээзин, өөредилгезин соңгаарладыр, кадайланырын безин манаар апарган. Харын-даа кылып турар ажыл-херээн база өскертир ужурга улус таваржы бергилээр. Улус коргудар дээш бижип орар кижи деп сагынмаңар. Эмчилер, бистер, шак ындыг фактыларга хүн бүрүдеги ажыл-чорудулгавыска бо-ла таваржып турар бис. Шак ындыг таварылгаларны болдурбас дизе чүнү канчаарыл? Ол айтырыгга харыылаар дизе, ол аарыгның билдинмес эртер хевирлериниң дугайын чугаалаар апаардыр.

Өкпеге дегдириишкин, грипп, аппендицит болгаш өске-даа аарыглар үезинде эът изиир, шагзыргай, бүгү мага-бот ыстап аарыыр. Ынчан аарыг улус дораан-на эмчиге чеде бээр. Ынчанмыже чамдыкта дыка үр үе иштинде аарыг эки-ле билдинмейн чоруп бээр. Ынчан аарыг кижиниң боду барык-ла кадык ышкаш, харын-даа ажылдап-даа турар болур. Айыыл хенертен келир: ол кижиниң өкпезин үр үеде аарып чораан болуп илерээр.

Шак мындыг байдал-биле чамдык улус өкпе туберкулёзундан, оон эрткеш өкпе рагындан аараан болгулаар. Аарыгның демдээ билдинмес шак мындыг үеде эмчи аңаа шинчип көргеш, чүнү-даа билбейн эрттирривидип болур. Харын таварылга болуп, флюорографияга шинчидипкеш, өкпези аараанын билип алыр. Ынчангаш өкпеңерни доктаамал хынадып ап, флюорографияга шинчидип чорууру кончуг чугула. Шупту чоннуң шинчилгезин-даа ынчангаш чорудуп турар болгай. Эмчилерниң эргезинде техника бар, кыска хуусаада хорек иштин шинчип каап-тар. Ол аппаратты флюорограф дээр, ооң шинчир аргазын флюорография дээр. Хөрек клеткаларын чурукка тырттырып-тар. Рентгенге киргениңден ол арганың артык онзагайы чүдел? Флюорографка көрген хөрек чуруунга хөй детальды көрүп болур. Рентгенге чырыдыышкын үезинде болза ындыг эвес: флюорография үезинде бичии хензиг-даа өскерлиишкинин дораан илередип үнүп кээр, ынчангаш эки, быжырымчалыг. Эскертинмейн чораан аарыг ынчан ам-на тодараттынып кээр. Өкпеңерни хынадырын утпаңар. Хынаткан кижиге ооң мурнунда тырттырган чуруун база берип каар, деңнештирип көрүп турган, байдалды улам эки тодарадып аптар.

База бир эки чүүлү—кыска хуусаада хөй санныг кижилерни шинчиптер аргалыы. Аңаа шинчиткениниң соонда ол тырттырган чурук бир чыл дургузунда күштүг. Ону курорт баарда, ажылга киреерде, өөренип киреерде дээш өске-даа таварылгаларда ажыглап болур силер. Флюорография талазы-биле шинчилишкин бистиң чуртувуста болгаш өске-даа чамдык чурттарда нептерээн.

Кандыг-даа аарыг эрте билдинген тудум, дүрген ампеттингир болуру биске билдингир. Медицинада амгы үеде бар аң таарымчалыг чүүлдер-биле дүрген эмнеп болур аргалар бар. Ол, ылаңгыя өкпе туберкулёзу азы өкпе рагы ышкаш аар аарыгларга база хамааржыр. Аарыг хандап кедерээнде хөй-хөй чылдар дургузунда кужениишкинниг эмнедири негеттинер. Аарыг эрге илерээн тудум, ону дүрген эмнеп болур. Байдал эки болур болза, кыска хуусаада безин шуут экирти эмнедип ап болур.

Чыл санында флюорография талазы-биле шинчилишкинни албан эртеринин чугулазы ында болуп турар. Ону бүгү хамаатылар черле албан боттандырар ужурлуг-лар.

Туберкулёзтан аарыг улус дамчыштыр аарый берип болур. Аарыгны халдадып турарлар база боду өкпе туберкулёзтуг дээрзин билбейн-даа чоруурлары бар. Черле хууда гигиена дээш бүгү чүүлдерни сагыыры чугула.

Өкпези аарыг улусту аныы-бажы куурара бериен, ыырыңай арган-доорган кылдыр бодаар, ол шын эвес, ол аарыг чажыт, билдинмес хевирде турда, аарый берген кижилер арны-бажы хүрен кызыл, черле аарыг деп санаар аргажок болгулаарлар. Аарыг ам-даа илереттинмээн, билдинмес хевиринде хевээр турары ол-дур. Даштындан көөрге чечектелип турган дег кестүр кадыкшыырак кижилерни аарыгдыр силер дээрге бапзтай бүдүрексевес-даа болгулаар, кол-ла чүве — флюорография шинчилгезин чыл бүрү эртери.

Бистиң республикада бо аарыг-биле аарыыр чорук эвээжеевейн турар. Кижи бүрүзүнүң кадыкшылы —чурттуң байлаа чүве болганда кым-даа кадыын камгалаар дээш сагыш салыр ужурлуг.

Бүгү чуртта, бистиң республикада база чер-черде болгаш көжүп чоруур флюорография станциялары бар. Районнарны база эргип кезип шинчилишкиннерин чорудуп турар, аңаа шинчилгенерин шүүтсүнүп турбайн, кижи бодаар болза, чыл санында хынадып ап турары черле эки.

Антонина ЧАНЗАН,
туберкулёзка удур диспансерниң фтизиатр эмчизи.

Редактор **В. С. ШАРАВИИ.**

АТТЕСТАЦИЯ ЭРТТИРГЕН

Кызылда «Меңгүлек» аалчылар бажыңының залынга районнарның улус өөредилге килдистериниң эргелекчилериниң, республиканың Чырыдыышкын министерствозунуң инспекторларының, Тываның башкылар билиин бедидер институдунуң кабинет эргелекчилериниң болгаш методистериниң аттестация эрттирериниң мурнуу чарыының семинар-хуралы болган.

СЭКП Төп Комитединиң февраль (1988 ч.) Пленумунга СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң «Чаартылганың идеологиязын —революсчу эде тургустунуушкунга» деп чугаазын болгаш «Ортумак болгаш дээди школаның эде тургустунуушкунунуң чоруп турарының болгаш ону боттандырар талазы-биле партияның сорулгаларының дугайында» айтырыгны чыылганнарга Тыва АССР-ниң чырыдыышкын министриниң оралакчызы Любовь Трифоновна Марченко таныштырган.

Үш хүн дургузунда болган өөредиглиг аттестацияга 50 ажыг кижи киришкен. Олар күш-ажыл камгалалының болгаш техникага озал-ондакты болдурбазының талазы-биле тускай аттестацияны эрткен. Аңаа уруглар албан черлериниң болгаш улус өөредилгезиниң өске-даа органнарынга санитар-гигиена айтырыгларынга хамаарышкан лекцияны Антонина Алексеевна Матушова кылган. Ол ышкаш күш-ажыл камгалалы болгаш техникага озал-ондак чок чорук дугайында профорганизация ажылдакчызы Сергей Александрович Серебренниковтуң лекциязы база солун болган.

Тыва АССР-ниң Чырыдыышкын министерствозунуң болгаш чырыдыышкын, дээди школа, эртем албан черлериниң ажылдакчыларының профэвилел обкомунуң организастап эрттиргени аттестация комиссиязы 50 ажыг кижиге аттестация эрткениниң дугайында тускай шынзылгаларны тывыскан.

Радомир КУУЛАР.

БИЛЕТ ЧОК АЯН-ЧОРУКЧУЛАР

Бистиң республиканың дириг амытаннарын өске областар, крайларже чорударын уламчылавыпаап. Чоокта чаа хөй бөлүк торлааларны самолёт-биле Кызылдан Читада барып чедирген.

Күрүнениң «Кызыл» аңныыр ажыл-агыйының дириг амытаннар участогунуң специалистери оларны белеткээш чоруткан. Ындыг чагыглар биске хөйү-биле кээп турар. Кайда кандыг дириг амытаннар ховартап турарын оон билип ап болур. Иркутск областан ак коданны, Подмосковье — сыыннарны, Белоруссия — хоорүктерни, Прибалтика — дырбактыгларны тудуп чорударын дилеп турар. Шак ындыг телеграммаларны алгаш, боо чок аңчылар тайгаларже аъттаныптар.

Тывада дириг амытаннарның элбек болуп турары даг-тайга куржаа-биле чартык кургаг ховуларның кызыгаарлашкаанда эвес, харын бойдус камгалалының талазы-биле кижилерниң кызымак ажылының түңнели-дир. Тывада ам Күрүнениң «Азас» заповедниги, 14 заказник — камгалалдыг черлер бар. Ол девискээрлерде эртемденнер болгаш специалистер чамдык бөлүк аңнарны шинчилеп, ховартаан аң-меңни, куштарны учётка ап, оларны көвүдедип өстүрер ажылды организастаан. Оон-биле кады Тывада ховар ийикпе азы чок дириг амытаннарны база эккеп өстүрүп турар. Бисте ам Баргузундан киш, Америкадан норкалар өзүп, көвүдеп турар.

Николай МААДЫР-ООЛ.
Кызыл.

Одессаның киностудиязының тургусканы

«Он негр оолак»

деп кино удавас республиканың кинотеатрларынга үнүп эгелээр.

Сценарийниң автору, кинонуң режиссёру С. Говорухин.

Рольдарда: В. Зельдин, Т. Друбич, А. Жаров, А. Ромашин болгаш өскелер-даа.

Кинону англи чогаалчы Агата Кристиниң ындыг аттыг романынга үндезилеп тургускан.

КУЛЬТУРА-СПОРТ КОМПЛЕКИЗИ ДЫШТАНЫР ХҮННЕРДЕ

Н. ГАСТЕЛЛО АТТЫГ ПАРКТЫҢ СЕВИНГЕ

Март 13-те. Кышты үдээринге турескаткан театржыткан байырлал. Ооң программазында: театржыткан көргүзүг, оюннар, аттракционнар, конкурстар, хөглүг баштактар, часкы ярмарка болгаш хөглүг лотерея. Эгелээри 11 шакта.

«ЕНИСЕЙ», «КОЛОС» КБ

Март 12-13-те. Аныяктарның дыштаныылга кежээлери 19 шакта.

УРУГЛАРНЫҢ МУЗЫКА ШКОЛАЗЫНЫҢ ЗАЛЫ

Март 12-де. Аныяк музыкантыларның республика конкурзунуң 2-ги ээлчээ 10 шакта эгелээр. Кызыл хоорайның, Бии-Хемниң, Кызыл районнуң сургуулдары киржир. 10 шакта эгелээр.

Н. ГАСТЕЛЛО АТТЫГ ПАРК

Март 12-13-те. Ойнаарактар автоматтарының залы, теннис, биллиард залдары ажылдап турар. 19 шактан дыштаныылга кежээзи.

«ХЕРЕЛ» СПОРТ ЗАЛ

Март 12-13-те. Тыва эки турачыларга турескаткан бокска бүгү-россия маргылдаазы 10 шактан.

«ТАЙГА» СТАНЦИЯ

Март 12-13-те. Республиканың профэвилел-комсомол кроссу 11 шакта.

АВТООРУК ТЕХНИКУМУНУҢ, МЕДУЧИЛИЩЕНИҢ ЗАЛДАРЫНГА

Хоорайның волейбол маргылдаазы март 12-де 15 шакта, март 13-те 11 шакта эгелээр.

ШЫДЫРАА КЛУВУ

Март 12-де. Шыдыраага хоорай маргылдаазының түңнелин үндүрер. 11 шакта.

КАЙДА ЭҢ-НЕ ХӨЙҮЛ?

ЮНЕСКО-нуң чыл санында үнер статистика журналы эрткен чылдың төнчүзүнде парлаттынган. Өөредилгеге, эртемге, культурага база харылзаага хамаарышкан солун медээлер ында бар. XXI вус чылдың эргиинде чоокшулап келген сайзыралдың байдалын анализтеп турар эргежок чугула статистиктиг саннар ЮНЕСКО-нуң чыл санында үнер журналында кирген.

Массалыг информацияның чепсектерин янзы-бүрү чурттарда ажыглап турарында канчаар-даа аажок улуг ылгал кичээнгейни бодунче хаара тудуп турар.

Чижээ, делегейде хүн бүрү үнер солуннарның 70 хуузу база радиоприемниктерниң 60 хуузу Европага болгаш Соңгу Америкага онаажып турар. Телевизорларны ап көөрге олар Американың Каттышкан Штаттарында (190 миллион), Совет Эвилелинде (100 миллион), Японияда (70 миллион) болгаш Бразилияда (25 миллион) хөй болуп турар. 95 миллион чурттакчы чоннуг Нигерияда чүгле 500 муң кижи телевизорлуг болуп турар дээрзин деңнелге кылдыр айтып каалыңар.

«ИЗВЕСТИЯДАН».

Кино

МАРТ 11-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «С чертями не шутят» 9.30, «Джек восьмёркин — «американец» 11.10, 14.00, 16.50, 19.40, бичии залга: «Безумно влюблён» 10.00, 12.00, 13.30, 16.20, 18.10, 20.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Тайна третьей планеты» 9.40, 13.20, «Живая радуга» 11.10, Киноклуб «Подросток и закон» 15.00, «Десять негритят» 17.20, 20.00 шактарда.

«ВОСТОК»: Новые сказки Шехерезады» 15.00, 19.40, «Первая встреча, последняя встреча» 17.40, шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Короткое замыкание» 15.00, 17.20, 19.30 (удатхан) шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: К-6 «Стрелы Робин Гуда» 18.00, 20.00 шактарда.

агаар

Республикага булуттар, аязыр. Дүне чагбас, хүндүс чамдык черлерге бичии чаар. Хөттүң куду кошкак. Дүне 17—22, чамдык черлерге 25—30 градус соор. Хүндүс 2—5 градус соор.

Кызылга булуттар, аязыр. Чагбас. Дүне 20—22, хүндүс 5—7 градус соор.

Телевидение

МАРТ 11-де

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — «Готвальд». Уран-чечен фильм. 3-кү сериязы. «Хосталга дээш». 10.30 — «Оюн концерт». Фильм-шии. 12.00 — Медээлер. 12.10 — «Портрет». Р. Амирханян композитор. 13.25 — «Гран-па». Уран-чечен телефильм. 14.45 — Мультфильмнер. 15.20 — Медээлер. 15.35 — Эде тургустуушкун прожектору. 15.45 — Мурманск телестудиязының программазы. 16.45 — Делегей конкурузунуң лауреады М. Ваймап ойнаар (скрипка). 17.05 — «Москваже поезд». 1918 чылдың мартта Совет чазактың Петроградтан Москваже көшкенинин дугайында. 17.20 — «Чүүден болгаш чүге». 17.50 — Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 18.40 — Бөгүн делегейде. 19.00 — «Готвальд». Уран-чечен фильм. 3-кү сериязы — «Хосталга дээш». 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — Чаңгыс актер театры. Л. Филатов. «Кайгал эр. Федот адыгжы дугайында» деп шоодуглуг тоол. 22.45 — Интермедээ. 23.15 — 23.30 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 — География. 8 класс. Мурнуу-чөөн экономиктиг зона. 9.05 — Англи дыл. 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга. Төөгү. Амгы үеде эртем-техниктиг революция. 10.35; 11.35 — Төөгү. 7 класс. Петр болгаш ооң реформалары. 11.05 — Англи дыл. 12.05 — 13.15 — «Маас». 3-кү сериязы — «Адазы болгаш оглу». 18.05 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — Тыва АССР-ниң телевидение болгаш радиодамчыдылга Күркомитединиң симфониялыг оркестриниң концерти. Программада — — классиктиг музыка. 18.50 — Док. фильм. 19.10 — «Азия төвү». Программада: Медээлер. «Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга уткуштур». «Бистиң малчыларывыс». 19.4? — Медээлер. 19.50 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуур чаштар». 20.15 — Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 20.30 — Улуг чогаадылганың «Радуга» телепрограммаларының делегей фестивалы. «Кваг-Хир». (Нигерия). 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — 23.25 — «Даң хаяазында дувурээзин медээзи». Уран-чечен фильм.

ҮШКҮ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — Москваның музыка шинтилелиниң уран чүүл коллективтериниң концерти. 19.00 — «Дириг амытаннар дугайында». 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг удуур чаштар».

Адресивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫНның ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИҢ партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кодээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16 социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтерияның 3-43-41, солун келбейн бергенде 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга арназ. Тиражы 24637 экз. Солуннуң индекизи 54241

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 2676. ТС—00701.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың март 12 суббота № 60 (13660)

1925 чылда үндезилеттинген. Өртээ 3 копеек.

СЭКП ТК-НЫҢ ПОЛИТБЮРОЗУНДА

СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң март 10-да болган хуралынга чурттуң арга-ыяш ажыл-агыйының болгаш ыяш үлетпүрүн эргелеп башкарарын сайзыраңгайжыдар дугайында айтырыгны чугаалашкан. Ук адырларны эргелеп башкарарының амгы системазы арга-ыяш ажыл-агыйында болгаш ыяш үлетпүрүнде ажыл-херекке база чурттуң арга-ыяш байлаанга ээзилиг ээ-харыысалгалыг чорукту тургузарынга багай салдарны чедирип турар дээрзи демдеглеттинген.

Арга-ыяш байлактарын камгалаары болгаш көвүдедири, оларны хумагалыг ажыглаары, ыяштан кылган янзы-бүрү продукцияга улус ажыл-агыйының болгаш чоннуң негелде-хереглелдерин хандырары, социал хөгжүлдениң айтырыгларын шиитпирлээрин дүргедедири партия, совет болгаш ажыл-агый органнарының, арга-ыяш ажыл-агыйының болгаш ыяш үлетпүрүнүң каттыжыышкыннарының, бүдүрүлгелериниң болгаш күш-ажылчы коллективтериниң чугула сорулгаларының бирээзи болган турар ужурлуг деп СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң хүлээп алган доктаалында демдеглээн.

Арга-ыяш ажыл-агыйынга болгаш ыяш үлетпүрүнге кол звено болза доктаамал ажылдаар комплекстиг арга-ыяш бүдүрүлгелери (каттыжыышкыннары) болур дээрзи тодараттынган. Күрүнениң чаңгыс аай арга-ыяш фондузун контрольдаар талазы-биле хүлээлгени ук фондуну ажыл-агыйжы ажыглаарының талазы-биле хүлээлгеден шуут аңгылаарын көрген. Ол сорулга-биле эргелеп башкарылга органнарының амгы баазазынга ССРЭ-ниң Арга-ыяш талазы-биле эвилел-республика күрүне комитедин (ССРЭ-ниң Арга-ыяш күркому) болгаш ССРЭ-ниң Ыяш үлетпүрүнүң эвилел-республика министерствозун (ССРЭ-ниң Ыяш үлетпүр министерствозун) тургузары көрдүнген.

Боттарының девискээрлеринге арга-арыгны хайгаараарының, камгалаарының болгаш тарып өстүрериниң талазы-биле айтырыгларны шиитпирлээрин, арга-ыяш ажыл-агыйын хөгжүдерин пландаарын эвилелдешкен республикаларның эргелеринге мөөңнээри көрдүнген.

1988-1990 чылдарда болгаш 2005 чылга чедир үеде Мурманск областың экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезин дүргедедир талазы-биле СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң Мурманск обласка чорупп турганының түңнелдеринге дүүштүр ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң ажылдап кылган доктаалының телевидениежк хуралга чугаалажып көрген.

Кольск чартык ортулуктуң бүгү-эвилел ужур-дузалыг кайгамчык бойдус—чиг-эт курлавырларын комплекстиг шиңгээдип алырын күрүне ээзу-биле көөрүн хандырар, ооң бүдүрүлгеге күчүзүн улгаттырар база ажыглалын экижидер талазы-биле улуг хемчээлдиг комплекстиг хемчеглерни боттандырарын чугула деп санаан.

Мурманск обласка кижилерниң амыдыралынга улам таарымчалыг байдалдарны тургузар сорулга-биле социал адырны мурнады хөгжүдер. Бо беш чылдың арткан чылдарында болгаш он үшкү беш чылда чуртталга болгаш социал-культура объектилериниң тудуун көскүзү-биле калбартыры көрдүнген. Оларга негелде-хереглелди долу хемчээлдиг хандырары-биле кадээ ажыл-агый продуктуларын, өске-даа херегле барааннарын база тудуг материалдарын түс черге бүдүрериниң күсели-биле көвүдедир сорулганы салган. Кольск чартык ортулукта экология байдалын шиитпирлиг экижидер талазы-биле хемчеглерни боттандырарын министерстволарга, ведомстволарга болгаш областың бүдүрүлгелеринге дааскан.

Хуваалда ээзгаар өске черлерже ажылдадып чорүткан таварылгада чуртталга шөлү-биле хандырарында чиңгелделер дугайында Хоойлуда айыттынган чүүлдерни хажыдып турарынга хамаарыштыр аныяк специалистерден келген хомудалдар дугайында айтырыгны Политбюрога чугаалажып көрген.

Дээди, ортумак болгаш ортумак тускай өөредилге черлериниң доозукчуларының эргелерин болгаш дүрүм ээзгаар эрге-ажыктарын шыңгыы сагыырынче, бистиң ниитилеливистиң амыдыралының бүгү адырларын үндезини-биле чаартыр болгаш эде тургузар талазы-биле сорулгаларны күүседиринге оларның идепкейлиг база чогаадыкчы киржип эгелээринге таарымчалыг байдалдарны тургузарынче угланган хемчеглерни ажылдап кылыры болгаш боттандырары чугула деп санаан.

Социалистиг чурттарның коммунистиг болгаш ажылчын партияларының ТК-ларының секретарьларының делегей айтырыгларының талазы-биле хуралының түңнелдерин чугаалажып көрген болгаш СЭКП-ниң делегациязының ажылын чүүлдүг деп көрген. Делегей ажыл-чорудулгазынга акы-дуңма партияларның кады ажылдажылгазын хаңыладырынга, боо-чепсегти бүдүрерин кызыгаарлаар дээш, чепсегленииш-иниин дужуреры, делегейниң болгаш түс-түс девискээрлерниң айыыл чок чоруун быжыглаары болгаш хөгжүдери дээш оларның демиселинге Гаванага болган ужуражыышкын кеску бурунгаар базым болган. Хуралга чедип алдынган дугуржулгаларны боттандырар талазы-биле даалгалар бердинген.

Хуралдың ажылынга киржип турган А. Ф. Добрынинниң болгаш В. А. Медведевтиң Фидель Кастро болгаш өске-даа куба удуртукчулар-биле Гаванага болган ужуражыышкыннарының түңнелдерин Политбюро чугаалажып көрген болгаш чүүлдүг деп санаан.

Австрияның Коммунистиг партиязының Даргазы Ф. Мури биле М. С. Горбачевтуң беседазының түңнелдерин чүүлдүг деп санаан. Делегейде амгы байдалды үнелеп көөрүнге чаңгыс аай туруш болгаш айыыл чок чорук база делегейге кады ажылдажылга дээш демиселдиң чугулазы ужуражыышкынга бадыткаттынган.

Бистиң партиявыстың болгаш күрүневистиң даштыкы болгаш иштики политиказының өске-даа чамдык айтырыгларын Политбюронуң хуралынга чугаалажып көрген.

Төрээн чурттувуста

ОРЕЛ. Областың ажыл-агыйлары бо чылдың часкы тарылгазында чүгле бирги болгаш ийиги класстың үрезиннерин чажар деп шиитпирлээн. Часкы ховү ажылдарынга ажылдаар бот-орулга-чарылгалыг звеноларны болгаш бригадаларны четчелээри доозулган. Бүгү ажыл-агыйлар часкы тарылганы эгелээринге белен. Үрезиннерни чажарының шынарынга чедир ажылдап кылган.

ПЕНЗА. Каменскиниң үрезин заводунуң коллективи областың ажыл-агыйларынга өстүрер ногаа культураларының үрезинни чедер хемчээлдиг-биле белеткээн. Үрезин ажылдап кылырынга бо чылын үлетпүр аргазын ажыглаан. Ылангыя чигир свеклазының үрезинин аарыгларга болгаш хээндекчилерге удур эмнер-биле ажылдап кылган. Оларның үнериниң шынарын база хынаан. Тудушкак үрезиннерни сеялкалар-биле чаштырарынга элтиг кылдыр аңгылаан. Ынчангаш ногаалар четчип үнүп келген үеде өзүмнер эзээжедир артык ажыл кылдынмас апаар.

ЛЕНИНСКИЙ. Таджик ССР-ниң тараажылары мал чеминге ажыглаар сигенниң, силостуң болгаш өске-даа чемнерниң четпес хемчээлин чазын чажар суга-биле четчелеп алыр деп турар. Ол культураның «Таджик-50» дээр сортун тараа алырынга, силос салырынга, кургаг сиген кылып алырынга-даа ажыглап болур. Ооң аңгыда ногаан мал чеми кылдыр база ажыглап турар.

Бо чылын суланы хөй шөлге янзы-бүрү хуусааларда тарыыр. Ооң хөй кезии мал чеминиң курлавырын тургузарынга ажыглаттынар.

ОРСК. Оренбург обласа «Орскнефтеоргсинтез» каттыжыышкынының дузалап ажыл-агыйы коллектив кежигүннерин мал продуктулары-биле үзүктел чок хандырып эгелээн. Ооң тудуп турар фермаларында муң ажыг беш торуур хаван бар. Ам инек өзээрарынга херектиг тудугларны кылып турар.

Каттыжыышкын бодунда тос уруглар садын, профилакторийни, столовазын дузалап ажыл-агыйындан алган эъди-биле хандырып турар. Ооң арткан эътти ажылчыннарынга садып турар. Каттыжыышкында теплица база бар. Чылдың кайы-даа үезинде ногаа аймаа чиигиниң чемненинге черлеринде болгаш уруглар албан черлеринде үзүктелбейн турар.

ХМЕЛЬНИЦКИЙ. Хмельницкиниң трактор агрегаттары заводунуң коллективи завод чоогунда кургуг чыткан черни арендилеп алгаш, балык өстүрер ажыл-агыйны тургускан. Балык үргенезин чазылдырар бичии цехти дериш алган. А балык өстүрер хоолду бүдүрүлгеге ажыглаан суг-биле долдуруп, чылыдып турар. Бо чылдың төнчүзүнге чедир оон 20 тонна балыкты алыры планнаттынган. Хоолбеге саатан балыктарның баштайгызын удавас тудуп эгелээр.

ОШ. «Ошагропромстройматериалы» каттыжыышкыны Кыргыс ССР-ниң мурнуу талазында турар хоорайларының болгаш суурларының чурттакчыларын бажың кылырынга херектиг материалдар-биле бүрүн хандырып эгелээн. Область болгаш районнар төптеринде ындыг материалдар садар магазиннерни ажыткан. Садып алыкчының алган материалын бажың тудар дээн черинге чедирип бээрин база организастаан.

(СЭТА).

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга уткуштур

Үндезин реформаның оруу-биле

СОРУЛГА—ОРУЛГА

Кызылдың пассажир автобүдүрүлгези бот-акшаланыышкынга белеткелди эрткен чылын-на эгелээн. Октябрь айда штат кызырыышкынын чоруткан. Инженер-техниктиг ажылдакчыларны он үш кижиге эвээжеткен, шалың хемчээлин эде чорген. Дузалал албанның чээрби тос ажылчыны хостаглан. Чолаачыларның саны хевээр арткан.

Орулга хуваалдазын эде кылган. Чижээ, 500 муң рубль орулгадан 115 муң рубльди кол фондуларның херегленинче үндүрер.

Сорулга болза чарыгдалдарны дуглап, орулганы алыры. Чылдың баштайгы айында арыг орулга планы 102,6 хуу күүсеттинген.

Чолаачы бүрүзү камналгалыг ажылдаарын кол сорулга кылдыр көрүп эгелээниниң түңнелинде, кывар-чаар чүүлдериниң артык чарыгдалы кызырылган. Ап чоруттунуп турар хемчеглер бүдүрүкчүлүг ажылдаарынга салдар чедирип эгелээн.

Амгы үеде он үш бригада бот-орулга-чарылга аргазы-биле ажылдап турар. Септекчилерни дөгшилгелиг аргаже шилчиткениндан септелге ажылдарының шынары экижээн, парктың ажыглалының коэффициентизи улгаткан.

Чыл эгезинде чамдык бригадалар берге байдалга таваржышкан. Февральда олар хожудаашкындан үштүнүп, планын долдур күүседип шыдаптаннар. Чыл түңнели-биле дээре көргүзүглерни Виктор Емельянович Васильевтиң удурткан такси чолаачыларының бригадазы чедип алгаш, каттыжыышкынның мурнакчы бригадаларының санынга кирген. Чарыштың хей-аът киирикчи күжүн моон-даа соңгаар долу ажыглаары чугула болуп турар.

Чедир ажыглаттынмайн турар бир курлавыр — учетту чурумчудары. Кижи бүрүзү чарыгдалдарны болгаш орулганы санап билири негеттинип турар. Ынчангаш чолаачы бүрүзүнге дөртен сес шак программалыг кичээлдерни эрттирип турар. Орта орукка озал-ондак болдурбазының чурумнарын тайылбырлаары-биле чергелештир экономиктиг билиглерни берип турар. Ам бистиң мурнувуста чарыгдалдарның кайызын үнүп турарын тодарадып, бүрүлүглерни илередиринче угланган хемчеглерни алырын чедип алыр сорулга туруп турар.

Бо чыл бистиң бүдүрүлгевиске, өске бүгү бүдүрүлгелерде дег, онзагай чыл. 1988 чыл бот-акшаланыышкынче баштайгы базымнарывыстың чылы. Бо чыл партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының чылы. АТБ бо чугула болуушкунга уткуштур бедиткен хүлээлгелерни алган.

Камналга чурумун улам шыңгыырадып тургаш, 40 тонна бензинни, 10 тонна солярканы, 10 муң киловатт-шак электри энергиязын камнап алыры көрдүнүп турар. Рейстерниң озалдарынга, үстүрүнге хамаарышкан хомудалдар болуп турган. Бо чылын графикти долузу-биле сагыырын бригадалар хүлээнген.

Күш-ажылды организастаарын экижидип, учетту чурумчудуп, контрольду күштелдирип тургаш, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн өстүрер бис. Планнаттынганындан ажыр безин 10 муң рубльдиң арыг орулгаты алдынар.

Бо хүннерде партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга уткуштур калбарган социалистиг чарышты организастаарының арга-хевирлерин чаарты көрүп, ооң деңнелдиин, дээштиин чедип алыр дээш бир демниг ажылдаары бүдүрүлгениң удуртукчуларындан, экономистерден, хөй-нииити организацияларындан негеттинип турар.

Маргарита КАТАРГИНА,
пассажир АТБ-зинде план киилдизиниң эргелекчизи.

ШЕФЧИЛЕР ДУЗАЗЫ

Барыын-Хемчиктиң девискээринге хар кылын чаап, күштүг хат хадааныының соолунде дыка хөй хойжу коданнарда хойнуң дааваны тастап, чемниниң курлавыры төнүп турарындан чудап эгелээн.

Тургустунган дүүренчиг байдалды өөренип көргеш, СЭКП райкому, райкүскому район төвүнүң бүгү бүдүрүлге, албан черлерин болгаш организацияларны бергедеп турар коданнарга практиктиг дуза чедирери-биле быжыглаан.

Чоокта чаа Кызыл-Мажалыкта сан 100 органнарының 47 ажылдакчызы партия эге организациязының секретары Мария Чымбаевна Наманның удуртулгазы-биле «Шекпээр» совхозтуң төрүүр хой кадарчылары Сарыг-оол Күжүгет биле Виктор Куларның кыштагларынга шефтеп чораннар.

Кажаларның дөңнелген өлшык өдээн коптарып, аңаа 20 тонна ажыг кургаг өдекти төккен.

Хойларның тастаан даваннарын эмнеп, шарып, чаш хураганнар чемгерер сүт солукчуларын база аппарып берген. Ажыл доозулган соонда М. Наман солун беседаны кылып берген.

Чымыштыг, берге ажылынга дуза деткимчени көргүскени дээш хойжулар оларга өөрүп четтиргенин илереткен.

Александр ХЕРТЕК.

ШЫҢГЫЫРАТКАН

Өвүр районда кыштаглаашкын нарын байдалда эртип турар. Малды хоратпас дээш «Торгалыг» совхозтуң ажыл-ишчилери бар аргаларны ажыглап, кызымак ажылдап турар. Совхозта төрүүр 16 000 хой бар. Ооң 1000 хирези оолдапкан. Арткан хой март айның 15-25 хүннеринде туңүктеп төрүүр. Аңаа белеткелди совхозта шыңгыыраткан. Чаш хураганнарга бээр эки шынарлыг мал чемин четчир кылдыр курлавырлаан. Төрүүр коданнарга ажылдаар сакманчыларның даңзызын тургускан. Хынамчалыг белеткел төрүүр хойнуң хураганын онча-менди камгалап алырынга магадылал.

Доржу БАЙЫР-ООЛ,
хойжу.

ТЕРГИИН ДААРАНЫКЧЫ-МОТОРИСТ

Раиса Алдын-ооловна Данчай-оол тос чыл бурунгаар Кызылдың дааранылга фабриказынга ажылдап кирген. Чөөн-Хемчиктиң Чадаанадан келген аныяк ажылчын делгем цехтерлиг улуг бүдүрүлгениң черинге ажылдап киргенинге өөрүп-даа турган.

Ажылдаар чери таарымчалыг, ажылдаарынга херектиг бүгү-ле чүүлдер: машиналар, дериглелер бар.

«Шынар» деп сөстү дыңнааш, ооң ужур-дузазын эскерип каан.

— Шынар дээрге-ле, тергиин эки кылдыр кылыры ол ышкажыл? — деп, ол бодунуң бир дугаар таныл алган мастериндан ылавылап сонуургаан.

Бригадир аңаа көнчүг чараш, чечектер хээлиг чымчак пөстү эккеп берген. «Шеверлерниң аразынга чевен кылдыр дааранмас мен» деп ол боданып каап дааранган. Платьелерни чараштыр кылырынче кичээнгейни ол салган. Бодунуң кылыр операциязын дааразынга ол чоорту мергежип берген. Социалистиг чарышка идепкейлиг киржилге ону база чоорту харыысалгалыг болдура берген.

— Бригадалар аразынга чаржып, ажылының түңнелдерин түңнеп, деңнеп турдулар. Бүгү тала-биле эки ажылдавас болза, тиилекчи болуру черле берге чорду — деп, Раиса Данчай-оол чугаалайдыр.

Бир дугаар бригаданың хоочун мастери бир катап ооң чанынга чедип келген. «Кылган продукциян шынары бедик-тир» деп мастер үнелел берген.

Раисаның чанында орус-даа, оон өске-даа национал кыстар ижеңип олурар. Найыралдың ачы-дузазын баштайгы келген чылында-ла ол эскерип каан. Эки кылган ажылының түңнелин ол орус-даа, тыва-даа, хакас-даа эштери-биле үлежип чораан. Бригаданың бир хуралынга аңаа сөс берген. Долгандыр көөрге, хамык өңнүктери шупту оңче көрүп, өөрүшкүлүг орар болган. Аңгы-аңгы нацияның ажы-төлү-биле өңнүк болурга, магалыг-даа-дыр деп бодай каапкаш, «Мен ам беш чылдың ийиги чылының планныг даалгазын ноябрь 1-де чедиишкиниг күүседир мен» деп ол чоргаар чугаалаан. Сөглээн сөзүнге ээ болуп шыдаан. «Тергиин даараныкчы-моторист» деп атты чаалап алган.

СЭКП кежигүнүнүң кандидадынга кирип алыры аңаа сүрээденчиг болган. Хооркомнуң бюрозунга ону хүлээп алган соонда, ол ажылдаар черинге маңнавышаан келген. Кезек кыстар аңаа кызыл чечектерни эккеп тудускан. Тергиин дээн даараныкчы-мотористиң ажылы өскелерге үлегерлиг. Боду мурнакчы. Бригадазы чарыштың тиилекчизи. Бешен ажыг шевер кыстар база-ла Раиса Данчай-оол дег уран-шеверлер.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ЧАРЫГДАЛДАРНЫ ЭВЭЭЖЕТКЕНИНДЕН

— Бот-орулга-чарылганы ажыл-агыйга нептередиринче эрткен чылын кирген бис. Тодаргайлаарга, мал ажылындан он үш, ховудан үш, машина-трактор парыгындан алды звено ажыл-агыйны башкарарының чаа аргазынче шилчээн — деп, Өвүрде «Торгалыг» совхозтуң партком секретары Б. Х. Натпит бисче чугаалады.

Дирекция, профэвилел комитеди ажылчы чоннуң экономиктиг өөредилгезин экижидер хемчеглерни алган. Чүге дээрге бот-орулга-чарылганың, бот-акшаланыышкынның дугайында билиглерни шиңгээдип албас болза, ооң негелделерин күүседири берге. Ону барымдаалааш, экономиктиг өөредилгениң шынарын экижиткен. Орта специалистерни хаара туткан, ылангыя экономистерни калбаа-биле орта киириштирген. Совхозтуң кол экономизи Далай-оол Арагачы бо талазы-биле тускай курска өөренгеш келген. Ынчангаш бот-орулга-чарылга, бригада, өг-бүле кереэлерниң, күш-ажылды организастаарының бүдүрүлге чарыгдалдарының, продукцияның бот-үнезиниң, күш-ажыл төлевириниң, чарыгдалдарның камналга дугайында болгаш өске-даа темага кичээлдерни эрттирген.

Шак ындыг өөредилгениң ачызында бот-орулга-чарылгаже шилчээн звеноларның кежигүннери онаашкан ажылын ээ ээзу-биле көрүп, ак сеткилдиг ажылдаар, харыысалгазын бедидер, артык чарыгдалдарны эвээжедир, камналга-хумагалалдыг болур, күш-ажылды эки организастаар, сагылга-чурумну экижидер болза, эки түңнелди азы хөй арыг орулганы киирип алырынга бүзүрээн. 1987 чылда чаа ээзу-биле ажылдааш, олар багай эвес көргүзүглерни чедип алганын чыл санаашкыны көргүскен. Совхоз ниитизи-биле күрүнеге мал ажылының продуктуларын садарының планын ажыр күүсеткен, чер ажылында бурунгаар базымнар бар. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү бедээн, кол фонд элээн улгаткан. Ажыл-агый орулгалыг ажылдаан. Ол болза совхозту бо чылын бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче шилчидеринге белеткел болган.

Бот-орулга-чарылгаже шилчээн хойжу бригадалардан Роман Давын-оолдуң удурткан Кара-Тал хойжу бригадазы дээре көргүзүгнү чедип алган. Бригада ниитизи-биле төрүүр чүс беш хойга онаашкан 84 хураганны менди доруктурган, бир баштан-на ортумаа-биле 1,8 кг дүкү кыргып алган. Ынчангаш продукция бүдүрериниң база күрүнеге садарының даалгаларын ажыр боттандырган. Бригада чыл дургузунда 385 муң рубльдиң эки шынарлыг продукциязын бүдүрген. Артык чарыгдалдарны эвээжедип тургаш, күш-ажылды организастаарын экижидип, соң сагылга-чурумун быжыглап тургаш, бригада ону чедип алган. Бо бригаданың Кыргыс Даш-оол удурткан звенозунуң хойжулары планныг онаалдадан ажыр продукцияны бүдүрүп, саткан. Малдың чаш төлүн өстүрерин, төрээн хойларны ажаарынга, чемгерерге, кадарарынга эвээш чарыгдалды үндүрген. Звено ниитизи-биле 72 муң ажыг рубль орулгалыг болган. Ооң иштинден звенонуң кежигүннери 26 муң рубльди чыл доозулганда төнчү продукция дээш үлешкен. Бо звенонуң хойжузу Алдын-Херел Доңгакович Саны эрткен чылын эки ажылдааш, төрүүр чүс баш хойга онаашкан 101 хураганны менди доруктурган азы 374 хураганны совхозка узуп берген. Бир баш хойдан-на ортумаа-биле 2,1 кг дүкү кыргып алган. Бо көргүзүглер шуптузу бердинген даалгалардан ажып турар. Дуржулгалыг хойжу районнуң малчыннарының аразында чарышка шылгараш, чемпион болган. Бо өг-бүлениң кежигүннери чыл санаашкынында төнчү продукция дээш хары үгда беш муң ажыг рубльди алган. Мурнакчы малчын бо чылын өг-бүле кереэзи-биле ажылдап турар.

Бот-орулга-чарылга-биле ажылдааның баштайгы чылының көргүзүглери ындыг болган. Ооң түңнелин совхозтуң коммунистериниң хуралынга чугаалашкаш, кылдынган ажылды шүгүмчүлекчи ээзу-биле анализтеп көрген, моон соңгаар бот-орулга-чарылганы, бригада, өг-бүле кереэзин нептередирде чүну кылырын тодаргай айыткан.

Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының ажыттынар хүнүнге чедир чартык чылдың планныг онаалдаларын күүседиринге хүлээнгеш, ону боттандырары-биле торгалыгжылар шалыпчы ажылдап турарлар.

Таан-оол ХЕРТЕК.
Өвүр район.

ОРУЛГАЛЫГ АДЫРЛАРНЫ ТЫВАР

Ам бистиң совхозтарывыс бо чылдың эгезинден бот-орулга-чарылга, бот-акшаланыышкынче кирген. Бо дээрге ажыл-агыйны чаа ээзу-биле башкарарын, бүгү арга-курлавырларны долу ажыглаарын негээр харыысалгалыг ажылдыр. Тожунуң ажыл-агыйлары (колхозтары) 1950—1960 чылдар үезинде хөй орулгалыг, сураглыг турдулар. Олар кандыг арга-биле ындыг түңнелдиг турганыл? Ынчан колу-биле ажылдап турган кижилер ам-даа бар. Хоочуннарның сүмезин дыңнап, оларның-биле дугуржур, өөренир турган. Ол үеде бистер, колхозчулар, аң-өлүктен, кат-тоoруктан, тудуг ыяжындан, балыктан элбек орулганы киирип турдувус. А ам чоонган деп!

Кезек үеде ол аргаларны ажыглавайн бардывыс. Ооң кандыг түңнел үнгенил? Билдингир. Тожу дээрге бойдус байлаанын талазы-биле сураглыг чер, ону бистиң республикада хамаан чок, өске-даа черлерден улус билир. Ынча байлактың ортузунга олуруп алгаш, совхоз кассазынга акша чок олурарга таарзыр бе! Бир дииң кежиниң ортумак өртээ 2 руб. 50 копеек. Ынчангаш сезон дургузунда аңчы кижи 3000-4000 рубльдиң өлүүн киирип болур. Ол ышкаш тооруктан база-ла ортумаа-биле ол хире рубльди дужаап болгай. Бистерниң тооруктаарының чурумун таарыштырар херек. Совхозтар база тооруктаар участоктардан быжыглады алыр болза эки деп бодаар мен. Ол ышкаш тудуг материалдарындан база чүге белеткел болбас деп? Арга-ла бар-дыр ийин.

Бо ажылдарга мен, эът херек. Ооң аңгыда, бир совхозтан-на 2-3 хире трактор база херек апаар чадавас. Ажылгыр, шимченгир болур херек. Бо айтырыгларны бистиң районнуң ийи совхозунуң удуртукчулары канчаар бодап турар иргиӀ

Чон-биле-ле эки сүмелешсе деп бодаар-дыр мен. Бирээ кижилер база кылганы дээш, продукция дээш санажыр апарган болганда, оларның сонуургалы база улгатканы чугаажок.

Дмитрий АИР-САНАА,
күш-ажылдың хоочуну,
«Май 1» совхоз.

СЕМИНАРГА ЧУГААЛАЖЫП КӨРГЕН

Дөгшилгелиг чаа арга болур өг-бүле кереэзинге даянгаш, хой ажылын хөгжүдер хемчеглер дугайында семинарны Барыын-Хемчик РАҮК-туң специалистери белеткеп эрттирген.

Бай-Тайга сыннарының эдээ Кужурлуг-Хову бажында малчын Эрес-оол Хертектиң кыштаанга ол хүн «Барлык» совхозтуң Хөнделең, Аксы-Барлык салбырларының кожазында «Дөң-Терезин» совхозтуң чамдык хойжулары, ийи совхозтуң РАҮК-туң тускай эртемниглери чыылган.

РАҮК-туң кол зоотехниги Эрес-оол Куулар эгезинде сөс алгаш, районда хой ажылының эрткен чылдарда болгаш амгы байдалын сайгарып, баш санын өстүрер, продуктулуун бедидер аргаларны тодаргай чижектер-биле холбап тургаш таныштырган.

«Барлык» совхозтуң кол экономизи Алдын-оол Ооржак ында хойжу коданның ээзи, республиканың шыырак хойжуларының бирээзи, районнуң каш дакпыр чемпиону Эрес-оол Хертектиң көргүзүглерин, байлак дуржулгазын, планнарын чугаалап берген.

Кол бухгалтер Лариса Монгуш чаа системазы-биле ажылдаарда документилерни шын долдурарын самбырага бижип, шыып тургаш, билдингири-биле тайылбырлап берген.

Хойжу Эрес-оол Хертек амгы үеде төрүүр хоюнга онаштыр чеже хураганны алганын, ону канчап чедип алганын чугаалап, бодунуң кужу-биле тудуп алганы хураган кажаазын, чунар-бажыңны, мал чемгерер шөлүн чыылганнарга көргүскен.

СЭКП райкомунуң бирги секретары Б. С. Нурзат, РАҮК-туң даргазы М. Б. Кара-Сал аңаа киржип, ажыктыг сүмелерни берген.

КАЙЫ-ДАА ЦЕХТЕ БҮДҮРҮКЧҮЛҮГ

В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың арыглаар фабриказының коллективи арга-курлавырларын санап көргеш, партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының ажыттынарынга чедир он ийиги беш чылдың 2,5 чылының планынга немей 24 муң тонна сорттуг даг-дүгүн, 2 миллион рубльдиң продукциязын бүдүрерин, 3,5 миллион рубльдиң бараанныг продукциязын сайгарарын хүлээнгин.

Мурнакчы коллектив берген сөзүн ээлеп шыдаарын баштайгы түңнелдер көргүскен. Эрткен ийи айларының планнаары бүгү көргүзүглер кайызы-биле ажыр күүсеттинген. Чүгле февраль айда пландан ажыр 804 тонна даг-дүгүн бүдүрген, бараанныг продукцияны 59 муң рубльге ажыр берген. Аразында тудуш харылзаалыг 4 цех шуптузу деңдеги ажылдаан.

Үүрмектеп сорттаар цех пландан ажыр 11705 тонна даг-дүгүзун үүрмектээш, цехтерже шуушутурган.

Бодунуң рудадан даг-дүгү болбаазырадыр цехтиң ээлчеглери чарышка мурнап, планнарын ажыр күүсеткен.

Фабриканың С. С. Ооржакка, Т. В. Скорыкна, Д.-М. Д. Ондарга удурткан технологтуг ээлчеглери мурнап турар.

Сандан ХЕРТЕК.

1987 ЧЫЛДЫҢ ЧАРЫЖЫНЫҢ ТИИЛЕКЧИЛЕРИ

БҮГҮ-ЭВИЛЕЛГЕ

Бүгү-эвилелдиң социалистиг чарыжынга киришкеш, бедик көргүзүглерни чедип ап, 1987 чылдын планныг онаалдаларын чедиишкиннииг күүсеткени дээш ССРЭ-ниң Агроүлетпүркүркомунуң болгаш агроүлетпүр комплекизиниң ажылдакчыларының профэвилел Төп Комитединиң мурнундан Хүндүлел вымпелдер болгаш акша шаңналы-биле шаңнаттырган тиилекчи коллективтер:

1. Таңды районда «Сосновское» дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйының сүт-бараан фермазы (бригадири С. М. Тимеев) 1 инектен 2924 килограмм сүттү саггаш.

2. Бии-Хем районда «Кызыл тараачын» совхозтуң сүт-бараан фермазы (бригадири И. В. Сорокин) 1 инектен 2443 килограмм сүттү сагган.

3. Кызыл районда «Тиилелге» совхозтуң сүт-бараан фермазы (бригадири Э. Б. Кенден-Хуурак) 1 инектен 2098 килограмм сүттү сагган.

4. Сүт-Хөл районда «Алдан-Маадыр» совхозтуң хойжу бригадазы (бригадири М. Д. Хертек) 100 хойдан 93 хураганны, 1 хойдан 1,1 килограмм дүктү алган.

5. Тес-Хем районда «Чодураа» совхозтуң хойжу бригадазы (бригадири Д. Д. Дондуй) 100 хойдан 93,6 хураганны, 1 хойдан 2,5 килограмм дүктү алган.

6. Мөңгүн-Тайга районда «Мөген-Бүрен» совхозтуң сарлыкчылар бригадазы (бригадири О. Н. Иргит) 100 сарлыктан 96 бызааны алган.

7. Кызыл районда «Кара-Хаак» совхозтуң ногаажылар бригадазы (бригадири Г. А. Горовая) 1 гадан 555 центнер дүжүттү алган.

ССРЭ-ниң Агроүлетпүркүркомунуң болгаш агроүлетпүр комплекизиниң ажылдакчыларының профэвилел Төп Комитединиң мурнундан Хүндүлел диплом болгаш акша шаңналы-биле шаңнаттырган тиилекчилер:

1. Тортуй-оол Торлаа Долаанович — С. К. Тока аттыг совхозтуң хойжузу. 100 хойдан 118 хураганны, 1 хойдан 4,0 килограмм дүктү алган.

2. Лапчаа Сергей Мажакович — «Коммунизмниң херели» совхозтуң хойжузу. 100 хойдан 117 хураганны, 1 хойдан 2,6 килограмм дүктү алган.

3. Дажы Хертек Кудурукпайович — «Кара-Хөл» совхозтуң хойжузу. 100 хойдан 116 хураганны, 1 хойдан 1,8 килограмм дүктү алган.

4. Евдокимова Екатерина Емельяновна — «Сосновское» дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйының бызаа ажаакчызы 1 хонукта 744 грамм ортумак немелде деңзини алган.

5. Бегзи Хорбин Доңгаковна — ССР Эвилелиниң 60 чылы аттыг совхозтуң малчыны. 100 сарлыктан 100 бызааны алган.

6. Тумат Найырал Очур-ооловна — «Торгалыг» совхозтуң малчыны. 100 сарлыктан 100 бызааны алган.

7. Сат Борис Даш-оолович — «Көк-Тей» совхозтуң саанчызы. 1 инектен 4020 килограмм сүттү сагган.

8. Бизаева Людмила Александровна — «Көк-Тей» совхозтуң саанчызы. 1 инектен 3386 килограмм сүттү сагган.

9. Кыргыс Минчей Наксылович —«Сосновское» дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйының саанчызы. 1 инектен 3320 килограмм сүттү сагган.

10. Доңгурак Ольга Болат-ооловна —«Сосновское» дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйының саанчызы. 1 инектен 3234 килограмм сүттү сагган.

11. Баландина Анна Михайловна — «Көк-Тей» совхозтуң саанчызы. 1 инектен 3384 килограмм сүттү сагган.

12. Ондар Борис Серенович — Карл Маркс аттыг совхозтуң чылгычызы. 100 беден 100 кулунну алган.

13. Батурина Галина Федосеевна — «Кызыл» куш фабриказының куш ажаакчызы. 15490 дагааны азырап, дагаа бүрүзүнден 230 чуурганы алган.

14. Сельянов Ян Кузьмич —ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтуң инек кадарчызы. 1 хонукта ортумаа-биле 841 грамм немелде деңзини алган.

15. Дагаажык Михаил Байкаралович — «Х Улуг хурал» совхозтуң теве кадарчызы. 100 теведен 90 бодаганны алган.

РОССИЯ ФЕДЕРАЦИЯЗЫНГА

РСФСР-ниң Агроүлетпүркүркомунуң болгаш агроүлетпүр комплекизиниң ажылдакчыларының профэвилел Республика комитединиң Хүндүлел вымпелдери база акша шаңналдары-биле шаңнаткан тиилекчи коллективтер:

Сүт-бараан фермалары

Бирги колонкада—ферма; ийигизинде—совхозтар; үжүкүзүнде —1 инектен сагган сүт (кг)

Доңгак З. П.	Билелиг	«Кызыл тараачын»	2256
Бельмин А. А.	Төп	СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг	2211

Хойжу бригадалар

Бирги колонкада —совхозтар; ийигизинде —100 хойдан хураган; үжүкүзүнде—1 хойдан дүк (кг).

Дартай-оол Н. А.	«Ак-Тургу»	89	2,2

Мал чеми белеткээр коллективтер

Бирги колонкада—совхозтар; ийигизинде—мал чеминиң культуразы; үжүкүзүнде —1 гадан дүжүт (центнер)

Дүрбүнең А. Б.	«Х Улуг хурал»	кукуруза	200
Серго С. С.	«Сүт-Хөл»	силос	134
Таспанчаа В. Д.	«Куш-ажылдың хостуу»	сиген	28,1

Тараа, ногаа өстүрер бригадалар болгаш звенолар

Бирги колонкада — совхозтар; ийигизинде—культура; үжүкүзүнде—1 гадан дүжүт (центнер)

Куулар Р. С.	Чүргүй-оол Хомушку аттыг	огурец	120
Изосимов П. Ф.	«Ленинчи орук»	картофель	120
Натпит-оол А. К.	«Куш-ажылдың хостуу»	кызыл-тас	20,3
Ооржак Д. С.	«Искра»	тараа аймаа	19,5
Монгуш К. С.	Октябрьның 30 чылы	тараа аймаа	22,9

РСФСР-ниң Агроүлетпүркүркомунуң болгаш агроүлетпүр комплекизиниң ажылдакчыларының профэвилел Республика комитединиң Хүндүлел дипломнары база акша шаңналдары-биле шаңнатканнар:

Малчыннар

Бирги колонкада — совхозтар; ийигизинде —100 хой, өшкүден алган анай, хураган; үжүкүзүнде — 1 хой, өшкүден дүк (кг)

Павыл Т. Н.	«Тиилелге»	113	3,3
Аржан К. А.	«Революцияның чалбыыжы»	111	4,2
Сандал Э. Н.	Чүргүй-оол Хомушку аттыг	110 (анай)	0,9
Ойдуп Б. Б.	«Чодураа»	110	2,6
Данзурун И. С.	«Чодураа»	108	2,5
Хертек Э. Ш.	«Барлык»	108	2,0

Саанчылар

Бирги колонкада —совхозтар; ийигизинде —1 инектен сүт (кг)

Оюн С. Д.	«Сосновское» дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйы	3220
Доңгак Н. К.	«Сосновское» дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйы	3168
Монгуш М. С.	«Көк-Тей»	3054
Эник-оол Т. С.	«Кызыл тараачын»	3034
Куулар Г. Ч.	ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг	2966
Мөмбей-оол К. С.	«Сосновское» дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйы	2968

Бызаа ажаакчылары

Бирги колонкада —совхозтар; ийигизинде — 1 хонукта ортумак немелде деңзи (грамм)

Доңгак А. Д.	«Найырал»	730
Федоскина Г. С.	«Куш-ажылдың хостуу»	607

Инек кадарчылары

Бирги колонкада —совхозтар; ийигизинде —хонукта ортумак немелде деңзи (грамм)

Куулар С. О.	ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг	567
Хомушку К. С.	«Чыраа-Бажы»	550
Курастиков Г. М.	Салчак Тока аттыг	509

Сарлыкчылар

Бирги колонкада —совхозтар; ийигизинде —100 сарлыктан бызаа.

Иргит А. Т.	«Мөген-Бүрен»	100

Тракторист-машинистер

Бирги колонкада —совхозтар; ийигизинде—ажылдааны эталон га; үжүкүзүнде — машинаның марказы.

Амырбит С. О.	«Тээли»	1416	МТЗ-80
Тунай В. А.	«Революцияның чалбыыжы»	1239	МТЗ-80

Комбайнерлер

Бирги колонкада —совхозтар; ийигизинде — ажаарган дүжүду (тонна); үжүкүзүнде — машинаның марказы

Монгуш Ш. С.	Октябрьның 30 чылы	461	СКД-6
Чакар И. К.	ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг		Енисей-1200
Разумов А. В.	«Сосновское» дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйы		Енисей-1200

Силос культуралары ажааган тракторист-машинистер

Казаков К. А.	«Россия»	3334	КСК-100
Хомушку П. К.-Л.	«Тиилелге»	1700	КСК-100
Кызыл-оол Н. М.	Салчак Тока аттыг	310	КПС-5Г
Доңгак М. О.	«Улуг-Хая»	2258	КПКУ-75

РЕСПУБЛИКАГА

Малчыннар

Бирги колонкада —совхозтар; ийигизинде —100 хойдан анай, хураган; үжүкүзүнде—1 хойдан дүк (кг)

Хомушку Ө. М.	«Барлык»	107	2,1
Монгуш Н. А.	«Сүт-Хөл»	107	1,5
Монгуш Т. А.	«Кара-Хаак»	107 (анай)	0,9
Монгуш М.-Д. Б.	ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг	105	3,1
Содунам Д. С.	«Барлык»	106	2,0
Сат Н. Ш.	«Сүт-Хөл»	105	0,7
Сарыглар Д. А.	«Алдан-Маадыр»	105	1,5
Биичир Е. С.	Чүргүй-оол Хомушку аттыг	105 (анай)	0,9
Дарым-Базыр Ч. И.	«Мөген-Бүрен»	104	1,78
Монгуш Д. Х.	«Барлык»	104	2,0
Мандараа Ч. С.	«Мурнаачы»	104	2,6
Кара-Доңгак Ч. Ч.	«Мурнаачы»	103	2,6
Шокар-оол Б. С.	«Чодураа»	103	2,6
Коя М. С.	«Тоора-Хем»	103 (анай)	1,1
Чадамба К. Т.	«Кызыл тараачын»	102	2,8
Доспуй-оол Х. Т.	«Өөк»	102	3,8
Кашпык-оол М. К.	«О. Шынаа»	101	1,7
Сырат Д. О.	«Чодураа»	101	2,5

Ногаа бригадалары болгаш звенолар

Бирги колонкада —совхозтар; ийигизинде—1 гадан дүжүт (центнер)

Бызова Н. С.	Кызыл	22,3

Тракторист-машинистер

Бирги колонкада —совхозтар; ийигизинде—ажылдаан эталон газы; үжүкүзүнде — машинаның марказы.

Ефимов Г. Н.	«Революцияның чалбыыжы»	3526	К-700
Бардинов А. В.	«Кара-Хаак»	1304	МТЗ-82
Монгуш Г. Н.	«Көк-Тей»	1200	МТЗ-80
Коровин Н. А.	«Сосновское» дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйы	1620	МТЗ-80
Серимов В. Д.	Жданов аттыг	970	МТЗ-80
Куулар П. Ч.	Салчак Тока аттыг	3100	К-701
Шумов Н. В.	«Революцияның чалбыыжы»	1141	МТЗ-80
Оюн-оол М. Т.	«Революцияның чалбыыжы»	1152	МТЗ-80

Саанчылар

Бирги колонкада —совхозтар; ийигизинде—1 инектен саап алган сүт (кг)

Чадамба Н. С.	«Көк-Тей»	2949
Сат Т. Б.	«Көк-Тей»	2920
Комбу С. С.	«Кызыл тараачын»	2895
Ажаева В. Т.	ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг	2869
Монгуш А. С.-Б.	СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг	2854
Седипей З. А.	«Кызыл тараачын»	2830
Арандол С. Х.	«Көк-Тей»	2802
Дажы Э. М.	«Кызыл тараачын»	2720
Байкара Л. Т.	«Хадың»	2680
Ондар Д. Д.	СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг	2641
Таль Е. П.	ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг	2630
Чудина А. С.	«Кызыл тараачын»	2606
Панундук Г. И.	«Кызыл тараачын»	2605
Түлүш А. А.	ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг	2600
Ензак Г. С.	«Кызыл тараачын»	2595
Темберг Э. А.	«Өөк»	2565
Кома Р. А.	«Россия»	2542
Оюн Б. С.	«Сосновское» дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйы	2540
Оюн Т. Б.	«Революцияның чалбыыжы»	2509
Самдан Л. Х.	«Кызыл тараачын»	2500
Глушкова Р. П.	«Саян»	2500

Силос культуралары ажааган тракторист-машинистер

Бирги колонкада —совхозтар; ийигизинде—ажаап алган дүжүду (тонна); үжүкүзүнде — машинаның марказы.

Бады Н. Д.	Жданов аттыг	1560	КПКУ-75
Кызыл-оол Н. М.	Салчак Тока аттыг	310	КПС-5Г
Пирогов В. И.	«Көк-Тей»	1235	МТЗ-80

Комбайнерлер

Бирги колонкада—совхозтар; ийигизинде —ажааган дүжүду (тонна); үжүкүзүнде —комбайнның марказы.

Шүүче Д. С.	«Шамбалыг»	368	СКД-6
Доңгак Б. Л.	ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг	466	Енисей-1200
Доспан А. Б.	«Улуг-Хая»	503	Енисей-1200
Санчат А. М.	«Россия»	500	Енисей-1200
Сат Д. К.-К.	Карл Маркс аттыг	484	Енисей-1200
Саая М. Д.	«Ленинчи орук»	357	СКД-6
Молдуу М. Т.	«Куш-ажылдың хостуу»	515	Енисей-1200
Хүүрак А. А.	«Россия»	470	Енисей-1200

Бызаа ажаакчылары

Бирги колонкада —совхозтар; ийигизинде —1 хонукта ортумак немелде деңзи (грамм)

Захватова Л. В.	«Көк-Тей»	712
Кужугет Н. Х.	«Кызыл тараачын»	704
Чепсыман Ч. Д.	«Көк-Тей»	696
Титова Т. А.	Салчак Тока аттыг	695
Ондар Н. Д.	«Көк-Тей»	665
Ховалыг О. М.	«Найырал»	650
Оюн Д. У.	Салчак Тока аттыг	642

Сарлыкчылар

Бирги колонкада —совхозтар; ийигизинде — 100 сарлыктан бызаа.

Саая Д. Б.	«Кара-Хөл»	100
Иргит Ө. К.	ССР Эвилелиниң 60 чылы аттыг	99

Чылгычылар

Бирги колонкада —совхозтар; ийигизинде—100 беден кулун

Монгуш В. А.	«Тиилелге»	97
Монгуш С. С.	«Искра»	85

Сүт-бараан фермалары

Бирги колонкада —сүт-бараан фермазы, ийигизинде—совхозтар, үжүкүзүнде —1 инектен сагган сүт (кг)

Ючкин М. И.	Хадың	«Хадың»	2195
Шелехов А. В.	Мерген	«Ленинчи орук»	2085

Витаминниг далган агрегаттарының операторларының звенолары

Бирги колонкада —совхозтар; ийигизинде —витаминниг далган (тонна)

Рогалов А. Н.	«Россия»	456
Чыргал-оол И. С.	«Шамбалыг»	280

САНААШКЫНГА ҮНДЕЗИЛЕТТИНГЕН

«Кызыл шаңнаа, чайын тергел септеп» деп үлегер чүүлдеги [illegible] ажыглап-даа турар болзувусса, [illegible] шаңнап биезиниңден [illegible] [illegible]. Ынчалза-даа чаңдан үнген мерген сөс бузулуг [illegible] [illegible] дугайында сагындырып турар. Келир дүжүттүң салым-чолу бөгүн салдынып ужуруур. Ооң ужурунда амдыгаа штан эгелеп тыныыныг белеткенир.

Балгазынның септелге мастерскаяларында ажыл-түледейнешкинниг. Техника септелгезинде дуржулгалыг механизаторлар-биле кады амытар хаара туттунган. Ам кежээ совхоз бүрүзү бот-орууга-чарылга, бот-акшаланыышкынче кире берген үеде кандыг-даа ажыл санаашкынга үндезилеттинген. Балгазынчылар боттарының бар орга-курлавырларын шилээлеп санап көргеш, кедээ ажыл-агый машиналарының септелгезин мартка чедир доозарын шиитпирлээн.

Даандырган ажыл-херекке ек сеткилдиг ажылчыннарның саны эрбын. Токарь Вениамин Зайцев чогаадыкчы планнарлыг ажылдап турар. Ажыглаатта херегээр кылыдемирлерни газ дузазы-биле кезериниң нарын аргаларын сайзыраңгайжыдарын ол чедип ап шыдаан. Ону кылырынга эзэш ус чарыгдаан гускай станокту тургускаш ажыглаалга киирген. Ооң ол чогаадыкчы ажылы кайда-даа бүрүткеттинмээн. Демир кезер чаа станоктуң ажыктыг талаларын экономистер сенап үндүрүптерге, бот-оруул га-чарылганың байдалдарын да ажылдап эгелээн коллективке В. Зайцевтиң киирген улуу тодарал кээр.

Павел Прихожих биле Александр Щербаков ол-бо кезектерни нарын арга-биле кааңнап, дуңзаалап турар. Оларның кайызы-даа хову ажылдарынга дадыккан, хөй чыл дургузунда ажылдаг каапкан механизаторлар. Дуржулгалыг ажылчыннарның дуңзаалаан [illegible] бедик шынарлыы-биле ылгалып турар.

Аныяктар дагдыныкчыларның үлегерин эдерген. Михаил Килин биле Владимир Гарват чоокта чаа шериг албанындан халажып келгеш, терээн совхозунда катап ажылдай берген. Олар боттарының күчүлүг «К-700» тракторларын холдан үндүр септеп алгаш, малчын кодаиннарже болгаш фермаларже саваң сигенни сөөртүп чедирип турар.

Септекчилер коллективин инженер-механик Петр Глазырин удуртуп турар. Ол ийи чыл бурунгаар Красноярскиниң кедээ ажыл-агый институдун дооскаш, совхозтуң МТМ-зинде практиктиг дадыгыышкынны эртип, амыдаралдан хөйнү билип алган. Аныяк удуртукчунуң сагышсеткили хову-шөлдерже тыртылып турза-даа, МТМ-ге кушамнышкыны халас барбаан. Ол тракторларны болгаш дузалал кедээ ажыл-агый техниказын билениниң шугумунда хуусаазында септеп белеткеп тургускан.

Эрес-оол САЛЧАК.

Хандырылгаңар кандыгыл?

ЧЕТПЕСТЕР БАЗА БАР

«Тыва даг-дүгү» комбинаттың ажылчын хандырылга килдизи Ак-Довуракта улуг коллективтерниң бирээзи. Ооң 20 магазининде, 10 столоваязында, складтарында 547 кижи ажылдап, аныяк хоорайның ажылчыннарын, районнуң бүгү булуңнарындан болгаш өске-даа черлерден барган чонну херегл бараанннары-биле хандырып, чемненилгезин организастап турар. Чоокта чаа аңаа чедип, килдистиң начальниги Нелля Матвеевна Кудрявцевага ужуражып, эрткен чылды канчаар доосканын, бо ажыл-агый чылында салдынып турар сорулгаларны чугаалап бээрин диледим.

Коллектив бодунуң мурнунга бедиткен хүлээлгени алгаш, эрткен чылын багай эвес ажылдаан. Арага аймаан санаваска, 16 миллион 145 муң рубльдиң бараанннарын саткаш, азы ооң мурнунда чылга деңнээрге, 640 муң рубльга көвүдеткен. Үүрмектеп садар бараанннарны, ниитиниң чемненилгезиниң база бодунуң күжү-биле кылган продукцияны пландан хөй саткан. Арага садыглаашкынын планда көрдүнгенинден 25,7 хуу эвээжеткен. Хакас автономнуг областың садыг организациялары-биле бараанннар солчур аргаларны база ажыглаан. 841 муң рубль түңнүг аъш-чем, үлетпүр бараанннарын өске черден экеп саткан. Чыл дургузунда 8 ярмарканы, үлетпүр бараанннарының үш магазинниге 4 делгелгени, 64 көжер буфетти организастааны орулга киирип алырынга дузалаан.

Кештен кылган идик-хеп аймаа, хевистер, автомашиналар, кижи санынга онаажтыр эът, колбаса, кургаг сүт, ногаа болгаш картофель мурнуку чылдардан оранчок хөй саттынган. Ажылчыннар суурунда Н. Я. Штейнбергке удурткан № 4 ажыл-агый бараанннарының, Постоянный суурда Г. М. Эпископосян директорлаан № 18 аъш-чем аймааның, О. А. Козлова эргелекчилээн мебель магазиннериниң, кондитер кылыгларының коллективтери эрткен чылдың социалистиг чарыжынга тиилекчи болган болгаш январьның бирги чартыында шалыпчы ажылдаан. Үениң негелдези-биле ажылдап, өске эш-өөрүнге үлегер-чижээн көргүзүп турарлар хөй. Оларга Шаңгыр суурда магазин эргелекчизи, совет садыгның тергиини А. Шелеминаны, тепчүттүнгени склад-тар баазазының директору Р. Ховалыгны, ажылчыннар Б. Хомушку, Х. Салчак, К. Хертек болгаш өске-даа мурнакчыларны адап болур.

Чедир кылдынмайн барган ажылдарны чылды түңнеп тура тодараткан. Балык аймаан, кедер хеп, даштыкы трикотаж кылыгларын, каттыммысты сатканы эвээш болган. Ооң кол-ла чылдагааны — Садыг министерствозунуң баазазын дамчыштыр багай хандырылгада, курлаавыр чогунда. Ажылчыннар суурунда «Юность», Постоянныйда үлетпүр бараанннарының магазиннери ай, квартал планнарын күүсетпейн турда, ооң чылдагааннарын тодаратпаан. Ногаалар, картофель багай шыгжааныындан 29 муң рубль каражага таваржып, янзы-бүрү штрафтарга 8 муң рубльди төлээн. 18 муң рубль түңнүг дудагдалдарны буруулуг кижилерден эгиттирген.

Коллектив эрткен чылдың июль 1-ден эгелээш, ажылды организастаарының деңшилгелиг аргазы — бот-орулгажарылгаже шилчээн. Бо хүннерде социалистиг чарыштың негелделерин ажылдап кылган. Ону нитти коллективтиң куралынга чугаалажып көөрү-биле киирген. Хамыктың мурнунда кижизидилге ажылын экижидерин көрген. Мурнунда тургулаан арага-дарыже хандыыр, ээриктер сергедир черже кирер, ажылдан озалдаар, садыгжыларның аразында чоңга эптиг-ээлдек эвес, садыгның чурумун хажыдар чоруктардан адырлыр сорулга салган. Кадрлар-биле хандырылга багай эвес. 10 дээди, 56 ортумак тускай эртемниг кижилер бар. Оларның ажылдаарынга, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузар. Коллективте 50 кижи бажың оочурунда, 118 уруглар ясли-садтарже барбайн турар. Ону чоорту чогумчалыг шиитпирлээринче кол кичээнгейни угландырар.

Партия болгаш чазактың негелделерин ёзугаар тудуг материалдарын чоңга садар ажыл багай тургустунган. Хоорайда тускайлаан магазин чогундан, чыл дургузунда чүгле 40 муң рубльдиң материалдарын сатканы-биле эптежир аргажок. Сөөлгү чылдарның иштинде чаңгыс-даа бажың-балгат немешпээн. Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң депутады, «Тыва даг-дүгү» комбинаттың директору Ю. Т. Комаровка соңгукчуларның чагыгызын ёзугаар ийи чыл мурнунда тудуп эгелээн универсалдыг магазин бо чылын ажыглалга киирерге, чамдык магазиннер хосталыр, таарымчалыг байдал тургустунар. Аныяктардан тургустунган коллективте комсомол ажылы эң-не куду деңнелде. Ындаваан эрэнгей хуралдар эртпирер, дадывыр чыырындан аңгыда, ажыктыг, солун чүүлдер көзүлбес. Көскү агитация үениң негелдезинге ырак дүүшпес. Экономиктиг өөредилге эрэнгей, чавыс деңнелде эртип турарындан, чамдык харыысалгалыг ажылдакчылар безин, бот-орулга-чарылга, бот-акшаланыышкын - биле ажылдаарының аргаларын тайылбырлап билбес болгулаар. Чединмишкиннерни быжыглап, четпестерни чайладып турган бар арга-курлавырларны четче ажыглап, чаа негелделерге дүүштүр күженишкинниг ажылдаар сорулганы коллектив бодунуң мурнунга салган.

Александр ХЕРТЕК.
«Шынның» корр.

Арага ишпес чорук—амыдыралдың негелдези

АЖЫГ СУКСУННУҢ УРЖУКТАРЫ

Арагалар чорук-биле демиселди күштелдирип, ээзиртир суксуннарны республика девискээринге талоннап садарын организастааны багай эвес түңнелдерни берип турар. Ооң эки талаларын чурттакчылыг суурларның, чамдык өг-бүлелерниң ажыл-амыдыралындан көрүп болур. Республиканың Социал хандырылга министерствозунуң ажылдакчылары ол айтырыгга хамаарыштыр дараазында чүүлдерни чугаалаар бодап турар бис. Бистиң чамдыктарывыс бо системада он ажыг чыл ажылдап турар. Ынчангаш оларның ажылының дуржулгазындан бадыткаттынган чамдык сан-фактыларны маңаа көргүзейн. Республикага чыл санында 3,5 муң күрүне пенсиязын тургузуп турар болгаш ай санында аңаа 2 млн. 426 муң рубльди чарыгдап турар. Ооң иштинде инвалид болганы дээш тургускан пенсия төлээринге ай санында 279 муң, а азырадыкчызын чидирген таварылгада — 395 муң рубльди үндүрүп турар.

Пенсия херектерин хынап, анализтеп тура, чамдык деңнелгелерни кылып болур. Арага ижип алгаш ээрик турганының чылдагааны-биле кандыг-бир озал-ондакка таварышканындан инвалид болур чоруктарның саны биске талон системазын тургузар мурнунда үеде хөй турган болза, ол сан ам элээн кудулап турар дээрзин эскерип турар бис. Ол үеден бээр назылап-кырааны-биле алыр пенсия тыпсырының хуузу өзүп турар.

Долу эвес күш-ажыл стажынга үндезилеп тургускан пенсия ап турарлар республикада ам-даа хөй. Оларның күш-ажыл дептерин көрүп олурарга, ында бижилгелерниң хөй-ле кезии ук кижиниң ажылдан үндүртениниң дугайында болуп турар. Ол фактылар ук кижиниң арагалаарынга суңдулуу-биле күш-ажылдың сагылга-чурумун хажыдып турганын херечилеп турар.

Чоннуң материалдыг хандырылгазын улам экижидеринче угланган, ылаңгыя алиментиге немере төлевир, аделерни дилеп тып турар үеде пособие, пенсияга немере төлевир база өске-даа айтырыглар талазы-биле доктаалдарны партия, чазак сөөлгү беш чылда хүлээп алган. Арагаже суңдукташ, уруг-дарыын, оларны кижизидер харыысалгазын уттупкан, ол-бо чурттакчылыг черлер кезип, чиик амыдырал бодап чоруурлар бар болгай. Оларның чамдыктары алимент төлээринден ойталап, чаштынып чоруп турарлар. Өг-бүлезиниң мурнунга ат-алдарың, хүндүткелин чидирген бо кижилерниң хөй кезии амыдыралдың вас-кежиин арагага шегдеп-ле орнапкан болуп турарлар. Урут-дарыын каапкаш, арагалап чоруп турар бо кижилер оларның сеткил-хөөнүнге дыка-ла улуг «сорбуну» арттырып турарлар. Чүгле ол-даа эвес, арага-биле холбашкаш, амыдыралдан эрте чарылганының чижектерин амыдыралдан билир бис. Арага-биле холбашкан кижи эки чүвеге четпес. Үстүнде айтырыгга хамаарыштыр кады ажылдап турар эш-өөрүм-биле кады маңаа дараазында бодалдарны илередиксеп турар бис. Брага кылыр кижилер-биле ажыл, ындыгларны илередири ам-даа кошкак деп билип турар бис. Чамдык кижилер ону ажыглап турар. Ээзиртир суксун белеткээш, туттурган кижилерге харыысалганы хоойлуда көрдүнген чурум ёзугаар онаап, ындыг кижилерге ол өөредиглиг болур кылдыр ол дугайын чоңга доктаамал дыңнадып турар болза эки. Ээзиртир суксуннарны садарын бо хире эээжедип турар үеде аңаа удур ээзиртир суксуннарны боттары белеткээр чорук-биле демисел шыңгыы тургустунар ужурлуг.

База бир чүгүла айтырыг бар. Ол — бистиң уругларывыска хамааржыр.

Алкоголизм деп чүвени оларның билбес болурун кым күзевес боор. Ындыг болганда, арага ишпес амыдырал дээш демиселди улам күштелдирер ужурлуг бис. Ол сорулга-биле ээзиртир суксуннарны сөөртүрүн соксаткаш, бистиң республиканы арага ишпес зона кылдыр чарлаза кандыгыл деп бодалывыс база бар.

Валентина АДЫЯ,
республиканың Социал хандырылга министерствозунуң пенсия килдизиниң улуг инспектору.

ЭМЧИ СЕСТРАЗЫ НАДЕЖДА ПАТЮРИНА

Медицина ажылдакчызы Надежда Семёновна Патюрина Кызылдың поликлиниказының сыкыртылга өрээлинде он чыл болган. Эмнедир дээш келгеннер ону кончуг эки билир, төлептиг ажылдакчы деп хүндүлээрлер. Эмнерни аарышкы чокка сыкыртырының бедик мергежилин чедип алган. Бо талазы-биле өөредилгелерни база эрткен.

Кызылда медицина училищезиниң сурагуулдары эмнер сыкыртырының практиказын ооң чанынга кээп эрттирерлер. Он ажыг чылдарның дургузунда Надежда Семёновна бодунуң мергежилинге элээн хөй аныяктарны өөредип, оларның бот-тускайлаң ажылдаарынга орукту ажыдып берип келген.

Медицина училищезиниң эки өөредилгелиг доозукчузу Василиса Суван болгаш мында ажылдап турар оон өске-даа сестралар ооң дуржулгазын өөренип ап турарлар.

ЧУРУКТА: Кызыл хоорайның бир дугаар поликлиниказының эмчи сестразы Надежда Патюрина.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ЧОГУУР ТҮҢНЕЛДИ ҮНДҮРЕР

Арага ижеринче суңдугар чоруктуң кижиге кедизинде барып хоралыының дугайында чугааны парлалгада, радио, телевидениеде доктаамал чорудуп турары өөредиглиг болуп турар. Үениң негелдези-даа ындыг. Ол чорук-биле демиселди күштелдиргени черле чөптүг-дүр. Ооң мурнунда нитти байдалывыс кандыг янзылыг турган ийик. Ам чоорту эки талаже бар чыдарын эскерип турар бис.

Араганың кижиге хоразы шыңнап-ла улуг. Ол дугайын амыдыралдан көрүп, билип турар бис. Аңаа хамаарыштыр чамдык бодалдарымны маңаа бижип көрейн. Ол чүүлдер кижилерге билдингир, ынчалзажок чамдыктарывыс ону херекке албас боор-дур. Ие херээженнер, ылаңгыя ава болурунга белеткенип турарлар черле дашка тутпас болза эки. Ол чазыг апызында барып, кадыы, нерезин кошкак уруг төрүттүнеринге чедирип болур дээрзи билдингир. Уругнуң келир үези, ооң кадык-чаагай өзүлдези, чурттагазы дээш харыысалгазын ада-ие уттуп болбас ужурлуг. Оон-биле кады арагачы ада-иениң хууда үлегери кандыг болурул? Ону база уттуп болбас. Ажы-биле өг-бүлелерниң уругларының аразында араганы чажам дивейн ижиптер апарганы безин бар болу берген турар. Ындыг аныяк кижилер оон кедерезе, кандыг-даа сонуургал чок болуп, харын-даа кем-херек үүлгедириниң оруунче кирип болур. Кандыг-бир өөредилге черинге кирип алгаш, чурум үрээр, кошкак өөренир, ону ара кааптар чоруктар база оон тыптыр. Кижизидилгениң кошкаа ындыг түңнелдерлиг боор болур. Ада-ие арага ижеринге суңдулуг өг-бүледе эп-найырал, харылзаа быжыг эвес, хайгаарал кошкак болза, школада негелдени өөреникчи уруг долу күүседип шыдавайн баар болгаш «кошкак өөренир» дээн чемелээшкинге ол таваржыр.

Араганы доктаамал ижиптер кижилерниң ажылга хамаарылгазы кандыг болур ийик! Арагалаар чоруктар-биле демиселди шыңгыыратканы черле кончуг-ла шын, чөптүг. Боданыр кижилер боданы берген, түңнелдерин ам үндүрүп турарлар. Ооң чижээн чаңгыс суурда, кудумчуда чурттап турар эш-өөрүвүстүң, кожаларывыстың амыдыралындан көрүп болур. Ол кончуг эки. Ынчалзажок эки чүүлдүң хөлегезинде турарлар база бар. Ындыглар база шугдүнер болза эки, түңнел үндүрер үе черле келген деп бодаар мен.

Ээзиртир суксуннарны садары чоорту кызырлып бар чыдары эки. Черле ынчаш оларны бистиң республика девискээринге талоннап садарын организастааны дээштиг болуп турар деп эскерип турар мен.

Ким-оол ОНДАР.
Кызыл хоорай.

Специалистиң сүмези

БИЛИП АЛЫРЫ АРТЫК ЭВЕС

Бистиң тыва черде агаар-бойдус кышкы үеде соок, казыыр 40—45 градус чедип турарын билир болгай бис. Февральдың төнчүзүнде, марттың эгезинде безин соок 35—37 градус чедип турду. Үжүүшкүн дугайында чүнү билип ап болур бис.

Үжүүшкүнге кижиниң хол-будунуң салаалары, думчуу, кулактары, чаактары болганчок таварышкылаар. Кандыг үеде үжүүшкүн таварышкылаарыл? Үжүүшкүн колдуунда-ла соок, хаттыг үеде кижиниң кедип алган идик-хеви соок, үеге таарышпас, эптешпес, азы тар-дыкпыш болза; кижиниң мага-бодунда уйгудыны четпес, хан-дамыр аарыглаарлыг, буду суглуг кижи арага ижипкен үеде үжүүшкүнге таваржыры белен.

Үстүнде айыткан чүүлдер кижиниң организминден хөй чылыг энергиязын дашкаар үндүреринге улуг салдарлыг. Кижиниң мага-бодунуң градузу куду бадып, сооп эгелей бээр. Соок агаар кижиниң кежинге дегтенде, кештиң өңү өскерлип, агарып, көгерип, кандыг-бир чүвени дегзирге, билинместей бээр. Баштайгы үеде эът-кешке кайы хире ханы өскерлиишкин болганын баш удур чугаалаары берге. Оон өскерлиишкин доңган, үжээн хол-бутту чылыг черге чылдып, чиңнеп, эргизипкен соонда, каш хонганда билдинер. Чавыс температураның үр үе иштинде дээшкининден эът-кештиң дамырлары үрелип, хан эргилдези бергедеп кээр. Организмни хандырар янзы-бүрү бүдүмелдер болгаш кислородтуң мага-ботка эргилдези баксыраар, доңган черниң клеткалары өлүгленип, үрелип эгелээр.

Бичии уруглар болгаш харназыны улгады берген кижилер соок черге доңуучал болгаш үжүүчел. Чамдык таварылгада хол-буду, кулаа, чаактарындан аңгыда нитти мага-боду доңуп, шыырныгып үжүп болур. Ынчан доңган кижи баштай дидирээр, шыырныгар, шаа төнер, уйгузу кээр. Чамдыкта доңган кижи сактырга-ла ээзиргенниле келген ышкаш апаарга, кедип чораан идик-хевин ушта тепкилеп каапкан-даа болур. Үжээн, доңган кижиниң мага-бодунуң температуразы 10 градус кылдыр чавызап бадып келир болза, кижи өлүмнүң аспаандан үнери бергедей бээр. Нитти мага-бот доңганда, чүректиң, өкпениң болгаш өске-даа иштики органнарының ажылы баксыраар. Ындыг байдалга таварышкан аарыг кижиге эмчи дүрген дуза чедирер ужурлуг. Ынчангаш ырак, хамы тайга-таскылга, ховушелге ындыг байдалга таварышса, дүрген эмчиге чедирин оралдажыр.

Кызыл хоорайда республика эмнелгезинде үжээн, доңган, өрттенген кижилер эмнээр салбыр ажыттынга-ла ийи ай чедип турар. Бо үениң дургузунда он ажыг кижилер эмнеткен. Оларның хөй кезии хып дээн аныяк кижилер. Республика эмнелгезиниң озал-ондакка таварышканнарны кезип эмнээр салбырынга 20 чыл чедир ажылдап келгеш, доңган, үжээн дыка хөй кижилерни эмнеп, көрүп келдим. Араганы хорувааи турган үеде чылдың-на 20—30 кижилер дөрт мөчүлеринден чарлып, бүгү чурттагазында инвалид болуп артып-даа каап турдулар. Чамдыктары амы-тынындан чарылганнар. Бо чылдың февраль 7-де 57 харлыг херээжен кижи арага ижип алгаш билбестээш, кудумчуга ужуп калгаш, кедип чораан идик-хевин уштуп октааш, дөрт мөчүзүн үжүткен. Ол аар-берге кезиишкинни эрттиргеш, өкпеге, бүүректеринге дегдиргеш, амы-тынындан чарылган. Бо дээрге араганың халаптыг уржуу-дур.

Амгы үеде бистиң эмнээр салбырывыста элээн каш кижилер үжүүшкүндем, доңуушкундан эмнедип турар. Оларның чамдыызын кезип эмнээр бис. Эмнедип турар кижилерниң хөй кезии ээзирик чораш, доң черге ужуп калгаш, азы бөрт, хөйлең чок ужуп калгаш, кызыл-даван кудумчуге маңнап чорааш, соокка доңган, үжээн боол турар. Чамдыкта черниң черинге аът-холден ушкаш, машина-техниканың айыыл чок чоруун сагывайн бертиниишкинге таваржып, соок үеде база доңуушкунга таваржып турар. Кижи араганы көвейни ижиптер болза, мага-боттуң иштиниң градузу чавызаар, кештиң хан-дамырлары хөөй бээрге организмниң чылыг энергиязы соок агаарже үнер. Ээзирик кижи хол, буду, чаагы, кулактары доңуп, үжүп-даа турза, ону эскербес апаар. Чүге дээрге арага кижиниң угаан-медерелин баксырадыр, эът-кежин элээн билинместей бээр болгаш кичээнгейин кошкаар.

Доңмас, үжүүшкүннүг болдурбас дизе, чүнү кылза эки? Ындыг таварылгада баштайгы эмчи дузазын канчаар чедирип болурул? Соок үеде чылыгландыр кеттинер; идик-хевин бодунга таарыжыр, эмин эрттир алгыг, хос, азы дыкпыш болбас ужурлуг. Ораашкыны, угу кургаг болур. Ораашкынны дыкпыш кылдыр ораары таарышпас. Доңган, үжээн кижини дораан чылыг черге киирер. Изиг шайны, мунну, кофени бээри чугула. Үжээн хол-бутту 36—37 градус хире (кижиниң ортумак өйүнде температура ышкаш) чылыг сугну тазка, кочалга куткаш, чиңнээр. Сугнуң температуразын чоорту 40 градус чедир изидер. Оон ажырып болбас. А чиңнээриниң шагы чартык шактан бир шак чедир. Үжээн черни чиңнеп, сукпушаан, хары утда арыг хол-биле, азы эът дүрбүүр мочалка-биле дүрбүп, массажтаар. Чиңнеп, массаж кылган соонда, үжээн черниң өңү өскерлип, кызып, чылып, миннип кээр. Ооң соонда спирт-водка-биле өттүргеш, ол черге сиңир чаггаш арыг пөс-биле, марля-биле шарыыр. Шарыышкынның кырындан хөвең немеп болур. Бир эвес суглаңгылар бар болза, ону дүрбүп, массажтап болгаш чара кезип болбас, хир кире бээр.

Оон ыңай, үжээн черни хар-биле база дүрбүп болбас. Чүге дээрге үжээн черни, доңган кешти хар база дагын катап соодар, доңурар. База харның бичии кристалл доштары үжээн черге хензиг балыгны арттырып болур.

Бир эвес арын, чаактар, думчук, кулактар үжүй берзе, ону арыг пөс-биле чоткаш холду чуңгаш, оожум дүрбүп массажтаар. Массаж соонда база катап арыдыр чоткаш, вазелин, кандыг-бир үс-биле чуга кылдыр чаар. Үжээн черниң аарыыры кончуг болза, анальгин, пирамидон болгаш чүрек эмнериниң дамдыларын 20—30 дамдыны берип болур.

Аарыг кижини чурттап турар черниң ээйы-биле дарый дүрген эмнелгеге чедирери чугула. Бичии уруглар үжүүшкүнге таваржыры улуг улустуң — ада-иезиниң буруузу. Каң-кадыкшылды камгалаары бистерниң боттарывыстың хүлээлгевис-тир. Ынчангаш кадык чоруур дизе, кадывысты боттарывыс-ла кичээнгейлиг камнап, камгалап көрээлиңер.

Валерий НАСЮРЮН.
Кызыл хоорай.

ГРЕНЛАНДИЯГА ЧАСТЫЫШКЫННЫҢ УРЖУУ

«ССРЭ-ниң ядролуг согуушкунундан» АКШ-тың стратегтиг ужар чүүлүн үндүрүп алырының аргазын ажылдап кылыр талазы-биле «Кроум доумь» дээр өөредилгелерге киришкен америк шериг-агаар күштериниң 380-ги эскадрильязының В-52 дээр бомбалакчызынга ярт үнген. Ооң командири капитан Джон Хауг Гренландияның Туле дээр черинде америк ужар чүүл баазазынга аргажоктуң кырындан хондуруушкун кылырын оралдашкан. Ук баазаның ажылдакчылары каш минута эртип чорда күштүг частыышкынны дыңнаан. Бомбардировщиктиң черге кээп дүшкени ол. Экипаж өрттенип эгелээн самолётту каар ужурга таварышкан. Аңаа водородтуг дөрт бомба чораан. Оларның түс бүрүзү 1,1 мегатонна күчүлүг. Бо дээрге 20 чыл мурнунда —1968 чылдың январь 21-де болган. Ол частыышкынның дугайын бүгү делегей дыңнаан. Ол бөгүн-даа чаңгыланмышаан.

Дош кырынга кээп дүшкен самолёт чуурлуп калган. Бомбаларга чораан аңаа чазылдырыг частыы берген болгаш ядролуг хоралыг бүдүмелдери (16 килограмм чыгам радиоактивтиг 239 плутоний) чер быдарап тарай берген. Ооң чамдыызы отка өрттенип калган, дыка хөй бүдүмелдер чер быдарады чаштай берген. А ол дораан эгелээн далай шуурганы ону тарадыр хадыпкан. Радиоактивтиг артынчыларны хат-шуурган баазаже аппарган болгаш вентиляция системазын таварты чурттаар бажыңнарже кире берген деп бодап турар.

Самолёт кээп дүшкен черни американнар дүргени-биле «арыглаан» болгаш авария болган черже дани комиссия кежигүннерин болгаш бөлүк журналистерни 1968 чылдың апрельде-ле чалап келдирген. Дөрт бомба дөртээлдирзи халап үезинде-ле үрелип, буступ калган чүве деп, АКШ 1969 чылдың сентябрьда медеглээн. Ийи чыл болганда америк шериг-агаар күштериниң «Ньюклед сейфти» дээр журналы ол айыылдыг таварылгага аварияны узуткаарынга киришкен кижилерниң кадыынга кандыг-даа хора чедирбээн деп түңнелди үндүрген дээр.

Ынчалза-даа ол бүгү чүүлдер делегейниң хөй-ниитизин оожуктуруп шыдаваан. Бөгүн чээрби чылдар эрткенде безин ол ядролуг халаптың айыылдыг уржуктары улам тодарап кел чыдар...

Адак соонда, аварияның уржуктарын узуткаарынга киришкен болгаш радиоактивтиг бүдүмелдерниң айыылдыг салдарынга таварышканнарның (ол — америк шериг албанныгларының, дани ажылчыннарының, балыкчы-эскимостарның) салым-хуузунуң дугайында дыңнадыглар база сагыш-сеткилди дүвүредип турар. Авария болган черге 1968 чылдың январьда бир-ле дугаарында эскимостар турганы билдингир болгай. Ыттарга шанактанган он ийи кижини элээн каш шериглер-биле кады Туледе америк баазаның командылал чери разведкаже чоруткан. Ооң соонда олардан дөрт кижи аар аарыглардан өлген. Ам янзы-бүрү аарыглардан аарып каражадавышаан. Дириг арткан кижилер: амгы үениң транспорт чепсектери турда-ла ол бааза бистерни, ыттар шанактаан улусту, өрттенип чыткан самолётче чүге чорудуп турган чоор деп айтырыгны боттарындан салдынып орар. «Бистерни дуржулгага херегләэн бора-тоолайлар кылдыр санап турганнары ол-дур. Бо айыылдыг деп чүвени олар биске чугаалаваан».

Аварияның уржуктарын узуткап чок кылыр ажылдарга американнардан аңгыда, данилер база киришкеннер.

Ындыг түрбүже Тулеге ажылдарга киришкеннерге эргежок чүгүла шинчилелдерни Даниядан мынчага чедир эрттирбээн. Дани парламентиниң депутады Кай Поульсенниң бодалы-биле алырга, медээлер чажыт деп чылдак-биле аварияга хамаарыштыр дани эмчилерниң айтырыгларынга харыы бербейн турар американнар бо талазы-биле буруулуг. Кижилерниң кадыкшылынга чедирген каража-когаралдары дээш материалдыг компенсация төлеп бээрин дани кижилер америк шериг эрге-чагыргаларындан негээн. Ол негелдеге каражадаан чүс-чүс кижилер каттыжып турар.

Евгений КИСЕЛЕВ.
СЭТА-ның корр.

ОРТЕГАНЫҢ МЕДЕГЛЕЛИ

МАНАГУА. (СЭТА). Гватемаланың тайбың дугуржулгаларын ёзугаар аткылажыышкынны соксадыр дугайында Никарагуаның чазаа болгаш контрастың төлээлекчилериниң аразынга март 9-11-де болур ужурлуг дөрт чугаалажыышкыннарының болбааны дээш долу харыысалга Рейганның администрациязынга онаажыр. Ол дугайын аңаа болган массалыг митингиге чурттуң президентизи Даниэль Ортега медеглээн. Месилдежиишкинни тайбың арга-биле, чугаалажыышкыннарның дузазы-биле шиитпирлээрин күзевейн турар Вашингтонның администрациязының айтылышкыны-биле контрастың баштыңнары ужуражыышкынга келиринден ойталаан деп, ол онзалап демдеглээн.

БААЗАЛАР ДУГАЙЫНДА

РИМ. (СЭТА). Италияның коммунистиг аныяктарының федерациязының, тайбың дээш ассоциацияның база депшилгелиг өске-даа хөй-нитти организацияларының төлээлекчилеринден тургустунган организастыг комитет Сардиния ортулуктуң чурттакчы чонунга америк шериг баазаларынга хамаарыштыр санал-онал бээриниң анкетазын тараткан. Анкетада чаңгыс кол айтырыг бар: «Сардиния ортулуктуң чоогунда ядролуг чепсектиг янзы-бүрү корабльдер кээр шериг баазаларының аңаа туруп турарынга чөпшээрежир силер бе?»

Чуртка тайбыңны болгаш айыыл чок чорукту быжыглаар дээш туржуп турар ол комитеттиң эгелээшкинин хөй-ниитиниң кичээнгейин хаара туда берген. Комитеттиң ажылынга кескү политиктиг ажылдакчылар, эртемденнер база киржи берген. Референдумнуң түңнелин март айда үндүрер деп турар.

Оргкомитеттиң удуртукчуларының бирээзи профессор Феличе ди Грегорис бистиң кол сорулгавыс болза, Чер Ортузунуң Далайын ядролуг чепсек чок зона болдурары болур деп журналистерге медеглээн.

Федеративтиг Республикадан кээп турар медээлер ёзугаар алырга, Барыын Германияда «ак өлүмге» таварышканнарның саны доктаамал өзүп турар. «Наркомания-80-ге удур демисел» дээр федералдыг хамааты инициативаның шинчилелдериниң сан-түңү-биле алырга, чүгле 1987 чылдың баштайгы чартыында чуртка наркотиктиг чүүлдерни ажыглаанындан 158 кижи өлген. Ол болза 1986 чылда база ындыг үеде турганындан үштуң биринге хөй болуп турар. Амгы үеде ГФР-де 60 муң хире наркоманнар бар. Ниитилелдиң документилеринде демдеглеп турары-биле алырга, ол санны эмин эрттир эээжеткен. Херек кырында Федеративтиг Республикада оларның саны ийи-үш катап хөй.

Барыын-герман «Шпигель» журналдан чугу: организастыг кем-херек үүлгедиишкиннери-биле демиселге полиция улуг күженишкиннерни үндүрүп турар, ынчалза-даа Барыын Германияже кээп турар наркотиктерни эээжедип шыдавайн турар.

СЭТА-ның Фототрониказы.

КЫРГАННЫҢ БЕЛЭЭ

Төөгүнүң ыдыктыг турасқаалдарынга эрги шагда үндүрүп турган номнар база хамааржыр. Чоокта чаа Алдан-Маадыр аттыг музейге Сүт-Хөл районнуң «Октябрь 30 чылы» совхозунуң күш-ажылдың хоочуну, ам 72 харлыг Куулар Орус Деңгүр-оолович бодунуң бүгү назынында чалап шыгжап чораан эрги номнарын белек кылдыр экчеп берди. Ол номнар болза ада төөгү дамчып келген болгаш эрги моол база тибет дылдарда парлагылаан, ниити саны 22 болду.

Үстүнде номнарның иштинден мээң хүүмда эң-не онзалап сонуургаан номум болза Моолдуң алдарлыг эртемдени, академик Ц. Дамдинсүрэнниң бурунгу моол бижик-биле моол дылга бижип кылганы «Моолдуң уран чогаалының дээжизи. Чүс бижик» деп 1959 чылда Улан-Баторга парлап үндүрген ийи том. Оларның хемчээли кедергей улуг, каттыштыр 600 арынныг. Ол номнарда бистиң эраның XI чүс чылдарындан XIX чүс чылдарынга чедир хогжүп келген Моолдуң уран чогаалының дээжилери киргизээн. Оон ыңай ол номнарда тибет, индий, кыдат, япон болгаш өске-даа даштыкы чогаалдардан очулдуруп ажыглаан бурунгу чогаалдар база оларның үнгүлээн дөзүн амгы үеге таарыштыр тайылбырлааны эртем ажылы кылып турар аныяктарга тергиин чугула.

Бурунгу номнарны дужааган Куулар Орус моол болгаш тибет дылдарны шыырак билир дээрзин ооң демдеглээдери болгаш тус-тус номнарның аттарын тывалап очулдургулааш, кыска-кыска тайылбырларын бижиглээни көргүзүп турар. Чижээлээрге, 1240 чылда парлап үндүрген төөгү демдеглелдеринде бижип турары болза ол үеде Үгэтей хаанның Керулен хемге турган ордузунга бүгү Моолдуң улуг хуралы болган. Допчулап чугаалаарга, Куулар Орустуң белекке берген номнарының аразында төөгү, философия, астрономия, төлге, чечен чогаалдың бүдүн арткылаан судурлары бар болган.

Куулар Орус-биле тоолчулар чыыжынга ужуражып танышкан мен. Оон бээр үр болган. Харылзаавыс үзүлбээн. Моол болгаш тибет дылдарны чеди харлыындан эгелеп 14 харлыынга чедир адазы Куулар Доңгур-оолдан четтезип боор Ооржак Дарыгтыпайдан айтырып өөренген кижи чораан. Шаандагының төөгү чугааларын, тоолчургу чугааларын база чоннуң ырларын ол кырганнан чыып бижигилээн мен.

Моңгуш КЕНИН-ЛОПСАН,
РСФСР-ниң, Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы, Төөгүнүң болгаш культураның турасқаалдарын камгалаар ниитилелдиң кежигүнү.

ЧАСКЫ ХАТКА

Чаартылгының часкы хады чедип кээрге,
Чамдык улус «онгарларже» караш диген.
Катап кажан ырзым болу бээрин манап,
Календарьның айын, хүнүн санап чыдар.
Ындыгларның бодалында кижи билбес
Ындыг ыарын чүү-даа чок — шупту бодуун:
Эрте берген чылдар сактып, хомудап каап,
Эргип кээрин бүдүүзүнде күзеп чыдар.
Ажылынче бнез хевээр сагыш салбайн,
Арагалап, таваар базып чорукcаарлар.
Аңгык-хоңчаа, акша-копей мөңчүүр дээнде,
Арын-чүүрүн артын орта каапталар.
Эде-хере тургустунуп апыр дээрге,
Эрги чаңчыл эътте-сөөкте сиңген болур.
Оозундан дарый чарлыр хөөн чок болгаш,
Онгуларда хоруй берген чыдар ол-дур.
Чалгаа, чазый, хоолургак кижилерге
Часкы хаттың айылыы улуг — сойгалаптар.
Ынчангаштың онгуларже кире бергеш,
Ыгыылпаш, ылым-чылым берган ол-дур.
Хоруй берген чыткаңның ажылы шуут чок.
Хоор чок-биле кужун кадып басканы эки.
Чаштып чыткан онгулардан дүрген үнгеш,
Часкы хатка арыгландыр каттырыңар!

Василий МОҢГУШ.

БЫЗААНЫҢ ҮНЕЛЕЛИ

«Чудаңгы-ла чүве бе» дээш.
Чудаңны мээ кудар-дырлар.
Эмер нем эмзирбеске,
Эпти-ле ону бээр-дирлер.
«Чаш бызаа хоржок» —
дигеш.
Чарбаны мээ бербедилер.
Эртең, кежээ эмиг судун
Эмискиштээр эки-ле-дир.
«Хөрээ багай хөөкүй-дур» —
дээш.
Хөгнүг эмчи майнап кээр-дир.
Часcыдып каап, сыйбап чоруй,
Саарымча сыкыртыр-дыр.
Кажаавыста чылыг боорга,
Хаарыктап удуур-дур мен.
Чудан ишкеш, караам чырык,
Чугааланып турарым бо!
Турар кажаам арыг-силиг
Турукcанчыг, хөгнүг-даа де!
Чырыдып каар сайгылгааныыт,
Чыдынымның чымчаан көр
дээш.
Суу кевей чудан-на бээр.
Чудаам дээштиң ындыглар бе!
Өзүп орар бызаа меңээ
Өске чемден бээрлер болза...

ШУУГААЗЫН ЧУДАН

Чудаан бызаа ижип чыткан
Чуданчыгаш холуртайнып,
Чуушкум ышкаш хирезинде,
Чугааланып эгелеп-тир:
— Хоолама коошпаларже
Холурт кылдыр кудуптарга,
Аштаан, суксаан бызаажыктар
Амданнанып мени пактаар.
Деңгер-ле бо, ала-бызаа,
Деңгерээмни билдиңип ор —
Хоомай-хоозун суг-даа болза,
Хоолу болган ээес мен бе!
Чаа төрээн бызаа сеңээ
Сарыг-суг дег болзумза-даа,
Чаңчадыр-даа ужурум чок.
Чаглыг эътер менден үнген!
«Фермада кылаң-тас» деп,
Медээ салып, сөглевес мен.
Эде-хере тургустунмаан
Эштер барын эскер, бызаа.
Чемгеринде цегиндe
Чеден-ооңду бижиген боор сен.
Чудан элбек болзун дээштиң
Сугну немээр кижиниң ол боор.
Таптаашкын дээр моондакты
Тамыдыва киир каапкаш,
Аңгыл-ижин эмиштипес.
Азыракчың ол-дур, бызаа.

Ондар ОХЕМЧИК.

Ж. ГАЛ, моол чогаалчы.

ӨЛЕ КОШКАР

Чечен чугаа

Мегалыг бажыңнарлыг, хөй чурттакчылыг суур дугайында тап-билээ хөөрежип орган бис. Изиг шай эриннерин чип турган. Чиге-Карак деп шолалаткан кырган Дандарның чидиг карактары өгнүң ажык эжиин өттүр мээң оргумнуң кедезинде азып каан чактыыр боону эскерип кааш, дилги көрүп каан ээр ышкаш, сырбаш кынды ээеспе.

— Ууаа, каре элдеп чүвedир але! Ол боонуң канчап сеңээ чедип келгени ол! — деп барык-ла кышкырыпты.

Кеш чыл мурнунда Бүрген-Буудай артында дагдан, сугур дүш боор тып алган эрги чактыыр боомнуң артынга мындыг, тывызык дег, төөгү чаштынып чыткан чүве-дир. Ону ол ашактан дыңнааным бо:

— Шагда-ла Оңгудай дагның бедиинге көөржүдүп каапкан боомну ам көре бээр деп дүжүмге-даа кирбейн чорду. Тарбаган адып чип, аргастаныр чораан адыы аңчының оглу мен, ээ челдүр өшкү туржук, чендек ыт-даа турбаан чүве. Ачамдан чүгле чаңгыс бо турар чактыыр боо өнчү кылдыр арткан. Ынчаарда ийи чаш дуңмаларым аразынга чүгле чаңгыс ээдим бодум арткан. Алтай-таңдымдан аас-кежиим эрел, дагларга улчуп чоруп турган мен, дуңмаларымны өшкарар-чемгерер олча харап чорааным ол. Чүктешкиим аар чорда — амыраар, куругда — муңгараар ийик мен. Кыштың соогунда, чайның изиинде-даа олча-ажык харап, аш бергү дег, хонук-хонуу-биле тозап чоруп каар чүве-ле болгай.

Өөвүс дег ээзинге чыдар, чээрен эъди-биле хоргестаныр чордувус. Ажык кудай адаанга чеже хонмаан дээр, мени! Ынчалдыр-ла мылдымдан чарылбайн чорааш, адар-боолаар талазы-биле ачамдан ара чок болган мен. Ок халас ыттас турдум. Куштар көрүп кааш, хөме тудуптар мен — он-чээрбизи-биле чыткылап каар, куруг болза харадап, муңгараас-даа мен. Чүге дизе аңнаашкын мени чүгле ашкарып-чемгерип келген ээес, харын амыдыралчы школам апарган турду. Ынчалза-даа кезээде-ле ындыг турбаан.

Улусчу эрге-чагырга карачалдарга оорга-мойнун хондүрер арганы берген. Аңаа чедир салым-чаланга чагыртып, эрге-тарбаган-биле хырын хоглап чораан чүве-ле болгай. Ынчап чоруй, амыдырал эрги үлегер-домакты аңдара-дүңдере тудупкан. «Тарбаган, ээниктиг кижи бай-даа ээес, таалпы, шойлыг кижи адыы-даа ээес» дижир ээес ийикпе. Ам дээрге кижилерниң аът-шарызы кажаа долган, уруктап белер, хой-өшкүзү, теевези кодан сыңмас — мегалыг шаг ышкажыл!

Кижилер шуптузу-ла мугулай ээес болза-даа, угаан-сарыылдыглар безин мелегей чоруктарны үүлгедиптерин бодуң билир-ле болгай сен.

Хамык ужур бистиң ак-көк Буудай даавыс чараш-чаагай, байлак болганында-даа мегат чок. Тус-тусте үш-дөрт инектиг-даа болзувусса, аңнаашкын чокта, аас-кежик чок ышкаш сагындырар чүве. Шаанда кижилер камнаар-хумагалаар, камгалаар-карактаар, чижеглел-хоруушкун деп-даа чүве билбес турган. Ооды-ла, ынай-даа бол, угаан-сарыылдыг турган болза, каржы-хажагай чорукту ээлчээн турар ийик. А бис дээрге эъди-кежи-даа чок аң мегнин, аңнаар-ла чүве дээш, тенек аарыг чүве дег, кыра шаап туруп бээр болгай бис.

Бо-ла даглар шаанда мээң өгбелеримни чемгерип чораан болза, ам бодумну тоттуруп турар-дыр. Бир ээес аңчы халыдаашкынымның үезинде өйлээр деп чүве бажымга кирип чораан болза, черимниң тоттунмес байдаа, ындыг болганда, мээң байлаам эзаме-хазажогу-биле өөп-кевүдээн турбас бе!

«Хүнү кээрге, ава долар» дижип, бурунгулар чугаалажыр турган. Ындыг азы кандыг боор чүве ийик, мен-не билбес мен. Харын, бир-ле таварылга мени муңгарадып-деңгередип, бо-ла эрги боомоңгумну, каре чажымдан тура азыраачым-чемгерикчимни, адам-иемниң мөңге турескаалын, кажан-кезээде каар-октаар ужур мени таварышкан. Оортан бээр-ле аңчы сузүглелимни уткан мен.

«Дандар адыгжывыс дириг амытан тыны үспес, хай-бачыт-даа кылбас, бир-ле лама болган кижи-ле-дир бо! Буудайның ооңа-чээрени ам-на емир-тамчыы көрген-дир» дижип, баштай чаңгыс чер-чуртугларым кыжырып, каттыржып турганнар. Үр-ле ынчап келгеннер, ооң соонда хамык чүве удаажыраан.

Дандар ашак кезек ыттевейн, чаагай чыттыг кыдат могаан таакпызын тип, тыртып, мынчага дээр дээп көрбээн доң, ажыг арагазын пактапкаш, боозун баарынга салып алгаш, бодаңып орду. Аза берген төлүн тып алгаш, амыраан-өөрээн не дег, боозунче ол хелзээн, дүвүрээн кайгап ор. Дагыраарып, чарылгылай берген чоон эргектерлиг холу-биле ол чактызын эргелеткен дег суйбап, улуг тыптгаш уламчылады:

— Аңчы кижи хоюга кан-даа чаңгыс тарбаган тынынга четпейн чыткыш, безин аш деп чүвени билбес...

Хүн чүгүрүүнде кире берген. Дагның шыпшынынга үне бергеш, долгандыр солун чүү-даа чок боорга, хүве аякишти ышкаш, ойырай чечектер үнген өңгарга кээп, чаъс ойта дүшкеш, ынай-бээр көргүледим. Күс эгези турган чүве болгай, ол хүн ажок ырзым, чымааргай турган. Назы-хар ээлчээн ап, шөөндеки ышкаш, эрес-кайгал үем кайда боор, бичеказа кум кыйны берип тир мен.

Даван даажындан отту чаштап кээп-тир мен. Чүү болган деп бодай-дыр силер? Кедемде сирт кырында кедергей улуг сес аргар хайырже макнашып кел чор. Хамык чүве өйлээшкен — олча боду-ла холда кирип келди. Мугулай-даа болза, ону ээн ытпас ийик. Согунналдыр халчып орган аңнар көргеш, тынывым безин бөчыдай берген. Боомну углай тутпаш, чык-ла кылдым. Дээштен даглар чаңгыланы берген. Хаа көрүн четтикпээнимде, аргарлар сирт кырында барган. Боомну дагын октааш, соондан ыкай болур дээримге, октарым чок болду. Кылык хайныр, хейде катым-даа кээр. Чүнүң-даа ынйын тыппайн ор мен. Октарым кеев адым кааптымным ол! Дилээн дүжүү чок, хүнзедир кылаштааш, могапканым-даа аргажок. «Тываргым тыптым оскунуп алдым» деп чүве ол боор. Ок аңга дегген, та дег бээн. Энгимеже чоокшулай бергеш, ында шимчеш-даа диевес турар улуг өле кошкарны эскерип кагдым. Балыгланган аң чаңгыс черге камчап турар боор деп сезингеш, кедеңгилеп чеде бердим. Сарлык ышкаш улуг аргар ол-ла черинде турбушаан. Ооң талакы быктындан хан дамдылап, томаанныг карактарын телыйты хере көрүпкен тур. Дамдылаан ханы хүнге алдыннелып тур. Кезек үе эрти. Хан дамдылаавышаан. Каарганнар, олча-даа бер-ле ээеспе дишкен ышкаш, алгырышкылары-биле дээрде каражнешкан турлар. Оларның чоргунда ийи дас дескиннип тур. Изиг хатка хан дораан дестелип, чаңгы кызыл удазын дег, буттарын куду дыйлалайнып бадып тур. Аргар шимчеведи, чивеш-даа кынмады. Чоргаар бажы хелаш-даа диведи, чүгле буттары черже кирип бар чыткан ышкаш болду. Ханның сөөлгү дамдызы агып төктеш кургап калды, а аргар турбушаан. Мээң кайгаашкыным коргуушкун-биле солчу берген: кандыг күш ону тудуп турар дээр силер?!

Араатан күштер ам ооң мырыңай-ла бажының кырында дескинип турлар. Оларны көзүпкеш, кошкарның чанында, тейнылдаан дег, кайгап ор мен. Аңның чоргаар өлүмү каржы-хажагай чорукка, мээң кадыг дошкун туулгедимге удур салдынган ышкаш болду. Барык-ла өлүг аргар дагның чыс бажында, хүнге чоок, аас дээрниң делемнинде тода кеступ тур. Туттун, «ээрээчел бол» деп мени кыйгырып турганзыг-даа. Ол хүнден эгелээш, дириг амытан өлүрбес болуп, бодумга аашкынган мен. Чүрээмни аар кударай долган, карактарымдан изиг чаш соксаал чок бадып-ла тур. Боомну эктимден дүжүргеш, хаачарынга куду баштандыр салып кагдым. Ону сен тып алганың ол ышкаштыг, оглум, кижилерден чажырып чораан чажыдымны ам сеңээ те каап бергеним ол-дур.

Бойдус кижини тынып кээринден тура-ла уткуп алыр, бүгү назынында чемгерип, суггарып кээр, а ооң тоттунмас байлаа чүгле ооң бодунга ээес, бүгү кижилерге хааттынган болгай. Ону чүгле бойдусту билир, аңаа ынак, төлептиг кижи угаап, билип шыдаар. Бойдус — бүгү кижилерниң өөзи, бир ээес тол өөзин билбес болза, аңаа кым ынакшып шыдаар боор? Мен уругларымга кезээде мынча дээр мен: «Бойдусту хумагалаңар! Ол кезээде маңдып, делгерел турзун!»

Кырган Дандар чугаазын доосчааш, сергиек дег арнында дерин чоткаш, боозун мээң кетап эгидип берди.

— Ынчаарда бис эртем-суюл чок, чүнү-даа билбес чораан бис, силерге бодаарга — дээш, кандыг-ла бир кударанчыг үн-биле бодун агартканда-даа чүве дег, чугаалап төндүрду.

Оортан бээр мен ооң бойдус дугайында бодтум, мергем сестерин сактып, бодап чоруур апарган мен. Чамдыкта, дүжүмге өле кошкар кирсилээр, ол бойдус-биле кижиниң мөңге харылзаазын сагындырып турган ышкаш болгулаар.

«НОВОСТИ МОНГОЛИИ» солундан.
Санчаа МОЛДУРГА очулдурган.

Бригад Дүпчүрнүң даштан чонган ажылы.

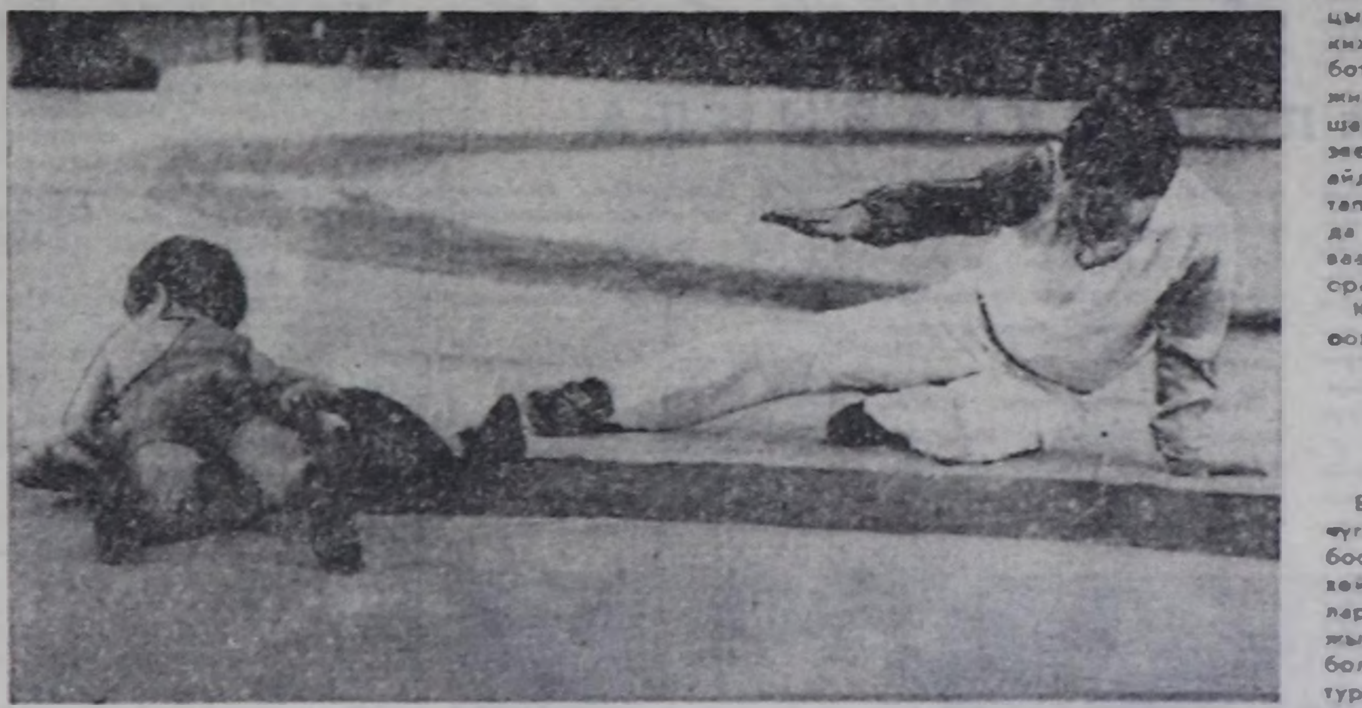

«Чаш-даа болза... аллы аргалыг ачыр-дачыр тутчур мөгелер бис» деп Ондар Охемчиктиң фотоэтюду.

ҮЛЕГЕР ДОМАКТАР

Булут аразындан хүн кераа
чылыг,
Улус аразындан ие кераа
чымчак.
Авага ажы-төлү артык,
Аңчыга аалды-киш артык.
Ава кижи төлүм дээр,
Ажы-төлү чонум дээр.
Уялыг куш чаныган,
Уругпут кижи кээргээчел.
Будуктуг ыяшка куш
чыглыр.
Буянныг өгге чон
чыглыр.
Ада чокта эш чок дег,
Аъды чокта бут чок дег.
Ада сөзүн ажырып болбас,
Ие сөзүн ижип болбас.
Тараалыг кижи тодуг,
Адалыг кижи чоргаар.
Иелиг кижи шевер,
Адалыг оол томаанныг.
Төрел багы аал чуду,
Төл багы өг чуду.
Аътты баглап өөредир,
Аныяан сургап өөредир.

Сонуургактарга

АПТЕКАДА ЭВМ

Аптекаже кирип келир силер. Ында кандыг-даа шкафтар, делгимирлер, бөөртектер чок. Улуг ээес стол артында фармацевт олурар. Ол рецептиңи номчааш, ЭВМ-ниң баскыыштарын баскылаптарга, эмнер боттары-ла силерге «халдып» кээрлер. Ол бүгү чүгле каш-ла секунда болур.

Польшада электроннуг тургузуглар-биле дериттинген бир дугаары ол аптеканың телевиреелин специалист Эдвард Каша ажылдап кылган. Аптеканың чер адаанда кээзинде тургустунган дедзилерни Польшаның медицина аппаратураларын кылыр заводка, а электроннуг тургузугларын «Ормед» заводка кылган. Эмнерни ведомстволарының болгаш садып алыкчыларга бердан болурунуң ол аа системазын боттандырганының түңнелинде аптеканың шөлү аңаа аптеканыыңа көөрде, 40 хуу кызырылган. Ол ышкаш электроника аптеке ажылдакчыларының санын ийи катап эвээжедир арганы бээр.

КАДАЙЛАРЫ КИРИП БОЛБАС

«Рыдултовы» хөмүр-даш шахтазының чанында «Игнацы» клубка ог-бүлелиг эр кижи бүрүүт, 25 хар четкен бот азы чарылган-даа эр кижилер кирип ап болур. (Польшада ындыг клубтар ээзэш ээес). Клубтуң кежигүннери айда бирден ээзэш ээес котап чыглыр. Олар ажыл соонда дыштаныр ап, оожум, таваар хөөрежип, ырлажып сраарлар.

Клубка чаа кежигүннерни ооң ниити хуралынга, байырлыг байдалга киирип алыр. Хурал чөвүлээнде кээпкаш чоруптар, өрегеге сундулуг, клубтуң херек демдээн каде-ээс кижилерни шүгүмчүлээр.

Клубтуң кежигүннери эки ажылчын болгаш эки ог-бүле ээзи болуру апбан. Олар кырганнар дугайында сагыш салыышкыннарны ылып, чуртта амдыызында ындыг кончуг кептерезэн апрель 1-де демдеглеп турар Эрлер хүнүн пропагандалап турарлар.

АЛЬПИНИСТЕР... КРЫШАЛАРДА

Бедикче үнтүушкуннерни чүгле дагларга кылыр ээес боор-дур. Польшаның дыка хөй хоорайларының кудумчуларынга хөй хаът бедик бажыңнарның крышаларындан болгаш ханаларындан бадып турар чадаг улустарга өйыылдыг доштаган дамдыларны дүштүрүп турар альпинистерни бо үеде бо-ла көрүп болур.

Ол ажыл ПУР-нуң элээн каш альпинист клубтары-биле керээ чарып алган коммунал ажыл-агый бүдүрүлгелериниң чегыым өзүгээр күүсеттинип турар. Спортчулар боттарының белеткелдерин ындыг арга-биле, чугула ажыл-херек-биле холбап турарлар.

(ПМА-ның медээлеринден).

КОРТКАН КОЙГУН

Новелла

Аалдар күзегерже көжүп кире берген. Күскү чылыг хүннерниң бирээзи турган чүве. Ам бодаа чорутурунга куруун-чай үезин-дир ийик. Ынчап үгбам суг Көк-Терекче — күзег чуртунга база-ла көжүп келген.

Бир-ле катап, биле дүъш үезинде, даштыгаа талдан ча-согун чазап орган мен. Хенертен чанымга чыткан Чүрекпен ховуже чиктим сүргей көрүп, бир-ле чүве эскерип каан дег болган соонда, тура халыды. Мен база-ла тура халып келдим. Аал мурнунда ховуда аарыысче шырген улуг оруута улуг аң кодан одече сең дорт халып кел чор. Ыдымны четкезиндеи тудуп алгаш, салбайн көрүп турарымга, кодаңның соонда ээзин ыраатта кара ыт корен-кудай чок халып ор. Ам-на хамык чүвени үгбамга билип кааптым. Хөңчүй койгунну та кайызы турган алгаш, сывыртап келгеен ол ооң! Койгун ол мурнунда чүү-хөө сугар чалыг-бажыңче эгараш дээш соонда, кире халыды.

Казаман-бажыңның эжиин кончуг дурген хаай идиптим. Оон кара ытты көрүп турарымга, өдек ындында мендеп ээзи ыраатта дыңын уштуп алган эгиштеп тур ол. Ээзи үе эрткенде, ам койгунум кайда, канчап чыдыр эрги дээзы бажыңның багай соңгазындан аар бакыынаап көөрүмге, хөөкүйүм ийи кулактарын кызыпкан, шимчеш-даа двин чыдыр.

Эжикти улам быжыглаад дуглап кааш, өгде үгбамга чүү болганын чугаалап бердим. Оон үгбам:

— Ол ытты ырадыр ойнадып чорудуувут, ору аалдыы боор, оон башка хоржок. Хөөкүйүң тудуп чиптер. Аалдекче сымыып амы-тын хоргестанып келген дириг амытанны өлүрбес чоор — дидир. Ооң чагыын ол... күүсеттим. Үр болбаанда кончуг улуг ак койгун эжиктен уне халааш, өө адаанда арыгже даалыптап кире берди.

Дамба МОҢГУШ.
Аржаан суур.

ОЙНААРАКТАР ТЕАТРЫ

Ойнаарактар театры — Индияның сцена уран чүүлүнүң черылбас кезээ. Совет Эвилелинде Раджастан Катпутли ойнаарактар театры аалдап чоруп турар. Ооң ойнаарактарының хемчээли улуг ээес — 60 сантиметр. Олар улуг ыыш бештерлыг, улуг-улуг карактарлыг, а буттарында — узун юбкалар азы платьелерлиг.

Өске ойнаарактарга көөрде Катпутлиниң ойнаарактарын башкарары берге ээес. Ону хендирлер болгаш удазыннар дузазы-биле башкарар. Көргүзүгнү кордуунда чаңгыс өг-бүле көргүзер. Ойнаарактарны эр улус башкарар. Оолдарны 7 харлыындан тура-ла аңаа өөредип эгелээр. Херээжоннер шиниң музыказын болгаш сөзүн белеткээр, ойнаарактарга хеп дааарлар.

Көргүзүгнү улуг ээес хемчээлдиг ажык сценага көргүзер. Кожегези кончуг өңгүр, кевстап дөрап кааш пес болур. Сценаны кыдыгларындан ийи фонарь-биле чырыдып каар.

Шейла ШАРМА,
индий журналист.
(ПМА).

Редактор
В. С. ШАРАВИН.

Кино

МАРТ 12-де

«НАЙЫРАЛ»: «С чертями не шутят» 12.20, «Джек Восьмёркин — «американец» 9.30, 14.00, 16.50, 19.40. Бичии залга: «Безумно влюблён» 10.00, 12.00, 13.30, 16.20, 18.10, 20.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Киносборник» 9.30, 13.10, «Повесть о настоящем человеке» 11.00, «Десять негритят» 14.40, 17.30, 20.10 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Сказка о прекрасной Айсулуу» 13.00, «Короткое замыкание» 15.00, 17.00, 19.00 (үзэткан) шактарда.

«ВОСТОК»: «Новые сказки Шехерезады» 14.00, 16.40, 19.20 шактарда.

Агаар

Республиканың чамдык районнарынга шоолут ээес хар чаар. Хаттың дүргени секундада 9—14 метр. Дүне 19—24, чамдык районнарга 13 — 18 градус соок. Хүндүс 1—6, чамдыктарынга 8—13 градус соок болур.

Телевидение

МАРТ 12-де
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.30 — «Тергүүлген чери — Шпицберген». Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 9.00 — «Чүүден болгаш чүге». 9.30 — «Березканың» хороводу. Концерт. 10.05 — «...Россияны эде тургузуптар бис. Ульянов». Док. фильм. 10.25 — Улусчу чогаадылганың «Радуга» телепрограммаларының делегей фестивалы. «Анна-Мария Двейга турасқааткан». (Камерун). 10.55 — «Билип келири». Телефильмниң баштайгы көргүзүү. «Чаңгыс үзелдиглер» бөлүктен. 11.25 — Ф. Шопен. 3. Кочиш ойнаар. (ВУР ТВ). 11.35 — «Социализм чурттарында». 12.05 — «Маиашкын». Р. Рождественскийниң шүлүктеринге В. Успенскийниң музыкалыг композицияллары. 12.35 — Бөгүн делегейде. 12.55 — «Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге». «Кооператив: моон соңгаар канчаар хөгжүүрүл?». (Москва, Минск, Омск). 13.25 — Бүгү-эвилелдин номчулга конференциязы. «Роман-газета». 14.35 — Уругларга уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. «Чылыг тараа». 15.00 — Суббота — ада-иелер хүнү. А. С. Макаренконуң төрүттүнгенинден бээр 100 чыл болганынга. 16.30 — «Дириг амытаннар дугайында». 17.30 — Мульт. фильм. 17.35 — Улусчу дипломатия. ССРЭ биле АКШ-тың хөй-ниитиниң харылзаажылышкыннарының дугайында. 18.35 — С. Михалков Останкинонуң Концерт студиязында. 19.35 — Медээлер. 19.40 — «Шерлок Холмс болгаш доктор Ватсонуң ужуралдары. 20 чүс чыл эгелээн». Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 1-ги сериязы. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — «Шерлок Холмс болгаш доктор Ватсонуң ужуралдары. 20 чүс чыл эгелээн». Уран-чечен телефильмниң 2-ги сериязы. 22.55 — Болгар эстрада артистериниң концерти. 23.25 — 23.30 — Медээлер.

ИИИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Перспектива» теледопчулал. ГДР, ЧССР, Куба телевидениениң эгем-сонуургалдыг программалары. 9.05 — Телетеатр абонементизи. Л. Н. Толстойнуң шии чогаалы. 10.40 — В. И. Вернадскийниң 125 чыл болганынга. «Улуг болгаш чаагай амыдырал...» 11.05 — «Кадыкшыл». 11.45 — Эде тургустунуушкун болгаш эрге. 12.05 — «Чылдың үелери». 13.05 — XIX Бүгү-эвилел партконференциязынга уткуштур. Төөгүнүң арыннары. Чурттуң амыдыралында партконференциялар. 13.40 — «Аваа ээес салым-чолдуг фильм». 14.00 — «Бүгү-ренчиг-даа болза, алдентиг». 15.00 — «Чэа бажың». Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 15.20 — «Дустуг ыт». Уран-чечен фильм. 16.30 — Берлинниң аалчылары. П. Грунер. Концерт. 16.50 — «А. П. Чехов». «Ада-чуртунга эргим аттар» деп бөлүктен док. фильм. 17.20 — Россияның музыкалыг бажыңнары. Н. А. Римский-Корсаковтуң Петербургта бажыңында. 18.40 — Кайгамчык кижилерниң амыдыралы. В. И. Вернадскийниң 125 хар болганынга. 19.40 — Телефильм. 20.00 — «Тамтыктыг хүнар, чаштар». 20.15 — «Ыраккы Чөөн чүк». Киножурнал. 20.25 — Реклама. 20.30 — Улусчу чогаадылганың «Радуга» телепрограммаларының делегей фестивалы. «Сулия болгаш оон кижилери» (Венесуэла). 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — 00.35 — Балетмейстерлер болгаш балет артистериниң бүгү-эвилел конкурузунуң лауреаттарының түңнел концерти.

Адресивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИҢ партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлегерлер килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кодээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларының 3-37-11, бухгалтерияның 3-43-41, солун келбейн барганда 2-32-75 че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга ямазы. Тиражы 24637 экз. Солуннуң индексизи 54241

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер полиграфия болгаш ном садыышының херектериниң талазы-биле чурттуң комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 2777. ТС — 00708.

Тувинская республиканская библиотека им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың март 13 воскресенье № 61 (13661)

1925 чылдан үндезилеттинген. Өртээ 3 көпеек.

БАЙЫРЛЫГ ХУРАЛ

Совет чазактың Петроградтан Москваже көжүп келгениниң 70 чылынга тураскааткан байырлыг хурал март 11-де Москвага, В. И. Лениниң Төп музейинге болган.

Хуралга министерстволарның болгаш ведомстволарның харыысалгалыг ажылдакчылары, партияның хоочуннары, маңы-сылалдың хөй-ниитизиниң төлээлекчилери киришкен.

(СЭТА).

ЧОГААЛЧЫ, БАШКЫ

КИЕВ, март 11. (СЭТА). Алдарлыг совет чогаалчы болгаш башкы А. С. Макаренконуң төрүттүнгенинден бээр 100 чыл болганынга тураскааткан байырлыг хурал Украинаның найысылалынга болуп эрткен. Аңаа санал бергеннер «Педагогика поэмазының» арттырып каан чогаадыкчы салгалын ниити өөредилге школазының ажылын эде тургузарынга ажыглаарының чугулазын демдеглеп турган.

Алдарлыг чогаалчының болгаш башкының башкы ажыл-чорудулгазын эгелээн чери Кременчуг хоорайда ооң тураскаалын ажыткан. Тураскаалдың авторлары — Харьков чурттуг, скульптор И. Ястребов, Киевтиң архитекторлары В. Ширяев биле И. Гаврилюк.

Ол алдарлыг хүнну Украинада, чер болганда калбаа-биле демдеглеп турар. Макаренконуң номчулгалар эртип, Антон Семёновичиниң өөреникчилери-биле ужуражылгалар боор турар. Эртем-практиктиг конференциялар база эртип турар. Юбилейге уткуштур «Макаренко-биле кады» деп документалдыг кинону тургускан.

КОНКУРСТУҢ ТҮҢНЕЛИ

ССРЭ-ниң Журналистер эвилелиниң баштаар чериниң секретарьяды, Совет Армияның болгаш Шериг-Далай Флодунуң Кол политиктиг эргелелиниң бюрозу, ССРЭ ДОСААФ-ның Төп Комитединиң президиуму, Дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннарының бүгү-эвилел чөвүлелиниң президиуму Совет Чепсектиг Күштерниң 70 чылынга тураскааткан «Совет Эвилелинге бараан боор тур мен!» деп аныяк-рыглыг шериг-патриотуг темазы солуннарга, журналдарга, телевидение болгаш радио дамчыдылгаларынга эң эки чырыдар талазы-биле бүгү-эвилел конкурузунуң түңнелдерин үндүрген.

Үштүү чериниң шаңналдарын алганнарның аразында «Тувинская правда» солуннуң коллективи база кирген.

(СЭТА).

ДЕЛЕГЕЙ ЭРТЕМИНИҢ СЫЛДЫЗЫ

ЮНЕСКО-нуң хүлээп алган шиитпирин ёзугаар делегейниң хөй-ниитизи В. И. Вернадскийниң төрүттүнгенинден бээр 125 чылын калбаа-биле демдеглеп турар суурлуг бойдус эртемдени, бодакчы болгаш гуманист В. И. Вернадскийниң ады делегей эртеминиң сылдыстарының бирги одуруунда турар.

Март 11-де Москвага, ССР Эвилелиниң Улуг театрынга болган байырлыг хуралды улуг эртемдениң амыдыралының маадырлыг оруунга, делегей эртеминге киирген салыышкынынга тураскааткан.

Президиумда — ССРЭ-ниң ЭА-зының удуртукчулары В. И. Вернадскийниң өөреникчилери болгаш салгакчылары, кескү даштыкы эртемденнер. Байырлыг хуралды ССРЭ-ниң ЭА-зының президентизи академик Г. И. Марчук эге сөзү-биле ажыткан. «В. И. Вернадский — улуг эртемден болгаш бодакчы» деп илеткелди ССРЭ-ниң ЭА-ның Геохимия болгаш аналитиктиг химия институдунуң директору академик В. Л. Барсуков кылган.

В. И. Вернадскийни кандыг-даа хевредиг чок ХХ чүс чылдың Ломоносову деп адап болур. Оларның маңызы-даа бодунуң үезинде бойдус эртемнериниң келир үеде хөгжүлдезиниң оруун ажыткан, шимчилел ажылдарының чаа угланыышкыннарын тодараткан. В. И. Вернадский геохимия, космохимия дээр чаа эртемнерни ажыткан. Ооң бойдус эртемнериниң болгаш философия талазы-биле чогаадыкчы ажылының дээди чадазы — биосфераның ноосфераже шилчий бээриниң дугайында өөредии болур.

(СЭТА).

«ЧАЙГЫ» ШАКЧЕ

1988 чылдың март 27-де, воскресеньеде. Совет Эвилелиниң девискээринге «чайгы» шакче шилчиирин ССРЭ-ниң чеңгыс аай үе-шак болгаш эталон частоталарының күрүне комиссиязы дыңнадып тур.

«Чайгы» шакче шилчиирин март 27-де 2 шакта шак согуннуугажын 1 шак бурунгаарладып шилчидер.

Волгоград болгаш Саратов областарның девискээринге шак согуннуугажын бир шак бурунгаарлатпас, чүге дизе, бо областарның девискээринге куржаг аайы-биле шак санаарының чуруму ам күштүг боор турар ийиги шак куржаанга хамааржып турар.

(СЭТА).

ДЫҢНАДЫГ

1988 чылдың март 18-те СЭКП ХХ-ның хуралдаар заалынга улус депутаттарының Кызыл хоорай Совединиң 20 чыышкынының IV сессиязы болур.

Сессия 15.00 шакта эгелээр.

Партбөлүктүң хуралы 14.00 шакта болур.

«Шынга» харыы

ШИИТПИРЛЕП ТУРАР

«Шын» солун редакциязынга «Чодураа» совхозтуң бөлүк чолаачыларындан дээн КАИ ажылдакчыларынга хомудаан чагаа келген.

Ук чагаага харыыны ИХМ-ниң КАИ кииндизиниң начальниги Д. Д. Дажымба берген.

Чолаачы мергежилинге өөредирни болгаш чолаачыларны янзы-бүрү категорияларга эде белеткээрин ССРЭ-ниң ИХМ-ниң 1987 чылдың июнь 1-де үнген № 6 дужаалын ёзугаар чорудар болгаш ында бижээни «С» категорияның чолаачылары «Д» категорияже дужаар белеткелди эртиен соонда «С» категориядан «Д» категорияже дужаарының шылгалдаларын КАИ-ге дужаар апаар.

Кедээ чердерге «С» категориядан «Д» категорияже белеткел чорудар кыска хууслыг автокурстарны ДОСААФ-тың өөредилге организацияларынга ажыдарын чөпшээрээн. Ындыг курстар өөредилге баазазы-биле база өөредилге автобузу-биле хандыртынган, практиктиг башкарыга шөлдүг болур ужурлуг. Өөредилге баазазының таарышпазын КАИ ажылдакчылары ДОСААФ-тың өөредилге организациязының чагыы кирген соонда хынап көөр ужурлуг деп харыыда айыткан.

«С» категориядан «Д» болгаш «Е» категорияларже эде белеткээриниң курстарын ажыдарын болгаш дээрнирин Тес-Хем райкүүскому амгы үеде шиитпирлеп турар.

ЧАГААНЫ АРХИПТЭЭН

Редакцияга «Ак-Тал суурнуң бөлүк аныяктарындан» деп каан чагаа Улуг-Хем районодан келген. Ында бижиттинген фактыларның кезии-чамдыызы бадыткаттынып турар-даа болза, ону архивтеп каапканын номчукчуларга дыңнаттывыс.

Долу ат-бажын, адрезин болгаш ажылдап турар черин тода айытпаан, шак ындыг чагааларны редакция моон соңгаар-даа сайгарып чорбас. Ынчангаш ажык-чарлыг үеде «бөлүктер» артынга чажыртынмазын авторларга сүмеледивис.

Өг-бүле кэрээзи

САНААРЫНГА, КАМНААРЫНГА ӨӨРЕДИР

Чоокта чаа кыштагга чолаачы пресстээн сиген сөөртүп эккелген. Малчын-даа, чолаачы-даа бот-бодун эки билир, каш чыл улаштыр ажылдап келген. Алевтина Кимовна биле Степан Айдын-оолович Сарыглар мурнунда болза, чолаачылар сиген, чарба эккээрге, санавас-даа. Ынчалбайн канчаар, ооң өртээн санап, төледип турар эвес, автомашина чеже километрни эрткени малчынга хамаанчок. Бир-тээ өг-бүле кэрээзинче кирген болганда, бо удаада хойжулар хынамчалыг апарган. Бүзүре, ынчалза-даа хына деп чагыг, мерген сестер ёзугаар чолаачыдан чеже сиген эккелгенин айтырганнар:

— 100 шарыг пресс чүдүрүп эккелдим-не — деп, оозу харыылаан.

Алевтина орта арай бүзүревээн. Сактырга, черле ээш кезирлиг болган, чолаачының харыызында бир-ле чүвени эскерген. Чеди чыл дургузунда хойжулап келгеш, мурнунда болза каш чеже сигенни, суланы сөөртүп эккелгенин айтырбас, чүгле харын өөрүп четтиргенин илереткеш, шайлаткаш чорудуптар турган-на болгай.

Ам өг-бүле кэрээзинче киргенде, алырын, бээрин-даа ыяк санап олурар. Алевтина Кимовна өг-бүлениң кэрээзинде айыткан чүүлдерни санап олурар кижи ол, ынчангаш чекти долдурарының мурнунда; черле ол сигенни санаар деп шиитпирлээн. Чүс дээни кайын ындыг боор ийик: ийи-бир эвес, а 18 шарыг-пресс четпес болган. Чолаачы та чүге ынчанган, та кайы-бир аалда дүжүрүп берипкен, малчын ону ылавылаваан-даа. Бир эвес ындыг болза, чектиң дөзүн совхозка барып дужаарга, хамык чүве дөмей-ле билдине бээр. Чолаачының арны кызара берген. Ооң аксы-биле сигенни хүлээп апкан болза, ол артыкка төледип алыр, совхозу бо хойжуларга хөй сиген берген болур, а ынчангаш бот-орулга-чарылгалыг даалгазынга артык чарыгдал немежир.

Чечектиг бригадазынга мурнунда сүт сөөртүр ийи машина ажылдап турган. Ам хойжулар өг-бүле кэрээзинче кирген соонда оларның бирээзи херекчок деп шиитпирлээн. Артык чарыгдалдың херээ чүү боор. Чүгле бо ийи факт безин өг-бүле кэрээзи улусту кайы хире корум-чурумга өөредир дээрзин тодаргай бадыткап турар-дыр.

Аныяк малчыннар Алевтина биле Степан Сарыглар ажылдаарының чаа аргазынга өөренип, чаңчыгып турарлар. Оларны совхозтуң экономистери, тускай эртемниглери, ол ышкаш хойжу бригаданың удуртукчузу өөредип турар. Өг-бүле кэрээзин чарган, дирекция база малчыннар боттары чүнү кылырын тода бижээш, атты салган, таңманы баскан. Чекте бирги кварталда малчыннарның алыр чүүлдерин, ооң өртек-хөлезинин айыткан. Ол ышкаш бот-орулга-чарылганың даалгазында хойжуларның чыл дургузунда алыр орулгазын, чарыгдалдарын шуптузун бижээн. Ынчангаш бо хойжулар ам хамык ажылды түңнеп, санап олуралы бо.

Степан биле Алевтина Сарыгларның өг-бүле кэрээзиниң хамык-ла документилерин черле эки кылган. Ол ышкаш совхозтуң 1988 чылда планнулээлгелерин, хойжуларның база сакманчыларының социалистиг чарыжының негелделерин тода парлааш, малчыннарга берип каан. Ол-ла бүгү документилерни шынарлыг папкада суп, аайлап каан. Дыка эки. Малчыннарга келген специалистерниң, удуртукчуларның демдеглел кыдыраажы база бар. Ында олар чүнү эскергенин, саналдарын бижигилеп каан.

Бо аныяк хойжулар хураганнарны 150 хонукта азыраа, 5632 килограмм немелде деңзини алыр, тодаргайлаарга, бир хураганны 24 килограмм чедир семиртип азыраар. Ниитизи-биле кодан хойдан 497 килограмм дүктү дужаар. Совхозунга үш чүүлден — немелде деңзиден, дүктен, хурагандан каттышкаш, 14498 рубльдиң продукциязын дужаар. Дорт чарыгдалдар 8328 рубль, ооң иштинде шалың төлевири 4142 рубль болур. Ол чарыгдалдардан камнап ап болур чүүлдер база бар деп хойжулар санап турар. Чижээ, тракторлар, сүт сөөртүрүнүң хөлезинингe хөй акшаны керген.

Февраль айда 161 рубль 96 көпеек өртектиг мал чемин эккелген. 10 рубль 18 көпеек өртектиг сугну чарыгдаан. Ооң аңгыда машина-техниканың хөлезини база бар. Айның 20-де отчёт-биле кады чарыгдалдарны база түңнээр.

Амгы үеде Степан биле Алевтина Сарыгларның кыштаанда малдың ниити байдалы эки. 281 хойдан 207 төрээн, хураганнары өзүп-доругуп турар.

Камналга кылдыр чогум күзүн болгаш чазын кержеңни одаар, эң ылаңгыя малга бээр сүт куткан доскаар адаанга ону одап турары эки.

Бо малчыннарның ажылында чүү четпезил? Хойнуң ара салыр, ол ышкаш хураганнарның стоматит дээр (аксы кемдиир) аарыы бар. А өг-бүле кэрээзиниң негелделериниң талазы-биле — чамдыкта эккелген мал чемининң ниити хемчээлин санаваан, өртээн биживээн. Ол ышкаш февральдың түңнелинде чеже хире акша үндүргенин совхозтуң экономистери санааш, малчынга дыңнадып, ооң документилери-биле дүүштүрген болза эки.

Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, өг-бүле кэрээзиниң негелделери дээш совхоз база малчыннар боттары-даа ам-даа ажылды четче организастаар херек. Баштайгы базымнар кылдынган, түңнелдер кескү. Ону улам хандыр ужурлуг.

Седен ХЕРТЕК.

ЧУРУКТА: Сарыгларның өг-бүлези.

Фотозу Ондар ОХЕМЧИКТИИ.

Эскертинмес мергежилдиң кижилери

ХОЛУ ЧЕМЗИГ

Мария Өдүрековна Ховалыгның кылып турар ажылында онзагай чүве чок. Ол Ээрбек суурда «Малютка» ясли-садиктиң повары. Чээрби чыл дургузунда ол чаштар чемгерери-биле холбашкан, бүзиниг үүлезин күүседип келген. Ынча чылдар иштинде ооң ажылынга хамаарыштыр хомудал черле турбаан. Ол дээрге дааңган, ажылынга бердинген, ак сеткилдиг чорукунуң бадыткалы.

— «Малюткаңың» чаштарын ада-иези эртенгиниң 7 шактала садикке эккээр. Оларны амданныг чем манап чыдар. Ол дээрге ажылынче күш дамдан келген Мария Өдүрековнаның ачы-буяны-дыр. Холу чемзиг хоочунга бичии чаштар стол дарындан туруп ора-ла, «Четтирдивис» деп чугаалаар. М. О. Ховалыгның сеткил-чүрээ ол сөстерден чылыыр. Чүгле чаштар эвес, оларның ада-иелери база поварга четтиргенин илергейлеп турар.

Макар БЮРБЮ.

Бии-Хем. Ээрбек суур.

Кыштаглаашкын—хүннүң чугула айтырыы

ЭРЕҢГЕЙЛЕП ТУРДА...

Каа-Хем уну делгем шынаалыг, кадар оъттуг шаттарлыг, үнүш-дүжүткүр тараа шөлдерлиг девискээрде чыдар хирезинде, район ниитизи-биле мал чеми белеткээр планын эрткен чылын күүсетпээн. Ол районнуң чүгле СЭКП-ниң 25-ки съездизи аттыг, «Совет Тыва», «Ленинчи оруку» совхозтары планнарын чедимишкиниг күүседип алгаш, ам кышты, районнуң өске ажыл-агыйларынга бодаарга, чугаар эртирип турар.

Эң дувуураазынныг байдал «Улуг Октябрь» совхозта тургустунган, чүге дээрге, эрткен чылын ук совхоз мал чеми белеткээр планының чартык кезиин безин күүседип албайн, кыштаглаашкынче кирген. Совхозта 6 муң ажыг бэш шээр малды 14 коданда үскен. Амгы үеде төрүүр хойларның ара салыр, чаш хураганнарын өөрүп, өлүр чоруктары көвүдээн. Чүге дээрге мал чемининң эзэжинден боос хойларны, улуг карлыг одарже үндүрүп, кадарып турда, оларның күш-деңгели арып баксыраан, боттары чудап, кошкак төл төрүп турар.

Оон аңгыда, чоптуг эвес чылдагааннар бар. Төрүүр коданнарлыг хойжуларга безин одарларны далбыйлап бербээн. Зооветеринарлыг хайгаарал кошкак. Амгы үеде совхозта кол зоотехник чок, а кол мал эмчизи Наталья Викторовна Дресвянникова бо кончуг чымыштыг, хөй массалыг оолдаар турар үеде безин төрүүр коданнарга ховар баар аалчы бооп турар.

Сакманчылар, кадарчылар чедишпес. Улус депутаттарының Көк-Хаак кожуун Совединиң депутады, дуржулгалыг хойжу Бады Кара-оолович Кууларның коданында амгы үеде төрүүр 402 хой бар, оларның 200 ажыы оолдапкан, хураганнар четче. Ынча хөй чаш хураганы чүгле чаңгыс сакманчы — малчының өг-бүлезиниң херээжен ээзи Сайдаа Доржуевна Куулар чааскаан ажаап, чемгерип четтикпейн турар. Ол коданга ажылдаар, ооңда чаңгыс-даа болза, сакманчы бо үеге чедир тывылбаан.

Ол төрүүр хой коданынга бир машина ишти, та каш чыл болган эрги, күү, чыдыг, доврак бурунайнып турар кара сиген сөөртүп эккелгеш, дүжүрүп турда, хой бригадири Керген-оол Иргитович Чывырал, профком даргазы Руслан Цыренов шупту кады көрдүвүс.

Улуг кадарчы Бады Кууларның — Мындыг курган, чыдыг сиген чигеш, хойлар күш кирбейн, харын-даа чудап өлүп турар чүве-дир — деп чугаалаанынга канчап каттышпазыл.

Ол болгаш өске-даа коданнарда амгы үеде мал чеми төнүп турар. Убса-Нур хөлден Эрзин, Тес-Хем, Бии-Хем районнардан кандыг-бир мал чеми сөөртүп келирин хойжулар четтикпейн манап турар.

Оон туржук совхозтуң шээр мал бригадири Керген-оол Чывырал шээр мал ажылынга ажылдаар кижилер тывар дээш республиканың Кызылда күш-ажылчы курлавырлар эргелелинге, Красноярскиниң кодээ ажыл-агый институдунуң Кызылда филиалынга, кодээ ажыл-агый техникумунга, пээфтеучилищелерге каш катап кээп, чугаалажып турза-даа, оон чүү-даа бүтпээн, чүге дээрге «Улуг Октябрь» совхозтуң директору Александр Кузьмич Дресвянников аңаа кандыг-даа деткимче, дуза көргүспээн.

Ам келгеш, дувуураазынныг байдал тургустунуп келирге, совхозтуң удуртукчулары хамык буруну хойжуларже чая каар хөөннүг. Ол чоптуг бе?!

Херек кырында хойжу өг-бүле бүрүзү 10-дан 15 тонна чедир сигенни боттарының демы-биле кезип, чурттаар бажыңын, кажаа-хоразын кышка боттары белеткеп алган. Черле ынчаш, Каа-Хемниң малчыннары чайын ээлмнер эдектери, тараа шөлдериниң аразында оъттуг одарларга чайлаар. Ынчангаш олар хоюн тараага кирбес, тараа чиртпес дээш база үргүлчү туда кадарар, хайгаараар апаар деп чүвени айтыры чугула. Ырак, улуг тайгаларже чайлаглап үнер бе дээрге, ооң суг, оът-сигени шээр малга ээзш хоолулуг дээрзин малчыннар билир.

Амгы үеде бистиң республиканың бүгү совхозтарында ышкаш, Көк-Хаактың хойжулары бот-орулга-чарылгаже киргеш, бедик бот-харыысалгалыг, карак кызыл ажылдап турда, оларга совхоздан деткимче, боттуг дуза кончуг негеттинип керген.

Анай-оол ДАРЖАА.

«ШЫНАР» ПРОГРАММАЗЫН—БҮДҮРҮЛГЕ БҮРҮЗҮНГЕ

♦ Күрхүлээп алыышкын тудугга боттанып эгелээр ♦

Тудуг материалдары бүдүрүп турар бүдүрүлгелерниң удуртукчуларының болгаш специалистериниң күрхүлээп алыышкынче шилчилге талазы-биле хуралы техника болгаш ажылчын күш-биле четче хандыртынган «Тудуг кезектери» комбинатка эрткени таварылга эвес. Келир чылдан эгелеп тудуг индустриязының бүдүрүлгелери бо чаа арга-биле ажылдап эгелээр болганда, бо коллектив продукцияның шынарын экижидер дээш чамдык ажылдарны кылып чорудуп эгелээн.

Хуралдың киржикчилери комбинаттың цехтери-биле танышкан. Олар эки чүүлдерден аңгыда конструкциялар белеткелиниң технологтуг чорудулгаларында четпестерни база эскергеннер.

Бригадир Л. В. Мураев панельдерниң кырының бүдүргей болуп турарын меңээ база чугаалап турду. Ол дугайын цех начальниги-даа, өске-даа эштер билир турган. Ынчалза-даа шынарны экижидер талазы-биле хемчеглер алдынмаан. Чылдагааннар боттуг-даа, боттуг эвес-даа болза, күрхүлээп алыышкын комиссиязының ажылдакчылары бракты тудугларже чорутпас.

Сөөлгү айларда продукцияның шынары чугаазтэзинин хуралды эрттирип турган СЭКП обкомунуң секретары А. И. Ванжа демдеглээн. Күрхүлээп алыышкынче шилчилге үезинде бүдүрүлгелерниң сорулгаларынга ол доктааган.

Ыяш болбаазырадыр бүдүрүлгелерде ажыл экижип турар.

— Технологияны сайзырангайжыдар бүдүрүлгени организастаарын экижидер хемчеглерни алганының түңнелинде, комбинаттың ыяш болбаазырадыр заводу стандарттарга дүгжүп турар продукцияны бүдүрүп турар — деп, стандарттар болгаш хемчээр техника талазы-биле күрхайгаарал лабораториязының начальниги Ю. П. Митюков демдеглээн. Ону кыска үе дургузунда чедип алган. Ийи чыл бурунгаар-ла дыттан эки чазаныр кылыгларны кылып шыдавас деп турган болгай.

Республикада бүдүрүп турар материалдарның хемчээлиниң дүүшпези-биле, дыка хөй четпестерлиг болуру-биле ону бүдүрүп турарлар-даа, тудугжулар-даа эптежип, ону черле ындыг деп көрүп турары канчап-даа таарышпас. Лабораторияның ажылдакчыларының эрткен чылын кылып чоруткан хыналдаларының түңнелинде, 170 кубометр демир-бетонунуң 118,4 кубометрин холуттунган, а туруйбунуң чартыындан хөй кезии стандарттарга дүүшпес болган. Ыяш ажылдап кылыр бүдүрүлгелерде байдал чуден-даа дүвүренчиг. Чазаныга кылыглары стандарттарның негелдезин канчап-даа күүседир арга чок черлерде безин бүдүрүп турар. Оларның чижээнге «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжыышкынының Шуурмакта болгаш Туранда ыяш белеткээр пункттуларын, Каа-Хемниң болгаш Балгазынның ыяш ажыл-агыйларын хамааржыттырып болур. Олар чеже-даа шынары багай продукцияны берип турар болза, ооң өртек-үнези херглекчилерден долу хемчээлге ап турар.

Күрхүлээп алыышкынны ажыглап киирерингe чедир арткан үеде тудуг индустриязында байдал өскерилбес чүве болза, чамдык бүдүрүлгелерни хаар апаар деп, илеткелчи түңнелинде сагындырган.

Новокузнецкиниң стандарттар болгаш хемчээр техника талазы-биле күрхайгаарал лабораториязының начальниги Е. Я. Харламов бодунуң хоорайында күрхүлээп алыышкынның ажылының дуржулгазының дугайын чугаалаан. Ол бодунуң чугаазынга күрхүлээп алыышкынга белеткел ажылдарын черле соңгаарладып болбазының чугулазын онзалап демдеглээн.

— Новокузнецкиниң бажың тудуунуң комбинадынга күрхүлээп алыышкынны ажыглап киирерин бүгү талалыг чылдыарын кызыдып турдулар — деп, Евгений Яковлевич чугаалаан. — А түңнели чүү болганыл? Комбинат күрхүлээп алыышкынга белеткелдиң үезин боду эрттирип алган, а январь 1-ден эгелеп комбинатта ажылдың чаа негелделерин ёзугаар ажылдап кирген. Белеткел-биле черглешпир комбинаттың ажылчыннары январь айда эң-не ээзш шалың алган. Ам ында шынарның бөлүктерин тургускан, ажылчыннарның инициативазын бүгү талалыг деткип турар.

Новокузнецкиниң бажың тудукчуларының дуржулгазындан алгаш көөрге, белеткелди техниктиг документацияларны, технологтуг аттестацияның саавырларын чурумчудары-биле эгелээри эргежок чугула. Меңээ бичии, ийиги чергении дээр айтырыглар турбас ужурлуг. Чижээ, чамдык хынаар-хемчээр херекселдерниң чедишпези безин багай түңнелдерге чедирер болгай. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, ооң мурнунда кичээнгей салбайн, ийиги чергении деп санап турган айтырыгларже кол кичээнгейни углаары эң чугула.

Чижээ, «Тудуг кезектери» комбинатта 135 серияның бажыңнарының конструкциялары кылырынга документацияны ам-даа чедир ажылдап кылдынмаан, ол хиреде ындыг бажыңнарны хоорайда ээзн кашты туда берген. Хыналда чорударда бүзе шаппайн кылыр приборлар чок, ынчангаш кылыгларның бызыйының тодаргай көргүзүүн үндүрери берге.

«Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжыышкынының бүдүрүлгелеринде байдал мырыңай дүвүренчиг. Каттыжыышкынның салбырлары күрүне хүлээп алыышкынынга чогуур хуусаазында чедиишкинниг белеткенип шыдаптар деп, диним-биле бадыткаптар шаа чогундан каттыжыышкынның үлетпүр бүдүрүлгелер килдизиниң начальниги В. Е. Нагорнов бо үстүнде дүвүренчиг байдал шын деп бадыткаан.

«Тыва суг тудуг» трестиң демир-бетон кылыглар заводунуң директору Н. И. Перфильев ооң удуртуп турары бүдүрүлгеге күрүне хүлээп алыышкыны хамааржыпас дээр хөөннүг чугаалаан.

Ийет, бергелер кончуг хөй болуру чугаалан. Хөй чылдарның иштинде мөөңнеттинип келген айтырыгларны каш ай дургузунда шиитпирлептер деп бодаар болза, ажылчындан удуртукчуга чедир ийи билекти сывыртынып каапкаш, ажылдаар апаар. Ырбанның ыяш үлетпүр ажыл-агыйының ыяш белеткеп турар өске-даа бүдүрүлгелериниң бүдүрүп турар продукциязының шынарынга негелдени шыңгыырадырын комбинаттың ажылчыннары хуралга чугаалап турган. Эки шынарлыг чиг эттен стандарттарга дүгжүп турар продукцияны ап болур деп чүве билдингир.

Бо ажылга кижи факторунче, алыс түңнелди чедип алыр дээш ниити сонуургалды бедидеринче, шынар дээш харыысалганы чеп онаары, күш-ажыл төлевирин шын хуваарынче кичээнгейни салыры улуг ужур-дузалыг. Ажылдаар черни эки дерип кылып көөр болза, ынчан беримче улуг болуру чажыт эвес. Ынчалза-даа тудуг индустриязының бүдүрүлгелеринде ажылдаар черлер аттестациязы болгаш оларны чаартыры кончуг оожум чорүп турар.

Кысказы-биле чугаалаарга, келир үеде кылыр ажылдарга хамааржыкан бүгү айтырыгларны ол чөвүлел хуралга чугаалажып көрген. А. И. Ванжа чөвүлел хуралдың ажылын түңнеп тура, бүдүрүлге бүрүзүнге «Шынар» программазын чогаадып ижерин бичии-даа соңгаарлатпазынче хуралдың киржикчилерин кыйгырган.

«ШЫНГА» ЧАГААЛАР НОМЧУКЧУ ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУН ДУГАЙЫНДА

ФЕВРАЛЬДЫҢ ПОЧТАЗЫ

◆ ФЕВРАЛЬДА «ШЫННЫҢ» РЕДАКЦИЯЗЫ 728 ЧАГААНЫ АЛГАН, ООҢ ИШТИНДЕ ШҮГҮМЧҮЛЕЛДИГ 75 ЧАГАА КЕЛГЕН.

◆ ЭРТКЕН АЙДА СОЛУН АРНЫНГА 343 ЧАГАА ПАРЛАТТЫНГАН. 181 ЧАГААНЫҢ АВТОРЛАРЫНГА ХАРЫЫНЫ БЕРГЕН.

◆ СОЛУНГА ҮНГЕН БОЛГАШ ПАРЛАТТЫНМААН ШИЛЧИТКЕН ШҮГҮМЧҮЛЕЛДЕРГЕ 15 ХАРЫЫ АЛДЫНГАН.

◆ БАЙ-ТАЙГАДАН — 55 ЧАГАА, БАРЫЫН-ХЕМЧИКТЕН —66, УЛУГ-ХЕМДЕН—61, ЧӨӨН-ХЕМЧИКТЕН — 69, ТЕС-ХЕМДЕН—53 ЧАГАА КЕЛГЕН. ЭҢ ХӨЙ, 172 ЧАГАА КЫЗЫЛ ХООРАЙДАН КЕЛГЕН.

Бистиң консультациявыс

ХООЙЛУДА КӨРДҮНГЕНИН ЁЗУГААР

Редакцияга келген чагааларга харыылар

Ажыл төлевири, сургакчылап чораан үеде чарыгдалдарга, техника камгалгазынга дээш өске-даа чүүлдерге хамаарыштыр айтырыглыг чагаалар редакцияга кээп турар. Республиканың Курагроүлетпүр комитединиң юридиктиг киндизиниң начальниги Александр ООРЖАКТЫҢ бөлүк айтырыгларга харыыларын парлаадывыс.

— Чолаачы кижи 10 чыл чедир автомашинаны капитал септелге чокка эки эдилээн болза, ыдаа немелде төлевирни чыл санында бээр бе!

Эрткен чылын Май бир байырлалында чолаачылар-даа, контораның ажылдакчылары-даа ажылдаан бис. Дыштаныр хүнүнде ажылдаарын контора ажылдакчыларын ээлчеглиг шөлээзинге киир санаттырып алган, а чолаачыларга санап бербээн. Шалың санаар бухгалтер Долума Күнгаа силерге чүгле ажыл төлевири санап бээр деп харыы берген. Ол шын бе!

Ажылчын хеп азы автотранспорт хөлезин төлээрге, бухгалтерия чаңгыс квитанцияны 2-3 кижиге бижип бээр-дир. Шын бе!

Эрзинде ажыл-агыйлар аразында кожуп чоруур механизастаттынган колонnaның чолаачылары Ю. Ламажап, К. Кара-Сал, М. Канзай дээш өскелер-даа.

Харыы: 10 чыл чедир автомашинаны капитал септелге чок эки эдилээни дээш кандыг-бир немелде төлевирни чыл санында бээри тускай көрдүнмээн. Ындыг-даа болза, техниканы нормативтиг үе иштинде камныг эдилээни дээш шаңнал хевирлиг немелде төлевирни бээр эргени автотранспорт удуртукчуларынга берген.

Байырлал хүннеринде ажылдааны дээш ажыл төлевирин күш-ажылдың хоойлузунуң негеделдери ёзугаар ийи дакпыр төлээр ужурлуг. Ол үени ээлчеглиг шөлээге киир санавас. Күш-ажылдың дүрүмүнде байырлал болгаш дыштаныр хүннерде ажылдаан кижилерге немей шөлээ бээри көрдүнмээн, чүге дээрге ажыл төлевирин ийи катап көвүдедир төлеп берип турар. Ынчалза-даа дээди органнарның (ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң) тускай доктаалы бар болза, ынчан немелде шөлээни берип болур.

Ажылчын хеп азы автотранспорт хөлезин дээш төлевирни хүлээп алган соонда, хөлезинни төлээн дугайында документ болур квитанцияның хоолгазын төлээн кижиге бухгалтерия бээр ужурлуг.

— Кадарчы кижи хөмүр дүжүртүр дээрге, хөмүр биле транспорт өртээн долу төледир-дир. Ол шын бе!

Бай-Тайга районнуң «Бай-Тал» совхозтуң кадарчызы.

Байнов БИЧЕ-ООЛ.

Харыы: Малчынның чурттап орар бажыңынга одаар ыяш, хөмүр өртээн совхоз төлевес. Малчынга дүжүрүп берген одаар чүүл өртээн, машина хөлезин совхоз тыртып алыр ужурлуг. Бир эвес одаар чүүлдү кажаа иштин чылдып, сүт изидип, өске-даа ажылдарга ажыглап турар болза, одаар чүүл-биле совхоз хандырар ужурлуг. Чүге дээрге ол хууда эвес, а күрүнениң ажылын кылырынга ажыглаттынып турар-дыр.

— Ниитиниң чемненилге черлеринге чем кылыры-биле кадарчының кадарган малын директорнуң чөпшээрели-биле чарыгдаан болза, мал камгалалының хүүзү бадар бе!

Совхозтуң хаван фермазының ажылчыннарынга ажылчын хеп бээри көрдүнген бе!

Пландан ажыр хаван оолдары алган таварылгада продукция дээш төлевир турар бе!

Харыы: Бир эвес совхозтуң дирекциязының чөпшээрели-биле малчынның кодан ындан малды алгаш, чемге чарыгдаан болза, ук малчынның кадарган малының баш санының камгалаанының хүүзү кудулавас ужурлуг. Чүге дээрге мында малчынның буруузу чок.

Совхозтуң хаван фермазының ажылчыннарынга ажылчын хепти халас бээри көрдүнмээн.

Бир эвес социалистиг чарыштың негелделеринде азы коллектив, хууда керээге ажылдаар дугайында совхоз-биле чарган дүгүржүлгеде көрдүнген болза, пландан ажыр хаван оолдары алган таварылгада немелде төлевирни бээр ужурлуг.

— Командировкага чарыгдалдарны чолаачы кижиге канчаар төлеп бээрил! Бистиң совхозтуң чүък машиналарының чолаачыларынга командировка акшазы төлевейн турар. Көрдүнмээн дээри шын бе!

Туруп турар черниң байдалы даштыг, кадыр-берт ажыл-агыйларның автомашиналарының дүгүй эдилээриниң чингелдези бар бе! Ону канчаар кылып болурул!

Ч. Ооржак, Х. Куулар, Д. Ооржак. Өвүр районда «Кызыл тук» совхозтуң чолаачылары.

Харыы: Совхозтуң девискээринден үнүп, каш хонук иштинде командировкалап чораан болза, чолаачыга командировкага үндүрер чарыгдалдар акшазын күш-ажылдың хоойлузунда көрдүнген негелделер ёзугаар төлээр. Бир эвес чолаачы совхоз девискээринден үнгеш, ол-ла хүн дораан чанып кээр аргалыгда командировка чарыгдалдарын төлевес. Командировканың ниити хуусаазы (орукка чоруур хуусааны санавайн) 45 хонуктан көвүдевес ужурлуг. Чүгүлү таварылгада командировканың хуусаазын 15 хонук чедир узадып болур.

Албан-организация болгаш ажыл-агый черлериниң турар чери кадыр-берт, даштыг, даглыг дээш дугуй эдилелиниң нормазының талазы-биле тускай чингеделер чок. Ындыг-даа болза, чер-черниң байдалын өөренип көргеш, ук черниң эрге-чагырга, ажыл-агый органнары бо айтырыгны тускай көрүп болур эргелиг.

• • •

Мен 1972 чылдан эгелеп Хөндергей ортумак школазынга кочегарлап ажылдап келдим. Кочегар кижи каш чыл ажылдааш, каш харлыында пенсияже үнерил! Одалга сезону тос ай болуру-биле холбаштыр, кочегар ынча үе иштинде ажылдаар болгай.

Ооң соонда өске черлерге ажылдаар-дыр. Чогум тос айның шөлээзин ап болур бе!

Эртине МОНГУШ.

Хөндергей ортумак школазы. Чөөн-Хемчик район.

• • •

Профтехучилище дооскан кижиниң өөренип турган үезин ажыл стажынга киир санаар бе, күш-ажыл дептерин берип болур бе база училище дооскан соонда дораан шериг чорааш, дедир келирге, училище соонда 2 чыл ажылдаары албан бе!

Надежда СААЯ.

Кызыл-Мажалык суур.

Харыы: Кочегарлап ажылдап чораан кижиниң ажылы (кочегарлар) кадыкшылга хоралыг ажылдарның санынга кирбейн турар. Ынчангаш ындаа ажылдап чораан кижилерге чингеделиг пенсияны тывыспас. Кочегарлар ниити чурум ёзугаар пенсияже үнер.

Ажылы сезоннуг болганда, олар сезон дооступге өске ажылче шилчиир ужурлуг. Албан черлериниң организацияларының удуртулгазы ол кижилерге чайгы үеде өске ажыл бээринге дузалажыр хүлээлгелиг.

Кочегар кижи тос ай иштинде ажылдаан болза, ол кижиге шөлээни ооң ажылдаан үезинге дүүштүр берип болур. Чижээ, тос ай иштинде үзүк чок ажылдаан болза, ол кижиге бир айда-ла ийи хүн кылдыр санаар. Ынчангаш тос ай ажылдаан кижиниң шөлээзи 18 хонук болур.

• • •

Профессионал-техниктиг училище доосканнарга дипломну болгаш күш-ажыл дептерин бээр ужурлуг. Чүге дээрге, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1972 чылдың август 3-те үндүрген доктаалын ёзугаар бадылаан пенсияны тыпсырының болгаш ону төлээриниң дугайында дүрүмүнүң 109-ку чүүлүнүң ақлы кезээнде профтехучилище доосканнарга оларның өөренип турган үезин ниити ажыл стажынга киир санаарын дүрүмчүдүп айыткан. Ынчангаш училище соонда шериг албаны чоруй барган силерниң дуңмаларның ажыл стажынга өөренип турган үезин киир санаар ужурлуг турган-дыр.

Ол ышкаш шериг албанын эрттиргеш, келирге, ындаа дипломун бербейн турарын шын эвес. Шериг албаның соонда ол кижи чедип алган мергежилиниң айы-биле ажылды бодунуң күзели-биле шилип алыр эргелиг.

САНАЛЫМ

Бо чылдың февраль 16-да «Шында» парлаттынган Артем Борбак-оолдуң Чедер хөл дугайында сагыш човаан материалын номчааш, бот хууда база ол айтырыгны чүүдүгзүнүп, санал, сүмем кадар бодадым. Бежен чылдар эгезинден барык төнчүзүнге чедир «Тиилелгеге» ажылдап чораан мен. Ынчан безин хөлдүң суу доңу, ооң кырынга куштар кара шаар салдап чоруур чүве болгай.

Бо айтырыгны хажызындан көрүп, сагыш човап орарга кайын тааржыр. Чогуур организациялар, удуртур черлер соңгаарладып турбайн, дарый хемчеглерни ап эгелээри чугула боор. Чүнү канчалза эки! Шаанда хөлдүң өөжүнче кирип турар, аъттыг кижи кеже албас соок кара суг агып чыткан. Хөл ооң-биле амыдырап турган чүве болгай. Чедерниң суг бажындан баткан кара суг хөлге чедир агып чыткан.

Колхоз ыдаа дээрбе кылыр дээш кара сугну боггааш, дээрбе кылырынга белеткенип тура, бир-ле айтырыгдан ара соксааш, моондакты катап буза шапкан. Ынчалза-даа суг ыдаа моондактаалгааш, куду агары кызырлыган. Ооң соондала малчыннарның хамык малы ол шынааны таптай базып каапкан. Хөлдүң бадар уңу үрелгеш, шынааже тарай берген.

Ам мээң саналым болза, бо үеде куштуг техника чок эвес. Чедерниң суг бажындан хөлге чедир бүгалап элбекшидер болза, эки боргу дег. Ынчан хөлдүң чурттаар назыны узап, бусталып үнери эвээжээш, суг көвүдээр боор.

Роман ОЧУР-ООЛ.
Кызыл район.

ТӨРЕЛДЕРИМ КАЙДА ИРГИ?

Мени Сергей Оттук-оолович Күжүгет дээр. Мининип кээримге-ле, өскүс хевирлиг, Кызылдың уруглар бажыңынга турар болдум. Төрүттүнген херечилелимни ёзугаар алырга, 1960 чылдың март 17-де төрүттүнген. Оон 1967 чылда Ак-Туругнуң школазынга өөренип, интернадынга чурттап өстүм. Школа дооскан соонда Балгазынның профтехучилищезинге киргеш, ону дооскаш, элээн ажылдап чоруй, шеригге барган мен.

1978 чылда шеригже аъттаныр деп тургаш, төрелдеримни, ада-иемни сураглаан мен, тывылбаан. Ол хевээр биживаан мен.

Ада-иең чогум кымнарыл? деп айтырар болза, билбес мен. Херечилелимде оларның ат-сывын биживаан болду. Ада-иемниң-даа, кады төрээннеримниң-даа бар чадавас, мени тып аар боор.

Бодум ам өг-бүлелиг мен, Улуг-Хемниң «Найырал» совхозта ажылдап турар мен. Адресим: Чаа-Хөл суур, Новая кудумчузу, 188, квартира 4.

Сергей КҮЖҮГЕТ.

Күнчүң Маадының «Кадарчының кыштаанда» деп чуруу. Автор бо ажылын «Шын» солунунуң чарлааны «Бойдуска ленинчи хамаарылга» деп конкурсче чөруткан.

КЕЛБЕС ПОЧТАЧЫ

Чагылга чүге чидип турарыл?

«Мөрен» совхозтуң Сыын-Мыйыс сүт-бараан фермазы район төвү Эрзин суурдан 3 километр черде турар. Мында чурттап, ажылдап турар тос өг-бүлениң кежигүннери республика солуннарын, чурттуң төп солун, сеткүүлдерин чагыдып алгылаан. Өг-бүле бүрүзү чагылгалыг. Кижилерниң сеткилин дүвүредип турар айтырыг— почта чедирилгезиниң аргажок багайы.

Солун, сеткүүл дээрге —амгы үениң негелдезинге дүүштүр алырга — кижилерниң хүн бүрү амыдыралының эргежок чугула херегледериниң (шай, дус, суг ышкаш) бирээзи апарган дизе хөөремче чок. Чүге дээрге солуннардан чурттуң, республиканың, делегейниң болуушкуннарын болгаш өске-даа чаа медээлерни номчуп, билип ап турар болгай бис. Ынчангаш солун—кижиниң амыдыралының база хүнүң херегленииниң бирээзи, солун документ-тир!

Сыын-Мыйыс фермазында өг-бүлелерниң хууда чагылгаларындан аңгыда ферманың коллективинге ниити чагыдылга: «Шын», «Тувинская правда», «Правда» солуннарны совхоз чагыдып берген. Ынчалза-даа кижилерниң хууда солун, сеткүүлдери-даа, ниитиде чагыг фермага келбейн турар. Чамдыкта 1—2 хүннүң солуннары таварылга боот, азып келзе-даа, клубта, азы кайдазы-даа билдинмес.

Саанчылар, ажылчыннар солунун негеп, читкен солуннарын дилеп, истекчилер дег оон-моон айтырып тургаш, кара күш-биле дудуу-тулуң ап турар. Чаңгыс чижектен көргүзүп хөрейн. Мен бодум бо 1988 чылдың февральда «Тувинская правданың» чүгле 5 санныг номерин алган мен. А алдынмаан чамдык солуннарны ферманың бичии, борбак чунар-бажыңының иштинге, инек кажаазының от салыр черинге орук-хирлиг чыткылаан.

Чагыткан солун, сеткүүлдерни албайн турарывыс дугайында айтырыгны ферма эргелекчизинге болгаш өске-даа даргаларга чеже тургуспаан дээр, чегел төңген, түңнел чок хевээр.

Сөөлгү үеде биске билдинип турары — Сыын-Мыйыс фермазының почтазын фермаже чедер дээш даргаларга (совхоз директорунга, ферма эргелекчизинге, кол зоотехникке, партком секретарынга), азы таварышкан-на кижиге берип каар. А олар фермага келгеш, бир-ле бажыңга арттырып кааптар, а чамдыкта ол кижилер уттупкаш, совхоз төвү Мөренче дедир алгаш чоруй баар, оон ис чок чидер таварылгалар кайы хөй. Ынчангаш почта чедирилгези дээш кым-даа харыылаавайн турар.

Ындыг бе дээрге, совхозтан фермага быжыглаан почтачы Галина Седен дээрзи херек кырында бар. Галина Седен 1987—1988 чылдарның иштинде кара чаңгыс катап фермага кээвүлген. Суурдан бир агиткварттираның херээженнери фермада инек кажаазы чугайлаар дээш келген автобузунга почтаны саадапкаш, чаңгыс калбак солун-даа әккелбээн. Мээң аалым ишти ынчан: «Бистиң чагылгавыс келбээн, февральда чаңгыс-даа солун албадывыс»— деп чөптүг айтырыг тургузарга:

— Кээр мен, бөгүн солун тарадып эвес, фермадан сүттеп келдим, силерниңинде солун чок ышкаш —дээш, дүште-даа чок болган.

Бо-дур, шак мындыг харысаалга чок, чоннуң чагылгазын безин былбес кижи почтачылап шыдаар бе? Чүү дээш акша-шалың ап турарыл, ажылын эде тургузуп, эжиткени кайыл?

Маңаа мындыг деңнелгени көргүзейн. Шаанда, колхоз турар үеде, Сыын-Мыйыс фермазы тускай почтачылыг, солун, сеткүүл, чагаа-бижик чедирилгези коңчуг эки турган. Ынчангы почтачы Чүкнай Ойдуп эки ажылы дээш шаңнадып мактадып турганын совхозта улуг назылыг кижилер утпаан. Эрзин—Сыын-Мыйыс аразынга ол хүннүң-не почтаны чедирип эккеп турган. Ол мурнакчы почтачы дептержигешке чагылгалыг кижилерни даңзылап алган чоруур, кижилерге каштың хүнүнде солун азы өске-даа чагылганы бергенин демдеглеп, адын салдырып алыр турган. Кандыг-бир айтырыг тургустунуп келзе, оон дораан-на дептержигежин уштуп эккээр. Бот-харыысалга, ажылынга ак сеткилдиг хамаарылга деп чүве ол-дур.

«Мөрен» совхозтуң дирекциязы Сыын-Мыйыс фермазынга харыысалгалыг почтачыдан быжыглаарын, дээштиг хемчээн алырын «Шын» солунну дамчыштыр идегеп диледивис.

Константин ХАНГАЙ.

ДИЛЕП ТУР МЕН

Эки, эргим редакция.

Өг-бүлем улуг. Чеди уругнуң иези мен. Уругларым адазы аар аарааш, ийи чыл бурунгаар чок болган. Авашкылар боттарывыс арттывыс. Хөй уругну өстүрүп, өөредип, кижи кылып, бут кырынга тургузар деп чүве чаңгыс херээжен кижиге ындыг-ла амыр эвес деп чүве билдингир. Ынчалзажок не кижи болганымда, ол дээш харысалгам улуг.

Совхозтуң мал ажылынга чээрби чыл иштинде ажылдап келген бис. Ам бо хүннерде, ында эмнелге черинде ажылдап тур мен. Маңаа кожуп келгеш-ле чуртталга шөлү-биле хандырарын дилеп келдим. Ынчалзажок харыы мынчага чедир сураг. Ынчангаш солунче чагаа бижип олурарым бо. Улус бажыңынга чурттаар деп чүве хөй уруг-дарыглыг кижиге дыка берге-дир. Ынчанмас дээш канчаар, кыжындан чылыг-даа үеде болза оон өскээр кайнаар кирер деп бис. Бо айтырыгга аавазынга дуза чедирип, сүме кадыптар хире кижи уругларым аразында амдыызында чок, улуу-ла шеригде, артканнары бичии. Уругларым адазы бистиң-биле кады чораан болза кандыг-ла-бир арга-биле мындыг байдалдан үне-даа берип болгай кылдыр бодап келир-дир мен. Ам бичии уруглар-биле чүнү кылып шыдаар мен.

Совхоз биске оода бо чылын бажың бээр ирги бе? Арга чок бердинмейн баар хире болза, авам сугнуң эрги бажыңы бар чүве, ону кожүргеш, ону тутчуп бээр талазы-биле биске дуза катса кандыг ирги? Бир арга ол. Үе саадаар эвес, айлар эртсе-эртсе, база бир кыш келир, соок дүжер болгай, ам база бир улус бажыңынга чурттаар апаар-дыр бис. Чуртталга шөлүнге хамаарышпас-даа болза, мындыг чүүлдү маңаа база чугаалаксап турар мен. Хууда айтырыг-дыр ийин ол, чугаалаваайн-даа барып болур. Ол—мындыг: чуртталга шөлү чок, байдалывыс мындыг турда, ачавыстың төрелдери бистерже көрүнмес, каракташпас бе?

Хөй уруглар азырап турар кижи чуртталга шөлү чок болурга, дыка-ла берге-дир.

Вера БИЧЕ-ООЛ.
«Торгалыг» совхоз.
Өвүр район.

КЫМ ДУЗАЛААРЫЛ?

«Улуг-Хая» совхозтуң Арыг-Бажы сүт-бараан фермазы чүгле районда эвес, харын республикада безин ады-сураа үнүп турган база бир улуг фермаларның бирээзи. Сөөлгү чылдарда кижилерниң амыдырал-чуртталгазынче кичээнгейниң улгатканым бистиң суурнуң амыдыралындан-даа көрүп болур. Эрткен ийи чылда безин кадарчыларның, саанчыларның ажылдап, чурттаарынга таарымчалыг чамдык чүүлдер кылдынган. Фермада 100 олуттуг клуб ажыттынган. Эмнелге пунктузунуң, магазинниң, чунар-бажыңның ажылы экижээн. Школаже өөреникчилерни автобус чедирип турар.

Ынчалза-даа чурттакчы чону ындыг-ла эвээш эвес, улуг ферма төвүнче районнуң суурлар аразынга чоруп турар автобузу 1987 чылдың март айның төнчүзүнден келбейн турары бистиң сагыжывыска таарышпас.

Арыг-Бажы фермазынче баар орукта улуг даг-даа, калбак хем-даа чок чер. А эрткен чылдың чазынында ховунуң хары эрээш, эрги орукту чара шаап, багай көвүрүглерни үреп каапкан. Эгезинде, 2—3 хонук хиреде совхозтуң кижи көрбээн даргалары, машина-техниказы ындаа келген. Мун-не машина, трактор эрте бээр багай тур көвүрүгну кылган. Ооң соонда, чайның изиг хүннери келгенде, ферма чайлагже кожер дей бергенде совхозтуң, салбырның, кедээ Совет күүскомунуң даргалары фермага келгеш, хурая кылып, кадарчылар, саанчылар эки үре-түңнелдиг ажылдап чайлааш кээриңерге, ферма биле суур аразынга чүгле асфальт чок дээрден башка чазаглыг орук турар деп аазаашкын кылган.

Чай төне берген, ферма турум турлаанга кожуп келген. Чазаглыг эки орук кайда боор. Эгелээнни эгелээн, чүгле машина, техника эрте албас узук-боолук, көвүрүг-даа чок хевээр болган. Бо дугайында фермада ажылдап турар Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң, район, суур Советтериниң депутаттары шупту ол кижиниң бөрбаан, четпээн албан чери, даргалары район иштинде барык чок дизе хөөредиг эвес. Кедээ Советтиң, район Совединиң сессияларынга, совхозтуң бүгү коммунистериниң хуралынга бо айтырыгны тургузуп, райкүүском даргазынга, партия райкомунуң бирги секретарынга чедир чугаалажып келген. Харыызынга — орук болур деп аазаашкындан аңгыда чүү-даа бүтпээн. Ам мырыңай бүдүн чыл иштинде Арыг-Бажы суурга келген автобусче ферма төвүнден кылаштапшыаан бис. Ооң чылдагааны— орук багай. Ында көвүрүгну эде кылырын, орукту дескилээрин сени мен дээр болза, бо машина-техникалыг, сайзыраңгай шагда чайлыг херек-тир. А ол бүгүнү кылыры ам-даа аазаашкын кырында хевээр. Биске ам кым дузалаар ирги?

А. ТУГАРЖАП.
партияның, күш-ажылдың хоочуну.

ЧАА СТАНЦИЯ БОЛЗА

Сүт-Хөл район катап тургустунгандан бээр каш чыл эрткен. Чоннуң аргыштырылгазын экижидип, республика төвү-биле дөрт рейсти ажыткан. Ынчалза-даа автостанцияның ажылында четпестер эвээш эвес.

Автостанция эрги бажыңда. Аңаа пассажирлерниң дыштанырынга таарымчалыг байдалды тургузар арга чок. Кыштың соогунда кайыын улус келбес дээр. Пассажирлер, чолаачылар суг айтырарга безин чок бдор. Изиг шай, пирожки дээнииң ажылы-даа чок.

Чоннуң негелдезин тоол көрүп, бо районга чаа автостанция тудуун эгелээри чугула деп бодап турар мен. Станция ажылдакчызы Маңгүн-оол Ооржак бо дугайын райкүүскомга тургузуп турган болду.

Чер чораан кырган, чалыы, ажы-төлдүг, кандыг-даа кижилерге дыштанырынга эптиг кылдыр бар четпестерни эдери чугула.

Сегбе МОНГУШ,
пенсионер.

ЧОВАНЧЫГ ТАВАРЫЛГАЛАР

Мен Көк-тей ортумак школазында 7 «в» класстың удуртукчу башкызы мен. Мээң класзымда, өске-даа класстарда ышкаш, хөй-ниити ажылынга идепкейлиг, бижиг сагылга-чурумнуг, өөредилгези эки өөреникчилер база бар. Ындыг өөреникчилерни школачы бүгү эш-өөрүнүң мурнунга шаңнап, мактап, «Артек», азы өске-даа лагерьлерже путёвка бээри төрээн крайын өөренип, таныжары-биле ырак-узак туристиг походтарга киириштирери черле ажыктыг, а харын оларның деңнелиинге чедерин оралдажырынга өскелерге үлегер-чижектиг өөредиг болур. А ол ындыг шаңнал, мактал алганнар улам хөй-аъттыг кирип ажылдаар болгаш өөренир.

Бо талазы-биле бистиңиде эде тургустунуушкун барык болбайн турар. Чүл дээрге чамдык удуртур ажылдакчылар тааптыг өөреникчилерге кандыг-бир чүүлдү аазапкаш, ону күүсетпейн баар боор-дур. Ынчангаш «мегелеткен» өөреникчи эчок бейдалга таваржыр болгаш чүге-даа сонуургалы өжүп каап болур. Оон ыңай, барып-барып удуртукчу улуг кижилер мөге аазаашкын кылып турда, школачы уругларның сеткилинге кижиге бүзүревес чорук тургустуна бээр.

Аңаа бадыткал кылдыр бот-туг чижектерден көргүзейн. Эрткен чылын өөреникчилерим алдыгы классты доозуп турда өөредилге эргелекчизи Л. Ю Шияа биске өөрүнчүг медээ дыңнаткан. Үлегерлиг сагылга-чурумнуг болгаш тергиин эки өөредилгелиг Элиза Чадамба бүгү-эвилелдиң «Артек» лагеринче, Монгуш Айдың Монгояже баарын дыңнатты. Оларга путёвка белен дээн. Оларның ада-иелеринге-даа дыңнаткан турган. Амыраан, өөрээн уруглар орукка баш бурунгаар белеткенип эгелээн...

Та чүге чүве, Элиза Чадамбага путёвка бербейн барган. Монгуш Айдыңның өөрүшкүзү база-ла чударап-биле төңген. Путёвка алыр дээш комсомол райкомунга болгаш ВЛКСМ обкомунга Монгуш Айдың каш-даа удаа барган. Хүннүн ааартаап турза-турза, ол өөреникчиге комсомол ажылдакчылары мынча дээн: «Резервге артар сен, бо чылын хоржок». Ооң соонда мен өөреникчим дээш, ВЛКСМ обкомунче телефоннадым. Оон Валерия Нурзат дээрзи: «Өөреникчилерни бо чылын эвес, келир чылын Монголия чоруур бис, маненар! — деп, харыылады. «Аазааш, бичии уругларны мегелеп каар конгүг-ла-дыр аа» деп чөгенип бодандым. Ол өөреникчилерим хөй черге путёвка маңааш, ырак-узак аян-чорук-даа барбаан, лагерьге-даа дыштанмааннар.

Ам ол-ла өөреникчилерим чедиги классчылар болу бергеннер. База-ла чайгы дыштанылга удавас келир. Ынчангаш аазаан аас бар-ла болгай дээш, баш бурунгаар комсомол райкомунга путёвка айтырып бардым. Путёвканы колдуунда школа-интернат өөреникчилеринге, өскүс уругларга бээр деп харыыладылар. Ындыг боорга, класзымда бүдүн өскүс, эки өөредилгелиг Сарыглар Чечекти сактып келдим. Февраль 18-те чоруур бир путёвканы ылап биске бээр болдулар. Сарыглар Чечек документтилер четчелеп, эмчи шинчилгези эртип алгаш, комсомол райкомунга путёвка алыры-биле чеде берген. Ында ажылдакчыларының харыызы С. Чечекке база-ла хөөн каранчыг болган: «Ол путёвканы сени мурнай өске школаның өөреникчизи апарган». Өөреникчим муңгарап, ыглап чедип келди.

Херектиң ужурун билип алыр дээш комсомол райкомунга чеде бээримге, путёвка тарадыр дарга аараан болду. Оон мен дыңнап олурумда-ла ВЛКСМ обкомунче телефоннадылар. Кызыл районнуң ийи путёвказы «өрттенген» деп харыы берген. Харыылаза чогуур даргаларның олутпай шушпеңиндан хайыраан путёвкаларның хуусаазы эрткеш, стол иштинге шимчеш дивейн «өлгүлеп» каары кымга хараадачыг эвес боор!! Мындыг шимченгир, сагыш човангыр эвес чоруктан хөй-хөй кижилер элчок болгаш хөөн каранчыг байдалга таваржып турар. Путёвканы өй-шаанда бээр болза, кижилер кадыын камгалап, дыштанып-даа алгай, ажыктыг чүүлдер-даа көрүп, билип алгай.

Кижилерниң ылаңгыя бичии уругларны мегелеп болбас ужурлуг бис. Ол дээрге эң багай кижизидилге-дир. Аазааныын күүсетпес болза, уругларның идегелин база оскунганывыс ол. Мээң өөреникчилеримниң таварышканы мындыг човаачыг таварылгалар черчерге болбазын-на күзээр-дир мен.

Елена КҮЧҮН.
башкы. Кызыл район.

«КҮШ-АЖЫЛДЫҢ ХООЧУНУ» МЕДАЛЬ-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы

Улус ажыл-агыйынга хөй чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылын үнелеп көргенинин демдээ кылдыр ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң өмүнээзинден «Күш-ажылдың хоочуну» медаль-биле шаңнаары болза:

БАЙ-ТАЙГА РАЙОНДАН

Болат-оол Донгак Дончаевна—«Тээли» совхозтуң ажылчыны.

Будучин Иргит Балданович—«Кара-Хөл» совхозтуң кол бухгалтериниң оралакчызы.

Донгак Кертик Бокташович—«Мурнакчы» совхозтуң прорабы.

Донгак Надежда Чоодуевна —Тээли ортумак школазының башкызы.

Көк Серенот Хертекович —«Мурнакчы» совхозтуң малчыны.

Куңгаа Дажы-Серен Хомушкуевна — «Бай-Тал» совхозтуң конторазының техажылчыны.

Ооргай-оол Роза Салчаковна—Тээли ортумак школазының башкызы.

Салчак Өшку-Саар Серенмаевна —Тээли ортумак школазының башкызы.

Салчак Полина Шээлээевна—Тээли ортумак школазының башкызы.

Севээн Өлчеймаа Салчаковна — «Бай-Тал» совхозтуң ажылчыны.

Хертек Дамба Сатыевич—«Мурнакчы» совхозтуң чылгычызы.

Хүрен Окчаа Маңнайевна — «Тээли» совхозтуң малчыны.

Чапчын Владимир Хөвалыгович —Тээли ортумак школазының башкызы.

БАРЫЫН-ХЕМЧИК РАЙОНДАН

Гор Павел Митрофанович — «Тыва даг-дүгү тудуг» эргелелдиң № 3 участогунуң прорабы.

Дамбыш Хевекей Салчаковна — районнуң статистика килдизиниң начальниги.

Күжүгет Чуле Намгаевич — «Барлык» совхозтуң малчыны.

Күжүгет Олча Шыытовна — «Барлык» совхозтуң ажылчыны.

Куулар Ким-оол Өктек-оолович —«Барыын-Хемчик» септелге-техниктиг бүдүрүлгениң (химизация отряды-биле) моторизи.

Моктээр Доклаа Ооржаковна — «Барлык» совхозтуң ажылчыны.

Меңге-Назын Дмитрев Иргитович — «Тыва даг-дүгү тудуг» эргелелдиң дашчылар бригадазының бригадири.

Монгуш Артис-оол Часыдакович — «Шекпээр» совхозтуң механизатору.

Монгуш Кеэдыр Кужукейович — «Шекпээр» совхозтуң чолаачызы.

Монгуш Хөкүй-оол Улуг-Бораевич — «Кызыл-Мажалык» септелге-техниктиг бүдүрүлгениң (химизация отряды-биле) инструментальщиги.

Олан Көк Маскыровна — «Барлык» совхозтуң ажылчыны.

Салчак Оолак Комбуевна — өкпе аарыгларынга удур эмнелгениң уруглар салбырының кижизидикчи башкызы.

Сарыглар Оюс Дуктуг-оолович —«Кызыл-Мажалык» септелге-техниктиг бүдүрүлгениң (химизация отряды-биле) чолаачызы.

Хомушку Амызаа Лопсановна — «Барлык» совхозтуң ажылчыны.

Хомушку Бүлчүн Садиповна —«Барлык» столовазының повары.

Хомушку Шыдыраа Манчыновна — «Барлык» совхозтуң ажылчыны.

Чозар Хирлиг-оол Хомушкуевич — «Кызыл-Мажалык» септелге-техниктиг бүдүрүлгениң (химизация отряды-биле) каңнакчызы.

ЧӨӨН-ХЕМЧИК РАЙОНДАН

Воловик Николай Ильич — «Каа-Хем» разрезтиң Чадаанада участогунуң автобус чолаачызы.

Иргит Кара Шанмаковна — райпо ажылчыны.

Кайгородов Леонид Иванович —«Каа-Хем» разрезтиң Чадаанада участогунуң автобус чолаачызы.

Кара-Сал Тамара Дуктуг-ооловна — «Каа-Хем» разрезтиң Чадаанада участогунуң ажылчыны.

Монгуш Дажы Доржуевич—Чадаананың бот-орулга-чарылгалыг оруқ участогунуң одакчызы.

Ооржак Ирина Ивановна — Чадаананың № 1 ортумак школазының башкызы.

Махнева Мария Антоновна—«Чөөн-Хемчик» АКМК-ның бухгалтери.

Сат Херел Баазанович — СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң ажылчыны.

ТЕС-ХЕМ РАЙОНДАН

Алдын-оол Шыңгырмаа Баштаковна — уругларның уран чүүл школазының техажылчызы.

Бадарчы Люнгей Саммыевич — «Тес-Хем» АКМК-ның кол бухгалтери.

Дарыймаа Емзее Дайнаевич—«Тес-Хем» АКМК-ның бызаңчызы.

Декпиш-оол Има Хереловна —чоннуң амыдырал хандырылгазының районда бүдүрүлге эргелелиниң ажылчыны.

Сиилиней Хандыгай Шожутович —«Тес-Хем» АКМК-ның бызаңчызы.

Тирчин Болат-оол Айыжыевич —Курстрахтың район инспекциязының начальниги.

Чооду Анна Наган-ооловна—уругларның уран чүүл школазының башкызы.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы **Ч.-Д. ОНДАР.**

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары **В. КАЖИН-ООЛ.**

Кызыл хоорай, 1988 чылдың февраль 24.

САМАГАЛДАЙ

Чогаалчы Салчак Өдекеевич Тамба республика болгаш район солуннарынга хөй чылдарда ажылдаан. Хөй санныг рассказтарның, очерктерниң, чечен чугаалардың автору. Ол бистиң аравыска чораан болза соңгузу хүн 70 харлаар турган. Оон «Буруңгаар» солунга ажылдап турган бижээни, ынчалза-даа парлаттынмаан демдеглелин силерге бараалгаттывыс.

Суурнуң эрте-бурунгу төөгүзүн билбезим, шын. Кажан, кым деп кижи маңаа суур тударын шиитпирлээни, кым эң баштай хана кертип, бажың тудуп үндүрупкенин меңээ шуут-ла билдинмес. Чүгле оралсома билир чүвем—маңаа хүрээ турганы бо-ла. Бодавыже, Самагалдай оюннарының, чоодуларының, сояннарының, иргиттериниң, шалыктарының, сартыылдарының чуртунуң ортузу болганы-биле маңаа хүрээ туттунган боор. Оон ынай, Таңды тос кожууннуң Эренгей чагырыкчызы Амбын ноян чурттап чораан.

Эрте-бурунгу чүвени төөгүжүлер-ле казып тывсыннар, а мен суурнуң каш-ла чыл мурнунда турганын сактып көрейн.

1939 чылдың октябрь айда Тес-Хем кожуунга барып ажылдаарының шынзылгазын ТАР-ның Мал, Чер яамызындан (ынчаарда ол чылын суртуул дооскан мал эмчизи кижи турган мен) ап карманнапкаш, Тыва Тел коопту бараан чүдүрген машиназынга олурупкаш, чорупкан мен. Калдак-Хамарның кадыр оруу-биле Таңдыны ашкаш, машина кудургайлап бадыпкан. Бир-ле сырылааш, суглуг, эриктериниң-де чодур чөвүрээлиг дыттар буруңгаар кудуужу бергилээн турар хемчигештиң кыдыынга машина кээп доктаай берди. Оон чолаачы:

— Самагалдай хоорайга ам доораан кирер бис. Бо Дыттыг-Хем деп чер. Хоорай-биле бо аразы ийи-ле базым — дээш, олудунуң адаандан аржыыл, саваңын алгаш, хемче базыптыг.

Алтай крайга өөренип тургаш, Ойрот-Тура, Бийск, Барнаул, Новосибирск, Ачинск, Абакан, Минусинск хоорайларны көрген-не болгай мен. «Улуг ССРЭ-ниң хоорайларынга дөмейлежири берге-ле ыйнаан, ынчалзажок Кызыл хоорайның чартыы хире хоорай мында бар-ла-дыр зээсе оң, ча, харын чартыы четпес-даа дижик, оода үштүң бири хире черле туру-ла ыйнаан. Ол хире улуг чер сайгылгааныг, танцылаар клубтуг, хол, бут бөмбүү ойнаар шөлдүг болуру чугаажок. Ынчаарга-ла эки-дир деп, чолаачының чугаазын дыңнааш, баштай-ла бодаан чүвем ол.

Ынчалза-даа чолаачы «Ийи-ле базым» деп шын чугаалаан болган, а өскезин... Машинавыс суурнуң кыдыындан каш-ла бажың эрткеш, туре дүшту. Машинаның кабиназында олурган өөрүм чолаачы баштааш, шупту-ла үнүп келдилер. Самагалдайже бар чыткан бодум машинада хевээр мындыг мен. Чолаачы эжик кастыынга баргаш, дедир хая көрүнгеш, меңээ чугаалайдыр: «Чедип келдивис!».

Машинадан дүжүп келгеш, ыңай-бээр көргүлээримге, демги хоорай деп адаткан черим хензиг бичии суур болду. Оода мээң Сарыг-Сеп суурумнуң безин үштүң бири четпес бичии. Ол үеде районнар төптерин «хоорайлар» деп адаар чаңчыл турган чүве-дир. Ынчалза-даа чүве ужур чуулдуг болур-ла болгай. Хоорай дирткен болганда, оода Туран, Бай-Хаак, Сарыг-Се[illegible]шкаш турган-ла деп эдеп[illegible] бодаан мен. Каш-ла [illegible]ныг «хоорайдан» мал э[illegible]гезин тывары белен турган. [illegible]мнелге эргелекчизи Сарыглар Боре (ол менден бир чыл мурнай школа дооскан) улуг өөрүшкү-биле хүлээп алган. Кежээ ажыл шагының сөөлүнде мени Сарыглар «хоорай»-биле таныштырып чорупкаан. Адаандан эгеледивис. Кижи эмнелгезиниң ийи кадыг бичежек ыяш бажыңы суурнуң эң адыы кыдыынга турган. Каш базым болгаш эргелекчим шлепазын ужулгаш, бир-ле шөйбек ыяш бажыңче ээзулаан хевирлиг айыткаш, чугаалады: «Мында нам кожкому биле кожуун чагыргазы саадап турар. Улуг чагырга чериниң бажыңы бо-дур, билип ал, эмчи, эртен силерни албан-биле эдертип алгаш, барып айыткаар мен». Ол-ла бажыңның дужунда бичежек ыяш бажыңда шагдаа чери бар болган. Оон улаштыр чокталарга, школа, клуб, банк салбыры, кожкоол бо черлериниң бажыңнары суурнуң аан кииирип турары билдиниг болген. Каш-ла бажыңнарлыг суурнуң кара чаңгыс кудумчузун каш базарга-ла төнер.

Суурнуң кайы хире бичеэ хемчээлдиин кудумчуга шимчээшкинден база билдинер. Мен келгенимниң кежээзинде-ле кожуун даргазы Таакпан, кожком секретары Арапчал база өске-даа харысалгалыг ажылдакчылар Сырат, Чорбаа, Севээн, Дуганчы, Самдан, Часкым суглар-биле таныжып каапкан мен. Бичии суурнуң кара чаңгыс кудумчузунга кылаштаашкан кижилер чайлаш чок таваржы бээр болганы ол-дур.

Кежээ имир апарганда, мал эмнелгезиниң чанында Сарыгларның бажыңынга келгенивисте оон кадайы чугаалай-дыр:

— Бо Шимиддиңер канчап дедин кыйыспастай берген. Хоочузу кирип, чедүрүп, каккырып туруп бержик ирги бе!

— Чок, ындыг эвес, дем бис бээр кээривистиң бичии мурнунда столоваада чемнениp олурганы кай. Ам доораан сайгылгаан кыва бээр!

Самагалдай «хоорай»-биле баштайгы таныжылгам ындыг болган.

Бичии өрээлимге олурарымга, бир-ле кежээ кады өөренип чораан эжим Чооду Чорбаа биле ам Таңдыда башкы Сырат бо кирип келдилер.

— Бөгүн суббота-ла болгай, кеттин!

— Кеттиниип-ле алган дижик мен, оон ам чүнү канчаарыл?

— Клубка барып танцы тевер азы бистиң Ойроттуу-биле «тараа бастырар».

Шынап-ла клубке «тараа бастырып» чедип келдивис. Аныяктар-ла долу. Оларның аразында эмнелге ажылдакчылары Күске биле Севил, зоотехниктер Санаа, Базыр-оол, бухгалтер Николай Кысыгбай, башкы Чооду Куураммай, ынчаарда башкы, ам партия ажылдакчызы Борис Максыр дээш кижи-ле хөй.

«Фокстрот», «Вальс», «Краковяк» суг дээш танцыларны, теп, «тараа бастырып» шаг-ла болдувус.

Бир-ле чапсар болу берген сөөлүнде, Чорбаа чугаалайдыр:

— Эштер, ам четтинчип базып турга, ырлажыр-дыр. «Устунейден харап кээрге, — дээш-ле чоон үнү-биле ырлы эгелээн. Чоңга сурагжаан «Самагалдайны» ырлап-да тур бис.

Келир үеже күзел кижи бурузунде бары билдинир. Ынчангаш Чорбаа биле Сырат баштаан аныяктар демги-ле аялга-биле мынчаар ырлашканнар. Ол одуруглар бо:

Тугнугадан харап кээрге,
Тулган чараш Самагалдай.
Турумчуурунуң суржуурунуң
Дуржулгазы хоорайым.
Чээренден харап кээрге
Черглешкен Самагалдай
Чедишкинниниң хөгжүлдениң
Чечээ болган хоорайым.

Бо ырны ырлаандан бээр ур-ле болган.

«Дуржулгазы хоорайым», «Чечээ болган хоорайым» деп ынчаарда аныяктарның ырлажып турган күзели ам бо хүннерде боттанган.

Каш-ла бажыңныг амгы үеде Тес-Хем районнуң Хараал-Тей сүт-бараан фермазындан шоолуг улгатпас турган Самагалдайны ам шынап-ла хоорай деп адап болур. Самагалдай —бүдүрүлгениң болгаш культураның төвү. Суурнуң өскенин бажыңнар саны-биле эвес, ниити сан-биле каш катап деп чугаалаза чогуур. Ынчангаш чээрби ажыг катап өскен дизе кандыг-даа чөредиг чок. Суурнуң өзүлдезин ында турар албан черлериниң аттары-биле безин тодарадып болур. Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Тес-Хем райкому, улус депутаттарының Тес-Хем район Совединиң күүсекчи комитеди деп, бо аттарны безин алгаш көөрге, сайзырал, хөгжүлде чүгле даштындан магадал болуп көстүр чүүлдер эвес харын утка талазы-биле болган дээрзи моортан-на тодарагад.

Совет Тываның районнарының бирээзиниң төвү болур бо суурда араттарның шаанда көрип бараалгаар хамааччок, адын безин дыңнап көрбээни албан, бүдүрүлге черлери бар: «Сельхозтехника» каттыжыышкыны, суг ажыл-агыйы; малды тарып боозадырының күрүне станциязы, оруқ-тудуг участогу болгаш өске-даа хөй санныг бүдүрүлгениң болгаш культураның албан черлери бар.

Районнуң социал-хандырылгазы килдизи —бо албан чери араттарга шуут билдинмес турган. Ол албан чери ам назылап кырааннарның, бертик-бежек чорукка таварышканнарның болгаш божаан кижилерниң эң-не чоок, ооргам дузаламчы болгаш пенсия алыр бижикчи кыдырары албан чери.

Акшаалга кассазы — бо база-ла араттарның чугаа Совет эрге-чагырга үезинде ажыглап эгелээни албан чери. Ажыл-ишчилер артыкшылдыг акша-хөреңгизин аңаа шыгжап, оларның салган хөреңгизи ниити саарылгага киржип, херектиг чүүлдер бүдүп турарын кижи бүрүзү эки билир.

Самагалдайда төрелдер, таныжылар азы өңнүүлер кижи чурттап турар, ында аалдап келир дээн болзуңарза, чагаада адрести эки ылаптап көрүп алыңар. Дургаар болгаш доора кудумчуларның кандыг бажыңда турарын, чорбаан болганда, ынчангаш адрес силерге дузалаар.

Район төвү Самагалдай часкаан өзүп сайзырап турар эвес, өске суурлар мурнуку Самагалдайдан каш катап улуг апарганын маңаа демдеглеп каары артык эвес. Амгы район төвү Самагалдайның дуңмалары Белдир-Арыг, Ак-Эрик, Берт-Даг, Шуурмак — бо черлер кайызы-даа 1939 чылда турган Самагалдайдан каш катап улуг.

Октябрьның хөрели Тываның черин, оон иштинде Таңдының хүнгээр чарыында Тес-Хемниң черин чырыдып, чылыдып турар. Ында амыдырал чаа бүдүш-биле болгаш чаа утказыл-биле хөгжүп турар.

Салчак ТАМБА.

1939-1967.

КАЗАХСТАНДА ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУН, ООҢ БАШТАЙГЫ БАЗЫМНАРЫ

Эде тургустунуушкун эгелеп турда, Казахстанга экономиктиг байдал нарын турган. Сөөлгү он чылдарда республиканың экономиказы хөгжүлдезин дыка оожумнаан: национал орулганың өзүлде темпизи, ниитилел бүдүрүлгезиниң ажыктыы, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү чавызаан, фонд эгидиилгези баткан. Он бирги беш чылда (1981 —1985 ч.) республиканың национал орулганың өзүлде темпизи чылда ортумаа-биле 1,3 хуу кудулаан, а 1961—1980 чылдарда 6,1 хуу турган.

Хөгжүлдениң тапталыышкын оруунуң, эргелеп башкарылганың чагырып-дужаар аргазының база ниитилелдиң эрге-ажыын хууда эрге-ажык-биле чедир холбаштырбааның ужурунда бодунуң спецификтиг айтыкчылары Казахстанга база турган. Республикада минералдыг чиг ат курлавырлары хөй боор турза-даа, чүгле бүдүрер адырларны колдады хөгжүдүп, болбаазырадыр адырны херекке албайн барган. Чижээ, машина тудуушкун болгаш чоннуң херерел бараанарын бүдүрер адырларны чедир хөгжүтпейн турганы көзүлген.

Оон түңнелинде, чиңээ, телевизорлар, соодукчугар, автомашиналар, амыдыралга ажыглаар техника чижектиг белен продукцияны бүдүрбейн турган. Кедээ ажыл-агыйның байдалы база пат болган. Чижээ, ногаалар болгаш ыт-чимис продуктулары-биле республика бодун долу хандырып болур турган, ынчалза-даа болбаазырадыр үлетпүр чок болганындан ногаа консервилериниң 70—80 хуузун өске республикалардан садып ап турган бис. Ажыл-агый структуразынче ындыг хажыдыышкын национал орулганың хемчээлин кудулаткан, а ол чорук бодунуң ээлчээнде, социал таламы хөгжүдеринге үндүрүп бээр акша-хөреңгини дыка кызырган, ылаңгыя чурттаарга айтырыын нарыыдаткан.

Бөгүн ол чүүлдерде ээзи бурунгаарлаашкыннар бар апарган. 1986 — 87 чылдарда национал орулганы беш чыл планын өзүгаар 7,? хуу өстүрер турган, ону 9,2 хуу боттандырган. Оон чылда ортумак өзүлдезиниң темпизи 4,5 хуу болган. Ол-ла үеде күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 7,6 хуу өскен. Оон күсели-биле национал орулга өзүлдезиниң 85 хуузун хандырган. Өске-даа көргүзүглер эки-жээн.

Беш чылдың медээлери

Бо бүгү чүүлдер социал айтырыгда байдалды экижиткен. Бир эвес 1985 чылда республикага 6,6 миллион дөрбелчин метр чурттаарга шөлүн ажыглаарга киирген болза, 1986 чылда 6,8, а 1987 чылда —8,3 миллион дөрбелчин метр чурттаарга шөлүн ажыглаарга киирген.

Эргелеп башкарылганың экономиктиг аргаларынче шилчээниниң, материалдыг идиг бериишкиннериниң системазын сайзыраңгайжыткаанының түңнелинде бо чедиишкиннерни чедип алган. Бо чылын Казахстанга бүдүрген бүгү үлетпүр продукциязының 60 хуузу чарыгдалын орулгазы-биле дуглап, боткашлаамыышкын принциптери-биле ажылдап турар бүдүрүлгелерге онаажыр.

Республиканың экономиказының чаңгыс талалыг хөгжүлдеринден чайлаарының хемчеглерин ап турар. Казахстанга эргежок чугула бараанмарны бүдүрер электрон болгаш электротехника үлетпүрүн хөгжүдер. Бөгүн дыка хөй заводтар амыдырал техниказын: хеп чуур машиналарны, доозун сордурукчуларын, кухня агрегаттарын бүдүреринге белем. Ынчалза-даа ол эдилелдерге электри шимчедикчилери бүдүрер бүдүрүлге чок ээзээр.

Үлетпүрнүң даа, кедээ ажыл-агыйның-даа продукциязын болбаазырадып кылыр чаа бүдүрүлгелерни тудар. Чиик үлетпүрнүң чамдык бүдүрүлгелерин база тудар. Казахстанда алгы-кеш аймаа хөй болганда күчүлүг алгы заводун тудар. Оон биле кады республика өңнүг металлургияның, химияның болгаш нефть-химияның улуг төвү боол, хевээр артар. ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйының чаңгыс аай комплекизинге Казахстанның киирер үлүү улгадыр.

Дашты фирмалар-биле кады тудуп турар бүдүрүлгелерден ээзэш эвес ажыкты алыр. Мебель бүдүрер фабрика Югославияның «Шипад» фирмазы-биле кады ажылдажылганы кылыр. Казахстанның барыын талазында нефть-газ комплекизи америк, япон, барыын герман болгаш австри фирмалар-биле кады ажылдажылганы эгелээн.

Ол ышкаш республиканың агроүлетпүр комплекизи болбаазырадыр сайзыраңгай бүдүрүлгелерни тургузары биле Италияның болгаш Канаданың фирмалары-биле дугуржуп турар. Казахстан чурттуң тарааланган болгаш мал ажылдыг району боол артпышаан, кедээ ажыл-агый продукциялары-биле бодун болгаш өске-даа республикаларны удавас хандырып шыдаар апаар.

Калым АБДУЛЛАЕВ,
Казах ССР-ниң Күрпилан даргазы.

ЭКИ АЖЫЛ ОРУК АЖЫДАР

Буян Хөлбең 1977 чылда Арыг-Үзүү ортумак школазын дооскаш, шериг хүлээлгезин эрттиргеш келгеш, 1980 чылда Ийи-Тал суурга механизаторлар курузун дооскан. Трактор башкарарының шынзылгазы-даа холда, ам ону чүгле эки ажыл-биле бадыткаары арткан. Баштай-ла ол суурда сиген белеткээр бригадага ажылдап эгелээн. Аныяк оолду бригадир Дадар-оол Чыртак хүлээп алгаш: — Ажыл берге, кижиниң эки-багайы оон көстүр чүве. Коргутпайн тур мен. Сактып ал — дээш, холун сунган. Ол хүн буянга уттундурбас. Бригадирниң сөстери сагыштан ыраваан. Ынчалза-даа ол бо ажылга анаа-ла дүш болуп кирбээн болгаш, өзүлүг мөзү-шынарын көргүзүптеринге бүзүреп турган. Кижилерниң бүзүрелин чаалап алыры ындыг-ла белен эвес.

Механизаторнуң ажылы улуг харысалгалыг. Сезоннарга киржиринден аңгыда, малчыннарга сиген, чарба, дус, хөмүр база чедирер. Эртен эрте турар, кежээ орайга чедер. Шыдамык-ла кижи шыдаар. Ажылдың ааңйы ындыг. Аныяк эрге хоочун механизаторлар Сентябрь Сандак-Доржу, Михаил Кечил-оол болгаш өскелерден арга-сүмени чугаалап, дузалаан. Хөйү хөйлеп, чону чоорган. Чүрекчир кижи болгаш ол баштайгы чылында-ла ажылының хыын тыва берген. Оон чоорту шалыпчыларның одуруунга кирген. 1985 чылда Москваже экскурсиялаар путевка-биле шаңнаткан. Оон аңгыда ВЛКСМ Тел Комитеди Ийи-Талдың шалыпчы механизаторун «Алдын маңгк» деп хөрек демдээ-биле шаңнаан. Мактал боду чедип келбес, ону харын кызыгы «күш-ажыл-биле чедип алыр. Шалыпчы кижи мен деп, ол кажан-даа көөргеттинмээн. Биче сеткилдиг кижи ындыг. Буян Болат-ооловичиниң эдилээнинге азжок каммыг. Тракторун камнавас, ой-шаанда септеп көрүп албас болза, ажыглаары берге. Буян Хөлбеңниң ажылдаарда удуртулга болдурар бир дүрүму ол. 1986 чылда ол кызымак ажылы дээш шаңнаткан. Румынияже экскурсиялап чораaш келген.

Буян Болат-ооловичиниң өг-бүлези найыралдыг, ажылчыны. Уругларының иези Анисия Хөлбең Кызылдың медицина училищезиниң сөөлгү курузунда өөренип турар. Оларның чурттап олурар бажыңы арыг-силиг. Буянның ада-иези база техника-биле холбашкан, чайызы-даа чолаачылар. Ынчангаш олар оглунуң сеткилинге таарыжыр мергежил шилип алганынга чоргаарланып чоруурлар.

Ирина БЮРБЮ.
Кызыл хоорай.

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

БАЙДАЛ НАРЫН АПАРГАН

КАИР. (СЭТА). Израильдиң эжелеп алганы, араб девискээрлерде байдал сөөлгү үеде коончуг чидиглеңген. Египеттиң найысылалындан дамчыдканы-биле алырга, бо неделяның баштайгы хүннеринден эгелээш, Газа секторда болгаш Иордан хемниң барыын эриинде эжелекчилерге удурланган хөделиишкиннер база катап кыптыгып үнген. Джамбалияда, Аш-Шатта палестин лагерьлерде болгаш Рафах, Хан-Юнис хоорайларда хөй кижилиг удурланыышкын чыскаалдары удаа-дараа боол турар. Эжелекчилер ол чыскаалдарны таралыр ойладырын кызыткан, ындыг болзажок чыскаалдың киржикчилери даштар-биле дажап турган, күштүг удурланыышкынны кылган. Интервентилер чыскаалганнарны боолап, оларның аразынче карак чажы төгүлдүрер гранаталарны октаан. Элээн хөй кижи балыглаңган.

Шериг кезектери полицейжилер-биле кады удурланыышкын чыскаалының киржикчилерин кадыг-дошкуну-биле базып турар. Будун-будун суурларны үрегдеп, сезиг алган кижилерин тудуп, бажыңнап турар. Чамдык чурттакчылыг черлерде комендант шактарын чарлаан.

Социалистиг Югославияның найысылалы Белград — чурттуң политиктиг, экономиктиг болгаш культурлуг төвү. Найысылалдың ажылчы чону Югославияның Коммунистер эвилелиниң XIII съездизиниң шиитпирлерин боттандырарынга тэлептиг үлүүн киирип турар.

Белград төрелдешкен хоорайы болур Москва-биле шагдан бээр найыралчы харылзааны тудуп турар. Фашизмге удур демисел үезинде тургустунган ол найырал амгы үеде улам быжыгып турар.

ЧУРУКТА: революция шөлүнде күрүне эрге-чагыргазының дээди органы болур ЮСФР-ниң Скупщиназының бажыңы.

СЭТА-ның фотозу.

ҮНЕЛЕП КӨРГЕН

ГАВАНА. (СЭТА). КНО-нуң кижиниң эргелериниң талазы-биле комиссиязының 44-кү сессиязынга «Кубада кижиниң эргелерин үреп турарының таварылгаларын буруу шаккан Кубага удур резолюцияны хүлээп алырын оралдашкан америк делегацияның оралдажыышкыннарының буурап дүшкенин республиканың даштыкы херектер министриниң бирги оралакчызы Хосе Рауль Виера делегей аренезынга Кубаның маргыш чок тиилелгези кылдыр үнелеп көрген.

Кубаның телевидениезин дамчыштыр чүве чугаалап тура, Кубага удур америк сүлчээниң буурап дүжеринге Латын Американың чурттарының талазындан деткимче арганы берген деп, Хосе Рауль Виера онзалап айыткан. АКШ-тың Кубага удур резолюциязының төлевилелинге харыы кылдыр Колумбия, Мексика, Перу болгаш Аргентина КНО-нуң комиссиязының удуртулгазын Кубаже баарынче болгаш үк чуртта кижиниң эргезиниң талазы-биле херек кырында байдалды таныжып көөрүнче чалап турар резолюцияны саналдаан.

ПРЕЗИДЕНТИГЕ КАТАП СОҢГУТКАН

ДЖАКАРТА (СЭТА). Чоокта чаа болган улустуң консультативтиг сессиязынга Сухарто Индонезияның президентизинге беш чыл хуусаада база катап соңгуткан. Президентиниң эрге-дужаалынга ол чүгле чаңгыс кандидатура кылдыр киирген.

Халажылгада генерал Сухарто ам чээрби чыл дургузунда чуртту баштап турар. Чурттуң хамаарышпас чоруу дээш ол идепкейлиг демисежип келген болгаш демисежип-даа турар.

Индонезия сөөлгү чылдарда экономика болгаш политике талаларынга улуг чедиишкиннерни чедип ап турар. Кажан-даа каттышпас дээш шимчээшкинге оон аадар-ады бедээн. Индонезия делегей харылзааларынга чептүг чорук, Мурнуу-Чөөн Азияга аараатыг четпес чок зонаны тургузар дээш туржуп турар.

Президент Сухарто 1921 чылда төп Явада Седаю-Годеанга төрүттүнген. Ол тайбың болгаш айыыл чок чорук дээш, делегейге улам чептүг экономиктиг харылзаалар дээш туржуп турар.

ПАНАМАДА БОЛУУШКУННАР

ГАВАНА. (СЭТА). Панама каналының зоназында Вашингтоннуң чорудуп турар шериг өөредилгезин АКШ-тың Панамаже халдап кирериниң эгези кылдыр ол чурттуң даштыкы херектер министри Хорхе Абадиа Ариас үнелеп көрген. Панаманың найысылалынга болган парлалга конференциязынга чүве чугаалап тура, ол шериг өөредилгезин Каттышкан Штаттар Панаманың чазаа-биле баштай кандыг-даа консультацияларчок чорудуп турар деп, ол медеглээн.

Шериг өөредилгезин эгелээриниң дугайында Вашингтоннуң дужаалы океаннар аразының каналының дугайында Панама-америк керээлери каржызы-биле үрээни болур. Төп Америкада ол республикаге удур АКШ-тың үк хөделиишкиниин кара туразында агрессия кылдыр, Панаманың девискээринге америк шериглерни тургузарынче угланган Панаманың чазаанга удур агрессии түлгедиглерниң сөөлгү кезээ кылдыр үнелеп көөр ужурлуг.

Даштыкы агентилелдерниң дыңнадып турары-биле алырга, Панаманың найысылалынга АКШ-тың элчин чериниң деткимчези-биле реакцылыг күштерниң кыткып үндүргени чазакка удур чыскаалды полиция тарады ойлаткан. Амгы үеде Панаманың чазаа ол чуртка удур Вашингтоннуң агрессиязының сөөлгү үеде хөлчок күштели бергени-биле холбаштыр АКШ-биле дипломаттыг харылзааларны үзүп болурунуң дугайын чугаалажып көрүп турар.

БИСТИҢ ИНЭЭВИС БАР

Эргим редакция! «Саар инээм чүге чогул?» деп материалга хамаарыштыр бижип ор мен. Бистиң Бүрен-Аксы суурда чурттакчыларның хой кезии инектиг. Малды тударга кижи тодуг бай-шыдалдыг чурттаар. Кежээ, кызымак болза-ла мал тудары берге эвес. Уруглары ажылга өөредирде база эптиг.

Суурувус мал, инек тударынга таарымчалыг. Оор-суук-даа чок, магалыг ийин. Бистиң өг-бүлевис инек малывыстан сүттү ижип, эътти чип турар бис, ол ышкаш дагаавыс база бар. Херек болза, эът планынга киирипштир дужаагаш акша-төгерикти ап, оон ынаа картофельди, ногаа аймаан чылдың тарып тур бис. Уругларым ачазы-биле өглеңгенден бээр мал-маганны тудуп келген бис. Ийи саар инектиг болза садарынга, сүдүнге, эъдинге-даа чедер чүве. Чайын сигенни келээ кезер бис. Уругларывыс дузалажыр. Мактаныл-даа эвес, черле мал-маганныг болурга эки-дир.

Бисте мал тутпайн турар улус база бар. Ол дээрге, бир талазында, чалгаа чорук-тур ийин. Бисте мал азырап тударынга дыка-ла таарымчалыг. Ол хиреде чамдык өг-бүлелер мал-маган чок болурга чүү дээр боор ону.

Ольга ХУУРАК.
Каа-Хем район.

«Э Л-А Л Т А Й»

Даг-Алтай автономнуг областың Чогаалчылар эвилели «Эл-Алтай» деп аттыг литературауран-чечен альманагын үндүрүп эгелээн. Эл-Алтай дээрге, тыва дылче очулдурарга Алтай чон дээн утканыг сөс. Альманахтың бирги номеры 1987 чылдың төнчүзүнде чырыкче үнген.

В. Куртовтуң очулдурганы В. Распутинниң «Өрт» деп тоожузу-биле альманахты ажыткан. Сураглыг алтай шүлүкчү Борис Укачинниң «Эки үелер келди» деп шүлүү, Василий Тоеновтуң «Бызыг дазылдар» деп очерги ында парлаан.

Алтай совет литературада В. И. Ленинниң овур-хевирин баштай көргүскен шүлүкчү П. А. Чагат-Строевтуң төрүттүнгеннинден бээр 100 чыл болган оюн эрткен чылын Даг-Алтайга калбаа-биле демдеглеп эрттирген. Альманахта ооң «Ойрот-Маадыр» деп Ленин дугайында шүлүглелин парлаан. Тыва номчукчуларга билдингир чогаалчы Бронтой Бедюровтуң адазы шүлүкчү Чаңгаа Бедюровтуң Ада-чурттуң Улуг дайынының үезинде бижээн шүлүктерин «Оңгуга бижиттинген одуруглар» деп эгениң адаанда парлаан.

Альманахта Тыва дугайында материалдар бары солун. Шүлүкчү Аржан Адаров Мөңгүн-Тайга районга болуп эрткен алтай, тыва литератураларының хүннериниң дугайында сактыышкынын «Мөңгүн черде хавалар» деп чүүлүнде бижип турар. Даг-Алтай болгаш Тываның чурукчуларының чогаадыкчы харылзааларының дугайында бижээн уран чүүл эртемнериниң кандидады В. Эдоковтуң «Наадымның үелери» деп чүүлү база бар.

Борис КУЖУГЕТ.

КЫМ-ДАА, ЧҮҮ-ДАА УТТУНДУРБААН

1925 чыл. Белоруссияның Гомель облазының Жлобинск районунуң Майское деп суурунга «Коммуналар эртеми» кадээ ажыл-агый артелин организастааны дээш мээң ачам —Иван Иванович Принцев кулактарга өлүрткен.

Улуг Октябрьның 70 чыл болган оюнуң мурнуу чарыында ол бүгүнүң дугайын СЭКП Төп Комитединче бижээн кижи мен. Ачам Совет эрге-чагырганың херээ дээш демисежип чорааш кулактарның боозунуң огундан өлген болганда, ооң тураскаалын меңгежидип каарын дилээн мен.

А бо чылдың январьның эгезинде улус депутаттарының Жлобинск район Совединиң күүскомунуң даргазы Эш Филипповтуң ат сөлганы албан бижиин алдым. Мээң ачамга тураскаалды тургускан болгаш суурнуң бир кудумчузун ооң ады-биле адаан дугайында дыңнаткан бояду.

Ачамның өлүрткениниң соонда 63 чыл эрткенде ооң тураскаалын ынчаар меңгежиткен. Бо чорук бистиң өгбүлевиске аажок улуг өөрүшкү, уттундурбас болуушкун болуп арткан. Совет эрге-чагырганың болгаш партияның ачызында кым-даа, чүү-даа уттундурбас деп чүве бо-дур.

Иван ПРИНЦЕВ.
Кызыл хоорай.

ДЫШТАНЫЛГА КЕЖЭЭЗИ

«Чедурваа» совхозтуң Культура бажыңынга бүгү чүве белен турган. Чечен чугааларны, үлегер доктарны, агиткварттираларның хана солуннарын хеналар долдур азыпкан. Аъш-чем делгээр столдарны таарыштыр салган, тыва, орус ырларның аялгалары куттулуп турган.

Суурда чеди агиткварттира шупту кежээге киришкен болгаш боттарының белеткээни аъш-чемин делгепкен. «Хоочуннар столу» кижиниң кичээнгейин дораан алыр. Хоочуннар хамыкты мурнай четкилеп кээп, делгелгезин дегериип салган, келген чонга изиг шайын, кадык, быштаан кудуп сунган, идепкейлиг-ле турганнар. Каас, чараш кылдыр кеттинипкен чоннуң ындазында хөглүүн, каткылыг, оюн-баштактыг, омакшылдыын чүү дээр. Тыва торгу тоннарның аныяк кыстар бодунуң ээлчээнде база-ла аяк шайын куткан, ээлдек, ээлгир чоруп турганнар.

Сезен харлыг Чечен Казайлык, хоочуннар Кензин Ызыгуур, Маадыр-ие, хоочун малчын Өнермаа Сувандии олар солун сактыышкыннарын чыылганнарга чугаалап берген. Ол ышкаш кежээниң бирги кезээнде хоочуннар аныяк салгалга бурунгуларының эки чаңчылдарын, байырлалдарда арага ишпес, ону аъш-чем-биле дойлап эрттирип чорааның, оюн-тоглаазын сонуургаткан. Чыылганнар амзы-бүрү сюннар ойнап киришкен. Ол оюннарбиле чергелештир бег кагар, дүрген чугаа, тывызык дээш оюннар улажып-ла турган. Ол аразында херээженнер чөвүлелиниң даргазы Любовь Дугар-оол баштаан комиссия аъш-чем делгээн столдарны эргип четтигипкен. Делгелгениң түңнелин үндүрүптерге, чон сонуургаан чемнерин садып чип, шилип ап турганнар. Эң эки, амдапныг чем-аъшты белеткээни дээш хоочуннар бирги черни алгаш, мактал бижик-биле шаңнаткан. Ийиги, үшкү черлерни № 7, № 3 агитквартиралар үлешкен. Хоочуннар Чечен Кавайлык, Дензин Ызыгуур, Өнермаа Сувандии, Күнзеңмаа Деңгүр, Мария Матсыл олар чем делгелгезинге идепкейлиг киришкеш, тустузунда шаңналдарны алганнар.

Хана солун делгелгезиниң түңнели элээн солун болган: амаа баштактар, үлегер домактар болгаш агитквартираның ажыл-херектерин чырыдып бижээн, чараштыр чуруп, парлаан солуннар хөй болган. Эң эки үндүрүлгелиг хана солун Ч. Долзат даргалаан № 7 агитквартираның болган. № 3 база 4 агитквартираларының солуннары база мактаткан.

Ниитизи-биле бо дыштанылга кежээзин организастааны үлегерлиг болуп, чоннуң амаа киришкенин комиссия эки деп демдеглээн.

Сүүрге болуп эртип турар темалыг кежээлерде бо дыштаныыга кежээзи эң хөй кижи киржикчилиг, солун, организастыг болган.

Адыва МАСКЫР,
күш-ажылдың хоочуну.
Тес-Хем район.

Шыдыраа университеди

КАРО-КАННЫҢ КАМГАЛАЛЫ

Эрткен шыдыраа кичээлинге амгы эге кештер дугайында чугаалашкан болгай бис. Ону база катап демдеглезе ажырбас боор. Чүге дизе эге кеш бүрүзүнде чаа-чаа идеялар, кажар кештер, планнар тургустунуп келир. Харын-даа бода бүрүзү «бодунуң туружун» тып алыр.

Ойнакчы кижи мооң мурнунда ойнап турган эге кештерин сактып, эки ойнаар эге кежүн шилип алыр. Кажар ойнаар кижи бодаларын халаска берип турбаш, атаканы күштелдирип, бодунуң туружун быжыглап алыр. Ол дугайында М. Чигорин мынчаар бижээн: «Оюн үезинде кайда кошкак халдаашкын турар болдур, ол талазы көрүп олургаш, кужумну будуу мөөңнеп алгаш, ооң соонда халдап кирер чаңчылдыг кижи мен».

Амгы үеде ойнап турар кижи эге кештерин шилип алыры кол сорулга. Эге кештер оюннуң ортаа үезинде (миттельшпиль) эки туруштуг болурунга чедирер. Сөөлгү үеде шыдыраа мастерлери оюннуң эге кештеринде кандыг чедишкиннерни чедип алганыл деп айтырыг тургустунуп келир. 1987 чылда зоналар аразынга болуп эртип турган маргылдааларның салгыгларын сайгарып көөрге, шыдыраачыларның техниказы бедик болуп турары-биле кошкак кештер эвээш таварышкылаар. Чижээ: каттышкан оолдар, кошкак туруш дээн ышкаш. А. Каро-Канның камгалалынга дыынмайн баар таварылгалар бар. Ынчангаш Каро-Каннын камгалалының дугайында чугааны эгелээр-дир бис.

Эге кештери: 1. е4 с6 2. d4 d5.

Эрткен чүс чылда Каро болгаш Канн деп ийи шыдыраачының ады-биле Каро-Канн камгалалы тывылган. Ооң бээр ол камгалал өчүрүкче үнгени. Ынчалза-даа ол камгалалдың үнелели элээн каш катап өскерлип турган. Чамдык шыдыраачылар кара тала кошкак кештер кылбас деп турган. Ынчангаш ол камгалал «хөй халдаашкынга» быжыг туруштуг болу бээр.

Майлс —Юсупов (Монпелье, 1985 чыл) Каро-Канның камгалалы.

1. е4 с6. 2. с4 d5 3. еd сd. 4. d4 Кf6 5. Кс3 Кс6. 6. сg5 се6. (Хайыы кештерни кылып турган үдурланыкчылар Каро-Канның камгалалының бир хевиринге келгеннер. Кара тала ноян талазын хегжүдеринге делашпайн, ферзь талазында бодаларны үндүрүп дүрген хегжүдерин алгаш с4-те оолче халдап эгелээн 7. сf6 gf7!?

Эге кештерниң энциклопедия номунда безин бижиттинмээн, чаа кешту кылган. Кара таланың оолдарының туруштары бексыраза-даа шиитпирлиг рольду ойнап шыдавас, а «g» шугумда талазынче шеап халдаашкын туруштуг байдалын экижидип турар! 8. ф12 фа5 9. с5

Кара тала ооду былаап алыр деп турда ак тала хемчегин ап эгелээн. 9... 0-0-0. 10. се5!! (10. g3 кешче кичээнгейни хаара туткан. Чүге дизе кара тала «g» шугумну эжелеп берген. (10... Лg8. 11. f4! с6 12. ф12 Кв4). Он ийиги кеште ак тала тевезин с6 аътка орнаар турган. Ам теве ак талага артык чүктешки болу берген, а аът хөй шүүдел кылыр ужурга таварышкан:

Ф:а5 азы Кd3+! шалаарга айыылдыг! 13. Лd1 Сf5. 14. а3 Кс2+ 15. Кpd2 Се4 16. Кре2 Лg2 17. ф:4К:d4 18. фd3+f5 19. Сd3 К:е2 20. С:е2 С:f4+ 21. Кре1 d4! 22. Сf3 d:с3 23. Лd8+Кр:d8 24. фg2 с:е2+ Ак тала дүжүп берген.

Олимпиаданың дөрткү туру (диаграмма № 1)

(диаграмма № 2)

Бо ийи чижек маргылдааларга болуп турган оюндан алдынган. Кайызынга-даа ак тала эгелээш удуп алыр. Силерниң чогаалдарыңарны манаа тур бис, эргим номчукчу!

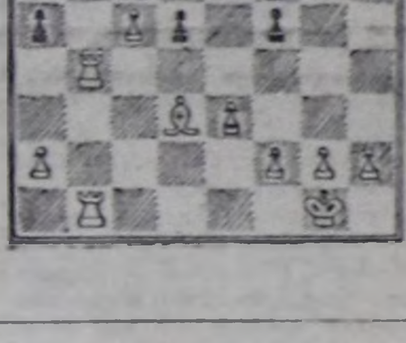

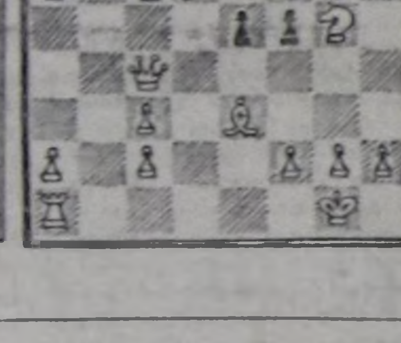

ЧУРУКЧУ ИЗЗАТ КЛЫЧЕВ

ССРЭ-ниң Улустуң чурукчузу Иззат Клычевтиң хөй-хөй ажылының аразында сагыш-сеткилинден бердингени эң ынак ажылы бар.

— Уран чурулгага хандыкшылым ачамның туудаа библиотеказында эргн номнарны ажып көрүп турганымдан эгелээн. Кандыг-ла-бир нерын анзы-бүрү хээлер ышкаш араб үжүктер-биле парлап бижип каан номнарның арыннарын катап-катап ажып көөрүнге ынак турдум. Ол-ла элдеп-ээзин дүрзүлер ышкаш үжүктерни шиңгээдип-алырын оралдажып турган мен. Ол-ла дүрзүлерни баштай элезинге шывык ужу-биле чуруп тургаш, ооң соонда керандаштар-биле шийып турдум. Оон чоорту шору апарган мен — деп, И. Клычев чугаалап турар.

Езулуг чурукчу болуп, мергежилдиң бедиинге чедир И. Клычев узун болгаш берге орукту эрткен. Фашистер-биле дайын эгелээрге, ол бийирин салып кааш, солдат болу берген. Дайылдажып тургаш, ол балыглаткан. Дайынчы орденнер болгаш медальдар-биле шаңнаткылаан. Оон дайынчы оруу бүүрел дүшкен Берлинге барып төнген.

А ооң соонда Ленинградтың И. Е. Репин аттыг уран чурулга, скульптура болгаш архитектура институдунга өөренип турган болгаш орус база делегей уран чүүлүнүң улуг мастерлериниң кайгамчык чогаалдары-биле танышкан.

Ол ам үжен ажыг чылдар дургузунда төрээн Туркменистанынга болгаш ооң кижилеринге ынакшылы сиңникке кайгамчык чуруктары-биле көрүкчүлерниң сеткил-чүрээн хөйнүктүрүп келген. Ооң чуруулан чуруктарының маадырлары — Каракум каналының тудугжулары болгаш малчыннар, хевер ажаакчылары болгаш геологтар, хевис аргыкчылары болгаш эртемденнер. Республиканы эргип-кезип чоруп тургаш, ол маадырлары-биле бо-ла ужуражы бээр. Оларның сагыш-сеткилин, кандыг байдалда ажылдап турарын ол эки билир. Ынчангаш ооң чамдык ажылдарының аттары мындыг: «Каракумнуң элезининде», «Чаа байлак-тывыыш черин», «Хөй кыргыкчылары», «Эзн черде геологтар» болгаш оон-даа өске.

Туркмен чурукчунуң чуруан чуруктарын дыка хөй чурттарның улустары билир. Ооң чуруан чуруктарын Польшага, Индияга, ГДР-ге болгаш Анголага делгеп көргүскен. Ол чурукчунуң «холунуң ужуун» Чехословакияда, Францияда, Афганистанда, Венгрияда, АКШ-та болгаш Канадада уран чурулгага ынакчылар эки таныыр.

И. Клычевтиң чуруан чуруктарында национал хевиршиилер бар. Ооң ажылдарында улусчу урен чүүлдүң ченчылдары сиңникен. Ол чаңчылдарны чурукчу чаа темалар болгаш чаа маадырларбиле улам байыткан.

Чурукчунуң чогаадыкчы ажылдары — ол дээрге төрээн Туркменистанының тоогу демдеглелдери-дир. «Эң эки үвүг-хүү дээш» деп улуг чуруун ол 20 чылдар үезинде аныяк республиказын камгалаар дээш басмачы дээрбечилерге болгаш ак гвардейжилерге удур хайнып үнген ажылчыннарның болгаш тараачыннарның эрес-дидим демиселинге тураскааткан. Коллективизация болгаш колхоз тургузуушкунунуң томазын «Эгези» деп чуруунда көргүскен. Чурукчу «Сугнуң оруу» болгаш «Өөрүшкүнүң хүнү» деп чуруктарында Каракумнуң ээн чыдар черлеринде сугнуң четкенин база ооң чечектелгенин тода, хамы уткалыг кылдыр көргүзүп турар.

Иззат Клычевтиң «Мээң Туркменим» деп чаңгыс ниити аттыг чуруктары чурттуң чурулгага урен чүүлүнде улуг болуушкун боор демдеглеттинген. Ында мастерниң сурагжаан мындыг ажылдары кирген: «Хөй кыргыкчылары», «Тоолчургу чугаа», «Ээн чер», «Мен болгаш мээн аалым».

Ол ажылдар дээрге чурукчунуң чер-чуртунуң төөгүзүн тургузуп турар кижилерниң, чонунуң күш-ажылчы хүннериниң ырлары-дыр. Оларның өөрүшкү болгаш чырык чаагай одалдарының дугайында ... кил дойлуушкунунуң ... ырызы-дыр. Ол бөлүк ажылдары дээш ССРЭ-ниң Күрүне шаңналын туркмен чурукчуларының аразындан Иззат Клычевке бир дугаарында тывыскан.

Ооң кайгамчык талантызы портреттер чурууруңдан эң тода көстүп турар. Ооң ажылдарында лириктиг уян, чымчак сеткил хайныгылышкыны сиңникен. Иззат Клычевтиң уруунуң портреди «Лала» болгаш национал культураның база урен чүүлдүң сураглыг ажылдакчылары Берды Кербебаевтиң, Хыдыр Дерьяевтиң, Базар Амановтуң, Каюм Тангрыкулиевтиң болгаш өскелерниң-даа портреттери ындыг уян, чымчак лириктиг.

Чоокку үеде Иззат Клычев чаа кайгамчык ажылы-биле көрүкчүлерниң сеткилин база өөрткен. Ооң «Аас-кежик» деп ажылы национал хевири болгаш өөн-шинчизи-биле бир онзагай кылдыр тургустунган. Ында уругларын тудуп алган келер каас-шиниктиг болгаш не болур чоруктуң гимнизи—амыдырал-чуртталганың болгаш меңгежирелдиң символу боол көстүп турар.

Батыр ХАЛЛИЕВ,
ПМА-ның корр.

Эргим Мергелдей!

Бистиң районнуң пассажирлер агыжылгазын, эмчи болгаш аъш-чем хандырылгазын хорыылап турар албан черлериниң ажылында чедишкиннер-биле чергелештир четпестер ам-даа бар-дыр. Ааже чижек кылдыр бо чылдың январь 8-тиң хүнүнде таварышканым болуушкуннар дугайын бижип көрейн.

«БАЧЫТТЫГ ХҮН»

Эртенгиниң 8 шак үези. Чывар соок өзекти өттүр шеап турар деп болур. Чырва-бажы суурнуң аъш-чем садыының чанында бөкперлешкен улустуң хөйүн чүү дээр. Чүге-ле чыгпы берген чон боор деп сонуургаарыңар чадавас. Эртенгиниң 7 шак 30 минута турда, Чадаанадан үнер Чыргакы автобузун манаан пассажирлер-дир ийин. Уруг-дарыым эдертиен чамдык кижилер соокка шыдашпайн, аъш-чем магазининче сыңмарлашкан. Кудумчуда арткан өске кижилер буттарын тепсеңнээн, чаактарын нугугулаан, доңмазының аргазын дилеп шошкуулаан турлар. Автобус келир шегындан 1 шак 30 минута озалдады. Чыргакы четкеш, 11 шак чедип турда келди. Озалдаар таварылгалар чаңгыс удаа эвес боол турарын сыларге дыңнадып каайн, хүндүлүг Мергелдей. Ол хамаанчок шуут келбейн баар таварылгалар эвээш эвес.

Чадаана хоорайга дүъш үезинде келдивис. Дүштеки чем чип аары-биле, автовокзал чанында столоваяга келдим. Оочурда-даа, столдарда чемненип олурар кижилердаа шупту-ла дөштүкы хептерн-биле. Чем садып алгаш, хостуг стол дилеп чорааш, столовая ажылчыны аныяк уругнуң аштап турганы столунга чемнеримни салып турумда, мени чемелеп эгеледи:

— Аяк-савалар чуур черже чүге дажыглап чедирбес улус силер?

— Мээң аяк-савам эвестир, дүңмам. Чедирбейн каапкан улуска чугаалаар тургандыр ийин — дээш, бөрт салыр чер тыппайн, соңга караанга бөргүм салып каарымга, улам-на ажына берди:

— Чүге соңга караанга бөргүңер салдыңар!! Силерниң бөрт салыр черинер эвес-тир ол. Сандай кырынга салып алыңар.

Шынында сандай кырынга база бөрт салзын диээн болгай. Тон уштур черниң ажылдавайн турарының хараазыбиле бурүү чок черге аныя кыстың чемелээшкинин база дыңнадым.

Столовая чемниниң шынары багай, соок. Щи биле тараадан кылган гарнирден өске чиптер чем чок. Столоваяның эргелекчизинге хомудалдарым илередиримге:

— Тон азар черге ийи кижи ажылдадып каарывыска, каапкаш чоруй барган. Ажылдаар кижи чок — деп харыы берди.

Сеткилимге чедир тоттур чемненмээнимден хоорайның төвүнде столовайдан эки чемнемин алыр сорулга-биле үнүп келдим. Хоорайның кудумчу автобузун манаан — сураг. Эрги аарыы-ла кирген боор, бир шак хире болгаш келди. Олурупкаш, аалчылар бажыңының адаанда столоваяга келдим. Кижилер эвээш. Удатпайн щи болгаш котлета садып алдым. Чемненип кирииптер дээш щиниң бүлгай бээримге, кара кайгамчык элдептиг чүве! Кырында таракан эштип тур-ла! Ол чемни кассирге көргүстүм. «Таракан хоранап чадап каан саңэпидстанцияның багай ажылы-дыр» деп харыылады. Мынчу дедир дужаапкаш, котлетаны безин чип чадап каан мен, соок, амдан чок. Та чүүден кылган чем чүве, «котлета» эвес. Шак ынчаар хоорайның ийи столовазындан тоттур чемненир арга чок болганымдан хөлчок-ла хомудадым.

Кол-ла чорук эмчилеп келген болганымда, дүъш соолундан эгелеп эмнелгеге бардым.

— Думчук, боостаа эмчизинге кирейн. Мээң карточкам тып берем — деп, дилээримге, тыпкаш:

— Баштай бо эмчилерни шуптузун эртип алгаш, думчук, боостаа эмчизинге кирер сен —дээш, саазын ап берди. Кирер эмчилерим саныарымга, он чыгыы. Чүгле рентгенге оочурлап кирип турумдала, автобузум чорууп шагы чеде берди. Чоруптум. Эрткен чылдың декабрь айда база бүгү эмчилерни эрткен кижи болгай мен. Чүгле чыл солушкан боордан башка ай четкен эвес, катап эртер апарган элдеп чүве!? Чорукхерээм чогувайн, бүдүн хүн иштинде «аан-чорук» кылып чорааным сактып келгеш ол хүн чорук чорбас ужурлуг «бачыттыг хүнүм» турган-дыр аа деп бодай бээр мен.

Валентин ДОНГАК.

СИИЛЕҢ АДА

Эргим номчукчу, мен мындыг үлегер чугааны, тывызындаа болур-ла ыйнаан, ону боттарыңар-ла ооарып көрүңер, сагындырар бодап олур мен. Чон ортузунда шагда-ла нептерей берген, улуг угааныг өгбелерниң чечен-мерген чугаазын чоп биске угаады берди деп бодай бербеңер. «Кижи ээрэни иштинде»— дижир ышкажык бис. Шынап-ла, ындыг: улус мурнунга ап чоруур аажы-чаңы кижизиг, кеткен хеви өскелерден ылгалдыг, харын-даа эртем-билии безин кымдан-даа ажыг кижилер чоруур. Оларны даштындан көргеш, магадаар, харын-даа арыг сеткилден адаргаар ышкажык бис. Кара сагыштыг эвес, чогум-на ындыг болуксааштың адааргаар аан. Ой, кижи угааны чежемейниң-даа оңкур, чүге болза-даа, чазып чорууруңус хөй. Кижиниң үнелээрде чүгле даштыкы хевиринден эвес, иштики делегейинче хандыр баңылаары чугула. Өскелерни сургаантыткан чорууру, бодун улуг кердүнер, билиирген кижилер чеже-даа бодун эки кижи кылдыр ап чорза, олар демей-ле көстү бээрлер. Ындыгларның сагыжы кара хузум ышкаш, чанында олурган эш-өөрүнге чүгле багайны күзээр, кижи сеткил мырыңай чок болгулаар. Ийи, үш, харын-даа дөрт кадайдан чарылган, сөөгү, башкы кадайларында өскүс каапкан ажы-төлүн бодаар сеткил оларда чок.

Боттарын езулуг кижилер кылдыр чон караанга ап чорууур, херек кырында ишти ирик кижилерни сойгалаары Мергелдей мээң херээм. Ынчангаш номчукчулар менче ургулчу чагаа бижип бээрлер. Шак ындыг, дашты каас, ишти ирик кижи дугайында чагааны Чөөн-Хемчиктен алдым. Амдыызында Чыргакы суурда чурттап олурар Эртине Машпак-оолович Куулар дугайы болдур эвеспе.

Э. Кууларның эрткен амыдыралынче хөгий көрүптээлиңер. Дөрт чыл бурунгаар чаңгыс чер чурттажы кырган ирейниң инээн оорлаан. Оор кижиниң оруу муңгаш ышкажык. Оозу дээш ол кеземче херээнге онаашкан. Ийи чыл хире колонияга чораш, чедип келген. Өг-бүлезинге чедип кээп, ажылдаан болуп, элээн каш чыл чурттаан. Алган кадайындан ажы-төлдүг дээрзин чугаалап каалыңар. Оон ол бир-ле катап, чер кезип улчуп чорааш, Хайыраан суурда чолаачы уругга дужа бергеш, ажы-төлүн, алган кадайын алгырты каапкаш, чаа чурттааганы туда берген.

Ооң дүшкен уруу база ажытөлдүг бот ие. Амыдырал-ла ыйнаан, Эртинениң аксы-сөзүнге бүзүреп, аал кеэзэн улчумалды ол хүлээп ап, чуртталгазын туда берген.

Хат-салгын ышкаш сиилең, чаңгыс черге олура албас улчумалды өртеп-баглаар-даа болза, хоржок дээрзин бот не кужур кайын билген деп. Ол бир катап чер чорааш кээрге, Эртинези-даа чок, машина башкарар эргезиниң документизи база не чок барган. Каразааш гаражка келирге, машиназын билдиниес кижи муна берген болган. Эртине кадайының машиназын гараждан оорлап мунупкаш, ээрик шаап тура туттурган. Барып-барып ээрин ашаанга машиназын берип каан дээш, чолаачының машина башкарар эргезин кезаан болгаш ол бөгүнге чедир чолаачылавайн турар.

Эртине ол-ла олчезин бажыынга кепбестеп, аштаан черге алды, тоткан чериинге тос тонуп чоруп каан. Чөөн-Хемчик районнуң суурларын кезип, чылыг булуң дилегзиниип чораан. Ол-ла ынчап чорааш, Чыргакы суурда база бир аныяк уругга дужуп, оон-биле ог-бүле тудуп аттыг болуп турар.

Эртинениң баштайгы кадайындан төрүттүнген уруглары адазын сурүп, соң ийиги кадайының бажыңынга келирлер. Ие кижи эрт баарлыг ажы-төлүн бодавас адының баштайгы кадайында уруглары чер кезип чоруп бээрге, соңгу кези ажаап-карактап олурар. А адазы дүште-даа чок сиилеңнеп чоруп берген.

Амыдыралга чүү-даа турар ыйнаан. Кижиден кижи чарылбас бе. Аажы-чаңы, сагыш-сеткили бот-бодунга таарышпайн баргаш, чамдык кижилер чарлы база бергилээр ышкажык. Олар ийи башка барза-даа адазы уруг-дарыын азыраар хүлээлгезин черле утпас. А бо Эртине ийи кадайдан чарлы бергеш, уругларынга алиментдаа төлеп көрбээн, ёзулуг бажы эттеннип барган.

Ам Эртине Кууларның эрээни иштинде кижи-дир деп түңнелге келиилиңер. Ол чаа кадай тып алырда, аажок ээлдек-эвилең кылдыр чаңнаар, а хүнү кээрге каапкаш баар.

ЧАСПАС АДЫГЖЫЛАР

Республиканың школачыларының боодалга маргылдаазынга 9 командадан шупту 72 школачы маргылдашкан. Бирги черни Кызылдың командазы алган. Ийиги болгаш үшкү черлерни Тес-Хемниң болгаш Бии-Хемниң төлээлекчилери ээлээн.

Оолдар аразынга бирги чер дээш маргылдаага Кызылдың төлээзи Т. Гуркин, ийиги, үшкү черлерни Бии-Хемден Бак-Кок, Кызылдан С. Чурупо олар ээлээннер. Уруглар аразынга Эрзинден Ч. Дажы, Бии-Хемден Ч. Серен, Улуг-Хемден О. Данзын олар шылгарааннар.

«Часпас адыгжы» деп херек демдээниң нормазын 6 кижи күүсеткен. Боодалга талазыбиле ГТО-нуң нормаларын 60 кижи, оон иштинде алдын демдекке—29 кижи күүсеткен.

Алексей ЕФИМОВ.

Редактор **В. С. ШАРАВИИ.**

Кино

МАРТ 13-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: **«С чертями не шутят»** 12.20, **«Джек Восьмёркин — «американец»** 9.30, 14.00, 16.50, 19.40, бичии залга: **«Безумно влюблен»** 10.00, 12.00, 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: **«Киносборник»** 9.30, 11.00, **«Повесть о настоящем человеке»** 13.00, **«Десять негритят»** 15.00, 17.40, 20.20 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: **«Сказка о прекрасной Айсулу»** 11.00, 13.00, **«Короткое замыкание»** 15.00, 17.00, 19.00, (узаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: **Киносборник** 10.00, **«Новые сказки Шехерезады»** 11.10, 13.50, 16.30, 19.10 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: **К-6 «Стрелы Робин Гуда»** 14.00, **«Должники смерти»** 15.40, 17.30 шактарда.

Агаар

Республиканга булуттап, аазыр, чагбас. Соңгу-барыын чүк углуг хаттыг дүргени секундада 7—12 метр. Дүне 17—22, чамдык черлерге 25—30 градус, хүндүс 1—6 градус соор, чамдык черлерге 0—5 градус чылыг болур.

Кызылга булуттап, аазыр, чагбас. Хаттыг хүжү ийи-тевында. Дүне 17—19, хүндүс 1—3 градус соор.

Автоорукчуларга чесгүрү 3—5 км. Дайгактаар.

Медицина талазы-биле алырга, ийиги бөлүкке хемаржыр таарымчалыг агаар болур. Базыышкын 16 градус чедир бадар, 2 градус чедир бедиир.

Телевидение

МАРТ 14-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

6.30—«120 минута». 8.35 — «Готвальд». Уран-чечен фильм. 4-кү сериязы — «Чоннуң хөй кезии дээш» (1946—1947 чч.)» 10.15 — Бут бөмбүүнүң долчулалы. 10.45 — «Далайда капитаннар». 11.25 — «Маналшкын». Музыкалыг композиция. 11.55—12.05 — Медээлер. 15.30 — Медээлер. 15.40 — Эде тургустунуушкун прожекторy. 15.50 — Мергежилди шилип тура. Нерюнгри хоорайның ОПТУ-зунун үлегеринге аар чүък чүдүрер автомобильдерниң чолаачы мергежилиниң дугайында. 16.20 — «Канчаш дыштанып турар бис». Иваново хоорайның чурттакчыларының хостуг шагын шын организастаар дугайында. 16.55 — «Уругларга дөмиг амытаннар дугайында». 17.25— Эртем-тайылбырлыг фильмниң баштайгы көргүзүү. 17.45 —Улус музыкаларының Бүгү-россия дечадазы. 18.10 — «Четтирдим Верный». Мульфильм. 18.20 — Док. фильм. 18.35— XIX бүгүэвилел парткомференциязынга уткуштур. «Партия комитеди болгаш эде тургустунуушкун». СЭКП Ульяновск обкомунун бирги секретары Ю. Г. Самсонов дамчыдылгага киржир. 19.20 — «Готвальд». Уран-чечен фильм. 4-кү сериязы — «Чоннуң хөй кезии дээш (1946—1947 чч.)». 21.00 —«Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожекторy. 21.45— Британиябиле ужуражыышкыннар. Телекөвүрүг: Москва — Лондон. 22.45 — Бут бөмбүүнүң долчулалы. 23.15 — 23.30 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35, 9.35 — Физика. 9 класс. Чартык дамчыдыкчыларны ажыглаары. 9.05 —Орус чугаа. 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга. А. Блок. «Он ийи». 10.35; 11.35 — Астрономия. 10 класс. Сылдыстар. 11.05 —Эртем-тайылбырлыг фильм. 12.05 — «КАИ инспекторуу». Уран-чечен фильм. 13.25 — «Сээң сонуургалдарың». Телефильмер. 14.15 — Медээлер. 14.25 — 15.50 — «Арын-нүүр». Беш сериялыг урен-чечен телефильм. 1-ги сериязы. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.10 — Уругларга фильм. 18.45 — «Бистиң аалчыларывыс». Совет-америк музыкалыг чогаал экспедициязының Тывада ажылының дугайында. 19.15— «Азия товуу». Үндүрүлгеде: Медээлер. «XIX Бүгү-эвилел парткомференциязынга уткуштур». «Хүннүң айтырыглары». 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — «Делегей панорамазы». 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожекторy. 21.45 —22.45 — «Иллюзион». Урен-чечен фильм «Дөртен Бир».

ҮШКҮ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

18.00 — Медээлер. 18.10 — «Совет Эвилелинге бараан боол тур мен!». 19.10 — «Даш хана артында». Абсленскиниң кижизиликчи-күш-ажыл колониязының назы четпээн кижизиттирикчилериниң болгаш ооң даргазы С. С. Мартиросян дугайында телефильм. 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». «Элчигенниң тоолу». (ЧССР).

Адресивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИҢ партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кадээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16 социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтериязының 3-43-41, солун келбейн баргында 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга эмазы. Тиражы 24637 экз. Солуннуң индекизи 54241

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы, Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 2777. ТС — 00708.

Тувинская республиканская библиотека им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттышыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 62 (13662) | 1988 чылдың март 15, вторник | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 3 кеп.

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ МОСКВАДАН ЧОРУПКАНЫ

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев ЮСФР-ниң Президиумунуң болгаш ЮКЭ ТК-ның Президиумунуң чалалаашкыны ёзугаар албан-бадыг аян-чорууну кылып марттың 14-те Москвадан Белградче чорупкан.

М. С. Горбачевту СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүннери В. И. Воротников, А. А. Громыко, Л. Н. Зайков, Е. К. Лигачев, В. П. Никонов, Н. И. Рыжков, Н. Н. Слюньков, М. С. Соломенцев, В. М. Чебриков, Э. А. Шеварднадзе, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидаттар П. Н. Демичев, В. И. Долгих, Г. П. Разумовский, Д. Т. Язов, СЭКП ТК-ның секретарьлары О. Д. Бакланов, А. П. Бирюкова, А. Ф. Добрынин, А. И. Лукьянов, СЭКП-ниң Төп Ревизия Комиссиязының даргазы И. В. Капитонов, өске-даа эштер Внуково аэродромга үдээннер.

Үдээннерниң аразынга ЮСФР-ниң ССРЭ-де хереттеринге тур бүзүреттирген Д. Лазич база турган.

(СЭТА).

ШИИТПИРЛЭЭРИНГЕ ДУЗАЛААР

КЫЗЫЛ. (СЭТА). Ак-Довурак хоорайда тудуп турар даараныр-трикотаж фабриказы баштайгы продукциязын бүдүрүп үндүрген. Чаа бүдүрүлгениң күчүзү автономнуг республиканың чурттакчыларының спортчу костюмнерге болгаш өске-даа трикотаж кылыглаларга хереглелин долузу-биле хандырып шыдаар аргалыг. Оон ыңай фабрика чугула социал айтырыгны — ол хоорайда турар «Тыва дагдүгү» комбинаттың дагжылаарының болгаш арыглакчыларының кадайларын, уругларын болгаш кыс дуңмаларын ажыл-биле хандырарын шиитпирлээринге дузалаар.

Үндезин реформаның оруу-биле

ЭКИ АЖЫЛДААР ДИЗЕ, ЭКИ ӨӨРЕНИР

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга уткуштур

Ажыл-агыйны башкарарының чаа экономиктиг аргазы-биле холбаштыр, кедээ ажылчыннарның экономиктиг, агротехниктиг болгаш зоотехниктиг өөредилгезин сөөлгү үеде элээн экижидип, орта сонуургал улгатканын демдеглээр херек. Эрткен чылын ниитизи-биле бистиң республикада 20 ажыг муң кедээ ажыл-ишчилер өөредилгениң янзы-бүрү хевирлеринге хаара туттунган турган. Районнарда агроүлетпүр каттыжыышкыннарының хамык-ла удуртукчулары, дээди база ортумак звенонуң специалистери, совхозтарның массалыг мергежилдиг кадрларының кол нүүрүзү өөренип турар. Экономиктиг аргаларның база бүдүрүлгениң мурнакчыларының шак-ол мергежилдерин ажылынга мал болгаш чер ажылынга дешкилдиг технологияны, эртемниң база техниканың мурнакчы дуржулгазын ажыглаарында чамдык чогумчалыг чүүлдер бар апарган. Ол бүгү ажылды бот-орулга-чарылга, коллектив кээрээзинге үндезилеп организастаан.

Шак бо хемчеглерниң түңнелинде өөредилгениң бүгү хевирлерин хынамчалыг организастаан коллективтер чамдык кыска үеде чедиишкиннерни чедип алган. «Кызыл тараачын» совхозта Г. П. Цыбинниң удуртканы трактор-хову бригадазының механизатор бүрүзү 30 муң ажыг рубльдиң продукциязын 1987 чылда бүдүрүп кылган. А оларның кожазы Шивилиг бригадазында ол көргүзүг 5 катап эвээш болган.

— Мында чажыт чүве чок. Коллектив кээрээзинче кирген, бистиң тараажының ажылынга хамаарылгазы шуут өскерилген. Черниң база техниканың ээзи-ле ээлери апарган бис. Мурнунда болза ону-мону кылыңар деп үстүнден хөй-ле айтыышкыннар бээр. Боттарының билир-ле, баш билип шиитпирлеп айтырыы эвээш боор чүве ийин — деп, Григорий Павлович чугаалап турар. Бир-тээ хамык техниканы база чүгле боттары харыылаар болганда, оларга артык кезектерни, кывар-чаар материалдарны камнаары илдең-не эки. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, көпеек бүрүзүн санап, ол чүнүң чылдагааны-биле өскээр баарын азы өгбүлениң бюджединге кирип кээрин, продукцияның бо-үнезинге салдарлыг болуруп баш удур-ла бодап, чарыгдалдарны бар-ла шаа-биле эвээжедирин хынамчалыг угаап турарлар.

«Кызыл тараачын» совхозтуң механизаторлары бот-орулга-чарылга, бригада кээрээзиниң дугайын шуут тускай өөренип турар. Эрткен кыжын ол талазы-биле кичээлдерни совхозтуң кол специалистери болгаш экономистери эрттирип турар. Аңаа чугаалажыр айтырыглар шуут-ла оларның боттарының ажылындан чижектер болуп турары солун. Оон аңгыда механизаторлар техниктиг билиин бедидип, экономиктиг өөрүнүң мурнакчы дуржулгазын, экономиканың айтырыгларын хандыр өөренип ап турар. Шак ындыг өөредилге чокта экономиканы башкарарының чаа системазын ёзугаар ажылдап шыдавас бис дээрзин механизаторлар билип турар. Эде тургустунуушкунунуң негелдези ындыг. «Кызыл тараачын» совхоз бо чылдан эгелеп, бот-орулга-чарылгаже шилчээн. А чер ажылы дээрге ооң экономиказының кол адыры.

Эрткен чылын кээрээ-биле ажылдааш, Таңдыда «Сосновское» дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйының малчыннары Кызылдың сүт заводунче 2170 тонна сүттү чорудукан. Бо үнелиг чемни сайгарарының планын 100 тоннага ажыр күүсеткен. Ук ажыл-агыйның төп фермазында селекция-уксааңжылга ажылын эртемге үндезилеп организастаан. Малды дову рацион-биле чемгерер, ажаалда-хайгаарал база эки. Сосновканың малчыннары диңмиг дензизи 7500 тонна малды дужааган, ол дээрге планынданда 1,2 хуу хөй. Олар шак ындыг түңнелдерни экономиканың айтырыглары-биле холбаа турган, зоовет-өөредилгениң ачызы-биле чедип алган дизе кандыг-даа хөредиг болбас. Бо чылын ук ферманың ажылчыннары боттарының билиг-мергежилин бедидип, организастыг өөренип турарлар. Бо коллективте бир инектен-не чылда 3000 килограмм сүт саап ап турарларның саны көвүдээн.

Экономиктиг чаа системаның ачызында база ону ыяк өөренип шиңгээдип ап турарындан Каа-Хемде СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг, Кызыл районнуң «Тиилелге», «Көк-Тей», Таңдыда С. Тока аттыг совхозтар болгаш өске-даа чамдык коллективтер эки түңнелдерни чедип ап турар. Бир эки чүве болза, Тыва АССР-ниң Агроүлетпүрнүркомунуң мал ажыл килдизиниң эгелээшкини-биле сүт-бараан фермаларында тускай өөредилгени эгелээн, ооң түңнели-биле саанчыларның аттестациязын эрттирип турар. Шак ындыг өөредилгени республиканың бүгү-ле фермаларынга организастаар.

Коллектив кээрээзинче кирерде, ооң алыс утказы чүл, совхозка база коллективке, тус-тус малчыннарга ажык-дузазы чүл дээрзин ыяк өөренип билип албаан шаанда, оон улуг ажык үнмес. А специалистер боттары өөренмишаан, бодуун ажылчыннарны өөредир ужурлуг. Бо болгаш өске-даа чүүлдерни барымдаалааш, Агроүлетпүрнүрком эрткен чылдың ноябрьда удуртукчу кадрларның, специалистерниң база ажылчыннарның өөредилгезин катап эгелээн. Удуртукчу кадрлар республикадан дашкаар билиг бедидериниң институттарын а база чоргулаан. Ам оларның сорулгазы болза, билип өөренип алган чүүлдерин боттарының ажыл-агыйларынга калбаа-биле ажыглаары болур.

Каа-Хем биле Улуг-Хем районнарының совхозтарында массалыг мергежилдиң кадрларын өөредири янзы-бүрү чылдагааннар-биле организастаттынмаан турган. Ам бо чылын база-ла ол четпестер барык олдуунда уламчылавышаан. Чер ажылында улусту өөредиринге үе ам-даа бар.

Бо чылдың январьда республиканың чамдык коллективтериниң — хойжу бригадаларының, сүт-бараан фермаларының удуртукчулары Агроүлетпүрнүң удуртур ажылдакчылар белеткээр школазынга кээп өөренген. Олар малчыннар ортузунга өөредилгени шуут-ла херек кырында организастаар, практиктиг улуг дузаны көргүзер ужурлуглар.

Ажыл-ишчилерниң практиктиг өөредилгезинге литератураны, программаларны, өөредиг материалдарын бар-ла шаа-биле тывыр херек. Эки ажылдаар дизе, эки өөренир. Үениң негелдези ындыг.

Николай МААДЫР-ООЛ,
«Шынның» штаттан дашкаар корр.

ХОЙЖУ ВИКТОР МАСПЫК-ООЛ

ЧУРУКТА: Улуг-Хем районда Жданов аттыг совхозтуң хойжузу Виктор Маспык-оол кыштаглаашкынны эки эрттирер дээш күженишкиннииг ажылдап турар. 420 хоюнуң шуптузу хурагганнапкан. Малының чаш төлүн шуптузун онча-менди алырынче кичээнгей салып, чемгерилге болгаш ажаалдазын малчыннар бо хүннерде күштелдирген.

Малчынның кадайы Долаана Маспык-оол ажык саманы Долаан Шоңбаана-биле 400 ажыг хураганны доруктуруп, чемгерип турарлар.

Бо малчын мал бажы өстүрериниң талазы-биле алган планын база бедиткен социалистиг хулээлгелерин чедиишкинниг боттандырар дээш кызымак ажылдап турарлар. Хойжу өг-бүле бот-орулга-чарылга-биле ажылдаарынче кирип, ажылдап алган орулгазын болгаш чарыгдалдарын санап, хүн бүрү түңнеп, ажыл-ижинге экономиктиг анализти кылырының айыын тып бар чорууллар.

Оңдар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Часкы тарылгага белеткел

ЭРТКЕН ЧАСТЫРЫГЛАРНЫ КАТАПТАВАС

Бистиң совхоз 1987 чылда бир гектардан-на ортумаа-биле 5,6 центнер тараа культураларын ажаап алган. Ол дээрге чүгле районда эвес, харын ниити республикада безин эң куду көргүзүгнүң бирээзи болган. Ооң чылдагааны чүдел? Хамыктың мурнунда — үрезинниң багайы. Бо дугайында районга база совхозка-даа болуп эрткилээн хуралдарга тараажылар база мен бодум шыңгыы шүгүмчүлелге таварышкан бис. Кандыг үрезинниг сен, ындыг дүжүттү алыр сен деп, мерген сөстерни уттупкан тургаңывыс ол бе? Частырыгга өөренир. Ынчангаш чаа чылдың дүжүдүнүң дугайын бодап тура, хамыктың мурнунда үрезинче, ооң шынарынче кол кичээнгейни угландырдывыс. Бо чылын 2000 гектарга янзы-бүрү тараа культураларын тарыыр бис. Ам 400 тонна үрезинниг бис, эрткен чылын бирги класстыг үрезин чок турган болза, бо чылын бирги класстыы безин бар. Черле шуптузу класстыг. Ону ам эки арыглаар, оон хорамнаар бис. Эрткен чылын үрезинниң чамдыызын удур арыглаан, ынчангаш шынары багай болган.

Чаагай дүжүттү алырының ийиги магадылалы — черни болбаазырадып кылыры болгай. Ынчангаш чайын 300 гектарны аңдарген, күзүн 700 гектарны белеткеп алган бис. Удур аңдарар черивис база хөй-дүр. Бо ажылче орай киргеш четтикпээнивис ол.

Эрткен чылын ажылды организастааны дыка четпес болган. Тараа тарып, ажаап алырынга чүгле чаңгыс бригада турган. Ол шын эвес болган, ажылды организастаарынга ол арга таарымча чок чорду. Ам ховуга кээрээлиг 17 звено ажылдаар. Ынча хөй коллектив-биле кээрээ чарары, оларга технологтуг карталарны тургузуп бээри бот-орулга-чарылгалыг даалгаларны ажылдап кылыры берге, хөй үе негеттинер-даа болза, оларны тургускан бис. Звено бүрүзүнге-ле бот-бодунга таарыжыр, сеткилин билир кижилер ажылдаар. Ажылга киржилгени кол барымдаалаар бис. Мурнунда бо талазы-биле дыка кошкак турган. Ажыл шагы үзерге-даа, кандыг-даа хемчег албайн турган бис. Ол ышкаш сугатчылар чедишпес. Звено бүрүзүнде ийи-ийи механизатор дөрт суггатчы бактаар турар. Бо звеноларны тургузарда улустуң эки турарын барымдаалаан бис.

Оон аңгыда, мал чеми, картофель болгаш ногаа өстүрерherге база-ла кээрээлиг звеноларны тургускан бис. Кол чүүл — улусту өөредири. Амгы үеде Кара-Чыраа салбырында тараажыларны өөредип турар бис. Өске салбырларга бо чоокку үеде эгелээр. Бо ажыл бисте база-ла саадаан.

Он ийиги беш чылда тараа болгаш ногаа, картофель бүдүрериниң, ону садарының даалгаларын күүсетпээн бис. Ынчангаш арткан үш чылда тараа культураларының бир гектарында 20, картофельди 124, ногааны 270 центнерни алыр болзувусса, беш чылдың даалгаларын күүседип болур бис. Хамык ажылды негелде ёзугаар организастаар болза ынча дүжүттү ап болур. Ак сеткилдиг шудургу ажылдаары, технологияны сагыыры, ажыл-агыйны экономиктиг арга-биле башкарары, сагылга-чурумну быжыглаары негеттинип турар.

Бедик дүжүттү өстүрериңге бир багай салдарлыг чүүл болза тараа, сигенни совхозтуң база улустуң хууда малмаганы чаза базып чип турары. Бо дээрге шиитпирлеттинместээн бир берге айтырыг. Маңаа кодээ Советтериниң күүскомнары, депутаттар, черле бүгү чон боттары идепкейлиг киржири негеттинип турар.

Дүжүттү өстүрериниң бир чугула магадылалы — техника. Хөрзүн болбаазырадыр, чаштырар машиналарның септелгези шапкын, тракторларның база-ла багай эвес. Чүгле чаңгыс февраль айда безин тос тракторну септеп үндүрген бис. Берге-ле чүүл ДТ-75 маркалыг тракторларга ажылдаар механизаторлар амдызында чогу.

Бистиң механизаторларывыс, чер ажылының специалистери, суггатчылар эрткен чылын багай ажылдааныыс-тан, ам мал кыштаглаашкынны база бергедеп турар. Успа-Хөлден хыыргыыштап, Улуг-Хемниң девискээринден савак белеткеп тур бис. Совхоз бот-орулга-чарылгаже бот-акшаланыышкынче киргенде, ол кайы хире улуг чарылга болуру билдингир. Ажыл-биле чугаалаарга, «Сүт-Хөл» совхозтуң тарылга шөлү дыка таарымчалыг чер: суггаттыг, оон аңгыда долгандыр таңдар, хадыңнар үнген болгаш хөрзүн камгалалынга база эптиг. Суггат чок шөлдерлиг «Октябрь 30 чылы» биле Карл Маркс аттыг совхозтардан үш-дөрт катап эвээш дүжүттү алгаңывыс ёзулуг-ла ыянчыг херек болган чүве бо. Черниң берүмчези дээш сагыш салбаска, ынчанмайн канчаар.

Минералдыг чемишчидилгени база-ла багай ажыглаан бис. Шилдү болбаазырадып турда чемишчидилгени бир чашкаш, оон үрезин-биле база кады чашкан турган болза эки. Бо чылын мындыг арганы ыяап-ла барымдаалаар бис. Черле дорту-биле чугаалаарга, улуг өртек-биле садып эккеп алган чемишчидилгезисти кайы хамаанчок ажыглаар, ону шөлдерге төгерде бир черге хөйнү, өскезинге тарамык эвээш-даа кылдыр чашкылаардыр бис. Ындыг боорга кандыг ажык турар боор.

Чоокта чаа бистиң совхозтуң техниктиг чөвүлелинге мээң илеткелимни дыңнап чугаалашкан. Ажыл-агыйда дүжүттүң чавыс болуп турары совхозтуң бүгү ажыл-ишчилерин дүвүредип турары чугаажок.

Ам удавас хову-шөлдерже часкы сугну үндүрер, суггатты эгелээр ужурлуг бис. Ону эгелээрде, буга дөстерин белеткээр. Бора-Тайга салбырының тараажылары буга дөзүнче дашты сөөртүп эгелээн. Оон аңгыда тарылга шөлүнче бо салбыр 1300 тонна хире өдекти чедирген.

Келир часкы тарылга белеткелинде бистиң бергедеп турар чүүлүвүс — 100 тонна хире картофель үрезини херек. Ажык-биле чугаалаарга, ону тыптынмары-биле дээштиг хемчеглерни албайн турар бис.

Ол дугайын техниктиг чөвүлелге эш-өөр боттарының саналоналын база киирдилер. Септеттинген техниканың шынарын ыяк хынааш, аңаа демдек салгаш, ээлеринге акт ёзугаар хүлээдип бээри эргежок чугула дээрзин техниктиг чөвүлелдиң хуралынга эштер мээң сүмелээн чүве.

Оон аңгыда бистиң совхозта тараажыларның, суггатчыларның өөредилгези кошкак дээрзин шүгүмчүледилер. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, кылыр ажыл-ла хөй. Бистиң ам кордап турар эки чүүлүвүс чүл дээрге, чер ажылында кээрээлиг звеноларны тургусканы. Аңаа идегээр бис. Ооң ажык-дузазы чүл дээрзин тараажыларга эки угаадып таныштыргаш, ажылды болур чогуур-биле организастаар бис.

Чер ажылының дугайында совхозка хурал-суглаага каш удаа чугаалажып келген бис. Ам сорулга болза чугаа-сөстен ёзулуг практиктиг ажыл-ишче шилчиири болур.

Виктор ХҮЛЕР-ООЛ.
«Сүт-Хөл» совхозтуң кол агроному.

УЖУРАЖЫЫШКЫН БОЛГАН

СЭКП ТК-ның кежигүнүнге кандидат, партия Тыва обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшин дүүн республиканың журналистери-биле Парлалга бажыңынга ужурашкан.

Г. Ч. Ширшин республиканың мурнунда чугула сорулгаларга доктааган. Хамыктың мурнунда перспективтиг айтырыгларны шиитпирлээринче кичээнгейни салып, ол ышкаш экономиканы, культураны, социал амыдыралды хөгжүдериниң бөгүнгү айтырыгларын база чугулалап турар бис.

Салдынган сорулгаларны чедиишкинниг шиитпирлээри-биле бодуувустуң ажылывыстың стилин болгаш методтарын улам сайзыраңгайжыдар, эрги аргалардан уштунар ужурлуг бис. Оларны эде тургустунуушкунунуң негелделери ёзугаар боттандырар херек.

Республикада ажыл-ииштиң байдалынга Г. Ч. Ширшин доктааган. Ниитизи-биле алырга, Тываның ажылчы чону эде тургустунуушкунунуң болгаш дүргедээшкиниң негелделерин ханы билип, боттарының даанган ижинге чаа ёзу-биле хамаарылгазын көргүзүп турар деп, ол уламчылаан. Ону эрткен чылдың түңнелдери бадыткаар. Экономикага, социал адырга, культурага, улус өөредилгезинге чамдык бурунгаарлаашкын чедип алдынган. Эрткен ийи чылдың планнары күүсеттинген.

Республиканың экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң айтырыгларын чогумчалыг шиитпирлээринге СЭКП ТК, ССРЭ-ниң, РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелдери деткимчени көргүзүп турар. Шеф областарның болгаш крайларның төлээлекчилери ам бисте ийи чыл ажыг үе дургузунда ажылдап, биске эргежок чугула тудугларны кылып берип турар.

Цемент заводунуң болгаш нефть продуктулары дамчыдар шугумнуң тудуу дыка чугула. Ол ийини чогуур хуусаазында ажыглаалга киирер болза, бодун боду хандырар талазы-биле айтырыг республикага элээн шиитпирлеттинер.

Г. Ч. Ширшин бот-орулга-чарылга болгаш бот-акшаланыышкын талазы-биле кылдынып турар ажылдарга доктааган. Коллективтиг болгаш өг-бүле кээрээзи-биле ажылдаарын эки организастаары чугула. Продукцияны чүгле бүдүрер эвес, ону эки ажыглаарын база чугулалап көөр херек. Чижээ, республикада бар чиг эттиң, казымал байлактарның, бүдүрүп турар продукцияның маңаа чүге хандыр болбаазырадып кылып болбазыл? Ол талазы-биле телевиделелерни, саналгаларны кылып турар.

Аъш-чем программазын боттандырар талазы-биле сорулга улуг. Амгы үеде районнарга эът болбаазырадыр цехтерни ажыдып эгелеп турар.

Улус өөредилгезиниң, интернационалчы кижизидилгениң, кадык камгалалының талазы-биле партия, совет органнарының мурнунда сорулгалар улуг. Партия Төп Комитединиң февраль Пленумунуң шиитпирлеринге бүүштүр школа реформазын сайзыраңгайжыдар апаар.

Чаа сорулгаларны шиитпирлээринде журналистерниң салыышкыны бар, ынчалза-даа ол оон улуг бооур ужурлуг. Журналист кижи бодунуң билип турар чүүлүн тергиин эки билир база байдалды боттуг, шынныг көргүзер хүлээлгелиг. Эки чүүлду пропагандалаары база четпестерни шүгүмчүлээри чугула ийи угланыышкын-дыр. Амгы үеде журналистер экономиктиг тодаргай билиглер-биле чепсегленир апаар. Кижи бүрүзү шуптувус өөренир ужурлуг бис.

Журналистер-биле ужуражыышкынга СЭКП обкомунуң секретары А. И. Венжа база келген болгаш тудуг айтырыгларының талазы-биле чүве чугаалаан. Г. Ч. Ширшин биле А. И. Венжа салдынган айтырыгларга харыылаан.

(Бистиң корр).

СЭКП ТК-ның февраль (1988ч.) Пленумунуң шиитпирлерин—амыдыралга

УЛУС ӨӨРЕДИЛГЕЗИНГЕ—ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУН

Школа реформазы СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунуң мурнунда эгелээн. Ынчан дүргедээшкин болгаш эде тургустунуушкун дугайында чугаа безин чок, бачым эвес үе турган. А ам хамык чүве өскерилген, негелде улгаткан, харысалга бедээн. Ынчангаш улус өөредилгезиниң бүгү кезектери үндезини-биле чаартылгага таваржып турар. Ол дугайын СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленуму көргүскен. Ук пленумнуң шиитпирлеринге дүүштүр бистиң республикада чүү кылдынып турарыл, кандыг-кандыг айтырыгларны дарый база канчаар шиитпирлээри эң чугула болуп турарыл! Аңаа хамаарышкан хуралды СЭКП обкому эрткен пятницада партия райкомнарының секретарьлары, райкүүскомнар даргаларының оралакчылары, улус өөредилгезиниң килдистериниң эргелекчилери, Чырыдыышкын министерствозунуң Профтехөөредилгениң комитединиң болгаш өөредилге черлериниң удуртукчулары-биле эрттирген.

Чаңгыс аай күш-ажылчы политехниктиг школа арттырар болгаш бүгү-нииты ортумак өөредилгени уламчылаар. Нииты ортумак билиг өске билиглерни болгаш мергежилдерни чедип алырынга үндезин болур. СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунуң бо угланыышкыны —школа реформазының кол сорулгазы. Ол дугайын СЭКП обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшин онзалап демдеглээн.

Республика школаларының техниктиг чепсегленниишкини амдыгаа чедир сула болуп келген. Ооң уламындан өөреникчилерге мергежил чедип алыры коңчуг берге. Чамдык доозукчулар аттестат-биле кады тускай мергежилдиң — чолаачының, трактористиң, даараныкчының болгаш өске-даа — шынзылгаларын ап турза-даа, оларның барык-ла шуптузу ол мергежилинге ажылдаваан, а ажылдааннарының дадыгыышкыны хирелиг болуп келген. Ынчангаш мергежил чедип алырынга таарымчалыг байдал тургустунмаан школаларга чүгле быжыг нииты ортумак билиг-биле өөреникчилерни чепсеглээри чугула апарган.

Ынчалза-даа күш-ажыл кижизидилгези школа реформазының кол негелдези болуп артпышаан. Ону моон соңгаар улам шыңгыырадыры чугула дээрзин хурал айыткан. Ылаңгыя өөреникчилерниң бүдүрген продукциязын каш катап делгелгелерге салыры-биле кызыгаарлаттынмайн, «Школа магазиннеринге» болгаш өске-даа черлерге сайгарарын организастаар херек. Ындыг болганда бүдүрер продукцияның хемчээлин, ассортиментизин көвүдедири болгаш шынарын бедидери чугула. Ажыл-агый болгаш бүдүрүлге черлери-биле кээрээ чарып, бот-орулга-чарылгалыг өөреникчилер бригадаларын организастап тургаш, ол сорулганы чедип ап болур.

Хайдергей школазының өөреникчилери малчыннарга таарыжыр сандайларны кылып турар. Көк-Тей школазының өөреникчилери куш өстүрүп турар. А Чыргаланды школазы боду сүт-бараан фермалыг, бир кодан хойлуг — өөреникчилер кыжын-даа, чайын-даа ында ажылдап, мал чемин боттары белеткеп, малды ажаап, продукцияны бүдүрүп турар. Оларның кыштаа — школадан чүс метр черде, ында таңныылдагдыычыдан өске улуг кижи чок. Мындыг школаларның доозукчуларынга аттестат-биле кады тускай мергежилдиң шынзылгазын тыпсыры чок. Ынчалзажок күш-ажыл кижизидилгези бистиң республикада дыка сула, эреңгей —ол башкыларның болгаш ада-иелерниң негелдезиниң кошкаа-биле чергелештир база бүдүрүлгелер-биле харылзааның сулазындан болуп турар.

Алды харлыгларны өөредиринге таарымчалыг байдал бистиң республикада тургустунмаан: оларга кылдынган оруңдөжек туржук ном-дептер, өске-даа өөредилге материалдары чок. Кодээ чурттакчыларның, ылаңгыя малчыннарның уругларының хөй кезии садикте кижизиттинмейн турар. Байдалы чедимчелиг школаларга өөредип болбайн аан.

Ортумак болгаш дээди өөредилге черлериниң эде тургустунуушкунунда база четпестер хөй. Ол өөредилге черлериниң доозукчуларының билии чавыс болуп артпышаан. Ооң чылдагааны —өөредилге материалдарының чедишпезинде, эртем болгаш бүдүрүлге-биле харылзаа чогунда, идей-кижизидилге ажылының сулазында. Өөредилге черлериниң кайызында-даа, ылаңгыя тургустунганындан бээр дөртен чыл ажа берген кодээ ажыл-агый техникумунда безин, өөредилге ажылагыйы чок. Өөренген чүүлүн херек кырында көөбээн, холу-биле тутпаан, караа-биле көрбээн шаанда, канчап быжыг билиг чедип алдынарыл! Электрониктиг санаалга машиналары, компьютерлер болгаш өске-даа херекселдерни шиңгээдип алыры негеттинип турар.

Башкылар чедишпес, бо хүннерде республикага 450 хире башкы херегленип турар. Ооң уламындан чамдык кичээлдерни өске эртемнерниң башкылары эрттирип турар, ындыг «башкылаашкындан» билиг чедип алыры берге. Төөгү, даштыкы дыл, музыка башкылары ам-даа хөй херек. Башкыларның чаа аргаларны шиңгээдип, бот-билиин бедидип турарында четпестер бар. Чамдыктары аттестацияга, бот-өөредилгелиглери экзаменнерге бергедеп турар. Мындыг таварылгалардан өөреникчилерниң болгаш студентилерниң билиин алган демдээнден кaржып турар. Ол четпестерни чайладырының талазы-биле хемчеглерни алыры кордунген.

Орус дылды тывалап өөредип турар —эң-не четпес чүүл ол. Орус дыл кичээлдеринге чамдык тыва башкылар боттары безин бергедээшкинге таваржып келген. Ынчангаш орус дыл башкыларын өскээртен чалаары, Кызылдың башкы институдунуң филология факультединге орус национал дыг кадрларны белеткээри чугула. Ооң-биле чергелештир эртемнерни орус дыл кырынга башкылаары, орус болгаш тыва өөреникчилерни кады өөредири амгы үениң негелдези апарган. А бисте чаш уругларны садикке кады өстүрерге, школага аңгылап турар таварылгалар эвээш эвес. Тыва дыл өөренирин күзээн өске национал ажыл-төлүнге дуза чедиреринге база чугула. Тыва дыл башкылаашкынының эреңгейин база айтыр херек.

Улус өөредилгезинде четпестер хөй. СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырарда, бир дугаарында улус өөредилгезиниң республика, район болгаш өөредилге черлеринде удуртукчулары эде тургустунар ужурлуг дээрзин Г. Ч. Ширшин түңнел чугаазынга демдеглээн. Ажылды организастаарда чогаадыкчы, инициативалыг болгаш шудургу болур херек.

Хуралга улус өөредилгезиниң эде тургустунуушкунунуң байдалын болгаш алдынып турар хемчеглер дугайында медээни партия обкомунуң секретары А. К. Канзай кылган. Тургустунган айтырыг талазы-биле саналдарны республиканың чырыдыышкын министри Н. С. Конгар, Өвүр, Таңды, Чөөн-Хемчик, Улуг-Хем, Кызыл районнарының болгаш Кызыл хоорайның эргелекчилери Д. С. Донгак, С. М. Оюн, Д. Х. Баазаң, А. Б. Монгуш, Б. Д. Ооржак, С. Х. Ондар, В. К. Воскобоева, Өвүр райкүүскомунуң даргазының оралакчызы О. В. Стиэин, Тыва АССР-ниң Профтехөөредилге куркомитединиң даргазы, Я. Р. Сарбаа, Кызылдың автоорук техникумунуң директору В. Ф. Мишкин, Кызылдың педагогика институдунуң ректору А. В. Набатов, Красноярскиниң кодээ ажыл-агый институдунуң Тыва филиалының директору С. С. Монгуш, СЭКП Сүт-Хөл райкомунуң болгаш Кызыл хоорайкомунуң секретарьлары Д. К. Черлиг-оол, Г. Ш. Монгуш, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы К. А. Маспык-оол оларберген.

Чооду КАРА-КҮСКЕ.

ХООЧУННУҢ ҮЖЕНГИ ЧЫЛЫ

ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУН: ӨГ-БҮЛЕ КЕРЭЭЗИ

И. С. Данзурунуң 30 чыл хойжулааш, доктаамал бедик көргүзүглерни чедип ап, үре-түңнелдиг ажылдап келгенин партия болгаш чазак канчаардаа аажок улуу-биле үнелеп көрген. Ону Ленин орден-биле ийи катап, ол ышкаш Октябрь Революциязы, Күш-ажылдың Кызыл Тук орденнер-биле база Ленинчи юбилей медалы-биле шаңнаан. Ол ССРЭ-ниң УАДЧ-зиниң 7 медалының эдилекчизи. Аңаа 1970 чылда Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны деп хүндүлүг атты тывыскан. Ол ышкаш 1966—1970 чылдарда ССРЭ-ниң Дээди Совединиң. 1971—1975 чылдарда Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады болур аас-кежик оон салым-хуузунга таварышкан. Иван Симчитович чүгле мурнакчы хойжу эвес, эң идепкейлиг хөй-ниитичи, эде тургустунуушкунnуң ёзулуг дайынчызы.

ЧӨРҮЛДЭЭ

«Чодураа» совхозтуң директору-биле харылзажып чадашкаш, РАУК даргазын дамчыштыр үш хонук бурунгаар чагыг кылып, сес чедирген турган чүве. Ынчангаш-ла боор оң, ол совхозтуң улуг экономизи Алтай Түлүшевич Сүктер-оол столунуң улуг, калбак харжаан ажыткаш, үженип чорүй мөнче кыдырааш саазынында бижип каан сан-түңнүг бижикти сунду. Саазында бижикти башка сиңирип чадап, элээн үр үеде ыыт-шимээн чок олурдум. Экономист шоолуг чугаакыр эвес хире кижи болду. Ынчалза-даа айтырыг салырымга, ол саат чок харыылап олур, сагыш човаачал, сеткили биче деп билдим.

Хол ужуу билдингир-даа болза, ында бижээн сан-түңге шуут-ла муңчулуп олур мен. Чүге дизе, бирээде, мооң мурнунда чылдарда таваржып чорбааным өг-бүле кэрээзиниң түңнел санажылгазы. Ону та кандыг арга-биле, та канчаар санап үндүрген чүве. Ийнде, чамдык саннар билдинип келзедаа, сеткилимге шуут кирбейн-дир. Хойжу Данзурун Иван Симчитовичиниң көргүзүглери черле ындыг эвээш болбас ужурлуг деп бодал мени дүвүретти. Ынчангаш чугааны чүүден эгелээрин аайын тыппайн, боданып олурганым ол. Элээн болганда Алтай Түлүшевич мээң муңчулуп олурарымга сагыш човаан хевирлиг айтырды:

— Билдинмес чүве бар ирги бе?

— Че, харын!? Билдинмес чүве болза, бо саннарны кайыын алганы, канчаар санап үндүрүп келгени. Оон ыңай... — деп чорумда үзе кирди.

— Тайылбырлап көрейн.

Оон, шынап-ла, өөреникчиге тайылбырлаан чүве дег, чугаа эгеледи. Санаашкынны канчаар үндүргенин тодарап келзе-даа, көргүзүглер, түңнел чүге чер албааныл деп айтырыг бажымга катап-катап дескинип-ле тур. Бир эвес түңнел бо хире эвээш болур болза, номчукчуларга чүнү дыңнадырыл? Ол айтырыг мени шуут-ла доюлдурду.

— Сан-түңнү канчаар алганы билдинзе-даа, түңнел санның эвээжээнин черле чигзинип тур мен. Силер мени бүзүредип шыдавадыңар, Алтай Түлүшевич —дээримге, кол экономист чегей төткен хевир-биле ийи холун карбаш кынды.

— Хойжунуң боду-биле кады сайгарза эки боор.

Алтай Түлүшевичиниң ол саналын деткидим. Сүмележиринбиле РАУК даргазын телефоннап алгаш, Данзурунуң өг-бүле кэрээзиниң түңнел санажылгазынга холбаштыр бодумнуң чигзиниишкинимни чугааладым. Чугааның түңнели ол болган боор. Ылавылап санап көөрү-биле РАУК-туң кол зоотехниги чедип келди.

Ам ужелээ сайгарып кириптивис. Үжелээ-даа эвес, а мен колдуунда киришпейн, хажызындан хайгаарапчы болуп олур мен. Кол зоотехник-даа катап-катап санап, экономистиң сан-түңүн эдип-ле тур. Ийи специалистиң аразында чөрүлдээ өскүп үнду. Бирээзи тайылбырлаан, сайгарган, а өскези алдырбайн камгаланып шаг-ла болду. Чеже-даа маргыжарга шынныг чүвениң шыны тыптыр апаар. Адак сөөлүнде экономист чөпшээрежип эгеледи. Ам директорну база бүзүредир апаар. Ол ындыг-ла амыр эвес. Чүге дизе, көпеек бүрүзү санныг. Совхоз чап-чаа бот-акшаланыышкынче, долу бот-орулга-чарыгаже кирген. Совхозтуң эрткен чылдың түңнели-биле орулгазы хөй эвес, 27 муң рубль болган. Ынчалзажок кэрээ кэрээге болгай. Кэрээни күүсетпес болза, хоойлу-дүрүм ёзугаар негээр апаар. Үениң негелдези ындыг.

Удаваанда кол экономистиң кабинединге 40 хар иштинде, шимченгир, шилгедек, ак шырайлыг, ортумак дурт-сынныг эр кирип келди. Совхозтуң директору Маадыр-оол Сайын-Белекович Арапчор ол. Ам чугаада дөртелээ киржи бердивис. Кабинет ишти арта-ла ышкам, чугаа-соодувус изиг-изиг апарды. Директорувус баштайгы дээрезинде кол зоотехниктиң санап үндүрүп келген сан-түңүн херекке-даа алыр хире эвес.

— Совхоз совхоз-биле домей эвес, оларга чаңгыс аай чүве турбас-тыр ийин. Бодунуң көрүжүзин боду билир, санажылганы бодунуң аргалары-биле санаар.

— Ийет, ол шын-дыр. Маадыр-оол Сайын-Белекович, баштай мээң тайылбырымны четче дыңнап ап көрүңер. Совхозтар чеже-даа аңгы болза, өг-бүле кэрээзиниң түңнелин санап үндүрериниң чаңгыс-аай методиказы бар болгай. Ону барымдаалап көөр, аңаа чагыртыр апаар бис—дээш, зоотехник улам сиңнигип, салдынар хире эвес тайылбырлап, сайгарып олур. Топтап көрүп олурарымга, кол зоотехник алыс боду далаш эвес, изиглемес, бодунуң шынныынга ыяк бүзүрелдиг кижи болду. Ындыг кижини углаан шиимден белен-селен өскертири берге болгай. Чугаа шак ажыр уламчылаан. Удур, дедир тайылбырлажып, сайгарып келдилер. Дыңнап орарымга, чугаа чоорту чаваргып, ниити түңнел чоокшулап келди ышкаш. Директор саазын, карандажын, санаарга машиназын бодундан чайлады иткеш, түңнел үндүрду:

— Чугааны Иван Симчитовичиниң аалынга баргаш доозар-дыр. Хойжу боду чүү дээр эвес.

Ол кончуг чүүлдүг түңнел болду.

УЛУГ ӨГ-БҮЛЕНИҢ ААС-КЕЖИКИ

Суурдан үнгеш, хемниң эрнин куду алзы хап ор бис. Кезек-кезек чадаң ыяштарлыг, чыраалаарлыг хем унун дорт кешкеш, шатта баалыкче үнүптүвүс. Улуг үр болбаанда делгем бир оорганы ашкаш, оон Агар ховузунче кудургайлап бадыптывыс. Ынаар хову ыйгылында бир аал көстүп келди. Данзурунуң аалы бо. Маңаа эрткен чылын база кээп чораан болгаш, таныырым черни база-катап долгандыр ылавылап, топтап көрүп чор мен. Аалдың үш чүгүнде шаттар хүрээлеп алган. А мурнуу-чөөн чүгүнде делгем хову карак четпес талыгырже шөйлүп чорутхан. Хой одарынга кайгамчык эптиг чер болду. Хойжунуң хөй чылда чурттап келген турлаг кыштаа бо. Кыштагда малчын кижиге херектиг бүгү чүүлдер бар. Чурттаар бажың, чунар-бажың, мал кажаалары, электри энергиязы, телевизор антеннаазы дээш өске-даа чүүлдер хөй.

Бо улуг кодан аалда чүгле чаңгыс өг-бүле бар. Өг-бүле кэрээзи-биле ажылдап турар Данзуруннарның өг-бүлези ол. Улуг хойжу—Иван, ооң кадайы Емчүр Балыновна—дузалакчы хойжу ол-ла.

Хойжунуң бажыңы улуг эвес. Кухнязы-биле кады сенаарга ийи өрээл. Ам ында дың ийилээ. Каш чыл мурнунда маңаа дыңмыттыг-ле турган. Данзуруннарның өг-бүлезинден 6 кыс, 2 оол—сес кижи «уязынга кагжаш, кижи болуп, амыдыралдың шапкын агымынче эштип киргеннер. Тыва улустуң үлегер чугаазында ышкаш, ада-иези кандыг болдур, ажы-төлү база ындыг болур. Ону дыка-ла мерген, чиге чугаалаан. Шынап-ла, Данзуруннарның ажы-төлү шуптузу ада-иези дег төлептиг, ажыл-ишке ынак кижилер болуп өскен. Оларның ажылдап, кылып чоруур мергежилдери-биле безин таныжарга солун. Розалия — секретарь-машинистка, Саяуу—кодээ ажыл-агый техникумунда башкы, Кара-оол—совхозта чолаачы. Нина—Кызыл-Чыраа школазының директору. Долузаа—Самагалдайның музыка школазында чурулга башкызы, Байыр-оол—чылгычы, Саяна—бухгалтер, Дарый-Сю—Кызылда студент.

Хойжунуң ажы-төлү шупту чыглып келирге, бо бичии бажыңга олурар хамаанчок, бут кырынга турарга безин сыңыыр ужур чок. Эрткен чылдың октябрьда, Иван Симчитович 60 харлаанда, олар дөгере маңаа чыглып келген турганнар. Бо улуг өг-бүлениң кежигуннериниң ниити саны 39 кижи. Оон иштинде уругларының уруглары 20, уругларының уругларының уруглары амдызында 1 кижи. Кырган-ача биле кырган-авага уругларының уругларын санаарда, уругларының адын адап тургаш, чижээ, Розада ынча, Кара-оолда ынча дижип салаа базып санаар чорду. Магалдын көрүңерем! Мынча хөй ажы-төлдү азырап өстүрген кайгамчык аас-кежиктиг, адаарганчыг кырган-ача, кырган-ава-дыр. Ада-иениң өксүнын кижи — уругларында, оларның мөзүлүг аажы-чаңында, кежээ ажыл-ижинде, салым-чаданында, төлептиг амыдырал-чурттаалгазында дээр болгай. Ынчангаш ылап-ла ындыг аас-кежиктиг ада, ие—Иван биле Емчүр-дур. Ол амыдыралдың бадыткалы-дыр.

ААЛГА ЧУГАА

Данзурун Емчүр Балыновна Тываның чүс-чүс иелери ышкаш ие. Оон сагыш-сеткили кажан-даа оожургавас. кезээде чупазынында, сагыш човаашкында чоруур. Ие кижи черле ындыг. Уруг-дарыы, өг-бүлези, хүлээп алган мал-маганы дээш амыр-дыш чок, үйгу безин четче удуваc. Емчүр Балыновна ийи ай эмнелгеге чыткан. Чап-чаа кестирген, балыы безин экирбээнде, чедип-ле тонгааш, чаңып келген. Хүүлүп, кавыңнап болгай. Ынчалза-даа ол чериң черинде чаңгыс өөнче чаңып келген. Ам орун кырында чыдыр. Ооң-биле мендилежип, хөлзедиринден безин сезиндивис.

— Орта эвес кадай-дыр ийин бо. Чылыг, эмниг, эмчилиг черге Кызылга, уругларының чанынга элээн сегип албас—дээш, Иван Симчитович кадайынче сагыш човап, эргелиг көрүп, улуг тына каап чугаалап олур.—Чугээр тур бис. Малмаганның байдалы эки. Коданда мал алыс семис болурга, белен-селен соокка, хат-бораңга-даа алыспас чүве-дир.

Иван Симчитович чугаазын соксап кааш, ханы бодалче шымны берди. Ооң делгем хавааңда хөлегеленчек, муңгак шинчи көстүп келди. Уну биезгизи дег эвес, шедиргеленчек болду. Аңаада ажык, хөглүг, хүлүмзүрүп каап орар чугаакыр кижи болгай. Бо удаада чугаа хөнүвейн баарга, дем келген дораан салган айтырыымны ам база катап бир янзы хевир киирген, салыр ужурга таварыштым.

— Ниитизи-биле амыдырал-чурттаалгада онза-солун чүү бары, Иван Симчитович?

Салган айтырыым ооң сагыш-сеткилин хөлзедипти ышкаш.

— Че, хан. Чүү дээр боор. Амыдырал-чурттаалга эки-дир. Эки ажылдаарга-ла, эки чурттаар деп чүве кымга-даа билдингир. Ынчангаш-ла кызып шырбайып чоруур чүве бо. Ынчалза-даа салым-чол, үүле деп чүве бар. Ол кымны-даа оюп эртпес—дээш, Иван Симчитович кезек када ыыт чок барды, оон шаг чок, оожум үн-биле чугаалады. — Кижи амытан човулаңга таварыжырга берге-дир. Кады төрээн дуңмам, чоокта чаа, дижи аараш, үр-даа болбайн чок апарды. Хомуданчыг чүве бо-дур. Ам канчаар. Таварышкан үүлени эдилээр апаар. Ооң кадында бо уруглар иези аараш, база шаг болду. Олдаа канчаар. Амыдыралга чүү турбас боор—дээш, хойжу тура халааш, ожук-пажында барды. Тыва улустуң эки чаңчылы бар. Аалга келген кижи аяк эрин ызырар, арга кирген кижи саат дайнаар дээр.

Иван Симчитович улуг хөнекте шайны чылыда каапты. Ам печка одап, паш тигер деп баарга, чугааладым:

— Иван Симчитович, бистерни дээш улуг дыка хөлзевейн көрүңер. Келген чылдагаанывыс—дээш, кады келген эштеримче айыттым. —Даргаларывыны эмир чылгы эгелээн чугаавысты эчизинге чедирер сорулга-биле, тодаргайлап чугаалаарга, өг-бүле кэрээзин түңнеп көөр дээш экелдим. Эрткен чылын Силер «Шын» солунну дамчыштыр өг-бүле кэрээзин шиңгээдип алырын нептередиринче, хойдан алыр продукцияны көвүдедир дээш, бүгү курлавырларны долу ажыглаарынче республиканың бүгү хойжуларын кыйгырган болгай силер. Ажыл-иш-биле сөглээн сөс карышпас болур ужурлуг дээрзин эки билир бис. Ынчангаш сөглээн сөзүңерге кайы хире ээ болган силер? Ам ол дугайын бүгү хойжуларга чарлап, дыңнадыр үе келген-дир.

Мээң чугаамны дыңнааш, хойжунуң арны артында-ла чырый хона берди. Стол артында шайлап олурган даргаларының чанынга хойжу чиигн сүргей ора каапты.

— Ол дугайын кайын уттур деп мен. Чүүлдүг-ле айтырыг-дыр. Шынап-ла, чугаалажып көөр-дүр. Даргалар боттары чалап келгенде кандыг чугаа турар боор.

Чугааны РАУК-туң улуг экономизи эгеледи.

— Иван Симчитович, боже, мээң чаныымче ам-даа чоокшуладыр ора каапыңар.

Директор хойжуга олудун чайлап бергеш, бажың иштинде ында-мында чүвелер сонуургаан кижи болуп, ыңай-бээр кылаштап турза-даа, кичээнгейин кошкатпайн тур. Айтырыг ниитизи-биле шиитпирлеттинген-даа болза, канчап билир билдинмес айтырыг-даа тургустунуп келир чадавас.

Сайгарылганы, тайылбырны Иван Симчитович аажок кичээнгейлиг дыңнап, чөпшээрежип олур. Чаңгыс-даа айтырыг салбады. Тускай эртемнигге бүзүрел ол хире улуг болду. Сайгарылга доостурга, хойжу элээн сагыш човап чугаалады:

— Санап көөрүмге, оон черле эвээжевес хире болган чүве ийин. Ынчалзажок — дээш, элээн узуктелгеш:—Совхозтуң экономиказын өөренип көрзе эки боор—диди.

Моон ап көөрге, өг-бүле кэрээзиниң түңнелин Иван Симчитович шагда-ла санап алган хире болду. Директор хойжунуң сагыш човаашкынын оожургадып кагды:

— Иван Симчитович, силерниң ажылыңарга хомуданывыс чок. Эрткен чылын база эки ажылдаан-дыр силер. Силерни хомудадыр кандыг-даа эргевис чок. Чеже хирени ажылдап алган-дыр силер, ол хирени херээ ёзугаар алыр апаар силер.

Узаан чугаа эки түңнелдиг доозулду. Улаштыр бо 1988 чылда чаа ан өг-бүле кэрээзин сонуургап көре бердивис. Эрткен чылгы кэрээден бо чылгы кэрээ элээн нарын апарган. Мында чаа негелделер база немешкен. Чижээ, эрткен чылын немелде деңзи, семиртилге, ол ышкаш улуг малдың баш санын камгалап алыр дугайында кэрээге чүкү-даа киирбейн турган. Амгы бо чылгы кэрээде немей алган кил, хүлээлгеден ажыр камнап алган баш сан дээш, немей төлевирни совхоз хойжуга бээр апаар. Бир эвес айыткан хүлээлгеден эвээжезе, төлевирни совхоз эвээжедир.

Данзурунуң эрткен чылгы чарган өг-бүле кэрээзинде чүс хойга онаашты 90 хураганны менди ап, доруктуруп азыраар турган болза, бо чылгы кэрээде ол сан 85 чедир эвээжээн. Ооң ынчаар эвээжээр чылдагааны чок болгу дег. Хойжу эрткен чылын алган хүлээлгезин бо көргүзүг талазыбиле ажыр күүсеткен болгай. Ынчангаш Иван Симчитовичбиле элээн хандыр чугаалажы бээривиске, алган хүлээлгезин эвээжей берген дээрзин миннип, катап эде көөр бооп аазады.

ӨГ-БҮЛЕ КЕРЭЭЗИНИҢ ТҮҢНЕЛИ КАНДЫГ БОЛГАНЫЛ?

Өг-бүле кэрээзи дээрге хойжуларның амыдыралында чаа, солун чүүл апарган. Бир эвес ону шын ажыглаар чүве болза, хойжунуң бодунуң ажыл-ижинге, эң ылаңгыя ниитиниң малынга ооң хамаарылгазы өскерлип, харыысалгазы бедиир ужурлуг. Ооң түңнелинде хойнуң хораар, чидер чоруу эвээжээр, продуктулуу бедиир ужурлуг.

Өг-бүле кэрээзинге холбаштыр эрткен чылын Данзурунуң өг-бүлези канчаар ажылдааның көрүп көрээлиңер. Олар 310 хойлуг турган. Төрүүр чүс хойга онаашты 90 хураганны камгалап алыр, бир хойдан-на 2,6 килограмм дүктү кыргып алыр хүлээлгелиг турган. Ооң баштайгы кэрээзиниң кол хүлээлге-көргүзүглери ындыг турган. Бо чылын аңаа немей өске көргүзүглер немешкен дээрзин үстүнде айыткан мен.

Өг-бүлениң алган хүлээлгези херек кырында канчаар күүсеттингенил? Төрүүр чүс хойга онаашты 108 хураганны камгалап ап, өстүргеш, совхозка хүлээткен. Улам тода чугаалаар болза, хүлээлгеден ажыр 54 баш хураганны онча-менди камгалап өстүрген. Ону эки көргүзүг деп санаар апаар. Бир хойдан кыргып алыр дээн дүгүнге өг-бүле 100 грамм дүктү чедир бербейн барган, азы бир хойдан 2,5 килограмм дүктү кыргып алган. Хүлээлге күүсеттинмээн-даа болза, ол көргүзүг база хоомай эвес деп демдеглеп болур.

Чөрүлдээ үнүп, маргыжып шаг боор турган чугаа-соодувус болза, төнчү-түңнел санажылгада хойжуга чеже хире немелде төлевир бээриниң дугайында болуп турганын сагындырып каайн. Өг-бүле кэрээзи чаа чүве болганда, дүрүмге чогумдан-даа болган чадавас, баштай кылдынган төнчү-түңнел санажылгада хойжуга немелде төлевир кудулаан турган. Ынчангаш ол санажылгазын база катап эде көргенин үстүнде айыткан болгай.

Төнчү-түңнел санажылга үезинде, чарган кэрээге чедир алдынмайн барган 100 грамм дүктүң ниити түңүн үндүргеш, ол дүктү алырынга үнер шүүделдиң өртээн алыр ужурлуг акша түңүндөн казып каапканын номчукчуга сагындырып апаар. Бир баш хойну чыл дургузунда азыраарының шүүделин санап үндүрери чугула. Ону үндүрерде, бир хойжуга чеже хой норма ёзугаар турар ужурлугул дээрзин илередир. Бир кижиге норма ёзугаар 230 хой турар ужурлуг. Ийи хойжунуң нормазы 460 хой. А Данзуруннарда 310 хой бар. Нормага 50 баш четпес. Ынчангаш бир хойну азыраарынга үнер шүүделди тыпкаш, 310-га көвүдеткен. Аңаа немей хойжуларның мергежил клазын, хөй чыл ажылдаан стажын, район коэффициентизин база барымдаалап көрген.

Кыргып алган дүктүң, камгалап алган хураганның шүүделинге чарыгдаан акшаның түңүн база ынчаар тыпкан. А немей бүдүрүп алган продукцияны бир янзы санаар. Чүге дизе, кэрээде чарганын барымдаалап немелде продукциядан 40 хууну немей төлээр. Ол бүгү саннарны кадып, казып, көвүдедип келген түңнелинде, 4723 рубль 42 көпеек үнүп келген. Бо болза Данзуруннарның өг-бүлезиниң 1987 чылда ажылдап алган акшазы ол. 4723 рубль 42 көпеектен чыл дургузунда алган аванс болгаш стаж дээш, ап турганы 2843 рубль 36 көпеекти казып кааптар бис. Оон 1880 рубль 06 көпеек артып каар. Ол болза ам төнчү-түңнел санажылгада Данзуруннарның алза чогуур акшазы-дыр. Ынчалза-даа кэрээ ёзугаар өске доора чарыгдалдарны база барымдаалап көөр апаар. Ынчангаш ол санга немээр, оон казыыр-даа апаар чадавас.

Ам өске доора чарыгдалдарны көрүп көрээлиңер. Өг-бүлениң өске доора чарыгдалдардан камнап алган акшазы бо: мал эминге 10 рубльди, техника септелгезинге 60 рубль 05 көпеекти, үүрмек чарыгдалдарга 79 рубльди камнап алган. Ооң ниити түңү 139 рубль 05 көпеек болур, ол акшаның 40 хуузун камналга дээш төлээрге, 55 рубль 60 көпеек болур. 1880 рубль 06 көпеекке 55 рубль 60 көпеекти кадып алырывыска, 1935 рубль 66 көпеек апаар. Өг-бүлениң ажыр чараан чарыгдалдарын көрүп көрээли: машина эдилели дээш 157 рубльди, мал чеминге 40 рубльди, электри энергиязынга 20 рубль 90 көпеекти, трактор эдилелинге 3 рубльди ажыр чарыгдаан. Ооң түңү 220 рубль 94 көпеек болур. Ынчангаш 1935 рубль 66 көпеектен ажыр чарыгдааны 220 рубль 94 көпеекти казып каапарга, 1714 рубль 72 көпеек артып каар. Ол болза төнчү-түңнел санажылгада Данзуруннарның өг-бүлезиниң холга арыгга алыр немелде төлевир акшазының ниити түңү-дүр.

Немей алыр төлевир чүгле ол түң-биле кызыгаарлаттынмас, кэрээде айыттынганын ёзугаар хүлээлгеден арттыр алган хураганнарның 20 хуузун өг-бүле диригге алыр ужурлуг. Данзуруннарның 1987 чылда хүлээлгеден ажыр алган хураганнарының ниити саны 54 болган. Кэрээге үндезилээш, өг-бүле 11 хураганны диригге ап үнген.

Чогуур түңнелди моон хойжу бүгүдези үндүрүп болур. Бир эвес хойнуң баш саның четче камгалааның, немелде деңзи алганын киириштир санаан болза, холга арыг алыр төлевир акша оон-даа хөй болур турган. Өг-бүле кэрээзиниң совхозка-даа, малчынга-даа ажыы улуг дээрзи моон илдеңдир. Ооң чүгле материалдыг талазы эвес, а харын кижизидилгелиг ужур-дузазы канчаар-даа аажок улуг. Ону тодаргайлап чугаалаарга, ниитиниң малынга хойжуларның хамаарылга-харыысалгазы үндезини-биле өскерлип турар. Малдың баш санын бүрүн камгалап алырынга, чаш төлүн четче алырынга, немей продукция бүдүреринге малчынның сонуургалы аажок өскен чүве болганда, совхоз хою, ам ооң хууда малы-биле домей апарган. Ол бүгүнүң түңнелинде, алызында барып совхозтуң чарыгдал, каражазы эвээжээр, немелде продукция көвүдээр, малдың баш саны өзер дээрзинге чигзиниг турбас.

ХОЙЖУНУҢ БОДАЛЫ

Кижиден кижи чүгле мага-боду, дурт-сыны, дүрзү-хевири-биле эвес, а харын аажы-чаңы, мөзү-шынары-биле база ылгалыр. Чамдык кижилер-биле чугаалашкаш хөлзеп, далажып, дүрген-неныирап чорууруң бодай бээр сен, а өске бир кижиден чугаа үндүрүп алыр дээш шаг-ла болур сен. Иван Симчитович оларның кайызынга-даа домейлешпес. Ооң аажы-чаңы, мөзү-шынары бир янзы. Хөөрежи бергеш, бодуң-на салдыкпас апаар сен. Бүдүжүнде, аажы-чаңында кижини чайгаар-ла сорунзалай бээр онзагай тала бар. Ол чүл дээрге, ооң чазыы, хөглүү, эш-өөрүнге, үнген-кирген чонунга эптиг-ээлдээ, хүндүлээчели, бодунга болгаш эштеринге негелделии. Оон ыңай хойжунуң иштики культуразының бедиими, ниити билииниң делгеми, сонуургалдарының улуун чугаалажып органш, эскерер сен.

Өг-бүле кэрээзиниң бир бүдүн чылы эрткен. Түңнелдер үнген. Ол дугайында Иван Симчитовичиниң чүнү бодап турарын оон сонуургап айтырган мен. Мээң айтырыымга ол элээн ханы боданды. Бажының ак-көк дүктерин соңгаар суйбай туткулааш, далаш чок эгеледи:

—Айтырыгны хенертен салган деп чугаалаар эргем чок. Бир-тээ түңнел дээш келген чүве болганда, дүрүм ёзугаар салдынган айтырыг-дыр. Шуут долу харыы бээри болдунмас боор. Чүге дээрге, түңнелдер ам-даа четче үнмээн. Өске хойжуларның ажылын база барымдаалап көрзе эки боор деп бодалдыг мен. Ынчалза-даа бодумнуң ажыл, амыдыралымга холбаштыр өг-бүле кэрээзиниң ужур-дузазының дугайында бодалдарымны чугаалап көрейн.

Хой кадарганш, 30 чыл ажа бердим. Хар-назын-даа дегүп келди. Бо хүннерде пенсия кылдырар дээш документилерим албан черинде дужаадым. Пенсиямның ниити түңү чер албайн баар хире. Чүге дизе, чыл санында ап турган акшам айда чүс ашпас. Бир эвес өг-бүле кэрээзи-биле сөөлгү каш чылдарда-даа ажылдаан болзумза, ол сан оон ийи катап хөй турар турган. Мактанганш канчаар, ажылды ак сеткилдиим-биле кылып, бүгү арга-дуржулгамны үндүрүп, ажылдап чордум. Көргүзүглерим бо чылгы түңнелдеримден-даа бедик тургулаан болгай. Чүгле ону бодаарга безин, өг-бүле кэрээзиниң ажык-дузазы аажок улуг болуп турар.

Ажыы-биле чугаалаарга, сөөлгү чылдарда хойжуларның харыысалгазы аажок кудулаан турду. Ооң ынчап барганының бир чылдагааны малчыннарның материалдыг сонуургалының кудулааны болур. Чүге дээрге хойну-даа, эвээштиг-даа кылып каарга, оларның аразында шоолуг ылгал чок турду. Ооң уржуундан чамдык кижилер арын-нүүрүн ышкынып, өре-самчыгдал кылып, харыысалгазын шуут чидирип турду.

Ам бо өг-бүле кэрээзи эгелей бергенде, байдал шуут өскерлип эгеледи. Немей бүдүрген продукция дээш, камналга дээш, чарыгдалдарны эвээжеткени дээш, немелде төлевирни берип эгелээрге, кижи бүрүзү кэрээде чарган хүлээлгези дээш, ону ыяап-ла ажыр күүседир дээш харыысалгазын бедиткен, хүлээнген малынга ёзулуг ээ болу берди. Мооң мурнунда «совхозтуң» дижир турду. Ам «мээң хоюм» дижир апарган-дыр. Бодап көөрүмге, ол эң чугула түңнел болгу дег.

Өг-бүле кэрээзинге бодагы дег чүве-ле хөй. Бирээде, немелде продукция көвүдээн тудум, алыр төлевир улгадыр. Ынчангаш хураганны хойну, онча-менди камгалап алыр дээш чүгле хой оолдап турар үеде эвес, харын шагда-ла баш удур хойну семиртир, тарып боозадыр үеден, кажаа-хораа септелгезинден эгелээш магадылаар. Дүктү көвүдедир дизе, үстүнде чугаалаан чүүлдеримден аңгыда, хойнуң кадык болурун хайгаараар, дус болгаш өске-даа немелде чемгерилгени организастаар апаар. Хураганныг, чыраалыг шырыш черлерге хой кадарарын болдурбас. Хойнуң дүгү түлей берзе, дораан эскерип, хемчээн алыр, тускай эртемниглер-биле сүмележири чугула. Хойнуң дүгү арыг, чаагай болзун дээш кажаа иштин үргүлчү чаңгыс температурага тудуп, арыглап-аштаар, эң ылаңгыя чайын шуут хой кажаалавас кижи мен. Ынчангаш кыргыыр үеде хоюм дүгү аажок арыг, хой боду безин сергек болур. Оон-даа өске чүүлдерни бодап болгу дег. Кижи боду кызар, боданыр, дилеп тывар чүве болза, кандыг-даа аргалар турар ийин. Хой семис-ле болза хураган-даа хөй, дүк-даа арбын болур. Чайгы, күскү семиртилгеже кичээнгей салза эки.

Ийнде, чугаалаар бодаан чүвем мындыг. Хойну азырап, кадарарынга хамаарышкан бүгү чарыгдалдарны, шүүделдерни өг-бүле кэрээзинге санаар чүве болганда, доора чарыгдалдар эвээжедири чугула чүве-дир. Мал чемин камныг чарыгдаар. Аргалыг болза боду хөй, шынарлыг сиген кезип белеткеп алыр болза улам эки болур. Моон соңгаар мал чеми хүлээп алырымда, ыяап-ла деңзилеп, шынарын база хынап көөр мен. Электри энергиязын, одаар чүүлдү камнап, машина-техника ажыглалын эвээжедир дээн мен. Аргалыг болза аът күжүн эки ажыглаар. Кол чүве — камналга, база катап камналга.

Үште, азырадыныччы хөөндеи уштунары чугула. Аар-саар чүвени боду кылып алыр кылдыр чаңчыгар. «Эккел-ле, эккел» дээрин шеглетсе чогуур. Шаанда арат кижи канчап малын чүгле боду азырап чораан деп.

Мен эрткен чылын чамдык доора чарыгдалдарны ажыр чараш, оларны төлээр ужурга таварыштым. Ынчангаш бо чылын ол чарыгдалдарны эвээжедир дээн мен. Черле ынчаш, бо чылын өг-бүле кэрээзинге эки түңнелдерни чедип алыр дээш бүгү болдунар аргаларны кылыр мен.

Валерий МОНГУШ.

Иван Симчитович элээн каш чылдарда 600 ажыг хой малдап турганын барымдаалааш, чылда ортумаа-биле 400 хойну кадарып, оон 410 хураганны онча-менди өстүрүп, бир хойдан-на 2,5 килограмм дүктү кыргып ап турган дээш, оон 30 чылда бүдүрген продукциязын түңнеп көөрге. 30 тонна дүктү кыргааш күрүнеге саткан, 12300 хураганны азырап өстүргеш, совхозунга хүлээдип берген болуп турар.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 63 (13663) | 1988 чылдың март 16, среда | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 3 коп.

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ Белградта чеде бергени

БЕЛГРАД. Март 14. (СЭТА-ның тускай корр). Социализмни тургузарынга дуржулга солчуру, ийи улустуң чогаадыкчы чорук-биле тургустунуп турар бүгү-ле чаа, үнелиг чүүлдерни түңнээри, тайбың болгаш делегейниң айыыл чок чоруу дээш каттышкан демиселдиң сорулгалары — М. С. Горбачевтуң ЮСФР-ниң удуртулгазы-биле ам болур чугаалажыышкынының ол сорулгалары чурттуң чурттакчы чонунуң бүгү кезектериниң ёзулуг сонуургалын болдурган.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары-биле чугаалажыышкыннарны күш-ажылчы коллективтер манап турер: Прага азы Мурманск, Таллин азы Берлин, София азы Москва-даа бол ажылчыннар-биле делгереңгей болгаш ажык беседаларже ооң онза кичээнгей салып чорууруң ында кончуг эки билир.

ЮСФР-ниң Президиумунуң болгаш Югославияның Коммунистер Эвилелиниң ТК зының Президиумунуң чалааны-биле эгелээн М. С. Горбачевтуң албанның найыралдыг аян-чоруу чурттуң солуннарының, телевидениениң болгаш радионуң дамчыдылгаларының кол темазы болуп турар. Ийи чурттуң амыдыралынга төөгүлүг болуушкунга тураскаап, совет номнуң, уран чурулганың, графиканың, СЭТА-ның фотозунуң комплекстиг делгелгезин, өске-даа көргүзүг чүүлдерин, совет кинонуң түннерин чорудуп турар. М. С. Горбачевтуң «Эде тургустунуушкун болгаш бистиң чуртувуска база бүгү делегейге чаа бодалдар» деп номну, серб-хорват дылга ооң чүүлдериниң база чугааларының чаа үнген чыындызы улуг сонуургалды болдура берген.

Ол черни-биле 13.00 шак. Белградтың аэропортунга ССРЭ-ниң болгаш ЮСФР-ниң Күрүне туктарын аскан. Хүндүлел таңныылдың гвардейжилери чыскаалыпкан. Ужудуушкун шөлүнге делегейниң кол агентстволарының, солуннарының болгаш журналдарының, теле болгаш радиокомпанияларының хөй санныг журналистер корпузу турупкан.

Ил-62 совет авиалайнер ужуражыышкынның байырлыг ёзулалы болур черге доктаап турупкан.

М. С. Горбачевка болгаш ооң кадайынга ЮСФР-ниң Президиумунуң Даргазы Л. Мойсов кадайы-биле, ЮКЭ ТК-ның Президиумунуң Даргазы Б. Крунич кадайы-биле самолет чанынга кээп, чуректиң ханыызындан байыр чедиргеннер.

Артиллерия адыштаашкыны аэродром кырынга чаңгыланып эрткен. Шериг оркестри ССРЭ-ниң болгаш ЮСФР-ниң Күрүне гимннерин күүсеткен. Ужуражыышкынның байырлыг ёзулалы хүндүлел таңныылының — Югославияның улусчу армиязының гвардиязының батальонунуң эртери-биле доозулган.

• • •

Ак ордуга М. С. Горбачевтуң Л. Мойсов болгаш Б. Крунич-биле кыска беседазы болган.

А. БЕЛИКОВ.
А. КОНДРАШЕВ.
В. КУЗНЕЦОВ.
Г. ШИШКИН.

• • •

Хүннүң ийиги чартыында М. С. Горбачев Белград чоогунда Авала дагда Билдинмес маадырның тураскаалынга чораан.

Югославияның майысылалын фашистиг эжелекчилерден хостааның 20 чылында Белградче бар чораан, Авала дагга авиахалапка таваржыкаш мөчээн совет шериг начальниктериниң тураскаалынга Чиңгине секретарь чораан.

Белградты фашистиг эжелекчилерден хостаары дээш мөчээн совет болгаш югослав дайынчыларның мемориалдыг чевээн совет удуртукчу база көрген.

Мемориалдыг комплекске чорааш, М. С. Горбачев боодал чечектерни салган. Хүндүлүг аалчылар номунга ол демдеглел кылган.

• • •

ЮСФР-ниң Федерация палатазынга СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев биле ЮСФР-ниң Президиумунуң Даргазы Лазар Мойсовтуң аразында чугаалажыышкыннар болган. Аңаа ЮКЭ ТК-ның Президиумунуң Даргазы Бошко Крунич киришкен.

Социалистиг тургузуушкуннуң, ийи таланың харылзааларының болгаш делегей политиказының хөй санныг айтырыгларының талазы-биле делгереңгей санал-онаа солчулгазы болган.

(СЭТА).

ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУННУҢ ЭНЕРГИЯЗЫН—ЛЕНИНЧИ ЮБИЛЕЙГЕ

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга уткуштур

Москваның күш-ажылчы коллективтеринде хөй кижилиг митингилер эртип турар. Оларның киржикчилери В. И. Ленинниң төрүттүнгенинден бээр 118 чыл болур оюнга тураскааткан Коммунистиг субботникти апрель 16-да эрттирер дугайында эгелекчи саналды хүлээп ап турар. Камнап алган материал болгаш энергетика курлавырларын ажыглаап тургаш, ол хүн эң бүдүрүкчүлүг ажылдаарынче Москваның бүгү ажылчы чонун митингилерниң киржикчилери кыйгырып турар. Коммунистиг субботник хүнүнде ажылдап алган акшаны майысылалды чаагайжыдарынга, коллективтерге күш-ажылдың болгаш амыдыралдың байдалдарын экижидеринге ажыглаар деп шиитпирни хүлээп ап турар.

МОСКВА-СОРТИРОВОЧНАЯ ДЕПО. Бүгү-эвилелдиң XIX партия конференциязынга тураскааткан социалистиг чарыш бо хоочун коллективке калбарган. Апрель 16-да болур субботник коллективке коммунистиг бедик бүзүрелдиң болгаш ниитилелге халас ажылдап бериишкинниң база бир илерээшкини болур. Депонуң локомотив бригадаларының чамдыктары субботникке киириштир камнап алган электроэнергиязы болгаш дизельге кыпсыр чүүлдери-биле рейстерни кылып эгелээн деп цехте партбюро секретары В. Харитон СЭТА-ның корреспондентизинге дыңнаткан. Москваның демир-орукчулары субботникке алдар кылдыр 180 чүък, 97 пассажир поездилерин ажылдадырын, 11 локомотивти болгаш бир улуг краны септээрин хүлээнген.

«СТАНКОАГРЕГАТ» ЭРТЕМ-БҮДҮРҮЛГЕ КАТТЫЖЫЫШКЫНЫ. Коллективте лаборатория начальниги С. Рыженков, бөлүк удуртукчузу А. Кошечкина аңаа болган митингиге санал бергеш, субботник хүнүнде эң бүдүрүкчүлүг ажылдаарынче, эде тургустунуушкуннуң болгаш социал чаартылганың херээнге тодаргай салышкынны киирерниче бүгү ажылдакчыларны кыйгырган.

Каттыжыышкынның коллективи ол хүн 120 муң рубльдиң продукциязын бүдүрүп үндүрер деп шиитпирлээн.

МОСКВАНЫҢ С. М. КИРОВ АТТЫГ БИРГИ ШАК ЗАВОДУ. Бо коллективтиң кежигүннери субботник хүнүнде 255,4 муң рубльдиң продукциязын бүдүрерин хүлээнген. Оон 64 муң рубльди майысылалдың чаагайжыдылгазынче шилчидер деп шиитпирлээн. Оон аңгыда ийи цехке дыштанылга өрээлдерин дерип тургузар.

(СЭТА).

ТРАНСПОРТЧУЛАРНЫҢ БАШТАЙГЫ БАЗЫМЫ

Чурттуң коммунистериниң конференциязынга алдар бодурган күш-ажылчы ээлчегде «Тыва автотранс» каттыжыышкынының коллективтери туржуп, социалистиг чарышка кириишкеш, чамдык эки түңнелдерни чедип ап турар. Ол дугайын чылдың эрткен ийи айының көргүзүглери бадыткап турар. Ол хуусаада улус ажыл-агыйының чүъгүн соертурунуң хемчээл талазы-биле даалгаларын 102,8 хуу күүсеткен. Ол дээрге эрткен чылдың ол-ла үезиниң хемчээли-биле деңнээрге, 3,5 хуу хөй болуп турар.

Бистиң автомобилчилеривис бо чылдың эгезинден бээр долу бот-орулга-чарылга база бот-акшаланыышкын-биле ажылдааш, кереэниг даалгаларын база күүсеткен. Эрткен чылдың бо үезинден пассажирлер аргыштырары 9 хуу көвүдээн. Экономиктиг аргаларны ажыглаарының бир ажыктыг чүүлү ол.

«Тыва автотранстың» коллективтеринден чүгле ийизи — Шагаан-Арыг биле Чадаананың автобүдүрүлгелери чүък сөөртүлгезиниң база керээ-биле даалгазының планнарын күүсетпээн.

Николай ВАНЬКОВ.

Кызыл хоорайның төп поликлиниказында медицина ажылдакчылары чонуң кадыкшылын быжыглаарының херээнге кызымак үлүүн киирип турарлар.

Хирургия кабинединде эмчилер болгаш медицина сестралары эмнээшкиннерин болгаш шарыышкыннарны шалыпкын чорудуп, аарыг улустуң ур маанарын болдурбастаан. Ында элээн каш чыл ажылдаан дээди эртемниг хирург Александр Владимирович Чимдан ажылынга медицинаның мурнакчы дуржулгазының чаа арга-хевирлерин ажыглаап турар.

Ол ышкаш, дээди эртемниг аныяк эмчи Борис Тунушевич Куржеп, дуржулгалыг эмчилерниң арга-дуржулгазын ажылынга долузу-биле ажыглаарынче кичээнгейин салып турар. Ол операция соонда эмнедип келген улусту сагыш човангыр хүлээп ап турар.

Кызылдың бо эмнелгезинге 30 ажыг чыл болган хоочун эмчи сестразы Лидия Васильевна Каблукова аарыг кижилерге шарыышкынны шынарлыг болгаш ылаптыг кылып турар. Ооң арга-дуржулгазы улуг. Медицина училищезиниң сургуулдарының практиктиг кичээлдерин эрттиржиринге ол идепкейлиг киржип, оларның ёзулуг медицина ажылдакчылары болурунга дузалап турар.

ЧУРУКТА: Кызылдың төп поликлиниказында хирург-эмчи Александр Чимдан, хоочун эмчи сестразы Лидия Каблукова, аныяк хирург-эмчи Борис Куржеп.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

СОВЕТ-ЮГОСЛАВ ЧУГААЛАЖЫЫШКЫННАР

БЕЛГРАД, март 15. (СЭТА-ның тускай корр). Федерация палатазынга понедельникте М. С. Горбачевтуң югослав удуртулга-биле чугаалажыышкыннары эгелээн.

Югославияның Социалистиг Федеративтиг Республиказының Президиумунуң болгаш Югославияның Коммунистер Эвилелиниң ТК-зының Президиумунуң өмүнээзинден ЮСФР-ниң Президиумунуң Даргазы Л. Мойсов СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарынга изиг байырны чедирген. Силерниң аян-чорууңарны бистер бистиң улустарывыстың ханы болгаш ак сеткилдиг найыралының илерээшкини кылдыр көрүп турар бис деп, ол чугаалаан. Аян-чорук бистиң харылзааларывыска шыгар талазы-биле чаа үе-чаданы ажыдары чугаажок болгаш улуг делегей ужур-дузалыг болур дээрзин билдингир.

Бистиң харылзааларывыс ханы дазылдарлыг деп, Л. Мойсов улаштыр чугаалаан. Бистиң харылзааларывыс — хөй талалыг. Бистиң партияларывыс, хоорайларывыс болгаш бүдүрүлгелеривис сырый кады ажылдажып турар. Ол чорудулганың дөзүнде Югославияның болгаш Совет Эвилелиниң улустарының төөгүлүг харылзааларын, найыралын быжыглаарынче оларның ак сеткилдиг чүткүлү туруп турар.

Совет Эвилелиниң коммунистеринге болгаш бүгү улузунга хамаарыштыр чугаалаан чылыг сөстер дээш, белградчыларның хүндүткелдии-биле хүлээп алганы дээш өөрүп четтиришкинни М. С. Горбачев илергейлээн.

Ийи чурттуң аразында харылзааларның амгы үе-чадазының байдалынга хамаарыштыр кылдынган үнелелге Чиңгине секретарь каттыжып деткээн. Аян-чоруктуң үезинде ат салдынар документилер совет-югослав харылзааларны хандыладырынга быжыг үндезинни тургузуп, чугаажок, улуг делегей ужур-дузалыг болур дээрзинге идегелин ол илергейлээн. ЮСФР-ниң удуртулгазы кайы хире күзээр болдур, Югославия-биле харылзааларны ол хире хандыр хөгжүдеринге бистер белен бис деп, М. С. Горбачев онзалап демдеглээн.

Тургустунуп келген принциптерниң үндезининге Совет Эвилели-биле харылзааларны ындыг янзылыг хөгжүдер туруштуг югослав удуртулга ээлеп турар деп, Л. Мойсов бодунуң ээлчээнде медеглээн.

Дең эрге болгаш бот-боттарын хүндүлежириниң дугайында бодалды уламчылавышаан, М. С. Горбачев «соолгу инстанцияга» шын тодарадыр эргениң кымда-даа чогун, бодунуң моделин өскелерге кымда-даа чыгап болбазын медеглээн. Бот-бодувустуң дуржулгаларывысты өөренип көрээлиңер деп, ол чугаалаан. Бистиң башкыларывыс — марксизм-ленинизмниң классиктериниң эртемниг социализм деп ниити номналы бистерде бар болгай. Ындыг болзажок партия бүрүзү ол принциптерни бодунуң чуртунуң онзагай чүүлдеринге, делегей байдалын барымдаалап көрүнге, бодунуң улустарының мурнунга хүлээлгелеринге дүүштүр боттандырып турар.

Эде тургустунуушкунну бистер боттарывыска хамаарыштыр боттандырып турарывыс билдингир болгай деп, М. С. Горбачев улаштыр чугаалаан. Ол бистиң байдалдарывыстан — иштики болгаш даштыкы байдалдарывыстан тургустунуп келген. Хөй-хөй чурттарда эде тургустунуушкунну кончуг сонуургалдыг хайгаарап турарын көрүп, билип турзувусса-даа, ооң методтарын кымга-даа чыгаавайн турар бис. Эде тургустунуушкуннуң үезинде эрткен үевисти база сактып каап турар бис. Эрткен үеден кичээндириглерни кылып алыр, эрткен үениң багай талалары кажан-даа дедир ээп келбезин дээш ону кылып турар бис. Ол кымдан хамааржып турганын, аңаа кымның буруулуг боол турганын билир бис. Н. С. Хрущев биле И. Броз Тито совет-югослав харылзааларны чогумчударынга кончуг хөй чүүлдерни кылган. Ажылдап кылдынган принциптерге дүүштүр бистиң харылзааларывыс чүгле чогумчалыг апарган эвес, а улам ыңай хөгжээн.

Бисте партияда болгаш ниитилелде изиг дискуссиялар чоруп турар деп, Чиңгине секретарь чугаалаан. Бис ону аңаа болур-чогуур байдал кылдыр көрүп турар бис. Бистиң мурнувуста XIX Бүгү-эвилелдиң партия конференциязы бар. СЭКП-ниң XXVII съездизиниң соонда кылдынган ажылдарның түңнелдерин ол үндүрер. А эң-не кол чүве — демократияны хөгжүдериниң айтырыгларын чугаалажып көөр. Херек кырында чугаа бистиң политиктиг системавыстың чаартылгазының кол угланыышкыннарын төлевилээриниң дугайында болуп турар болгаш ол чорук партияның ролюн, ооң ажылының аргаларын эде бодап кылырын болдуруптар болбайн аан.

Чугаалажыышкыннар үезинде делегейниң хөй айтырыгларының талазы-биле делгереңгей санал-онаа солчулгазы болган.

ЮСФР планетаны ядролуг чепсектен хостаары дээш шиитпирлии-биле туржуп турар деп, Л. Мойсов медеглээн. Балкан күрүнелериниң даштыкы херектер министрлериниң ужуражыышкынының дугайын, Балканнарга тайбыңның болгаш кады ажылдажылганың зоназын тургузарының дугайын дыңнаткан. Югославия регионалдыг айтырыгларны тайбың шиитпирлээри дээш, Афганистан талазы-биле М. С. Горбачевтуң медеглелин деткип, Чоокку Чөөн чүк талазы-биле тайбың конференциязын чыылдырары дээш туржуп турар.

Югославияның инициаторларының бирээзи болуп турары каза-даа каттышпазының шимчээшкининге хамаарыштыр айтырыгларны чугаалажып турар үеде М. С. Горбачев ук шимчээшкинниң чаа деңнелче көдүрлүп үнгенин демдеглээн. Ол дугайын Харареге ужуражыышкынның түңнелдери херечилеп турар. Хөй айтырыглар талазы-биле, ылаңгыя хөгжүдеге аргалы бээри-биле чепсегленишкинниң дүжүрериниң айтырыгларының талазы-биле конференция тодаргай, принципиалдыг турушту ээлээн. Делегей харылзааларын эде тургузарынга каза-даа каттышпазының шимчээшкининиң ролю кончуг улуг.

Чепсегленишкинни дүжүрериниң поездизи доктаап турупгазын дээш бис бүгү-ле чүүлдерни кылыр бис деп, М. С. Горбачев чугаалаан. Ядролуг болгаш аңаа боо-чепсекти узуткаары дээш, химиктиг чепсекти чок кылыры дээш бис делегейниң бүгү шуулганнарынга, конгресстеринге ходелир бис. Барыын чүкте чамдык кижилерниң ол айтырыгларны шиитпирлээриинден чайлаарын, оларны чаартыры, чедир чепсегленири, ормун тургузары болгаш оон-даа өске чүүлдер дугайында чугаа-биле солуурун оралдажып турары харааданныг.

Делегейниң амгы үеде бот-туг чүүлдери өске угаап-бодаашкынны негеп турар. Бо утка-биле алырга, Совет Эвилелиниң болгаш Югославияның амгы делегей байдалынга үнелээшкининиң демейлешкээн онзалап айыткан. Делегей аренazынга оларның политиказы демейлешкек өзы чоокшулашкан.

ССРЭ болгаш ЮСФР-ниң аразында экономиктиг кады ажылдажылганың айтырыгларын чугаалажып көрген. Кады ажылдажылганың чаа хевиринче, специализацияже болгаш кооперацияже шилчип кирериниң каттышкан бүдүрүлгелерни тургузарының эргежок чугулазын онзалап демдеглээн.

ССРЭ-де эде тургустунуушкун ол орукка чаа аргаларны ажыдып турар деп, М. С. Горбачев чугаалаан.

Чугаалажыышкыннарга СЭКП ТК-ның секретары В. А. Медведев, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы И. С. Силаев, ЮКЭ ТК-ның Президиумунуң Даргазы Б. Крунич, ЮСФР-ниң Эвилелдиң күүсекчи вечазының Даргазы Б. Микулич, Эвилелдиң күүсекчи вечазының Даргазының оралакчызы Я. Землярич, даштыкы херектер талазы-биле эвилел секретары Б. Лончар, албанның өске-даа кижилери киришкен.

• • •

Чугаалажыышкыннарның эгелээриниң мурнунда М. С. Горбачев журналистерниң айтырыгларынга харыылаан.

«РСФСР-ниң алдарлыг артизи» хүндүлүг атты В. С. Нанактаевке тыпсыр дугайында

РСФСР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Совет уран чүүл талазы-биле ачы-хавыяазы дээш «РСФСР-ниң алдарлыг артизи» хүндүлүг атты тыпсыры болза:

Виталий Семенович **Нанактаевке** —Тываның ырының болгаш танцызының «Саян» ансамблиниң уран чүүл удуртукчузу.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы В. ОРЛОВ.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары С. ЧИСТОПЛЯСОВ.

Москва, 1988 чылдың март 14.

СООЛГУ ШАКТА

◆ ЛЕЙПЦИГ. Чаңчыл ёзугаар бо хоорайга час санында ажыттынар делегей ярмарказында делгээн совет экспозиция улуг сонуургалды болдуруп турар. Бо чылгы совет экспозициязы Совет Эвилелиниң электроника болгаш электротехника үлетпүрүнге тураскааткан. Ярмаркага келген даштыкы чурттарның делегациялары «Авиаэкспорт» даштыкы садыг каттыжыышкынының делгелгезинге үр доктаап турар. Ында «Ил-96», «ТУ-204» болгаш хамааты ужар чүүлдүң өске-даа самолеттарын делгээн.

◆ ВЕНА. Европа диптиң Атлантикадан Уралга чедир чепсентиг күштерин болгаш аңаа боо-чепсекти кызырар дугайында чугаалажыышкыннарның маңдадын ажылдап кылыр талазы-биле Варшава Керээзиниң кежигүнү чурттарның болгаш НАТО чурттарының төлээлекчилериниң консультациязы катап эгелээн.

◆ КАБУЛ. Афганистанның Аныяктарының Демократтыг Организациязының (ААДО) ТК-зының ээлчеглиг пленуму болуп эрткен. Афганистанның Улус-Демократтыг партиязының ТК-зының Политбюро кежигүнүнге кандидат, ААДО ТК-ның бирги секретары Фарид Маздак аңаа кылган илеткелинге националдыг эптежилгениң политиказын боттандырарынга аныяктарның киирип турар салыышкынын онзалап демдеглээн. Хөй партиялыг болгаш каттышкан чазактың байдалдарында аныяктар организациязының ажыл-чорудулгазынга хамаарышкан айтырыгларны база чугаалашкан.

(СЭТА).

ХООЗУН ЧУГААДАН ПРАКТИКТИГ АЖЫЛ-ХЕРЕКЧЕ

Сүт-Холде мал кыштаглаашкыны берге байдалда

Районнуң партия-совет ажыл-агыйы ажылдакчыларының экономиктиг өредилгезиниң ээлчеглиг кичээли эрткен дораан СЭКП райкомунуң бюрозун чыылдырган. Бо чылдың февраль 12-де база-ла бюрога кыштаглаашкынның ниити байдалын чугаалажып көргеш, чоокку үеде кылыр ужурлуг айтырыгларны тодарадып, чогуур эштерге даалгаларны бергилээн турган. Тодаргайлаарга, бо чылдың март 1-ге чедир сүт-бараан фермаларынга саар инектерни чудан-биле чемгерип эгелээр деп шиитпирлээн. Шиитпирни чүгле боттандырар дээш хүлээп алыр.

СЭКП райкомунуң бирги секретары М. Д. Кара-Сал РАУК-туң даргазы В. М. Чимитке сөс берген. Кыштаглаашкынны организастыг доозар талазы-биле РАУК хемчеглерни ажылдап кылганын ол дыңнаткаш, чогум кандыг-кандыг хемчеглерни алыр дээнин тайылбырлап эгелээрге, ону доктаадып кааш, февраль 12-де болган бюронуң шиитпирин күүседири-биле бо хүнде чүнү кылганын секретарь айтырды. Огуулуг харыы-даа болбады. Районнуң агропромышленность каттыжыышкынының ажылдакчылары херек кырында чогум чүнү кылыпканы, ажыл-агыйларга кандыг-кандыг практиктиг дузаны чедиргенин билбинмейн бооды. Март 1-ге чедир чүгле «Сүт-Хөл» совхозтуң Кара-Чыраа фермазында саар инектерге чуданны белеткеп берип эгелээн. Түңнел эки. Сүттүң шынары доплаан-на эминээн. Ындыг болганда, бот-орулга-чарылгаже кирген совхоз чүгле шынар дээш безин немелде төлевирни алыр. Чуданны белеткээринде кандыг-даа нарын чүве чок. Улуг доскаарга чарбаны ургаш, оон хайындырар, ол-ла. Кара-Чыраа фермазының саанчылары ону баштай боттарының бажыңнарынга безин белеткеп турган. Ындыг аргалар «Октябрь 30 чылы» база Карл Маркс аттыг совхозтарда бар турбуже ону ажыглаваан, ынчангаш сүт хавээзи болгаш ооң шынары чүгле ийиги класстыг болуп турар. Ол чорук СЭКП райкомунуң бюро кежигүннериниң черле дувуретпес арга чок. Ынчангаш бюрога чугаа шынныы болган.

Кандыг-бир ажылды кылырда эргежок бергелер турар харын. Амгы үеде Сүт-Хөл районда мал чеми хавээш. 1987 чылда сүт-хөлчүлер сиген белеткээр талазы-биле республикага мурнакчыларның бирээзи болуп, каш удаа шаңнадып, мактаткан. Ындыг болганда, сигенниң курлавыры сода амдыгаа чедир ылап-ла турар ужурлуг. Чок, ындыг эвес болган. «Октябрь 30 чылы» биле Карл Маркс аттыг совхозтар Ак-Чыраадан хыыргыыш белеткеп турар. Баштайгы үеде 210 тонналы экке ап алган. Ук ажыл-агыйларының үрелгери биле «Алдан Маадыр» биле «Сүт-Хөл» совхозтар база хыыргыыш белеткээр болган. Ол ышкаш Улуг-Хем районнуң девискээринден — «Ак-Туруг» совхозтан саван пресстээри-биле Бора-Тайгадан улус чоруур болган. Районнуң дашкаар ап чорудуп турар хемчеглер ол.

Ол-ла бюрога санал берип тургаш, райкүүском даргазы мынча дээн:

— Ийи хонук бурунгаар «Сүт-Хөл» совхозтуң Өлег хойжу бригадазынга чордум. Ол коллективке бо чоокта чорбаан кижи мен. Мээң мурнумда база элээн каш даргалар орта сургакчылап чораан чүве. Мен чүгле ийи-ле аалга кирер ужурга таваржытым. Бир аалга баарымга, район төвүнден шефчилер бергеш, арыгдан шаңдалаар ыяш кезип чедирген болду. Ол малчын дом ыяшты бажыңынга кииргеш, эргискеш, шаңдалааш, оон хоюнга берген. Аажок чиир болган-дыр. База бир кыштагга баарымга, шефчилерниң чедирген ыяжының шынары багай, аал-саал ыяш, харын аал богу болган. Ам канчаар — оон-на хамык чүве билдине берген. Практиктиг дуза чедирбээже хоржок деп бодааш, арыгдан хар адаанда бүрү кандыгыын дээрзин тоотап көрдүм. Дыка эки. Ооң эртенинде райкүүском биле РАУК-туң улузун эвилелден алгаш, ийи чүък машиназынга шуут-ла тырып тургаш, бүрү барып ийи аалга чедирдивис. Мал дыка чиир чүве-дир.

Чымба Балдыкоевич шын кылган. Сөстен ажыл-херекче шилчиир деп чүве ол. Бюронуң болганының эртенинде Сүт-Хөл суурнуң албан черлериниң, организацияларының ажылдакчылары чүгле эр улус (ынчан март 8-тиң бүдүүзү турган) 50 ажыг кижи дөрт автомашина ишти шынарлыг бүрүнү хар адаандан чыггаш, Өлегниң малчыннары Ким-оол Ооржактың, Доржулдай Монгуштуң, Бичии-Уруг Ооржактың, Кара-кыс Ондарның кыштаанга барып чедирген. Оон дараазында дыштаныр хүннерде «Сүт-Хөл» совхозтуң төвүнүң ажылдакчылары база-ла арыгдан бүрүнү чыггаш, ийи фермага барып чедирген.

Бо хемчеглер дээрге аргажоктуң кырында ап турар ажыл ышкажыл. Чогум үе-шаанда —эрткен күзүн-не хемчеглерни алган болза, ам ынчап дээвидээр бе? Бир кыштагга машина бүрү чедирери дээрге чаңгыс хүннүң херээ ышкажыл. Ёзулуг малчыннар, ёзулуг ээлер, ёзулуг удуртукчулар ынчаар ажылдап болур бе? Кижи черле чаңгыс хүн-биле чурттавас. Кыжын хар адаандан бүрү чыып, оон аңгыда арыгдан доң ыяш кезип, ооң чөвүрээзин шаңдалап, малын чемгерип, ооң «өзүн эдип» турары ажыл-агыйжы чоруувус ол эвес.

«Сүт-Хөл» совхозтуң техниктиг чөвүлелинге кыштаглаашкынның эртип турарының дугайында айтырыгны СЭКП райкомунуң бюрозу болурунуң бүдүүзүнде база чугаалашкан. Байдал берге. Салбырларның дээрези-ле Бора-Тайга. Оларда хавээш-биче-даа бөдээ, сенаж, сиген бар. Өске салбырларга харын берип-даа турар. Ында бир ажыл, база арга-ла херек. Төрүвес инектерни черже кадарып эгелээн. Ам канчаар, чылыг апарган, ховуда, арыгда өът бар. Бора-тайгажыларның ындыг аргазын совхозтуң өске салбырларынга база ажыглаардыр деп, техниктиг чөвүлелге ынчаар шиитпирлээн. Оон аңгыда Ишкин иштинден шиви бүдүү база белеткээр болган. Арыгдан тарылга шөлүнде арык-буга унундан эрткен чылгы сигенни база кандыг-бир арга-биле кезер деп-даа санал үнген. «Сүт-Хөл» совхоз холе. хараганны ческеш, ону үүрмектеп хээндектээш, малга бээр хемчеглерни ап турар.

— Эрткен чылын кыштаглаашкынче кирерде, хамык чүүлду чедир көрбээн-дир бис. Бо суур чоогунда 200 аныяк бода мал бар. Оларны Кежээге кыштадыр турган. Ында чаңгыс кодан бар. Мал-маган эки. Бо чылын-на ону бодаалыңар — деп, «Сүт-Хөл» совхозтуң директору Н. С. Ооржак техниктиг чөвүлелге кыштаглаашкын дугайында айтырыгны чугаалашканын түңнеп тура, ынча дээн. База шын айтырыг. Частырыгларга өөренир, оон түңнел үндүрер деп чугаа бар.

Совхозтуң техниктиг чөвүлелин эрттирериниң мурнунда директор эң ылаңгыя фермаларны шуптузун эргип көрген. Кызыл-Тайга фермазында төрүүр инектер кажаазының ишти ол-шык болган. Ынчангаш директор эдертип чорааны специалист-биле кады аңаа шуут-ла хондур ажылдааш, ол хамык чүүлду боду баштааш эдер бодаан. Удуртукчунуң ындыг сагыш салып, хөлзеп турарын көргеш, ферманың коллективи ону боттары эдип алыр болган. Човааннар-дыр.

Кыштаглаашкынында организастыг ажыл Сүт-Хөлде черле чошкак. Өлег бригадазында одар-белчиирлерни далбыйлаары оралдап турар. Чаш хураганнарны чудан-биле азыраар ужурлуг. Ону малчын өг-бүле хайындырып белеткевейн турар. Ол нарын эвес ажыл-дыр.

Сүт-Хөл районнуң база ажыл-агыйларының-даа мал эмчилери негелде ёзугаар ажылдавайн турарының дугайында райкомнуң бюрозунга чамдык фактылар илерээн. Эң ылаңгыя чаш хураганнарның стоматит дээр аарыы. «Алдан-Маадыр» биле «Сүт-Хөл» совхозтарда ижиншөйүнду аарыг хураганнар бар. Өлген малдарны ой-шаанда шимчип, түңнел үндүрбес таварылгалар база бар. Малдың дөвен-даа тастап турар.

Ниитизи-биле районда малдың баш саны эрткен чылдаазындан хавээш, а өлүп-хораары көвей боол турар.

Чес-Булуң бригадазында чамдык аалдарга чоруурга, өөрүнден аңгылааш, азырап турар хойлар бар. Чем бары эки-дир. Оларның быгынчарында дүк чок, тас. Арганының демдээ ол. Дүгү чүгле сиртинде чонак ышкаш чүве арткан болур чорду. Дүк планын күүседирде ам канчаарыл?

Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, районнуң мал кыштаглаашкынында шыңгыы четпестер бар.

Тургустунуп келген байдалдың шыңгыызын көргеш, чамдык малчыннар боттары безин таныш-көрүштеринден сигенниде тыптынып-ла турар. Ынчалза-даа бо бүгү шупту озалдаан хемчеглер-дир. Ам канчаар, ынчаар-даа болза, аргазын-на херегээр. Ам бир сеткилге эки чүүл —хар эрип, одарлар ажыттынып турар.

С. ХЕРТЕК.
(«Шынның» корр.)

ӨГ-БҮЛЕ КЕРЭЭЗИ. БАШТАЙГЫ ТҮҢНЕЛДЕР

СЭКП ТК БАЗА СОВЕТ ЧАЗАК улустуң шалың телевиринде деңнештирилге системазындан уштунар, кижиниң күш-ажылын, кылганын барымдаалап төлээр, улус ажыл-агыйының бүгү адырааларынга коллектив, аренда база өг-бүле керээзин нептередир, хууда дузалал ажыл-агыйларын сайзырадыр, чоннуң ажыл-чем-биле хандырылгазын экижидер талазы-биле сөөлгү үеде элээн каш доктаалдарны хүлээп алган болгаш амгы үеде оларны боттандырып турар бис. Экономиканы башкарарының чаа аргазы аажок ажыктыг дээрзин амыдырал бадыткап турар. Бо удаада бистер чүгле чаңгыс айтырыгны — өг-бүле керээзиниң дугайын чугаалажып көрээлиңер.

Өг-бүле керээзи кедээге бүдүрүлге харылзааларын болгаш күш-ажыл телевирин сайзыраңгайжыдарының, ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң, продукцияның бот-үнезин чиигедириниң, шынарын экижидериниң эң-не күчүлүг бырагзы. Чүге дээрге өг-бүле керээзинде ниитилелдиң (совхозтуң) база кижиниң (кадарчының) негелде-херектелдери болгаш эрге-ажыктары бүрүн дугжуп турар. Бистиң малчыннарывыска өг-бүле керээзиниң чамдык негелделери мурнундан бээр-ле туруп келген. Ам ол арга шуут тодаргай, керээ ёзугаар боттанып турар. Кайы-даа тала ол-бо ажылды кылыр бис дээш керээ чарып, ат салган. Ол дээрге юридиктиг документтир. Бо арга-биле чүгле чаңгыс өг-бүле эвес, а төрел харылзаалыг кижилер, азы бот-бодун эки билчир, бот-боду бүзүрежир кижилер база чаңгыс кодаңга ажылдап болур.

Бисте ам хойжулар эрги ёзу-биле ажылдаарындан, ылаңгыя ажыл телевирини деңнештирилгезинге шат кошкун болган.

Тываның хой ажылында чаа арга — өг-бүле керээзиниң дугайында кыска медээлер республика солуннарынга элээн каш чыл мурнунда кеступ келген. Мурнакчы малчыннар ол идеяның ажыктыын дораан билип, амыдыралга ажыглап эгелээн. Ооң ындыг болганының бир чылдагааны болза, өг-бүле керээзиниң үндезини малчыннарга шагда-ла турган.

— Бо ажылдап келген чылдарымда чиңге нарын дүктүг хой малдааш, пландан ажыр дыка хөй дүктү, хураганны, колхозка-даа, совхозка-даа берип келдим. Доктаадып каан шаа-биле шалын ап чордум. Бир эвес өг-бүле керээзи шагда-ла, ажылдап эгелээн үемде турган болза, акшаны-даа «шоодайлап» ап чоруур турган боор мен» — деп, Тес-Хемде «Чодураа» совхозтуң сураглыг хойжузу И. Данзуруң чугаалаан.

Бии-Хем районнуң «Саян» совхозтуң Сесерлиг салбырында ортумак көргүзүглүг дыка хөй хойжулар 1987 чылда өг-бүле керээзи-биле ажылдааш, ам мурнакчыларның одуруунче кирген. Оларның бирээзи Владимир Маады эрткен чылдың түңнели-биле немелде телевирге 1884 рубльди алган, бир центнер хой эъдин бүдүрериңге 173 рубльди камнап алган. Черле ол ышкаш ол салбырда керээлиг сес өг-бүлеге каттышкаш 2256 рубльди немей төлээн, бир центнер хой эъдин бүдүрериңге ниити камналгалыг болган. Керээ-биле ажылдап турар өг-бүлениң айда ажыл телевири ортумаа-биле 312-ден 504 рубль чедир турар, ол ышкаш немелде продукция дээш 3751 рубльден 6057 рубль чедир немелде телевирлиг болгулаан. Моон алгаш көөрге, өг-бүле керээзиниң совхозка база малчынның бодунга-даа ажыктыы илдең-дир. Бо таварылгада кижи ёзулуг-ла сонуургалдыг ажылдаар апарган. Мында ажыл телевири социализмниң принцизи-биле ёзулуг-ла дүгжүп турар. Бистиң үстүнде кирген чижектеривисти «ортумак» деп санап болур. Чүге дээрге «Саян» совхозтуң экономистери хойжуларының ажылын орта түңнеп четтикпээн. Тодаргайлаарга, дөрт чарыгдалдарны барымдаалавайн барган. Ооң ышкаш бо малчыннардан дээре база куду көргүзүглүг кижилер бар. Чижээлээрге, продукция дээш немелде телевирни 3—4 муң рубль чедир алган мурнакчы хойжулар эвээш эвес. Чамдык совхозтарның директорлары ак сеткилдиг ажылдаан малчыннарынга хөй түңнүг акша бээриндег дадагалзап, чарган керээзиниң негелделерин боттары-ла күүсетпейн базары элдептиг. Эки ажылдаан кижи хөйнү алыр, керээзиниң өскертип болбас негелдези ындыг. Ооң башка өг-бүле керээзи чаргазының ажы чүү боор.

Бо ажылдың чамдык түңнелдери мындыг-дыр. Өг-бүле керээзиниң оруу анаа-ла каалама эвес. Аңаа шаптыктап турар чүүлдер-ле хөй: малчыннарның эрги өре-ширези, хой ажылының материалдыг баазазының кошкаа, удуртуп баштаар ажылдың танмаланган хевириндег уштунарының бергези, эренгейлээшкин, кайы-даа таланың харысалгазының чавызы, негелдениң кошкаа болгаш өске-даа чылдагааннар бар.

ЭРЕНГЕЙЛЭЭШКИНДЕН УШТУНАРЫНЫҢ аргазы чүл? Амгы үеде хой ажылынга өг-бүле керээзин нептередир талазы-биле чамдык ажылдар кылдынып турар. Аңаа эренгейлээшкинниң ааржы шаптыктыг. Ажылды эчизинге чедирбези, кол дашты-биле кылыры, чуду-каралаары шалдан турала аажок шаптыктап келген. Совхоз директорларының чоруткан сан-чурагайларын ёзугаар алырга, шээр мал кодууда-ла өг-бүле керээзинче кирген малчыннарның холунда турар. Херек кырында 1987 чылды совлзүреди агропромкомунуң медээзинде 908 өг-бүле чаа арга-биле ажылдап турган. Саазын кырында чурагайлар чаагай-даа бол, ооң херек кырында күүселдези шоолуг эвес болганы ол-бо черлерден солуннарга келген материалдардан илден. Моон кол чылдагааны болза, ук ажылды шаптылаан эрги ёзу-биле эренгейлеп көрүп, удуртукчу-даа, малчын-даа кижилерниң бодунга хамааржыыр негелдезиниң болгаш харысалгазының кошкаанда.

Эрткен чайын Бии-Хем районнуң малчыннарының эргин келип чораашм өг-бүле керээзи-биле ажылдап турар кадарчыларга ховар таварышкан бис. Чүге дээрге, керээ ёзугаар ажылдап турар хойжуларның хөй кезии «Эрбек» совхоз биле «Саян» совхозтуң Сесерлиг салбырында. А «Өөк», «Хадың» база «Кызыл тараачын» совхозтарда чаа аргаже шилчээн кижилер ийи-чаңгыс таварышты. Моон дугайында ажыл-агый удуртукчуларындан, зооветспециалистерден айтырарга огулуг харыылаптар кижи чок болду. Ооң кадында малчыннар боттары өг-бүле керээзиниң дугайын сонуурган, олче кирерин изиг-биле күзеп турар чораан. Чижээ, «Саян» совхозтуң хойжузу Боос Салчак: «Өг-бүле керээзи деп солуннарда хөй-ле чүве бижип турар. Бистиң ажыл-агыйывыста ол та кажан чедип келир чүве мөйндаа» — деп олурар.

Черле ынчаш Бии-Хем районнуң совхозтарынга чоруурга, ук ажыл-агыйларда учёт-отчёт дыка-ла куду деңнелде тургустунганы, ылаңгыя экономика талазы-биле ажылдын кончуг суларгайы карапка илден. Чүгле дөрт совхозтуң конторазында безин ынчаш 224 кижи (малчыннардан бичии-ле эвээш) саваттыныл турар. Ол хирезинде кымның чогуу чүнү кылып турары орта билдинмес. Эртен дан бажында сес шакта албан-хаакчыттар конторага долуп кээр. Ооң соорту сыгза-сыгаза, ол шак үезинде контора ээнзирэп, чүгле бухгалтер составы артып каар.

Ажылдың чаа аргазы бодула нептерей бербес. Өг-бүле керээзиниң ужур-утказын хойжулар ортузунга тайылбырлаар, өөредир болгаш организастаар апаар. Бо дээрге ажыл-агый удуртукчуларының, зоотехниктериниң болгаш ылаңгыя экономистериниң, бухгалтерлериниң ыдыктыг хүлээлгези. Өг-бүле керээзиниң дугайында семинарларны эрттирип, бо айтырыгны малчыннар ортузунга экономиктиг өөредилгениң өзээ болдурар ужурлуг. Бо айтырыг Каа-Хемде «Совет Тыва» совхозта черле өскелерден дээре чоруп турар.

Өг-бүле керээзи хойжуларның чүгле материалдыг сонуургалын көдүрер эвес, а ниити ажыл-агый бүрүзүнүң бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланышкынче шилчилгезиниң арта базып болбас үе-чадазы. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң, продукцияның бот-үнезин чиигедириниң, камналганың, ниитилелге шынчы чорукту бадыткаарының ылаптыг аргазы болур.

Ол хирезинде чамдык ажыл-агыйларның удуртукчулары тускай эртемниглер бо ажылды ёзу барымдаалаарынче кирген. Ону шлавылай чугаалаарга, өг-бүле биле совхоз керээзин чарза-даа, херек кырында учёт-отчёттуң байдалы сандаргай, кымның чүнү чарыгдааны, чүну кылганы азы күүсеткени орта билдинмес болгулаар.

КЕРЭЭДЕ АЙЫТКАН чүүлдерин кайы-даа тала ынак күүседир ужурлуг. Бо аргаже кирген соонда хойжулар (малчыннар) боттарының күжү-биле кылып аптар чүүлдерин өске улусту киириштирбейн кылып алыр апарган. Ол эки чүүл. Ынчаарга ам капитал септелгеге ынаа-ла материал херек. Ону малчын боду тыптыныш алыр арга бар эвес. Соок кышты белеткел чок уткаан, кажаа-хоразын, чурттаар бажыны септеттинмээн, кыштаанда мал чеми эвээш малчыннар бисте ховар эвес. Малчыны болгаш ооң хүлээлген хоюнга хамааржыштыр бо хире харысалга чок удуртукчулар өг-бүле керээзиниң дугайында шуугаар ажыы бар бе? Ол ышкаш малын чайгы, күскү үелерде эки одарладып, семиртип албаан кадарчылар совхозундан мал чеми негеп, ооң-биле, мооң-биле хандырбаан деп, янзы-бүрү чылдагааннар диләэн ажыы бар бе? Хойнуң менди кыштаары, чаш төлүнүң деңгели, дорутулгазы, өзүлдези ооң тэрээн незнини арган, семизиндеи хамааржыр дээрзи кижи бүрүзүнге билдингир.

Хой ажылынга (шээр малга) өг-бүле керээзи нептередиринге тус-тус малчын бригадаларда, кадээ төптерде партия, комсомол эге организациялары, профэвилел бөлүктери улуг ужур-дузалыг болур ужурлуг. Олар чаа чүүлдү деткиириндеи өг-бүле керээзиниң дээштиг улуу-биле хамааржыр.

Өг-бүле керээзиниң салым-чолу ийи таладан хамааржыр. Ажыл-агый удуртукчуларының зооветспециалистер боттарының улуунде бүгү-ле чүүлдерни кылып турза-даа, бир эвес малчын кижиниң мааза идепкейи болгаш харысалгазы куду болза, ол бүтүдеи чүү-даа бүтпес. Өг-бүле керээзи дээрге ийи таланың деткижилгези болгаш демнежилгези-дир.

Өг-бүле керээзиниң ужур-утказын билип, ажыл-агый-биле керээ чарып алгаш, ак сеткилдиг ажылдап, эвээш чарыгдалдарны үндүрүп турганнын хөй продукцияны бүдүрүп турар малчыннар бисте эвээш эвес. Чижээ, «Ак-Туруг» совхозта аныяк малчын Сергей Шойдааның өг-бүлези 1 рубль үнелиг продукцияны бүдүреринге 0,48 көпеек чарыгдаан. Нитти бүдүрген продукциязының өртээ 20688 рубль болган. Моон чылдагааны чүл дээрге, малды эки семиртип алыры дээш С. Шойдаа улуг кичээнгейни салып турар. Чүгле немелде деңзи дээш безин совхозунга барык он муң рубль орулганы киирген. Хой семис боорга, ооң дүгү дүшпес. Ынчангаш ол пландан ажыр 422 килограмм дүктү кыргааш дужааган. Бо малчын ам камналгага аажок мергежээн. Мурнунда сутну кайы хамаан чок тө-чаа ажыглаар, чарыгдаар турган. Эрткен чылдың ол айларында безин сутдан 80 ажыг рубльди камнап алган. Мал эмнинге база ветеринарлыг хемчеглерге 62 рубль эвээшти чарыгдаан.

Моон-биле чергелештир өг-бүле керээзинче кирзе-даа, ооң ужурун эки утаап билбейн, эрги ёзугаар азырадыкчы хөөннүг ажылдап, хүлээнген малын чайгы, күскү одарларга эки семиртип албайн, эвээш хураган өстүрүп, дүктүң планын база күүсетпес, ооң кедерезе ниитиниң мал-маганын хорадыр, самчыгдаар чоруктар чыл санында кызырылбайн турар. Шак мындыг чылдагааннар ужун хөй ажылындан алыр орулгалар чамдык совхозтарда көвүдээрниниң орнунга, харын эвээжеп турар. Кадарчылаар улус тывылбас болганындан хойжулаары-биле дүшкан-на кижилерни хүлээп алыры чаңчыл болган. Малчыннаар улустуң тывылбазынга сылдаглап, чамдык кижилер мени канчаптар боор дээзиг хоон-биле суда ажылдап, ылаңгыя даалган малын ажы-төлүнге азы дөргүл-төрелинге ажаадып каап, боттары эмы-хуузунда чорук-херээн кылып, ооң кедерезе арага-дарыже суңдутуп тургулаар боор.

ХОЙ АЖЫЛЫНЫҢ ооң иштинде өг-бүле керээзиниң бир кол негелдези — уксаажыдылга ажылы. Ону чер болганда-ла чединишкиниг шиитпирлеп шыдавайн турарывыстан чылдын-на чүс-чүс, ооң кедерезе харын муң-муң хураганны чедир албайн келгенивис кымга-даа чажыт эвес. Чижээ, малдың кызыраар болгаш ооң чаш төлүнүң өлүп хораар чоруунуң ужун чылдынна улуг каража-когаралга таваржып келдивис. Республикада чылдын-на 57300 хире анай-хураган өлүп хорап турар. Бир чылда ортумаа-биле чүс хой-өшкүден 69 хураганны, анайны ап келген бис. Ниитизи-биле бүгү чүзүн малды өлүрер, чидирер, оксунар, оорладыр болгаш самчыгдаар чоруктардан каража сөөлгү ийи чылда 22 млн. чыгам рубль болган.

Өг-бүле керээзинче кирген кадарчыларның ажыл-ижиниң чогумчалыы оларның хонаштарындан, малдың одар-белчиирин чылдың дөрт эргилдезинде солуурундан база улуг хамааржыр. Ооң-биле малдың семиртилгези тудуш холбаалыг. Сөөлгү үеде тараалаң черлерде (Бии-Хем, Каа-Хем, Тандыда) малдың одар-белчиири кызырлып, ону одарладырының системазы өскерилген. Чамдык малчыннар кышкы үеде хоюн барык тургузу азырап турар. Арыг агаарже эвээш үнер, чер оъзу оъттавас болган ужун малдың аарыыр чоруу көвүдеп, ол кончуг хээрек болуп, ажы-төлү орта доруттун шыдавайн өлүп хораар чоруктар бар. Хойнуң ажаап азыраарының, семиртиириниң бот-үнези аартап турар. Үргүлчү чылыг кажаага тудуп каапкан хойнуң дүгүнүң шынары база чер албас.

Черле ынчаш Бии-Хемниң совхозтарында хойга кышкы кажаа тударынга дыка-ла харысалга чок чүүлдер тургулаан. Чижээ «Өөк» совхозтуң Малиновка деп черде үлегерлиг үш кажаалары тудуп каан. Улуг чаагайы-даа кончуг. «К-700» деп маркалыг трактор безин иштинге эйдедир шөлээн шимчеп чоруп турар. Аңаа үш кодан хойну кыштадып келген. Кончуг соокта хөй хойнуң изиг тынызы дээвиирге барып деггеш, ооң сут болуп бадып дамдылап турар. Кажаа иштн малгаштыг. Чаңгыс черде үш кодааның кадарчылары тус-тузунда даалган хоюн чаңгыс кудуктан суггарар. Ол өйле алгыш-кырыш база-ла дыцалыр. Муң ажыг хойну кыжын кадарар озары барык чедишпес. Турлагның бир талазында чүм харлыг тайга, өске талазында даглар, кыштаглар бар. Дыка таарымча чок.

Бо бүгүнүң түңнелинде үш кодан төрүүр хойдан чүске онаарштыр 50 хураган ап келгени кымны-даа кайгадып шыдавас. Бо кижи көргеш, хары-даа амыдырал дээш демисел күштүг, дириг чүвелер болгаштың малгаш-балар аразындан менди өзүп, дорутуп келир-дир деп бодаар. Хой ооллдай бергенде кажааларны солярка-биле одап турганын мэнаа сагындырып кээйн. Ооң ынай хой хавак эвес, чер оъттаар, сиген чиир, арыг агаарга чоруур амытан эвес чүве бе? Бо дугайында хой ажылының зоотехниктери кандыг бодалдыг ирги?

Өг-бүле керээзиниң бир кол негелдези — камналга айтырыы. Кым хойнү камнап алыр болдур, ол хөй немелде акшаны алыр. Чер бүрүзүнүң байдалы аңгы-аңгы, ынчангаш камналганың негелдези база аңгы-аңгы. Чижээ, суу ырак, тас оъттуг хоор сарыг ховулар-биле ол-бо талазындан хемчигештер шурап бадып чылдар тайга-каскак-даа бол, одар-белчиирлиг Кара-Хөлдү канчап деңнээр боор. Ындыг-даа бол, бодал чок чоруктуң, ёзу эдеериниң «аарынның» күштүг кончуг. «Кара-Хөл» совхозтуң мырынай ийи суг аразында турлаглыг малчынындан совхозтуң дирекциязы хууда малынга суг ижиртген дээш, акша тыртып турганын кудаам-биле дыңнаан мен. Шынында дирекция хуу мал хамаанчок, ниитиниң-даа малынга чаңгыс пак-даа суг сөөртпээн. Ооң херээ-даа чок.

Бир-тээ камналга айтырыы малчынга-даа, ажыл-агыйга-даа бир дөмей ажыктыг чүве болганда, мону бир дем-биле шиитпирлээр ужурлуг. Ылаңгыя транспорт чарыгдалдарын дыка-ла эвээжедип болур. Хензиг чорук-херек дээш-ле машина-трактор дээн ажыы чок. Дыка көвей малчыннар шанак-тергени катап ажыглап эгелээрн эргежок чугулазын саналдап турар. Чоннуң утаазы кымдан-даа мерген болгай. Мону ажыл-агый удуртукчулары хандыр өөренир, чогуур түңнелди үндүрери күзенчиг.

БИСТИҢ малчыннарывыстың хөй кезии малга сиген белеткелинге амдан эгелеп идепкейлиг киржип болур. Ооң бир аргазы чүл дээрге төрел кижилерден звено тургузуп, оларның-биле керээ чарып, тускай техниканы быжыглаары болур. Ол кижилер чүгле сиген белеткелинге эвес, мал азырап, өстүрериниң талазы-биле база звено керээзин чарып болур. Оларның алыр шалыны кылган ажылының нити түңүндеи база кижи бүрүзүнүң киржилгезинден хамааржыр. Шак ындыг звенога малчыннарның шөлээзин, чайгы үеле аржаан, курорт, санаторий баар күзелин чиигти-биле боттандырып болур.

Хой ажылында эң-не нарын, маргылдаалыг болгаш чидиг айтырыгларының бирээзи — ниитиниң малының өлүрү, ону чидирери болгаш самчыгдаары. Бир эвес кадарчының буруузу-биле мал өлген-читкен база ону ол самчыгдаан болза, судтуң шиитпири ёзугаар малчынга төледир апаар. А бир эвес мал кандыг-бир аарыгдан өлген азы боо чок кижиниң кадарган хоюн алгырып турда-ла, бөрүлер тудуп чипкен болза кым харыылаары? Кайы-даа таварылгада чогуур черлерниң улус судтары, чоннуң эргежылын камгалаар черлер ылап шын шиитпирни үндүрер ужурлуг. Чамдык ажыл-агый удуртукчулары, мал эмчилери болгаш зоотехниктер боттарының харысалга чок чоруун чажырып-буаруп, буруу чок кижилерниң кырынче боттарының буруузун чүүй каап, хөй өре-шире онаап турары чажыт эвес. А ол ышкаш чамдык ээ-харысалга чок, азырадыкчы хөөннүг кижилер ниитиниң малын хүлээнип алгаш, ооң ажаалда-тежээлдезин баксыралып, өлүрүп-чидирип, харында самчыгдап, бодунуң кемниг-херээн ажыл-агый удуртукчуларынче, тускай эртемниглерже чүүй каар оралдажыышкыннар эвээш эвес.

Бир-тээ ажыл-агыйлар долу бот-орулга-чарылгаже шилчээн чүве болганда, мал ажылының тускай эртемниглериниң шалыны оларның онаашкан бригадаларында ажыл-херектиң байдалындан дөрт хамаарылгалыг болур ужурлуг. Мал эмчилериниң болгаш зоотехниктериниң харысалгазын бедидериниң кара чаңгыс шын оруу ол. Ооң ынай бо кижилерниң канчаар ажылдап турарынга ёзулуг үнелелди малчыннар болгаш совхозтуң хөй-нити организациялары кады бээр ужурлуг. Ынчангаш эң дээре дээн тускай эртемниглерни бригадаларының хуралдарынга ол-бо эрге-дужаалга боттары соңгуп алыр. Бир эвес ажылын утбас азы хөөн чок кижи тынтып келзе, ону халаары база малчыннарның эргезинде. Күрүне бүдүрүлгезиниң (каттышкышкынның) дугайында хоойлунуң бир негелдези ол.

Өг-бүле керээзиниң эң кол утказы болза, кадарчы кижи даалган малының ёзу барымдаалаан эвес, а ёзулуг долу эргелиг ээзи болур ужурлуг. Ооң ынай бажың чок кижилерни совхоз бажын-биле бир дугаарында хандырар ужурлуг. Ындыг-даа бол, суурга бажыны шыырак малчын бодунуң күзели-биле туттуруп ап база болур.

Хой (өшкү) ажылында өг-бүле керээзиниң чамдык өзек айтырыглары ындыг-дыр. Ол ниитизи-биле ийи таладан колдуг хамааржыр. Бирээде, ону организастап, нептередип база уштап-баштап турар ажыл-агый удуртукчуларындан, тускай эртемниглерден болгаш хөй-нити организацияларындан, ылаңгыя ажыл-агый удуртукчулары керээде көрдүнген хүлээлгелерин долузу-биле күүседир, кадарчы дугайында бүгү талалыг сагыш човаашкынны херек кырында илередир хүлээлгелиг. Ийиде, керээже кирген өг-бүле бүрүзү долу күжениишкин-биле ажылдап, ниитиниң өнчү-хөреңгизи дээш харысалгазы бедидип, эвээш чарыгдалдарны үндүрүп турганнын хөй продукцияны бүдүрер дээш ажылдап, малдың ажаалдазынче, семиртилгезинче болгаш уксаажыдылгазынче сагыш салып, кадарган хоюнуң (өшкүзүнүң) хайыралыг ээзи болур ужурлуг. Ийи таланың демнежилгезиниң эчызында хой (өшкү) ажылында өг-бүле керээзи экономиктиг эде тургустунуушкунуң болгаш дүргедээшкиниң күчүлүг бырагзы болуп шыдаар.

Байыр-оол МОНГУШ.

Партийжи амыдырал

САЛЫЫШКЫНЫ КАЙЫ ХИРЕЛ?

СЭКП Кызыл хоорkомунуң пленумундан

Партия Кызыл хоорномунуң ээлчеглиг пленуму болуп эрткен. Социалистиг хоойлу-дүрүмнү, хөй-ниитиниң корум-чурумун быжыглаар, кем-херек үүлгедиишкиннери-биле демиселди күштелдирер талазы-биле партияның XXVII съездизиниң шиитпирлерин болгаш СЭКП-ниң Уставының негелделерин күүседип турарының дугайында партия Кызыл хоорномунуң кежигүннери хоорай прокурору П. М. Судеркинниң, хооркүүскомунуң иштики херектер килдизиниң начальниги В. П. Ивановтуң отчёттарын аңаа дыңнап чугаалашкан.

Найысылалдың партия, совет, профэвилел, комсомол болгаш өске-даа хөй-нити организациялары-биле кады хоойлу-дүрүм камгалаар хоорай органнары партияның социалистиг хоойлу-дүрүмнү, хөй-ниитиниң корум-чурумун быжыглаарынче, кем-херек үүлгедир чорук-биле демиселди күштелдирериниче угланган элээн ажылдарны кылып чорутканын П. М. Судеркин биле В. П. Иванов отчёттарынга чугаалаан. Ооң түңнелинде хоорайның административтиг органнарының ажыл-чорудулгазы идепкейжип турар. Кем-херек үүлгедир, корум-чурум үрээр чоруктар, арагалаашкынга, алкоголизмге, наркоманияга удур демиселди күштелдирериниң хемчеглерин чорудуп турар.

СЭКП хоорномунуң кежигүннери П. М. Судеркинниң, В. П. Ивановтуң ажыл-чорудулгазынга, удуртуп турар коллективтериниң эде тургустунуушкунунга оларның хууда киирип турар салыышкынынга партийжи анализти пленум берген. Хоорай прокуратуразының, хооркүүскомнуң иштики херектер килдизиниң удуртукчулары ажылының стилин, арга-методтарын сайзыраңгайжыдар, эде тургузар дээш кандыг тодаргай хемчеглерни ап турарын, бо коллективтерде сөөлгү үеде чаа чүү кылдынганын отчёттарынга чугаалаваан. Ол ышкаш хоорай прокуратуразының, хооркүүскомнуң иштики херектер килдизиниң ажылдакчылары ажылын эде тургузар, чаа ёзу-биле ажылдаар дээш болдунар-ла чүүлдерни кылып турар, бо чүгүле херекке прокурор, килдистиң начальниги хууда кандыг салыышкынын, үлүүн киирип турары билдинмес бээн.

Пленумга санал бергеннер СЭКП хоорномунуң ийи кежигүнүнүң отчёдун шүгүмчүлекчи ёзу-биле чугаалажып көрген. П. М. Судеркин, В. П. Иванов боттарының харылап турар чугула участоктарында эде тургустунуушкунну оожум боттандырып, боттарының хууда салыышкынын ам-даа эвээш киирип турар деп түңнелди үндүрген. Ону оларның ажылында четпестер долузу-биле бадыткап турарын айыткан.

«Тыва тудуг» тресттиң эргелекчизи И. К. Гнездилов санал бергеш, хоорайның прокурору, иштики херектер килдизиниң начальниги четпес ажылдап турарын шүгүмчүлээн. Кем-херек үүлгедир чорук кудулавайн турары административтиг органнарның кошкак, негелдеге чедир ажылдавайн келгениниң бадыткалы, ылаңгыя бо ийи удуртукчу социалистиг хоойлу-дүрүмнү, хөй-ниитиниң корум-чурумун быжыглаар, эжиндер дээш чүнү кылганы, боттары кандыг хууда салыышкынын киргени, моон соңгаар кандыг хемчеглер алдынары билдинмес.

Хоорайның прокурору П. М. Судеркин күш-ажылчы коллективтер-биле шоолуг ажык чорутпайн турарын чөптүү-биле шүгүмчүлээн. «Каа-Хем» хөмүр-даш разрези найысылалдың улуг бүдүрүлгелериниң бирээзи, аңаа прокуратураның төлээлекчилери сөөлгү беш чылда келбээнин разрезте машинист М. К. Бергер саналынга чугаалаан. Прокурорну, прокуратураның ажылдакчыларын хоорайның дыка хөй бүдүрүлгелериниң ажылчыннары, организацияларының албан-хаакчылары танывас болуп турар. Ол болза күш-ажылчы коллективтер, ажылчы чон-биле бир демниг эвес, харылзаа кошкак ажылдап турарының херечизи дээрзин пленумга айыткан. Прокурор хайгааралының кошкаан, үндүрген доктаал-шиитпирлериниң күүселдезиниң хыналдазын шыңгыы чорутпайн турарын база демдеглээн.

Хооркүүскомнуң иштики херектер килдизиниң начальниги В. П. Ивановтуң онаашкан ажылын четпес удуртуп турарын пленумга шыңгыы шүгүмчүлээн. Найысылалда кем-херек үүлгедир, корум-чурум үрээр чоруктар-биле, арагалаашкын болгаш алкоголизм-биле, наркомания-биле демиселди чорудуп турза-даа, дээштиги чавыс болуп артпышаан. Сөөлгү үеде аар кем-херек үүлгедири хоорайда көвүдеп турар. Бо болза килдистиң начальниги В. П. Ивановтуң дааңдырган ажыл-херекти эчизинге чедир күүседири-биле ажылының чаа стилин, аргаларын дилеп, тывар хемчеглерни албааныңдан, кадрлардан негелдени кошкатканындан болганын пленумга айыткан.

СЭКП обкомунуң секретары А. К. Канзай пленумнуң ажылынга киржип, чүве чугаалаан. Кызыл хоорайда кем-херек үүлгедир, корум-чурум үрээр чорук республикада эң-не хөй болуп турар. Ындыг болганда, прокуратурадан, хооркүүскомнуң иштики херектер килдизинден ажылының стилин, арга-методтарын үндезини-биле эде тургузарының чугулазын ол айыткан. Ооң-биле чергелештир административтиг органнарының ажылында дүжүметсиг, харысалга чок, саазын шокарлаар, чок үнүнге дыңнангыр эвес чоруктарны чайладырын чугулалап көрген.

Социалистиг хоойлу-дүрүм, хөй-ниитиниң корум-чурумну быжыглаар, кем-херек үүлгедиишкиннери-биле демиселди күштелдирер талазы-биле партия организацияларының сорулгаларынга А. К. Канзай доктаалган.

Пленум чугаалашкан айтырыг талазы-биле доктаалды хүлээп алган.

ЛЕНИНЧИ ИДЕЯЛАРНЫҢ ҮНДЕЗИНИНГЕ

«ССРЭ-ге кооперация дугайында» Хоойлу телевилелин бүгү улустуң чугаалажып көөрү эгелээн. Ында бистиң чурттуска социализм тургузуушкунунуң амгы үе-чадазынга таарыштыр кооперация дугайында ленинчи идеяларны хөгжүдеринге үндезилээш, кооперативтериниң ажыл-чорудулгазының экономиктиг, организастыг болгаш эрге талазы-биле байдалдарын тодараткан. Янзы-бүрү бодалдарны калбаа биле, демократтыг ёзу-биле деңнештирип көргениниң соонда ол документини шуут хүлээп алыр.

Ооң чамдык идеяларын болгаш чүүлдерин тайылбырлап бээрин Совет Эвилелиниң Телеграф Агентилелинден дилеп турар. Кодээ ажыл-агый эртемнериниң В. И. Ленин аттыг Бүгү-эвилел академиязының академиги В. Тихонов-биле СЭТА-ның корреспондентизи В. Саклаковтуң үш беседазында эң-не хөй таваржып турар айтырыглар кирген.

«ОЛ—СОЦИАЛИЗМ ТУРГУЗУУ-ДУР»

— СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң хуралынга үр үениң иштинде кооперацияның ролюн болгаш ужур-дузазын кудулалып келгенин, а ооң ажыл-чорудулгазының колдуунда аграр сектору-биле болгаш кедээниң чурттакчыларының садыг хандырылгазы-биле херек чок черге кызыгаарлаанын демдеглээн: Владимир Александрович, ындыг чорук чүү чүвеге чедирип келген деп санаар силер!

— Ону сайгарып көөрүн оралдажырының мурнунда мен мынча деп чугаалаар мен: бистиң чургувуста кооперация шимчээшкини кандыг-бир чаа чүүл эвес-тир. Революция мурнундагы Россияга кончуг хөй санныг кооператив турган. Сержаг, кендир, өске-даа продуктулар бүдүрер талазы-биле улуг эштежилгелер турганы билдингир. Оларның чылыгларын даштыкы рынокче база үндүрүп турган. Кооперативтерни эгелеп башкарарының, оларны капиталистиг монополиялар-ның чагырыкчы бюрократизмың ыйыышкынындан камгаларының дуржулгазы база бар турган. 30 чылдарда болгаш ооң соонда чылдарда кооператив шимчээшкининиң эң-не күштүг талалары кошкаай бергени караадачыг. Материалдыг бүдүрүлгеге кижилерни хандырарынга, а ол ышкаш улустуң угаан-бодал амыдыралынга демократтыг принциптерни хөгжүдериндеи ойталаан турган бис. Чаа Хоойлу бисте ындыг арганы эгидип берип турар.

— Кооператив шимчээшкининиң бүдүрүгенин боттуу-биле ниитилештирери дээш ажылчы чоннуң кончуг улуг кончуг күштүг болгаш кончуг ажыктыг массалыг шимчээшкинин боол бодурунуң дугайында Владимир Ильич Лениниң баш удур бодаашкыны база ында дээрзи илдеи ноку ышкажыы.

— Ылап-ла ындыг. Амыдыралының сөөлгү чылдарында Владимир Ильичиниң Россияга кооперативтерниң ажыл-чорудулгазын ынчээргейнин-биле сайгарып көргени таварылга эвес-ле болгай. Тиилээн социализмниң байдалында, бүдүрүлгениң шиитпирлиг чепсек-херекселдери пролетариаттың холунга шилчип киргени-биле ооң чугаалап турганы-биле алырга, «чиижек садыгдал кылдыр бистиң мурнувда тооай турганывыс» кооперация долу социалистиг ниитилелди тургузарынга бүгү-ле эргежок чугула чүүлдерни тургузар деп түңнелди үндүрген. Социализм хөгжүлдезиниң хире-чергези-биле кооперативтер кижилерниң күш-ажылын ниитилештирериниң социалистиг хевири болу бээр. Ооң-биле кады күш-ажылчы ажыл-чорудулганы организастап чорударынга ёзулуг демократтыг эгелер хевээр артып калыр. Ленин ынчаар бодап чораан.

— Бүдүрүлгениң чепсек-херекселдеринге хөй-ниитиниң социалистиг өнчүзү колдап турарының байдалында кооперация ажыл-агыйның социалистиг хевири болур дээр дугайында бодалды кончуг тодаргайы-биле тургузуп келиринге үндезинин аңаа ол берген...

— «...А сайзыраңгай кооперацияның тургузуу — социализмниң тургузуу-дур». Кайгамчык-ла формула! Ынчангаш чуртка кооперация чединиишкинниг-биле хөгжүп турган, ол ёзугаар, чижээлээрге, 1927—28 чылдарда. Ооң соонда курлавырларны мөөңнээрин негеп турган бүдүрүлгениң индустриализациязы эгелээнде кооперацияны ол чорукка шаптыктап турар кылдыр көре берген. Күш-ажылды организастап чорударының хөгжүп орган хевирин улам-на кызыгаарлап эгелээн болгаш ооң туруп шыдавазы демократтыг эгелерни чидирген, ону «долу эвес үнелиг» кылдыр, социалистиг эвес байдалдыг кылдыр «хүлээп» көре берген. Ооң түңнелинде «колхозтарны — коллективтиг ажыл-агыйларны безин эң-не эгезиндем эгелеп демократтыг эргелерни барымдаалавайн тургузуп турган: тереазынннарны чердеи аңгылаан, бүдүрүп үндүрген продукту хуваарындан болгаш бодунуң ажыл-агыйының ажыл-херектерин эргелеп башкарарындан олар хоорук ырак турганнар. Алыс утказы-биле алырга, олар кооператорлардан хөлезилекчи ажылдакчылар болу берген.

— Ооң-биле кады кончуг эки экономиктиг көргүзүглериг, хөй санныг колхозтарны билир бис. Ол кызыгаарлаашкыннар оларга саадар чедирбээн-не болгай!

— Ындыг ажыл-агыйлар демократтыг кооперативтиг эгелерни кандыг-бир арга-биле камгалап ап шыдапканындан олар күрүнениң кандыг-даа кедээ ажыл-агый бүдүрүлгезинден экономика талазы-биле күчүлүг, дүргениг хөгжүп турар деп бодаар мен. Ынчалза-даа олар ындыг дуржулганың чүгле бичии кезектери, Хоойлунуң чаа телевилелин ажылдап тургаш бис оларны хамыктың мурнунда ажыглаан бис.

— Бөгүн чуртта 14 муң ажык кооперативтер ажылдап турар. Оларның хөй кезии партияның XXVII съездизиниң соонда кооперацияның янзы-бүрү хевирлериниң деткиир дугайында чазактың шиитпирлериниң соонда тургустунуп келген. Оларның чединишкиннерин өөренип көрген бе!

— Чугаажок. Амгы үеде кооперацияның шапкын хөгжүлдези — улам-на өзүп турар темпилер-биле чуртта чоруп турар демократчыдылгаге чорудулгазының түңнели болур. Ёзулуг-ла ол ханы чорудулга, бодунуң хандыкшылдыг, бодунуң сонуургалдыг, ооң бодунуң салым-чаяаныны ажыл-чорудулганың ындыг хевирин шилип алырынга ажылчы чонга арганы берип турар.

— Ынчалза-даа кооперацияның колдуунда-ла садыг, ниитиниң чемгерилгезин болгаш амыдырал хандырылгазын хаара тудуп турарын эскербес аргажок.

— Ол чаңгыс талаланчак чорук түр болуп чадавас. Бүдүрүлге, чижээлээрге, тудуг кооперативтери улам-на хөйү-биле тургустунуп турар болу берген. Чамдыкта олар мырыңай кайгамчыктыг түңнелдерни көргүзүп турар. Новгородта «Волхов» кооператив. Ол 150 кижини каттыштырып турар. Чыл иштинде ол 17 миллион рубльге тудуг-монтаж ажылдарын бүдүрүп турар. Бүдүрери бистиң үевиске бодап безин четтинмес — бир кижиге онаажтыр чылда 113 муң ажыг рубль! Ооң-биле кады эргелел-башкарар аппарат чүгле 15 кижиден тургустунган. Тудкан объектилерин олар ам чугаалап турары ышкаш, дугуурлуг кылдыр дужаап турар.

— Ындыг бедик бүдүрүкчүлүг чоруктуң чылдагааны чүдел!

— А оларга кым-даа шаптык кетпейн турар: күрүне бүдүрүлгелеринде ышкаш шынарга хамаарышкан кандыг-даа регламентациялар оларда чок. Кижи бүрүзү херек деп саааны-биле ажылдап турар. Оларның-биле күрүнениң телевир хемчээли-биле самажып турар, олар үш кижи орнунга ажылдап турар болганда, оларның ажылдап алыры база хөй. Ёзулуг калбак, чүнүң-биле-даа шаптыктаттынмаан кооператив шимчээшкининиң эгелей бээр болзуусса, ону ажыглап болур кайы-хире улуг күчүлүг быра бээрин ол чижектер тодаргайы-биле көргүзүп турар.

— Кооперацияның хөгжүлдези ам эвээш эвес нарын айтырыгларны тургускан. Чаа ол херекке таарымчалыг эвес талаларның барын база хүлээп көрбес аргажок. Ол дугайын, чижээлээрге, СЭКП ТК-ның февраль Пленумунга чугаалаан болгай. Оларны канчап ажып эртерил!

— Оларның ажыктыын ам-даа улус чедир тодарадып билип албаан болганда, чаа тургустунуп турар кооперативтерге бүзүревес болгаш аңаа удурланыр чоруктар бар. Өске талазында кооперативтер элээн каш таварылгаларда хажыдыышкыннарны кылып турар. Ол чо... ажылчы чоннуң чөптүг таарзынмас чоруктарын болдуруп турар: чижээлээрге, күрүне четкизинден садып алган бараалыннарны чиижек ёзу-биле садары. Аңаа чүгле коньюктура-биле ажылдаар чоруун, өртектерниң эмин эртир улуун немээр херек. Бо бүгү кооператив шимчээшкининиң хөгжүлдезинге шаптыктап, оларга бүзүревес чорукту, тоомча чок чорукту, а чамдыкта харын-даа өжээнниг хамаарылганы болдуруп турар.

— «ССРЭ-ге кооперация дугайында» Хоойлунуң чугаалажып турар телевилели ол бүгү хажыдыышкыннарны болгаш өске багай хевирлерни чайладыр ужурлуг. Ындыг боор аа, Владимир Александрович!

— Амгы үеде ышкаш Хоойлунуң ындыг хевири кооперативтерниң боттарының амыдыралын тодаргайы-биле чурумчудуп тургузуп турар деп бодаар мен. Ооң-биле кады оларның ажыл-чорудулгазының хостуун магадылап турар күш кылдыр күрүнениң кооперативтерге хамаарылгазын ол тодарадып турар. Адактың соонда, ол документ кооперативтер-биле харылзааларга совет эрге-чагырга органнарының удуртулга болдурар ужурлуг нормаларын ында айтып турар. Бис күрүне иштинде шупту чурттап турар болгай бис. Кооперативтер — онзагай чүүл эвес. Оларның ажыл-чорудулгазын күрүне кандыг хевирлер болгаш аргалар-биле таарыштыр тургузарыл деп айтырыг тургустунуп турар. Мээң бодап турарым-биле алырга, кара чаңгыс хүлээп ап болур чүүл болза, экономиктиг быралер болгаш саадар чедирикшкини болур. Ону Хоойлунуң телевилелинде илереткен.

Арага ишпес чорук — амыдыралдың негелдези

ЧЕТПЕС АЖЫЛДЫҢ УРЖУКТАРЫ

Арага ишпес чорук дээш демиселдиң Бүгү-эвилел эки тура ниитилелиниң Тыва республика чөөлелиниң отчёт-соңгулдалыг конференциязы эрткен субботада СЭКП обкомунуң Политиктиг чырыдыышкын бажыңынга болуп эрткен.

Арагалаар чорук-биле демиселди күштелдирер, корум-чурумну быжыглаар, амыдыралдың кадык-чаагай хевирин тургузар талазы-биле чамдык хемчеглерни чер-черде ап чорудуп турарын аңаа демдеглээн. Ол бүгү ажыл шагының чидириглерин кызырарынга, күш-ажылдың сагылга-чурумун, ниитиниң корум-чурумун быжыглаарынга идигни берип турар. Амыдыралдың арага ишпес хевири күш-ажылчы коллективтерде улам быжыгып турар.

Республикага вино-водка кылыгларын садарын чурумчудар талазы-биле ажыл уламчылап турар. 1985 чыл-биле деңнээрге, ээртир суксуннарның 1987 чылда садканы ийи катап эвээжээн. Бараан саарылгазында ооң деңзигүүрү дыка кызырылган. Аъш-чем болгаш үлетпүр бараннарын садар, чоннуң херегле бараннарын бүдүрерин көвүдедир база чоңга өртектиг ачы-дуза чедирерин калбартыр талазы-биле хемчеглерни чорудуп турар. Ээртпес суксуннарны бүдүрүп үндүрери 18,7 хуу өскен. Ол-ла үениң дургузунда, сад болгаш огород туда берген аг-бүлелерниң саны бир муң чартык кылдыр көвүдээн. Эрткен чылда кем-херек үүлгедир чорук 7,7 хуу, арага ижип алгаш кем-херек үүлгедири 2,9 хуу, а назы четпээннерниң аразында кем-херек үүлгедири 49,5 хуу кызырылган.

Арага ишпес чорук дээш демиселдиң комиссиялары бүдүрүлгелерде, албан черлеринде болгаш организацияларда тургустунган болгаш ажылын чорудуп турар. Арага ишпес чорук дээш эки тура ниитилелиниң 600 эге организациязында 158000 кежигүн бактаан турар. Оларның аразында СЭКП кежигүнү, партия, совет ажылдакчылар 2972, комсомолчу 4348, ажылчын 5757, херээжен 8587 кижи.

Ынчалза-даа дыка хөй партия, күрүне, ажыл-агый болгаш хөй-ниити организацияларының арагалаашкын база оон-биле холбашкан багай чүүлдер-биле демиселди сөөлгү үеде оранчок кошкаткан. Арага ижип алгаш хөй-ниити черлеринге көстүр таварылгалар удаа-дараалаан. 1987 чылда 10 муң хире кижини медицинаның ээзириктер сергедир черлеринге чедирген. 175 кижини эмнелге-күш-ажыл профилакторийлеринче чоруткан, 5412 кижини хөй-ниити черлеринге ээзирик чораан дээш торгаан. Бүгү отдел-ондактарның 36 хуузун, 1986 чыл-биле деңнээрге, 8,5 хуу хөй, арага ижип алгаш транспортту башкарып чораан чолаачылар болдурган.

Аал-оранынга арагалаары, бражка кылыры шыгыы байдалды тургуза берген. Бажыңга кылып белеткээн ээртир суксуннарны кылып турарының 1413 таварылгазын эрткен чылдын илередип тыпкан, ону тип кылырының 180 херекселин хавырган. Ол дээш кеземче харыысалгазын 323 кижиге, административтиг харыысалганы 1090 кижиге хүлээткен. Арага орнунга хорам холумактыг чүүлдерни ишкен 789 кижини ээзириктер сергедир черге 1987 чылда чедирген, хорам холумактыг ээртир чүүлдер ажыглааныындан 64 кижи хораннанган, оларның 33-ү амы-тынындан чарылган.

Арагалаашкынны болгаш алкоголизмни когум үзер талазы-биле чорудуп келген ажылын арага ишпес чорук дээш демиселдиң Кызыл хоорайда, Барыын-Хемчикте, Каа-Хемде, Өвүрде, Улуг-Хемде эки тура ниитилелдериниң эге организациялары оранчок суларадыпкан. Арага ишпес чорук дээш демиселдиң Кызыл хоорайда ниитилелдиң харыысалгалыг секретары И. А. Ильинниң конференцияга саналындан алырга, найысылалдың бүдүрүлгелеринде, организацияларында чүгле 77 эге организация бар. Тудугда, транспортта, ниитиниң чемненилге трезинде, дээди, тускай ортумак өөредилге черлеринде ниитилелдиң организациялары ам-даа тургустунмаан. Даараныгга фабриказының, Красноярскиниң политехниктиг институдунуң Кызылда филиалының удуртукчулары арага ишпес чорук дээш демиселдиң эки тура ниитилелиниң эге организациязының ужур-дузазы чок деп санап, арагалаар чоруктар-биле демиселди херекке албайн турар.

Комсомол обкомунуң бирги секретары В. А. Кочергин ВЛКСМ обкомунуң аппаратының коллективи арага садып алыр талонну албас деп чарлап турган, ынчалза-даа коллективте бежен ийи кижи арага садып алыр талонну бо чылдың бирги кварталда долузу-биле алган. Аас кырында чүнү-даа аазаарынга белен, ынчалза-даа эткен сөзүн боттуг ажыл-херектер-биле көргүспейн турар удуртукчулар-биле ажылды эки тура ниитилели чоруттпайн келген. СЭКП Каа-Хем райкомунуң бирги секретары В. А. Бакулин эки тура ниитилелиниң ужур-дузазын херекке шоолуг албайн турар. Ол ышкаш шын эвес туруштарның бар болуп турарындан чамдык районнарда ниитилелдериниң хостаткан ажылдакчыларының ажылдаар черлери безин чок болуп турар.

Эрзин, Сүт-Хөл, Бай-Тайга болгаш өске-даа районнардан келген төлээлер арага ишпес чорук дээш демиселдиң күш-ажылчы коллективтерде кайы хире чоруп турарынга доктаап, боттарының саналдарынга чедир шиитпирлеттинмейн турар айтырыгларже кичээнгейни углаан. Эрзин районда элээн каш эге организацияларны тургусакан. Ынчалза-даа ооң кежигүннериниң бир кезии арагалаар чаңчылын хевээр арттырып турар. 1987 чылдың ийиги чартыында арагалаар чорук өскен, ооң түңнелинде багай чүүлдер болуп турар. Арагалаар чоруктарның уржуундан кем-херек үүлгедири ийи катап өскен. Ол ышкаш таарымча чок байдалдар өске-даа районнарда артып турар.

Наркотиктер хереглээр чорук, ыланчыг аныяктарның назы четпестерниң ортузунда республикада дүвүренчиг болуп артпышаан. Кижилерниң кадыынга онза хоралыг ол чорук-биле демиселди чер-черде кошкак чорудуп турар.

Арага аарыындан хоочурап аараан кижилерни эмнээр талазы-биле наркология албан черлериниң ажылының деңнели чогуур негелдеге ам-даа четпес. Кызыл хоорайда, Бии-Хемде, Тандыда, Чөөн-Хемчикте болгаш өске-даа черлерде ол аарыгдан аараан кижилерниң саны өзүп турар. Ынчалза-даа арага ишпес чорук дээш демиселдиң бүгү-эвилел эки тура ниитилелиниң Тыва республика чөөлелиниң, ооң даргазы О. Х. Ондар, чөөлелдиң даргазының оралакчызы С. А. Хрипунов, харыысалгалыг секретары К. Б. Юмбуу арага ишпес чорук дээш демиселди бүгү тала-биле калбартыр ажылды чедир чорутпаан.

Ээртир суксуннар ижеринге сундулуг кижилер-биле тус-тус аайы-биле ажыл күш-ажылчы коллективтерде кошкак тургустунган. Арагалаашкын, күрүнениң болгаш күш-ажылдың сагылга-чурумунуң үрээшкиннери-биле демиселге быжыг туруштуг бүдүрүлгениң чамдык удуртукчулары, профэвилел болгаш комсомол организациялары, улусчу контрольдуң органнары тургузуп албаан. Арага ишпес чорук дээш демиселдиң эки тура ниитилели бо байдал-биле эптежип артпышаан. Бажыңга арагалаар, ээртир суксуннар кылыр чоруктарга удур демиселге хөй-ниитиниң күжү мобилизастаттынмайн турар. Хостуг үени чөптүг ажыглаарының айтырыы кичээнгейден дашкаар болуп турар. Культура албан черлериниң болгаш спорт дериглелериниң ажыглалы ам-даа долу эвес.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы К. А. Маспык-оол конференцияның ажылынга киржип, чүве чугаалаан. Конференцияга организастыг айтырыгны чугаалашкан. Арага ишпес чорук дээш демиселдиң бүгү-эвилел эки тура ниитилелиниң республика чөвүлелиниң даргазынга Тыва АССР-ниң социал хандырылга министри С. Д. Кировту соңгаан.

Арапчор ОКСУР.

КЫЗАГДАТКАН

Сөөлгү чылдарда бойдус камгалалының талазы-биле күрүне ужур-дузалыг хемчеглер алдынып келген. Соңгу чүктүң хемнериниң, Байкал, Каспий, Ладога хөлдерниң, Азов далайның камгалалынга хөй-нииты идепкейлиг киржип турар апарганы өөрүнчүг. Тайылбыр кылыр дээш-даа эвес, бойдус камгалалының айтырыының чугулазын айтыксааш, бо материалды бижидим.

Мен борта Успа-Хөл ыйгылаажының дугайында чугаалаксадым. 1984 чылдан эгелеп мында совет-моол экспедициязы ажылдап турар. Девискээрниң үнүжүнүң, дириг амытаннарының салым-хуузу мени база дүвүредип чоруур. Шаанда маңаа дамырак суглар, холчүгештер хөй турган. Машина-техниканың көвүдээни-биле биосфера үрелип бар чыдар. Орукталган черлерде суг уннары тыптып келген.

Хыйргыыш үнген черлерге кас, өдүрек, аңгыр, дургуя үе тудар турган. Кара шаар турган күш ам кайнаар деза бергенил? Ховуларга чээреннер, тогдуктар, чырга, талдар аразынга элик-хүлбүс өөр-өөр оъттап чоруур турду.

Чүгле сиген кезер дээш безин барык бүдүн республикадан бистиинге ажылдап кээп турар. Ол сигенчилерниң өрт үндүрүп турганындан чыжырганаң когу үзүлген. Ажыл-агыйга херектиг хыйргыышты кезип алырда, угаан-сарыыл чок, чүгле алыр дээр сагыштыг хөделмишкиннер бойдуска канчаар-даа аажок улуг когаралды чедирип турар.

Суг куштарының үя тудар черлерин тазарты кезип каапкан. Өрт болган соонда көөрге, чуургалар карарты хүюкталган чыдар.

Моол мурнунда тараа тарып турган шөлдерге санап четпес турган кастар ам шуут көзүлбестээн. Сөөлгү чылдарда Ак-Чыраа, Амдайгын, Сарыг-Хөл ынчаар өске районнардан келген аңчылар безин аң-мең кырып турар апарган.

Чеден чылдар төнчүзүнде Успа-Хөлдүң девискээринче «шаап хөлдаашкын» эгелээн ооң биосферазынга хоралыг болган. Бичежек холчүгештер соглуп эгелээн. Ниитизи-биле шынаа кургап, сиген шөлү безин ажыглалдан үнүп турар. Өл-шык үндезини чырааларының чүгле тежектери арткан. Бо хоозураашкын шуут каранка чаржыныг.

Ынчангаш бодумнуң чамдык саналдарымны киирдим. Бо бижиттинген чүүл чамдык кижилерниң сеткилинге дээптери чадавас. Бир талазында бойдустуң бо онзагай черинге ёзулуг ээ херек. «Ак-Чыраа» совхозту тургусканы болганда, кедээ Советти база тургусса кандыгыл? Ол бо ажылды холга ап болур. Черниң ажыглалының дугайында сүмени Агропромнуң ажылдап кылза кандыгыл? Күрүне инспекциялары бо девискээрже кичээнгей салыры чугула. Штаттыг ажылдакчылар хөлдү карактап хайгаараар болза эки. Мээң бо бодалдарымны Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинге дамчытса кандыгыл?

Черле ынчаш, арга-арыгның хову-шөлдерниң, тулааларының ажыглалын хажыдып, чер кырынга улуг салдарлыг бойдусту үреп турар чоруктарны доза турар үе келбээн бе? Шак мынчаар чаңнап-чаңнап, сөөлүнде барып аң ховарган деп дээвидеп, шүүдеп турарывыс эчок эвес бе?

Александр СЕМИС-ООЛ.

«ЫЯШ КӨРБЭЭН СЕН БЕ?»

Соңунга бижип олурар бо чүүлүмнүң адын мынчаар адаанымда ужур бар чүве, номчукчу. Кижи бойдустуң төлү. Бойдусту камгалаары кижи бүрүзүнүң ыдыктыг хүлээлгези. Ынчангаш бойдус камгалалынга хамаарышкан чүүлүмнү мынчаар адаанымның ужуру мындыг чүве. Тожунуң бойдузунуң каас-чаражын билбес кижи ховар деп чугаалап болур.

Бистиң районга келген чон-биле кыжын-даа, чайын-даа, аъттыг, чадаг Тожумнуң ээнмерин таныштырып, чеже-даа катап чоргулаан мен. Ам-даа чоруп турар мен. Аалчы кижилерге черим-чуртумнуң чурумалдыг бойдузун таныштырары мээң хамааты хүлээлгем деп санап чоруур мен. Бистиинге келген аалчыларывыстың сонуургавас-ла чүвези чок. Поштүг, чойганнарлыг, шивилерлиг, хадыларлыг, модуражык черлерге келгенде оон чоруур хоңну чок, адырылбастап туруп бээрлер. Чойган дозүнге баргаңда, ону куспактап алгаш, ооң хенүзүн, доргун шыгаап алгаш туруп бээр. Ыяштың будууң бодунче кончуг камныг ээй тырткаш, бүрүлерин сүйбап-сүйбап, ооң ногаан хөгү бүрүзүн шаанга чиир чыттап албаанда салбас-даа. Бойдусту ёзулуг үнелеп билир, ооң ёзулуг-ла ээлери чон-дур деп магадаар кижи чордум.

Адыр-Кежиг суурдан ырак эвесте Улуг-Арыскан-Ужу дээр эвээш пөш үнген кезек чер бар. Күзүн тооруң четчир кылдыр быжа бергенде, суур улузунуң тоорукталчиир, баар чери ол. Тооруң хүрең сай чедип чорда, ийи барбажыгажымны ээр кырынга арта салгеш, аъттыг чортуп чеде бердим. Алгып бадып чыдар кара суг чоогунда чиңге сууң пөштерге мунуп чораан аъдымны баглай шаап кааш, пөштер бежында тооруң көргүлеп безып турумда, кедээр ырак эвесте улуг-ла дааш үнду. Бо чүү болду? Барып шылавылап көөр-дүр дээш, багда аъдымны чежип мунуп алгаш, чортуп үнүп кээримге, ийи кижи кайгамчык узун ийи пөштү ужуруп алган, бежында тооруун бөлер дээш мени-даа эскерер чай чок турлар.

Бистиң суурнуң улуг назылыг чурттакчылары ла-дыр деп таныыр кижи мен. Мындыг чараш, чаагай ийи пөштү каш борбак тооруң чиир дээш ужуруп кааныынга хомудааш:

— Орта силер бе? Бо канчап турарыңар ол? Пөш ужуруп тооруктаар деп чүве канчап бажыгарга кире берди! Чүве ужуру билбес бичии оолдар эвес силер! — деп, айтырарымга, ийилээ менче көрүнүп келди. Бирээзи мынчаар харыылады.

—Тооруң дүжүр каар улуг токпак ыяш чазап алгаш, уруп чадааш, ужурупгувус. Куруг чөнер эвес, канчаар боор. Ыяш көрбээн сен бе? Ынчап турбайн, чанында пөштү ужуруп алзыңза дээре боор —деп, улуг туралыг харыы берди.

Мындыг чаагай чимистиг, онза чараш ыяштың узун сууң унунче ужурар дээш чидиг балды ёрнуп хамаанчок, тооруун дүжүрүп алыр дээш токпак ыяш тудуп алгаш, ону хап, ооң чөвүрээзин безин сорбулаары меңээ харааданчыг чорду.

Шожуп САЛЧАК.
Күш-ажылдың хоочуну.

ХАЙЫРАЗЫН ЧӨП АЖЫГЛААР

Арга-арыгны камгалаар, өрт айыылын болдурбас, төтчеглекчилерни амдажытпас дээш хөй-нииты, арга-ыяш ажыл-агыйының ажылдакчылары боттарының девискээрлеринде ажылды чорудуп турар. Чон ортузунга лекция, беседаларны доктаамал чорудуп, төтчеглекчилерни тудуп, илередип, оларга торгаал онаап турары чөптүг.

Ындыг турбуже боттарының байып алырын бодаар, кээргел чок ийи-чаңгыс кижилерниң үүлгедиглери кижиниң сагыш-сеткилин хомудадып келир. Бойдустуң каас-чараш чурумалын үрегдээр чоруктар ам-даа үргүлчүлевишаан. Чадааңаның Алдыы-Хүрээ чоогунда хем унунда сырый үнген чыжырганы каш чыл мурнунда ыяш ажыл-агыйы доктаамал хайгааралга ап, харын-даа арга даамалдарын безин быжыглап каан турду. Сөөлгү үш чылдарда ол ажыл суларазанындан чыжыргана хайгаарал чок арткан. Ооң сыптарын кезип, төтчеглеп каапканындан куу төштери арткан.

Кижи бойдустуң төлү болганда оон байлаан чөп ажыглаар ужурлуг. Чаагай чыжырганы унуп турган хем унунда консерва лаазалары болгаш янзы-бүрү хевирниң шил саваларының бузундулары элдерик чыдып турар. Чадааңаның чурттакчыларының одаар хөмүр-дажы-даа чанында магалыг-дыр. Ынчалза-даа чаш ногаан талдарны, дыттарны теректи холу кижээн чүве-биле домей, чер-чери-биле ужуруп, кыргып каапкаш, ону ажыглавайн-даа октапкан болгулаар.

Бичииниде Хемчик унундан сулагай терек ужуруп алгаш, Очур-оол дээр ыжым-биле хеме чазапкан бис. Ол чазап каан хемевисти чаңгыс чер чурттугларывыс көргеш, бисти мактап турганын утпаан мен. Авам мени бир хүн эдертип алгаш, ужурган улуг терээвистиң чанынга келгеш, моон соңгаар херек чок черге терек ужурба, оглум. Бо терек чеже чыл чурттаан деп бодаар сен? Моон девээнинге кижилер, мал-маган-даа чалгактаныш, дыштанып чораан болгай. Мындыг чаагай теректи ужуруп каар кончуунарны деп, чемелеп турганын кажан-даа утпас мен.

Адар-Төштүң арга ээзиндег эгелээш чаптыла берген чыдар киш-кулаа ам шуут ховартаан. Кегээн-Булак, Адар-Төштүң аргаларында пөш-ле хөй. Тоорууң алыр дээш ол пөштерни төтчеглекчилер кайы хамаан чок будуктарын сып каапканындан чамдыкта кижи көөрге, телефон чагылары-даа сапышка кирер.

Көктүг-шыктыг чайлаг Баажы-Аксын ап көрээл. Ол чайлаг шыктарлыг, ногаан ортулуктарлыг, каш эскыр чылгы кире бергеш, чиде бээр шыргай арыглыг чер-ле болгай. Ында чыжыргана, долаана, кызыл-кат, кызырак-караа, инек-караа дээш кат-ла хөй үнген. Болаага черлик кастар, өдүректер, аңгырлар өөр-өөр болу берген чоруур чүве. Ол куштарның чаңгызын-даа көөр дээш кижи ам тыппас болу берген.

«Дулаа черниң эртинези дуруяа кушту хоюспаңар» деп тыва улустуң ыры безин бар. Ырда кирген ол чараш куштар канчап барганыл? Чай келиргеле Хемчик унун дургаар моторлуг хемелиг кижилер боомонгузун чүъктеп алгаш ол-бо чимзенген чоруур. Шак ындыг төтчеглекчилерниң кайы хамаан чок аажылап турарындан дуруялар саны база эвээжээн.

Улуг-Хемниң Шанчы-Аксынга чедир шөйлү берген Хемчиктиң ол чарыынче көрүнген кара даг бар. Ол дагда улар, те, чүнма, диңги, торлаа дээш аң-ла хөй турган. Ол бо чүктен келген улчумал төтчеглекчилер чуңманы чай, кыш чок төтчеглеп өлүрүп тургаш, когун үскен. Баажы деп черге тогдук база хөй турган. Ол куштар кижилерден безин хойбас чүве. Кызыл дептерде киир бижиттинген аргар-кошкар амгы Карл Маркс аттыг совхозтуң девискээринге кодан-коданы-биле көстүп чоруур турганын кырганнар ам-даа чугаалажып орар. Ам ол аңның когу шуут үзүлген.

Бойдустуң хайыралыг чөп ажыглаар, ону хумагалыг эдилээр талазы-биле чон ортузунга тайылбыр ажылын ам-даа күштелдирип чорудары негеттинип турар. Долгандыр турар хүрээлелди камгалаар талазы-биле улус депутаттарының чер-чер Советтери база ажыл-агый удуртукчулары боттут хемчеглерни ап чорударын үе негеп келген деп бодаар мен.

Аракчаа ОНДАР.

ШЫН КӨДҮРГЕН

Эрткен чылдың ноябрьда техниктиг эртемнерниң кандидады Д. Бузур-оолдуң «Шын» солунга бижээни «Ховартап турар чылдагааны чүдел?» деп чүүлүн номчааш, кончуг чугула айтырыг көдүрген деп санап, бодумнуң хууда бодалымны бижиир бодадым.

Араалыг, артында-ла туранныг боопарны кымнар эдилеп турар деп? Улуг албан-дужаалдыг даргаларда, аңныыр болгаш балык камгалалының инспекторларында, ыяш ажыл-агыйының ажылдакчыларында егерьлерде ындыг боолар бар. Ындыг боолуг болганда аң-меңни кырып турбайн канчаар. Аң адар чепшээрел бижиктер база оларда боор-дур. Бо демократия бе, эде тургустуушкун бе? Чок. Ол ындыг эвес деп бодаар мен.

Бистер кадээ черде аңнаарынга ынактар ниитилелинде бактаап турар-даа болзувусса, чепшээрел бижик алыр аргавыс чүге чогул? Чыл санында аңныыр билеттеривисти узаттырып, акша-төлепкти-даа төлеп турар бис. Сөөлгү үеде боо садып алыры берге дээрзин эки билир мен. Ынчалза-даа үстүнде адааным кижилер чүге артык эргелиг болу бергенил! Албан чериниң машиназы база оларда боол кээрге, олар турарызында аажылап турары ол-дур.

Ынчангаш Д. Бузур-оолдуң саналының бежинге бүрүну-биле каттыжып, деткиир мен. Чүгле хайырларны чок кылыр дээнимге таарзынмадым. Чүге дизе, бистер аңчылар аңны чүгле өлүрер эвес, оларны өстүрер, ажаап хайгаараар хүлээлгелиг бис. Ынчангаш бистер аңнарга сиген-ширбиишти, хайыр-соругну белеткээр ужурлуг бис. Бо чугула херекке чон, хөй-ниити идепкейлиг киржир боор дээш үнүм каттым.

Срат-оол КЕНДЕН.
Каа-Хем район.

АШТАЛГАЗЫН ЧОРУТКАН

Чадааңаның ыяш ажыл-агыйының Сүт-Хөл участогунуң девискээринде 105 гектар чыжыргана плантациязында алтай уксааның болгаш Хемчиктиң чыжырганаларын база бальзам теректерни чылдын тарып, өстүрүп турар. Ажаалда-хайгааралы эки черлерден чыжырганаының багай эвес дүжүдүн ажаап ап келген.

Үе-дүптө тараанындан дүжүтүр эвес апарган, кырган чыжырганалар сыптарын участоктуң агроному Олег Очур-оолдуң удуртулгазы-биле аштап, арыглаан. Олар 3 гектар черниң ашталгазын чоруткан. Чазын маңаа аныяк чыжырганалар дестерин тарып олуртур.

Бораш ОНДАР.

БӨРҮ АЖЫКТЫГ

Бөрүнү узуткаар, узутканзының дугайында маргылдаалар эртемденнерниң, аңчыларның, өске-даа кижилерниң аразында чоруп турар. Улустуң хөй кезии ону хоралыг деп санап турар болгаш шуут чок кылырын негеп турар. Кадарчыларга ооң чедирип турар хоразы улуг. Төтчеглекчилер база «чемижин» алзыпкаш химиреңир. А заповедникте турар дүүглүт аңнарның санын таарыштырарынга бөрү кончуг ажыктыг.

Дириг амытаннарның амыдыралы бот-боттарындан хамааржылгалыг, хоралыг, хора чок-даа болза олар бойдуска ужур-дузалыг. Бөрүнү чок кылып каарга, ооң орнунга өске кандыг-бир араатан албан эргениш ээлептер. Чижек кылдыр киш биле күзенниң, кырза биле күзенниң, америк болгаш европа норкаларының аразында хамааржылгаларны көрүп болур. Шын эвес ажылашкындан киш кезек үеде эвээжеп, чидерниң кырынга келген турда, күзен көвүдеп эгелээн. Киштиң катап өзүп көвүдээнинин соонда, ол база эвээжей берген.

«Араатан-чиш» деп айтырыгны шиитпирлээринге бөрү улуг салдарлыг. Саян-Шушенск заповедник тургустунганда, РСФСР-ниң Аңныыр-тывыш ажыл-агый кол эргелели девискээрде бар бөрүнү узуткаар деп айтышкын берген. Өске-даа черлерде ындыг турган. «Воронеж», «Хопер» заповедниктерде бөрүнү хыдыпкырганының түңнелинде, черлик шттар көвүдээн. Тываның девискээринде база ындыг. «Столбы» заповедникте чылдын-на чеден-сезен чолбуң ыттарны алыр өлүрүп турар.

Моолдуң «Богда-Ула» деп камгалалдыг черинде бөрүнү узуткаан соонда, сыын-мыйгактың саны дөрт катап өскен болгаш дөрт муң четкен. Олар чайгы, кышкы одарларны сандай үндүрген. Эр аңнарның көвүдээни-биле чиктиг мыйыстыг салгал төрүттүнүп турар апарган.

Бир эвес бистиинге бөрүнү холузу-биле узуткаар чүве болза, аңнар шак ындыг байдалда апаары чугаажок. Саны өскениинден одар-белчиир чедишпестеп, тапталып, аңнар аарып, аштап өлүп туруп бээр. Одарларны катап тургузары дыка берге. Саян дагларынга шагшаандан тура сыын, бөрү кады чурттап келген. Кайызы-даа ис чок чиде бербээн. Бөрү аңнарның саның таарыштырарынга солуттунмас араатан болуп артар ужурлуг.

Бөрүнү чаңгыс-даа арттырбас дээр болза, ол экологияга багай салдар чедирер. Бо араатан аңнарны сергек байдалда тургузуп, камгаланыр талаларын сайзырадып, чүгле арган, аарыгларын чип турар.

Ооң көвүдеп турары Ермаковск, Шушенск коол-аңныыр ажыл-агыйларында, Тыва АССР-ниң соңгу чүгүнде байдал бир аңгы. Бүгү-ле чөпшээрээн аргалар-биле ону өлүрүп болур. Ооң-биле чергелештир дүүглүт аңнарны база. Бо бүгүге доктаамал хайгаарал херек.

Борис ЗАВАЦКИЙ,
Саян-Шушенск заповедниктиң териологу, биология эртемнериниң кандидады.

БАЛЫКТЫ ӨСТҮРҮП КӨРЗЕ...

Ажыл-агый бүрүзү долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче шилчип турар амгы үеде ажыл-агыйның кол адырындан аңгыда немелде дузалал адырын тургузары ажыктыг дээрзин өөренип көрзе деп бодаар мен. Казахстанның курагаг ховуларында безин улуг оңгарлар каскаш, сугну насос-биле сордуруп тургаш, ындыг оңгарларга балык өстүргеш, хөй орулга киирип ап турарын солуннардан кижи номчуур-дур.

Арыг суглуг хемнер, хөлдерлиг бистиң Тывавыска балык ажылын сайзырадырын өөренип көрзе кандыгыл? Мээң билирим Сүт-Хөлге балык салырга үр болбаанда-ла өзүп, көвүдээн болгай. Моон алгаш көөрге, Тываның өске-даа балык чок хемнер, хөлдеринге балыкты өстүрүп болурунуң аргазы бар-дыр.

Бистиң Улуг-Хем районнуң Хендергеде Доржу-Хөл дээр хөл бар. Ол 30 гектар хире черни ээлеп турар. Ооң суу дус чок. Ында шереш дээр бичии кок балыктар эндерик. Ол араатан балык. Хөлдүң Элегес хемче кирген өөжүнде кара-кара кадыргылар бар. Ынчалза-даа ол кадыргылар бо хөлче кирип, көвүдезейн турарын бодаарга, кадыргының байлааннары ол хөлче таварылга боол кире бээрге, демги чезый шерештер ону чип, узуткап кааптар хире. Бо хөлге ажыы чок ол балыктарны чем кылдыр чип турраш, өзер балыктан салып көрзе.

Ак-Тал суурнуң мурнунда Элегес хемниң шаандагы уну турган мугулдур бар. Ону элээн хамыладыр часкаш, суг дүвүнге балык чиир сигенден тарааш, Элегес хемден кирер болгаш үнер черлеринге аастардан кылгаш, балык өстүрерин чүге шенеп болбас деп? Республиканың аңчылар болгаш балыкчылар ниитилелиниң баштаар чери бо айтырыгны өөренип көргеш, арга-сүмезин киирер болза, бо талазы-биле чамдык ажылдар кылдына берип болур.

Сүге-Маадыр СОТПА.

ХАЙ-ХАЛАП УТТУНДУРБААН

20 чыл бурунгаар, 1968 чылдың март 16-да америк агрессорлар Сонгми дээр вьетнам общинаның чурттакчыларын араатанзыг ёзу-биле чок кылып узуткааннар.

Ында тургускан тураскаал чанынга кезээде дириг чечектер чыдар. Оларны хүн бүрү эккеп турар. Ам, ол хай-халаптың 20 чыл оюнуң бүдүүзүнде, Сонгми общинаның ийи бичии суурларының чурттакчыларын америк шаажылакчыларының араатанзыг ёзу-биле кырып кааныының бүдүүзүнде ында улус онза хөй. Ында чыдып турар кырганнарның, херээженнерниң болгаш чаш уругларның тураскаалынга ёзулал кылыры-биле ынаар вьетнамнар болгаш чуртта чедип келген аалчылар кээп турар...

Сонгмиге дөмейлешкек общиналар Вьетнамның соңгу мурнуу чугунде-даа хөй. Ында бойдустуң берге байдалдарында чурттап турар тараачыннар рис өстүрүп турарлар. Оларның сагыш човаашкыны чаңгыс аай, амыдыралга херек тарааны өстүрүп алыры. Вьетнамнарның билиишкининде община дээрге төрелдешкек чорук болур. Общинаның бүгү суурларында төрелдер чурттап турар. Ол суурларның саны дөрт. Бир суурдан өскезинге чедир бир-ийи километр. Олар бот-боттарын таныыр. Өскелерге бодаарга Сонгми общинаның чурттакчылары берге байдалда чурттап турар. Чүге дээрге далай оларны доктаамал дүвүредип турар. Диргелиишкин үезинде далай суу делгем девискээрни хоме алгаш баар. Чурттакчыларга үргүлчү серемчилелдиг турары эргежок чугула. Олар дамбаларны тудуп, далайның суун доктаадыры-биле кылымал чалдарны кылып турарлар. Ынчанмас болза дустуг суг рис шөлүн хоме алгаш баар болгаш дүжүттү узуткап кааптар. Чамдыкта далай улусту чемгерип-даа турза, оларга ол хайыра чок. Чаашкын сезонунуң үезинде далайга болган казыргы-шуурган эрик чоогунга кончуг күштүг болур, ынчан серемчилелдиг болуру онза чугула: далай чалгыглары дамбаларны үреп, суурларны болгаш тараа шөлдерин хоме алгаш баар. Ол үргүлчү болгулаар. 1986 чылдың декабрьда Сонгми общинаның туруп турары Нгиабинь провинциязының девискээриниң 15 хуузун суг алгаш барган. Ынчангаш Сонгминиң чурттакчылары өстүрүп алган килограмм ристиң, далайдан тудуп алган балык бүрүзүнүң ёзулуг үнезин билирлер. Олар кижиниң амы-тынының үнезин база билирлер, америк агрессорларның өлүргени улустарының дугайын утпаан болгаш Черге тайбыңны камгалаары дээш туржуп турарлар.

...Хай-халап 1968 чылдың март 16-да болган. Америк солдаттар казыргы-шуурган дег Сонгмиже халдааннар. Общинаның дөрт суурларының ийизин — Милай-3 болгаш Милай-4 суурларын өрттедипкеш, оларның чурттакчыларын кыра боолап кааннар.

Амгы үеде Вьетнамның кызында тайбың аас дээр. Мурнуу болгаш Соңгу чүктер каттыжып алгаш, «чаңгыс дээвир» адаанда чурттап турарлар. Сонгми общинаның өрттеттирген суурларын катап туткан, ында чаа хоолдуунда-ла түүйбу бажыңнар бар. 1968 чылдың март 16-да болган хай-халап дугайында мемориал, музей. 504 кижиниң аъш-дүкмалышкы чөөрэ, кижилерниң чүректеринде эжирбээн балыглар сагындырып турар. Күрүне болгаш улус нииты күжениишкиннер-биле акша чыып алгаш, 1976 чылда Сонгмиге өлүрткеннерниң тураскаалын мөңгежиткен.

...Хай-халаптың дириг артып калган херечилерниң бирээзи бистиң экскурсоводувус 30 харлыг Фам Тхи Чинь. Ол ында беш чыл ажылдап турар. Ол коргунчуг хүнде болган болуушкуннар дугайын чугаалап тургаш, тайылбырлакчы кижи болганда оожум болуруң оралдажып турар. Ынчалза-даа ол болдуммайн баар. Ооң карактарын чаш дуй алы бээр. Ооң чоок кижилерин лейтенант Коллиниң взводунуң солдаттарының өлүрүп турганын чугаалап туре ол ыглаптар.

— Бодун «хосталганың болгаш демократияның чөленгиижи» бис деп адап турар чурттуң кижилери ындыг кемниг үүлгедиишкинни кылыптарын билип шыдавас-тыр мен. Мээң чурттап турганым Милай-4 суурга ол хүн чүгле бис, бичии уруглар, бистиң иелеривис болгаш кырганнар бар турган. Кижиниң эргелериниң болгаш хосталга дугайында АКШ-тың президентизиниң чудчуруушкунун солуннардан номчааш, «хосталганың болгаш демократияның камгалакчыларының» холундан өлген бодумнуң төрелдеримни сагтып кээр мен. Мээң төрелдеримни америк шаажылакчылар оларның кол эргезин —чурттаар эргезин чок кылганнар. Сөөлгү он чылдарда ийи дайынның аар-бергезин ажып эрткен, бисте, вьетнамнарга тайбың херек. Совет күрүнениң тайбың политиказын чүрээмниң ханызындан деткип турар мен. Сонгми, Хатынь, Орадур, Лидицелерниң катаптаарын болдуруп болбас. Бистиң адролуг чүс чылывыста дайынны болдуруп болбас.

Сонгми — Хошимин.

Владас БУРБУЛИС.
СЭТА-ның корреспондентизи.

ЫЯШ БЕЛЕТКЕЛЧИЛЕРИ

«Хемчик» аңныыр-тывыш ажыл-агыйында Сарыг-оол Чамыянга удурткан бригада тудуг ыяжын белеткээр керээзин күүседипкен. Ай санында 290 кубометр ыяшты белеткээр турган, январьда, февральда пландарын ажыр күүсеткен.

Моторлуг хирээ-биле ыяш кезип турар Владимир Түлүш, тракторист Хүреш-оол Оржак, Олег Чамыян, чудук кожукчулары Сергей Ондар, Алдын-оол Монгуш хүн нормазын ажыр боттандырып турарлар. Ыяш белеткекчилери он ийиги беш чылдың үшкү чылының планнын өгаалдаларын ажыр күүседир хүлээлгени алган.

Арагачы ДОНГАК.

школа болгаш амыдырал

Ортумак болгаш дээди школаны эде тургузарын дүргедедириниң шиитпирлиг негелдези болза, школа херээн органнызастаарының ленинчи принциптерин улам долу боттандырары, улус өөредилгезин эргелеп башкарарының амгы демократтыг структуразын тургузары болур.

(СЭКП ТК-ның февраль Пленумунуң доктаалындан).

РАЙОНОЛАРНЫҢ РОЛЮ УЛУГ

Сөөлгү үеде кижи бүрүзүнүң ажылынга хамаарылгазын ажыы-биле чугаалап, парлалгада чырыдып турар апарган. Ылаңгыя районнуң улус өөредилге килдизиниң ажылдакчыларынга хамаарыштыр, оларның иштинден инспекторлар дугайында хөйү-биле бижип турарын эскерер мен, а методистер дугайында материалдар ээзэш үнүп турар.

Мен 1979 чылдан эгелеп методистеп ажылдап эгелээн мен. Башкы бүрүзүнге чогуур дузаны чедирер деп чүве берге-даа, нарын-даа, ылаңгыя бодунуң эртеми эвес, өске кичээлдер эрттирип турар башкыларга. Районога эргелиг-ле болза улуг башкы, методист-башкы деп аттыг башкылар ажылдаар болза эки. Ынчалза-даа ындыглар тывылбас. Ажылдап чораан үемден эгелеп эскергеним, дараазында чылдагааннардан ындыг башкылар тывылбайн турар: методистерге коммунал дузалар чогундан; улуг-башкы, методист-башкы деп аттар дээш намелде телевирни дужурүп каанындан; башкылар-биле деңнээрге, методистерниң шалыдының ээзэжинден; инспекторлар, башкылар 48 хонук дыштаныр болза, методистер 36 хонук дыштанырындан. Ынчангаш районо ажылдакчылары чылдың-на хөй-биле солчуп турар. Районоң школаларга боттуг дузазы ээзэш болурунуң чылдагааны мында.

Бо чылын бисте инспекторлар, методистер колдуу чаа улус ажылдап эгелээн. Ынчалза-даа ажылывыста кылдынып турар ажылдар болгаш четпестер дугайын бижип көрейн. Районда 261 эртем башкызы бар, оларның иштинден 37 башкы эки ажылы дээш чазактың шаңналдарын алган. Башкыларның арга-дуржулга солушкан ужуражылга хуралдарын эрттирип турар бис. Январь дыштанылгазында семинар-хурал чогуур деңнелге эрткен. Улуг башкылар К. С. Серен-Чимит, Х. Б. Тюлюш, методист-башкылар Е. С. Акша-оол, А. С. Куулар, улус өөредилгезиниң тергиини А. С. Хертек оларның чогаадыкчы отчёттарын чылыганнар улуу-биле сонуургааннар.

Башкыларга практиктиг дуза чедиреринге райоңнуң методкаттыжыышкынының удуртулгазының улуг-хуузу улуг. Оларга тыва дыл башкыларының (удуртукчузу Е. С. Акша-оол), математика башкыларының (удуртукчузу Н. С. Сарыг-оол), эге класс башкыларының (удуртукчузу К. С. Серен-Чимит) болгаш өске-даа каттыжыышкыннар хамааржыр. Районга эртемнер аайы-биле эртип турар семинарларның шынарын экижидеринче кичээнгейни углаттырып турар. Ажык кичээлдерден, класстан дашкаар ажылдардан аңгыда, ажыл-херекчи оюннарны чорударын практикалап эгелээн. Январь 26-да Тээли ортумак школазынга орус дыл башкыларының семинары солун эрткен. Манал Тээли ортумак школазының башкызы О. С. Хертек «Нарын домактың конструкцияларының-биле ажылы» деп темага кичээлди башкыларның боттарын өөреникчилер кылып алгаш эрттирген. Бо кичээл башкы бүрүзүнүң мергежилин, билиин аңгы-аңгы деп чүвени көргүзүп, бот-боттарындан ажыктыг чүүлдү хөйнү билип ап болур деп чүвени бадыткаан.

Эки дуржулганы чырыдары-биле январь хуралынга бо чылда аттестация эртип турар, эки ажылдыг башкыларның дугайында материалдарны методиктиг арыннарга үндүрүп турар. Чижээлээрге, январь хуралынга Г. С. Демдек «Төрээн чуртка ынакшыл» деп теманы орус дыл кичээлдеринге болгаш класстан дашкаар ажылдарынга чорудуп турарының дугайында, улуг башкы Х. Б. Тюлюш тыва дылга класстан дашкаар ажылдарны эрттирип турарының дугайында, улус өөредилгезиниң тергиини С. Б. Лакпа узаткан хүнүг бөлүкке кичээлдерни болгаш класстан дашкаар ажылдарны эрттирип турарының дугайында материалдарны белеткээн бис.

Бистиң ажылывыста четпестер хөй. Чылдып-на башкылар, кижизидикчилер аттестацияны эртип турар. Аттестация эрттирериниң талазы-биле школа удуртукчуларынга семинарларны кылгылаан, ынчалза-даа ооң түңнели багай деп чүвени школаларда эртип турар аттестациялар бадыткап турар. Рекомендация алган башкылар-биле ажыл чогуур деңнелге чедир тургустунмаан, институтче кирер деп рекомендация алган 4 башкы ам-даа кирип шыдавааи. Школаларда башкының ажылын сөөлгү эрткен аттестациядан бо үеге чедир түңневейн турар. Характеристикалар чаңгыс аай. Аттестация эрткен 46 башкының ажылында чаңгыс-даа четпестер чок кылдыр бижип турар. Бир эвес шупту эки ажылдап турар болза, чүге уругларывыстың билии кошкагыл, элээди уруглар ортузунда кем-херек үүлгедиишкиннери чүге кызырылбайн турарыл!

Тээлиниң № 1, Кара-Хөл, Шуй, Бай-Тал школаларында улуг-башкы, методист-башкы, Тыва АССР-ниң алдарлыг башкызы деп аттарны башкының үре-түңнелдиг ажылын корбейн, чүгле школага хөй чыл ажылдааны дээш тыпсыр деп түңнелге келгени үениң негелдезинге шуут таарышпас. Бо башкыларның аразында өөреникчилерни шиитпирип чорүй барган, боттарының уруг-дарыының сагылга-чуруму багай башкылар безин бар. Ынчангаш районнуң улус өөредилге килдизиниң ажылдакчылары школаларның үндүрүп келген шиитпирлерин деткивээни чеп. Моон соңгаар башкының ажылын шын түңнээр үе келген. Чазактың шаңналын ак сеткилдиг, үре-түңнелдиг ажылы-биле чедип алыр дээш кижи бүрүзү ажылдаар ужурлуг. Шаңналды алгаш, оожургап кагбайн, улам хол дыңзыг, шаңналын бадыткап ажылдаар.

Ольга ХОМУШКУ.
Бай-Тайга районнуң улус өөредилге килдизиниң методкабинет эргелекчизи.

УРУГЛАРГА УГААДЫР

Школага нийти билиг, күш-ажылчы, нийти культура болгаш мөзү-шынар белеткели аныяк кижилерге билдилиг-биле, нийтилелдиң негелделерин барымдаалап профессияны, күш-ажыл кылыр черин, өөредилгезин уламчылаарынга оруктуг шилип алырынга, нийтилел-политиктиг амыдыралга идепкейлии-биле киржиринге дузалаар хүлээлгелиг.

(СЭКП ТК-ның февраль Пленумунуң доктаалындан).

Бистиң республикада бот-орулга-чарылгаже долузу-биле шилчиишкин чоруп турар. Ынчангаш кержэ-биле ажылдап турар коллективтерниң арга-дуржулгазын өөренир, ооң ужур-уткасын кижи бүрүзүнге чедирер ажыл калбарып, теле болгаш радиодамчыдылгаларга, солуннар арыннарынга чаа эрге-методтарның дугайында делгереңгей материалдар чырыттынып турар апарган.

Экономиканы чаа өзу-биле эргелеп башкарары кижи бүрүзүнүң херээ чүве болганда, бо ажылга үстүкү класстарның өөреникчилерин белеткээр чорук черле артык эвес. Чүге дизе бөгүнгү өөреникчилер келир үеде ажылчыннар, янзы-бүрү адырның специалистери-ле болгай. Бо талазы-биле солун кичээлдерни Кызылдың үш дугаар школазының тыва дыл болгаш литература башкызы Ондар Луиза Самундуевна эрттирип эгелээн.

Луиза Самундуевна 8 класстың өөреникчилери-биле факультатив кичээлдерни чорудуп турар. Ол кичээлдерни башкы чогаадыкчы өзу-биле белеткеп ап, республиканың ажыл-агыйларында чаа чүүлдер-биле сырый холбап турар. Чоокта чаа ооң бир ажык кичээлинге Кызыл хоорайның тыва дыл башкылары олуруушкаш, бедик үнелелди бергеннер.

Кичээлдиң кыска утказы мындыг. Өөреникчилерни мал ажыл-агыйының бот-орулга-чарылгалыг бригадазының кежигүннери болгаш кедээ ажыл-агыйның специалистери кылдыр рольдарга хуваан. Уруглар кичээлге республиканың солун, теле болгаш радиодамчыдылганың материалдарын чедимчелиг ажыглап, бот-орулга-чарылгалыг хойжу бригаданың ажылының ужур-утказын болгаш амгы үеде ооң мурнунда тургустунуп келген шиитпирлеттиммейн турар айтырыгларны бир кичээл иштинде тода ажыдып көргүскеннер. Бо кичээл уругларны экономикаже чаа чүүлдер-биле таныштырып, оларны ажыл-херекчи чорукка кижизидип турар.

Кичээлдиң түңнелинде чамдык өөреникчилер чайгы дыштанылга үезинде совхозтарга бот-орулга-чарылгалыг звенолар тургузуп алгаш, ажылдап болур күзелин илереткеннер. Өөреникчилерге ажыл-херекти дээлээн оюннарны чорудары черле ажыктыг. Экономиканы эргелеп башкарарының чаа ажыктыг аргаларын делгереңгейи-биле тайылбырлап турар бо үеде оларның кичээлдерден, солун, сеткүүлдерден шиңгээдип алган билиглери чон ортузунга чорудуп турар нийти ажылга база идиг болур. Чүге дээрге школаны дооскаш, өөреникчилер ажыл-агыйларга шуут хол дааң эвес киржип чеде бээрлер.

Дудаа ООРЖАК,
башкылар билии бедидер институттуң тыва дыл талазы-биле методизи.

Долума Чылбаковна Монгуш он ажыг чыл бурунгаар Кызылдың уран чүүл училищезин дооскаш, Сүт-Хөл районда Кызыл-Тайга ортумак школазынга музыка башкылап ажылдай берген. Өөреникчилерни музыкага сонуургалдыг болдурар дээш аныяк башкы бодунуң билиин, күжүн харам чок бараалгадып келген.

Уран чүүл көрүлделеринге ооң өөреникчилери шаңнал-макталдыг черлерни ап келген.

Ол башкы Кызыл-Тайга суурнуң кедээ клувунга дыштанылга кежээлеринге, агит-кварталдар концерттеринге баянын туткаш бо-ла ойнай бээр. Д. Монгуш клуб чөвүлелиниң ажылынга идепкейлиг киржип турар.

Кызымак башкы бодунуң билиин бедидип, Кызылда күрүнениң башкы институтунда бот-өөредилге-биле өөренип, турар, ам доозарының кырында келген.

ЧУРУКТА: Д. Ч. Монгуш 6 класста тыва дыл кичээлин эрттирип тур.

Карма ТҮЛҮШТҮҢ фотозу.

УРУГЛАР АЛБАН ЧЕРЛЕРИ

Кижи болуп сайзыраарының эң чугула үе-чадазы болгаш ооң улам ыңайгы хөгжүлдезин улуу-биле тодаргайлаар ындыг чада болур школа назынынга чедир кижизидилгениң системазынче онза кичээнгейни угландырары негеттинип турар.

(СЭКП ТК-ның февраль Пленумунуң доктаалындан).

(Кызылда ясли-садик-биле хандырылга кандыгыл?)

«Ортумак болгаш дээди школаның эде тургустунуушкунунуң чоруп турарының болгаш ону боттандырар талазы-биле партияның сорулгаларының дугайында» айтырыгны чугаалажыр дээн СЭКП ТК-ның ээлчеглиг Пленумун улуг идегелбиле манап турдувус. Улус өөредилгезинде, ылаңгыя ооң чарылбас кезээ, таваа болуп турар, школа назыны четпээннерниң өөредилге, кижизидилгезинде тургустунуп келген бергелерни, айтырыгларны шиитпирлээринге Пленумнуң бо айтырыг талазы-биле хүлээп алган доктаалы улуг мобилизакчы, политиктиг документ болур. Февраль Пленумунуң материалдарын хоорайның ясли-садиктериниң башкылар коллективтеринде өөренип эгелээн. Пленумнуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш кылыр ажылывыс хөй. Колла чүве чаштарның кадыкшылын, кижизидилгезин харыылап турар кижизидикчи башкылар, эмчилер, нянялар ажылывысты эде тургустунуушкуннуң негелдезинге дүүштүр тургузарывыс болур.

Найысылал Кызылда школа назыны четпээн уруглар албан черлериниң бо хүнгү байдалын номчукчуларга сонуургадып көрейн. Хоорайда 38 ясли-садиктер, 1 уруглар бажыңы бар. Оларның 27-зи хоорвуускомнуң улус өөредилге килдизинге хамааржыр, артканнары, аңгы-аңгы албан черлеринге (ведомстволарга) хамааржыр. Ниитизи-биле 6750 уруглар ясли-садиктерде хаара туттунган, 103 чаштар уруглар бажыңында өзүп турар.

Уругларга ясли-садиктер чедишпези, долузу-биле хандырып шыдавайн турар бис. Бо хүннерде нийти оочурда 3122 уругларның аттары бижиттинген. Ол оочурдан аңгыда хөй уругларлыг өг-бүлелерниң уругларының оочурунда 556, башкылар ажы-төлүнүң оочурунда 83, өске-даа чиигелде кордуңген оочурларда 398 чаштар бар. Оочурларда турар уругларның чарлык кезии бир хар четпээн азы чаа хар ажып чоруур.

1987 чылда оочурга турган 3666 чаштарның 763-ү ясли-садик-биле хандыртынган. Ол дээрге уругларның 25 хуузун хандыргана-дыр. Хоорайның чаштарын ясли-сад-биле хандырылгазын экижидер дээш болза, ам-даа биске 280 орунуг 7 ясли-садик херек.

Хоорайда ясли-садик тудуу оожум чоруп турар. Эрткен чылын чүгле Москва областың тудугжуларының туткан 320 орунуг садиги ажыглалга кирген. Чаа чылдың январь айда № 34 садикке 100 орунуг немелде тудуг ажыглалга кирген-дир. Бо чылын беш дугаар микрорайонга 280 орунтуг ясли-садикти Алтай крайның тудугжулары, 320 орунуг ясли-садикти респотребсоюзтуң тудугжулары ажыглалга кирер ужурлуг. А 1989 чылда дөрт ясли-садикти ажыглалга кирери планда көрдүнүп турар.

Хоорайда турар 38 ясли-садиктерниң 28-зи тускай төлевилел өзугаар туттунган, артканнары таарыштыр кылган бажыңнарда. Чүгле хөй ясли-садикте эштир чер бар. Тускай төлевилел-биле туттунмаан садиктерде чаштарга бүгү-ле таарымчалыг байдалдарны тургузары берге. Чаштар дээрге, чаштар-ла болгай. Олар бистиң келир үевис, нийтилелдиң онза хүндүткелдиг, эргелиг кежигүннери-дир. Оларның кадыкшылын быжыглаар, кижизидилгезин, өөредилгезин экижидеринче угланган практиктиг сорулгаларын СЭКП ТК-ның Пленуму тодаргайы-биле салган.

Бо хүннерде бистиң мурнувуста кандыг бергелер турупту турарыл! Кол бергеден турар айтырыг кадрлар айтырыы боор турар. Бо хүнде биске 44 тускай эртемниг кижизидикчилер херек. Кижизидикчилерни биске кым-даа белеткеп бербейн турар. Кызылдың башкы училищезиниң школа назыны четпээн уруглар албан черлеринге кижизидикчилер белеткээр салбыры чылдың-на 30 хире кадрларны доостуруп турар-даа болза, оларны чүгле районнарже чорудуп турар.

Школа назыны четпээн уруглар кижизидикчизи башкы деп дээди эртемниг чүгле дөрт башкы бисте бар. Ортумак школаларга ажылдаар ужурлуг 144 дээди эртемниг башкылар кижизидикчилеп ажылдап турар. Чаш уруглар-биле ажылдың методиказын олар боттары өөренир ужурга таваржып турарлар. 64 кижизидикчи башкы нийти ортумак эртемниг. Тускай эртемниг кадрлар биске хөйү-биле негеттинип турары билдингир-дир. Ясли-садиктерге ажылдаар кижизидикчи башкыларны белеткээри Кызылдың башкы училищези чоокку чылдардан бээр көвүдедир деп турар. Ол үени идегеп, манап орар мындыг бис.

База бир берге айтырыг — материал-техниктиг хандырылганың четпези, херекселдерниң чедир хандыртынмайн турары. Республиканың материал-техниктиг хандырылга талазы-биле күрүне комитеди чаштарга назы-хар аайы-биле бөлүктерге таарыжыр орундужек, стол, сандайларны чагыдып турувуста-ла, чаңгыс аай хемнээлдиг бараалар экээр боор-дур. Ужурунда болза, бир харлыг уруг-биле алды харлыг уругнуң удуур орну, чемненир столу боттарынга таарышкан болур ужурлуг. Гигиенаның негелдези ындыг. Аяк-сава аймаа-биле хандырылга база-ла шоолуг эвес.

Школа назыны четпээн уруглар кижизидилгезин эде тургузарынга шаптыктап турар бергелер турбас ужурлуг деп, СЭКП ТК-ның чаа эрткен Пленуму бодунуң доктаалында айыткан болгай. Ону боттандырар ужурлуг бис.

Тамара ХРЯПКО,
хоорвуускомнуң улус өөредилге килдизиниң школа назыны четпээн уруглар албан черлериниң инспектору.

АВГУСТА 50 ХАРЛААР

Аянгаты ортумак школазы Барыын-Хемчик районда баштай тургустунган школаларның бирээзи. 1938 чылдың күскээр чайын нийи өрээл эге школаны ажыглалга кирген. Баштайгы чылда өөреникчилерин башкы сургуулунга өөренип чораан келген Монгуш Мургулчуевич Шыдыраа хүлээп ап, школаны эргелекчилевишаан, чааскаан башкылап эгелээн.

Школага 27 өөреникчи өөренип кирген. Школаның ол үеде турган бажыннары амгы Аянгаты суурнун эге таваан салып, төөгүзүнде артып калган. Эге школа турган ол бажың амгы ортумак школаның ажыл-агый склады кылдыр ажыглаттынып турар.

Школа 1966 чылда ортумак билигниң аттестаттарын холга алган баштайгы 17 өөреникчизин доостуруп, амыдыралдың оруунче үдээн. Ол 50 чыл иштинде 506 ортумак билиглиг өөреникчини доостурган.

Ам школада 30 башкы ажылдап турар. Оларның 17-зи дээди эртемниг, 8-зи тускай ортумак. 5 кижи Кызылдың башкы институтунда бот-өөредилге-биле өөренип турар. Школаның башкылар коллективи СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунга хүлээп алдынган өөредилге-кижизидилге талазы-биле негелделеринге дүүштүр бодунуң ажыл-херээн эде тургузуп, чогаадыкчы өзу-биле ажылдап эгелээн.

Амгы үеде школа август айда 50 харлаарынга белеткенип турар.

Серин-оол ОНДАР.

КАДЫ СҮМЕЛЕЖИР

Бии-Хем районнуң Сесерлиг ортумак школазының коллективинде түс-түс эртемнер аайы-биле болгаш кижизидикчи башкылар 25 кижи ажылдап турар бис. Школавыс ортумак школа болгандан бээр чүгле хөй дугаар чыл болуп турар. Шупту 186 өөреникчилиг бис. Коллективтиң башкылары школа реформазының негелделеринге дүүштүр өзүп орар салгалга хамы болгаш быжыг билигни бээр дээш кызып турар. Ол сорулга-биле онза кичээнгейни кичээлдиң шынарынче, өөредилге-кижизидилгелиг ажылды организастаарының чаа хевирлерин ажыглап тывыраынче угландырып турар. Школавыста чаартыкчы башкыларның арга-сүмелерин кичээлдеринге ажыглап, чогаадыкчы өзу-биле ажылдап турарлар база бар. Ынчалза-даа школаның ажыл-чорудулгазында четпестер хөй. Кабинет системазы чогуур негелдеге дүүшпейн турар. Ооң техниктиг дерилгези багай. Уругларның чайгы үеде дыштанылгазы чоп ажыглаттынмайн турар. Күш-ажылдың болгаш дыштанылганың лагери, бүдүрүлге бригадазы тургустунмаан. Чаа ажылдап кээп турар аныяк-даа база хоочун-даа башкыларга бажың-балгат чедишпес. Келир өөредилге чылында школавыска ам даа 4 башкы херек. Оларны каае чурттадырыл? Айтырыг дүвүренниг. СЭКП Бии-Хем райкому болгаш районнуң күүсекчи комитеди РАУК-туң ажылын дүргедедип, Сесерлиг суурнуң социал амыдыралын кичээнгейге алыр үези келген боор. Школаның баазазы болур «Саян» совхоз ээзэш дузаны чедирип турар.

Мен школада өөредилге-кижизидилге ажылын харыылап турар мен. Мээн ажылымда бар четпестерни ажык сеткил-биле, демократтыг өзу-биле хурал-суглаага, мээң арнымга чугаалап, а школавыстың ажылында бар четпестерни эдер аргазын кады сүмележип, тып эдерин күзээр мен.

Бо эде тургустунуушкун үезинде демократтыдылганы ажык чарлыг чорукту калбартып, ак сеткилдиг, кызымак ажылдаар ужурлуг бис.

Анчимаа АРГАН-ООЛ.

ОЛИМПИЙЖИЛЕРНИ ХҮЛЭЭП АЛГАН

Он бешки кышкы Олимпий оюннарынга чемпион болганнарны болгаш шаңналга чедишкеннерни март 14-те РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелинге хүлээп алган.

Ол оюннарга Россия Федерациязын төлээлеп чорааннарга СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы В. И. Воротников байыр чедирген. 112 шаңналдан 92 медальдарны чаалап алгаш командада тиилекчи болган РСФСР-ниң атлеттериниң тиилелгечилеринге В. И. Воротников байыр чедиргеш, алдаржыт спортунуң алдарынга чаа-чаа чедиишкиннерлиг болурун күзээн.

Олимпий оюннарының чемпионнары — Екатерина Гордеева, Михаил Девятьяров, Тамара Тихонова, бүгү Олимпий командазының капитаны Вячеслав Фетисов маргылдаалар үезинде совет кижилерниң саны сеткил талазы-биле улуг деткимчени көргүзүп турганын чугаалааш, оларның идегелин шыгзыдтанынга чорааргаарын турарын илереткеннер.

Хүлээп алышкынга РСФСР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Даргазы В. П. Орлов, СЭКП ТК-ның Пропаганда килдизиниң сектор эргелекчизи Б. П. Гончаров, ССРЭ-ниң Курспорт комитединиң даргазы М. В. Грамов, РСФСР-ниң Курспорт комитединиң даргазы В. Г. Смирнов киришкен.

• • •

Ол-ла хүн Олимпиадазының тиилекчилерин ВЦСПС-ке хүлээп алган. Профэвилелдериниң спорт ниитилелдериниң тиилелгечилеринге ВЦСПС-тиң даргазы С. А. Шалаев байыр чедирген.

(СЭТА).

Редактор **В. С. ШАРАВИН.**

Кино

МАРТ 16-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «Парама» 9.30, 12.10, 14.50, 17.30, 20.10, бичии залге: «Мультсборник» 10.00, 16.00, «Герцег Боб» 11.20, 12.50, 14.20, 17.20, Клуб друзей кино: «Семь самураев» 18.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: Киносборник 9.30, 13.30, «Корона Российской империи или снова неуловимые» 10.50, 14.50, «Джек Восьмёркин — «американец» 17.30, 20.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «Хорошо сидим» 15.00, «Короткое замыкание» 16.40, 18.30, 20.20 шактарда.

агаар

Республиканың бүргеп, өзыр. Хүндүс 1 градус чылыгдан 4 градус чедир соор, чамдык районнарга 5—10 градус соок болур. Дүне 18—23 градус соок болур.

Кызылга соңгу-барыын чүктен хаттың дүргени секундада 3—8 метр, а күштелгенде 9—14 метр чедер. Дүне 18—20 градус, хүндүс 1—3 градус соок болур.

Автооруктарга кестүрү эки. Тайгактаар.

1988 чылдың апрель 9-та Тыва профоблчөвүлелдиң пленуму болур. Аңаа эде тургустунуушкунну удуртур талазы-биле профоблчөвүлелдиң президиумунуң кылган ажылының дугайында отчётту болгаш профэвилелдерниң эге организацияларының ролюн бедидер талазы-биле сорулгаларны чугаалажып көөр. Ооң-биле холбаштыр Тыва профоблчөвүлел республиканың профэвилел кежигүннерин профоблчөвүлелдиң адырлар обкомнарының, райкомнарының болгаш хоорнкомнарының база профэвилелдерниң эге организацияларының ажыл-чорудулгазын экижидер талазы-биле саналдарны киирерин дилеп турар. Саналдарны дараазында адреске чорудар: **Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, 30. Тывапрофоблчөвүлел.**

Кызылдың Күрүнениң башкы институту бо чылдың марттың 25-26 хүннеринде 14 шактан эгелеп «Ажык эжик» хүннерин эрттирер.

Ол хүннерде институттуң лабораторияларын, дериг-херекселдерин сонуургап көрүп, ажылы-биле танышып, факультеттерниң деканнары, студентилери болгаш башкылары-биле ужуражып болур. Дээди өөредилге черинге кирер айтырыглар талазы-биле консультацияны ап болур.

Бистиң адресивис: 667000. **Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу, 36.**

Хүлээп алышкын комиссиязы.

КЫЗЫЛДЫҢ ДААРАНЫЛГА КОМБИНАДЫ пес быжыдыларын организацияларга болгаш чурттакчы чонга туда база акша шилчидер хевир-биле садып турар.

10 см чедир хемнээлдиг бир килограмм бызындының өртээ — 42 коп. 10-дан 20 см чедир — 1 рубль 50 коп., 21-ден 40 см чедир — 2 рубль 40 копеек. Үүрмек бызындыларның бир килограммы 42 копеек. Кара, ак болгаш янзы-бүрү өңнерлиг «Экстра» дээр 50 дугаарлыг өзектиг хендирлерни база садып турар. Полиэтилен хапчыгаштың өртээ 2 копеек. Оон аңгыда ажылчын чүвүрлерге илер өөктерни, демир ыштаарны, синтетикадан кылган ак аргыгларны, хеп кнопкаларын, даараныр машиналарның артык херекселдерин, лекаларны, кудуга ажыглаар туткууштарны база садып турар.

Горная кудумчузунда 104 дугаарлыг бажыңга дааранылга фабриказынга ол чүүлдерни пятница саңында 14 шактан 17 шакка чедир садар.

Айтырыгны 4-14-66 дугаарлыг телефондан билип ап болур.

ДИРЕКЦИЯ.

Тыва АССР-ниң музыка ниитилели, өөредилге черлериниң талазы-биле республиканың эртем-методика кабинеди В. В. Андреевтиң удуртулгазы-биле улустуң хөгжүм инструментилериниң оркестриниң тургустунганының 100 чылынга тураскааткан улустуң инструментальдыг музыка концертин эрттирер.

Концертке улустуң хөгжүм херекселдериниң оркестрлери, инструментальдыг ансамбльдер, улустуң болгаш национал хөгжүм херекселдеринге солистер киржир.

Концерт уран чүүл училищезинге бо чылдың март 24-те 19 шакта болур.

Тыва АССР-ниң Дээди судунга бедик мергежилдиг машинакчы болгаш очулдурукчу дарый херек.

Айтырыгны дараазында адрестен тодарадыр: **Кызыл хоорай, Комсомольская кудумчузу, 17, телефону — 2-42-76.**

Кызылда ДОСААФ-тың каттышкан техниктиг школазы «Д» категорияның чолаачыларының курстарынга бижиткеннерни школага март 16-да 18 шакта чедип келгеш, бүрүткедирин дилеп тур. Өөредилге 1988 чылдың март 21-де эгелээр.

Тыва АССР-ниң Күш-ажыл талазы-биле күрүне комитеди болгаш Кызыл хоорвуускомнуң күш-ажыл талазы-биле килдизи «Тыва тудуг» трестиң салбырларынга ажылдаарын күзээн кижилерниң организастыг чыылдазын чорудуп турар.

Организастыг чыылда өзугаар келген кижилерни ажылдадып тура, янзы-бүрү мергежилдерге өөредир. Чыылда-биле келген кижиге бүдүрүлге 200 рубль-дин, ооң өг-бүлезиниң кежигүнү бүрүзүнге 50 рубльдың дузаламчызын төлеп бээр.

Бот кижилерни общежитиеге хүлээп алыр.

Ажылдаарын күзээннер паспортун, күш-ажыл дептерин, шериг билеттин ап алгаш келир.

Айтырыгны дараазында черлерге тургузар: **Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу 34, квартира 4. [Л. В. Никифорова хүлээп алыр]. Советтер бажыңы, кабинет № 113.**

Бо чылдың март 19-та 10 шакта № 4 профтехучилищеге доозукчу бөлүктерниң сургуулдарының ада-иелериниң хуралы болур. Ада-иелерниң кээри албан.

Бистиң адресивис: Кызыл хоорай, Калинин кудумчузу, 1.

Училищениң дирекциязы.

Телевидение

МАРТ 16-ДА

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — «Шерлок Холмстуң база доктор Ватсонунуң ужуралдары. XX чүс чыл эгелээн». Уран-чечен фильм. 1-2 сериялары. 11.05 — 11.35 — «Үш бүлүк». Чехословак артистерниң киржилгези-биле музыкалыг дамчыдылга. 15.30 — Медээлер. 15.40 — Эде тургустунуушкун прожекторy. 15.50 — «Агроүлетпүрнүң ажыл-херээ болгаш сагыш човаашкыннары». 16.30 — «Эким, музыка». 17.15 — Эртем: теория, шенелде, практика. 17.45 — Төрээн крайның аялгалары. 18.00 — «Киржикчилер». Куйбышев областа аныяктарның инициативтиг бөлүктериниң дугайында. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.05 — «Боттуг байдалдар». Телефильм-шииниң баштайгы көргүзүү. Автору А. Борин. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожекторy. 21.45 — «Кино болгаш көрүкчү». 23.15 — 23.30 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 — Физика. 8 класс. Н. Е. Жуковский. Авиацияның хөгжүлдезинге ооң ажылдарының ужур-дузазы. 9.05 — Немец дыл. 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга. Астрономия. Планеталар. 10.35; 11.35 — Физика. 6 класс. «Эврика». (Архимедтиң мужу). 11.05 — Немец дыл. 12.05 — «Малинадан кылган арага». Уран-чечен фильм. 13.35 — П. И. Чайковскийтиң аттыг делегей конкурстарының лауреаттары. 14.05 — Медээлер. 14.15 — 15.40 — «Арын куүр». 3-кү сериязы. 18.00 — Медээлер. 18.10 — «Ырак — чоок». Телефильмниң баштайгы көргүзүү.

КЫЗЫЛДАН

18.30 — «Спорт». Бокс талазы-биле аныяктарның бүгү-россия маргылдаазындан репортаж. 19.20 — «Азия тевү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Бот-орулга-чарылга: хүннүң херек-кырында болуушкуннары». «Мурнуку планда — кижи». 19.50 — Медээлер.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 — Британия-биле ужуражыышкыннар. Телекөвүрүг — Таллин — Белфаст. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожекторy. 21.45 — Дештиңы фильм экраны. «Кралевоже поезд». 23.05 — Улус музыказының бүгү-россия декадазы. «Надежда Костикова ырлаар». 23.30 — 00.20 — Бут бөмбүү. Кубок эдилекчилериниң кубогу. «Динамо» (Минск) — «Мехелен» (Бельгия).

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.00 — Медээлер. 18.10 — «Ырак — чоок». Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 18.30 — Бистиң чемишпектеристиң музыказы. 19.30 — Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге. «Кооперативтер моон соңгаар канчаар хөгжүүрүл?». 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

Адресивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫНЫНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:
КИЛДИСТЕРНИҢ партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кедээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтерияның 3-43-41, солун келбейн барганда 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга әмазы. Тиражы 24637 экз. Солуннуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 2780. ТС—00470.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың март 17 четверг № 64 (13664)

1925 чылда үндезилеттинген. Өртээ 3 копеек.

ДЕЛГЕЛГЕНИҢ «ТАРАА» ПАВИЛЬОНУНДА

Бүгү-эвилелдиң кадээ ажыл-агый чедиишкиннериниң делгелгезиниң «Тараа» павильону кадээ ажыл-агый специалистериниң кичээнгейин хаара тудуп турар. Делгелгениң ажылдакчылары чурттуң мурнакчы ажыл-агыйларының специалистери-биле кады ында чурттуң шөлдеринге тараа өстүрериниң интенсивтиг технологиязын шиңгээдип турарын көргүскен чаа экспозицияны дерип кылган. Ол технология —тараа бүдүрериниң көвүдедириниң идегелдиг үндезини.

Интенсивтиг технологияның чурттуң түс-түс зоналарында канчаар шиңгээттинип турарын экспонаттар тодаргай көргүзүп турар. Интенсивтиг технология ушур барымдаалаар чорукка дүүшпес, ында көрдүнген бүгү агротехниктиг хемчеглерни чогуур үезинде бүрүн болгаш шын боттандырар болза ынчан ол бодунуң ажыын берип болур. Ол дугайын «Алтайское» бүдүрүлге-дуржулга ажыл-агыйының ажылы тодаргай бадыткап турар. Чыл бүрүнгээр ону эртем болгаш бүдүрүлге черлериниң үндезининге тургускан. Каттыжыышкынның директорундан эгелээш, бүгү механизаторлары интенсивтиг технологияны боттандырарының тускай өөредилгезин эрткен. Каттыжыышкынның интенсивтиг технология ёзугаар тараа өстүрген черниң бир гектарындан-на 37 центнер дүжүт ап дыңыган.

(СЭТА).

ЮГОСЛАВИЯНЫҢ ХҮНДҮЛЭЭЧЕЛ ЧЕРИНДЕ

БЕЛГРАД. март 15. (СЭТА-ның тускай корр). Бөгүн Югославияның Коммунистер эвилелиниң Төп Комитединге СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарының югослав удуртулга-биле чугаалажыышкыннары уламчылаан. СЭКП биле ЮКЭ-ниң ажыл-чорудулгазының онза чугула айтырыгларының талазы-биле, ийи партияның база чурттарның аразында харылзааларны хөгжүдериниң байдалының болгаш перспективазының дугайында, амгы үениң база бүгү делегейниң коммунистиг болгаш ажылчын шимчээшкининиң шиитпирлээр кол айтырыгларының талазы-биле М. С. Горбачев биле ЮКЭ ТК-ның Президиумунуң Даргазы Бошко Крунич санал-оналдарын тодаргай, сонуургалдыг солушканнар.

ССРЭ-де болуп турар эде тургустунуушкунга доктаагаш, ол болза СЭКП-ниң инициативазы-биле база оң чогумчалыг удуртулгазы-биле боттанып турарын М. С. Горбачев айыткан. Үндезин экономиктиг реформаны чедиишкинниг чорудары, бот-эргелел эгелээшкиннерин боттандырар, демократчыдылганың болгаш ажык-чаптыг чоруктуң чорудулгаларын быжыглаарын хандырар, совет ниитилелдиң революстуг чаартылгазының сорулгаларынга дүүштүр социал чөптүг чорукту бадыткаар талазы-биле партияның мурнунда турар оң организакчы, идеологтуг, политика-кижизидилгелиг ажылының хевирлериниң болгаш методтарының дугайын ол чугаалаан.

Совет-югослав харылзааларның быжыг болгаш идегелдиг өзээ болуп турар СЭКП биле ЮКЭ-ниң аразында кады ажылдажылганың чедип алдынган деңнелин бедик-биле үнелээш, партиялар аразының харылзааларын улам быжыглаар, оларның чаа хевирлерин база угланыышкыннарын хөгжүдеринге, социалистиг тургузуушкунуң теориязының болгаш практиказының кол чугула айтырыгларының талазы-биле санал-онал солчулгазын ханыладырынга онза чугула ужур-дузалыг деп көрүп турарын М. С. Горбачев биле Б. Крунич медеглээннер.

* * *

Ол хүн М. С. Горбачев Иосип Броз Титонуң тураскаал комплекизиниң экспонаттары-биле таныжып көрген. Хөөр кырында мраморга чечек салган Бүгү-делегейниң коммунистиг болгаш ажылчын шимчээшкининиң көску ажылдакчызы И. Б. Тито совет-югослав найыралдың идепкейлиг талалакчызы чораан дээрзин айтып, хүндүлүг аалчылар дептеринге демдеглел бижип каан.

Тураскаалдың ажылдакчыларынга, хоорайга ону үдеп чораан югослав албан кижилеринге хамаарыштыр Чиңгине секретарының чугаалааны болза: аян-чорууму хүннеринде, маңаа, революция соонда эш Титонуң ажылдап эгелээн черинге, чорааным га аажок өөрүп тур мен. Тураскаалга келгеним-биле мен Иосип Броз Титога, Югославияның коммунистеринге бодумнуң хүндүткелимни, бистиң партияның, совет улустуң хүндүткелин иледедир бодап турарым бо. Тураскаалды кээп көрүп турарым чүгле анаа сонуургал эвес, а хамыктың мурнунда мээң партийжи хүлээлгем болуп турар.

Оон соонда совет удуртукчу найыралдың хоорай парыгынга чораан. Аян-чоруунга тураскаал кылдыр ол аныяк пөшту тарып олуртуп каан.

Бойдус камгалалының талазы-биле организацияның кежигүннери—пионерлер-биле Чиңгине секретарь таныжып кан. Оларның бирээзи — Милена Джорджевичиниң ийиги класстың өөреникчизиниң чугаалааны болза: маңаа баштайгы ыяшты кажа-даа каттышпас шимчээшкинниң киржикчилери чурттарның Белградка конференциязы-биле холбаштыр тарып олурткан. Кажа-даа каттышпас шимчээшкинниң конференциязының ажыдынга тураскаадып кыдырган паркты ажаап карактап, улуг ажыл-херекти кылып турар-дыр силер деп, М. С. Горбачев чугаалаан.

Пөшчүгешти тарып олуртуп турар үеде, даштыкы хөй санныг журналистер көрүп тургулаан. Оларның айтырыгларынга харыылап тура, совет удуртукчунуң чугаалааны болза: югослав удуртукчулар-биле найыралдыг болгаш ажыл-ишчи байдалга эртип, ажыт-чажыт чок чоруктуң ёзузу-биле эртип турар беседалар үезинде бистер бүгү-ле айтырыгларны чугаалажып тур бис. Дыка хөй чүүлдер дугайын дугуржуп алтывыс. Аян-чорук үезинде шиитпирлээр ол бүгү чүүлдеривис совет-югослав харылзааларны калбартырынга чугула ужур-дузалыг болур боор деп бодап тур мен.

Делегей политиказының айтырыгларынга бистер дыка хөй үени тураскаадып тур бис. Тайбың дээш, чепсегленииишкинниң дужүрери дээш, улустар аразының харылзааларын нарыкшыдары дээш демиселге кады хөделиринге, кужениишкиннерни каттыштырарынга моон соңгаар-даа эргежок чугула чүүл бар дээрзин медереп билдивис. Ынчангаш ам көрүп көрүңер даан, аян-чоруктуң эгези эки-дир.

Белград скупщинаның «Алдын дептеринге»: «Бөгүн олурткан ыяш, бүгү-ле шыгаалдаларны шыдажып эрткен совет-югослав найырал дег, быжыг болгаш амыдыралга шыдамык болуп өзүп турзун» — деп, Чиңгине секретарь бижип каан.

* * *

Югослав удуртулга-биле СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарының чугаалажыышкыннары Югославияның Коммунистер эвилелиниң Төп Комитединге үргүлчүлээн.

М. С. Горбачев болгаш ЮКЭ ТК-ның Президиумунуң Даргазы Б. Крунич олар СЭКП-ниң болгаш ЮКЭ-ниң ажыл-чорудулгазының эң чугула айтырыгларының талазы-биле, ийи партияның болгаш чурттарның аразында харылзааларның байдалының база оларны хөгжүдер перспективаларының дугайында, амгы үениң болгаш делегейниң коммунистиг база ажылчын шимчээшкининиң кол айтырыгларының талазы-биле санал-оналдарның тодаргай, сонуургалдыг солчуушкунун кылган.

* * *

Ол-ла хүн М. С. Горбачев, СЭКП ТК-ның секретары В. А. Медведев, ЮСФР-ниң Президиумунуң Даргазы Л. Мойсов, ЮКЭ ТК-ның Президиумунуң Даргазы Б. Крунич олуржуп турда, совет-югослав декларациязының хүлээп алырының ёзулалы болган.

ССРЭ-ниң болгаш ЮСФР-ниң аразынга 2000 чылга чедир үеде экономиктиг кады ажылдажылганың узун хуусаалыг программазынга ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы И. С. Силаев болгаш ЮСФР-ниң Эвилелдиң күүсекчи вечезиниң Даргазының оралакчызы Я. Земляриич ат салган.

ЮСФР-ниң Москвага Информация-культура Төвүнүң дугайында дугуржулгага, өөредилге дугайында документилерни болгаш эртем чадалары кады хүлээп көөр дугайында дугуржулгага база ат салган.

* * *

Югославияның Коммунистиг аныяктар эвилелиниң удуртукчузу тургаш, 1943 чылда өлген Иво Лоле Рибарның адын эдилээн машина тудуунуң каттыжыышкынының ажылы-биле М. С. Горбачев хүннүң ийиги чартыында таныжкан. Металл болбаазырадының онзагай нарын дериг-херекселин, аңаа ажыглаар электроннуг башкарылга системаларын, тус-тузунда ажыглаар компьютерлерни бүдүрер талазы-биле кол черлерниң бирээзин ээлеп турар каттыжыышкынның составында бот-тускайлан чеди улуг бүдүрүлге черлери бар. Каттыжыышкынның даштыкы садыг кылыр чугула бүдүрүлгелериниң аразында — совет бүдүрүлгелерниң аразында — совет бүдүрүлгелер болгаш организациялар.

Саналгалыг программа башкарылгалыг станоктарны, болбаазырадып кылыр тептерни, үлетпүр роботтарын бүдүрер талазы-биле цехти көрген соонда каттыжыышкынның бот-башкарылга органнарының, администрациязының болгаш хөй-ниитичи политиктиг организацияларының төлээлекчилери-биле ужуражыышкын болган.

Каттыжыышкынның чиңгине директору М. Милоевич совет удуртукчуга байыр чедирбишаан, мынча деп чугаалаан: бодунуң хөй станоктары болгаш дериг-херекселдери совет заводтарда ажылдап турарынга бистиң коллектив чоргаарланып турар. Ол кады ажылдажылга хөгжүп турар. Ынчалзажок чедип алдынган чүүлдерге доктаавас бис.

Ужуражыышкынга М. С. Горбачев чуве чугаалаан. Оон демдеглээни болза: бистиң партияларывыстың болгаш улустарывыстың, ийи чурттарның ажылчын аңгызының найыралы — югослав черге кандыг-даа ужуражыышкынның үндезини-дир. Ынчангаш бистиң ужуражыышкыннарывыс эвилең, найыралдыг, чаагай күзелдиг байдалга болуп турар-дыр. Совет кижилер —коммунистер, партия кежигүнү эвестер, улуг назылыглар болгаш аныяктар — ол найыралга бердинген болгаш ону үнелеп турар. Олар ол найыралды камгалаар дээш бүгү-ле чүүлдерни кылган болгаш ону быжыглаарынга бүгү-ле чүүлдерни моон соңгаар-даа кылыр. Бо талазы-биле бүзүреп болур силер.

Силер ажылдап билир-дир силер. Чаа-чаа улуг чедиишкиннерни силерге күзеп тур бис. Силерниң продукцияңарны Москваның, Минскиниң болгаш өске-даа хөй-хөй хоорайларның бүдүрүлгелеринде ажыглап турар. Бистиң кады ажылдажылгавыс ол хире улуг хемчээлдиг болуп турар-дыр! Ол кады ажылдажылга силерге-даа, биске-даа ажыктыг деп бодаар мен, чүге дээрге бурунгаар хөгжүүрүүвүстүң сорулгаларын дем-биле кады шиитпирлээрниң өргээзин ол кады ажылдажылга берип турар.

Бистиң кады ажылдажылгавыстың бедик деңнелин бо аян-чорук бадыткап турар-дыр. Дыка ханы уткашынарлыг болгаш үргүлчүлелдиг чугаалажыышкыннарны, санал-оналдарның болгаш информацияның солчулгазын дүүн кылдывыс. Кылдынган чүүлдер болза, бистиң улустарывыска болгаш чурттарывыска, харын-даа делегейге таарымчалыг харылзааларны тургузарынга бараан болуп турар. Ынчалзажок бо бүгүнү демдеглевишаан, бистиң кады ажылдажылгавысты калбартырынче, быжыглаарынче, улам-на ханыладырынче, ол кады ажылдажылга политиктиг харылзааларны, экономиктиг кады ажылдажылганы, эртем, культура талазы-биле кады ажылдажылганы федералдыг деңнелге, түс чер деңнелинге, бүдүрүлгелерниң деңнелинге, хууда харылзааның деңнелинге хаара туткан турарынче чугаалажыышкыннарывысты колдадыр угландырган бис.

Делегейде байдалды чугаалажып көөрүнге, чепсегленииишкинниң дужүрериниң чорудулгазын калбартырынга, ядролуг чепсекти узуткаар дээш, боо-чепсектиң өске-даа хевирлерин — химиктиг болгаш анаа-даа боо-чепсектерни кызырар дээш улустарның демисели калбарган турарынга идиглиг кылдыр канчаар хөделиринге хөй үени угландырган бис.

Чугаалажыышкыннарның ындыг болганынга сеткилдевис ханган. Бистиң үзел-бодалдарывыстың калбак дүүшкээ биле, ажыт-чажыт чок чорук-биле чугаалажыышкыннар демдеглеттинген. Байдал чүректиң ханызындан найыралдыг, дорт болган. Бо дугайын баштайгы отчёт кылдыр хүлээп алырын дилеедим. Совет делегация болгаш Югославияның удуртулгазы кол чүүлдү кылган—найыралды быжыглаар, бистиң харылзааларывысты бүгү талалыг хөгжүдер дээш туржуп турар Югославияның чонуңуң, Совет Эвилелиниң чонуңуң тура-соруун илергейлээн.

Экономиктиг кады ажылдажылга дугайында чаш сөстү маңаа бүдүрүлге коллективинге чугаалаар бодай-дыр мен. Амгы үеде чүгле чаңгыс садыглажылгага ылаптыг бурунгаарлап шыдавас бис. Кооперация, күш-ажылдың ылап бодамчалыг хуваалдазы, эртем-техниктиг кады ажылдажылга, бот-боттарын билчири херек болуп турар. Чүгле ол оруктап чорааш, темпилерни бедидип, мурнакчы чурттар-биле деңге бурунгаарлап болур бис.

Бистиң эде тургустунуушкунувус — ол дээрге бистиң боттарывыстың шилип алганывыс политика-дыр. Ынчалзажок бистиң эде тургустунуушкунувус бүгү делегейге база кайгамчык улуг ужур-дузалыг болур дээрзин билип турар бис. Социалистиг чурттарда ниитилелиивистиң бүгү делегейде ажылчы чонуңуң мурнунга харыысалгавысты билип турар бис.

Аткаарлаар орук бисте чок. Ара доктаап база шыдавас бис. Бисте чүгле чаңгыс шилип алышкын бар. Ондактыг хөделиишкиннер чокка, улуг шураашкыннар чокка, чадаларны ажа халыбайн, ынчалзажок шилип алган оруувус-биле быжыг болгаш чайгылыш чокка бүзүрелдиг бурунгаарлаар бис. Ол дээрге — ажылчын аңгының, тараачыннарның, интеллигенцияның, аныяктарның, хоочуннарның бүгү күштерин — бистиң ниитилелдиң бүгү күштерин социалистиг ниитилелиивистиң эде тургустунуушкунунга, чаартыышкынынга бүрүн киириштирер дээш ниитилелди демократчыдарының оруу-дур.

Шын политиканы чогаадып, техниктиг болгаш ажыл-агый политиказын хандырып турар демократизмниң, чер-черде күш-ажылчы коллективтерниң инициативазының калбаа-биле хөгжүдеривис болгаш төптүң аразынга шын харылзааларны тывары чугула. Ол дээрге, дыка чугула, чүге дизе, частырыглардан чайлаар арганы ол берип турар. Ынчаарга Совет Эвилели ышкаш, ындыг күрүнеге ол частырыгларны кылыр болза, дыка аар уржуктарлыг болур ийик.

Совет Эвилели — ол дээрге хөй улустар, чүс ажыг националдар чурттап турар чурт-тур, ол дээрге — республикалар, автономнуг областар, национал округтар-дыр. Республика бүрүзүнде национал интеллигенция тургустунган, чон бүрүзүнүң төлептиг чоруу быжыккан. Республикаларда байдалды барымдаалап көрбейн, бистиң чуртувустуң кайгамчык калбак девискээринде чуртап турар нация бүрүзүнүң, улус бүрүзүнүң эрге-ажыктарын барымдаалап көрбейн, чаңгыс-даа айтырыгны амгы үеде шиитпирлеп шыдавас бис. Ол дугайын кайда уттуп турар болдур, ында байдал биске сагындырып келир-дир. Эде тургустунуушкуннуң үезинде ол айтырыгларже дыка улуг кичээнгейни угландырып турар бис. Силерге чугаалаар деп бодаан чүүлдерим бо-дур. Аңаа немеп каайн: социалистиг чурттарның бүгү талалыг кады ажылдажылгазы дээш, бүгү угланыышкыннарга оларның-биле дем каттыжыышкынның хөделири дээш, бүгү делегейге тайбыңны камгалаар болгаш быжыглаар дээш туржуп турар бис.

СОВЕТ УЛУСКА ЧААГАЙ СЕТКИЛ ИЛЕРЕДИИШКИНИ

БЕЛГРАД. (СЭТА-ның тускай корр.). Федерация палатазынга СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевка алдар болдуруп ЮСФР-ниң Президиуму болгаш ЮКЭ ТК-ның Президиуму дүштеки шайлалга эрттирген. Аңаа СЭКП ТК-ның секретары В. А. Медведев, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы И. С. Силаев, ССРЭ-ниң ЮСФР-де элчини В. Ф. Мальцев, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарының дузалакчызы Г. Х. Шахназаров база олуруушкан.

Залга ЮСФР-ниң Президиумунуң Даргазы Л. Мойсов, ЮКЭ ТК-ның Президиумунуң Даргазы Б. Крунич, ЮСФР-ниң Скупшина Даргазы М. Рожич, ЮСФР-ниң Эвилелдиң күүсекчи вечезиниң Даргазы Б. Микулич, күрүнениң болгаш партияның өске-даа ажылдакчылары, Сербия Социалистиг Республиканың удуртукчулары, ССРЭ-де ЮСФР-ниң элчини М. Вереш база бар болган.

Чыылганнарга Л. Мойсов чуве чугаалаан. Югославия Социалистиг Федеративтиг Республиканың Президиумунуң болгаш Югославияның Коммунистер эвилелиниң Төп Комитединиң Президиумунуң өмүнээзинден Силерге, хүндүлүг Чиңгине секретарь, мээң өөрүшкүлүг хүлээлгем онаажып, хууда байыр чедирери болгаш бистиң чуртувуска Силерниң чаагай аян-чорууңарны күзээри мээң ханы сеткил ханыышкын болдуруп турар.

Чугаалажыышкын үезинде бистиң бот-башкартынылгалыг федеративтиг социалистиг тургустунуушкунувустуң алыс уткаызын Силерге ажыдып, а ол ышкаш чонуң, Коммунистер эвилелиниң, бистиң бүгү улустарывыстың болгаш биче улустарывыстың үндүрүп турар кужениишкиннерин көргүзери күзээн ийик бис. Бистиң чуртувус-биле — хөгжүлдези удурланыышкыннарга болгаш чаңгыс черге таптаашкынныг болуушкуннарга таваржып турар, доктаамал бурунгаар хөгжүүрүнче чүткүп турар, бодунуң чаалап алыышкыннарын болгаш принциптерин хүндүлеп турар, оскунган чидириглерин утпаан болгаш өске-даа чурттарда оларны үнелеп билир социалистиг революцияның чурту-биле чоок таныжып алырын күзеп турар бис.

Бөгүн бис делегейниң ийиги дайынының чылдарында каттышкан демиселивистиң болгаш кончуг улуг когаралдарывыстың дугайын сактып, ол берге хүннерде каңналган найыралывыс дугайын сактып турар бис. Бистиң ниити сактыышкыннарывыска Югославияның он-он муң революсчуларының, оон иштинде ынчан аныяк турган Иосип Брозтуң киржип чораан Октябрь революциязының алдарлыг хүннери кезээ-мөңгеде артып калыр. Данило Срдич болгаш Олеко Дундич ышкаш, оларның чамдыызы Кызыл Армияның алдарлыг командирлери болуп чораан. Совет Эвилелинче халдаашкын хүнүнде, 1941 чылдың июнь 22-де, югослав коммунистерниң Югославияның бүгү улустарын — фашист эжелекчилерге удур демиселге ССРЭ-ге бүгү-ле аргалар-биле дузалаарынче кыйгырганын бис кажан-даа уттуп шыдавас болгай бис.

Совет Эвилелинде болуп турар чаа чорудулгаларны бистиң чуртувуста улуг сонуургал болгаш хүлээп көрүүшкүн-биле хайгаарап турар. Социалистиг бодалдың болгаш практиканың, Совет Эвилелинде социалистиг ниитилел харылзааларының демократтыг хөгжүлдезиниң эртинезинге, делегей харылзааларынга байдалды ниитизи-биле өскертиринче угланган кужениишкиннерге Силерниң, эш Горбачев, хууда салыышкыныңарны бедик-биле үнелеп турар бис. Бистиң бодап турарывыс-биле алырга, ол болза силерниң чуртуңарда эде тургустунуушкун политиказының чорудуп турары ханы чаартылгаларның алыс уткаазы болур.

Бүгү деңнелдерге болгаш бүгү адырлар талазы-биле югослав-совет ийи талалыг харылзаалар амгы үеде чаа утказыг болгаш чаа идиглиг ап турар деп дүрүм ёзугаар чугаалап болур. Ол дугайын бо хүннерде Белградта бо бистиң чугаалажыышкыннарывыс, а ол ышкаш ам болур ужуражыышкыннар херечилеп турар. Мындыг харылзаалар социализм тургузуушкунунга кайы-кайызынга ажыктыг дуржулга мөөңнежилгезинге бараан болуп, социализмниң ат-алдарының өзеринге салдарлыг.

Бистиң чурттарывыстың аразында экономиктиг кады ажылдажылгага бедик үнелелди чаңгыс эвес удаа берип келген болгай. Ындыг болбас аргалаа чок. Ынчалзажок бис моон-даа улуг түңнелдерни кажан-даа, ылаңгыя келир каш чылдарда чедип ап болур бис. Мен мында чуну чугаалап турарым ол? Ол дээрге ийи чурттарның күчүлери болгаш курлавырлары, оларның улус ажыл-агыйларының херек кырында шынзыттынган бот-боттарын немештирип турары-дыр. Экономиктиг, үлетпүр болгаш эртем-техниктиг кады ажылдажылганың делегей хөгжүлдезиниң амгы чорудулгаларынга улам дүгжүп турар шак ындыг улам шалыпкын хевирлерин тыварынга чогаадыкчы курлавырлары-дыр. Мону барымдаалап көөр чуве болза, ниитизи-биле бүгү талалыг экономиктиг харылзааларны улам ыңай хөгжүдериниң оруунда шаптараазыннарны болдунар-ла арга-биле дүргеп ап каарының эргежок чугулазы боду-ла чайгаар тургустунуп турар.

Улустар аразынга улам-на айыыл чок харылзааларны хөгжүдеринче угланган кужениишкиннерниң эң бирги чергелиг болгаш соңгаарлаттынмас сорулгазы болза боо-чепсектерни эдере бүдүрериниң чорудуун соксадыры болур. Ортумак болгаш биче ыракшылдыг ракеталар талазы-биле совет-америк дугуржулганы төөгүде деңнээр чуве чок, улуг ужур-дузалыг эрге деп адап турары черле чөптүг. Бо дээрге ядролуг курлавырларны кызырарын дөртен ажыг чылдарның дургузунда бир-ле дугаар чедип алган чүгле чугула документ боор илереп турар эвес, а ол дыка делгем политиктиг болгаш психологтуг салдарлыг: быжыг тайбыңче болгаш бүгү улустарның айыыл чок чоруунче, боо-чепсек чок делегейже чүткүлге аңгы оруктарны дилээриниң эргежок чугулазын даандырып турар. Кажа-даа каттышпазының политиказының принциптерин удуртулга болдургаш, Югославия Социалистиг Федеративтиг Республика революцияның чорупт турар үезинде-даа, ам-даа бисти сорук киирип турар тайбыңга ынак база улам чөптүг чорукче чүткүлдүг делегей дугайында социалистиг идеалдарны бодунуң ажыл-чорудулгазынга удуртулга болдуруп турар.

Силерниң аян-чорууңар-биле, бистиң чорудуп турарывыс бот-түг чугаалажыышкыннар-биле холбаштыр ханы сеткил ханыышкыным илередирин, а ол ышкаш бистиң социалистиг ийи чурттарывыстың, Югославияның Коммунистер эвилелиниң болгаш Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының аразында үре-түңнелдиг дең эргелиг кады ажылдажылганың улам ыңайгы таарымчалыг байдалдарынга идегелди база катап илередирин чөпшээреп көрүңер деп, түңнелинде Л. Мойсов медеглээн. Ол харылзааларның таарымчалыг хөгжүлдези бистиң хүлээп алганывыс декларацияда бижиттинген бедик принциптерни сагыырынга моон соңгаар-даа сорук киирикчи үлегер боор дээрзинге идегеп турар бис. Декларацияны делегейге бистиң кыйгырыывыс деп санап турар бис.

М. С. Горбачев харыы сөс ап, чуве чугаалаан.

Югослав черге келгенивистиң баштайгы минуталарындан эгелеп бис чүректиң ханызындан чаагай сеткилдиң, эң найыралчы күзээшкинниң байдалын көрүп тур бис.

Бистиң чугаалажыышкыннарывыстың үезинде югослав эштер-биле бис эң-не хөй айтырыглар талазы-биле санал-оналдарывыс тодаргай солуштувус. Ол дээрге эш хуузунуң ажыл-херекчи ажык чугаазы болду. Ол совет-югослав харылзааларның бүгү комплекизинге эки идигни бээр деп бүзүреп турар бис.

Аңаа бистиң хүлээп алган декларациявыс база бараан болуру маргыш чок. Ол 1955-1956 чылдарның төөгүлүг документилериниң кол-кол чүүлдерин быжыглап турар. Оон-биле черглелештир ында эрткен он чылдарда мөөңнелген байлак дуржулга, бисти долгандыр турар делегейде дыка улуг өскерлиишкиннер илереттинген. Бот-боттарывыстың аразында харылзааларның чаа үнер дөстерин чогаадыкчы ёзу-биле дилеп тывары болгаш оруктарын салыры, демниг кады хөделиишкиннерниң хевирлерин көвүдедири —бистиң ниити чүткүлдеривис мындыг.

Бир эвес экономика дугайында чугаалаар болза, бараан солчулгазының силер — биске, бис —силерге дээш чижектиг бедүүн принцивинге тургустунган харылзааларның орнунга улам быжыккан харылзаалар, кужениишкиннерниң каттыжарынга, бот-боттарының күштүг талаларын ажыглаарынга, кооперастажырынга үндезилеттинген харылзаалар келир ужурлуг үе шуут келген. Кооперастажыры —үениң ёзулуг көргүзүкчү демдээ-дир.

Социализм делегейинде чаартылгаларның болгаш реформаларның чорудуу калбарып турар. Олар чаа ниитилел тургузуунга чаа ийиги идигни бээр, бүгү-ле талаларга —экономиктиг, политиктиг, идеологтуг-даа талаларга ону бедик чадаже көдүрер ужурлуг.

Социализмниң келир үезинге ханызы-биле бүзүрээр бис. Совет Эвилелинде эгелээн эде тургустунуушкунуң, партияның болгаш чонунуң чогаадыкчы күштериниң улуг кужениишкинин негеп, ээзэш эвес үе уламчылаар болбайн аан. Ындыг-даа болза чонунуң амыдыралының байдалын экижидеринге дыка дузалаар, социалистиг идеяның бодунга чаа хаара тудукчу чорукту бээр шын орукту шилип алганывыска бүзүрээр бис.

Чаа болган чугаалажыышкыннарга делегей байдалында Совет Эвилелиниң болгаш Югославияның эрге-ажыктарынга шуут хамааржып турар айтырыгларже онза кичээнгей салдынганы билдингир. Бирги ээлчегде — тайбың болгаш чепсегленииишкинниң дужүрери дээш демиселдиң чугула айтырыглары. Европада байдал, кажа-даа каттышпаан күрүнелерниң делегей политиказынга ролю.

Кажа-даа каттышпаан күрүнелерде Совет Эвилелиниң эки өңнүктери хөй. Бистер оларның ындыг эргезин чугулалап көрүп, ол шимчээшкинниң туружун бистиң үениң улуг политиктиг күжү кылдыр үнелеп көрүп турар бис.

Кончуг ханы түдүш харылзаалыг, ындыг болзажок улуг чөрүлдээлерлиг, улуг хемчээлдиг чидиг айтырыглар-биле долдуртунган болгаш массалыг узуткаашкын чепсээ-биле базымын ажыр чепсеглеттине берген амгы делегейге дайынның айыылын болдурбазындан артык чугула херек чок.

Барыын таланың чамдык политиктиг күштериниң чепсегленииишкинни дужүрериниң эгелей берген чорудулгазын чаа боо-чепсекти немеп тургаш, дуглап алыр дээн кордаашкыннарын бүрүүдадыышкын чокка, ажыы-биле хүлээп көрбейн турарывысты илергейлеп турер бис. Европа дипке удурланыышкак чорукту ханылатпазынга удур, ол диптиң улустарының амыдыралынга эки байдалдарны тургузар дээш туржуп турар бис.

Европа чурттуг эвес-даа улустар аңаа боттарының салыышкынын киирип болур. Бо диптиң ниитилешкен чорууның дугайында бистиң бодалывыс оон онзагай чорууну. Европаның төп чер болурунуң дугайында идеаларга шуут дүүшпес.

Ол ажыл куруг черден эгелээн-не болгай. Оон доозунда Хельсинки чорудулгазында тыптып тургустунуп келген чүүлдер хөй. Айтырыг болза ам моон ыңай чуну кылырының дугайында боор турар. Бо дипке чүнүң-даа мурнунда боо-чепсектиң бүгү-ле арсеналын —ядролуг, химиктиг, анаа-даа боо-чепсекти кызырары кончуг чугула. Айыыл чок чорук бүгүдеге дең хемчээлдиг болган турар ужурлуг, оон чугула негелдези болза шериг доктриналарының шыңгыы камгалал характерлиг болурунда.

Күрүне, национал, экономиктиг эрге-ажыктарның хөй хевирлиг боор турарын хүлээп көрбүшаан, оларның аразында чөрүлдээлер узуткакчы характерлиг апарбазын чедип алыры кончуг чугула. Европага найыралчы кожа-хелбээ чурттаарының ажыктыг болгаш шынчы политиказы, чаа угаап бодаашкынның туружундан политика херек.

Барыын күрүнелерниң Европаның ийи аңгы чарыы бээрин болдурбазының дугайын үргүлчү чугаалап турар баштыңнары, бир эвес олар аңаа шынап-ла сонуургалдыг болза, бистиң санап турарывыс-биле алырга, ол талазы-биле бурунгаарлаашкынны кылырынга таварылге эптиг үе ам тургустунуп келген. Оон өске угланыышкын угаан-сарыыл чок болгаш бүгү улустарның эрге-ажыктарынга чөрүшкек болур. Оон туружу ол—харын-даа узуткакчы боор болур.

Бистиң ужуражыышкыннарывыстың болгаш беседаларывыстың түңнелинде ийи чурттуң улустарының чаагай чоруунга, тайбыңның болгаш социализмниң эрге-ажыктарынга дүүштүр совет-югослав кады ажылдажылга улам хөгжүүр база быжыгар дээрзинге бүзүрелдивис база катап илередирин чөпшээреп көрүңер, эштер.

Югославияның Коммунистер эвилелинге, ак-дуушка югослав улуска, оларның бүгү ажыл-херектеринге болгаш эгелээшкиннеринге чедиишкиннерни күзеп тур бис деп, М. С. Горбачев түңнелинде чугаалаан.

* * *

Л. Мойсов биле М. С. Горбачевтуң чугааларын адыш часкаашкыннары үдеп турган. Чугаалар доостурга, ийи чурттуң күрүне гимннерин ырлаткан.

Найыралчы байдалга эрткен дүштеки шайлалга соонда югослав уран чүүлдуң мастерлериниң концерти болган.

А. БЕЛИКОВ.
В. КУЗНЕЦОВ.
А. КОНДРАШОВ.
Г. ШИШКИН.

СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин—амыдыралга

МУРНАКЧЫ ДУРЖУЛГАГА ДАЯНМЫШААН

Совет школаны, ниитизи-биле кадрларны белеткээриниң болгаш оларның билиин бедидериниң системазын эде тургузары партияның, ооң бүгү звеноларының, коммунист бүрүзүнүң херээ болур.

Республиканың башкылар билиин бедидер институдунуң партия организациязы, ооң бюрозу эде тургустунуушкунуң байдалдарында кижилер-биле ажылды эде көрүп турар, методиктиг кабинеттериниң, оларның ажылдакчыларының ажыл-чорудулгазының дээштиг чоруун чедип алыр, школа башкыларынга методиктиг дуза чедирер, үлус өөредилгезиниң мурнакчыларының дуржулгазын нептередир дээш администрацияның чорудуп турар ажылынга салдар чедирип турар.

Сөөлгү үеде институтта чамдык методиктиг кабинеттер, илиңгыя школа назыны четпээннерниң (эргелекчизи Б. М. Монгуш, методизи Г. К. Казакова), математиканың (эргелекчизи З. Л. Монгуш, методизи А. Д. Сандрай), чечение биле чурулганың (эргелекчизи Г. Е. Уласова), педагогика биле психологияның (эргелекчизи К. Б. Артына) кабинеттери эвээш эгелекчи ёзу-биле ажылдап, боттарының ажыл-чорудулгазын хой-ниитиге деэмып чорудуп, башкыларга кол методиктиг угланыышкыннарны берип, олардан чогуур үнелелдерни ап турар апарган.

Башкылар билиин бедидер институт мергежил бедидериниң курстарының талазы-биле хемчеглерни школалар амыдыралынче чоокшуладыр сорулга-биле чер-черге — районнар төптеринге, Ак-Довурак, Туран, Чадаана хоорайларга эрттирерин практикалап эгелей берген.

Парторганизацияның болгаш бюронуң ажыл планнарын бүгү коммунистерниң ажык хуралдарынга партия кежигүннериниң, активчилерниң берген саналдарынга, шугумчулелдеринге база сүмелеринге үндезилеп тургузуп турар бис. Партбюро хуралдарынга институтта хой-ниити организацияларының ап чорудар хемчеглериниң планнарын таарыштыр дүүштүрүп көөрүн, коммунистерниң дааалгаларын канчаар күүседип турарын, оларның шугумчулелдиг санал-оналдарының күүселдезин, коскү агитацияның байдалын, мергежил бедидериниң курстарын организастаарының айтырыгларын чугаалажып турар. Хүлээп алган шиитпирлерниң болгаш шугумчулелдиг саналдарының канчаар күүсеттинип турарын бүгү коммунистерниң хуралынга база дыңнадып турар апарган бис.

Ынчалза-даа эде тургустунуушкун бистиң институтта оожум боттанып турар, бо талазы-биле мактанышкы дег чүүлдер шоолуг эвес. Партбюро, ооң кежигүннери администрация-биле кады институттуң ниити ажыл-чорудулгазын чогуурунуң-биле хандыр анализтеп, четпестерни ылап-ла шугумчулекчи партийжи ёзу-биле четче илередип шыдаваан болгаш эки түңнелдерни чедип алыр дээш хүлээп алган шиитпирлеривистиң, ажылдап кылган хемчеглеривистиң дыка хойу күүсеттинмейн келген. Профэвилел болгаш оон-даа өске хой-ниити организацияларын партбюро четпес удуртуп, оларның ажылының ужурутказынче чогуур негелдезинге дүүштүр хандылап кирбейн, оларга ажыл-чорудулганың тодаргай угланыышкыннарын айтып берип шыдавайн турган бис.

Институттуң ажылдакчыларын директорундан, ооң эртем-методика ажылдарының талазы-биле оралакчызындан эгелээш кабинеттер эргелекчилеринге, методистеринге чедир чардыктырар чорукта 1987 чылга чедир колдап турган. Олар башкыларга методиктиг сүме, дуза чедирер дорт хүлээлгелеринден аңгыда, Чырыдыышкын министерствозунуң инспекторларының ажылдарын кылып турар боорга, оларны школаларга колдуунда инспекторлар кылдыр хүлээп ап турган.

Өөредилгениң системазын эде тургузарынга башкылар, методистер шиитпирлиг чугула рольду ойнаар ужурлуг. Оларның билиглеринден, педагогика талазы-биле бедик мергежилинден, идепкейинден чаартылгаларның чедишкиини хамааржыр болгай. Ындыг турбуже, институттуң чамдык ажылдакчыларының кылып турар ажылының дециели чавыс база бир чамдыктарының теория, методика талазы-биле белеткели кошкак, школага башкылап ажылдааның дуржулгазы эвээш, ынчангаш методистериң билиин, мергежилин болгаш харысалгазын бедидериниң талазы-биле тодаргай ажыл чорудары негеттинип турар.

Администрацияның ажыл-чорудулгазын контрольдаар эргени боттандырарының талазы-биле комиссия ажылдап турза-даа, дирекцияның кылып турар ажылының талазы-биле планнаашкыннарының, оларның күүселдезиниң, ында четпестерни илередириниң, хүлээп алган шиитпирлерни болгаш ажылдап кылган хемчеглерни боттандырарының талазы-биле боттуг дуза чедирбейн, кадрларны таарыштыр тургузарының болгаш кижизидериниң айтырыгларынче хаңылап кирбейн турар. Ооң ужурунда планёркалар, чөвүлел хуралдар, методистерниң өөредилгези безин чамдыкта план ёзугаар эвес миннпе, азы план чокка эрең, эртер таварылгалар тургулаан.

Ажылдакчыларны ажылга хүлээп алыры партия организациязының, ооң бюрозунуң дорт хүлээлгези эвес дээрзи билдингир, ынчалза-даа оларны ажылга таарыштыр шилип тургузары болгаш кижизидери — партия организациязының кол кылыр ажылдарының бирээзи. Мооң мурнунда чылдарда бо чугула принципти сагывайн, администрация партбюронуң, партия организациязының санал-оналын айтырбайн, кадрларның билииниң, мергежилиниң институттуң ажылынга таарыжыр-таарышпазын ажыл-херекчи болгаш мораль-политиктиг шынарларын барымдаалавайн, оларны ажылга хүлээп ап, оон үндүрүп турган чорук, оон туржук 1986 чылга чедир институттуң директору С. Т.-С. Ооржак партбюронуң секретарынга дагнырлап ажылдап келгени эргелеп башкарылганың партийжи принцивин хажыдып, демократияны калбартыр хамаанчок, харын ону кызамдадып, удуртулганы төпчүткени од болуп турган. Бо бүгү чылдагаанныңың уламындан кадрларны шилип алырының, ажылга оларны таарыштыр тургузарының болгаш кижизидериниң принцивин боттанмайн, ажылдакчыларның ажылдан үнер-кирер чоруу көвүдеп, билииниң, мергежилиниң болгаш дуржулгазының талазы-биле эн таарыжыр будумчелиг, перспективтиг кадрлар-биле институт быжыглаттынмайн келгени бистиң ажылывыстың улуг четпестериниң бирээзи болур. Моон соңгаар дуржулгалыг башкыларны методистер кылдыр ажылга хүлээп алыры, институттуң ажыл-чорудулгазын эде тургузарының база бир кол айтырыы болуп турар.

Башкыларның мурнакчы дуржулгазын нептередири бистиң институттуң ажылының эң кол чүүлү болур, ындыг турбуже мынчага чедир, тодаргайлаарга, амгы администрацияның ажылдап турар үезинде институт чаңгыс-даа мурнакчы дуржулганы түңнеп, ону парладып, чырыкче үндүрүп көрбээни харааданныг. Методистерниң мурнакчы дуржулга дугайында бижээн чүүлдерин, ажылдарын нептередириниң талазы-биле 9 кижи составтыг директорга баштаткан комиссия ажыл чорутпайн турар.

Институттуң библиотеказында башкыларга болгаш методистерге херектиг номнар ховартаан, а эргижирээн литератураларлар эмгежок, амгы чаа программаларга дүүштүр кабинет бүрүзүнге ажыглаар методиктиг сүмелер, пособиелер-биле ону четчелээринче сагыш салбайн келген. Ук библиотеканы амгы үениң негелдезинге дүүштүр чогуур литературалар-биле четчелээр үе келген.

Институттуң администрациязы ажыл-агый-сан-хөө талазы-биле удуртулганы багай боттандырып келген, директорнуң негелдезиниң кошкаан ажыглааш, кол бухгалтер Н. П. Зуева кылып турар ажылын бодунуң кара туразы-биле планнаар, шилчидилгелерни өйшаанда кылбас, ажылдакчыларның ажыл төлевирин чогуур хуусаазында бербейн баар таварылгалар тургулаан, оон туржук ол бодунуң каржы, доңгун чоруунуң дугайында коллективтиң кежигүннеринге каш удаа шугумчуледип келзе-даа, эттинип алырының талазы-биле мынчага чедир чогуур түңнелдер үндүрбээн.

Ынчангаш, администрацияның ажылының стилинде болгаш методтарында үндезин өскерилгелер ам-даа чедип алдынмаан, ол кончуг оожум эде тургустунуп турар.

«Багын чугаалаарга, бачыды арлыр» дижир болгай, ажыл-хереээвисти хандыр анализтеп турганы, үстүнде айыттынган чамдык четпестерни болгаш частырыгларны илередип тыпканывыс ол, ам оларны эдип алыр дээш партбюро, ооң туссус кежигүннери коммунистерниң авангардчы ролюн, даандырган ажыл-херээнге харысалгазын бедидери-биле дээштиг хемчеглерни ап, партия организациязының ажыл-чорудулгазының стилин болгаш методтарын эде көрүп турган, үлус өөредилгезин бүгү хемчег-биле демократчыдарының, педагогика кадрларын белеткээриниң болгаш билиин бедидериниң талазы-биле партияның салып турар сорулгаларын боттандырарынга улуг-хуувусту киирер дээш чогаадыкчы ёзу-биле кызып ажылдаар бис.

Монгуш ДАМДЫНЧАП,
Республиканың башкылар билиин бедидер институдунуң партбюро секретары.

АЖЫЛЫН БОТТАРЫ КАГГАН

«ШЫНГА» ХАРЫЫ

Сүт-Хөл райпозунуң / бөлүк одакчылары «Шынче» чоруткан чагаазынга оларның шалыңының эвээжин, райпо удуртукчуларының тоомча чогун, ажылчын хеп болгаш сүт аймаа-биле хандырбайн турарын бижээн. Ол ышкаш кадр килдизиниң эргелекчизи С. Саттың каржы-хажагайын, черле ынчаш райпода чурум чок чоруктуң, ылангыя магазиннерге киргеп бараанарны садыгжыларның боттарының үлежип ап турарын бижээн.

Ук чагааның авторлары хомудалын коску, тодаргай фактылар-биле бадыткаваан, хомудалдарының чылдагааның тодаргай илеретпээн-даа болза, хемчег алган харыыларын редакция Сүт-Хөл райпозунуң баштаар черинден дилээн. Анаа харыыны баштаар черниң даргазы Брат-оол Ховалыг чоруткан. Ону мында киирдивис.

«Райпода ниитизи-биле от салыр 16 точка бар. Ооң иштинде төп кочегаркада 4 кижи ажылдап турар. 1986 чылда анаа үш кижи ажылдап турган.

1987 — 1988 чылдарның кышкы үезинде анаа ажылдап турган дөрт кижи дыка шынар чок ажылдап келген. Оларның харысалга чок чоруундан контора ажылдакчылары олуттарынга тоннарлыг олуруп турган. Чеже-даа чугаалашкаш, чадап кааш, оларны ажылындан хостаар ужурга таварышкан бис.

Амгы үеде мында өске кижилер ажылдап турар. Олар доктааттынган шалыңга чөпшээрежип турар. Тускай хеп-биле хандырган бис, сүттү «кочегарларга» деп каан савага тускай эккеп турар. Ынчангаш амгы одакчыларның талазындан хомудал чок.

Кадр килдизиниң эргелекчизи С. Сатка хамаарыштыр хомудал өске кижилерден келбээн. Ооң одакчыларга негелде тургузуп турганы шын, боттары чалгаа болганындан негелдеге шыдашпайн, акша-шалыңга сылдап алгаш үгеннер.

Магазиннерге келген бараан үлежип турар дугайында дыңнадыг база бадыткаттынмаан. Садыг бүдүрүлгелериниң ажылын Советтерниң садыг талазы-биле доктаамал комиссиялары, улусчу контроль бөлүү, өртек комиссиязы доктаамал хынап турар. 1987 чылда чаңгыс-даа хажыдымышкын илереттинмээн».

Парлаттынмаза-даа

ЧОННУҢ ХУРАЛЫНГА

Чөөн-Хемчиктиң «Чыраа-Бажы» совхозтуң Чыргакы салбырында чурттап турар Надежда Монгуштан редакцияга мындыг утказыг чагаа келген. Автор ол чагаазында Чыргакы суурнуң амыдыралында социал айтырыгларда четпестер дугайын бижээн. Четпестерни эдип алыр дугайын бодавас, ону ажыы-биле чугаалаарындан сестир, дужун бодаар аян бар. Хамыктың мурнунда аъш-чем магазиннниң садыгжызы Дамба Серотту ап көрээл, боду хой чылдарда ажылдаан. Мооң мурнунда база ооң аажы-чаңында четепстерни, эвилен-ээлдек эвезин сайгарып-даа турган болза, эттинмээн. Садып алыкчыларга каржы. Материалды бижээн автор ону чижектер-биле бадыткаан. Ийик-хеп магазиниңиң ажылы эки, садыгжызы-даа чонга ээлдек, бараанын-даа бо-ла эккээр.

Почтаның ажылы багай. Эртен он шактан, дүъште бир шакка чедир ажыдар, ол-ла. Солуннарны база үлевес, чагаалар чамдыкта чазык келир.

Чоннуң дыштанылгазының төвү — көдээ Культура бажыңы. Маңаа темалыг кежээни чарлап каарга, улус ховар чыглыр. Чогуур шак эрткенде каш-ла кижи келир. Агитбригадалар аайы-биле концерттер-даа бо чылын болбаан. Бо чылын чаа чыл кежээзинге безин Соок-Ирей Харжыгажын эдертип алган кээп турда, каш-ла кижи турган. Эвээш кижи аттракцион ойнадылар.

Бо бүгүге тус черниң хой-ниити организациялары база буруулуг деп бодаар мен. Эде тургустунуп көрзе чүл деп автор бодунуң саналын киирип турар.

Редакцияның чагаа килдизи Надежда Монгуштуң бо чагаазын Чыргакы салбырының удуртукчуларынче хемчег алыры-биле чорудкан. Шугумчулелдин харыызы үр болбаанда-ла чедип келген. Чыргакы көдээ Советтиниң күүском даргазы С. Сарыглар бодунуң адын салгаш, харыыны чорудкан.

Шугумчулелдиг чагааны суурнуң Культура бажыңынга ажылчы чон хуралынга номчуп таныжып, чугаалашкан. Шугумчулелде багай ажылы дээш, ады кирген эштерни чон мурнунга тургузуп, тайылбырын алган. Ажылында бар четпестерни моон соңгаар чайладып, эде тургустунуп ажылдаарын хүлээгеннер. Чагааны бижээн автор база сайгарылгага киришкен.

ХЫНАЛДАНЫ КЫЛГАН

Тоора-Хем аэропортунда кассир Стрельцованың ажылында, аажы-чаңында четпестер дугайында чагаа «Шын» солун редакциязынга эрткен чылдың ноябрьда келген. Ук чагаада фактыларга хамаарыштыр хемчээн алыры-биле СЭКП Тожу райкомунче шилчиткен.

Кассир Стрельцовага хамаарыштыр хыналданы Тожу районнуң улусчу контроль комитеди ноябрь-декабрь (1987 ч.) айларда каш удаа чорүткан. Ол үениң дургузунда ээлчег чокка билет сатканчаңгыс таварылганы илеретгениниң харыыда бижээн.

1988 чылдың январьдан эгелээш, Тоора-Хем аэропортунга билетти 10 хонук бурунгаар садарын организастаан.

Ук чагааның ээзи Маадырме А. Ховалыг Ий суурде чурттавайн турарындан шугумчулелдиң шын, мегезин тодарадыр арга чок болган деп харыыда айыткан.

ТЕХНИКА СЕПТЕЛГЕЗИ

Бо чылдың часкы тарылгазынга белеткел ажылын, эрткен чылгы часкы тарылга дооступ билек, Эрзин районда «Нарын» совхозтуң механизаторлары эгелээн. Севалкаларны септээш, беленниин шугумунда тургускулаан. 13 культиваторну болгаш көдээ ажыл-агыйның өске-даа кошут машиналарын күску хову ажылдары доозулган соонда дораан септээн.

Совхозта 27 трактор бар. Оларның ийизи үр үеде ажыл чок турган. Чүге дээрге оларның шимчедикчилери Кызылда септелге-техниктиг бүдүрүлгедея солуп эккелген. тракторларга салган. Оларның бирээзин ажылдадыптарга, трактор машина-трактор мастерскаязындан безин үнмейн, дораанда соктай берген. База бир шимчедикчи, тракторга салган соонда, үш-ле хонук ажылдааш, ээзээ сына берген. Совхозта бар техниканы долузу-биле ажыглаарынга артык кезектерниң чедишпези шаптыктыг. Үрелип турар техника аймаа бар.

Шакга тараа арыглаар 2 машина белээ ажылдап турар. Сиген кезер 11 машиналарның хой кезии белен. Пресс ажаар 5 агрегатты септеп турар.

Септелгеде ажылдап турар механизаторлардан ваанчи мастер Дамдын-Сүрүн Ендан биле дуржулгалыг чолаачы Херек-оол Дажы олар (чуруктарда) шыгарап, механизаторлар, чолаачылар ортузунда калбарган чарыштың мурнуку одуруунда.

А. ДАРЖА.
А. СОДУНАМНЫН фотолары.

ШЕФ ДУЗАЗЫ-БИЛЕ

«Барлык» совхозтуң Бижиктиг-Хая салбырында сес чыл школазы ажыттынган. Ол школаның башкылары болгаш ажылчыннары Бижиктиг-Хая сүт-бараан фермазынга болгаш чоок-кавыда турар хойжуларга шефтеп барып, оларның чымыштыг ажылынга бо-ла дузалажы бээрлер. Чоокта чаа школа коллективи хойжу Ангыр-оол Ооржактың кыштаанга барып ажылдаан.

Хойжу 470 баш ветпе хураганнар кадарып турар. Шефчилер ол хүн хураган˝ кажаазының кырында харын дүжүр эжип, адаан коптаргаш, кургаг өдекти киирип төккен. Олар оон ынай хураганнарны суттарып, чемгерериңге дузалашкан.

Совхозтарның малчыннарынга чүгле ол школаның коллективи эвес, район төвүнүң чамдык организацияларының ажылдакчылары база шеф дузазын көргүзүп турар. Чижээ, районнуң сан-хөө килдизиниң ажылдакчылары «Шекпээр» совхозтуң малчыннары Виктор Куулар биле Сарыг-оол Кужугеттиң кодаңынга барып, бир хүн дургузунда эвээш эвес ажылды кылганнар. Ол ышкаш Кызыл-Мажалыкта № 741 АКМК-ның коллективи «Барлык» совхозтуң Бижиктиг-Хая салбырының малчыны Кызыл-оол Маадыр-оолга шеф дузазын көргүскен. Ол кодаңга бир машина одаар ыяшты дүжүрген, кажаа кержении хоорган, хой, хураганнарны суттарып, чемгеришкен, малчыннын кодан девискээриниң богун аштап арыглаан.

Ылаңгыя кышкы үеде Кызыл-Мажалыктың школа коллективтери болгаш бүдүрүлгелер, албан черлери, организациялар чоок-кавының совхозтарының малчыннарын шефке ап, оларга боттуг дузаны доктаамал чедирип турар.

Байкара БАГЫТ-ООЛ,
Барыын-Хемчик район.

• • •

Сүт-Хөл районнуң девискээри — Хемчиктиң ол-бо талазында шээр малга улуг бергелер таваржып турар. «Сүт-Хөл» совхозтуң Кара-Чыраа салбырының Өлеңде хойжу бригадазынга дуза кадары-биле, район төвүнүң чамдык коллективтери бүрү чыып шефтээннер. Ооң түңнелинде, 2 тонна ажыг бүрүнү чыггаш, малчыннарга чедирген. Бо ажылга РАУК-туң, райкүүскомнуң төлээлери идепкейлиг киришкен. Болар үш автомашина мышты бүрүнү хойжу Доржулдай Ондарның кыштаанга дүжүрүп берген.

Бораш ОНДАР.

ЛЕНИНЧИ ИДЕЯЛАРНЫҢ ҮНДЕЗИНИНГЕ

Идиг бериишкиннери, магадылалдар-даа

«ССРЭ-де кооперация дугайында» хоойлу төлевилелин амгы үеде бистиң чуртувуста чугаалажып көрүп турарынга холбаштыр академик В. А. Тихоновтуң бирги беседазында ол документиниң тургузар дугайында, анаа үндезин кылдыр киирген принциптерниң дугайында шиитпирин хүлээп алырынга салдар чедирген чылдагааннарның дугайын сайгарып көрген.

СЭТА-ның корреспондентизи В. Саклаковтуң айтырыгларынга эртемденниң харыыларын парлаарын уламчыладывыс.

— Кооператив шимчээшкини — бүдүрүлге, ылангыя херектелер чүүлдериниң өзүлде темпилерин дүргеделдиринче, рынокту бараанар болгаш ачы-дуза чедирилгези-биле долдурарынче угланган калбак хой-ниити шимчээшкини болуру. Кооперация дугайында хоойлу төлевилелинде демдеглээн — деп, В. Тихонов демдеглээн. Биргээр чугаалаарга, хеңмээ турар кооперацияның кол сорулгазы — чонуң чагай чоруун бедидери. Совет Эвилелинде тургустунган кооперация болза, бодунуң ужурутказының талазы-биле ажылагыйның социалистиг хевири болур деп дорт медеглээн. Ынчангаш кооперативтер күрүнениң деп эргелиг бүдүрүлгелери боор турар.

— Ажыл-агыйны чорударының бо ийи хевири шынап-ла дениел-дескилээрни чедип алырда, силерниң бодалыңар-биле чүү негеттинип турар ирги?

— Хоойлу төлевилелинде айтып кааны ышкаш, кооператив кежигүннериниң болгаш күрүне бүдүрүлгелериниң база организацияларының ажылдакчыларының күш-ажылының, амыдыралының социал байдалдарының чогум-на харын деп болурун чедип алыры эргелиг чугула деп бодап тур мен.

— Ону тодаргайлаарга чүү дээни ол ирги?

— Социализм үезинде кооператорларның күш-ажылын, күрүне бүдүрүлгелериниң ажылдакчыларының күш-ажылы-биле бир деңней, бедии-биле үнелээр ужурлуг. Кооператив кежигүннери бистиң чуртувустуң хамаатыларының ажыглап турары социал страхование, пенсия хандырылгазының дугайында бүгү кежиктерни база ажыглаар ужурлуг. Кооперацияның бодунуң кол сорулгазы болза, анаа киирген кижилерниң социал камгалалын боттандырары болур. Бо эрге-хүлээлгени делегейге кооператив шимчээшкининиң тургустунуп келгениниң эн-не эгезинде безин кол чүүл кылдыр көрүп турган. Үүрмек бүдүрүкчүлерни кооперастаары капиталга удур ходелиринин чөленгиижи оларга тургузуп турары-биле үнелиг боол турар деп, эртемден-экономист А. В. Чаянов бижээн. Бисте капитал чок болбайн аан, ынчалза-даа ажылчы чоннуң эргелерин камгалаар ужурлуг бис. Кооператорларга хамаарышкан хоойлу төлевилелинде бистиң улузувустуң чаалап алганы база ол дээш туржуп шыдааны социал чедишкиннерин быжыглап айытканы онза чугула деп санап тур мен.

— Владимир Александрович, кооперацияны дүрген хөгжүдерининиң түңнелинде ниитилел бүдүрүлгезинде кадрлардан эвээш эвес кижилер өскээр чоруй барбас бе деп, айтырыг чайгаар тургустунуп келир-дир, бо дугайында чүү деп бодап турар силер?

— Сөөлгү үеге чедир-ле, чамдык кызыгаарлаашкыннар турган чүве болгай. Ында айытканың ёзугаар алырга, кооперативтерге колдуунда ниитилел бүдүрүлгезинде ажылдавайн турар кижилер, а бир эвес ажылдап турар болза инвалидтер, пенсионерлер, бажың ээлери, студентилер, сургуулдар чижектиг кижилер ажылдаар ужурлуг. Бо арай-ла шын эвес болгу дег. Бистер кооперативтерни социал ужур-дузазының талазы-биле күрүне бүдүрүлгелеринге деңнеп турар болганывыста, бүдүрүлге кооперативтеринге эки тура-биле кирерин күзээн бүгү кижилерге шаптык катпас ужурлуг бис. Экономиканы эде тургузуп турар амгы үеде күрүне бүдүрүлгелеринде болгаш эргелеп башкарылга аппараттарында ажылдап турарларның санын кызырар болап турар. Мээң санап көргенимни ёзугаар алырга, чоокку чылдарда барык дөрт миллион хире кижи ажылдап турган черлериндеэ чарлыр, а 90 чылдар үезинде 16—18 миллион кижиниң ажылдап кызырар. Совет эрге-чагырга ажылдаар эргени магадылап тура, кызырган кижилерни ажылга киирерин база магадылаар. Ол магадылалды боттандырарының бир механизми кооперативтер болур.

— Кандыг талаларга кооперативтер тыптып келирил деп теманы улус калбаа-биле чугаалажып турар-дыр.

— Ниитилелге ажыктыг күш-ажылдың бүгү талаларынга кооперативтерни тургузарын хоойлу төлевилелинде айыткан. Хоойлужудулга ёзугаар хораан черлерге кооперативтер тургуспас. Чижээ, наркотиктерни белеткээр, наркотик үнүштер өстүрер, алкоголь бүдүрер, порнопродукция кылыр чоруктарны хоралап болгай, ынчангаш ол талазы-биле кооперативтер тургуспазы билдингир-дир. Ол ышкаш, чижээ, энергетикага кооперативтер тургустунуп келир, олар кооператив эгелээшкини-биле кайгамчык улуг электри станциялары, АЭС-тер ажылдаар деп бодаан-даа херээ чок ышкажыл. Баазалыг, үндезин улуг талаларга кооперативтерни тургузуп болур, ынчалза-даа олар кол бүдүрүлгениң хандыраарының дузалал бүдүрүлгелери болур. Улут-улут бүдүрүлгелерге кооператив принцивин коллективтиг азы хөлезиленир хевир кылдыр ажыглап болур. Түлүт материалдары белеткээр кооперативтер тургустунган болгай, ынчаарга хөмүр-даш казарынга чүге ындыг кооператив тургузуп болбас деп? Оон-биле кады, чижээ, «Уралмаш» азы ЗИЛ чижектиг, күчүлүг бүдүрүлге комплекстерни кандыг-даа кооператив хаара тудуп шыдавас. Кыска хуусаада, магадылаар орулга алыры-биле кооперативтерни тургузуп алза-даа ажыл түр болганда ооң ажыы чок апаар.

— Чугаалажып көрүп турарывыс хоойлу төлевилели, күрүне бүдүрүлгелерин кооператив бүдүрүлгелеринче эде организастай бербес бе?

— Бистиң улус ажыл-агыйында · бүдүрүлгелерниң 13 хире хуузу карылгалыг ажылдап турар. Чоннуң күзелин ёзугаар оларны кооперативтер кылдыр чүге эде организастап болбазыл? Оларны кооперативтер кылып каар болза кончут дүрген улут ажыктыг бүдүрүлгелер болу бээр ийик. Ынчангаш экономиказы багай, күрүнениң үүрмек болгаш ортумак бүдүрүлгелериниң базазынга кооперативтерни тургузар арганы төлевилелдиң 26-гы чүүлүнде айыткан.

— Демократизм принциптерни боттандырарының магадылалы, кооператорларга кайы хире чугула боор турарын чугаалаштывыс. Оларны төлевилелде канчаар көргүскенил?

— Бирээде, ону ёзугаар алырга, хамааты кижи бүрүзү кооперативке кирер болгаш оон кызыгаар чокка үнер эргелиг. Ийиде, кооператив ниитилел амыдыралының кайы-даа талазынга тургустунуп болур. Үште, кооперативтерни тургузарынга чер-черде эргелиг чагыргаларның кандыг-бир шиитпири негеттинмес. Дөртте, кооперативтер бодунуң хууда ажылын барымдаалап, каттыжышкыннарга болгаш эвилелдерге кирер, бир эвес каттыжышкынның азы эвилелдиң дүрүм ёзугаар эргелеринге азы эт-сеп эрге-ажыктарынга таарышпайн барза оон үнер эргелиг.

Мындыг чүүлдү демдеглээри чугула: бөлүк кижилер бүдүрүлгениң иштинге кооператив тургузарын күзээр болза чылдагаан чокта ону хорууп болбас. Бир эвес хоруур болза ол бөлүк кижилер боттарының күзелин күүседири-биле совет эрге-чагырга органындан азы судтан камгалал дилээр апаар.

Кооперативтер боттарының планнарын бот-тускайлаң кылыр болганда оларның демократтыг эргелери база магадылаттынган деп бодай-дыр мен. Эргелеп башкарылга органнары болгаш албан дужаалдыг кижилер кооперативтерниң ажыл-агый чорудулгазынга, ооң иштинде планнаашкынга холгаарлаар болза, холгаарлаашкын түңнелинде болган материалдыг карылганы төлээр апаар. Принциптиг чүүл ол-дур.

Кооперативтиң планнаашкын кылырынга хостут болуруның магадылалы ажыл-агый керээлери болур. Кооператорлар ол керээлерни продукциялары садып алыр болгаш чиг эттир бээр кижилер-биле чарар. Кордуунген продуктуну кымның мурнай садып алыры билдине бээр.

— Бодап көөрге, фантастика-даа ышкаш, херек кырында боттут болуушкун бистиң манап турар-дыр: социализм үезинде чүгле херектиг чүвени бүдүрер, ол-ла ышкажыл!

— Ындыг харын! Кооперативтиң планын херглекчилер-биле чарган керээлерге үндезилеп тургузар, ынчангаш ол керээлер чүгле херек боол турар продуктуларны бүдүрерниче утланы бээр. Ол чорук доктаамал өзүп турар материалдыг болгаш угаан-бодал хереглелдерин хандырар талазы-биле социализмниң кол экономиктиг дүрүмүн херек кырынга боттандырары ол болур.

— Продукцияга азы кооперативтиң чедирген ачы-дузазы дээш өртек кандыг болур?

— Оларны кооператив боттускайлаң азы херглекчилер-биле ажыл-агый карылзаалатрының үезинде тургузар.

— Ындыг чорук өртектерни барымдаа чок черге улгаттыра бербес бе?

— Ийет, өртектерни улгаттырар харын, ынчалза-даа өртек улгадыышкыны рынокту бараанар-биле четчири-биле хандыргыже чедир уламчылаар. Өртектерни улгаттырары багай болбайн аан, ынчалза-даа рынокка бараанар кевүлээн тудум-на, кооператорлар өртектерни чиигедир ужурга таваржыр, бүдүрүлге чарыгдалын эвээжедир. Ындыг, система чокта бистер өртектер өзериниң айылы-биле таварышпайн турар бис бе? Өртектер өзүп, өрү шурап турду, ам анза-ла даалыктап турар апарган. Оон чылдагааны бүдүрүп турар продукцияның саныш болгаш шынарын эжидериче бүдүрүкчү бүрүзүн албадап турар ындыг механизмнир чогу. Кооперативтер бо утланмышкынга албадаашкынныг ут-шиглиг болур.

— Чүге?

— Кооператив кежигүннериниң орулгазы кооперативтиң бодунуң орулгазындан, биргээр чугаалаарга, ажылдап алган ниити акшазындан хамааржыр. Ооң-биле кады бүдүрген продукциязын кайы хире сайгарарындан, садып алыкчыларны болгаш рынокту кайы хире хандырарындан кооперативтиң орулгазы хамааржыр. Садып алыкчылар дээш демисел кооперативтерниң аразында, оларның болгаш күрүне бүдүрүлгелериниң аразында доктаамал экономиктиг чарышче хуула бээр.

Бо чидиг демисел рынокка улам калбарган тудум-на өртектерни чиигедиринге идиг бериишкиннери тургустунарын төөгүлүг дуржулга херечилеп турар.

— Бир эвес кооператив күрүне чагыын күүседири-биле ажылдай берген болза ынчаарда өртектерни канчаар тодарадырыл?

— Кооператорларның күрүне чагыын керээ ёзугаар белеткеп турары база күрүне курлавырлары-биле бүдүрген, төпчүткен чурум ёзугаар садып турар чамдык продуктуларының өртектерни күрүне өртээниң деңнели-биле кызыгаарлаар. Кооператорлар күрүне чагыгларын күүседири-биле керээ чарар, оон иштинде конкурстуг эгелээшкинге керээ чарар эргелиг боол турарын, ынчалза-даа ындыг ажылды кылзын деп оларны кым-даа хүлээдип шыдавазын хоойлу төлевилелинде демдеглээнин тайылбырлаары чугула.

(Уламчылыг).

ЧАМДЫК АРГАЛАР

СОВЕТТЕР БУЛУНУ

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Мандат комиссиязының даргазы Ава Чигжитовна Монгуштуң бо чылдың март он биринчи хүнүнде үнген чүүлүн «Шын» солундан номчуп таныштым. «Чогаадыкчы ажыл, инициатива херек» деп ол материалда депутаттарның чогаадыкчы чорууну, инициативазын көдүрериниң дугайында айтырыгны бижип турар. Бо талазы-биле бисте чүнү кылып турарын номчукчуларның кичээнгейинге бараалгаттым.

Кызыл хоорай Совединиң күүскомунуң оргинструктор килдизи тургустунганындан бээр чартык чыл чеде берген. Ооң ажылы янзы-бүрү болгаш хөй талалыг. Эде тургустунуушкунуң амгы үе-чадазында ажылдың кол негелдези хүлээп алган шиитпирлерниң күүселдезин чедип алыры. Ынчангаш килдис депутаттар-биле ажылды чорударда кол кичээнгейни соңгукчуларның чагыгларын күүседиринче угландырып турар.

Эрткен 20-ги чыыштың соңгулдаларының үезинде соңгукчулардан ооң мурнунда болган соңгулдаларга бодаарга беш катап хөй, тодаргайлаарга — 187 чагыг кирген. Хоорай Совединде найысылалдың ажыл-агыйының аңгы-аңгы адырларын харыылап турар доктаамал 13 комиссия, депутаттарның 4 бөлүү бар. Ында 200 депутат бактаап турар. Бо хүннерге чедир соңгукчуларның кирген чагыгларындан 40 чагыг күүсеттинген, 22 чагыг күүсеттинериниң кырында келген.

Килдис сессия эрткен санында депутаттарның шүгүмчүлелдиг санал-оналдарын, сумелерин болгаш эскерилерин кичээнгейге ап, ону өөренип көрүп, чоннуң чагыгларын амыдыралга боттандырар талазы-биле күүскомга кирип турар. Ээлчеглиг сессиялар, күүском хуралдарын белеткээриниден аңгыда, оргинструктор килдизи үнүүшкүнүнүг депутат хүннери, чон-биле телефонга дорт чугаа, контроль хүнү, күүском — бүдүрүлгеде, чоннуң чыыштары дээш ышкаш ажылдың чаа хевирлерин ажыглап эгелээн. Бо чорук ажылдың ажык-чарлыг чоруун чедип алырынга база хоорай Совединиң ажыл-чорудулгазын чоннуң калбак массазынга таныштырарынга идигни бээр. Эрткен айда «Енисей» Культура бажыңынга Улуг-Хемниң ол чарыында чурттап турар чоннуң чыыжын эрттирип, медицина хандырылгазының айтырыын чугаалашкан. Аңаа ол кол айтырыгдан аңгыда, пассажирлер аргыштырылгазының, телефон харылзаазының дугайында айтырыгларны база көдүрген. Бо талазы-биле допчу харыыларны хоорайның пассажир автотранспорт бүдүрүлгезиниң, республиканың Харылзааның бүдүрүлге-техниктиг эргелелиниң удуртукчулары болгаш ажылдакчылары берген. Чыышты организастап белеткээринге ол чарыкта депутат бөлүүнүң удуртукчузу М. К. Куулар идепкейлиг киришкен.

Хоорайның медицина албан черлериниң удуртукчулары болгаш медицина ажылдакчылары чон-биле ужуражылышкынга кезилдиниле үргүлчү келир. Бо удаада база ындыг болган. Чоннуң айтырыгларынга харыыларны олар долузу-биле берген, шиитпирлеттинмейн турар чамдык айтырыгларны кичээнгейге алырын олар хүлээнип алган. Ынчалза-даа чурттакчы чоннуң талазындан мындыг чүүл тодаргайы-биле илерел турган. Чүге дээрге чамдык кижилер эмин эрттир азырадыкчы хөөнге алзып турар. «Чүгле бериңер, келиңер, четпестерни эдиңер» дээр хөөн бар. Чүге дээрге бо черниң чурттакчылары моон мурнунда чыыштарга барык келбейн турган. Ынчангаш хөй кижилер аразынга культура дугайын, боттарын ап чорууурунуң дугайын херекке албайн турган. Ам бо талазы-биле боттарын эде тургузар, шугуднер үе келген. Эгелээри берге болбайн аан, ынчалза-даа ажылыштың шуудаарынга идегел бар болуп турар.

Сөөлгү үш чыышты улаштыр соңгудуп келген бистиң хүндүлүг депутадывыс П. В. Кирдеев план-бюджет комиссиязын удуртуп турар. Ол комиссияның кежигүннери депутаттар боттарының хүлээлгелерин харыысалгалыг күүседип, чоннуң чагыгларын, дилеглерин хандырар дээш бот-идепкейин көргүзүп турар. А кандыг-бир ажыл боттанмайн барган болза, Павел Васильевич ооң чылдагаанын дораан тодарадып, айтырыгны шиитпирлээринче күштүг мөөңнеп, ажыл-херекти эчизинге чедирер чаңчылдыг.

Килдис депутат бөлүктериниң аразында социалистиг чарышты чарлап, ооң түңнелин үндүрүп, мурнакчы бөлүктү чон мурнунга мактаарын база практикалап турар. Эрткен айның ортаа үезинде ындыг чарыштың түңнелин үндүрген. Бирги черни депутат Н. М. Коротаевтиң удуртуп турары № 5 бөлүк, ийигизин — П. М. Суддеркиниң удуртканы № 1 бөлүк алган.

Чорудуп турар ажылдың база бир хевири — депутаттың отчёду. Бо ажылда эки талалар бар-даа болза, чамдык депутат удуртукчулар боттарының депутат хүлээлгезин уттуп, бистиң сагындырыгларывысты, дилеглеривисти тооп көрбейн, амгы эде тургустунуушкунуң үезинде кижи факторун идепкейжидериниң негелдезин чедир күүсетпейн турар таварылгалар эвээш эвес. Депутаттар Н. Савельев, Т. Сарыглар, В. Игнатьев, А. Антонов бо хүннерге чедир боттарының округтарынга чон-биле ужуражып, соңгукчулар мурнунга отчёттарын берип көрбээннер.

Кайы-даа, кайда-даа Советтиң ажылы депутаттарның идепкейинден, харыылап турар участогу дээш сагыш човап чорууурундан дорт хамааржыры билдингир. Ынчангаш хоорай Совединиң оргинструктор килдизиниң сорулгазы болза, депутаттарның инициативазын бедидери, бар дуржулганы черчерге нептередири болуп турар.

Зинаида СЕДЕН ХУУРАК,
Кызыл хоорай Совединиң күүскомунуң оргинструктор килдизиниң эргелекчизи.

ТҮҢНЕЛДИИ ДЭЭШ

Районнуң херээженнер чөвүлелдериниң активиниң хуралы эрткен. Аңаа совхозтарның партком секретарьлары, кедээ Совет күүскомунуң даргалары, албан черлериниң, организацияларның удуртукчулары киришкен. Районнуң херээженнер чөвүлелиниң отчёдун Т. С. Куулар кылган.

Районнуң херээженнер чөвүлелиниң СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырарынга улуг-хуузун киирип, планныг онаалдаларының, социалистиг хүлээлгелериниң күүселдезинче херээжен чонну мобилизастаар талазы-биле дээштиг ажылдарны чорудуп турар. Чоннуң чурттап турар чериниң аайы-биле политика-кижизидилгелиг, культура-массалыг ажылдарның шыңарын экижидер дээш элээн ажылдарны кылып чоруткан. Биче-Тей, Эрги-Барлык, Барлык суурларда херээженнер чөвүлелиниң эң дээре агиткартира, үлегерлиг малчын өг-бүле дээш социалистиг чарышты багай эвес организастаан болгаш түңнелдерин доктаамал үндүрүп турар. Районнуң херээженнер чөвүлелиниң ажылында чедир кылдынмайн турар чүүлдер эвээш эвес, чогаадыкчы ёзу-биле ажылдап, чаа арга-хевирлерни дилеп тып, нептередири негеттинип турар. Илеткелге хамаарыштыр санал-онал хөй болган.

— Ам бо хүннерде херээженнер ажылдавайн турар албан чери, организация, бүдүрүлге чок. Бисте тудугжуларның, шеверлекчилерниң, ногаа ажаакчыларының тускай бригадалары бар. «Барлык» совхозтуң ногаажылар бригадазы эрткен чылын гектар бүрүзүнден 150—170 центнер дүжүттү ажаап алган. Ынчалза-даа суурда херээженнерниң хол-биле кылып турар ажылы хөй. Оларның ажылдап, дыштанырынга таарымчалыг байдалдарны ам-даа тургуспаан. Районнуң херээженнер чөвүлели кедээ суурларже доктаамал үнүүшкүннерни кылып, практиктиг дузаны көргүзери чугула — деп, «Барлык» совхозтуң херээженнер чөвүлелиниң даргазы Л. Б. Дамбар чугаалаан.

— Суурувуста дузалал ажыл-агый, чаагайжыдылга чылдан чылче шоолуг хөгжүвейн турар. Чүгле суурнуң херээженнер чөвүлелиниң күжү-биле ол болдунмас. «Барлык» совхозтуң дирекция чери биске боттуг дузаны көргүзүп, машина-техника-биле хандырарын дилеп тур бис—деп, Хөнделен сес чыл школазының башкызы О. Э. Күжүгет саналынга демдеглээн.

— Суурувуста он дөрт агиткартирада культура-массалыг ажылдарны чорудуп, малчын коданнарга шеф дузазын көргүзүп турар бис. «Сылдыс», «Чодураа», «Шеңне» агиткартираларның ажылы өскелерге үлегерлиг. Эки ажылдыг агиткартираларны, херээженнер активин шаңнап-мактаарынга херегләэр акша-төгерикти тыппайн баар таварылгалар биске тургулаан. Совхозтуң администрациязы ол талазы-биле боттуг дузаны көргүзери чугула— деп, «Хемчик» совхозтуң херээженнер чөвүлелиниң даргазы О. Б. Хомушку саналдаан.

— Суурнуң тускай эртемниглери, ылаңгыя бухгалтерлер хөй-ниити ажылынга идепкей чок, агиткартираларга хуралдарга, темалыг кежээлерге киришпейн турар. Арагалаар чорукка удур демисел ам-даа кошкак. Кедээ Совет күүскому, школа, хөй-ниити организацияларынга чаңгыс демниг ажылдаары негеттинип турар— деп, Дөң-Терезинден З. М. Ооржак саналынга шүгүмчүлээн.

— Херээженнер чөвүлелдери ажылын үениң негелдезинге дүүштүр эде тургузуп, черчерде херээженнерниң бот-идепкейин көдүрүп, бызыг демниг ажылдаар болза, улам эки болур. Политөөредилгени экижидип, ажылды план ёзугаар чорудуп, Тайбың фондузунче агиткартира бүрүзү тускай акшаны шилчидерин хүлээнир-дир бис — деп, «Шекпээр» совхозтуң херээженнер чөвүлелиниң даргазы З. Д. Сат саналдаан.

— Херээженнер чөвүлелдериниң кандыг-даа айтырыгны шиитпирлээринге дорт киржилгелиг, улуг күш боол турар. Хөй-ле шуугаазын, планнардан, тодаргай ажыл-херекке кирер херек. Өг-бүле, уруглар кижизидилгезинче кол кичээнгейни углап, тодаргай хемчеглерни алыры чугула. Уругларның кадыкшылын быжыглаар. Аъш-чемге ногаалар, сүт аймаан хөй-биле ажыглап, дузалал ажыл-агыйны суур бүрүзүнге сайзырадыр ужурлуг. Аңаа херээженнер чөвүлелиниң ролю улуг. Арагадарыже хандыыр, ээртир суксунну боду кылыр чорукка удур демиселди күштелдирер. Ылаңгыя Ак-Довурак хоорайның кедээ черлериниң херээженнер чөвүлелдери ажылдың дээштиг, түңнелдиг дээш ажылдаар ужурлуг—деп, херээженнер эмчизи А. Т. Томачаков саналдаан.

СЭКП райкомунуң херээженнер ортузунга ажыл чорудар килдизиниң эргелекчизи С. И. Оюн хуралга түңнел сөстү берип тура, районга дузалал ажыл-агыйны шапкын хөгжүдүп, хоорай, суурларның чаагайжыдылгазын экижидип, хамаатыларның хууда күш-ажылчы ажыл-чорудулгазын организастаар талазы-биле хемчеглерни ап чорударының эргежок чугулазын демдеглээн. Сөөлгү үеде уруглар албан черлериниң ажылында шыңгыы четпестер бар болуп, чамдык уруглар садиктерин районнуң санэпидстанциязының шиитпирин ёзугаар хаар ужурга таваржып турар. Херээженнер чөвүлелдери бо черлерниң ажылын холга алыры чугула.

Арагалаашкынга удур демисел ам-даа кошкак. Арагалаар чорук бажыңнарже шилчээн. Өг-бүле бүрүзү-биле кижизидилге ажылын чорудар ужурлуг. Бир эвес 1986 чылда Ак-Довуракта ээриктер сергедир черге 117 херээжен кирген болза, эрткен чылын оон хөй, 163 кижи кирген. Мындыг сантүңнер, чижектер херээженнер чөвүлелдериниң хөй-ниити организацияларының четпес ажылын көргүзүп турар. Чоннуң чурттап турар чериниң аайы-биле янзы-бүрү клубтарны, бөлгүмнерни ажыдып, чоннуң сонуургалын оттуруп, эмнелдээр ужурлуг. Тайбың фондузунга херээженнер чөвүлелдери төлептиг улуг-хуузун киирип, бо талазы-биле элээн дээштиг ажылдарны кылыр апаар.

Хуралга районнуң херээженнер чөвүлелиниң чаа составын соңгаан. Аңаа херээженнер чөвүлелдериниң 1988 чылда социалистиг хүлээлгелерин хүлээп алган. Эрткен чылдың социалистиг чарыжының тиилекчилеринге шаңналдарны тывыскан.

Динзеңмаа СААЯ.
Барын-Хемчик район.

САНЫН КЫЗЫРЗА ЭКИ БООР

«Шынның» февраль үште үнген үженги дугаарында «Сессиялардан адырлыры — амыдыралче чоокшулаары» деп Ю. К. Арапчаның материалын номчааш, дыка-ла чүүлдүгзүнүп каттыштым. Шынап-ла, сессияга белеткел үени негээр, ылаңгыя чоокта чаа ажылдаан күүском даргаларынга, секретарьларынга элээн берге болуп турарын практикадан көрдүм.

Сессияларны чылда дөрт катап эрттирзе черле ажырбас боор. Ынчан аңаа белеткелди кончуг быжырымчалыг кылдыр чорудуп болур. Ооң шиитпирин күүседиринге үе база хөй болур-дур. Эки кылдыр белеткээш, ооң сөөлүнде эрттирген сессияларның шиитпирлерин контрольдаары, амыдыралга боттандырары база эптиг. Кедээ ажыл-агыйның ажылдакчыларынга, депутаттарынга хуралдаарынга үе чайгы үеде кончуг эвес. Ол кижи хүн бүрүзүн кыштагнаашкынга, кедээ ажыл-агый продуктуларын хөй бүдүрериниң үндүрер дээш бүгү күжениишкиннерни үндүрер болгай. Бо ажылда ишчилерни өскээр чардыктырары берге. Малчыннарны чижекке ап көрээлиңер, олар чайгы үеде тайгаларже ыраа көже бээр. Чайлагларындан суур төвүнче бадып база чоктап турарынга безин үе хөй үнер болгай.

Хуралдар уламчылап чоруп бээри барык өскерилбээн. Районче кыйгыртыры, аңаа янзы-бүрү хуралдарга айтырыглар чугаалажыры ам-даа эвээжевейн турар. Хуралдаайн канчаар, ынчалза-даа ооң санын кызырары күзенчиг.

Сессияларны онзагай эртирери чугула. Чамдык черлерде чаа аргаларны ажыглап, сессияларның материалдарын солуннарга баш удур парлаткаш, бүгү чоннуң, күш-ажылчы коллективтерниң кичээнгейинче тудуп турар. Бо дээрге айтырыгны шиитпирлээринге барымдаа — ажыт-чажыт чокка чугаалажыры, чоннуң санал-оналы, айтырыглары-дыр.

Шүй кедээ Совединиң күүскому сессияларны бүгү чон-биле кады эрттирерин база кожер сессияларны бригадалар төптеринге чорудары планнап турар. Ону чонга баш удур дыңнадып, чарын кылыр, маңаа «айтырыг-харыы хааржактарын» ажыглаар, чоннуң санал-оналын алыр бис. Кол-ла чүүл болза, кылыр ужурлуг ажылдарның контролюн чорудары, күүселдениң хыналдазын кичээнгейге тургулчү тудары. Депутат бүрүзүнүң сессияларга кылган шүгүмчүлелдерин, саналдарын контроль карточкаларга киир бижээш, ооң-биле ажылдарны чорудар.

Ынчангаш сессияны бедик деңнелге, ажык-чарлыг болгаш шүгүмчүлекчи байдалга эрттирер болза эки. Шиитпирлерге чүгле кылдыма бээр айтырыгларны киирер, кылып чорудар хемчеглерниң санын эвээжедир. Ынчалза-даа айтырыг бүрүзүн эчизинге чедир шиитпирлээри күзенчиг.

Вера КОНГАР.
Шүй кедээ Совединиң күүскомунуң даргазы.

Көскү агитация

ЧУРУКЧУНУ КАЙЫЫН ТЫП АЛЫРЫЛ?

Сут-Хол районнуң «Алдан-Маадыр» совхозунда көскү агитация багай эвес тургустунган. Эргежок чугула лозунгнар, стендилер, плакаттар, көргүзүг самбыралары суурнуң хайым черлеринде астынгылаан. Он кижи составтыг көскү агитация чөвүлели (ооң даргазы совхоз директору Х. А. Монгуш) ажылдап турар. Ынчалза-даа бо ажылга чугула рольду ойнаар чурукчу совхозта чок. Ооң-на чылдагааны-ла боор тодаргай, дайынчы, мобилизакчы, өңгүр стендилер, самбыралар мээң чорааным хүнүмде (март эгези) каракка илдикпээн. Ийи-чаңгыс чааткан стендилер совхозтуң конторазының, Ак-Даш салбырының чанында бар. Көскү агитацияның дыка хөй хевирлери эргижирел, оңуп калганчы-биле кымның-даа кичээнгейин, сонуургалын хайныктырбайн турар. Олар ажыл-агыйның амгы хайым амыдыралын кошкак чырыдып турар. Чижээлээрге, совхоз конторазы биле Самбажык аттыг Культура бажыңының ортаа аразында херим-кажаа баарында кылган «Хүндүлел самбыразында» күш-ажыл мурнакчыларының портрет-чуруктарын аскылааш, адаанда мурнакчы дугайында допчу, кыска тайылбыр берип каан (кылдынган чаа дээрезинде өңгүр, чараш турганы илдең). Ам ол самбыра эргижиреп, куурарып калган. Чамдык мурнакчыларның аттарын бижээн чиңге саазыны хадый берген, кым деп кижил дээрзи танывас кижиге билдинмес. Контора иштинге кире бээрге, ханаларны көзүлбес кылдыр хамык көргүзүглерни саазыннарда бөдүүнү-биле бижээш, бизиртештир азып каан. Оларның аразында экономиктиг өөредилге графиги-даа, кедээ ажыл-агый талазы-биле экономиктиг санааштырыышкыннар сан-чурагайлары-даа бар-ла. Ол хиреде (парткомга хамааржыр) хөлчок эки кылдынган стенд кургуг турар. Бир эвес тускай чурукчу бар турган болза, ол бүгү көргүзүглерни, саазын, самбыраларны, графиктерни айтырыглар аайы-биле чарып, улуг стендилерге көскү кылдыр чурупкан тургай. Уранчылы чуруп көргүзериниң хөй янзы аргаларын ажыглап тургаш, чурукчу ажыл-агыйның чедиишкиннерин, адырлар аайы-биле социалистиг чарыштың хүн бүрүде чорудуун-даа пропагандалаарынга улуун киирипкен тургай. Көскү агитация дээш чыл бүрү чеже-даа акша-төгерик үндүрүп, көскү агитацияның чөвүлели чеже-даа ажылдап турза, планнаттынган чүүлдер сөс кырынга артар ийикпе, азы көскү агитацияның бөдүүн арга-биле кылдынган хевирлери хөйге көскү, өңгүр, чараш, хөй утказыг болбас.

Партком секретарының кабинеди. Мында байдал дашты, кудумчулардаазындан ээре. Тускай лозуңнуг методиктиг булуң ажыл-агыйда политиктиг, экономиктиг болгаш комсомол өөредилгезиниң системазын чырыдып турар. Эрттирген кичээлдер экраны, идеология ажылының дуржулгазындаа масса-политиктиг сорулгаларны, хүлээлгелерни, эки ажылдыг дуржулгалыг пропагандистерни ында адаан, оларның дуржулгазын көргүскен экраннар болгаш оон-даа өске партийжы булуңнар чугула литература, солуннар көктеглери ажыл-агыйның шаңнал-мактаалдары бар. Ол бүгүну дерип, таарыштыр белеткээринге чогаадыкчы күш, билиг негеттинген болбайн аан. Удуртукчу кижи хүн бүрү көрүп, ол ёзугаар ажылдап, ону башкарып турар болганда, кабинеттиң шимелдези ындыг деңнелге тураары черле чөп. Кабинеттиң бир азыында шилдеп каан делгирер иштинде Хүндүлел дептерин делгеп каан. Сонуургап көрдүм. Ажыл-агыйның аңгы-аңгы адырларының мурнакчыларын чылдар аайы-биле адап, улгаттыр тырттырган хөрек чуруун чыпшыргаш, оларның дугайында допчу медээни чурук адаанда берип каан. Сөөлгү чыпшыртынган чуруктар аразында башкылар В. Д. Ооржак, А. К. Кызыл-оол оларны база киирген.

СЭКП райкомунуң пропагандада болгаш агитация килдизи районнуң ажыл-агыйларының аразынга көскү агитация талазы-биле социалистиг чарышты чыл бүрү чарлап, тиилекчилерни илередип, шаңнап-мактап келген. Ол чарышка бо совхоз канчаар киржип келгенин партком секретары Д.-Б. Х. Ондардан сонуургап айтырган мен.

— Аңаа идепкейлиг киржири-биле баш удур белеткенип, баштай суурда бар-ла күш-ажылчы коллективтер аразынга чарышты чарлаптар турдувус. Ындыг көрүлделерге колдуу МТМ, автопарк, школа коллективтери дээре киржип келген. Ындыг көрүлделер көскү агитацияның доктаамал чаартынган турарын чедип алырынга идиглиг боор чораан. Ынчалза-даа база-ла чурукчу айтырыы чидиг тургустунуп кээр. Эрткен чылын Улуг Октябрьның юбилейинге уткуштур чарлаан район көрүлдезинге киржир дээш Бора-Тайга чурттуг чуруур аныяк оолдар хөлезилеп ап турдувус.

Көскү агитация чөвүлелиниң кежигүннеринде соңгуп алган кижилеривис колдуу харыысалгалыг участокту харыылап турар эштер чүве. Чижээ, салбыр эргелекчизи көскү агитация талазы-биле бодунуң харыылап турар салбырын долу харыылаар. Профком даргазы дижик, сезоннуг ажылдар аайы-биле харыылаар. Хой кыргылдазының үези дижик кыргылда пунктуларында көскү агитацияны, кыргыкчылар ортузунга масса-политиктиг ажылдарны харыылаар — деп, Данзы-Белек Хавыкпанович чугаалап олурду.

Көскү агитация амыдыралдың негелдезин ёзугаар доктаамал чаартынып, сайзырангайжып турар эң-не дайынчы ажыл-херек. Ол коллективтиң амыдыралының бүгү-ле айтырыгларының аайы-биле медээ бээр, күш-ажылга кижилерни сорук киирер, бүдүрүлге планнарының күүселдезин көргүскен тодаргай саннарлыг, фактылардыг турар дээрзин күш-ажылчы коллективтер удуртукчуларынга угаадып, тайылбырлап турган. Көрүлделерни организастап келгениниң түңнелинде районга мактадып турганын, ол ажылды моон соңгаар улам дээштиг чорудар талазы-биле тускай чурукчу өөредип алырының айтырыы тургустунуп турарын секретарь чугаалаан. Шынап-ла, кадрларны боттары шилип тып өөредип албас болза, чурукчу кайыын-даа боду чедип келбес. Кадрларны шын шилиири, оларга деткимче, дузаны көргүзери эде тургустунуушкунуң бир негелдези ындыг болгай.

Ниитизи-биле совхозта көскү агитация багай эвес. Күш-ажылдың алдар түгүн кедээ ажыл-агыйның мурнакчыларынга алдар болдуруп, он хонуктап көдүрүп турар. Автопарк, МТМ кызыл-булуңунуң шимелдези эки, стендилерни чаартып турар. Ынчалза-даа СЭКП-ниң XXVII съездизиниң болгаш партия ТК-ның ооң соондагы Пленумнарының материалдарын база мурнакчы дуржулганы пропагандалаарын кол сорулга болдуруп, дүүштүр чаартып, эде кылып, чөвүлелдиң долу күш-биле ажылдаары күзенчиг.

Валентина САТ.
«Шынның» корр.

Арага ишпес чорук — амыдыралдың негелдези

СОЛУН, АЖЫКТЫГ

Арагалаашкын болгаш алкоголизм-биле демисел дугайында бистиң партиявыс болгаш чазаавыс шыңгыы демиселди чорудуп турар болгай. Ол демиселди чорударда чүгле арагачылар-биле эвес, а харын арагалаашкынның тыптып кээп турар үндезинин тып, ооң-биле тускай ажылдарны чорудар болза эки деп бодаар мен.

Ылаңгыя аныяк-өскенге араганың хоразын, оларның амыдырал-чурттаалгазынга, ажыл-ижинге, ажы-төлүнге ооң бужар-бак салдарын сойгалап илередири эң чугула.

Чоокта чаа Ф. Угловтуң «Из плена иллюзий» деп орус дыл кырында номун номчудум. Ол дыка-ла солун, ажыктыг, эки бижиттинген ном чүве-дир. Араганың грамм-даа ажы чок деп чүвени тода чижектер-биле көргүскен. Ол номну улуг улустар номчааш, уруг-дарыынга сүме кадып, номчудары дыка-ла ажыктыг деп бодаар мен.

Ынчалза-даа ном орус дыл кырында болгаш чамдык чүүлдерни чедир билбейн баар болдум. Ону тыва дылче очулдуруп, парлаарының аргазы бар ирги бе! Мен бодаарымга тыва дылга ол ном үнүп келир болза, ону улуг-даа, бичии-даа кижилер сонуургап номчуур боор.

Ол номга үндезилээш, номчулга конференцияларын, ажыктыг кежээлерни организастап болур.

А. СЕВИЛБАА.
Тожу район.

«АРАГА ТӨНЕ БЭЭР ИЙНЕ…»

Сөөлгү үеде ээрик чоруу-ру-биле демиселди күштелдиргениниден чоннуң амыдыралында эки талаже өскерлиишкиннер көскүзү-биле илдең. Мурнукузунга дөмейлээрге, кудумчуларга, хөй-ниити черлеринге, чурттаалга бажыңнарынга чалчыттынарлар, өскелерге амыр-дыш бербестер ам көзүлбестээн. Ол бүгү эки-ле-дир.

Бистиң Чадаанада вино-водка кылыгларын талоннап садар чүве болгай. Садыгга араганы эккеп турары шуут кайгамчык. Ону айның чүгле сөөлгү неделязында сөөртүп экээр, садары үзүктелчек. «Арага төне бээр ийне, талонум өлү бээр ийне» дээш, садыгга арага садып алырда, кижи бүрүзү чүткүп кирип тер, чудурун-даа сыңар арга чок апаар.

Ындыг берге байдалдың чылдагааны чүдел! Чамдык черлерде арага айның кайы-даа үезинде турар, иткилежиишкин барык чок. Араганы айда ийи-чаңгыс катап мөөңү-биле экээри дыка таарымча чок деп бодаар мен. Бөлүк арагалаашкынның араганы улустан уптеп-хунаап турарының чылдагааны ында.

Өске черлерде ышкаш арага айның кайы-даа үезинде үзүктелиишкин чок турар кылдыр кажан чурумчударыл!

Виктор МОНГУШ.

Делегей медээлери

КОМПАРТИЯЛАРНЫҢ МЕДЕГЛЕЛИ

ДАМАСК. (СЭТА). Чөөн Чер ортузу далайның, Чооккy Чөөн чүктүң болгаш Кызыл далай бассейнинин коммунистиг болгаш ажылчын партияларны эжелеттирген араб девискээрлерде Израильдиң немерек үүлгедиишкиннерин доп-дораан соксадырын негээннер. Ында нептереткен кады кылган медеглелинде ол кавының болгаш бүгү делегейниң улустарын бодунуң хоойлу ёзугаар эргелерин, ооң иштинде бодунуң кымга-даа хамаарышпас күрүнезин тургузарынга эргезин боттандырып чорудары дээш маадырлыг демиселди чорудуп турар палестин улустуң тура халыышкынын деткиириннче олар кыйгырган.

АКШ-тың «чаа Чооккy Чөөн чүк инициативазы» дээр чүүлүнге ойтур шавыышкынны бээриниң эргежок чугулазын документиде айыткан. Үк инициатива алыс утказы-биле алырга, чаңгыс талалыг Кэмп-Дэвид дугуржулгаларының бир хевири болур болгаш палестинниң тура халыышкынын болдурбазынче угланган.

1967 чылда эжелеттирген бүгү араб девискээрлерден Израиль шериглерин долузу-биле үндүрериниң үлезининге болгаш КНО-нуң доктаамал беш кежигүннериниң киржилгези-биле Чооккy Чөөн чүк талазы-биле бүрүн эргелиг делегей конференциязын чыыдырарының үлезининге Чооккy Чөөн чүк айтырыын чептүг болгаш шуут шиитпирлээри дээш демиселди идепкейжидеринче ол кавының улустарын коммунистиг болгаш ажылчын партиялар кыйгырган. Үк конференцияга сонуургалдыг бүгү талалар, ооң иштинде Израиль болгаш палестин улустуң хоойлу талазы-биле кара чаңгыс төлээлекчизи Палестинаны хостаарының организациязы база киржир ужурлуг. Чүгле ындыг конференция хөй-ниитиниң хүлээп көргени аймак чок кызыгаарларга бүгү чурттарның турум болуруң магадылап болур деп документиде онзалап демдеглээн.

БУРУУ ШАПКАН

КАБУЛ. (СЭТА). Пакистан-биле кызыгаарлашкак соңгу-барыын провинцияның Куррам районунда чурттап турар пуштун аймактарының старейшиналарының джиргазынга «Исламабадтың ёзу-чуруму чаагай тура-сорукту илередип, Женевага Афганистан-биле дугуржулгага ат салыр ужурлуг» деп медеглээннер. КНО-нуң чиңгине секретарының төлээлекчизин дамчыштыр чорудуп турар афган-пакистан чугаалажылышкыннарының чаа чадазының ажылдап кылган хүн-чуруму турбуже, джирганың киржикчилери дугуржулгаларны чарарынга чаа негелде кылдыр шилчилге чазаан тургузарының негелдезин илип үндүрүп турары-биле холбаштыр сагыш човаашкыннарын илереткен. «Чазак дугайында айтырыгны кым-даа эвес, а чүгле афганнар шиитпирлээр» деп, старейшиналар онзалап демдеглээн.

Совет болгаш афган удуртулганың үзелекчи саналдары афган черге тайбыңны тургузарынга орукту ажыдып турар деп, джирганың киржикчилери медеглээннер.

ШҮГҮМЧҮЛЭЭН

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Ол чуртка байдалды божаңнадырынче, ооң национал камгалал күштериниң кол командылакчызы генерал Мануэль Антонио Норьеганы нүгүлдээринче угланган Панамага хамаарыштыр Вашингтонның администрациязының политиказын кава-даа каттышпаан чурттарның координация бюрозунуң хуралынга КНО-нуң чанында Панаманың доктаамал төлээлекчизиниң оралакчызы Леонардо Кам шыңгыызы-биле шүгүмчүлээн. Панаманың иштики херектеринге каржызы-биле холгаарлап киржип тура, бот-башкартынарынга тускай догунмаан күрүнениң эргезин тооп көрбейн турар деп, ол онзалап демдеглээн. Экономиктиг хемчеглерниң дузазы-биле Панаманың экономиказын шуут сандарадырын болгаш алызында барып улустуң калбак массаларының таарзынмас чорууну күткүп үндүрерин оралдажып турар. Панамага удур АКШ-тың боо-чепсектиг дорт халдаашкынының боол болурунче кичээнгейни Леонардо Кам угландырган.

РЕЙГАННЫҢ ИНТЕРВЬЮЗУ

ЛОНДОН. (СЭТА). Ай-ти-ви англи телекомпанияга АКШ-тың президентизи Р. Рейган интервью берген. Чепсеглениишкинниң дужүрериниң болгаш боо-чепсекке контроль тургузарының кол айтырыгларынга доктааган. Стратегтиг шаап халдаашкын чепсээн 50 хуу кызырарының дугайында дугуржулганы Совет Эвилели-даа, АКШ-даа чарып алырын күзеп турарының дугайында бодалын илереткен.

Бир эвес дугуржулга белен эвес-даа болза, Москвага дээдиң деңнелге болур совет-американ ужуражылышкынче баарының дугайында айтырыгларга харыылап тура, ол медеглээн. Боо-чепсекке контрольдан аңгыда, чугаалажып көөрүн негеп турар өске айтырыглар база бар деп, ол чугаалаан. Оларның аразында девискээр айтырыгларын, Афганистанда байдалды, кижиниң эргелериниң дугайында айтырыгны ол чугаалаан.

Ортумак болгаш оон биче ыракшылдыг ракеталарны узуткааның соонда, Европага бодунуң ядролуг чепсээн АКШ быжыглаар бе дээр дугайында айтырыгга харыылаарындан Рейган ойталаан. Аңаа боо-чепсекке Варшава Керээзиниң киржикчилери чурттарының НАТО-дан артык күштүгүнүң дугайындан НАТО-нуң билдингир туружум ол база катап катаптаан. Ол бадыткаашкынны кандыг-даа барымдаалар-биле шынзыктырбаан.

«Ядролуг дайынга тиилеп алыры болдунмас болгаш ону кажан-даа кыпсып үндүрбес ужурлуг» деп, Рейган медеглээн. Ынчалза-даа ооң-биле кады бодунуң «стратегтиг камгалал инициативазын» чүгле «камгалал» шинчилиг болгаш «ядролуг чепсекти эргижиреттээн» болдурарынче угланган деп көргүзери ол оралдашкан.

Ак бажыңга ооң соонда келир кижиге кандыг кол сүмени берип болурул деп айтырыгга, президент «күш доген тургаш хөделир» деп чугаалаан.

ПЕНТАГОННУҢ БААЗАЗЫНДА

ЧУРУКТА: Кларк-Филд баазаның шериг аэродромунда хайгыыл ужудуушкуннар кылырынга белеткеп каан самолеттар.
СЭТА-ның фотохрониказы.

Школа болгаш амыдырал

БАШКЫ, ООҢ АТ-АЛДАРЫ

СЭКП ТК-нын февраль (1988 ч.) Пленумунга башкы деп хүндүлүг аттын эдилекчизи бедик культурлуг, чаагай мөзү-шынар-биле кезээде тудуш чоруур ужурлуг, чүгле ол шынарлар башкы кижинин адын көдүрүп чоруур, ындыг бедик шынарлыг башкылар чокта школа база школа болбас деп демдеглээн. Шынап-ла, башкызынын хууда үлегер-чижээ өөреникчилерниң, сургуулдарнын, студентилернин бүгү амыдыралынга балалбас исти арттырып каар дээрзин хүн бүрүде амыдыралдан-даа үргүлчү көрүп турар бис.

Башкылар дээрге ортумак болгаш дээди школаны эде тургузарынга кол рольду ойнаар кижилер болур деп, Е. К. Лигачев Пленумга илеткелге чугаалаан болгай.

Эргим номчукчу. педагогика ажылынын шынарын бедидер, башкы атты бедик көдүрер дээш негелделерни күштелдирер дугайында боттарынарнын бодалдарынарны үлежип, чагаалардан чорударыңарны манап тур бис.

ТӨЛЕПТИГ БОЛУР

Кижилерниң, ылаңгыя эртемниг, культурлуг кижилерниң үгээн-бодалындан оларны бичии чажындан өөредип каан башкылары кажан-даа уттундурбас. Башкы дээрге-ле кижиниң ада-иезиниң-биле бир демей, уругларга эртем-билигден аңгыда, бүгү-ле эки чаңчылдарны чажындан шиңгээттирер, алыс буруңгаар оруктуу айтып бээр, хүндүлелдиг кижи болур.

Башкы биле өөреникчи хөй чылдар эрткен соонда ужуражып келгенде, ындыг өөрүшкү кайда боор, үр үеде көрүшпээн алышкыларбиле демей-ле. Башкыларга оларның өөреникчилериниң ажыл-ижи, амыдырал-чуртталгазы дыка сонуурганчыг. Өөреникчилеринге база-ла башкызы-биле чугаалажыры дыка сонуурганчыг.

Чаңгыс классчылар таваржып келгенде, ыяап-ла башкыларын мактап, хүндүлел-биле сактып чугаалажыр. Чүгле өөреникчилерниң мурнунга бедик хүндүлелди чедип алган башкылар өөреникчилери-биле бижыг харылзаалыг болуп артар, оларның ада-иелериниң хүндүткелинге үргүлчү артып калыр. Чоннуң ындыг хүндүткелин чаалап алыры кончуг берге, а хүндүткелди чидирери чүүден-даа белен.

Бистиң республиканың чону алдарлыг башкылар Алексей Мокур-оолович Белек-Баир, Ооржак Сундуевич Хойлакаа, Мария Александровна Титова оларны кажан-даа утпайн, улуг хүндүлелбиле сактып чоруур. Чижээ, Мария Александровна ам Тула хоорайда чурттап турар-даа болза, бодунуң назылап кыраанынга чалынмас, өөреникчилеринге ужуражып, Кызылга чедип келир. Хоочун башкылардан аңгыда, аныяк башкыларның аразында улуг хүндүткелди чедип алган башкылар дыка көвей. Олар база-ла карак кызыл ажылдап, уругларга эки үлегер-чижээни көргүзүп чоруурлар.

Башкының адын бужартадып чоруур чамдык кижилер школаларда бар. 1987 чылда Өвүр районга мурнунда шиитирип чорааан кижилерни башкыладып каан таварылга турган. Чижээ, Хандагайтыда уругларның спорт школазының директорунга тускай эртем чок, 1986 чылда кижи эттеп кааш 1 чыл 6 ай эдип-чазаар ажылга шииттирип чораан Кара-оол Донгакович Шагдыр ажылдап турган. Солчур ортумак школазының күш-ажыл башкызынга 1985 чылда оор херек үүлгеткеш, шенелдеге шииттирип чораан Роман Делгер-оолович Ооржак ажылдап турган. Үстүнде айыткан кижилерни башкы ажылынга арттырып болбас дээш, Өвүр районнуң прокурорунуң айтышкынын-биле ажылдан чайлаткан.

Келир үениң чаш салгакчыларын кижизидериниң харысалгазын уттупкаш, сургуулдарның караанга багын көргүзүп арагалаар, оон туржук хулиганнаар, акша-биле мегележип кезер ойнаар башкылар база илереттинген. Чижээлээрге, 1987 чылдың октябрь 20-де Чөөн-Хемчик районнуң милиция ажылдакчылары Чадаана хоорайга профилактика чорудуп турганда, чажыды-биле акша салчып, кезер ойнап турган 19 кижини туткан. Ол кижилерниң аразында башкылап турарлар база бар болган. Мерген Хүлер-оолович Сотнам Чадаана школазының кижизидикчи башкызы, Артур Комбу-Сурунович Монгуш, Алдын-оол Хүлер-оолович Куулар — Чадаанада уруглар спортшколазының башкылары. 50 кезержилерден 833 рубльди, 2 бижекти, 5 кезерни ол-ла черинге хавырган. Кезержилерни шуптузун штрафтаан.

Арагалаар чорук-биле демиселди улам күштелдиргенинден кем-херек үүлгедир, арагалаар чоруктар ниитизи-биле эвээжээн, ынчалза-даа башкыларның аразында арагачылар ам-даа бар бооп турар. Кызыл хоорайның ээриктер сергедир черинге 1987 чылдың дургузунда улус өөредилгезиниң 18 ажылдакчылары (башкылар, кижизидикчилер, мастерлер) кирген. Оларның аразында № 11 школаның башкызы А. А. Галин, № 14 школаның башкызы В. И. Петрашев, школа-интернаттың башкызы К. Х. Чооду олар арагалап, ээриктер сергедир черге кирип турган дээш ажылдан үндүрткеннер. Ак-Довурактың № 1 школазының башкылары А. Монгуш, Р. Хертек, Кызыл-Мажалыктың № 1 школазының башкызы В. С. Кундузаков олар брага, самогон изип алгаш туттургаш, штрафтатканнар. Кызыл районнуң Кур-Чер суурунуң школазының эге класстар башкызы Екатерина Ховалыг 1987 чылдың октябрь 3-те башкылар хүнү демдеглээр дээш аныяктар-биле арагалаашкын организастааның туңнелинде чогуш болган: суурнуң аныяк чурттакчызы Д. Д. Куулар үлус эттеп, хүлигени херекти үүлгеткен.

Башкы ажылынга таарышпас үүлгедиг кажан-даа болган болза, үүлгедиг соонда үр үе эрткен дээш үүлгедикчилерни башкыладып турар чорук шын эвес. Кызылдың № 3 школага эге класстар башкылап ажылдап турган Зинаида Алексеевна Дербасова 1983 чылда түр үеде Дубинин аттыг пионер лагерин директорлап турганда, уругларга үндүрүп берген чем аймаан болгаш бараан аймаан оорлап, шиңгээдип ап тургаш, туттурган. Оорлап ап турганы аъш-чем, пес-таавы соң бажыңындан үжелде үезинде уштунган. Ооң оор чорук үүлгеткен бурузу долузу-биле бадыткаттынган. ССРЭ-ниң 60 чылын таварыштыр үндүрген кедерел чарлыын ёзугаар, бичии уруглуг дээш, херектен ол келдерээн турган. Ынчалза-даа ооң оор үүлгедии ооң арын-нүүрүнде артып калган. Ынчангаш ооң башкылаар эргезин шагда-ла казып каапкан турар ужурлуг. Ындыг турбуже, ооң ам-даа башкылап турары элдеп. Республиканың прокуратура чери ол айтырыгны шиитпирлеп, ону башкы ажылындан үндүрерин негеп, дилег бижээн.

Шак мындыг чурум чок үүлгедикчи ийи-чаңгыс кижилер таварылга боор башкылай бергеш, башкы деп хүндүткелдиг атты куду базып, бегай салдарны чедирер.

Шагдыр КУУЛАР,
Тыва АССР-ниң прокурорунуң дузалакчызы, юстиция чөвүлекчизи.

КЫМНЫҢ-ДАА ТӨЛҮ ДӨМЕЙ ЫЙНААН

Чаа чыл байырлалын кижи бүрүзү бодунуң бажыңынга эрттириксээр болгай. Ылаңгыя интернаттарда чурттап, өөренип турар уруг-дарыг улдуң соонда ада-иезинче, аалынче дүрген-не чедерин бодаар, а ада-ие база ажынчамын кылып алгаш, ажы-төлүн манап олурар. Ындыг турбуже бистиң совхозтуң Кадыр-Оруқ талазының малчыннарының уруглары аалдарынче чүгле январь 3-те делбый тыртар тракторга сыңмып алгаш келгеннер. Даргаларывыска чугаалаарывыска, чүгле «машина чок тур» деп харыы бээр-дир.

Бистиң кыштаг биле суур аразы дыка ырак, кылаштажып чанар арга чок. Интернатка арткан 7—8 өөреникчиниң интернат соок, столоваяга чем кылбайн турар боорга, интернаттың кижизидикчи башкызы Зоя Норбуевна Ооржак бодунуң бажыңынга экчеп алгаш, каш хонукта ашкарып-чемгерип, хайгаарап турган. Кижи бүрүзү Зоя Норбуевна дег ак сеткилдиг, сагыш човангыр болза, кижиниң сагыш-сеткилинге дыка-ла өөрүнчүг-дүр. Ол башкы бичии өөреникчилерим дээш чаа чыл байырлалын безин эрттирбедим деп чугаалап орду. Зоя Норбуевна уругларны сагыш човангыр ынчаар хайгаараваан болза, бичии улус чемнексээш, кылаштажып чанып кан болза, кыш соогунда доңуп-дожап, кандыг чүве болбазыл?

Каникулда бичии улусту аалдарынче дүрген чедиреринче сагыш салбазы совхозтуң дирекциязының бурузу бе азы школа директорунуң бурузу бе? Олар чылыг бажыңнарынга чаа чылды уругларлары-биле кады хөглеп уткуп турда, бистерниң бичии уругларывыс кудумчуга машина манап, чаактарын ужуду кылаштап турганы ол-дур. Боттарының дег көрүп, сагыш салган болза ындыг болбас турган ийик. Кымның-даа төлү дөмей эвес чүве бе!

Агымна МАГА,
«Коммунизмниң херели» совхозтуң малчыны.
Таңды район.

БАШКЫ ЫНДЫГ БОЛУР БЕ?

Февраль 5-тиң хүнү. Мээң дөрт дугаар кичээлим күш-культура турган. Кичээл эрте бээрге, 8 «а» класстың өөреникчилери спортзалче кирип келгеннер. Олар солуй кеттингеш, ойнай бердилер, а мен күш-культура башкызындан бир чүве айырар дээш сандайга олуруп алган мен.

Спортзалче ол класстың удуртукчу башкызы кирип келди. Мээң ол класста өөренип турар дуңмам бар. Волейболдап ойнап тургаш, мячикти сетке ажыр октапкарга, кирип орган башкызы Алевтина Дербет-ооловна Иргиттиң бажының кыры-биле кыйып эрте берген. Дуңмам: «Билбедим, башкы, буруулуг болдум» деп чугаалап чыдыр-да-ла Алевтина Дербет-ооловна ийи караан соодур көргеш, бир-ле чүве чугаалааш, «калчаарава» дээни меңээ дыңналган. Дуңмамның көөрүмге, кээргенчиг кончуг апарган туру. Шупту чүвени бодап келгеш, сандайга олургаш, караам чажы ала чейгаар-ла бадып келген.

Аныяк херээжен башкы өөреникчилеринге эмин эрттир каржы-дошкун болуру хомудаанчыг-дыр. Школа дээрге өөреникчилерниң ийи дугаар бажыңы эвес бе? А классының удуртукчу башкызы дээрге уругларның ийи дугаар авазы болбас бе? Башкы кижи өөредип турар өөреникчилеринге эвилең, ээлдек болгаш эргим болур болза эки. Сактырымга, мээң авам дуңмамны «калчаарава» дээн ышкаштыр. А бистиң хөөкүй аавыс турган болза, бисти кажан-даа хымыртап, сөглеп турбас ийик. Башкы Алевтина Дербет-ооловнаны школага азы кудумчуга-даа көргенимде, спортзалга ооң «калчаарава» дээни мээң сагыжымга кирип келир.

Айлаана КУЖУГЕТ,
Шуй ортумак школазының онгу клазының өөреникчизи.

«АВАЛАРНЫ АЛДЫН ХҮН ДЭЭР»

Ындыг темалыг кежээни Сүт-Хөл райпозунда партия болгаш хөй-нити организациялары организастап эрттирген. Ону ажыл-ишчи, не херээженнерге тураскааткан.

Хөй чон чыылган ол кежээни райпода инструктор Н. К. Монгуш ажыткаш, райпо баштаар чериниң даргазы Б. Д. Ховалыгга сөс берген. Аваларны алгап, йөрээген чылыг сөстер индирден дыңналып, чыылганнарның кичээнгейин хаара туткан.

Коллективтиң хоочуннары, хөй уругларны өстүрүп, кижизиткен авалар С. А. Ондар, Б. Ш. Хүр-оол, У. С. Норбу, Т. А. Ховалыг олар кежээге чалаткан, бүгүдениң хүндүткелинге чоргаарланганнар. Бо хүндүлүг авалар боттарының аас-кежиктиг амыдырал-чуртталгазының, ажыл-ижиниң дугайын чыылганнарга чугаалап берип, арга-дуржулгазын дамчытканнар. Олар партияның болгаш чазактың не чеш дээш улуг сеткил салыышкынынга харыы кылдыр боттарының ажыл-ижинге, уруг-дарыының кижизидилгезинге ам-даа бүгү күжүн бараалгадырын хүлээнип, күзел-бодалдарын илергейлээннер.

Кежээге чалаткан хүндүлүг аалчыларга бүгү-ле эки чүүлдерни күзеп, өртектиг белектерни база тывыскан.

Райпо коллективи найыралдыг, бир демниг ажылдап, ында ажыл-ишчилер ортузунга хостуг үени солун, дээштиг организастаарынче кичээнгейни күштелдирген. Ында спорт-массалыг, күш-дамыр кижизидилгезиниң талазыбиле ажылдар сээлгү үеде идепкейжээн. «30 хардан өру назылыгларга» деп кежээни, Кара-Дагже хаактаашкынны, чуңгулаашкынны база организастааннар. Райпонуң ажылчылдары малчыннар кодан нарынче шеф дузазы көргүзүп, үнүүшкүннерни кылып, школада 7 «б» классты шефке алган. Ук класстың өөреникчилери «Аваларны алдын хүн дээр» деп кежээге (удуртукчу башкызы М. А. Ооржак) боттарының солун концертин көргүскен.

Коллективте хөй-нити организацияларының планнап алган чүүлдери хөй. «Ие болгаш чаштың камгалалы» деп темалыг кежээни солун кылдыр эрттирерин бөш удур планнаан. Райпода хөй авалар хөй-ниитиниң корум-чурумун камгалаарынга үлүүн киирип, эки туралың улусчу дружиназының ажылынга идепкейлиг киржип турарлар.

Биче-оол САТ.
Дуңзаалакчы.
Сүт-Хөл район.

ЧУРУКТА: райпода инструктор Н. К. Монгуш болгаш райпо баштаар чериниң даргазының кадрлар талазы-биле оралакчызы С. К. Сат оларның хөй-ниити организациялары-биле кады кылып чорудар ажылдар планын тургузуп олурары.

Тураскаалдар камгалалы

КИЧЭЭНГЕЙ САЛЗА ЧОГУУР

Бүдүн район хамаанчок чурттакчылыг черлер болгаш аңаа чурттап чораан кижи бүрүзү түс-түзүнда төөгүлүг. Төөгү бистен ырап, ол балалып читпезин, тодаргай эвес айтырыглар түрбазын дээш амгы болгаш келир үелерниң аныяк салгалы бодунуң төрээн чериниң, ооң кижилериниң намдар-төөгүзүн билир болзун дээш Төөгүнүң болгаш культураның тураскаалдарын камгалаарының бүгү-эвилел ниитилелиниң салбырларын районнарда тургускан.

Бистиң районда база ындыг ниитилел бар-даа болза, ооң эге организациялары суурларда тургустунмаан. Ол талазы-биле тускай хемчеглер, план кодээ Советтиң күүсекчи комитединиң де тургу дег.

Район төвүнде Ада-чурттуң Улуг дайынының хоочуннарынга тураскаалды эрги турган черинден кожуруп, эптиг, кезку черде чаартып тургускан. Дайын шөлүнден ээп келбээн чаңгыс чер чурттугларынга тиилелгениң 40 чылынга алдаржыдып, оларның аттарын чыскаап бижээн. Ооң чанында не кижиниң овур-хевирин сиилбээн тураскаалды тургускан. Ында хамы утка бар.

Район төвүнде Ада-чурттуң суурларда В. И. Ленинге тураскаалдар бар. Суурга келген аалчылар дораан эскерер. А ол тураскаалдарның хайгааралы кымның кичээнгейинде турарыл, оларның чоок-кавызы кандыгыл, аңаа кандыг ажылдар чоруттунуп турарыл?

Азас школазының чанында Владимир Ульяновтуң гимназчы чылдарынга кончуг чараш тураскаалды кылган. Ооң ажаалда-хайгааралы багай. Кырында хар чаапкан турар, девискээри боктуг. Сорунга —аныяк-өскенни В. И. Ленинниң чуртталгазының, ажыл, амыдыралының үлегер-чижээнге кижизидери болгай. Школаның кижизидилге планында бо чүгула айтырыг эреңгей тургустунуп турар. Чүгле В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнде пионерлер гирляндылар салып турар, а өске үелерде ол уттундурар. Апрель — ленинчи ай. Отрядтар аайы-биле чылдың планын түңнеп, чаа пионержи даалгаларны байырлыг байдалга дамчыдыраглап хүлээтсе. Чыыштар, митингилер, шеригже үделге, пионерге хүлээп алыры, комсомол билеттерн тыпсыры—бо бүгү ажылдар чамчыл болуп, Ленинниң чагыгларын боттандырып турарын херечилеп көргүскен ажылдарны школа организастап эрттирип турар эвес бе? Ажыл-агыйларның удуртукчуры ук ажылды чүгле пионер, комсомол организацияларының херээ деп көөр, тураскаалдарны кижизидилге ажылынга ажыглаар хөөн, бодал безин чок болуп турар.

База бир чүгула айтырыг. Эн-Сугга чараш хүрээ турганын улуг назылыг кижилер ам-даа чугаалап турар. Ону үрегдеп төтчеглээш, чажырып, хөөп каапкан. Төөгүнүң ол тураскаалын камгалап арттырар турбужун, чамдык кижилер кара туразында каскаш, чашканнап каапкан. Ол хүрээден чамдык чүүлдер Азас школазының чурт-шинчилел булуңунда бар.

Чогаалчы, өөредилге номнарының автору Л. Б. Чадамба Эн-Суг, Толбулга өскен. Тожуга культура тургузуушкунунга ооң үлүг-хуузу улуг. Төөгүнүң, культураның тураскаалдарын камгалаар ниитилел чогаалчы Л. Б. Чадамбаның адын мөңгежидип, аңаа бажың-музей ажыдарының айтырыын өөренип көрзе чүл деп школада тыва дыл болгаш тыва литература башкылары сонуургап турар.

1960 чылдарның төнчүзүнде Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы В. С. Тамдын-оолдуң эгелээшкини-биле Сергей Серекейге тураскаадып Тоора-Хем эринге сесерлик ажыдып, ыяштар тараащ, долгандыр хериимээн турган. Ол эгелээшкин кымның-даа деткимчезин алваан. Ыяштар кургааш, херим үрелзе үрелзе, ам ооң орну-даа арттаалы.

Төөгүнүң болгаш культураның тураскаалдарын камгалаар ниитилел, хоочуннар чөвүлелдери чоннуң, ылаңгыя хоочун салгалдың кижилериниң байлак амыдыралчы дуржулгазын чаа салгалды кижизидеринге ажыглаар сорулгалыг ажылдаза эки.

Бо чылдың октябрьда ленинчи комсомол 70 харлаар. Тываның ном үндүрер чери «ТАРЭ-ниң тургустунганы» деп номну катап чырыкче үндүрзе кандыгыл деп башкылар күзеп турар.

Татьяна КУШКАШ.
Тожу район.

Театр—көдээде

КӨРҮКЧҮ-БИЛЕ ХАРЫЛЗАА

Хөгжүм-шии театрының хүннери Чөөн-Хемчик районга «Театржыткан кыш» деп темага болуп эрткен. Оон ажыдыышкыны Чадаана хоорайга болган.

«Театржыткан кыш» деп темалыг неделяны ажыдып драматург Чыргычы Ондарның «Чарба. шилле болгаш ыракшыл» деп шиизи-биле эгелээн. Амгы үениң чүгула айырыгларын кодуруп турар үи шиини хоорайның чурттакчылары сонуургап-биле көргеннер. Арага-дарыга сундугар, халас чердең күш-ажылчы эвес оруктабиле чурттаксаар, бистиң ниитилелиниң моральдыг ёзу-чурумунга дүүшпес аажы-чаңны үи чегаалда чидии-биле сойгалап турар. Шиңде кол маадырларның бирээзи Сереңмааның ролюн артист Зоя Байыр-оол чедингир ойнап, көрүкчүлерниң сеткилинге артып каар овур-хевирни тургузуп шыдаан. Ол ышкаш Александр Салчак, Дарый Монгуш, Галина Мунзук оларның күүсеткен рольдары көрүкчүлерниң сеткилинге четкен.

«Хүндүлелдиң демдээ» орденниг бистиң театрывыс ындыг янзылыг неделяларны мооң мурнунда база эрттирип турган. Ынчаарга бо үнүүшкүн мурнундагы чылдарга деңнээрге, элээн онзагай талаларлыг. Коллективтиң артерлары чүгле шиилер көргүзери-биле кызыгаарлаамайн, ажылчын коллективтерге ужуражылгаларны база кылган.

Ажылчы чон-биле театрның чогаадыкчы коллективиниң ужуражылгазын ийи бөлүкке чарган. Районнуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң даарацылга цегиниң ажылчыннары-биле ужуражылгага актёрлар Виктор Наксыл, Дарый Монгуш, Зоя Байыр-оол олар боттарының чогаадыкчы планнарын таныштырганнар. Даараныкчылар актёрлардан айтырыглар салып, чамдык күзээшкиннерни база илереткеннер. Чижээ, бижикчы Урана Донгак Виктор Көк-оолдуң «Самбажык», «Хайыраан бот» дег шиилериниң чонга баштайгы тургусканын ёзугаар көргүзерин сүмелээн. Ол ышкаш даараныкчы Сереңмаа Тас театрның хоочун артистериниң чонга аалдап келирин дилээн.

«Театржыткан кыш» деп неделяның ажылынга Театрның чогаадыкчы ажылдакчылар эвилелиниң харысалгалыг секретары Сайзоо Даржаевна Оюн база киржип, районнуң музыка школазының башкыларынга боттуг дузаны чедирип, танцы, уран чүүлүн сайзырадырынга арга-сүмезин каткан.

Тываның хөгжүм-шии театрының чогаадыкчы кижилери чон-биле мындыг харылзааны тутканы театр уран чүүлүн пропагандалаарынга аажок дээштиг болган дээрзи чугаажок. Ынчангаш бистиң театрның сценазынга республиканың амыдыралын көргүскен чаа-чаа шиилер көстүп, көрүкчүлер-биле харылзаа моон-даа соңгаар быжыгар дээрзинге идегедим.

Зинаида ОНДАР.
Районда улусчу театрның режиссёру.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

КИНО

МАРТ 17-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Парама» 9.30, 12.10, 14.50, 17.30, 20.10, бичии залга: Мультсборник 10.00, «Герцег Боб» 11.30, 13.00, 14.30, 16.00, 17.40, 19.10, 20.40 шактарда.

«ПИОНЕР»: Киносборник 9.30, 13.30, «Корона Российской империи, или снова неуловимые» 10.50, 14.50, «Джек Восьмёркин — американец» 17.30, 20.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «Импровизация на тему биографии» 15.00, «Хорошо сидим» 16.30, 18.00, «Семь самураев» 19.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Десять негритят» 13.40, 16.30, 19.20, шактарда.

АГААР

Республикага хар чагбас. Дүне 11—16, чамдык районнарга 21—26 градус соок. Хүндүс 0—5 градус соок болур.

Кызылга дүне 14—16, хүндүс 0 градус болур.

АЖЫТ-ЧАЖЫТ ЧОККА...

Хамаатыларның саналдарын, билдириишкиннерин болгаш хомудалдарын көөр чурумнуң дугайында ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыынга немелдени парлааның «Шын» солуңдан номчуп таныштым. Радио дамчыдылгазынче болгаш парлаагаже ат салбайн, азы өске меге ат салгаш, чок болза «бөлүк авторлардан» дээш хоп-нүгүл бижиирин, амгы ажык-чаңныг чорук көдүрлүп келген үеде ол, кончуг таарышпас апарганы чугаажок. Ат салбайн хоп-нүгүл бижиирлерниң оруун мунгаштаары черле четтүг.

Амыдыралда бар четпестерни болгаш чединмишкиннерин ажыт-чажыт чокка бижип турар авторлар кайы хөй. Оларның ындыг эки бижээни материалдарын номчааш, кижиниң сеткили ханар. Хөй-хөй кижилер холу-биле кылып, хөй-хөй карактар көрүп турган чүвени-ле мегелеп, хоорредип бижиирге, шивегейни шоодайга чажырып шыдавазы ышкаш, дөмей-ле кесту бээр. Бисте «Ак-Туруг» совхозка ындыг фактылар база тургулаан.

Совхозтуң Чаш-Тал сүт-бараан фермазынга столовая болгаш ясли-сад ажыдып тургузуп алыр дээш каш чыл улай чадажып турганы шын. Оон ыңай 1987 чылда КМК-ның тугжулары аңаа ийи аал иштиниң чурттаар бажыңын тудуп тургусса-даа, а ооң иштики ажылдарын карак чаап, чүгле борастап каан болган. Ол бүгүнү совхозтуң херээжен ажылчыннары Б. Чечектиң, Л. Дортаның, М. Дембирелдиң болгаш өскелериниң-даа бот-идепкейи-биле кыска хуусаада катап эде чаартып кылгаш, ажыглаага киирген. Ам сүт-бараан фермазының ажылчыннарының уруглары ында ясли-сады ажылдап турар. Байдал эккээни турбуже. «Шын» солунче ясли-садын дугайында мөге чагаа бижээн. Ук чагаа дугайын совхозтуң директорун, партком фермазының ажылчыннарының хураян чыылдыргаш, аңаа сайгарып чугаалажып көрген. Чагаада бижиттинген чүүлдер бадыткаттынмаан, а ону бижээн кижилер база тывылбаан.

Моон алгаш көөрге, бистиң совхозта хоп-чипке болгаш адааргааш, ажээргээш мегелээринге ынактар база бар боор турары ол-дур. Шынында ылаптыг фактыларга даянгаш, са шүгүмчүлеп бижээш, адын долузу-биле чиге салып каан болза, аңаа кым-даа удурланып шыдавас. А харын удуртукчулар четтирдивис дээш айыттынган четпестерни дүрген чайладырын оралдажыр ийик.

Янчап БҮРБҮ.
Улуг-Хем район.

КЫЗЫЛЧЫЛАР БОЛГАШ БИСТИҢ ХООРАЙЫВЫСТЫҢ ААЛЧЫЛАРЫ

1988 чылдың март 19-та Кызыл хоорайның үлетпүр садыының эртенгиниң 10 шактан эгелээш «Меңгилек» аалчылар бажыңының улуг залынга (автобус доктаар чер—Мугур) даараныглга болгаш трикотаж кылыгларын садар талазы-биле аукцион эрттирер.

Өртек кагжып садыглажырынга идепкейлиг-биле киржиринче чалап тур бис!

Кызылдың Күрүнениң башкы институду бо чылдың марттың 25-26 хүннеринде 14 шактан эгелеп «Ажык эжик» хүннерин эрттирер.

Ол хүннерде институттуң лабораторияларын, дериг-херекселдерин сонуургап көрүп, ажылы-биле таныжып, факультеттерниң деканнары, студентилери болгаш башкылары-биле ужуражып болур. Дээди өөредилге черинге кирер айтырыглар талазы-биле консультацияны ап болур.

Бистиң адресивис: 667000. Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу, 36.

Хүлээп алыышкын комиссиязы.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

МАРТ 17-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — Бут бөмбүг. Кубок эдилекчилериниң кубогу. «Динамо» (Минск)— «Мехелен» (Бельгия). 10.30 — Делегей улузунуң чогаадыкчы ажылы. «Индияның херээженнери». 11.25 — 12.25 — «Дириг амытаннар дугайында». 15.30 — Медээлер. 15.40 — Эде тургустунуушкун прожекторy. 15.50 — «Эртем болгаш күш-ажылдың эвилели». Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 16.10 — Музыка чогаалдарының шыгжамыры. В. А. Моцарттың ыр чогаалдарын П. Шрайер күүседир (ГДР). 17.00 — Экономика эртемнериниң үндезиннери. «Телезко» журнал. 17.40 — «...Он алды харга чедир болгаш оон улуг назы». 18.30 — Россияның социал-демократтыг ажылчын партиязының I съездизиниң 90 чыл болганынга. Теория айтырыглары. «Келир үениң эгези». 19.00 — Бут бөмбүг. Кубок эдилекчилериниң кубогу. «Динамо» (Минск) — «Мехелен» (Бельгия). 19.45 — Бөгүн делегейде. 20.00— Улус музыказының бүгү-россия декадазы. Эвилелдер бажыңының Колонналыг залынга музыка коллективтериниң концерти. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — Эвилелдер бажыңының Колонналыг залынга музыка коллективтериниң концерти. 22.55 — 23.05 —Бөгүн делегейде.

ИИЙГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 — Нииты биология. 10 класс. Салгаарының хромосомнуг теориязы. 9.05 — Испан дыл. 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга. Төөгү. Япония. 10.35; 11.35 — Өг-бүле амыдыралдың этиказы болгаш психологиязы. 9 класс. Өг-бүле харылзааларының бузулганының уржуктары. 11.05 — Испан дыл. 12.05 — «Крелевоже поезд». Уран-чечен фильм. 13.20 — «Хоорайлар болгаш чылдар». Док. фильмнерниң баштайгы көргүзүү. 13.55 — Медээлер. 14.05 — 15.20 — «Арын-нүүр». 4-кү сериязы. 18.05 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — Уругларга фильм. 18.45 — «Ажылчын ээлчег». Профессионал-техниктиг училищелерниң көрүлде-конкурузунуң түңнели. 19.15 —«Тыва черде». Үндүрүлгеде: Медээлер. «XIX Бүгү-эвилел партконференциязынга уткуштур». «Ажыл-агый чорудулгазынга өөренир». 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — Британия-биле ужуражылгалар. Телекөвүрүг: Москва — Манчестер. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — 22.55 — «Ак эжик артында». Телефильмниң баштайгы көргүзүү. Өөлгеннер аарыгларны чезип эмнээр талазы-биле чаа угланыышкыннар дугайында.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 —«Кедээниң шагы». 19.15 — Улус музыказының бүгү-россия декадазы. Калуга хоорайның «Беседалар» деп улус музыказының концерти. 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

Адресивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ

КИЛДИСТЕРНИҢ партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кадээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтерияның 3-43-41, солун келбейн баргаңда 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амазы. Тиражы 24637 экз. Солуннуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы, Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 2780. ТС—00473.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың март 18 пятница
№ 65 (13665)
1925 чылда үндезилеттинген.
Өртээ 3 копеек.

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНДА

Арга-ыяш ажыл-агыйын болгаш ыяш үлетпүрүн эргелеп башкарарын үндезини-биле эде тургузар сорулга-биле ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму ССРЭ-ниң Арга-ыяш ажыл-агыйының талазы-биле күрүне комитединиң баазазынга ССРЭ-ниң Арга-ыяш талазы-биле эвилел-республика күрүне комитедин болгаш ССРЭ-ниң Ыяш, целлюлоза-саазын болгаш ыяш ажылдап кылыр министерствозунуң баазазынга ССРЭ-ниң Ыяш үлетпүрүнүң эвилел-республика министерствозун тургускан.

СОВЕТ-ЮГОСЛАВ ЧУГААЛАЖЫЫШКЫННАР УЛАМЧЫЛААН

БЕЛГРАД. март 16. (СЭТА-ның тускай корр.) Югославияның Коммунистер эвилелиниң Төп Комитединге СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң югослав удуртукчулар-биле чугаалажыышкыннары вторникте уламчылаан.

Коммунистер, Югославияның бүгү ажылчы чону совет чурттуң амыдыралында төөгүлүг өскерлиишкиннерни, делегей ареназынга ССРЭ-ниң тайбың инициативаларын онза кичээнгейлиг-биле хайгаарап турар деп, ЮКЭ ТК-ның Президиумунуң Даргазы Б. Крунич М. С. Горбачевка чугаалаан.

Ниитилелдиң чогаадыкчы аргаларын, материалдыг болгаш угаан-бодал күчүзүн улам-на долузу-биле ажыдар арганы берип турар эде тургустуушкунга чедиишкиннерни бис аңы-дүмма совет улуска күзеп турар бис. Ол чорук социализмниң ат-алдарының болгаш хандыдыкчы чоруунуң өзулдезинге кончуг улуг рольдуг болур ийик.

Чылыг сөстер, югослав черге ээрүшкүлүг уткуушкун дээш ээрүп четтиргенин илереткеш, югослав эштер-биле чугаалажыышкыннар кайы-даа талаларның бүгү талалыг кады ажылдажылганы хөгжүдер, ону чаа, улам-на бедик деңнелче кодуруп үндүрер деп күзелдиин бадыткаан деп, М. С. Горбачев чугаалаан. Бистиң харылзааларывыс бодунуң үезинде чиик эвес шылгалдаларны эрткен. Бис оон кичээндиригни алгаш, ооң үндезининге совет-югослав кады ажылдажылга быжыгып, чаа шынарлыг болу бээринге чедирген принциптерни тургузуп алган бис деп, ол уламчылаан. Дугуржуп алганывыс Декларация биске улам-на улуг хемчээлдерге кады ажылдаар арганы бээр.

Хемчээлдери аңгы, национал онзагай чүүлдерлиг болгаш тодаргай тускай байдалдарлыг турбуже, ниитизи-биле демейлешкек сорулгаларны ССРЭ болгаш ЮСФР-ниң шиитпирлеп турарын демдеглээн. Оларның эң кол сорулгаларының бирээзи —политиктиг системаның ажылы-биле холбашкан айтырыгларның комплекизи. Тургустунуп келген институттарны солуурунуң дугайында чугаа болбайн турары билдингир. Херектиң ужуру чүл дээрге, оларга немелде күш берип, эң-не массалыг ниитилел-политиктиг организацияның — Советтерниң ролюн болгаш салдарын бедидери. Оларның ажыл-чорудулгазынга эде тургустуушкунуң чокка бюрократизмни долузу-биле ажып эртерин, ниитилел амыдыралын болгаш социал чорудулгаларны дүргедедирин бодаары безин берге. Ол тала кижи факторун бедидери-биле дорт холбашкан.

Маңаа хөй чүүл партиядан, политиктиг ажылды болгаш теоретиктиг ажылдап кылыышкыннарны, эрге-хоойлу талазы-биле быжыг үндезинни тургузуп алырындан хамааржыр.

Социализм хөгжүлдезиниң амгы үе-чадазында партияның хүлээлгезин угаап билири, ооң ажылының метод-арын чааргтыры чугула ужур-дузалыг болур. Партия дээрге политиктиг авангард, бистиң чурттарывыстың ажылчы чоннарының бүгү кезектерин, бүгү нацияларын болгаш биче улустарын каттыштырып турар фактор-дыр деп ленинчи билиишкинниң өскерилбес ужур-дузазын М. С. Горбачев онзалап демдеглээн.

Партиялар аразының кады ажылдажылгазынга амыдырал чаа негелделерни идип үндүрүп турар. Политиктиг деңнелге шимчээшкинни, үргүлчүнүң чугаалажыышкыннарын демдеглээш, бо бүгүнү улам-на тодаргай сорулгалыг, ханы уткалыг, бот-боттарын байлакшыдып турар кылдыр канчаар тургузар дугайында бодаар үе келген деп, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары чугаалаан. Бис амыдыралчы, ажыл-херекчи, ёзулал шинчилиг эвес делгереңгей чугаалажыышкыннар чорударынга сонуургалдыг бис деп, М. С. Горбачев онзалап демдеглээн. Партийжи эртем албан черлериниң талазы-биле кады ажылдажылганы дидимни-биле калбартып, теоретиктиг айтырыгларны ажылдап кылып, дуржулганы каттыжып алгаш түңнеп мөөңнээри эргежок чугула.

СЭКП болгаш ЮКЭ-ниң кады ажылдажылгазының байдалын үнелеп көргени-биле, ону улам ыңай ханыладырының аргалары-биле югослав удуртукчу чөпшээрешкен. Дугурушкан совет-югослав декларацияда, кады кылган документилерде илереттинген доктаамал үндезинге болгаш принциптерге партиялар аразының харылзааларын улам ыңай хөгжүдеринге белен чорук бадыткаттынган. Соңгу-мурнуу чүктүң харылзаалары, хөгжүп орар чурттарның өрелери, оларның технология талазы-биле хамаарылгалыг чоруу ышкаш делегей политиказының ындыг чидиг айтырыглары кирип турар чугаалажыышкыннарның чугулазын онзалап демдеглээн.

Ол теманы уламчылап, технологтуг бурунгаарлаашкынның «импорт чумазы» деп адаар чүүлден хосталырының болгаш эртемниң болгаш техниканың мурнакчы деңнелинче үнериниң эрге-ажыктарынга боттарының күжениишкиннерин каттыштырарының эргежок чугулазының сорулгалары социалистиг чурттарның мурнунда туруп турар деп, бодунуң ээлчээнде М. С. Горбачев демдеглээн.

Югослав ниитилелдиң бөгүн таваржып турары болгаш шиитпирлеп турары нарын айтырыгларның дугайын Б. Крунич делгереңгейи-биле чугаалаан. Оларның чидиг социалистиг бот-эргелелди хөгжүдериниң кол оруун чигзиниигге тургуспайн турар деп, ол демдеглээн. ЮКЭ-ниң конференциязынга чугаалажып көөрү-биле кирип турар айтырыглар дугайын совет удуртукчуга ол дыңнаткан. Централизмниң болгаш децентрализацияның демзигүүрүнүң айтырыгларының талазы-биле бот-боттарын билчириниң байдалынга чугаа болган. Мында тургустунуп турар айтырыгларны кады ханы сайгарып көөрү чугула деп түңнел кылдынган.

Тайбыңга ынак бүгү күштерниң кады ажылдажылгазының айтырыгларының талазы-биле санал-онал солчулгазы беседага улуг черни ээлээн. Ол талазы-биле үндезин өскерлиишкинни партияларның болгаш шимчээшкиннерниң Москвага болган ужуражыышкыны болдурган деп демдеглээн. Амгы үениң кол айтырыгларының, хамыктың мурнунда боо-чепсекти эңдере бүдүрериниң, дайын айыылынга удур, кижи төрелгетенни дириг артып калыры дээш демиселге деңшилгелиг күштерниң каттышкан хөделиишкиннеринче улам-на быжыгып турар чүткүлдүүн ужуражыышкының бадыткааның совет болгаш югослав удуртукчулар демдеглээн. Ооң-биле кады ол чорудулганың белен эвес хөгжүп турарын, бистиң үениң чаа боттуг чүүлдерин ханызы-биле угаап билириниң, ниити кижи төрелгетенниң эрге-ажыктарының колдап турарын билирин негеп турар деп айыткан.

Чугаалажыышкыннар ёзулуг партийжи ажык, ажыт-чажыт чок байдалга болганын сеткил ханыышкыны-биле ийи тала демдеглээн. Хостуг чугаалажыышкыннарны күштелдиреринче, социалистиг тургузуушкунуң янзы-бүрү айтырыгларының талазы-биле дуржулга солчуруп калбартырынга белениин М. С. Горбачев болгаш Б. Крунич бадыткааннар.

Беседага совет таладан — СЭКП ТК-ның секретары В. А. Медведев, СЭКП ТК-ның кежигүнү И. С. Силаев, албанның өске-даа кижилери, югослав таладан —ЮКЭ ТК-ның Президиумунуң кежигүннери М. Орландич, М. Реновица, Б. Тупурковски, ЮКЭ ТК-ның күүсекчи секретары С. Стоянович, албанның өске-даа кижилери киришкен.

ЧУРУКТАРДА: Елена Аңгыр-ооловна Монгуш Кызылдың эът комбинадының колбаса цегинде шалыпчы ажылдап турар. Ак сеткилдиг, шынчы ажылчыннарның бирээзи. Хуузунда кылыр үлүүн ажыр боттандырып, мактаады ап келген. Цехтер аразының чарыжының тиилекчизи.

Дээди эртемниг хирург Михаил Владимирович Стародубов Кызыл поликлиниказының травматология кабинединге озалдаанга таварышкан улусту эмнеп турар. Ажылынга медицинаның мурнакчы дуржулгазын ажыглап турар. Рентген пленказын ёзугаар кемдээшкиннерниң канчаар болганын шын тодарадырын чедип ап турар.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

БО УЖУРАЖЫЫШКЫННЫ КЕЗЭЭДЕ САКТЫП ЧОРУУР БИС

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ Югославияда чоруп турары

БЕЛГРАД, март 16. (СЭТА-ның тускай корр). Ол хүн М. С. Горбачевка Белградтың тураскаалдыг алдын медалын тыпсырының ёзулалы болган. Хоорайның чурттакчыларының, ооң удуртулгазының өмүнээзинден Белград хоорайның Скупщиназының даргазы А. Бакочевич СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарынга чүректиң ханызындан байыр чедирген. Бистиң улустарывыстың найыралы, оларның харылзааларының чүс-чүс чылдар мурнунда-ла тургустунган. Югославияның улустары ол чанчылдарны хөгжүдүп турар. Совет Эвилелинге оларның чаагай сеткилиниң херечизи болза бистиң эң чараш чамдык кудумчуларывыска болгаш бульварларывыска силерниң чуртуңарның алдарлыг кижилериниң — Пушкинниң, Тургеневтиң, Чеховтуң, маршаллар Жуковтуң, Бирюзовтуң, Толбухинниң аттарын тывысканы болур. Төп проспектилерге болгаш бульварларга Ленинниң, Октябрь Революциязының, Кызыл Шеригниң аттарын тывыскан.

Белградты хостаарының хүннеринде югослав дайынчылар-биле кады өлген кызыл-шеригжилерниң тураскаалын белградчыларның улуг ынакшыл-биле кадагалап турарын мемориалдыг хөөрге чорупт турган көрүп, бүзүрээн болгай силер. Кады чорупкан ол демиселдиң хуулбаазы тураскаалды бистиң улузувус мөңгеде кадагалаар.

Хүндүлүг эш, Горбачев, бистер социализмниң идеяларын камгалаар болгаш гуманныг эвес чүүлдерден хосталыр ужурлуг бис, социализм улустуң кайгамчык улуг күштерин оттуруп турар болгаш кижиниң угаан-бодал талазы-биле чечектелиишкинин хандырып турар деп бир катап чугаалаан болгай силер. Силерниң ажыл-чорудулгаңар чогум-на харын ону күүседиринче угланган дээрзин демдеглээр бодаан пиик мен. Силерге алдын медальды тыпсып турары ачы-хавыяаңарны хүлээп көргени ол болур.

Харыы сөзүнге **М. С. Горбачевтуң** чугаалааны болза: Чүнүм-даа мурнунда тураскаалдыг медальды тывысканы дээш ханызы-биле өөрүп четтиргенимни илергейлеп тур мен. Силерге болгаш силерниң дамчыштыр Белградтың чурттакчыларынга өөрүп четтирдим.

Белградтың төөгүзү шыдаптала улуг болгаш хайныышкынныг, мен ону билир мен, белградчылар кезээде хосталгаже ниг чүткүл-биле ылгалып турары — эң-не кол чүүл болгай. Бистер Белградтың чурттакчызын кижиниң төлептиг чоруу дээш, хамаарышпас чоруктуң дээш демиселдиң символу кылдыр көрүп турар бис. Моон ужурунда тураскаалдыг бо алдын медальды сеткил хөлзээшкини-биле хүлээп ап турарым бо-дур. Бөгүнгү Белград — амгы үениң хоорайы, ооң-биле кады ол төөгүнүң чанчылдарын база кадагалап турар хоорай болур.

Югослав улус-биле найыралывысты дыка камнап чоруур бис. Совет кижилерге ол найырал кезээде мөңге, хажытынмас. Москваның болгаш Белградтың ажылчы чоннарының найыралы моон соңгаарда-даа улам чедиишкинниг хөгжүүр дээрзинге бүзүреп боор силер. Бо таварылганы ажыглап алгаш, хоорайга улам ыңайты чечектелиишкинни, а ооң чурттакчыларынга — чаагай чорукту болгаш аас-кежиин күзеп тур мен.

М. С. Горбачев Белградка белек кылдыр ССРЭ-ниң улустуң чурукчузу З. К. Церетелиниң «Москва» деп панно-чуруун хоорайның делегациязынга тывыскан.

• • •

М. С. Горбачев Югославияның Скупщиназының удуртукчулары болгаш парламентиниң эвилеглиг хуралынга чыглып келген ооң ийи палатазының— Эвилел вечезиниң болгаш республикалар база крайлар вечезиниң делегаттары-биле ужурашкан.

Залга ЮСФР-ниң Президиумунуң Даргазы Л. Мойсов, ЮКЭ ТК-ның Президиумунуң Даргазы Б. Крунич болгаш өске-даа югослав удуртукчулар турган.

Югославияның Социалистиг Федеративтиг Республиказының Эвилел вечезиниң болгаш Республикалар база крайлар вечезиниң каттышкан хуралын ЮСФР-ниң Скупщиназының Даргазы М. Рожич ажыткан.

М. С. Горбачев чыылганнарга чүве чугаалаан.

Ооң чугаазын адыш часкаашкыны үдеп турган.

М. С. Горбачевка ЮСФР-ниң Скупщиназының тураскаал медалын тывыскан.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары ЮСФР-ниң Скупщиназынга белек кылдыр РСФСР-ниң улустуң чурукчузу М. И. Самсоновтуң чураалы «Белградты хостааны» деп чурукту дамчыдып берген.

• • •

М. С. Горбачевтуң Сербияның Социалистиг Республиказының удуртулгазы-биле ужуражыышкыны болган. Аңаа республиканың Президиумунуң Даргазы П. Грачанин, Сербияның Коммунистер эвилелиниң ТК-зының Даргазы С. Милошевич киришкен.

Республиканың Президиуму болгаш Сербияның КЭ ТК-зы СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарының аалдары кылдыр дүштеки шайлалга тургускан.

ЛЮБЛЯНА, март 16. (СЭТА-ның корр.). Бөгүн М. С. Горбачев Югославияның Любляна хоорайынга чеде берген. Аэродромга совет удуртукчуну болгаш ооң кадайын Словенияның Социалистиг Республиказының Президиумунуң Даргазы Франце Попит, Словенияның Коммунистер эвилелиниң ТК-ның Даргазы Милан Кучан кадайлары-биле база албанның өске-даа кижилери уткуп алган.

• • •

Ол-ла хүн М. С. Горбачев Белград хоорайның бурунгу черлеринге селгүүстеп чораан. Совет удуртукчуга ужуражыры-биле хоорайның муң-муң чурттакчылары кудумчуларга үнүп келген. Аңаа олар адыш часкаашкыны-биле байыр чедирип, «Совет Эвилели делгерезин!», «Лениниң партиязы делгерезин!», «Эде тургустуушкун—ол дээрге эки-дир!», «Силер-биле ужуражыышкынарны кезээде сактып чоруур бис, эш Горбачев!» деп бөрээлдерин салып турганнар.

М. С. Горбачев белградчыларга москвачылардан болгаш бүгү совет улустан байыр чедирген. Ийи чурттуң найыралы, кады ажылдажылгазы эки түңнелдерни берип, кижилерниң үндезин эрге-ажыктарынга дүгжүп турар дээрзин М. С. Горбачев оларның-биле беседазынга демдеглеп турган. Найыралды хөгжүдеринге, хөй талалыг харылзааларны калбартырынга Совет Эвилелиниң болгаш Югославияның улустарының улуг чүткүлдүг боор турары кончуг эки боор турар.

• • •

Хүннүң ийиги партында Чиңгине секретарь Земун-Поле кукуруза институдунга чораан. Эртемденнер, специалистер-биле ол ужурашкан болгаш кукуруза гибридтерин чогаадып тургузар база тарып өстүрер талазы-биле кылдынып турар шинчилел ажылдары-биле таныжкан.

А. БЕЛИКОВ,
А. КОНДРАШОВ,
Г. ШИШКИН.

ШЫНАРЛЫГ ҮРЕЗИН— ДҮЖҮТТҮҢ МАГАДЫЛАЛЫ

Бедик дүжүттү өстүрериниң бир кол магадылалы I база II сорттуг үрезиннерни белеткеп алгаш чажары болур. Сөөлгү чылдарда республиканың тарылга шөлдеринге кызыл-тастың «Саратовская 29», «Мироновская», «Сельма», арбайның «Донецкий 8», «Красноуфимский-95» дээш өске-даа хынаттынган үрезиннерни чажып тарып турар. Ниитизи-биле тарааның болгаш мал чеми культураларының 60 ажыг сорт үрезиннерин бистиң республикада районнуткан.

Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга эки шынарлыг үрезиннер бисте бар. Олардан бедик дүжүттү алырда, агротехниканың бүгү негелделерин ажыглап ажылдаары чугула. Республиканың тараажылаларының көрээже шилчип ажылдың төнчү түңнели дээш дүжүттү алырда, агротехниканы сагыырынче албадапкан. Үрезинни белеткеп, шыгжап, чажар шынарынга чедир арыглап алырынче улуг кичээнгейни тараажылар салып, ол ажылды эки шынарлыг чорудуп турар. Чазын аңдарган тараа шөлдеринге чажар үрезинниң четчир хемчээлдиг курлавыры амгы үеде республиканың тараажыларында бар. Үрезин белеткели эрткен чылга деңнээрге, эки шынарлыг, дүрген чоруп турар. Районнарда үрезин инспекцияларының медээзин ёзугаар алырга, курлавырда бар үрезинниң 31094 тоннаазын чажар шынарынга чедирген. Ол дээрге 1987 чылга деңнээрге, 16 хуу хөй. Бо чылдың февраль 1-де медээ ёзугаар алырга, Уралдың, Чөөн Сибирьниң, Барыын Сибирьниң автономнуг республикаларының, крайларының база областарының аразынга курлавырда бар үрезинниң шынарын экижидер талазы-биле Тыва бирги черде болган. Сөөлгү ийи он чыл дургузунда бистиң республикада үрезин талазы-биле эң дээре көргүзүг ол болуп турар. Тараа культураларының бирги болгаш ийиги класстыг үрезиннериниң курлавыры бисте көвүдээн. Шак ындыг шынарлыг үрезин эрткен чылын 39 хуу турган болза, бо чылын 59 хуу четкен.

Кандыг үрезинни белеткеп алыр-дыр сен, ындыг дүжүттү алыр сен деп, тараажыга сагындырыг ол. Тараа арыглаар кандыг-даа нарын машиналар эки-ле арыглап шыдавас үрезиннер база турар. Бо чылын ындыг үрезинниң курлавыры эрткен чылдаазындан үш катап эвээжээн, азы чүгле 1688 тонна бар. Ону ажыл-агыйлар чажар шынарынга чедир арыглаан үрезин-биле күрүне фондузундан орнап алыр ужурлуг. Бо айтырыгны совхозтарның агрономнары дүргедедир болза эки.

Шынарлыг үрезиннерни белеткеп алырынче «Тиилелге», «Көк-Тей», «Суглак», «Саян» совхозтарның агрономнары чогуур кичээнгейни салып турар. Оон түңнелинде бистиң адааныг бо ажыл-агыйлар 1987 чылдың ноябрь айда-ла бо чылдың часкы тарылгазынга эргежок чугула үрезинни аштап арыглааш, ону бирги, ийиги класстыг кылдыр белеткеп, уруп алганнар. Ынчангаш олар үрезин белеткээр талазы-биле республикада мурнакчылар болуп турар.

Кызыл, Бии-Хем, Чөөн-Хемчик районнарның совхозтары эң хөй үрезин курлавырлыг, оон 96—99 хуузу чажарынга белен. Ниитизи-биле бисте 18 совхоз чажарынга белен, эки шынарлыг үрезинни бо хүннерде курлавырлап алган болуп турар. Оларга Бии-Хемден «Кызыл тараачын», «Хадын», Улуг-Хем районда «Күш-ажылдың хостуу», «Улуг-Хая», Чөөн-Хемчикте «Искра», «Тыва» совхозтар болгаш өскелер-даа хамааржыр.

Амгы үеде «Өөк», «Ак-Тург», «Найырал», «Чыраа-Бажы», С. Тока аттыг база «Хемдергей» совхозтар, «Сосновское» дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйы тараа культураларының үрезинин белеткээрин доозуп турар. Үрезинни аңгы-аңгы болурга, тарылга шөлүнүң хөрзүнүнүң составы демей, ол шык дүжери база чаңгыс аай девискээрлиг ажыл-агыйлар аңгы-аңгы дүжүттү ап турар. Чижээ, «Тиилелге» биле ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтарны ап көрээли. Боларның хову-шөлдеринде ылгал чок. Ынчалза-даа Курчерниң тараажылары межегейжилерге бодаарга дүжүттү хөйнү алган. А оларның кайызы-даа агротехниканың дүрүмнерин демей сагып, тараан. Ылгал—үрезинниң шынары. ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхоз ийиги класстың база эргижирээш, биологтуг шынары кошкак үрезинни чашкан.

Бо чылын бистиң республиканың совхозтары долу боторугла-чарылгаже шилчээн. Хөй дүжүттү алыр болза, хөй-ле орулга кирер. Ындыг болганда, эки шынарлыг үрезинни белеткеп алыр ужурлуг.

Ам чылын берген, үрезинни белеткээринге дыка таарымчалыг. Ону арыглаар, аштаар болгаш хораннаар кижилерни өөредир херек. Бо ажылга оваарымчалыг болуру чугула. Мурнунда чылдарда үрезин хораннаар улусту ажыл-агыйлар шилип албайн, эмчиге шинчиттирбейн турган таварылгалар тургулаан. Оон аңгыда үрезин хоранын четчелээр, техниканы база хынаар херек.

Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, үрезин белеткээринге бичиидаа үүрмек болгаш ийиги чергениң айтырыы турбас ужурлуг. Ёзулуг тараажы эки үрезинни белеткеп ап шыдаар.

Николай ВАНЬКОВ,
Журналист.

ТАРЫЛГАГА БЕЛЕТКЕЛ

Часкы хову ажылдарының эгелээринге чедир санныг хонуктар арткан. Аңаа киржир техника септелгези «Сут-Хөл» совхозта хайнныышкыннныг чоруп турар. Бо хүннерде ында янзы-бүрү маркалыг он чеди андазынны, сес сеялканы, 85 иллирни септеп селээш, белениниң шугумунда чыскаай тургускан.

Кожуг машиналарын хову бригадаларынга аппарып чедирери-биле ам белеткеп турар. Бо ажылды механик Кастаар-оол Ондар удуртуп турар. Баштайгы техниканы Кара-Чыраа, Бора-Тайга салбырларының хову-шөлдеринге барып чедирер.

• • •

Чөөн-Хемчик районда «Чыраа-Бажы» совхозка бо чылдың часкы тарылгазынга 865 тонна тараа культураларының үрезини херек. Амгы үеде оон 662 тоннаны чажарының шынарынга чедир арыглааш уруп алган. Чооккуу үеде кызыл-тастың 80 тонна үрезинин арыглаар.

Тараа культураларындан аңгыда картофельдиң 30, база чаңгыс чылдыг сигенниң четчир санныг үрезини складта белен. Ол ышкаш 5 тонна чомак-тараа үрезинин сөөртүп эккеп алган. Ам тарымал тоорук тун 5 тонна үрезини негеттинип турар.

Бо совхозтуң складында ажыглап чок чыглып чыдар чаңгыс чылдың 8 тонна ажыг үрезини чыл-чылы-биле чыглып чыдар. Ону ачыр ажыл-агыйларга дыңнадып, садып саарар болза эки. Бо бүгүнү совхоз директору Макар Донгак биле кол агроном Даш-оол Куулар олар өөренип көрүп, дарый хемчег алыры негеттинип келбээн ирги бе?

Бот-орулга-чарылга үезинде ажыглаттынмас курлавыр турбас ужурлуг.

Арагачы ДОНГАК.
Чадаана хоорай.

• • •

Хүннер эрткен тудум часкы хову ажылдары чоокшулап орар. Ынчангаш Улуг-Хем районда «Ак-Тург» совхозтуң механизаторлары часкы хову ажылдарынга белеткелди дүргедеткен. Бо ажылда бир чугула чүүл кожуг машиналарының эки шынарлыг кылдыр септеп алыры. Ол ажылды хоочун механизаторлар Байлаков Дорта биле Бека Бүрүн-оол чорудуп турар. Кожуг машиналарының үрелиишкин чок ажылдаарындан часкы хову ажылдарының темпизи, үрезин чаштырылгазының шынары хамааржыр. 22 сеялканы, 20 культиваторну механизаторлар септээн. Амгы үеде «БИГ-3» маркалыг илиирлерниң септелгезин эгелээн.

Часкы хову ажылдарынга кожуг машиналарының шынарлыг септелгези СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга боттарының күш ажылчы белээ болур деп механизаторлар санап турар.

Янчап БҮРБҮ,
Чолаачы.

СЕМИНАР-ЧӨВҮЛЕЛ ХУРАЛ

СЭКП хоорkомунуң, райкомнарының база «Тыва дагдүгү», «Тыва кобальт» комбинаттарның парткомнарының чанында парткомиссияларның даргаларының семинар-чөвүлел хуралы чоокта чаа болуп эрткен.

СЭКП обкомунуң чанында партийжи контроль комиссиязының даргазы Г. А. Заркевич парткомиссияларның эрткен чылда кылып чорудкан ажылын сайгарып чугаалааш, бо чылдың сорулгаларынга доктаап, коммунистиң арыг адын бедик тудары-биле хүрээлелге арагачылар, партияның болгаш күрүнениң сагылгачурумунуң үрекчилери, күш-ажылчы эвес орулгалар алыксаар кижилер турбазы дээш демиселди улам күштелдирерин онзалап айыткан.

СЭКП обкомунуң партийжи организастыг ажылдар килдизиниң эргелекчизи В. М. Евтешин семинар-чөвүлел хуралдың ажылынга киржип, илеткел дыңнадыг кылган. Партийжи учет болгаш статистика секторунуң эргелекчизи Л. А. Ларионова, партийжи контроль комиссиязының инструктору Х. Б. Саган-оол олар документациялар-биле ажыл талазы-биле методиктиг сүмелерни берген.

СЭКП обкомунуң чанында партийжи контроль комиссиязының кежигүнү С. К. Бүянды, СЭКП Тес-Хем, Өвүр райкомнарының чанында парткомиссияларның даргалары М. М. Майдыр, М. Д. Монгуш болгаш өскелер-даа дуржулга, санал-онал солчуп, чүве чугаалааннар.

1988 чыл. Март

> СОЦИАЛИСТИГ ЧАРЫШ СИСТЕМАЗЫН ШЫНАРНЫҢ, КУРЛАВЫРЛАР КАМНАЛГАЗЫНЫҢ, КЕРЭЭ ЁЗУГААР ХАНДЫРЫЛГАНЫ ЫЯАП КҮҮСЕДИРИНИҢ КӨРГҮЗҮГЛЕРИНЧЕ ЭДЕ УГЛААР ҮЕ КЕЛГЕН. *М. С. ГОРБАЧЕВ*

КЕРЭЭ ЁЗУГААР ЧЕДИР БЕРБЭЭН

Республиканың үлетпүрү чылдың ийи айында

Үлетпүр бүдүрүлгелериниң бо чылдың ийи айының дургузунда арыг орулгазы (оларның боттарының садып үндүргенин ёзугаар) 2,8 млн. рубль түңнүг ниикпе, планнаттынганындан 24,4 хуу хөй болган. Бо чылдың ийи айында, эрткен чылдың ол үези-биле деңнээрге, үлетпүр продукциязын 8 хуу хөйнү бүдүрген.

Ынчалзажок бот-орулга-чарылганың болгаш үндезин экономиктиг реформаның кол негелделериниң бирээзи болза, керээлер ёзугаар продукция бээриниң хүлээлгелери болур. Бо талазы-биле алыр болза, республиканың үлетпүрү планныг даалгазын күүсетпээн. Хереглекчилерге 277 муң рубль түңнүг эвээ-бүрү продукцияны чедир бербээн. Үлетпүр бүдүрүлгелериниң 21 хуузу керээлиг хүлээлгелерин күүсетпээн. Оларның санында «Тудуг кезектери» комбинат, Сарыг-Септиң райүлетпүр комбинады, Кызылдың эът комбинады, Туранның ыяш белеткээр пунктузу, Кызылдың хлеб комбинады, тараа хүлээп алыр бүдүрүлгези, «Тыва суг тудуг» трестиниң ДБК заводу бар. Керээлиг хүлээлгелерни күүсетпээниниң чылдагааны болза, продукция бүдүрериниң кол көргүзүглериниң даалгаларын боттандырбааны болуп турар. Чижээ, Кызылдың хлеб комбинады кондитер болгаш хлеб-булочка кылыгларының планныг даалгаларын чедирбээн, тараа хүлээп алыр бүдүрүлгеге — далган бүдүрерин, Туранның ыяш белеткээр пунктузу — дилиг материалдарының болгаш чазанылга кылыгларының, Кызылдың эът комбинады—колбаса кылыгларының чедирбээн.

Эрткен чылдыңга бодаарга, бүдүрүүшкүн хемчээлин 12 бүдүрүлге кудулаткан. Оларның санында Чадааннның болгаш Сарыг-Септиң райүлетпүр комбинаттары, Кызыл-Мажалыктың эът комбинады, Туранның ыяш белеткээр пунктузу кирип турар.

Чылдың баштайгы ийи айында чоннуң хереглел бараан-нарын 9,3 млн. рубль түңге бүдүрген, планныг даалга 101,1 хуу күүсеттинген. Эрткен чылдыңга деңнээрге оларны бүдүрери 10,3 хуу кевүдээн. Ынчалзажок 16 бүдүрүлге чоннуң хереглел бараан-нарын бүдүрериниң даалгаларын күүсетпээн: 248 муң рубльдиң продукциязын, ооң иштинде Кызылдың эът комбинады — 92 муң рубльге, «Тудуг кезектери» комбинат — 35 муң, Кызылдың сүт заводу — 18 муң, Чадааннның сарыг заводу —9 муң рубльге чоннуң хереглел бараан-нарын чедир бербээн.

Республиканың үлетпүрү хөмүр-даш казып тыварының, даг-дүгү, электри болгаш чылыг энергиязы, түүйбү, чугай, эптээр демир-бетон, эжик блоктары, кидис идик, даараныгла кылыгларын болгаш өске-даа чамдык продукцияны бүдүрериниң планныг даалгаларын ажыр күүсеткен. Ынчалзажок соңга блоктары, хөм идик, колбаса кылыглары, даштыкы трикотаж хеп аймаа, далган, чөлең сүт продукциязы, мебель бүдүрериниң планныг даалгалары күүсеттинмээн.

Бо чылдың эгезинден долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче шилчиткен 24 үлетпүр бүдүрүлгелери арыг орулга болгаш керээлиг хүлээлгелер талазы-биле планнарын ниитизи-биле үлетпүрге бодаарга бедик хемчээлдиг боттандырган. Керээлиг хүлээлгелериниң күүселдези 99,1 хуу, орулга планы 146,6 хуу күүсеттинген. Долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче шилчиткен бүдүрүлгелерден «Тудуг кезектери» комбинат, Сарыг-Септиң райүлетпүр комбинады, автосепелге заводу, Кызылдың эът комбинады, Туранның ыяш белеткээр пунктузу керээлиг хүлээлгелерин күүсетпээн.

Үндезин реформаның болгаш бот-орулга-чарылганың, бот-акшаланыышкынның негелделерин ёзугаар бүдүрүлгелер чүгле орулга алырынче эвес, а харын керээлиг хүлээлгелерин күүседири дээш кызыдар ужурлуг. Чүгле бо ийи негелде кайызы-даа күүсеттинип турар таварылгада бүдүрүлгениң ажыл-чорудулгазын чедиишкинниг деп санаар. Бистиң бүдүрүлгевистиң дыка хөйү, ажыл-чорудулгазын сайгарып көөрге, орулга алырынче сагыш салыр, керээлиг хүлээлгелер күүселдезин ийиги черге кылдыр санаар чүткүл илереп турар. Ынчангаш бот-орулга-чарылганың болгаш бот-акшаланыышкынның негелделери-биле ажылдаар дээш бүдүрүлгелерниң удуртулгалары керээлиг хүлээлгелерниң күүселдезинче чогуур кичээнгейни угландырар ужурлуг.

Допчулалды республиканың Статистика эргелелиниң специалистери белеткээн.

САГЫЛГА-ЧУРУМ ЭКИЖЭЭНИНДЕН...

Сес саанчы хүндүлүг аттың эдилекчизи

Таңды районда «Сосновское» дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйының сүт-бараан фермазын Бүгү-эвилелдиң социалистиг чарыжынга киришкеш, бедик көргүзүглерни чедип ап, 1987 чылдың планныг онаалдаларын чедиишкинниг күүсеткени дээш, ССРЭ-ниң Агроүлетпүр күрүне комитединиң болгаш агроүлетпүр комплекизиниң ажылдакчыларының профэвилел Төп Комитединиң мурнундан хүндүлел вымпел база акша шаңналы-биле шаңнаан дээн дыңнадыг коллективтиң кежигүннериниң күш-ажылчы тура-соруун улам көдүрген. Ферманың саанчыларының арзында 8 кижи 1 инектен 3000 килограмм ажыр сүттү сааганы, 3 муңчулар деп хүндүлүг аттың эдилекчилери болганнар. Оларның арзындан Минчеймаа Кыргыс, Ольга Доңгурак Бүгү-эвилел социалистиг чарыжының тиилекчилери болган. Минчеймаа Наксыловна 1 инектен 3320 килограмм сүттү саап алган. Аныяк саанчы Ольга Доңгурактың ол көргүзүү 3234. Ферманың саанчылары ниитизи-биле 1987 чылда ортумаа-биле 1 инектен 2924 килограмм сүттү бүдүргеннер. Ол дээрге республикада эң-не бедик көргүзүг. Саанчылар Сартай Оюн, Намзармаа Доңгак, Кара-кыс Мөмбей-оол база бедик көргүзүглерни чедип алган.

Коллективтиң бедик көргүзүглерни чедип алганының, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн өстүргениниң алыс дөзү чүдел? Хамыктың мурнунда күш-ажылдың болгаш ниитиниң корум-чурумунуң сөөлгү чылдарда быжыкканы деп, ферманың зоотехниги, ында профэвилел комитединиң даргазы Раиса Тимеева санап турар.

Арага ижер чорукка удур, корум-чурумну быжыглаар дээш республикада калбарган хемчеглер чогуур түңнелдерни берип эгелей берген, ооң-биле кады кижилерниң ажылынга харыысалгазы шыңгыыраан, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү бедээнин бистиң ферманың чижээнден көрүп болур —деп, Раиса Павловна чугаалады. Арагалаар чорук, ооң уламы-биле ажыл шагы үзер, күш-ажылдың чурумун үрээр чоруктар хөй турган, амгы үеде ажылга хамаанчок, бажыңынга безин арага ижери коллективте читкен деп, ол санап турар.

Күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаарындан аңгыда, ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидер, инек бүрүзүнден продукция алырын көвүдедир талазы-биле хемчеглерни алган. Материал-техниктиг базаны, инектерниң уксаазын, мал чеминге хандырылганы ап көөр болза, бөгүнгү ышкаш бедик көргүзүглерни чедип ап болурунуң аргазы мурнунда-ла турган деп, саанчылар билген. Ажылдың алыс түңнели дээш, ээзэш чарыгдалдарны үндүрүп турган, хөй продукцияны алыр сонуургал саанчыларга, кадарчыларга чок турган. Бүдүрген продукцияның чүгле хемчээли дээш шалыңны төлеп бээр, ооң шынары, пландан ажыр бүдүрген продукция, чарыгдалдарны ээзэжеткени дээш немелде төлевир көрдүнмээн турган. Ол негелделерни тургусканның соонда, эң ылаңгыя мал чеминиң камналгазы көвүдээн. Аңаа бадыткал кылдыр дараазында чижек. Эрткен чылдың февраль айда бызаа азыраакчылары 1 хонукта ортумаа-биле 500 грамм немелде деңзини алганнар. А бо чылдың ол-ла үезинде 840 граммны алган. А мал чеминиң чарыгдалы, эрткен чылга деңнээрге, ээзэн ээзээжээн. Немелде деңзини бызаа азыраакчылары малдың азыралдазын экижиткеш, чемгерилгезин таарыштырган чедип алган. Бүгү-эвилелдиң социалистиг чарыжының тиилекчизи Екатерина Емельяновна Евдокимова эң хөй немелде деңзини азыраан бызааларындан албышаан. Каш чыл улаштыр аңаа деңнежир бызаа азыраакчызы чок.

Саанчылар, кадарчылар, бызаа азыраакчыларының арзында социалистиг чарыш күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң бир бирази боол артпышаан. Бедик күш-ажылчы көргүзүглери дээш материалдыг шаңналды ажыл төлевиринге немелде кылдыр кижилер ап турар апарган чүве-дээ тележэде, социалистиг чарыштың тиилекчилеринге моральдыг идиг бериишкининге кичээнгейни профэвилел комитеди угландырган. Социалистиг чарыштың түңнелдерин ай, квартал санында ой-шаанда үндүрүп, тиилекчилериниң көргүзүглерин, аттарын коллективке дыңнадып турар. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, социалистиг чарыштың ажык-чарлыг чоруун күштелдирген.

Саанчыларның, кадарчыларның ажылдаарынга болгаш дыштанырынга таарымчалыг байдалды тургузуп турар. Чижээлээрге, фермада саанчылар бажыңының тудуун доозарының кырында келген. Аңаа столовая, чунар душ, магазин, кызыл-булуң турар. Ону ажыглалга кииритерге, кижилерниң ажылдаар, дыштаныр байдалы улам экижиир. Хостанган шалдерге хеп чуур черни, санитар пунктузун тургузар.

Ферманың коллективиниң мурнунда туруп турар сорулга бир инектен саар сүттү 3000 килограммга чоокшуладыры. Аңаа социалистиг чарыш, ооң ажык-чарлыг чоруу дузалаары чугаажок.

Шаңгыр-оол СУВАҢ.

—ҮШ МУҢЧУЛАР—

ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтуң Алаак-II фермазының коллективи чыл санында-ла сүт саарын көвүдедип келген. Ында чылда бир инектен 3 000 литр сүт сааган саанчылар көвүдеп турар.

ЧУРУКТА: үш муңчу саанчыларның район клувунуң кежигүннери (солагай талазындан) О. С. Моңгуш, В. Т. Ахаева, Г. Ч. Куулар, Е. П. Таль. А. А. Тюлюш.

А. ЗАЙЦЕВТИҢ фотозу.

ШЫНАР БАГАЙДА

Ажылчынга сөс

Бүгү назынымда кылган ажылым бо: он алды хардан эгелеп чазаныкчылап келдим. Ам дөртен сес харлыг мен. Бо үениң дургузунда төрүттүнген черим Каа-Хем районга, Тес-Хемниң Шуурмакка чазаныкчыладым. Шериге безин чазаныкчылап турган мен. Чеди чыл бурунгаар Таңды районуң чазанылга цегинге ажылдай бердим.

Ону ам-на харын цех деп адаар, а ынчан мастерская хевирлиг бичии өрээл турган. Аңаа ийи хаарылга, өрүмнээр бичии станок (ол безин орта ажылдавас), эргижирээн верстак турган.

Ындыг черге ажылдай бердим. А районуң девискээринде магазиннер саны немежип, оларны алгыдып турар апарган. А оларның соңгаларының рамаларын кылыр, баартыктарын чазаар, эжиктерин солуур ажыл эндерлип-ле орар. Ындыг бичии мастерская аттыг чүвеге чаңгыс кижи кылып күш четпес, а ийиги чазаныкчы алыр дээрге, штат көрдүнмээн. Ынчангаш, чамдыкта район даргазының ажылы тудуг черлеринге барып эжик-хаалга кылдыртырынга, соңга шили кестиреринге өйлежи бээр.

Ынчаар ажылдаар болза, хоржок деп бодап алдым. Мастерскаяны улгаттырар, чазаныр станоктар херек. А ону кайыын алырыл? Райпо оларны садар акша тып-даа алза, херекселдер тывылбас.

Бир-ле катап Межегей суурга магазин рамазы септээн соонда дуу болуп ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтуң девискээринче кире берген мен. Магазин рамазы кылыр хөнзиг ыяш айтырып, совхозтуң ажыл-агый эргелекчизи-биле ужуражырым ол. Канчангаш көөрүмге, ыяш кезер станок дадаара берген тур.

— Бо чүгүле эттиң мында чоп чыдары ол, ажыглавайн тур силер бе? —деп, эргелекчиден айтырдым.

— Аа хупура! — дээш, ол холун чайды. — Бо черни ээлээнден бээр чээрби алды чылдың мүүрүн көрүп чыдар демир-дир бо. Ажыы-даа чок, бок болу берген турар чүве болбазыкпе. Харын мону моон үндүре бээр кижи турар болза, девискээр богу аштаан дээш черед-даа тургузуп бээр ийик мен.

Актыг шын-биле холушкан ол оюн-баштак чугааны «хаайымга кертип» алган мен. Ол чыдар «демир» дугайында райпо баштаар черинге кээп чугаалап, ону «бут кырынга тургузуп» шыдаарымны бадыткаан мен. Баштай чөртчүп турган даргаларым сөөлүнде дужүп берген. Ук совхозтуң удуртулгазы-биле чугаалашкаш, ол «боктуг» мээң мастерскаяам чанынга дүжүрүп каан.

Оон-на бурунгаар базым эгелээн. Ыяш үттээр ол станокту «диргизиптеримге» чазыр черимни алгыткаш, цех деп адаан. Өрүмнээр, харыылгалаар станоктар база садып эккеп берген. Ыяш дилдирер херексел база коступ келген. Ооң-биле чергелештир ажыл база улгаткан. Магазинниң эжиктеринден эгелээш, соңга форточкаларынга чедир кылыр апарган мен. Чаа бажың тудуп доосканда, ооң плинтустарын, шала манзаларын, вагонкаларны кылыры база мээң онаашкан.

Мээң бо ажылым бүдүрүлгеге ажыктыын көргүзе берген. Шынап-ла райпо бо бадүүн чүүлдер суранып, улуг өртек-биле садып албас, бодунуң чазаныкчызынга кылдыртып алыр апарган. Ол камналгалыг-даа. Ылаңгыя бот-акшаланыышкын үезинде ындыг ажылчынныг болурга кайы-даа черге ажыктыг хире чорду.

Ниитизи-биле чүнү чугаалап тур сен, чогум амгы бо үеде тодаргай чүнү кылып тур сен деп чамдык кижилер айтырар чадавас. Чижээ, эрткен февраль айда бузук рама септедим, ном магазининге ном салыр полка кылдым, райпонуң хүндүлел самбыразын чазап бердим, үш-дөрт хире магазинге салыр үрмек херекселдер кылдым, элээн каш соңга рамазы чазаан — бо-ла.

Марттың бо хүннеринде школа класстарынга азып турары ышкаш самбыра кылыр даалга берген. Ону контората ажыглаар чүве дир. Бот-орулга-чарылга болгаш бот-акшаланыышкынче шилчип турар үеде экономиктиг өөредилгени күштелдирер, ынчангаш, пропагандистер аңаа чуруп тургаш тайылбыр кылыр. Ол ышкаш көргүзүг агитациязының самбыраларын база кылдым, чамдык магазиннерге чечек олуртур хааржактар кылдым.

Шак мынчаар ажылдап тургаш, райпонуң бодунуң негелделерин элээн хандырып, бодумнуң билиим, күжүм шаа-биле элээн ажылдарны кылып болур мен. Ынчалза-даа бирле шаптыктап турар чүүл бар. Ол дээрге шынар айтырыы.

Райпога кээп турар мебельдерниң шынары-биле холбашкан чеме чүве ол. Районнуң чурттакчы чонунуң амыдыралы доктаамал экижип турар болгай, ооң түңнелинде бараанга негелдези улам өзүп кел чыдар. Ынчангаш таңдыжылар бистиң чуртувуска-даа, даштыкыга-даа кылган мебель аймаан районуң садыг кииридиинге чагып, келгенин садып ап турар.

Чамдык кээп турар мебель аймааның шынары багай боор-дур. Шкафтарның эжиктери-даа таарышпас болур, манзалары-даа сынык боор, шуңчук, шоочазын-даа соора кадап каар... Ындыг четпес азы соора кылдынган мебельди садып алыкчылар алыр эвес, азы өртээн чиигедирин негээр. Ынчан ук мебель туруп бээр. Эрткен чылын райпонуң складтарынга элээн каш муң акшаның ындыг мебели «өлүг капитал» боор чыдып берген. Мен бодумнуң кол кылыр ажылымны шыпкарып кааш-ла, ону септеп, чамдык сынык черлерин шуут солуп-даа түдүм. Ынчалдыр ук мебельди арыдыр саткан бис. Оларның чамдыктарын бодунуң долу өртээ-биле саткан, өскелерин 10—20 хуу чиигеткен-даа. А кол-ла чүве «өлүг» чыткан мебель чоннуң херекселинче шилчий бергени өөрүнчүг.

Амгы үеде Межегейде мебель магазининде шил эжиктери чок алды шкаф бар. Эжик чок шкафты кым алыр дээр сен, база туруп берген. Ону кылыптарын манап турар садып алыкчылар бар дээрзин садыгжы мээң чугаалап, далаштырып тур. Ол-ла шкафтарның чамдыктарының антресольдарында чамдык үттерин фабрикага-ла шын эвес үттеп каан болган, ону база катап үттээр, эргилеринче шаанчак суккаш бүдүүр апаар.

Чамдык шынар чок кылдынган мындыг кылыглар мээң кол ажылымга шаптык болуп турар-дыр. Чогум мээң чедириг болбайн турар, ол үрелген мебельди септеп кылганы дээш райпо черед тургузуп төлеп турар. А бүдүрүлгениң эрге-ажыын бодаар болза, ол база-ла райпога карылга болуп турар.

Ниитизи-биле алырга, бистиң райповуста мындыг айтырыглар бар-даа болза, чазаныр цехтиң бары ажыктыг болуп турар. Ону бо ажылдап келген чылдарымда билдим. Ынчангаш ындыг цехтиг болза, кандыг-даа бүдүрүлгеге, организацияга чүгле ажыктыг бээр дээрзин база катап демдеглекседим.

Кирилл РАДОСТЕВ.
Чазаныкчы.

ХАЙЫРААН СҮТ

Заводта «камналга»

Сүт болза кайы-даа улуста аажок хүндүлүг, ону ёзулуг-ла эм чем деп санап турары таварылга эвес. Ынчалза-даа ону камнавайн турар бис. Ооң бадыткалы кайдал! Кызылдың сүт заводунда. Аңаа, бо бүдүрүлгеге, Каа-Хем, Таңды, Кызыл, Бии-Хем районнарның ажыл-агыйларындан хүнүң-не 50—52 хире автомашиналар сүттү эккеп дужаап турарлар.

Сүт заводу Магистральная кудумчузунда даш херим иштинде турар. Ооң даштыкы хевири эки, көрүштүг. Кирер үнүг эжии база чараш, ону электри күжү-биле ажыдып, хаап турар. Эки-дир. Ол-ла бүгү чүүлдү кюжи көргеш, ооң иштинде — херим иштинде бүдүрүлгеде база ындыг ирги бе деп бодаар. Чок, сыр өске. Херим иштинче кире бергеш, ажыл-агыйжы эвес, күрүнениң өнчүзүнге кам-хайыра чок чорукту кюжи дораан-на эскерер чорду. Чуу ол! Төктүп, чайлып турар ак сүттү — саанчыларның кызып тургаш сааган сүдүн — көрүп каар сен. Ону хүлээдир бажыңының эжик аксында амданныг чаагай чем овааландыр төктүп, доңа берген чыдар. Ону көөрге, чамдыкта харын бедик даглар баштарында кыжын-чайын эривес меңгилер-даа сагышка кирер. Канчап ол төктүп турарыл! Сүт эккелген автомашина цистерналарының ажык аастарындан ол төктүп турар. Бежен машинадан төгүлген сүт чылызачылыза кайы хире болурул! Бедүүнү-биле бодап көөрге, хүнде черле 20 литр даа ажа бээр боор.

Бо ындыктыг чемни камнавайн турарывыстың бир бадыткалы ол. Оон аңгыда, сүттүң шынарын хынаар лаборант кыс бир машинадан на 0,5 литр сүттү шинге кудуп алгаш, сүттүң үзүн хынаан соонда, ону черже төптер. Моон алгаш, көөрге, хүнүңне 20 ажыг литр сүт база черже барып турар ышкажыл.

Заводта сүттү хүлээп ап, сордурар чүгле чаңгыс хоолай тургузуп каан. Ону манаар дээш сүт сөөртүр машиналар хөй үени эрттирип турар, харын чамдыкта 3 шак-даа чеде бээр. Ол үеде өске машиналар аңаа турар, чүгле соокта моторларын ажылдадыр. Мында ажыл-агыйжы эвес ийи чүүл бар, бирээде, сүттү үр тургузарга, ооң үзү цистерналың ханазынга чыгылыр, орта артып каар, ийиде, автомашиналар кывар-чаар материалдарны артыкка чарыгдап турар. Бежен хире машина чеже хирени аңаа-ла хөй черге чарыгдап турарыл! Харааданчыг-дыр.

Бо ак чем ынчалдыр төктүп, хорап турар. А заводта удуртукчулар, специалистер, хөй-нинти организациялары, хамыктың мурнунда улусчу контроль бөлүү база бар-ла болгу дег. Олар үргүлчү камналга дугайында чугаалап-ла турар ыйнаан. Оон аңгыда, Кызылдың сүт заводунда бо үнелиг чемни ындыг янзылыг хүлээп ап турарын ажыл-агыйларның удуртукчулары база билир боор. Бети дээрге ону совхозтардан сүт сөөртүп келген чолаачылар билир, карза-биле көрүп турар ышкажыл. Олар чүге дүвүрээзинин көдүрбезил!

Камналга хензиг-ле чүүлден эгелээр ужурлуг. Эң ылаңгыя ам совхозтар бот-орулга-чарылгаже, бот-акшаланыышкынче киргенде, камналга айтырыы бирги чергениң болур.

Шак бо бүгү чүүлдү Агроүлетпүркүркомнуң ажылдакчылары база өске-даа харыысалгалыг, аңаа хамаарышкан эштер номчуп көрзүн, оон эң-не дээштиг хемчеглерни алыр ирги бе деп бүзүрел-биле ук заводка баргаш, көрген, билген чүүлдеримни бижидим.

Калзан ЧҮЛЬДҮМ.
Мал эмчизи.
Таңды район.

АРА КАГДЫНГАН ТУДУГЛАР: кым буруулугул?

Бистиң комплекстиг бригадавыс беш чылдың планын күүседипкен. Эрткен чылдың түңнели-биле «Тыва тудуг» трестиң бригадаларының арзында чарышка ийиги черни ээлээн. 1988 чылдың ийи айының тудуг-монтаж ажылдарының планын 114 хуу, күш-ажылдың бүдүрүкчүзүн 117 хуу боттандырдывыс.

Коллективтиг керээ-биле ажылдап эгелээнивис соонда, чамдык эжиишкиннер коступ келген. Түүйбү-биле хандырылгада үзүктелиишкин чок апарган. Күш-ажылдың сагылга-чурумунуң хажыдылышкыннары боовбастаан.

Ынчалза-даа ам-даа долу күш-биле ажылдаарын чедип албайн турар бис. Чүге деп айтырыг тургустунуп кээри чугаажок. Борта кым буруулугул? Херек материалдарны үезинде эккелбес, тудугжуларны ынай-бээр өске объектилерже бир черге ажыл төнмээнде-ле чорудар чоруктар хевээр артып турар.

Бистиң бригада спорткомплекс тудуунга шуудап ажылдай бергенивисте, төлевилелди эде кылыр апарганы-биле ара соксаткан. Өскерлиишкиннерни кииргенин соонда база ажылдап эгелей бээривиске, поликлиника тудуунче чорудупкан. Ооң соонда ийи-даа объектини доосхан бис. Аңаа кран тургузуп алырынга хөй үе үнген хиреде ам ап каапкан. Бо база артык чарыгдалдар-дыр. Бистиң чедир тутпаан объективисти өске кым тудар! Боттарывыс тудар апаар бис.

Поликлиника тудуун бо чылдың ноябрь 7-де доозары көрдүнүп турар. Ону бир ай бурунгаар, октябрьда дужаар социалистиг хүлээлге алдынган. Планга немей 186 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын кылырын шиитпирлээн бис. Спорткомплексти ажыглалга кирер сорулга туруп турар. Ол ышкаш бригаданың звенозу 100 олуттуг чунар-бажың тудуун эгелээн.

Тудугларны аныяктарга шефтедип, чунар-бажың тудуун харын-даа чоннуң тудуу деп адап, чарлап турза-даа, өөрүнчүг түңнел көзүлбейн турар. Спорткомплекс тудуунга ажылдаары-биле келген оолдарны мергежилге белеткевээнинден бергедээшкиннерге таваржып, терөй кылаштажы берген. Ажыр үезинде өөредир — нерын айтырыг, ВЛКСМ обкому, хоорkому эки эгелээшкин кылган аттыг болган. Чорутканы комсомолчуларының канчаар ажылдап турарын, чүге чоруй баргазын сонуургаваан-даа. Чунар-бажың тудуунга комсомолчу путёвкалыг дөрт хире оолдар келген. Тудуг ажылын канчаар-гус билбес. Оларның арзында хөгжумчулер безин бар болган. Оларның бирнчези кандыг дээрзин билдиңгир.

Чоннуң тудуу кылыр болза, келген улус чүнү кылырыл, кымнарны кииристирерил, чүү чедишпезил дээрзин баш удур тодарадып алгаш, чер чарлаан болза эки турган. Ажыл-ишче сиңниктепес, ужур эдертип, эгелээшкин деп-ле хоозун шуугааш үндүрер чорукту болдурбас болза эки.

Тудуп эгелээнивис чунар-бажыңны кызылчылар манап турар. Кайызы-даа 39 олуттуг, эштир бассейнниг бедик разрядтыг ийи салбыры турар. Ийи аңгы хевирниң бустамыр чери, массаж кылыр өрээл, 6 кижи кирер хаалгы кабиналыг душтар. Кадыкшыл салбыры база турар. Парикмахерская, буфет, киоск, хеп чуур чер.

Чунар-бажың эки-ле болур. Ынчалза-даа ооң тевээм салып эгелеп турувуста, чанында бажыңның чурттакчылары тудугну соксадырын дилеп кээп турду. Ол бажыңга Тываның сураглыг чогаалчылары чурттап турганын билир бис. Степан Агбанович Сарыг-оол мээн төрелим-даа кижи. Инженер четкилерин киирерде, бажыңның девискээринче элээн кире бээр. Уруглар ойнаар шел чок канчаар бис, тарып алган чечектеривис, ышталырыс хараданчыын дел, чурттакчылар хомудап турар. Чок мындыг айтырыг көдүрүп турда, хол дыңзыг ажылдап эгелээри безин берге. Объектиниң тудар черин черле бодамчалыг шилээн болза эки.

Тудугну тудуп турар чер кызыы. Суургалыг кран тургузар безин чер чок. Та канчаар салып алыр бис. Чаа кранны эптээринге та чеже хире үе үнер. Таарзыр марканың бетону чок болганындан төлевилекчилер-биле дугуруушкаш, өске бетон-биле кудуп эгеледивис. Кышкы үеде хою дуг-бетон белдири ажылдавас болгаш материалдар чедишпейн баар. «Тудуг кезектери» комбинаттан, «Тыва суг тудуг» трестиң демир-бетон кылыглар заводундан оочур хөй болганындан хүнде ийи машина бетон алза алыр-дыр бис. Амгы үеде түүйбүну салып эгелеп болур. Тускай марканың түүйбүзу херек, ол та кажан келир. Чер казарывыска, чанында тудугнуң гаражы төктүп бадып келген. Бажыңның сарайларын, хуу гараждарны база кожүрген.

Амгы үеде ийи ээлчег-биле ажылдап турар бис. Орай ажылдаар ээлчеглерге чырык чедишпейн турар. Провод тывылбас, күштүг прожекторлар тургуспаан. Айтырарга, фонд чок дээр. Мындыг байдалда шынарны экижидери болдунмайн барып болур. Кым брак кылганын журналдарда демдеглел дептеринден тодарадып ап турар бис. Ол кижиден каражаны төледир кылдыр чурумчуттувус.

Шалыңны күш-ажылга киржилгениң коэффициентизин барымдаалап төлеп турар болганда, кижи бүрүзү шынарлыг ажылдаарынга сонуургалдыг. Бригадада мергежилиниң кыын тыва берген дуржулгалыг мурнакчылар ээзээш эвес. Он чылдан өрү стажтыг дашчы Аракчаа Борбак-оол, бызанчылар Эзир-оол Сат, Кошкелиг Кара-Сал, Дмитрий Дываажык болгаш өскелер-даа ниити чедиишкинге төлептиг үлүүн киириштирип турарлар.

Бот-акшаланыышкынче шилчип турарывыс — биске шыңгыы шылгалда. Сорулга— ара кагдынган тудугларның саны ээзэжедир. Кым материалдарны үезинде бербээнин, хожудаашкынга чүү шаптык болганыл дээрзин тодарадып, харыысалганы буруулугларга онаап турар болза, байдал чүгле ынчан экижип болур. Ол-бо объектилерже кайы хамаанчок октаар чорук — тудуг ажылын организастаарында туруп турар четпестерден болуп турары чугаажок. Тудугнуң инженер белеткелиин, хандырылгазын, ажылды механизастаарын чаа деңнелче көдүрери негеттинип турар.

Бүрээ КОШКАР-ООЛ.
«Кызыл үлетпүр тудуг» эргелелинде бригадир.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 66 (13666) | 1988 чылдың март 19, суббота | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 3 көп.

ССРЭ—ЮСФР: кады ажылдажылганың перспективалары

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ Югославияда чоруп турары

ЛЮБЛЯНА. (СЭТА-ның тускай корр.). Улусчу эрге-чагырганың чылдарында Югославияның экономиктиг болгаш эртем-техниктиг депшилгезиниң хемчээли «Искра» каттыжыышкынының чижээнден илдең көстүп турар. ЮСФР-ге М. С. Горбачевтуң чоруп турарының ажыл-ишчи программазының дөрткү хүнү оон бүдүрүлгези-биле таныжары болгаш ажылчыннары база специалистери-биле ужуражышкын кылганы-биле эгелээн. Электриниг фонарьжыгаштардан эгелээш, күчүлүг ЭСМ-ге, лазер болгаш оптика-электронниг техникага чедир — каттыжыышкынның дөртен чыл иштинде хөгжүлдезиниң түңнели ындыг. ССРЭ «Искраның» продукциязының эң улуг садып алыкчызы. Садыглажыышкынны совет бүдүрүлгелер-биле эртем-техниктиг кады ажылдажылга немеп турар.

Каттыжыышкынның 36 муң ажыл-ишчилериниң өмүнээзинден Чиңгине секретарьга каттыжыышкынның чиңгине директору Ф. Шифкович байыр чедирген. Силерниң аян-чорууңар, эш Горбачев, «Искра» биле совет бүдүрүлгелерниң аразында янзы-бүрү талалыг улам ыңай кады ажылдажылгага күчүлүг идиг бээр. Совет Эвилелинге эде тургустунуушкун үезинде үндезин өскерлиишкиннерни чедип алырынче угланган Силерниң харылзаалгалыг ажыл-чорудулгаңар бистиң ажылчыннарывыс улуг чедиишкиннерни күзеп турар.

М. С. Горбачев ажылчыннар болгаш специалистер-биле беседа үезинде ажыл-агый болгаш социал айтырыгларны шиитпирлээриниң ажыктыының, социалистиг бот-эргелелдиң механизминиң ээделиң турарының, совет бүдүрүлгелер-биле харылзааларны хөгжүдериниң айтырыгларын сонуургап көрген.

—«Искра» каттыжыышкынның коллективинде силерниң дузаңар херек эң улуг хемчээлдиг саналдар бар деп, ол чугаалаан. Ол дугайын мен чүге чугаалап турар мен: бистиң чуртувуста амгы үеде ада-чурт машина тудуунуң чаартылгазы чоруп турар. Бисте микроэлектроника чылда-ла 20-24 хуу өзүп турар-даа болза, бис ону хөгжүдеринге сонуургалдыг бис. Чурттуң янзы-бүрү хоорайларынга элээн каш электроника тептерин тургузарын шиитпирлээн бис. Ол утка-биле алырга, биске шуут-ла бүрүнгеэрлээшкинни боттандырып чорудары чугула. Ооң-биле кады эртем талазы-биле ажылдап кылыышкыннар бисте бар, бүдүрүлгени тургузуп ажылдадыры херек. Кысказы-биле чугаалаарга, силерни кады ажылдажылгаа кыйгырынче чалап тур бис.

Совет Эвилели-биле кады ажылдажылганы калбартырынче бис бүгү-ле күжениишкиннеривисти үндүрер бис деп, **Ф. Шифкович** чугаалаан. Бис ам безин совет бүдүрүлгелер-биле үре-түңнелдиг харылзааны тудуп турар бис, ССРЭ-де өөрүңүс-биле үргүлчү ужуражып турар бис. Ынчалза-даа Силер конгуг шын чугаалады дар: ажыл-херекчи харылзааларны калбартыры чугула, чүге дээрге, олар кайызынга-даа ажыктыг, кайы-даа талаңың эрге-ажыктарынга дүгжүп турар.

М. С. Горбачев: Бистиң экономиктиг реформавыстың ужурундан харылзааларның шала үрелгениниң дугайында чугаалап турарыңар, ол харым эки-дир. Ам силер бюрократтыг моондактарны ажып эрткеш, шуут-ла эртем организациялары-биле, бүдүрүлгелер-биле харылзажыр апаар силер.

Каттыжыышкынның хүндүлүг аалчылар номунга бижээни СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары кылган: коллективтиң чедиишкиннеринге бедик үнелээшкинни берген болгаш аңаа бүдүрүлге чедиишкиннерин улам-на көвүдедирин күзээн.

«Искрадан» хоорайже чоруп ора, тол шелдерниң бирээзинге планда көрдүнмээн доктаашкын болган. Аңаа хоорайның муң-муң чурттакчылары чыглып келген болган. Олар Чиңгине секретарьга байыр чедирип, совет улуска оларның эң эки күзээшкиннерин дамчыдарын дилеп, эде тургустунуушкун чүгле Совет Эвилелинге эвес, а бүгү делегейге тайбыңны быжыглаарынга база эки барааң боор турарын чугаалап турганнар.

Кижилер айтырыг салып, югослав удуртукчулар-биле чугаалажыышкынның түңнелдерин сонуургап турган.

М. С. Горбачев: Чугаалажыышкыннар конгуг чогумчалыг болган. Харылзааларывысты улам калбартыр аргалар бисте бар, ол ийи чурттуң кайызының-даа эрге-ажыктарынга таарымчалыг болур. Оон ыңай эң кол чүүл: бистиң кижилеривистиң югослав улусту кайы хире хүндүлээрин билир бис, чаагай сеткил совет кижи бүрүзүнүң чүрээнге каззыда артар. Силерниң бистиң чонувусту кайы хире хүндүлеп көрүп турарыңарны база билир бис. Ынчангаш Совет Эвилелиниң-даа, Югославияның-даа удуртукчулары боттарының улустарының сеткил-хөөнүн барымдаалап көрүп, бүгү талалыг харылзааларны быжыглаар ужурлуг деп санаар мен. Чугаалажыышкыннар үезинде хөй чүүлдерни дугуржуп алган бис. Сөөлгү он чылдарда тургустунуп келген эки чүүлдерни чүгле арттырар эвес, а улам хөгжүдери чугула деп дугурушкан бис.

Любляннага, Словенияга баарынга конгуг өөрүүр мен. Ол черде чурттап турар кижилерниң кызымак ажылдап билирин база билир мен. Силерге эки чүүлдерни чаа-чаа чедиишкиннерни күзедим.

• • •

Ол-ла хүн М. С. Горбачевтуң Словения Социалистиг Республиканың удуртукчулары-биле ужуражышкыны болган. Аңаа Словения СР-ниң Президиумунуң Даргазы Ф. Попит, Словенияның Коммунистер эвилелиниң ТК-зының Даргазы М. Кучан болгаш республиканың өске-даа удуртукчулары киришкен.

Аңаа СЭКП ТК-ның секретары В. А. Медведев, совет албаның өске-даа кижилери киришкен.

Найыралчы байдалга эрткен беседага совет-югослав харылзааларының чамдык айтырыгларын, ооң иштинде Словения-биле экономиктиг, культурлуг кады ажылдажылганы, Словенияның Белоруссия-биле дорт харылзааларын хөгжүдериниң дугайында айтырыгларны чугаалашкан.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарынга алдар кылдыр Словения Социалистиг Республиканың Президиуму, СКЭ ТК-ның Президиуму дүштеки шайлаага тургускан. Ф. Попит биле М. С. Горбачев кыска чугаа солушкан.

Хүннүң ийиги чартыында М. С. Горбачев Дубровник хоорайга чедип келген (Хорватия Социалистиг Республика).

Аэропортка совет удуртукчуну ХСР-ниң Президиумунуң Даргазы А. Маркович кадайы-биле, ХКЭ ТК-ның Президиумунуң Даргазы С. Стойчевич болгаш республиканың өске-даа удуртукчулары уткаан.

М. С. Горбачев хоорайны эргээн, ооң төөгү-архитектуралыг солун черлерин сонуургап көрген.

Кежээ Чиңгине секретарьның республиканың удуртулгазы-биле ужуражыышкыны болган. Аңаа ХСР-ниң Президиумунуң Даргазы А. Маркович, ХКЭ ТК-ның Президиумунуң Даргазы С. Стойчевич, совет таладан — В. А. Медведев, албаның өске-даа кижилери киришкен. Найыралчы байдалга эрткен беседага совет-югослав харылзааларының чамдык айтырыглары, ооң иштинде республикалар, крайлар болгаш хоорайлар аразында, ССРЭ биле ЮСФР-ниң аразында найыралчы харылзаалары, Украина биле Хорватияның аразынга кады ажылдажылганы хөгжүдериниң айтырыгларын чугаалашкан.

Югославияга М. С. Горбачевту ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы И. С. Силаев, ССРЭ-ниң ЮСФР-де элчини В. Ф. Мальцев, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарының дузалакчызы Г. Х. Шахназаров, югослав таладан — ЮКЭ ТК-ның Президиумунуң кежигүнү М. Орландич, ЮСФР-ниң Эвилелг күүсекчи чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы Я. Землярич, ЮСФР-ниң ССРЭ-де элчини М. Вереш, совет база югослав албаның өске-даа кижилери үдеп чоруп турган.

А. БЕЛИКОВ.
В. КУЗНЕЦОВ.
Г. ШИШКИН.

СЭКП ТК-ДА, ССРЭ-НИҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИНДЕ, ВЦСПС-ТЕ БОЛГАШ ВЛКСМ ТК-ДА

1987 чылда ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планын чедиишкинниг күүседирин дээш Бүгү-эвилел социалистиг чарыжының түңнелдерин СЭКП Төп Комитеди, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели, Профессионалдар эвилелиниң Бүгү-эвилел Төп Чөвүлели болгаш ВЛКСМ Төп Комитеди үндүрген.

Чурттуң ажылчы чоннары партияның XXVII съездизиниң болгаш СЭКП ТК-ның дараазындагы Пленумнарының шиитпирлерин күүсетпишаан, ниитилел бүдүрүлгезиниң ажыктыын улам ыңай бедидерин чедип ап турар деп хүлээп алдынган доктаалда демдеглээн. Экономиктиг үндезин реформа чайгылыш чок боттанып келген. Чурттуң үлетпүрү беш чыл планында көрдүнген өзүлде темпизин чедип алган. Машина тудуушкун продукциязын чаартыры дүргедээн, одалга-энергетика болгаш металлургия комплекстериниң ажылы экижээн, эртем-техниктиг депшилгени дүргедедир талазы-биле хөй-хөй хемчеглерни боттандырган. Агроүлетпүр комплекизинде продукция бүдүрери өскен, кадээ ажыл-агый, ылаңгыя мал ажыл-агыйы турум хөгжүп турар апарган. Продукция бүдүрериниң немей өзүлдезин материалдыг адырда ажылдап турар кижилерниң санын өстүрбейн чедип алыры, хөй-хөй чылдар дургузунда бир дугаар чедип алдынган. Чуртталга тудуунуң хемчээли көскүзү-биле өскен, чурттакчы чонга көргүзүп турар өчү дузаның хемчээли өскен, ооң боттуг оруглазы бедээн.

Чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезинге эки идиг болган чүүл болза, ниитилел амыдыралының бүгү талаларын демократчытканының, совет кижилерниң өзүп орар күш-ажылчы болгаш политиктиг идепкейиниң, эде тургустунуушкунга, Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чылын төлептиг уткууру база он ийиги беш чылдың планның даалгаларын чедиишкинниг күүседири дээш социалистиг чарышты массалыг-биле калбартканының түңнели болур.

1987 чылдың Бүгү-эвилел социалистиг чарыжының түңнелин өзүгээр экономиктиг болгаш социал хөгжүлдеге элээн бедик көргүзүглерни чедип алган, хандырылга талазы-биле керээлиг хүлээлгелерин, чоннуң хереглел барааннарын бүдүрериниң, кадээ ажыл-агый культураларын күрүнеге садарының пландарын, курлавырларының бүгү хевирлерин камнаар, продукцияның шынарын бедидер, чуртталга бажыңнарын, эмнелгелерни, школаларны, школа назыны четпээн уруглар албан черлерин тудар талазы-биле даалгаларын бүрүн күүседирин хандырган хоорайларны, районнарны, каттыжыышкыннарны, бүдүрүлгелерни, организацияларны, колхозтарны болгаш совхозтарны СЭКП ТК, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели, ВЦСПС болгаш ВЛКСМ ТК тодараткан.

Ооң-биле чергелештир дыка хөй каттыжыышкыннар, бүдүрүлгелер, организациялар, колхозтар болгаш совхозтар, районнар, хоорайлар, областар, крайлар болгаш автономнуг республикалар 1987 чылдың болгаш беш чылдың ийи чылының пландарын күүсетпээн, үлетпүр болгаш кадээ ажыл-агый продукциязын бүдүреринге, социал-культура хереглелиниң объектилерин ажыглалга кииреринге хожудаашкыннарны болдурган. Эде тургустунуушкунуң, өзүп турар экономиктиг үндезин реформаның үезинде ажылчы чоннуң чогаадыкчы идепкейин ам-даа чедир ажыглавайн турар, бүзүрүг күш-ажылчы мөргүлдааның байдалын тургузарынга ажыл-агыйны чорударының чаа негелделерин, долу бот-оруглаганы болгаш бот-акшаланыышкынның аргаларын кошкак ажыглап турар.

Автономнуг областарның, крайларның болгаш областарның Бүгү-эвилел социалистиг чарыжының бүгү көргүзүглерин күүсетпээнин барымдаалааш, 1987 чылда тиилекчи атты оларга тывыспас деп шиитпирлээн.

СЭКП Төп Комитеди, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели, Профессионалдар эвилелдериниң Бүгү-эвилел Төп чөвүлели болгаш ВЛКСМ Төп Комитеди дараазында черлерни тиилекчи деп санаан болгаш СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, ВЦСПС-тиң болгаш ВЛКСМ ТК-ның шилчиир Кызыл туктары-биле шаңнаан:

ЭВЕНК АВТОНОМНУГ ОКРУГ, ХООРАЙЛАР

РСФСР-ден: Чечен-Ингуш АССР-де Гудермес хоорай, Чита обласда Краснокаменск хоорай, Калуга обласда Кронштет, Обнинск хоорайлар, Бурят АССР-де Северобайкальск хоорай;

Украин ССР-ден: Днепропетровск обласда Желтые Воды хоорай, Житомир обласда Новоград-Волынск хоорай, Севастополь хоорай;

Белорусс ССР-ден: Гомель обласда Мозырь хоорай, Минск обласда Слуцк хоорай,

Казах ССР-ден: Мангышлак обласда Форт-Шевченко хоорай;

Грузин ССР-ден Поти хоорай.

Хоорайларда районнар

Москва хоорайда Киров, Красногвардейский, Люблинский, Свердлов, Совет районнар. Ленинград хоорайда Октябрь район, Донецк хоорайда Ворошилов район, Николаев хоорайда Заводский район, Киев хоорайда Ленинград, Печер районнар, Минск хоорайда Фрунзе район.

Кадээ районнар

РСФСР-ден: Дагестан АССР-ниң Ахты, Магарамкент районнар; Мордва АССР-ниң Зубово-Полянск, Рузаев районнар; Чуваш АССР-ниң Комсомольск, Чебоксары, Яльчик районнар; Якут АССР-ниң Вилюй, Мома районнары; Красноярск крайның Новоселово, Сухобузимское районнар; Хакас автономнуг областың Орджоникидзе район; Приморье крайның Чугуево район; Ставрополь крайның Предгорный район; Карачаево-Черкес автономнуг областың Адыге-Хабль район; Еврей автономнуг областың Октябрь район; Амур областың Шимановск район; Белгород областың Яковлевск район; Горький областың Арзамас, Лысково, Шатковск районнар; Камчатка областың Елизовск, Мильково районнар; Кемерово областың Ленинск-Кузнецк район; Москва областың Северяно-Пруды район; Мурманск областың Ловозеро район; Омск областың Большеречье району; Орлов областың Верховье, Хотынец районнар; Ростов областың Сальск район; Тамбов областың Кирсанов, Сампур, Тамбов районнар;

Украин ССР-ден: Закарпатье областың Иршава, Перечино районнар; Крым областың Красногвардейск район;

Белорус ССР-ден: Брест областың Ивацевичи, Пинск районнар, Витебск областың Докшицы, Толочин районнар; Гомель областың Лельчицы, Мозырь районнар; Гродно областың Гродно район; Минск областың Минск, Старые Дороги районнар; Могилев областың Климовичи район;

Казах ССР-ден: Кустанай областың Наурзум, Семиозерное районнар; Семипалатинск областың Абай район; Талды-Курган областың Аксус район; Тургай областың Амангельды район;

Грузин ССР-ден Абаш, Богданово, Касп районнар;

Литва ССР-ден: Кретинга, Скуодас, Шальчинин районнар;

Латвия ССР-ден: Кулдиг, Талсы районнар;

Таджик ССР-ден: Даг-Бадахшан автономнуг областың Шугнан району;

Туркмен ССР-ден: Мары областың Тахта-Базар району,

Эстон ССР-ден: Кингисепп району.

1575 каттыжыышкыннарның, бүдүрүлгелерниң, колхозтарның болгаш совхозтарның, тудуглардың, эртем-шинчилел, төлевилел болгаш өске-даа организацияларның база албан черлериниң, адырлар аразының эртем-техниктиг комплекстериниң коллективтери, ооң иштинде 715 комплексти ССРЭ-ниң Улус ажыл-агый чедиишкиннериниң делгелгезиниң Бүгү-эвилел хүндүлел самбыразынга киирер.

Партияның XXVII съездизиниң, СЭКП ТК-ның июнь (1987 ч.) болгаш февраль (1988 ч.) Пленумнарының шиитпирлерин удуртулга болдургаш, Бүгү-эвилелдиң социалистиг чарыжының киржикчилериниң күжениишкиннерин 1988 чылда экономиктиг болгаш социал хөгжүлдениң күрүне планын чедиишкинниг күүседирин хандырарын, он ийиги беш чылда экономиканың өзүлдезиниң чылда ортумак темпилерин бо чылын ажырарын, каттыжыышкыннарның болгаш бүдүрүлгелерниң доктаамал болгаш дең-дески ажылдаарын хандырарын СЭКП ТК, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели, ВЦСПС болгаш ВЛКСМ ТК партия, совет, профэвилел, комсомол болгаш ажыл-агый органнарынга дааскан. Ол сорулга-биле чуртта партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязын төлептиг уткууру дээш калбартып чорудуп турар шимчээшкинни калбаа-биле ажыглаар. Ажылчы чоннуң чогаадыкчы инициативазын хөгжүдеринге, бүдүрүлгениң бүгү участоктарының дүрген хөгжүлдезин чедип алырынга күш-ажылчы коллективтерниң күш-ажылчы чарыжының дээштиин болгаш оларның сонуургалдыын бедидери-биле ажыл-агыйны башкарып, чорударының чаа методтарының аргаларын, бот-оруглаганың принциптерин болгаш бот-акшаланыышкынны долузу-биле боттандырып чорудар. ССРЭ-ниң Күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжыышкынның) дугайында хоойлузунга даянып алгаш, эң-не ээзээш чарыгдалдар-биле бедик шынарлыг продукцияга херекленчилерниң негелдезин долузу-биле хандырар дээш чарышты ажылчы чоннуң бодунуң хереэ болдурар, күш-ажылчы коллективтерниң экономиктиг хөгжүлдезинге таарымчалыг байдалдарны тургузар, чуртталга бажыңнарын болгаш социал-культура албан черлериниң объектилерин тударының пландарын күүселдезин чугаа чокка чедип алыр. Социалистиг чарыштың социал болгаш кижизидикчи ролюн бедидер.

• • •

СЭКП Төп Комитеди, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели, ВЦСПС болгаш ВЛКСМ ТК-зы Бүгү-эвилелдиң социалистиг чарыжының тиилекчилеринге байыр чедирип, чурттуң ажылчы чонунуң социал-экономиктиг депшилгезиниң оруунга чаа базымны кылырынга, бистиң Төрээн чуртувустуң экономиктиг күчүзүн улам ыңай быжыглаарынга боттарының бүгү күштерин болгаш билиглерин үндүреринге бүзүрелди илередип тур.

• • •

СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, ВЦСПС-тиң болгаш ВЛКСМ ТК-ның шилчиир Кызыл туктары-биле шаңнаткан күш-ажылчы коллективтерниң даңзызын адырлар, республика, край болгаш область солуннарынга парлаар.

ШАЛЫПЧЫЛАР АРАЗЫНДА

1987 чылда агроүлетпүр ажылдакчыларының социалистиг чарыжының түңнелин Тыва АССР-ниң Агроүлетпүркүрүнемунуң коллегиязы биле агроүлетпүр комплекизиниң ажылдакчыларының профэвилел обкому түңнеп үндүрген. Кызыл районда «Көк-Тей» совхозтуң Көк-Тей сүт-берлан фермазын 1987 чылда республиканың социалистиг чарыжының тиилекчилериниң бирээзи деп санаан. Бо коллектив (бригадири И. П. Сагаан) бир инектен 2478 килограмм сүт саап тургаш, херек кырында 2804 килограмм кылдыр күүседип, сүт бүдүрериниң ниити планын 108,2 хуу боттандырган, чүс инектен 74 бызааны доруктурган, ниити малдың баш саны 95,8 хуу камгалап алган.

С. ХЕРТЕК.
(«Шынның» корр.).

МЕНДИ ДОРУГУП ТУРАР

«Сүт-Хөл» совхозта төрүүр 5899 хой бар, амгы үеде оларның 74 хуузу хураганнапкан. Тус-тус хойжулар база бригадалар аразында социалистиг чарыштыг. Ооң негелделерин малчыннарда парлап берген. Амгы үеде Бора-Тайга салбырының Чечектиг бригадазы мурнап, чүс хойга онааштыр 78 хураганны камгалап алган. Ол ышкаш Сайыр, Чес-Булук бригадаларында хөй-хөй оолдаан.

Чечектигде Кара-оол Монгуш, Сонам-оол Ондар, Чес-Булукта комсомолчу Владимир Арам олар ам безин чүс хойдан-на 89-90 хураганнарны менди доруктуруп турар. Бо хүннерде хойжу кодаларда 40 ажыг сакманчы бар.

Бораш ОНДАР.

ҮШМУҢЧУ СААНЧЫ

Таңды районда «Сосновское» дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйының мурнакчы саанчыларының бирээзи Валентина Курсакова. Сүт-берлан фермазынга үр ажылдааш инекти ажаар, оон хөй сүттү саап алыр талазы-биле улуг арга-дуржулгалыг апарган. Ынчалза-даа кайы-даа ажылга эң чугула чүүл кызымак чорук деп, ол санап чоруур. Бир эвес кылган ажылынга кызымак болза, ким-даа арга-дуржулганы дүрген өөренип, бедик көргүзүглерни чедип ап болур.

Эрткен юбилейлиг чылда Валентина Николаевна ажылдап келген чылдарының иштинде эң бедик көргүзүгнү чедип алган. 1 инектен-не 3000 килограмм ажыг сүттү саап ап, республиканың саанчыларының чоокку үеде чедип алыр дээн дээштиг ашкан. Мурнакчы саанчы «Үшмуңчулар» деп клубтуң кежигүнү.

ЧУРУКТА: үшмуңчу Валентина Курсакова.

ИДИК ДААРАКЧЫЗЫ

Михаил Ондар Кызылда аалгы заводунда хөм идиктер дааракчызы болуп ажылдап-ла сес чыл ажып турар. Эрткен айларның планын ажыр күүседип, социалистиг чарыштың тиилекчизинге санаткан.

Бо бедик мергежилдиг ажылчын ам 1988 чылдың октябрының күш-ажылчы үлүүнде ажылдап эгелээн. Эрткен чылдың социалистиг чарыжының түңнели-биле республиканың улус ажыл-агыйының шылгараан мурнакчыларының бирээзинге санадып, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, профобчөвүлелдиң болгаш ВЛКСМ обкомунуң доктаалы-биле «1987 чылда мергежилдиң тергиини» деп атка төлептиг болган.

«Тергиин идик дааракчызы» деп хүндүлүг атты тывыскан дугайында кызыл дипломну болгаш кызыл кожааны Михаил Ондарга бүдүрүлге чагыгге байырлалдыг-биле тывыскан. Заводтуң ажыл-ишчилери аңаа байыр чедирип, чедиишкиннерин күзээн.

ЧУРУКТА: Михаил Ондар. Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ИНДИЯНЫҢ СПУТНИГИН САЛЫП ҮНДҮРГЕН

Индияның ИРС-1А дээр спутнигин Байконур космодромдан космос делгеминче салып үндүрген. «Восток» ракета индий спутниктерни мооң мурнунда-даа салып үндүрүп турган. ИРС-1А — дөрткү индий спутник. Баштайгы үш спутниктер («Арьябата», «Бхаскара-1», «Бхаскара-2») база-ла бойдус шинчилээр программалыг турган болгаш оларны Капуста Ярда космодромдан салып үндүрген. Волгоград чоогунда ол космодром болгаш Москва чоогунда хайгаарал төвү («Адыг хөлдери») хөй индий специалистерге космос эртемин болгаш техниказын шиңгээдип алырынга өөредилге чери болуп турган. Ол төп чүгле Индияның специалистеринге эвес, харын хөгжүп орар чурттарның эртемденнеринге өөредилге чери болуп турган деп, ийи ай иштинде Индияның специалистериниң бөлүү-биле спутникти салып үндүреринге белеткеп келген доктор Рао медеглээн. Бис Индияга делегейниң космос төвүн организастап тургузарынга белеткенип турар бис, ону тургузарының идеязы М. С. Горбачевтуң Индияже аян-чоруунуң үезинде тыптып келген деп, ол уламчылаан. Ийи үш чыл иштинде ажылдаар спутниктиң ажылының үезинде Африканың болгаш Азияның хөгжүп орар элээн каш чурттарының девискээрлерин чурукка тырттырар. Ол кавыының 18 чурттуң специалистери биске космос информациязын сайгарып көөрүнге белеткелди эрттирер деп, доктор Рао дыңнаткан. Бисти, ол кавының чурттарын, онза сонуургадыг турар ниити айтырыглар чугула болуп турар: чер адааның суглары тывары, тропиктиг үнүштерниң байдалы, девискээрлерниң ээнзирей бээри-биле демисел. Ол айтырыгларны эң-не дүрген-биле шиитпирлээри эргежок чугула кылдыр санап турар бис деп, Индияның ССРЭ-де элчини Т. Н. Кауль дээп чугаалап турар.

Спутникти салып үндүрүп турда, Т. Н. Каульга баштаткан Индияның чазак делегациязы, «Дойче банкының» (ГФР) баштаар чериниң даргазы Ф. В. Кристианс, а ол ышкаш совет болгаш дашты журналистерниң бөлүү турган.

Н. ЖЕЛЕЗНОВ.
СЭТА-ның тускай корр.
Байконур космодрому.

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга уткуштур

Партийжи амыдырал

КҮШ-АЖЫЛЧЫ КОЛЛЕКТИВКЕ БАРГАШ...

Партия ажылын эде тургузар, ооң стилин, аргаларын, хевирлерин сайзыраңгайжыдар хемчеглерни СЭКП Мөңгүн-Тайга райкому ап турар. Чоокта чаа райком хүнүн эрттирген, ол дугайында материалды моон адаанда парладывыс.

СЭКП райкомунуң бюрозунуң шиитпирин ёзугаар райком хүнүн Мөген-Бүрен кодээ Советтиң девискээринге эрттирген. Партия райкомунуң бюро кежигүннери, аппараттың ажылдакчылары болгаш районнуң амыдырал хандырылгазын бүдүрүглелериниң, культура, кадык камгалал, улус өөредилге органнарының удуртукчулары киришкен.

«Мөген-Бүрен» совхозтуң парткомунуң, партия эге организацияларының ажыл-чорудулгазы-биле партия райкомунуң бюро кежигүннери, аппараттың ажылдакчылары танышкан. Партия организацияларының дайынчы арга-шинээзин бедидер, коммунист бүрүзүнүң авангардчы ролюн бедидер, СЭКП-ниң Уставының эде тургустунуушкунунуң негелдезин күүседир дээш чамдык ажылдарны кылып турар. Партийжи ажылдың салдарын бедидер дээш СЭКП райкомунуң бюрозу, ооң секретарьлары болгаш аппарат ажылдакчылары парткомга, партия организацияларынга практиктиг дузаны чедирип турар. Ынчалза-даа партком, партия организацияларының ажылында чедир кылдынмайн турар ажылдар ам-даа бар. СЭКП райкомунуң ажылдакчылары С. Б. Донгак, М. М. Хомушку, Д. Ш. Хертек, М. Д. Донгак болгаш өскелер-даа партия эге организацияларының секретарьларынга практиктиг дузаны чедирген, хөй-нийти организацияларының удуртукчулары коммунистер-биле хууда беседаларны чорудкан.

Аныяк коммунистерниң өөредилгезин партком девискээр айы-биле организастап турар. Бо удаада аныяк коммунистерниң өөредилгезин эрттирген. Партийжи Уставка дүүштүр тургускан үш чугула айтырыг талазы-биле С. Б. Донгак, Д. Ш. Хертек, М. Ч. Ондар беседаларны кылган болгаш коммунистерниң айтырыгларынга харыыларны берген, санал, сүмелерин дыңнаан.

Совхозтуң коммунистериниң хуралы болуп эрткен. Социал айтырыгны түс черге шиитпирлээр дээш Мөген-Бүрен кодээ Советтиң күүсекчи комитеди кандыг хемчеглерни чорудуп турарының дугайында айтырыгны чугаалашкан. Илеткел кошкак болган, ооң чылдагааны болза Мөген-Бүрен кодээ Советтиң девискээринге бөгүн беш чылда болгаш 1988 чылда кылыр социал ажылдарның планын тургуспаан. Ону күүском даргазы В. С. Саая кылбаан. Коммунистерниң хуралынга кодээ Советтиң күүском даргазы В. С. Сааяның партийжи характеристиказын бадылаан, ол чугула партийжи документиде четпестер хөй болган. Партком секретары Ө. С. Салчак коммунистиң характеристиказын болур-чогуур-биле, шыны-биле үнелеп көрбээн болгаш кичээнгей салбаан болган.

Дараазында хүнде СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунуң материалын ажылчы чонга пропагандалап, тайылбырлаары-биле политхүнну эрттирген. Автопаркка, эмнелгеге, школага, малчыннарга болгаш өске-даа черлерге болган беседа, лекциялар соонда ажылчы чон боттарының ажылынга, амыдыралынга хамаарышкан чугула айтырыгларны салып, боттарының саналдарын болгаш сүмелерин киирген.

Партия ажылын эде тургузар, ажыктыг, дээштиг болдурар талазы-биле Мөген-Бүрен ортумак школазында, № 3 хойжу бригадада партия организациялары, участок эмнелгезинде партбөлүк элээн иделкейлиг ажылдап турар. Ажылынга харыысалгалыг, хөй-нийтиниң херээнге иделкейлиг, сагылга-чурумнуг, үлегер-чижээн өскелерге көргүзүп чоруур коммунистер хөй. Оларга сарлык кадарчызы С. Ч. Донгак, хойжулар Ч. И. Тарын-Базыр, Д. М. Хертек, механизаторлар В. И. Маамы, Г. С. Салчак, башкы В. С. Иргит болгаш өскелер-даа хамаарыжыр.

Райком хүнүнде партия эге организацияларының секретарьларының семинарын организастаан. СЭКП райкомунуң оргкилдизиниң эргелекчизи С. Б. Донгак партия организацияларының ажыл планы, ону боттандырары, партийжи организастыг ажылдарның, нийти килдис эргелекчизи Д. Ш. Хертек партия организацияларында херек эмгелелиг болгаш хүлээп ап турар доктаалдарының күүселдезин организастап, хынап турарының, учёт секторунуң эргелекчизи М. М. Хомушку СЭКП-ге хүлээп алыышкын, документилерни долдурары, коммунистерниң учёттарының, парткомиссияның даргазы М. Ч. Ондар коммунистерниң хуу херээн көөрүнүң дугайында илеткелдерни кылган.

Райком хүнү СЭКП райкомунуң кежээ бюрозу-биле доозулган. Политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгени «Мөген-Бүрен» совхозтуң парткому канчаар удуртуп турарының дугайында айтырыгны аңаа чугаалашкан. Илеткелди партком секретары Ө. С. Салчак кылган. Бо талазы-биле чамдык ажылдар кылдынганын бюрога демдеглээн. Ынчалза-даа совхозта экономиктиг өөредилгени партком четпес удуртуп турарын шүгүмчүлээн. Бо өөредилге чылында хойжу бригадаларга, автопаркка, совхозтуң специалистеринге кичээлдер эвээш эрткен, кичээлдерден дыңнакчылар озалдап турар. Ол ышкаш бот-орулга-чарылгада, бригада, ог-бүле черээзинде, чек системазында бедүүн айтырыгларны чамдык удуртукчулар, специалистер, бригадирлер, малчыннар амдыга чедир шиңгээдип албаан.

Райком хүнүнде эвээш эвес практиктиг ажылдар шиитпирлеттинген, ажыл-агый болгаш социал айтырыгларда бергелерни кандыг аргалар-биле ажып эртериниң оруктарын база курлавырларын тыпкан.

Маспый-оол ОНДАР.
СЭКП Мөңгүн-Тайга райкомунуң чанында парткомиссия даргазы.

ОРГАНИЗАСТЫГ ДООЗАРЫНДАН ЧЫЛДЫҢ ТҮҢНЕЛИ ХАМААРЖЫР

Бистиң малчыннарның ажылында эң берге үе —кыштаглаашкын ам барык алды ай үргүлчүлеп турар. Бо кампания мал оолдаашкыны-биле капсырлажыр болгаш ниити даңныр харыысалгалыг. Март 10-да медээ-биле алырга, республиканың ажыл-агыйларында 274051 хой оолдаан, оон 259307 хураганны камгалап алган-дыр бис. Барык он беш муң хураган өлүп хораан. Ол ышкаш чыл эгезинден бээр 488 бызааны чедир албаан бис. Моон алгаш көөрге, малдың чеш төлүн камгалап алыр талазы-биле байдал бисте аажок нарын. Час өлүшкүн болгаш ат-когурумнуг болгаш база чем баазазы төңгени-биле дыка берге дээрзи малчыннарга, зоовет-специалистерге, ажыл-агыйларның удуртукчуларынга билдингир.

Мал ажылында шиитпирлээр айтырыглар-ла хөй. Ам час дүшкени-биле холбаштыр саргы, оон аңгыда малдың аарыыр чоруу бо үеде черле көвүдээр. **Кижи малга канчаар дузалаарын, чүүже кол кичээнгейни салыр ужурлугул!**

Бистиң чамдык ажыл-агыйларывыстың дуржулгазындан алырга, чеш бызааларны база-ла одаваас, сериин кажааларга ажаап өзүрээрге, ол дадыккан болур. Бо талазы-биле «Тиилелге» совхозтуң дуржулгазы солун. Бо арганы ажыглаан соонда, бо ажыл-агый чүс инектен-не 80—87 бызааны ап турар апарган. Каа-Хемде СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг совхозка бызаалар хорап туруп бээрге, март айда оларны пресстээн саваңдан кылган кажааларга киирип азырай берген. Ам оларның өлүрү соксаан. Мону барымдаалааш, ильинкажылар 100 бызаа киирер ындыг кажааны тудуп, ажыглалга киирген. Ындыг тудугга хөй чарыгдал үнмес, тудуг материалы кылдыр багай мөңзаларны, хирбыылды ажыглаар, оларның аразын кара-саазын азы рубероид-биле дуглап алыр. Шала кылдыр пресстээн саваңны, хырыгыышты ажыглаар. Ону ынчалдыр кылып алырга, ол-шык чок болур, доң черни кылын шывыг-биле дуглаптар. Ол ышкаш арыг агаарлыг, чылыг болур.

Мөңгүн-Тайганың хойжуларында бир эки дуржулга бар апарган. Кажааның кырында чырык база агаар кирер үдүн полиэтилен-биле шып алган болур болгай. А мөңгүн-тайгажылар ол арганың уштунгаш, ам кажаа-хораада үттерни ак өңнүг пес-биле шып алыр апарган. Ооң түңнелинде кажаа иштинге дамдылавас, куургаг, база ындыг пес кажаа иштиниң чылыын үндүрүптер, доңмас, чырык.

Час дүшкенде бир айтырыг —саргы көвүдээр. Оларның-биле демисежиринң янзы-бүрү аргалары бар. Ынчангаш ам ол талазы-биле тодаргай планны тургузар, ол ёзугаар ажылдап эгелээр херек. **Чүнү кылырыл!** Одар-белчирни эки шинчилеп көөр, саргы хоранын тыптынар, хоран-химикаттар-биле малчыннарны база ажылдаар өске-даа улусту өөредир, айыыл чок чоруктуң дүрүмнерин барымдаалаар, малды саргыдан камгалаар бөлүктерни тургузар, күштүг болгаш эмни таарыштыр хуваар херек. Оон аңгыда ажыл-агыйларның база агроүлетпүр каттыжыышкынының специалистери Кызылдың утильзаводунда малдың бажы төмир аарыынга удур эм кылып турарын база утпас ужурлуг. Ону малга бөлүг-биле чемгерип турар үеде салып бээр болгаш ооң ажыктыы черле аажок улуг.

Амгы үеде малдың организминде витаминнер дыка эвээжээн. Ынчангаш «Зооветснаб» таварыштыр балык үзү, тривитамин, польфамикс дээн ышкаш минералдыг чүүлдер составтыг эмнерни алгаш, ону малга бээр херек. Чугай, преципитат, диамонийфосфатты тоовас ажыл-агыйлар каражага таваржып турарын чугаалап каары артык эвес. Минералдыг чемнер кажааларга доктаамал турар ужурлуг.

Эрткен чылдың ол-ла үезинге бодаарга, бо чылдың баштайгы ийи айларында республикада сүт саалдазы бир инекке онааштыр 8 килограмм, а ону күрүнеге садары 4,9 хуу эвээжээн. Эң ылаңгыя Каа-Хем, Таңды, Кызыл, Тес-Хем районнарның фермаларында сүт саалдазы илдең-не эвээжээн. Ындыг болганда нийти республика кварталдың планын күүседири бергедеп келген. Моон бир кол чылдагааны болза, дыка хөй совхозтарның удуртукчулары болгаш зоовет-специалистери малдың ажаалда-хайгааралынче кичээнгейни кошкаткаш, мал чеми чок деп чугаалап турарлар. Шын херээн, мал чеми эвээш. Ынчалза-даа малдың бар чемин чеп ажыглавас-тыр бис. Малчын кижи бүрүзү мал бажын өстүрер, ооң продуктулуун бедидер дээш харыысалгалыг болур ужурлуг. Малды ажаап, чемгериринден дыка хөй чүүл хамааржыр.

Бисте малга бедүүн чем кылырының аргаларын безин ажыглавас, саваңны, хырыгыышты ол-ла олчаандырзын бээр таварылгалар кайы хөй. Чуданны безин кылбастыр бис.

Бистиң совхозтарывыста мал чеми эвээш эрткенин барымдаалааш, амгы үеде республиканың он үш совхозу хырыгыышты база саваң белеткеп ап турар. Чүгле 5100 тонна хырыгыышты белеткээн. Мал чеми эвээш деп чүүлдү билип тура-ла, баш удур хемчеглер албас, чүгле мал-маганы аажок арып баксырай бээрге, ам шимчеп үнер-дир бис.

Ол чорук кайы-даа районда бар. **Иштики курлавырларны ажыглаар херек. Чүлерни ол!** Шиви, хадың, пөш будуу белеткээр, ыяшты шаңдалаар — бир арга ол. Амгы үеде республикада чүгле 750 тонна ындыг чемни белеткээн.

Ам удаавас бирги квартал доостур. Кылыр ажыл хөй. Дыка хөй коллективтер, малчыннар СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга уткуштур социалистиг чарышта киржип турар. Эрткен чылдың түңнели-биле бистиң малчыннарывыстан элээн каш кижи Бүгү-эвилелдиң база Россия Федерациязының чарыжынга тиилекчилер болуп, шаңнаткылаан. Арга бар-дыр.

Мал бажын камгалаар, ооң продуктулуун бедидер дээш демиселге зоовет-специалистер эң-не мурнуку одуругга туржур ужурлуг. Кыштаглаашкынны организастыг доозарындан бүгү чылдың түңнели хамааржыр.

К. ЯЛАКОВ.
Агроүлетпүркомунуң даргазының оралакчызы.

Коммунист дугайында чугаа

ДУГУЙ КЫРЫНДАН ДҮШПЭЭН

Ол чээрби чеди чыл иштинде бо мергежилинге үзүктелдишкин чокка ажылдап келген. Ол үениң дургузунда аар, чиик — янзы-бүрү маркалыг автомашиналарны башкарып, ырак-чоок, кадыр-берт оруктарга дүне, хүндүс, кыш, чай дивейн чоруп, чаңгыс-даа озал-ондак кылып көрбээн. Базыр-оол Монгуш машиназы-биле ажылче үнмээн деп чугаа кажан-даа дыңналбайн келген.

Чыл санында социалистиг хүлээлгелерин ажыр күүседип, ол кызымаккай ажылдааны. Ынчангаш совхозтуң дирекциязының шиитпири ёзугаар ону 1961, 1974 болгаш 1985 чылдарда УАЧД-же баар хелес путёвка-биле шаңнаглаан.

Базыр-оол Намзыновичиниң аныяк чолаачыларның дагдыныкчызы деп болур. Бодунун чанынга олуртуп алгаш, машинаның янзы-бүрү кезектерин мазып, эптеп көргүзүп тургаш машинаны ажаап, башкарарынга бисти өөредип каан дагдыныкчывыс дижип Пар-оол Сат, Болат-оол Ондар, Байырты Монгуш олар аңаа өөрүп четтиргенин илередип, чугаалажып олурарлар.

Дуржулгалыг чолаачы Базыр-оол Монгуш Карл Маркс аттыг совхозтуң Кызыл-Чыраа сүт-бараан фермазынга ам үш чыл улаштыр сүт сөөртүп ажылдап турар. Сүттү Чадааның сүт заводунга чогуур өй-шаанда дужаарынга ол үлүүн киирип, социалистиг хүлээлгезин чыл санында ажыр күүседип, кывар-чаар материалдарны, артык кезектерни камнап ап келген. Кызымаккай күш-ажылы дээш немелде төлевирни, акша шаңналдарны, хүндүлел бижиктерни хөй удаа ол алган. Базыр-оол Намзыновичиден аныяк чолаачылар бо-ла арга-сүме айтырып келирлер. Дуржулгалыг чолаачы кажан-даа чажам дивес, чайым чок деп черле чылдырбас, арга-сүмезин кадар. Ылаңгыя машина үрелген болза, ону хынап көөр, септежип бергеш чорутпаанда сагыжы амыравас чаңчылдыг кижи.

— Совхозтарны бот-акшаланыышкынче шилчиткени бистерниң кижи бүрүвүстүң харыысалгавысты улам бедидип турар — деп, хоочун коммунист Базыр-оол Намзынович Монгуш чугаалады. Ооң-биле беседалажып олура, чолаачының планныг онаалдаларны канчаар күүседип турарын база сонуургап айтырдым.

Он ийиги беш чылдың үшкү чылында бодунга бижиглээн ГАЗ-53 марказыг сүт сөөртүр машиназын туруушкун чокка ажылдадырын, 80 муң тонна-километр хемчээлдиг оруктуг чүъктүг эртерин, 1500 кг бензинни, 25 кг чаар материалды, 500 рубльдиң артык кезектерин камнап алырын хүлээнген ажылдап турар.

Базыр-оол Монгуш совхозта улусчу контроль бөлүүнүң кежигүну. Ооң бир партийжи даалгазы — сүт-бараан фермазында агитатор, улусчу дружинаның кежигүну. Эки ажылдаавышаан, хөй-нийтиниң даалгаларын база күүседип четтигип турар. Сеглээн сезинге ээ болуп шыдаар кижилерниң бирээзи ол.

Аракчаа ОНДАР.
Чөөн-Хемчик район.

СЕМИНАР-ӨӨРЕДИЛГЕ

СЭКП Барыын-Хемчик райкому бүдүрүлгелерде, албан организацияларда, школа болгаш үргүлар албан черлеринде партия эге организацияларының секретарьларының семинарын эрттирген.

«Эге организация—партияның үндезини. Дүргедээшкин болгаш эде тургузуушкун дээш демиселдиң кол звенозу» деп темалыг лекцияны СЭКП райкомунуң бирги секретары Б. С. Нурзат кылган. Организастыг килдистиң инструктору В. М. Кичээн, пропаганда болгаш агитация килдизиниң эргелекчизиниң оралакчызы З. С. Хомушку партия хуралдарын канчаар эрттирерин, дээштиин бедидерин, эде тургузуушкун үезинде политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгени организастаарының аргаларын чыылганнарга чижектер-биле холбап тургаш, тайылбырлап таныштырган.

Александр ХЕРТЕК.

Владимир Григорьевич Сапожников «Тыва даг-дүгү» комбинаттың даг-транспорт цегинге чолаачылап ажылдаандан бээр он дөрт чыл болган. Мурнакчы ишчи планныг онаалдаларын чылдың-на ажыр күүседип келген. Бо чылдың январьның планын ол база ажыр боттандырган.

ЧУРУКТА: БелАЗ башкарыкчызы Владимир Сапожников.

Чолдак-оол КАРА-САЛДЫҢ фотозу.

Андрей Төкпен-оолович Монакпан бодунуң совхозунга ажылдаа-ла үжен чылдың мүүрүн көре берген. Ол үениң иштинде чүгле Чанзаш сүт-бараан фермазынга ажылдап келген.

Бодунуң хүлээнгени ажылын ак сеткилдиг кылып, бызаа семиртир хүлээлгезин доктаамал ажыр күүседип турар. Бодунуң ижинге аныяктарны өөредип, чайгы үеде бызааларны кандыг черге кадарарын айтып берип турар.

ЧУРУКТА: А. Т. Монакпан ажыл үезинде.

Монгуш ӨЛЗЕЙ-ООЛДУҢ фотозу.

Экономиктиг санаашкын

ЧЫЛДАГААНЫ ЧҮДЕЛ?

Барыын-Хемчик районнуң агроүлетпүр каттыжыышкынының ажыл-агыйларында күрүнеге садар мал курлавыры эвээжеп, ооң баш саны чыл санында кудулап турарын экономиктиг санаашкыннар, хыналдалар бадыткаан. Сөөлгү ийи чылдың иштинде ортумактан куду деңгилделиг малды күрүнеге садканындан 325 муң рубльди совхозтар чедир албаан. Эрткен чылын районнуң садканы бүгү мыйыстыг бода малының 47 хуузу болур 1768 инек биле сарлыкты Кызыл-Мажалыктың эът комбинады арган кылдыр хүлээп алган, оларның нийти деңзизи деңгүп-ле 4048 килограмм болган.

«Дөң-Терезин» совхозтуң саткан малының 50,5 хуузу, «Шекпээрниң» — 38,9 хуу, «Хемчиктиң» —35 хуузу ортумактан куду деңзилиг болган, улуг каражага таварышкан. Дужааган бүгү шээр малдың база-ла 23,6 хуузу арган болганын моңаа айтып каалы. Куду деңзилиг малды дужаап келгенинден хөй орулганы чедир албазындан аңгыда, районда малдың баш саны кудулап турар. База бир чылдагааны— малдың чаш төлүн чылдың-на чедир албаставаан, черле хорамча улуг малда безин хөй. Эрткен чылын шээр малды өстүрериниң планы күүсеттинмээн, а мыйыстыг бода малдың өлүп хорааны мурнуунда чылдаазы-биле деңнээрге, 5,1 хуу көвүдээн. «Барлык» совхозта шээр малды чидирери, оорга алзыры 6,1 катап өскен.

Районнуң дөрт совхозунда төрүүр шээр малдың 80 коданының чээрби дөрт чуске онааштыр 50-ден куду анай, хураганны алган. Байдал мындыг турда, мал канчап өзерил? «Барлык» совхозтан Бак-Кара Саая — 26, Владимир Сарыглар — 37, «Шекпээрдең» Семен Сарыглар —21, Чечекмаа Хомушку — 36-ла хураганнарны чүске онааштыр алган.

Малчыннарның харыысалгазының, материалдыг сонуургалын көдүрер, малдың деңгилдезин бедидер сорулга-биле ону деңзилээриниче база-ла кичээнгей салбастаан. «Барлык» совхозтуң 27001, «Шекпээрниң» 14121 хой, өшкүзүнүң немелде деңзизин чыл төнчүзүнде түс-түзунда 525, 1195 центнер кылдыр эреңгейлеп бижээни илерээн.

Кышкы үеде садар малды черле аңгылап азыравас болган. РАУК-ке кирген Ф-24 отчетта 160 бода малды аңгы үскеш, азырап турар дээнин хынаарга шын эвес болган.

Район бо чылдың бирги кварталында күрүнеге 220 тонна эът садар планныг. Амгы үеде мал арган, белеткээн курлавыр чок болганда, арткан санныг хонуктарда 64 тонннаны кайын ап, канчап күүседирил?

Эът курлавыры эвээжеп, малдың баш санының кудулап турарының эң-не кол чылдагааны болза, ажыл-агыйларның удуртукчулары, зоовет-специалистер күрүнеге садар малды аңгылап азыраар, чайын семиртир талазы-биле кичээнгей салбайн турарында. Районнуң девискээри делгем, одар-белчир четчир. Актыг, Алаштың, Шырак-Булактарның, Час-Адырның тайгаларын одарга ажыглавайн турарының дугайын район база республика солуннарынга каш удаа шүгүмчүлеп, бижип келзе-даа, РАУК-түң, совхозтарның удуртукчулары ону кичээнгейге албаан.

Бо чылдың эгезинде совхозтар бот-акшаланыышкын, бот-орулга-чарылгаже кирген болгай. Барыын-Хемчиктиң совхозтарының экономиказында кол черни мал ажылы ээлеп турар, орулганың кол муруузу оон кирер.

Мал ажылынга хамаарыштыр байдалды, ажылдың стилин болгаш арга-методтарын өскертпес болза, Барыын-Хемчик район моон соңгаар бергедээр-ле эвеспе. Ёзулуг эде тургустунуушкун-биле ажылдаар херек. Бо ажылды углап-башкарып турар СЭКП райкому, райкүүском, РАУК бар. Ам черле канчаарыл, чүнү кылырыл? Айтырыг мыйчаар тургустунуп келген.

Александр ХЕРТЕК.
(«Шынның» корр.)

НИИТИ ПАРТИЙЖИ КОНФЕРЕНЦИЯЛАР: партияның амыдыралында оларның туружу болгаш ролю

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязы бодунуң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга белеткелди чорудуп турар. Конференция 1988 чылдың июнь 28-те ажыттынар. Бо беш чылдың бирги чартыкызының кол-кол түңнелдерин эде тургустунуушкунунуң чорудулгаларын хыналдадыр талазы-биле партия организацияларының сорулгаларын, ол ышкаш партияның бодунуң болгаш бүгү ниитилелдиң амыдыралын улам ыңай демократчыдарының хемчеглерин конференцияга чугаалажып көөр.

Үр үе эрткен соонда конференцияны чыып турары большевизмниң база бир демократтыг чаңчылының бисте катап тургустунуп турарының дугайын чугаалап турар.

Партияның III съездизинге, 1905 чылда-ла, «Аңгы-аңгы партия организацияларының үе-үеде эрттирер конференцияларының дугайында» резолюция хүлээп алдынган турган. Төп-даа, чер-черлерде-даа комитеттер партия ажылының теориязының болгаш практиказының шиитпирлезе чогуур айтырыгларын кады чугаалажыр көөрү-биле аңгы-аңгы организацияларының конференцияларын арганыг-ла болза үргүлчү организастап турарының күзээшкинин ында илереттинген. Бирги нийти партийжи конференцияны ол-ла, 1905 чылдың декабрьда царизмге удур бөө-чепсектиг тура халыышкын үезинде чыылдырган. Ооң киржикчилери партияның чаңгыс эвин катап тургузарының дугайында (партия 1903 чылда большевиктерниң болгаш меньшевиктерниң фракцияларынга чарлы берген турган), каттыштырылга съездизин чыырының дугайында, Күрүне думазынче соңгулдаларга бойкот чарлаарының дугайында шиитпирни хүлээп алганнар.

Конференциялар оон бээр партияның практиказынче киргеш. Революсчу демиселдиң болгаш социалистиг тургузуушкунның стратегиязының болгаш тактиказының хөй-хөй чугула айтырыгларын ол конференцияларга чугаалажып көрүп база шиитпирлеп турган.

Чүгле революция мурнунуң үелеринде безин (1917 чылга чедир) чеди партия конференциязы болуп эрткен. Оларның кайызы-даа партияның амыдыралынга чугула болуушкун болуп турган. Чижээ, 1912 чылда болган VI (Прага) Бүгү-россия конференциязынга меньшевиктерни партиядан шүүт үндүр сывырган, оппортунистерниң үрегдел каапканы, азы царизмниң чылча шаап кааны топ органнарны катап тургускан, большевиктерни бот-тускайлаң партия кылдыр бүрүн организастаар ажылдар кылдынган.

1917 чылдың апрельде эрткен VII конференция төөгүлүг ужур-дузалыг болган. В. И. Ленинниң сураглыг Апрель тезистериниң үндезининге даянгаш, ол дайынның болгаш революцияның ынчангы чидиг айтырыгларының талазы-биле партияның стратегтиг шугумун тодараткан. Конференцияга хүлээп алдынган шиитпирлер партияны буржуаз-демократтыг революцияны социалистиг революцияже шилчидериниң планын ажылдап кылган.

Октябрьның социалистиг Улуг революциязы тиилээн соонда нийти партийжи конференциялар дугайында дүрүмну партияның Уставынга киирген болгаш оларны эрттирериниң чурумун норма болу берген. Съездилер аразы үеде болуп эртип турган партия конференциялары оларже немелде чүүл болуп турган. ТК-ның отчёду, партияның удуртукчу органнарын соңгуру, партия Программазын хүлээп алыры болгаш өске-даа шак ындыг айтырыгларны чугаалажып көөрү болгаш шиитпирлээри — съездиниң кол сорулгазы ол. Конференциялар съездилерге ажылдап кылдынган принципиалдыг айтыышкыннарны хөгжүдүп, каныладып, немеп, тодаргайлап база ол ышкаш партияны, социалистиг тургузуушкунну хөгжүдеринге амыдыралчы чугула айтырыгларны шиитпирлеп турар. Партияның VIII (1919 ч.) болгаш XII (1922 ч.) конференцияларынга партия Уставын өскертип болгаш хүлээп ап турган.

Хоорайның болгаш кодээниң ажылчы чоннарын социалистиг тургузуушкунче хаара тударынга шиитпирлиг рольду онаан партияның чаа экономиктиг политиказы X партийжи конференцияга бүгү талазы-биле тодаргайлаттынган турган.

XVI партийжи конференция (1929 ч.). социалистиг экономиканың фундаментизин тургузуп алырынче, бүгү-ле адырлардан капиталистиг элементилерни үндүр хоогулээрниче угланган, улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң бирги беш чылының планын бадылаан.

Ленинчи партияның туруп келгениниң бүгү 85 чылының дургузунда 18 нийти партийжи конференция болуп эрткен. Оларның сөөлгүзү 1941 чылдың февраль айда болган. Дайын айыылының байдалдарынга үлетпүрнүң болгаш транспорттуң ажылын экижидериниң оруктарын аңаа чугаалажып көрген. Бо конференцияның соонда экономиктиг айтырыгларга партияның сонуургалы күштелген. Удуртулганың чагырып-дужаар методтары ооң шүгүмчүлелинге бо-ла таваржы бээр турган. Ындыг-даа болза совет улуска удур герман фашизмниң өскүдүп үндүргени дайын бүгү-ле чүүлдерни будап, тайбың ажыл-ишти үзе кирген.

Нийти партийжи конференцияларны оон бээр эрттирбээн. Ооң кадында партияның XIX съездизинге (1952 ч.) бадылаттынган партия Уставында оларны эрттирериниң дугайында дүрүмнү шууту киирбээн. Сөөлзүредир, 1966 чылда, XXIII съезд конференциялар дугайында дүрүмнү Уставка база катап киирген. Ындыг болза-даа, ооң соонда-даа оларны чыгбаан.

XIX Бүгү-эвилел конференциязын чыылдырарының дугайында СЭКП ТК-ның июнь (1987 ч.) Пленумунга хүлээп алдынган доктаал большевиктиг ёзунуң ленинчи чаңчылдарын катап тургузуп турар.

Баш удур чорутган санаашкыннар ёзугаар алырга, XIX конференцияга киржир 5000 хире делегат соңгуттурар. Деңнээрге: XVII конференцияга 911 делегат, а XVIII конференцияга 594 делегат бадылаар болгаш чөвүлээр эргелиг кылдыр соңгуттурган.

XIX партийжи конференцияның делегаттары эвилелдешкен республикаларның компартияларының ТК-ларының, партияның край болгаш область комитеттериниң пленумнарынга хаалыг (чажыт) бадылаашкын-биле соңгуттурар. Делегаттар соңгулдалары бо чылдың апрель-май айларында эртер.

Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязы Совет Эвилелиниң амыдыралында шиитпирлиг үеде, кажан бүгү чуртта, ниитилелдиң бүгү адырларында ёзулуг революсчу бүдүштүг чаартылгаларны боттандырып турар үеде болуп эртер деп турар. Ук конференция боду база эде тургустунуушкунну калбартып чорударынга чугула үе-чада болуп эртер. Эде тургустунуушкунуң чорупу турарының дугайында конференцияга киирген айтырыгларны ажык-чарлыг чоруктуң байдалынга бүгү талалыг чугаалажып көөрү партияның XXVII съездизиниң соонда чыгдынган политиктиг дуржулганы түңнээр, социал, экономика, угаан-бодал хөгжүлдезиниң кол угланыышкыннарын төлевилеп көөр арганы берип турар.

Абулмагомед МУСАЕВ,
төөгү эртемнериниң доктору, профессор.
(ПМА).

Кижизидилгениң база өөредилгениң шынарлы дээш

КИЖИЗИТПИШААН, ӨӨРЕДИР

Школаны совхозка берип кагза. Чөвүлелдиң херээ бар бе? Бүдүрүлге бригадаларын— бот-орулга-чарылгаже

Алдарлыг совет чогаалчы болгаш башкы А. С. Макаренконуң төрүттүнгениниден бээр 100 чыл болган оюнуң бүдүүзүнде СЭКП Улуг-Хем райкомунуң пропаганда болгаш агитация килдизи район школаларының директорларының, ында партия эге организацияларының секретарьларының, класстан дашкаар организакчыларының болгаш аңаа хамаарылгалыг өске-даа активтиң «Төгерик столун» организастаан. Ол дугайында материалды моон адаанда парладывыс.

Б. Д. ХОВАЛЫГ, Чаа-Хол ортумак школазының директору.

— Кош-ла чыл бурунгаар малчы продукциязының хевей сан-чурагайын чедип алыр дээш кандыг-даа чүүлдерни сагывайн турган болгай. Улус өөредилгезинге ортумак эртем дээш база шак ынчаар туржуп турганывысты чажыргаш чоор бис. СЭКП ТК-ның (апрель 1985 ч.) Пленумунуң соонда бүгү чүве өскерилген: үрдүнчек сан-чурагайларның хоозун ортумак эртемниң миитилелге ажыы чок апарган.

Улус өөредилгезинге эде тургустунуушкунунуң эргежок чугулазын башкылар ыяк шиңгээдип алган. Ынчалза-даа ол теоретиктиг билиглерниң практика кырында ажыл-херектер-биле бадыткаттынмайн турарын айтыр апаар. Директорнуң болгаш партия эге организациязының секретарының улус өөредилгезин демократчыдарынга киржилгезиниң дугайын чаңгыс сес-биле чугаалаарга мындыг: олар башкылар болгаш өөреникчилер коллективтерин чаңгыс үзел-бодалга алыскан организм кылдыр эвилелдээр ужурлуг.

Борис ДАРГЫН, Ак-Туруг школазының директору.

— Школаларга чөвүлелдер тургузарын эргежок чугула деп бодаар мен. Аңаа школа директорунуң ажыл-чорудулгазын-даа дыңнап болгай-ла.

Елизавета ШАЛГАН, «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң партком секретары.

— Школага, бүдүрүлгеге ышкаш, чөвүлелдер артык деп бодай-дыр мен. Школада комсомол организациязы, пионер дружиназы дээш өске-даа хөй-ниити организациялар бар. Ам база бир чөвүлелдиң херээ бар бе?

Торгалыг школазында партия эге организациязы эки ажылдап турар деп үнелелди бердим. Ол директорнуң ажылынче холгаарлавайн, кол куруузунда шын политиктиг удуртулганы хандырып келген.

Александра Ноянина Шагаан-Арыг школазының директору.

— Бодум хуумда школага чөвүлел тургузарын чөптүг деп санап тур мен. Школада башкылар чөвүлели бир аңгы, өөреникчилер комитеди база бир аңгы болгай. Чөвүлел ол ийини каттыштырып, өөредилге-даа, ажыл-агыйдаа айтырыгларын шиитпирлээринге дузалыг болур. Чөвүлелден ойталаары дээргеле, Макаренкодан ойталаанывыс ол-дур. Ынчангаш маңаа бистиң туружувус чаңгыс болур ужурлуг.

Вечеслав МАРЕЕВ, Чаа Шагаан-Арыг школазының директору.

—Кайы-бир школадан башкылар чагаа-хомудалдар кирип эгелээрге, улус өөредилге килдизи ол школада байдал баксырап турар-дыр деп санаар апарган. Херек кырында ол ындыг бе? Чок, ону бир өскээр үнелээр эки боор. Эде тургустунуушкун дээрге демисел ышкажыл. Эрги болгаш чаа чүүлдерниң аразында демиселдиң түңнелинде аштырганнар-даа, тиилээннер-даа турар апаар. Ол, бо черлерже кээп турар чагаалар ук школада чоруп турар демиселдиң херечизи деп бодаар мен.

Вера УСПУҢ, Ак-Туруг школазының башкызы.

—Бистиң школавыстың директору ажыл-агыйжы айтырыгларже хөй чардыгар, ынчанмастың аргазы база чок. Школа директорларының эргелери ээзэш хире...

Бичел ООРЖАК, улус өөредилге килдизиниң эргелекчизи.

— Школа директорларының эргелери ам канчаар-даа аажок улгатган. Олар башкыларны хүлээп алыр, ажылдан хостаар эргелиг. Сан-хөө айтырыгларын база боттары шиитпирлээр. Оон хөвей эргени канчаарыл!

Шенелде кылдыр кайы-бир школаны совхозка бүрүнү-биле берип кагза деп, бодал база бар. Дөзүн үнтап көөр чүве болза, ол школаның өөреникчилеринден совхозтуң ажылчыннары, специалистери үнер болгай. Ынчангаш школада байдалды экижидеринге совхоз сонуургалдыг болур.

Маргарита МОНГУШ, Шагаан-Арыг школазында партия эге организациязының секретары.

— Бистиң школавыс сезен ажыг башкылыг. Бо хире улуг коллективте чүгле 14 коммунист бар. Ол ээзэш-тир. Партия райкому СЭКП-ге кежигүн хүлээп алыышкынын кызыгаарлаваc болза эки деп бодай-дыр мен.

Надежда ДЕХАНОВА, педагогика ажылының хоочуну.

— Хуу стрер чорук башкыларның ажылынга бичии-даа деткимче бербейн турар. Башкының ажылын оон өөреникчилерге кандыг шымарлыг билиглер бергени-биле эвес, өөредилге хуузу-биле үнелеп турар. Орустап ону процентомание дээр.

Чаңгыс класска ийи чыл чедир өөренир өөреникчилеривис база ээзэш эвес болгай. Мында буруу чүгле башкыларда эвес ийик. Ада-иелерниң чамдыктары төлү эки өөрензин дээш көвүс кыспайн турар. Бо таварылгада социалистиг Вьетнамның дуржулгазын ажыглаза чүү деп бодалдыг мен: чаңгыс класска өөреникчи ийи дугаар чылын артып каар болза, ооң шүүделин багай өөредилгелиг өөреникчиниң ада-иези күрүнеге бүрүнү-биле төлээр.

Ким-оол КЫРГЫС, Чааты школазының директору.

— Школага үжен ажыг чылдар дургузунда ажылдап келдим. Районга ышкаш, кадрлар солчур чер улус ажыл-агыйының кайы-даа адырында чок деп түңнелге келдим. Эргелекчилер барык чылдың солчур, а инспекторлар чылда ийи-үш-даа удаа ээлчежип келир. Улус өөредилгезиниң кол штавында байдал мындыг турда, башкыларга чогуур методиктиг дуза көргүзери берге болбайн аан.

Бистер институттарга беш, алды чыл өөренген болгай бис. Ооң соонда чылдың-на 2-3 ай дургузунда билиивис бедидип турар-дыр бис. Ында багай чүве чок, ынчалза-даа бистиң бедидип алган билиивис чүгле боттарывысты апарып турарынга хомудавас арга чок. Улус өөредилгезиниң килдизи бистиң канчаар өөренип турганывысты-даа, чүнү чедип алганывысты-даа сонуургавас-тыр.

Татьяна КАЛБАК, улус өөредилгезиниң килдизиниң методизи.

— Кедээ школаларга келген даргалар бир-ле дугаарында кымны айтырар ийик? Директорну. Партия эге организациязының секретарының бар, чогун-даа сонуургавас. Шагаан-Арыг школазында Маргарита Николаеваның чугаалап турары шын: коммунист башкыларның болгаш партия эге организацияларының ролюн чедир үнелээр херек.

Яна ГЛИНЧЕВСКАЯ, класстан дашкаар организакчы.

— Чурттап турар чериниң тергээ дылын өөренир деп кыйгырыгны чүрээмниң хамызындан деткип тур мен. Бир эвес бистиң школавыска тыва дыл өөрениринин бөлгүмү ажыдар болза, аңаа бир дугаарында бижидип алыр мен. Бот-боттарын билчир чорук амгы үеде чүгле чурттар аразынга эвес, кижилер аразынга база эргежок чугула.

Карбы КУУЛАР, «Ак-Туруг» совхозтуң кол экономизи.

— Өөреникчилерниң бүдүрүлге бригадаларын бот-орулга-чарылгаже шилчидерин деткип турар бис. Ак-Туруг болгаш Булуң-Терек школалары-биле керээни чардывыс. Ынчангаш бо ийи школаның бүдүрүлге бригадалары совхозтуң бир адыры ышкаш апаар.

СЭКП Төп Комитединиң февраль (1988 ч.) Пленумунуң шиитпирлеринге дүүштүр чоуткан бо «төгерик столдуң» киржикчилери оон-даа өске темаларга эш хуу ёзу-биле беседалашкан.

Эртем-билии четчир, ол хирезинде арга-дарыше сундугар, төлеп чок чамдык кижилерни амыдыралдан көрүп болур. Олар күш-ажылга тура-хөөн чок, каас-коя сестер чугаалаарынга мергежээн болур. Ол дээрге бистиң мурнуку чылдарда өөредилгени колдадып, кижизидилгени ийиги чергениң айтырыы кылдыр көрүп турганывыстың түңнели-дир.

Ынчангаш кижизидилге айтырыын ам бирги черге тургусккан. Кижизитпишаан, өөредир. Башкы кижиниң кеттинери, бодун ап чоруурy, кижилер-биле чугаалажыры безин маңаа дыка салдарлыг. Ындыг болганда улус өөредилгезинде эде тургустунуушкунун бир-ле дугаарында башкының бодундан эгелээр деп «төгерик столга» ындыг түңнелди үндүрген.

Кодур-оол ОЮН.
«Шынның» корреспондентизи.

Кижилер болгаш чылдар

ООҢ СЕЗЕНГИ ЧАЗЫ

Амыдыралдың сезен дугаар чазы. Ол сестер бо хүннерде Николай Гаврилович Уколовка дөрт хамааржыр. Күш-ажылчы узун амыдыралды чурттаан эртем бо кижи-биле ооң уруу Кызылдың автоорук техникумунуң башкызы Галина Николаевна Ивановананың бажыңынга ужурааштывыс.

«Чылдар... Ооң истери Николай Гавриловичтиң холдарында, арын-шырайында артып калган болза-даа, алызындан ажылгыр, кежээ чораан кижи болгаш сеткил-сагыжы сергек, шимченгир-даа, шилгедек». Томск хоорайда «Томсктудугтранс» каттыжыышкынында кол инженер болуп ажылдап турар ооң оглу Владимир Николаевич Уколов ачазының төрүттүнген хүнүн таварыштыр ындыг сестерлиг чагааны редакцияже чоруткан. Ам оон чамдык одуругларны номчуп көрээлиңер: «Ачавысты бис күш-ажылга аныяндан-на дадыккан кижи деп билир бис, ону көрүп-даа келдивис. Ол шынап-ла ындыг. Алыс боду чолаачы кижи. Тываның баштайгы автомобилистериниң одуруунга ону киирип болур. Пенсияже үнгүжеге чедир, мергежилинге шынчы, бердинген болуп арткан. Дыштанылгаже үне бергеш, ажыл чок олуруп шыдавааан, автошколаның «Тудуг кезектери» комбинаттың ажыл, амыдыралынга бодунуң хирезин-биле бичии-даа бол улуг-хуузун киирген. Ада-иевис бистерни, уругларын, беш кижини азырап өстүрген. Дөртүвүс — дээди эртем чедип алган, бирээвис — ортумак тускай эртемниг. Бистиң уругларывыс ынак кырган-аваазындан чарылза-даа, ооң дугайында чылыг сестерни кырган-ачазындан дыңнап чорууурлар...» Чагаа адазынга ынакшылдың болгаш хүндүткелдиң чылыг сестери-биле доозулган. «Күш-ажылга ынак шынарларын ачавыс биске дамчыдып берип турар болгаш ол талазы-биле ооң хууда үлегери биске улуг. Ооң күш-ажылчы намдары бо» дээн одуруглар база бар.

Оон бээр шынап-ла хөй-ле чылдар эрткен. Уттундуруп, сагыштан балаттына-даа берген чүүлдер бар. Ынчалзажок рульдуң артынга баштай олурганын Николай Гаврилович уттпаан, ону ол дүүн чааты болган чүве деп сактып келир. Ооң ада-иези—Уколовтар бир муң тос чүс он ажыг чылдардан бээр Бии-Хем ол ынчаар чурттап келгеннер. Тываның амыдыралынга болуп турган улуг-биче болуушкуннарның чамдыктарын ол ынчангаш дыңнап, көрүп-даа келген.

Автомобильди башкарарының «шынзылгазын» ол ыракты 1930 чылда алган. Ол чылдарны сактып чугаалай бергенде, Николай Гаврилович мунуп турганы машиназының марказын баштай адааш, «ону мунуп турумда» дигеш, чүнү сөөртүп турганын, кым-биле чоруп турганын чүгле ооң соонда чугаалаар болду. Янзы-бүрү марканың чиик, чүък машиналары дээш-ле баар, оларның шуптузун ол эки эш-өөрү деп сактып, бодап чоруур. Баштайгызын Совтувтранска чолаачылап тура, башкарып турганы «автобузун» ол чүнү-даа мурнай сактып чугаалаар:

— Автобус-даа эвес чүве-дир ийин ол. Санитар машиназын эде дерип каан чүве. Ынчалзажок биске ол ынчан автобус болуп турган. Он ажыг, он алды хире кижи хары угда олуруптар. Ооң-биле Шагаан-Арыг аразынга пассажирлер аргыштырып турдум. Амгы ышкаш байдал кайда боор, пассажирлерни оон-моон чыып, бөлүп алыр чүве болгай. Кижилер аът-терелиг чер аразынга аргыжар турган болгаш ындыг үе-ле болгай. Ооң соонда чүък машиназы башкарып турдум. Улус ажыл-агыйының янзы-бүрү чүъктерин Тываның ол-бо булуңнарынче өске эш-өөрүм-биле кады сөөртүп, чедирип турдум. Ынчан ам ышкаш орук-суур кайда боор, берге-ле турган. Мындыг таварылгада, чүгле бодумнуң быжыг холдарымга ынанып апаар сен.

Николай Гаврилович холдары шынап-ла быжыг турган, машиназының дынын ол ынчан кажан-даа кошкатпаан. Самагалдай — Эрзин — Нарын аразынга ынчангы ЗИС-5 чүък машина-биле чылдың дөрт эргилезинде каш-даа катап чораан. Кыштың чыккылама соогунда, изиг чайын орук чок черге машина болганчок бо-ла олуруптар ийикпе, азы туруптар, септеттинип, частыныы чыткаш үнер. Бай-Тайгага чүък машиназы-биле чеде бээрге, улуг-биче кижилерниң ылангыя бичии оолдар, уругларның ону сонуургап, машинаны үглеп, долганып турганын ол солун кылдыр сактып чугаалады. Ону ол «ол үеде чолаачылар амгы шагда космонавтылар дег хүндүткелге турган» деп сестер-биле арай баштак аян-биле түңнеп кагды.

Бичиизинден-не тыва кижилер-биле кожа чурттап, аралажып, үнүп-киржип чораан болгаш тыва дылды ол багай эвес билир, эки чугаалаар. Чер аразынга орук айтып бээри-биле кабинага олуруп алган кижилери-биле ол хала чокка чугаалажып ап чорааш, чер чедип кээр турган.

— Оруктар, оруктар...— деп чорүй, Николай Гаврилович аякта шайының чигирин ээлдир былгавышаан, боданы берди. Ооң сагыжы ам ыракта. Оон элээн болуп чорүй, уламчылады: «Чоруун чогузун, эки чорааш кел» дээн бодал-биле уругларым иези мени чеже орукче аъткарып, удеввэн дээр. Чолаачы кижи кадайы болур деп чүве база-ла амыр эвес деп билир мен. База-ла манаашкын. Бажында улузуң сени манап олурар деп бодал-биле хаптарыңарга, кандыг-даа узун болза, чанар оруун кыска кылдыр сагындырар чүве болгай. Мен ындыг мен.

ССРЭ-же фашистиг Германия халдаан деп, медээ Н. Г. Уколовка ынчан оожургал бербестээн. Дайынче чорударын ол дилеп турган. Ынчалза-даа аңаа харыы мындыг болган: «Мында база демей-ле дайынчы одуругда сен».

Ынчан ол бүдүрүлгениң дежурный механигинге ажылдап турган. Дайзын-биле демиселге үлүүн хире-шаа-биле киирер дээш, ол хой дыштыг ажылдап турган, машинаның рулю безин ооң холдарынга хала чокка чагыртып турган.

Чолаачыга өөредип каар кылдыр аңаа ийи тыва аныяк кыстарны бижиглеп каан турган. Херээжен кижиге машина башкарары берге деп чүве билдингир, ынчалзажок уруглар кызымаан көргүскеннер, удаваанда рульдуң артынга боттары олуруптар апарганнар. Ону сактып олура, Николай Гаврилович мынча дей каапты:

— Оон бээр ээзэш эвес үе эрткен, ол уругларның аттарын сактып чадаштым, бо чылдар чүве-дир ийин, адаптар дээрге, черле хоржок-тур. Кончуум, уттупкан деп бодай бербеңер, кырып келирге, дыка-ла уттуучал апаар-дыр. Өг-бүлелиг апаргаш, бистен чоруткан уруглар. Бирээзин Бай-Тайгага чурттап турган деп дыңнаан мен.

Дайзынны чылча шаварынга барып киржир дээн изиг күзел бүтпээн-даа болза, тиилелгени күш-ажыл-биле чоокшуладырынга хөй-хөй кижилер-биле кады үлүүн ол киирген. Күш-ажылдың хоочунунуң херээн «Ада-чурттуң Улуг дайынынга күш-ажылчы эрес-маадырлыг чорук дээш» база Тиилелгениң дөртен чылынга тураскааткан медальдар байырлал хүннеринде каастай бээр.

«Шын» солун редакциязынга 1951 чылда чолаачылап кирдим. Силер ынчан чер кырынга безин төрүттүнмээн-даа боор силер. Аңаа он беш чыл ажылдаан мен, пенсияже оон үндүм.

Ажылы сеткил-сагышты хавра тудуп чоруур болза, мергежилинге бүгү назынында шынчы, аңаа бердинген болуп артып каар ындыг онзагай шынар автомобилистерде дижениң чуртталгазының сезенги чылын үткүп турар Н. Г. Уколовтуң ажыл, амыдыралындан көрдүм.

Вера КУУЛАР.

ЧУРУКТА: Күш-ажылдың хоочуну Н. Г. Уколов.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ССРЭ – Болгарияның экономиктиг кол партнеру.
Брно хоорайда делгелге.
Никарагуаның камгалал министерствозу буруу шапкан.

Панаманың иштики херектеринче холгаарлап кирипкен.
Иран-ирак месилдежиишкин чидигленген.

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

ОБЪЕКТИВТЕ — ЧЕХОСЛОВАКИЯ

ЧЕХОСЛОВАКИЯ. Улетпүр роботтарының талазы-биле делегейниң сески делгелгези Брно хоорайда ажыттынган. Ында совет бүдүрүлгелер база киржип турар.

ЧУРУКТА: совет-даштыкы садыгның «Станкоимпорт» каттыжыышкынының продукциязын делгелгеге келген кижилерниң сонуургап көрүп турары.

СЭТА-ның фотозу.

40 ЧЫЛ БОЛГАН

СОФИЯ, (СЭТА). ССРЭ биле БҮР-нуң аразында найырал, кады ажылдажылга болгаш бот-боттарынга дузалажылга дугайында керээге ат салдынганындан бээр 40 чыл болган оон Болгарияның хөй-ниитизи калбаа-биле демдеглеп турар. Республикада эртип турар митингилерге болгаш хуралдарга дайын сөөлүндеги берге чылдарда Болгарияга көргүзүп турган бүгү талалыг деткимчези база чурттуң национал экономиказын тургузарынга чедирген салдары дээш совет улуска өөрүп четтиргенин чылыг сестери илергейлеттинип турар.

ССРЭ—Болгарияның экономиктиг кол партнеру. Бо чылын ийи чурттуң аразында бараан саарылгазының хемчээли 13 млрд. рубль болур. Сөөлгү чылдарда ийи чурттуң бүдүрүлге коллективтериниң аразында дорт харылзаалар калбарган. «Орфей» дээр совет-болгар каттышкан бүдүрүлгени Болгарияның Кырджали хоорайында чоокта чаа тургускан. Ол совет чиг эттен спорт хептерин бүдүрер.

ЭГЕЛЭЭН

НЬЮ-ЙОРК, (СЭТА). КНО-нуң чанында Палестинаны хостаары организациязының доктаамал хайгааранчызының албан черин АКШ-тың чазаа хаар дей бергени-биле холбаштыр Кол Ассамблеяның 42-ги сессиязы ажылын катап эгелээн.

КНО кежигүнү чурттарның төлээлекчилери бир эвес АКШ Палестинаның ол делегей организациязы болур албан черин хаантар болза ооң соонда бодунга таарышпас өске-даа чурттарның албан черлерин хаап эгелеп болур деп медеглевишаан, Рейганның администрациязының ындыг шиитпирин буруу шаап турар.

ХОЛГААРЛААН

ВАШИНГТОН, (СЭТА). АКШ-тың президентизи Р. Рейган чоокта чаа конгресстиң удуртукчулери-биле ужурашкаш, Панаманың даштыкы херектер министри генерал Норьеганың политиктиг ажылдан чайлаттынган турарын күзел турарын медеглээн.

Панама каналының дугайында дугуржулганы шыңгыы сагыыры дээш, ол чурттуң национал камгалал күштериниң кол командылакчызы генерал Норьега быжыы-биле туржуп турар. Дугуржулга ёзугаар ол канал бодунуң ёзулуг ээзи болур Панаманың эргезинче бүрүн шилчиир ужурлуг. АКШ-тың администрациязы ону болдурбас дээш ол чуртка удур янзы-бүрү хемчеглерни ап эгелээн. Панаманың чазаанга удур барыын үзелдиг күштерниң хөделиишкинин соксаал чок организастап келген. Ол болдунмаска Панамаже бараан аймаан сөөртүрүн база хораан.

Президент Рейган ам ажыы-биле ол чурттуң иштики херээнче холгаарлап кирипкен деп, даштыкы парлалга бижип турар.

ДОПЧУ МЕДЭЭЛЕР

ВАШИНГТОН. Гондурастың девискээринче халдаашкынны Никарагуаның чепсектиг күштери кылган деп, ол чуртту Рейганның администрациязы буруудаткан. Ооң-биле кады Никарагуага удур дипломаттыг база шериг хөделиишкиннерин кылып болурунуң дугайында айтырыгны чугаалажып көөрүн президент Рейган эгелээн дээрзин Ак бажыңның албан аайы-биле төлээлекчизи Марлин Фицуотер дыңнаткан. Фицуотер амгы үеде «халдаар кыйыындан өске бүгү-ле чүүлдерни чугаалажып көрүп турар» деп чугаалаан. Ооң-биле кады Гондурастың девискээринче Никарагуаның шериглериниң халдап киргениниң дугайында чүү-даа билдинмес деп, Гондурас шеригниң төлээлекчизи полковник Мануэль Энрике Суарес бодунуң ээлчээнде медеглеп турар. Сандиножу болгаш гондурас шериглерниң аразында кандыг-бир месилдежиишкиннерниң дугайында кандыг-даа медээ чок деп, ол демдеглээн. Гондурастың девискээринче никарагуа шериглерниң шургуп киргениниң дугайында америк албан кижилериниң бадыткаашкыннарын Никарагуаның камгалал министерствозу шуут буруу шапкан.

ХАРАРЕ. Зимбабве Африкада чурттакчы чонунуң картофельге хереглелин долузу-биле хандырып турар кара чаңгыс чурт болуп турар. Ол культураның дүжүдү бир гектардан-на 40 центнер чедип турар. Диптиң өске чурттарында ооң дүжүдү 3-6 центнерден ашпайн турар. Ону чүгле бойдустуң эки таарымчалыг байдалдарындан эвес, харын Зимбабведе кедээ ажыл-агый шинчилелдериниң төвүнүң ажыл-чорудулгазының ачызында чедип алган. Хөй чылдарның дургузунда ында картофельдиң эң-не дүжүткүр хевирлериниң селекциязының талазы-биле шинчилел ажылдарын, оон хоралакчылары болгаш бок үнүштери-биле демиселди чорудуп, продукцияны болгаш үрезиннерни шыгжаарының эң-не таарымчалыг аргазын дилеп турар. Алган сан-түңнерин эртемденнер картофель өстүрер талазы-биле аңаа болган регионалдыг семинарга Африканың өске 10 чуртунуң специалистеринге таныштырган.

НЬЮ-ЙОРК. Иран-ирак месилдежиишкинниң аажок чидигленгени-биле холбаштыр айтырыгны чугаалажып көөрү-биле ССРЭ-ниң дилээн ёзугаар КНО-нуң Айыыл чок чорук Чөвүлелиниң хуралы болган. Хуралга Айыыл чок чорук Чөвүлелиниң даргазының медеглелин хүлээп алган. Ийи чурттуң аразында дайын чорудулгазының чидигленгени-биле холбаштыр КНО-нуң эң чугула ол органының кежигүннериниң ханы дүвүрээшкин болгаш шыңгыы хараадааашкынын ында илереткен.

(СЭТА).

ТК-НЫҢ ПЛЕНУМУ

БРАЗИЛИА, (СЭТА). Бразилияның Сан-Паулу деп хоорайынга Бразил компартияның Төп Комитединиң пленуму болган.

Пленумнуң киржикчилери социализмниң ат-алдарын бызыглап турар ССРЭ-де эде тургустунуушкунунуң болгаш ажык-чарлыг чоруктуң политиказының бүгү-делегейге улуг ужур-дузалыын демдеглээннер.

БКП ТК-ның Чыггыни секретары Саломао Малинаның СЭКП ТК-же чоруткан чагаазын пленум чүүлдүгзүнүп көрген.

«БАШКЫЛАЛ ШҮЛҮГЛЕЛИНИҢ» МААДЫРЫ

Львов чурттуг пенсионерлер Лука Тихонович биле Валентина Владимировна Ковальдарның бажыңынга доктаамал кээр аалчылар — школачылар, студентилер, дээди өөредилге черлериниң башкылары. Шылгараңгай совет педагогтуң соратниктери—Ковальдарга А. С. Макаренконуң төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чылын демдеглеп турар амгы хүннерде база байыр чедирип турар. Л. Коваль, А. М. Горький аттыг колонияга политрук, а оон кадайы ол колонияның кижизидикчи башкызы чораан. «Башкылал шүлүглелинде» ээзэш эвес одуругларны аңаа тураскааткан. Макаренко ону чогаалда Тихон Нестерович деп ат-биле киирген.

— Колонияга келген хүнүмде Антон Семёнович Улус комиссариадындан шыңгыы сагындырыг алгаш, шала хөлзээзиниг турган — деп, Лука Тихонович чугаалап орар.— Аңаа политрук кылдыр улуг стажтыг коммунист эвес, аныяк кижини чоруткаңын билип калаш мырыңай аймаарап калган. Кады ажылдап шыдавас боор бис деп, ол бодаан.

Антон Семёнович сөөлүнде барып бодунуң шүлүглелинге мынча деп бижээн: «Тихон Нестерович кедээ кижи... Баштайгы ужуражыышкындан-на ол колонистер-биле оларның деӊ эргелиг эжи дег чугаалашкан, хөвүга-даа, шаңга-даа ол бодун дуржулгалыг ээ кылдыр көргүскен».

— Колонияга мээң амыдыралым казырга дег, дүрген бөөлденген—деп Коваль уламчылаан — Комсомол үүрүн, школаны, библиотеканы, бөлгүмнерни, театрны организастаары, тудугга киржилге. Чоорту колонияның оралакчызы, ооң соонда оон эргелекчизи болдум. Хостуг үе турбаан. Хүнде 18—20 шак ажылдап, дыштаныр хүн-даа, хөй чылдарда шөлээ безин чок ажылдап турган. Хайгаарал чок арткан уруглар дээш, оларның чырыткылыг келир үези дээш ынчап турган.

Антон Семёнович совет педагогиканың эгелерин үндезилеп тура, колонияга башкыларның болгаш өөреникчилерниң чүгле чаңгыс коллективи турарын негеп чораан, амгы школаларда ындыг эвес ийи коллектив бар болган. Биске чаңгыс комсомол организациязы турган. Өөредилгени бүдүрүкчү күш-ажыл-биле холбаар дугайында Макаренконуң негелдези бистиң амгы үевиске база чүүлдешкек эвес бе! Колонияның кижизиттирикчи бүрүзү күш-ажылга чаңчыгып өөренип турган. Оларның дыка хөйү сөөлүнде барып эртемденнер, механизаторлар, кадр офицерлер, бүдүрүлге директорлары, агрономнар, ол ышкаш башкылар болгулааннар.

Аныяк салгалды кижизидеринге Ковальдар хөй чылдарны бараан болдурганнар. Олар ам-даа аныяктар аразында хевээр. Хоочун макаренкочулардан аныяк-өскенниң өөренир чүүлдери кончуг хөй.

Л. ЗАМЯТИН.

Харьков.

СЭТА-ның корр.

СЕНИ МАНАП ПАТ-ЛА БОЛДУМ

— Келир болган эжим чүге суралгыл!—дээш.
Кежээ дургу сени манап пат-ла болдум.
Шайым, мунум чылбаарып соой бээрге,
Шаанга чедир кэнди тип, базып турдум.

Чурттаалгамга болган солун чүүлдерни,
Чугаалаар дээш бажым доддур чыып ордум.
Эжим хатна сиягыттырып кыжыраарга,
«Эжим ам-на келген-дир» —дээш үнүп турдум.

Ынчап манап олурумда даштын багда,
Ыдым ында чиртиледир ээре берди.
«Маргылдаа чок, эжим-дир» дээш база үндүм.
«Мау!» —дээрге сырбаш дидим, дииспей болду.

Ооргалыг саңданымга сени манап,
Олурганыгаштың удаанымны билбейн бардым.
Эртенги хүн херелдери соңгам оттур.
Электээзниг чайнап турда оттуп келдим.

Сергей ШААЛЫ.

ХОВУ-АКСЫ

Артын, мурнун ээзим шугнаан
Ажай-буурул Таңдым эдээ
Ажарга-ла —эртине деп
Адам-өгбем чиге сөглээн —

Ховар байлаан Ховум-Аксы
Хойлап чыткан үе турган.
Аъттыг арат чортуп чораан,
Аңаа кок даш илип алган.
Холга тудуп, ойдуктурген —
Коргунчун дег, аар-даа
болган —
Аратты чон Хөйтпак-оол дээр
Амдыы дашты кобальт
дишкен...

Элегесче харап сыгаан
Ээм кыры комбинаттың
Хоорзаларын бөгүн ырак
Космос безин торелзинер —

Кылыйткан каң корабльдың
Хырылбас чүү—кобальтында!
Ховар байлак алган, ырлаан
Комбинаттан оол, кыс үнер:

Аммнаксыг ажыксыг бол,
Арга чыды ону солуур —
Ажай-буурул Таңдым ыдыы.
Ажылчын суур —Хову-Аксы!

Салчак МОЛДУРГА.

«Артист адыгнын доскаарак кырлап ойнаары ол-дур» деп Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фото-чурумалы.

Чечен чугаа

ҮШ ХАЛЫЫН

Кырган-ачам хөрээн хозадыр чедүргүлээш, чаак салыбиле тутчу берген чокур сегел салын эптии кончуг суйбавышаан, олудун чазай олурупкан болза, долгандыр шимээн чидер. Өгде олурганнарның бүгү кичээнгейи ында баар. Кырган-ачамның ээлчеглиг сургаалы чүден эгелээрин олар четтикпейн манап олурарлар.

— Чүведе үш халыын кончуг, оолдарым. Оларны ажып эртип алган кижи эзулуг эр болганы ол — дээш, кырган-ачам мурнунда салып алганы аякта шайын бир аартааш, дедир салып кагды. Ооң халыын деп сөзүн айыы тыппайн бардым, азы халыын-догаа дугаайын ынчап олурары ол ирги бе? Кырган-аваамның шагшаанда үрелип келген кыдат халыын-догаа деп савазы бар чүве, ол үш ээс, чаңгыс-ла чоржук деп бодааш, айтыра кааптым:

— Чүге үш халыын чүвел, кырган-ачай!

Улус оон-моон мени чемелеп, күзе кирбе, азы доо үрүглер-биле барып ойнаадай бээрге, ыдым чиде берген, кырган-ачамның артынче бүдүү соя бердим.

— Билдиримзээде айтырбайн канчаар, ону чоп хоруур силер — дээш, кырган-ачам мээң бажымны сүйбап каааш, улаштыр чугаалай берди.

— Ийе, үш халыын... Халыын дээрге, моол сөс, тывалаарга кизиг дээн чүве-дир ийин. Үш кизиг деп-даа болурле ыйнаан. Ынчалза-даа чонуң шаг шаандан ынчаар чугаалап чаңчыкканын эдерип олурарым ол-дур ийин. Бирги халыын — аныяк назын халыыны. Аа богда, аныяк назын халыыны кончуг-ла, оолдарым. Аныяк кижилер бодалдыг чоруур. Ол дээрге аныяк хамык хайнышкыны, күлгээзини, чалыы-назын тениин-дир. Хенертен-не чаа, тамыш ээс сагыш-сеткил тыптып келир, уянгылыг ырлар ону ынаар-ла кижи четпээн талыгырже кыйгырып турганзыг апаар. Шак-ла ынчан шыдал-күш улам немежип, амдаа чадыкпаан чүректи чаза теп каар чазып келир. Ооң оруунда кандыг-даа моондакка муңгаштанбайн, отту-кесту, калчаа-далайны хөме таварып эрте бээр кылдыр сагындырар. Ыыакшылдың ындыыны — чалыы назын халыыны ол. Чаагай сеткилдиг эки эрни ол чалгынналп, чаагай херекти бүдүрерниче чайгаар-ла албадап каар. А кошкак кижи ооң ээниинге шыдашпайн, орук ийинче чаштай берип болур.

Чалыы назын халыыны чайгаар чазаттынган от. Ону эң эгезинден тура сарыылдыг эдилевес болза, чүге-даа четпейн ара өрттенип каап болур оолдарым. Ону чүгле чаагай сеткилдиг кижилер ажып эртип болур. Ындыг кижилер назы халыынындан төрүттүнген кизиг күзел чуткулун эргим кижизи дээш, ие чурт дээш, арат чон дээш өргүүрүнге белен болурлар.

— Бир халыын ол-ла болду, а ийигизи чүү ирги, кырган-ачай — деп, оолдарның бирээзи четтикпейн айтыра берген. Кырган-ачам аякта шайын таваар аартавышаан, чугаалай-дыр:

— Оон ыңай, акша-мөңгүн халыыны деп чүве бар ээс бе, оолдар — дээш, кырган-ачам кезек чүден эгелээрил дээнзиг бодамып ор.

— Эжим чораан чүве. Бичиизистен эдержип, кады аңнап-диңнеп, тараа-бидаа-даа тарып чордувус. Ортумак шыдалдыг чурттап, чурттаалгабыска хомудавайн-даа чордувус ийин. Ол хеекүй ам чок-ла болгай. Чок кижинин бактап канчаар. Хеекүйнүң салымы-ла ыйнаан, оон эрткен чүве бар ээс.

Хамык чүве хайлыг кылбыштан эгелээн чүве болдур ийин. Дойым үезинде, таакпы үстүп турар үеде, чүве болбазыкле. Та кайыын, канчап өөренип алган кулугур ийин. Чадаана кыдаттарындан-на дээр чүве. Аалдарывыс аразы ырак ээс-даа болза, үргүлчүле үнчүп-киржип турар ээс, элээн үр хөөрежип, чугаалажааан эжимниң аалынга бир-ле хүн чеде бердим. Боду өөнде чогул. Кадайы торгу тон даарап олур. Көөрүмге өөнүң иштиниң шимии-ле кончуг. Хоорай чурттакчыларының херекселдери безин бар. Черле чок-ла чүве чок ийин. Аалының иштинден айтырарымга, «Кыштаанда ыйнаан, оон үнер ийнепе ол» деп, кадайы шала доңгунзумаар харылайдыр. Ында чайны өттүр чүнү кылып турар кижи боор деп бодааш, ынаар чоруптум. Ооң казанааның чанынче көрүптеримге, элээн каш узун-узун дилиндек чалдарда ногаан кылбыштар саглайтыр өскүлей берген турлар. Ол тарып алган чүвези тайганың чиир кылбыштары ээс, таакпы чүве ышкажыл. Оозун тарып өстүрге, өртекке чедирип, байып турар кижи боол-тур. Таакпы чокта таакпызыраан улус канчаар боор, каш-даа акша дээрге ап алыр, оон эртсе аңай, хураганын, бызаа молдургазын-даа тудуп берип-тер. Че харын, кызыл кужун үндүрүп турган, байып турган кижиниң мөрүзү-ле ыйнаан, ында багай чүү боор. Ооң биле кады байыыргаа, адыыргаа дендээн, оон эрткен чүве-даа чок. Аксындан үнер-ле чүвези — «Мен шыдаар» дээр. Ооң ужурундан «Шыдай» деп шола атка чединген. Бистер бора-бүдүн эштери ында-ла калган бис. Үеннеп, эрегалап, чогуш-содаа үндүрүп чораан, ынчаарла кызыл дустаан ийин хөөкүй. Улус ону акша халыынынга алысхан, ооң багым үүваан кижи дижир чүве.

— Шыдаа-та, ийи халыын ол болду, ам үшкүзү чүү чүве ирги— дижип, кыймыш диврейн орган улус ам-не херлипкестүп, ол-бо хөлзеп үндүлер.

— Үшкүзү бе? Үшкүзү — албан-дужаал халыыны...

— Оо, албан-дужаал база кизиг-дир аа!

— Ийе, ону эдилеп билбес кижиге ооң халыыны база халалыг-ла болдур ийин. База-ла хайлыг бистиң-биле үгүдээзү чеңгис боор дарга кижи бер чүве ийин. Даргабошка дужаал чок чоруур шаанда «даай-күүй» дээн, аксы-мурнунуң чымчаа шору-ла чүве. Ээ, ам ону мен багай ашак «чээн» дептер болзумза, та канчап баар ыйнаан. Ол хамаанчок, чоокта чаа эдержип чораан эш-ээрүм таныывас апарган. Таныыны кижи удур кылаштап орган болза, дегийт-ле өскээр керну бээр, сактырга «бо чүве кижи мендилеп бээр ийне» дээнзиг. Ооң эрге-дужаалы эмирли бээр ыуве-биле демейле, эндеп чүве. Эрге-дужаал холга тудупкаш, база-ла бодум ооң эрткен чүве чок деп бодай берген кижи-дир ийин. Бүгү-ле чүве шын, мере-даа болза, ооң аайы-биле болур. Аңаа удур чүве чугаалаан кижиниң шорузу-ла. Адаанда турарларны дамчыштыр оларны торгап, томаартыптар. Ооң кара аайындан эртпейн, ону мактап, чашпып чоруур кижилер-ле аңаа эки кижилер ол. Албан-дужаал аагын үгбас кижиге чеденгииш болуп, ону холга кедүрүп сеглеп чоруур улус чок болза хоржок. Ынчангаш ол чүгле аңаа чашпаалаар кижилерни бодунче хаара тыртып алыр. Мындыг-дыр бо, оолдарым, эзүп олурар улус ол үш халыын дугайын утпаңар.

Узун чурттаалганы чурттап эрткен улуг кижилер кайынна аңаа сөс чуячуруп чорууру аан. Ол үш халыын бөгүнгү-даа салгалды шонуп-ла тур ыйнаан. Назы халыынынга алыскаш, алдарлыг маадырлыг чорукту кылып турарлар-даа бар. Херек болза олар дагны дашты чайлады идип, дажыг сугну өскээр акcыптып-даа болурлар. Ам бодап олурарымга улуг Пушкинниң:

Аныяк чалыы хып дээн өйнү
Ада-чуртка өргүүл, оңнуу—

деп, кыйгырыы-биле кырган-ачамның сургаалы кандыг кончуг дүүшкек чоор.

А акша-мөңгүн халыыны амгы үеде чок деппе? Ээ кандыг-ла болду. Акша-төгериик шыңгыраажынга, алдын-мөңгүн кыңгыраажынга арыннүүрүн, угаан сарыылын солуптарлар тургулаар-ла болдур ийин. Оларның эң-не эргим, таарымчалыг сөзү—хээн. Хээли-ле, хээли.

Албан-дужаал халыынының ээнинге шоңдурганнар база чоргулаар-ла чүве-дир. Черле ынчаш улуг даа, бичии-даа дужаалды удуртукчуга чон-на тыпсыр чүве ыйнаан. Ооң шинээн билгеш аан. А эрге-дужаал холга апса, оон эрткен чүве чок кылдыр бодай бээр, эндеп-ле чүве.

Кырган-ачамның сургаал чугаазындан илип алганым бо ийин. Мону хайындыр бодаары база амыр ээс-ле чүве чорду.

Екатерина ТАНОВА.

МАЖААЛАЙ САРТЫЫ

Аттыг чоор, эш-өөр. Бо ла чораан назыда кижи чүге таваржыпас дээр силер. Эрткен күзүн мынчанган-дыр мен. Сентябрь айның ортаа үези турган чүве. Аалывыс Кара-Сугнуң Хемчикче кирген аксынга турган. Хой кадарар черивис Кара-Белдир — бүүрелчиннерлиг, шаттарлыг, оът-сигени-даа элбек, суг-сугаттыг-даа. Күзүн ооң чаражын чүү дээр силер, кижи чугаалап хамнас. Кара суунда балык-байлаңныг, аргазында, дааңда янзы-бүрү кат-чимистиг, согуна дээрге тарвын кукуруза-ла. Пөштүг, шивилиг, дыттыг, шарланныг. Аң-мең-даа бар-ла. Алдын кус кижини шуутла өпейлей бээр. Арты-иштивисте аргаларда сыынның алгызын чүү дээр силер, бус-тап-ла турар. Хаяларда, шораанмарда те-чүңмазы киргелек, хемде балык чыылгалак. Аңаа хамык бойдус ол-ла хеээр турза, алдын кус ынчалдыр-ла чечектелип турза кылдыр бодаар кижи мен. Мажаалай ирейниң ораны база ол болдур ээспе.

Ынчан кат чимис, тоорук-даа элбек-ле болган чүве. Канчаар ону. Черниң байлаа элбек болурга, мал-маганга, аң-кушка, кижиге-даа эки-ле.

Дуңмам оол шелээлеп келген. Чажында ойнап өскен төрээн черин кижи сакты бээр, ооң арыг агаарын тыныксаар, сагыш-сеткили дыкала дыштаныр боор чүве. Ынчангаш демги дуңмам оол күзүн-не ол өйде бисче кээр мындыг. Кара-Белдирни ынчаар дүжедим, мынчаар дүжедим дээш, дуңмам эр бола чугаалаар кижи. Бо черниң төрээн кайгамчык буруңнуң байлаа — согунаазы, кат-чимизи мээң эът-ханымда сиңген болдур ийин дээр. Оозун бодаарга, шынап-ла, ол төрээн чери дээш ат кижи.

Ынчан черле боттаңнап, хоюмну Кара-Белдирге кезек кадарыптар бодаан мен, агаар база дендии аас. Дуңмам келирге, харын амырай берген мен. Демнежип хой кадарар, кады хөөрежирде аан. Тооруктажып бээрде база эптиг. Күш-күнезиннинип алгаш, ийи аъттыг мунгаш, хоювусту Кара-Белдирге сүрүп чедире берген бис. Ах, магалыын! Бир хондувус. Кат-тоорукту, балык-байлаңның-даа байдалы билдине берди. Ымыраа-сээк-даа чок, сериин.

Аргада кээргенниң, күштарның үнү, эртен-кежээ сыынннарның алгыржыры чараш чурумалды улам-на немеп, каастап турду. Чогаалчы азы чурукчу, хөгжүмчү кижи болза, аңаа тургаш, та кандыг чогаал бижип каптар ыйнаан. Сагыш-сеткил чайгаарла хайныгып кээр чер.

...Дүъш соонда чүве. Хоювус одагның адаа таласында кыйыгда таваар оъттеп чорлар оң. Чамнениң алгаш, дуңмам Сережа-биле артыы таласта арга иштинче кирип, тоорук таар диштивис. Аъттар суггаргаш, сөөлүнде чеде берген мен. Арга кыдыы бир селбегер пөшке кээримге, тооруктар-ла төккүледи дүжүп тур. Улуг чаагайын чүү дээр сен. Чогум кара сай арай-ла четкелек. Ол үеде тоорукту амданы кайы хире ийик, дендии ышкажыгай.

Шоодайымны черге салып каааш, тоорукту магадап, чыып-ла эгеледим. Кедээр «кижим» будукту сылгыырге, тооруктар эндере төктүп-ле тур. Ойт, ийи тоорук улай-улай бажымда дегди. — Аа эх, бажым! Оваарымчалыг бол, кижи көрбес кижи сен сен бе, Сергей? —деп, арай харын хорадаксаам-даа кээр. Ынча дидиң бе дээн ышкаш база бирээ бажымга ток диди. База катап алгырдым.

Ой, богда! Авыра-азыра. Пөш бажында ыыт-ла ээс ыыт үнду. Оо, аа, оо, аа!... Мажаалай! Пөштүң будуу чыжыраар. Көрүп четтикпээниммде-ле, хайыраан мээң бо чанымда тур-ла. Карактарым көөрүмге, шала бышкан инек карааа-ла. Иелээ удур-дедир көржүп алган тур бис. Оон-даа чүү болган, билбес мен.

Миннип кээримге, суг кыдыында чыдыр мен. Бажым, хөрээм кок меен. Дуңмам оол шыырак кижи болгаш, сугга экелгеш, суг чажып, деткерип ап-тыр. Аа өршээ! Угаан-кут чок мен. Оон кээп харын сугда ыяш дег сирилеп-каввлап, чүү дээр силер. Кижи сөөлүнде коргар дээрилле шын чораан. Адыг хайыраан кижи-биле удур-дедир душчуп келгеш, кижиниң арнынче көре албас чүве дээр ышкажык. Дезипкен болган. Корткас бодум ынчан корткан мен. Өршээ!

Семис-оол ХЕРТЕК.

КРОССВОРД

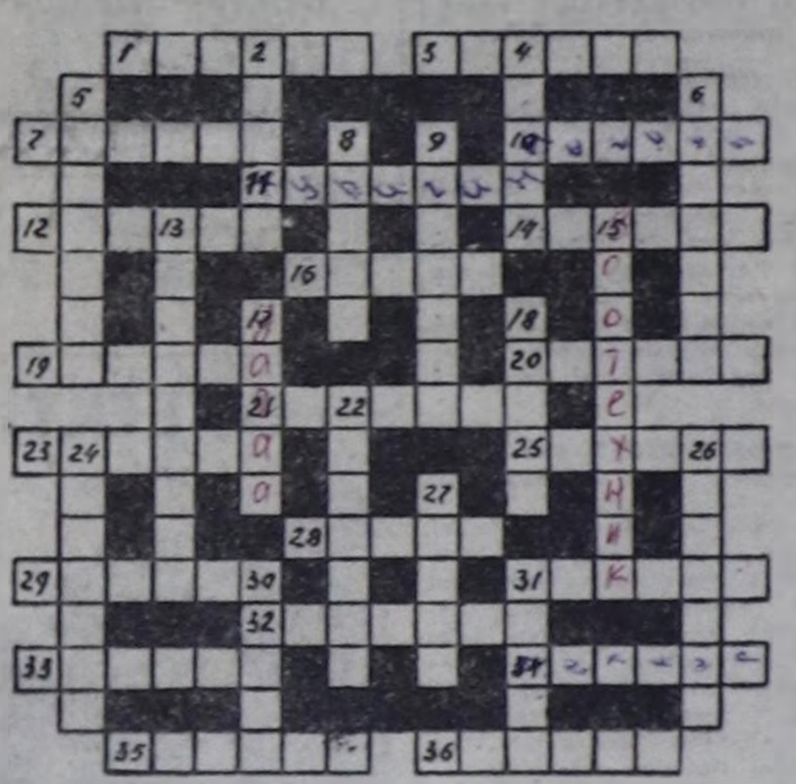

ДООРА ДУРГААР: 1. Хемчиктиң бир адыры. 3. Өл-шыктыг, хаттыг шуурган. 7. Сонуургалдар аайы-биле бөлүк. 10. Өң. 11. Мал төлү. 12. Эдеринчел кижи. 14. Чагы. 16. Уран чүүлдүң бир хевири. 19. ССРЭ-де хем. 20. Белорус ССР-де область төвү. 21. П. Пикассонуң суралгыг чуруу. 23. Холодильник марказы. 25. Хүнну дескинип турар хензиг планета. 28. Факультет удуртукчузу. 29. Совет чогаалчы, фантаст. 31. Тыва ат. 32. Өөреникчиниң бажыңга ажылы. 33. Башталга, мурнай кылыры. 34. Аза-бук, четкер. 35. Өг быжыглаар текпиш. 36. Тыва национал чем аймаа.

УЗУН ДУРГААР: 2. Тыва хөгжүм херексели. 4. Деңзи хемчээ. 5. Тарбаганның бо чылгы оглу. 6. РСФСР-де область төвү. 8. Өжээн. 9. Чылыглаңыр тыва хеп. 13. Хувискаал. 15. Чер ажылының дугайында эртем. 17. Азырал куш. 18. Медерел, сарыыл. 22. Эртем ажылы. 24. Хыналда, байысаалга. 26. Хуралга дыңнадыг. 27. Тыва оюн херексели. 30. Автомобиль марказы. 31. Хереглекчиниң баар чери.

Кроссвордту Николай САЛЧАК тургускан.

Новелла

БОДАЛДАР, БОДАЛДАР...

Өлчейлиг Хүн өртемчейни херелдери-биле опейлеп турган. Кайнаар-даа көөрге, алдын херелдер саарлып ойнаан, чырык-ла, чырык. Сактырга-ла, бүгү чүве хүн дег, чырык-даа ышкаш. Ол чараш чурумалга шоңдурган кудумчулап бир кижи эртенги өөрүшкү-маңнайлыг, далашканындан бурунгаар шурей чазып базып орган. Аңаа удур дүндүгүр шырайлыг, дурзучүг амытанга демейзиг кижижигеш чылып чоруп олуруп-тур.

—Экии, тала! Ажыл, амыдырал эки, алыс бот сол мендичаагай-ла бе!— деп, хүлүмзүрээн шырайлыг кижи мендиэреп айтырган.

— Амыдырал амыр-даа, солдаа болза чоонуйн деп! Сээң кандыг херээң чүвел!! —дээш, өскезн думчуктаан.

«Аңаа багай чүну кылыптым! Азы канчаар айтырыптым!...» кылдыр боданып, эртенги хаага шоңдуруп, омак-сергек чораан кижи доораан-на хөлүе берген. Коптегей караңгылай берген ышкаш сагындырган.

А чүрек!... Чүректиг боол көрүңер!

• • •

Сагыш-сеткил, угаан-бодал! Амыр-дыш силерде бар бе! Чылдар-айлар, хүн-дүн, шак-минута саныңда-ла хайнып-дойлуп-ла чоруур чүңерил!

Болчаан эжим келбеске чоп кончуг дойлуруң ол! Баар-кирер чер тыппайн тур сен бе! Чоп кончуг ыстаарың ол!...

Ээнзиргей, кургаг-куу ховудан өзүп келген чечек көргеш, өөрүшкүнүң салгынынга өпейледип чүмүл? Сагыш-чүрек, чурттаалгаңда сурап чорааның эң-не эргим, эң-не... кара чаңгыс эжиңге дужа бербээн деп сен бе? Ындыг дээрзин эскерип тур мен. Арта-ла бажым бедик, бодум чоргаар ышкаш-тыр мен. Эш деп чүвениң эргелии олдур ийин!

• • •

Эртен эрте тура халааш, эжик теклезинге үне халып кээримге, авам тарып алган чечектерин суггарып тур. Шыксыг агаарның, чаа хүнның чаагайын! А авам оон-даа онза чараш ышкажыл? Ажыл кылган аза дег, магалыг чараш чүве чырык өртемчейде чок турган-дыр аа! Авам дег чараш, авам дег эргим, ол дег кежээ кижи чок-тур деп ам-на билдим. Ооң оожум үн-биле ырлаан аалгазын салгын-сырым чадаганнай үдеп турду.

Ажыл-ишчи аваны дөзевейн кымны дөзээр боор! Авамга дузалажыптайн адыр.

• • •

Бодалдар, бодалдар, бодумнуу силер, бодалдар. Частың чаражым, чалыы назынның дескел чогун, саарыгның шапкызын, салгынның ылгынын, сагыштың бичезин чалгын-чекпа кылыр силер, бодумнуң-на бодалдарым.

Надежда НАКСЫЛ.

ХАРЫҢАР КАЖЫЛ?

— Харыңар кажыл! — деп, эмчи аарыг херээженден айтырган.
— Үжен ийи харлыг мен.
— Чазыткан ээс силер бе!
— Ийет... дөртен алды айны база кадыптыңар.

ААРЫГ БУТ

Аарыг кижи:—Оң талакы будум аарып тур.
Эмчи: —Кырый бээрге, черле ындыг.
Аарыг кижи: — Солагай будум база-ла кырган болган. Чүге аарывазыл!

ЭМЧИНИҢ СҮМЕЗИ

Кырган эмчиге келген. Эмчи ооң аарыының дугайын дыңнааш, сүмелеп-тир:

— Кедээге баргаш, дыштаныңар. Эртежик удуп, арыг агаарга селгүүстээр болза эки. Хүнде хөй таакпылавас, чаңгыс папиростан тыртыңар.

Бир ай эрткенде биеэги кырган бо келген.

— Силерниң сүмеңер хөлчок дузалады. Кедээге баргаш эрте удуп, агаарлап алгаш сегий бердим. Чүгле таакпы тыртары берге-дир. Мээң бо назынымда таакпыга чамчыгары берге-дир. Чадап кагдым.

ТӨРҮТТҮНГЕН ХҮНҮ

— Ачай, меңээ 10 копеектен бээрем—деп, Петя дилээн.
— Меңээ 20 копеектен—деп, уруу, Маша база дилээн.
— Меңээ 30 рубль херек — деп, кадайы чугаалаан.
— Чүү болу берди! — деп, ачазы элдепсинип айтырган.
— Уттупкан-дыр сен. Сээң бөгүн төрүттүнген хүнүң —деп, дөгерези харылап-тыр.

Сонуургактарга

АТТАШ УЛУС ХООРАЙЫ

Улуг ээс автри хоорай Лестеевенвейниң телефоннар дугаары бижээн номун делегейде эң онзагай деп адап турар. Чүге дизе, ол ном телефон ээлериниң дугайында эң-не хөй янзы-бүрү медээлерни берип турар. Телефон дугаарының дужунда ооң ээзиниң төрүттүнген хүнүм, ажылдап турар черин, профессиязын, ажы-төлүнүң саным, кадайының азы ашааның адын бижип каан. Бажыңының дугаарын болгаш өске-даа ооң дугайында билип ал болгу дег медээлерни база киирген.

Чүге ынчап барганыл дээрге, 18 муң чурттакчылыг хоорайның чонунуң аразында муң ажыг улгады берген эр кижилер дөмей аттарлыг болгаш фамилиялыг. Херээженнер аразында база-ла ындыг. Анна Хаммер деп аттыг улус чүс чеде берген.

«ЧАА ДЕЛЕГЕЙНИҢ ЭЛИТАЗЫ»

АКШ-тың Гарвард университеди 352 чыл туруп турар. Чурттуң алды президентизи ол дээди өөредилге черин доосхан. 29 доозукчу Нобель шаңналының лауреаттары болган. 1636 чылда тургустунган Гарвард университедин «чаа делегейниң элитазын» белеткээр деп сорулгалыг ажылдап турар деп, «Ю. С. ньюс энд Уорлд рипорт» солун бижээн. Чурттуң башкарыкчы бөлүктерниниң иштинде ооң доозукчулары хөй. АКШ-тың амгы чазааның алды министри, конгресстиң 51 кежигүнү, дыка хөй банкылар удуртукчулары, дээди судтуң, улуг дээн адвокат конторалерының кежигүннери, солуннар, журналдар болгаш телепрограммаларның ээлери ук университеттиң доозукчулары.

Гарвард университединге бир чылда өөренгени дээш 16 муң долларны төлээр. Кандыг кижилерниң ажы-төлү мында өөренип турарының дугайын-да чугаалаан-даа херээ чок.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

КИНО

МАРТ 19-ТА

«НАЙЫРАЛ»: «Семь самураев» 9.30, 12.30, 15.30, 18.30, бичии залга: «Али-Баба и 40 разбойников» 11.40, «Новые амазонки» 10.00, 14.00, 15.50, 17.40, 19.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Корона Российской империи, или Снова неуловимые» 9.30, 12.10, 14.50, «Парама» 17.30, 20.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «Десять негритят» 14.30, 17.10, 19.50 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Джек Восьмёркин — «американец» 13.00, 15.40, 18.20 шактарда.

АВТООРУК ТЕХНИКУМУ: «Ягуар» 20.00 шактарда.

АГААР

Республикага булуттап, аязыр. Хар чагбас. Соңгу-барыын чүк углуг хаттың дүргени секундада 3—8 метр. Дүне 18—23, чамдык районнарга 25—30 градус соор. Хүндүс 2—3 градус соок болур.

Кызылга хар чагбас. Хат кошкак. Дүне 20—22, хүндүс 4—6 градус соор.

Автооруктарга «остуру» эки.

ТЕАТР

Чылгычы ОНДАР. «Чарба, шляпа болгаш ынакшыл». Комедия. Эгелээри 19.00 шакта.

Март 23-те 17.00 шакта Кызылдың автооруук техникумунуң хуралдаар залынга арага-лаашкын болгаш алкоголизм-биле демиселдиң айтырыгларының талазы-биле хоорайның 4, 5 микрорайоннарының чурттакчыларының хуралы болурун дыңнадып тур.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

МАРТ 19-ТА

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

6.30 — «120 минутов». 8.35 — «Чүүден болгаш чүгеэ». 9.05 — Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 10.00 — Улус музыказының Бүгү-россия декадазы. Уралдың үш баянистери ойнаар. 10.25 — Социализм чурттарында. Тележурнал. 10.55 — XIX Бүгү-эвилелдиң партконференциязынга үткүштүр. «Сибирячка». Уран-чечен фильм. 1-2 сериялары. 13.05 — Британия-биле ужуражышкыннар. Телекөвүрүг: Москва—Ноттингем. 13.50— Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге. «Кооператив: моон соңгаар канчаар хөгжүүрүл?» 14.20—Бөгүн делегейде. 14.40 — «Экран» чогаадыкчы каттыжышкынының мультфильмнериниң баштайгы көргүзүү. «КОАПП». 15.00 — Алыс уктазы-биле чугаалажыышкын. 16.30 — «Бузуренчиг-даа болза, элдептиг». 17.30 — Делегей амыдыралының редакциязы көргүзүп тур. «Афган чердел». Репортаж. Язы-сөөк ылгаар чорукту узуткаары дээш демиселдиң делегей хүнүнге. «Винни болгаш Нельсон Мандела». 18.30 — «Бис—силерниң уругларыңар бис». Уран-чечен фильмниң баштайгы көргүзүү. 1-2 сериялары. 20.50 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.00 — «Үе». 21.30 — 23.30 — Суббота кежээзинде. «ХТК-88». Ленинградтың бирги эмчи институдунуң болгаш Новосибирскиниң күрүне университединиң командаларының ужуражылгазы.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Студия көргүзүп тур...». «Курантылар». 9.00 — Аэнижыышкын. «Э. Межелайтистиң поэзия вернисажы». 10.00 — «Кадыкшыл». 10.50 — «Дириг амытаннар дугайында». 11.50 — Компьютер-биле диалог. 12.40— Философия дугайында беседа. «Кижи». «Кижини комплекстиг шинчилеп көөрү». Бүгү-эвилел конференциязының материалдарындан. 13.25 — Кижи. Чер. Октаргай. 14.25 — Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. Ниити өөредилге школаларында эде тургустунуушкунуң нарын айтырыгларының дугайында. 14.45 — «Эфирде музыка». 16.50 — «Мурнуу чүктүң тевенкээзы». Уран-чечен фильм. 18.15 — Маңнаарының ажыктыының дугайында телефильмниң баштайгы көргүзүү. «Чемоданчыгаш». 18.25— «Ажык рояль». 19.00 — Мультфильмнер. 19.30 —Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. Аныяктарның делегей туризминиң дугайында. 20.00— «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — Улус музыказының Бүгү-россия декадазы. РСФСР-ниң музыкалыг аас чогаалы. 21.00 — «Үе». 21.30 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.40 — Суббота—ада-иелер хүнү. 23.20—00.05 — Бут бөмбүг. ССРЭ чемпионады. «Жальгирис»— «Динамо». (Москва).

Адрезивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИҢ партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кедээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтерияның 3-43-41, солун келбейн баргаңда 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амазы. Тиражы 24637 экз. Солуннуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 2 1.

Чагыг № 2782. ТС—00279.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың март 20 воскресенье
№ 67 (13667)
1925 чылдан үнзезилеттинген
Өртээ 3 копеек.

ОЛАРДАН ӨӨРЕНИР

Ийи хүн дургузунда Кызылга республиканың кодээ ажыл-агыйының шалыпчылары—1987 чылда социалистиг чарыштың тиилекчилери база кержээ-биле ажылдап турар чамдык коллективтерниң удуртукчулары арга-дуржулга солчуп, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн улам бедидер, продукцияның шынарын экижидер талазы-биле лекцияларны дыңнап, «Кызыл» совхозка, республиканың химижидилге станциязынга чорааннар.

— Мурнунда болза мал чеминиң шынарын барымдаалавас, багай сиген-даа экээрге хүлээп алыр турган мен. Бо химижидилге станциязынга чораш, ам-на мал чеминиң шынарының дугайында база чемишчидилгениң ажык-дузазын бүзүрээн кердум, билдим—деп, «Эйлиг-Хем» совхозтуң өшкү кадарчызы, 1987 чылда мергежил талазы-биле республика чемпиону Василий Хууракович Доржу ук станцияга чорааның соонда чугаалаан.

Бо ужуражылгаларның ажык-дузазының дугайында ооң киржикчилериниң чүгле бирээзиниң үнелели ындыг. Шынап-ла, олар дыка хөй чүүлдерни билип алган, бот-боттарының дуржулгазын солушкан.

Март 18-те шалыпчылар Тыва АССР-ниң Агроүлетпүркүркомунуң залынга чыглып келген. Ужуражылганы Агроүлетпүркүркомунуң даргазы М. Е. Абрамов ажыткан.

— Агроүлетпүр комплекизиниң ажылдакчылары республикада эң-не хөй—40 муң ажыг кижи болуп турар. Бистер партияның ажылдап кылганы Аъш-чем программазын боттандырып турар бис. Агроүлетпүр комплекизиниң ажылдакчыларының профэвилел обкомунуң президиуму-биле кады арга-дуржулгаңарны өөренип чептередир, санал-оналыңарны дыңнаар сорулга-биле силерни чыгдывыс. Мооң мурнунда мындыг ажылды организаставайн турган бис. Ажыл-агыйны башкарарының чаа аргазынче — өг-бүле база коллектив кержээзинче киргеш, бедик түңнелдерни чедип алган силер. Силерниң дуржулгаңарны өскелер өөренир, үлегериңерни эдерер ужурлуг—деп, М. Е. Абрамов чугаалаан.

1987 чылда Агроүлетпүркүркомунуң адырлар аайы-биле социалистиг чарыжының тиилекчилери — «Эйлиг-Хем» совхозтан өшкү кадарчызы Василий Хууракович Доржуга, «Көк-Тей» совхозтуң саанчызы Борис Даш-оолович Сатка, С. Тока аттыг совхозтуң хойжузу Торлаа Долаанович Тортуй-оолга, «Хендергей» совхозта чылгычы Демчик Карбы-Доржуевич Кара-Салга, «Кызыл» куш фабриказында куш ажаакчызы Лидия Кара-ооловна Тюлюшке, «Тиилелге» совхозтуң тракторизи Кызыл-оол Хертекович Люндюпке, «Саян» совхозтуң комбайнери Оюмаа Маадыр-оолович Байкарага, «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң тракторист-машинизи Александр Базыр-оолович Монгушка мергежил аайы-биле «1987 чылдың чемпиону» атты база чемпионнуң кызыл кожаазын тывыскан.

Бо эштерден аңгыда ук атты «Көк-Тей» совхозтан бызаа ажаакчызы Валентина Степановна Трупп, ССР Эвилелиниң 60 чылы аттыг совхозтуң сарлыкчызы Очур Хомушкуевич Дастаң, «Сукпак» совхозтуң тракторизи Кузьма Филимонович Пюникало оларга тыпсыр дээнин дыңнаткан болгай бис.

М. Е. Абрамов Агроүлетпүркүркомунуң коллегиязының болгаш агроүлетпүр комплекизиниң ажылдакчыларының профэвилел обкомунуң президиумунуң өмүнээзинден чемпионнарга мээң байырны чедирип, бызыг кадыкшылды оларга күзээн.

Ужуражылганың чамдык киржикчилери күш-ажылды организастаарынга хамаарышкан айтырыгларның дугайын чугаалааннар. «Күш-ажылдың хостуу» совхозта А. Натпит-оолдуң удуртканы звено 11 кижилиг. А оларда 800 гектар тараа, 450 гектар кукуруза болгаш өске-даа культураларны быжыглаан. Интенсивтиг технология-биле ажылдаан ол коллектив эрткен чылын ниити совхозтуң тараажыларындан 7 центнер дүжүттү бир гектардан хөйнү алган. Кайы хире ылгалдыг-дыр. Бир звес ниити республиканың тараажылары ынчаар, ол арга-биле ажылдаар болза, 42 муң тонналы немей ап болур.

Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, республиканың агроүлетпүрүнүң бүгү-ле адырларында шак ындыг улуг курлавырлар бар. Эки дуржулга республикада аажок хөй.

Ужуражылганың киржикчилери күш-ажылды организастаарынга, ажыл-агыйларның экономиказын быжыглаарынга хамаарышкан айтырыгларны салып, дилеглерни кирген. Оларны Агроүлетпүркүркому кичээнгейлиг өөренип көргеш, харыылап бээрин, дузалажырын М. Е. Абрамов дыңнаткан.

Агроүлетпүр адырларының чемпионнары, кержээлиг коллективтерниң удуртукчулары бо чылдың планныг даалгаларын болгаш социалистиг хүлээлгелерин бүрүн күүседир, СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязын чедиишкинниг уткуур талазы-биле республиканың кодээ ажылчыларынге кыйгырыгны хүлээп алган.

С. ХЕРТЕК. («Шынның» корр).

ЧУРУКТА: ужуражылга үезинде.

В. САВИНЫХТЫҢ фотозу.

Дружба, Найырал, Найрамдал

«АДА-ИЕМ ДЕГ АПАРГАН»

Бистиң аалчывыс Моол Арат Республикада Эрдэнэт хоорайның эмнелге ажылдакчызы ЖАВЫН НАНСАЛ-биле интервьюну солуннуң дөртку арнындан номчуур силер.
ЧУРУКТА: Жавын Нансал.

Виталий ШАЙФУЛИННИҢ фотозу.

БАЙЫРЛАЛГА ТУРАСКААТКАН

Чурттаалга-коммунал ажыл-агый болгаш чоннуң амыдырал хандырылга адырының ажылдакчыларының байырлалының бүдүүзүнде, Кызылга, Ёзулалдар бажыңынга Чоннуң амыдырал хандырылга министерствозунуң бүдүрүлгелериниң кылып турар продукциязының делгелгези болган.

Министерствонуң септелге-тудуг участогу малчыннарга бүдүрүп турар столдарын, сандайларын, бажыңга салыр шкафтарны, чаа бүдүрүп эгелээни оруун, кресло аймаан болгаш өске-даа чүүлдерни делгээн. «Тыва рембыттехника» каттыжыышкынның ажылдакчылары демир суугуларны, чунар-демирлерни, садчыларга кылганы пөйкаларны бараалгаткан. Ол ышкаш идик кылыкчылары, даараныкчылар сөөлгү үеде кылып турар чаа моданың хептерин, идиктерин көргүскен.

Делгелгени партия Тыва обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Шыршин, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы В. Е. Серяков, профэвилелдерниң Тыва область чөвүлелиниң даргазы Ш. П. Куулар барып көрген болгаш чоннуң херэглел бараанарын бүдүрерин улам ыңкай сайзыраңгайжыдар талазы-биле сүмелерин берген.

(Бистиң корр.).

ТҮҢНЕЛДЕРНИ ҮНДҮРГЕН

В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың арыглал фабриказының коллектив чөвүлелиниң хуралынга он ийиги беш чылдың үшкү чылының эрткен ийи айларында цехтер, технологтуг ээлчеглер канчаар ажылдааның түңнел чугаалашкан. Аңаа фабриканың администрациязы, цехтер, ээлчеглер начальниктери, профэвилел, комсомол организацияларының төлээлекчилери база олурушкан.

Арыглал фабриказының хөй националдыг, эп-найыралдыг коллективи эрткен чылдың түңнели-биле эки ажылдааш, ССРЭ-ниң Түдүг материалдар министерствозунуң болгаш ол адырның профэвилел Төп Комитединиң Кызыл тугун акша шаңналы-биле кады алган. Бо удаада темпини база кошкатпаан. Цехтер, технологтуг ээлчеглер планнарын ажыр күүсеткилээн.

Бедүүн рудадан даг-дүгү арыглаар цех (начальниги Б. Г. Устинов) пландан ажыр 1153 тонна даг-дүгүн, 643,4 муң рубльдиң нормативтиг арыг продукцияны бүдүрүп, чарышка бирги черни ээлээш, шилчиир кызыл тукту, 880 рубльдиң акша шаңналын алган.

Эрткен чылдың бо үезинде хожудаашкындан уштунмайн турган бедик сорттуг даг-дүгү арыглаар цех (начальниги Н. В. Стародубова) планын 102 хуу күүседип, ийиги черге(ниң) шаңналы вымпел-биле 220 рубльди шаңналга алган. Чедиишкинниң чажыды эргижирээн дериглерни солуп чаартканындан болган.

Виталий Васильевич Новосёловка удурткан бөлөн продукция цеги 11110 тонна даг-дүгүн херэглекчилерже чүдүрүп чорудар планын 12031 тоннага боттандырган база шаңнаткан.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады Елена Смирнованың, Валентина Абдориманың, Николай Сарыгларның, Деспи Дүктен-оолдуң технологтуг ээлчеглери база эки ажылдааннар. Оларның чамдыызы ам бо хүннерде март айның онаалдаларын күүседипкен.

Игорь Прокушкинниң руда шуудар участогу, Владимир Казанцевтиң, Александр Логиновтуң удурткан механиктери мактаткан.

Чарышка шылгараан 17 мурнакчы база шаңнаткан. Оларның аразында К. К. Сайыр-оол, В. Х. Ширин, К. Д. Доңгак, К. С. Монгуш ышкаш ажылчыннар база кирген.

Бот-орулга-чарылгаже шилчээн соонда улуг, биче коллективтиң кежигүннери «Чаңгызы шуптузу, шуптузу чаңгызы дээш» деп кыйгырыгның адаа-биле бот-боттарын деткижип ажылдап турар.

Вера КУЖУГЕТ.
В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың арыглал фабриказында профэвилел комитединиң даргазы.

СУГ ХАЛАВЫН ӨЙ-ШААНДА ЧАЙЛАДЫР

Ийи аал ишти чурттаар 66 бажың сугга алыскан болгаш үрелиишкиннерге таварышкан. 7 муң дөрбелчин метр кудумчулар болгаш машина-баглаг чорууп черлер сугдан үнген, 12 чылыг камераларын болгаш 3300 метр магистралдыг база чылыг четкилерин малгаштыг суг долган. Кабельдер болгаш үлетпүр зоназының подстанциязы, 2200 метр канализация четкилери, 2 насос станциялары болгаш өске-даа объектилер үрелиишкинге таварышкан. Айыыл-халаптың улус ажыл-агыйынга чедирген когаралының ниити түңү 276,4 муң рубль болган.

Бо болза эрткен чылын хенертен эрээн хар суунуң Шаган-Арыг хоорайга кылган «түрегдиглери»-дир. Айыылдалап апрель 3—5 хүннеринде болган. Айыылдыг болгу дег ол хүннерге чедир ам санныг хонуктар арткан. Бо чылгы хар эрткен чылдыында ийи катап хөвей. Хөвүлерде, чооғаларда, тайга эдээнде хар мурнунда ышкаш, демниг эрнир болза... Оон түңнелинде хоорайга чүү болурун бодаары безин берге.

Суг халавынга удур штабтын удуртукчузу, райкүүском даргазының оралакчызы В. Г. Антоненконуң кабинединде олур бис.

— Бо хүннерде суг халавынга удур кандыг хемчеглер ап чорудуп тур силер, Виктор Григорьевич!

— Эрткен чылгы айыылды катаптатпас дээш ында күчүлүг ийи Т-330 тракторну, кижилерни быжыглаан бис, автомашиналар улуг чалдар кылыр сайны дажыглап турар —деп, ол харыылады.

Арыг-Бажы суурдан каш-ла километр черде эрткен, Тываның цемент заводунуң шөйүп бар чоруур оруунга келдивис. Ажыл иш хайныышкынныг чоруп турар дээр шимчи-даа чок. Чаңгыс ДТ-75 автомашиналарның эккелген сайын оргулай таптап чоруп тур.

Орук адаанга улуг хоорзелар салып турар ажылчыннарның вагончугажынга келдивис. Дылеп чораан ийи күчүлүг тракторларывыс мында талдар аразында «чаштына» берген тур.

Бо бүгү март 17-де эртенгиниң 11 шакта болуп турганын айтып каайын. Ажылчыннар вагончугаштыта шай, быдаа хайындырган турлар.

— Амга чедир чүге ажылдавайн турарыңар ол? — деп, трактористерниң бирээзинден айтырдывыс.

— Чүнү кылырын меңээ кым-даа айтып бербээн — деп, ол дорт харыылады. Тракторларның бирээзи үрелик болду.

Кежээ райкүүском даргазы Дандар-оол Ооржактың кабинединге штабты чыылдырган. Келир ужурлуг кижилерниң деңкезин келбейн барган. Штаб шиитпирлиг хемчеглерни хүлээп алган: дарганың оралакчызы В. Г. Антоненкону курал-суглаалаарже чардыктырбайн, сугдан камгалалга доктаамал быжыглааш, чогуур ажылды үш ээлчегде организастаарын хандырар.

Хоорайны сугдан камгалаары өг орнундан суг чайладыры эвес болгай. Ону тускай төлевилел ёзугаар чорудар ужурлуг. Эрткен чылын бүү хаа кылган төлевилелди эрхиметээн. Ол төлевилел ёзугаар сугну хоорай ишти-биле эрттирер турган. Бо удаада хар суун хоорай девискээринче кирбейн, бажын дозуп чайладыр кылдыр шиитпирлээн. Харын-даа халап көргүзер сугну «Улуг-Хая» совхозтуң шөлдерин суггарар кылдыр ажыглаар. Кончуг шын шиитпир хүлээп алдынган. Смета ёзугаар суг халавындан камгалал ажылдарынга 117 муң рубльди чарыгдаары көрдүнген. Амдызында ооң чүгле сөөлгү чаңгыс саны шиңгээттинген деп болур. Камгалал ажылдарының темпизин доп-дораан шапкынчыдары негеттинип келген. Чүге дээрге ам безин хар аажок эрип, оруктар малгашталы берген. Хоорайның болгаш Көк-Чыраның эрткен чылгы халап үезинде кезээн чурттакчылары район болгаш хоорай күүскомнарынга чедип, дүвүрээзинин илередип турар апарган.

Эрткен чылгы халап үезинде район удуртукчулары, автотранспорт бүдүрүлгезиниң, механизация эргелелиниң болгаш өске-даа организацияларның ажылчыннары ийи-үш хонук дургузунда дүн-хүн дыдыйн ажылдап келген. Ам ындыг маадырлыг чоруктуң херээ чок ийин. Ол чонкалажыл баш ажыр. Суг халавын өй-шаанда чайладыр херек.

Кодур-оол ОЮН.
«Шынның» корр.

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ Югославияга аян-чоруу доозулган

ДУБРОВНИК. (СЭТА). СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң югослав удуртукчулар-биле түңнел беседазы болган.

М. С. Горбачевтуң аян-чоруунуң түңнелдерин болгаш совет-югослав документилерге ат салганын Югославияда бедик-биле үнелеп турар деп, ЮКЭ ТК-ның Президиумунуң Даргазы Б. Крунич демдеглээн. Партия болгаш күрүне ажылдакчыларының сонап турары-биле алырга, ооң-биле холбашкан идегээшкиннерин аян-чорук долузу-биле бадыткаан деп Б. Крунич чугаалаан. Бистиң дугуржуп алганывыс хамык чүүлдерни бүгү-ле деңнелдерге практиктиг херектерге боттандырып чорудар.

Кайызынга-даа сонуургалдыг болуп турар айтырыгларны бүгү талага ажыы-биле чугаалажып көргени бистиң кады ажылдажылгавысты байлактыдып турар деп, ЮСФР-ниң Президиумунуң Даргазы Л. Мойсов чугаалаан.

Чугаалаан үнелээшкиннер-биле М. С. Горбачев чөпшээрешкен. Шиитпирлээри социализмниң күчүзүн улам-на долузу-биле ажыдар арганы берип турар политиктиг болгаш экономиктиг улуг айтырыгларны бис делгереңгей-биле чугаалажып көрген бис. Бистиң чурттарывыстың онзагай чүүлдерин барымдаалап, хөй талага бистиң үнелээшкиннеривис домейлешкек. Ол бистиң партияларывыска болгаш улустарывыска чугула ужур-дузалыг. Бүгү талалыг кады ажылдажылганың хөгжүлдезинге үндезинни салып, бис эвилең сестер солушпайн, а тодаргай айтырыгларны шиитпирлеп, келир үе дугайын бодап турган бис.

Хүлээп алдынган Декларацияның талалыг харылзааларының хемчээлинден ажып турар. Ында делегейниң коммунистиг болгаш ажылчын шимчээшкиннинге сонуургалды болдуруп турар айтырыглар кирген. Социализм хөгжүлдезиниң үндезин айтырыгларының талазы-биле совет-югослав чугаалажыышкыннарны таныладыры, дуржулга солчуугазын келбертыры, партия болгаш эртем талазы-биле кады ажылдажылганы чорудары дээш туржуп турар бис.

Чугаалажыышкыннар үезинде амгы үениң делегей байдалынга домейлешкек үнелээшкинни берген. Ол чорук бистиң чурттарывыстың тайбыңны бызыгаарынга, делегей байдалын экижидеринге кады салыышкынны киирерин улгаттырарынга ынаныр арганы берип турар. Югослав эштер-биле чедип алдынган дугуржулгаларны амыдыралга идепкейлиг болгаш тодаргай сорулгалыг боттандырып чорудар бис деп, М. С. Горбачев онзалап демдеглээн.

* * *

Совет-югослав чугаалажыышкыннарның доозулганының соонда, М. С. Горбачев Дубровниктиң төөгү-культура талазы-биле тураскаалдыг черлери-биле танышкан. Хоорайның кудумчуларын улус долдур турупкан. Олар совет удуртукчу-биле хол тутчуп мендилежиринче чүткүп, ону аңаа байыр чедирери-биле, чаагай күзээшкиннерни кылыры-биле доктаадып турганнар. Олар «Эде тургустунуушкун!» деп кыйгыны салып турганнар. Олар совет улуска чүректиң ханызындан байыр чедирип, ниитилелдиң чаартыр талазы-биле ажылга чедиишкиннерни күзеп, совет улус-биле найыралды быжыглаарының дугайын чугаалап турганнар.

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ чаныпканы

ДУБРОВНИК, март 18. (СЭТА-ның тускай корр.). ЮСФР-ге албанның найыралчы аян-чоруун дооскаш, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев ол хүн Дубровниктен Москваже ээпкен. ЮСФР-ниң Президиумунуң болгаш Югославияның Коммунистер Эвилелиниң ТК-зының Президиумунуң чалааны ёзугаар ол Югославияга аян-чорук кылып чоруп турган.

М. С. Горбачевту болгаш ооң кадайын ЮСФР-ниң Президиумунуң Даргазы Л. Мойсов кадайы-биле, ЮКЭ ТК-ның Президиумунуң Даргазы Б. Крунич кадайы-биле, ЮСФР-ниң болгаш ЮКЭ ТК-ның Президиумнарының кежигүннери, Хорватияның Социалистиг Республиказының удуртукчулары үдээн.

М. С. Горбачев-биле кады СЭКП ТК-ның секретары В. А. Медведев болгаш СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарын Югославияга үдеп чоруп турган албанның өске-даа кижилери ээп чаныпкан.

А. БЕЛИКОВ.
А. КОНДРАШОВ.
Г. ШИШКИН.

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ Москвада ээп келгени

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев март 18-те Дубровниктен Москваже ээп келген. ЮСФР-ниң Президиумунуң болгаш ЮКЭ ТК-ның Президиумунуң чалаалы-биле ол Югославияга албанның найыралдыг аян-чоруун кылып чораан.

М. С. Горбачев-биле кады СЭКП ТК-ның секретары В. А. Медведев, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы И. С. Силаев, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарының дузалакчызы Г. Х. Шахназаров база чедип келген.

Внуково аэродромунга М. С. Горбачевту СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүннери В. И. Воротников, А. А. Громыко, Л. Н. Зайков, Е. К. Лигачев, В. П. Никонов, Н. И. Рыжков, Н. Н. Слюньков, М. С. Соломенцев, В. М. Чебриков, Э. А. Шеварднадзе, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидаттар П. Н. Демичев, В. И. Долгих, Г. П. Разумовский, Н. В. Талызин, Д. Т. Язов, СЭКП ТК-ның секретарьлары О. Д. Бакланов, А. Ф. Добрынин, А. И. Лукьянов, СЭКП-ниң Төп Ревизия комиссиязының даргазы И. В. Капитонов, өске-даа эштер уткуп алган.

Уткуп алганнарның аразында ЮСФР-ниң ССРЭ-де херектеринге түр бүзүреттирген Д. Лазич база турган.

(СЭТА).

РСФСР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИН ЧЫЫЛДЫРАР ДУГАЙЫНДА

РСФСР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң **доктаадыры болза:**

Россияның Совет Федеративтиг Социалистиг Республиказының Дээди Совединиң он бирги чыыжының чедиги сессиязын 1988 чылдың апрель 19-та Москва хоорайга чыылдырар.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы В. ОРЛОВ.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары С. ЧИСТОПЛЯСОВ.

Москва, 1988 чылдың март 18.

* * *

РСФСР-ниң Дээди Совединиң он бирги чыыжының чедиги сессиязынга дараазында айтырыгларны чугаалажып көөрүн РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиуму дыңнадып тур:

1. СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлеринге дүүштүр 2000 чылга чедир үеде өг-бүле бүрүзүн тускай квартира азы хууда бажың-биле хандырар талазы-биле РСФСР-ниң совет болгаш ажыл-агый органнарының ажылының дугайында.
2. «Күрүне амыдыралының чугула айтырыгларын улустуң чугаалажып көөрүнүң дугайында» РСФСР-ниң Хоойлу төлевилелиниң дугайында.
3. РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыгларын бадылаар дугайында.

ПРОГРАММА ЁЗУГААР

УЖУДУУШКУН БАШКАРАР ТӨП. (СЭТА). Космонавтылар Владимир Титов болгаш Муса Манаров «Мир» эртем-шинчилел комплекизинде планнаттынган ажылдарны күүседирин уламчылавышаан.

Атмосферадан дашкаар астрономия талазы-биле шинчилелдер программазын ёзугаар сылдыстыг дээрниң анзы-бүрү участоктарын чурукка тырттырарын күүсеткен. Ол шенелделерни ам-даа уламчылаар. «Глазер» телескопту Чеди-Хаан бөлүк сылдыстарның бир районунче углаадырар.

Космос материаловедениезиниң программазын ёзугаар «Пион» деп технологтуг херекселге ээлчеглиг шенелдени дооскан.

Экипажтың ажылының программазынга эмчи шинчилелдерин база кирген. «Акустика» деп шенелдени башкартынып чоруур комплекстиң ажылдаар болгаш чурттаар өрээлдеринде даашшимээни өөренип көөрү-биле чорудуп турар.

Ажыл хүнүнүң иштинде ийи космонавт карактың шөзунуң чидиин үнелеп көөрү-биле шинчилелдерни чорудкан.

Экипажтың илеткелдери болгаш телеметриктиг информацияның медээлери-биле алырга, ужудуушкун телевидениеттинген программа ёзугаар болуп турар.

Владимир Титовтуң болгаш Муса Манаровтуң кадыкшылы эки.

Бөгүн—Чурттал[г]а-коммунал ажыл-агый болгаш чоннуң амыдырал хандырылга ажылдакчыларының хүну

ЧАА АРГА-ХЕВИРЛЕРНИ АМ-ДАА НЕПТЕРЕДИР

Бистиң министерствонуң коллективтери ажылын үениң негелдезинге дүүштүр тургузуп, ажылчыннарының болгаш инженер-техниктиг ажылдакчыларының бот-харысаалгазын бедидип ажылдап келген. Ынчангаш олар боттарының чаңчыл болган профессионал байырлалын багай эвес түңнелдерлиг уткаан. Маңаа чамдык сан-түңнерни адап көрейн. Чонга ачы-дуза чедириишкинниң эрткен чылын база бо чылдың ийи айларының пландарын күүсеткен. А пландан дашкаар чүгле эрткен бо ийи айларда 20 муң рубльдиң ачы-дузазы чонга чедиртинген. Оон иштинде кодээниң чурттакчы чонунга 14 муң рубльге. Бир кижиге онаашкыр алыр болза, 16 рубль 02 көпеек болур. Коллективтер күш-ажылчы маргылдааны организастаан. Эрткен чылдың түңнели-биле районнардан — Каа-Хем, Бай-Тайга районнарның амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелдери 26 ындыг коллективтерниң аразынга калбарган чарышка мурнуку черни ээлээн.

Чарышка боттарының дааган ажыл-херээнге шалыпчызын көргүскен бригадалар, ажылчыннар эвээш эвес. Тодаргайлаарга, 10 бригада, 110 ажылчының планныг даалгаларын хуусаа бетинде күүсеткеннер. Кодээде комплекстиг хүлээп алыр пунктуларда Т. Я. Солдатенко, З. С. Сильбес-оол эргелекчилээн пунктулар, даараныкчылар К. Д. Дүүчүн-оол, Н. А. Шаарап, телевизор септекчилери А. Г. Кочкин, К. Н. Салчак, идик септээр мастерлер А. Я. Ежаков, баш дүгү таарар мастерлер М. С. Чигридова, Р. А. Базыр олар шылырчыларының одуруунда.

Эрткен чылын болгаш бо чылдың эгезинде Чоннуң амыдырал хандырылга министерствозунуң бүдүрүлгелериниң материал-техниктиг баазазын быжы[illegible] ажылды чаа [illegible] хегжүдер, ко[illegible]-биле сээниң непере[illegible] талазы-биле турар. Чы[illegible]ннарны кылып чылда те[illegible]ээрге, эрткен кижиге 39[illegible]иктиг эде дериишкинген, 1[illegible] муң рубль шиңгээттинген. Амыдыра[illegible] Шагаан-Арыг хоорайда [illegible] хандырылга бажы[illegible], [illegible]ларызында, Шамбалыгда комплекстиг хүлээп алыр пунктуларның бажыңнарын ажыглаалгага киирген. Чонга ачы-дуза чедириишкинин эмиидери-биле эки дериттинген кажуп чорууру автомашиналарны база тургускан. Бригада аргазы-биле ажылдаарынче ажылчыннарның 47 хуузу кирген. Долу бот-оруулга-чарылгаже «Березка» ателье база хууда чагыглар күүседир 19 кижи кирген.

Кодээ черлерде амыдырал хандырылганың чонга ачы-дузазы улам ыңай көгжээн. Чижээлээрге, Бии-Хем, Каа-Хем, Бай-Тайга районнарның бүдүрүлге эргелелдери кодээде комплекстиг хүлээп алыр пунктуларның ажылы-биле кады ажылынга чаа аргаларны тып турар. Кызыл районнуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң коллективи кодээ чонга ачы-дуза чедириишкинин эмиидериниң эки үлегерин чедип алганын демдеглевес аргажок. Эрткен чылда Шамбалыг, Баян-Кол суурларда комплекстиг хүлээп алыр пунктуларны ажыглаалгага киирип ажыткан.

Күш-ажылды организастаарын сайзыраңгайжытканындан ачы-дуза чедириишкиниң мурнакчы хевирлерин нептереткениинден бүдүрүлге черлеринде бир ажылдакчы-ла продукцияны 226 рубльге хөйнү бүдүрер аргалыг апарган. А планнаттынган каражаны 428 рубльге эзээжеткен. Моон ачызында, күш-ажылдың бүдүрүкчүдүү 109,7 хуу четкен. Шалың фондузун 183 муң рубльге камнап алыр аргалыг болган. Чедип алган чедиишкиннер-биле чергелештир, шиитпирлээр ужурлуг айтырыглар ам-даа хөй. Күш-ажылды четпес организастаанындан чамдык бүдүрүлгелер планныг даалгаларын күүсетпейн турар. Чижээлээрге, хептиг химиктиг арга-биле аштаар фабрика болгаш «Тувапарикмахерские» бүдүрүлге каттыжыышкынының коллективтери эрткен-даа, бо чылдың эрткен айларының-даа планныг онаалдаларын күүсетпээн. Кодээде ачы-дуза чедириишкин комплекстиг 79 пунктузунуң 42-зи планын күүсетпээн.

Чонга ачы-дуза чедириишкин база бир чугула айтырыының бирээзи —бүдүрүп турар продукцияның бедик шынарлыы. Бо талазы-биле ажыл бисте ам-даа чогуур негелдеде эвес. Ол ышкаш чоннуң чагыгларын чогуур хуусаазында күүседир ажыл кудумчу деңнелде. Моон уламындан чондан ол талазы-биле хомудаалдар, дилеглер база саналдар көөрү уламчылаашкан. Мергежилдиг бедик кадрлар, специалистер бисте ам-даа четче эвес. Ындыг болганда оларны шиңгээри, өөредип белеткээри бистиң мурнувуста чугула сорулгаларның бирээзи болуп артышкан.

Экономиканың чаа аргаларын өөренири бистиң чугула негелделерниң бирээзи. Коллектив болгаш бригада кезээзи-биле ажылдаарын шиңгээдип албышаан, бот-оруулгажылыглаже, бот-акшаланыышкынче шилчиири ышкаш айтырыгларны шиитпирлээри бистиң мурнувуста эң чугула сорулга болуп турар. Чижээлээрге, Кызылда «Берёзка» ательеде бот-оруулга-чарылганы шиңгээдири-биле шенелде ажылды чорудкан бис. Оон баштайгы түңнели багай эвес болган. «Берёзка» ательеде бот-оруулга-чарылганы нептеретпениниң ачызында, бир кижиге онаашкыр продукция бүдүрүүшкүнү айда 400 рубль четкен. Кызылда идикти дүрген септээр мастерская, «Чечек» ателье, Кызыл районнуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелели бо чылда долу бот-оруулга-чарылгаже ажылдап кирериинге белеткел ажылдарын чорудуп турар. А өске бүдүрүлгелер коллективтери келир чылын ол арга-биле ажылдаар.

База бир кол чүве бүдүрүлгелер коллективтеринде экономиктиг өөредиглерни нептеретпени болур. Чаа системаны шиңгээдир дээш өске мурнакчы коллективтерниң дуржулгазын өөренир, экономиканы башкарарында эң чүүлдерни бүдүрүлгеже бүрүзүнге киирери-биле моон соңгаар-даа бүгү күштү мооңнеп ажылдаар негеттинип турар. Чоннуң амыдырал хандырылга министерствозунуң бүдүрүлгелериниң бүгү ажылчыннары база инженер-техниктиг ажылдакчылары, коммунистери партиянын үдевес болур XIX бүгү-эвилел конференциязынга уткуштур улам шалыпчыл ажылдаар.

Семён БУЯНДЫ,
Тыва АССР-ниң чоннуң амыдырал хандырылга министри.

САПЫК ДААРАКЧЫЗЫ

— Сапык дааракчызы деп атты 14 харлыымдан бээр алып келдим — дээди Анатолий Яковлевич Ежаков чаа септеп дооскан идиктерин эргий көрду.— Оон бээр хөй-ле үе эрткен-дир ийин. Бо чылын бежен сестептим.

Ынчаа дээш ол кезек ыттавады. Бодаңып ор. Үзе кирбээдим. Хөйнү көрген көк баштыг кижи эрткен-барган амыдыралын эргий бодап ор чадавас.

Амыдырал хандырылга ажылдакчыларының байырлалының бүдүүзүнде хоочун ажылчын-биле чугаавыс шак ынчаар эгелээн. Анатолий Яковлевич шынап-ла ажылдап келгени бо чылдарының дугайын хөй-даа чүве чугаалаваан. Ол 1954 чылда Кызылга чурттап тургаш, амыдырал хандырылга комбинадынга өөреникчилеп кирген чүве-дир. Оон бээр-ле үргүлчү сапык даарап келген. Бай-Хаакта кээрби чыл чедип турар.

— Сапык дааракчызы кижи модадан чыда калбас ужурлуг —деп, ол чугаалады.—Чаа көстүп келген идик аймаан чандыр көрбес кижи мен, солун, сеткүүлден кезип алыр, канчаар даараанын сонуургай бээр. Үе-биле деңге баспас болза сээң продукцияң үне чок апаар, дораан-на «эрги шагның идии» дээш албайн баргылаар.

Амгы үеде А. Ежаков унты идиктер кылыр талазы-биле дуржулгалыг мастер. Ооң даараан идиин чүгле тандыжылар эвес, өске-даа районнарның чурттакчылары садып ап турар. «Эрткен чылдагы ышкаш ындыг идиктен ам база кылып бериңер көрүңер» деп сестер бижээн чагааларны ол үргүлчү алыр. Ооң шынарлыг ажылының үнелели ында.

— Ажыл-агыйның чорударының чаа негелделери биске хөй чүүлдү онааган — деп, Анатолий Яковлевич чугаалап ор. — Даалга улгаткан. Эрткен чылга чедир-ле 300 рубльдиң продукциязын бир айда бүдүрүп келген мен, ам үш катап улгаткан, 900 рубльди четкен. Ынчалза-даа ону күүседиптер аргалыг мен, чүгле негелде ёзугаар эде тургустунар, бар аргаларны дилеп тывар херек. Эки ажылдаар болза ол сорулга боттаныр дээрзин февральдың түңнели көргүсту. Ол айда чүгле чаа унтыны безин 20 ээжешти даараан мен.

А. Я. Ежаковтуң шалыпкызын, ол ажылынга мергежээнин аңаа орган каш минуталарымда база эскердим. Мээң-биле чугаалажып орар аразында идиктиң бирээзин септей каапкаш, белен продукция аразынче каапты. Оон улаштыр-ла өскениң сегирип алган. «Хүндүлелдиң Демдээ» орденниң эдилекчизи Анатолий Яковлевич Ежаков шынап-ла алдын холдуг мастерлерниң бирээзи дээрзи ыя ол минуталарда көзүлдү.

Ооң кады ажылдап турар өөрү идик кылыкчылары Валерий Оюн, Виктор Ондар, Андрей Доватор олар хоочун ажылчынче чоргаарал-биле көрдүлер.

Даңгыт ЧЫДЫМ.

ЧУРУКТА: А. И. Ежаков.
Иван ДАМБАНЫҢ фотозу.

ДАРЫЙ ӨӨРЕНИП КӨРЗЕ

Районнуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң Нарын суурда комплекстиг хүлээп алыр пунктузунда идик даараар салбыр ажыттынганы-ла 20 чыл чедип чоруур. Бо үениң дургузунда маңаа хөй салгалдың кижилери ажылдаан. Оларның аразындан Мөңге Даваевич Нам-оол багай эвес дагдыныкчы диртип, аныяктарны мергежилинге доктаамал өөредип чораанаарның бирээзи. Ооң ындыг ажылгырын коллектив үнелеп, шаңналдарны тыпсып тургулаан. Ооң ажылгырын эш-өөрү уламчылап, эрткен юбилейлиг чылда багай эвес ажылдаан. Чамдыктарывыс шаңнаттывыс-даа.

Коллективте үш кижи бис. Бо чылды база багай эвес эгеледивис. Январьда 1670 рубльдиң ажылын бүдүрдүвүс. Ынчан пландан дашкаар 370 рубльдиң ажылын кылдывыс. Арткан айларда база ажылывыс багай эвес. Ынчалзажок маңаа үр үеде шиитпирлеп чадашкан, сеткиливис өйүп чоруур бир айтырыгны чугаалаксадым. Ол чүл дээрге разряд айтырыы. Сезен чылдарның эгезинде бо айтырыгны база көдүрген бис. Ону чогуур албан черлери хүлээп көргеш, «Бистиң бүдүрүп турар продукциявыс янзы-бүрү марканың идиктери-ле болгай. Оларны мастер бүрүзү тус-тузунда кылгаш, Кызылче чорудуптуңар» деп сүмелээн. Ол сүмени олчаан кылган бис. Ооң соонда 3—4 разрядтарны тывысканының дужаал бижии келген. Шынында аттестация эрткениниң тускай бижии-даа чок. Демги бижик биске кезек када өөрүшкү болган. Өске районнарның болгаш район төвүнүң мастерлеринге разряд дээш телеп турар. Кижилерниң материалдыг сонуургалын өөренип көрзе. Оон аңгыда, үениң негелдези-биле алырга, чеже-мейниң-даа эки ажылдакчы кижи билиин бедитпес болза, чаартылгалардан чыдып көөр хевирлиг. Чыл дургузунда бистен чаңгыс-даа кижи билиг бедидер курстарже чорбаан. Ажылчынга хамаарылгалыг удуртукчулар ооң кадыының амыдырал байдалын онзалап көөр ужурлуг. Ол ажылчын кижиге өөрүшкү болгай. Чыл дургузунда бистен чаңгыс-даа кижи кадыын быжыглап, санаторий, курорт барбаан.

Бистер ай, квартал пландарын күүседип келдивис деп үстүнде чугаалаан болгай мен. Ол дээш кижилерниң материалдыг сонуургалын деткиптер чугаа дыңналбаан. Бистиң салбырның ажылын оода чылда бир катап сонуургап көрген болза, үстүнде айыттканым хомудаалдар турбас ийик. Ынчангаш айыттынган четпестерни «Тувобувьбыт» бүдүрүлге каттыжыышкынының удуртукчулары кичээнгейге алыр боор деп идегеп ортым.

Ермолай АРАКЧАА.
Эрзин район.

АЧЫ-ДУЗА ЧЕДИРИЛГЕЗИ

Чугаавыс эгезинде-ле РСФСР-ниң чурттал[г]а-коммунал ажыл-агый министриниң оралакчызы А. Ф. Порядин салган айтырыы-биле мени кайгатты:

— Суг дээш чежени төлеп турарыңарны билир силер бе?

— Чок, билбес мен— Айда 40-50 көпеек-ле боор.

— Соктым алыңар — чүгле дөрт көпеек. А билбезиңерниң чылдагааны болза, ог-бүле чарыгдалдарыңга суг хандырылгазы бичии-даа салдар чок төлезиниг.

Чурттал[г]а-коммунал ажыл-агыйы, өске адырларга деңнээрге, кижиниң социал талазынга эң-не чоок, дорту-биле хамаарылгалыг. А оон хамаарылгазы хаңы-даа. Бистиң ажылывысты агаар-биле дөмей кылдыр деңнеп болур мен: ол барда —эскербес-даа силер, а бир эвес чок апаар болза, дораан эскерер бис—деп, Алексей Филиппович уламчылады.

Сөөлгү үеде бистиң адырывыс бодунуң ажылынга шынар талазы-биле эргилдени чедип алырынче чүткүдүп турар. Бо чылын безин ачы-дузаны эрткен чылдыынга бодаарга, ийи миллиард рубльге хөйнү чедирип шыдаар бис. Маңаа биске дээштиг дузаны улус ажыл-агыйының биске хамаарылгалыг адырлары чедирер. Биске септеттинип турар чылыг шугумнарының, суг дамчыдыкчыларының, өске-даа четкилерниң ажыглаар хуусаазын узадырынга ажыктыг эң быжыг хоолайларны бээр ССРЭ-ниң Кара металлургия министерствозу бирги чергелиг сорулгаларны шиитпирлээр. Чүге дээрге хоолайлыг дамчыдыкчыларның барык дөртен хуузу шуут-ла үстүр четкен, солууру негеттинип турар.

Бистиң министерствовус продукция бүдүрбейн турар, бис чүгле ажыглакчылар болгай бис, азы өскээр чугаалаарга, өскелерниң кылып каан техниказынга ажылдаар бис. Ынчангаш бистиң ажылывыстың шынары холбаалыг бүдүрүлгелерниң ажылындан дыка хамааржылгалыг. Бистиң бүдүрүлгелеривисти чаа дериг-херекселдер, техника, приборлар-биле хандырар, чаа заводтарны бээр хөй-хөй министерстволар болгаш ведомстволарның улам дээштиг деткимчезинге идеген турар бис.

Бис чүгле өскээртен дуза манап орбас бис деп, А. Порядин чугаазын уламчылаан. ССРЭ-ниң Куртудуг комитеди-биле кады чурттал[г]а-коммунал ажыл-агыйның комплекстиг механизациязының талазы-биле программаны ажылдап кылган.

— Амга чедир чүү кылдынганыл?

— 1987 чылда машиналарның болгаш приборларның чаа 80 хевирлерин бүдүрери шиңгээттинген. Дешпилгелиг технологияларның 26 хевирлери бир дугаар шиңгээттинген, оларның ону курлавыр камналгазынга хамааржыр. Чижээ, ижер болгаш арыглаар суглар-ның арыглаашкынынга физиктиг болгаш химиктиг чаа аргаларны ажыглап киирген.

Ленинград хоорккускомнуң ажыл-агыйларында чурттал[г]а фондузунуң септелгезин индустриализастаарының чидиг айтырыын шиитпирлеп турар.

Бистиң ажылывыстың бир кол угланыышкыны — чылыг база суг хандырылгазының системаларынга ажыглаар янзы-бүрү улуг автоматчыткан системаларны чогаадып тургузары болур. Хол-биле кылыр ажылдарны кызырары —чугула курлавыр. Бистиң адырда ажылдакчыларның 50 ажыг хуузу хол-биле кылыр ажылдарда хаара туттунган.

Ажылдап кылдынган программа ёзугаар бисте диспетчеризация нептерээн. Ол дээрге күш-ажылды организастаарының принципиалдыг чаа угланыышкыны болгай.

Бис амгы үеде күш-ажылды сайзыраңгайжыдарынче шыңгыы кичээнгейни углап турар бис. Эргелел башкарылганың чаа схемазы хөй эвес чурттакчылыг бичии хоорайларга, ажылчын суурларга, район төптеринге бүгү бүдүрүлгелерин, организацияларны, бүдүрүлге участоктарын чаңгыс аай хөй талалыг бүдүрүлге кылдыр каттыштырарын көрүп турар. Улуг хоорайларга безин бүдүрүлге каттыжыышкыннарын тургузары көрдүнген. Ынчан энергетика, газ база суг-канализация ажыл-агыйлары ышкаш чугула адырлар аай-биле улуг бүдүрүлгелер артар харын.

Чаа хевирлерни — чурттал[г]а бажыңнарын хандырарынга ог-бүле керээзин база нептередип тур бис.

Бистиң мурнувуста ажыл дээрге эгээртиммес деп, Алексей Филиппович түңнелинде демдегледи.

Беседаны А. ДРАГАН кылган.

БАЙЫРЛЫГ ХУРАЛ

Чурттал[г]а-коммунал ажыл-агый болгаш чоннуң амыдырал хандырылга ажылдакчыларының март 18-те Москвага эрткен байырлыг хуралынга эде тургустунуушкун болгаш хандырылга ажылдакчыларының ролюн бедидер айтырыгларны чугаалашкан.

РСФСР-ниң чоннуң амыдырал хандырылга министри И. Г. Дуденков илеткел кылган.

Хуралдың президиумунга министерстволарның, ведомстволарның харысаалгалыг ажылдакчылары олурган.

(СЭТА).

«Шынга» шүгүмчүлээн соонда

БОТТУГ ШИИТПИРЛЭЭН

Эрткен чылдың декабрь 12-де Чадаана хоорайга «Шынның» редакциязы ажык чагаа хүнүн эрттирген. Райкуускомнуң чурттал[г]а-коммунал ажыл-агыйның бүдүрүлге эргелели чоннуң негелделерин ам-даа чедир хандырбайн турарының ужун чагаа хүнүнде салган айтырыглар бадыткаан. Ылаңгыя хоорайда чунар-бажың айтырыы берге. Ында чүгле чаңгыс чунар-бажың бар. Чаа чунар-бажың тудуу кажан эгелээрил! деп, бөдүн чурттакчылар сонуурган турган. Райкуускомнуң чурттал[г]а-коммунал ажыл-агый бүдүрүлге эргелелиниң начальниги Чехов Куулар ол айтырыгга мынчаар харыылаан «Чунар-бажың тудуу бо беш чыл планында көрдүнмээн. Чаа чунар-бажың ийи ээлчег-биле ажылдаар. Ийи ээлчегни тургускаш, каш-даа кижини ажылдадып тургаш, чурттакчыларга таарымчалыг болдуруптар боор бис». Чамдык улус ажыын удуртукчунуң чугаазынга бүзүревээн, аазаанын үш чыл манаар хөңнү боор бис деп аразында хүлүржип олурганнар. Январь айдаа үнген, чунар-бажың ийи ээлчег-биле ажылдап эгелээн. Ч. Кууларның сөзү ажыл-херээ-биле карышпаан.

Моон мурнунда Чадааның чунар-бажыңынга чунуп алыры, ылангыя дыштаныр хүннерде, берге турган. Улустуң хөйүнден үш шак чедир оочурлаар. Чунар черже кире бергеш, тез чедишпезинден ону база оочурлаар. Ам байдал өскерилген. Чехов Баян Мөңгеевич Кууларны эргелекчиниң начальнигинге томуйлаан соонда, ында байдал көскүзүлбе эки эжиип эгелээн. Тазтар четчир кылдыр саттынган, септаралы байдал эжижээн. Чүгле тазтар хосталырга чунукчуларны киирерин чурумчуткан.

Республиканың Чурттал[г]а-коммунал ажыл-агый министерствозу ийиги ээлчегге ажылдаар ийи контролёрнуң, бир кассирниң шалыңын чаа чылдан эгелеп төлеп эгелээрин чөпшээрээн. Шалыңга үндүрген чарыгдалдар-биле одуналгалар карышпазын дээш эргелел чунар-бажың хандырылгазының планын улгаттырган. Ийи ээлчегге ажылдап эгелээниниң баштайгы айы январьның планы 1600 рубль. Эрткен чылгы январь айның планындан 30 хуу өскүрген. Ай планы январь 27-де күүсеттинген.

— Ийи ээлчегже шилчээнивис соонда, чунукчуларның саны көвүдээн, соң-биле чергелештир оруга өскен. Чаа тургускан үш ажылчын турушкарның шалың төлевирин киирип турар орулга дуглаар — деп, эргелелдиң начальниги Ч. Куулар биске чугаалады. Амдызында буфет айтырыы шиитпирлеттиммейн тур. Буфет турар тускайлаан өрээлге изиг, соок суглуг краннарны кылыптарга, ол айтырыг шиитпирлеттинер. Ийиги кабинетка баш таарар өрээл белеткеп тур бис. Чунарының мурнунда улус бажын таартып алыр. Хоорай төвү кирип, парикмахерскаяга оочурлап, үе чарыгдавас. Таарымчалыг апаар.

Чунар-бажыңга четтивис. Эр-даа, херээжен-даа улустуң чунар талаларында оочур чок. «Ээлчежип ажылдаарга эки-дир. Эртен 7 шактан эгелээш, дүштекинниң 14 шакка чедир ажылдаан кааш, садыг берип, ог-бүледе кылыр ажылдарыңны бүдүрүп ээр сен. Ажы-төлдүң өөредилге, чурумун-даа хайгааралынга үе четчир апаар-дыр» деп, кассир Наталья Сат чугаалайдыр. «Чаа эгелээшкин чурттакчы чонга таарымчалыг-дыр. Чунар-бажыңдан озалдап кааргынны бодавас-даа сен. Ажыл мурнунда азы ажыл шагының соонда-даа чунуп четтигиптер сен» деп, Чадааның хөмүр-даш разрезиниң чолаачызы Сенди-Сүрүң Куулар таарзынганын илеретти.

Чоннуң чунар-бажың хандырылгазында бередеп турар айтырыгларны Чадаанада мынчаар шиитпирлээн-дир. Чурттакчы чонга-даа таарымчалыг, коммунал ажыл-агый ажылдакчыларынга эптиг.

Ольга САЛЧАК.
Чадаана хоорайның чурттакчызы.

Борис КУЖУГЕТ.
(«Шынның» корр.).

Коммунист дугайында чугаа

КАТАП СОҢГУТКАН

Ооң алыс хүлээнген ажылы—районнуң төптүккен библиотека системазының Эрги-Барлык суурда филиалының библиотекары. Бо ажылга ажылдааш ол ам үжен чылдың нүүрүнче кирген. Кодээ библиотека — районда мурнакчы ажылдыг библиотекаларның бирээзи. Ооң эргелекчизи Долума Сарыглар ажылынга харысаалгалыг, кижилерге эптиг-ээлдек, үлегерлиг кижи дээрзин моон мурнунда-ла дыңнаан мен.

Кодээ библиотека. Долума Хунапаевна чаа номнар хүлээп ап, чай чок олур. «Билиглерниң үнер дөзү — номга ынак болуңар» деп М. Горькийниң сөзүн чараштыр бижээш, көскү черде аскан болду.

Бо библиотеканың иштин арыг-силиг. Бүгү чүве эмге-сескелиг, көрүштүг. Чараш чырыдыр дериттинген булуң-чар. Хөй янзы номнар. Ылангыя «Бистиң республика — дүргедээшкинниң оруунда», «Ленин болгаш Октябрь», «Чаа номнар», «Октябрь болгаш Тыва», «Кодээ ажыл-агыйның специализиңге» деп делгелгелерни шынарлыг кылган. Тыва дугайында солун картотека база бар болду.

Долума Хунапаевна аңаа баштай ажылдап кирерде, ном фондузу барык чок, орус, тыва дылдарда каш-ла номнар турган. Ам библиотекада ном фондузу 13602 четкен. Эрткен чылын 700 номчукчуну хаара тудар тургаш, 935 номчукчуну хаара тудуп, алган хүлээлгезин күүсеткен. Чылда 7700 ном бээр планын база ажыр күүсеткен. Библиотекада янзы-бүрү номнарны, журналдарны көрүштүг кылдыр делгеп салган, күзээнин ап алгаш, номчуп болур. Суурнуң чурттакчылары библиотекага күзелдии-биле кээп, номнарны бижидип ап, номчуп турар. Оларның иштинде кодээ ажыл-агыйның специалистери, башкылар, ажылчыннар-даа бар.

— Суурувуста ам арага-дары сатпастаан, хостуг үезинде улус солун ном, журналдар номчуур дээш кээп турарлар. Сөөлгү каш чылда чоннуң культура албан черинге келири мурнуку чылдарга бодаарга идепкейжээн — деп, Долума Хунапаевна чугаалады.

Библиотекарь бо бүгүнү эскерип билгеш, алды кезек черде көжер библиотекаларны организастап тургускан. Олар колдуу хойжу бригадалар төптеринде, Ыйгылак сүт-бараан фермазында, хову турлагларында. Ылаңгыя Шолук-Ховуда хойжу бригада төвүнде тургускан көжер библиотеканы малчын Бора-кыс Саая эки удуртуп келген. Ында номнарны зоовет өөредилгеге база ажыглаар. Малчыннар Вера Доңгак, Любовь Ооржак, Андрей Доңгак номга хандыкшылдыглар.

Эрткен чылын Долума Хунапаевна школа коллективи, комсомол комитеди-биле харылзажып алгаш, чогаалчы Салим Сүрүн-оолдуң «Ногаан ортулук», «Чылдар болгаш кижилер» деп хоочуннар сактыышкыннарының дугайында номчукчуларга номчулга конференцияларын эрттирген.

Кажан совхозта партком секретарының оралакчызын соңгуп турда, коммунистер Долума Хунапаевна Сарыгларны чаңгыс үн-биле соңгуп алганнар. Бо даалганы хөй чылдар иштинде ол күүседип, чон ортузунга идеология ажылын харылап, партийжи даалгазын ак сеткилдиг күүседип келген. Ооң принципиалдыг, кандыг-даа айтырыгларны чөптүг-биле шиитпирлеп шыдаар, үлегерлиг талаларын эш-өөрү үнелеп келгениниң херечизи ол. Ооң сөзү ажыл-херек-биле карышпас кижилерниң бирээзи.

Коммунист Долума Сарыглар партком секретарының оралакчызы хүлээлгезин идепкейлиг күүседип, хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылдап келгениниң эде тургустунуушкунну удуртуп турарының талазы-биле парткомнуң отчёдунга база демдеглээн.

— Партком секретарының оралакчызы Долума Хунапаевна Сарыглар идеология ажылын, тодаргайлаарга, политиктиг, экономиктиг өөредилгени, лекция пропагандазын, агитаторларның, политинформаторларның ажылын идепкейлиг удуртуп турар. Боду хөй чылдарда партком секретарының оралакчызынга ажылдаан, дуржулгалыг ажылдакчы. Чонну марксистиг-ленинчи теория-биле чепсеглээр, партияның политиказын тайылбырлаар талазы-биле ажылдарны ол ак сеткилдиг организастап чорудуп турар —деп, партком секретары ооң ажылын отчёттуг хуралга ынчаар үнелеп, чамдык четпес талаларын база чугаалаан чүве.

Долума Хунапаевна ажылдаар четпестерден чогуур түңнелдерни үндүрүп, ону эде тургузарынче кичээнгейин мөөңнеп чоруур.

— Политиктиг, экономиктиг өөредилгени чыл эгезинде эки эгелеп алгаш, чоорту ооң эльнары кудулай бээр, дыңнакчылар эвээш келир чоруктарны болдурбас. Кадарчыларга, саанчыларга ог-бүле, бригада керээзиниң, бот-акшаланыышкынның ужур-дузазының дугайын эки тайылбырлаары чугула. Тускай эртемниглер малчыннар ортузунга лекция, беседаларны, тайылбыр ажылын четпес чорудуп турарлар —деп, парткомнуң отчёттуг хуралынга Долума Хунапаевна шүгүмчүлекчи ёзу-биле чугаалап, бо ажылга бодунуң негелдезиниң кошкаан миннип турар болду. Совхозта эде тургустунуушкунның оожум чоруп турарын, чамдык коммунистерниң хурал-суглаага анаа олурар, санал-онал бербес чоруун база чугаалады. Малчыннарның культура амыдыралынче кичээнгей салыры бир чугула айтырыг дээрзин демдеглээн.

Амгы үеде совхозта политиктиг, экономиктиг өөредилгениң болур хүннерин тускай кылган, пропагандистерден негелдени күштелдирген; дыңнакчыларга таарымчалыг байдалдарны тургускан. «Билиг» ниитилелин совхозтуң улуг бухгалтери Татьяна Дүмен-Байыр багай эвес удуртуп келген. Оларга чүгле методиктиг сүме негеттинип турар. Көскү агитацияны харыылаарын совхоз директору Э. С. Идам-Сюрюнга дааскан. Бо ажылда негелдеге чедир кылза чогуур чүүлдер ам-даа хөй.

Совхозта чоннуң культурлуг дыштаныылгазын организастаарынче угланган элээн ажылдар кылдынып турар. Культура бажыңынга янзы-бүрү кежээлер, концерт, шии, ужуражылгалар барык үзүктелбес. Бо бүгүнү Долума Хунапаевна парткомга дугуржуп, хөй-ниити организацияларын хаара тудуп, боду идепкейлиг киржип-даа чоруур.

Библиотеканың ажылында чамдык таарымча чок чүүлдерни ол чугаалаар болду. Библиотека хөй ном фондулуг, номчукчулар саны көвүдээн. А уруглар библиотеказы-биле кады турары таарымча чок. Оларның иштин тар, номчукчуларга таарымчалыг эвес. Уруглар библиотеказын аңгылап, орта тускай бажыңны септеп бээр дээш аазаашкын бүтпейн туруп берген. Библиотеканың шалалары чамдык черлерде ирип, ойлуп калгылаан.

Ортумак школа бар черге ийи аңгы библиотека турары черле чугула. Мону дарый шиитпирлээри күзенчиг.

«Хөй-ниитиниң, бодунуң хамаарышкан ажылы дээш, ол дыжын-даа харамнанмас кижи» деп, эрги-барлыкчылар ооң дугайын чугаалажып турарлар. Херээжен кижиниң бодунуң бажыңында ажылы база хөй үе-шакты негээр болгай. Долума Хунапаевна алды уругнуң иези. Оларның ийизи совхозта ажылдап турар, бирээзи медицина училищезин дооскан база бирээзи Красноярскиниң кодээ ажыл-агый техникумунда өөренип турар, ийизи—школачылар.

Долума Хунапаевна Ленинниң юбилей болгаш «Күш-ажылдың хоочуну» медальдарының эдилекчизи, хүндүлел бижиктер, өртектиг белектер-биле хөй удаа шаңнаткан. Бо дээрге ооң партияга, чонунга төлептиг бараан болуп чорууруунуң бадыткалы-дыр.

Хоюг-оол МОНГУШ.
Барыын-Хемчик район.

ЧОРГААРЛАНЫР МЕН

Мээң авам Намчак Даңзы-Белековна Ондар Чөөн-Хемчиктиң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң даараныкчы цехинде даараныкчылап ажылдап турар. Чогум аңаа ажылдаа-ла үр болбаан, тос чыл ажып турар. Ынчалза-даа ол аңаа дыка мергежээн, даараныкчының мергежилин бодунуң ынак ажылы кылдыр санаар. Ооң уламындан авам планныг онаалдазын доктаамал ажыр күүседип, кылган ижи эки, шынарлыг диртип мактадып турар. Авамга чоргаарланыр мен.

Тос чыл дургузунда авам ол-ла бригадазынга ажылдап келген. Ук коллективти хоочун ажылчын Сиириңмаа Тас-ооловна Байкара удуртуп турар. Ында Анай, Клара Монгуштар, Вера Ондар, аныяк кыс Долаама Кужугет олар база авамның хүндүлээр. А оларның дугайын авам «Мээң ажылчын өөрүм —мээң даянгыыжым» деп үнелеп орар.

Бо демниг бригаданың кежигүннеринге, өскелерге-даа профессионал байырлалын уткуштур байыр чедирип, чонга ачы-дуза чедирер бүгү ажыл-херээнге чедиишкиннерни күзеп, бо чагааны редакцияже бижип ор мен.

Чайымаа ОНДАР.
Чадаана хоорай.

ТРАКТОРЛАР БЕЛЕН

Часкы хову ажылдары удавас эгелээр. Бо хүннерге чедир машина-техника септелгезин «Сүт-Хөл» совхоз шалыпкын чорудуп келген. Амгы үеде янзы-бүрү марканың 20 улуг-биче тракторлары ам эки шынарлыг септеттинген. Оларны часкы ховуже хары угда үнүптеринге белен кылдыр МТМ иштинде чыскаапкан.

Часкы хову ажылынга машина-техниканы кыска хуусаада шынарлыг септээринге В. Балдыш-оол, каңнакчы С. Биче-оол, инструментальщик Ш. Айыжы, дарганнар О. Тас-оол, Э. Маадыр-оол олар эң идепкейлиг киришкеннер.

Часка белеткел, машина-техниканың септелгезиниң үезинде механизаторлар болгаш МТМ-ниң өске-даа ажылчыннарының аразынга социалистиг чарыш калбарган турган. Чоокта чаа чарыштың тиилекчилерин илереткеш, совхозтуң профкому оларның ажылдап турар черинге барып, шаңналдарны байырлыг байдалга тывыскан. Механизаторлар септеттинген чүүлдерни магадылап хынап, үүрмек септелгени хөй-аъттыг ам-даа кылып турарлар.

Арагачы ДОНГАК,
Сүт-Хөл район.

«КҮШ-АЖЫЛДЫҢ ХООЧУНУ» МЕДАЛЬ-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы

Улус ажыл-агыйынга хөй чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылын үнелеп көргениниң демдээ кылдыр ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң өмүнээзинден «Күш-ажылдың хоочуну» медаль-биле шаңнаары болза:

ЧӨӨН-ХЕМЧИК РАЙОНДАН

Дамба-Дарша Лима Игорьевна — Хайыракан суурда медпункт эргелекчизи.

Донгак Дукур Кенденовна — Чадааның № 3 ортумак школазының башкызы.

Волкова Нина Ивановна — районнуң төп эмнелгезиниң фельдшери.

Воловик Надежда Сафоновна — Чадааның хемур-даш разрезиниң кадр талазы-биле инспектору.

Иргит Кызыл Маңнай-ооловна — Бажың-Алаак ортумак школазының башкызы.

Ермолаева Мария Александровна— районнуң төп эмнелгезиниң ажылчыны.

Куулар Хопур-оол Самоевич — «Хандергей» совхозтуң малчыны.

Ооржак Идам Чинзеевич — Бажың-Алаак ортумак школазының башкызы.

Ооржак Севилбаа Лопсановна — «Тыва» совхозтуң ажылчыны.

Сат Чамзырын Айдын-оолович — «Хандергей» совхозтуң малчыны.

Эренчин Шилимаа Чоодуевна — Бажың-Алаак ортумак школазының башкызы.

КАА-ХЕМ РАЙОНДАН

Борисова Клавдия Венедиктовна — «Енисей» совхозтуң ажылчыны.

Буянды Анчимаа Ивановна— «Бурен» совхозтуң ажылчыны.

Валов Иван Тихонович —Сарыг-Сеп лесничествозунуң лесничизи.

Двоеглазов Владимир Михайлович — «Ленинчи орук» совхозтуң механизатору.

Дмитриева Галина Алексеевна— Курстрах инспекциязының агентизи.

Идам Суруң Сантыевич — Дерзиг-Аксының дузалал школазының башкызы.

Изосимов Петр Федорович— «Ленинчи орук» совхозтуң механизатору.

Кичигина Агафья Михайловна — «Бурен» совхозтуң саанчызы.

Колеватор Евгений Константинович — районнуң агроулетпур каттыжыышкынының кол чер хуваакчызы.

Колеватова Тамара Филипповна — улус депутаттарының район Совединиң күүскомунуң социал хандырылга килдизиниң кол бухгалтери.

Костученко Василий Яковлевич — ыяш ажыл-агыйының ажылчыны.

Кужугет Эмма Түлүшевна — Дерзиг-Аксының дузалал школазының кижизидикчи башкызы.

Лыткин Юрий Иванович — районнуң агроулетпур каттыжыышкынының ажылга айыыл чок чоруу талазы-биле улуг инженери.

Лямзина Нэлли Алексеевна— «Бурен» совхозтуң нормировщиги.

Морозова Любовь Дмитриевна — районнуң агроулетпур каттыжыышкынының план килдизиниң начальниги.

Москаленко Павел Петрович — «Енисей» совхозтуң ажылчыны.

Никитина Людмила Романовна — районнуң агроулетпур каттыжыышкынының улуг агроному.

Ощепкова Прасковья Устиновна — «Бурен» совхозтуң саанчызы.

Пшенкин Василий Степанович — Зубовкада лесничествонуң лесничийи.

Петрова Нина Ивановна — «Енисей» совхозтуң бухгалтери.

Похожаева Валентина Ильинична — «Бурен» совхозтуң бухгалтери.

Самдат-оол Ларжай Викторович — Дерзиг-Аксының дузалал школазының башкызы.

Сиямаа Мария Анкаевна— «Бурен» совхозтуң бызаа ажаакчызы.

Сковбин Иван Петрович — «Енисей» совхозтуң ажылчыны.

Смелый Александр Николаевич — «Бурен» совхозтуң чолаачызы.

Смелая Надежда Егоровна— «Бурен» совхозтуң ажылчыны.

Созур Садыва Кымзатовна — «Енисей» совхозтуң бызаа ажаакчызы.

Соловьев Василий Семенович — «Енисей» совхозтуң чолаачызы.

Тончай-оол Чыдыг-оол Назарович — «Енисей» совхозтуң малчыны.

Феронова Светлана Анатольевна— районнуң төп библиотеказының методика-библиография килдизиниң эргелекчизи.

Филатова Надежда Ивановна — суггарылга системаларының эргелелиниң ясли_садының эргелекчизи.

Чунарев Василий Венедиктович — «Ленинчи орук» совхозтуң өрү өстүрүкчүзү.

Шагако Зинаида Ефремовна — районнуң төп библиотеказының литература четчелээр болгаш эмгелээр килдизиниң редактору.

Шагдыр Михаил Кыргысович —Дерзиг-Аксының дузалал школазының башкызы.

Юркова Елена Тимофеевна — «Бүрен» совхозтуң уруглар садының ажылчыны.

КЫЗЫЛ РАЙОНДАН

Галкина Алевтина Васильевна — чуртталга_коммунал ажыл-агый бүдүрүлге эргелелиниң ажылчыны.

Манаенкова Надежда Ивановна — СЭКП райкомунуң техажылчыны.

Медведев Александр Иванович — Березовскиниң геология каттыжыышкынының улуг диспетчери.

Овалова Евдокия Пюреновна — чуртталга-коммунал ажыл-агый бүдүрүлге эргелелиниң ажылчыны.

Ондар Өлзей-оол Биче_оолович — «Тииелге» совхозтуң малчыны.

Очур Ондар Серенович — «Тииелге» совхозтуң тракторизи.

Плехова Нина Павловна — чоннуң амыдырал хандырылгазының бүдүрүлге эргелелиниң ажылчыны.

Сагды Виктор Хиклеевич — «Кара_Хаак» совхозтуң ажылчыны.

Симонова Алевтина Ивановна — Березовскиниң геология каттыжыышкынының ажылчыны.

Челбогашева Татьяна Феофановна — чурттал-га-коммунал ажыл-агый бүдүрүлге эргелелиниң ажылчыны.

Шенников Алексей Михайлович — Березовскиниң геология каттыжыышкынының бызаңчызы.

СҮТ-ХӨЛ РАЙОНДАН

Монгуш Михаил Чадамбаевич — районнуң автомагазин эргелекчизи.

Ондар Салбак-Кара Кенденовна — төпчүткен библиотека системазының техажылчыны.

Ооржак Байыр-оол Курутайевич — Карл Маркс аттыг совхозтуң малчыны.

Сат Бурүткел Дажы-Сереновна — Баян-Тала ортумак школазының техажылчыны.

Ховалыг Базыр-оол Чульдумович — районнуң чудурукчузу.

Ховалыг Долгай-оол Ончатпаевич — райпо ажылчыны.

Ховалыг Сенмит Бурушааевна — Карл Маркс аттыг совхозтуң ажылчыны.

ТАҢДЫ РАЙОНДАН

Глазырина Таисья Фомеевна — республиканың өкпе аарыгларынга удур «Балгазын» санаторийиниң санитарказы.

Домарева Мария Филипповна — төпчүткен библиотека системазының директору.

Ощепкова Валентина Васильевна — төпчүткен библиотека системазының директорунуң оралакчызы.

Рожкова Галина Максимовна — төпчүткен библиотека системазының литература четчелээр болгаш эмгелээр килдизиниң эргелекчизи.

Столбовская Нина Федоровна — районнуң Культура бажыңының методизи.

Харламова Татьяна Тихоновна — республиканың өкпе аарыгларынга удур «Балгазын» санаторийиниң повары.

Чуб Мария Ерофеевна — республиканың өкпе аарыгларынга удур «Балгазын» санаторийиниң эмчи сестразы.

ТЕС_ХЕМ РАЙОНДАН

Монгуш Зоя Ивановна — улус депутаттарының район Совединиң күүскомунуң сан килдизиниң техажылчыны.

Сепелге-техниктиг бүдүрүлгеден («Самагалдай» химизация отряды-биле)

Баа-Хоо Биче_оол Балчирович — слесарь.

Демур-оол Ирина Мамзайевна — ажылчын.

Донгур Чурум Дожулович — инженер.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары В. КАЖИН-ООЛ.

Кызыл хоорай,
1988 чылдың март 9.

БҮГҮ ХЕВИРЛЕРНИ АЖЫГЛААР

СЭКП Төп Комитединиң Чиңгине секретары М. С. Горбачев ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунга чуве чугаалааш, эде тургустунуушкунуң идеологтуг хандырылгазының программазын тодараткан. Чаартылганың идеологиязы амгы үеде кижи факторунуң идепкейни кадыгрелинге эргежок чугула чүүл дээрзин онзалап айыткан.

Ажылчы чоннуң күш_ажылчы идепкейин кадыгреринге идеологтуг хандырылганың бүгү-ле хевирлерин ажыглаарынче партия организацияларын Төп Комитет кыйгырып турар. Ооң база бир хевири лекция пропагандазы болур. Маңаа хамаарыштыр Тес-Хем районда партия организацияларының канчаар ажылдап турарын, чүнү чедир кылбайн турарын таныжып көрээл.

СЭКП обкомунуң пропаганда болгаш агитация килдизиниң белүк ажылдакчылары ол районга чораш, районда идеология ажылын канчаар тургусканын, ол ажылга дорт хамаарылгалыг албан черлериниң, организацияларының ажылы-биле таныжып, практиктиг дузаны чедирип, сүмелерни берген.

Лекция пропагандазы районда хоомай эвес чорап турар дээрзин «Билиг» ниитилелиниң район организациязының харыысалгалыг секретары турган Серемаа Шойдун-биле бистиң беседавыстан эскерип болур. (Ам ында чаа харыысалгалыг секретарь ажылдап турар).

— Районда «Билиг» ниитилелиниң 17 эге организациязы бар. Ында 178 лектор бактаап турар. Эрткен чылын муң ажыг янзы-бүрү лекциялар номчуттунган...

— Ол саннарны элээн тодарадып көрүңерем!

— Бистиң ажылывыс организастыг кезектен эгелээр. СЭКП райкомунуң удуртулгазы-биле планны тургузуп, лекторларны бадылаткаш, оон боттуг ажылдарже кирер. Ол үеде база бир чугула ажыл—совхозтар-биле керээ чарары. Районнуң совхозтары бо талазы-биле идепкейлиг. Чылдың-на 450 рубльди ниитилелдиң агар санынче шилчидип турар. Ылаңгыя «Кызыгаар» совхозтуң парткомун демдеглексеп турар мен. Оон аңгыда район эмнелгезин, район судун, Самагалдай школазын база адап болур. Ылаңгыя эмчилер-биле демнежип, наркоманияның, араганың хоразының дугайында кинолекторийлерни эрттирдивис. Ону улуг, биче чон аажок сонуургаан. Лекция пропагандазының ол хевири ажыктыг болгаш дээштиг дээрзинге бүзүрээр мен.

— Үениң негелдезинге чедир ажылдавайн турар эге организациялар бар бе?

— Бир эвес лекцияларның шынарын алыр болза, бистиң номчуп турар лекцияларывыс дыңнакчыларның күзелин ам-даа долузу-биле хандырып шыдавайн турар. Ынчалза-даа бистиң лекторларывысты багай деп база санавас мен, чүге дээрге олар арга-дуржулгалыг, эртем-билиглиг кижилер. Оларны шилип тургаш бадылап каан болгай. Бир эвес аңгы-аңгы эге организацияларны алыр болза «Чодураа», Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозта, Шуурмакта, «О-Шынаада», РАУК-те лекция пропагандазы кошкак чоруп турар.

Серемаа Сергеевна-биле чугааны моон-биле доозкаш, ажыл-агыйларда парткомнарның бо талазы-биле канчаар ажылдап турарын көрүптээл. Ниитизи-биле районда байдал чугаар-даа болза, бо ажылда партийжи удуртулга шоолуг эвес.

«О-Шынаа» совхозтуң парткомун секретары Кара-оол Маадырович Биче-оолдан бо айтырыгны сонуургаарымга, ол мынчаар харыылаан:

— Совхозтуң девискээринде «Билиг» ниитилелиниң үш эге организациязы бар. Ажыл-агыйның бодунда организацияны Артына Сарыг-оол удуртуп турар. Оон аңгыда школада, кодээ Совет чанында база эге организациялар бар. Лекторларның составын чаарткан, планны ниитилел тургузуп турар.

— Парткомнуң бодунуң планы чок бе?

— Чок.

— «Билиг» ниитилелиниң ажылын канчаар углап-башкарып турар силер?

— Удавас ооң ажылын парткомга дыңнаар деп турар бис.

— Кадрларыңар кандыгыл?

— 9 лекторну бадылаан бис. Олар колдуунда кодээ ажыл-агый специалистери. Черле ынчеш лекторлар-даа пропагандистер-даа күш_ажылчы коллективтерге чораш, чүгле ажыл-агый айтырыгларын эвес, партияның салып турар сорулгаларын чонга чугаалап берип чоруур деп дугурушкан бис.

«Билиг» ниитилелиниң совхозта эге организациязының даргазы Артына Сарыг-оол эрткен январь айда 14 лекция номчуттунганын дыңнатты. Ынчалза-даа ниитилелдиң план-графиги ам-даа тургустунмаанындан ниити байдал орта билдиммес болду. Чүге дээрге оон өске хөй-ниити даалгалары база «бажын ажыр» болганындан бо ажылга четтикпейн турары илдең.

О-Шынаа ортумак школазында ниитилелде 12 лектор бар. Ону башкы Эмей-оол Ооржак удуртуп турар. Башкылар өөреникчилерни кижизидилге ажылындан аңгыда, совхоз амыдыралынга, ылаңгыя идеологтуг кижизидилге ажылынга идепкейлиг киржип турар. Кодээ Совет чанында эге организация ажылдап турар. Ынчалза-даа бо бүгү организацияларның ажылын каттыштырарынга бир-ле чүүл четпейн турар. Ол болза партийжи удуртулга.

Элээн чогаадыкчы ажылдап турар организациялар база бар. Чижээ, Ү-Шынаа школазының баазазында турар партбюро лекция пропагандазын тускай план ёзугаар чорудуп турар. Партбюро секретары Александр Кунзек «Билиг» ниитилелиниң даргазы Долаана Сады-биле демнежип, агитквартира бүрүзүнде лекторну быжыглаан. Лектор бүрүзү мөн аңгы темалыг. Оон аңгыда чоннуң лекцияга, беседага негелдезин өөренип көөр сорулга-биле анкета тарадып, кандыг темага лекция херегин баш удур билип ап турар. Эге организацияларның план-графигин чурумчутпаанындан совхозтуң девискээринде ол система чок чоруп турар. Партком ол бүгүну контрольга ап, чогуур деткимчени бээр ужурлуг. Районнуң өске-даа совхозтарында байдал оон дээредевес. Ынчап кээрде темалыг лекцияның план-графигин февраль ай төнчүзүнге чедир тургуспаан. «Билиг» ниитилелиниң эге организациялары кажан доктаамал ажылдаарыл?

Ниитилелдиң район организациязының арга-дуржулгазы өзүп орар. Районда 94 аудитория бар, шуптузу паспортизацияны эрткен. Ажыл-агыйлар-биле керээ чарар планын эрткен чылын 2650 рубльге күүсеткен. 1986 чылга деңнээрге ол 200 рубль хөй болуп турар. Дуржулгалыг лектор кадрлар-биле хандыртынган. Оларның номчаан лекцияларының ниити саны эрткен чылын кажангызындан хөй болган. Партия

Лекция пропагандазы

райкомунуң библиотеказында лекцияга белеткенеринге эргежок чугула материалдар бар. Районда үш факультеттиг (эрге-хоойлу, ада-ие, кадыкшылга) университетти Самагалдай ортумак школаның баазазында организастаан. Ынчалза-даа районн организациязының чер-черде эге организацияр-биле харылзаазы кошкак, оларның ажылының арга-хевирлерин, номчаан лекцияларның шынарын хынавайн турар. Бир четпес чүве чүл дээрге, совхозтарда «Билиг» ниитилелиниң эге организацияларында боттарының кылган лекциялары барык чок болуп, белен лекцияларны манап олурары шын эвес.

«Партия организацияларының бүгү идейлиг ажыл-чорудулгазы ажылчы чоннуң, күш-ажылчы коллективтерниң бүгү күжүн эде тургустунуушкунуң кол сорулгазы — үндезин экономиктиг чаартылгаларны боттандырарынга, бүгү ниитилел амыдыралын демократчыдарынга, өзүп орар сайзалдыг ажыл-ишчи массаларны өөредиринге болгаш кижизидеринге дүүштүр чоруттунган турар ужурлуг» деп, СЭКП ТК-ның февраль Пленумунуң доктаалында онзалап айыткан. Ынчангаш идеология ажылының бир хевири — лекция пропагандазы база ол негелдеге дүүштүр чер-черге чоруттунган турар ужурлуг.

Шомаадыр КУУЛАР.
СЭКП обкомунуң лектору.

Агитквартираларда

ДУРЖУЛГА ЧЫГДЫНГАН

«Бо кежээ 7 шакта Культура бажыңынга дыштанылга кежээзи болур. Ону «Аялга» агитквартира эрттирер...» Ындыг сестерлиг чарлалды Дапсы_Аксы суурнуң чурттакчылары ында чарлалдар азар черден эртежик-ле номчуп, билип алганнар.

Ооң эгелээриниң ырак мурнунда-ла Культура бажыңынга бүгү чүве белен турган. Орус, тыва аялгалар аңаа чаңгыланган. Уран номчулга кылырынга, янзы-бүрү аттракцион оюннар эрттиреринге, шыдыраалап, шашкилээринге, аскангырлап чаржырынга, өске-даа чүүлдерге хамык чүве белен. Суурнуң улуг-даа, анык-даа кижилери ук кежээге хөйү-биле чыылган. Агитквартираның активчилери оларны хүндүткелдиг хүлээп ап, оюн-тоглаажы, боттарының белеткээни изиг, соок чемнер делгелгезин көөрүнче, ону садып ап чемнениринче чалаан. Оюн_тоглааның, маргылдааның киржикчилеринге белектерни база тыпсып турдулар.

Бир чай аразында чыылганнарны сандайларже чалап олурту. «Уругнуң өг-бүлеге кижизидилгези» деп темага беседаны «Аялга» агитквартираның даргазы Розалия Сереновна Доңгак кылды. Дааразында ол агитквартираның бичии чурттакчыларының концерти чаптанчыг, чараш болду. Оюн-тоглаа база-ла уламчылады.

Агитквартираның чурттакчыларының эрттирген ол кежээзи организастыг эрткен.

Кара_Хөл кодээ Советтиң чанында херээженнер чөвүлелиниң чон ортузунда чорудуп турары хөй талалыг ажылының планынга дүүштүр ону организастаан. Ук чөвүлел тос кижи составтыг. Ону башкы Бичии-Урут Өткээнековна Саая удуртуп, бо ажылга үш удаа соңгуткан ажылдап турар. Кодээ Советтиң күүскомунса, «Кара-Хөл» совхозтуң парткомунга бадыладып алгаш, чыл планынга дүүштүр ол чөвүлелдиң кылып келген ажылы хөй талалыг. Херээженнерни, ылаңгыя аныяктарны совхоз бүдүрүлгезинге хаара тудары, малчыннарның амыдыралының культуразының деңнелин улам бедидери, оларга шеф дузазын көргүзери, бичии уругларны өг_бүлеге кижизидери, корум-чурумну быжыглаары чөвүлелдиң ажылының бир кол угланыышкыннары. Сезон аайы-биле ажылдарже чонну агитквартиралар организастап, чер-черге ажылчын постуларны тургускаш, ону хынап, түңнеп көөрүн чурумчутканнар. Чүгле эрткен чайын безин агитквартиралар совхозка 142 тонна сигенни белеткеп берген. «Хава», «Күзел», «Аржаан», «Анай_Хаак» агитквартираларның чурттакчылары эң эки ажылдаан. Херээженнер чөвүлели кышкы үеде бодунуң ажылын малчыннарга дуза чедиреринче онзагай угландырган. «Күзел», «Алаш» агитквартираларның чурттакчылары малчыннар И. Дамчай, Ч. Хертек оларның кыштагларынга барып, кажаалар кырында улуг харны аштап, кодан девискээрин арыглап, өске-даа ажылдарны кылган. Хой олдаашкынының үезинде 29 кижи агитквартиралардан малчыннарже үнүп, сакманчылай берген.

Кышкы үеде малчыннарже комплекстиг үнүүшкүннерни чөвүлел график ёзугаар организастап турар. Аалдарга баргаш эмчи шинчилгезин кылып, кылдынган чагыгларны чедирип берип, чаа чагыгларны хүлээп ап, бараннар садарын организастап чоруткан. Беседаларны кижизидилге темазынга эрттирген.

Херээженнер чөвүлели малчын бригадаларга үш агитквартираны тургускан. «Культурлуг өг-бүле болгаш эки кижизидилге дээш» социалистиг чарышты оларның аразынга организастаан.

Кара-Хөлдүң херээженнери Тайбың фондузунче салыышкынын киирип, шефтээшкиннерге ажылдап алган акшазындан эрткен чылын 110 рубль, бо чылдың эгезинден бээр 64 рубль шилчиткен. «Эң эки организастыг болгаш масса_политиктиг ажылы дээш» социалистиг чарышты агитквартиралар аразында организастаан. Эде тургустунуушкуннуң негелделеринге дүүштүр чөвүлелдиң чорудуп турар ажылында өскелерниң үлегерлеп ап болуру арга-дуржулга бар дыр.

Багай-оол БАРБА.
Бай-Тайга район.

«ХАДЫҢНЫҢ» ҮНҮҮШКҮННЕРИ

«Шекпээр» совхозтуң төвүнде 15 агитквартира бар. Оларның ажылында бир чугуле черни малчын кодаларга шеф дузазы ээлээн.

Чижээ, «Хадың» агитквартираның чурттакчылары бо ажылга идепкейлилерниң бирээзи. Чайгы, күскү үелерде совхозка 30 тонна сигенни боттарының күжү-биле белеткежип, 40 тонна картофельди ажааганнар. Малды мөңгү кыш ажырарынга шефчилериниң дузазы көскү. Агитквартираның чурттакчылары боттарының шефке алганы малчын Мизия Сарыгларның коданынга удаа-дараа барып турар. Ооң кыштаанда бажыңы, кажаалары чылыгланнар. Ол ышкаш коданда хойларның даваннары таставазын дээш 200 хойнуң даваннарынга кедирер уктарны даарап бергеннер. Өске-даа ажылдар кылдынган.

Алаа Э. Сат, К. Ондар, Л. Ооржак, О. Аянмаа, агитквартира удуртукчузу, хоочун башкы А. Монгуш олар идепкейлиин көргүскеннер.

Бо агитквартираның чурттакчылары хөй-ниитиниң ажылынга идепкейлиглер. Боттарының солун концертин чооккта чаа чонга бараалгаткан. Ону массалыг болдуруп, 6—7 харлыг бичиилерден эгелээш 60-70 харлыг хоочуннарга чедир киириштирген.

Дондуп ООРЖАК.
Барыын-Хемчик район.

СЦЕНАДА—МАЛЧЫННАР

Чооктта чаа Торгалыгның Культура бажыңынга Чозада хойжу бригаданың малчыннары суурнуң чурттакчы чонунга солун концертин бараалгаткан. Олар концерттиң номерлерин «Колхозчу мен» деп хөйнүң ыры-биле эгелээннер. Ийи чаңгыстың күүселделери улай-улай болуп, сцена бичии-даа куруглаавайн турган. Бригадир Борис Куулар чаңгыс чер-чурттуу, Тываның улустуң чогаалчызы С. А. Сарыг-ооллуң «Чоза хемим» деп сөзүнге ырыны хоюг чымчак ырлап күүседирге, көрүкчүлер магадап, адыш часкаан.

Ол ышкаш районнуң бот-тывынгыр артистериниң хоочуну, ам Чозаның хойжузу Монгуш Санаа «Таңдалай» болгаш «Чеди-Тейим» деп ырларны, Екатерина биле Виктор Билчээкейлер «Кадарчының таалал ырын», аныяк малчын Куулар Дажы чогаалчы В. Монгуштуң «Кыштаглаашкын» деп шоодуглуг шүлүүн аянныг, чараш күүсеткенин чыылганнар сонуургап, адыш часкаашкыны_биле хүлээп алганнар.

Концертти удуртуп башкарарынга кодээ библиотека эргелекчизи Полина Түвет-оол эң идепкейлиг киришкен. Концерт доостурга-даа ол кежээ Культура бажыңынга оюн_тоглаа орайга чедир үргүлчүлээн.

Санчы ДЕСПИЛ-ООЛ.
Өвүр район.
«Торгалыг» совхоз.

АРАГА ИШПЕС ЧОРУК — АМЫДЫРАЛДЫҢ НЕГЕЛДЕЗИ

ДОКТААМАЛ ЧОРУДУП ТУРГАШ

Арагалаар чорук_биле демиселди күштелдиргенниң багай эвес түңнелдерлиг болуп турарын чурттап турар черлеривистиң чижээнден көрүп болур бис. Эзиртир суксуннарның садарын талон системазы-биле чорудуп турары аңаа идиглиг болуп турар. Араганы садарының саны улам кызырлыр апаар дээрзинге идегээр мен. Үе ынчаар негеп келген. Ол дугайын чугаалап тура, дараазында бодалга бо-ла аязы бээр мен. Арага көжеринге сундулуг аныяк эш-өөр аравыста ам-даа бар. Ындыгларга хамаарыштыр бодалдар хөй. Ооң бирээзи бо. Урутдарынга ада-иениң талазындан кошкак негелде апызында барып, өг-бүлени кузенчиг эвес чүүлдерге чедирип болур.

Бодум хуумда ам ол ажыг чыл арага шуут ишпейн, таалы тыртпайн чурттап, ажылдап чор мен. Оолдарымның келир үезин арага-дары билбес болзун деп күзеп чоруур мен. Ооң-биле кады талон бээрде, кижиниң амыдыралының талаларын база өөренип көөрү чугула. Арагалаар чорук_биле демиселди доктаамал чорудуп тургаш, ол талазы-биле багай эвес түңнелдерни чедип алыр ужурлуг бис.

Лазо МОНГУШ,
«Совет Тыва» совхозтуң чолаачызы.
Каа-Хем район.

«АЯН» АГИТКВАРТИРА

36 өг-бүлени каттыштырган ол агитквартал Тээли суурнуң Гагарин, Октябрьская, Карл Маркс аттыг кудумчуларының адаккы талазында турар. Ону библиотекарь Ч. К. Адыг-оол удуртуп, чоннуң ниити хуралынга бадылаан план ёзугаар ажылдап келген.

Үлегерлиг өг_бүлелер ээлери-биле ужуражылгаларны организастап, уруглар кижизидилгезинге хамаарыштыр ажыктыг, солун чугааны агитквартталда кылып турар. Кварталга хамаарышкан өөреникчилер чөвүлели тургустунган. Бодунуң күжү-биле ук чөвүлел футбол, баскетбол ойнаар шелдерни дерээн, маргылдааларны организастап эрттирген. Элээди оолдарның спортка хандыкшыдары үре-түңнелдерни берип турар. Ында элээди оолдар районнуң футбол маргылдаазынга кирижкеш тиилээн, а республика чемпионадынга бирги черни алганнар. Оон-даа кескү чедишкин — Якут АССР-ниң төвү Якутск хоорайга олар чедип, Сибирь болгаш Ыраккы Чөөн чүк талазы-биле футбол маргылдаазынга Тываның адын камгалап киржир аас-кежиктиг болганнар.

Кышкы үеде делгем девискээрлиг бажыңнар чанында катоктарны кылган, элээдилер аңаа хоккей ойнаар. Бо чижектиг ажылды кылып чоруткан ынындан ук кварталга хамаарышкан назы четпестер иштинде кем-херек үүлгедиишкиннери болбайн келген, учётта турар элээдилер база чок.

Кварталдың чурттакчылары чайын чечектер, ногаалар өстүрер, дузалал ажыл_агыйны сайзырадырынга — инек, хаван, дагаа өстүреринге өг-бүле бүрүзү киржирин чедип алыр дээш ажылды ам-даа уламчылаар.

Оним ОЧУР.
Бай_Тайга район.

ТӨЛЕПТИГ ЭМЧИ

Бажың чырыын өжүрбээн. Хенертен аараан херээжен кижиниң үё-човууру улам кедерел турар. Өг-бүлениң өске ээлери бут кырынга туруп, уйгу_чыдын чок дүвүрей берген. Мындыг девиденчиг үеде канчаарыл! Чүгле эмчи херек! Дүрген дуза чедирери-биле эмнелгеже телефоннааннар. Дежурный, та удуп чыткан чүве, арай боорда харыылаан. Удаваанда эмчи машиназы күш-ажылдың хоочуну, пенсионер херээжен кижиниң бажынче караңнадып орган. Аңаа эмчи Валентина Элбек чораан. Аарыг кижи барык медерелин ышкынып, бергедеп чыдырда, чалаткан эмчи келген.

Эмчи кел-сал-ла шинчип, дораан хемчээн алган. Сыкырткаш, таарыжыр эмнерни берген. Валентина Элбек аарыг кижиниң хирезин көрүп, сагыш човап, ийи шак иштинде ооң чанынга ажаап, хайгаарап олурган. Оон мининип, чугээртеп кээрге, кандыг эмнерни кажан, чүү хирени ижерин айтып бергеш, аарыг кижиге дүрген эки сегип алырын күзээш чорупкан.

Валентина Элбек чээрби ажыг чыл иштинде уйгу-чыдын чок ажылдааш, амы-тын кес кырында апаар ындыг таварылгаларны чеже-даа көрген, оларны эки, менди-чаагай эрттирип келген. Ындыг таварылгаларда бергедеп аарааш, сөгээзи кижилерден четтирдим деп сөстү ол чеже катап дыңнаваан дээр. Буянныг эмчи Валентина Элбек ол сеткил ханышкынның болгаш өөрүшкүнуң чылыг-чымчак сөзүн моон соңгаар-даа хөй катап дыңнаар дээрзинге бүзүрээр мен. Ол ындыг сөстү дыңнаарынга черле төлептиг эмчи.

Евдокия ОЧУР,
Күш-ажылдың хоочуну,
Өвүр район.

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

НАЙЫРАЛ, КАДЫ АЖЫЛДАЖЫЛГА

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң Югославияның Социалистиг Федеративтиг Республиказынга албанның найыралчы аян-чоруунга болгаш ЮСФР-ниң Скупщиназынга ооң чугаазынга база ийи чурттуң удуртукчуларының аразында боол турган чугаалажыышкыннарга хамаарыштыр делегей парлалгазы хөй чүүлдерни бижип турар. Найыралчы байдалга эртип турган чугаалажыышкыннарның үезинде Совет Эвилели биле Югославияның СЭКП биле Югославияның Коммунистер Эвилелиниң аразында калбан хемчээлдиг кады ажылдажылгага база катап бадыткаттынган, тайбыңны быжыглаарынче угланган чаа саналдар кылдынган деп делегейниң массалыг информация чепсектери дыңнадып турар.

БЕЛГРАД. СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң албанның найыралчы аян_чоруунуң база ук чурттуң удуртукчулары-биле чугаалажыышкыннарының дугайын Югославияның солуннары делгеренгей-биле бижип турар. Төп солуннар «Социализмниң чужу — тус_тус социалистиг чурттарның дуржулгазының хөй янзылыында болгаш байлакшылдыында» деп улуг эгениң адаанга чырыткан.

Югославияның Скупщиназынга М. С. Горбачевтуң чугаалаан чугаазында амгы үеде делегейниң эң чугула айтырыгларынга хамаарышкан чүүлдерге долу анализ бердинген. Чер Ортузу далайның чоогунда турар күрүнелерниң удуртукчуларының Брионга болган ужуражыышкынын совет удуртукчу бедик-биле үнелээн деп, «Борба» солун бижээн.

ПРАГА. Чехословакияның «Руде право» солуну М. С. Горбачевтуң Югославияга аян-чоруунуң дугайын тодаргайы биле чырыдып тургаш, совет удуртукчунуң Чер Ортузу далайның чоок-кавызынга айыыл чок чорукту хандырар, дүүштүрүг байдалды чаарылдырар талазы-биле киирген саналдары бүгү-делегей ужурдузалыг боор турар деп бижээн. Совет Эвилели болгаш социалистиг өске-даа чурттар «соок дайынның» экономиктиг, политиктиг болгаш өске_даа харылзааларда артып калган дазылдарын тура тыртып октаар дээш туржуп турар деп, солун демдеглээн.

АФИНЫ. Чер Ортузу далай талазы-биле совет чаа саналдар ол девискээрде байдалды чогумчударынга улуг идигни бээр дээрзинге чигзиниг турбас деп, Грецияның «Ризоспастис» солуну бижээн. Ол девискээрге айыыл чок чорукту быжыглаарынче совет удуртулга өске чурттарның удуртукчуларын кыйгырган деп, солун улаштыр бижээн.

(СЭТА).

Бо чурукту 1902 чылда Австралияның Барыын эриинге тырттырган. Ында «британ оваадайга чагыртпааны» дээш англичаннарның тудуп хоругдааш, кинчилеп алганы Австралияның үндезин чурттакчыларын көргускен. «Корум-чурум камгалакчыларының» бирээзи хоругдаттырганнарның артында кыжырып каттырымзап турар...

Фактыларның херечилеп турары_биле алырга, «бешки диптиң» ёзулут ээлериниң амыдыралында өскерилген чүве эвээш. Чижээлээрге, Австралияның 200 чылын байырлаарының бүдүүзүнде каш хонук бурунгаар австрали кара-бажыңнарда чыдар болгаш полиция участоктарында хоругдаттырган үндезин чурттакчыларның массалыы_биле амытынынга четтинер чоруунуң дугайында коргунчуг медээ бүгү чуртка нептерей берген. Ооң чылдагааны — хоругдаттырганнарның кижизиг эвес байдалдалга болгаш кара-бажың теңнилдарының каржы-дошкун ажылдаашкынынга шыдашпайн барганы. Оларның чамдызын кара-бажың таңныылдарының өлүрүп турарының дугайында каразыышкыннар бар.

Каземче эргезиниң, полициязы-биле оларның харылзааларыбиле кады үндезин чурттакчыларның байдалын истеп көөрүн лейборисчи чазак кижиниң эргелериниң талазы_биле комиссияга дааскан. Хоругдалда турар үндезин чурттакчыларга хамаарыштыр расизмниң каржы-дошкун илерээшкиннерин көргүскен 120 ажыг херекти комиссия көөр.

(СЭТА-ның фотохрониказы).

Дружба, Найырал, Найрамдал

АДА-ИЕМ ДЕГ АПАРГАН

1962 чылда Моол Арат Республиканың Убса-Нур аймактың Давс сумузунуң эмнелге ажылдакчызы Жавын Нансал бичии дыш ап алыр дээш оонге чедип келгеш, хевеңниг тонун ужулбайн-даа чыткаш, удуп калган. Оттуп кээрге, долгандыр чалбыыш турган. Ол угаанын оскунупкан. Оң сес харлыг уругнуң амы-тынын камгалап алыр дээш сумунуң болгаш Хандагайтының эмчилери аажок кыскаңнаар. Ол үеде журналист Т. Кызыл-оолдуң бижип турганы-биле алырга, уругну санавиация-биле эмчи Владимир Федорович Башкиров Кызылга эккелген. Ол ам физкультура диспансериниң институдунда ажылдап турар. Санавиация самолёдунуң ужудукчузу — сураглыг Алексей Хунаевич Чимит-оол.

Бо хүннерде Улан-Баторнуң телевидениезиниң совет-моол найырал дугайында документалдыг фильмни тырттырып, Тывада чедип келген. Оларның-биле кады чээрби алды чыл эртенде соонда Жавын Нансал база келген. Бистиң корреспондентивис Артык Ховалыг очулдурукчу Каадыр-оол Бичелдейниң дузазы-биле оон интервью алган.

— Тыва черге келгенинер-биле силерге байыр чедирип тур бис, Нансал. Бистиң улустарывыс шаг-шаандан кожа-хелбээ, эп-найыралдыг чурттап чораан болгай. Ыдыктыг найыралды амгы салгал уламчылап турар. Силерниң Тывада өнүүктериңер хөй, оларның дугайында чугаалап көрүңерем, Нансал!

— Давс сумузунга чурттап чораан, тывалаптар турган мен. Кызылга беш ай эмчиге чыткаш, орус сестерни база доктаардып ап, тайылбырны бериптер апарган турдум. Ам харын арай уттундуруп бар чыдары хомуданчыг-дыр. Көңгүс кордал чок турган кижини мени, совет эмчилер экиртир эмнеп кааны черле утпас мен. Кижи кижиге эш дээрзин херек кырында көрген мен. Амым алган эмчилерим Лука Прокопьевич Зверев болгаш Владимир Федорович Башкиров олар ада-ием дег апарган. Зверев эмчи-биле харылзаамны успейн, амдыгаа дээр чагаалажып турар бис. Хамык бээр күзелин илереткен алды чүс ажыг кижиниң чүгле дөртен бириниң ханы меңээ тааржыр болган. Берге байдалда холун сунган кижи — ёзулуг эш. Ханым, кежин берип турган улус-биле ужуражыксап чоруур мен. Борта келгеш, оларның чамдызы-биле ужуражыр аас-кежиктиг болдум. Эмнелгеден үнгеш, аалга баарымга, улузум көңгүс бүзүревейн турган. Өлген кижи дирилген дег, тоолда дег чүве-дир деп магадап турганнар. Авам ам чеден ажыг харлыг. Ол соңгу чүкче ак судун чажып, чалбарып орар. Уругларым ававыска дузалаан эмчилерниң чаагай сеткилдиин, дузааргаан, бедик мергежилдиин магадап, өөрүп четтиргенин илередип хаймастар. Өнүүктерим хөйүнге чоргаарланып чоруур мен.

— Нансал, силерни Маадырлыг иее дээр-дир. Уругларыңар дугайын таныштырып көрүңерем.

— Беш оол, беш кыстыг мен. Тун оглум Бямбадоржуту кестирген соонда удатпайн божудум. Ол ам дуңмазы Оюнбелек-биле даг болбаазырадыр комбинатта машинист болгаш кранчы болуп ажылдап турарлар. Уруум Оюнсурэн база эмчи мергежилдин шилип алган, идепкейлиг донорларның бирээзи. Артканнары школада, профтехучилищелерде өөренип турар. Эң бичиизи Баянбелек үш харлыг. Уругларымны төрээн чуртунга ынак, эш-өөрүнге дуза чедирериинден чажам дивес, ак сеткилдиг кижилер кылдыр кижизидерин кызыдып чоруур мен. Найыралдың күжүн бодувустуң өг-бүлевистиң чижээнден көрген болгаш, өөм ишти Лонжид Пунцог-даа, уругларым-даа оон чайлай баспас дээрзинге бүзүрээр мен. Уруглар адазы мен аарып турумда Тывага ийи удаа келгеш барган. Ынчан аныяк турган, сагыш-сеткилин илередир дээш, өөрүшкүнүң одуругларын ол шүлүктей бижипкен. Ону тыва дылче очулдурганы менде бар. Бо удаада ол кээп шыдавайн барды. Боду дыка келикседи. Аас-кежикти меңээ хайырылаан чер деп ол чугаалап орар. Аас-кежик дивес аргажок. Совет эмчилер эвес болза, ол хире хөй ажы-төл өстүрүп, эмчиниң буянныг мергежилинге бараан болуп чоруур харыым кайда боор. Эки кижи эъдин-кежин кезип бээринден харамнанмас дижир болгай. Ийиги амыдыралды меңээ шаңнаан совет кижилерниң буянындан мен найыралдың хоорайы Эрдэнэтте амыр-тайбың чурттап чоруур мен.

— Солуннуң номчукчуларының аразында ханын, кежин берген улус бар-дыр. Олар силерниң-биле харылзаа тудуксаары чугаажок. Республика эмнелгезиниң кезер эмчизи Владимир Михайлович Потылицын ынчан он алды харлыг турган кежин берген. Медицина училищезиниң сургуулдарындан дөртен беш кижи. Солунга үнген материалдарны алгаш көөрге, Евгений Седых, Анатолий Вальков, Сергей Лифанов, Валерий Науменко, Зина Шмит, Алла Никифорова, Валентина Самдан, Кара-Сал Чылбак...

— Оларның шуптузунга черге чедир мөгейдим. Улуу-биле четтиргенимни солун дамчыштыр илередип көрейн. Эмнелгеге словарь, ном эккеп бердим, меңээ ужуражып турган эштерим, силерниң-биле чугаалажыксап, силерниң холуңар тудуксадым. Адресим: Эрдэнэт хоорай. Чагааңарны манап артым. Силерниң өг-бүлелериңерге аас-кежикти күзедим, уругларыңар кадыкшылыг болзун! Бистиң мөңге найыралывыс улам быжыгып турар болзун!

Совет күрүнениң болгаш Коммунистиг партияның үндезилекчизи Владимир Ильич Лениннин айыткан чырыткылыг оруу-биле моол улус бо хүннерде социализмни бодунуң чуртунга тургузарын уламчылап, силерниң чурттарның улустарының эгээртинмес улуг дузаламчызы-биле бодунуң төөгүзүнге кажан-даа турбаан чедиишкиннерни чедип ап турар.

Бистиң чурттарывыстың кайгамчык кижилериниң ханы харылзаазы улам-на быжыгып турзун! Коммунизмниң изеттинмээн оруунче улустарны аппар чыдар улуг совет улуска мөгейдим. Дружба, Найырал, Найрамдал!

— Интервью бергениңер дээш четтирдим, Нансал. Силерге номчукчуларывыс мурнундан бүгү-ле эки чүүлдерни, аас-кежикти, кадыкшылды күзедим. Орук-суур менди-чаагай!

ШИЛИЛГЕ

«Амыдыралда эң-не кол чүве — шын шилилге. Шын орукту шилип алыры — эчис сорулгазын билири ол. Ынчан сагыш-сеткил, чүткүл-күзел чүректиң согуу-биле чаңгыс аай апаар. Сактырга-ла, ыракта дыңналган эргим, чоок, ындынныг ырыже тыртылыг дег. Ол хуулгаазын күш кижини хей-эът киирип, сорунзалай бээр.

Артист ажыл — нарын үүле. Рольду эки билип алырда, ону шиңчиир, өөренир, ооң өзүлдезиниң эң чоок, коску хевирлерин ботка таарыштыр шилиир. Шилилгени чүрекке, мага-ботка, шимчээшкинге чаңчыктырып, «чурттадып» алыры — кымга-даа дөмейлешпес овур-хевириниң тургузуунары. Ону өске артист бодунуу-биле кылыр. Ынчанмаска чаңгыс хеп-ле апаргай. 1947 чылдан эгелээш, мынчага чедир республиканың хөгжүм-шии театрынга амыдыралдың, ажыл-иштиң, чогаадыкчы дилээшкиннериниң шилилгелеринге барык-ла базым бүрүзүнде ужуражып келдим» — деп, РСФСР-ниң улустуң артизи Борис Филиппович Бады-Сагаан чугаалап орар. Ол 60 харлаан. Борис Филиппович бөгүн театрның сценазынга М. Горькийниң «Ирей» деп сураглыг драмазынга Мастаковтуң ролюнга ойнаар.

«Кырыыр чай чок» деп, артистерниң чугаалажыры кончуг шын. Каш хонук бурунгаар Чадааның улусчу театрының белеткээни «Чечен биле Белекмаа» деп хөгжүмнүг тоолду (либреттозу С. Сарыг-оолдуу, музыказы Р. Кенденбильдин) көрүп ора, Б. Бады-Сагаанның бот-тывынгыр аныяк артистерге дуза чедирип, эң ылангыя Чеченниң эрес-кашпагай болурун айтып турда, ооң «Хайыраан бот» Седипти ойнааның сактып турдум.

— Борис Филиппович, ам-даа аныяк рольдарга ажырбас хире-дир силер — деп, ону деткидим.

— Ам-даа орайтаваан. Максим Моңгужукович Мунзуктуң ат-сураа алдан харлаан соонда делегейге алдаржаан болдур ийин — деп, баштактыг-маар харыылады.

Шилилге дугайында артист ам эвес чугаалаан хире-дир. Араттың революсчу шериниң хөгжүмчүзү, типография ажылчыны чораан аныяк эр театр уран чүүлүн шилип ап, үгбелишкы чоннуг улуг Россияның улустуң артизи апаары — амыдыралдың, салым-чолдуң оруунуң шын шилилгези. Улуг орус чогаалчы Н. Гогольдуң «Ревизорунга» Городничийниң овур-хевирин тургусканы артиске чалгын-чакпаны берген. Борис Бады-Сагаанның городничийин Москваның, Киргизияның, Якутияның, Калмыкияның, Даг-Алтайның, Хакасияның харын-даа Улан-Баторнуң көрүкчүлери сеткил ханып уткуп алган. В. Көк-оолдуң «Хайыраан бодунга» безин үш кол эр рольдарны ойнагылаан. Таптыг сактып көрүңер даан. 50—60 чылдарда Седип — Б. Бады-Сагаан, 70—80 чылдарда Сарыг-Ашак — база-ла Б. Бады-Сагаан. Ону солуй каракка кестүп кээр, ындыг-ла онза Седиптер, Сарыг-Ашактар амдызында чок ийин.

1978 чылда театр драматургу, амгы үеде Тываның улустуң чогаалчызы К.-Э. Кудажының «Белек-кыс эмчи» (Феликс Кон) деп шиизин тургускан. Ооң «кол ролюн — интернационалчы этнограф эртемден, угаан-бодалы, сагыш-сеткили байлак Феликс Коннуң овур-хевирин артист бүзүренчиг тургускан. Ук шии ийи-үш катап болган-даа болза, Феликс Кон чүректерде чурттап арткан. Төөгү ужур-утгалыг эки шиини хөй санныг көрүкчүлерге четпейн барганы — театрга хамаарылга чок кижилерниң холгаарлаашкыны база театрның бодунуң кылып алган ажылы дээш, быжыг туруш чок болганы деп, чүгле ам диди сагылдаар аргалыг болган бис.

Б. Бады-Сагаан — интернационалчы артист. Ооң ойнап келген рольдарының барык алдан хуузу аңгы-аңгы национарның төлээлери болуп турар. Маңаа чижек кылдыр «Иркутскиге болган төөгүде» Викторну, «Дүмбей эзимде» Карпты, «Хорагай идиктерде» Карим-Байны, «Авазының ак платьезинде» Аль-Мухамедти, «Аршин-мал-алан» Султанбекти, «Уркуда» Ажымы болгаш өске-даа он-он рольдарны адап болур.

Б. Бады-Сагаан — чалыы чүректиг артист. Ону аныяк-даа салгалдың артистери эжи, чаңгыс курсчузу кылдыр хүлээп алыр. Чүге дээрге ол чалыы чүректиг, чаа сонуургалдыг чурттап чоруур. Ол чаңгыс шиңге оолдарындан-даа аныяк артистер-биле күзелдиг ажылдаксаар. Аныяктар Борис Филипповичини «дагдыныкчы» азы «башкы» дивестер, анаа-ла хүндүткелдиг-биле «Филиппович» диштишаан, эш-өөр ёзузу-биле кандыг-даа темага ажык чугаалажыр.

Амыдыралын музыкадан эгелээн болгаш, Б. Бады-Сагаан хөгжүмге сундулуг. Ол театрның концерттеринге сценалар, уран номчулгаларда аңгыда, узун хоюг үнү-биле таалаңчыг ырлаар. Узун-узун оруктарга хову аялгаларын салыптарга, чулдү-чүрек чымырткайнып кээр. Ооң композитор Р. Кенденбильдиң «Оюмааным» эжи чораан Ч. Мортай-оол-биле ийи үнге ырлай бээрин радиодан бо-ла дыңнаар бис. Ындыныг-ла ыраажы.

Б. Бады-Сагаан сураглыг бөлыкчы, бойдус камгалагы дээш идепкейлиг демисекчи. «Чеже хемнерниң эриинге рольдарымны сымыранып, сыыртыыш-биле чаагыг, саарыгны «уруктаавадым» дээр. Бойдус чок болза, кижи сеткили ядараар» деп артист чугаалап чоруур.

РСФСР-ниң улустуң артизи Б. Бады-Сагаан үлегерлиг адаа. Ооң ажы-төлү хөй-ниитиниң харысалгалыг ажылдарынга ажылдап чоруурлар. Ол өөнүң ишти — балерина, журналист Галина Санчаевна-биле уругларының уругларын чаагай мөзү-шынарга кижизидип, чонунга бараан боор чоруур. Улустуң ертизинден уран чүүлдүң кежиин ам-даа маңап, сценага хөй удаа ужуражыксаар мен.

Владимир СЕРЕН-ООЛ,
хөгжүм-шии театрының чогаал кезээниң эргелекчизи.

ЧУРУКТА: РСФСР-ниң улустуң артизи Б. Бады-Сагаан Городничийниң ролюнда.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

БАЖЫҢ-НА, БАЖЫҢ

Редакцияның социал айтырыглар килдизинге кирип, ооң ажылдакчылары-биле чугаалажып, чаа килдистиң почтазында кандыг чагаалар кол черни ээлеп турарын сонуургадым. Олар меңээ бажың чогунга хомудаан элээн каш чагаалар көргүсту. «Шынап-ла, бо чидиг айтырыг, килдисти тургусканда-даа хереэ ол, бо талазы-биле шаавыс-биле хемчег ап, ажылдаар ужурлуг бис» деп, олар чугаалап турганнар.

Баштайгы чагааны сегирип алдым. Эрбек школазында (Бии-Хем район) техниктиг ажылчын Раиса Сандыйның чагаазы болду. Беш уругнуң иези он ажылчын ук школада он чыл ажыр ажылдап турарын, чуртталга бажыңы-биле хандырар дугайында билдириишкинни совхоз биле школа дирекцияларынга хөй удаа киирип келгенин бижээн. Авторнуң билдириишкининге харыы чок артпаан хире чорду. Суурда бир бажыңны саткаш, олче Сандыйның өг-бүлезин киирерин школа директору аазап турган болду. Ынчалза-даа ук бажың, та чүге чүве, өске улустуң холунга кирген.

Ындыг утказыг чагааны номчуурга, хомуданчыг. Хөй уругнуг иелер дээш сагыш салыышкын улуг болгай, оларга бажыңны бирги ээлчегде эвес-даа болза, мурнады көөр чижилгелде бар. А Раиса Сандыйның оочуру эртип турар, а Эрбекте бажың немей туттунмайн турар бе дээрге, туттунуп турар, хосталыры хосталып турар, аңаа специалистер олуртуп турар. «Аңаа удурланмас мен — деп, Р. Сандый бижээн. — Специалист кижини чуртталга шөлу-биле хандырбайн канчаар. Ынчалза-даа чыл-чылы-биле манап келген, хөй ажы-төлдүг ажылчын кижи шуут албас бе?»

Чөп айтырыг. Шынап-ла, ук өг-бүлени бодап көөр Эрбектиң удуртукчуларындан негеттинип келген эвеспе. Килдистиң ажылдакчыларының бодалы ындыг, аңаа каттыжар-дыр мен. Бо талазы-биле харыы ол черден келиринге идегеп артым.

Шак мындыг хомудалдарны редакция кичээнгейлиг өөренип көөр, бодунуң контролюнга тургузар. Шынап-ла, килдисти тургускан хереэ-даа ында. Ынчалза-даа база-ла бажың айтырыы-биле холбашкан, ынчалза-даа редакцияның шиитпирлеп күш четпези айтырыглар тургускан чагаалар келирдир. Оларның чаңгызынга бөгүн доктаап көрээли.

Ол чагаа Кунгуртугдан келген. Авторунуң ажыт-чажыт чогу-биле бижип, арга-сүме айтырганын барымдаалааш, ооң адын биживезин чөпшээреп көрүңер. Ук айтырыг аңаа хамаарышпас, чок апарган дуңмазынга ооң өскүс арткан уругларынга хамааржыр боорга адавас деп шиитпирледивис. А бо дүгайын биживес дээрге, өскелерге өөредиглиг чүүл бар.

Херектиң ужуру мындыг. Кызылдың «Тудуг кезектерин» комбинатка ажылдап турган бир ажылчын 1979 чылда айыыл-халапка таварышкаш, мөчээн. Ооң кадайынга, өскүс арткан үш оглунга ук комбинат чаагайжыды туттунган квартираны берген. Мөчээн кижиниң кадайы ында ажылдавайн-даа турар болза, бо таварылгада комбинаттың удуртулгазы буянныг сеткилин көргүзүп, эээш-биче квартираларының бирээзин берген.

Авторнуң бижип турары-биле алырга, оон-на байдал өскерилген. Үш оолдуң иези хөй таакпылаар, арагалаар апарган, угааны база баксыраан, ынчангаш эмнелгеге-даа чыткан. А ук квартирага «хуннуң ээрик турар» (авторнуу-биле) эр кижи чурттап турган. Ол кижи дулгуурун чидирипкеш, квартираның соңгазындан үнүп, кирип турар. Крандан хөй изиг суг-даа төктүп, бажың иштин бусталдырып турган таварылга бар.

Бо бүгүнүң түңнелинде ук өг-бүле бажың чок арткан. Ук квартирада өске улус чурттап турар, дөмги бичии оолдар кедээде 75 харлыг кырганавазының бажыңында. Авазы база ында. «Бо оолдар удавас улуг кижилер апаар, олар Кызылга өөренир, чурттаар күзелдиглер, ынчангаш оларга бажыңны катап эгидип бээр бе?» деп айтырыгны автор салган.

Мындыг айтырыгны салыр эрге авторда бар, бис аңаа харыылаар-даа ужурлуг бис. Харыы чаңгыс: бо квартираны ам оларга кым-даа катап эгитпес. Чүге дээрге берген бажыңны эки эдилээр турган. Дыка хөй өг-бүлелер күрүнениң чаагайжыды туттунган бажыңын дыка чуду-кара эдилээр (эдилеп-даа эвес, харындаа үреп турар) таварылгалар бар. Бо чагаа бижип турар төрели кижи ол үезинде чүге боданмааныл? Дуңмазы уруг аарып турда, ону хайгаарап, карактап, бажың-балгатты кандыг эдилеп турарын сонуургап, хөлезиниң төлеп-төлевейн турарын айтырып турган болза, кым-даа ол бажыңга чурттавас (ээрик кижини ынча деп турарым ол), кым-даа олче «кежүп кирбес» турган. Бо таварылгада бүрүү ону эдилеп орган кижилерде. Ам ону эгидери болдунмас. Алган бажыңын эки эдилээр, нити чуртталганың дүрүмүн сагыыр турган. Чок апарган кижи дээш хомудаар бис, аараан дуңмазар кээргенчиг-дир, оолдар сагыш човангыг болган-дыр, ынчалза-даа дуза көргүзер арга чок. Бо таварылгада ол өг-бүлеге хамааржыр улуг кижилер буруулуг болган-дыр.

Мындыг янзылыг чагаалар ам-даа бар. Чамдык авторлар боттарының кылыр турган чүүлүн кылбайн, менде», Мергелдейден, барымдаа чок черге бажың негээр-дир. Ол дугайын сеелүнде база тодаргай чугаалажыр бис. Хамыктың мурнунда бажың дээш айтырыгга боду сонуургалдыг болур, оочурга чогуур үезинде турар, бергениин эки эдилээр, боду тудуп алырының аргаларын дилээр херек. Чаңгыс сес-биле чугаалаарга бодувустуң амыдыралывыс бодувустуң холувуста дээрзин утпас херек.

МЕРГЕЛДЕЙ.

ОЮП ЭРТЕ БЕРГЕН

Февраль айның 25-тиң хүнү чүве. Ол хүн соогу хөлчок, хадымырлап турду. Шеми суур чедер дээш Чадаанадан кежээниниң 4 шактың автобузу-биле үнүптүвүс. Автобузувустуң «кадыы» баксырап чоруурунуң илдең. «Чедуруп-чедуруп» үш-даа черге турду. Чолаачы оол хорээн ажыткаш, ында чушкуттунуп-ла орар. Та чүзү үрелип чораан автобус, техника билир эвес, айтырбадым-даа. Ак-Хая артын ашкан, Шемиже ээпкен соонда, автобузувус бурун туруптү. Чолаачы-даа, бистиң-биле кады чораан эр кижилер-даа кылып чадап кагдылар. Арт кыры чер болгаш хаттың дыңзызы хөлчок.

Автобус иштинге бир шак олуруп келгеш, чиик адак чамдык улус суурже углай кылаштажыптылар. Элээн болганда «Машина кел чор» деп бир кижи медээледи. Көрдүвүс. Оода чадаарда бичии уругларны ап аар ирги бе дээш доктуувус. Бисти ырактан-на оюп эрте берди. Көк өңнүг «Нива» дээр марканың чиик машиназы чорду.

— «Большевик» совхозтуң автопарк эргелекчизи Доржулдай Донгактың хууда машиназы-дыр — деп, бир кижи таныл кагды.

— Ийе-ийе, ол-дур. Өөнүң ишти-биле кады чор. Черле ындыг улус, машиназынга улус олуртпас деп өске кижи чугаалай-дыр.

— Оода-ла чаш уругларны ап аары кай. Улуг улус канчаарыл, кылаштажып чоруй-ла баргай бис — деп, улгады берген угбай хомудааны илдең домактаны-дыр.

Үрелген автобустуң иштинде манаавышаан бис. Чаш уруглар доңганындан чамдыктары ыглажып-даа эгеледилер. Ол үеде чүък машиназы халдып келгени чаяан болган. Чаш уругларның дегерезин ооң кабиназынга олуртуптувус. Элээн болганда суурдан бир машина чорудупкан болган. Ооң кырынга олуруп алгаш суурга чедип алдывыс. Шемиге келгеш, шакты көөрүвүсте, кежээниниң 8 шак чеде берген болду.

Чер-черинге автобус үрелирге берге-ле чорду. Ындыг чер четпес, үрелип каар автобустарны чүге оруже үндүрүп турар чүве? Ол дээш Чадаана АТБ-зиниң даргаларын шугумчулээр апаар. Чолаачы үрелген автобузун «Большевик» совхозтуң гаражынга сөөртүп эккеп хондурган. Эртенинде дыңнаарывыска, ук автобустуң фараларын, лампочкаларын адырып аппарган болду. Дүүнгү бис дозарывыска турбаан, оюп эрте берген гараж эргелекчизи Доржулдай Донгактың удурткан кижилериниң төлеп чок чоруу-дур ийин деп, иштимде ынчаар бодап артып кагдым. Мында удуртукчунуң үлегери-даа турган чадавас.

Чойганмаа ДОНГАК.
Сүт-Хөл суур.

ТЕАТР

Э. Колмановскийниң **«АК ХАРЖЫГАШ»** деп хөгжүмнүг тоолу 12 шакта эгелээр.

В. Серен-оолдуң **«ИЕЛЕРНИҢ ШИИТКЕЛИ»** деп шулуглел параболазы 19 шакта эгелээр.

УДАВАС

республиканың кинотеатрларының экраннарындан «Мосфильм» киностудияның тырттырганы

«ВЫБОР»

деп уран-чечен фильмни көөр силер.

Сценарийиниң автору Юрий Бондарев, режиссёру Владимир Наумов.

Рольдарында: М. Ульянов, Н. Белохвостикова, Альгис Матуленис болгаш өскелер-даа.

Фильм амгы үениң кижизиниң шын дугайында дилээшкиннерин, амыдыралын болгаш салым-чолун тоожуп турар.

Март 23-те 17.00 шакта **Кызылдың автоорук техникумунуң хуралдаар залынга** арагалаашкын болгаш алкоголизм-биле демиселдиң айтырыгларының талазы-биле **хоорайның 4, 5 микрорайоннарының** чурттакчыларының хуралы болурун дыңнадып тур.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

КИНО

МАРТ 20-де

«НАЙЫРАЛ»: «Семь самураев» 9.30, 12.30, 15.30, 18.30, Бичии залга: **«Али-Баба и 40 разбойников»** 11.40, **«Новые амазонки»** 10.00, 14.00, 15.50, 17.40, 19.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Корона Российской империи или Снова неуловимые» 9.30, 12.10, 14.50, **«Парама»** 17.30, 20.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «Сказка о прекрасной Айсулу» 10.00, **«Десять негритят»** 11.30, 14.10, 16.50, 19.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «С чертями не шутят» 11.30, **«Джек Восьмёркин — «американец»** 13.00, 15.40, 18.20 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: К 6: «Сказка о Мальчише-Кибальчише» 14.40, **«Следы оборотня»** 15.30, 17.20 шактарда.

АВТООРУК ТЕХНИКУМУ: «В 12 часов придёт босс» 17.00 шакта.

АГААР

Республиканга булуттап, ажыр. Соңгу-барыын углуг хаттың күжү секундада 7—12 метр. Дүне 17—22, чамдык черлерге 24—29 градус соок. Хүндүс 3—8 градус соок, чамдык черлерге 0 градус.

Кызылга булуттап, ажыр. Соңгу-барыын углуг хаттың күжү өй-тавында. Дүне 19—21, хүндүс 3—5 градус соок.

Автоорукларга кестүрү эки. Тайгактаар.

Медицина талазы-биле кадыкшылга таарымчалыг агаар болур.

Хүндүлүг садып алыкчылар!

Школа формазын № 5 «Детский мир» магазинге хоорайның школаларындан силерниң алган чалалганар ёзугаар садып турар.

ӨӨРЕНИРИН КҮЗЭЭННЕРГЕ

БУРЯТИЯНЫҢ КӨДЭЭ АЖЫЛ-АГЫЙ ИНСТИТУДУНУҢ агрономия, зоотехния, көдээ ажыл-агый механизациязы, көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин организастаары болгаш экономиказы, көдээ ажыл-агыйга бухгалтер учёдунуң талазы-биле мергежилдерниң факультединге бот-өөредилге-биле өөренирин күзээннерни (бүдүрүлгеге ажылдавышаан өөренир) бот-өөредилгениң белеткел салбырынга хүлээп ап эгелээн.

Белеткел салбырынга ортумак эртемниг кижилерни: школа дооскан соонда ийи чыл үзүктел чок ажылдаан бүдүрүлге мурнакчыларын, шериг албанындан халажып келгеннерни совхозтарның, бүдүрүлге черлериниң, шеригниң командылал черлериниң чоруткан бижиин ёзугаар хүлээп алыр.

Дараазында документилерни ап алгаш келир:

— өөренир дээн мергежилин айыткан ректорнуң адынга билдириишкин.
— тускай хевир ёзугаар совхозтан, бүдүрүлгеден, шериг черинден чоруткан бижик
— характеристика.
— удуртукчунуң ат салганы күш-ажыл дептериниң хоолгазы.
— № 086 майыктың медицина шынзылгазы.
— ортумак эртемниң дугайында документ (боду).
— 3х4 см. хемчээлдиг 6 фото-чуруk.

Документилерни март 3[illegible] чедир хүлээп алыр. Беседажыры март 31-ге чедер.

Кириишкин экзамени 1989 чылдың январь 12-ни 25-ке чедир болур.

Документилерни дараазында адресте хүлээп ап турар: 670020. Улан-Удэ хоорай, [illegible] кудумчузу 8. Көдээ ажыл-агый институду, белеткел салбыры.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

МАРТ 21-ДЕ

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35—Бут бөмбүгүнүң допчулалы. 9.05 —«Сибирячка». Уран-чечен фильм. 1-2 серияларды. 11.15 — «Баллада». Фильм-концерт. 12.05 — 12.15 —Медээлер. 15.30— Медээлер. 15.40 —Эде тургустунуушкун прожекторуу. 15.50— Язы-сеек ылгаар чорукту узуткаары дээш демиселдиң делегей хүнүнге. Мурнуу Африка Республиканың коммунистериниң дугайында док. фильм. 16.20 —Е. Светланов. «Кедээниң дүн-хүннери». 16.30 —«Агроүлетпүрнүң ажыл-херектери болгаш сагыш човаашкыннары». «Иези бе азы соңгу иези бе?» Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 17.00 — «Хөглүг старттар». 17.45 — «Бүгүэвилелдиң XIX партконференциязынга уткуштур». «Партийжи комитет болгаш эде тургустунуушкун». Закарпатск областың парторганизациязының ажылының дуржулгазының дугайында. 18.30 —Бүт бөмбүгүнүң допчулалы. 19.00— Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 19.10 — Совет Арменияның үлегерлиг театрының фильм-шиизиниң баштайгы көргүзүү. «Статья». Автор— Р. Солнцев. 21.00 — «Үе». 21.35 —Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 —«Статья» фильм-шииниң уланчызы. 23.20—23.30 —Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильмнер. 8.35; 9.35 —Төөгү. 8 класс. XIX чүс чылдың бирги чартыында Россияның культуразы. 9.05; 11.05 —Итали дыл. 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга. Информатиканың болгаш санаалга техниказының үндезиннери. Программчыткан бейсик дыл. 10.35 — 11.35 —Бисти долгандыр турар бойдус. 2 класс. Ээлдек болуксап тур мен. 10.55 — «Чаштарга геометрия». Чугаа дыңнавас уруглар тургузар чер. 11.55—«Бедиктер удувас» Уран-чечен телефильм. 13.20 —«Совет патриот». Киножурнал. 13.30 — Медээлер. 13.40—15.10—«Саныт болуксай-дыр мен» Уран-чечен фильм. 18.05 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 —«Эргим херээженнер, Силерге бүгү часкы чечектерни!». 19.05—Уругларга фильм. 19.15 —«Азия тевү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Коммунист болгаш үе». «Амыдыралдың арага ишпес хевирин бадыткап тургузар». Кызыл хоорайга рейдиниң түңнелдери. 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удуңар, чештер!». 20.15 —«Музыкалыг киоск». 20.45 — «Самаркандының ак-көк дээвирлери». 21.00—«Үе». 21.35—Эде тургустуушкун прожектору. 21.45 — «Илдаңа». «Дөртен бирги» Уран-чечен фильм. 23.30 —«Эртенги почта». Микалыг демчыдылга. 00.05—00.50 —Хоккей. ССРЭ-ниң чемпионады. ЦСКА—«Динамо».

ҮШКҮ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — «Делегей панорамазы». 19.00 —Теннис. ССРЭ чемпионады. Эр кижилер. 20.00—20.15 — «Тамчыктыг удуңар, чештер!».

Адресивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ

КИЛДИСТЕРНИҢ партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, көдээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтерияның 3-43-41, солун келбейн бергенде 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амазы. Тиражы 24637 экз. Солуннуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүнениң комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин в Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 2783. ТС—00482.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың март 22 вторник № 68 (13668)

1925 чылда үндезилеттинген. Өртээ 3 көпеек.

УРУГВАЙНЫҢ ПРЕЗИДЕНТИЗИНИҢ ЛЕНИНГРАДТА КЕЛГЕНИ

Ленинград, март 19. (СЭТА). ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш Совет чазактың чалаашкыны ёзугаар Чөөн Уругвай Республиканың Президентизи Хулио Мария Сангинетти албанның аян-чоруун кылып Москвадан бар чыда Ленинградта чедип келген.

Уругвай күрүнениң удуртукчузу Ленсоветтиң күүскомунга чораан.

Тиилелге шөлүнде Хоорайның маадырлыг камгалакчыларының тураскаалынга чечектерни аайчы салган.

ХООРАЙНЫ СОНУУРГАП КӨРГЕНИ

ЛЕНИНГРАД, март 20. (СЭТА). Уругвайның Президентизи Х. М. Сангинетти бөгүн Невада хоорайны сонуургап көөрүн уламчылаан. Ол Пискаревтуң мемориалдыг көрүнге чораан. Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында өлген ленинградчыларга болгаш дайынчыларга тураскаал мөгейгеш, Ие-черзин чурт монументиге боодал чечекти салган.

Аалчы «Исаакиевский собор» музей-тураскаалга чораан, Эрмитажтың коллекцияларын сонуургап көрген.

Х. М. Сангинетти Пушкин хоорайга чораан.

Ленсоветтиң күүскомунуң өмүнээзинден аалчыга алдар чылдыр дүштеки шайлалганы тургускан.

МОСКВАДА ЧЕДИП КЕЛГЕНИ

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш Совет чазактың чалааны ёзугаар Чөөн Уругвай Республиканың Президентизи Х. Сангинетти март 21-де албанның аян-чоруун кылып Москвада чедип келген.

Х. Сангинеттини болгаш ооң кадайын аэродромга СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы А. А. Громыко кадайы-биле, албанның өске-даа кижилери уткаан.

Апрель 16 — Коммунистиг субботник хүнү

КАЛБАА-БИЛЕ ДЕТКИП ТУРАР

В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнге тураскаадып чылдың-на Коммунистиг субботникти эрттирери бистиң чуртувуста чаагай чаңчыл апарган. Бо чылдың Коммунистиг субботнигин апрель 16-да эрттирер дугайында москвачыларның саналын чурттуң хөй-хөй коллективтери деткип, камнап алган чиг эт болгаш электроэнергия курлавырлары-биле ол хүн эң бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаарын олар хүлээнип турар.

ЛЕНИНГРАД. Хоорайның бүдүрүлгелеринге болгаш организацияларынга коммунистиг субботник эрттирериинге тураскааткан хуралдар болуп эрткилээн. Ындыг хуралдарга болгаш митингилерге ленинградчылар ол хүн кылыр ажылдарын тодарадып ап турар. Ленинградтың Адмиралтейство каттыжыышкынының корабль тудукчулары ол хүн «Академик Николай Пилюгин» деп эртем-шинчилел судновузунуң корпузун кылып эгелээр деп шиитпирлээн. Судноның чыып эттээшкинин айыттынган хуусаазындан эрте эгелээр деп шиитпирлээни ол. Каттыжыышкынга эрткен субботникке тураскааткан хуралдың киржикчилери ол хүн чүгле хууда болгаш коллективтиг камналганың курлавырлары-биле ажылдаарынче ленинградчыларны кыйгырган.

УЛЬЯНОВСК. Локомотив депозунуң машинизи В. Петраков дузалакчызы Н. Константинов-биле кады шаажыштыр кызыл өңнүг шугум баскан маршрут бижикти өскелерни мурнай долдурган. Бригада Ульяновскиден Урлат станцияга чедирген составындан ажылдап алган акшазын субботниктиң агар санынче шилчиткен.

— В. И. Ленинниң төрүттүнген хоорайының ажыл-ишчилери москвачыларның эгелекчи саналын бир эп-сеткилдиг деткээн болгаш боттарынга бедиткен хүлээлгелерни алган. Бистиң коллективтиң демир-орукчулары 150 чүък болгаш пассажир поездилерин субботникке киириштир аргыштырар, 14 тепловозту септээр деп хүлээлгени алган. Ол хүлээлгениң боттанып эгелээриниң баштайгы медээлери чыгдынып турар — деп, деподагы партком секретары В. Евстигнеев чугаалаан.

Субботниктиң түңнелдериниң дугайын Москва-Сортировочное деподагы эш-өөрүнге илеткээр деп шиитпирни ульяновскчуларның алган хүлээлгезиниң бир пунктузу кылдыр бижээн.

МУРМАНСК. Мурманскиниң балык комбинадының ышталга заводунуң 900 ажылчыны субботник хүнүнде боттарының ажылдаар черлеринге ажылдаар деп шиитпирлээн. Ол хүн эң эки шынарлыг 100 муң рубльдиң балык продукциязын ыштап кылырын хүлээлгеде бижээн. Ажылдап алган акшаны бүрүнү-биле В. И. Ленин аттыг совет уруглар фондузунче шилчидер.

ХАРЬКОВ. «Кадыыр болгаш Маска» мотор тудуушкун заводунуң коллективи москвачыларның эгелекчи саналын хоорайның өске бүдүрүлгелерин мурнап деткээн. Хөй кижилиг коллектив ол хүн чүс-чүс муң рубльдиң продукциязын бүдүрүп үндүрер. «Дон-1500» комбайнының шимчедикчилерин кылыр чаа цехти ажыглалга удавас киирер. Ынчангаш заводтуң эң бедик мергежилдиг эдиктирикчилери ол хүн аңаа ажылдаар.

(СЭТА).

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга уткуштур

АРГАЛАРНЫ, КУРЛАВЫРЛАРНЫ ДИЛЕП ТУРГАШ...

СЭКП Бай-Тайга райкомунуң бирги секретары Анатолий Салчакович Дембирелге бистиң корреспондентивис Таан-оол Хертек ужурашкаш, районнуң партия организациязы СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга төлептиг ужуражыр дээш кандыг ажылдарны чорудуп турарын айтырган. Аңаа харыыны моон адаанда парладывыс.

— СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязы партияның болгаш чурттуң амыдыралында улуг болуушкун. Партия райкому болгаш партия эге организациялары конференцияга чедиишкиннерлиг ужуражыры-биле белеткенип турар. Партия ажылының стилин, аргаларын, хевирлерин сайзырангайжыдарынче, социал-экономиктиг сорулгаларны шиитпирлээринче кол кичээнгейни угландырган бис — деп, бирги секретарь демдегледи.

Партия эге организациязын эде тургустунуушкуннуң кол звенозу кылдыр санап турар болганда, ооң дайынчы арга-шинээзин бедидеринче күштүг угландырган бис. Ай санында партия эге организация секретарының хүнүн эрттирери чаңчыл болган. Тээли ортумак школазының партия эге организациязының (секретары Д. К. Сүге-Маадыр), «Бай-Тал» совхозтуң парткомунуң (секретары Ю. Ш. Салчак) баазазынга эрттирген партия эге организация секретарының хүнү ажыктыг болган. Орта арга-дуржулганы солушканы, четпестерни ажыт-чажыт чокка чугаалашканы партия эге организацияларының ажыл-чорудулгазын идепкейжидеринге салдарны чедирген. Бо чугула ажылды моон соңгаар-даа сайзырангайжыдар бис.

Партия организацияларының бюролары, парткомнар эде тургустунуушкунну канчаар удуртуп турарының дугайында отчёттарын эрткен чылдың төнчүзүнде берген. Отчёттуг хуралдарга коммунистер эээш эвес шүгүмчүлелдиг саналдарны, сүмелерни киирген, орта үндезилээш хемчеглерни ажылдап кылган. Партия организациялары оларны амыдыралга боттандырар дээш удуртукчуларның, коммунистерниң отчёттарын партия, партком, партбюро хуралдарынга дыңнап турар. Эде тургустунуушкунну канчаар удуртуп турарының дугайында чугаалашкан отчёт хуралдарга коммунистерниң шүгүмчүлелдиг саналдарының күүселдезиниң дугайында айтырыгны апрельде бүгү партия эге организацияларының хуралдарынга чугаалажыр шиитпирни партия райкомунуң бюрозу хүлээп алган, аңаа белеткел ажылдары бо хүннерде чоруп турар.

СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленуму идеология болгаш улус өөредилгезиниң ажылдакчыларының мурнунда чугула сорулгаларны салган, ону боттандырарының хемчеглерин партия райкому ап турар. Районнуң улус ажыл-агыйының бүгү адырларында эде тургустунуушкуннуң идеологтуг хандылылгазын экижидери чугула деп санап турар бис, ынчангаш бо ажылче кичээнгейни күштелдирген. Политиктиг, экономиктиг өөредилгелерниң, лекцияларның, кежээлерниң, ужуражылгаларның болгаш өске-даа хемчеглерниң кижизидикчи утка-шынарын үениң негелделеринге дүүштүр тургузары чугула болу берген. Ону боттандырары-биле идеология планерказын эрттирерин практикалап эгелээн бис. Ооң баштайгы түңнелдери багай эвес.

Партия ТК-ның февраль Пленуму школаларга өөредилге-кижизидилге ажылын сайзырангайжыдар сорулганы салган. Ону күүседир дээш партия райкому чамдык ажылдарны чорудуп эгелээн. СЭКП райкомунга школа директорлары-биле ажык чугааны кылган, тодаргайлаарга, кижи бүрүзү бодунуң школазының өөредилге-кижизидилге ажылын экижидер талазы-биле бодалдарын чугаалаан, бо бүгүнү амгы үеде түңнеп, чорудар ажылдарны тодарадып турар. Партия райкомунуң школаларда комсомол комитеттериниң секретарьларын, дружина чөвүлелдериниң даргаларын, өөркомнар даргаларын чалап алгаш, оларның ажыл-ижи-биле таныжып, самал-онаалдарын дыңнаан, моон соңгаар чүнү кылырын сүмележип, чугаалашкан.

Районнуң үлетпүр бүдүрүлгелериниң, тудуунуң, кедээ ажыл-агыйының дыка хөй коллективтери, ажыл-ишчилери бо чылдың бирги чартыының планныг онаалдаларын партия конференциязының ажыттынар хүнүнге чедир күүседир хүлээлгелерни алган. АКМК-ның, районнуң чоннуң амыдырал хандырылгазы бүдүрүлге эргелелиниң, тудуг-септелге участогунуң коллективтери чартык чылдың даалгаларын хуусаа бетинде боттандырарының аргалары, курлавырлары бар. Малчыннардан хойжулар Энеш Маңнай, Кара-Доңгак Чагыр, өшкү кадарчылары Салчак Сандүү, Салчак Санчы болгаш өскелер-даа чаш мал төлүн менди доруктурарының база дүк кыргып алырының онаалдаларын күүседиринге бүзүрелдиг.

СЭКП райкому, партия эге организациялары партияның конференциязынга төлептиг ужуражырынга алдар болдурган социалистиг чарышты дээштиг организастап, эде тургузарының ажылын чорудуп турар. Ооң-биле чергелештир бистиң ажылывыста четпестерни чок деп болбас. Районда мал кыштаглаашкыны берге байдалда эртип турар, ниитиниң малының чаш төлүн менди доруктурар, баш санын менди камгалап алыр дээш чогуур хемчеглерни партия райкому, РАУК чөвүлели, партия эге организациялары ап турар. Партия райкомунуң бюрозу, кылдистерни партия ажылының стилин, аргаларын сайзырангайжыдар, партия эге организацияларының дайынчы арга-шинээзин, коммунистерниң авангардчы ролюн бедидер дээш ап чорудуп турар хемчеглерни ам-даа негелдеге четпес, ону улам экижидер дээш ажылдап турар бис.

Беш чылдың кижилери

Улуг-Хемниң Шагаан-Арыг хоорайда чаа школа тудуунда бригадалар ажылын бо хүннерде улам-на шалыпкынчыткан. Олар ленинчи коммунистиг субботниктиң болур хүнүнге чедир тудуг-монтаж ажылдарын бедик шынарлыг кылырының социалистиг чарыжын калбарткан.

Ында дашчы, быдаңчы, каңнакчы бүрүзү бо чылдың бирги кварталының планныг даалгазын күүседиринге кызымак күш-ажылчы үлүүн киирерин хүлээнип алгаш ажылдап турар.

Шериг албанындан халажып келген аныяктарның тудугжу бригадазы ол школаның тудуунда бедик бүдүрүкчүлүг ажылдап турар. Олар ында түүйбү ханаларны салып, ажылының шынарының бедик болурунче база кичээнгейни салып турарлар.

ЧУРУКТА: Шагаан-Арыгда ортумак школаның тудуунда чаа тургустунган комсомолчу-аныяктар бригадазында электри каңнакчызы Геннадий Чамзын-оол. Тес-Хемниң Чодураа суурдан келген бо аныяк тудугжу каңнаашкынны эки шынарлыг кылып турар.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

САКМАНЧЫЛАРНЫҢ ҮЛҮҮ

Бо берге кыштаглаашкын үезинде малдың чаш төлүн чидириг чок ажаап алыр дээш сакманчылар боттарының үлүүн киирип турар. Сүт-Хөл районда Карл Маркс аттыг совхозтуң малчын коданнарынче 30 ажыг сакманчылар үнген. Хоочун сакманчылар Семистээр Ховалыг 80, Бииир-оол Монгуш 75, Хандоо Ховалыг 103 хураганы кадык-шыырак кылдыр доруктуруп турар. Хоочуннардан аныяктар база чыда калбаан. Нелля Доңгак 100, Галина Ондар 149, Нина Ондар 150 хураганы чидириг чок өстүрүп, ажыл-ишке сорукттуун көргүскеннер.

Карл Маркс аттыг совхозта ниитиниң малының оолдаашкыны адакталып турар. Ооң чаш төлүн онча-менди камгалап алыры ам сакманчыларның биндилиг ажылындан база хамааржыр.

Алдын-оол ОНДАР, башкы.

ЧАРЫШ КАЛБАРГАН

Кызылда «Тудуг кезектери» комбинаттың бригадаларының болгаш түс-түс ажылчыннарының ортузунда партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязын төлептиг ажыл-ижи-биле уткуур дээш чарыш бо хүннерде калбарган. Евгений Михайлович Сапоевтиң удуртуп турар бригадазы бүдүрүлгениң кол өзээнде ажылдап турар. Бригаданың ажыл-ишчилери ажылдың темпизин кошкатпайн, бүдүрүп турар продукцияның шынарынче кол кичээнгейни угландырган. Коллектив кежигүннери эрткен ийи айларның планныг даалгаларын ажыр боттандырган.

Комсомолчу Александр Гончаровтуң бригадазы хөй каът чуртталга бажыңнары тударынга ажыглаар панельдер, чылыг шугуму салыр деспилер кылырында ажылдап турар. Нормативтиг арыг продукция бүдүрүп үндүрер талазы-биле онаалдазын бригаданың кежигүн бүрүзү эрткен айларда барык 23 хууга ажыр боттандырган. Геннадий Жулин, Кий-оол Шойлаа, Эдуард Кажыкай оларның кылган ажылы эки шынарлыы-биле ылгалып турар.

Александр Ведерниковтуң арматура кылыкчыларының бригадазының ишчилери чарыштың мурнуку одуруунда чоруп турар. Бо коллектив февраль айда нормативтиг арыг продукция бүдүрер планын он бир хууга ажыр күүсеткен.

Бүдүрүлгениң коллективи январь 1-ден эгелеп күш-ажылды организастаарының дешпилгелиг аргазынче шилчээн. Ынчангаш комбинаттың бүгү бригадаларында болгаш цехтеринде экономиктиг өөредилгени организастаан. Бот-орулга-чарылганың болгаш бот-акшаланыышкынның принциптерин ажылчыннар өөренип, билип ап турар. Экономист Маргарита Васильевна Морева кичээлдерни эрттиреринге идепкейлиг киржип турар.

Николай ВАНЬКОВ.

СЛЁТКА ЧУГААЛАШКАН

«Тээли» совхозтуң Культура бажыңынга районнуң механизаторларының болгаш ховуу ажылдакчыларының слёду болуп эрткен. Аңаа эрткен чылдың түңнелдериниң болгаш бо чылгы сорулгаларның дугайында РАУК-туң кол агроному Хирбаа Демир-оолдуң илеткелин дыңнап чугаалашкан.

Ниитизи-биле районнуң чер ажылында улуг четпестер барын ол демдеглээн. Эң ылангыя интенсивтиг технологияны, чемишчидилгени суггатты совхозтар болур-чогуур-биле ажыглаваан турар. 1950 чылдарның механизатору Адыг-оол Сүрүң, «Мурнакчы» совхозтан тракторист, район Совединиң депутады Эрес-оол Хомушку, «Бай-Тал» совхозтуң суггатчызы Иргит Тарын-Базыр, «Мурнакчының» кол агроному Орлан-оол Кан-оол болгаш өскелер-даа чер ажылында четпестерниң чылдагааннарын айтып, моон соңгаар канчаар ажылдаарын чугаалааннар.

Районнуң ховужуларының ажылының түңнелин октябрьда «Бай-Тал» совхозтуң баазазынга барып түңнеп үндүрерин дугурушкан.

Арбай-оол КАНЧЫЫР.
Бай-Тайга район.

ЧЕР — ЧЕМГЕРИКЧИВИС

Каа-Хемниң «Енисей» совхозу — одар-белчиири, тарылга шөлү сырый, улуг эвес ажыл-агыы. Суур төвүнде, өскелерге деңнээрге, черле багай эвес дериттинген машина-техника септээр мастерскаалыг. Ажыл-агыйның удуртур ажылдарында — аныяк специалистер. Ол хирезинде оларның киирип турар улуг-хуузу кончуг эвээш. Бериимче эвээш болган тудум экономика божаңнаар, көргүзүглер чаөызаар. Совхоз бот-орулга-чарылга, бот-акшаланыышкынның чаа байдалдарынче киргеш, чер ажылын канчаар шиитпирлеп эгелээнин бистиң корреспондентивис кол агрономунуң хүлээлгезин күүседип турар П. В. Боровиков-биле ужурашкаш, чамдык айтырыгларны харылап бээрин оон дилээн.

— Часкы тарылгага белеткелиңер кандыгыл! Белениниң шугумунда чеже техника тургустунганыл!

— Эртен, кежээ сооксумаар турза-даа, хүн келген тудумна частың тыныжы алгып, хову-шөлдерже тараажыны кыйгыра берген. «Енисей» совхозтуң механизаторлары тарылганың чымыштыг үезинче буу-хаа кирбези-биле техника септелгезин шынарлыг доозар дээш белеткел ажылдарын амгы хүннерде улам калбарткан.

Механизатор кадрлар четчелеттинген, оларның өөредилгезинче кичээнгейни угландырып турар. Бар күштүг техника септелгезинче мооңнаан. Септелгениң темпизин шапкынчыдарынга шаптыктап турар чүүл — артык кезектер-биле хандырылга багай. Тракторист Валерий Салчак, слесарьлар Александр Михальченко, Федор Федосеев онаашкан ажылын ак сеткилдиг күүседип, оларга киирген чагыгларны шалыпкын кылып турар. Оларның ажыл төлевири септеттинген техниканың шынарындан хамааржыр.

Ийи «К-700» тракторнуң бирээзиниң септелгезин бүрүн доозулган. 6 «Т-150»-ниң дөрттүн, бир «ТД-75» тракторну механизаторлар боттары септеп алгылаан. Андазын, илиирлерни бүрүнү-биле холдан үндүр септээш, белениниң шугумунда тургускан. Подшипник, сальниктер четчелеттинмейн турарындан культиваторларның чамдыызы белен эвес. Септелгени эрте дооскан үлегерлиг механизаторларны, техниканы мал чеми сөөртүрү-биле Бии-Хем, Улуг-Хем районнарынче аъткарып турар бис.

— Машина-техника турар херим иштинде турар комбайннарны ажаалда соонда чыскаап тургускан хевээр байдалдыг. Оларның септелгези чүге графикке кирбейн турарыл, Павел Владимирович!

— Комбайннар, кедээ ажыл-агый техниказы турар ол шөлдүң кырын дээзирлеп, улуг сери тудары күзенчиг. Амдызында бот-акшаланыышкын талазы-биле бергедээшкиннерде таваржып турар болганывыста, чүгле боттарывыста бар арга-курлавырларны ажыглаар апаар. Ында турар комбайннарның шимчедикчилерин чартык этилен шывыглар-биле шуглааш, чуга манзалар-биле ооң кырындан дуглап каан. Дугуйларны тускай тожектелчек ыяштар кырында тургускан. Сеялкалар септелгезин дооскан доораан комбайннарже кирер бис.

Картофель тарыырынга «КСМ-4» маркалыг 3 машинаны садып алдывыс. Эргилерин күзүн септээш, белен техника турар шөлде чыскаай салган. Оларның бирээзин садыпкан бис. Ам моон соңгаар артык техника түтпазын шиитпирлээн.

МТМ-де каңнап дуңзаалаар, токарьлаар, аппараттар септээр болгаш электроцех ажылдап турар. Септелгеге кылдынган шимчедикчилер эдиктирер стендиниң тавааа салдынган, ам ону төнчүзүнге чедирип, ажыглалга киирер.

— Интенсивтиг технология, коллективтиг керээ дугайында бодалдар чүге үндезилеттинген ирги!

— Эрткен чылдың түңнелдери-биле чер ажылының адыры үш чүс муң рубль карылгалыг ажылдаан. Эде тургустунуушкун айтырыгларынче ам-даа чедир хаңылаваан турарындан, эрегейлээшкинниң уржуктарындан ам-даа уштунуп чадашканывыстан чаа дилээшкиннер кылбайн келгенивисти миннир апаар. Экономиктиг эргелеп башкарылганың чаа аргазынче кирери тодаргай саналашкыннарны тургузарын негээр. Хову бригадалары ол негелделерге дүүштүр ажылдап кирипкен. Бот-орулга-чарылгаже шилчээн бригадалар бүдүрүлгечи бүгү айтырыгларны боттары бүрүн шиитпирлээр арга тургустунган. Интенсивтиг технологияның ажыктыын өөренип көргеш, ооң шөлүн бо чылын 800 гектар чедир калбарткан.

Виктор Петрович Кириковтуң удурткан 10 кижи составтыг № 2 бригада тараа шөлүн сайзырадыр чаагай дүжүт дээш күжүн, мергежилин үндүрер. Оларның кижи бүрүзү техниканы тергиин эки билир, бежи бирги класстың механизаторлары. Керээ ёзугаар 2277 гектар шөлдү ажылдап кылырын дугурушкан. Бригада ийи звенога чарылган. Баштайгызын Валерий Салчак Чыланныг ховузунга башкарып ажылдаар. Олег Сатчиковтуң звенозу Чиңге-Даг, Балаты дугаар тараа тарып өстүрер. Олар 800 гектар интенсивтиг тарылга шөлүн 400-400 гектар кылдыр аразында үлежип алган. Мал чеми белеткээр № 1 бригаданы Алексей Васильевич Лифанов удуртур. 20 кижилиг бригадада 16 «Беларусь» тракторларны быжыглаан, 150 гектар шөлдүң картошказын Сүрүң-оол Салчактың үш кижилиг звенозу үш чыл улаштыр ажаап өстүрүп турар. Мал чеми белеткээринге, дазыл чемиштиг культуралар өстүреринге керээ-биле ажылдаар звенолорнуң саны өскен.

— Черни ажыглап турарының бандазы кандыгыл, тарылга шөлүн калбартып турар бе!

— Артык кезектер дилеп, оларның-биле сүржүп, аймаарап чоруп тургаш, хөй үе-шакты чидирип, тарылгаже-даа, күскү ажаап алыышкынче-даа дүвү-далаш-биле эшкедеп кириптер багай чаңчылдарывыстан уштунарын көрүп турар бис. Организас чок чоруктуң түңнелинде, часкы тарылганың хуусааларын озалдадып, ооң графигин сагываан турган үелер тургулаан. Күскү чер аңдарылгазынче кичээнгей кошкак салдынып келген.

Совхозтуң агрономнары чаңгыс черге таптаашкынның оруундан чайлаарының хемчеглерин ап, дээштиг ходелиишкиннерни кылырын бодап турар. Бир-ле дугаарында тарылга ээлчештирилгезин эртемге үндезилеп чорударын хүлээнип алдывыс. Механизаторлар минералдыг чемишчидилгелер тегеринге кедээ ажыл-агый химиязының ачы-дуза чедирилгезинден өйталаан. Олар херзунну боттарының күжү-биле ажылдап кылыр. Ам кол-ла чүве бот-орулга-чарылганың чаа байдалдарында экономиктиг билиглер-биле чепсегленири, эртемге үндезилеп, шын саналашкыннарны чорудары чер ажылын сайзырадырынга идигниг болур магадылалдар ол.

Каа-Хемниң суггарылга системазының участогу 400 гектар чаңгыс чылдыг культураларны өстүрер кылдыр керээ чарган. Даг-Баары деп черге 78 гектар шөлдүң сигенин белеткээр хүлээлгени Виктор Ощепковтуң звенозу алган. Ында бир чаа «Беларусь», сиген кестирер үш аът машиназы, грабильдер бар. Сиген белеткелчилери оът-сигенниг ол дег белиинге ажылдап чайлаар.

Эрткен чылдарның кичээндириглиг түңнелдери мал чеми бүдүрериниң баазазын улгаттырарының эргежок чугулазын көргүскен. Сенаж, силос салырының технологиязын экижидер ажылдарны чорудары кордунген. Меделиг шөлдерден дүжүттү ийи удаа алырын планнаан. Бо чылын меде өстүрер шөлдү улгаттырып, 130 гектар чаа девискээрни тускайлаар бис.

Чер — бистиң чемгерикчивис, байлаавыс, тодуг-догаа амыдыралывыс. Ооң ээзүлүг ээлери болур төлээде, берииичелиг ажылдаары, аңаа хумагалыг болуру, интенсивтиг технологияны нептередири, бот-орулга-чарылгаже хаңылаары негеттинип турар.

Эргим номчукчулар! Мурнунда «Шын» солунга айда 1 удаа үнүп турган «Кадарарда хоюм чараш» деп арынның орнунга «Чеди чүзүн малым турда...» деп арынны моон соңгаар үндүрүп эгелээнивис бо. Бистиң республиканың агаар-бойдузу, шынап-ла, хой, өшкүнү, инекти, чылгыны, сарлыкты, тевени база ивини өстүрериңге ажок таарымчалыг.

Бо арынга бистер Тывада чеди чүзүн малды өстүрериниң, ооң продуктулуг чоруун бедидериниң база малчыннарның социал айтырыгларының, экономиктиг болгаш зоотехниктиг өөредилгезиниң дугайын тодаргайы-биле чырыдар. Ол ышкаш мурнакчы малчыннарның база хуузунда дузалал ажыл-агыйынга мал өстүрүп, оон хой продукциязын ап турарларының дуржулгазын парлаар бис.

Февраль айда «Кадарарда хоюм чараш» деп арынга Эрзин районнуң Ленин аттыг совхозунда хойжу Дүгер Чаш-оол республиканың хойжуларынга саанчыларның «3000» клувунга ышкаш ындыг клубту тургусса кандыгыл дээр дугайында бодунуң санал-оналын бижээн болган. Аңаа хамаарыштыр боттарыңарның бодалдарыңарны, ол клубту чү деп адаза эки база ооң сорулгазы кандыг болурул, клубтуң дүрүмүнге чүнерни киирзе эки дээр дугайында бисче бижиириңерни улуу-биле дилеедивис.

ЧЕДИ ЧҮЗҮН МАЛЫМ ТУРДА...

Билип алыңар

ХОЙЖУЛАРНЫҢ АЖЫЛ ТӨЛЕВИРИ

Бистиң республикада амгы үеде доктааттынганы кандыгыл дээрге, сакманчылар хурагаңнарны ажаап, 45 хонук дургузунда доруктурганы дээш, бир башка онаалтыр 2 рубль 06 копеекти оларга төлээр. А ону хойжуга хүлээткен соонда, хурагаңнарны малчыннар анаа халаска ажаап, доруктуруп турар. Ынчангаш ам хурагаңнарны шак ынчалдыр доруктуруп азыраваны дээш хойжуларга төлээр ужурлуг дээр дугайында чептиг айтырыг тургустунуп келген.

Чита областың ажыл-агыйларының дуржулгазындан алырга оларда мындыг: «Комсомолец» деп уксаажыдылга станциязында хурагаңны дөрт ай назылыында үзүп аңгылаар. Ынчан оларның эң шыыраа 28, харын —оон-даа улуг деңзилиг апаар. Ынчан бир хураган дээш хойжуга 7 руб. 75 копеекти төлеп бээр, а ол хире деңзи четпээн хураган дээш шуут төлевес, ындыг хурагаңнарны аңгы кодан кылдыр бөлүп алгаш азыраар. А социалистиг чарыштың түңнелин үндүрерде, нити алган хурагаңны (деңзи четпээнин база) санаар. Чүгле хойжу кижи шалыңынга элээн хой акшаны чедир албайн баар. Хурагаңны нелеринден аңгылаарда, оларны түс-түзүнде деңзилээр, орта үндезилээш, малчынга немей төлеп бээр. Ажыл төлевирин шак ынчалдыр чурумчутканы хойжуларның харысалгазын бедиткен болгаш хойну кыска хуусаада төрүдүп алырынга улуг дөгүм болган. Ынчангаш хойнуң баш саның көвүдедиринге, ооң продуктулуг чоруун бедидеринге черле ажок эки салдарлыг апарган.

Эрткен чылын Чита областың «Комсомолец» уксаажыдылга станциязы чүс хойга онаалтыр 112 хурагаңны камгалап алган болгаш хурагаңны нелериинден аңгылап турда, бирээзиниң-не ортумак деңзизи 29 килограмм болган. Ол ышкаш мурнакчы малчыннар 100 хойга онаалтыр 140-160 хурагаңнарны алгылаан, а хурагаңнарының бирээзиниң-не ортумак деңзизи 32-33 килограмм четкен. Бо дээрге дыка эки көргүзүглер-дир.

Бирээзи-ле 28 база оон-даа хөй килограмм деңзилиг хурагаңның экономиктиг ажыктызы чүдел? Черле ынчаш, хурагаңнар төрүмелинден тура, нелеринден үзүп аңгылаарынга чедир ажок дүрген доруггуучал болгаш семириичел болур. Ол үеде оларның хонукта ортумак немелде деңзизи 189-200 грамм чедип турар. Оларны нелеринден аңгылаан соонда, өзери оожум апаар. Ынчалза-даа 28 база оон-даа улуг деңзилиг хурагаңнар кышка чедир 32, харын оон-даа улуг деңзилиг, шыырак апаар, ындыг болганда, кышты ажып эртерде оларга чиик. Забайкальскиниң хой болгаш эът угланыышкынныг мал ажылының эртем-шинчилел төлевилел-технологтуг институдунуң ажылдакчыларының шинчилелдериниң түңнелинден алгаш көөрге, Чита областың ажыл-агыйларында кыш эгелээринге чедир бирээзи-ле 28 килограмм четпес деңзилиг хурагаңнар сооккa, кыштың бергелериинге шыдашпас болуп турар. Бирээзи-ле 32 ийикпе оон-даа хөй килограмм деңзилиглери шак ындыг арай кошкак хурагаңнар-биле кады кыштаашдаа черле шыдамык болур. Бичии ырбыска хурагаңнарның дүгү шоолуг чедишпес, оон аңгыда бир килограмм деңзизинге онаалтыр магабодун чылыдарынга мал чеми-биле кады, улуг, шыырак хурагаңнарга бодаарга 25 хуу күш артыкка үнер. Мал чеми эвээш турда, ол ыяш 46 хуу чеде бээр. Оон чоорту кошкак хурагаңнар арып-доргааш, одарга боттары четпейн баар, харыксырап баксыраш, өлүп каар.

Чита областың ажыл-агыйларында хой март айда оолдаар, оларны нелеринден августуң баштайгы он хонуунда аңгылаар. Ында агаар-бойдустуң нити байдалын өөренип көрүп турар. Чүл дээрге март айда аңаа дыка чылыг апаар, кажаалар өлшык эвес, куртаг болур. Бистиң республикада хой колдуунда-ла январь-февраль айларда хурагаңнаар, ону оон саададырга, нелери арган-доргаш болгаш тоттурбас, оон аңгыда кажаа-хораа нити өлшык болур. Ынчангаш ам бисске болза, хурагаңны июнь айның бирги база үшкү он хонуунда нелеринден аңгылааны дээре. Оон саададыр болза, чайгы семиртилгезинге багай болур.

Өг-бүле керээзинче малчыннар киргенде, хурагаңны кайы хире кыдыр доруктургаш дужаарын хойжулар дирекция-биле чарган керээзинде айтып алыр ужурлуг. Ынчангаш ам хурагаңнарны бар-ла шаа-биле эки семиртир болза, хойжуга база совхозка-даа удур-дедир ажыктыг.

Бистиң республиканың мурнакчы хойжуларының хөй чылда арга-дуржулгазындан алырга, чиңге нарын дуктуг хойларның хурагаңы үзүп аңгылаарынга чедир 24, а бөдүүн дуктуг хойларның 22 ийикпе оон хөй-даа килограмм болгулаар. А харысалга чок чалгаа малчыннарның хурагаңнары үзеринге чедир деңгүнле 17—18 килограмм болгулаар. Херек кырында ажыл төлевири дөмей, шыырак улуг хурагаңнарны дужааганы база бичии ырбыска-даа хурагаңның хелезини чаңгыс аай болур, ынчангаш малчыннарның сонуургалы чок турган. Эрткен чылын «Тиилелге» совхозтуң хойжузу Татьяна Иргитовна Баавылдың дужааганы 385 хурагаңының бирээзиниң-не дириг деңзизи 23 килограмм, а «Революцияның чалбыыжы» совхозта Иван Петрович Сафоновтуу 24 килограмм болган. Ынчангаш ам агаар-бойдустуң база мал чемиинин байдалын барымдаалап тургаш, бистиң республикага хурагаңны ажаап доруктурганы, ооң немелде деңзизи дээш, малчыннарга ажылдааның барымдаалап төлээри эргежок чугула апарган.

Чижээ, төрүүр 500 хойлуг кадарчы чүс хойга онаалтыр 80, а нити-биле 400 хураган дужааган, бир хойдан-на 3,3 килограмм, нитизи-биле 16.5 ц. дүк алган дийик. Ук хойжунуң тарифтиг разряды V турда, ооң чылда шалыңының тарифтиг фондузу 1481 руб. 90 копеек болур: район коэффициентизи чокка — 4 руб. 06 коп.х365 хонук=1481 руб. 90 копеек. Ооң кырынга керээде айытканы продукцияны бүрүн алганы дээш ол түңнүң 25 хуузун немей төлээрге, 1852 руб. 38 копеек чеде бээр. Керээ ёзугаар совхоз малчынга алган дүгүнүң 40 хуузун, хураган дээш 60 хуузун немей төлеп бээр дээн дийик. Ынчан продукцияның өртек-үнези: 1 килограмм дүк дээш төлээри—(1852 руб. 38 коп. х 0,4) :16,5=44 руб. 91 копеек болур. А хурагаңнарны үзүп аңгылап турда, пландан артыкка алдынганы дээш төлээрде (1852 руб. 38 коп х 0.6):400=2 руб. 78 копеек. Чижээ, пландан ажыр 10 хураган алган болза, ооң өртээ 2 руб. 78 коп.х 10 хураган=27 руб. 80 копеек.

Ынчаарга ам бөдүүн дүктүг хойлуг ажыл-агыйларга бир кодаңга 460 хой турар ужурлуг. Оларның бирээзинден 1 килограмм 900 грамм дүк алыр, нитизи-биле 8,7 центнер дүк, 100 хойдан 80 хураган, азы шупту 368 хурагаңны совхозка дужааган дийик. Үстүнде арга-биле оларны тыварга 1 центнер дүк дээш 85 руб. 17 копеек, 1 хураган дээш 3 руб. 02 копеек алыр.

Нитизи-биле хойжуга бижиглээн малдың база оон алган продукциязының хемчээли-биле немелде төлевир аңгы-аңгы болуруу билдингир.

Тыва АССР-ниң Агроүлетпүркүркомунуң моон соңгаар сүмелеп турары мындыг: мал чеми-биле шору хандыртынган Кызыл районга («Кара-Хаак», «Х Улуг хурал» база «Тере-Хөл» совхозтардан аңгыда), Каа-Хем районга («Совет Тыва» совхозтан аңгыда), Бии-Хем районга («Ээрбек» совхозтан аңгыда). Таңды база Улуг-Хем районнарга хурагаңнарны аңгылап үзүп турда, оларның бирээзиниң-не дириг деңзизи 23 база оон хөй килограмм чеде бээр болза, а арткан ажыл-агыйларга —Эрзин, Тес-Хем, Өвүр, Мөңгүн-Тайга, Барыын-Хемчик, Бай-Тайга, Сүт-Хөл, Чөөн-Хемчик, Тожу районнарга база «Кара-Хаак», «Тере-Хөл», «Х Улуг хурал», «Совет Тыва» база «Ээрбек» совхозтарга бир хураган 21 килограмм база оон хөй кильдиг болза, ынчан хойжуга төлеп бээр. Бо таварылгага мал-маган семис шыырак, продуктулуг болзун дээш малчыннарның харысалгазы база улуг болур.

Борбак-оол БАЛЧЫР,
республиканың Агроүлетпүркүркомунуң мал ажылының килдизиниң эргелекчизи.

Наталья САЛЧАК,
кодээ ажыл-агыйда күш-ажыл нормалаашкынының, организастаарының болгаш төлевир килдизиниң улуг экономизи.

САРЛЫК, СЕРГЕ— ЧАҢГЫС КОДАНДА

Теректиг хемниң аксында Хемчикче көрүнген нем кадыр дагның дөзүнде кыштаг. Ында өг-бүле керээзи-биле ажылдап эгелээн чаңгыс өг-бүле совхозтуң ийи чүзүн малын кыштагладып турар. Николай Хунаевич Монгуш сарлыкта, ооң өг-бүлезиниң херээжен ээзи Вера Евмзыновна серге кадарчызы. Монгуштарның өг-бүлези ам үшкү чылдың нүүрүнде мындыг арга-биле үреттүнелдиг ажылдап, эки көргүзүглерни чедип ап турар.

Сүт-Хөл районнуң Карл Маркс аттыг совхозка сарлыкты 1979 чылдан бээр өстүрүп эгелээн. Ынчан-на «Сүт-Хөл» совхозтуң Үстүү-Ишкинден садып алганы 120 сарлыкты Нилай Монгуш хүлээп алгаш, Теректигге, Ал-Шумга, Шом-Шумга боттаңнап, кежүп чорааш кадарып эгелээн. Оон бээр тос чыл эрткен. Ам бо хүннерде совхозтуң сарлык малы өзүп, 522 четкен. Шарыларын чылдың-на үскеш, күрүне планынга чорудуп турза-даа, бо ажыктыг, өзүген, чиик бот-үнелиг продукция бээр малды өстүрүп, сайзырадырынга кызымак, эрес-кежээ малчын Николай Хунаевичиниң киирип турар үлүг-хуузу улуг.

Совхозтуң сарлык малы ам үш коданда туруп турар. Төрүүр сарлыктыг бир коданны аныяк малчын Сергей Ондар Шом-Шумда кадарып турар. Эрткен чылын Николай Монгуштуң кадарган сарлыындан үскен молдургалар база бир кодан болган. Ону база-ла аныяк эр Виктор Күулар хүлээп алгаш, Ал-Шумда кадарып, одарладып турар.

Николай Хунаевич аныяк сарлыкчы өөрүнге арга-сүмезин берип, оларның дагдыныкчызы хүлээлгезин база утпайн чоруур.

Хемчик кежир кадыр-берт черлерге ажылдаарга берге. Ынчалза-даа Николай Монгуштуң өг-бүлезиниң херээжен ээзи Вера Намзыновна үш чыл бурунгаар бир кодан сергени хүлээп алган. Одар кодан сарлык-даа, серге-даа одарларынга таарымчалыг. Ийме дезүнге кыштагны тудуп, ында турумчуп алганнар.

Вера Намзыновна эрткен чылын күрүнеге садары-биле 340 сергени дужааган. Ону садарга бирээзиниң-не ортумак деңзизи 43 килограмм болган. Багай эвес көргүзүг. Ол ам бо хүннерде 332 хунан сергелерни хүр ажырып, чаңгыс-даа мал хоратпаан.

А Николай Монгуштуң кодаңындан 24 сарлыкты күрүнеге дужааган. Оларның нити деңзизи база деңгилдези-даа шыырак болган. Ол ышкаш 100 сарлыктан 90 бызааны камгалап доруктурган. Бо чылын база-ла планныг даалгаларын күүседип шыдаарынга ол бүзүрелдиг.

Шаңгыр-оол МАСПЫК.

ЧУРУКТАРДА: сарлыкчы Н. Х. Монгуш, серге кадарчызы В. Н. Монгуш.

ТЫВА ХОЙ БАЗА ХЕРЕК

Бо чылдың февраль 27-де «Шын» солунга үнген Роман Очур-оолдуң чүүлүнде бистиң республикага тыва уксааның хоюн үспейн, ооң арткан черлеринден чыып тургаш, азырап өстүрүп, саны көвүдедир дээн саналын бүрүнү-биле деткиир мен. Тыва хойнуң дүгү, эъди эвээш, азыралынга чарыгдал хөй, орулгазы эвээш дээн чылдагаан-биле түс черниң хоюнуң когун үзүп каар часканы хомудаанчыг. Роман Очур-оолдуң чүүлүнге бүзүрээр болза, тыва хойнуң улуг-шыыраа кончуг, дүгү-даа багай эвес мал ышкажыл.

Шаанда тыва хойларга хөй сиген-ширбииш белеткеп, оон-биле азырап чорбаан. Чүгле чеш хураганга бээр дээш кыштаглардан өлең, шык черниң көк сигенин белеткеп, хурагаңнарны доруктур азыраар чүве. Төрээн хойларны херээженнер ывап-ла саап турганнар. Чүге дээрге хураган незиниң сүдүн төтпес, оон уламындан ак сүттү олчаан өдер апаар. Чазын хойну биче дүшке чедир кадарар. Одардан киирип кээрге, хойларны саггаш, ооң соонда хурагаңнарын эмзирер. Кежээки одарже хойну хурагаңнары-биле кады үндүрер. Хойнуң сүдү-биле шай сүттеп ижип, тарак кылып алыр.

Тыва хой дээрге соокка шыдамык, аш-чүткә белен алыспас, даван-даа шоолуг таставас, харын холу-биле харны казып оъттаар. Хар хөлүн эртир кылын кыштарда кадыр-берт мээс черлерге ону одарладып болур. Төрээн хой черге хонгаш, эртенинде хураганын эдертип алгаш кирип кээр. Кулактарының бажы үжүй берген-даа болза, хураган соокту көңгүс тоовас, незиниң соондан маңнап кээр. Чаңгыс бо чижек безин өске уксааның хойларындан эки талалары тыва хойда база бар деп көргүзүп турар ышкажыл.

Чаңгыс чижекти көргүзер бодай-дыр мен. 1982 чылда Бай-Тайга чурттуг Бучаров Хертекович Чымба деп кижи өг-бүлези-биле Каа-Хем районнуң «Совет Тыва» совхозка малчыннай берди. 305 хойдан 310 хурагаңны алганы дээш ол малчын шаңнадып-мактадып турду. Ооң кадарып турган хоюн Эрзин, Тестен эккелген, чогум арыг тыва уксаалыг эвес, ынчалза-даа тыва хойга дөмейзимээр хой болган. Оларның шынарының эки талазы декабрь, январь айларда, кыштың кончуг соогунда черге төрээш, эртенинде хураганын эдертип, аалга чедип кээр. Хураганы доңуп калбаан, харын-даа орлан-шоваазы кончуг боор. Тыва хой төрүүр деп баргаңда кончуг ыжык, ажыт черни тып алыр. Төрээш хураганын чылыглап хонар. Ооң төлүнге ынак, аңаа ажаанзыраары бойдустан чаяаттынган. Ынчангаш боттарывыстың тыва уксаалыг хоювусту хөйү-биле азырап, ооң саның көвүдедир болза эки эвес бе? Арыг тыва хойну тывары берге-ле боор. Шынап, Хемчик бажында Чөөн-Хем, Чиңге-Хем деп черлерде аалдарга чоокка чедир тыва уксаалыг хой турган чүве.

Бистиң республикавыстың мал ажылының специалистери «Шын» солунга үнген чугаага киришпес, чон-биле сүмелешпес улус. Малчыннарның чугаазын херекке албас. Тыва хой азыраарга орулгазы эвээш, ол хойнуң продуктулуу куду дээр сагыштыг. Ону эртем ёзугаар сайгарып каан дээр. Уксаажыдылга ажылын «шокарлап», тыва уксааның хоюнуң эки талаларын сайзыратпайн, ооң шынарында ажыглап болур чүүлдерни уксаажыдылга ажылынга херекке албаан. Өске уксааның хойларының эки шынарларын кичээнгейге ап турган. Уксаажыдылга ажылын чорудуп тура, чаа уксааның хойларын ажыл-агыйларга хөйү-биле азырай бээрге, чарыгдалдар кандыгыл, мал чеминиң баазазы кандыгыл деп чүвени көрүп көрбээн хевирлиг.

Ёзулуг тыва хойларны тыпкаш, оларның шынарын өөренип көөр.

Лопсан КЕЧИЛ-ООЛ,
«Искра» совхозтуң малчыны.

ИВИ МУНУП АЖЫЛДАЗА

Ам кайда-даа бот-орулга-чарылга, бот-акшаланыышкын дугайында чугааның чорup турарында кижи элдепсинер чүве черле чок. Ол чаа негелделерни амыдырал биске албадап келген. Ол дээрге эде тургустунуушкунуң сорулгазы-дыр. Бир-тээ эвээш чарыгдалдарны үндүреринге бар арга-курлавырларны ажыглаар кузел-чүткүл бисти дүвүредип турар болганда, кандыг-даа ажыл-херектиң камнаргалыг талазынче чүткүр херек.

Бистиң Тожу районнуң үндезин малы иви болгай. Ол хирезинде «Май-1» совхозтуң малчыннары сөөлгү каш чылдан бээр ивини мунуп ажылдаарын, чүък сөөртүрүнге ажыглаарын шуут соксаткан. Мен бодаарымга, бистиң амыдыралывыс чеже-даа тодуг-догаа, бай-шыырак бол, чеди чүзүн малывыстың бирээзи — ивини хөлге кылып мунары, транспорт орнунга солууру харын-даа Тожу чурттуг кижиниң чоргааралын хайныктырып, ажыктыг талаларын көргүзе берги дег.

Ивижилер совхоз төвү-биле аргыжарда машина, трактор, вертолёт чагыдып чаңчыгып калган. Азырадыкчы хөөннерни ам чер бүрүзүнде бурүү шаап, билип турар апарган. Ындыг болбас аргажок, чүге дээрге совхозунга, бодунга чеже орулганы киирерин хүн бүрү санап олурар шаг-үеде чурттап турар-дыр бис. Бодап-даа көрүңер даан, бодуңнуң кадарып тежээген иви, чарыларың-биле херегленииңни эндере сөөртүп чедирип алырыңга эки бе азы хөй шүүдел үндүрүп тургаш, ажылдап алган акша-төгериик-биле аар өртектиг машина-техника хөлезилээринге ажыктыг-дыр бе? Ивижи кижи ол бүгүнү санап, түңнеп, шүүштүрүп олурар-ла болгай.

Мурнунда чылдарда әъш-чем-даа дажыглаарынга, аян-чорук-даа кылырынга иви, чарыны ажыглап турган эки үелер тургулаан ийик чоп. Ылаңгыя амгы бот-орулга-чарылга үезинде ивини аңныр сезонунда хөлезилээр болза совхозка-даа, малчынга-даа орулгалыг болуру чугаажок. Камналгалыг чорук бо хевирлиг арга-курлавырлардан чедип алдынар деп бодаар мен. Ынчангаш иви малды транспорт орнунга ажыглаары кузенчиг.

Василий ХҮГБЕК.
Тожу районн.

СААР ИНЕК ЧОКТА

Шагаан-Арыгның кулинарлга садыының даштынга сүт оочурлаар кижилерниң бирээзи болгай мен. Эрги хоорайга сүт хөй кээр. Ынчангаш чаа хоорайдан автобуска олуруп-каш, кээп сүттээр улус ывап-ла бир-ийи шакты чидирер. А автобустуң дыштаныр шагы таварыжырга, оон-даа хөй үе-шакты чидирер сен.

Бисте сүт садар магазиннер бичии, тар. Иштинче 5—6 кижи кире бээрге-ле, ой, арткаңнары даштыгаа кызыды-ла туруптар. Оларның аразында бичии уруг-дарыын тутканнар, эдерткеннер, кырганнар, иштиг-сааттыг херээженнер дээш кымнарны чок дээр.

Бистиң хоорайның чурттакчылары мал азыраарынга ынак улус. 1970 чылдар үезинде безин хооркүүском аъттарлыг турганын сактыр мен. Черле ынчаш, организациялар безин аът-хөлдүг, хаваннарлыг боор чоржук. Ам ындыг эвес-тир. Ам хоорайның чурттакчыларының хөй кезии чаагайжыды туттунган бажыңнарда чурттап турар. Азырап олурган инектиг-даа улустарны ындыг бажыңнарже көжүргүлээн. Ынчап баарга, олар малын садар ужургадаа таваржып-ла турар-дыр.

Мен бодаарымга, бажын бээрде улустуң мал-маганын база өөренип көрзе эки. Азыраан малы чок, хөй ажы-төлү-даа чок улуска чаңгыс каът бажыңнар бээр-дир. Мал-маганы бар, ол хиреде улуг, каът-каът бажыңнарда, ынчангаш инектерин, хаванын таныжы, төрелдери улуста ажаадып-даа алган чурттакчылар бар ийин. Өг-бүлевисте алды кижи бис. Бажыңывыс мал азыраарынга таарымча чок, бир эвес чаңгыс каът бажыңныг болза, инек, өшкүнү-даа ажок тудуксаар-дыр бис. Ынчангаш чүгле садыгның ачызы-биле эът, сүт, сметана-өреме садып ап, ооң-биле кызыгаарлаттынар-дыр бис. «Инектиг кижи тодуг, хойлуг кижи каас» дижир болгай. Бистиң хоорайга мал азыраарда сиген белеткеп алыры-ла берге. Мооң мурнунда эрги хоорайның чоогунга сиген шөлү ам суг адаа апаар. Улуг-Хемниң ортулуктарындан сиген кезери база бергедээр. Бир-тээ хоорай күүскомунуң даргазы В. С. Киреев мал азыраар улусту сиген-биле хандырарын аазап турар болганда, сиген кезер шөлдерни баш удур-ла хуваар болза эки. Бистиң районнуң девискээринден өске район улузу кээп сиген кезерин кызырар болза эки. Чүгле ынчан шагаан-арыгжылар хуузунда малынга четчир санныг чемни белеткеп ап болур.

Улустуң мал-маган азыраарынга оор-даа берге-ле, ажок-ла каражаны-когаралды олар улустуң хууда малынга база чедирип турар. Ооң бир чылдагааны олар-биле демисел салдынчак, милиция ажылдакчыларынга ол дугайын медээлээринге-даа олар тоомчага албастар чоржук. Чоокта чаа үгбем С. Т. Туван-оолдуң кажаазындан 1 инек, 1 молдурга, 1 бызааны оорлап алгаш барган. Инек артында боос. Милицияга баарга, кандыг-даа дуза чедирбээн. Инектер олла хевээр барган. А 1986 чылдың декабрь 26-да ийи хавааныысты ханын дамдыладыла улуг оруке 2 кижи аппарганын милиция ажылдакчылары кээп көргеш-даа, чүну-даа чадашкан.

Чамдык кижилер хөй ажы-төлүн азыраар дээш, мал-маган тудуп, кызып-ла турар. Чаа амыдыралче ынчалдыр чүткүп турда, чамдык алыксак-чиксектер олча хайдынып, мал-маган көргеш, «сыртымын» кылаштажып чоруур, бичии-ле чайлыг үеде оорлай тыртып алыр боор-дур. Милиция бистиң камгалакчывыс, эрге-ажыктарывысты олар камгалаар ужурлуг. Ынчалзадаа олар бистиң Шагаан-Арыгда-ла чоннуң идегелин шынзыктырбайн турлар. Чок, мен оларны черле бактаар дээш эвес, ылап-ла шын шугүмчүлээрим ол. Эде тургустунуушкун оларның ажылында көзүлбейн-дир.

Мал азыраар дээн күзелдиг кижилерге, өг-бүлелерге бүгү талалыг дузаны чедирер дээн айтыышкын-шиитпир бар. Ону бистиң чогуур удуртукчуларывыс билир. Ынчангаш ам бисске, чонга, сиген кезер шөлдерни айтып бээр, комбикормну садар болза эки. Бистиң Шагаан-Арыгда мал чемин садып алыры дыка берге.

«Шын» солунга мал-маган азыраар дугайында материалдар сөөлгү үеде удаа-дараа үнгүледи, аңаа харылаарын чер-чер Советтерниң күүскомнарындан дилеп бижигилээн чоржук. Ол хиреде мынчага чедир Советтер ажылдакчыларындан чаңгыс-даа харыы үнмеди.

Бистиң эрге-ажыывысты камгалаар, бистиң идегелывынарывыс күүскомнар шыкажыгай. «Саар инээм чүге чогул?» деп материалга хамаарыштыр элээн каш чагааларны солунга парлагылады. Ол дээрге, бодап көөрге, кижилерни дүвүредип турар кол айтырыгларның бирээзи-дир. А Советтерниң күүскомнары кижилерниң, чонунуң эрге-ажыын камгалап, оларның негелделерин хандырар дээш ажылдаар ужурлуг. Бистиң хоорай күүскомунуң даргазы-даа болза, чоннуң чагаа-бижиктеринге харыылазын.

Бистиң Шагаан-Арыгның садыг-магазиннеринге сүт садарының аргазын канчалза экил? Ол чаагай чемни хүнде ийи катап киирериниң аргазы чок бе? Тускай саваларга куткаш сатса кандыгыл, Кызылдың магазиннеринде ышкаш аан. Редакцияже чагаа бижиптерге-ле, дораан саар инектиг апаар, сүт биске магазиннерге дораан-на эдерлип келир эвес. Аңаа, ону шиитпирлээринге үе херек. Ынчангаш бистиң даргаларывыс бо талазы-биле чоннуң санал-оналын канчаар көрүп, чүү деп бодап турарын, бир-тээ ажык-чарлыг, демократчыдылга үезинде бистерге тайылбырлап дыңнатсыннар. Чон манап тур эвеспе.

Татьяна ОНДАР.

МАЛЧЫННЫҢ ААЛЫНГА ӨӨРЕДИЛГЕ

Барыын-Хемчик районнуң малчыннары бо чылдан эгелеп, өг-бүле керээзи-биле ажылдаар чаа аргаже шилчип кирип турар. Бо ажыл «Барлык» совхозта бедик деңнелге чоруп, совхоз малчыннар-биле керээлер чарарын колдуунда дооскан. Өг-бүле керээзи-биле ажылдаарының чаа аргаларынга, орта херек чугула документилерни шын долдуруп, экономиканың эге билиглеринге малчыннарны совхозтуң тускай эртемниглери хүн бүрү өөредип турар. Совхозта чорудуп турар бо чугула ажылдың арга-дуржулгазын солчур, районга хой ажылын моон соңгаар сайзырадырының оруктарын дилеп тывар дугайында өөредилгиг семинар «Барлык» совхозтуң Аксы-Барлык салбырының мурнакчы хойжузу Эрес-оол Шойгуевич Хертектиң аалынга болган. Семинар-өөредилгеге районнуң ажыл-агыйларының удуртукчулары, тускай эртемниглери, «Дөң-Терезин» совхозтуң болгаш Хөндэлениң, Аксы-Барлыктың хойжулары чыылган.

Семинар-өөредилгеге Барыын-Хемчик районнуң агроүлетпүр каттыжыышкынының кол зоотехнизи Э. М. Күулар районда хойнуң нити бажы 1983 чылдың январь айда 78202 турган болза, бо чылдың январьга чедир 62 муңга чедир кызырылганын, мал бажының кызырылып, ооң чаш төлүн эвээш камгалап турарының чылдагааннарын тодарадып, бо чылдан эгелеп хой ажылынга эде тургустунуушкунну шиитпирлии-биле чорударының эргежок чугулазын чугаалаан. Бир дугаарында, бүгү хойжуларны өг-бүле керээзи-биле ажылдаарынга өөредип, бо чаа аргаже киирериниң чугулазын ол демдеглээн. Амгы үеде бо ажыл «Барлык» совхозтан өске ажыл-агыйларда эки шуудаваан, эреңгей. Мал ажылының тускай эртемниглериниң кадарчыларның бот-харысалгазын бедидериниң, малдың уксаазын экижидериниң айтырыгларынга доктааган.

«Барлык» совхозтуң кол бухгалтери Алдын-оол Ооржак биле кол экономизи Лориса Монгуштуң киизээге белеткеннп, көргүзүг материалдарын кылып алганын чыылганнар сонуургаан.

Аксы-Барлыктың мурнакчы хойжузу, совхозтуң, районнуң республиканың каш дактыр чемпиону Эрес-оол Шойгуевичиниң өг-бүле керээзи-биле ажылдап эгелээниниң дугайында бүгү документилерниң хоорлааларын үлегер тургаш, чараштыр бижиг алгаш, ооң бо чылын чарылыр чарыгдалдарын, алыр орулгаларының дугайын чижекке ап, тодаргай, делгереңгей кылдыр Алдын-оол Аңгыр-оолович тайылбырлаан. Чүс катап дыңнаарының орнунга, чаңгыс катап көрүп алырга, дээре дижири ышкаш, чыылганнар ажыктыг чүүлдерни көрүп, бижип алганнар.

Кол зоотехник Лариса Санаевна экономика айтырыгларын ханы сайгарып билир, дуржулгалыг специалист. Саазын тудуп алгаш, теория кырынга чүве чугаалаар оон хоңну чок. Дораан-на өзээнге кире бээр. Бо удаада чек системазының ажык-дузазының ону дээштиг ажыглап, документилерни шын долдуурарын чыылганнарга таныштырган. Баштай бодунуң баш бүрүнгаар белеткеп алганы айтырыглар карточкаларын хойжуларга үлеп берди. Ында аңгы-аңгы айтырыглар бар. Чижээ 48 тонна суг сөөрткен чолаачыга, мал чеми чедирип эккелген тракториске канчаар кажан чек бижиирин ында айыткан. Семинар-өөредилгениң киржикчилери малчыннар анаа бижип харылаан. А совхозтарның тускай эртемниглеринге чек системазынга хамаарышкан айтырыгларны салган. Дыка хөй специалистер, совхозтарның удуртукчулары тодаргай, шын харыызын берип шыдавайн, аажы кызып турган. Карточкаларда айтырыгларга Хөндэлен-ден келген хойжулар Чыртак-оол Каадыр, Кара-оол Соян олар шын харылап, документилерни канчаар долдурарын тайылбырлаан. А «Дөң-Терезин» совхозтан келген хойжулар ол айтырыгларга тодаргай харылап чадашканнар. Ону билбес болганының чылдагааны чаңгыс катап кичээлге өөренген бис деп, олар ажыы-биле миннип чугааладылар. Айтырыгларга харылардан бо чугула ажылды канчаар кылырын кижилерге кайы ажыл-агыйларда өөретпейн, ажыглавайн турары билдингир болган.

Улаштыр Лориса Монгуш чек системазынга, ооң ажыглалынга хамаарышкан кол айтырыгларны самбырага бижип чуруп тургаш, билдингир кылдыр тайылбырлап берген.

Аксы-Барлыктың мурнакчы хойжулары Содунам Даңзычы, Эрес-оол Хертек аразында күш-ажылчы маргылдаалыг ажылдап, чыл бүрүде хойдан хураганны ап, дүк кыргыыр талазы-биле эң бедик көргүзүглерни чедип ап турарлар. Мурнакчы хойжуларның арга-дуржулгазын семинарның киржикчилеринге таныштырган. Хойдан хөй хурагаңнарны алыр талазы-биле бо ийи хойжунуң ажылында өөренип, билип алыры чугула ажыктыг чүүлдер хөй. Бо берге чылын безин олар төрүүр 100 хойдан чүс хурагаңны камгалап алганнар. Кол-ла чүве — хойну чайын, күзүн семиртип алыры, малга четчир мал чемин белеткээри, кыштаглаашкынга хынамчалыг белеткел, хой төрүп эгелээрге, хураган бүрүзүн камгалап алыр дээш үйгү-чыдын чок ажылдаары деп мурнакчы малчыннар чугаалаан. Чамдык кадарчылар дег совхозтан, ону-мону эккелиңер деп азырадыкчы хөөннүг олурбастар. Эрес-оол Хертектиң бодунуң күжү-биле тудуп алган хураган кажаалары, чунар-бажыңы, кодан чырыдар шимчедикчи турар черин, мал чемгерер шөлдү чыылганнар сонуургап көргеннер. Бот-башкарлып ажылдаар болза, малчын бүрүзү бодунуң күжү-биле дыка хөй ажылдарны кылып ап болур деп чүвени семинарның киржикчилери билгеннер.

— Бо семинар-өөредилгеден, мен бодум хуумда безин хойну билип, хойну өөренип алдым — деп, СЭКП Барыын-Хемчик райкомунуң бирги секретары Б. С. Нурзат өөредилгени түңнеп тура, чугаалаан.— Бодувуста бар мурнакчы дуржулганы өөренип, ажыглавайн турар-дыр бис.

Монгуш ХОЮГ-ООЛ,
«Хемчиктиң сылдызы» солунуң корреспондентизи.

МОНУ БИЛЗЕ ЧОГУУР

ШЫҢГАН ЭЪТЧЕ ЭМНЕРНИ СЫКЫРТЫР ЧУРУМУ: Эмнерниң флаконнарын (шилдерин) сыкыртыр мурнунда 37—38 градус чылыг сугга сугар азы 20—30 минута иштинде холга чылыды тудар. Суг эмин эрттир изиг—44-даа градус чеде бээр болза, эм шуут үрелир. а эмни чылыттайн, дораан-на хураганга сыкыртыр болза, эъди ыжа бериш болур.

Шприцти ывап-ла сугга хайындырып, арыглап алыр. Оон аңгыда шприцтиң инелерин, скальпел бижекти, бититини, удазынны база хураганның эмискиктерин база ынчаалдыр дезинфекциялап, изиг сугга хайындырып алыр.

ДЕЗИНФЕКЦИЯ: хурагаңнарның, хойнуң кажаа-хоразын, кошпаларын дезинфекциялаар мурнунда, ында бок өдекти, хир-чамны ывак аштап-арыглап алыр. Кышкы соок үеде эрги өдекти соок өдек-биле солуп каарга, дезинфекцияның база бир хевири ол болур.

Дезинфекциялаарда чүну канчаарыл! 3 омааш иштин креолинни 1 литр сугга эзилдирип алыр. Каустиктиг содазы, карболка кислотазын кайызын-даа 2 улуг омааш иштин 1 литр сугга холуур. 1 килограмм чугайны 1 литр сугга хоюткаш, 10 литр сугну кырынга немей кудуп алыр. Дезинфекцияга ажыглаар ол бүгү чүүлдерни (чугайдан өскезин) ывак азы демир-хуунарга белеткеп алгаш, кажаакын бир азыынга уруг-дарыг, мал-маган четпес черге аксын дуглааш, шыгжап алыр. Мал сеги, азы ара салган хураган, чок болза хойнуң төрээн черин бо үстүнде холумактарның кайы бирээзи-биле дезинфекциялаар.

Светлана МОНГУШ,
мал эмчизи.

«КҮШ-АЖЫЛДЫҢ ХООЧУНУ» МЕДАЛЬ-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы

КЫЗЫЛ ХООРАЙДАН

Алексеева Валентина Васильевна —Улуг-Хем ыяш-үлетпүр ажыл-агыйының кран башкарыкчызы.

Алексеенко Людмила Константиновна —«Тыва эът агроүлетпүр» каттыжыышкынының инженер-химиги.

Анисимов Петр Григорьевич —Тываның чумага удур станциязының таңныылы.

Анищенко Альбина Владимировна — «Тувашвейбыт» бүдүрүлге каттыжыышкынының склад эргелекчизи.

Антонов Александр Иванович —«Тудуг кезектери» комбинадының директору.

Атоманов Степан Петрович —республиканың мал эмнээр лабораториязының дериилгелер талазы-биле инженери.

Атюшкин Иван Алексеевич— № 1 АТБ-ның чолаачызы.

Бабушкин Дмитрий Федорович —№ 1 АТБ-ның чолаачызы.

Балыков Виктор Дмитриевич —«Тыва эът агроүлетпүр» каттыжыышкынының чолаачызы.

Баян-оол Николай Сайдаевич —юридиктиг консультацияның адвокады.

Белогорская Ирина Семёновна —«Тыва тудуг» трестиң ясли-садының эргелекчизи.

Берёзкина Зоя Петровна — «Тыва эът агроүлетпүр» каттыжыышкынының ажылчыны.

Бобринский Евгений Григорьевич —юридиктиг консультацияның адвокады.

Богданова Эмма Васильевна — Тыва АССР-ниң Курттудуг даргазының оралакчызы.

Борисенко Дмитрий Егорович —«Тыва автотранс» каттыжыышкынының өөредилге-курстар комбинадының башкызы.

Борисов Семён Николаевич— № 11 ниити билиг школазының башкызы.

Брежнев Владимир Филиппович — Тываның геология-шинчилел экспедициязының инженери.

Владимирова Алевтина Сергеевна — Тыва АССР-ниң социал хандырылга министриниң оралакчызы.

Волкова Лидия Ивановна — республиканың уруглар эмнелгезиниң кол эмчизиниң оралакчызы.

Волошин Иван Порфирьевич— № 2 АТБ-ның № 2 автоколоннузының начальниги.

Воробьев Евгений Семёнович —«Тувагропромспецмонтаж» трестиң күш-ажыл болгаш шалыңның килдизиниң начальниги.

Герасимюк Елена Герасимовна —Тываның геология-шинчилел экспедициязының ажылчыны.

Глазырина Валентина Васильевна — Тыва АССР-ниң Юстиция министерствозунуң консультантызы.

Глухенко Юзефа Васильевна — Тыва АССР-ниң Курттудугнуң инженери.

Горюнова Антонина Георгиевна — № 11 ниити билиг школазының башкызы.

Григорович Раиса Федоровна — «Тыва тудуг» трестиниң № 48 тудуг эргелелиниң шеверлекчизи.

Дажы Елена Саратовна — Кызылдың Күрүнениң башкы институдунуң бот-өөредилге салбырының консультпункт эргелекчизи.

Даньшина Валентина Ивановна — ниитиниң чемненилге трезиниң № 2 каттыжыышкынының директору

Дедерькина Татьяна Александровна — Тыва АССР-ниң Садыг министерствозунуң садыг-белеткел баазазының ажылчыны.

Двоеглазов Георгий Михайлович — № 1 АТБ-ның чолаачызы.

Дворенкова Александра Сергеевна — Тыва автооруук эргелелдиң № 1 оруук-тудуг эргелелиниң ажылчыны.

Добычина Ирина Николаевна—№ 11 ниити билиг школазының башкызы.

Доржуева Зинаида Антоновна — № 3 ниити билиг школазының башкызы.

Доржат Самдан Айыжыевич— Тыва АССР-ниң Дээди судунуң улуг консультантызы.

Дунаева Валентина Кузьминична —Тыва АССР-ниң Садыг министерствозунуң садыг-белеткел баазазының товароведи.

Ежов Анатолий Гаврилович — № 3 АТБ-ның автоколонна начальниги.

Захаринская Елена Максимовна —культура ажылдакчыларының профэвилел обкомунуң даргазы.

Захарова Клавдия Михайловна —аъш-чем бараалар садыының № 50 магазининиң садыгжызы.

Зверькова Зинаида Афанасьевна —«Тыва» комплекстиг телевилел килдизиниң улуг экономизи.

Зубкова Нина Михайловна— Тываның геология-шинчилел экспедициязының уруглар садының ажылчыны.

Изаков Николай Георгиевич— республиканың мал эмнээр лабораториязының кол мал эмчизи.

Калинина Инна Ивановна — республика эмнелгезиниң лаборантызы.

Карелина Любовь Леонидовна —республика эмнелгезиниң кол эмчизиниң оралакчызы.

Килин Павел Терентьевич— мал ажылының эштелгезиниң чолаачызы.

Кондрашова Светлана Васильевна—№ 3 ниити билиг школазының башкызы.

Коробейников Виктор Федорович—харылзааның бүдүрүлге-техниктиг эргелелиниң инженери.

Корявых Екатерина Васильевна — республиканың кеш аарыгларының диспансериниң эмчи сестразы.

Костицына Галина Платоновна —республиканың туберкулёзка удур диспансериниң эмчи сестразы.

Кравцов Александр Николаевич— № 1 АТБ-ның чолаачызы.

Кравцова Мария Алимпиевна — Тыва АССР-ниң адвокаттар коллегиязының президиумунуң улуг бухгалтери.

Кузьмина Нина Максимовна —№ 3 ниити билиг школазының башкызы.

Кузнецова Вера Павловна — «Тыва тудуг» трестиң ясли-садының кижизидикчи башкызы.

Кузнецов Георгий Федорович — «Тыва автотранс» каттыжыышкынының өөредилге-курстар комбинадының башкызы.

Кузнецова Ирина Изосимовна —Тыва автооруук эргелелдиң бүдүрүлге-технологтуг четчелээшкин эргелелиниң газ-биле каңнакчызы.

Кузнецова Клара Ивановна— Тыва АССР-ниң Парлалга, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле куркомитединиң улуг экономизи.

Кукарина Александра Парфирьевна —республиканың тараа продуктулар эргелелиниң экономизи.

Куликова Любовь Алексеевна —№ 11 ниити билиг школазының башкызы.

Куприяшкина Александра Акимовна — № 22 яслиниң кижизидикчи башкызы.

Куулар Доржу Сенгилович— Кызылдың Күрүнениң башкы институдунуң тыва дыл болгаш литература кафедразының доцентизи.

Лежнина Анастасия Александровна — Тыва АССР-ниң Иштики херектер министерствозунуң албан чериниң улуг бухгалтери.

Лехтарников Леонид Александрович — «Тувагропромспецмонтаж» трестиң эргелекчизи.

Лыхицкий Александр Алексеевич —«Тыва суг тудуг» трестиң автобаазазының чолаачызы.

Погачев Николай Ефремович —республиканың хөгжүмнүг театрының кол режиссёру

Лямина Надежда Павловна— Тыва АССР-ниң Садыг министерствозунуң садыг-белеткел баазазының улуг товароведи.

Макарова Светлана Васильевна—№ 11 ниити билиг школазының башкызы.

Мандрыгин Анатолий Федорович — Тываның геология-шинчилел экспедициязының бүдүрүлге-техниктиг килдизиниң начальниги.

Маркова Лилия Николаевна —халдаастырлыг аарыгларга удур эмнелгениң эмчи сестразы.

Милешкина Валентина Трофимовна — № 18 аъш-чем магазининиң контролёр-кассири.

Нижегородов Александр Дмитриевич — Тыва автооруук эргелелдиң № 1 оруук-тудуг эргелелиниң инженери.

Никитина Галина Евментьевна — республиканың «Билиг» ниитилелиниң баштаар чериниң экономизи.

Нод Анна Михайловна — Тываның геология-шинчилел экспедициязының уруглар садының ажылчыны.

Осипова Вера Михайловна— харылзааның бүдүрүлге-техниктиг эргелелиниң диспетчери.

Пахомов Владимир Александрович — «Тыва суг тудуг» трестиң механизация эргелелиниң прорабы.

Пахомов Григорий Егорович — Тываның радиотелетевунуң слесарь-сантехниги.

Пашковский Владимир Викторович — автосептелге заводунуң күш-ажыл болгаш болгаш шалың килдизиниң начальниги.

Петров Александр Кузьмич — мал аарыглары-биле демисел чорударының талазы-биле республика станциязының начальниги.

Попов Вадим Михайлович — автосептелге заводунуң материал-техниктиг хандырылга килдизиниң инженери.

Потылицына Валентина Тимофеевна — № 3 ниити билиг школазының башкызы.

Прибытко Мария Семеновна — № 44 аъш-чем магазининиң ажылчыны.

Притулина Евгения Михайловна — ниитиниң чемненилге трезиниң № 3 каттыжыышкынының кассири.

Путинцев Тихон Парфилович № 2 АТБ-ның чолаачызы.

Репина Александра Трофимовна — Тыва автооруук эргелелдиң № 1 оруук-тудуг эргелелиниң шеверлекчизи.

Родченко Анатолий Александрович — «Тувагропромспецмонтаж» трестиң бүдүрүлге-технологтуг четчелээшкин эргелелиниң начальниги.

Ролдугин Павел Иванович— Тываның геология-шинчилел экспедициязының темалыг бөлүүнүң улуг геологу.

Руденко Иван Иванович — —«Тыва автотранс» каттыжыышкынының өөредилге-курстар комбинадының башкызы.

Савин Василий Артемьевич — оруук тудуунуң, септелгезиниң болгаш ногаанчыдылга ажыл-агый эргелелиниң операторy.

Сайгутин Леонид Лукич — — № 1 АТБ-ның чолаачызы.

Сайгутин Петр Лукич — № 1 АТБ-ның чолаачызы.

Самчик Александр Федорович — Тыва автооруук эргелелдиң оруук-тудуг эргелелиниң ажылчыны.

Севастьянова Зоя Анатольевна — «Тыва» комплекстиг телевилел килдизиниң кол бухгалтери.

Семенюк Михаил Матвеевич — «Тыва коммунэнерго» бүдүрүлгезиниң электри четчилериниң электромонтеру.

Смоленцева Нина Александровна — Тываның чума аарыгларынга удур станциязының ажылчыны.

Снетков Леонид Наумович — «Тыва коммунэнерго» бүдүрүлгезиниң слесары.

Стародумова Вера Ивановна — республиканың кеш аарыгларының диспансериниң эмчи сестразы.

Сувакбут Хүреген Монгушевна—Тыва автооруук эргелелдиң № 1 оруук-тудуг эргелелиниң таңныылы.

Сухомлинова Антонина Павловна — № 11 ниити билиг школазының башкызы.

Сырцева Антонина Павловна — республиканың ном садыының конторазының № 1 магазининиң ажылчыны.

Тупикин Григорий Александрович — «Тыва коммунэнерго» бүдүрүлгениң директорунуң оралакчызы.

Тутынина Галина Николаевна — ЭТН-ниң область чөвүлелиниң даргазының оралакчызы.

Фурагина Мария Сергеевна — оруук тудуунуң, септелгезиниң болгаш ногаанчыдылга ажыл-агыйының эргелелиниң ажылчыны.

Хандымаа Анна Мадыевна — республиканың ном садыының конторазының № 1 магазининиң садыгжызы.

Хозеев Василий Иванович— — «Тыва суг тудуг» трестиң автобаазазының чолаачызы.

Хохьянов Николай Прохорович № 3 АТБ-ның чолаачызы.

Хорошавин Леонид Прокопьевич— «Тыва эът агроүлетпүр» каттыжыышкынының слесарь-сантехниги.

Цуканова Ольга Васильевна — «Кызыл тудуг» эргелелдиң ажылчыны.

Чертова Валентина Ивановна — республиканың кеш аарыгларының диспансериниң эмчи сестразы.

Чооду Дмитрий Комбуевич — тускайжыткан «Кызыл-1» КМК-ның кол бухгалтери.

Шалаева Анастасия Ефимовна — № 3 АТБ-ның ажылчыны.

Шибанова Галина Андреевна— Тываның геология-шинчилел экспедициязының техниги.

Шин Роза Алексеевна — ниитиниң чемненилге трезиниң улуг экономизи.

Якушкина Нина Яковлевна— — «Чечек» ательениң алараакчызы.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы **Ч.-Д. ОНДАР.**

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары **В. КАЖИН-ООЛ.**

Кызыл хоорай,
1988 чылдың март 11.

Кадыкшыл — байлаавыс

ЧОНУНГА ЭРГЕЛИГ

Черби суур найысылал Кызылдан ырак эвес. Даспы хемниң унунда. Ол кайгамчык чараш чурумалдыг чер. Ында ыяш ажыл-агыйы, ортумак школа, школа-интернат болгаш дузалал школа бар.

Черби —өзулуг-ла интернационалчы суур. Ында янзы-бүрү нацияның кижилери эп-найыралдыг өөренип, ажылдап, чурттап турарлар. Суурнуң чурттакчы чонунуң саны чыл келген тудум-на улам немежип, өзүп орар. Ооң-биле кады кижилерниң херектели улам улгадып турар.

Мурнуку чылдарда чурттакчы чонуң медицина хандырылгазынга арай таарымча чок чүүлдер турган. Чүл дээрге, участок эмнелгезиниң бажыңы тар болганындан аңаа хөй аарыг кижи хүлээп алыры берге турган. Аар аараан кижилерни чыттырып эмнедирибиле Кызылдың эмнелгезинче чорудар дээрге, ылангыя часкы болгаш күскү үелерде суг чара бээр, чүгле самолёт дузазы-биле аргыжары конгуг таарымча чок турган. Ынчангаш харын Чербиге 1980 чылда эмнелге пунктузунуң бажыңын чаартып улгаттырганаш, аңаа 20 хире орунну чыттырып эмнээр тускай черни немей ажыткан.

Чербиге эмнелге пунктузун ынчаар улгаттырып, янзы-бүрү эмнерниң курлавырын, дериг-херекселдерни чаартып, эде тургускан соонда, оон эргелекчизи кылдыр Владимир Васильевич Савилов дээр аныяк эмчини Каа-Хем районнан чалап экелген. Аныяк эмчи аарыг кижилерни эвилең-ээлдек хүлээп ап, кызымаккай ажылдап киирипкен. Баштай-ла кадрлар шилип, четчелеп алырынче ол кол кичээнгей салган. Эмчиге, аргалыг-ла болза, ол чер чурттуг тыва кадрларны шилип алырын бодап турган. Чүге дээрге чурттакчы чоннуң хөй кезии тывалар болганда, чаңгыс чер-чурттугларының дылдомаан-даа, аажы-чаңын-даа олар билир. Дылды эки билир чорук —эмнедир дээш келген кижиниң аарыын ылап билип алырынга дузалаар. Шынап-ла, ындыг шилилгени Владимир Васильевич кылган-даа. Колдуунда-ла Кызылдың эмчи училищезин доосканнарны шилип алган. Эң-не баштай Тамара Чимчанны улуг сестра кылдыр хүлээп алгаш, оон ол ажылынга черле кызымак боорга, ток-биле чиңнээр цехтиң эргелекчизинге томуйлаан. Аңаа ол Владимир Васильевичиниң сүмезин дыңнап, арга-дуржулгазын шиңгээдип ап, сес чыл ажылдааш, өске ажылче шилчээн. Оон соонда ол ажылга школа-интернаттың эмчизи турган Роза Тамбилди хүлээп алган. Каш чыл эрткенде участок эмнелгезинге улус хүлээп алыр кылдыр Елизавета Маадыр-оол дээр аныяк эмчини хүлээп алган. Владимир Васильевичиниң холунга ажылдап киирген Е. Маадыр-оол болгаш оон-даа өскелер улуг эмчини: «ажылын билири-даа кончуг, аарыг кижилерге-даа, ажылдакчыларынга-даа аажок сагыш човаачал, дузааргак кижи, ажыктыг арга-сүмени бо-ла бере берген турар. Бисти өөредип, байлак арга-дуржулгазын харам чокка дамчыдып берип турарынга өөрүп четтиргенивисти илередип турар бис. Ажылга билдинмес нарын чүүлдер бола таваржыр. Ынчан дораан-на Владимир Васильевичиден дуза дилээр бис. Ол черле чажам дивес, үргүлчү дузалаар, сүмелээр» деп, ону мактап, чоргаарал-биле чугаалаарлар.

Мен база-ла оларга каттыжып, Владимир Васильевич ак сеткилдиг, кызымаккай күш-ажылы-биле чоннуң хүндүткелин чаалап алган кижи деп, чоргаарал-биле чугаалаар мен. Ол мээн өг-бүлемни-даа, уругларымның уругларын-даа, сес чыл дургузунда аңаа эмнедип келген кижилерни аарыгның кара аспаандан каш катап алырып албаан дээр! Ынчангаш коммунист, дуржулгалыг эмчи Владимир Васильевичиге четтиргенин илередип чоруур кижилер кайы хөй. Ол дуржулгалыг эмчиниң ады-сураа чүгле Чербиде эвес, чоок-кавы суурларда безин тарай берген. Ооң эргелекчилээн эмнелге пунктузунга Каа-Хем районнаң, Кызылдан, Каа-Хем суурдан аарыг кижилер эмнедип дээш кээп турар. Владимир Васильевич оларны дөмей-ле чажам дивейн хүлээп ап, эмчи дузазын өй-шаанда чедирер. Кыштың соогунда чамдыкта ыраккы узактан келген улуг аарыг кижилерни хүлээп алгаш, өөрээдеониниң нормазын ажыр 25 кижи чедир чыттырыптар. Аарыг берге кижилерниң чанынга чамдыкта эмнеп, ажаап-кичээп олура хонгулаарын бодум аараааш, аңаа чыдып турар үемде каш-даа катап көрген мен. Хомудалдар болгаш өөрүшкүзүн илередип бижиир демдеглел дептеринге Владимир Васильевич Савиловтуң адынга хөй-хөй кижилерниң өөрүп четтиргенин илереткен чылыг сөстери бар. Ооң кадайы Ирина Савилова ында аптека эргелекчизи. Ол база-ла дээштиг ажылынга кызымаккай. Янзы-бүрү эмнерниң курлавыры аңаа ыяап-ла турар, рецепт өзугаар боду кылып белеткээр эмнерни-даа ол өй-шаанда белеткеп каар. Савиловтарның кайызы-даа чонунга мактаалдыг.

Роман ОЧУР-ООЛ.
Кызыл район.
Черби суур.

Зинаида Шой-Сурунcовна Ооржак школачы чылдарында-ла шилип алган мөзелин боттандырып, Кызылдың медицина училищезинге өөренип кирген. Училище соонда ону Кызыл-Мажалыктың өкпе аарыгларынга удур диспансеринче ажылдаары-биле чоруткан. Аныяк кижиге чон аразынга эмчилеп эгелээн баштайгы базымнары ындыг-ла чиик болбаан. Ажылга ижигип, хоя дыңзыыры белен эвес. Арга-дуржулгалыг эмчилер Татьяна Сатовна Куулар, Күшкаш Чамзыевна Маады, Елизавета Дамдыновна Хүрең-оол болгаш өскелерниң-даа дуза-деткимчезинге даяныгаш, ажылының кырын тыва берген.

Бо диспансерде чүгле Барыын-Хемчиктен эвес, харын Мөңгүн-Тайга, Бай-Тайга, Сүт-Хөл районнардан аарыг кижилер бар, чыдып эмнедип турарлар. Хомудалдар болгаш саналдар дептеринде Зинаида Ооржактың адынга аарыг кижилерниң өөрүп четтиргенинин сөстери бар болду. Ажылдап турар коллективиниң ооң ажылын чүгле мактап турар.

ЧУРУКТА: Зинаида Ооржак ажыл үезинде.

Ч. КАРА-САЛДЫҢ фотозу.

ЭМЧИЛЕРНИҢ АЧЫЗЫ

Бо чылдың январьда соокка алыскаш, билинместеп аараaш, Мугур-Аксының эмнелгезинге чыттым. Аарыгны баштай тодаратkaш, эмнеп эгелээннер. Сагыш човангыр, эптиг-ээлдек, бодунуң тускай мергежилин эки билир эмчилерниң дүн хүн чок хайгааралынга турган, каш хонгаш-ла сегип үндүм. Кадыым быжыглап, эмнер бижип берген. Херек апарган үеде ол эмнерни четтирип чор мен. Ам кадыым экижээн.

Кижилерниң кадыкы дээш амыр-дыш чок ажылдап чоруур эмчилер Вера Хеймер-оолга, Нина Анай-оолга, Дилак Күнзеңмаага болгаш Ольга Донгакка өөрүп четтиргеним илереттим. Оларга чүгле мен эвес, аараан эмчилерниң ачы-дузазында сегип, каң-кадык болган хөй-хөй кижилер база оларга четтиргенин илередип чоруурлар.

Артай-оол ЭРЕС-ООЛ.
Күш-ажылдың хоочуну.
Мөңгүн-Тайга району.

ДУЗАЛАШКАН

Тес-Хемниң район эмнелгезиниң коллективи «Чодураа» совхозтуң Хараал-Тей сүт-бараан фермазынга шеф дузазы көргүзүп бижиглеттынгандан бээр 20 чыл ажа берген. Оон бээр фермага доктаамал барып, дузаны чедирип турар бис. Чоокта чаа аңаа барык беже хире кижи чордувус. Ферманың бүгү корпустарының чугайлаашкынын кылып, санитарлыг аштаганы кылган. Чаш бызаалар турар клеткаларны база немей кылып берген.

Ферманың инектер турар бүгү девискээрин аштап, арыглаан. Шеф соонда ферманың ажыл-ишчилеринге «Бруцеллёзтан камгалал» деп лекцияны кылган. Эмнелге ажылдакчылары солун концертти база көргүскеннер.

Борбай-оол ЧООДУ.

КӨДЭЭ ЭМНЕЛГЕДЕ

Шуй суурда участок эмнелгези ажыттынгандан бээр 20 чыл чедип турар. Бо үениң иштинде чеже улуг, бичии кижилер маңаа кадыын экиртип, чеже кежер караа чырып божуваан дээр. Найыралдыг коллективте бир дээди эртемниг, сес ортумак эртемниг эмчилер ажылдап турарлар.

Эмнелгениң корпузун 20 ажыг чылдар мурнунда туткан-даа болза, чырык, делгем өрээлдерде аарыг кижилерни хүн бүрүде эмнеп, сегидип турар. Ында бүгү-ле чүве үениң негелдезинге дүүштүр тургустунган. Маңаа суур чурттакчыларындан аңгыда малчыннар кожазында кадыкшылга школазындан, район төвүнден аарыг кижилер чыдып эмнедип, кадыы экижип чорупк турарлар.

Участок эмнелгези 1987 чылдың социалистиг чарыжынга тиилекчи болуп, район иштинде эмнелгелер аразында шилчиир Кызыл тугту чаалап алган. Кодээ эмнелгениң эмчилери аарыг кижилер эмнээриниден аңгыда, аарыгларны баш удур болдурбас талазы-биле чылыган чон ортузунга лекция, беседаларны номчуп бээри чанчыл апарган.

Эмнелгеде үр чылдарда ажылдааш чонның хүндүткелин чаалап алганнар, «Кадык камгалалының тергиини» деп хөрек демдээниң эдилекчизи коммунист Светлана Сүге, коммунист Зоя Чалзып. Делик Кызылбай болгаш аарыг кижилерге амданныг чемни белеткеп берип турар аныяк повар Зинаида Чошкак, аштакчы ажылчыннар Александра Күргек, Чимы Долгар, Дамба Күнзеңмаа болгаш оон-даа өскелерге эмнелгеге чыткан кижилер өөрүп четтиргенин илередип, ында демдеглел дептеринге өөрүшкүзүн илередип бижээш чорупк турарлар.

Канчыыр АРБАЙ-ООЛ.
Бай-Тайга району.

ДАГДЫНЫКЧЫ

1986 чылдың июнь эгезинде өөм ниити хенертен аарый берген. Баш дээскинер, ижин-баары өрү алыр, човуурталкаш, совсталып чыдып берген. Деэндей берген бис. Ам канчаар боор, чүгле эмчилер-ле херек болгай. Эмчини чалап эккээрибиле оглумну ыдыптым. Удаваанда Долбаа Түлүшовна Мөге-Хүрең дээр эмчинис келди. Айтырып чугаалашкаш, шинчип көргеш, эмнер ижиртип, сыкыртып турду. Аарыг кижиниң чанынга ол ийи-үш шак иштинде хайгаарап, эмнеп келди. Оон үш хонукта хайгааралдан салбайн эмнеп келген соонда, аарыг кижинис шүүт сегээн. Уругларым мези: «Өй-шаанда кончуг-ла эки дуза чедирди. Оон башка та канчап баар турган мен. Ынчангаш мен, ол эмчиге кажан-даа четтиргеним илередип чоруур мен» —деп ам-даа сактып чугаалап орар.

Эмчинис Долбаа Түлүшовнаны Шамбалыг суурнуң чурттакчы чону эки билир. Ол чеже-даа кижиниң тынын камгалап, берге аарыглардан адырып, чеже-даа кижини сегидир эмнээн. Ынчангаш аңаа, хоочун эмчиге, четтиргеним илередип чоруур кижи-ле хөй.

Медицина шугумунга 20 ажыг чыл иштинде ажылдаан болгаш Долбаа Түлүшовнаның арга-дуржулгазы байлакшаан. Суурнуң эмнелге пунктузунда стаж талазы-биле ол улуг. Ында шупту беш кижи ажылдап турар. Долбаа Түлүшовна аныяктарның дагдыныкчызы болуп, бодунуң төлептиг үлегерин көргүскүжээн, ажыктыг арга-сүмени чогуур үезинде доктаамал берип чоруур. Арга-дуржулгазы улуг хоочун эмчиниске суурнуң чону чоргаарланып болгаш идегээр бис.

Серээ МОРТУЙ-ООЛ.
Кызыл район.
«Шамбалыг» совхоз.

ЧАА, ЧЫРЫК ПЕРСПЕКТИВАЛАР

ССРЭ-ниң болгаш Югославияның улустарын бүгү-ле үгланыышкыннарга бурунгаарлаар чүткүл каттыштырып турар, оларда кайызының-даа эрге-ажыктарынга дүгжүп турар харылзааларны улам-на калбартырынга аргалар бар. Совет-югослав чугаалажыышкыннар үезинде М. С. Горбачевтуң идип үндүрген тайбын чаа эгелекчи саналдары чүгле Чер ортузу далайның чурттарынга эвес, харын бүгү делегей ниитилежилгезинге улуг үжур-дузалыг. СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарының Югославияже аян-чоруунуң түңнелдерин делегейниң хөй-ниитизи болгаш парлалгазы шак ынчаар үнелеп турар. «Чепсегленишкинниң дүжүрерииниң демир-оруу доктаавазын дээш бүгү-ле чүүлдерни кылыр бис» деп. Белградка М. С. Горбачевтуң чугаалаан сөстерин парлаганының хөй органнары парлап турар.

БЕЛГРАД. СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарының ЮСФР-же аян-чоруунуң үезинде бистиң чурттарывыстың болгаш партияларывыстың аразында чедип алдынган эң-не эки чүүлдер бадыткаттынган деп, Югославияның ТАНЮГ агентилели демдеглеп турар. Ол аян-чорук ССРЭ биле ЮСФР-ниң аразында янзы-бүрү талалыг харылзааларны хөгжүдеринге чаа идиги берип турар. Совет-югославия Декларацияда чугаа хамыктын мурнунда социализмче янзы-бүрү оруктар делегей чорудулгазы болур социализмниң дээш демниг демиселге шаптык болбазының дугайында болуп турар. Декларацияда болгаш 2000 чылга чедир үеде экономиктиг кады ажылдажылганың үр хуусаалыг программазында чугаалап турар кады ажылдажылганың бүгү хевирлери Совет Эвилелиниң болгаш Югославияның келир үеде каттыжып алгаш кылыр ужурлуг чүүлдериниң үндезинин тургузуп турары чигзиниг чок. Совет-югослав чаа документилер чүгле ийи талага эвес, харын бүгү делегейге ужур-дузалыг деп, ТАНЮГ демдеглеп турар.

СОФИЯ. ЮСФР-ниң Скупщиназынга СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарының чугаазынга делегейниң хөй-ниитизиниң кончуг улуг сонуургалын ХХ чүс чылдың төнчүзүнде кижи төрелгетенниң таваржып турар боттуг айыылдарны чайладыры-биле күжениишкиннерни каттыштырарынче бүгү чурттарга болгаш улустарга кыйгырыг болгаш Чер бөмбүрзээниң тодаргай районнарынга дүшкүүрлүг чорукту чавырылдырарынче чаа эгелекчи саналдар болдуруп турар —деп, «Работническо дело» бижип турар. Ол чугаада делегей ниитилежилгезиниң эң-не чугула айтырыгларын шиитпирлээринге арганы берип турар идеяларны каттыштырган. Чер ортузу далайның районунга шериг күштерин кызырар талазы-биле чемелде саналдар маргылдаалыг айтырыгларны шиитпирлээринге болгаш шериг талазы-биле удур туржуушкунну кудуладырынче ССРЭ-ниң чүткүп турарының херечилели болур. Ол инициативалар — политиктиг чаа үгаап-бодаашкынның тодаргай илерээшкини, делегей харылзааларын демократчылаарының херээнге салыышкын болур.

НЬЮ-ЙОРК. Совет удуртукчу Белградка чугаазынга амгы үеге бодаарга ээзэш боо-чепсектиг, экономика талазы-биле улам-на сырый холбашкан Европаның келир үезиниң хандыкшылдыг келир үезин көргүскен» деп, «Нью-Йорк таймс» бижип турар. Европейжилерден өскелер Европаның айыыл чок чоруун быжыглаарынга улуг салыышкынны киирип болур деп, ол онзалап демдеглээн. Ооң-биле кады ол НАТО-нуң боо-чепсээн чаартырының дугайында Каттышкан Штаттарның дедип турар саналдарын болгаш Чоон чүк чурттарынга мурнакчы технологияны садарынга ооң кызыгаарлаашкын политиказын шүгүмчүлээн.

ТОКИО. Чер ортузу далай талазы-биле совет чаа саналдар ук айтырыгга чаа болгаш комплекстиг хамааржып турары-биле ылгалып турар деп, «Никон кэйдзай» демдеглеп турар. Чаа совет эгелекчи саналдар совет дипломатияның чаа стили болур болгаш ол дүшкүүрлүг чорукту чавырылдырарынче база улустар аразынга чугаалажыышкыннарны хөгжүдеринче углангаш деп «Асахи» дээр өске ном солуң бижээн.

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

ВАРШАВА. Шецинде судно тудар Адольф Варский аттыг чериниң тудугжулары Совет Эвилелинге чаа кержээни күүседип эгелээннер. Тускай дерт суднолларның — «кедүрүкчүлерниң» бирээзин тудуп эгелээн. Күчүлүг крандарлыг болганда, олар портка чүдүрер-дүжүрер ажылдарга кончуг ажыктыг, далайның өрумнээр платформаларынга чединишкинниг-биле оларны ажыглап турар. Ол бөлүктүң бүгү судноларын ийи чыл дургузунда тудуп доозар. Ынчангаш Шециниң судно тудар чериниң ажылдакчылары «шельф» дээр совет программаны боттандырып чорударынга бодунуң салыышкыным киирерлер. Шецинниң судно тудар чериниң туруп келген чылдарының иштинде оон корабль тудукчулары Совет Эвилелиниң далай флодунга 180 ажыг судноларны тудуп бергеннер.

Совет улуг чагыглар полек судно тудукчуларынга үр доктаамал үндезинге судноларны улуг бөлүктер-биле бүдүрериниң хөгжүдер, калбартыр болгаш бүдүрер арганы берип турар. Олар амгы үениң эртем болгаш техниказының чединишкиннерин чединишкиннерибиле ажыглап турар.

СОФИЯ. Апрельде чорудар деп турар ленинчи субботникке белеткелди болгар найысылалдың бүдүрүлгелери, албан черлери болгаш организациялары эгелей берген. Чижээлээрге, ол хүн Софияда соодукчулар дериг-херекселдерниң Антон Иванов аттыг заводунуң ажылчыннары болгаш албан-хаакчылары 300 муң левке соодукчу болгаш компрессор агрегаттарын бүдүрүп үндүрерин хүлээнгеннер. Ол коллектив хоорайның чаагайжыдылга фондузунга 32 муң левти киирер. Бодунуң түрээлгелерин заводтуң ажылдакчылары чыл эгезинден бээр шылыгчы күш-ажыл-биле бадыткап турар. Эрткен ийи ай иштинде продукцияның хемчээли мында эрткен чылдың ол-ла үезинге деңнээрге барык-ла 20 хуу көвүдээн.

(СЭТА).

ДҮШКҮҮРЛҮГ ЧОРУК ХЕВЭЭР АРТКАН

ГАВАНА. (СЭТА). Ында кээп турар медээлер өзугаар алырга, Панамада дүшкүүрлүг чорук хевээр артпышаан. Панаманың найысылалының болгаш өске-даа хоорайларының кудумчуларын шериг күштүг кезектери хайгаарап турар. Шериглер күрүнениң бүгү албан черлериниң, телефон станцияларының, почта салбырларының тайбың байдалга ажылын хандырып турар. Көвүрүглерни болгаш транспорттуң кол оруктарын камгалап турар. Коммунал бүгү албан черлерин, оон иштинде суг болгаш электро энергиязы-биле, чурттакчы чонну аъш-чем-биле хандырарын, а ол ышкаш аэропорттар, далай портторының, эмнелгелерниң ажылын шериг бодунуң контролюнга алган. Чурттуң президентизи Мануэль Солис Пальманың айтыышкыны-биле хөй-ниитиниң корум-чурумун тударынга полицияге болгаш шериг кезектеринге бүрүн эргелерни тывыскан.

Панамада туруп турар журналистерниң бодап турары-биле алырга, эрткен неделеда болган эргилде кылырының оралдажыышкыны долузу-биле бүтпейн барган. Панаманың парлалгазының дыңналыг турары-биле алырга, бууреп дүшкен үймээнге национал камгалалдың элээн каш офицерлери эвес, харын-даа «Национал хамааты крестилиг поход» дээр оппозициялыг бөлүк база киришкен. АКШ-тың элчин чери ол альянстыг (эвилелдиң) удуртукчуларынга кудумчуларга чыскаалдар чорударын «коалицияның бууреп дүшкен үймээнчилер-биле харылзааларының дугайында бодалдарны болдурбазы-биле тур соксадырын саналдаан деп, солуннар демдеглеп турар.

СТУДЕНТИЛЕР—СЦЕНАДА

Студентилерниң бот-тывынгыр улусчу театры Красноярскиниң политехниктиг институдунуң Кызылда филиалында ажыттынган. Филиалдың партбюрозу, ВЛКСМ комитеди болгаш профэвилел комитеди ук коллективтиң кежигүннеринге материалдыг, моральдыг деткимчени көргүзүп турар.

Студентилерниң баштайгы үнүг ажылы — «Долуманың хуулгаазыны» шиини тургусканы. Тываның улустуң чогаалчызы Кызыл-Эник Кудажының бо шиизин студентилер Улуг-Хем районнуң ажылчы чонунга көргүскен.

ЧУРУКТАРДА: шииниң киржикчилери белеткел үезинде; шииден көргүзүгде студент Алексей НУРСАТ — Даш-оол дарганың, студент Алексей АГБААН — кол механик Ширижиктиң рольдарында.

Николай ООРЖАК.
Студентилерниң улусчу театрының режиссёру.

Критика болгаш уран чүүл

СЕТКИЛИМГЕ ЧЕТПЕЙН БАРДЫ

«Тываның ырлары» деп кинога хамаарыштыр

Будүн уткалыг, бүзүренчиг овур-хевирлиг ырдан чаңгыс сөстү уштуп каaптар арга чок. Бо чугааның элдээртken утказы уран чүүлдүң кандыг-даа хевириниң эчис сорулгазы кижилерни кайгадып, магададыр ужурлуг бедик идея болгаш ханы утка-шынар-биле долдунар ужурлуг дээни ол.

«Тываның ырлары» деп чаа телекинону көрдүм. Режиссер бар турган материал-биле кадрларны уранчыдарын кызыткан болбайн аан, көрүп олурувда, солун-на: тергээн черивистиң кайгамчык бойдузу, өгбелерниң «Ыры бажы каткан эвес» дээр дескел чок ажы-чаңы, ажыл-иштиң өөрүшкүзү, байыр-чыскаал.

Амгы хүннерни көргүскен кадрларның ара-аразында сиилбикчиниң уран холу-биле доктаадыпкан даш чурумалдары эртken үе биле амгы үениң бедиирлешкен овур-хевирлерин экранга тода көргүзүп, тыва улустуң чавакчы ажыл-ижин тоожуурунга домек болган. 70-80 чылдарда көргүзээнивис «Дирилген даш» (тол эртем-фильм), «Чүнүң дугайын ырлап чор сен?» (Ленфильм) деп кыска метражтыг кинолардан бо кинонуң онзагай ылгалыр чаа чүзү барыл?

Элдеп чүве, мээң-не сагыжымга моринхуурнуң үделгези-биле бодаганы өлген теве-ге өске бодаган алзып турар бо янзылыг фольклор сюжединге кылган моол кино кирген турар. Ооң чылдарганы чүдел? Ээ, ында бүгү бөлүүшкүнү, аңаа хамаарышкан ыр шоорну, алгыш-йөрээлди чаңгыс сюжетке шивейлиптир «баглап каан». А, бо кинонуң сценарийнин чежип сөөртүп турар бижиг сюжет чок. Адыбезин холун эртир нинти, чадагай дээр чүве бе, бир-бир бодаарга, чыынды ырлар ному-даа ышкаш.

Атка безин ол сеглээ уран элдээртиг, бир-ле тывызык чүве турар ужурлуг.

Мугулай амытан чүгле бодум оглум эмзирер мен дээш дедир тепкеш турупкан тевениң «сагыш-сеткилин» кижиниң уян ырызы ээлдирип эккээр. Мында ырның хуулгаазын күжүнден хажыр эңгиниң караанның чажы борбаңайнып бадып турар кылдыр көргүскен. Ол кино ынчангаш бистиң сеткил-сагыжывыстан үнмес.

«Тываның ырлары» чаңгыс аай сюжетке дүйдүнмээн болгаш мурнунда шал-бул үндүргүлээн документалдыг кинолардан онза-ла ылгалбаан. Тоол-биле эгелээш доораан-на хамны көргүскен ужуру чүл? Мыя бо ийи кадрда логиктиг харылзаа кайыл?

Куда ёзулалының кол чурумун сюжетти чайгаар-ла эдерти бээр турбуже, мында боттывыңгыр удур чогаадыг бөлүүшкүннарга дес-дараалашкак орук бербейн, холуп-бүлүп каапкан. Ужурунда болза кежин кысты ава-ачазының өөнден чалап үндүрерде, чажын чара өрүүр. Кинода чаа өөнге аппаргаш, чажын өрүп турар. Дугдээн соонда кудажылар өгнү долгандыр чортуп турар ужуру билдиммес (?). Ында йөрээлчиниң кадыт-ширинни кедергей. Кижи бодаарга, ооң арнынга буян хүннеп турар ужурлуг.

Чамдык ырлар чогуур орнунда эвес. Кок-ла хүндүс адазы ашак сиген кургадып турда, ооң чанынга уруу «Чаш-пы-Хемни» бадыра бээрге, бо-ла кижиге аас тургаш хенертен чаңгык дүжүпкенсиг. Ырлаар черинге ырлаар, ында бейдал-ла бар. Контекст (утканың мурнунда сөзүглелден сырый харылзаазы) тодаргай эвес кадрлар бо-ла шокараш дээр.

Шаажаңга шайны куткаш сумарында безин улусчу культура, ээлеп чорук, аянныг шимчээшкин долу болур. А мында садыг шилинден сүт ижип орары чуду-кара чорук деп билдинер.

Наадым болуп турда, хөөмейжи бичии оолдарга хөөмей өөредип орар харык кайдал. Ол (Лазо Моңгуш) «Боостааның борбак чүвезин мыныпаар..., че, чүвелеп ор» дээрге кара баарым катты: «Че, чүвелеп ор!» (?).

Өске көрүкчүлер билир эвес, чүнү-даа чулчуруп орбас бе дээн янзылыг хөөмүү уран чүүлге эртирип болур бе?!

Музыка талазы-биле кол удуртулганы чорудуп турган эртемден Зоя Кыргыска чамдык күзээшкиннерни илередири артык эвес. Бирээде, игил чокта тыва хөгжүм черле четче эвес-тир. «Аа халак, Ак-оолдуң игили болза!» деп алгыртына-даа бээр чорду. Кайы хире хооюг, кайы хире ханы овур-хевирлер оскундурганыр. Чатха-биле үдевишаан ырлап орар кыстар чараш-ла. Ынчалза-даа шаңсы биле йытканы моол хөгжүм херекселдери деп кым-даа таныыр, а кино — «Тываның ырлары» болгай. Ооң ыңай ол үнге игил ышкаш чайгаар каттыжып, үделгени шоолуг-ла каастап байлакшытпайн турар. Хоочун хөгжүмчү Хомушку Идамчап бо-ла шал-бул кестур ээ богда, ооң игили азы бызааңчызы болза деп кижи таалаар.

Эпизодтарда сыгыт колдаан. Ону каргыраа азы бес-хөөмей-биле контраст тудуп (черге пештир) ажыглаары чугула турган ийик. Сат Мар-оолдуң шала чоон, чавыс хөөмейи бедик сыгыттыг оолдарга дыкала дегүм болур турган ийик. Сценарийни бижиирикчилер кылбааны (та чүге, ооң сайгарылгазы баш удур болбаан!). Ийнде, күүседикчилер-биле ыяк белеткел чорутпаанындан (удур белеп аагаш, буу-хээ булганырга) ук кинонуң уран чечени чегей болган.

Хөөмейниң беш хевирин тайылбырлап турган ажыглаан деп рекламалаан хирезинде, ол хевирлерниң көргүзүүгө хамаарыштыр орта тайылбыры билдинмеди. Чижээлээрге, ээзеңгилээр-дир. Аас хүндүс эрес эрниң чырал аъдының чоруунуң аайы-биле тыва ээрниң тесле-тергилчиизин шыңгырадыр, меңгүн чулар-чүгенни кыңгырадыр, шала иделнедир олурупкаш савктадып, ол шимчээшкинге (ритмге) чүүлдештир чиник-чиник бадырар сыгыттың хевири-ле болгай. Бо-ла бүгүнү бойдустуң чурумалы-биле дириг кадрга көргүскен болза, ынчан ырның амыдыралды чүглеп турар күчүлүг салдары көрүкчүлерге уттундурбас белек болуп артар турган.

Ооң ыңай көрүкчүнүң сеткилинге артып калгы дег күдерел зээзэш-тир. Эки ырда күдерел долу. Куда ыры күдерөнчиг. Комуманта кижи кайгаар чүү боор (?). Хоочун кудаа ыры дыңналбаан. Харадаанчыг болду.

Хөөмей — эр кижиниң хууда сеткилиниң күдерелин илередир ыр деп чүвени уттуп бар чыдарывыс хомуданчыг. «Амырак» ансамбльдиң хөк бодаң бажын сылгиир, катты-шоот үндүрүксээр, холун эртир артистчидер аяныга мен хуумда шоолуг-ла хөңнүм чок. Чаш Геннадий Томустуң аалгэзымче-даа сагыш салбайн, холун эртир шелгеш туруп бээри — ол черле чараш эвес. Эки аъттың аскын тыртып билир херек. Ону аскымнаткан ажы чүл?

Эки чогаалдың кызыл тыны — чаңгыс аалганы хуулдуруп биринде деп хөгжүмчүлер чугаалажыр. Ында черле ужур бар. Мен бодаарымга, бо кинонуң кошкак талазы — чаңгыс аай сюжетке чагыртпаанында болгаш чогуур композиция чогунда. Ооң ужундан ырлар бөлүүшкүннарга тудуштур «сыырттынмааны».

Этнография, ёзу-чаңчылдарга, улусчу культурага дегген соонда, ээзэм хамы уран оруунче чүткүүр турган.

Черлиг-оол КУУЛАР,
шүүкчү.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

МАРТ

Вторник

22-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — «Хөглүг старттар». 9.20—12.55— Р. Солнцев. «Статья». Чапсарда (11.10) — Медээлер. 15.30 —Медээлер. 15.45 —Эде тургустунуушкун прожектору. 15.55 — Чечен-Ингуш телевидениениң программазы. 16.50— Японияның аныяк музыкантыларының ГДР-де оюн көргүзүүзү. 17.25 —Киноафиша. Школачыларның каникулунга. 17.55 — «Улустуң чогаадыкчы ажылы». 18.25 —Бөгүн делегейде. 18.45 —Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 19.20 —Улус музыказының бүгү-россия декадазы. Орус улустуң В. В. Андреев аттыг оркестриниң 100 чыл болганынга. 20.50 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.00 —«Үе». 21.35 —С. Н. Колосов кинорежиссёр-биле ужуражыышкын. 23.20 —23.30 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильмнер. 8.35; 9.35—География. 7. класс. Ортааты Азияның бойдузу. 9.05—Француз дыл. 10.05 —ОПТУ сургуулдарынга. Эстетиктиг кижизидилге. Бүдүрүлгениң болгаш күш-ажылдың культуразы. 10.35; 11.35 — География. 6 класс. Соңгу Доштуг океан. 11.05 — Француз дыл. 12.05 — «Шак ындыг таварылга». Уран-чечен телефильм. 13.45 — 13.55 — Медээлер. 18.05 — Медээлер. 18.15 — «Москваже поезд» Телефильм.

КЫЗЫЛДАН

18.30 —«СЭКП ТК-ның февраль (1937 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин — амыдыралга». № 14 школаның эге класс башкызы Н. Л. Кокореваның ажык кичээли. 19.10 — Уругларга фильм. 19.20 — «Тыва черде». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Кооперативтер болгаш оларның нарын айтырыглары». Чадаана хоорайның кооперативтериниң ажылының дуржулгазының дугайында. «Кадыкшыл». Эмчиниң беседазы. 19.50 —Медээлер.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 — Өзел-ондак чок шимчээшкин дээш. 20.20— Ритмниг гимнастика. 20.50 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.00 — «Үе». 21.35 — Улус музыказының бүгү-россия декадазы. Орус улус оркестриниң 100 чыл болганынга тураскааткан концерт. 00.05 — 00.50 —Хоккей. ССРЭ чемпионады. «Крылья Советов» — «Спартак».

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — «Москваже поезд». Телефильм. 18.30 —Кыска тоожунуң антологиязы. Ю. Казаков. «Орукта». «Тарааның чыды». 19.00 —Чалыы назын танцылап, ырлап тур. 19.15 —«...Он алды харга чедир болгаш оон улуг назы». 20.00 —20.15 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!»

Среда

23-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 —«120 минута». 8.35 — «Кедээ ажыл-агый. Киножурнал. 8.55 —«Дириг амытаннар дугайында». 9.55 —Японияның аныяк музыкантыларының ГДР-де оюн көргүзүү. 10.30 —Киноафиша. 11.00 — «Улустуң чогаадыкчы ажылы». 11.30—11.40 — Медээлер. 15.30 —Медээлер. 15.40 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.50 — РСФСР-ниң алдарлыг артизи В. Берзон (фортепиано) ойнаар. 16.15 —«Каникулдар, каникулдар». 17.15 — Улустуң хөгжүм херекселдериниң дугайында. 18.00 —Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 19.00 — Бөгүн делегейде 19.20—ТТ экранында эң баштай. «Юбилейни соңгаарладыышкын». Уран-чечен фильм. 20.50 —Эде тургустунуушкун прожектору. 21.00 — «Үе». 21.30 — «Резонанс». «Изиг» точкаларда тайбыңче базымнар». 23.00 —Үрер хөгжүм оркестриниң концерти. 23.20 —23.30 —Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильмнер. 8.35; 9.35 —Музыка. 4 класс. И. Стравинский. «Петрушка». 9.05 —Немец дыл. 10.05 —ОПТУ сургуулдарынга. Өг-бүле амыдыралдың этиказы болгаш психологиязы. Ынакшыл болгаш найырал. 10.35; 11.35 —Төөгү. 9 класс. ГОЭЛРО-нуң ленинчи планы. 11.05— Немец дыл. 12.05 — «Хоорайлар болгаш чылдар». Телефильмнер. 12.45 — Медээлер. 12.55 —14.10 — «Бо элдептиг оран». Р. Брэдбери база К. Булычевтуң чогаалдарынга. 18.05 — Медээлер. 18.15 — Док. фильмниң баштайгы көргүзүү.

КЫЗЫЛДАН

18.25 —«Орус дылды өөренип тур бис». Национал школаларның бирги класс өөреникчилеринге телешкола. 18.45 — «Ойнаарактар театры «Буратино» бистиң аалчывыс». 19.15 — «Азия төөгү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Бот-орулга-чарылга болгаш шынар». «Амыдыралдың арага ишпес хевирин бадыткаар». 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 — Ю. Буцко. «Кежээжигеш». Концерт. 20.50 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.00 —«Үе». 21.30— Өңнүктер экраны. «Бут адаанда дээр». Уран-чечен фильм. (ЧССР). 22.50 — Док. фильмнер. 23.30 —00.15 — Бут бөмбүү. Эш хуу ужуражыышкын. Греция биле ССРЭ-ниң шилиндек командалары.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 18.25 —Концерт. 19.25— Улуг кижилер болгаш уруглар. Телефильмнер. 20.00 —20.15 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

Четверг

24-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — «Эш Виктор». В. Э. Кингисептиң 100 чыл болганынга тураскааткан телефильм. 9.00 —Фигурлуг чуңгулаашкын. Делегей чемпиону. Ийилеп чуңгулаары. Хостуг программа. 10.15— Бут бөмбүү. Эш хуу ужуражыышкын. Греция биле ССРЭ-ниң шилиндек командалары. ГДР биле ССРЭ-ниң Олимпиадага шилиндек командаларының эш хуу ужуражыышкыны. 11.45 — Медээлер. 11.55 — «Юбилейни соңгаарладыылыңар». Уран-чечен фильм. 13.25 — РСФСР-ниң алдарлыг артизи М. Рожков (дошпулуур) база орус улустуң күрүнениң «Россия» республика ансамблиниң оюн көргүзүү. 13.50— Телефильмнер. 14.40 — Сактыышкын». РСФСР-ниң Күрүнениң үрер хөгжүм оркестриниң киржилгези-биле музыкалыг программа. 15.15—Медээлер. 15.25—Док. фильм. 15.45 —Уругларга фильм. «Бирги класстың уруг». 16.50—Поэзия минуталары. 16.55—«...Он алды харга чедир болгаш оон улуг назы» 17.40 — «Кижи болгаш хоойлу». 18.10 — Бөгүн делегейде. 18.30 —Колхозчуларның бүгү-эвилел съездизиниң аалчыларынга болгаш делегаттарынга концерт. 21.00 — «Үе». 21.35 —Фигурлуг чуңгулаашкын. Делегей чемпионады. Ийилеп чуңгулаары. Хостуг программа. 22.50 — Док. фильм. 23.20 — 23.30 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.20 —Улус аалгалары. 8.35 — Эртем-тайылбырлыг фильм 9.35 —Испан дыл. 10.05—Уругларга фильм. «Лопотухинге бүзүрээр болза». 1-ги серия. 11.10 — Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 11.40 — Испан дыл. 12.10 —Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 12.30 —«Үрер хөгжүм херекселдериниң «Серенада» квинтеди ойнаар. 13.00 —Медээлер. 13.10 —«Бо элдептиг оран». И. Ефремовтуң база Р. Джоунстуң чогаалдарынга үндезилээн. 14.25 — 15.25 —«Совет Эвилелинге бараан боор тур мен!» 18.05 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — «Культура болгаш амыдырал». Театрның делегей хүнүнге. 19.05 — Уругларга фильм. 19.15 — «Тыва черде». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Мурнакчы дуржулганы бүдүрүлгеге». Республиканың чер ажыл-агыйының кээргелиг коллективтериниң удуртукчулары-биле төгерик стол. 19.45 — Медээлер. 19.55 —Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 —«Афган черге ужуражыышкыннар». Репортаж. 20.45 —«Сарез хөл». Телефильм. 21.00 —«Үе» 21.35 — 00.00 — «Улус музыказының бүгү-россия декадазының түңнел концерти.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — Үнер үенер, артист А. Акопян. 18.30 —Бут бөмбүү. ГДК болгаш ССРЭ-ниң Олимпиадага шилиндек командаларының эш хуу ужуражыышкыны. 19.15 — Мультфильм. 19.30 — Ритмниг гимнастика. 20.00 —20.15— «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

Пятница

25-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30—«120 минута». 8.35 — Фигурлуг чуңгулаашкын. Делегей чемпионады. Хостуг танцы. 9.50 —«Кижи болгаш хоойлу». 10.20 —Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 10.35 — Кинорежиссёр С. Н. Колосов-биле ужуражыышкын. 12.15 —Медээлер. 12.25 — Телефильм. 12.50 —«Музейде музыка». Ф. Шуберт. № 5 симфония. 13.25 — Поэзия. Марк Лисянский. 13.50 — «Ак эжик артында». Телефильм 14.55 — Медээлер. 15.05 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.15 —«Салоникитер —Грецияның бурунгу найысылалы». Киноочерк. 15.45 — Уругларга уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. «Карик болгаш Валяның элдептиг ужуралдары». 1-2 сериялары. 17.55 —Философия дугайында беседалар. «Кижи». Бүгү-эвилел конференциязының материалдарындан. «Кижи комплекстиг шинчилээриниң нарын айтырыглары». 18.40 — Бөгүн делегейде. 19.00 —Делегей конкурузунуң лауреады. Ю. Корчинский ойнаар. 19.15— «Интер медээ». 19.45 —Фигурлуг чуңгулаашкын. Делегей чемпионады. Хостуг танцы. 21.00 —«Үе». 21.35 —Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — Үрер хөгжүмнүң «Геликон» оркестриниң концерти. 22.00 —23.30 —«Үзел». Кежээки информация-музыкалыг программа.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Делегей конкурузунуң лауреады М. Безверхний (скрипка) ойнаар. 8.35 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 9.35 — Англи дыл. 10.05 — Уругларга фильм. «Бир эвес Лопотухинге бүзүрээр болза». 2-ги сериязы. 11.10 — «Виталий Закруткин». Телефильм. 11.40 — Англи дыл. 12.10 — «Бут адаанда дээр». Уран-чечен фильм. 13.25 — Медээлер. 13.35 —14.45—«Бо элдептиг оран». А Порджес база О. Лукьяннованың чогаалдарын эзугаар.

КЫЗЫЛДАН

18.00 — «Сылдысчыгаш». Школачыларга тележурнал. 18.25 — «Саяның эдектеринде кежээ». Театрның бүгү-эвилел хүнүнге тураскааткан дамчыдылга. 19.15 — «Азия төөгү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Эде тургустунуушкунуң экономиказы». «Атеисчи кижизидилгениң нарын айтырыглары». 19.45 — Медээлер 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.20 — Делегей конкурузунуң лауреады В. Камышев (фортепиано) ойнаар. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — 23.10 — Өңнүктер экраны. «Кижи болгаш оон ады». Уран-чечен фильм. (ГДР).

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — Чайгы үеже шилчиири. 18.25— «Дириг амытаннар дугайында». 19.25 — Реклама. 19.30— «Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге». Кооперативтер: моон соңгаар канчаар хөгжүүрүл? 20.00 — 20.20 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

Суббота

26-ДА
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35— О. Денисенконуң күүселдезинде шаандагы романстар. 8.00 —Өзел-ондак чок шимчээшкин дээш. 9.30 — «Эш Серго». «Олар баштайгылар турган» деп бөлүктен телефильм. Күрүнениң алдарлыг ажылдакчызы С. Орджоникидзе дугайында. 10.05 — ССРЭ-де Индияның фестивалы. «Рамлила». «Рамаяна» эпоска тургускан танцылыг шии. Чапсарда (11.00) — Мультфильмнерниң баштайгы көргүзүү. 12.15 — Амгы делегей болгаш ажылчын шимчээшкини. 12.45 — «Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге». Аалчылар бажыңнарында кандырылгазы экижидериниң эргежок чугулазының дугайында 13.30 — «Дириг амытаннар дугайында». 14.30 — Бөгүн делегейде. 14.50 — «Бүгү-эвилелдиң XIX парткорференциязынга уткуштур». Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. «Бүзүрээр болгаш билир». 16.10 — Чайгы үеже шилчиир дугайында. 16.20 — ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының экономика институдунуң директору Л. И. Абалкин-биле ужуражыышкын. 18.05 — Фильм-концерттиң баштайгы көргүзүү. 18.25 — Делегей амыдыралының редакциязы көргүзүп тур. «9-ку студия». 19.25 — Мультфильмнер. 20.00 — Фигурлуг чуңгулаашкын. Делегей чемпионады. Эр кижилер. Хостуг программа. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — М. Горькийниң төрүттүнгенинден бээр 120 чыл болганынга. Он дөрт сериалыг уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. «Клим Самгин». 21.55 —23.30 —«Дүн ортузунга чедир болгаш оон соонда».

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Перспектива». Теле допчулал. ЧССР телевидениезиниң эртем-тайылбырлыг программазы. 9.05 — Театр телеабонементизи. Н. В. Гоголь. «Ревизор». 9.55 — Эде тургустунуушкун болгаш эрге. 10.10 — «Кадыкшыл». 10.55 — Шажын болгаш политика. 11.30 — Чуртта. Чер. 12.30 — — Эртем-тайылбырлыг фильмнер. 13.35 — «Бүзүренчиг-даа болза, элдептиг». 14.35 — Улусчу чогаадылганың «Радуга» телепрограммаларының делегей фестивалы. «Кваг-Хир» (Нигерия). 15.05 — «Бо элдептиг оран». Р. Брэдбериниң «Телеэлектри дугайында ырлап тур мен» деп рассказын эзугаар. 16.00 — Уттундурбас музыкалыг чежээлер. Е. Образцова ырлаар. 16.30 — Мультфильмнер. 17.00 — «Ынакшылдың кулу». Уран-чечен фильм. 18.35 — Сээң сонуургалдарың. Телефильмнер. 19.25 — Канчаар дыштанып турар бис. Иваново хоорайның чурттакчыларының хостуг шагын шын организастаар дугайында. 20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 — Реклама. 20.20 — Док. фильм экраны. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — 23.20 —Инженерлер корпузу.

Воскресенье

27-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Медээлер. 8.15 — Ритмниг гимнастика. 9.00 — «Совет Эвилелин кезийн». Киножурнал. 9.15 —«Спортлото» тиражы. 9.30 — «Будильник». 10.00 — «Совет Эвилелинге бараан боор тур мен!» 11.00— «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 11.30 — Аян-чорукчулар клуву. 12.30 —«Музыкалыг киоск». 13.00 — «Кадээниң шагы». 14.00 — «Кадыкшыл». 14.55 — Фигурлуг чуңгулаашкын. Делегей чемпионады. Херээженнер. Хостуг программа. 16.00 — Уругларның «Ералаш» деп баштактанышкылыг журналы. 16.10— Силер ону шыдаар силер. 16.55 — Улусчу чогаадылганың «Радуга» телепрограммаларының делегей фестивалы. «Бенгладештиң улустуң аалгалары». 17.10 — Поэзия минуталары. 17.15 — Көрүкчүлерниң диләэ-биле эртем-тайылбырлыг телефильм. «Черде амыдырал» (Англия). 4-кү сериязы — «Санап четпес дүктүмен». 18.10 — «Делегей панорамазы». 18.55 — Мультфильмниң баштайгы көргүзүү. 19.15 — Улус аалгалары. 19.30 —«Кинопанорама» 21.00—«Үе». 21.35 — Театрның делегей хүнү. Колонналыг залга ужуражыышкын. «Театральная жизнь» журнал. 23.10—00.10— Сан-Ремонда италы ыр фестивалында.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Авам школазы. 8.50 — «Эрудит». 9.50 — Портреттер. «Кара хемге боолаашкын». А. С. Пушкинниң сөөлгү хүннери. 10.55 — Орус чугаа. 11.30 — «Аян-чорукчулар клуву». 12.30 — Эртем: теория, шенелде, практика. 13.00 — Театрның делегей хүнү. Эртем-тайылбырлыг фильмниң баштайгы көргүзүү. «Хоочун мастерлер». Совет театрның тургустунганының төөгүзү. 14.00 — Стол теннизи. Европа чемпионады. 14.45— Театрның делегей хүнү. Б. Сметананың операзы. «Чажыт». Праганың национал театрының шиизи. 17.05 — Док. фильм. 17.30 — «Музыкалыг телеабонемент». «Орус романс». 18.30 —Эстафета. Күш-культура-спорт программазы. 20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 — Тергээ-чериниң аалгалары. 20.35 — Стол теннизи. Европа чемпионады. 21.00 — «Үе». 21.35 — Өңнүктер экраны. «Бир эвес бот-боттарывысты тып алзывысса». Уран-чечен фильм. (ПУР). 23.05—01.00 — Бут бөмбүү. ССРЭ чемпионады. «Динамо» (Киев) —«Спартак».

Чоннуун — чонга

БИР КЕЖЭЭ

Чоннуң хостуг үезин организастыг, культурлуг болгаш ажыктыг эртирер дээш культура ажылдакчылары сөөлгү үеде элээн чемчеглерни алган. Ооң чижээ эргээн дыштанылга хүнүнде Семегелдайга болган бир кежээни кирип болур.

Ук кежээниң онзагай болган чүүлү — чоннуң чогаадыкчы уран чүүлүн суурнуң чурттакчыларынга бараалгатканы. Маңаа уруглар уран чүүл школазының тыва хөгжүм ансамбли киришкен. Концертти ук школаның директору, бот-тывынгыр композитор Александр Ондар белеткээн.

Калдан-Хамар кадыр оруун
Казып алыыл, аштап алыыл
Кам-ла чычаан мунуп аягаш,
Каалаадыр халдып ораал.

Чаа амыдыралды, Улуг Октябрьны болгаш Коммунистиг партияны алгаан ырылар улай-улай чаңгыланып турган. Алдын-кыс Такпыт, Анна Чооду, Алла Демек болгаш өске-даа ырлажыларны көрүкчүлер адыш часкаашкыннары-биле уткуп турганнар.

Каргыраамны кагбас-ла мен,
Хапка суккаш, чүктеп аар мен.
Хөөмейимни кагбас-ла мен,
Хемге каггаш, сөөртүп аар мен.

Ол — «Кызыгаар» совхозтуң ажылчыны Федор Таунуң үнү-дүр. Ооң каргыраазы болгаш хөөмейи чоннуң тейаъдын улам кедүрген. Дараазында сценага районнуң улус судьязы Долгар Оюн-Бартан үнүп келген хомустуң хөюг үнү таалаанчыг тарап турган. Ооң соонда өрт чериниң ажылдакчызы Өолет Чиңмит «Аңчының йөрээлин» соруктыг күүседкен. Ол күүселдени танцы солаан, Айна Чооду баштаан кыстарның самын көрүкчүлер адыш часкаашкыннары-биле үнелээн.

Чоннуң чогаадылгазы көрүкчүлерниң сеткилин өөрткен. Уран чүүлдүң бо хевириниң хөгжүүрүйн турарындан аныяк өскен чогум чүнүң-биле бодунуң негелдезин хандырар, кымны эдерер, кайны дыңнаар аайын тыппайн баар таварылгалар эвээш эвес. Ынчангаш ук тырттырар аппараттыг кижилер мындыг концерттерниң күзелдии-биле бижиттирип ап турар. А өске улус канчаар-ыл? Республика радиозунга безин чоннуң ырыгарының дыңнелиры хөнчүг ховар-дыр. Кызылга хоочун артистерниң концертти болгаш сургалыг, биске база кээри күзенчиг: чоннуң уран чүүлүн чонга бараалгадыр херек.

Наталья ДУГАР-ООЛ.
Моторк ТИРЧИН.

СПОРТ · СПОРТ · СПОРТ · СПОРТ

70 ЧЫЛГА ТУРАСКААТКАН

Арыг-Үзүү суурнуң Культура бажыңының сценазынга Ленинчи комсомолдуң 70 чыл оюнга тураскааткан 32 мегениң күрежи солун, көрүштүг эртken. Онзагай чүве — мөге бүрүзү содак, шудактыг болганы, көрүкчүлер зал долу, таалал-биле көргени черле солун. Хүреш эгелээр мурнунда совхоз директору Ч. Н. Чигжит чүгүрүк аътты мунуп чорааның болгаш канчаар мунарын бичии көрүкчүлерге чугаалап бергени солун.

Ленинчи комсомолдуң 70 чыл оюнга тураскааткан хүреште Владимир Төгүс-оол (чолаачы) шүүлген, Михаил Норбу ужүүрлешкен.

ААЛЧЫЛАР ТИИЛЭЭН

Улус депутаттарының Чааты кодээ Совединиң күүсекомунуң даргазы Николай Биче-оолдуң удуртулгазы-биле Чодураа суурда МТМ коллективиниң бот-тывынгыр артистери солун программалыг концерт-биле Арыг-Үзүү суурга аалдап чораш барганнар. Чодураачылар бо удаада чүгле концерт-биле эвес, спортчу маргылдаалар-биле чонну сонуургатканнар.

Аалчылар хол бөмбүүнге Арыг-Үзүү. Арысканның хол бөмбүкчүлерин чиңги-биле уткаш, оман-хөгнүг чорупканнар.

Биче-оол МОНГУЛ-ООЛ.
Улуг-Хем район.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

агаар

Республикага бүргел, аазыр, хар чагбас. Соңгу-барыын угланыышкынның хаттың дүргези секундада 3—8 метр. Агаарның температуразы дүне 13—18 градус соор. Чамдык черлерге соок 20—25 градус чедир дыңзыыр. Хүндүс 0—5 градус, чамдык черлерге 7—12 градус соор.

Кызылга дүне 15—17, хүндүс 1—3 градус соор. Автоорукнарга кестүрү эки, доңгаар.

Кино

МАРТ 22-де

«НАЙЫРАЛ»: «Выбор» 9.30, 12.20, 15.10, 18.00 20.50. Бичии залга: Мультсборник 10.00, «Грипп Кинг-Конг» 11.30, 14.00, 16.30, 19.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Киносборник» 9.20, 13.20, Киноклуб «Сказка» 10.50, 15.00, «Семь самураев» 16.40, 19.50 шактарда.

«ВОСТОК»: «Парама» 15.00, 17.40, 20.20 шактарда

«ЕНИСЕЙ» К 6: «Десять негритят» 17.30, 20.00 шактарда.

Адресивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу. 100.

ШЫНның ТЕЛЕФОННАРЫ:
КИЛДИСТЕРНИҢ партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кедээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтериязының 3-43-41, солун келбейн баргаңда 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга ажызы. Тиражы 24637 экз. Солуннуң индекзи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер полиграфия болгаш ном садыгның херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы, Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 2784. ТС — 00655.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 69 (13669) | 1988 чылдың март 23, среда | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 3 көп.

АМДЫЫЗЫНДА — 2500-ЧҮЛЕР

Республиканың мурнакчы фермаларының саанчылары бир инектен-не чылда 3000 литрден хөй сүттү саап алыр сорулга-биле үшүмчүлериниң клувун бо чылдың эгезинде тургускан. Чоокта чаа солуннарда кедээ ажыл-агый талазы-биле эрткен чылгы эң дээре көргүзүглерни алган мурнакчыларының дапсызында саанчылар аразында Улуг-Хем районнуң ажыл-агыйжыларын төлээлээзи чаңгыс-даа кижи чок.

Районда сүт саалдазының талазы-биле эң бедик көргүзүг —2240 литр. Чер-чер аайы-биле байдал аңгы, саар коданың уксаазындан, мал чеминиң шынарындан, ниитизи-биле сүт бүдүрүлгезиниң технологиязындан саалдаңың хемчээли хамааржыр болганындан Улуг-Хемниң саанчылары 3000-чүлер клувунга кире албас болган.

Ынчангаш районнуң саанчылары бо чылын 2500-чүлерниң клувун тургузарын шиитпирлээн. Эрткен чылын улуг-хемчилерге ийи муңчуларның клуву тургустунган турган. Ооң кежигүннеринге 16 саанчы бактаап турган-даа болза, чыл түңнели-биле 20 ажыг саанчы бир инекке онаалтыр чылда 2000 литрден хөй сүттү саап ап, ийи муңчуларның клувунуң негелделерин күүсеткен.

Районнуң саанчыларының «2500-чү» клувунуң тургузукчу чыыжы эрткен субботада «ҮТКА 25 чылы» совхозтуң Арысканда комсомолчу-аныяктар фермазының баазазынга эрткен.

Арысканның сүт-барааи фермазының онзагай чүүлү болза, ооң тудуу чедир дужааттынмаан-даа болза, чаа төлевилел-биле туткан бедик механизастаан тудуг баазалыг.

Клуб тургузукчуларының чыыш-хуралынга районнуң тос сүт-барааи фермаларындан 40 ажыг саанчы келген болгаш олар клубту тургузуп тура, боттарының ажыл-ижиниң, сүт саалдазын көвүдедиринге, мал ажаалдазын экижидеринге кандыг арга-курлавырларны ажыглаарының чугулазын чугаалажып, дүржулга солушкан. РАУК-туң кол зоотехниги С. К. Хангаев районнуң совхозтарында бода мал ажылының, сүт бүдүрүлгезиниң байдалын сайгарып чугаалааш, байдал амгы негелделерге канчап-даа дүүшпезин айтып, чамдык чижектерни киирген. Жданов аттыг совхоз сүт бүдүрүлгезиниң талазы-биле районда эң кудуку көргүзүглүг бооп келген. Эрткен чылын совхоз бир инекке онаалтыр ортумаа-биле 700-ле литр сүт сагган, чүгле ийи саанчы муң ажыг литр көргүзүгге четкен. Амгы байдал кыштаглаашкынның чидириг чок доозар, малдың продуктулуун кудулатпас дээш болдунар бүгү хемчеглерни алырын негеп турарын ол онзалеп демдеглээн.

«Найырал» совхозтуң саанчызы, районда эрткен чылын эң бедик көргүзүглүг Чудаан Самбаа, «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң Торгалыг фермазындан Ольга Санаажык, «Улуг-Хаяның» Хайыраканда Мерген Ховалыг, Арыг-Бажындан Мария Балган, «ҮТКА 25 чылы» совхозтуң Иштии-Хем фермазындан Римма Доржу, «Ак-Туруг» совхозтуң саанчызы Татьяна Монгуш болгаш өскелер-даа 2500-чүлерниң клувун тургузарын изиг-биле деткип, ол дээш ажылдаарын хүлээнип, мал ажылының специалистериниң, кадарчыларының, мал чеми белеткелчилериниң сүт бүдүрүлгезинге бедик көргүзүглерни чедип алырынга улуг саадарлыын айтып, оларның харысалгазын бедидериниң чугулазын демдеглээннер.

«ҮТКА 25 чылы» совхозтуң директору Ч. Н. Чигжит совхозтуң ажыл-ижи-биле чыылганнарны таныштырып тура, совхозтуң тус-тус коллективтери бот-орулга-чарылганың болгаш бот-акшаланыышкынның байдалдарында эвээш чарыгдалдарны үндүрүп, хөй продукцияны алыры дээш ажылдап, күш-ажылды механизастаары, чингедири, кижилерниң социал байдалдарын экижидери дээш ап турар хемчеглеринге доктаап, совхозтуң амгы хүннерде ажыл-ишчи байдалын чугаалаан. Чыылганнар Арыскан фермазының чаа тудуг баазазы-биле таныжкан.

2500-чүлерниң клувунуң даргазынга «Найырал» совхозтуң саанчызы Бичии-Уруг Драпаанны соңгаан. Хуралга районнуң бүгү саанчыларынга кыйгырыгны хүлээп алган, ында келир чылдарда оон-даа бедик көргүзүглерни чедип ап, 3000-чүларның клувунга каттыжарының аргазын тургузарынче кыйгырып турар.

Мижит-оол САЯ.

ЧУРУКТАРДА: [үстүнде, солагай талазындан] Арыскан ферманың хоочун кадарчызы Доржу-Бегзи Монгуш биле аныяк малчын Чамбал Түлүш; ферманың саанчылары ажыл үезинде.

Иван **ДАМБА** биле Ондар **ОХЕМЧИКТИҢ** фотолары.

КРЕМЛЬГЕ ЧУГААЛАЖЫЫШКЫННАР

Март 20-де Кремльге А. А. Громыко биле Уругвайның Президентизи Х. М. Сангинеттиниң аразынга чугаалажыышкыннар болган.

Аңаа совет таладан — СЭКП ТК-ның кежигүнүнге кандидат, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазының бирги оралакчызы П. Н. Демичев, албаның өске-даа кижилери, уругвай таладан — Президентиниң үдеп чоруур күрүне болгаш политиктиг ажылдакчылар киришкен.

Делегейниң чугула айтырыгларының болгаш совет-уругвай харылзааларының талазы-биле ханы санал-онаа солчуушкуну боттуг, ажык-чажык чок болгаш чаагай сеткилдиг байдалынга эрткен.

Амгы үениң үндезин айтырыгларынга хамаарыштыр ССРЭ-ниң болгаш Уругвайның туруштарының дүгжүп азы чоокшулажып турары илереттинген. Амгы делегейниң нарын байдалдарында делегейниң айыыл чок чоруун быжыглаарының херээн чаа политиктиг бодаашкынга үндезилеп көөрүн кижи төрелгетенниң амгы үе-чадазы негеп турар дээрзин ийи тала чаңгыс аай бодалдыг демдеглээн.

Талалар делегейниң тус-тус девискээринде байдалды чугаалажып көрген. Девискээрлерде бооп турар чөрүлдээлерни делегей эрге-хоойлузунуң, КНО-нуң шиитпирлериниң база чөрүлдээлерде киржип берген талаларның политиктиг күзел-соруунуң үндезининге таарыштыр чогумчудар болза ындыг арга дүшкүүрлүг чорукту чавырылдырарынга, бүгүниитиниң айыыл чок чоруун быжыглаарынга болгаш күрүнелер аразынга бүзүрежилгени тургузарынга ыяап-ла чедирерин быжыг бүзүрелин олар илереткен. Латин Америкага тайбың дээш демисел, ол дипте экономиктиг байдалга дүүштүр ниитилел амыдыралын демократчыдар турушка хамаарыштыр байдалды чугаалашкан.

Х. М. Сангинетти ССРЭ-ниң амыдыралының, ында бооп турар чаарттылгаларның дугайында дыңнадыгны кичээнгейлиг дыңнаан болгаш салдынган пландарны чедиишкинниг боттандырарынга чедиишкиннерни совет улуска күзээн.

Совет-уругвай харылзааларының айтырыгларын чугаалашкан. Политиктиг чугаалажыышкыннарны ханыладып, кады ажылдажылганы, садыг, экономика болгаш культура харылзааларын хөгжүдери демдеглеттинген. Парламентилер аразынга харылзааларны хөгжүдеринче онза кичээнгей салдынган. Ол чоруктуң ниитизинде мурнунда политиктиг чугаалажыышкыннарны дамыдадырынга дузалаар.

Чугаалажыышкыннарның түнелинде кады кылган совет-уругвай медеглел белеткеттинген, ону Уругвайның Президентизиниң аэн-чоруу доостурга парлаар.

* * *

Совет-уругвай документилерге ат салыышкыны Кремльге болган. Аңаа А. А. Громыко, П. Н. Демичев, Х. М. Сангинетти, чугаалажыышкыннар киржикчилери өске-даа совет, уругвай албан кижилери киришкен. 1988 —1990 чылдарда үеге чедир ССРЭ биле Уругвайның аразынга бараан саарылгазының дугайында дугуржулгага ат салдынган.

Уругвайның Президентизиниң алдары кылдыр Кремльге дүштеки шайлалга тургусган. Аңаа Президентиниң үдеп чоруур кижилер киришкен.

Совет таладан А. А. Громыко кадайы-биле, В. И. Воротников, П. Н. Демичев, албаның өске-даа кижилери киришкен.

А. А. Громыко биле Х. М. Сангинетти чугаа солушкан. Оларның чугаазын адыш часкаашкыннары үдеп турган.

(СЭТА).

Часкы тарылгага белеткел

АҢАА ХАРЫЫЛААРЫ БЕРГЕ

Улуг-Хем районнуң ажыл-агыйлары часкы тарылгага кайы хире белеткенип турарыл? Ону бадыткап харыылаары берге. Часкы хүннер саадаар эвес, тарылга чоокшулап орар. Районда күчүлүг тракторларның 87, илиирлерниң 82, сеялкаларның 90, суггат агрегаттарының 57 хуузу ажылдаарынга белениниң шугумунда турар. Совхозтарның кол инженерлери болгаш кол агрономнары арткаңнарын апрель 1-ге чедир доозуптар бис дижип каап орар.

Эң дүвүрээзиниг байдал «ҮТКА 25 чылы» совхозта тургустунган. Мында тракторларның чүгле 72 хуузу, чеди илиирниң чүгле ийизи ажылдаарынга белен, кукуруза чаштырар агрегаттарга шуут хол дегбээн.

Ам бо хүннерде районда чаңгыс-даа хову турлаа белен эвес. Үрезин хораннаашкыны кайда-даа чоруттунмайн турар, поварлап ажылдаар кижилер эмчи шинчилгезин эртпээн.

Районда херек чаңгыс ээриил чогундан трактор 2-3 хонук дургузунда аңаа хүнзээр таварылгалар бар турган. Арыг-Үзүүнүң специалистери болт чондурар алды кырлыг демир тыппайн, Кызылче каш удаа кирген. Чок болган. Ол аразында арыг-үзүүжүлерниң дилеп турар ол демири мыячамында, септелге-техниктиг бүдүрүлгеде эндерик. Кандыг-даа диаметрлиг бар...

Жданов аттыг совхоз ийи-ле К-700 тракторунуң кайызын-даа септеп албаан, Т-150 тракторларының чүгле 58 хуузу ажылдаарынга белен. Ындыг турбуже, совхозтуң кол инженери Олег Шулуу «Тарылгаже кирер техниказында улуг үрелиишкиннер чок» деп санап орар.

Совхозтар 115 гектар шөлге ногаа өстүрүп турза-даа, районнуң чурттакчылары оон-биле дыка эвээш хандыртынып турар. Бир кижиге онаалтыр чылда чүгле 15 килограмм. Ногаажыларның чымыштыг ижи бо хүннерде кидин-түлүгү турар ужурлуг. Эң кевей ногаа шөлдүг «Улуг-Хая» совхоз үрезиннерни чаа эккеп алган, арткан совхозтар ногаа үрезинин ам сүрерланыр деп турар.

Хову-шөлдерден алдынар дүжүттүң салымы ам бо часкы хүннерде шиитпирлеттинип турар. Кым часкы хову ажылдарынга эки белеткенип алган болдур, ол бедик дүжүттү алыр. Ынчангаш ам кышкы удумзургай байдалдан уштунуп, элбек дүжүт дээш демиселче эштип-шымнып кирери негеттинип келген.

Оюн КОДУР-ООЛ,
БИСТИҢ КОРР.

ДОПЧУ МЕДЭЭЛЕР

КЫШТАГЛАРДА ЧЫРЫК

«Сут-Хөл» совхозтуң дирекциязы малчыннарның коданнарын электрижидер талазы-биле чамдык хемчеглерни ап турар. «Кедээ электри тудуг» тудуг-монтаж эргелели-биле демнежип алгаш, сөөлгү үеде Өлел, Чес-Булуң хойжу бригадаларында 15 кыштагда электри шугумун киирген. Ол ышкаш Бора-Тайга салбырының малчыннарында 17 моторну тургускан. Чагыларны тургузарда совхозтуң ажылчыннары шефтээшкиннерин организастап келген. Малчыннарга электри чырыын кииргени оларга улуг дүгүм-дуза болган. Кадыр-берт черлерде малчыннарга электри моторун шуптузунга садып бээрин дирекция планнап турар.

ТУДУГЖУЛАР МАЛЧЫНГА

«Тыва хамааты тудуг» трестиң Самагалдайда септелге-тудуг участогунуң 18 ажылчыны партия эге организациязының секретары Депмиш-оол Чоодунуң удуртулгазы-биле «Кызыгаар» совхозта хоочун малчын Севилбаа Дав-Хоовна Даваанның кыштаанга шефтеп чораннар. Орта баргаш, кажааның кержелдин хоорул, чылып бергеннер.

Хойжунуң мал-маганы онча-менди турары өөрүнчүг. Ооң коданында төрүүр 300 дүңгүш хой бар. Оларның ийи чүзү төрүпкен. Бо чылын планныг даалгазын ажыр күүседириниң аргалары бүрүн бар. Кыштагда мал чеми четчир. Бис аңаа ажылдап турувуста безин бир автомашина сиген эккелди. Сиг-биле хандырылга эки.

Өг-бүле керээзинче кирген кадарчы бедик кодурлуушкунну ажылдап турар.

Федор ТАУ.
Тес-Хем район.

МАЛЧЫННААЛЫҢАР, АНЫЯКТАР

Чоокта чаа ВЛКСМ Каа-Хем райкомунуң пленуму болду. Дагдыныкчы кижи дээш мени чалаан, улуг өөрүшкү-биле бардым, аныяктар-биле чугаалажып, чаңгыс-сөзүмнү-даа бердим. Айтырыг улус өөредилгезиниң, аныяк кижини коммунизм тургузукчузу кылдыр хевирлээриниң дугайында болган болгаш ук хурал кончуг солун эрти.

Мен «Ленинчи орук» совхозтуң Мерген сүт-барааи фермазынга 1958 чылдан бээр бызаа кадарып келдим, ам-даа кадарбышаан мен. Күш-ажыл дептерин көөр болзуңарза, ажылга хүлээп алган дугайымда чаңгыс-ла демдеглел бар, ол-ла. Шериглен халашкан дораан ажылдап эгелээним ол. Ындыг дружулгалыг болгаш ук хуралга эскерген чамдык чүүлдеримни эш-өөр-биле, ылаңгыя аныяк салгал-биле чугаалажыксаан мен.

«Малчыннар чедишпес, сакманчылар тывылбас». Ындыг чугааны бо хуралга база дыңнадым. Мээң малчын эш-өөрүмнүң-даа, хойжу бригада бригадирлериниң болгаш сүт-барааи фермаларының эргелекчилериниң-даа чугаазы база ынчап барган. Чоокта чаа «Совет Тыва» совхозтуң директору Сергей Седен-оол, боду аныяктар-биле кончуг харылзаалыг хирезинде безин, сакманчылаар күзелдиг кижилерниң эвээжээнин кайгап орду. Ол бүгүнү көрген, билген болгаш, комсомол пленумунуң индиринден аныяктарны малчыннаарынче кыйгырдым. Шынап-ла, аныяктар бисти солувас, олар бистиң ижививисти уламчылаваас болза өстүрер мал туржук, чиир чемивис безин чок болур болгай. Ол бүгүнү бүдүрер кижилер херек.

Малчын кижиниң ажылдаарынга болгаш чурттаарынга таарымчалыг байдал ындыг-ла эки эвес, ол шын харын. Ынчалзажок мээң малчыннаан үжен чылдарымны бодаарга, баксыраан бызааларны бодумнуң бажыңымга тургузуп алгаш, магазинден бодум ижер дээш, садып алган сүдүм-биле эмискиктеп турган үемни бодаарга, кажаа-хораа-даа, мал чеми-даа магалыг апарган-дыр ийин. Малга арта, чүгле хырын тоттурар эвес, харын, сүзүнүг бүдүмелдери хөй —белогу, каротини, микроэлементилери байлак —чем шилип бээр болу берген. Оларны улам болбаазырадып, янзы-бүрү хоруксаалар-биле экижидип берип турар. Ам мал чемгерерде, шланда мен ышкаш айыыргыже сигенни шыштээш, кажаа ажыглаар оксаалас, а баштай самбың болгаш санаалга машиналарынга ол сигенниң кайы хире сүүзүннүүн түңнеп, кандыг-кандыг чемнерни холуштурарга организмге чугула бүдүмелдериниң четчип кээрин көрүп турган, бээр апарган. Химия, физика, математика деп эртемнерниң амыдыралга херектиин бөгүн билип чор мен. Бисти эртем-билиглиг аныяктар солуур —ол өөрүнчүг.

Бо-ла эскерип чорууруумга, кижиден мал эвес, малдан кижи хоор болган-дыр. Ындыг кижилер канчап мал өстүрерил? Мээң уругларым ындыг эвес. Бешки классчы оглум Эрес малдың аажы-чаңын, ажаар-тежээрин туржук, аарыын эмнээрин-даа билир. Чайын бызааларывыс сүргеш, ийилээн чайлаглап чоруптар чаңчылдыг бис, оон күзүн кээр. Өске эш-өөрүмнүң уругларын эдертип алырымга, малга чаңчыкпаанда-ла, телевизорлуг суурунче аппаар боор-дур. Ажылга өөрензин, агаарга ойназын деп турумда-ла аан.

Сарыг-Септиң № 2 школазының башкызы Сырба Машпак-ооловна Достай мындаа мени чалады. Уруг-дарыг мурнунга чүве чугаалаары, оларга чагыг сөс бээри оюнчук эвес, улуг харысалга болгай. Аныяктар дагдыныкчызы болганымда, улуг өөрүшкү-биле бардым. Малчыннаар күзелдиг уруглар хөй-дүр. Ынчалзажок оларның ол күзелин өттүрүп, сонуургалын кедүрүп шыдавайн турар-дыр бис. Школачылар-биле малчыннарның, мал ажылының тускай эртемниглериниң болгаш ажыл-агыйларының удуртукчуларының ужуражылгалары кончуг ховаар-дыр. Комсомол ажылдакчылары безин мал ажылының чугулазын өөреникчилерге тайылбырлап бербейн турар. А СЭКП обкомунуң оңгу пленумунуң соонда, Сарыг-Сеп школазының бир доозукчу клазы шуптузу малчыннап үнчүк чоп. Ам бо өөреникчилер чоонган деп! Эрзинде Нарын школазының, Бай-Тайгада Шуй школазының болгаш өске-даа школаларның өөреникчилери бүдүн клазы-биле малчыннап турду. Карл Маркс аттыг совхозтуң ынчангы аныяк хойжулары Аяк-Хээлерниң школа доозукчуларын болгаш аныяктарны хойжулаарынче кыйгырганын ВЛКСМ обкому деткээн, улуг шимчээшкин үнген турду. А ам аңаа олуруптан бис.

Олутпай чоруктуң ажылишке саттыын, черле бүрүңгаарлаашкынга доктарлыын билбес кижи чок. Ындыг турбуже эде тургустунуп шыдавайн турар бис. Чижээлээрге, чоокта чаа районда сүт-барааи фермаларының ажылчыннарының уран чүүл көрүлдези болду. Аңаа мургулайында аныяктар киржир болганда, бо районда Тыва АССР-ниң аныяктарының алдарлыг дагдыныкчызы аттыг кижи чаңгыс мен болурумга, ол байырлалды мени ажытсын дээн. Ажыттым, харын. База-ла малчын кижиниң кежиин йөрээп, аныяктарны малчыннаарынче кыйгырдым. Оон концерт эгелээн. Маңаан-маңаан — Мерген сүт-барааи фермазындан чаңгыс-даа кижи чок болган. Олутпай чорууву сту районга ынчаар көргүстүвүс. Эгенчиг-ле болган.

Аныяктарга чагыг сөс бээр, оларны кижизидер ужурлуг бис. Ындыг турбуже аныяктар организациялары туржук, дагдыныкчылар болгаш хоочуннар чөвүлелдери безин хүлээлгезин болгаш сорулгазын чедир күүсетпейн турар. Ук ажылды эде тургузар, аныяктарже чоокшулаар үе келген. Ындыг хемчегни алган соонда «Малчыннаалыңар» дээр болзувусса, херек бүдүнгүр болур ийик. Мен аныяктарга, бистиң ол салгакчыларывыска бүзүрээр мен.

Доржу КАРМА,
Тыва АССР-ниң аныяктарының алдарлыг дагдыныкчызы.

Бистиң интервьювус

ЧАА СОВХОЗТА

Чаа черге көжүп келгеш, ээ тип алыры безин белен эвес. «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң Эйлиг-Хем салбырының баазазында чаа совхоз организастаттынган. Бистиң корреспондентивис «Эйлиг-Хем» совхозтуң директору Тамара Довадыровна ЧЕЧЕК-ООЛ-биле кыска беседаны кылган.

— Чаа черде канчаар эмгелеттинип алдыңар, Тамара Довадыровна!

— Улуг-Хемниң ол чарыын мээң хамаарыштыр чаа чер деп адаары шала таарышпас. Чүге дээрге «Найырал» совхозка партком секретарьлап турган, бо таланың малчыннары-биле эки билчир турдум. Оон аңгыда, Эйлиг-Хем дээрге, мээң ада-өгбелерим чурту болгай. Ам бо хүннерде совхозтуң башкарылга аппарады бүрүн четчелеттинген. Партком секретары болгаш өске-даа удуртукчулар база томуйлаттынган. Ажылчыннарывыстың саны 200 кижи. Ол дээрге, бистиң бүдүрүлге планывысты күүседиринге четчир күш деп санаар мен. Чоокку хүннерде оларга 80 хире сакманчы база немежир.

— Өшкүлериңер төрүп эгелей берген ышкажыл!

— Бистиң дөрт бригадазында 20300 баш өшкү бар. Оларның 9458-и төрүүр. План ёзугаар 100 башка онаалтыр 85 анай, бир баштан-на 900 грамм дүк кыргып алыр ужурлуг бис. Алыр ужурлуг 8450 анайывыстың барык деңнези ам коданнарда дешкилежип маңнажы берди. Өшкү олдаашкыны мессалыы-биле эгелээн.

— Удавас силерже баар чаңгыс кежиг дужар болгай. Мал чемнери-биле хандыртынганыңар кайы хирел?

— Мал чемнерин бүгү коданнарда четчир кылдыр сөөртүп алган бис. Бисти өске чүве дүвүредип тур. Далай тургустунганы-биле Чаа-Хөлче чадаг безин кештинмес апарган. Малчыннарывыс аъш-чемге бергедээр деп тур. Районуң автолавказы малчыннарга барык кургуг кээр-дир. Районуң баштаар чериниң даргазы Н. А. Черепановка сухари чагыырывыска, Кызылда безин чок чүве-дир деп харыылады. Күчүлүг хлеб заводу турда, ону канчап чөрле Шагаан-Арыгга кылып болбас чоор, кайгаар кижи-дир мен...

— Тамара Довадыровна, ам бо хүннерде силерниң мурнуңарда кандыг бергедээшкиннер барыл, силерге кандыг дуза херегил!

— «Эйлиг-Хем» совхозтуң келир үези Ортаа-Хем болгаш Күйлуг-Хемче орук-биле холбашкан деп санап турар бис. Тудуг ажылдарын шаптыкчылар сорулга бар. Контора, гараж, складтар, чуртталга бажыңнары, кажаалар дээш — чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, тудуг-ла, тудуг негеттинип турар. Ынчангаш оода чүгле баштайгы дарыыда биске бюджеттен акша-биле дузалаар болза деп күзелдиг мен. Баштайгы дузага даянгаш, өшкү ажыл-агыйын бедик орулгалыг адыр кылып алыр арга-даа, күш-даа, күзел-даа бисте бар.

СЭКП КЫЗЫЛ ХООРКОМУНДА

Партия Кызыл хооркомунуң ээлчеглиг бюрозунга бот-орулга-чарылганы болгаш коллективтиг керээни «Тыва тудуг» трестиң тудуг организацияларынга нептередир талазы-биле ында парткомнуң организакчы база политиктиг ажылының отчёдун дыңнаан.

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң, партия ТК-ның ооң соонда болган Пленумнарының негелделерин ёзугаар трестиң тудуг организацияларынга коллективтиг керээни нептередиринче база хөгжүдеринче партия эге организацияларының ажыл-чорудулгазын партком угландырып келгенин бюрога демдеглээн.

1987 чылдың ноябрь 1-ден «Тыва тудуг» трестиң коллективтиг керээже шилчээни чамдык эки түңнелдерни берген. Тудуг-монтаж ажылдарының хемчээли 1986 чылдан 34 хуу улгаткан. 251 муң рубльдиң орулгазын алыр планныг турганш, 1,5 миллион орулгалыг болган. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 30 хуу, айда алыр ортумак шалыы 11,1 хуу Седээн. Тудуг ажылының бот-үнези 8 хуу кудулаан. Чурталга тудуун планда көрдүнгенинден 10 муң дөрбелчин метр хөйнү ажыглалга киирген. Күш-ажылдың болгаш бүдүрүлгениң сагылга-чуруму быжыккан. 1986 чылга деңнээрге, ажыл шагының чидирии 2,5 катап эвээжээн, прогулдаар чорук 3 катап кызырылган.

Тудуг организациязы бүрүзүнүң бүдүрүлге-ажыл-агый чорудулгазының түңнелдерин анализтеп көөр ажылчын бөлүктү тресте тургускан. Дотация алырын доктаамал эвээжедир болгаш долу бот-орулга-чарылганың байдалында орулганы өстүрер сорулга-биле 1988 —1990 чылдарда трестиң орулгалыын бедидер талазы-биле организас-техниктиг хемчеглерниң планын ажылдап кылган. Чек системазын нептередириниң белеткел ажылдары дооступ турар.

Ооң-биле чергелештир парткомнуң организакчы ажыл-чорудулгазы хүннүң негелдезин долузу-биле хандырбайн турарын бюрога айыткан. Бот-орулга-чарылганы болгаш коллективтиг керээни нептередир, хөгжүдер дээш туруштуг, чайгылыш чок, тодаргай сорулгалыг ажылды негелдеге чедир чорутпайн турар. Трестиң тудуг коллективтеринде экономиканың хууда саны нептеретпээн.

Трестиң удуртулгазы болгаш партия организациязы тудугнуң планнаашкынының, акшаландырыышкынының, организастаарының практиказында мурнунда таваржып турган бергелерни ажып эртип шыдаваан. Партком, трестиң тудуг эргелелдеринде партия эге организациялары күш-ажылчы коллективтерниң чөвүлелдериниң ажылынга кезек салдар чедирбээн, экономиктиг өөредилгениң кайы хире чорупп турарын кошкак хынап келген. Ажылчыннарның, инженер-техниктиг ажылдакчыларының өөредилгезин доктаамал, системалыг чорутпайн турар. Ону бригадаларда, участоктарга кудуу деңнелде эрттирип турар, кичээлдерниң үстү бээри ховар эвес.

СЭКП хооркомунуң бюрозу трестиң парткому болгаш удуртулгазы арагалаашкынга удур демиселди кошкак чорудуп турарын демдеглээн. Чамдык удуртукчу-коммунистерниң арага-дарыже хандыкшыыр чоруктары илерээн, ынчалза-даа аңаа үнелелди бээринге партком принцип чогум, эмин эртир чымчак чорууну көргүскени шын эвес.

Трестиң чамдык тудуг организацияларында партия ажылының деңнели амгы үениң негелдезинге четпезин айыткан. Коллективтиг керээни нептередип хөгжүдеринче, тудуг бүдүрүлгезиниң ажыктыын бедидеринче угланган ажыл-чорудулгазы четпес. «Кызыл үлетпүр тудуг» эргелели керээлиг ажылдарның планныг онаалдаларын 81,6 хуу, № 81 тудуг эргелели чүгле 49,4 хуу күүсеткен. Партком тудуг практиказынга коллективтиг керээни нептередир ажылды амдызында четпес организастааны, олче партия, профэвилел, комсомол организацияларының болгаш тудуг эргелелдериниң ажыл-агый чөвүлелдериниң күжениишкиниң мөөңнеээзинин бюрога демдеглээн.

Тудуг эргелелдериниң партия эге организацияларының ажылында четпестерни чайладырын, коллективтиг керээни нептередир талазы-биле организакчы болгаш политиктиг ажылды экижидерин парткомга хооркомнуң бюрозу даскан. Трестиң коллективтерин долу бот-орулга-чарылгаже, бот-акшаланыышкынче, тудугну эргелеп башкарарын демократтыг үндезинге хөгжүдеринче, ону деткииринче, күш-ажылчы коллективтерниң чөвүлелиниң ролюн бедидеринче болгаш өске-даа социалистиг бот-башкарылганың хевирлерин ажылдап кылыырынче, экономиктиг болгаш социал хөгжүлдениң планныг онаалдаларын күүседиринче кичээнгейни салырын чугулага көрген.

Трестиң партком секретары Т. А. Воронцовага, кол инженери П. М. Медведевке политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгени организастап турарында четпестерни эдерин, экономиктиг өөредилгениң кабинедин дериирин партия хооркомунуң бюрозу даскан.

ПОЛИТИКТИГ БОЛГАШ ЭКОНОМИКТИГ ӨӨРЕДИЛГЕНИҢ ДЭЭШТИИ — ОРГАНИЗАСТЫЫНДА БАЗА ТҮҢНЕЛДИИНДЕ

Политиктиг болгаш экономиктиг өөредилге, районнуң чамдык ажыл-агыйларынга бодаарга. «Алдан-Маадыр» совхозта эки чоруп турар. Малчыннар ортузунда экономиктиг өөредилгени бо чылын чаазы-биле организастаан.

Моон адаанда материалдарда чугаа ол дугайында чоруп турар.

ТУСКАЙ ГРАФИК ЁЗУГААР

Политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгелерниң системазында эде тургустунуушкун канчаар чоруп турарыл! Эртип турар өөредилге чылында бо угланышкын-биле кандыг тодаргай ажылдар кылдынып турарыл! Пропагандист кадрларның ажылында чаа чүү барыл! Совхозтуң партком секретары Д.-Б. Х. Ондар-биле беседалажып ора, бо айтырыгларны сонуурган салгылаан мен.

Өөредилгениң кайы-даа хевирин бо өөредилге чылында мурнунда турганындан ескертип, СЭКП ТК-ның «Ажылчы чоннуң политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгелериниң системазынга эде тургустунуушкунну кол угланышкыннары» деп доктаалынга дүүштүр эде тургускан. Мурнунда чылдарда экономиктиг өөредилгени малчыннар хуралы чыгаш, аңаа хүн айтырыынга үндезилеп эрттирип турган болза ам байдал өске. Малчын бүрүзү өг-бүле кержээзин ёзугаар ажылдап турар болганда, кандыг-даа өске хемчеглер-биле капсырлаштырбайн, өөредилгени тускай график ёзугаар эрттирип турар. Коммунистиг күш-ажыл школаларын политиктиг билиглерниң школалары кылдыр эде организастаан.

Политиктиг школалар (комсомол өөредилгези-биле катай) он алды, а экономиктиг өөредилге школалары он. Экономиктиг өөредилге школаларында дээди эртемниг пропагандистер дөрт. Ында ажылдап турар пропагандистерниң бежи коммунистер. Кичээл эрттирер хүннерни мурнуку чылдардан көвүдедип, айда ийи удаа эрттирип турар апарган. Мурнунда өөредилгени айда чаңгыс катап эрттирип турганындан, түңнел кичээлге чедир доктааткан программаны доозуп четтикпейн баар таварылгалар тургулаан.

Өг-бүле кержээзиниң бүгү негелделерин, дүрүмнерин, саавашыннарын малчын бүрүзүнге өөредири-биле пропагандистерге немей специалистерни быжыглаан. Ынчаан кээрде малчын бир өг-бүлеге-ле ийи кижи — пропагандист биле специалист онаажыр. Малчын биле совхозтуң экономистериниң аразынга харылзаазы азы артык семээшкиннер турбас болур кылдыр малчын бүрүзүн өөредип алыр сорулганы салган.

Бо-ла темага пропагандистер семинарын совхозка бир удаа эрттирген. Район, республика масштабтыг семинарлардан чаңгыс-даа пропагандист чыда калбазын дээш пропагандистер өөредилгезин шыңгыыраткан.

Пропагандист кадрларны школаларга хуваарынга демократиязы барымдаалааны чептүг. Мурнунда пропагандистиң «ол мергежилин-даа барымдаалавайн, парткомга томуйлааш, ол школаның пропагандизи сен деп каар. А бо өөредилге чылында дыңнакчыларның үнүн дыңнап, пропагандистерни таарыштыр хуваараан. Чижээлээрге, тудугда болза, пропагандист — прораб, салбырда школа болза — салбыр эргелекчизи.

Өөредилгеге көргүзүг материалдарын, техниктиг херекселдерни ажыглаары эргежок чугула. Дыңнакчы караа-биле көрүп оргаш хөйну билип алыр болганда, карталар, диаграммалар, таблицалар, деңнелгелер пропагандист бүрүзүнге турар, оларны темага хамаарыштыр пропагандист боду чуруп, шыйып алыр турда-ла, чамдык пропагандистер боттары чогаадыкчы, тывынгыр ажылдавайн, белен чүве манаар хөөннүг болуп турары эде тургустунуушкунга таарышпас. Телевизор, магнитофон, диафильм дээн ышкаш техниктиг херекселдерни экономиктиг өөредилге кабинединге дерип тургузарын, үрелгеннерин септедип турарын партком секретары чугуйдалап демдеглеп турар. Бир эвес чугаа көскү агитация азы идеология ажылының өске бир участогунуң дугайында болган болза херек аңгы, а партия, экономиктиг өөредилге системазынга бо айтырыг нарын. Техниктиг херекселдерни пропагандист бүрүзүнүң хостуг ажыглап билиринге билиг, чаңчыгышкын чугула.

Өөредилгелерге хамаарыштыр республика солуннарынга парлаттынган материалдарны чыып, тускай папкаге шыгжап, оларны сайгарып чугаалажып, оон ажыктыг дээн чүүлдерни пропагандистерге сүмелеп турарын Данзы-Белек Хавыкпанович көргүзүп, чугаалап олурду. Ол база эптиг арга. Ынчалза-даа дуржулгалыг пропагандистерге ажык кичээлдер чарлааш, аңаа ылаңгыя аныяк, дуржулгазы эвээш пропагандистерни олуруштуруп, кичээлдиң эрткенин кады сайгарып, оон чогуур түңнелди деммиг үндүрүп турар болза, ол ажыктыг дуржулга солчулгазы болур ийик.

Ажык кичээлдерни чүгле совхоз иштинге эвес, районнуң өске суурларынга, дугуржуп алгаш, эрттирип болгай. Ындыг кичээлдерге чүгле дуржулга солчур эвес, шиитпирлеттинмейн турар айтырыгларга деммиг харыызы тып ап болгай.

Өөредилгениң чорудуунга чаа, ажыктыг чүүлдер турзун дээш чааскаан эвес, шупту деммиг ажылдаар болза, эде тургустунуушкун угланышкыны-биле тодаргай ажылдар ынчан көстүр.

Валентина САТ,
(«Шыныың» корр.).

АЙ САНЫНДА-ЛА

1987—1988 өөредилге чылында «Алдан-Маадыр» совхозтуң төвүнүң партия эге организациязындан он дөрт коммунист политиктиг, артканнары экономиктиг өөредилгеде өөренип турар. Коммунистерден пропагандист кадрлар база хөй. Политиктиг өөредилгениң кичээлдериниң эртип турарының шынарының талазы-биле бо чылын бир удаа эге организация хуралынга чугаалашкан.

Политиктиг өөредилгени башкылар Экер-оол Намдакович Ондар, Хаван-оол Лопсанович Монгуш олар бедик деңнелге эрттирип, дыңнакчыларынга билдингир тайылбырны берип турарлар. Кичээл эрттирерин-ге көргүзүг материалдарының чедишпес, харын-даа шуут чок болуп турары дыка шаптыктыг. Таблицаларны диаграммаларны чуруп ап болурунуң аргазы пропагандистерде бар, а диапозитивтер, диафильмнер чижектиг техниктиг херекселдер бисте чок.

Совхозтуң бүгү специалистериниң экономиктиг өөредилгезин совхоз директору Х. А. Монгуш ай санында эрттирип турар. Кызыл-булуңнар бүрүзүнде самбыралар бар. Аңаа херек кырынга санап тургаш, өөредилгени эрттирип турары чедимчелиг. Февраль 25-те Самбажык аттыг Культура бажыңынга районнуң мал, чер, тудуг ажылынга хамааржыр тускай эртемниглериниң семинары болуп эрткен. Аңаа совхоз директору Х. А. Монгуш, РАҮК-тен келген экономистер өг-бүле кержээзинге тускай кичээлди малчыннарның киржилгези-биле эрттирген. Ол кичээл кымга-даа ажыктыг болган. Кичээлге өг-бүле кержээзи-биле ажылдап турар хоочун малчын Дайызэ Дамдыновна Ондарның чек системазынга хамаарыштыр киирген саналын семинарның киржикчилери үнелээн.

Механизаторларның, суггатчыларның чер ажылынга интенсивтиг технологияны чеп ажыглаарының талазы-биле өөредилгени кол агроном Бегзи Дулей-оолович Монгуш, гидротехник Чүчүн Көрдемович Ооржак олар неделяның суббота санында эрттирип турар.

Ниитизи-биле өөредилгелерниң кандыг-даа хевири бо хүннерде үзүктелишкин чок, организастыг байдалда.

Кириллов МОНГУШ.
Совхоз төвүнде партия эге организациязының секретары.

БИСТЕ МЫНДЫГ, СИЛЕРНИИНДЕ КАНДЫГЫЛ?

Ясли-садта кижизидикчи башкылар, няньлар, ажылчыннар — шупту он тос кижи политиктиг школаның дыңнакчылары бис. Школавысты башкы Клара Ооржак бо чылын удуртуп эгелээн. Мергежилин башкы кижи болганда, оон-биле ниити дылды дораан-на тып алган бис. Айда ийи удаа кичээлдер болуп эртер. Кижизидикчилер болганывыста биске политиктиг билиг эргежок чугула.

Бичии уруглар сонуурган, оларның айтырбас чүвези чок, билип алыксаар чүүлдери хөй. Чамдыкта кижиниң дораан харыылаптарынга берге айтырыгны безин сала бээрлер. Пропагандизивис хөй чылда ажылдап келген хоочун башкы болганда, кичээл эртер хүн манап турбайн, сонуургаан айтырыгларывысты школага чеде бергеш, Клара Алдын-ооловнадан айтырып алыр бис. Чайлыг-ла болза, пропагандизивис дыңнакчылары-биле беседалажып чугаалажыр. Ынчангаш аңаа дузалажыр, ону дыңнаар, оон деткимчезин ап турар бис.

Ясли-садта тозан алды уругну дөрт бөлүкте назы-хар аайы-биле үскен. Ол бөлүктерге перспективтиг планны чогаадып тургускаш, оон неделяның хүн планын ушта бижип ап, кичээлдерни ол ёзугаар эрттирип турар бис. Кижизидикчи бүрүзү чыл дургузунда ажыглаар хууда планныг. Өөредилге-кижизидилге ажылдарын төрелдер комитеди-биле демнежип чорудуп, ада-ие хуралдарын бөлүк бүрүзүнге ай санында чыылдырып келдивис. Чаштарны чараш ажыл-чаңга чаңчыктырарынга аңзы-бүрү темалыг кичээлдерни, шимченгир оюннарны баш бурунгаар белеткеп ап турар бис.

Бистиң ясли-сад коллективи найыралдыг. Найырал турда кандыг-даа ажыл-иш бүдүңгүр, чогуңгур. Ажылывыстың районга-даа мактап келгени таварылга эвес. Эрткен чылдың декабрьда Бора-Тайга, Ак-Даш суурларда ясли-садтарның кижизидикчилериниң каттышкан семинарын биске эрттиргени коллективтиң ажыл-херээнге дузалыг болган деп бодап чоруур мен. Орус дылга, математикага, дыл сайзырадырынга ажык кичээлдерни ол хүн бөлүк бүрүзүнге эрттирген. Мээң бөлүгүмге ажык кичээл «Сюжеттиг оюннар» деп темага болган. Темалыг ажык кичээлдер эрттирер апарган таварылгада политшколага өөренген чамдык темалар кижизидикчилерге дыка дузалыг. Ажык кичээлдерниң түңнелин үндүрүп, семинарның киржикчилери бистерге ажыктыг сүмелерни берген, боттары база бистиң дуржулгавыстан сонуурган чүүлдерин демдеглеп алганнар.

Совхоз иштинге чарлаан субботниктерден, воскресниктерден, шефтерден чыда калбас чаңчылдыг бис. Чылдың-на кырлыгдага, малга чем белеткелинге киржип, онаан үлүгну күүседип келдивис. Ол ышкаш албан черлериниң, организацияларның аразынга чарлаан уран чүүл көрүлдезинге бистиң коллектив идепкейлиг киржип турар. Эрткен юбилейлиг чылда организастаан көрүлдеге ийиги черни ээледивис. Концерттиг үнүүшкүннерже күзелдиивис-биле чоруп тур бис. Чоок-кавы суурларже удаа-дараа үнүүшкүннерни кылгылаан бис. Самбажык аттыг Культура бажыңынга «Чаштар — келир үевис» деп кежээни база эрттирдивис. Байырлалдар хүннеринде шашки маргылдааны организастап, дыштанылга кежээлерни эрттирериниң чаңчыл болган. Бөлүктер аразында чарлаан социалистиг чарышты база ынчан түңнеп, дээрелерни шаңнап, мактап турар.

Онаашкан ажылывыска харыысалгавыс кошкатпайн, бар аргаларны ажыглап турзувусса-даа, чамдык четпестер ам-даа бар: ол-бо черлерже экскурсиялаар, чайгы үеде каттаар, дыштанылга бажыңнарынче азы курорттарже эмнедип, дыштанып чоруурy дээн чижектиг айтырыгларже совхозтуң дирекциязы, профкому кошкак кичээнгей салып турар. Ол хамаанчок чайын садик септелгезиниң үезинде өңнүг будуктар тып алыры шиитпирлеттинмейн турар. Оймаарактар эрги. Кызылче чорушкан улустан бир удаа саттырдывыс, дөмей-ле оймаарак эвээш. Оон-даа өске четпестер бар. Садик «Алдан-Маадыр» совхозка хамааржып турар болганда, акша-төгериг болгаш уругларның чүве бижиир саазын, карандажынга чедир совхоз хандырар ужурлуг. Ол бүгүнү чеже чугаалаар, ам-даа хандырбаан.

Ажылдаарынга таарымчалыг байдалды тургузуп бээр болза, бистиң коллектив моон-даа артык идепкейлиг ажылдап шыдаар. Биске деткимче, дуза херек.

Бора ОНДАР.
Политшколаның дыңнакчызы, кижизидикчи.

ДЫҢНАКЧЫЛАР ИДЕПКЕЙЛИГ БОЛГАН ТУДУМ...

Совхозтуң ясли-садында тургустунган политшколаны бо чылын удуртуп эгеледим. «Чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедириниң программазы» деп курсту он чеди кижи дыңнап турар. Сөөлгү ийи кичээлге СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунуң материалдарын өөрендивис.

Политиктиг өөредилгениң чедимишкини, чүнүң-даа мурнунда, пропагандистиң бодунуң чедимишкининден хамааржыр. Бөгүнгү дыңнакчылар — эртем-билиглиг, культурлуг кижилер. олар солуннарны, журналдарны номчуп, радио, телевизор дамчыштыр политиктиг болуушкуннарны доктаамал хайгаарап турарлар.

Политиктиг өөредилгеде эде тургустунуушкунуң оруктарының эң кол у — кижилер-биле тус-тузунда ажылды күштелдирери болганда, идеология кадрларынга психология талазы-биле эде тургустунуушкун эргежок чугула. Эрегтей, ажык чок, хөй чугаалыг херээ чок. Тодаргайлаарга, кичээл үезинде теманы номчукчуларга номчудуп каваш, пропагандист аңаа олурар таварылгалар тургулаар. Ол оюнте таарышпас. Лекцияга пропагандист диалог элементилерин ажыглаза оон дээре деп билип, ындыг арганы колдады ажыглап турар мен.

Кичээлдерге колдуунда совхозтуң библиотеказынга барып белеткенип турар-дыр мен. Библиотекарь комсомолчу Л. Д. Монгуштуң «Пропагандистерге дуза» деп делгелгени үе-үелеп чаартып турары темага хамаарышкан айтырыгларга харыы шилип алырда эптиг.

Совхозтуң партком секретары Даңзы-Белек Ондар дуржулгазы эвээш пропагандистерге доктаамал дузаны чедирип, оларның сонуургалынга, дилеглеринге дыңнангыр болуп, деткимче-дузаны көргүзүп турар.

Дыңнакчылар-биле ажык чугаа оларның чогаадыкчы угаап бодаашкынын оттурар болганда, оларның-биле ажык беседалажып, чүгле онаашкан ажылынга харысалгазын эвес, амыдырал байдалын чоок билип алыры черле ажыктыг.

Амгы үениң пропагандизи — политиктиг билии шыырак, методиктиг мергежилдиг кижилер-дир. Ынчангаш дуржулгалыг эштерден, оларның кичээлдеринге олуржуп тургаш, арга-сүме ап, дуржулгамны байыдар сорулгалыг мен.

Дыңнакчыларым идепкейлиг улус, хөй-ниитичи, деми чаңгыс. Ындыглар-биле ажылдаарга чиик. Ясли-сад эргелекчизи Майя Сарыглар, няня Зинаида Монгуш, кижизидикчилер Бора Ондар, Людмила Ондар болгаш оон-даа өскелер кичээлдерге белеткелдиг кээп турар. Олар онаашкан ажылы дээш кезээде сагыш аарып чоруур, уруглар кижизидилгезинге бүрүн бердингеннер. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, дыңнакчыларның идепкейин пропагандист көдүрер, оларның чедимишкинин, өөрүшкүзүн, хомудалын деңге үлежир болза, ынчан ажыл-херек чогуп бүдер деп чүвени билип чоруур мен.

Клара ООРЖАК.
Пропагандист, Алдан-Маадыр ортумак школазының башкызы.

Өг-бүле кержээзи

БОТТАН-НА ХАМААРЖЫР

Бора-Тайга салбырының Чечектиг бригадазында хойжу Сакен-оол Серенович Ондарның бажыңынга оон ажылыжынга хамаарышкан документилер-биле таныжып олура көөрүмге, бир кыдырааште «Малчыннарның чурттап олурары арыг-силиг, мал-маганы хүр турар» деп демдеглеледин адаанда И. Делгер деп ат бар болду. Бригадада партия бөлүүнүң организакчызы ол аалга келгеш, хамык байдалы-биле таныжып көргеш арттырып каан бижии ол. Ирина Делгер. Ортумак школаны доосхаш, хойжу ада-иезинге дузалажып, малчынның берге болгаш харыысалгалыг ажылын шилип алгаш, аңаа сеткил-чүрээн берип келгеш, шалыпчыларның одуруунда, чоннуң чоон оруунда дидими-биле базып олурар коммунистерниң бирээзи бо. Ооң ады районда сураглыг. Мен бодум хуумда ону, Ирина Ооржаковнаны, ол Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң дөрткү чыыжының депутады турганындан бээр таныыр мен. Өскээр чугаалаарга, Ирина Делгер чеди-сес чылдың мурнунда бодунуң чаңгыс чер-чурттуглары республиканың күрүне эрге-чагыргазының дээди органынга төлээлеп турган.

Чамдыктар болза, бирде, шалыпчы болуп ады-сураа диңмиреп-диңмиреп, оон кезек болганда ат-сывы дыңналбастай бээр. А Ирина Ооржакованың ады мурнакчыларның аразынга доктаамал болуп келди. Мөзүлүүнүң демдээ ол.

Ирина биле Сарыглар Делгерлерниң кыштаа чурумалдыг Ак хемниң иштинде Чаглак-Даш деп черде турар чорду. Мал-маганга-даа магалыг-ла оран ол деп көрдүм. Ийи талазында бедик эвес дагларлыг, хар база чуга. Одарлар делгем. Кыштаг дагдан баткан кара сугнуң эриинде турар. Чугажаң дош чарында суг агып бадып чыдар. Бажыңнаар-ла шөйлүп үне берген хемчигештиң ийи талазында даглар одарларны, кыштагны хат-шуургандан камгалап, ыжыктап турар ышкаш сагындырар. Чылыы ааҗок. Аалга кээривиске, Ирина Ооржакова хой кажаазындан үнүп келди. Кышкы кажааның мурнуу талазында серилиг чадагай кажаада кара баштыг ак хураганнар дөтпежий бергилээн, часкы хүнге дөгеленип, чаагай сигенни чидиг дииштери-биле дайырадыр чип, ажыл-ишчи ээзинге эргеленген дег, таваар кылаштажып каап турлар. Кажаада база бир херээжен кижи бар. Иринаның авазы, 62 харлыг дагдыныкчы ол.

Аалга келген кижи хамыктың мурнунда экилежип, мендилешкеш, оон мал-маганын айтырар, тыва улустуң шагтөөгүден бээр чаагай чаңчылы ындыг.

— Эки-ле тур бис—деп, Ирина Делгер бистиң айтырывыска харыылады. Ында утка-ла бар. Оон артык чүү дээр деп ынчаш. Малчынның кандыызы аал-кодан ындан-на илдең болгай. Бир солун чүве— бригаданың өске хойжулары дег, Ирина Ооржаковна биле Сарыглар Айдыновна Делгерлер өг-бүле кержээзинче киргени. Болар мурнунда-ла черле кымга-даа хоомай диртип чемелетпээн, эрес-кежээ малчыннар. Ону-мону кылып алыр деп, оларны кым-даа ыдалавас.

— Өг-бүле кержээзи-биле ажылдаарга кандыг-дыр, Ирина Ооржаковна?— деп айтырдывыс.

— Эки-ле-дир. Кижиниң бодундан-на хамааржыр-дыр. Хамык чүвени санап, бижип каан. Чарыгдалды эвээжедир, хөй орулга алыр дээш-ле ажылдап турар-дыр бис— диди.— Ол-ла-дыр харын, чаа арганың утказы-даа ол-дур-ла.

— Кержээ чокта-ла мурнундан бээр черле эки ажылдап келген болгай силер—деп чугааны уламчыладым.

— Шын харын. Бригаданың тергиин малчыннары улус — деп, шалыпчыларынга чоргаарланырын илередип, бригадир, ам Бора-Тайга салбырының эргелекчизи апарган Мачак-оол Доскаарович Хертек чугаага ушкажы каапты.

Чечектиг бригадазы эрткен чылдың түңнели-биле республикада бир дугаар черде болуп, ат-сураа калбарган коллектив болгай. Чүгле чаңгыс чыл эвес, харын-даа районунга үргүлчү-ле бирги, ийиги, үшкү черден дүшпестээн. Ол чаагай ажылда Ирина Делгерниң удурткан коммунистерниң үлүү улуг. Ында партия кежигүннери беш кижи, ажылдың шиитпирлээрде эптиг болзун дээш суурда чурттап турар бригадирни база малчыннарда партбөлүктүң учётунда киирип алган. Шын харын. Ооң шалың төлевири коллективтиң ниити көргүзүглеринден шуут дөрт хамааржыр ужурлуг болганда, ынчаары черле чөптүг.

Бир-тээ, коммунистер дугайында чугаа эгелээнде, партбөлүктүң организакчызындан СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязын канчаар уткуур деп турарын сонуургадым.

Кылып турар ажыл барда, харыы саадаар эвес:

— Кыштаглаашкынны чедишкиниг доозар, ол үеге чедир чартык чылдың бүгү-ле планныг даалгаларын күүседир дээн бис—деп И. Делгер харыылады. Ол талазы-биле февральдың 2-де партбөлүктүң хуралынга чугаалашкан улус болду. А коммунист боду чүс хойга онаачтыр пландан ажыр ийи-ийи хураганны артыкка алыр сорулгалыг. Бичии-даа болза, коллективтиң коммунистериниң баштыңы болганда, черле өскелерге үлегер кылдыр ажылдаар. Чок, ынча дээрге база таарышпас боор. И. О. Делгерниң сеткили ындыг эвес, ол кажан-кезээде үлегерлиг ажылдаар, ындыг сеткил ооң чүрээнде ынчаар сиңниккен.

Өг-бүле кержээзиниң хамык-ла документилери Делгерлерниң бажыңында база-ла ааҗок эмме-секселлиг. Ногаан даштыг, кылагар папкада кержээниң бодун, бот-орулга-чарылганың хамык-ла даалгаларын база бир эки чүүл— совхозтуң хойжуларының, сакманчыларының, бригадаларының 1988 чылда негелделерин бирден-бирээ чокка парлааш берип каан. Чек дептери-даа бар. Чүнү алган сен, кымга берген сен, шуптузун ында бижип олурар. Мурнунда ындыг чүве турҗук бе, чок. Ам пресстээн сигенни безин санап алгаш, ону хүлээп алганым шын дээш ат салыр, документизин берип каар, оон бухгалтерияга барып шуушту-рер.

Ирина биле Сарыглар Делгерлер совхозтуң дирекциязы-биле чарган кержээ ёзугаар бо чылын 16014 рубль түңнүг продукцияны дужаар. Ону экономистерним-биле «ниити продукция» дээр. А ажыл төлевири оон хамааржыр. Ында — ниити орулгада, дуктуң өртек-үнези, чаш хураганнарны семиртпкеш дужаанганының өртээ, өскээр чугаалаарга, немелде деңзиниң өртээ кирип турар. Ол түң хөй-ле болза, алыр шалының база хөй.

Бо малчыннарда 335 хой бар, оларындан 285 хураганы алыр, оларны 150 хонук дургузунда азыраш, оон совхозунга дужаар, бирээзиниң-не деңзизин 22 килограмм чедирер. Ынчап кээрге, ниитизи-биле 6270 килограмм немелде деңзилиг хураганнарны хүлээдир. Хойжуларның кажаада дешкилешкен хураганнарын көөрге, оларны аңгылаагыже чедир 22 килограммга черле турбас хире. Оон аңгыда хоюнуң кол нуруузу алды дугаар төрүп турар болза-даа хураганнар онча-менди. Кодаңда хою арай холушкак, назым талазы-биле аңгы-аңгы. Эң ылаңгыя кержээ-биле ажылдап турар өг-бүлеге таарымча чок. Ооң уламындан 100 хойга онаачтыр төл алыры база арай куду хевирлиг. Ол бригадага чорааш, бистиң бир эскерген чүүлүвүс болза, бир өг-бүледе быжыглаан хой эвээш. Негелде ёзугаар алырга, бир өг-бүле ийи кадарчыга 230-230 — каттышкаш—460 төрүүр хой турар ужурлуг. Бо сан-чурагайны чоорту ескертип алыр-ла боорлар. Барыын талакы районнарда ындыг, а төп районнарга оон-даа хөй болур ужурлуг.

Кержээ ёзугаар бо өг-бүлениң чылда дөрт чарыгдалдары 8741 рубль, ооң иштинде шалың фондузу 4884 рубль. А продукцияны кержээде көрдүнгенинден ажыр алган болза, ону төлээриниң чуруму мындыг: чижээ, чээрби хураганны артыкка алган болза, оларның ниити өртээниң 40 хуузун, немелде деңзини 100 килограмм көвүдеткен болза, ооң 20, а дуктуң база 40 хуузун төлеп бээр. Мынчап кээрге, малчыннарның алыр шалыңы ажылдаанындан шуут-ла дөрт хамааржыр. Ооң кырынга дөрт чарыгдалдарны — мал чемин, эм-домнуң өртээ, машина-техника хөлезинин, суг өртээ — бо-ла чүүлдерни камнаарга, ооң чогуур хуузу база немежир.

Кержээ-биле, ажылдаар хойжунуң камнап ап болгу дег чүүлдери хамыктың мурнунда суг, техника хөлезини, одаар чүүл. Ирина биле Сарыглар Делгерлер чоок-кавы өөрү дег, күскээр база часкаар көржениш одаар. Бир камналга ол. Ийиде, малдың чемин төтчеглевес, үште, отчёт-учётту шын тургузар.

Өг-бүле кержээзи кижиниң хууда эрге-ажыы-биле совхозунуу-күрүнениң шуут-ла ыяк дугжүп турарын бо малчыннар билип турар. База бир чүүл бар: бригаданың кежигүннери хууда малын боттарында тудуп турар. Ынчаарга совхозу-биле ол дээш дугуржулгалыг. Чижээ, Делгерлер бо чылын бир инекти, он шээр малды совхозка дужаар.

Өг-бүле кержээзиниң негелделериниң талазы-биле ол малчыннарда, черле ниити бригадада-даа чедир кылыр чүүлдер бар-дыр деп көрген мен. Чүге дизе, аалдарда өг-бүлениң херээжен ээлеринден аңгыда, дузалакчы кадарчылар база бар-дыр. Бир эвес ындыг болза, оларның кадарар үлүг-нормазы база немежир ужурлуг. Бодап көөрге, Агроүлетпүрүкүрүмнүң күш-ажылды нормалаар, ооң төлевирин харыылаар килдизи бо-ла чүүлдерни тодарадып көрзе эки дег.

Седен ХЕРТЕК.
(«Шыныың» корр.).

ЧУРУКТА: И. О. Делгер.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ИНЭЭМНИ КАНЧАП АЗЫРААЙН

Бистиң өг-бүлевис 10 кижи. Ачавыс Алдын-оол Байкараевич «Саян» совхозта механизатор. Бодум интернатта ажылдап тур мен. Амыдыралдың негелдези-биле хууда ийи инекти, ийи бызааны азырап, оларның ачы-дузазын көрүп, чурттап олур бис. Кедээде чурттап турар улус мал-маган азыравазы дээрге чүү дээр боор, човаанчыг херек ышкажыл. Чүгле бистиң өг-бүлевис эвес, харын өскелерни-даа көөрге, мал-маган азыраары дыка берге боор-дур.

Инектеривисти азыраары-биле чайын сигенни кезип алыр-дыр бис, немелде кылдыр совхозтан саванны садып ап тур бис. Ынчаарга ону сөөртүп алырының бергезин чүү дээр силер! Сөөлүнде саваң садып алгаш, тракторлар харыылап турар бригадир Василий Григорьевич Новосёловка баарымга тоовас:

— Чүге мени кээп турар кижи сен. Школада ажылдап турар кижи директоруңга бар —диди.

А школавыста трактор бар эвес. канчаарыл? Улустуң хууда ажыл-агыйынга дузалаар деп чазактың доктаал-шиитпирлери бар-дыр. Ол кыреде чамдык удуртур эштер чоннуң дилээнге мындыг болурга, эде тургустунуушкун ол бе, ынчаш! Машина-техниканың хөлезинин совхозтуң кассазынга төлеп бээр-ле дээр болгай. Бир эвес чок чүвени дилеп турган болзумза база өске херек. Школада совхозтуң уруг-дарыы өөренип турар, ынчангаш бистер — башкылар, ажылчыннар-даа совхозтуу-дур бис. Бисти чүге өскелээрил?

Мария БИЧЕ-ООЛ.
Өөк суурнуң чурттакчызы.

УДУРТУКЧУЛАР ДЕТКИЗЕ

Бо чылдың март 30-да «Шын»га материалдан Сүт-Хөл суурда аныяктар механизатор мергежилин чежей-бээр чорувайн-на совхозунга өөренип эргени чедип ап турарын магададым. Мээң хамаарыштыр бодумнуң мындыг саналым бар. Кызылда № 1 профтех-училищениң салбырларын улуг-улуг суурларга, ооңда чадаарда район төптеринге кайы-бир совхозтуң баазазынга ажытса кандыгыл?

Бистиң «Хадын» совхозка 8 класс дооскан оолдарны Кызылче өөредип чорударга, олар үргүлчү чанаттаар, оон кедерезе өөредилгезин каап кааш кээрлер-дир. 1984 чылга чедир бистиң совхозтуң бодунга тускай курстарны ажыдып, чолаачылар, трактористерни өөредип турду. Оларның дыка хөйү мергежилдиг ажылчыннар болган ажылдап чурттап чорлар.

Трактористерни, чолаачыларны өөредиптер шыңзылгалыг специалист кижи безин бистиң совхозта чок-ла болгай. Инженер-техниктиг ажылдакчыларның чамдыызы чүгле практик кижилер-дир. Олар теория талазы-биле техниканы эки билбес. Чолаачыларны, механизаторларны районнар азы совхозтар боттарының баазазынга черле өөретсе эки боор деп бодаар мен.

Степан ДАҢГАА.
Бии-Хем району.

БЫЗАА АЖААКЧЫЗЫ — ЧЕМПИОН

Мал ажылынга Копуу Уйнукпановна Монгуш 33 чыл ажылдап келген. Ол үениң иштинде мыйыстыг бода малды ажаарының байлак арга-дуржулгазын шиңгээдип алган. Эрткен юбилейлиг чылда Копуу Уйнукпановна шалыпчы ёзу-биле ажылдаан. Азырап турганы бызаа бүрүзүнден ортумаа-биле хонукта 530 грамм немелде деңзини алган. Хүлээнип алган бызааларының баш саны 99 хуу камгалаан. Кызыл-Чыраа сүт-бараан фермазының бызаа ажаакчыларының аразында чемпион болган. Бызааларның ажаалда-тежээлдезин экижиткениниң түңнелинде бедик көргүзүгнү хоочун бызаа ажаакчызы чедип алган.

ЧУРУКТА: Карл Маркс аттыг совхозтуң бызаа ажаакчызы Копуу Монгуш.

Виктор ХОВАЛЫГНЫҢ фотозу.

Айтырыңар, харыылап берээли

АҢГЫ-АҢГЫ-ДАА БОЛЗА...

«Шынның» номчукчуларының салган айтырыгларынга Агроүлетпүржүрномнуң улуг юристконсультантызы Александр ООРЖАК даразында харыыны берген.

Айтырыг: «Хемчик» совхозтуң улуг зоотехнигинде ажылдап тур мен. 1987 чылдың ноябрьда Красноярскиниң кедээ ажыл-агыйы институдунче билиг бедидери-биле беш ай өөренири-биле РАУК чоруткан. Бо үе иштинде стипендияны совхоз боду төлээр деп шиитпир бар болгай. Ындыг турбуже, улуг бухгалтер Татьяна Думен-Байыр «Ол акшаны төлевес мен. Институт боду төлээр» деп ойталаан. Бухгалтерниң мынча дигени шын бе?

А. МОНГУШ.
Барыын-Хемчик район.

Харыы: Кажан кедээ ажыл-агыйы специалистери узун хуусаалыг билиг бедидер институттарга өөренип турган үезинде, ук специалистиң ап турган шалыңы хевээр артар ужурлуг. Ол ышкаш чаа чурум ёзугаар институт азы курстарга өөренип турар тускай эртемниглерниң стипендиязын ооң ажылдап турган чери, тодаргайлаарга совхоз төлээр.

Айтырыг: «Хендергей» совхозтуң столоваязының улуг поварында ажылдап турар мен. Чоокта бистиң таңныыл-кочегарывыстың штадын кызырган. Мооң уламындан поварлар боттарывыс таңныылдавышаан, одакчылап турар бис. Кышкы үеде одакчы кижиниң штадын кызырар чүве бе?

Бо чылын күүседир планывыс база улуг. 7000 рубль. Столоваада үш кижи бис. Улуг повар, ооң дузалакчызы. Аякчаа чуур кижи.

Кулча МОНГУШ.
Чөөн-Хемчик район.

Харыы: Повар кижини таңныылдың хүлээлгезин күүсеттирип турар болза, ол шын эвес-тир. Бир эвес таңныылдың штадын кызырган болза, өске объектиниң таңныылынга даастан турар ужурлуг. Бо айтырыгны совхозтуң профэвилел организациязының болгаш куш-ажылчы коллективтиң чөвүлелиниң мурнунга тургузар болза эки.

Айтырыг: Тээли суурда чурттап, ажылдап чоруур мен. Эки ажылдап келген дээш совхоз бажың-биле хандырган. Улуг оглум ийи чылда шииттирген. Ам удавас кээр. Оглумга үргүлчү барып ужуражып тур мен. Ол бодунуң частырыын дыка миннип чугаалаар. «Моон үнгеш, ог-баш тудуп алгаш, ажылдап чурттаар мен» дээр. Кенниис база мында ажылдап чоруур. Оглум чедип келирге, бодумнуң бажыңым бергеш, бичии бажың садып алыр мен. Бажыңымны оглумга берип болур мен бе?

Каң-оол ХЕРТЕК.
Бай-Тайга район.

Харыы: Силерниң оглуңар хоойлу ёзугаар коммунал бажыңга чурттаар эргезин чидирген кижи-дир. Чүге дээрге хамааты кижи чурттаалга бажыңынга 6 айдан өрү үеде чурттаваайн барган болза, ол бажыңга чурттаар эргезин чидириптер. Эң ылаңгыя шииттирип алгаш чоруй барган кижи. Мындыг таварылга боор болур. Бир эвес Силерниң оглуңар чанып келгеш, бажыңыңарга кирип бижиткеш, доктаамал ажылдай берген болза, ынчан ук бажыңга артып каап болур. Өске бажың садып алыры Силерниң хууда херээңер-дир. Орта кым-даа шаптыктаавас.

Айтырыг: Районнуң септелге-тудуг участогунга үр чылдарда эки ажылдап келдим. Бажың-биле база хандырган. Ол бажыңымны өске организацияның бажыңы-биле орнап болур мен бе? Орнап алыксап турар бажыңым райоңнуу. Ол бажыңның девискээри мал-маган, хаван-дагаа тударынга дыка таарымчалыг.

Эрес-оол ХОМУШКУ.
Бай-Тайга район.

Харыы: Силерниң чурттап орар бажыңыңар совхозтуу болганда, ону орнажырда ылап-ла совхозтуң чөпшээрели херек апаар. А орнажып алыр бажыңыңар райоңнуу болганда, аңаа база-ла ол чериниң чөпшээрели негеттинер.

Айтырыг: Силерге бир дугаар чагаа бижип ор мен. Солунуңарны үргүлчү номчуур мен. Ам даразында айтырыгны сайгарып бээрин диледим.

1986—87 чылдарда совхозтуң ажылчыннарының, албан-хаакчыларының хууда инектерин ийи сезон дургузунда кадарып келдим. Бо ажыл улуг харысалгалыг болган. 1986 чылда үш кижи кадардывыс. Эрткен чылын дөрт кижи туруувуста бирээзи чоруй барган. Бо ажылдап турган үелеривистиң шөлээ акшазын совхоз-даа, кедээ Совет күүскому-даа төлевес-тир. Мону сайгарып бериңерем.

Чимид-оол ООРЖАК.
Бии-Хемде Аржаан суурнуң чурттакчызы.

Харыы: Суурнуң малын чайгы үеде кадарган кижилер сезоннуг ажылдакчыларга хамааржыр. Бир эвес кыш, чай диве кадарар болза, ынчан кадарчы кижилер доктаамал ажылдакчылар апаар. Күш-ажылдың ниити чурумун ёзугаар сезоннуг ажылдарга ажылдаан кижилер ээлчеглиг шөлээге кирбес. Бир эвес Силерни совхозтуң доктаамал ажылдакчызы туруңарда, суурнуң малын кадарар кылдыр чоруткан болза, ынчан совхозтуң ажылчыны кылдыр ээлчеглиг шөлээни алыр ужурлуг силер.

Хандырылгаңар кандыгыл?

ТА ЧЕЖЕ ТӨЛЭЭН, ТА ЧЕЖЕ КЫЛДЫРТКАН

Бүгү ажыл-агый, бүдүрүлгелер болгаш өске-даа коллективтер чаа ёзу-биле ажылдап турар болгай. Ол бүгүнү хүннүң келир солун, сеткүүлдерден таныжып, радиодан дыңнап, телевизордан көрүп турар бис. Кайы-даа адырның ишчилери бүдүрүкчүлүг ажылдаар сорулганы салган.

Бистиң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң ажылдакчылары ажылының стиль, методтарын сөөлгү үеде элээн чаарткан. Ырак-узак малчыннардан тура, ачы-дуза чедириниң аңгы-аңгы хевирлерин ажыглап биле берген. Эргелелдиң чолаачызы Василий Чадамба Мерен, Бай-Даг, Нарын суурларже, малчыннарже график ёзугаар үргүлчү үнер.

Ынчалзажок чамдык черлерде ажылче хамылап кирбейн, биезги-ле шүшпең чорууну көргүзүп турар черлер бар. Ооң чижээнге Кызылдың телеательезиниң мастерлерин хамааржыштырыксадым. Мастерлер график ёзугаар Эрзинге бо-ла кээр. Олар телевизор, соодукчулар септеп турар. Ол кылдынган херекселдерниң шынары кандыгыл? Ооң чижээ кылдыр Эрзинде Эки турачылар кудумчузунда № 2 бажыңда Ш. М. Домааның 1982 чылдың майда септеткен өңнүг телевизорун көрүп болур. Ону № 134900 квитанция ёзугаар ээлери 17 рубль 70 көпеекти амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң кассазынга төлеп берген. Ол телевизор чыл хире ажылдааш, үрелген. Оон база катап септедири-биле эргелелге дужааган. Кызылдан мастерлер кылгаш, № 177307 квитанцияны бээрге, 28 рубль 18 көпеекти төлээн. Оон 1985 чылга чедир чүгээр ажылдап чоруй үрелген. База-ла биезги чаң-биле септегеже кирерге, № 037249 квитанция-биле 17 рубль 80 көпеекти кассага төлээн.

1987 чылда телевизор ажылдавастаан. Ам канчаар Ш. Домаа «Фотон 723» маркалыг телевизорун сөөртүп алгаш, июнь 26-да Кызылдың телевизор септээр черинге дужаап берген. Мастерлер телевизорну хүлээп алгаш, № 372552 квитанция бижип берген. Ам удавас болу бээр-ле ыйнаан дээш ол өөрүшкүлүг чанып келген. Оон бээр ийи ай эрткен. «Ун-8,5» деп артык кезек херек. Ол чок. Артык кезек келирге, удавас болу бээр» деп мастерлер харыылаан. Ажыл-агый кижизинге ырак черге үргүлчү аргыжары амыр эвес болгай. Бо чылдың январьда ам-на кылдынган боор дээш келирге, телевизор шыгжагда турбушаан. Оон айтырарга, «СКВ-1» деп кезек чок диген. Ам кажан септеп бээри билдинмес. Септеткени дээш ниитизи-биле 63 рубль 68 көпеекти төлээн. Мынчап кээрге, ажылдың шынары моон көстүп турар эвес пе? Азы план күүселдезинге чүгле сан-түң чугула болганы ол бе?

1987 чылдың алды айде Эрзиниң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелинге «Восток» деп шак септедири-биле дужааган мен. Ол шак олчаан чиде берген. Шагымны тывары-биле эргелелдиң начальниинге билдиришкин киреримге, кандыг-даа түңнел чок. Чоннуң өртектиг эт-севин хүлээп алгаш, мынчаар харысалга чок болурга таарышпас болгай. Черле ынчаш, ачы-дуза чедирер черниң ажылдакчыларының хамааржышкан участоктарынга бот-харысалгазын угаттырарынче негелдени шыңгырадыры чугула. Чүгле планда сан-түң-биле кызыгаарланмайн, ажылдың шынарын чедип алыры — кол сорулга. Кызылда телеательениң директору Н. Г. Каржова, эргелелдиң начальниги Т. Б. Дупбаа олар үстүнде айыткан четпестерге кандыг харыы бээр ирги?

Александр ТАВА.
Эрзин район.

ТААРЫШТЫР БҮДҮРЗЕ

Манчүрек, Баян-Кол — өшкү өстүреринге дыка таарыжыр. Алдыы, Үстүү Ишкиннер, Хемчиктиң ол-бо талазында деңгемнерде, Кызыл-Тайга бетинде чурттап орар малчын кодан 20 ажыг хире. Ол кавыда малчыннарның садыг хандырылгазын харылап орар мен. Чолаачы-садыгжылап ажылдаан үемден бээр, өреге кежигүннериниң чагыгларын күүседир дээш болдунар хемчеглерни ап келдим.

Бодум партия райкомунуң кежигүнү мен, хереглекчилер ниитилелинде партия эге организациязын секретарьлаптаа келдим. Маңаа малчыннарның садыг хандырылгазындан хереглел бараанnarын кандыызын чугулалап саналдап турарым айтыксадым.

Амгы үеде ажыл-ишти, өске өөрүм-биле бир демей, эде көөрүнче сагыш салып, малчыннарны аъш-чем болгаш үлетпүр бараанnarы-биле хандырар дээш болдунар хемчеглерни ап турар мен. Ынчалзажок малчыннар бродни идиктерге чагыг үргүлчү кирер. Эээш чүве келир. Оозу чедишпес. Кызылдың алгы заводунуң бүдүрген ындыг идиктериниң шынары негелдеге четпес. Бир малчын мынчаар хомудаан: «Силерден садып алган бродни идииимниң улдуңу дораан дежилген. Чогум уну дыка кылын. Ооң харын улдуңун кылыннадыр бүдүрер ужурлуг. Мырыңай дедир кылган-дыр. Хав-даштыг черлерге хой кадарып чоруур малчыннарга ындыг идиктер кончуг таарымча чок».

Малчынның хомудалынга катчыр мен. Шынап-ла, оларга кылын улдуңнуг идиктер таарыжыр. Моон соңгаар бродни идиктерниң улдуңнарын кылын хем-биле улдурар болза эки. Шепкен сапожкаларның шынары база чегей. Дугаарлары улуг, улдуңнары дораан хоорлу бээр. Ол шепкен идиктер сакманчыларга, малчыннарга чугула. Черле ынчаш, малчыннарга бродни идиктерни арбыдадыр бүдүрзе деп малчыннар күзээр. Хоорай чурттакчылары ол идиктерни тоовас болганда, малчыннарже чорудар болза ажыктыг.

Кызылдың дааранылга фабриказы малчыннарга таарыжыр чиик өртектиг пөстерден даараан, шала алгыг, даштыкы хевири аянныг бышкан платьелерден, халаттардан бүдүрерин хойжулар күзээр. Сөөлгү үеде фабриканың дааран продукциязының шынары чегей, бышканы хөлбегер, мода мода-ла болгай. Эмин эрттир мода сүргеш, камналганы уттуп турар бис. Чамдык платьелерге чеже хире метр пөс үнер-дир. Чеңи болгаш ниити кезектери хөлүн эрттир хөлбегер. Кандыг-даа чүведе хемчээл турар болгай. Ындыг платьелерни малчыннар тоовас-тыр. Оларның бо саналдарын Кызылдың дааранылга фабриказы, алгы заводунуң удуртукчулары өөренип көөрү черле артык болбас.

Улуг өртектиг пөстер-биле дааран күскү, часкы пальтолер бар. Бышканы, даштыкы аян-хевири сагышка кирбес. Чежени-даа садыгга эккээрге, улус садып албас. Чеңиниң адаа хөлбегер, эгти дужук, ниити хевири пөстүң бары-биле төтчегээн. Амгы үеде бир кол чүве — камналга. Ону мода чогаадып тургузар улустар чүге сагывазыл! Чоннуң саналын алыры-биле ындыг кижилер чурттакчылар-биле сүмележир, оларның үнүн дыңназа. Кедээде чурттакчылар аразынче үениң негелдези-биле кирип ажылдаза.

Михаил МОНГУШ,
чолаачы-садыгжы.
Сүт-Хөл район.

ПЕНСИОНЕРЛЕРЖЕ КИЧЭЭНГЕЙ

Чөөн-Хемчик райкүүскомунуң социал хандырылга килдизиниң коллективи чоннуң пенсия, пособие-биле хандырылгазын экижидеринче улуг кичээнгейни угландырып турар. Амгы үеде пенсия болгаш пособие ап турар хамаатылар 3747. Бо чугула айтырыгны чогумчалыг тургузар сорулга-биле пенсия, пособие тургузар документилерни килдисче кирип турар бүдүрүлгелер, организациялар-биле харылзаалыг ажылдаарының аргаларын дилеп турар бис.

Ооң-биле кады килдистиң ажылдакчылары ажылының отчёдун райоңнуң суурларынга, бүдүрүлге черлеринге бээрин практикалаан. Чоннуң социал хандырылга айтырыын райоңнуң партия, совет органнарының хуралдарынга база чугаалажып келген. Улус депутаттарының Чөөн-Хемчик район Совединиң күүскомунуң хуралынга райоңнуң харылзаа белдиринниң пенсия, пособие чедирилгезин организастап турарын чугаалашкан болгаш ол талазы-биле бар четпестерже улуг кичээнгейни угландырган. Бот иелерге пособие тыпсырының чурумун хажыда бээр чорукта дугаайында чугаа база болган. Теве-Хая кедээ Совединиң күүскомунуң хуралынга «Тыва» совхозтуң дирекциязының болгаш профэвилел комитединиң хамаатыларга пенсия тургузар документилерни өй-шаанда долдуруп белеткээр талазы-биле канчаар ажылдап турарын сайгарып чугаалашкан.

Район иштинде 41 бүдүрүлгеде, организацияда болгаш совхозта пенсия тургузар эргежок чугула документилер четчелээр харысалгалыг ажылдакчыларны тургускан. А социал-хандырылга килдизи бодунуң талазындан оларга дуза көргүзер сорулга-биле семинар-өөредилгелерни райкүүскомнуң бадылаан графиги ёзугаар квартал санында эрттирип турар. Ол биске чүнү берип турарыл? Пенсияны чогуур үезинде шын тургузарынга ол идиг берип турар. Пенсия тыпсыр комиссияның үнүүшкүннүг хуралдарын бүдүрүлгелерге, организацияларга эрттирери чаагай чаңчыл болуп бар чыдар. Кижини чөптүг дыштанылгазынче кады ажылдап турар эш-өөрүнүң мурнундан үдээри сеткил-сагышка эки чүүлдү арттырар деп чүве билдингир. Ынчангаш ол чаңчылды моон-даа соңгаар уламчылаар апаар бис.

Пенсияже үнер деп турар ажылдакчыларының документилерин райоңнуң социал хандырылга килдизинге өй-шаанда дужаавайн турар коллективтер база бар. Айтырыгны кичээнгейге шоолуг албас чорук таарымча чок чамдык байдалдарга база чедирип болур, чидириглиг болур таварылга оон үнүп болур болгай. Мындыг чорукту райоңнуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелинден, Чадааның ыяш ажыл-агыйы черинден, «Тыва» совхозтан көрүп болур. Ол айтырыг-биле кады пенсионерлерниң болгаш инвалидтерниң амыдырал байдалын хайгааралга алган бис. Күш-ажылдың болгаш дайынның хоочуннары чурт иштиниң он бир курорттарынга эрткен чылын халас дыштанган. Ийи инвалид аныяк кижилерни Новосибирскиже, Пермьниң бухгалтер училищезинче өөредип чоруткан бис. Оларның бирээзи идик даараар мастерге өөренип алгаш келир. Бо-ла чүүлдерни чугаалап тура, даразында айтырыгга база доктаар бодап турар мен: ажылга пенсионерлер хүлээп алгаш, ону социал хандырылга килдизинге дыңнатпайн баар таварылгалар удуртукчуларның талазындан бар. Бистиң талавыстан аңаа контроль ам-даа кошкак дээрзин миннир апаар.

Кедээ Советтерниң күүскомнарының чанында пенсия, пособие талазы-биле консультация пунктуларын тургускан, ынчалзажок оларның ажылы ам-даа дээш чок болуп турар. Ол пунктуларже үнүүшкүннер колдуунда-ла тодаргай план чок чорупп турган.

Килдистиң адрезинге эрткен чылын хамаатылардан бежен чагаа-бижик келген болгаш аңаа чогуур харыыны өй-шаанда чоруткан. Оларны анализтеп көөрге, дилеглер хөй болуп турар. Чижээ, пособиени ажаалга кассазынче шилчидериниң дугайында, чурт иштинде курорттарже дыштаныр путёвка, күрүне пенсиязын тыпсырының чурумун тайылбырлап бээрин дилээн айтырыглар. Бистиң ажылдакчыларывыс оон ажылывыска түңнелдерни үндүрүп турар бис. Үстүнде ол чүүлдерден алгаш көөрге, чон ортузунга чорудуп турарывыс тайылбыр ажылы ам-даа кошкак болуп турар-дыр.

Марина ОНДАР,
социал хандырылга килдизиниң эргелекчизи.

Бистиң тайылбырывыс

ЭМНЕР ӨРТЭЭНГЕ ЧИИГЕЛДЕЛЕР

Чөөн-Хемчикте Т. Ховалыг болгаш өске-даа чамдык чурттакчылар кымнарга кандыг эмнерни халас бээриниң дугайында тайылбырлаарын дилеп турар. Оларның дилээзи хандырары-биле республиканың Аптека эргелелиниң юристконсультантызы Оюн-оол Тойлуг-оолче телефоннааш, ниити чиигелделерге хамааржыштыр чугаалап бээрин дилээн бис. Ол мынча диди:

— Чүгле чаш уругларга хамааржыштыр эвес, улуг-даа кижилерниң чамдык категорияларынга эмни чиигеткен өртек-биле, азы халас садарының дугайында айтырыглар бисте база хөй-биле кээп турар. Ынчангаш хамыктың мурнунда Ада-чурттуң Улуг дайынының инвалидтеринге, дайын шөлүнден ээн келбээниниң ог-бүлелеринге хамааржыштыр партияның болгаш чазактың үндүрген доктаалдарынга доктаап көрейн. Ылаңгыя 1984 чылдың июльда СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң хүлээп алганы «Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилериниң болгаш мөчээн шериг албанныгларының ог-бүлелериниң материал-амыдырал байдалдарын улам ыңай экижидер талазы-биле хемчеглер дугайында» доктаалын аңаа адап болур. Дайын инвалидтериниң бүгү бөлүктери аарааш, бажыңынга эмнедип турар таварылгада эмнерни халас алырын, а Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилери 50 хуу чиигеткен өртек-биле садып алырын ында айыткан. Ол ышкаш эм үнүштерни, тааржыр карак-шилдерин, өске-даа чүүлдерни алырынга чиигелделерни база оларга көргүзүп турар.

Бүгү эм аймаан эмчилер рецепт ёзугаар бижип бээр, ону тускай майыкка ийи хуу кылдыр долдурар, халас бе, чиигелделиг бе дээрзин эмчи айтыр ужурлуг. Оон башка чамдык эмчилер ону айтып кагбас, а ооң ужурун билбес аарыг кижилер аптекага кээп, чаргы чаа үндүрер таварылгалар бар. Ол ышкаш Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилерин оларның чурттап турар чериниң чоогунда аптекаларга база бижиглап каап болур.

Эрткен чылдың августа РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлели 1988 — 1990 чылдарда кадык камгалалын экижидер талазы-биле айтырыгга хамааржыштыр доктаал хүлээп алган. Ук документ ёзугаар алырга, 1988 чылдың январь 1-ден эгелеп күш-ажылга кемдээниңден, профессионал азы ниити аарыгдан бирги болгаш ийиги бөлүктүң инвалиди болган хамаатылар эмни 50 хуу өртек-биле садып алырын айыткан. Ол ышкаш өкпе аарыглары муңгашталыр аарыындан аараан кижилерге болгаш кандыг-даа аарыгга таварышкан, үш харга чедир назылыг чаштарга кандыг-даа эмни халас бээрин көрген.

Онкологтуг болгаш өкпе аарыындан качыгдаан кижилерге эм аймаан халас бээриниң чуруму тодараттынган. Бо таварылгада аптека ажылдакчылары эмнеп турар эмчиге херек эмнерни бээр, ооң соонда аарыг кижилер алыр.

16 хар чедир инвалид уруглар кандыг-даа пенсия ап турары, канчаар-даа аараны хамаанчокка эмни халас алыр. Чажындан инвалид турган болгаш ол назы эрткен ийиги болгаш бирги бөлүктүң инвалидтери пенсия дептеринге таңма баскан болгаш ат салган турда, эмни бежен хуу чиигелделиг садып алыр. Аарыг кижи эмни эмчиниң рецептизин ёзугаар, ажыл кылыр аргазы чок турар үеде алыр.

Өңнүктеривистиң ажыл-ижи

ШЫНАР — ЧЕДИИШКИННИҢ ҮНДЕЗИНИ

Чехословакияның Бране хоорайында мебель фабриказының бүдүрүп турары «Симпо» деп маркалыг продукциязын делегейниң дыка хөй сайзыраңгай чурттары күзелдиг-биле садып ап турар. Бажың иштиниң эт-херекселдеринде, ылаңгыя оруннарда, «стенкаларда» ол марканы салган болза оларның шынары кончуг эки болгаш хевири чараш дээрзин садып алыкчылар билир. Комбинат янзы-бүрү марканың эт-херекселдерин бүдүрүп келген. «Наташа», «Сабина», «Рената», «Аня» дээш оон-даа өске маркалыг продукцияларны маңаа кылып турган. Ол ам «Симпо» марканың мебелин кылып турар.

Бо марканың демдээн баскан 483 муң комплект «стенканы» база 434 муң комплект орунну иштики болгаш даштыкы рынокче чоруткан. Оларның хөй кезиин ССРЭ, АКШ, Венгрия, ГФР, Польша, Англия, Италия болгаш өске-даа чурттар садып алган.

Бо комбинаттың кылган продукциязы делегейде чүге сураглыг апарганыл деп айтырыг тургустунуп кээр. Ындыг айтырыгны салырга, бүдүрүлгениң чиигине директору Драган Томмч:

— Эээш чарыгдалдарны үндүрүп турграш, эки шынарлыг продукцияны бүдүрер дээш кижи бүрүзүнүң бедик харысалгалыг ажылдап турарында. Комбинатка төс фабрика хамааржыр. Өскелери ажылдап турда кайы бир фабрикага чаа хевириниң мебелин кылып эгелеп турар бис. Ол продукцияны садып алыкчылар үнелей бээр болза, бүгү комбинатты ону кылырынче шилчидиптер арга бисте бар. А кол-ла чүве кижилерниң кылып турар ажылым дээш, бедик харысалгалыында — деп чугаалаар.

Комбинаттың ажылчыннары аныяктар — ортумаа-биле алырга, 28—30 харлыг кижилер. Олар харысалга деп чүвени ёзулуг медерeп билир. Сагылга-чурум база шыңгыы. Фабрикаларда эртенги ээлчег 6 шак 30 минутада эгелээр. Аңаа 5 минута четпейн турда фабриканың эжик хагдынар — озалдаан кижилерниң шорузу. Бүгү цехтер бот-орулга-чарылгалыг. Кижилерниң ажыл төлевирин кылган ажылдың санын, шынарын барымдаалап төлээр. Шынар эки болур болза 15 хууну немей төлээр. Коллективке бир чыл ажылдаарга-ла ажыл төлевиринге бир хууну немээр. 20 чыл болурга 20 хуу немежир. Ажылдан бир катап озалдаарга ажыл төлевирин 15 хуу кызырар, брак кылырга 30 хуу кызырар болгаш ол бракты ажыл шагының соонда халаска эде кылдыртыр. Ындыг болбастың аргазы чок, чүге дээрге бүгү цехтер шуушутурулга-цех аргазы-биле ажылдап турар.

А ажылчыннарның дыштанылгазынга хамаарышкан бүгү чүүлдер, эмнелге болгаш профилакторий халас.

Бо бүгүнүң түңнелинде комбинаттың кылган эт-херекселин делегей маркавы болу берген.

ХӨЙ КЕЗИИН — ДАШТЫКЫЖЕ

Болгарияның соңгу талазында Ловеч хоорайда «Элпром» дээр заводтуң бүдүрүп турар продукциязының хөй кезиин даштыкы чурттарже чорудуп турар.

«Элпром» электроинструментилер бүдүрер талазы-биле улуг дуржулгалыг. Ында бүгү ажылдарны механизастаан болгаш автоматчыткан, ынчангаш күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү бедик.

Оожум-даа, дүрген-даа ажылдаар электродрельдер, демир чондурар, өрүмнээр, ээрилгелер кылыр болгаш оон-даа хөй янзы инструментилерни ында кылып турар.

Совет Эвилели чыл санында ындыг инструментилерни чүс-чүс миллион лев-биле (акша) садып ап турар.

БЫЖЫРГАН ДОРААН-НА

Герман Демократтыг Республиканың улуг-улуг хоорайларының чурттакчылары эрги шагның бичии хлеб быжырар черлеринге быжырган хлебти үргүлчү садып ап турар. Бичии пекарняларның хлеви төне бээрге, улус ону оочурлап эгелээр апарган. Ону өөренип көргеш, хлеб быжырар улуг комбинаттарның чанында бичии пекарняларны организастаан.

Ындыг бичии бүдүрүлгелер ийи-үш ээлчег-биле ажылдап турар. Оларның быжырган хлевиниң өртээ массалыг бүдүрүлгениниңден элээн аар. Ындыг болзажок садып алыкчыларның негелдезин барымдаалап оларны ажыткан. Өртээ аар-даа болза, хол-биле быжырган хлебти чон дораан садып ап турар.

(СЭТА).

ЧАА ПАРТИЯ

ХАРАРЕ. (СЭТА). Мурнуу-Африка Республикада политиктиг чаа партияны Хамаарышпас партия деп адаан. Ону чуртта чагырыкчы националисчи партияның политиказы-биле чөпшээрешпейн турар чурттуң ак кештиг чурттакчылары тургускан. Ону юрист Дэнис Уорреля баштаан. Ол мурнунда Великобританияга Мурнуу-Африка Республиканың элчини чораан.

Кейптаун чоогунда Сомерсет-Уэст хоорайга болган ол партияның тургузукчу ээзулалынга ооң удурткан партиязы язы-сөөк ылгай көөр чоруктан хостуг, демократтыг Мурнуу Африка дээш демисежир деп, Дэнис Уорреля медеглээн. Чурттуң келир үезин чугаалажылышкыннар аргазы-биле шиитпирлээр ужурлуг деп, ол онзалап демдеглээн.

ХООЙЛУ ТӨЛЕВИЛЕЛИ

ВАШИНГТОН. СЭТА-ның корреспондентизи И. Игнатьевтиң дамчытканы болза: республиканчы болгаш демократтыг партиялардан сенаторларның бөлүү никарауга контраска 48 млн. доллар түңнүг америк чаа дузаны көргүзерин баш удур көрүп турар хоойлу төлевилелин киирген.

Сенатор Нэнси Кэссобаумнуң чугаазы-биле алырга, хоойлу төлевилели контрастың «туружун» быжыглаар ужурлуг. Сенаторларның ажылдап кылган саналы контрастың дээрбечи бөлүктеринге садып алган боо-чепсекти болгаш ок-чемзекти самолёттар-биле чедирип бээрин Төп разведка эргелелинге чөпшээреп турар. Амгы үеге чедир контраска 2-ден 5 млн. долларга чедир ок-чемзекти болгаш өске-даа курлавырларны чедирип бербээн деп, Борен медеглээн. Тодаргай байдалдар тургустунуп келгенде контрреволюсчу күштерге шериг дузаламчызын көргүзер дугайында конгресстен дилегни администрацияга хоойлунуң төлевилелин ёзугаар чөпшээреп турар.

Контраска дузалаарының дугайында хоойлу төлевилелин Төп Америкада байдалдың эң-не чидигленген үезинде идип үндүрген. Байдал ынаар америк шериглерни чорутканының соонда шыңгыызы-биле чидигленген. Америк шериглер Гондурастың девискээринде амгы үеде чеде бергеннер.

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

ЧАА ҮЕ-ЧАДАЖЕ

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң ЮСФР-ге албанның найыралчы аян-чоруу болгаш югослав удуртукчулар-биле чугаалажылышкыннары совет-югослав харылзааларны чаа үе-чадаже кедүрүп үндүрген деп, делегейниң массалыг информация чепсектери бижип турар. **Совет-югослав кады кылдынган Декларацияга хамааржыштыр даштыкы парлалга, көскү күрүне болгаш хөй-ниити ажылдакчылары тайылбыр кылгаш, ол чугула документ болза ийи чурттуң аразында кады ажылдажылганы хөгжүдеринге, ооң утказын байыкшыдарынга оларның чүткүлдүүн бадыткаан болгаш делегейге тайбыңның быжыглаарынга дузалап турар деп медеглеп турар. Чер Ортузу далайга дүшкүүрлүг чорукту чавырылдырарынче угланган чаа совет саналдың дугайын база калбаа-биле бижип турар.**

БЕЛГРАД. «Совет удуртукчунуң Югославияга аян-чоруунуң дугайын делегейниң хөй-ниитизи кончуг онзалап демдеглеп турар. Чүге дээрге Белградка болган чугаалажылышкыннарга ийи чурттуң аразында болгаш делегей байдалынга хамаарышкан чугула айтырыгларны сайгарган. Кнез-Михайлов кудумчузунга эң баштай хостуг селгүүстеп, чон-биле эп-найыралдыг чугаалашкан бирги совет удуртукчу М. С. Горбачев болган» деп, «Борба» солун бижээн.

ВАРШАВА. Совет-югослав Декларация дугайында тайылбырны Польшаның солуннары «Кады ажылдажылгаже болгаш бүгү-ниити тайбыңче ийи таланың чүткүлү», «Чаа перспективалар ажыттынган», «Бүзүрежиириниң болгаш тайбының Декларациязы» деп эгелерниң адаанда парлап турар. «СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң ЮСФР-ге албанның найыралчы аян-чоруунуң түңнелдери ийи чурттуң аразында харылзааларның ужур-дузазындан ажып турар. Ол аян-чорук бүгү социалистиг чурттарның кады ажылдажылгазын болгаш найыралын быжыглаарынга, социализмниң алдар-адын кедүрээринге улуг ужур-дузалыг болган» деп, «Жиче Варшавы» солун бижээн. Социализмниң тускай моделин кайы-даа чурт тургузуп шыдавас, аңы-дүмаа чурттарның арга-дуржулгазын ажыглап турграш, социализмни тургузуп болур. ССРЭ-ниң удуртукчуларының ЮСФР-ге аян-чоруунга ындыг түңнелди берип болур деп, солун улаштыр бижээн.

ТОКИО. Японияның «Санкей симбун» солуну совет-югослав Декларация дээрге М. С. Горбачевтуң боттандырып турары чаа политиктиг бодалдашкынының уламчылалы-дыр деп бижээн. Өске япон солун «Асахи» «Ук Декларацияның кол сорулгазы болза амгы үеде делегейде боор турар болуушкуннарга болгаш тургустунуп келген байдалдарга дүүштүр делегейниң коммунистиг болгаш ажылчын шимчээшкининге чаа орутту ажыдары болур» деп демдеглээн.

(СЭТА).

ОБЪЕКТИВТЕ — ЧЕХОСЛОВАКИЯ

«Интеркосмос» программазында Чехословакияның болгаш Словакияның эртемнер академияларының хөй институттары киржип турар.

Космос шинчилелдери чурттуң бойдус байдалдарын чогуур үезинде шын тодарадырынга экологиядан болдунар таарымча чок чүүлдерге беш удур белеткенип алырынга, оларны чайлап эртеринге эки белеткенииринге дузалап турар. Ол ышкаш үнүш байлаан хумагалыг ажыглаарынга база дузалап турар.

ЧУРУКТА: Прагада Геофизика институдунуң лабораториязында.

СЭТА-ның фотозу.

Рецензия

«СЕТКИЛДИҢ БУЯНЫ» БУЯННЫГ БОЛГАН БЕ?

«Чалым-Хая» деп шиилер чындызында Куулар Сальм-оолдуң «Сеткилдиң буяны» деп чаңгыс кежеглиг драмазы кирген. Ону чонга көргүзер бетинде чамдык четпестерни этсе чогуур.

Шииниң кол утказы мындыг: бир-ле ырак-узак аалда, озал-ондактан таварышкан чолаачы Хүлерге дуза чедирер дээш аныяк эмчи Сегланмаа биле медбрат Дуза вертолётка чоруп орда, агаарның байдалы ескерлип, хат-шуурган эгелээр. Ужудукчу вертолётту орук ара хондурар ужурга таваржыр. Оон үжелээ оруун чадаг уламчылаптар. Оларны Чодур-Ирей оруктка уткуп алгаш, кемдээн кижини чыттырып каан бажыңынга эдертип чедире бээр. Эмчи бертинген кижини шинчип көргеш, хөй хан чидиргенин тодарадыр. Ал чорааны кудар ханның шилдери бузулгаш, текүп калган, а өске хан солуур ээлдиргиглер шак доң боорга, эмчи дорт хан кудулгазын кылыр деп шиитпирлээш, бодунуң ханын куттурер. Ооң ачызында бертинген кижиниң байдалы экижир болгаш эмнээшкиниң түңнелинде ол сегиир.

Автор шииге эмчи кижиниң ажылында маадырлыг чорукту көргүзер бодаан. Ынчалза-даа, мен хуумда бодап көөрүмге, улуг-ла чедимче чок болган. Харыысалгалыг үеде кол маадырларның херелишкиннеринде бүзүренчиг эвес чүүлдер бар.

Бертинген кижиниң чыткан өрээлинге эмчи биле медбрат кирип кээр. Хүлерни медбрат Дуза топтап көрүп турда, эмчи херекселдерин эгелеп эгелээр. Эмчи ээр кемдээн, медерел чок чыткан кижиге келгеш, херекселдерин таваар эгелеп турбайн, доп-дораан ооң судалын тып, санап, карактарының огун көөр, а ол ойде дузалакчызы демги кижини көрүп турбайн, баштайгы дуза көргүзеринге эргежок чүгүла эмнерни, херекселдерни шелып белеткептер эвеспе! Эмчи херексел эгелеп турда, эгиттиммес үнелиг үе чидирип база болур болгай. Бир эвес кемдээн кижиде чуртталганың кандыг-даа демдектери чок болза, эмчиниң эгелеп алган херекселдерин-даа дузалаар бе!

Бертинген кижини эмчи шинчип доосташ: «Балыгны эде шарыыр кордиамин биле адреналинден кылыывыт. Кезиишкинни оон-даа ынай белеткеп» дээр. Эмчиниң ынча дээрин бодаарга, кезиишкинни шагда эгелей берген улус ышкажыл. А кезиишкинни кайы чапта эгелепкенин эскербедим. Эмчиниң кезиишкинге белеткенгенин чоп көзүлбеди. Кандыг-даа кезиишкин кылырда, эмчиниң холдарын тускай ээлдиргиглерге чуп, белеткенип алыры оларның хажыдып болбас дүрүмү болгай. Ол ышкаш адреналин биле кордиаминни кылыр дээрге, шагда-ла сыкыртыырынга белеткеп каан, ампулаларда суук эмнер ышкажыл. Ынчангаш эмчи «кылыывыт» эвес, а «сыкыртывыт» дээр ужурлуг турган эвеспе. База ол эмнерни балыг эде шарыырда ажыглай бергени элдептиг.

Кезиишкинге херек чүүлдерни медбрат белеткептерге, эмчи «дамыр үстү берген турган, ынчангаш бергедээн» дээш, удазын биле ине дилээр. Оон деераттынганын хынап көргеш, балыгны дуй деерап кааптар. Балыгны дуй деерап каапарын бодаарга, үстү берген дамырны эмчи тудуштур деерап каапкан хире. Ана тоол-биле лемей-ле! Ол, ындыг байдалда, канчап-даа болдуннмас херек-тир. Эмчи үстү берген дамырны удазын-биле бооп шарааш, балыгны дуй деерапвайн, а ынаа шарып каан дээн болза бүзүренчиг-ле харын.

Шииниң кульминациязында эмчи мынча дээр: «Кырганачай, ужудукчу база Дузаның ханы боларга (аарыг кижиге) таарышпас болганда, чүгле мен дузалап болур мен. Мээң ханым бөлүү боларыы-биле демей. Ындыг болганда, ону кудар апаар ол ле». Эмчи кемдээн кижиниң ханының бөлүүн кайын билип алганы ол! Чолаачының ханының бөлүүн тодараткан эвес. Ол ышкаш ооң документизин база көрбээн, а бодундан айтырыптар дээрге, ол медерел чок чыткан болгай. Ындыг болганда эмчиниң дорт хан кудулгазын кылыры элдептиг, харын-даа коргунчуг. Аарыг кижиниң ханының бөлүүн тодарадып албайн, хан кудары дээрге — кем-херек түлгедиишкини-дир. База ол хире хөй хан чидирген, эмчи дылы-биле алырга, шоктуң берге чадазында кижиге 100 миллилитр хан кайын дузалаар деп. Хан базылышкынын чогуур деңнелинге чедир кедтүрерде оон ырак-та хөй хан болгаш солуур ээлдиргиглер негеттинер. Оон аңгыда, дорт хан кудуушкунун кандыг арга-биле кылып турганы билдинмес.

Оргузундан одурлу берген самолёттан ыштүнүп чаштай берген ыштыг херээженниң бодунуң база ыштында төлүнүң дириг артканы чигзинчиг-дир. Ол ышкаш эскертиимейн эрте берген орфографтыг чазыглар база бар. Чижээ, адреналинни — адреналин, полиглюкинни — полиглюкин, гемодезти — гемотез деп шын эвес парлаан.

«Эъдин безин кезип берип чоруур кижилер» дээрге, окта таарышпас. Чүге дизе эъдин өске кижиге кезип бээрге-даа, тканьнарның бот-бодунга дүүшпезиниң ужурунда, хоорлуп каар болгай.

Бир-тээ, авторнуң мергежили эмчи эвес болганда, шии-биле ажылдап турган, эмчилер-биле сүмележип, медицина номнарындан шииге хамаарышкан айтырыгларны сайгарып, эдүрген дузаэмчилери-биле чалалгаларже барып, оларның ажылын ханы өөренип көрген болза, мындыг чазыглар болбас турган ийик. База бир демдеглеп каар чүүл — эмчиниң адазының адым кииирбээни. Кажа-даа дыңнап, көрүп чоруурга, эмчилерни хүндүлеп, аныяк-даа болза, адын адазының ады-биле кады адаар чоржук.

Чыындының эге сөзүнде «каттышкылышкынга сайгартынган болгаш сценага көргүзүп болур деп үнелелди алган» деп айыткан. Ынчалза-даа үстүнде үнелел-биле, бодум хуумда, чөпшээрежир аргам чок. Чүге дээрге бо «Сеткилдиң буянында» буян болгу дег чүве авторнуң-даа, редакторнуң-даа, ном үндүрер черниң-даа талазындан чок болган-дыр.

Бады-Байыр ТАРААЧЫ.
Каа-Хем суурда эмчи.

Чагаага харыы

ТААРЫМЧА ЧОК

Барыын-Хемчик районда бижикчи С. Сериң-оол редакциязже чагаа чоруткан. Авторнуң чагаазының утказын допчулаарга мындыг. Бистиң Монгуш, Оюн, Салчак, Донгак, Ондар, Түлүш болгаш өске-даа фамилияларывыс эмин эрттир ковудеп, кижилерни ылгаа билиринге улуг бергедээшкиннерин таварыштырып турар. Ынчангаш ындыг фамилияларның оруунга аттарны фамилия кылдыр кииирзе кандыгыл! Ол дугайын чурттакчы чонга тайылбыр ажылын калбартырып автор сүмелээн. Аңаа хамаарыштыр редакция база бодунуң бодалын илередип, мындыг харыыны мооң адаанда парлады.

Хамаатылар кижи кандыг-даа аттыг, кандыг-даа фамилиялыг болуру ооң күзелинден хамааржыр. Тыва Арат Республиканы Россияның составынга кирген соолунде, он алды хардан өрү назылыг хамаатыларга паспорт, чаа төрүттүнген кижилерге херечилелдер тыпсырын чаңгыс аай чурумчудуп эгелээн.

Оон мурнунда тываларга тускай документ чок чорааны билир бис. Дыртый-оол Түлүш Дадар-оол оглу, азы Түлүш Дадар-оол оглу Дыртый-оол деп улусту ынчаар адын тодарадыр турган. Паспорт системазын чурумчудуп, чаа төрүттүнген уругларга төрүттүнгениниң дугайында херечилелдерни бере бергенде, ооң мурнунда арбан, суму аайы-биле ылгап турган Ооржак, Ондар, Саая, Хертек, Чооду, Монгуш болгаш өске-даа фамилиялар хээлжей бергилээн. Дадар-оол Дыртый-оол Түлүшевич кылдыр, улустуң хөй кезии адазының адын фамилия кылгаш, фамилиязын адазының ады кылып алганнар хөй. Оон ынай чамдык кижилер бодунуң адын фамилия кылгаш, фамилиязын ат кылып алганнар.

Шак ындыг, фамилиязы ат апарган, чамдык улустуң ажы-төлү улгадып келгилээш, паспорт ап туре, адазының Ооржак, Ондар, Кыргыс дээн чижектиг ат апарган фамилияларын дедир ап алганнар. Ат, фамилия дугайында кандыг ат, фамилияны шилип алыры— хамаатыларның эргези.

Бижикчи С. Сериң-оол бодунуң кедүргени үк айтырыын эде тургустунуушкунуң бир хевири, эң чугула айтырыг деп бижээн. Шаанда феодалдыг Тыва уезинде административтиг хуваалдага кожууннарны сумуларга, сумуларны арбаннарга чарган турган. Сумунуң арбаннарын ооржактар, донгактар, чоодулар, сояннар болгаш оон-даа өске бөлүктерге чарган. Сөөлүнде барып, үк арбан бөлүктери тываларның чыгына фамилиялары болу бергилээн. Үк фамилиялар чаңгыс аайланып, кем-херек үүлгеткен кижилерни учетка алырынга безин шаптыктыг деп, автор бижээн. Ол ышкаш эртемден, чогаалчы, артист болгаш өске-даа алдарлыг кижилерни Ондар, Түлүш, Ооржак деп фамилиялыг болурга, чогум чүү кижи ынчаар алдаржый бергени билдинмезин ол демдеглээн. Маңаа бир чижек. Бир эвес Николай Сарыглар деп чогаалчы ат тыптып келген. Бир эвес Н. Сарыглар өске Сарыглар фамилиялыг чогаалчылардан артык, номчукчуларның ынакшылын чаалап апкан чогаалдар тургузуп каан диижик. Н. Сарыгларның чогаалының дугайында чугаа чоруй берзе, Николай Сарыглардан өске кижи бар эвес деп, номчукчу эскерип кааптар болгай.

Фамилияларымар солуурар, азы чаа төрүттүнген уруг-дарыыларга ындыг фамилия беривер деп, чонга тайылбыр ажылы чоруда бээр болзувусса, ол таарышпас. Хамаатыларның кандыг ат, фамилия шилип алырынга албадаашкын турбаан болгаш турбас-даа. Ынчангаш бижикчиниң саналынга чөпшээрежир аргавыс чок болду.

Эдуард ДОНГАК.
(«Шынның» корр.)

КАТАП ТУРГУССА

1977 чылда бистиң район төвү Чадаанага спортлотонуң биледин элбээ-биле садып турган. Ону садып алгаш, улуг сонуургал-биле шыйып, ойнадып турган бис.

Ур-даа болбаанда, те чүге чүве, ону садып тератпайн барган.

Спортлото билеттерин ам хереглээнивисте чок-ла болза Кызылдан, чок-ла болза Барыын-Хемчиктен тып садып алыр бис.

Ону Чадаанага чүге сатпайн барган чүве ирги? Чадаана — Тываның улуг хоорайларының бирээзи, хөй оруктарның белдири чер болгай. Чорумал, эртken-дүшкен-даа кижилер аңаа хайныр, хөлдүг чер. Ындыг болганда, Чадаанага спортлото болгаш спринт билеттерин доктаамал садарын катап организастааш, ооң тускай хааржактарын кудумчуларга өскылазе кандыг ирги?

Валентина ООРЖАК.
Тееве-Хая суур.

СПОРТ ✱ СПОРТ ❀ СПОРТ

ЧЫЛГЫР ХААК ОРУУНГА

Эртиен дыштаныр хүннерде Тайга станциязынга хаак комсомол-профэвилел кроззу болуп эрткен. Аңаа районнардан алды, Ак-Довуракттың болгаш Хову-Аксының база адырлар аайы-биле профэвилелдер обкомнарының он командазы киришкен. Ниитизи-биле 225 спортчулар киришкен.

Бирги хүнде бирги, ийиги бөлүктен 40—44, 45—55 харлыг херээжен спортчулар 3 километрге, 39 харга чедир херээжен улус 10 болгаш 5 километрге маңнашкан. Үш километрге бирги бөлүктен чырыдыышкын, дээди школа болгаш эртем албан черлериниң профэвилел обкомунуң (чырыдыышкын-1) командазының кежигүнү А. Давыдова 15,45-те эрткеш, бирги черни алган. Ол-ла командаңың төлээзи Н. Волохова ийиги черге төлептиг болган. Ол үк хемчээлди 16,33-те халаан. Үшкү черни Улуг-Хем районнуң спортчузу Б. Донгур-оол алган.

Үш километрге 45—55 хар чедир бирги бөлүктүң херээжен спортчулары маңнашкан. Бирги черни хоочун хаакчы Э. Крыцина (чырыдыышкын-1) 15,45 үеде эрткеш, бирги черни алган. Улуг-Хемниң хаакчызы Д. Артына 16,42-де эрткеш, ийиги черге, агроүлетпүрнкомплекизиниң профэвилел обкомунуң (АУК-2) командазының кежигүнү З. Павлова олар үшкү черге төлептиг болганнар. Ол үк хемчээлди 18,10 үеде эрткен.

Ол-ла назы-хар аайы-биле ийиги бөлүктен бирги черни медицина ажылдакчыларының профэвилел обкомунуң командазындан Г. Бутакова 17,35 үени көргүскеш, бүзүрелдии-биле алган. Ийиги болгаш үшкү черлерге чурт үлетпүр болгаш коммунал-амыдырал бүдүрүлгезе ажылдакчыларының профэвилел обкомунуң командазының хаакчызы Г. Лобанова—19,17, күрүне албан черлериниң ажылдакчыларының профэвилел обкомунуң командазының кежигүнү Е. Черменева — 19,18 олар төлептиг болганнар.

Үш километрге ийиги бөлүктен 40—44 хар чедир херээжен улустан бирги черни медицина ажылдакчыларының профэвилел обкомунуң командазының кежигүнү Л. Южакова алган. Ол үк хемчээлди 15,21 үеде эрткен. Ийиги черни чурт үлетпүр болгаш коммунал-амыдырал бүдүрүлге ажылчыннарының профэвилел обкомунуң командазының хаакчызы В. Николаева 15,30 үеде маңнааш алган. Үшкүзүнге Л. Салчак (Хову-Аксы) 18,27 үени көргүскеш, төлептиг болган.

Ол-ла хүн 39 харга чедир херээжен улус 5 километрге маргышкан. Хову-Аксының хоочун хаакчызы Н. Лакпа 23,30 үени көргүзүп, бирги черни алган. Ийиги черни үлетпүр тудуг материалдарының болгаш тудугнуң ажылчыннарының профэвилел обкомунуң командазындан Э. Күжүгет (23,50) алган. Үшкү черге Эрзин районнуң төлээзи М. Самдан 25,45 үени көргүскеш, төлептиг болган.

Бирги бөлүктүң 39 хар чедир херээженнери 10 км маңнашкан. Аңаа бирги черни АУК-2 командазының кежигүнү К. Аракчаа 50,03 үеде маңнап келгеш, бирги черни алган. Ийигизинге чырыдыышкын-1 командазының төлээзи И. Кама төлептиг болган. Үшкү шаңналдыг черни АУК-2 командазының кежигүнү Е. Коченова алган.

Маргылдааның бирги хүнүнде бирги, ийиги бөлүктерге эр улустар 40—49 хар чедир 5 километрге маргышкан.

ТИИЛЕКЧИЛЕР
(Бирги 1 бөлүк)
1. О. Салчак (херэглекчилер кооперациязы болгаш курсадыг ажылдакчыларының профэвилел обкому)—18,48.
2. А. Маады (чырыдыышкын-1)—19,35.

Ийиги 2 бөлүк
1. В. Пахель (Ак-Довурак) — 20,35.
2. В. Карлов (чурт үлетпүр болгаш коммунал-амыдырал бүдүрүлге ажылчыннарының профэвилел обкому)—20,55.

Эр улустар 50—60 хар чедир 3 километрге маңнаан.

ТИИЛЕКЧИЛЕР
Бирги бөлүк
1. В. Перминов (АУК-1)—13,55;
2. В. Уколов (чазаглыг оруктар болгаш автотранспорт ажылчыннарының профэвилел обкому)—14,00.

Ийиги бөлүк
1. Б. Монгуш (Чөөн-Хемчик)—13,06.
2. С. Оюн (Тес-Хем)—13,35.

10 километрге тиилекчилер
1. Р. Сарыглар (Хову-Аксы) — 37,20.
2. З. Янков (Хову-Аксы)—39,05.

Үжен тос харга чедир эр улус 15 километрге маңнаан. Аңаа чүгле эң шыырак хаакчылар киришкен. Баштай он километр эртип турда, чырыдыышкын-1 команданың төлээлери О. Саяты биле М. Черепановтуң үези колдуунда дең чоруп турган. Салым-хуунуң чүгле эң сөөлгү беш километрге шиитпирлеттинери арткан.

ТИИЛЕКЧИЛЕР
1. 49. Саяты (чырыдыышкын-1)—49,11.
2. М. Черепанов (чырыдыышкын-1) —50,10.

Маргылдааның ийиги хүнүнде бирги бөлүктен эр улус 10 км, ийиги бөлүктен эр улус 5 км, бирги бөлүктүң херээжен улузу 5 км, ийиги бөлүктүң херээжен улузу 3 км чарышкан.

10 километр
1. О. Саяты (чырыдыышкын-1)—30,33.
2. А. Соколов (чырыдыышкын-1)—32,32.

5 км (эр улус)
1. В. Золотухин (Хову-Аксы)—16,00.
2. С. Монгуш (Чөөн-Хемчик)—16,15.

5 км (херээженнер)
Бирги бөлүк
1. И. Кама (чырыдыышкын-1)—20,40.
2. Ч. Доос-Кара (АУК-1)—22,20.

3 км (херээженнер)
1. Н. Лакпа (Хову-Аксы) — 11,25.
2. Л. Назарова (Чөөн-Хемчик)—12,44.

Профэвилелдерниң Бүгү-эвилел эки тура күш-культура болгаш спорт ниитилелиниң Тыва область чөвүлелиниң база комсомол обкомунуң чылдың-на эрттирип турар бо кроззунга бирги бөлүктен бирги черни чырыдыышкын-1, ийигизин АУК-1, үшкүзүн Улуг-Хем району алган.

Ийиги бөлүктен бирги черни Хову-Аксының, ийигизин чурт үлетпүр болгаш коммунал-амыдырал бүдүрүлге ажылчыннарының профэвилел обкомунуң, үшкүзүн Чөөн-Хемчик районнуң командалары алган. Бирги чер алган командаларга кубокту болгаш бирги черниң дипломнарын тывыскан. Хууда бирги чер алган хаакчыларга өртектиг белектерни болгаш хүндүлел бижиктерни тывыскан.

Бо болуп эрткен комсомол-профэвилел кроззунга дыка хөй районнар болгаш профэвилелдер обкому киришпээн. Бо талазы-биле профобльчөвүлел болгаш комсомол обкому киришпээн черлерниң чылдагаанын тодарадып, удуртукчуларындан шыңгы негелдени тургузар апаар. Маргылдаа үезинде, ылаңгыя шаңналдар тыпсып турган үеде, ВЛКСМ обкомунуң секретарьларындан чаңгыс-даа кижи көзүлбээнин хаакчылар-даа, көрүкчүлер-даа чугаалажып турган. Чер-черге комсомол-профэвилел кроззу болур деп чарлалды-даа аскан болгай. Ындыг таварылгада ол организацияларның удуртукчулары база киржир турган. Бо чугула ажылды кидис эрелекчилеринге дагзыр чорук тан үштүнзэ чогуур.

Монгуш ӨЛЗЕИ-ООЛ.

ЧУРУКТАРДА: маргылдаа үезинде.
Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

Эде тургустунуушкун: бодалдар, саналдар

ШУПТУЗУН КИИРИШТИРЕР

Улуг назылыг эр кижилерниң аразынга чылдың-на хол бөмбүүнүң талазы-биле республика маргылдааларының эртип турары өөрүнчүг. Ол чаңчылды бүрүнү-биле деткивишаан, бодумнуң саналымны республиканың хол бөмбүүнүң федерациязынга кииирксеким. Хоочуннар маргылдаазын 45 хардан өрү назылыг эр улус аразынга эрттирзе деп саналдыг мен. Ооң ужуру болза мындыг: кажан республиканың хоочуннар аразынга маргылдаа эгелеп турда, хоочун ойнакчылар М. К. Шыырап, Т. А. Стал-оол, И. И. Корж, А. И. Щедогубов, С. Х. Ондар болгаш өскелер-даа ойнай бээрге найысылалдың аныяктарынга өөредиг турду.

Сөөлгү үеде хоочуннар аразынга маргылдаа эрттирерге көрүкчүлер шоолуг келбес. Ийи бөлүкке чаргаш, ойнадып каар мындыг. Ооң соонда ол маргылдаа дугайында солуннарга-даа чырытпастаан, радиога-даа дамчытпас, телевизорга-даа көргүспестээн. Бегай организастап турар-дыр дивейн тур мен. Кол-ла чүве үстүнде адааным хоочуннарывыстың ойнавастааанында. Херек кырында бистиң хоочуннарывыстың идепкейи өшпээн, а оларга аныяктар чайлап бербейн, оларны солуп ойнай бээри хомуданчыг.

Дөртен харлыг эр кижи дээрге ам-даа аныяк кижи-дир. Ол назы-харлыында эки көргүзүглер көргүзүп шыдавас дээрден башка, спорттуң кандыг-даа хевирлеринге киржип болур-ла болгай. Дөртенден дөртен беш хар чедир улустуң аразынга маргылдаалар эрттирерге дыка солун болгу дег, ону база өөренип көрзе кандыг ирги?

Бо үеде спортту массалыг болдурар талазы-биле хемчеглер алдынып турар чүве болганда ону назы-хар аайы-биле эрттирзе чүл! Ам чамдык хоочуннар-биле болгаш аныяктар-биле ужурашканымны силерге таныштырып көрейн.

Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчизи, 67 харлыг П. Биче-кыстың чугаазы: «Хоочуннар маргылдаазынга мен ышкаш кижилерден ойнаткан болза солун-на-дыр ийин. Телевизордан көөрге 90 харлыг кырганнар маңнажып турар боор-дур».

Кызылдың башкы институдунуң студентизи В. Макал-оол: «Улуг улустарны ойнап турда көөрге, техниказы база эки чорду. Чүгле шимчээшкини эвээш дээрден башка. Оларга мага-бот сайзырадып алырынга дыка ажыктыг-дыр ийин».

База бир бодал бар. Эр-херээжен спортчулар дең эргелиг болганда хоочун херээжен спортчулар аразынга чүге республика чергелиг маргылдаа эрттирип болбазыл?

Биче-оол МОНГУЛ-ООЛ.
РСФСР-ниң национал хевиринге спорт мастери.

ООЧУР МАНАП ОРА ХҮНЗЭЭР

«Саян» совхоз Кызыл — Туран оруунуң чоогунда. Чурттакчы чон суурда хөй. Оларның амыдыралы экижээн. Ынчалза-даа чоннуң культурлуг дыштанылгазынче болгаш кижизидилге ажылынче хөй-ниити организациялары сагыш салбастаан, ылаңгыя аныяктар ортузунда спорт-массалыг ажылдар чорбайн турар.

Клубта чаңгыс стол теннизи бар. Дыштаныр хүннерде ону долгандыр маңнажыр. Ойнаар күзелдиг кижи хөй болганындан, оочур манап ора хүнзээр. Ооң соонда ииир дүжер. Кино эгелээр. Хүнниң-не көөр чүвевис кино. Чежеону көөр боор. Хеңнүүс калган.

Культура-спорт комплекизи деп чүвени солундан номчуур-дур бис. Чер-черде дыка-ла солун эртип турар-дыр. А бистинде ындыг эвес. Бо ажылга биске та кажан эскерир чүве.

А. НОРЖУНМАА.
Бии-Хем район.

КҮЖҮН ШЕНЕЖИП, МАРГЫШКАННАР

Чадаана хоорайда туттунган профессионал-техниктиг училищениң спорт залының ажыдыышкыны байырлыг байдалга эрткен. Аңаа Кызылда № 1 профессионал-техниктиг училищениң, Ак-Туругнуң, Сүт-Хөлдүң, Чөөн-Хемчиктиң хол бөмбүкчүлери, мөгелери боттарының күжүн шенежип, солун оюннарны көргүскеннер.

Маргылдааның түңнелинде хол бөмбүүнге бирги черни «Искра» совхозтуң ойнакчылары ап, кайы-даа командаларга уттурбааннар. Ийигизин «Хендергей» совхозтуң ойнакчылары, үшкүзүн Сүт-Хөл районда «Ишкин» совхозтуң Кызыл-Тайга салбырындан келген спортчулар ээлээннер. «Эң эки камгалакчы болгаш халдакчы» деп тускай шаңналдарга Хендергейниң ойнакчызы Орлан Ондар, «Искра» совхозтан Геннадий Ховалыг олар төлептиг болганнар.

Маргылдаа көөр дээн «аарыкчылар» залды долдур олурупкан. Аңаа 32 мөге киришкен. Хүрешке республикадан дашкаар хүрежип чораан, ат-алдарлыг, РСФСР-ниң спорттуң национал хевиринге спорт мастерлери, самбога, хостуг хүрешке разрядтыг мөгелер, школачылар киришкен.

Хүрештиң үшкү эргилдезинде сес мөге артканда Хендергейниң мөгези Виктор Сат АКМК-1-ниң мөгези Михаил Монгушка, Чадаана хоорайның мөгелери Олег Ооржак биле Алексей Хомушку, Чыраа-Бажының аныяк мөгези Орлан Кызыл-оол биле Чадааның өөреникчизи Роберт Ондар, Сүт-Хөлдүң мөгелери Виктор Ооржак, Николай Сынаң-оол олар түс-түстa таварышканнар.

Хүрештиң түңнелинде бирги черни РСФСР-ниң национал хевиринге спорт мастери Николай Сынаң-оол шүүтен, Виктор Монгуш үжүүрлешкен. Тиилекчилерге өртектиг белектерни, хүндүлел бижиктерни № 6 КПТУ-нуң директору Дадар-оол Монгуш тывыскан.

Маргылдаа солун, организастыг байдалга эрткен. Хоочун спортчулар аныяктарга байлак арга-дуржулгазын дамчыдып, үлегерин көргүзүп, идепкейлиг киришкен. Районнар болгаш өөредилге черлеринден келген спортчуларның белеткелдери шыырак болган.

Байыр-оол МОНГУШ,
Виктор ХОВАЛЫГ.
Чөөн-Хемчик район.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

МАРТ 23-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 —«120 минута». 8.35 — «Кедээ ажыл-агый». Киножурнал. 8.55 —«Дириг амытаннар дугайында». 9.55 —Японияның аныяк музыкантыларының ГДР-де оюн көргүзүү. 10.30 —Киноафиша. 11.00 — «Улустуң чогаадыкчы ажылы». 11.30—11.40 — Медээлер. 15.30 —Медээлер. 15.40 — Эде тургустунуушкун прожекторy. 15.50 — РСФСР-ниң алдарлыг артизи В. Берзон (фортепиано) ойнаар. 16.15 —«Каникулдар, каникулдар». 17.15 — Улустуң хөгжүм херекселдериниң дугайында. 18.00 —Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 19.00 — Бөгүн делегейде. 19.20—ТТ экранында эң баштай. «Юбилейни соңгаарладывылыңар». Уран-чечен фильм. 20.50 —Эде тургустунуушкун прожекторy. 21.00 — «Үе». 21.30 — «Резонанс». «Изиг» точкаларда тайбыңче базымнар». 23.00 —Үрер хөгжүм оркестриниң концерти. 23.20 —23.30 —Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильмнер. 8.35; 9.35 —Музыка. 4 класс. И. Стравинский. «Петрушка». 9.05 —Немец дыл. 10.05 —ОПТУ сургуулдарынга. Өг-бүле амыдыралдың этиказы болгаш психологиязы. Ынакшыл болгаш найырал. 10.35; 11.35 —Төөгү. 9 класс. ГОЭЛРО-нуң ленинчи планы. 11.05—Немец дыл. 12.05 — «Хоорайлар болгаш чылдар». Телефильмнер. 12.45 — Медээлер. 12.55 —14.10 — «Бо элдептиг оран». Р. Брэдбери база К. Булычевтуң чогаалдарынга. 18.05 — Медээлер. 18.15 — Док. фильмниң баштайгы көргүзүү.

КЫЗЫЛДАН

18.25 —«Орус дылды өөренип тур бис». Национал школаларның бирги класс өөреникчилеринге телешкола. 18.45 — «Ойнаарактар театры «Буратино» бистиң аалчывыс». 19.15 — «Азия төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Бот-орулга-чарыыга болгаш шынар». «Амыдыралдың арага ишпес хевирин бадыткаар». 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 — Ю. Бучко. «Кежээжигеш». Концерт. 20.50 — Эде тургустунуушкун прожекторy. 21.00 —«Үе». 21.30— Өңнүктер экраны. «Бут адаанда дээр». Уран-чечен фильм. (ЧССР). 22.50 — Док. фильмнер. 23.30 —00.15 — Бут бөмбүү. Эш куу ужуражыышкын. Греция биле ССРЭ-ниң шилиндек командалары.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 18.25 —Концерт. 19.25— Улуг кижилер болгаш уруглар. Телефильмнер. 20.00 —20.15 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

КИНО

МАРТ 23-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Выбор» 9.30, 12.20, 15.10, 18.00, 20.50, Бичии залга: Мультсборник 10.00, 16.00, «Грипп Кинг-Конг» 11.00, 13.30, 17.10, 19.40 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Корона Российской империи, или Снова неуловимые» 9.30, 12.20, Киноклуб «Профессия гордая моя» 15.00, «Семь самураев» 17.20, 20.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «Парама» 15.00, 17.40, 20.20 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «В 12 часов придет босс» 15.00, 17.00, 19.20 шактарда.

МАРТ 24-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Неизвестная женщина» 9.30, 11.30, 13.30, 15.30, 17.30, 19.30. Бичии залга: Мультсборник 10.00, «Грипп Кинг-Конг» 11.20, 13.50, 16.20, 18.50 шактарда.

«ПИОНЕР»: Киносборник 9.00, 12.00, 15.00, «Тайна старого чердака» 10.20, 13.20, «Семь самураев» 16.50, 19.50 шактарда.

«ВОСТОК»: «Парама» 15.00, 17.40, 20.20 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Властелин времени» 13.00, «Потерпевшие претензий не имеют» 15.00, 17.00, Киноклуб: «Профиль», «Тема» 19.00 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: К/6. «Десять негритят» 17.30, 20.00 шактарда.

(Солунуң дараазында номери март 25-те үнер.)

Адресивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИҢ партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кедээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтерияның 3-43-41, солун келбейн баргаанда 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амазы. Тиражы 24637 экз. Солунуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер полиграфия болгаш ном садыыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы, Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 2784. ТС—00659.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың март 24 четверг № 70 (13670)
1925 чылда үндезилеттинген.
Өртээ 3 кепеек.

АЯН-ЧОРУК УЛАМЧЫЛААН

М. С. Горбачев март 22-де Кремльге Уругвайның Президентизи Хулио Мария Сангинетти-биле ужурашкан. Ийи күрүнелерниң ажылдакчыларының аразынга бүгү делегейде сонуургалды болдуруп турар айтырыгларны хостуг чугаалашкан. Боттарының чурттарының иштики айтырыгларының талазы-биле информациялар солушкан. М. С. Горбачев Президентиниң дилээн ёзугаар эде тургустунуушкун концепциязының болгаш политиказының тургустунуп келгенин чугаалаан.

Уругвайның Президентизиниң ССРЭ-ге аян-чоруу сеткил хандыышкынын болдурганын М. С. Горбачев демдеглээн.

* * *

Ол-ла хүн Х. М. Сангинетти Крым чалында делгелге залынга уругвай чурукчуларның делгелгезиниң ажыдыышкынын ёзулалынга киришкен.

* * *

Кремль ханазының чанында Билдинмес солдаттың хөөрүнге авлчы чечектер салган.

Кежээ Х. М. Сангинетти кадайы-биле, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы А. А. Громыко кадайы-биле, албанның өске-даа кижилери ССР Эвилелиниң Улуг театрының балет көжээзинге чораан.

КИЖИНИҢ ЭРГЕ-АЖЫЫНГА, КИЖИНИҢ ЧААГАЙ ЧОРУУНГА

Колхозчуларның дөртку Бүгү-эвилел съездизинде

Партияның удуртулгазы-биле боттандырып чорудуп турар эде тургустунуушкун чоннуң, совет кижи бүрүзүнүң чаагай чоруунче угланган. Ол улуг сорулганы чедип алырынга чурттуң тараачыннарының, агроүлетпүр комплекизиниң ажыл-ишчилериниң ролю онза харыысалгалыг.

Колхозтар — социалистиг системаның чарылбас тудуш кезээ. Кооперацияның ленинчи идеяларын амгы үе-чадада амыдыралга боттандырып чорудуп тура, кедээниң ишчилери ажылга шинтпирлиг-биле немелдени кылыр, ниитилелдиң шынар талазы-биле чаа байдалын чедип алырынга бодунуң салыышкынын кескүзү-биле улгаттырар деп сорулганы мурнунга салып турар.

Совет тараачыннарның бүрүн эргелиг төлээлекчилери — колхозчуларның дөртку Бүгү-эвилел съездизиниң делегаттары Москвада ындыг сеткил-хөөннүг чыглып келген. Дүргедээшкинче, эде тургустунуушкунче болгаш демократчыдылгаже партияның угланыышкыны бүгү улустуң долу деткимчезин болгаш изиг чүүл-дүгзүнүүшкүнүн алган деп, олар быжыы-биле медеглеп турарлар. СЭКП-ниң аграр политиказын чорудары, кедээге үндезин чаартылгаларны боттандырары дээш эң-не күжениишкиниг демисежиринге шинтпирлиг чорук оон үнүп турар.

Кремльдиң Съездилер ордузу. Эртенгиниң 10 шак. Эштер М. С. Горбачев, В. И. Воротников, А. А. Громыко, Е. К. Лигачев, В. П. Никонов, Н. И. Рыжков, Н. Н. Слюньков, М. С. Соломенцев, В. М. Чебриков, В. В. Щербицкий, А. Н. Яковлев, П. Н. Демичев, В. И. Долгих, Г. П. Разумовский, Ю. Ф. Соловьев, Н. В. Талызин, Д. Т. Язов, О. Д. Бакланов, А. П. Бирюкова, А. И. Лукьянов, В. А. Медведев оларны съездиниң делегаттары болгаш аалчылары адыш часкаашкыннары-биле уткаан.

Колхозтарның Эвилел чөвүлелиниң дааскаңы-биле съездини Казах ССР-ниң Талды-Курган областа Панфилов районунуң «Октябрьның 40 чылы» колхозунуң даргазы, Социалистиг Күш-ажылдың ийи дакпыр Маадыры Н. Н. Головацкий ажыткан.

Бистиң съездивис — совет тараачыннарның амыдыралынга төөгүлүг болуушкун. Делегаттарның кижи бүрүзү бодунуң ажыл херектериниң болгаш шинтпирлеп турар айтырыгларының дугайын чугаалап бээр, дуржулга болгаш бодалдарын солчуруп күзеп, найысылалда келген деп чүвеге бүзүрээр мен. А кол чүүл — кедээ ажыл-агый продукциязының бүдүрүлгезиниң кевүдедири-биле моон соңгаар канчаар ажылдаарывысты болгаш чурттаарывысты тодарадыры болур деп, ол чугаалаан.

Ындыг шыңгыы, ажык чугаа кылырын СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунуң, партияның XXVII съездизиниң эгезин салганы бистиң чурттап турар үевис боду — эде тургустунуушкун үези, бистиң чуртувуста экономиктиг болгаш социал үндезин чаартылгаларның үези бисти хүлээндирип турар.

Чаа байдалдарда тараачын бодун черниң ёзулуг ээзи, ында болуп турар бүгү-ле чүүлдер дээш харыысалгалыг кылдыр медереп билип эгелээн.

Съездиге норма ёзугаар 4374 делегат соңгуткан, 4319 делегат чедип келген, чоптуг чылдагаан-биле 55 кижи келбээн деп, оратор дыңнаткан.

Колхозчуларның дөртку Бүгү-эвилел съездизин ажыттынган деп чарлаан.

Съездиниң президиумун соңгаан. Ооң составында СЭКП-ниң болгаш Совет күрүнениң удуртукчулары, колхоз тургузуушкунунуң хоочуннары, бүдүрүлгениң мурнакчылары, эртемниң болгаш культураның ажылдакчылары, партия, совет болгаш хөй-нитти организацияларының төлээлекчилери кирген.

Съездиге чээрби ийи чурттан кооператив, тараачын земледелдериниң болгаш ассоциацияларының делегациялары чедип келген. Совет колхозчу тараачыннарның төлээлери даштыкыдан келген аалчыларга чүректиң ханызындан байыр чедирген.

Съездиниң удуртукчу органнарын соңгаан. Делегаттар хүн чурумунуң айтырыгларын бир үн-биле бадылаан.

* * *

Чүве чугаалаары-биле СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевка сөс берген.

КООПЕРАЦИЯНЫҢ АРГА-КҮЧҮЗҮН — ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУННУҢ ХЕРЭЭНГЕ

Колхозчуларның IV Бүгү-эвилел съездизинге 1988 чылдың март 23-те СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ чугаазы

I.

Эргим эштер!

Колхозчуларның IV Бүгү-эвилел съездизиниң делегаттарынга болгаш аалчыларынга, силерге СЭКП Төп Комитединиң, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң өмүнээзинден изиг болгаш чүректиң ханызындан байыр чедиририн меңээ чопшээреп көрүңер.

Совет тараачыннарның бүгү салгалдарының төлээлекчилери бөгүн бо залда чыглып келген-дир. Силерниң нүүрүңерде, эштер, бистиң улуг Төрээн чуртувустуң кедээ ишчилеринге сеткиливистиң ханызындан байыр чедирип тур бис.

Бистиң чуртувустуң чедиишкиннери болгаш тиилелгелери совет кедээниң амыдыралы-биле сырый тудуш. Силерниң буянныг күш-ажылыңарны, чоннуң чаагай чоруу дээш силерниң ажыл-херектериңерни Төрээн чурт бедик-биле үнелеп турар.

Бистиң ниитилеливистиң кичээнгейи съездиниң ажылынче угланганы чугаажок. Чурттуң амыдыралының эң чугула айтырыгларының дугайында — кооперация дугайында, колхозтар дугайында, социалистиг ниитилелдиң эң кол үндезиниң бирээзи болуп турар бистиң экономикавыстың бүгү аграр секторунуң дугайында чугаа болур болганда ол ындыг болур-даа. Ол ышкаш бүгү чоңга ужурдузазын вежок эки билиривис эде тургустунуушкун дугайында болуру база билдингир.

Амгы үеде, кажан революсчу чаартылгалар амыдыралдың болгаш ажыл-чорудулганың бүгү талаларын хаара туда берген турда, совет ниитилелди хөгжүдериниң харыысалгалыг үе-чадазында айтырыглар болгаш бергелер ам бистиң мурнувуста тодаргайы-биле көстүп келген. Олар теоретиктиг ханы анализти болгаш хандыр боданырын, бистиң үевиске таарыжыр политиканы ажылдап кылырын, ол ышкаш ону боттандырарының практиктиг тус-тус хөделиишкиннерин негеп турар.

Бис ону ынчаар кылып турар-даа бис. Партияның XXVII съездизи, ТК-ның Пленумнары, Октябрьның 70 чылын байырлааны — бо бүгү чүүлдер эде тургустунуушкунну медерел билириниң болгаш хөгжүдериниң чадалары-дыр. Амгы съездиниң эң чугула сорулгазы болза, социализмниң күчүзүн билиринге бөттүг арганы бээри, ону кижилерниң амыдыралының экижидеринге, оларның салым-чаяанын хөгжүдеринге ажыглаары болур.

Чаа чүүлдерни дилээри-биле дегейлеңген хөй-ле чүүлдерни үрээри-биле, улуг хемчээлдиг шенелделер-биле болгаш социал ажыдыышкыннар-биле холбашкан чүткүлдүг ажылдарның үш чылын чурттап эрткен бис. Амгы үеде бис эде тургустунуушкунну чоптуг болгаш чоптуг эвес факторларының база болуушкуннарының кады хөделип турары доктаамал хөгжүп орар чөрүлдээлиг чорудулга деп улам ханы медереп билип турар бис. Бистиң чуртувустуң ажылчы чоннарының калбак кезектерин чаартылгаларның кайы хире хаара тудканын барымдаалап факторларның болгаш болуушкуннарның ролю доктаамал өзүп турар. Мында эде тургустунуушкунуң диалектиказы бар. Кижи төрелгетенниң чаартыкчы энергиязын улам өстүрерин болгаш ажылдадырын, ажыл-ишчи хөөнүн чидирбезин, бергелерден сезинмезин, бузурелин, ажыл-ишчи сагыш-сеткилин чидирбезин ол биске хүлээндирип турар. Ынчаар болза бүгү чүүлдер бистиң бодап алганывыс хевээр боттаныр.

Кижиниң иделкейин болгаш инициативазын эң-не долузу-биле ажыдарынга чедирер ниитилелдиң шынар талазы-биле чаа байдалынче хөгжүдер ындыг бөттүг шимчедикчи күш эде тургустунуушкун болур ужурлуг. Бистиң бөгүнгү кылып турар бүгү чүүлдеривис кижи бүрүзүнге, ооң талантызын, салым-чаяанын болгаш аргаларын илередип тывыарынга, чогаадыкчы ажылынга болгаш дилеп тывыышкыннарга делгем орукту ажыдып берип турар.

Эде тургустунуушкунуң үези — ол дээрге кижи бүрүзүнүң ниитилелге төлептиг черин ээлээри, ооң амыдыралынга болгаш ажыл-чорудулгазының бүгү талаларынга бодунуң аргаларын көргүзүп шыдаары үе-дир. Ооң уламындан бис эде тургустунуушкунуң үезин онзагай үе деп санаар эргелиг апарган бис.

Бистиң ниитилеливистиң он-он чылдарда оруктарын эде тургустунуушкун тургузар болгаш бадыткаар, бистиң уругларывыстың болгаш оларның уругларының чүгле XX чүс чылдың төнчүзүнде эвес, XXI чүс чылдың эгезинде безин кээрү амыдыралын тургузар. Эде тургустунуушкун — ол дээрге кижиниң салым-хуузу, ооң бодунуң холунда турары үеде социал үндезин чаартылгаларның чорудулгазы-дыр. Келир үениң кандыг болуру, бистиң салым-хуувустуң кандыг болуру бистиң боттарывыстан дорт хамааржыр.

Чүну кылып шыдаан бис, ТК-ның апрель болгаш СЭКП-ниң XXVII съездизиниң ажылдап кылганы партияның угланыышкынын канчаар боттандырып турар бис? Чурт болгаш кижилерниң амыдыралы канчаар өскерилгенил?

Эде тургустунуушкунуң чоруп турарының тодаргай анализин ТК партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга кылыр. Ам-даа болза үш чыл дүргүзүнда хилис ажылдаваан бис деп чугаалап болур.

Бергелер, бо оруктуң эгезинде бодап турганывыстан, хөй болган дээрзин демдеглээр ужурлуг мен. Дыка-ла хөй айтырыглар чыылган-дыр, дыка-ла үр олар шинтпирлеттинмейн келген-дир. Тараачыннарның дылы-биле чугаалаарга, бистиң шөлүвүсте бок үнүш, бюрократизмниң болгаш ажыл-агыйжы эвес чоруктуң үржүктары, социал чөптүг эвес чорук болгаш ажыл-агыйжы эвес чүүлдер бажын ажыр үнген-дир. Маңаа чүгле бок үнүштерин аштаары-биле кызыгаарланмас-ла болгай. Эде тургустунуушкунуң салып турары кадык үрезиннерниң үнеринге бистиң социалистиг тараа шөлүн үндезини-биле кадыкшыдары эргежок чугула.

Бистиң амгы үеде бергедээшкиннеривис хүн бүрү амыдыралдың мөөңнеттинге берген хөй санныг айтырыгларын шинтпирлээри болгаш ооң-биле кады — байдалды бүгү талалыг сайгарып көргениниң үндезининге келир үеде ажыл-херектерни шинтпирлиг-биле экижидериниң эң ажыктыг оруктарын дилеп тывары-биле холбашкан.

Бис шак ынчаар хөделип турар бис! Социал адырның материалдыг баазазын дүрген хөгжүдеринче эргилде эгелээн, өөредилгени, кадык камгалалын эде тургузар талазы-биле тодаргай шинтпирлер хүлээп алдынган. Бис бирги черге ниң эң-не чугула айтырыгларын — чурттагла оран-бажың, аъш-чем айтырыгларын, чурттакчы чонну барааннар болгаш ачы-дуза чедирилгези-биле хандырарының айтырыгларын шинтпирлеп эгелей берген бис.

Ооң-биле кады бистиң ниитилел амыдыралының бүгү талаларын шынар талазы-биле чаартырынче угланган стратегтиг шинчилиг бот-боттарының аразында холбашкан хемчеглерниң системазы ажылдап кылдынган болгаш ону амыдыралга чайгылыш чок боттандырып эгелээн. Эртем-техниктиг депшилгениң кол угланыышкыннарында ажыл эгелээн, улус ажыл-агыйларында структурлуг ханы өскерлиишкиннерни боттандырып чорудуп турар.

Улуг хемчээлдиг чаартылгаларны боттандырып чорударынга бистиң кол быравыс — экономиктиг үндезин реформа амыдыралга боттанып эгелээн.

Эде тургустунуушкунуң төп сорулгазы, социализмни чаартырының шинтпирлиг негелдези кылдыр көрбүшаан, ниитилел-политиктиг амыдыралдың бүгү талалыг демократчыдылгазынче быжыг угланыышкынны партия алган.

Ниитизи-биле, эштер, бисте ам ниитилел амыдыралының бүгү талаларын шынар талазы-биле ханы чаартырының программазы чүгле бар эвес, харын ону калбак фронтуда боттандырып эгелей берген бис.

Күрүне бүдүрүлгезиниң дугайында хоойлунуң күштүг болу бергени күш-ажылчы коллективтерниң амыдыралын иделкейжидипкен. Бистиң мурнап турганывыс ышкаш, ону боттандырып чорудуп турар үеде ээзэш эвес айтырыгларга болгаш бергелерге таварышкан бис. Ынчалзажок оларны ажып эртеринге ажылчы чоннуң бодунуң киржип турары онзагай болуп турар. Ажылчыннар, тараачыннар, интеллигенция боттарының эргелерин улам бүзүрелдиг-биле шиңгээдип ап, бүдүрүлге, социал секторлер дугайында ажыл-агыйжы сагыш салыышкынны илергейлеп турар. Ол чорук бүзүрелди болгаш оптимизмни болдуруп турар.

Бистер ажыл-агыйны чорударының чаа-чаа принциптерин моон соңгаар-даа шиңгээдип алыр ужурлуг бис. ССРЭ-де Кооперация дугайында хоойлунуң төлевилели ышкаш, ындыг чугула документиниң үндезини олар болу берген. Алыс утказы-биле алырга, эштер, ооң идеяларын боттандырып чорудары чүгле кооператив шимчээшкининиң эвес, а бүгү совет ниитилелдиң хөгжүлдезинге шынар талазы-биле чаа үе-чада болур.

Эде тургустунуушкунуң сорулгаларын чедип алыры ээзэш эвес үени болгаш күжениишкиннерни негээр болбайн аан. Ынчалзажок ам безин партия болгаш чон ниитилелде кризис мурнунуң угланыышкыннарын колдуунда-ла ажып эрткен, ону революсчу ханы чаартылгаларның оруунче чорудуп шыдапкан деп түңнелди дүрүм ёзугаар үндүрүп болур. Эрткен үш чылдың политиктиг кол түңнели ол.

Ындыг түңнелди үндүрүп турган, ам болур бергелерге, эде тургустунуушкун чорудулгазының чөрүшкектеринге, ооң-биле кады болу бээр удурланыышкыннарга хамаарыштыр будулуушкунну кылбас бис, күзээн чүүлдеривисти бөттүг чүүл кылдыр кылыптар бис деп чугаалаар апаар. Бистиң ниитилеливисте амгы байдалды тодарадырын оралдажыр дээр болза, эде тургустунуушкунну, бергелерге торулбайн, быжыы-биле болгаш чайгылыш чок, революсчу ёзу-биле чорударынче ажылчы чоннуң, чурттуң бүгү чурттакчы чонунуң хөөннериниң колдап турарын чигзиниг чок айтыр ийик мен. Кылып эгелээнивис улуг херекти бис шыдаптар бис бе деп бистиң амыдыралывыстың кол айтырыынга харыы чогум-на ында. Ийе, шыдаар бис деп харыылаар арганы эрткен үш чыл берип турар. Ооң магадылалы — чоннуң деткимчези, эде тургустунуушкунуң сорулгаларын долгандыр ажылчы чоннуң улам-на быжыгып турар сырый каттыжыышкыны.

Сөөлгү үеде бис бистиң төөгүвүстү, ооң маадырлыг болгаш берге арыннарын хөйү-биле чугаалап келген бис. Төөгүнүң эң чугула кичээндириглериниң аразында кол чүүл бар. Чоннуң социал чогаадыкчы чоруунга калбак делгем ажыттынган турда, бистиң бүгү чедиишкиннеривис, бистиң эң шылгараңгай тиилелгелеривис ынчан чедип алдынып келген. А кажан кижилерниң эң-не чугула эрге-ажыктарын тоол көрбейн турда, миллионнарның социал инициативазын административтиг айтыышкыннар-биле моондактап, оларны ёзу барымдаалаан саавырлар болгаш херек чок чурумчудуушкун-биле кызыгаарлап турда, ынчан эң-не улуг чедимче чок чүүлдер биске таваржып турган.

Социалистиг демократияны калбартыры, экономиканы бот-орулга-чарылгаже кирери азы кооперативтиг эгелерин хөгжүдери боол турза-даа, эде тургустунуушкунуң принципиалдыг кол өзек болур чаа чүүлү болза, кижиниң иделкейлиг чорууң бүгү талазы-биле көдүрери, ооң чогаадыкчы чорууң, мергежилиин бедидери, ниитилелди эргелеп башкарарынга хамааты бүрүзүн киириштирери болур. Партияның политиказы, ооң организакчы ажыл-чорудулгазы, хүлээп ап турар бүгү шинтпирлери база эде тургустунуушкунуң бүгү хоойлу актылары олче угланган. Бодуңарның съездиңерге чугаалажып көөрүңер Кооперация дугайында хоойлу төлевилели база-ла олче угланган.

II.

Эштер! Совет кижилерниң амгы салгалының улуг-хуузунга онза харыысалгалыг болгаш кончуг нарын сорулгалар онааган турар. Ол сорулгаларының ужур-утказы улам медереп билдинген, эде тургустунуушкун улам калбарган тудум социализм тургузукчуларының бүгү салгалдарының дуржулгазын хандыр угаап бодаары негеттинип турар. Билдингир шын чүүлдерни катаптаары-биле эвес, а революсчу чаартылганың марксисчи-ленинчи методологиязын болгаш диалектиказын өөренип алыры-биле, оларны амгы үениң сорулгаларын шинтпирлээринге чогаадыкчы ажыглаары-биле хандыр угаап бодаары негеттинип турар.

Лениниң номналдарын база катап, чаа ёзу-биле номчууру, чаа ниитилелди тургузарынга ооң үзел-бодалдарының ханы утказын медереп билип алыры кончуг чугула боол турар. Ленинчи чайынначак ажыдыышкыннарның бирээзи болур социалистиг кооперация дугайында өөредигни катап эгидип тура, бистер шынап-ла ол чүүлдү кылып турар бис.

Социалистиг революция тиилээн соонда кооператив шимчээшкининиң социалистиг характериниң дугайында ленинчи өөредиг хөй бодаашкыннарының, революция сөөлүндеги баштайгы чылдарның дуржулгазының ханы анализиниң түңнелдеринден кылдынган. Күрүне эрге-чагырызы ажылчы чоннуң холунда турар, черни, бүдүрүлгениң кол чепсек-херекселдерин социалистиг күрүне бодунуң холунга алган байдалдарда болгаш кооперативтерниң ажыл-чорудулгазын күрүне удурту берген байдалдарда кооперацияның хөгжүлдези социализмниң хөгжүлдези-биле бир дөмей апарарының дугайын В. И. Ленин «Кооперация дугайында» деп алдарлыг чүүлүнге тодаргай бадыткап көргүскен. Лениниң кылганы үндезин түңнели ындыг.

Социализмниң үезинде ажыл-агыйны организастаарының кооперативтиг принциптери ниитилел бүдүрүлгезиниң бүгү киржикчилериниң эрге-ажыктарын дүүштүреринге ажыктыг орукту ажыдар болгаш ажыл-агыйжы бүдүрүлге ажыл-чорудулгазын чоннуң бот-башкарылгазы-биле каттыштырарының чедимчелиг хевири болур деп база бир ханы ленинчи идея бадыткап турар.

Ынчангаш Ленин күрүне болгаш кооператив бүдүрүлгелериниң тудуш харылзаалыг хөделирин, бүдүрүлге болгаш социал айтырыгларны шинтпирлээринге, чурттуң амыдыралының бүгү укладын чаартыырынга оларның бир демниг киржирин шыңгыы негеп чораан. Кооперативтиг ажыл-чорудулганың хевирлериниң байлаан ёзулуг кылбастын, чурттуң күш-ажылчы чонун кооперацияга эки тура эге-биле улам долу хаара тударынче ол кыйгырып турган.

Кижилерниң чогаадыкчы аргаларын болгаш иделкейин бедидеринге бүдүрүлгениң кооперастап организастаарының демократчы болгаш бот-орулга-чарылгалыг үндезинни, ооң боттускайлаң чоруу болгаш дүрген эде тургустунуучал байдалы делгем орукту ажыдар дээрзинге Ленин бичии-даа чигзинмейн чораан. Ол дээрге, эштер, ниитилеливисти үндезини-биле чаартыр сорулгаларны шинтпирлеп турарывыс амгы үеде биске эң чугула негеттинип турар чүүл ол-ла болгай.

Кооперация дугайында ленинчи өөредигни амыдыралга боттандырарының эге үе-чадазында-ла ол кескү түңнелдерин берип эгелээн. Кооперация шимчээшкининиң чедиишкиннери чаа экономиктиг политиканың кол принциптериниң боттаныышкыны-биле хан-дамырындан тудуш харылзаалыг турган болгаш ажылчын аңгының тараачыннар-биле эвилелиниң быжыглаазы.

Ындыг болзажок кооперация дугайында чогаадыкчы ленинчи идеяларны сөөлүнде барып аажок кошкаткан. Ол идеяларның байлак утказын «кооператив планынга» хамаарыштырган. Ол план ёзугаар кооперативтер колдуунда кедээге турар, чүгле чаңгыс хевирге — кедээ ажыл-агыйы артели хевирлиг болур ужурлуг апарган. Ооң-биле чергелештир колхозтарга күрүне секторунуң бичии партнеру болур рольду онааган.

20—30 чылдарның аразында коллективизацияны боттандырып турган үеде кооперация дугайында өөредигни каржызы-биле хажыдып турганын моон мурнунда-даа чугаалап турган мен. Үндезин чок черге ус-тывыш кооперацияларын үзүткээн, чагырып дужаар методтар-биле колхозтарны совхозтарже шилчидер, кооперативтиг ажыл-чорудулганың өске-даа хевирлерин хоруур азы кызар кара туразында ажылаашкыннар ооң соондагы-даа чылдарда турган.

Харын-даа кооперацияны күрүнежидер дээр утказыг чүүлдер боол турган. Колхозтарның болгаш кооперацияларның эки тура, бот-башкартынылга, бот-орулга-чарылга дээш өске-даа принциптериниң каржызы-биле үрегдеттинип турганын силер боттарыңарның практиканардан билир силер. Ол бүгүнүң багай салдарлары бо хүннерде-даа илдеп боол турар болгаш ниитилелдиң ажыл-херээнге иделкей чок чорукту болдуруп, социализм хөгжүлдезиниң чүгле экономиктиг эвес, а политиктиг, идеологтуг талаларынга салдарлыг боол турар.

Канчалза-даа эрткен үевисти көрүп тура, кооперацияның оруу берге турган-даа болза, ол чурттуң тургустунарынга болгаш быжыгарынга биче эвес салыышкынны киирген долу үндезинниг чугаалап болур, эштер.

Бисте кооперация шимчээшкини ханы дазылдарлыг. Массаларның чогаадыкчы чоруунга делгем аргаларны ажыткан социалистиг революция аңаа чаа идигни берген. Кооперация социалистиг тургузуушкунуң бүгү талаларынга болгаш угланыышкыннарынга — үлетпүр-даа, янзы-бүрү ус-тывыш ажылдары-даа, садыг-даа, тараачын амыдыралдың үгшиин өскертири-даа, хоорай биле кедээниң аразында экономиктиг харылзааларны тургузары-даа дижик, шуптузунга хамааржып турган.

Кооперация шимчээшкининиң эң калбарганы 20-ги чылдарга хамааржыры билдингир болгай. Партияның съездилериниң болгаш конференцияларының шинтпирлеринде сиңниккен ленинчи идеяларны чайгылыш чок ажыглап келгениниң үндезининге ооң дыка хөй хевирлери үлетпүрге болгаш садыгга, хандырылгага болгаш сайгарылгага, саң-хөөге болгаш чээлиге, амыдырал хандырылгазынга болгаш өске-даа адырларга шапкын хөгжүп турган.

Партия болгаш Совет күрүне кооперацияга организас-политиктиг болгаш саң-хөө дузаламчызын доктаамал көргүзүп, чогумчалыг саң-хөө-үндүрүг политиказын чорудуп, кооперация шимчээшкининиң демократтыг үндезиннерин быжыглаарынче ооң экономиктиг болгаш социал баазазын калбартырынче угланган эргежок чугула хемчеглерни ап келген. Бо бүгү баштайгы үелерде эки түңнелдерни берген, социал-экономиктиг чаартылгаларны дүргедедиринге дузалаан.

Чогум-на кооперация шимчээшкини хамааты дайынның соонда аш-чутту ажып эртеринге улуу-биле дузалаан, саң-хөө болгаш акша системазын экижидеринге, ажыл-ишчи кижиге бүдүрүлгениң болгаш чурттуң ээзи мен-дир мен деп чүвени медереп билиринге, чаа амыдыралдың тургузуушкунунга кижилерниң иделкейиниң көдүрлүрүнге улуг салдарлыг болган.

20 чылдарның төнчүзүнде кедээ ажыл-агый кооперациязының янзы-бүрү хевирлеринге тараачын ажыл-агыйларының үштүң бирн хире кезээ хаара туттунган турган. Чуртка бот-эгелээшкин үндезинниг кооперативтерниң адаандан эгелээн он-он хевирлери, оларның земледелдери болгаш каттыжыышкыннары тыптып келген. Олар рынокка янзы-бүрү хевирниң кедээ ажыл-агый продукциязын берип, эң бедүүн машиналарны база дериг-херекселдерни, тудуг материалдарын бүдүрүп, руданы казып тып, металлды ээлдирип, техниканы болгаш амыдырал херекселдерин септеп, идик-хепти даарап — чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, ниитилелге кончуг эргежок херектиг чүүлдерни кылып турган.

Ынчангы кооперацияның чурттакчы чонну хандырарынга-даа ролюн төлептиг-биле үнелеп көөр херек. Ол чылдарның кооперация статистиказының сан-түңнеринден алгаш көөрге, күрүне үлетпүрүнүң бүдүрүп турганы кол-кол хереглел бараанныарының 50—70 хуузунуң сайгарылгазы херереглекчилер кооперациязының шугуму-биле чорап турган. Оларны ол шугум-биле садыглаары чүгле кедээге эвес, а хоорайга база чорап келген. 20 чылдарның ортан үезинде кооперативтер тарааның болгаш хендирниң 35 хире хуузун, дуктуң 40 хире хуузун, хөвеңниң 80 хуузун, чигир свёклазының 90 хуузун белеткеп турган. Тараачыннар машиналар, кедээ ажыл-агый чепсектери-биле, үрезиннер-биле хандырарынга кооперация оон ээзэш эвес рольдуг турган.

Ындыг чорук үр үргүлчулевээни хараадаңчыг. Күрүне сектору-биле кооперативтерниң аразында дең эвес солчулганың, эргелеп-башкарылганың албадап дужаар аргаларының күштелгениниң, ниитилел амыдыралының демократтыг үндезиннериниң кызыыдааның байдалдарында кооперацияның идеязын кыдыра көөр, ооң ролюн кудуладыр апарган, ооң хөй янзы хевирлеэн чидип эгелээн. Орулга-чарыгдалдарын боду дуглаарынга болгаш бот-башкартынылгага үндезилеттинген кооперация бот-орулга-чарылга болгаш калбак демократия чокта турап шыдавас апарган. Ол бодунуң ажыл-чорудулгазының адырларын улам-на кызырбышаан, хагдынып эгелээн.

Колхозтар база-ла төөгүлүг нарын эргилделерге болгаш бергедээшкиннерге, харын-даа аграр секторунга хоралыг, хелаптыг чүүлдерге таварышкылаан. Ол дээрге ажыл-агыйларны хөй катап улгаттыр каттыштырып болгаш катап чарып турганы колхозтарны массалыы-биле совхозтар кылдыр шилчиткени, оларга ажылдаары-биле удуртукчу ажылга дыка хөй кезиинде белеткеттинмээн кижилерни чорудуп турганы-дыр.

Колхозтарның экономиказынга хөй санныг албадап дужаар кампаниялар шыңгыы салдарны чедирип турган. Бүдүрүлгеге улуг хораны эң улуунче чүткүүр чорук, янзы-бүрү эде таарыштырыглалар, дүзалап ажыл-агыйларынга база ус-тывыш ажылдарын хөгжүдеринге хамаарыштыр кызыгаарлаашкыннар болгаш хоруушкуннар чедирип турган.

Колхозтарга, кооперацияга хамаарыштыр ындыг хамаарылганың салдары ниитизи-биле эки билдингир. Олар биске ам-даа салдаа чедирбишаан. Оларга аъш-чем айтырыының шинтпирлеттинмээниниң узамдыкканы, чоннуң дыка хөй

(Уланчызы 2-ги арында).

КООПЕРАЦИЯНЫҢ АРГА-КҮЧҮЗҮН— ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУННУҢ ХЕРЭЭНГЕ

(Эгези 1-ги арында).

хереглел бараанарының чедиришкезин, ассортиментизиниң кызыызын, ачы-дуза чедирилгезиниң кызамдалдыын хамаарыштырар апаар. Ол дээрге — ажыглаттынмаан күш-ажылчы курлавырлар-даа, материалдыг курлавырларның чидириглери-даа ол-дур. Адактың соолунде, ол дээрге — хөгжүлдениң эң чугула социал факторларының дыка сулараны-дыр.

Бөгүн бис, эштер, мындыг чүүлдү миннир ужурлуг бис: кооперацияга хамаарыштыр ындыг угланыышкын частырыглыг болган. Кооперация шимчээшкининиң ленинчи принциптеринден ойталааныының түңнелинде чурт, ооң экономиказы политика-даа, моральдаа, социал-даа талазы-биле улуг чидириглерлиг болган.

Бисте кооперация бодунуң аргаларын дыка чедир ажыглаваайн турар деп партияның XXVII съездизинге демдеглеттинген. Бо айтырыг талазы-биле долу тодаргай түңнелди үндүрерин съезд негээн. Бистиң ооң соондагы сайгарылгавыс кооперация амгы ниитилел амыдыралынга чугула рольду ойнап болур болгаш ойнаар-даа ужурлуг деп чүвени көргүскен.

Кооператив шимчээшкининиң, ооң хөй янзы хевирлерин катап хөгжүдер херек. Чаа байдалдарны болгаш чаа негелделерни барымдаалап көрбүшаан, катап хөгжүдер дээрзи черле билдингир болбайн аан. Эрги, ылаңгыя эң-не бедүүн хевирлерлиг кооперацияны эвес, а бо үениң, бедик культуралыг, бодунуң иштинге болгаш күрүне бүдүрүлгелери-биле база организациялары-биле калбак хемчээлге холбаалыг кооперацияны тургузар ужурлуг бис. Бедик ажыктыг, техника-биле эки дериттинген болгаш эки шынарлыг продукцияны бүдүрүп, ачы-дуза чедирилгезин хандырып, ада-чурттуң болгаш даштыкының бүдүрүлгелери-биле адааннажып шыдаар аргалыг кооперация бисте херек.

Кооперация шимчээшкининиң мурнунга делгем орукту амгы үеде ажыдарда, чүнү удуртулга болдурган бис? Бисте сорулгалар тодаргай болгаш билдингир —совет кижилерниң негелделерин эки хандырары, материалдыг немелде курлавырларны тывары, бүгү экономиканы, ол ышкаш кедээ ажыл-агый бүдүрүлгезин кедүрерин, ооң бүдүрүп турар продукциязын болбаазырадып кылырынга, кедээ чоннуң амыдырал-чурттаалгазын эки-жидеринге идиг бериишкиннерни күштелдирери-дир.

Кооперация болза ээ болурунуң сагыш-сеткилинге кижизидип, инициативаны болгаш тывынгыр-кылынгыр орукту хөгжүтпүшаан, аъш-чем айтырыын шиитпирлээринге, чоннуң эки шынарлыг хереглел бараанарын бүдүрерин көвүдедиринге, хандырылга адырын калбартырынга, совет кижилерниң күш-ажылының, амыдырал-чурттаалгазының база дыштанылгазының байдалдарын эки-жидеринге боттуг дузаны чедирип шыдаар. Хереглел бараанарынга болгаш ачы-дуза чедирилгезинге херегледиң амгы үеде дүрген өскерлип турарын, оларның ассортиментизин доктаамал чаартырының эргежок чугулазын билир болгай силер, эштер. Ол чорук негелде-хереглелдерге дыңнангыр болуруң, кижи бүрүзүнүң хереглелдерин улам тодаргай көөрүн, чер-черниң байдалдарын эки барымдаалаарын бүдүрүкчүлерден негеп турар. А ол мөзү-шынарлар чогум-на кооперативтерде бар болуп турар.

Кооператив хевирлерин калбаа-биле ажыглаар чорук улуг, ортумак, улуг эвес бүдүрүлгелерни таарыштыр холбаштырарынга чугула ужур-дузалыг болур. Эвээш санныг кылыгларны, дериг-херекселдерниң болгаш приборларның хөй хевирлерин бүдүрериниң чагыгларын улуг үлетпүрге күүседир талазы-биле бергедээшкиннер бүгү кижилерге билдингир болгай. Хемчээлиниң талазы-биле улуг эвес төлевилелдерге, тудуг болгаш септелге ажылдарынга хамаарышкан кердээни хандырары-биле холбашкан бергедээшкиннерни ажыл-агый удуртукчулары эки билир. Урам кваст-алга ажылдарының, эртем-техниктиг консультацияларның болгаш өске-даа чүүлдерниң айтырыглары, чаартыкчыларның саналдарын шиңгээдип нептередири дыка даржыктыг болу берген. Ындыг хевирлиг ажылдар улуг бүдүрүлгелерге колдуунда ажык чок болуп турар. Ооң түңнелинде бүдүрүлгениң ажыктыы чавызап, ажыл шагын болгаш херекгүлерни хилис чедирип турар. Ниитиниң улуг бүдүрүлгезинге таарымчалыг немелде болуп шыдаар улуг эвес кооператив организациялары хөй чүүлдерни кылып болуру ийик.

Ажыл-херектиң өске талазы — социал айтырыгларны шиитпирлээри база биче эвес ужур-дузалыг. Мергежилдиң янзы-бүрү деңнелинге даянган кооператив ажыл-чорудулгазы болза бүдүрүлгениң хөй адырларын организаставышаан, чоннуң ылаңгыя улуг эвес хоорайларда, суурларда болгаш кедээ черлерде чоннуң бүгү бөлүктерин ажыл-биле хандырар арганы берип турар. Кооперативтерге ажылдаар чорук өг-бүлелерниң орулгаларын көвүдедип, социал тургузуун хөгжүдеринге чер-черниң бюджет курлавырларынга немелдени бээр.

Янзы-бүрү чылдагааннарның уржуундан күш-ажылы күрүне бүдүрүлгелеринге болгаш организацияларынга ажыглаттынмас кижилерни бүдүрүлгеге болгаш хандырылгага кооперация киириштирип болуру оон ыңай база демдеглээр херек. Олар дээрге — пенсионерлер, инвалидтер, бажың ажылы кылып турар херээженнер, өөреникчи-аныяктар-дыр.

Хөй янзы хевирлерлиг кооперация амгы үеде биске херек болуп турар. Ол дээрге — бүдүрүлгениң болгаш хандырылганың бүгү адырларынга чаа кооперативтерни тургузары-дыр. Ол дээрге — колхозтарның болгаш хереглел кооперациязының организацияларының демократтыг кооператив үндезиннерин катап тургузары болгаш хамыладыры-дыр. Ол дээрге — колхозтарның болгаш күрүне бүдүрүлгелериниң күш-ажылчы эге коллективтериниң деңнелинге кооперацияны хөгжүдери-дир. Ол дээрге — бүдүрүлгелер аразынга кердээ харылзаалары-дыр. Ниитиниң өнчүзүнүң бөйлак утка-шынарын херек кырында чедип алыры ындыг хөй адырлыг кооперацияның баазазынга боттанып аргалыг болур.

Бүдүрүлгениң чүгле хемчээлдери-биле эвес, харын дүрген эде тургустунар, бар хереглелге дыңнангыр болур, чер-черниң байдалдарын, ол ышкаш ажылдакчыларның хуузунда мергежилин болгаш тывынгыр-кылынгыр чорукун долу ажыглаар аргалы-биле бирги черге чугула ужур-дузалыг болуп турар эвээш эвес адырлар черле бар-дыр, эштер.

Кооператив шимчээшкинин кедүрериниң партияның айыткан угланыышкынын идегевес чорук-биле, а харын-даа удурланыышкын-биле уткаан бүгү кижилерге харыыны кооперацияны калбаа-биле хөгжүдериниң сорулгазын практиктиг оруунче киирбишаан, берип турар-дыр бис. Кооперация дээрге ажыл-агыйны чорударының социалистиг эвес хевири-дир, а хуу өнчүзүрек ажыл-чорудулга-дыр деп бадыткавышаан, шыжыгып, девидеп турар кижилерге харыыны ынчаар берип турар-дыр бис.

Ындыг хевирлиг чигзиниишкиннер болгаш бадыткаашкыннар шагда-ла турганын ол эштерге чугаалап болур мен. Чогум-на ындыг чылдактар-биле кооперацияны моон мурнунда чедиишкиннерниг бооп тудуп турганнар. Чок, мелчүүреден болгаш аңгыларның эптеш чок чөрүлдээзинден хосталган ниитилелде ажылчы чоннуң массалыг социал шимчээшкини болбушаан, кооперация болза социализмниң сорулгаларынга, ооң күш-ажылчы болгаш коллективчи алыс сорулгаларынга бодунуң бүдүжүндеен бүрүн дүгжүп турар.

Чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедириниң херээнге кооперацияның ажыдып берип турар чаа аргалары чогум-на оортан үндезилеттинген. Эде тургустунуушкун кооперацияга хөй-ниитиниң сонуургалын хайныктырган. Кооператив шимчээшкининиң шынар талазы-биле чаа үе-чадазынга, экономиктиг болгаш социал амыдыралдың янзы-бүрү адырларынга ооң калбаа-биле нептерээринге эргежок чугула үндезиннерин эде тургустунуушкун база тургузуп турар.

Эде тургустунуушкун хамыктың мурнунда таарымчалыг ниитилел байдалын тургускан болгаш тургузарын уругулчулап, миллион-миллион кижилерниң инициативазын болгаш чогаадыкчы чоруун сайзырадып турар. А ол дээрге принципиалдыг чугула болур, чүге дизе, кооперацияны «үстүнден» сыгап болбас. Чүгле кадаандан инициатива болгаш чогаадыкчы чорук хоозун, ёзу-хевир барымдаалаан эвес, а боттуг, чедиишкинниг ажыл-чорудулгалыг кооперацияны бээр болгаш ону ылап-ла массалыг болдурар. Кооператив шимчээшкининиң хөгжүдери дээрге, бир талазында, ниитилелдиң демократчыдылгазының боттуг түңнели, ооң хөй янзы хевирлериниң бирээзи, а өске талазында —ниитизи-биле демократчыдылга чорудулгазын хамыладырының, чагырып дужаар чорукка болгаш бюрократизмге удур демиселдиң чугула бырызы-дыр.

Херек кырында ажык-чарыг, соңгулдалыг, ажык отчеттуг болур чорук, бүдүрүлгени эргелеп башкарарынга бүгү ажылчы чоннуң киржилгези —ол дээрге, ол чокка кооперация шуут-ла болдунуп болбас, ындыг чүүл-дүр, эштер. Чүгле бот-башкартынар организация болур болза, кооперация херек кырынга ажыл-агыйны чорударының үре-түңнелдиг хевири болуп шыдаар.

Кооператив шимчээшкининиң хөгжүлдези биле үндезин экономиктиг чаартылганың аразында дорт, тудуш харылзаа бар. Күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжыышкынның) дугайында хоойлуда быжыглаттынган чаа экономиктиг механизм бодунуң ажыл-чорудулгазын организастаарынга ёзулуг-ла алдын дүлгүүрүн кооперацияның холунга берген. Күрүне болгаш кооператив бүдүрүлгелериниң деңне-хемчээлдиг солчуугазынга болгаш үре-түңнелдиг кады ажылдажылгазынга эргежок чугула байдалдар бөгүн боттуг-биле тургустунуп турар.

Бистер кооператив шимчээшкининиң хөгжүлдезиниң перспективаларын чугаалажып көрүп тургаш, амгы дуржулганы-даа барымдаалап турар бис. Чоннуң хереглел бараанарын бүдүреринге болгаш чиг этти дагын болбаазырадырынга, садыгга, хөй-ниитиниң чемненилгезинге база амыдырал хандырылгазынга чүгле чаңгыс чыл дургузунда чуртка барык 14 муң кооператив тургустунган болгаш ажылдап эгелээн-дир. Бисте 150 муң ажыг кижи кооператив ажыл-чорудулгазын ам чорудуп турар. Чаа кооперативтерниң хөй-хөйү үре-түңнелдиг ажылдап, чонга нептерелди чаалап ап эгелээн. Кооперативтерниң белеткеп үндүрүп турар бараанарының ассортиментизи дүргени-биле калбарып турар. Амыдыралга болгаш септелге-тудуугга оларның көргүзүп турар ачы-дузазынга хереглел өзүп турар.

Сөөлгү үеде күрүне бүдүрүлгелериниң структуразынга-даа, ылаңгыя шоолуг орулгалыг эвес азы карылгалыг участоктарга, кооператив хевирлерин ажыглап турар апарган. Ынчаарга ажыктыы канчаар-даа ваажок дээрзин чугаалаар херек. Ажыл-агыйжы эвес чорукту узуткаарының, ажылдап турарларның санын кызырарының, күш-ажылды шын организастаарының база материалдыг үнелиг чүүлдерни чеп ажыглаарының күсели-биле аңаа орулгалыг чорук дыка дүрген өзүп турар.

Ынчалзажок ниитизи-биле кооперация чүгле чаа күш кирип эгелеп турар. Бүдүрүүшкүннүң, бараанар саарылгазының база ачы-дуза чедирилгезиниң хемчээлдеринде ооң продукциязы шоолуг-ла эвес улуг-хууну ээлеп турар. Улуг үлетпүр бүдүрүлгелериниң чанында кооперативтерни кончуг оожум болгаш ниитизи-биле харын-даа туражок тургузуп турар.

Ооң-биле чергелештир кооператив шимчээшкини чурттуң янзы-бүрү девискээрлеринде канчаар-даа ваажок дең-дески эвес хөгжүп турар. Москва областа кооперацияның янзы-бүрү хевирлерин организастаарын база хөгжүдерин шыңгызы-биле көрүп турар. Садыг, медицина, хандырылга амыдырал кооперативтери, дыштаныгланы организастаарының база өске-даа чүүлдерниң талазы-биле кооператив коллективтери ажылдап эгелей берген. Бөгүн Москва чоогунда 1137 коллектив ажылдап турар, ол дээрге ортумаа-биле бир районда-ла 27 кооператив-тир. Прибалтика республикаларында, Краснодар болгаш Ставрополь крайларда, Саратов, Иван-Франковск болгаш чамдык өске-даа областарда кооперастаашкын чорудулгазы идепкейлиг болуп турар.

Ынчалзажок ооң өске чижектер база бар. Ортаакы Азияның республикаларында, Казахстанда болгаш Азербайджанда кооперативтерниң бир чурттакчыга онаашкыр көргүзүп турар амыдырал ачы-дузазының хемчээли, чижээ, Эстониязындан барык 20 катап эвээш болуп турар. Ылаңгыя Архангельск, Тамбов, Тула областарда болгаш дыка хөй өске-даа черлерде чоннуң хереглел бараанарын бүдүрүп үндүрүп турар кооперативтерниң санын мырыңай салаа базып санап болур. Ол черлерде кооперативтерниң ажыл-чорудулгазынга чогумчалыг байдалдарны чүгле тургуспаан эвес, харын-даа янзы-бүрү шаптыктаашкыннарны кылып, дүрүм ёзугаар эвес, хоруушкуннарны база кызыгаарлаашкыннарны киирип турары ховар эвес. Оларның ажылының дугайын чонга четпес, а хөй мурнуузунда чаңгыс талалыг кылдыр тайылбырлап турар.

Кооперацияның хөгжүлдезинге боттуг моондак таварыштырып, аңаа бузурел чок хамаарылганы болдуруп турар чамдык чогумчалыг эвес чүүлдерни база көрбейн барып болбас. Чамдыкта ол талаже алыксак-чиксектер, харын-даа мырыңай бузурукчулар сыңнып кирип, оларның чиижек чүткүлдери кооперацияның идеязын бужартадып турар. Кооперативтерниң эвээжин ажыглап алгаш, чамдык кооперативтер өртек-үнени улгаттырарының күсели-биле боттарының ажык-кончаазын көвүдедип турарының фактылары база бар. Ол чүүлдер ажылчы чоннуң чөптүг таарзынмас чоруун болдуруп турар.

Эргежок чугула апарган черлерге хоойлуну хүлээп алыры херек болбайн аан. Ынчалзажок чаңгыс-ла чагырып-дужаар хемчеглер-биле ук айтырыгны шиитпирлеп болбас. Кол орук—ол дээрге кооперативтерниң санын көвүдедири, күрүне бүдүрүлгелери база идепкейлиг киришкен турар ужурлуг чогумчалыг чаржыныышкынны болдурары-дыр. А ол чорук бодунуң ээлчээнде бараанар рынокунга болгаш ачы-дуза чедиреринге-даа, өртектерниң деңнелинге-даа чогумчалыг салдарны чедирер апаар.

Хоойлужудулганы ажылдап кылбаан чорук кооперацияның хөгжүлдезинге шыңгызы-биле шаптыктап турар дээрзин хүлээп көрзе чогуур. Кооператив шимчээшкинин аайлап-таарыштырып турар ам күштүг болуп турар сандаргай норматив актылары эпти-ле бот-бодунга удурланышкак болу берип турар. Оон туржук оларның хөй-хөйү чүгле кооперацияны деткиирин идиг бербейн турар эвес, харын-даа ооң өзүлдезин саададып турар. Ону барымдаалап көргеш, нииити эвилелдиң чаа чаңгыс аай хоойлужудулга актызын — кооператив шимчээшкининиң камызын болгаш хемчеглерин шиитпирлиг калбартыр, ССРЭ-ге Кооперация дугайында хоойлуну тургузары эргежок чугула деп көрген.

Ол хоойлунуң эчис сорулгазы — кооператив-колхоз өнчүзүн быжыглаарын болгаш хөгжүдерин хандырары, кооператив демократиязының камгалал эрге механизмин тургузары, кооператив бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының бүгү хевирлериниң ажыл-чорудулгазының экономиктиг, организастыг болгаш эрге үндезиннерин хевирлээри, оларның эргелерин болгаш хүлээлгелерин, күрүне база ажыл-агый органнары-биле аразында харылзааларын тодарадыры болур.

ТК-ның Политбюрозунуң чүүлдүг деп көргени Хоойлунуң төлевилелин бүгү улустуң чугаалажып көөрүнче үндүрген. Ол дээрге — чаартыкчы документ-тир, бүгү экономика практиказын шиитпирлии-биле бурунгаар шимчедип чорударының, бистиң ниитилеливистиң социал хөгжүлдезинге чаа агымны киирериниң аргазын берип турар эде тургустунуушкунуң документизи-дир дээрзинге ооң-биле танышкаш, бүзүреп болур силер.

Ол документиниң бүгү талалыг үнелеп көрбүшаан, Хоойлу төлевилели кооперация дугайында ленинчи идеяларны амгы үе-биле тудуштурар, оларны эде тургустунуушкунуң концепциязы-биле, бистиң ниитилеливисте калбарып үнген ол хамы чаартылгаларның дуржулгазы-биле тудуш кылдыр холбаштырар ужурлуг дээрзин демдеглезе чогуур. Ук хоойлу болза, Күрүне бүдүрүлгезиниң дугайында хоойлунуң чүүлдери-биле болгаш экономиктиг чаартылганың өске-даа нормативтиг актылары-биле ыяк холбашкан болгаш оларның-биле кады амгы үениң ажыл-агый механизминиң болбаазыраңгайжыырының эрге-дүрүм баазазын дыка калбартып турар.

Дыка хөй айтырыгларның талазы-биле Хоойлу төлевилели ол механизмге чаа үндезин сайзыраңгайжыдыышкыннарны киирип турар, ол чорук бүгү экономиктиг амыдыралга салдарын чедирер ужурлуг. Чаа документиниң үндезини, чүрээ болза, кооператив секторун чурттуң чаңгыс аай улус ажыл-агый комплексизиниң дең эргелиг тудуш кезээ кылдыр хүлээп көрүп турары деп чугаалап болур. Кооперацияның үндезинин салып турар ленинчи принцип ооң-биле катап тургустунуп турар.

Аңаа дүүштүр кооперативтерниң ажыл-чорудулгазы калбарар, амга чедир туруп келген херек чок кызыгаарлаашкыннар чайлаттынар. Кооперативтерге кирериниң эргезин чурттуң бүгү хамаатыларынга тыпсып турар. Ажылчыннарга болгаш албан-хаакчыларга баш удур көрдүнген бүгү-ле социал байдалдар кооперативтерниң кежигүннеринге база хамааржыр. Кооперативтерниң ажыл-чорудулгазынга бот-орулга-чарылганың база бот-эргелелдиң принциптери улам ыңай хөгжүүрү база чугула болуп турар. Ол чорук планнаашкынга-даа, өртек-үнениң тургустунарынга-даа, курлавырларны үлеп-хуваарынга-даа, күш-ажылдың төлевиринге-даа хамааржыр.

Шуут колхозтарга хамааржып турар дыка хөй чаа принципиалдыг чүүлдерни киирип турарын база онзалап демдеглээр бодай-дыр мен. Оларның дузалал ажыл-чорудулгазынга турган кызыгаарлаашкыннарны бүрүнү-биле дужурганы үндезилелдиг болуп турар.

Колхозтар ам өске бүдүрүлгелерге болгаш өске хамаатыларга-даа боттарынга быжыглаттынган черлериниң база боттарының кол фондуларының бир чамдыын хелезинге берип болурлар, ол ышкаш янзы-бүрү кедээ кооперативтерни тургузарлар, даштыкы экономиктиг операцияларны база кылып болурлар. Ооң-биле чергелештир багай ажылдыг кооперативтерни дужурүп, оларның чер ажыглаар эргезин казып болурлар.

Элээн хөй социалистиг чурттарда кооператив хевирлерин сайзыраңгайжыдары чорут турарын база демдеглеп болур. Оларның дуржулгазында кичээнгейге ап болур, солун чүүлдер эвээш эвес. Ол дуржулганы кичээнгейлиг өөренип көөрү, бот-боттарынга ажыктыг кады ажылдажылганы калбартыры, бүгү ажыктыг чүүлдерни идепкейлиг ажыглаары чугула.

Эштер! Кооперация дугайын чугаалап тура, дараазында чүүлдү демдеглексээн ийик мен: кооператив шимчээшкинин сайзырадыры дээрге-ле — демократияны калбартырының, бистиң улус ажыл-агыйывысты кадыкшыдарының талазы-биле партияның стратегтиг шугумунуң дорт уламчылалы, чуртта боттандырып турар экономиктиг болгаш социал чаартылгаларның чарылбас кезээ болур.

Кооператив шимчээшкининге бир-тээ ол чаа чүүл болганда, эвээш эвес бергелер болгаш нарын айтырыглар таваржыры чадап чок. Херекти шалыпкын болгаш быжыг сегирип алзывысса, ону ажып эртеривиске бүзүрээр мен. Ам кол чүүл —хөй-ниитиниң бодалын чаартыры, ажыл-агыйжы болурунуң чаа хевиринче бүгү кадрларны углаары чугула. Угаап бодаашкынының болгаш хөделиишкиннерниң эрги чүүлдерин шиитпирлии-биле буза шаавары, кооперацияны ийиги чергениң, чугула эвес чүүлдү дээр хамаарылганы өскертири чугула.

Ажыл-ишчи болурунуң өске-даа хевирлери ышкаш кооперация күрүне салдарындан дашкаар турбас ужурлуг. Ону чедип алырынга идегелдиг экономиктиг чепсектер бар — ол дээрге—үндүрүг онаалдазы, чээли политиказы, кооперативтер-биле кердээлер системазы, күрчагыглар дамчыштыр оларның ажыл-чорудулгазынга салдар чедирери. Кооперативтерге база-ла бисте боттандырып турар хоойлужудулга бүгүнү-биле хамааржыр болбайн аан, ол чул дээрге күш-ажыл камгалалы, озал-ондак болдурбазының аргалары, социал хандырылга, бойдусту камгалаары-дыр.

Хоойлуларны шыңгыы сагыырының айтырыы ам эң чугула апарган, ол чокта демократтыг чорудулга-даа, экономиктиг реформа-даа боттанмас. Аңгы-аңгы эрге-дужаалдың дыка хөй удуртукчуларында күш-ажылчы коллективтерниң эргелеринге тоомча чок хамаарылга эът-ханында сиңниккен деп ажыы-биле чугаалап болур. «Чүнү күзейдир мен, ону кылыр мен» дээр принцип ёзугаар олар хөделип чаңчыкканнар. Олар боттарының шиитпирлериниң шын эвес уржуктары дээш моральдыг-даа, материалдыг-даа харысалгадан чайлап турарлар.

Чоокта чаа боттандырып эгелээн күрүне бүдүрүлгезиниң дугайында хоойлуга хамаарыштыр ону үрээриниң хөй санныг фактылары сөөлгү үеде илереп келген. Шак ындыг чүүлдерни болдурбазын ТК-ның Политбюрозу, министерстволар болгаш ведомстволар удуртукчуларынга шыңгыы сагындырган.

Ниитилел амыдыралының өске-даа талаларынга ышкаш, экономикага хоойлу-дүрүмнү сагыыры эде тургустунуушкунунуң чайгылыш чок негелдези болур. Күрүне ажыл-агый органнарының болгаш хөй-нииити организацияларының, бүгү чаданың удуртукчуларының хөделиишкиннери хоойлу ёзугаар боттанып ужурлуг.

Кооперацияга хамаарыштыр алырга, ооң бүткен бүдүжүнден-не чагырып-дужаар чорук аңаа чүүлдешпес, эштер. Командылаар чорук, албадал ёзугаар хуваалдалар, бодал чок хоруушкуннар ону чүгле дедирлендирер болгаш бооп тудар, кедизинде бөрып, негел теттүргеш, бажынга олурар.

Кооперация дугайында хоойлуга үндезилээш, кооперативтер-биле күрүнениң хамаарылгазы улус депутаттарының чер-чер Советтерин дамчыштыр боттанып ужурлуг. Кооперативтерден болгаш оларның кежигүннеринден кирген үндүрүглер түс черлерниң бюджеттеринче кирер, ол девискээрниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезин дүргедедириниң сорулгаларынга курлавыр болур. Ынчангаш чер-чер Советтери кооперацияны деткиир чүткүлдүг болгаш ооң ажыл-чорудулгазынга экономиктиг быра-биле салдар чедирер.

Күрүне бүдүрүлгелери-биле кооперативтерниң аразында бот-боттарынга ажыктыг экономиктиг хамы харылзааларны дидими-биле сайзырадыры чугула. Ынчап кээр орта күрүне-кооператив азы кооператив-күрүне дээр каттышкан тургузулгалар тыптып чадавас.

Партнёрларның дең эргелиг болгаш чарышты болурунуң принцивин чайгылыш чок боттандырган таварылгада, ол харылзаалар дээштиг болуру билдингир.

Кооперацияның хевирлери кызыгаар чок болбайн аан. Кооперацияның өнчүзүн күрүне өнчүзү-биле дең эргелиг кылдыр көрбүшаан, күрүнениң, бүгү улустуң өнчүзүнүң кол рольдуун бүрүнү-биле бадыткап турар бис.

Ол болза ооң бодунуң байдалындан болгаш чурттуң экономиказында херек кырында кандыг черни ээлеп турарындан үнүп келир.

Хоойлуну хүлээп аптарга, хамык шаптыктарны ала-чайгаар ажып эртпишаан, кооперация боду-ла хөгжүп чорүй баар деп бодаваайн турар бис. Маңаа партия, совет органнарның улуг кичээнгейи, оларның дузазы болгаш деткиишкини негеттинер, чүге дизе, кооперация хөгжүлдезиниң шимчээшкини моон мурнунда шак мындыг улуг хемчээлдиг болгаш хөй талалыг кылдыр тургустунмайн келген ышкажык. Чогум-на моон уржурунда, эштер, ук чүүлче партийжи негелде-биле көөр апаар бис. Ол дээрге кооперацияга улуу-биле бүзүрээр, аңаа хөйү-биле дузалаар дээни ол-дур.

Кооперацияны бистер социалистиг тургузуушкуннуң күчүлүг арсеналдарынче эглиш дивес кылдыр киирер сорулгалыг бис. Ол бистиң ниитилеливиске бодунуң дүрүм ёзугаар турар ужурлуг төлептиг черин ээлээр апаар.

III.

Эштер! Чурттуң кооперативтиг секторунуң бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының амгы үеде кол кезээ туруп турар кедээге кооперацияның хөгжүлдезинче чугула кичээнгейни угландырар ужурлуг бис.

Кооперацияның аргалары болгаш аңаа хереглели ында ваажок улуг. Ол чүгле колхозтарда эвес, күрүне ажыл-агыйларында база болдур эвеспе. Болур болурда бүгү-ле черлерде — бүдүрүлгеде, техниктиг ачы-дуза чедирилгезинде, хандырылгада, продукция сайгарылгазында болгаш болбаазырадылгазында, чоннуң ачы-дуза чедирилгезинде. Бо чорук кедээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң онзагай талаларының уржуундан, ооң чер-девискээр аайы-биле туружундан болгаш кедээде амыдыралдың бүгү хевирлииниден илерел келир. Ам ында кооперацияны хөгжүдериниң негелделери чүгле улам өскен эвес, харын-даа экономиктиг чаа харылзааларның — бот-орулга-чарылганың, бүдүрүлгени организастаарының кердээлиг хевирлериниң улам бадыткаттынып турарын барымдаалаар болза, ону сайзырадырының аргалары улам калбарган.

Колхозтар бүдүрүлге-экономиктиг болгаш кадр талазы-биле күчү-шыдалдыгда, чуртту аъш-чем болгаш чиг эт-биле хандырарынга олар улуг рольду ойнаар. Кедээ ажыл-агыйның ниитилел секторунда бүдүрүп турар продукцияның барык чартык кезиин олар берип турар. Кооперация дугайында хоойлунуң төлевилелинде көрдүнген эргелерни колхозтар ажыглап, ону хөгжүдеринге хайныгыышкынныг тура-сорууну киирип, ажыл-чорудулгазын улам калбартыр дээрзи чугаажок. Чер болгаш мал ажылының продуктуларын бүдүрери-биле чергелештир, ам ону калбаа-биле болбаазырадыр дээш ажылдап, чоннуң хереглел бараанарының хөй чүүлүн бүдүрүп, садыглап, бүдүрүлгелерге болгаш хамаатыларга ачы-дузаны чедирер аргалыг апарган. Бо чорук колхозтар черин болгаш өске-даа курлавырларны чогумчалыг ажыглаарынга аргаларны бээр, ажыл төлевириниң деңнелин болгаш орулганы көвүдедир. А кол-ла чүүл — чурттуң экономиказын быжыглаары, совет улустуң чаагай амыдыралының өзүлдезиниң үнер дөзүн улам байыдары.

Кооперация болза чуртту аъш-чем-биле хандырарын үндезини-биле эки-жидер дээн ышкаш, шак ындыг чугула база соңгаарладып болбас айтырыгны шиитпирлээрин дүргедедиринге таарымчалыг байдалдарны тургузар дээрзинге бүзүрээр бис. Аграр сектору болгаш оларның-биле харылзаалыг адырларны хөгжүдер, оларны эргелеп башкарарын сайзырадыр талазы-биле сөөлгү чылдарда алдынган улуг хемчеглер кедээ ажыл-агый продукциязын бүдүрерин болгаш ону болбаазырадырын бурунгаарладырынга улуг идигни берген. Бо чорук чоннуң хандырылгазын эки-жидеринге салдарлыг болган.

ТК-ның февраль Пленумунга чугаамга чамдык чижектерни киирген мен. Ам оларны немээр бодалдыг мен. Кедээ ажыл-агыйның нииити продукциязы бүгү чуртта ийи чыл дургузунда 9 хуу өскен. Бо беш чылда тараа өстүрериниң өзүлдези, ооң мурнундаагызы-биле деңнээрге, чыл дургузунда ортумаа-биле 30 миллион, эъттиии—2,1 миллион, сүттүү — 8,2 миллион тонна болган. Аъш-чем үлетпүрү бодунуң продукциязын сайгарарын улам күштелдирген. Ооң ачызында эрткен чылын бир кижиге онаашкыр хлеб продуктуларының хереглели —131, эътти — 63, сүт продуктуларының—343, чигирниң—46 килограмм, чуурга —270 борбак, чигир—46 килограмм болган. Аъш-чемниң өске-даа продуктулары-биле хандырылгада өске-даа эки-жидиишкиннер база бар. Ынчангаш чоннуу аъш-чемниң кол хевирлери-биле хандырылга эки-жип орар.

Эки талаларже чылыышкын эгелээн. Ол бисти өөртүп турар. Ынчалза-даа ол ам-даа четпес. Чүнүң-даа мурнунда мал ажылының продуктуларынга, кат-чимис болгаш ногааларга хамааржыр. Беш чылдың арткан үш чылында, чедип алган чүүлдеривистиң деңнелинге немей эът бүдүрерин чылдың-на ортумаа-биле 2,5 миллион тоннага, ногаа чыылдазын 20 хуудан ажыгны, а кат-чимисти —барык ийи катап хөйнү бүдүрер ужурлуг бис.

Тараа айтырыы ам-даа эчизинге чедир шиитпирлеттинмээн. Харын-даа тараа бараанны бүдүрер девискээрлерде хөй-хөй ажыл-агыйлар, районнар болгаш бүдүн-бүдүн областар тарааны күрүнеге садарындан безин хойну чарыгдап турар. Чогум-на мындыг чоруктуң уржуундан күрүне курлавырындан тараа чемнери-биле хандырарын дилээн бижиктер үзүк чок кээп турар. Тарааны чогумчалыг ажыглаарынга эргежок чугула материалдыг болгаш моральдыг хемчеглерни долу боттандыралы чугула болбайн аан. Ынчалза-даа ону бүдүрерин көвүдетпейн тура, чурт аъш-чем-биле боду хандыртынарының, дашкаартан соортүрүн ээрджедириниң сорулгазын шиитпирлеп шыдавас. Аргажок бедүүн мындыг шынныг чүүлду шиңгээдип ап көрээлиңер: тарааны өстүрер херек, ону дилеп эвес аан.

Беш чылдың төнчүзүнге чедир тараа чыылдазының өзүлдезин дора дээрге-ле, бүдүн чартык катап улгаттырар херек. Чаа беш чылда чедиишкиннерниң эң бедиинге чедер дизе, шак ол дүргедээшкинни кошкадып болбас — чылда 260—280 миллион тоннаны бүдүрер. Боттарыңар-ла билип олур боор силер, биске тараа бүдүрериниң чүгле нииити хемчээли херек эвес, чүнүң-даа мурнунда тарааның үнелиг хевирлери — кадыг болгаш күштүг кызыл-тасты, чиңге-тараа, кырлыг-кара база аъш-чемниң болгаш мал чеминиң бедик белоктуг культураларын өстүрерин көвүдедир ужурлуг бис. Ук ажылдың кол нуруузу тараа бараанары бүдүрер зоналарда турар ажыл-агыйларга онааржыр болбайн аан. Чогум-на ынчангаш организас-экономиктиг болгаш технологтуг хемчеглерниң бүгү системазы хынамчалыг ажылдап кылдынган, курлавырлар мөөңнеттинген, кижилерниң сонуургалы хандыртынган турар ужурлуг.

Бир эвес мал ажылының продуктуларының дугайында чугаалаар болза, эъттиң, сүттүң болгаш продукцияның өске-даа хевирлериниң немелде курлавырларын түс чериниң хандырылгазынче киирериинге таарымчалыг байдалдар тургустунган. Сүт болгаш эът бүдүрерин дыка хөй областар, крайлар, республикалар көвүдеткен, тепчүткен фондуларже ону чорударын чедиишкинниг күүседип, боттарының девискээрлеринде чурттакчы чонну хандырарын база элээн эки-жиде берген.

Ынчалза-даа азырадыкчы эрги хевн ваажок быжыг болуп турар. Тептен дуза алырын ам-даа кордап, боттарының курлавырларын доктаамал өстүреринче кичээнгейни кошкак салып турарлар бар. Чогум-на харын ынчангаш ам-даа чурттуң хөй-хөй черлеринде, ылаңгыя оларның бичежек хоорайларында мал ажылының продуктулары-биле хандырылганың четпезинге хомудаан чагаалар ТК-га болгаш чазакка кээп турар. Чижээ, мал ажылы Молдавияда шыңгыы хожудап турар. Эрткен чылын эът бүдүрери ында мырыңай кызырылган. Ооң уламындан республиканың хандырылгазынга ол салдарлыг болган. Красноярск крайда, Ворошиловград, Иркутск, Одесса областарда, Ортаа Азия республикаларында болгаш Бурят АССР-де мал ажылының продуктуларынга херегледиң өзүлдези ону бүдүрүп кылырындан өзе берген. Чүү-даа чүвени бодунуң ады-биле адап көрээлиңер: ол регионнарда удуртулганың болгаш организакчы ажыл-чорудулганың деңнели, бүгү ажылды оожум эде тургузуп турары, сөс биле ажыл-херектиң карышкаа, көрүнчүкте дег, ол бүгүден көстүп турар-дыр.

Ам биске чүү кончуг чугулал! Чүнүң-даа мурнунда —чаа бүдүрүлге-экономиктиг харылзааларны шиңгээдип алыры. Кооперацияга ажык орукту бистер бөгүн ажыдып турар бис. Ол дээрге, билдингир, бистиң чуртка аграр харылзааларның хөгжүлдезиниң чаа үе-чадазы болуп турар. Кооперация дугайында хоойлунуң принципиалдыг негелделеринге даянып алгаш, тургузуп каан кылымал бүгү шаптараазыннарны алгаш октаары, колхозтарның болгаш совхозтарның күчүзүн ажыдары, ажылдың ёзулуг ээзи болур эрге-биле тараачыннарны боттуг кылдыр хандырары бистиң мурнувуста туруп турар.

Кооперацияның ажыл-агый чорудулгазының чаа методтарының чорудулгаларын ажыктыг ажыглаар төлээде кедээде бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларының долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланнышкынче шилчидерин чүнүң-даа мурнунда хандырар херек. Моон мурнунда, ол дугайы билдингир болгай, ону шиитпирлээрин каш-даа удаа шенээн бис, ажыл-херекти комплекстиг эвес, шиитпирлээр ужурлуг бир айтырыгны өскелеринден аңгылай адырып турганындан эгелээн бүгү чорудулга чоорту өжүп турган.

Сөөлгү үеде чоруткан калбак шенелделерге даянып, чыгдынган дуржулганы ажыглап, бүгү ажыл-агыйларның 60 ажыг хуузу ажыл-агыйны чорударының чаа методтарынче бо чылдан эгелеп шилчээн. Оларның аразында — Россия Федерациязының, Белоруссияның, Прибалтика республикаларының база Украинаның, Казахстанның болгаш Киргизияның чамдык областарының агроүлетпүр комплекизиниң бүгү колхозтары, совхозтары, өске-даа бүдүрүлгелери болгаш организациялары бар. Келир чылын ол ажылды чер бүрүзүнге доозары көрдүнген.

Улуг эргилдени чорудуп турар бис. Тараачын кижиге шагшагдан бээр турган эки мөзү-шынарларны катап тургузарынга, хевирлээринге, колхозтарның болгаш совхозтарның бот-башкарылгазын херек кырынга бадыткаарынга, эчис түңнелдер дээш оларның сонуургалын болгаш харысалгазын бедидеринге херек болзун дээш ону кылып чоруткан. Кооперативтиг ажыл-чорудулганың аңгы-аңгы хевирлерин хостуг шилип алыры, бот-орулга-чарылгалыг кердээни калбаа-биле чорудары-биле дүүшкек кылдыр ол бүгү ажылды чорудар ужурлуг.

Кердээниң хөгжүлдезин сайгарып көөрге, ооң социал-экономиктиг ажыы болгаш угаан бодал, мөзү-шынар талазы-биле үнелели хөй талалыг болуп турарын херечилеп турар. Бот-орулга-чарылга болгаш бот-эргелеп башкарылгага үндезилеттинген чаа ажыл-агый механизминиң бүдүжүн кердээ көргүзүп, кижилерниң бүдүрүкчү инициативазын болгаш социал идепкейин магадылап, деңнештирилгени чок кылып турар.

Күш-ажылды организастаарының болгаш магадылаарының чаа хевирлери бистиң аъш-чем курлавырларывысты дүрген долдурарынга салдар чедирип турар. Дыка хөй бригадаларда, бичежек бөлүк, өг-бүле болгаш аренда кердээлиг коллективтерде күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү ийи-бир чыл дургузунда ийи-үш катап өзүп, продукция бүдүрери көскүзү-биле немежип турары шуут барымдаа болу берген болгай, эштер.

Новосибирск областа Кожухов алышкыларның ажылының дугайында моон мурнунда чугаалап турган болгай мен. Оларның интенсивтиг звенозунуң үш кежигүннериниң бирээзинге-ле онаашкыр 1985 чылда 620 тонна тарааны, 1986 чылда — 880 тоннаны, а 1987 чылда 1042 тонна тарааны бүдүрген. Тарааның дүжүткүрүн олар чыл санында-ла бир гектардан 5 центнер немей өстүрүп, дүжүттү 33 центнер чедирген. Эрткен чылын Сибирьге оларның үлегери-биле 800 ажыг ол чижектиг коллективтер ажылдап турган. Олар барык миллион гектар тарылгажелүн ажаап, регионда колхозтарның болгаш совхозтарның бир ажылдакчызынга онаашкыр ортумаа-биле алырга, дөрт катап хөй продукцияны алган. Дөрт катап хөй! Кандыг тайылбыр маңаа турарыл!

Бүгү республикаларда, бүгү регионнарда, оларның бойдус байдалдарындан хамаарылга чокка кердээ хевирлери дүрген эгидиишкинни, улуг ажыкты берип турарын чугаалаар ужурлуг мен. Чижек кылдыр Минск областың Клецк районда Жданов аттыг колхозту адаайн. Бо колхозтуң бүгү бригадаларында 1983 чылдан эгелеп коллективтиг кердээни киирген. Эрткен беш чылдарда тараа, картофель культураларының, дазыл чемиштиглерниң дүжүдү ийи катап өскен. 1987 чылда гектар тарааның дүжүдү 44 центнер, картофельдиң —269 центнер, дазыл чемиштиглерниң —580 центнер четкен. Бо үениң дургузунда күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 52 хуу бедээн. Орулгалыг чорую ийиден 44 хуу чедир бедээн. Бүдүн чартык миллион рубль арыг орулганы алган. Бо бүгү түңнелдерни кыска хуусаада чедип алган.

Узбекистандан өске чижек — Сурген-Дарья областа Шурчин районунуң Киров аттыг колхозу. Гуура Эшимовтуң баштап турары хевен өстүрүкчүлериниң бригадазы бот-орулга-чарылга болгаш бригада кердээниң аргазы-биле ажылдааш, 76 гектар черниң бир гектерындан-на план ёзугаар үжен дөрт центнер дүжүт алыр тургаш, 44 центнерни алган. Бригаданың бүдүрген нииити продукциязының өртээ 976 муң рубль болган.

Литвада Капсук районда Капсукас аттыг колхозту көрээли. Элээн каш чылдарның дургузунда бо ажыл-агыйның бүгү адырларынга коллективтиг кердээни болгаш бот-орулга-

(Уламчызы 3-кү арында).

КООПЕРАЦИЯНЫҢ АРГА-КҮЧҮЗҮН — ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУННУҢ ХЕРЭЭНГЕ

[Эгези 1-ги, 2-ги арыннарда].

га-чарылганы ажыглаан. Ында чеди механизатор 855 гектар черге тараа өстүрүп турар. Бир механизаторга 122 гектар шөл онаажып турар. 1987 чылда бо механизаторлар гектардан-на 51,2 центнер дүжүттү алган азы 1986 чылдан гектарга онаалтыр 12,2 центнер хөй боор турар. Бот-үнени чиигедирин чедип алган. Ол ажыл-агый чылда 1,4 миллион рубль арыг орулганы алган.

База бир чижек. Ворошиловград областың Беловодск районунуң Ленин аттыг колхозунда Анна Ивановна Пелехтиң үш кижиден тургустунган өг-бүлези 64 инек ажаары-биле керээ чарып алган. Ол малдар таарыштыр кылган кажаада турар, инектериниң уксаа талазы-биле составы өске фермаларда ышкаш база шак ындыг. 1987 чылда ол өг-бүле инек бүрүзүнден 3968 килограмм сүт саап алган турда, колхоз ортумаа-биле 2421 килограммны алган.

Ынчаарга Украинаның агроүлетпүрүнүң удуртукчулары республикада өзүлдениң курлавырлары төнген, дүвүнге чедир куруглаан деп бадыткап турары солун болдур ийин. Чок, ындыг эвес, ам-даа төнмээн! Кижилерге таарымчалыг байдалдардан тургузуп бериңер, кава чүнү немеп болурун олар боттары тып алырлар!

Деңнеп көрүңер, эштер: А. И. Пелехтиң звенозунда кижи бүрүзүнге онаалтыр 20,5 муң рубльдиң нийти продукциязын, а ажыл-агыйга 13,9 муң рубльдиң продукциязын бүдүрген-дир. Өг-бүле коллективиниң кежигүнүнүң айда ортумак ажыл төлевири 262 рубль, колхозтуң—184 рубль болган. Сүт саалдазы ол хире турда, ажыл төлевириниң деңнели бүрүнү-биле үндезилеттинген-дир деп чугаалаар апаар. А оон башка мындыг фактылар база тургулаар болгай: 2200—2500 килограмм сүт сагганы дээш айда 600 рубль төлеп турар. А. И. Пелехтиң өг-бүле коллективинде күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдези ажыл төлевириниң улгадырын мурнап турар-дыр. Ында бүгү көргүзүглер шуут тодаргай — эки көргүзүглер-дир!

Кара эвес хөрзүннүг областарга өг-бүле, аренда керээзи онза чугула болуп турар. Псков областа Пыталов районунуң ажыл-агыйларында аренда керээзин шиңгээдип ап турарының дуржулгазын эрткен чылын ТК-ның июнь Пленумунга сан-чурагайлар-биле көргүзүп турган мен. Бо черниң байдалдарынга — бо зонаның дыка хөй областары кезек-кезек шөлдерлиг, бичежек суурлардыг, ээн черлерлиг болгаш оруктары чок — өг-бүле болгаш бичежек бөлүк аренда керээзи бүдүрүлгени болгаш күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн кескүзү-биле өстүрерин хандырып шыдап турар. Ол районда 12 ажыл-агыйның бежи күш-ажылды организастаарының шак ол хевиринче шилчээн. Ол ажылды өске-даа ажыл-агыйларда чорудуп турар.

Азыраары-биле 20 молдурганы, үндүр бижиттинген тракторну болгаш комбайнны ап алган, «Артемовский» совхозтуң механизатору, партия кежигүнү А. А. Волочинскийниң фамилиязын ТК-ның Пленумунга адап турду. Аңаа 40 гектар черни быжыглап каан. Күс чаъс-чайыктыг болзажок, ол 70 тонна эки сигенни белеткеп, 10 тонна тарааны өстүрүп алган. Бүдүргени, тодаргайлаарга, бодунуң мал чеми-биле азыралда молдурга бүрүзүнден хонукта 800 грамм немелде деңзини, азы совхозтуундан ийи катап хөй көргүзүгнү чедип ап турар. Оон аңгыда ол күрүнеге хуу инээнден үш хире тонна сүттү саткан. А. А. Волочинскийниң ажылынга совхоз бухгалтери кадайы, мергежилдиг тракторист апарган 15 харлыг школачы оглу, 12 харлыг уруу дузалажып турар. Аренда байдалынче шилчээниниң чылдагааныын чугаалап тура, А. А. Волочинский бүгү айтырыгларны хостуг, бот-тускайлаң шиитпирлээр, тургустунган байдалдарны барымдаалап ажылдаар, кым-даа слбо деп чагырып дужаап, албадап турбас чоруктарны эң кол деп санап турар. Харын чүгле бол-ла-дыр, эштер. Бодап көрүңерем—чугаа болза ажыккончаа, ажылдап алыр акша дугайында эвес, а кижи бодун тараажы кылдыр аргаларын ам-на кээп көргүскениниң дугайында болган.

Ол-ла районда «Родина» колхозта ийи механизатор В. Н. Вредов биле Б. Т. Букш олар бирээзинде-ле 6 болгаш 5 кижилерден тургустунган аренда звеноларын тургускан. Агаар-бойдустуң байдалы база ындыг, чер база ол-ла хирезинде олар гектар черден түс-түста 24 болгаш 28 центнер тарааны алган, а колхозтуң өске шөлдеринде ажылды чаңчыл ёзугаар организастаарга чүгле 14 центнер болган.

Аренда звенолары чыл санында кижи бүрүзүнге онаалтыр 23 муң рубльдиң продукциязын бүдүрүп турар, ол дээрге нийти ажыл-агыйның ортумак көргүзүүнден 5 катап хөй. Ол-ла колхозта киномеханик В. И. Максимов кадайы-биле 5 инекти азыраары-биле алган, 10 инек тудар кажааны тудуп турар. Олар амгы үеде хонукта инек бүрүзүнден 12 килограмм сүттү саап ап келген, а колхозтуң фермазында инек бүрүзүнден 5 килограммны ап турар. Нийтизи-биле Псков областа арендалыг 150 болгаш өг-бүле керээлиг 600 коллектив тургустунган.

Ындыг-даа болза бо ажыл чогумчалыг болгаш арыг тас чорбайн турар дээрзин чугаалаан мен. Керээлиг коллективтерниң ажылынче чамдык специалистер боттуу-биле кирбейн турар, оларның чамдыктарындан дуза дилээн херээ чок, чүве билбес болгаш ак сеткилдиг эвес деп кооператив кежигүннери санап турар.

Аренда болгаш өг-бүле керээзин хөгжүдеринге оон өске шаптык болуп турар чүүлдер база бар. Ол Максимовтарның бедик бүдүрүкчүлүг көргүзүглеринче болгаш аңаа дүүшкен шалыңынче чамдык кижилер адааргал-биле көрүп турар. Ындыг инициативаны базар дээш янзы-бүрү чылдагааннарны дилеп турар. Чижээ, районнуң санитар эмчизи ындыг ажыл-агый суур боктандырар дээр. Чамдык ажылдакчыларның аажы-чаңы, сеткил-хөөнү кайы хире өскерилген-дир, эштер — ам кээп кедээниң күш-ажылын кылырга ол суур боктандырар сүг деп аан! Ындыг янзылыг баар болза, колхозтар болгаш совхозтар боттарының ажыл-ижи-биле чуртту боктандырып турар деп чугаага чедип болур. [Катты]. Бо дээрге, бодап көрүңер, аңаа угаанга чүүлдешпес чулчуруушкуннар-дыр. Азы, өртчүлер ындыг ферма өртке удур чурумга «шуут кир бижиттинмес» деп санап турар. (Катты). Кайгамчык-тыр, эштер. Бо бүгү бистиң дыка хөй ажыл-агыйжылаарывыстың бодал-сарыылының дугайында түңнелди берип турар. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, бо улуг, шынап-ла эң чугула херекке деткимче херек.

Мээң чугаалааным-даа, өске-даа чижектер нийтиниң өнчү-хөреңгизин кымның-даа эвес болдурган, күш-ажылчы чорудулганың демократтыг эгелерин дүй шаап турган хөй чылда чыылган күзүрүмнү аштаары дээш калбак шимчээшкинни көргүзүп турар.

Ажыл-агыйны чорударының чаа хевирлери кандыг ханы салдарлыг болганын, кооператив шимчээшкинниң хөгжүдеринге кандыг улуг курлавырлар барын бөгүнгү кедээже кижилерниң ээп кээп турар фактылары бадыткаар. Олар мурнунда кагдынган бажыңнарны ээлеп, кагдынган черлерни болбаазырадып турар.

Бо чүүлдерден кандыг түңнел үндүрерил, эштер? Күш-ажылды организастаарының болгаш идиг бээриниң депшилгелиг чаа аргаларынче болгаш методтарынче перспективаның туружу-биле көөр, керээ практиканың тургускан айтырыгларын дидими-биле шиитпирлээр херек.

Ийет, бистиң колхозтарывыс болгаш совхозтарывыс социалистиг кедээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң үндезини болуп артар. Бис кончуг чигзиничиг кыйгырыгларга алыспас бис, а кол-ла чүве — үндезин чок кыйгырыгларга алыспазы, колхозтарның, совхозтарның салым-чолун боттуг көөрү. Оларның салым-чолун көөрде, оларның деңзигүүрүн бүгү талалыг ажыдары. Биске харыы ол-дур! ТК-ның болгаш чазактың харыызы ол. Ындыг-даа болза ажыл-агыйны чорударының ол хевирлеринде мөөңнеттинген күштү ажыдар ужурлуг бис. Ону кооперацияның аргаларын ажыглап турган боттандырар херек. Колхоз баштаар чери-биле база совхоз дирекциязы-биле чардынган керээ ёзугаар ажылдаар, бодунуң эргезинде черлиг, кол болгаш саарылга фондуларлыг, эң мурнакчы технологтуг системалыг, ажыл-агыйны чорударының эртемге үндезилээн аргаларлыг бот-орулга-чарылгалыг керээлиг коллективтерниң ёзулуг кооператив — каттышкыышкыннарыкылдыр колхозтарның болгаш совхозтарның чоокку келир үеде шилчий бээринге чеде бээр бис.

Колхозтарның болгаш совхозтарның структуразы ажыл-агыйны чорударының амгы негелделеринге дүүшпес, турум кооперацияның негелделеринге таарышпас болгаш — эң кол чүве чүл дээрге — черни болгаш өске-даа фондуларны кайы хамаанчок ажыглаар чоруктарны, ол ышкаш күш-ажыл төлевиринде деңнештирилгелерни чайлатпайн турар дээрзин миннир ужурлуг бис. Ол четпестер аренда керээзиниң болгаш бүдүрүлгени организастаарының бичии бөлүктер керээзиниң хевирлериниң байдалдарынга ажып эртинип турар.

Бүдүрүлгени организастаарының чаа хевирин тургузары колхозтарның болгаш совхозтарның структуразын өскертириниң эргежок чугулазын негеп келген. Херек кырында олар күш-ажылчы бот-тускайлаң эге коллективтерниң кооперативтери боол бар чыдар дээр ийик мен. Ындыг арганы Кооперация дугайында хоойлу ажыдып турар.

Күш-ажылчы эге коллектив бүрүзү бүрүнү-биле бот-тускайлаң болур болгаш бот-орулга-чарылганың эрге-ажыктарының принциптерин удуртулга болдурар. Харын-даа ол Агробанк салбырынга боду санныг боол болур. Ындыг хевирлиг колхозтар болгаш совхозтар тургустунган, олар ажылдап эгелээн.

Новосибирск областа Черепанов районнуң «Крутишинский» совхозунуң чижээн ап болур. 12 муң гектар ажыглал черлиг, ооң иштинде 10 муң гектар тарылга шөлдүг бо ажыл-агыйда 33 эге кооператив тургустунган, оларның 21-и бүдүрүлге-биле холбашкан, а 12-зи хандырылгада хаара туттунган. Кооператив бүрүзүнде кижи саны ээзэш—3-5 чедир. Дөрт ындыг кооператив звенозу тараа өстүрүп турар, дөртү мал чеми белеткеп, алдызы сүт бүдүрүп турар. Үнелиг кештиг аң өстүрер кооператив база бар. Ындыг системаже шилчээн соонда ажылдап турарларның саны дөрттүң бирин чедир кызырылган. Кедээ ажыл-агый бүдүрүлгезинден 74 кижи хосталган, оларның 39-у тудугже шилчээн, 35-и Бердскийниң радио заводу-биле керээ ёзугаар ажылдап турар үлетпүр кооперативинде барган. Эрги структура турда совхозка 47 кижи ажылдап турган, ам чүгле чеди кижи артып калган. Ындыг коллективтер керээде кедүнген бүгү шиитпирлерни хүлээп алырынга бот-тускайлаң болуп, доктааткан өртектер ёзугаар продукцияны садып, оон алган акша-хөреңгизин боттарының бүдүрүлге болгаш социал хереглелдерин хандырарынга ажыглап турар.

Коллективниг болгаш өг-бүле керээзиниң хөй янзы хевирлерин амыдырал тургузуп турар. Оларның кайызы-даа адырның азы девискээрниң кандыг-бир онзагай чүүлдерин, тодаргай бир ажыл-агыйның чедип алган хөгжүлдезиниң деңнелин, харын-даа чер-черниң онзагай байдалдарын болгаш чаңчылдарын илередип турар.

Керээ бодунуң бүдүжү-биле демократтыг чүүл-дүр, аңаа кара туразында аажылаашкын болгаш чаңгыс аайланчак чорук таарышпас. Ёзу барымдаалап дөмей ындыг хевирлерни чарышканзыг чер бүрүзүнге тургузуп болбас. Шынап-ла, бир эвес колхозка азы совхозка күш-ажылды организастаарының боттарын төлептии-биле көргүскен, бедик дээштиг тодаргай хевири, бригаданың, звеноларның бот-орулга-чарылгалыг коллективтери тургустуна берген болза, оларны үрээри, өске бир чүүлдү албадааның херээ бар бе? Күш-ажыл төлевириниң тодаргай хевирлеринге, бүдүрген продукцияны хуваарынга болгаш саарарынга хамаарыштыр база-ла ону чугаалап болур. Мында кызыгаар чаңгыс—Кооперация дугайында хоойлу болгаш колхоз Уставы.

Ажыл-агыйлар аразының кооперациязының хөй янзы хевирлерин эде тургустунуушкун тывылдырган, биске чаңчыл болбайн турган ээзэш эвес хевирлер тывылган. Эрткен үеде чүгле кедээ ажыл-агыйга колдуунда бүдүрүлгелер аразының харылзаазынга калбарып нептереп турган кооперация колдап хөгжүп турган. Ам бүгү бөлүктү — продукцияны бүдүрерин, болбаазырадып кылырын, саарарын, техниктиг хандырылганы, эртем талазы-биле хандырылганы хаара тудуп турар, биргээр чугаалаарга, күжениишкиннерниң каттышкыышкынын чүгле калбартыр эвес, ол ышкаш өске черлер-биле харылзажыр кооперация бирги черже үнүп турар апарган.

Ол принциптерни мурнунда чедир үнелевейн, а харын-даа тоовайн турган. «Колхоз тудуг» ындыг чүүлге таварышкан болгай. Колхозтарның болгаш совхозтарның акша-хөреңгизи-биле тургускан ажыл-агый аразының хөй санныг бүдүрүлгелери боттарының тургузукчуларындан адырлып, аңгыланы бергеннер. Ооң-биле кооперация идеязын хажыдып, харын-даа адын баксырадып турган. Агроүлетпүр кезектеринге колхозтарның болгаш совхозтарның киржилгези эртемниң чедиишкиннерин эки, тодаргай сорулгалыг ажыглаар, чидириглерни болгаш шүүделдерни эң-не ээзэжедир, кижилерниң сонуургалын бедидер, социал айтырыгларны чедиишкинниг шиитпирлээр арганы берип турар.

Ону Краснодар крайда «Кубань», Москва областа «Раменское» хевирниң агрокомбинаттарының, Латвия ССР-де «Адажи» хевирниң агрофирмаларының, Тула областа «Новомосковское» хевирниң агроүлетпүр каттышкыышкыннарының дуржулгазы бадыткап турар.

Чижээлээрге, «Новомосковское» каттышкыышкынга кооперация үндезининге колхозтар, совхозтар, болбаазырадып кылыр, тудуг, транспорт болгаш өске-даа бүдүрүлгелер болгаш организациялар кирген. Кол ажыл-агый Ленин аттыг колхоз болган, а каттышкыышкынның чөвүлелиниң даргазы — ооң даргазы В. А. Стародубцев болган. Чүгле чаңгыс чыл иштинде каттышкыышкынның бүгү ажыл-агыйларынга сүт бүдүрүлгези 11 хуу, эът—9 хуу, чылда инек бүрүзүнден ортумак сүт саалдазы 224 килограмм көвүдеп, 3742 килограмм четкен, он бирги беш чылда алганы чылда ортумак дүжүткүрүнден бир тонна ажыг болуп, гектар санындан-на 38,2 центнер тарааны бастырып алган. Херектиң ужуру чүгле ында эвес. Ында бүдүрүлгениң шүүдели кудулап, чидириглер ээзэжээн, продукцияның шынары бедээн, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү өскен, кижилерниң сонуургалдыг чоруу болгаш идепкейи бедээн. Каттышкыышкынның эргелеп башкарылга аппарады 518 кижиге азы 40 хуу кызырылган. Ведомстволар аразының шаптыктаашкыннары болгаш дүүшпес чорук читкен. Мурнунда колхозтар болгаш совхозтар кырынга турган РАУК аппарады ам каттышкыышкынның бодунуң ажылчын органы болу берген. Кылыры херек чүве бо. Бисте районнуң-даа, областың-даа, хөй республикаларның-даа органнары РАУК аппарадындан халбактанырын уламчылавышаан, кажан чүнү кылырын: кажан чаштырарын, кажан аңдарарын болгаш оон-даа улаштыр базарын, командылаарын, мурнуку хевээр айтышкын бээрин уламчылаар дээш халбактанмышаан хевээр. Эде тургустунуп шыдавайн турар. Эде тургустунуушкунуң бергедеп турар чери ында ышкажыл.

Эки дуржулганың чурттуң өске черлеринде база тыптып кээп турары кончуг эки-дир. Чита областың Крым районун ап көрүңер. Мында алды колхозтуң, бир совхозтуң, ыяш ажыл-агыйының, сүт заводунуң, тудуг, транспорт болгаш өске-даа организацияларның, хереглекчилер кооперациязын болгаш агробанкының каттыштырганының баазазынга чаңгыс аай каттышкыышкын тургустунган. Ында бот-орулга-чарылга болгаш керээ аргазы-биле ажылдап турар, боттары агробанк салбырында саң-хөөлүг 300 ажыг күш-ажылчы коллективтер кирип турар. Ол дээрге күрүне болгаш кооперастаан өнчүге үндезилеттинген кооперативтерниң кооперативи-дир.

Кедээде ол болгаш аңаа дөмей каттышкыышкыннарның ажылында чугула болуушкунну көрүп тур бис. Каттышкыышкынны ажыл-агыйларның кайы бирээзиниң эң-не аядар-аттыг удуртукчузу баштаан чөвүлел башкарар, удуртур ажылдакчылар хөй эвес, олар чөвүлелге бүрүн чагыртыр. Ол даргазырак болгаш дүжүметсиг чорукту базарынга, ажыл-агыйларның болгаш оларның бот-орулга-чарылгалыг керээлиг кезектериниң чогаадыкчы ажылдаарынга таарымчалыг байдалды тургузарынга кончуг чугула. Кедээ ажыл-агыйга ол кажангызындан-даа артык чугула. Ол дээрге, бойдус-биле холбашкан дириг чүүл-дүр, чер-биле, чер-черниң онзагай байдалдары-биле база холбашкан болгай. Чурттуң экономиказының бо чугула адырын эргелеп башкарарының дүжүметсиг ындыг системазы-биле моон соңгаар эптежип боор бис бе, ынчаш?

Ынчалза-даа меңээ тулачыларны деткиири-биле эки сөс чугаалаары күзенчиг-дир. Олар «Новомосковское» каттышкыышкынның дуржулгазын ажыглааш, ону областа нептередирин шиитпирлээннер. Мында амгы үеде эът, сүт, ногаа, чимис, чигир бүдүрер, ажылдап кылыр болгаш сайгарар талазы-биле база ол ышкаш материал-техниктиг дуза чедирер, чуртталга болгаш орук тудуу кылыр адырлар кооператив эвилелдерин (каттышкыышкыннарын) хаара тудар область чергелиг кооператив каттышкыышкыны тургустунуп турар.

Ындыг болганда, эде тургустунган агроүлетпүр комплекизи өг-бүле, бичии бөлүк, звено, бригада, хөлезиленикчи керээ коллективинден эгелээш —эге кооперативтерниң кооперативи болур колхоз болгаш совхоз дамчыштыр — район каттышкыышкынын, агрофирма азы агрокомбинат дамчыштыр — областың агроүлетпүр каттышкыышкынынга чедир чаңгыс аай хөй чадалыг кооператив болуп турар.

Ол ажылды калбаа-биле, ылаптыг кылып тура, «Дүргенне!» деп лозуң салбас ужурлуг бис деп бодай-дыр мен.

Ынчалза-даа чурттуң агроүлетпүр комплекизиниң болгаш экономика механизминиң эде тургустунуушкунун аңаа бир чүве кылдыр көөрүнден чайладырын күзедим. Ол херек дээрге кончуг чугула, харыысалгалыг, агроүлетпүр бүдүрүлгезиниң тургузуунга болгаш кедээниң миллион-миллион ажыл-ишчилериниң эрге-ажыктарынга хамаарылгалыг. Ынчангаш маңаа бедик харыысалга, ыяк билир чорук болгаш оваарымчалыг-ла болур херек. Маңаа шаптылаңган аргаларны, далаш чорукту, эргидегизи ышкаш болдурбас. Ынчалзажок чаа херектиң нарынынга сыдаглааш, чөрчүүрүн оралдажыр кижилер-биле эптежир дээнивис ол эвес-ле болгай. Мында кол көргүзүг — кооперативке каттыжар кижилерниң күзели-биле болгаш эки туразы-биле болуру.

Кээп турар медээлер кедээниң чонунуң керээлиг коллективтер тургузарынга аажок улуг болгаш калбак сонуургалын херечилеп турар. Амгы үениң эң күштүг ылгалы ол болуп турар. Мен болзумза мынча дээр ийик мен: чуртта ажыл-херекти чорударының чаа аргаларынче шилчииринң бүгү байдалдары тургустунган-дыр. Бис херек кырында ажыл-үүлевиске ону, социалистиг кооперацияның ленинчи принциптерин удуртулга кылгаш, барымдаалаар ужурлуг бис.

Эштер! Кедээге кооперацияны улам ыңай хөгжүдериниң байдалынга чоннуң хууда дузалал ажыл-агыйының ужур-дузазы черле бичелевес. Аъш-чем курлавырларын көвүдедиринге оларның амгы киирген үлүүн үнелеп турар бис. Ынчалзажок ол оон-даа хөй болур турган. Ындыг түңнелди бис Политбюрога кылган бис. Бис ону шын деп бодап турар бис. Ооң-биле чөпшээрежир силер бе, эштер? Улус ам ындыг арганы деткип турар. Ол болза политиктиг шын түңнел деп бодап турар бис, ынчангаш бистиң практиктиг ажылывыска социалистиг кооперацияның ленинчи принциптерин шыңгыызы-биле удуртулга болдуруп, ону барымдаалап көөр херек. Аңаа болган частырыглар кедээниң чурттакчыларының хуу ажыл-агыйын кызырарынга чедирген. Ам колхозтарда болгаш совхозтарда бези өг-бүлелерниң үштүң бир кезии боттарының коданнарында мал чок, өг-бүлелерниң чартыындан хөй кезии инек тутпайн, хаван азыравайн турар. Ол бөгүнгү хереглелин хандырары күрүне болгаш колхоз курлавырларынга дүжүп турар.

Хууда ажыл-агыйны чорударын чиигедир байдалдарны ылап-ла тургузар херек, эштер. Кижилерниң огород шөлүн белеткеп, мал болгаш күш садып алырынга дузалажыр, сиген кезер черлерни, одарларны тускайлап бээр болгаш бүдүрген продукциязын садып сайгарарынга дузалаары чугула. Айтырыгны ындыг янзылыг көөрү ам чугула апарган. Кооперативтер тургузар, чоннуң хууда ажыл-агыйын нийтилел бүдүрүлгези-биле кады таарыштырып хөгжүдер талазы-биле эки дуржулга Прибалтикада, Белоруссияда болгаш чурттуң өске-даа девискээрлеринде, РСФСР-ниң чамдык областарында чыгдынган. Кедээниң чурттакчылары ону деткип турар.

Хөй-хөй черлерниң чурттакчылары шагдан бээр каттымистни, согунаны, огурецтерни, ногааларны болгаш өске-даа үнүштерни өстүрүп өөренген. Чижээлээрге, Тернополь областың колхозтары болгаш совхозтары чоңга өс түрген ногаа өзүмнерин, плёнканы, чемишчидилгелерни берип, транспорт-биле хандырып, продукция ажылдап кылыр цехтерни тургускан. Ол областың Кременецк болгаш Залещицк районнарының чурттакчылары хууда ажыл-агыйынга өстүрген чес тек-кадындан 2100 тонналы колхозтарга, совхозтарга болгаш хереглекчилер кооперациязынга саткан, ол дээрге бүгү Украинаның колхозтарының болгаш совхозтарының өстүрген честек-кадындан хөй болган. Оон аңгыда, олар томаттарны болгаш өске-даа продуктуларны белеткел черлеринге дужааган. Ындыг чорук кайызынга-даа олча ажыктыг болган — колхозтар болгаш совхозтар 8 млн. рубльден хөй арыг орулганы алган, а өг-бүле бүрүзү 2-4 муң рубль немелде орулганы бир сезонда ажылдап алган.

Коллективниг сад болгаш огород ажыл-агыйын хөгжүдүп эгелээнивистен бээр элээн үе эрткен. Ол айтырыглар талазы-биле шиитпирлерни ажылчы чон улуг чүүлдүгзүнүүшкүннүг хүлээп алган. Мооң мурнунда ажыглал чок чыткан черлер ийи-үш чыл дургузунда-ла культурлуг садтыг болгаш огородтуг, көрүштүг бажыңчыгаштарлыг черлер апарган, ол черлерге өг-бүлелер ажыктыг кылдыр ажылдап, эки дыштаныл ап турар. Эрткен чылдың сентябрьда сад участоктарынга хамаарыштыр янзы-бүрү хоруушкунну күш чок болдурган соонда, оларның саны 400 муңга немешкен, сөөлгү ийи чылдың бир чылында-ла бир миллион сад ажыл-агыйы тургустунуп турар-дыр! Эгелээн ажылды чайгылыш чок уламчылаар херек. Ол чүгле экономиктиг эвес, харын-даа социал болгаш кижизидикчи ужур-дузалыг.

Эштер! Калбак кооперация чүгле кедээ ажыл-агыйның ажыктыг чоруун көскүзү-биле бедидеринге дузалап турар эвес, агроүлетпүр комплекизиниң бүгү бүдүрүлгелеринге эки салдарны чедирип турар. Продукцияны болбаазырадып кылырын, шыгжап кадагалаарын база сайгарарын экижидер дээш улуг күжениишкиннерни кылып турар бис. Ынчалзажок үндезин өскерилге чедир алдынмаан. Ол чүүлдер аъш-чем бүдүрүлгезинде кошкак звено боол артпышаан. Ында эде тургустунуушкун бергедээшкиннинг боол, моондактарга таваржып турар. Продуктуларның ылаңгыя картофельдиң, ногааның, эъттиң, сүттүң чидирии улуг. Ону ээзэжедири хөй немелде чүүлдү берип болур. Бистиң амгы үеде кол курлавырларывыстың бирээзи ында.

Чүнүң-даа мурнунда продукция ажылдап кылыр үлетпүрнүң бүгү адырларын техниктиг чаарты дерири, модернизастаары негеттинип турар. Чоокта чаа бадылаттынган программа ёзугаар келир сес чылда — 1995 чылдың төнчүзүнге чедир ол сорулгага 77 млрд. рубльди ажыглаары көрдүнген. Хамаатылы машина тудуушкуннуң база ол ышкаш хамгалал үлетпүр адырларының бүдүрүлге болгаш эртем-техниктиг улуг күчүзүн ол ажылче хаара туткан. Ол программаны күүседир дээш ССРЭ-ниң Агроүлетпүрү, министерстволар, чер-чер Советтери күжениишкиниинг ажылдаар ужурлуг деп санап турар бис.

Өске угланыышкын — кооперативтиг методтарны калбаа-биле ажыглаары, продукция болбаазырадыр улуг эвес хемчээлдиг бүдүрүлгелерни тургузары, колхозтарның болгаш совхозтарның, бүдүрүлгелерниң болгаш хереглекчилер кооперациязының организацияларының продукцияны хереглекчилерге боттары чедирип бээрин организастаары. Ногааларны, кат-чимисти болгаш өске-даа продуктуларны болбаазырадып кылырын организастаан республикаларның, крайларның болгаш областарның чүс-чүс ажыл-агыйларының дуржулгазы аъш-чем курлавырын көвүдедиринге чедирер идегелдиг орук ол дээрзин бадыткаан. Бот-орулга-чарылганың болгаш кооперация хевирлериниң байдалдарында ол депшилгелиг угланыышкын калбак хөгжүлдени алыр ужурлуг. Чугула херектиг механизмнерни болгаш дериг-херекселдерни кылырын дүргедеткеш, бистиң машина тудукчуларывыс аңаа дузалаар ужурлуг.

Эштер! Кедээге кооперацияны хөгжүдер талазы-биле база бүгү агроүлетпүр комплекизиниң ажыл-чорудулгазын экижидер талазы-биле улуг хемчээлдиг ажылды калбартпышаан, ол хемчеглерниң боттанмышкыны аңаа тургустунган күчүнүң ажыктыг чоруун бедидерин хандырар ужурлуг деп санап турар бис.

Хөй чылдарның дургузунда кедээ ажыл-агыйда күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү бедивейн, чарыгдалдар ээзэжевейн, фондулар эгидиишкинни кудулап турар. Чамдык ажыл-агыйларның болгаш ведомстволарның удуртукчулары, специалистери, харын-даа эртемденнер ону дүрүм ёзугаар болур чорук кылдыр санап турар: кедээ ажыл-агыйга салдынган сан-түң кедизинде барып шынарже шилчиир болгаш бүдүрүлгени дүрген кедүрүптер арганы бээр.

Сагыш оожургадыр ындыг бодаашкында үндезин чок. Ол бистиң нийтилеливиске аажок улуг аар өртектиг болур. Тургустунган фондулар амдан эгелээш саламгыр беримчени бээр ужурлуг.

Ону онзалап демдеглеп тургаш, колхозтарның болгаш совхозтарның техникага, машиналарга болгаш механизмнерге хереглели хандыртынган деп санавайн турар бис, эштер. Чок, аңаа чедир амдаа ырак. Бис ону кончуг эки билир бис. Ол талазы-биле чогуур хемчеглерни ап чоруткан, оларны боттандырып чорудуп турар. Ынчалза-даа ооң-биле кады ажыл-агый бот-орулга-чарылгаже азы улуг эвес коллектив керээже шилчип киргенде-ле оларның техникага хереглели ээзэшле дээрге бүдүн чартык катап, харын-даа ийи ката.. кызырлы бээри илереп турар. «Кубань» агроүлетпүрден эштер ону бадыткап болурлар. Ийи чыл иштинде оларда кедээ ажыл-агый техниказын садып алыры барык-ла үштүң бирин ээзэжээн. Чүге? Чүге дээрге чаа механизм боданырын негеп, бүгү курлавырларны хумагалыг ажыглаарын албадап турар. Ынчангаш херектиң ужуру чүгле техниканың хөй болурунда эвес ышкажыл. Бөгүн кедээде тургускан күчүнүң ажыглаарының айтырыы бирги черде болу берген.

Ол айтырыгны шиитпирлээриниң оруктары кандыгыл деп санап турар бис? ТК-ның ээлчеглиг Пленумнарының бирээзинге амгы аграр политиканың бүгү комплекизин чугаалажыр деп Политбюроның шиитпирлээни билдингир болгай. Ол талазы-биле чогуур ажылды кылып турар бис. Ооң кол угланыышкыннары экономиктиг чаартылгаларның амгы идеологиязында дээрзин анализ көргүзүп турар.

Бирээде. Агроүлетпүр комплекизиниң бүгү звеноларын бот-орулга-чарылгаже, чарыгдалдарны орулгазы-биле дуглаарынче, бот-акшаланыышкынче болгаш удуртулганың экономиктиг методтарынче дедир шилчидерин эглиш чок, дүрген болгаш идегелдиг боттандырар ужурлуг бис. Ол чүл дээрге, курлавырларны эки сагаары болгаш оларны угаангыры-биле ажыглаарынга өөренир дээни ол-дур. Орулгаларның бүгү хевирлерин чүгле боттары ажылдап алган турар ужурлуг. Мындыг угланыышкынга кол быралар—керээ болгаш кооперация болур. Шөлден эгелээш, садыг делгиминге чедир —бүгү-ле ажылдарны ханызы-биле кооперастаарын болгаш интеграстаарын боттандырып чорудар херек.

Ийиде. Агроүлетпүр комплекизинде күрүне инвестицияларының мурнадыр ужурлуг угланыышкыннарын эде тургузары эргежок чугула боол турар. Чогуур үе-чаданың үезинде чарыгдалдарның кол чүүлү ам бүдүрүп үндүрүүшкүн боду эвес, а бүдүрүлгечи болгаш социал инфраструктура болган турар ужурлуг. Дыка хөй чурттарда «чидириглерни чок кылырынга инвестиция» угланыышкынны элээн каш он чылдар иштинде боттандырып чорудуп турар. Ол чурттарда түңнел продуктунуң курлавырларын уламчылаарын чарыгдалдар экономика талазы-биле ажыктыг деп санап турар. Ынчангаш оруктар болгаш транспорт, шыгжамырлар болгаш хаап жак-савалар, продуктуну болбаазырадыры болгаш садары, хереглелди сайзырадыры чарыгдалдарны мурнаан турар ужурлуг. Чуртталга бажыңнарын, социал-культура адырының объектилерин тудары, өөредилге болгаш мергежил бедидери кырынга чок акша салыр черлер боол турар.

Кедээге амыдыралдың хевирин чаартыры суурларның чурттакчыларының негелде хереглелдерин хандырар ачы-дуза чедиришкинин калбартыры-биле база холбаалыг. Тудуг материалдарын тывар, бажың тудар азы септээр, хериим чамаар, мал чемин азы оттулар чүүл белеткээр болгаш сөөртүр, огород тарыыр болгаш болбаазырадыр дээш, кедээниң чурттакчызы кижи кайы хире күш үндүрерин билир болгай силер. Амгы үеде кедээде амыдырал техниказы хөй апарган, ынчалза-даа ону хайгаарап, хандырар кижи чок боол турар. Ол ышкаш идик септээр, хеп дааравр чер база чок. Ылаңгыя кырганнарга, инвалидтерге дыка берге. Ол дээрге, аап-саап, бичии чүүлдер эвес-тир, эштер. Чугаа болза, күрүне ужур-дузалыг айтырыг дугайында боол турар-дыр. Амгы үеде кедээде бир чүс миллион хире кижи чурттап турар. Кижилерде акша-хөреңги-даа бар, ажыл төлевири база улуг. Ынчангаш кижилер ачы-дуза чедиргени дээш төлеп шыдаар болгаш төлээринге белен, ынчалза-даа кара база кымга төлээри билдиммес-тир.

Ачы-дуза чедирилгезин калбартырының организастыг хевирлери эң-не янзы-бүрү боол болур. Ындыг албан черлерин, хамыктың мурнунда колхозтар, совхозтар боттары, кедээде өске-даа бүдүрүлгелер болгаш организациялар тургузар ужурлуг. Чоннуң коммунал-амыдырал хандырылгазының талазы-биле янзы-бүрү кооперативтерниң боттарының ажыл-херекчи сөстерин чугаалаар ужурлуг черлери ол-дур. Бо талазы-биле оларның ажылдаар-ла черлери хөй боол турар.

Социал айтырыгларның, ылаңгыя колхозчуларның пенсия хандырылгазының өске-даа хөй-хөй айтырыгларын шиитпирлээриниң эргежок чугула үези келген-дир. Моон мурнунда чылдарда колхозчуларның пенсияларының деңнелин ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларының-биле чоокшуладыр талазы-биле чамдык базымнарны кылганын билир болгай силер. Ынчалза-даа боттуг ылгалдар ам-даа артып каап турар. Амгы үеде ол айтырыгны шын шиитпирлээрин барымдаалаан пенсиялар дугайында чаа хоойлуну ажылдап кылып турар.

Россияның кара эвес хөрзүннүг черлерин чаартырының айтырыгларынче силерниң кичээнгейиңерни онзалап угландырарын күзеп тур мен— ол дээрге, чурттуң амыдыралынга канчаар-даа аажок улуг политиктиг, экономиктиг болгаш культурлуг ужур-дузалыг делгем девискээр боол турар. Кара эвес хөрзүннүг черлерниң суурларының амыдыралын катап тургузары-биле сөөлгү чылдарда ээзэш эвес күштү үндүргенин билир болгай силер. Ооң түңнелинде чамдык ажылдар кылдынган. Агроүлетпүр комплекизиниң материал-техниктиг баазазы быжыккан. Чуртталга бажыңнарын, медицина болгаш уруглар албан черлерин, культура-амыдырал тудугларын хөйну кылып турар апарган. Кедээ ажыл-агыйның продукциязын бүдүрүп үндүрери дең-дески апарган. Тарааны болгаш мал ажылының продуктуларын белеткээриниң пландары күүсеттинип эгелээн. Ынчалза-даа үндезини чаартылга амдызында болдунмаан.

Бо чылдың февральда СЭКП ТК-ның Политбюрозу кара эвес хөрзүннүг черлерни хөгжүдериниң айтырыгларының талазы-биле мурнунда хүлээп адынган шиитпирлерниң канчаар күүсеттинип турарын ыяк анализтеп көрген. Төп болгаш республикаларның-даа министерстволарын база ведомстволарын, чер-чер органнарын ол черлерниң суурларының бүдүрүлге болгаш социал айтырыгларын оожум шиитпирлеп турары дээш шыңгыы шүгүмчүлээн. РСФСР-ниң кара эвес хөрзүннүг черлериниң зоналарының 1988—1995 чылдарда социал болгаш экономиктиг хөгжүлдезиниң комплекстиг программазын ажылдап кылырын Төп Комитет болгаш чазак чогуур министерстволарга болгаш ведомстволарга, эртем албан черлеринге дааскан. Ооң-биле кады оруктар чок черлерге оларны тудуп тургузарының онза ужур-дузазын айтып турар. Чоокку сес чылдың иштинде нийти болгаш ажыл-агыйлар иштинге ажыглаарының-даа 170—200 муң километр хемчээлдиг автомобиль оруктарын тудуп тургузар болгаш чаарткан турар ужурлуг.

Россияның кара эвес хөрзүннүг черлериниң айтырыглары бүгү совет кижилерни сонуургадып турар болгай, эштер. Ол ооң чүгле орус черниң дал ортузу боол турарында эвес. Ында чурттап турар кижилер эң-не аар-берге чылдарда чурттуң өске районнары-биле болдунар-ла бүгү чүүлдери-биле акы-дуңмалышкы ёзу-биле үлежип, бистиң дыка хөй республикаларывыстың экономиктиг болгаш культурлуг тургузуушкунунга канчаар-даа аажок улуг салыышкынын киирген дээрзиниң дугайын база утпас херек.

Эштер! Хереглекчилер кооперациязын хөгжүдериниң перспективаларын база чаа ёзу-биле тодарадып көөр херек. Ында дыка улуг экономиктиг күш тургустунган. Хереглекчилер кооперациязы чаңгыс аай улус ажыл-агый комплекизиниң чарылбас кезээ, хоорай биле кедээниң аразында экономиктиг харылзааларның чугула адыры апарган. Амгы үеде ол кедээниң 60 миллион хире чурттакчыларын хаара тудуп, чурттуң чурттакчы чонунуң 40 ажыг хуузун хандырып турар. Ооң үлүүнге ам чурттуң үүрмектеп садар бедираан саарылгазының дөрттүң бир кезиинден хөйү, күрүнениң картофель белеткелиниң барык чартык кезии, ногаа садып алырының болгаш хлеб быжырарының үштүң бир кезии онаажыр.

Ынчалзажок бо улуг курлавыр күш ам-даа долу күжү-биле ажылдавайн турар. Центросоюзтуң база ооң организацияларының ажылында бот-башкарылга, инициатива болгаш тывынгыр чорук ышкаш ындыг чугула кооперативтиг эге үндезиннер барык шуут читкен. Кооперация, ужур-утказын алыр болза, бюрократчаан. Районнарның хөй кезиинге кедээниң хереглекчилер нийтилелдерин дүжүрген турган. Ол нийтилелдерниң кежигүннери боттарының организацияларының ажыл-чорудулгазынга херек кырында кандыг-даа салдар чок апарган. Хереглекчилер кооперациязының кедээниң социал-экономиктиг сорулгаларын, аъш-чем айтырыын шиитпирлээринге салыышкыны ооң арга-курлавырларынга ыракта чүүлдешпес. Чижээ, кижилер боттарының бүдүрүп алган продуктуларын кооперацияга садар дээш белеткел пунктуларынга боттары чедирер, а пунктуларның саны кончуг ээзэш.

Нийтизи-биле алырга, кандыг-ла-бир элдеп болган: кедээ кооперация кедээ чурттакчыларның социал чогаадылгазы-биле тывылган, ынчалзажок олардан ол хоорулган. Кооперация ажылдакчылары суурга боттарын эң-не кол кижилер ышкаш кылдыр бодаар, өске кижилер оларны долгандыр ээртинип турзуннар, кезээде оларга мөгейип турзуннар деп бодаар. Ужур чок херек-тир! Бүгү чүве сыр дедир болур ужурлуг. Кедээниң хереглекчилер кооперациязының ээлери кедээниң ажыл-ишчилери боттары-дыр. Ээ кижи ол-дур! А бөгүнде ол дугайын уттуптан, даргаларымны-ла канчап эки хандырыптайн деп бодаарлары хереглекчилер кооперациязындан сывыртаар херек.

Ынчангаш өстүргениниң саарарынга улуг бергедээшкиннерге таваржып, продукцияны хүлээп албайн турарынга хамаарыштыр хомудалдар чурттакчы чондан кирип турары таварылга эвес. Дыка хөй девискээрлерде кедээде садыгны организастааны багай, чурттакчы чонну бирги чергениң эргежок чугула бараанналары-биле хандырарында узун-

[Уламчызы 4-кү арында].

КООПЕРАЦИЯНЫҢ АРГА-КҮЧҮЗҮН— ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУННУҢ ХЕРЭЭНГЕ

(Төнчүзү. Эгези 1-ги, 2-ги, 3-кү арыннарда).

телиишкиннерни болдуруп турар.

Хереглекчилер кооперациязының ажыл-чорудулгазын үндезини-биле эде тургузары шагда-ла негеттинип келген. Бөгүн чугааны бис, ужур-чеву-биле алыр болза, ону ёзулуг-ла кооперация үндезининге катап тургузарының дугайында чорудар ужурлуг бис. Кооперация дугайында хоойлу маңаа быжыг эрге-хоойлу үндезинин тургузуп турар. Ынчангаш хереглекчилер кооперациязын бүгү талалыг хөгжүдеринге чаа делгем аргаларны ажыглаар херек.

Эштер! Бистиң көдээ ажыл-агый эртемивистиң сорулгаларының дугайында каш сөс. Эргелеп башкарылганың администрация системазы эртемни эки-ле хүлээп көрбес, чедир үнелевес, а чамдыкта шуут-ла херекке албас турган. Ам байдал үндезини-биле өскерлип турар, ынчангаш бистиң кандыг-даа шиитпиривис эртем ёзузу-биле үндезилел чокка болдунмас. Бүдүрүлге боду интенсификацияның ханылааны-биле чергелештир эртемге негелдези улам улгадыр, а кооперация улам янзы-бүрү хевирлиг боор бар чыдар. Өзүп турар негелде-хереглелдивис-биле кады бистиң аргаларывыс база улгаткан. Агроүлетпүр комплекизи бөгүн эртем албан черлери калбарган улуг четкилиг.

Ынчалзажок аграр эртем, ылангыя экономика талазы-биле, практиканың негелделеринден дыка хожудап калган. Бо теоретиктиг шинчилелдерге-даа, ол ышкаш дузалал ажылдап кылыышкыннарга-даа база хамааржыр. Эртемниң мурнунда амгы үеде чарылбас туруш ийи чүүл сорулга туруп турар: шинчилелдерниң теоретиктиг деңнелин үскүк бедидер болгаш бүдүрүлге-биле эң-не чоок капсырлажыр. Кооперацияның амгы теориязы күш-ажыл төлевиринде деңнештирилге база бүдүрүлгениң чепсек-херекселдеринге ээ чок чорук ышкаш мындыг багай чүүлдерни ажып эртеринин дээштиг аргалары биске кончуг эргежок чугула боор турар. Ниитилелдиң болгаш хуунуң бүдүрүлгезиниң аразында, бичии болгаш улуг бүдүрүлгениң аразында дүүштүрүлге ышкаш айтырыглар, интенсификацияның болгаш экологияның, технологияның болгаш экономиканың айтырыглары бичии-даа соңгаарладыышкын чок үндезилелдерни манап турар. Кооперацияга хамаарыштыр эрге-ажыктарның механизмин, экономиктиг болгаш социал сорулгаларның аразында чөрүлдээлерни чок кылырының айтырыгларын, эртемни кижиге чоокшуладырының база экономикага чагыртырының айтырыгларын болгаш өске-даа айтырыгларны идепкейлиг ажылдап кылыр херек.

Партия Төп Комитеди болгаш чазак эрткен чылдың июльда аграр эртемни хөгжүдер дугайында доктаалды хүлээп алган. Ынчалзажок ол документиде киирттинген хемчеглер ам-даа оожум боттанып турар. Эртем хандырылгазының төптерин организастаары, колдап турар угланыышкыннарга күштерни болгаш херекселдерни мөөйнээри, талантылыг аныяктарны эртемче хаара тудары, эртем албан черлерин бот-орулга-чарылгаже болгаш чарыгдалдарын боду дуглаарынче дараалаштыр шилчидери-биле холбашкан бүгү айтырыгларны шиитпирлээрин дүргедедири херек боор турар. Чуртта кижи бүрүзү акша дээш банкыже анаа-ла чоруп турбас. Ону ажылдап алыр ужурлуг.

Эштер! Силерниң съездиңер ССРЭ-ге Кооперация дугайында хоойлунуң төлевилелин болгаш колхозтуң чижек Уставының төлевилелин чугаалажып көөр деп турар-дыр. Ол документилерниң чүүлдери эде тургустунуушкуннуң алыс утказын тодаргай көргүскен болгаш чуртка кооператив шимчээшкинин улам ыңай хөгжүдеринге бараан болган турарын чедип алыры кончуг чугула. Колхозтуң иштики амыдыралын сайзыраңгайжыдар талазы-биле хөй саналдар кирген. Маңаа, бо съездиге боттуг саналдар эвээш эвес болур боор деп бодап тур мен. Уставка өскерилгелер дугайында тодаргай чугаа Колхозтарның Эвилел чөвүлелиниң даргазы Иван Иванович Кухарьның илеткелинге болур. Чамдык айтырыгларже силерниң кичээнгейиңерни угландырар бодап тур мен.

Чүнүң-даа мурнунда колхоз демократиязының дугайында. Ону ханылаткан тудум ооң-биле эде тургустунуушкунну ниитизи-биле быжыглаанывыс ол болур. Колхозтуң иштики амыдыралының моон соңгааргы демократчыдылгазын ол турушкан көөр апаар.

Ол дугайын чугаалаары чүге херектигил? Чүге дээрге чагырып дужаашкынның болгаш өскээртен холгаарлаашкынның түңнелинде колхозтуң демократчы ужур-утказының үндезиннери хөме бастынган турган. Үстүнде чугаалааны дег, эң кол чүүл— ээ болурунуң сеткил-сагыжы, колхозтуң ажыл-херээниң дугайында сагыш човаашкын чиде берген. Колхозтуң ажыл-херээн чугаалажып көөр, даргазын соңгуур хуралдарны тоол көрбес апарганы ол дугайын чугаалап турар эвес бе! Ажыл-агыйларның үштүң бир кезиинде хурал эрттирериниң Уставта көрдүнген хуусаазы сагыттынмайн турар. Харын-даа ажыл-агыйларның удуртукчулары коллективке отчёт бээр хүлээлгезин уттуп, колхозчуларның санал-оналын тоол көрбес апарган.

А ол колхоз эвес-тир, эштер. Баштап турар кижилерни аас-кежиктиг кылыпкан бис деп бодап турар удуртукчулар кончуг берге байдалга таваржып болурлар. Харын сыр дедир, бистиң чуртувуска талантылыг удуртукчулар кижилерниң инициативазынга даянып тургаш, колхозтарны хөгжүдеринге, социал-экономиктиг даалгаларны шиитпирлээринге улуг сорулгаларны чедип ап турганын кооператив шимчээшкининиң төөгүзү көргүзүп турар. Чондан хоорлу берген кижилер аъш-чемниң немей өзүлдезин кайын хандырып шыдаар деп. Ажыл-херек дээш сагыш аарып чорууру, оларга чоок турар болгаш колхоз азы совхоз хөгжүп, бурунгаарлап турзун дээш ажылга бүгү бодун бердинген удуртукчуну чон кезээде деткиир, кезээде билип каар, харын-даа өршээл көргүзер.

Эргелеп башкарылга органнары бүдүрүлгениң структуразынга болгаш садып алыышкынга чагырып дужаар арганы эвес, а экономиктиг быралырының системазын дамчыштыр салдар чедирер ужурлуг. Ынчангаш чогуур продуктуларны садып алырынга күрүне чагыы кэрээ үндезининге болгаш колхозтарның хереглекчилер кооперациязы, рынок-биле улам сырый демнежип ажылдаарын, үлетпүр бүдүрүлгелери-биле дорт харылзааларын калбартырын барымдаалап тургустунар ужурлуг. Ындыг чорук оларның демократчы бүдүжүнге, кооперация биле эргелеп башкарылганың экономиктиг методтарынга дугжур.

Кооперация дугайында хоойлу болгаш колхоз Уставы колхозтарның бот-тускайлаң чоруун хандырар эрге-хоойлу үндезинин бээр хүлээлгелиг. Ындыг болзажок эрге-хоойлу актылары дээрге магадылал боду эвес, а ону боттандырарының негелдези-дир.

Колхозтарны чагырып-дужаап удуртур болгаш хөлүн эртир чурумчудар чоруктарның болуп турганы оларның тускайлаң чорууну камгалаар эрге-хоойлу документилериниң ниитизи-биле чок турганында эвес-ле болгай. Олар бар турган, ынчалза-даа оларны үргүлчү үреп келген. Хамык ужур эки хоойлуларда болгаш уставтарда эвес, оларны сагып өөрениринде-дир дээрзин амыдырал биске бүзүреткен. Бо дээрге бөгүн, эштер, кол чүве бо—ол чүгле бүдүрүлге, колхоз демократиязынга эвес. Бо бүгү чуртка чугула.

Эштер! Бодумнуң чугаамны түңнеп тура, амгы үениң чугулазын болгаш кээмыкалгалыын база катап онзалап демдеглексеп тур мен. Эде тургустунуушкун талазы-биле кайгамчык улуг ажылды социализмниң чаартылгазындан чардынмас кооперацияны бүгү талалыг хөгжүдериниң талазы-биле ажылды эгелээн бис. Ынчалза-даа ол ажыл чеже-даа чугула, чеже-даа принципиалдыг болза, ол—ужур эрээн сорулга эвес-тир. Ол ажылды эң-не кол чүве дээш—кижи дээш, чоннуң амыдыралын экижидери дээш, бүгү-ле материалдыг болгаш угаан-бодал хемчээлдеринге — күш-ажылдың байдалдарынга, чемнеилгеге, амыдырал-чуртталгага, хостуг үеге болгаш культурага, кижиниң амыдыралын четче-бүрүн, өөрүшкүлүг, чедиигир болдуруп турар бүгү чүүлдерге чорудуп турар.

Бистиң тургузуувустуң кызыгаар чок аргаларының ажыттынарынга, ооң кижини кижизиг ёзу-биле хүндүлеп көөрүнге күчүлүг идиг беришкиннерин берип турарын демократчыдылгадан болгаш ажык-чарлыг чоруктан, экономиктиг реформадан, улус чогаадылгазының аажок өскениндең, дириг эгелээшкин бүрүзүнден көрүп турар бис.

Ийет, бөгүн бис дыка хөй чүүлдерни катап эде үнелеп көөр, чаарты бодап, сайгарар, бистиң амыдыралывысты моондактап, чадарадып турар чүүлдерден чарлыр ужурлуг боор турар бис. Ынчаарга ол дээрге социализмден, ооң идеалдарындан болгаш принциптеринден ойталап турарывыс ол эвес, а оларда чыпшынган датты арыглап турарывыс ол. Социалистиг принциптер олар чүгле арыг, кандыг-даа боралгак чокта хаара тудукчу күштүг деп чүвени билир бис. Ону бистиң уттур эргевис чок. Ынчангаш биске бюрократчы болгаш албадап дужаар чоруктарны, социал хөөн чок чорукту болгаш азырадыкчы хөөнну шиитпирлиг ажып эртери, бистиң шимчээшкинивиске шаптыктап турар бүгү чүүлдерни оруктан чайладыры, кижиниң инициативазын, чаартыкчы бодал бүрүзүн, дидим шиитпир бүрүзүн өндүржүдүп бедидери ынчангаш онза чугула.

Бис социалистиг ниитилелдиң ленинчи овур-хевирин— эң-не кижизиг болгаш эң-не чептиг овур-хевирни катап тургузуп шыдаар болгаш тургузар-даа хүлээлгелиг бис. Би эде тургустунуушкунуң революсчу принциптерин: улам ажык-чарлыг, улам демократчы чоруктуң, социализмниң улам сайзыраңгайжыдарының принциптерин быжыы-биле база чайгылыш чок сагыыр бис.

Партияның болгаш чоннуң улам улуг күш, энергия-биле чорудары угланыышкынның кайгамчык улуг кужу чогумна мында, эштер.

(Чугааны улуг кичээнгей-биле дыңнаан болгаш ону чаңгыс эвес удаа үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны-биле уткуп турган).

* * *

Ажыл-агый чорударының болгаш эргелеп башкарылганы демократчыдарының чаа байдалдарында колхозтарның социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедириниң дугайында, ССРЭ-ге Кооперация дугайында хоойлунуң төлевилелиниң болгаш колхозтуң чижек Уставынга өскерилгелер дугайында илеткелди Колхозтарның Эвилел чөвүлелиниң даргазы, Москва облазтың Ленин районда Владимир Ильич аттыг колхозтуң даргазы, Социалистиг Күш-ажылдың ийи дакпыр Маадыры **И. И. Кухарь** кылган.

ЭРЕС СОРУКТУГ

Мария Ивановна Амыртаа хып дээн аныяк үезинде эртем-билиг чедип алыры-биле Кызылче хапкан. Школачы чылдарында-ла ооң күзели эмчи болуру чораан. «Кижилерниң кадыын камгалаары дег улуг аас-кежик кайда боор» деп ол бодаар турган. Ол күзелин чедип алыр дээш Кызылга келгеш, эмчи училищезинче кирериниң шылгалдаларын дужааган. Күзелинче баштайгы базымы чедиишкинниг болганынга ол иштинде өөрээн.

Эмчи училищезин М. Амыртаа 1963 чылда дооскаш, Тес-Хем районга ажылдай берген. Ол аңаа 1970 чылга чедир ажылдааш, хоочун эмчилерниң арга-дуржулгазын шиңгээдип ап, билиин бедидерин доктаамал оралдажып турган. Ол чүгле училищеден алган билии-биле кызыгаарланмайн ам-даа өөренирин күзеп чораан. Ынчангаш дээди эртем-билиг чедип алыры-биле 1970 чылда М. Амыртаа Красноярскиниң эмчи институдунга өөренип кирген.

Ол дээди эртем-билигни чедип алгаш, ыракқы Мөңгүн-Тайганың Мугур-Аксы эмнелгезиниң улуг эмчизи болуп ажылдаан.

1979 чылда эмчи М. Амыртаа амыдыралының аайы-биле Улуг-Хем районнуң Шагаан-Арыг эмнелгезинге акушер-гинеколог болуп ажылдаан. Бо хүннерге чедир ол ында база-ла кызымаккайын, тускай мергежилинге сеткил-сагыжындан ханы бердингениң көргүзүп турар. М. Амыртаа аарыг кижилерге кончуг сагыш човангыр, эвилең-ээлдек, аарыгның төөгүзүн ыяк билип алгаш, эмнээр чаңчылдыг.

Кижилерниң кадыы дээш ооң кызымаккай, ак сеткилдиин чон хүндүлээр. Ынчангаш ол коммунист эмчи чоннуң идегелин шынзыдып, район иштинде эмнелгелер аразында калбарган социалистиг чарыш түңнээр комиссияның даргазы хүлээлгезин болгаш өске-даа хөй-ниити ажылдарын соруктуг күүседип турар.

Нина КЫРГЫС.
Улуг-Хем район.

Төрээн дылыӊ өөрен

ДЕМИН КАДАР

Бистиң литературлуг дылывыс хөгжүп, сайзырап турар-даа болза, боктаалып бар чыдарынга, кижи хомудавас арга чок. Төрээн дылывыстың арыг болур чоруунга хамааты кижи бүрүзү киржир хүлээлгелиг.

Ортумак школа дооскан аныяк өскенивистиң аразында тыва чугаавысты чугаалаары-даа, бижиири-даа чөгенчиг кижилер эвээш эвес боор-дур. Ол дээрге бистиң хүндүлүг тыва дыл башкыларывыстың чамдыктарының хүлээнген ажылынга харыысалгазының четпезин, ону чедир үнелеп көрбезин херечилеп турар. Чамдык ийи-чаңгыс башкылардан чедир билбези-даа бар.

Бистиң школаларывыста домакта кирген сөстерниң аразында шын харылзаазын тургузуп шыдавас, грамматиктиг хөй чазыглар кылыр өөреникчилер хөй, оларның чамдыктарының бижээн чүүлүн харын-даа кижи номчуп шыдавас, өскээр чугаалаарга, сөс кожуп билбес кижилер хөй.

Чамдык өөреникчилер үн-биле ужуктуң аразында ылгалын билбес. Ооң уламындан шын адап шыдавас. Чижээ: «в» (ве) деп үнну (ывы), к (ка)-ны (ке), х (ха)-ны (хэ), н (эн)-ни (ын) дээр. Оон-даа ыңай.

Дүлей болгаш ыыткыр үннерни ылгап билбес. Тыва дылынга сөс курлавыры кончуг эвээш. Чамдык сөстерниң орус дылга адаарын билир, а тыва дылга адаарын билбес, харын-даа дыңнаваан боор.

Мээң уруумнуң бир оглу 5-ки класста өөренип турар. Бир-ле катап ону: «Шыдыраалаар бис бе, оглум?»—дээримге, «Мен ону билбес мен, чүнү кылыр чүвел, ачай?»—дидир. «Шынап-ла ойнап билбес сен бе?» дээш, көргүзеримге: «А шахмат ышкажыл, билбес боор бе»— дидир. Улаштыр: «Шахматты орустап шыдыраа дээр чүве бе, кырган-ачай?»— дээрге, кайгай бердим. Ол-ла оол самбыра, демир-үжүк, саадак, дээвиир, көзенек деп сөстерни дыңнап көрбээн болду. Бо дээрге чиңгине көдээ, арыг тывалар аразында чурттап турар кижи-дир. Бистиң хоорайларда чурттап турар кайызы-даа тыва ада-иелеривистин ажы-төлүнде төрээн тыва дылын билбес ажы-төл кайы-бо вей болгай.

Чамдык кижилер бодунуң тыва дылын эки билир турга-ла, ону өжегерээн өскээр адаары база хөй. Чижээ, Чадаана чораш, гостиницага телефон долгап турган бир кижини дыңнааш кайгадым: «Алло, Чирапашии» дидир. (Чыраа-Бажы деп турар хевирлиг). Ол-ла кижи Ак-Довуракты, Актовурак (харын-даа акторак) дээр болду.

Ындыг янзылыг тыва дылын кара өжегерээн өскертир адаар азы ырлаар чоруктар хөй. Ындыг кижилерниң билииниң чавызын, культуразының кудузун боттары көргүзүп турары ол.

Ынчангаш бистерниң ада-өгбелеривистиң эрте-төөгүден бээр салгал дамчып келген дылывысты хумагалап, ону улам сайзырадыры бистиң хүлээлгевис деп бодаар мен.

Хамыктың мурнунда школаларга тыва дыл башкылаашкынынче онза чугула кичээнгей салыр үе келген.

База бир мындыг чугула чүүлге доктаары артык эвес боор. Бистиң Тывада черлер аттары чүге өскерли бергенил? Чижээ, Чөөн-Хемчикти чүге Дзун-Хемчик дээрил? Барыын дээрде Барум, Арыг-Үзүү дээрде Аргузун, Шагаан-Арыгны Шагонар, Өөктү Уюк, Бай-Хаакты Байгак, Тожуну Тоджа, Чадаананы Чадан дээр. Дзун, Барум, Аргузун, Шагонар, Уюк, Байгак, Тоджа, Овюр, Чадан деп сөстер кандыг-даа дылда чок, харын-даа утка чок сөстер-дир.

Мону чурумчудар талазы-биле чогуур албан черлери доктаал-саавыыр азы чарлык дээн ышкаш чүүлден үндүрзе кандыгыл? Черлер ады дээрге база онза утка-шынарлыг кылдыр шаг-шаандан бээр кижилерниң адап кааны ужур-дурумнуг, төөгү талазы-биле бирле утказыг болгай. Ону туралааны-биле өскертип алыр деп чүве турбас. Бир эвес ону чурумчудуп каар болза, бир эвес бистер боттарывыс шын адаар болзувусса, бистиң хүндүлүг орус эш-өөрүвүс ону шын адап өөрени бээрлер.

М. АРАТ-ООЛ.
Хоочун башкы.

АДА-ИЕЛЕР—ШКОЛАДА

Барыын-Хемчик районнуң Бижиктиг-Хая 8 чыл школазының ниити ада-ие хуралы эрткен. Школа директору Очур-оол Дүдүкпенович Монгуш ада-иелерге сураглыг совет башкы Антон Семёнович Макаренконуң башкылал ажыл-чорудулгазының дугайында солун беседаны кылган. Школада өөредилге эргелекчизи Любовь Чанчыкпаевна Ооржак өөредилге-кижизидилге ажылы-биле ада-иелерни таныштырбышаан, школаның мурнунда моон соңгаарты сорулгаларга доктааган. Башкылар О. Д. Монгуш, Д. Ч. Хомушку, Д. С. Көгел ада-иелерге өг-бүлеге уруглар кижизидилгезиниң болгаш хүн чурумун шын сагыырының дугайында ажыктыг сүмелерни берген.

Хуралга класс башкылары ада-иелер-биле ажык чугааны кылып, оларны хостуг үелеринде школага кээп, кичээлдерге олуржуп, школаның доктаамал аалчылары болурун күзээннер.

Байкара БАГЫТ-ООЛ.

СПОРТ ✲ СПОРТ ✲ СПОРТ ✲ СПОРТ ✲ СПОРТ

ДЫШТАНЫР ХҮН ХАЛАС ЭРТПЕС

Бистиң Бай-Даг көдээ Советтиң күүскому, херээженнер чөвүлели болгаш культура ажылдакчылары спорттуң бүгү хевирлерин сайзырадып, ону массалыг болдурар дээш ?эр аргаларны ажыглап турары биске, чурттакчы чонга, дыка өөрүнчүг. Олар дыштаныр хүннерниң планын кады кылыр.

Көдээ Культура бажыңынга среда санында агитквартал бажыңнарының ортузунга «Хөглүг старттар» деп спортчуткан оюннарны эрттирип турары солун. Маргылдаалар эгелээр мурнунда агитквартал бажыңнарының даргалары боттарының ажылының дугайында отчёдун кылыр. Отчёттарга чурттакчы чон аъш-чем программазын күүседиринге үлүүн киирер талазы-биле кандыг хемчеглер ап турарын чыылганнарга дыңнадыр. Чижээ, бир өг-бүле тоолай, хаван, шээр болгаш бода мал база эътке херелээри-биле кандыг дириг амытан азырап турарын, ногаа аймаандан чүнү тарыыр деп турарын база дузалал ажыл-агыйларын хөгжүдер талазы кандыг сорулга салып турарын долузу-биле илеткээр. Аңаа өске-даа ажылдарны түңнеп турар. Мындыг хевирлиг кыска илеткелдерни кылырга чон сонуургаар, боттары чүнү кылырын өг-бүле аразында дугуржур болур чорду.

Ооң соонда «Хөглүг старттар» эгелээр. Аңаа назы-хар барымдаалавас. Улуг-биче кижилер дөгерези киржир. Аңаа бөмбүктү корзинкаже киир октаар, шой көдүрер, мат кырынга бажы-биле чуглур, скакалкалыг маңнаар, шоодай кедип алгаш шураар дээш өске-даа спортчуткан оюннарны организастап турар.

Чоннуң кадыкшылын быжыглаары-биле спорттуң кышкы, чайгы хевирлеринге ГТО нормазы дужаарын база организастап турар. Маргылдааларга болгаш спортчуткан оюннарга Розалия Даңмааның, Антонина Балдирниң, Тоюу Туванчаптың, Нина Сагдының, Ульяна Лойгунуң, Алимаа Дирчинчаптың өг-бүлелери идепкейлиг киржип, эрес-кашпагайын көргүзүп, өскелерге үлегерлиг болуп, шаңналдыг черлерни ап турар.

Ындыг хөглүг оюннар, маргылдаалар болуп турарындан аңгыда, школа, көдээ Совет, совхозтуң контора ажылдакчылары неделя санында ритмниг гимнастиканы кылып турар. Ону тус черде көдээ Совет күүскомунуң даргазы Нина Мендиевна Сагды доктаамал чорудуп, күзелдиг кижилерни ынаар эвилелдеп, эътхан сайзыралынга ажыктыын тайылбырлап турар.

Школа коллективи дыштаныылга хүннерин «кадыкшылга хүнү» деп чарлаан. Улуг-хүннерде массалыг хаактаашкыннарны, баскетболду, волейболду, теннис маргылдааларын эрттирери чаңчыл болган.

Бистиң суурнуң чурттакчылары ынчаар дыштанып, спортка хандыкшылдыг чоруун көргүзүп турар. Дыштаныылга хүннери болгаш среда хүнү бисте халас эртпес. Силерде кандыгыл, номчукчу?

Татьяна КЫРГЫС.
Эрзин район.

ҮШ МАРГЫЛДАА

Улуг-Хем районнуң культура-спорт комплекизиниң чөвүлели, хөй-ниити организациялары чоннуң хостуг үезин чөп ажыглаар, күш-культураны болгаш спортту нептередир талазы-биле боттуг хемчеглерни ап турар. Ооң чижээнге эрткен дыштаныр хүннерни адап болур. Ол хүннерде район чергелиг үш улуг маргылдаа Арыг-Үзүү, Ак-Туруг суурларга, Шагаан-Арыгга болуп эрткен.

Арыг-Үзүү суурга, школаның спорт залынга херээженнер аразынга район чергелиг волейбол маргылдаазынга 15 команда киришкен. ВЛКСМ райкомунуң кубогу дээш эрткен ол маргылдаага бирги черни улуг-хемчилерниң кожазы «Х Улуг хурал» совхозтан барган аалчы команда алган. Ийиги болгаш үшкү черлерге Ак-Тал, Чодураа суурлардан кыстар төлептиг болган.

Шагаан-Арыгга районнуң шыырак шыдыраачылары чыылган. Профэвилелдерниң эки тура күш-культура-спорт ниитилелиниң район чөвүлелиниң шугуму-биле эрткен маргылдаага бирги черни АКМК-ның ажылчыны Меңгүн-оол Түлүш, ийиги черни — ХПТУ-да башкы Сүүр-оол Ондар, үшкүзүн — «Шагаан-Арыг тудуг» тресте комсомол комитединиң секретары Мерген Анай-оол тус-тузунда ээлээннер. Херээженнер аразынга маргылдаага эмнелге ажылдакчызы Антонина Монгуш шылгараан. Ол тиилекчилер күш-культура-спорт ниитилелдериниң республика маргылдаазынга киржир.

Ак-Туругга бокс талазы-биле аныяктар маргылдаазынга шупту 58 кижи киришкен. Сиңгы деңзиге эрткен команда аайы-биле маргылдаага Ак-Туругнуң командазы тиилээн. Ийиги черни кожазы районнуң «Искра» совхозтан келген төлээлекчилер, үшкүзүн — «Улуг-Хая» совхозтуң төвү Хайыракан суурнуң командазы ээлээн. Тус-тус деңзилер аайы-биле шылгараанарга шаңналдарны тывыскан.

Кодур-оол ОЮН.

КЫЗЫРГАН ҮЕ-БИЛЕ

Кызылдың шыдыраа клувунга маргылдаалар доктаамал эртип турары өөрүнчүг. Дыштаныр хүннерде клуб черле курутлап көрбээн. Ийи неделя иштинде хоорайның бирги чери дээш кыскалатаан үе-биле шыдыраа маргылдаазы болуп эрткен. Кижи бүрүзү үжен минута-биле ойнаан. Мындыг янзылыг маргылдаа республикада бир дугаар эрткен. Аңаа 30 шыдыраачылар швейцар система-биле чеди салыр ойнаан.

Чидиг демиселдиң түңнелинде бирги черни Чыртак-оол Оюн, ийигизин Сырдар Наксыл, үшкүзүн Монгуш Адыг-оол олар алган.

Апрель эгезинде Красноярск крайның шыдыраачылары аалдап келир. Ам аңаа белеткел ажылын чорудуп эгелээн.

Валентин ТОПУЛ.
Маргылдааның киржикчизи.

Редактор
В. С. ШАРАВИН.

агаар

Республикага булуттап, аязыр, дүне чамдык черлерге биче хар чаар. Соңгу-барыын чүк углуг хаттың дүргени секундада 5—10 метр. Дүне 13—18, чамдык черлерге 20—23 градус соок. Хүндүс 0—5 градус, чамдык черлерге 7—12 градус соок.

Автоорукгарга биче чаар. Тайгактаар.

Медицина талазы-биле алырга, Кызыл хоорай циклон төнчүзүнге таваржыр. Температура 14 градус чедир бадар болгаш 2 градус чедир өскээр. Ийиги бөлүктүң кадыкшылга таарымчалыг агаар болур.

Кино

МАРТ 24-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Неизвестная женщина» 9.30, 11.30, 13.30, 15.30, 17.30, 19.30, бичии залга: **Мультсборник** 10.00, **«Грипп Кинг-Конг»** 11.20, 13.50, 16.20, 18.50 шактарда.

«ПИОНЕР»: Киносборник 9.00, 12.00, 15.00, **«Тайна старого чердака»** 10.20, 13.20, **«Семь самураев»** 16.50, 19.50 шактарда.

«ВОСТОК»: «Парама» 15.00, 17.40, 20.20 шактарда.

КАА-ХЕМ»: «Властелин времени» 13.00, **«Потерпевшие претензий не имеют»** 15.00, 17.00, Киноклуб: **«Профиль», «Тема»** 19.00 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: К/б. «Десять негритят» 17.30, 20.00 шактарда.

1988 чылдың март 27-де, воскресеньеде, СЭКП Тыва обкомунуң Политиктиг чырыдыышкын бажыңынга «Чоокку Чөөн чүк кризизи — делегейниң дүшкүүрлүг чоруунуң айыылдыг одаа» деп темага хөйге лекция болур. Лекцияны «Билиг» ниитилелиниң Новосибирск область организациязының Баштаар чериниң лектору В. В. Дмитриев номчуур.

Абонементилер-биле кирер. Билеттерни садып турар. Бүгү күзээн кижилерни чалап тур.

Телевидение

МАРТ 24-те

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — «Эш Виктор». В. Э. Кингисептиң 100 чыл болганынга турасааткан телефильм. 9.00 —Фигурлуг чуңгулаашкын. Делегей чемпиону. Ийилеп чуңгулаары. Хостуг программа. 10.15— Бут бөмбүү. Эш хуу ужуражыышкын. Греция биле ССРЭ-ниң шилиндек командалары. ГДР биле ССРЭ-ниң Олимпиадага шилиндек командаларының эш хуу ужуражыышкыны. 11.45 — Медээлер. 11.55 — «Юбилейни соңгаарладыылыкар». Уран-чечен фильм. 13.25 — РСФСР-ниң алдарлыг артизи М. Рожков (дошпулуур) база орус улустуң күрүнениң «Россия» республика ансамблиниң оюн көргүзүү. 13.50— Телефильмнер. 14.40 – Сактыышкын». РСФСР-ниң Күрүнениң үрер хөгжүм оркестриниң киржилгези-биле музыкалыг программа. 15.15—Медээлер. 15.25—Док. фильм. 15.45 —Уругларга фильм. «Бирги классчы уруг». 16.50—Поэзия минуталары. 16.55—«...Он алды харга чедир болгаш оон улуг назы» 17.40 — «Кижи болгаш хоойлу». 18.10 — Бөгүн делегейде. 18.30 —Колхозчуларның бүгү-эвилел съездизиниң аалчыларынга болгаш делегаттарынга концерт. 21.00 — «Үе». 21.35 —Фигурлуг чуңгулаашкын. Делегей чемпионады. Ийилеп чуңгулаары. Хостуг программа. 22.50 — Док. фильм. 23.20 — 23.30 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.20 —Улус аялгалары. 8.35 — Эртем-тайылбырлыг фильм 9.35 —Испан дыл. 10.05—Уругларга фильм. «Лопотухинге бүзүрээр болза». 1-ги серия. 11.10 — Телефильмниң баштайгы көргүзүү 11.40 — Испан дыл. 12.10 —Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 12.30 —«Үрер хөгжүм херекселдериниң «Серенада» квинтеди ойнаар. 13.00 —Медээлер. 13.10 —«Бо элдептиг оран». И. Ефремовтуң база Р. Джоунстуң чогаалдарынга үндезилээн. 14.25 — 15.25 —«Совет Эвилелинге бараан боол тур мен!» 18.05 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — «Культура болгаш амыдырал». Театрның делегей хүнүнге. 19.05 — Уругларга фильм. 19.15 — «Тыва черде». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Мурнакчы дуржулганы бүдүрүлгеге». Республиканың чер ажыл-агыйының кэрээлиг коллективтериниң удуртукчулары-биле төгерик стол. 19.45 — Медээлер. 19.55 —Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 —«Афган черге ужуражыышкыннар». Репортаж. 20.45 —«Сарез хөл». Телефильм. 21.00 —«Үе».21.35 — 00.00 — «Улус музыказының бүгү-россия декадазының түңнел концерти.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — Үнер үенер, артист А. Акопян. 18.30 —Бут бөмбүү. ГДК болгаш ССРЭ-ниң Олимпиадага шилиндек командаларының эш хуу ужуражыышкыны. 19.15 — Мультфильм. 19.30 — Ритмниг гимнастика. 20.00 —20.15— «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

Адрезивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу. 100.

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:
КИЛДИСТЕРНИҢ партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, көдээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтерияның 3-43-41, солун келбейн баргаңда 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга арназы. Тиражы 24637 экз. Солуннуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажыы № 1.

Чагыг № 2785. ТС—00662.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың март 25 пятница
№ 71 (13671)
1925 чылда үндезилеттинген.
Өртээ 3 көпеек.

АЖЫЛ-АГЫЙНЫ БАШКАРЫП ЧОРУДАРЫНЫҢ БОЛГАШ ЭРГЕЛЕП БАШКАРЫЛГАНЫ ДЕМОКРАТЧЫДАРЫНЫҢ ЧАА БАЙДАЛДАРЫНДА КОЛХОЗТАРНЫҢ СОЦИАЛ-ЭКОНОМИКТИГ ХӨГЖҮЛДЕЗИН ДҮРГЕДЕДИР ДУГАЙЫНДА

Колхозтарның эвилел чөвүлелиниң даргазы И. И. КУХАРЬНЫҢ илеткели

Бистер шуптувус М. С. Горбачевтуң ханы утказыг чугаазын улуг кичээнгей-биле дыңнадывыс. Ында экономиканы хөгжүдериниң ханы болгаш бүгү талалыг анализин кылган, совет ниитилелдиң амыдыралының бүгү талаларын эде тургузарының темпилерин дүргедедир талазы-биле, бодунуң хемчээлиниң талазы-биле каңчаар-даа аажок улуг болгаш бодунуң алыс утказы-биле революсчу сорулгаларны тодараткан чугаада амгы үе-чадага таарыштыр кооперация дугайында ленинчи идеяларны хөгжүткен, чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедиринге, бүдүрүлгени эргелеп башкарарын демократчыларын күштелдириринге кооперацияның улуг күчүлүг аргаларын болгаш ооң ролюнуң өзүп турарын көргүскен.

Колхозтарны социалистиг системаның чарылбас кол кезээ кылдыр бедик-биле үнелеп көргени бистиң кижи бүрүзүн сеткилдиң ханызынга чедир өөрткен. Колхозчуларның соңгулда мурнунда хуралдарынга болгаш конференцияларынга, республика съездилеринге партияның дүргедээшкинче, эде тургустунууушкунче болгаш демократчыдылгаже угланыышкыны колхозчу тараачыннарның долу деткимчезин болгаш изиг чүүлдүгзүнүүшкүнүн алган, чүге дээрге ол угланыышкын оларның эрге-ажыктарынга, ыңаныышкыннарынга дүгжүп, колхоз бүдүрүлгезин дүрген хөгжүдеринге боттуг байдалдарны тургузуп турар.

Колхозчуларның үшкү Бүгү-эвилел съездизиниң соонда барык 19 чыл эрткен. Ол үениң иштинде колхозтарның амыдыралында болгаш ажыл-чорудулгазында үндезин өскерлиишкиннер болган. Бүдүрүлге күчүзү улам-на күчүлүг болгаш шынарлыг болу берген. Кедээниң социал хөгжүлдезинде өскерлиишкиннер илдең. Бодунуң эртем-билиниң талазы-биле амгы үеде кедээ чурттакчы чон хоорайның чурттакчыларының деңнелинге шуут чоокшулап келген.

Амгы үе колхозтарны хөгжүдеринге ёзулуг-ла чаа үе-чада болур деп, илеткелчи демдеглээн. СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунуң болгаш партияның XXVII съездизиниң чаартыкчы шиитпирлериниң салдары-биле бүгү-ле аграр секторда ышкаш колхозтарда ажыл-херек чедиишкиннии-биле чоруп эгелээн.

Ажыл-агыйны башкарып чорударының экономиктиг методтарынче шилчилге, күш-ажылга идиг бээриниң кээрэ хевирлерин калбаа-биле ажыглааны, агроүлетпүр интеграциязы болгаш демократчыдылганы ханылатканы тараачыннарның күш-ажылчы идепкейлиг чоруунга илдең идигни берген.

1986—1987 чылдарда колхозтарга кедээ ажыл-агыйның нииити продукциязының чылда ортумак хемчээли он бирги беш чылдың чылда ортумак деңнелинге деңнээрге, 11 хуу улгаткан. Ооң-биле кады тараа ажаап алыры 15 миллион тоннага, эът бүдүрери 700 млн. тоннага азы 16 хуу, сүт—4,2 миллион тонна азы 11 хуу өскен.

Тоску, онгу болгаш он бирги беш чылдарда бистиң колхозтарывыстың хөгжүп орар күчүзүн долузу-биле ажыглап шыдавааныывыс хараадаанчыг. Кончуг улуг капитал салыышкыннары турбуже, колхозтар бүдүрүлгениң немей өзүлдезиниң чогуур темпилерин хандырып шыдавааннар. Он бирги беш чылдың сөөлгү чылдарында болгаш он ийиги беш чылдың баштайгы ийи чылында колхоз бүдүрүлгезинде илдең кедурлүүшкүн болган болгаш немелде өзүлдениң темпилери херек кырында ийи катап улгаткан.

Колхозчуларның үшкү болгаш дөрткү съездилериниң аразында бүгү-ле ажыл-агыйлар бир аай хөгжүвейн турган.

Тургустунуп келген байдал колхозтарның ажыл-чорудулгазын бүгү талалыг болгаш шүгүмчүлекчи ёзу-биле сайгарып көөрүм, кедээ ажыл-агый продукциязының бүдүрүлгезиниң немелде өзүлдезиниң улам бедик темпилерин хандырып турар оларның оон ыңайгы хөгжүлдезиниң оруктарын тодарадырын негеп турар.

Бадылаттынган планныг көргүзүглерден колхозтарга бүдүрүлгениң хожудап турарының чылдагааннары эрткен чылын эвээш эвес болган. Ынчалза-даа кол ийи чылдагаан бар.

Үр үениң иштинде кижи факторунуң ролюн чедир үнелеп көрбейн турган. Колхозтарның материал-техниктиг баазалары өзүп, ооң шынары өскерлип, кадрларның билии болгаш профессионалдыг мергежилиниң деңнели бедип турган, а күш-ажылды организастап чорударының хевирлери хөй чылдарда херек кырында өскерилбейн артып келген, хөй таварылгаларда ажыл төлевири ажыл-агыйны чорударының алыс түңнелдери-биле холбаттынмайн турган. Күш-ажылды организастаарының кээрэ хевирлерин болгаш алган продукция дээш төлевирни чогуур үезинде билбээн болгаш болур-чогууру-биле үнелеттинип көрдүнмээн турган. Чүгле сөөлгү чылдарда оларны калбаа-биле нептереди берген.

Чаа ёзу-биле ажылдап турарының чижектери хөй деп, илеткелчи демдеглээн. Ынчалза-даа амгы үеде эң-не улуг курлавыр күш-ажылды организастаарында болгаш идиг бээринде, идиг бээриниң болгаш эрге-ажыктарның системазын дамчыштыр колхозчуларның күш-ажылчы идепкейин элээн кедүрүп болур дээрзин медереп билбээн ажыл-агыйларның эвээш эвези дүвүрелди болдуруп турар. Күш-ажылдың төлевиринде шын эвес деңнештирилгени ам-даа долузу-биле ажып эртпээни хараадаанчыг.

Ынчангаш күш-ажылды организастаарының үр үе иштинде туруп келген куду деңнели, алыс түңнелдерге материалдыг дорт, сонуургалдыг чоруктуң чогу сагыш амыр, тоомча чок болгаш тежээдикчи чоруктуң тыптып келириниң кол үндезини болган.

Ооң-биле кады тараачын бодунуң ажылдаар черинге бодунуң колхозунуң ээзи, чериниң ээзи болур чорууп чоорту чидирипкен. Съездилер аразының үезинде колхозтарның мурнунга туруп турган сорулгаларны күүсетпээниниң ийи кол чылдагааны ол болган.

Ооң соонда Колхозтарның эвилел чөвүлелиниң даргазы чурттуң аъш-чем комплекизин хөгжүдериниң үндезин факторларынга доктааган. Партияның XXVII съездизи кедээ ажыл-агыйның мурнунга тарааның нииити чыырдазын 250-255 миллион тонна чедирериниң сорулгазын салган. Ону шиитпирлээринге кол рольду колхозтар ойнаар ужурлуг.

Үс культуралары, чигир свёклазы, хөвең, хендир колхозтардан улуг кичээнгейни улам-на негеп турар. Оларны бүдүрериниң байдалы амдыызында багай болуп турар.

Чимис-ногаа продукциязын болгаш картофельди бүдүрерин улгаттырарын, ылаңгыя ооң шынарын бедидеринге бурунгаар улуг базымны база чедип алыр херек. Мелиорастап экижиткен, ылаңгыя суггаттыг черлерни эки ажыглаарынче кичээнгей салыр херек.

Колхоз бүдүрүлгезиниң эң чугула адыры мал ажылы боор турар. Сөөлгү чылдарда колхозтарда бүгү чуртта ышкаш, эът, сүт бүдүрериниң темпизи бедээн, фермаларның продуктуллуу улгаткан. Ооң-биле кады чурттуң колхозтарынга мал ажылын интенсификастаарынга үндезин экижиишкиннерни чедип алыры болдунмаан.

Ол бүгү дээрге бүдүрүлгениң культуразының кудузунуң, технологтуг болгаш бүдүрүлге сагылга-чурумун кажызы-биле үрээриниң, а чамдыкта харын шуут-ла ажыл-агыйжы эвес чоруктуң түңнели-дир. Колхоз бүрүзүнге хамыктың мурнунда бирги ээлчегде мал чемнерин белеткеп бүдүрерин көвүдедиринче болгаш оларның шынарын экижидеринче кичээнгей салыр ужурлуг.

Хөгжүлдениң амгы үе-чадада мал ажылын интенсификастаарының эң чугула угланыышкыны селекция-уксаажыдылга ажылын сайзыраңгайжыдары боор кел чыдар. Мал ажылының ажыктыынга эвээш эвес черге-биле хамаарыжып турар база бир айтырыг болза, бүдүрүлгени организастаарының депшилгелиг хевирлерин шиңгээдип ажыглаары боор турар.

Бедик бүдүрүкчүлүг болгаш идегелдиг ажылдаар машиналар болгаш дериглер-биле мал фермаларын четпес хандырып турарын демдеглээн. Бичии-бичии фермаларны механизастаарының дугайында айтырыг шиңгыызы-биле тургустунуп келген, чүге дээрге оларга күш-ажылды организастаарының болгаш ажыл төлевириниң кээрэ барымдаалаар хевирлерин шиңгээдип ажыглаарынга ол дыка эки таарымчалыг боор турар.

Колхозтарның мал ажылын улам хөгжүтпүшаан, колхозчунуң хууда дузалал ажыл-агыйын утпас ужурлуг деп, илеткелчи демдеглээн. Хөлезилеп, чээр кээрэлерге болгаш дугуржулгаларга үндезилээш, кижилерниң хуузунда дузалал ажыл-агыйларынга мал ажылының продукциязын бүдүрерин организастаан колхозтарның дуржулгазынче чогуур кичээнгейни салыр херек.

Ажыл-агыйны башкарып чорударының чаа механизмин шиңгээдип ажыглаарының байдалдарының үезинде колхозтарның бирги чергелиг сорулгаларының бирээзи — техниканы хумагалап көөрүнге үндезин чаартылганы хандырары боор турар. Бот-орулга-чарылга болгаш бот-акшаланыышкын чалгаа болгаш тоомча чок чорук-биле канчап-даа эптешпес.

Чогуур технологияга дүүшкен машиналарның долу комплекизи чыгдынган турда, ынчаарда ам техника ажыглалының эң бедик ажык-дузазын чедип ап болур, техниканы ажыктыг эвес ажыглап турарының чылдагааннарының бирээзи — ооң идегелдиг чоруунуң кудузунда. Ол ышкаш техниканың өртектерин база чурумчудар херек.

Ажыл-агыйның чаа механизми, колхозтарга, бүдүрүлгелерге болгаш каттыжыышкыннарга тускайлаң болурунуң калбак эргелерин тыпсып турары кедээде бүгү-ле социал-экономиктиг байдалды үндезини-биле чаартып турар. Ынчалза-даа чаа экономиктиг механизм амдыызында ам-даа четпейн турар колхозтарның эвээш эвес боор турары хараадаанчыг.

Партияның ап чоруткан хемчеглериниң түңнелинде сөөлгү чылдарда колхозтарның экономиказында быжыг турушту буруңгаарлаашкыннар кестүп турар апарган. Ооң-биле черчергелештир дыка хөй ажыл-агыйларның экономиктиг байдалы ам-даа багай болуп артпышаан.

1989 чылдың январь 1-ден эгелээш, бүгү-ле колхозтарны, ажыл-агыйлар аразының бүдүрүлгелерин болгаш организацияларын шуптузун долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче шилчиткен турар ужурлуг. Колхозтар, база-ла кооперативтер ышкаш, боттарының бүдүжүнүң талазы-биле бот-орулга-чарылгалыг болур деп дыка хөй кижилер чугаалап болур. Ол бүгү ындыг-ла харын. Ынчалза-даа съездилер аразының үезинде дыка хөй колхозтар күрүне банкызындан чээлилерни күзелдии-биле ап келген болгаш оларны дедир эгидериниң хуусаазы чедип келирге—счёттарда акша чок дээн ышкаш, холдарын чайгаар-ла чада тудуп алгаш тургулаар болгай. Ынчангаш ам азырандыкчы хөөн-биле демисежир ужурлуг дээрзин бүгү кижилер эки билген турар ужурлуг.

Чаа ажыл-агый механизминиң эң чугула звенолары өртектер болгаш үр үеде турар экономиктиг нормативтер боор турар. Агроүлетпүр комитеттери болгаш каттыжыышкыннар чөвүлелдери механизмниң ол звеноларын онза кичээнгейлиг болгаш оваарымчалыг көөр, ажыл-агый бүрүзүнүң онзагай байдалын, ооң бойдус-экономиктиг негелделерин болгаш бүдүрүлгениң күчүзүн барымдаалаар, ажыл-агыйны башкарып чорударының деңнелиг чергелиг байдалдарын тургузар ужурлуг. Өртектерни болгаш нормативтерни дамчыштыр күрүнениң, коллективтиң болгаш кижи бүрүзүнүң сонуургалдарын чаңгыс аай кылдыр холбаштырар херек.

Амгы үеде чер-черде долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче шилчиттинген ажыл-агыйларда садар өртектерге аңгы-аңгы немелделерни доктаадырының болгаш экономиктиг нормативтерни тодарадырының талазы-биле ажыл дооступ турар. Ынчалза-даа мындыг экономиктиг ажылда чедир санаваан чүүлдер болгаш частырыглар кылдынмаан деп, бүзүрелдии-биле кым чугаалап болурул. Ынчангаш нормативтерни хевирлеп тургузарының айтырыгларын чугаалажып көөрүнге колхозтарның удуртукчу составтарын калбаа-биле хаара тудар херек.

Илеткелчи кээрэни шиңгээдиринде ёзу барымдаалаар чоруктуң амдыызында хөй боор турарын, чамдык черлерде күш-ажылчы коллективтерниң колхоз баштаар чер-биле боттарының аразында харылзааларда кошкак чер бот-орулга-чарылга талазы болбушаан турарын, бүдүрүлге нормаларын тургузарда өртектерни тодарадырда улуг частырыгларны болдуруп турарын демдеглээн. Кээрэ ёзугаар ажылдыг коллективтерде бот-эргелелдиң принциптери үреттинип турар. Дыка хөй регионнарда болгаш ажыл-агыйларда күш-ажылдың натура-биле төлевири херек кырында ажыглаттынмайн азы дыка эвээш ажыглаттынып турар.

Ажыл-агыйны чорударының чаа байдалдарында карылгалыг колхозтарның айтырыглары дыка чидигленип турар. Бистиң нииити сорулгавыс — хожудап турар ажыл-агыйларның ажыл-чорудулгазын экижидер талазы-биле долу хемчеглерни ап чорудары. Амгы үеде ындыг ажыл-агыйларга саң-хөө талазы-биле чиигелделерни доктааткан, олар садып алыр өртектерге хөй немелделерни ап турар. Ынчалза-даа оларны бодамчалыг кылдыр ажыглаар, төтчеглевес болгаш ажыл-агыйжы эвес чорукту ооң-биле дуглавас херек.

Тараачыннарның чаагай чаңчылын ёзугаар мурнакчы колхозтарның хожудаашкынныг ажыл-агыйларга шефтээрин калбаа-биле ажыглаар херек.

ССРЭ-ниң Агроүлетпүркомун тургускан чорук интеграция чорудуушкунун хөгжүдеринге чаа идигни берген деп илеткелде демдеглээн. Колхозтарның болбаазырадыр адырлар бүдүрүлгелери-биле дорт харылзааларын калбартыры, төнчү продукт дээш оларның нииити сонуургалы—бо дээрге агроүлетпүр интеграциязын хөгжүдериниң кол угланыышкыны.

Кедээге дузалал үлетпүр бүдүрүлгезин хөгжүдери кедээ ажыл-агыйы-биле эки холбаалыг болуп турарын болгаш колхозтарның экономиказын быжыглаарынга, оларга кадрларны быжыглаарынга дузалап турарын оратор демдеглээн. Ажыл-агыйны чорударының чаа байдалдарының үезинде хөй-хөй колхозтарга дузалал үлетпүр бүдүрүлгелери ыяап-ла херек, оларны идепкейлиг хөгжүдер херек.

Ынчалза-даа маңаа ССРЭ-ниң Күрпланының болгаш ССРЭ-ниң Күрхандырылгазының мурнунга тургузар ужурлуг айтырыг дүрүм ёзугаар туруп келир. Колхозтар эргежок чугула дериг-херекселдерни кайыын садып алырларыл?

Колхозтарга тудуг материалдары, ылаңгыя тууйбу чидиишбиле чедишпейн турар. Бо четпестерни бодунуң хууда бүдүрүлгези-биле чайладып болбайнаан, ам база-ла демги байдал тургустунга бээр —дериг-херекселдерни кайыын садып алырыл?

Ам дээрезинде чамдык ажыл-агыйларда социал инфраструктура кошкак боор артпышаан болгаш оожум хөгжүп турар. Чуртталга тудуу болгаш чуртталга фондузунуң инженер чаагайжыдылгазын бедидери онза чугула боор турар. Чуртталга бажыңнары тударының доктааткан планын колхозтар күүседип турар. Хууда чуртталга бажыңнарын тударын калбартыр херек, бо ажылды чорударынга кедээ чурттакчыларның саң-хөө аргазы бар, колхозтар база дузалажыр ужурлуг. Кедээге хууда чуртталга бажыңнарын тудары сөөлгү чылдарда чылдагаан чокка кызырылган.

Хууда чуртталга бажыңнарын тудары-биле боттарының ажылдакчыларынга материалдыг, саң-хөө болгаш өске-даа хевирлерниң дузазын көргүзер калбак эргелерни бүдүрүлгелерге болгаш организацияларга берип турар доктаалды СЭКП ТК болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели хүлээп алган. Ону боттандырары оларның хэрээ.

Кедээ чонну одаар чүүл-биле хандырары чидиг айтырыг боор турар. Маңаа хамаарыштыр газификация болгаш электрофикация айтырыгларын онзалап айтыры эргежок чугула. Кедээ чоңга газты газ четкизинден база амыдырал хереглелинге электри энергиязын бээрин үе шымгы негей берген.

Бо хүннерде кедээде школа назыны четпээн уруглар албан черлери, культура болгаш хандырылга объектилери, амбулаториялар, поликлиникалар, магазиннер дыка чедишпес. Бо талазы-биле колхозтарга ССРЭ-ниң Кадык камгалал министерствозу, ССРЭ-ниң Культура министерствозу, ССРЭ-ниң Улус өөредилгезиниң талазы-биле күрүне комитеди, Центросоюз, өске-даа хөй-нииити организациялары болгаш ведомстволары дузалап болур болгаш дузалаар хүлээлгелиг.

Хереглекчилер кооперациязының дугайында онзалап чугаалаар бодаан ийик мен. Бо организация чүнүң-даа мурнунда кедээ чонну хандырар сорулгалыг. Ынчалза-даа ол район төптеринче болгаш хоорайларже улам чүткүп турар апарган. Сельполарны колдуунда дужурген, кедээ суурларда магазиннерни хаап каапкан. Тургустунга берген байдалды Центросоюзтуң тускай чугаалажып көөрү болгаш кедээге садыгны экижидер талазы-биле боттуг хемчеглерни тодарадыры чугула.

Чуртта чорудуп турар экономиктиг реформа, нииитилел амыдыралының бүгү талаларын эде тургузуп турар чорук кадрларга бедик негелдени тургузуп турар. Кадрларны шилип алырынче болгаш кижизидеринче бистиң партиявыс кайгамчык улуг кичээнгейни улгаттырып турар. Амгы үеде колхозтар даргаларының 85-тен ажыг хуузу дээди эртемниг. Оларның хөй кезии ажыл-агыйларны он-он чылдарда баштап, алдар-аттыг болуп, Совет Эвилелиниң орденнери болгаш медальдары-биле шаңнаткан.

Ооң-биле кады колхозтар даргаларының хөй удаа солчур чоруу бисти дүвүретпес аргажок. Кадр айтырыгларын шиитпирлээр үеде ажык-чарлыг чорукту көвүдедири эргежок чугула. Колхозтар удуртукчуларынга хэрээжен кижилерни депшидери күзенчиг.

Колхоз бүрүзүнде 30 ажыг болуп турар специалистер дугайында каш сөс. Бөгүн оларның хөй нуруузу анаа-ла консультантылар, чөвүлекчилер боор турар. Олар организакчылар болуп, бригадалар, фермалар, звенолар баштап удуртур үе келген.

Бистиң үндезинниис, фундаментиис —ол болза массалыг мергежилдерниң кадрлары-дыр. Мергежилдиг кадрларны долдуларының чугула үндезини —кедээниң профессионал-техниктиг училищелери болур. Олар чыл санында-ла 300 муң ажыг ажылдакчыларны колхозтарга белеткеп берип турар. Ынчалза-даа оларның чүгле ушту бир кезии ажыл-агыйларга быжыглаттынып турар. Училище дооскааннарның хөй нуруузу Совет Армияның хүрээлеңинге албан эрттиргениниң соонда кедээге ажылдаары-биле ээп келбейн турар. Аныяктар-биле ажылды училищелерге, шериг кезектеринге идепкейлиг чорудары, кедээ күш-ажылды, кедээ мергежилди оларны хүндүлеп көөрүн оларга кижизидери чугула.

Кадр-биле хандырарының үндезини школа боор турары маргыш чок. Аныяктарны өөредириниң болгаш кижизидериниң чаа шынарын хандырар, кадрларны белеткээр болгаш мергежилин бедидер дээш ортумак болгаш дээди школаны эде тургузарының программазын СЭКП ТК-ның февраль Пленуму тодараткан. Колхоз бүрүзү кедээ школа-биле ханы харылзаалыг болуру, өөреникчилерниң өөредилгезиниң болгаш кижизидилгезиниң шынарын бедидеринге, оларны тускайлаң болурунга белеткээринге холбашкан айтырыгларны колдады шиитпирлээри эргежок чугула.

ССРЭ-ге Кооперация дугайында хоойлу төлевилелин бүгү улустуң чугаалажып көөрү-биле бо айда парлаан. Колхозтар —кооперативтерниң колдаан хевири. Ынчангаш бистиң съездивиске хөй миллион колхозчу тараачыннарның өмүнээзинден төлевилелге бодунуң хамаарылгазын илергейлээри дүрүм ёзугаар чүүл боор.

Хоойлу төлевилелин кооперация дугайында ленинчи идеяларга үндезилеп, чурттуң амгы үедеги бүдүрүкчү күштериниң хөгжүлдезинге дүүштүр ажылдап кылганын ооң кол кезектери, чүүлдериниң ужур-утказы көргүзүп турар. Колхоз тургузуушкунунуң болгаш кооперативтерниң өске-даа хевирлериниң ажыл-чорудулгазының дуржулгазын ында база барымдаалаан. Хоойлу төлевилелинде сөөлгү үш чылда совет ниитилелде кестүп келген бүгү чаа чүүлдер: демократияны, ажык-чарлыг чорукту хөгжүдери, экономиктиг үндезин реформаның боттаныышкыны кирген.

Колхозтарның эвилел чөвүлели бо чылдың март 20-де «ССРЭ-ге кооперация дугайында» хоойлу төлевилелин чугаалажып көрген болгаш колдуунда ону чүүлдүгзүнер дугайында саналды съездиге киирип тур.

Ооң-биле кады хоойлу төлевилелин чедир ажылдап кылыр үеде колхозтарга хамаарышкан айтырыгларны тода болгаш чедингир кылдыр айтып бижиирин эвилел чөвүлелиниң кежигүннери күзээн. Чүүлдерниң аразында холбаазын чедир кылбаан, оларны соора биле берги дег бижимелдер эвээш эвес болган.

Бисти шын билип көрүңер, бис база күрүне контролю дээш туржуп турар бис, ынчалза-даа төлевилелдиң дөрткү пунктузунуң 17-ги чүүлүн-

[Уланчызы 2-ги арында].

[Илеткелди кызыра парлаан].

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ХУРАЛЫ

СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы А. А. Громыконуң даргалаашкыны-биле ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң хуралы Кремльге март 23-те болган.

Даг Карабахта, Азербайджан болгаш Армян ССР-лерде болуушкуннар-биле холбаштыр эвилелдешкен республикаларның кыйгырыгларынга хамаарыштыр хемчеглер дугайында айтырыгны хуралга чугаалажып көрген.

Ол айтырыг талазы-биле А. А. Громыко чугаалаан.

Айтырыгны чугаалажып көөрүнге эштер В. В. Щербицкий, П. Н. Демичев, Ю. Ф. Соловьев, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазының оралакчылары, Дээди Советтерниң Президиумнарының Даргалары: РСФСР-ден —В. П. Орлов, Белорус ССР-ден — Г. С. Таразевич, Грузин ССР-ден —П. Г. Гилашвили, Азербайджан ССР-ден —С. Б. Татлиев, Молдав ССР-ден —А. А. Мокану, Латви ССР-ден — Я. Я. Вагрис, Кыргыс ССР-ден — Т. Акматов, Таджик ССР-ден —Г. Паллаев, Армян ССР-ден —Г. М. Восканян, Туркмен ССР-ден — Б. Язкулиев, Эстон ССР-ден — А. Ф. Рюйтель, Узбекистанның Компартиязының бирги секретары Р. Н. Нишанов, а ол ышкаш Казах ССР-ниң, Литва ССР-ниң Дээди Советтериниң Президиумнарының Даргалары З. К. Камалиденов болгаш В. С. Астраускас киришкеннер.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң хуралынга СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев чугаалаан.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму доктаал хүлээп алган, ону парлаар.

Даг Карабахта, Азербайджан болгаш Армян ССР-лерде болуушкуннар-биле холбаштыр эвилелдешкен республикаларның кыйгырыгларынга хамаарыштыр хемчеглер дугайында

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң доктаалы

Даг Карабахта, Азербайджан болгаш Армян ССР-лерде тургустунуп келген байдалга хамаарыштыр РСФСР-ниң, Украин ССР-ниң, Белорус ССР-ниң, Узбек ССР-ниң, Казах ССР-ниң, Грузин ССР-ниң, Литва ССР-ниң, Молдав ССР-ниң, Латви ССР-ниң, Кыргыс ССР-ниң, Таджик ССР-ниң, Туркмен ССР-ниң болгаш Эстон ССР-ниң Дээди Советтериниң Президиумнарының кыйгырыгларын чугаалажып көргеш база ССРЭ Конституциязының 81 чүүлүн удуртулга болдурбушаан, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң **доктаадыры болза:**

1. Даг Карабахта болуушкуннар-биле чергелештир Азербайджан болгаш Армян ССР-лерде тургустунуп келген байдалдың ук республикаларның чонунга болгаш чаңгыс аай эвилелдешкен хөй националдыг күрүне болур ССРЭ-ниң улустарының найыралын моон ыңай быжыглаарынга нииитизи-биле хора чедирип турарын демдеглээр.

Айыылдыг уржуктарга чедирип болур нарын национал-девискээр айтырыгларын күрүнениң эрге-чагырга органнарынче ыдыышкын кылырының, кижилерниң сеткил-хөөнүн болгаш сагыш-сеткилин дүвүредир байдалдарын, ССРЭ Конституциязында быжыглаттынган национал-күрүне болгаш национал-административтиг кызыгаарларны эде көөрү дээш туржуп турар янзы-бүрү хевирниң хай-чаырга чок бөлүктерин тургузарының оруу-биле шиитпирлээр оралдажыышкыннарны болдурбас деп санаар.

Оларның ходелиишкининиң түңнелинде өлүм-чидим болдурган чамдык кижилерниң болгаш бөлүктерниң кылганы кем-херек үүлгедиишкиннерин шиитпирлиг буруу шавар. Ол талазы-биле буруулуг кижилерге административтиг болгаш кеземче хэрээ онаап турарын кичээнгейге алыр.

2. Партияның XXVII съездизиниң, СЭКП ТК-ның ооң соондагы Пленумнарының шиитпирлерин, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң Азербайджанның болгаш Арменияның улустарынга кыйгырыын удуртулга болдурбушаан, национал политиканың ленинчи принциптериниң хажык чогунуң, ССРЭ-ниң улустарының найыралының болгаш акы-дуңмалышкы сырый каттыжыышкынының ёзузунга чон ортузунга масса-политиктиг болгаш кижизидилге ажылын үндезинниг-биле экижидерин Азербайджан ССР-ниң болгаш Армян ССР-ниң улус депутаттарының Советтеринге дагзыр. Улустар аразында харылзааларны чидиглендирип турар чүүлдерни ханы болгаш бүгү талалыг анализтеп көөр, оларны чогуур үезинде чайладыр, национализм болгаш экстремистиг үүлгедиглерниң кандыг-даа илергейлээшкиннери-биле идепкейлиг демисежир. Республикаларда чурттап турар бүгү нацияларның болгаш бичии улустарның ажылчы чоннарының кужениишкиннерин бистиң ниитилеливисте боор турар революсчу чаартылгаларның сорулгаларын шиитпирлээринче мобилизастап тургаш, бүдүрүлге коллективтеринге болгаш өөредилге черлеринге оожум болгаш ажыл-херекчи байдалды тургузар.

3. Азербайджан ССР-ниң Дээди Совединиң Президиуму болгаш Армян ССР-ниң Дээди Совединиң Президиуму социалистиг хоойлу-дүрүмнү болгаш хөй-нииитиниң корум-чурумун быжыглаар, бүгү нацияларның хамаатыларының дүрүм ёзугаар эрге-ажыктарының камгалалын хандырар талазы-биле эргежок чугула хемчеглерни дүгжүп тургаш боттандырар, боттарының ходелиишкини-биле байдалды баксырадып, акы-дуңма совет улустарның найыралынче болгаш кады ажылдажылгазынче халдап турар кижилерге шыңгыы харыысалганы онаар.

4. ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели Даг-Карабах автономнуг областың ажыл-агый болгаш социал-культура хөгжүлдезиниң чугула айтырыгларын шиитпирлээринче угланган хемчеглерни ажылдап кылыр.

5. ССР Эвилелиниң Прокуратуразы болгаш ССРЭ-ниң Иштики херектер министерствозу Азербайджан болгаш Армян ССР-лериниң девискээрлеринде чурттап турар чоннуң дүрүм ёзугаар эрге-ажыктарын камгалаар болгаш ол черлерге хөй-нииитиниң корум-чурумун тургузар талазы-биле чугула хемчеглерни алыр.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы А. ГРОМЫКО.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Т. МЕНТЕШАШВИЛИ.

Москва, Кремль. 1988 чылдың март 23.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединин чыылдырар дугайында

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң **доктаадыры болза:**

Тыва Автономнуг Совет Социалистиг Республиканың Дээди Совединиң алдыгы чыыжының сески сессиязын 1988 чылдың апрель 9-та Кызыл хоорайга чыылдырар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары В. КАЖИН-ООЛ.

Кызыл хоорай.
1988 чылдың март 24.

* * *

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң сески сессиязынга дараазында айтырыгларны чугаалажып көөр:

1. Тыва АССР-ниң улус ажыл-агыйын эргелеп башкарарын сайзыраңгайжыдар дугайында.
2. Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң чарлыктарын бадылаары.

АЖЫЛ-АГЫЙНЫ БАШКАРЫП ЧОРУДАРЫНЫҢ БОЛГАШ ЭРГЕЛЕП БАШКАРЫЛГАНЫ ДЕМОКРАТЧЫДАРЫНЫҢ ЧАА БАЙДАЛДАРЫНДА КОЛХОЗТАРНЫҢ СОЦИАЛ-ЭКОНОМИКТИГ ХӨГЖҮЛДЕЗИН ДҮРГЕДЕДИР ДУГАЙЫНДА

[Уламчызы. Эгези 1-ги арында].

де кылган бижимелди ап көөр болза, сан-хөө чурумун сагып турарын көөрүнге сылдап алгаш, ажыл-агый чорудуушкуннарының бүгү угланыышкыннарынга бисти хынаар эргени бүгү кырынга органнарынга берген боор турар-дыр. Бот-тускайлаң чоруувус ол чүве ирги бе? Ол ышкаш Колхозтарның эвилел чөвүлелиниң эргезин улам калбак тодарадыры эргежок чугула.

Ниитизи-биле алырга, төлевилел сагаан соруулгаларга дүгжүп турар хоойлуну хүлээп алыры чуртка кооперативниң чаа үе-чадазының эгезин салыр, колхоз тургузуушкунунга чаа идигни бээр.

Хоойлуну хүлээп алган соонда кооперативтерниң чижек Уставтары, оон иштинде «Колхозтуң чижек Уставы» херекчок апаар дээр болза шын эвес болур ийик. Колхоз харылзааларын эрге-дүрүм талазы-биле таарыштырарда кырынның болгаш колхозтуң иштики таарыштырылгазын холбаары чугула. Ындыг холбаа Кооперация дугайы да хоойлуну болгаш колхозтуң чижек Уставын хүлээп алган соонда чедип алдынар.

Чижек Уставка эскерилгелерни болгаш немелделерни Колхозтарның эвилел чөвүлелиниң тургусканы тускай комиссия белеткээн деп чижек Устав төлевилелиниң дугайын чугаалап тура, илеткелчи демдеглээн. Чижек Уставтың төлевилелин колхозтарга эрткен хуралдарга, колхозчуларның конференцияларынга болгаш республика съездилеринге, парлалгага, радио болгаш телевидениеге калбаа-биле база идепкейлиг чугаалажып көрген.

Уставтың саналдап кирип турар төлевилели ажыл-агыйны чорударының чаа байдалдарын болгаш методтарын быжыглаар, колхозтарның тускайлаң чоруун калбартыр, инициативалыг болгаш ажыл-агыйны болур чорукту күш-ажылчы коллективтерге хөгжүдер.

Колхоз демократиязын хандыладырынче болгаш улам ыңай хөгжүдеринче угланган чамдык боттуг немелделерни Уставта киирген. Бүдүрүлге салбырларының коллективтеринге бот-башкарылганы сайзырангайжыдарынче кол кичээнгейни угландырган.

Колхозчу күш-ажылчы харылзааларны сайзырангайжыдарынче бөлүк айтырыгларны угландырган. Күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаарынче угланган чамдык немелделерни база киирген.

Чижек Уставты чугаалажып көрүп турар үеде сүмелер болгаш саналдар киирген. Оларның хөй нуруузун Кооперация дугайында хоойлу төлевилелин парлаар үеде шиитпирлээн. Чамдык саналдарның дугайын силерге илеткээри эргежок чугула деп бодадым.

Колхоз кежигүнүнден үнер чурумну улам тодарадыр дугайында санал киирген. Колхозтарның дыка хөй удуртукчулары болгаш специалистери, ылаңгыя эртемденнер чижек Устав төлевилелин чугаалажып турар үеде колхозтарның черин халас ажыглаарының принцивин катап тургузар саналды киирген. Экономиктиг үндезин реформаны боттандырып турар үеде, кажан курлавырлар дээш төлээр болгаш оларны чөптүг ажыглаары дээш ажылдап турар үеде, черни халас ажыглаары үениң негелдезинге дүүшпес деп түңнелге бистиң хөй нениивис келген.

Колхозтар чөвүлелдери колхозтарны хөгжүдеринге, оларның ажыл-агый амыдыралын демократчыдарын күштелдиреринге дузалаар хүлээлгелиг. Колхозчуларның хуралдарынга, конференцияларынга болгаш республика съездилеринге оларның ажыл-чорудулгазын экижидериниң эргежок чугулазын айыткан.

Чамдык черлерде РАУК-тер колхозтар чөвүлелдеринге дуза чедирериниң уяуу, дужамык халдады бээр чоруктар бар, ону шын деп санап болбас. Ынчангаш колхозтар чөвүлелдериниң ажылын чер болганга диргизери чугула.

Маңаа холбаштыр колхозтар чөвүлелдериниң дугайында дүрүмну эде көөрү, оларга боттуг эргелерни тыпсыры, колхозта ажык-херек дээш оларның харысалгазын бедидери чугула.

Эде тургустунуушкун калбарган чуртка колхозтарның ролю улуг. Бистиң кол сорулгавыс болза, бүдүрүлгениң туруштуг, деңн-дески болурун чедип алыры, өзүлде темпизин бедидери, продукция шынарын бедидери, совет кижилерниң аъш-чем продуктуларынга херегцелин улам долу хандырары болур деп, илеткелчи түңнелинде чугаалаан.

[Адыш часкаашкыннары].

• • •

Санал-онаа сонуургазын Тула обласа Новомосковск районда Ленин аттыг колхозтуң даргазы, Колхозтарның Бүгүроссия чөвүлелиниң даргазы, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры **В. А. Стародубцев** ажыткан. М. С. Горбачевтуң чугаазын бис ханы сонуургап-биле болгаш кончуг улуг кичээнгей-биле дыңнадывыс. Амгы үе-чадада кооперацияның ролюн бедидериниң дугайында, ажыл-агыйны башкарып чорударының коллективтиг хевирлерин хөгжүдеринге ленинчи өөредиглии долузу-биле болгаш чогаадыкчы ёзу-биле ажыглаарының дугайында, бүдүрүлгениң ажыктыын бедидеринге база совет кижилерниң амыдыралын экижидеринге оларның салдарын күштелдирер дугайында түңнелдер улуг бүзүрелдиг болган.

Аъш-чем айтырыы бөгүн чуртта эң-не чидиг айтырыгларның бирээзи, ол совет кижи бүрүзүнүң эрге-ажыктарынга хамааржып турар. Ону шиитпирлээри дээш улуг харысалга бисте, колхозчулар съездизиниң делегаттарынга, онаашкан. Кайы хире хөй чүүлду кылырын, соруулгаларның хемчээлин, негелделерниң улуун кижи бүрүзү эки билир.

Партияның XXVII съездизи колхоз шимчээшкининге ёзулуг-ла чогаадыкчы калбак делгемни ажыдып берген. Чогумна шак ындыг байдалга «Новомосковское» деп бистиң агроүлетпүр каттыжыышкынның чыл бурунгаар тургускан. Ол каттыжыышкын район хемчээлинге кедээ ажыл-агый продукциязын бүдүрерин, болбаазырадып кылырын болгаш садып саарарын бүрүн каттыштырган. Аңаа кооперацияның принциптериниң үндезининге ажыл-агыйны башкарып чорударының ажыктыын көдүрген.

Черкасск областың Чернобаевск районда «Шлях до комунизму» колхозтуң даргазы **В. А. Гонтар** бодунуң саналынга кол кичээнгейни кедээниң социал эде тургустунуушкунунуң айтырыгларынга, массалыг мергежилдиң кадрлары-биле ооң хандыртынганынга углаан.

Колхозтуң чижек Уставы кымның-даа үреп болгаш херекке албайн барып болбазы үндезин хоойлу болу бээринге идегелди оратор илереткен. Устав кедээниң кооперативтиг амыдыралының бүгүде хамыдып болбас үндезини болур ужурлуг. ССРЭ-ге Кооперация дугайында хоойлудан аңгыда, Колхозтар дугайында хоойлу эргежок чугула.

Целиноград обласа Атбасар районда «Новая жизнь» колхозту **А. П. Побединский** удуртуп турар. Ол—орулгалыг ажыл-агый. Ынчалза-даа чаартылгаларның чаа салгыны колхозчуларны база хей-аът киирген. Сөөлгү ийи чылда тарааны, эътти, сүттү чылда ортумаа-биле садарын элээн көвүдеткен. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү өскен. Колхозтуң удуртукчузу колхозта социал айтырыгларны канчаар шиитпирлеп турарын чугаалап, школачыларның күш-ажылчы кижизидилгезинге доктааган.

Механизаторнуң, малчынның, оларның өг-бүлезиниң бай-шыдалдыы олар бодунуң ажыл-херээнге кайы-хире күш-ажылды, билиин, күзелин, адактың соонда, арын-нүүрүн үндүргенинден дорт хамаарылгалыг болуп турарын, Брест обласа Жданов аттыг колхозта мешина-биле саалда операторy **Г. Ф. Скакун** чугаалаан.

Бөгүн чуртта кижи бүрүзү эде тургустунуушкун байдалында чурттап, ооң үткезин болгаш аңаа бодунуң ролюн билип алырын оралдажып турар. А ооң алыс үткезы бөдүүн: ак сеткилдиг ажылдаары, дүүнгүзүнден бөгүн хөйну кылыры.

Киров обласа Пижанка районда «Ижевский» колхозтуң даргазы **Г. А. Тутубалин** ажыл-агыйның чедиишкиннеринге доктаап, коллективтиң шиитпирлеп турар айтырыгларының дугайын чугаалаан. Колхозчуларның идепкейлиг чоруу, эчис түңнелдерге оларның сонуургалдыы өскен.

Колхоз бүдүрүлгезин дүрген хөгжүдеринге бюрократизм ам-даа шаптыктап турар деп, оратор демдеглээн. Колхозчуларга улуу-биле бүзүрээр, оларның эргелерин кызып-кыйбас, оларның эгелекчи саналдарын бүгү хемчеглер-биле деткиир ужурлуг. Колхоз даргазын түрүдер шиитпирлерден, бюрократтың болгаш дужуметсиг кижиниң семээшкининден камгалаар чурумну тургузары чугула.

Москваның Лихачев аттыг автомобиль заводунуң ажылчыларының өмүнээзинден съездиниң делегаттарынга болгаш аалчыларынга найысылалдың бүдүрүлге чериниң токары, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры **Л. М. Барынов** байыр чедирген.

Сурхандарьинск обласа Джаркурган районда Н. Баймурадов аттыг колхозтуң даргазы **Д. Нарзиев** амгы съезд колхоз шимчээшкининиң ажык оруун тодарадып тургузар деп демдеглээн. Бодунуң колхозунуң чижээнге оратор республиканың хевең өстүрүкчүлериниң мурнунда туруп турар айтырыгларның дугайын чугаалаан. Кедээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң ол чугула адырында мөөңнеттиние берген четпестерни дүргени-биле чайладырының эргежок чугулазын ол айыткан.

Кооперация дугайында хоойлунуң төлевилелин чүүлдүгзүнгеш, ону хүлээп алыры чоокку үеде колхоз амыдыралын калбаа-биле демократчыдарын боттандырып чорударынга арганы бээр деп айыткан. Ооң-биле кады ооң дээштиг болурунга коллективтиг ажыл-агыйларның ажыл-херектеринге албан-дужаалдыг кижилерниң артык холгаарлаашкынын болдурбас шынгыы магадылалдар негеттинип турар деп, ол чугаалаан.

Съездиниң мандат комиссиязының илеткелин ооң даргазы **Ю. А. Бражников** кылган. Ол Красноярск крайда Каратуз районда Киров аттыг колхозту удуртуп турар.

Бистиң съездивис совет ниитилелдиң ажыл-чорудулгазының бүгү-ле талаларында чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедирин хандырып турар революсчу үндезин чаартылгалар үезинде болуп турар деп, ол чугаалаан. Ол төөгүлүг соруулгаларны шиитпирлээринге колхозтар эвээш эвес рольдуг болур.

Съездиниң делегаттары болгаш киржикчилери СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң чугаазын улуг кичээнгей-биле дыңнааннар. Ында экономиканың аграр секторунда ажыл-херектерниң байдалынга ханы анализти берген, амгы үениң байдалын барымдаалап, кооперация дугайында ленинчи чүүлдер улам ыңай хөгжүлдени алган, ында колхозтарның ажылының стратегтиг угланыышкынын тодарадып тургускан.

Колхозчуларның дөртку Бүгү-эвилел съездизинге 4374 делегат соңгуткан, оларның иштинде 4247 кижи, азы 97 хуузу съездиге эң баштай соңгуткан. Колхозчуларның конференцияларынга болгаш съездилеринге соңгулдалар чорударының чурумунуң дугайында дүрүм ёзугаар колхозтуң беш муң кежигүннеринден-не бир төлээлекчини соңгуп чорукан.

Мандат комиссиязы бүгү делегаттарның бүрүн эргезин хынап көрген болгаш ону күштүг деп санаан.

Съездиде бүгү эвилелдешкен республикаларның колхозтары төлээлерлиг болган. Эң-не улуг делегациялар Украин ССР-ниң болгаш Россия Федерациязыныы—1499 болгаш 1440 делегаттар, Узбек ССР—371, Белорус ССР—239 делегаттыг болган.

Колхоз шимчээшкининиң съездиде олуржуп турар хөй хоочуннары ажыл-агыйны коллективтиг башкарып чорударының ленинчи идеязын төлептии-биле боттандырып турар.

Бистиң хоочуннарывыстың херээн, оларның идеяларын, оларның дуржулгазын болгаш бүзүрелдиг чоруун аныяк салгалдың ынанчыштыы-биле деткип турары өөрүнчүг. Оларның эң экилерин съездиниң делегаттары кылдыр соңгаан.

Съездиниң делегаттарының аразында 2629 кижи, азы ооң составының барык ушутуң ийи кезээ бөдүүн колхозчулар — механизаторлар, малчыннар, колхозтуң байлаан боттарының холдары-биле тургузуп турар өске мергежилдиң кижилери болуп турар.

Экономиктиг үндезин реформаны боттандырып чорударының коллективтиг кээрзэни калбаа-биле нептередириниң колхозтарның долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот акшаланыышкынче шилчилгезиниң байдалдарында ажыл-агыйларда бүдүрүлге коллективтериниң удуртукчуларының ролю бедип турар. Ынчангаш съездиге 555 бригадирниң болгаш мал ажылының фермаларының 166 эргелекчизиниң соңгутканы таварылга эвес.

Делегаттарның нити санында 2272 кижи, азы 52 хуузу дээди болгаш ортумак эртемниг. 32 делегатка эртемнер кандидаттарының эртем адын, 322 делегатка алдарлыг механизаторнуң, агрономнуң, зоотехниктиң, эмчиниң, инженерниң хүндүлүг аттарын тывыскан.

Съездиде кедээ ажыл-агыйның дипломнуг 1930 специалистери олуржуп турар. Олар колхоз тургузуушкунунуң үезинде өзүп келген кедээ интеллигенцияның хөй муң отрядын төлээлеп турар.

Чурттуң колхозтарында партия эге организацияларының ролю кончуг улуг. Олар бүгү-ле колхозтарда бар. Коммунистиг партияга бүзүрелди илередип, колхозчулар съездиге 3148 коммунисти соңгаан. Съездиге комсомол база төлептии-биле төлээлеттирген.

Съездиниң делегаттарынга 1593 херээжени, азы делегаттарның нити составының 36 хуузун соңгааның мандат комиссиязы илеткээн. Ол чорук колхоз бүдүрүлгезинде херээженнерниң улуг ролюн илередип турар. Олар кандыг-даа участоктарда болгаш албан-дужаалдарга кызымак ажылдап турарлар.

Съездиниң делегаттары политиктиг болгаш хөй-ниитиниң ажылын чорудуп турар. Колхозтар баштаар черлериниң болгаш ревизия комиссияларының составынга 2516 делегат, эвилелдешкен республикаларның колхозтар чөвүлелдериниң составынга 332, улус депутаттарының Советтериниң депутаттарынга 2428 кижи, ооң иштинде ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутаттарынга 44 болгаш эвилелдешкен республикаларның Дээди Советтеринге 177 кижи соңгуткан.

Съездиниң ажылынга чурттуң 93 националдарының болгаш биче улустарның төлээлекчилери киржип турар. Съездиниң делегаттарының хөй националдыг составы партияның национал политиказының үндезин принциптерин — дең эргени, акы-дуңмалышкы чорукту болгаш найыралды илередип турар.

Хар-назынының талазы-биле делегаттарның составы: 30 хар чедир — 671 кижи, азы 15 хуу, 30-дан 50 хар чедир—2665 кижи, азы 61 хуу, арткаңнар—50 хардан өрү назылыг.

Колхоз бүдүрүлгезин улам ыңай хөгжүдеринге, чурттуң аъш-чем программазын чедиишкинниг шиитпирлээринге бодундан хамааржыр бүгү-ле чүүлдерни кылыр дээрзин колхозчу бүгү тараачыннарның өмүнээзинден СЭКП Төп Комитединге болгаш совет чазакты илеткелчи бүзүреткен.

Март 24-те колхозчулар съездизи бодунуң ажылын уламчылаан. [СЭТА].

Партийжи амыдырал: политиктиг, экономиктиг өөредилгеде эде тургустунуушкун

АМЫДЫРАЛ-БИЛЕ ХОЛБААР

СЭКП Чөөн-Хемчик райкомунуң пленумундан

Партия Чөөн-Хемчик райкомунуң ээлчегиг пленуму болуп эрткен. Аңаа «Ажылчы чоннуң политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгезин эде тургузар дугайында» СЭКП ТК-ның доктаалының күүсеттинип турарының база районнуң партия организациязының соруулгаларының дугайында» партия райкомунуң ийиги секретары Д. Н. Ховалыгның илеткелин, «Агроүлетпүр комплекизиниң удуртукчуларының болгаш специалистерниң ажылынга эде тургустунуушкунну СЭКП Чөөн-Хемчик райкомунуң хандырып турарының дугайында» партия обкомунуң бюрозунуң доктаалының күүселдезиниң талазы-биле СЭКП райкомунуң партийжи организастыг ажыл килдизиниң ажылының дугайында» ук килдистиң эргелекчизи А. О. Кууларның информациязын дыңнап чугаалашкан.

«Ажылчы чоннуң политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгезин эде тургузар дугайында» СЭКП ТК-ның доктаалы болгаш ооң бадылааны «Ажылчы чоннуң политиктиг база экономиктиг өөредилгезиниң системазын эде тургузарының кол угланыышкыннары» политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгени организастаарының кол программныг документилери болур. Партияның директивтиг документилерин удуртулга болдургаш, СЭКП райкому, парткомнар болгаш партия эге организациялары ажылчы чоннуң марксистиг-ленинчи өөредилгезин сайзыраңгайжыдарының, районнуң социал-экономиктиг болгаш культурлуг хөгжүлдезиниң соруулгаларын шиитпирлээринче коммунистерни, ажылчы чонну мобилизастаарынга өөредилгениң ролюн бедидериниң талазы-биле тодаргай хемчеглерни ап чорудуп турар. 1987—88 өөредилге чылында партия, комсомол өөредилгезиниң болгаш экономиктиг өөредилгениң аңгы-аңгы хевирлеринде 6200 кижи өөренип турар. Коммунистерниң 94 хуузу өөредилгеде хаара туттунган. Районда экономиктиг өөредилге системазының 77 школазы бар, ында 25?? ажыг кижи өөренип турар. Политиктиг чырыдыышкын системазының 65 школазында 2000 хире дыңнакчылар хаара туттунган. Политиктиг болгаш экономиктиг өөредилге күш-ажылчы коллективтерниң ажылын экижидеринге, оларның кежигүннериниң сагылга-чурумун быжыглаарынга улуг салдарлыг. СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң Дөргүн сүт-бараан фермазында социалистиг ажыл-агыйны чорударының школазында болуп турар кичээлдер база ында бригада кээрзэзин тоде организастаан чорук ферманың ажылын экижидеринге боттуг салдарын чедирген. Ынчангаш ук коллектив 12-ги беш чылдың ийи чылының планнарын болгаш социалистиг хүлээлгелерин Улуг Октябрьның 70 чыл оюнда хуусаа бетинде күүсеткен. Эрткен чылын [illegible] муң рубльдиң орулгазын алган.

Партия ажыл-агый активиниң школазының ажылы элээн идепкейжээн, чаңгыс аай бот-орулга-чарылга хүннерин совхозтарга, организацияларга болгаш улус ажыл-агыйының оон-даа өске адырларының бүдүрүлгелеринге ай бүрүзүнде эрттирип келген. Партийжи-политиктиг, бүдүрүлге-экономиктиг өөредилгени организастаарының чамдык эки дуржулгазы СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг, «Тыва» совхозтарның, районоңуң, Чадааның № 1, оон-даа өске черлерниң партия организацияларында мөөңнеттинген.

Политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгени организастап турарында чамдык чедимчелиг чүүлдерден аңгыда, четпестер, эрги ёзу-биле ажылдаар, эреңгейлээр, амыдыралдан хоорук чоруктар ам-даа ажып эртинмээн. Дыка хөй кичээлдерге өөренип турар темаларны хандыр сайгарбаан, дыңнакчылар идепкейлиг чоруун көргүспээн. Районнуң үлетпүр комбинадының, «Большевик», «Искра» совхозтарның, уран чүүл школазының, сеттелге-техниктиг бүдүрүлгениң, АТБ-ниң, амыдырал хандыларга эргелелиниң политиктиг болгаш экономиктиг өөредилге школаларынга кичээлдер чавыс деңнелге эртип турган.

Профессия талазы-биле өөредилге уттундуруп турар. Бүдүрүлге технологиязын, зооветеринария айтырыгларын, механизмнерниң болгаш дерик херекселдерниң үрелген черлерин тыварының база оларны эдериниң аргаларын кичээлдерге барык-ла өөренмейн келген. Ынчангаш разряд болгаш класс тыпсырының база оларны бедидериниң талазы-биле ажылары-майгаарлаашкынче шилчээн, ол чорук ажылчыннарның материалдыг болгаш моральдыг сонуургалын бедидеринге идиг бербейн турар. 478 дойжукуң, саанчының 54 механизаторнуң чүгле 28 хуузу, тодаргайларга 231-и мергежилин бедидип алган.

Ажыл-агыйны чорударының чаа депшилгелиг хевирлерин нептередири-биле холбаштыр экономиктиг өөредилгениң ролю болгаш ужур-дузазы улгатса-даа, ооң практикадан дыка хоорулчак чоруун демдеглээр херек. Дыка хөй дыңнакчылар ажыл-агый чорудулгазының экономиктиг анализин ам-даа шиңгээдип албаан, билиглерин практикага ажыглаарынга, бүдүрүлгениң иштики курлавырларын тыварынга чаңчыкпаан, олар тывынгыр чорукка бедик шынарны, хумагалыг болгаш камналгалыг болурун чедип алырынга кошкак кижизиттинген болуп турар.

Комсомол өөредилгезиниң кол хевирлери комсомолдуң политшколалары болгаш семинарлары, политиктиг дискуссия клубтары болур. Бо өөредилге чылында 12 политшколада 274 оолдар, уруглар, бүдүрүлге-экономиктиг школаларда 1700 ажыг кижи өөренип турар. «Тыва», СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтарның комсомол организацияларынга кичээлдер организастыг эртип келген. «Большевик» совхозта, районда болгаш оон-даа өске чамдык черлерде комсомолдуң политшколалары шынар чок ажылдап турар.

Комсомолдуң политчырыдыышкының организастаарында улуг четпестер бар. ВЛКСМ райкому (Людмила Куулар, Владимир Хаян-оол), партия организацияларының секретарьлары комсомолчуларның болгаш аныяктарның өөредилгезин эреңгей удуртуп турар.

Политиктиг болгаш экономиктиг өөредилге системазында эде тургустунуушкун-биле холбашкан айтырыглардан пропагандист дугайында айтырыг онзагай болган. 154 пропагандист ажылдап турар. Оларның 52 хуузу дээди болгаш доостаан дээди эртемниг, 41 хуузу коммунистер. Чадааның № 1 школазында политиктиг семинарның пропагандизи дуржулгалыг башкы А. Г. Степанов кичээлдерге партияның болгаш чазактың директивтиг документилерин аныктар кижизидилгезиниң талазы-биле Макаренконуң, Крупскаяның, Сухомлинскийниң, амгы чаартыкчы педагогтарның ажылдары-биле чедиишкинниг холбаштырып турар. Пропагандистер Дадар-оол Сат (районо), Дина Ооржак (районнуң харылзаа белдири), Комбукай Куулар, Шужук Куулар («Чыраа-Бажы» совхоз), Мойнак-Кара Монгуш, Долуңчаа Монгуш, Олег Монгуш (СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхоз), Василий Пирлей (иштики херектер килдизи), Өнер-оол Куулар («Хөндергей» совхоз) болгаш оон-даа өскелер кичээлдерни эрттирериниң чаа дээштиг хевирлерин доктаамал дилеп, тып, оларны билдилиг организастап турарлар.

Марксистиг-ленинчи теорияны хандыр шиңгээдип албаан, башкылаарының методиказын кошкак билир кижилер пропагандист болуп ажылдап турар таварылгалар ам-даа бар.

Партия райкомунуң пропаганда болгаш агитация килдизи (Н. К. Сат), политиктиг чырыдыышкын кабинеди (Т. Д. Монгуш) өөредилгени организастаарын, удуртурун болгаш хынаарын дыка четпес боттандырып, пропагандистерге методиктиг сүмелерни белеткээрин болгаш бээрин кончуг ховар практикалап, оларга методиктиг семинарларны эвээш база шынар чок организастап, эң эки пропагандистерниң дуржулгазын нептередирин өөренип көрбейн турар. Политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгениң хемчээлиниң болгаш деңнелиниң улгаттыы партия райкомунуң библиотеказының ажылын үндезини-биле эде тургузарын негей берген.

Өөредилгениң материал-техниктиг баазазын быжыглаары, кичээлдер эрттерерин-ге таарымчалыг байдалдарны тургузары улуг ужур-дузалыг. Бүдүрүлгелерниң, организацияларның болгаш совхозтарның күш-ажылчы коллективтеринде ам экономиктиг өөредилгениң 10 кабинеди, политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгениң булуңнары бар, ында көргүзүг болгаш методиктиг материалдар чыгдынган. Ынчалза-даа техниктиг херекселдерни ажыглаары өөредилгени организастаарының эң-не кошкак талазы болуп турар. Бо айтырыгга илеткелчи болгаш санал бергеннер В. П. Пирлей, Д. Б. Кара-Сал база оон-даа өскелер элээн доктаап, өөредилгениң материал-техниктиг баазазын быжыглаарының чугулазын онзалап демдеглевишаан, ылаңгыя техниктиг херекселдер чедишпес, тыва дылда методиктиг сүмелер болгаш өөредилге номнары чок болуп турарынга хомудалын илередип, шынгыы шүгүмчүлээннер. Оон ыңай политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгени ажыл-агыйның бүдүрүлгениң амыдыралы-биле сырый холбаштырбайн турарын шүгүмчүлекчи ёзу-биле сайгарбышаан, экономиктиг өөредилгениң кичээлдерин ажыл-агый, бүдүрүлге черлериниң удуртукчулары боттары эрттирерин дээштиг болур дээрзин чүве чугаалаан эштер Э. Ч. Монгуш, Д. Д. Монгуш, Д. Б. Кара-Сал боттарының саналдарынга онзалап демдеглээн. Эрткен чылын районга барык-ла 10 муң баш мал өлген. Дүк садарының планы күүсеттинмээн, бүгү совхозтар күрүнеге эът садарының планын күүседип шыдаваан. Бо чылдың 2,5 айларының дүргүзүнда аграр секторунда бурунгаарлаашкын база чок болуп турар.

Пленумга чугаалашкан ийиги айтырыг талазы-биле районнуң улусчу контроль комитединиң даргазы К. Б. Сегленмей, «Искра» совхозтуң саанчызы А. О. Монгуш, «Чыраа-Бажы» совхозтуң партком секретары Ч. С. Түлүш, СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң директору Х. С. Дамба-Даржаа, районнуң агроүлетпүр каттыжыышкынының даргазы С. К. Долгар боттарының делгеренгей саналдарын берген.

Пленум бирги болгаш ийиги айтырыглар талазы-биле туструзунда тодаргай доктаалдарны хүлээп алган.

Меңге МОНГУШ.

ТЫВА АССР-НИҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИНДЕ

ШИҢГЭЭТТИНМЭЭНИН ДЕМДЕГЛЭЭН

Районнуң совхозтарынга коллективтиг кээрзэни болгаш бот-орулга-чарылганы нептередир талазы-биле Барыын-Хемчикте РАУК-түң ажылын Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинге чугаалажып көрген. Ажыл-агыйны чорударының чаа хевирлеринче совхозтарны шилчидер талазы-биле районнуң агроүлетпүр каттыжыышкыны чамдык ажылды кылып чорутканын Министрлер Чөвүлелинге демдеглээн. 1987 чылда «Хемчик» болгаш «Барлык» совхозтарга тараа культураларын болгаш картофель өстүрүп турган кээрзэлиг коллективтер эки үлегер-чижээн көргүскен. Күш-ажылды организастаарының болгаш ажыл төлевириниң чаңчыл болу берген арга-хевирлерин ажыглап турган черлерге деңнээрге, ол бригадаларга күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 15—20 хуу бедик болган.

Ындыг-даа болза совхозтарның бригадаларынга коллективтиг кээрзэниң, бот-орулга-чарылганың принциптерин долузу-биле шиңгээдип алыры, кедээ ажыл-агый бүдүрүлгезин бот-акшаланыышкынче шилчидери кудуку деңнелде болуп турар.

Тарылга шөлүнүң 75,3 хуузун быжыглаан бригада кээрзэзи-биле ажылдап турган 19 бригаданың болгаш звенонуң күш-ажылының түңнели эрткен чылын шоолут эвес болган. Кедээ ажыл-агый культуразын өстүрериниң технологиязын сагываанындан кээрзэ-биле ажылдап турган 15 коллектив кээрзэлиг хүлээлгелерин күүсетпээн. Тараа болгаш ногаа өстүрериниң ийи звенозу чарылган кээрзэлериниң негелделери сагыттынмайн барганындан ажылын ара каапкан. Ёзу барымдаалап кээрзэ чарганының ужурундан хойжу 24 өг-бүлениң кээрзэзи түңнел чок арткан.

Элээн каш күш-ажылчы коллективтерде күш-ажылга киржилгениң коэффициентизин ёзу барымдаалап кылган, ону харын-даа сагывайн-даа турар таварылгалар бар. Бүдүрүлге чарыгдалдарын контрольдаарын барык чер бүрүзүнде ажыглап турар-даа болза, оон херек кырында ажыктыг чоруун тургузуп албаан. Бот-орулга-чарылга хүннерин эттирери үзүктелип турар.

Күш-ажылчы коллективтерде авансылаашкынны шын эвес организастаан: күш-ажылга киирип турар үлүг-хууну барымдаалавайн, ону чаңгыс аай кылдыр тургускан. Чижээ «Барлык» совхозта бригада кээрзэзи-биле ажылдап турган звенога (звено удуртукчузу Ооржак) авансыга 8515 рубльди үндүрген, а херек кырында ол звено чүгле 6284 рубльдиң продукциязын бүдүрген.

Эргелеп башкарының структуразын экижитпейн турар, нити совхозтуң, бригадаларның ажылының эчис түңнели-биле специалистерниң ажыл төлевирин дүүштүрбейн турар. РАУК-түң болгаш совхозтарның удуртукчуларының болгаш тускай эртемниглериниң ажылды билириниң болгаш чаа арга-биле ажылдаарынга сонуургалының куду болуп турары коллективтиг кээрзэниң болгаш бот-орулга-чарылганың экономиктиг ажыын бедидеринге шыңгыы шаптыктаашкынны болдуруп турар.

Ажыл-агыйны чорударының экономиктиг методтарын ажыглаарын мурнакчы технологиялар-биле магадылавайн турар. Тараа культураларын өстүрериниң интенсивтиг технологиялары, ногааны өстүрериниң астраханьчы методу нептеревейн турар. Сүт бүдүрериниң шууштурулга-цех системазы сүт бүдүрериниң ажылында шиңгээттинмээн, хураганнарны сакман аргазы-биле өстүрери хөй ажылында ам-даа шуудаваан.

Кадрларны шилип алыр болгаш ажылга шын тургузар, оларны өөредир, ажыл-агыйларның удуртукчуларын болгаш специалистерниң составын хевээр быжыглай тургузар талазы-биле ажылче кичээнгейни доктаамал салбайн турар.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели совхозтарга коллективтиг кээрзэни болгаш бот-орулга-чарылганы нептередир талазы-биле РАУК-түң ажылын чугаалажып көргеш, бо талазы-биле доктаалды хүлээп алган.

МАҢААШКЫНГА ЭРТТИРГЕН ШАК-ҮЕ

«Тыва автотранс» каттыжыышкын Күш-ажылчы коллективтер дугайында ССРЭ хоойлузун канчаар күүседип турарының, күш-ажылчы коллективтериниң ролюн бедидериниң талазы-биле Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң үлетпүр, транспорт болгаш харылзаа талазы-биле доктаамал комиссиязының санал-онаалдарын болгаш шүгүмчүлелдерин база чугаалажып көрген.

Долу бот-орулга-чарылга база бот-акшаланыышкынче «Тыва автотранс» каттыжыышкыны 1988 чылдың январь бирээде кирген. Экономиктиг реформаның баштайгы үе-чадазы күш-ажылчы коллективтерниң ажылын идепкейжиде берген, ажылчы чоннуң инициативазы болгаш тывынгыр чоруу өзүп турар, ажыл-агыйның чорударының экономиктиг аргаларын калбаа-биле ажыглап эгелээн.

Ынчалза-даа Күш-ажылчы коллективтер дугайында ССРЭ хоойлузунуң негелделерин долузу-биле ажыглавайн турар, күш-ажылчы коллективтерниң чөвүлелдери амдызында эргелеп башкарарының демократтыг органы болу бербээн, бүдүрүлгелерниң бүдүрүлге-техниктиг болгаш социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедиринге берген эргелерни күш-ажылчы коллективтерниң чөвүлелдери долузу-биле ажыглавайн турар. Чүък сөөртүп чедирериниң планын беш бүдүрүлге эрткен чылын күүседип шыдаваан, чүък автомашиналарының аңаа туруушкуннары 5 хуу өскен.

Пассажирлер аргыштырылгазы үзүктелиишкинге бо-ла таваржып турар, орукче үнер ужурлуг автобустар 7124 рейсти эрткен чылын үскен. Автобустуң бир үнүүшкүнүн үзери дээрге таарымча чок байдалга хөй-хөй пассажирлерни чедирер. Оларның аразында аал-оранынче далашкан хөй ургалыг ирелер, кыргыннар, чаштар, студентилер, суртуулдар. Оларның кыштың соогунда, чайның изиинде вокзалдарга, черниң черинге маңаашкынга эрттирген шак-үезин эгидер арга бар эвес.

ЭЭ-ХУМАГАЛАЛ ДУГАЙЫ

Таңды болгаш Каа-Хем районнарының совхозтарында үнүш ажылының продукциязын бүдүрерин көвүдедир талазы-биле хемчеглерниң дугайын Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинге чугаалашкан.

Кайы-даа райкүүскомнар болгаш районнарның агроүлетпүр каттыжыышкыннары чер ажылын хөгжүдер база продукция бүдүрерин көвүдедир талазы-биле бөгүй ажылдап турарын аңаа демдеглээн. Каш он чыл мурнунда Каа-Хемниң, Таңдының шөлдери бедик дүжүттү берип турган. Чүгле Таңды район безин тараа бүдүрер талазы-биле деңнигүүрү республикага дыка улуг турган.

Ынчалза-даа бистиң эң тараалаң шөлдеривис ээ-харыысалга чок чоруктуң уржуундан үрелип, дүжүт бээр шынарын чидирип турар. Таңды районнуң совхозтары чер ажылының технологиязын каржызы-биле үреп келген. Ындыг байдал Каа-Хем районнуң ажыл-агыйларында тургустунган. Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели бо талазы-биле доктаалды хүлээп ап, Таңды болгаш Каа-Хем районнарының ажыл-агыйларынга үнүш ажылының продукциязын бүдүрерин көвүдедир талазы-биле хемчеглерни бадылаан.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң хуралынга өске-даа айтырыгларны чугаалажып көрген.

Солун—номчукчу—солун

АЖЫЫ-БИЛЕ, БАРЫМДААЛЫГ, ЧАЗЫГ ЧОК ЧЫРЫДАР

Арыг-Үзүүнге номчукчулар-биле ужуражыышкындан

Чуртта калбарган эде тургустунуушкун улус ажыл-агыйының бүгү адырларын хаара туткан. Массалыг информация чепсектери база оон чыда калбайн турар. Ооң ажылдакчылары база чон ортузунче кирип, боттарының ажыл-херектериниң дугайында ажыл-ишчилерге дыңнадыр, оларның санал-оналын алыр ужурлуг.

Эрткен неделяның төнчүзүнде «Шын» солунунуң редакциязының удуртукчулары, чамдык килдистер эргелекчилери болгаш өске-даа ажылдакчылары Улуг-Хемниң Арыг-Үзүү суурга барып, чүгле «ҮТКА 25 чылы» совхозтуң ишчилери-биле эвес, районнуң кодээ бижикчилери-биле ужуражыышкын эрттирген. Аңаа «Улуг-Хем» солунунуң редакциязының ажылдакчылары база киришкен. Ук ужуражыышкынны СЭКП Улуг-Хем райкомунуң ийиги секретары Камбаа БИЧЕ-ООЛ башкарып эрттирген.

«Шынның» редактору Валерий Шаравии чыылганнарга кыска дыңнадыг кылган. СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунуң болгаш СЭКП-ниң XXVII съездизиниң соонда эрткен үеде бистиң республикада болуп турар эде тургустунуушкунну пропагандалаар болгаш боттары эде тургустунар талазы-биле редакцияның ажылдакчыларының кылып келген ажылдарынга база сорулгаларынга ол доктааган. Массалыг информацияның чепсектериниң ажылдакчыларының мурнунда салдынган сорулгаларны боттандырар дээш «шынчылар» чамдык ажылдарны кылып, солунга парлаар чүүлдерниң, корреспонденцияларның дээштиин, фактыларның ажык-чарлыг, бадыткалдыг болгаш чазыг чок чоруун чедип алыр дээш журналист бүрүзү харыысалгазын бедидип турар дээрзин ол демдеглээн.

Редакцияның ажылдакчыларының харыысалгазын бедидер талазы-биле алдынып турар хемчеглерге редактор доктааган. Кижи бүрүзү долу күш-биле ажылдаарын чедип алыр дээш материалдыг болгаш моральдыг идиг бериишкинниң системазын чурумчуткан. Шалың төлевиринде болгаш өске-даа материалдыг сонуургалдар хандырылгазында деңнештирилгелерни чайлаткан, кижи бүрүзү кылганының шаа-биле төлевирин алыр апарган.

Ындыг-даа болза, «Шынның» ажылдакчылары бүрүн эде тургустунган дээрзи ам-даа элек деп, ол уламчылаан. Ам-даа чамдык честырыглар, тодаргай эвес сан-түңнер үнүп турар. Ол ышкаш партийжи парлалга ажылдакчызы деп харыысалгазын медерел билбейн баар чоруктар бар.

Чоннуң индири — солунуң ажылынга ажылчын болгаш кодээ корреспондентилерниң салыышкынының дугайын база В. С. Шаравии чугаалаан. Солунче чүүл бижип турар кижи бодунуң харыысалгазын база медерел билири чугула. Кол чүве — бижип турар темазын эки билири, ону сайгарары, чүгле шүгүмчүлеп каар эвес, ол четпестерни чайладырының оруктарын сүмелээри чугула. Ол сүмелээрде тодаргай, ажыглаттынар, күш чедип болур аргаларын айтыр херек.

Редакцияның харыысалгалыг ажылдакчыларының ук суурда келгенин ол чугаалааш, ажыл-ишке хамаарыштыр саналдарын бээрин, сүмелерни киирерин ол чугаазының төнчүзүнде дилээн.

Редакторга болгаш өске-даа ажылдакчыларга хамаарыштыр салдынган айтырыглар соонда саналдарже кирген.

...налдыг мен. Бистер, совхозтар специалистери, Агроүлетпүрүкомнуң специалистериниң бот-орулга-чарылга дугайында чүүлдерин манап турар бис, а олар эвээш. Чөгүм солуннарда ындыг чүүлдер бар, ону контораларда хамаанчок, малчын аалдарда безин үзе кескилээш, азып алган боор-дур. Ынчалза-даа база-ла чамдык айтырыгларга харыы оон тывылбайн турар. Экономика темазынга тыва дылда материалдар чер-ле ховар. Тускай экономиктиг школа тургузар болза эки деп бодаар мен.

Солуннар кижизидилге ажылын күштелдиреринче сагыш салыр болза эки. Ылаңгыя «Өг-бүле булуңун» чүге тургузуп болбас деп. Аңаа ада-иелерге беседаларны, чамдык кижилерниң бодалдарын парлап болур.

Солун арыннарынга принциплиг, шын чүүлдерниң кестүрүн күзээр кижи-дир мен. Ылаңгыя чоннуң чурттап турар черинин аайы-биле материалдар ам-даа эвээш-тир. Хөй-ниити организацияларын диргизеринге солуннарның ролю улуг.

Моон соңгаар партия, совет органнарның ажылының дуржулгазын хөйү-биле парлаарын дилээр-дир бис. Ооң биле чергелештир төлеп чок чоруун көргүскеш, партияның хуралдарынын ундурткен коммунистерниң ат-фамилиязын чүге бүгү чонга чарлап дыңнатпас чүвел? Амгы ажык-чарлыг үеде ону доктаамал парлаар болза эки деп бодаар мен.

Арыг-Үзүү ортумак школазының директору Кама БАДЫ:

— «Шын» солунунуң арыннарында школа амыдыралы көргүскен материалдарның ховар дээнинге каттыжып турар мен. А парлаттынып турар материалдарны номчуурга, ниити, эрэңгей болур-дур. Республиканың дыка хөй школаларында февраль Пленумунуң соонда чаартылгалар болуп турар болгай, оларны дилеп, тып чырытса кандыгыл деп бодал бар. Бисте база чамдык эки чүүлдер бар, башкыларның 60 хуузу чаа аргаларны ажыглап турар. Ону журналистер эскерип көрген болза деп идегээр ийик бис.

Школаларда башкылар аттестастаашкыны чоруп турар, ону база чырыдары күзенчиг-дир. Ол дугайын шуут ыыттавайн, улус өөредилге системазында ниити бергелерни журналистер эскербейн турар. Ылаңгыя хандырылга айтырыы дыка берге болгай. Школаның долу күш-биле ажылдаарынга ыяп-ла бир чүве четпес болур. Чок болза, школа бүрүзүн бир бүдүрүлге азы ажыл-агыйга бижиглээзе кандыгыл?

Амгы үеде школа реформазы боттанып турар, ону солуннарда чүгле кыры-биле бижип турар, анализтиг, делгереңгей материалдарга таварышпаан мен.

Чаштар кижизидилгезиниң айтырыында бир чугула чүүл бар. Ол дээрге, ада-ие биле башкыларның бир демниг харылзаазы. Оон башка чамдык ада-иелер боттарының ажы-төлүнүң кижизидилгезинче сагыш салбас, ол башкыларның херээ-дир дээн хөөнүг олурар, ол шын эвес. Өөреникчи кижи кандыг-бир чүве үүлгедир болза, айтырыгны ада-иелерден база шыңгыы тургузары чугула. Оон башка чүгле башкылар буруулуг боор чыдып каар таварылгалар хөй.

Пенсионер Роман ХУНАЙ-ООЛ:

— Бот-орулга-чарылганы чер-черде канчаар пропагандалап турарын долузу-биле чырыдар дээн бодалга катчыр мен. Ону шиңгээдип ап турарында четпестер база бар. Экономист эштер безин ону билбейн, чамдык чазыгларны кылып турар. Бот-орулга-чарылганы ылап санап тургаш, совхозтарга аңгы-аңгы кылдыр шиңгээдип алыры билдингир. Ооң принциптерин тыва дылда тодаргай бижээн дептер черле херек.

Бот-орулга-чарылганы канчаар шиңгээдип алыр талазы-биле Агроүлетпүркүркомнуң сүмелери бар болдур ийин, ону мен номчаан, таныышкан мен. Ында чаа чүүлдер хөй. А ол талазы-биле бистиң РАУК чөвүлелиниң ажылдакчылары билбес боору элдеп-тир.

Оон аңгыда, «Шын» солун редактору чүве чугаалааш, шүгүмчүлелдерни эвээжедир, эки чүүлдерни хөйнү чырыдары чугула деп-тур. Бодум хуумда аңаа каттышпас кижи-дир мен. Бисте бүгү-ле чүвени тас деп болбас, а четпестер харын кайда-даа бар болгай. Ынчангаш шүгүмчүлел черле херек. Ол чок болза маргылдаа-даа үнмес, а маргылдаадан алыс шын үнер болгай. Ажыл-иштиң экижидериниң четпестерни чайладырының аргазы — шүгүмчүлел. Шүгүмчүлеткен соонда ону эдер дээш ажылдаар херек.

Экономиктиг билиглерни журналистерниң эки шиңгээдип алыры чугула дээрзи шын. Баштай боду ыяк өөренип алыр, оон бижиир херек. Ол ышкаш наадым дугайында саналга каттыжар кижи-дир мен, наадым дээрге чүгле хөглээшкин эвес, а дуржулга солчуушкуну болгай.

«Шынның» партийжи амыдырал килдизинге элээн күзээшкиннер бар. Партия организацияларында коммунистерниң отчёттарын канчаар ап турарының, СЭКП кежигүннериниң характеристикаларын канчаар бадылап турарының дугайында хөйнү бижиири күзенчиг. Чамдык хуралдарга коммунистиң характеристиказын бадылап тургаш, ооң четпестери бар-даа болза, ону ыыттавас, эки кылдыр бижип турар боор-дур. Ындыг чүүлдерни солунга ыяк шүгүмчүлээр болза эки.

Солуннардан номчуурга, брага кылган чамдык пенсионерлерни судтаан боор-дур. А ындыг хажыдыышкынны ол кижиниң чүге кыла бергенин ылавылаар болза эки деп бодаар мен. Чамдык эвээш пенсиялыг, чаңгыс бот арткан пенсионерлер бар, оларже кым-даа көрүнмес болгай. Кужурлер одаар чүүл эккелдирип алыр дээрге машина бээр кижи чок, а чолаачыны дилээрге ээртир суксун негээр, а ону садар акша чок, ынчангаш, браганы кылырынче ону амыдырал албадай бээр. Мындыг чүүлдерни ылап коптарар болза эки.

Арыг-Үзүү кодээ Совединиң күүскомунуң секретары Татьяна МАНДАН-ООЛ:

— Советтер амыдыралының талазы-биле материалдар «Шында» эвээш үнүп турар-дыр. Амгы үеде республиканың кодээ, суур Советтери эде тургустунуп турар болгай, оларны тодаргай чырыдар херек. Ол ышкаш дузалал ажыл-агыйын база утпаза чогуур.

Бистиң кодээ Советтиң девискээринде 633 өреге бар, оларның 362-зи инектиг. Өг-бүле бүрүзү мал-маган туттсун дээш оралдажып турар бис, оовус эки түңнелди берген. Ылаңгыя сөөлгү үеде дыка хөй кижи мал-маган садып алган, хаваннар база немешкен. А ону чемгерер чем аймаа чок-тур. Чарба аймаан ажылчын кооперациязы чонга сатпайн турар, ооң уламындан чамдык кижилер мал азыравайн турар.

«ҮТКА 25 чылы» совхозтуң директору Чараш-оол ЧИГЖИТ:

— Солунга материал бижиирде, өөренир херек деп турары шын. Чамдык чүүлдерни көөрге, шымап-ла, чиг болур-дур. Ынчангаш журналистерниң өөренири, эрттирген чазыгларын дидим эдери чугула деп бодаар мен.

Бөгүн бистиң суурувуста районнуң кодээ болгаш ажылчын корреспондентилери чыылган-дыр. Оларның шуулганы-биле кады районнуң 2,5 муңчу саанчыларының чыыжы база маңаа болганы өөрүнчүг. Оларның клувун ам чаа Арыскаңга тургускаш келдивис. Ажыл-ишчилерниң сагыш-сеткили экидир, олар боттарының мурнунга салган сорулгазын күүседиринге бүзүрелдиглер.

Улус ажыл-агыйының кайы даа адырында кижи экономиктиг санаашкынга ам сонуургалдыг апарганы шын. Ынчангаш литература херек. Амгы үеде районнуң кайы даа сүт-бараан фермаларында бот-орулга-чарылга шуудавайн турар. Бир эвес ол шуудай бээр болза, чоокку үеде үшмүңчүлар база кестүп кээр, көргүзүг чоорту оон-даа улгадып болур. Бо талазы-биле Агроүлетпүркүркомдан айтыртынып, бот-орулга-чарылгаже кирериниң принциптерин айтып бээрин дилеп турдувус. Ооң ажылдакчылары «Боттарыңар кылыңар» дээр-дир. Ынчангаш биске өөредилге херек.

«Найырал» совхозта профэвилел комитединиң даргазы Александр ЧИГДЕН:

— Арагачылар-биле демисел бисте кошкак. Аңаа кижи бүрүзү, хөй-ниити актив дөгерези киржилгелиг болза эки. Агитквартиралар аайы-биле-даа масса-политиктиг ажылдарны чорудуп, ол ажылды шыңгыырадыр херек. Чамдыкта бажыңнарны кезип, ол талазы-биле ажыл чорудa бергеннивисте, ээрик улусту тудкаш, чүгле торгаарынга өйлежир бис. Бо дээрге база бир хемчег болуп болур-ла харын. Ынчалзажок кандыг-даа кижилерни сургаары, оларның-биле беседалажыры, кижизидилге ажылын колдадыр чорудары четпейн турар. Моон соңгаар бо ажылды чогуур негелдезинге чедирзе эки.

Оон аңгыда, кижилерниң социал айтырыгларынче сагыш салыр талазы-биле бисте ындыг-ла кончуг эвес. Бистиң суурда чурттакчылар, кодээде малчыннар ароын. Оларның канчаар амыдырап, чурттап орарынче кичээнгей кошкак. Малчыннарның чамдыктары бичии борбак бажыңнарда чурттап орарлар. Ол бажыңны долгандыр мал кажаазын мөөңнеп алган болур. Амгы үениң негелдезинге оларның амыдырап орары ыракта дүүшпес. Малчыннарга удуртукчулар чеде бергеш, кандыг чурттап орарын-даа айтырбас, оларның амыдыралын сонуургавас боор-дур. Чүгле оларның ажыл-ижин айтыргаш чоруй баргылаар. Кандыг-даа ажылды кижи тудуп кылып турар болганда, кижиже кичээнгей салыры чугула айтырыгларның бирээзи.

Удуртукчуларның чон аразынга кирип ажылдап чорууурунга кым-даа өөртүр. Бодум ам 30 харже кирип чор мен. Бо үелерде чурттап келгеш, «Шын» солунуң редакторун бөгүн чаа көрүп тур мен. Солунуң редакторун бодунуң ажылдакчылары-биле кады чон-биле ужуражып чорууурунга мында келген чоннуң таарзынып турарынга бодум база катчыр мен. Бистиң Чаа-Хөл суурга чон-биле ужуражып, конференция эрттиреринче чаладывыс.

Чаа-Хөлде пенсионер Сат САМЫЙ-ООЛ:

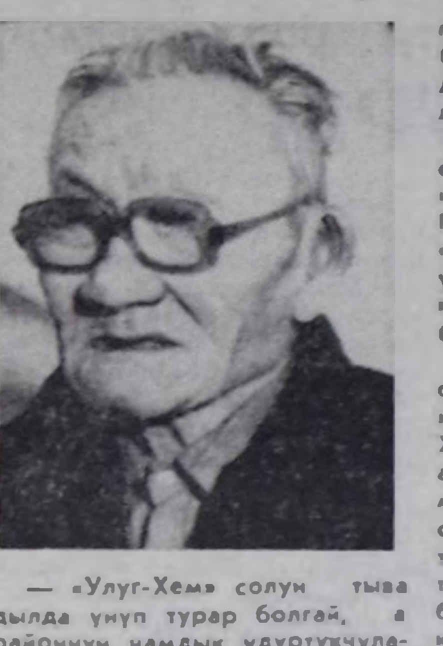

— «Улуг-Хем» солун тыва дылда үнүп турар болгай, а районнуң чамдык удуртукчуларының хурал мурнундагы илеткелдерин орус дылда хевээр парлап турары тааржыр чүве бе? Маңаа солунуң кайы дылда үнүп турарын барымдаалаар эвеспе?

«Шын»-даа, «Улуг-Хем»-даа солуннары шүгүмчүлел булуңнарын үндүрүп турар болгай. Район солунунга үнүп турган «Улуг-Хемниң чывары» сөөлгү үеде читти, ону катап диргискеш, четпестерже угландырар болза эки деп бодаар мен.

А «Шынның» Мергелдейинче февраль айда-ла чагаа чоруткан мен, сураг барган. Чаа-Хөлде соок уруглар садыы аңаа шүгүмчүлеп бижээн кижи мен, Мергелдей келбеди, азы ооң «аъды» арыткан бе! Кышты өттүр уруглар доңуп кыштаан болгай. Моон соңгаар биске берге чүүлдер туруп кээрге, Мергелдей Чаа-Хөлге тутсуп кээр боор деп идегедим.

СЭКП райкомунуң ийиги секретары Камбаа БИЧЕ-ООЛ:

— Бөгүн эвээш үе дургузунда солун, ажыктыг чугаа болду. Чер-черде байдалды эки билир кодээ корреспондентилер моон соонда солуннар-биле харылзаазын улам быжыглап, боттарының идепкейин улам бедидер боор деп бодап тур мен.

Солунче материал бижип турар кижилерниң чогум чүнү кылып, кайда ажылдап, боду канчаар эде тургустунуп турарын көөр болза эки деп бодаар мен. Бо ажык-чарлыг чорукту боду орта ажыл кылбас, тодаргай салыышкын киирбейн турар, чүгле өскелерни шүгүмчүлээринге сундулуг кижилер ажыглап турар хире-дир. Ындыг «чигзинчиг» авторлар «Шында» база хөй. Чижээ, Чадаанадан Ш. Дүвендей деп автор бар. Ооң бижээн чүвези — шупту шүгүмчүлел. Ук авторунуң кайда, чүнү кылып турарын, боду кайы хире эде тургустунганын билип алыксаар улус-тур бис.

Кижилерни, ылаңгыя парлалга дамчыштыр өөредирде боду үлегерлиг кижилер болур ужурлуг. Чамдык арагага сундулуг, огулуг ажыл кылбас кижилер массалыг информация чепсектерин ажыглап, өскелерге сурталал кыла берген чоруур-дур, ол шын эвес.

«Шын» солунга партия, совет ажылдакчыларга үлегер кылдыр «Эде тургустунуушкунуң прорабтары» деп рубриканың адаанга төлептиг кижилер дугайында хөйнү бижиирин күзээр-дир мен. Аңаа парткомнар секретарьларын, совхозтар директорларын, кодээ Совет күүскомунуң даргаларын хөйү-биле чырыдары чугула. Ол ышкаш социал айтырыгны чогумчалыг шиитпирлеп турар совхозтар бар болгай, оларның дуржулгазы база херек.

Мындыг ужуражыышкыннар ажыктыг болур дээрзин база катап демдеглээш, моон соңгаар биске аалдап кээп турарын редакциядан дилээр-дир бис.

«ҮТКА 25 чылы» совхозта профэвилел комитединиң даргазы Биче-оол МОНГУЛ-ООЛ:

— Чоннуң амыдыралы, дыштанылгазы болгаш өске-даа чугула чүүлдери-биле холбашкан айтырыгларны «Шын» солунуң арыннарынга көдүрүп турарын сеткил ханыышкын-биле номчуп турар мен. Чижээ, сөөлгү номерлерниң бирээзинге наадым дугайында айтырыгны көдүргени черле чүүлдүг болду. Бүдүн чыл дургузунда ажылдап келген кодээ ишчиге наадым дээрге мораль талазы-биле улуг деткимче-дир. Мурнуку үелерде ону доктаамал эрттирип келдивис, наадымга уткуштур социалистиг чарыш шымап-ла дээштиг, чогаадыкчы эртип келген болгай. Аңаа киржир эрге дээш күш-ажылчы маргылдаалар кая-даа калбарган турган. Ам ындыг эвес тир, бир-ле кижиниң бодал чок шиитпири-биле ол наадым бүдүн республиканың кодээ ишчилериниң амыдыралындан шыйдынып калган. Ынчангаш солун ол айтырыын туюлунга чедирерин күзээр-дир мен.

Ооң аңгыда, солуннарның адрезинге база бир чеме бар. Чамдык эде тургустунмаан, көргүзүглери чер албас кижилерни мактай бээр чоруктар бар-дыр. Чижээ, «Улуг-Хем» солунга хөй хөй оскунган малчынны чуруу-биле кады парлап каан чорду. А «Шын» солун чоокта чаа, тодаргайлаарга, март 15-те Ак-Талдан мурнакчы кижи чуруу салгаш, ооң уруун кадайы кылдыр үндүрүп кааны дыка багай болду.

Адак соонда солун чедирилгезинге хамаарыштыр чеме бар. Бистиң суурнуң чону улуг-хүнде солун номчувас апарган бис. Почтачы эккелбейн турар чүве ийикпе, район төвүнден чедирбейн турарындан ийикпе, ыяап-ла дыштаныр ол хүнде солун чок артар «хамчык» тывылган. Ону райкомнуң-даа, совхозтуң-даа удуртукчу ажылдакчылары мында бар-дыр, шиитпирлептер боор деп идегел бар.

Участок эмнелгезиниң ажылчыны Анна КАРА-ХУНА:

— Бистиң суурувуста аалдап келгени дээш район-даа, республика-даа солуннарының журналистеринге өөрүп четтиргеннивисти илередирин чөпшээреп көрүңер. Ону эде тургустунуп турар чоруктуң база бир хевири деп көөр апаар. Бодум не кижи мен, ынчангаш уруглар кижизидилгезиниң дугайында айтырыгларны солуннар арыннарындан доктаамал дилеп чоруур мен. «Шын» солунда аңаа тураскааткан материалдар үнүп турар, ынчалза-даа эвээш-тир, чамдыкта ханы база эвес. Кижи сонуургаан айтырыгларынга харыы тыппайн баар. Ынчангаш «Школа амыдыралы» деп рубриканың адаанда материалдарны солун болдурарын күзээр кижи-дир мен.

Совхозта кол экономист Лариса БАЛЧИЙ:

— Амгы үеде кайда-даа бот-акшаланыышкынның, бот-орулга-чарылганың негелделерин ёзугаар ажылдап турар болгай. Солуннарда теоретиктиг чүүлдер хөй, а амыдыралчы чижектер-биле көргүскен чүүлдер эвээш-тир. Ол ышкаш экономиктиг чаа негелделерни канчаар шиңгээдип ап турарын тайылбырлаан чүүлдер база херек болуп турар.

«Күш-ажылдың хостуу» совхозта партком секретары Елизавета ШАЛГАН:

— Ийет, бо саналга каттыжып тур мен. Бо талазы-биле бисте өөредилге бергедеп турар. Чаа негелде ёзугаар ажылдаарынга бисти өөредир кижилер эвээш. Чүгле специалистер хамаанчок, бөдүүн ажылчын кижилер бот-акшаланыышкын дугайында билиглер-биле чепсегленикcеп турар болгай. Ынчангаш тускай программа херек деп са-

Ужуражыышкындан материалдарны «Шынның» корреспондентилери Даңгыт ЧЫДЫМ, Сиириңмаа ЧООДУ, Ондар ОХЕМЧИК (фотолары) белеткээн.

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

БРАТИСЛАВА. ЧКП ТК-ның Президиумунуң кежигүнү, Словакияның компартиязының ТК-зының бирги секретары Й. Ленарт ЧКП-ниң XVII съездизиниң шиитпирлеринде көрдүнгенин ёзугаар материалдыг курлавырларны болгаш угаан-бодал күчүзүн интенсиктиг ажыглаарының эргежок чугулазын демдеглээн. Словакияда Поважска-Бистрица хоорайга тудуг бүдүрүлгезиниң партия организациязының отчёт-соңгулдалыг хуралынга ол чүве чугаалаан.

Ол иштики факторларның тайбың дээш, ядролуг халапка удур, чепсеглениишкиниң дужүрер болгаш тайбың кожа-хелбээ догуннаашкын дээш демиселдиң холбашканын база ол айтырыгларны шиитпирлээрде чаа хамаарылгаларның эргежок чугулазын айыткаш, СЭКП-ниң удуртулгазы ол айтырыгга чогаадыкчы ёзу-биле харыылаан деп, ол онзалап демдеглээн. Бодунуң байдалын болгаш улустарның салым-чолун, ниитизи-биле социализмниң херек чүүлдерин барымдаалап, делегей айтырыгларын шиитпирлээринге эргижирээн чүүлдерни чайгылыш чокка ап октааш, төөгүлүг кыйгырыгны ол кылган.

БУДАПЕШТ. Амгы үеде ук чурттуң бүдүрүлгези электрониг белдиглерге болгаш кезектерге Венгрияның хереглелиниң 40 хире хуузун хандырып турар болу берген. Чуртка микроэлектрониканы комплекстиг хөгжүдер талазы-биле чоокта чаа хулээп алган программа үлетпүрүнүң янзы-бүрү адырларынга ол кылыглар-биле хандырарын экижидери, делегей кооперациязынга Венгрияны каттыштырар хуулээгелиг. Ону боттандырып чорударынга «Интермос» дээр совет-венгр каттышкан бүдүрүлге чугула рольду ойнаар.

ПРАГА. Сибирьниң болгаш Ыракы Чөөн чуктуң тудугжуларынга, нефтичилеринге, геологтарынга кылып турары Суходол дээр мурнуу чех хоорайның ыяш болбаазырадып кылыр заводунуң этеп турган тудар чурттаалга бажыңнарынга 50 градус соокта безин чылыг болур. Ол чурттаалга бажыңнарының ээлчеглиг бөлүүн совет чагыкчыларже чорудуп берген. Суходолдуң тудугжуларының продукциязы Совет Эвилелинде эки талазы-биле сурагжый берген. Бо чылын Суходолга барык-ла 2 муң ындыг бажыңнарны белеткеп кылыр.

(СЭТА).

КОНФЕРЕНЦИЯ

ПАРИЖ. (СЭТА). Францияның президентизи Франсуа Миттеранның ам болур деп турар президент соңгулдаларынга ол албан-дужаалга катап соңгударын чедип алырын күзеп турары-биле холбаштыр француз социалистиг партияның онза конференциязын чоокку хүннерде чорудар. Ол дугайын Лиможка (Үстүү Вьенна департамент) болган митингиге чүве чугаалап тура, ФСП-ниң бирги секретары Лионель Жоспен медеглээн. Ооң чугаазы-биле алырга, ук конференция куруне баштыңының кандидатуразын деткиир ужурлуг.

УЖУРАЖЫЫШКЫН

АДДИС-АБЕБА. (СЭТА). Джибутиниң найысылалынга каңдаашкын-биле демисел база Чөөн Африканы хөгжүдериниң талазы-биле чазактар аразының доктаамал организациязының дээди деңнелге болган ийиги ужуражыышкыны доозулган. Ол организация Джибути, Кения, Сомали, Судан, Уганда болгаш Эфиопия оларны каттыштырып турар. Чөөн Африка кавызының чурттарының экономиктиг хөгжүлдезинге бак салдар чедирерин уламчылап база черниң элезиннелир чоруун болдуруп турар каңдаашкын-биле демиселди чорударынга организацияның кежигүннери боттарының күжениишкиннерин улам сырый каттыштырар ужурлуг деп ужуражыышкынның түңнел документизинде айтып турар. Кодээ ажыл-агыйны хөгжүдериниң болгаш суг хандырылгазының системазын калбартырын кол хемчеглер кылдыр саныан. Ол телевиделерни боттандырып чорударынга саңгоо талазы-биле дуза көргүзеринче делегей чурттарын организация кыйгырган.

Кыска беседа

АПАРТЕИДТИҢ ҮҮЛГЕДИИ

Мурнуу-Африка Республиказында байдал сөөлгү үеде элээн чидиглениp турар. Эрткен айның сөөлгү хүннеринде Преторияның эрге-чагыргазы аңаа удурланып турар 17 демократтыг организацияны болгаш хөй политиктиг ажылдакчыларның политиктиг ажыл-чорудулгазын хораан. Бодунуң хуралдаңында 2 млн. ажыг кежигүннү хаара тудуп турар янзы-бүрү 700 организацияны каттыштырган Каттышкан демократтыг фронтуга (КДФ) кол согугну таварыштырган. Ол ышкаш 750 муң кежигүннүг Мурнуу-Африка профэвилелдер конгрезиниң (КОСАТУ) ажыл-чорудулгазын база хораан. Кескү политиктиг ажылдакчылардан КДФ-тиң президентилери Альбертина Сисулу биле Арчи Гумедениң, Нобель шаңналдың лауреады Кейптауннуң архиэпископу Десмонд Тутунуң политиктиг ажыл-чорудулга кылырын хораан. Ынчангаш бо үеден эгелээш апартеидке удурланыышкын болган кандыг-даа чүүлду «хоойлуга» дүүшпес деп санаан.

Даштындан көөрге ындыг шиитпирлиг хемчеглер алырының кандыг-даа барымдаазы чок ышкаш кылдыр сагындырар. Мооң мурнунда боол турган удурланыышкын хөделмишкиннери чавырылган. Африкан суурларның хөй кезин тайбың байдалдыг чурттап турар.

Ындыг болзажок ол оэжум байдал эрге-чагырга органнарын ындыг хемчеглерни алырынче албадаан. Чүге дээрге чоннуң политиктиг медерели өзүп, янзы-бүрү күштер расисчи эрге-чагыргага шиитпирлиг согугну таварыштырары-биле каттыжып эгелээн. Хорул каан турган Африкан национал конгресс, КДФ болгаш КОСАТУ ажыл-чорудулгазын идепкейжидип турар. Олар массаларның ала-чайгаар шимчээшкинин организастыг демисел хевиринче киирип эгелээнин расистер хулээн көөр ужурга таварышкан. Чурттуң чамдык суурларында улусчу эрге-чагырга тургустунган. Чижээлээрге, Питермарицбург чоогунда суурларда национал бот-камгалал комитеттери тургустунган болгаш олар расистерниң чалчаларынга удур чонну мобилизастап турар.

Даштыкы парлалганың дыңнадып турарындан алырга, расисчи эрге-чагыргазының ындыг хемчеглерни баш бурунгаар ап эгелээни чуртту баштап турар национализчи партияга удавас болур немелде соңгулдалар-биле тудуш харылзаалыг. Ынчан элээн хөй хоорайларның эрге-чагырга органнарынга соңгулдалар болур. Аңаа үндезин чурттакчыларның эвес, а ак кештиг кижилерниң төлээлекчилерин соңгуп алыры-биле ындыг хемчеглерни ап эгелээн.

Чурттуң оппозицияда турар партияларынга удур ол хире шыңгыы хемчеглерни ап эгелээни Мурнуу-Африка Республикада политиктиг байдалдың чидигленип турарын тодаргай херечилеп турар. Мооң мурнунда расисчи эрге-чагырганың аайынга турган күштер болгаш бөлүктер сөөлгү үеде аңаа удур ажыы-биле хөделип эгелээн.

Антирасисчи организацияларның ажыл-чорудулгазын хораан соонда оларның хөй кежигүниниң удуртукчулары чажыт байдалче шилчээн. Каттышкан демократтыг фронтунуң удуртулгазы медеглел үндүргеш, «бистиң чуртувустуң дарлаткан болгаш аар-берге байдалга турар чонун каттыштырар дээн бистиң сорулгавысту чүү-даа моондактап шыдавас. Бодувустуң мурнувуста салып алган төөгүлүг сорулгавысты эчизинге чедир күүседир дээш туржур бис» деп бижээн.

Мурнуу-Африканың хурээхинди база апартеидке удур хөделип эгелээн. Политиктиг ажыл-чорудулгазын хораан партияларның ажыл-чорудулгазын бодунга алырынга белениин хурээ-хинт удуртулгазы дыңнаткан.

Бо бүгүнүң түңнелинде Мурнуу-Африкада политиктиг демисел калбарып эгелээн болгаш чурт улуг болуушкуннарның бүдүүзүнде келген.

Расисчи ёзу-чурумнуң ёзулуг ээлери АКШ, Англия, Франция болгаш Япония берге айтырыгга таварышкан. Ол чурттарның удуртукчу бөлүктери Мурнуу-Африкада апартеидти сөс кырынга шүгүмчүлеп турзажок, мынчага чедир бүгү талалыг деткип келген. Чуртта тургустунуп келген бо берге байдалды кандыг янзылыг боттарынга таварыштыр шиитпирлеп алырын олар кызыдып турар.

Ындыг болзажок демократчы болгаш революсчу күштерниң демиселин кандыг-даа хоруушкуннар, боой тудуушкуннар-биле соксадып болбазын төөгү бадыткап турар.

Владимир КОРОЧАНЦЕВ.
(СЭТА).

Культура болгаш амыдырал

«ТАНЫЖЫҢАР, СҮТ-ХӨЛ РАЙОН»

Ындыг аттыг дыштаныылга кежээзи Кызылдың уран чүүл училищезинге болуп эрткен. Училищениң хуралдаар залы. Сценада күш-ажылдың болгаш культураның мурнакчылары. СЭКП Сүт-Хөл райкомунуң ийиги секретары Д. К. Черлик-оол районнуң экономиктиг болгаш социал культура талазы-биле сайзыралының база районнуң келир үезиниң дугайында чыылганнарга чугаалап берген. Райкүүском даргазы Ч. Б. Моңгуш, Бора-Тайга ортумак школазының башкызы, улус өөредилгезиниң тергиини М. О. Ондар, «Алдан-Маадыр» совхозтуң сургатчызы, Улустарның Найыралы, Күш-ажылдың Кызыл Туг орденнерниң эдилекчизи А. К. Кызыл-оол, «Ишкин» совхозтуң өшкү кадарчызы «Хүндүлелдиң Демдээ» орденниң эдилекчизи Н. Ш. Сат олар училищениң сургуулдарының салган айтырыгларынга харыылаан-нар.

Сүт-Хөл районнуң бот-тывынгыр артистериниң, училищениң башкыларының, сургуулдарының уран чүүл номерлери кежээни каастаан. Уран чүүл училищезиниң башкызы Галина Махутованың Р. Кенденбильдиң «Хайырал дыг авай» деп ырызын ырлааны, хореография салбырының өөреникчилериниң калмык танцыны күүсеткени, Улан-Удэге эрткен Бүгү-российжаның хөгжүм конкурузунуң дипломантылары, училищениң баянистер квинтединиң тыва болгаш орус аялгаларны ойнааны аалчылар сонуургаан.

Тыва хөгжүм херекселдерин кылып чоруур мастерлер, башкылар Маржымал Очурович Ондар биле Бады-Баир Домбалович Тырык боттарының кылган игилдеринге аялгаларны ойнаан. Башкы М. О. Ондар уран чүүл училищезинге бодунуң кылганы бызаанчыны, он демир хомусту, а Б.-Б. Д. Тырык аът баштыг игилин белекке берген-нер.

Кежээге партия, совет органнарының Кызылда чурттап, ажылдап турар Сүт-Хөл чурттуг ажылдакчылары, чогаалчылар киришкен. Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. Б. Ондар Кызылдың уран чүүл училищезинде районнар-биле таныжылга кежээлерин эрттирип турарын үнелээн.

— Училищениң доозукчулары кедээге барып ажылдаарлар. Районнарның байдалын, ында кижилерниң ажыл-ижин, амыдыралын, төөгүзүн, бергелерин доозукчулар мындыг таныжылга кежээлеринден билип аар. Бо чорук оларның ол черлерге барып ажылдаарынга дөгүм болур. Өске-даа өөредилге черлеринге мындыг кежээлерни эрттирер болза эки дир — деп, ол чугаалаан.

Борис КУЖУГЕТ.

Сүт-Хөлдүң Бажы-Тала суурда ийи каът Культура бажыңының уран чүүл ажылдакчылары чон ортузунга культура-массалыг ажылдарны органнизастаарын доктаамал чорударын чедип ап турар. Бо культура одаанга аныяктарның дыштаныылга кежээлери, номчуурга конференциялары удаа-дараа болуп турар.

Ырының болгаш танцының база өске-даа бөлгүмнерге чон идепкейлиг киржип келген. Уран чүүл ажылы эки-жиип бар чыдар. Районнуң болгаш республиканың уран чүүл көрүлделеринге ваянталажылар уран талантызын каш удаа бараалгаткан.

Бо суурда культура-спорт комплекизи дыштаныылга хүннеринде маргылдааларны аңгы-аңгы хевирлерге эрттиргилээн. Ортумак школаның үстүкү класстарының өөреникчилери суурнуң культура амыдыралынга идепкейлиг киржип турарлар. Культура бажыңында уран чүүл удуртукчузу Сайзаана Мөңгүн-оол аныяктарга чаа-чаа танцыларны өөредип, ол бөлгүмнүң ажылын эки башкарып турар.

ЧУРУКТА: уран чүүл удуртукчузу Сайзаана Мөңгүн-оол танцы бөлүүнүң киржикчилери-биле.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

АВАЛАРГА, КЫРГАН-АВАЛАРГА

Ук концертти беш бичии уруглар аваларга, кырган-аваларга Март 8-билеholбаштыр чүректиң ханызындан байыр чедирген сестер-биле эгелээн. Оон соонда Сарыг-Септе уран чүүл школазының бирги, ийиги классчыларының канчаар өөренип турарының практика хевирлиг көргүзүүн башкыларының удуртулгазы-биле кылганнар. Оон уламчылап районнуң Культура бажыңынга бот-тывынгыр артистерниң янзы-бүрү программалыг, эде тургустунуушкунуң негелделеринге дүүштүр тургустунган көргүзүглери чыылганнарның сонуургалын хаара туткан.

Чижээ, беш оолдар хылдыг хөгжүмге «чиркаан» ойнааны солун болган. Оон күүседикчилери — интернационалчы: орус, тыва, цыган, хакас, украин националдарның төлээлекчилери. Ол ышкаш беш кижи составтыг херээженнер ансамблиниң ырлары куттунуп, электроннуг болгаш хылдыг хөгжүмнүң аялгалары залга чаңгыланып турган.

СЭКП Каа-Хем райкому болгаш райкүүскомунуң культура килдизи ол кежээни планнап, организастаан. Оон программазын өзүгаар аңаа чыылган хөй кижилер, аныяктар дискотека залынга ойнап, хөглеп, культурлуг дыштанганнар.

Василий УИНУКАЙ.
Каа-Хем район.

«УРАН ХОЛДАР»

Ындыг темалыг делгелгени болгаш «Ситец платьелиг балды» Кунгуртуг суурда херээженнер чөвүлели организастап эрттирген.

Суурнуң херээженнериниң агитбригадалар аразында социалистиг чарышка киришкен. Боттарының шевер холдары-биле аргып, даараан кылыгларын, өске-даа чүүлдерин аңаа делгээн. Ылаңгыя хөй уругларның иези, генсонер А. Е. Шанчиминниң даараан бичиилерге бопуктар, тыва тон, метеостанция эргелекчизи К. Куларның аргып кылганы чараш хевис, совхозтуң бухгалтери Л. Саттың ангор өшкү чөөгүнден арган аржылары, хол хавы, уктары шевергин болганын чыылганнар мактаан.

Шевер холдуг активчилер өртектиг бараанар-биле шаңнаткан.

Кунгуртуг суурнуң культура бажыңынга болган ол кежээниң киржикчилери Сарыг-Хөл СБФ-зиниң бот-тывынгыр артистериниң концертин көрүп, часты улуг өөрүшкү-биле уткуп, дыштанганнар.

Владимир ООРЖАК.
Кызыл район.

АГААР МЕДЭЭЗИН ЧУРУМЧУТСА

Бистиң республиканың янзы-бүрү булуңнарынга кыжын шуурганнааны, чайын каш хондур чаъс-чайык чаап, черлээниң болгаш орук-чириктиң үрели, халапка таваржып турарывысты бо-ла дыңнаар, парлалгадан-даа номчуулаар кижи-дир мен. Ынчалза-даа ынчан ындыг халап болур деп медээни радиодан дыңнап-даа, солуннардан номчуп-даа көрбээн мен. Чүге ындыгыл?

Бөгүн агаарның температуразы ынча, ынаар угланыышкынныг хаттың күжү ол хире, шокар булуттаар дээн чергелиг чарлалдар солунга хүннүң кестүр. Ол чаңгыс аай чарлалче сагыш салыр кижи-даа ховар, үргүлчү меге болур медээге чон пат-ла эригип калган. Оон шын болганы ховар. Республиканың ортумак көргүзүүн айтып каарга, ол көргүзүг бистиң Сарыг-Септинге канчап дүгжүрүл? Өске черлерге база ындыг болуру чеп. Ындыг болганда ону манаа чарлап турган ажык-даа, херээ-даа чүл? Республиканың ортумак көргүзүү чурттуң азы Сибирьниң агаарын тодарадырынга херек эвес бе?

Бистиң республикада агаар байдалын дүн-хүн дивейн, минута бүрүзүнде шиңчилеп, ол шиңчилелдерни төпче шак бүрүзүнде дамчыдып турар станциялар он-даа кезек черде бар. Бай-Хаакта, Хову-Аксында, бистиң Сарыг-Септе дээш, агаарының ылгалы улуг чер бүрүзүнде тускай бажыңнарны тудуп, нарын дериг-херекселдерни эптеп, тускай ажылдакчыларны тургускан. А ооң ажык-дузазын ол черлерниң чону көрбейн турар. Агаарның байдалын тус черниң радиозунга эртен, кежээ чаңгыс-чаңгыс минута дургузунда чарлап, солунга парлап турар болза, малчыннарга болгаш өске-даа кижилерге дыка таарымчалыг болур ийик. А Новосибирск областа агаарның байдалын районнар аайы-биле шак бүрүзүнде радиога чарлап турар.

"Мен үжен чыл дургузунда мал малдап келдим. Тываның девискээринде агаарның байдалын станциялар турар черлерниң аайы-биле чарлап (ындыг үе турган чүве) турда, мээң ажылдаарымга дыка таарымчалыг турду. Чазыг барык чок ол медээден бөгүн инекти хем иштинге азы хоорга кадарарым туржук, кандыг хептиг аъттанырым безин билдине бээр чүве. Эде тургустунуушкунуң болгаш бот-орулга-чарылганың үезинде агаар медээзин ол станциялар турар черлерниң аайы-биле каш катап республика радиозунга болгаш солуннарга чарлаарын эгелээри күзенчиг. Солунга парлаарда көзенектей шыйгаш, хүннүң-не ол көзенектерге агаарның температуразын, ол шыгын, хаттың күжүн долдурар. Эрткен чылын агаарның бөгүн кандыг турганын айтыр болза, улам эки. Бо бүгүнү кылырында бичии-даа бергедээр чүве чок.

Сээлгү үеде кижиниң кадыкшылынга Хүннүң кандыг салдарлыын безин чарлап турар апарган болгай. А бис агаарның байдалын хүннүң-не шиңчилеп турар херексте ону канчап чонга чедирип шыдавас бис? Ол дээрге улус ажыл-агыйынга дыка ажыктыг болгай. Мээң бо саналым өөренип көрдүнер болгаш чогуур хемчеглер алдынар дээрзинге идегедим.

Доржу КАРМА,
«Ленинчи орук» совхозтуң Мерген сүт-бараан фермазының бызаа кадарчызы.

ШИЛЧИИР КУБОК ДЭЭШ

Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Д. Д. Даваның кубогу дээш хостуг хүреш маргылдаазын Каа-Хем районнуң культура-спорт комплекизи чыл санында эрттирип турар. Эрткен дыштаныр хүннерде Сарыг-Септиң Культура бажыңының сценазынга районнуң мөгелери күжүн шенешкен. «Бурунгаар» совхозтуң телээлери Херел Уйнукай, Аркадий Монгуш, Аяс Тарай-оол, «Енисей» совхозтуң мөгелери Эдуард Ооржак, Галерий Салчак, Андрей Даржаа, СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг совхозтан Кан-оол Ондар олар боттарының деңзилеринге тиилээннер.

Команда аайы-биле бирги черни «Бурунгаар» совхозтуң спортчулары алгаш, маадырның шилчип чоруур кубогун чаалап алганнар. Ийиги черде — кубоктуң эрткен чылда эдилекчилери «Совет Тыва» совхозтуң мөгелери. Маргылдааның түңнелинде 32 мөгениң хүрежи болган. «Бүрен» совхозтуң мал эмчизи Алексей Буянды шүүлген.

Кара-оол НАТПИЙ-ООЛ.

Өөредилге — дүргедээшкинче дүлгүүр

ДЭЭДИ ШКОЛА: ЧААРТЫЛГАЛАР ҮЕЗИ

Дээди өөредилге черинге бир эдептиг таварылга болган. Чуртта чорул турар үнделезин реформаны өзүгаар бүдүрүлге шыырак билиглиг экономистерни хөйү-биле негеп турда, Азербайджанның улус ажыл-агый институдун аттестация соонда хаап каапкан. Кадрлар дарганнаар ол черге ындыг шыңгыы бурууу канчап онаашканыл?

— Тодаргайлаарга, — чавыс билиглиг экономистер дарганнаар чер — деп, ССРЭ-ниң дээди болгаш тускай ортумак өөредилге министриниң оралакчызы академик И. М. Макаров чугаалады.— Бистиң министерствоуң болгаш ССРЭ-ниң Улусчу контроль комитединиң чоруткан хыналдазы шыңгыы четпестерни илереткен. Экономист студентилер математикага хыналда ажыл бижээш, школа бодалгаларын бодап чадашканнар, оларның бир чамдыктары бөдүүн үүрмек саннарны безин кадып, казып шыдаваан-нар. Шак ындыг билиглиг кижилер (оларны институт хөй чылдарда белеткеп үндүрүп келген) экономиканы бурунгаар канчап хөгжүдерил?

Билиг деңнелиниң чавыс болуп турары — ортумак школаның четпес ажылы болбушаан, студентилер хүлээп алырының чурумун каржызы-биле хажытканы, эртем-педагогиктиг ажылга четпес белеткенген азы бо талазы-биле ажылдаар аргазы чок кижилер-биле өөредилге черин бокталдырганы болуп турар. Үстүнде дээди өөредилге черин дужургеш, аңаа Ленинградтың сан-хөө-экономика институдунуң филиалын ажыткан.

Дээди школаның төөгүзүнде мооң мурнунда турганындан амгы үеде билигниң шынарынче онза кичээнгей салдынып турар. Ооң дугайы СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунга демдеглеттинген. Амгы үеде аудиторияларда кижизиттиниир турар салган ырак эвес чоокку үеде дүргедээшкинниң болгаш чаартыныышкынның ниитилел талазы-биле чаартылгаларның политиказының 1985 чылда эгелээн ажылының элээн кезиин чүктээр апаар. Аныяк специалистерниң идейлиг болгаш профессионал белеткели кандыг болганындан чурттуң келир үези хөйү-биле хамаарышыр.

— Дээди школаның үе-чада аайы-биле эде тургустунуушкунуң тодаргай оруктарын, хүүсааларын, арга-хевирлерин ССРЭ-ниң Дээди өөредилге министерствозу тодараткан болгай. Баштайгы түңнелдер кандыг болганыл, Игорь Михайлович!

— Специалистерни белеткээриниң экстенсивтиг аргазы өөредилгеге хөй-хөй чылдарда тергиидеп келген. Эмчилерниң болгаш инженерлерниң санының талазы-биле бистиң чуртувус делегейде тергиидеп турар деп катаптап чаңчыккан турдувус. Амыдыралдан алгаш көөрге, байдал ындыг эвес болган. Аныяк эмчи аарыгны чиге тодарадып шыдавас, техниктиг дээди өөредилге чериниң доозукчузу хол-биле кылыр аар ажылды чиигедиптер бөдүүн тургузуг-даа чогаадыптар шаг чок болган. Студентилер санын сургеш, билиглерниң шынарын ийиги черге-ниң туруштарынче кызып үндүрүпкен деп, СЭКП ТК-ның Пленумунга демдеглээн болгай.

Дээди школа ам студентилер санын көвүдедириниден адырылгаш, ону доктаамалчыдып, харын-даа санны эвээжедиринче, сан талазы-биле өөредилгеден келир үениң специалистериниң чогаадыкчы арга-мергежилин сайзырадырынче шилчээн. Лекция курстарын эвээжедип тургаш, студентилерниң бот-тускайлаң ажылын дыка көвүдеткен. Моон мурнунда өөредилгениң бир четпес чүүлү — профессорлар лекцияга бүгү-ле билир чүүлдерин сыырарын оралдажып турганы. Ам өске идеологияны идип үндүрүп турар. Практиктиг ажылчорудулгага эргежок чугула билиглерниң хемчээлин аныяк специалист быжыг болгаш бүрүнү-биле шиңгээдип алыр ужурлуг. Бот-тускайлаң ажыл үезинде ол башкының дузазы-биле профессионал угаашкынга, тускай литератураны болгаш билиглерниң өске-даа шыгжамырларын ажыглаарынга өөренир.

Ажыл-херекчи оюннар, бүдүрүлге байдалдарын модельдээри, комплекстиг курс болгаш диплом төлевилелдери ышкаш өөредилгениң шак ындыг идепкейлиг аргаларын калбаа-биле ажыглаарынче шилчип турар. Аңгы-аңгы факультеттерниң студентилери эртемниң болгаш практиканың мурнунда салдынган боттуг чугула айтырыгларны дем-биле шиитпирлеп турарлар.

Инженер өөредилгезин интенсификастаар болгаш шынарын бедидериниң бүзүрелдиг аргазы компьютержидилге апарган. Студентилерни электроннуг санаалга техниказынга, автоматчыдылганың аңгы-аңгы аргаларынга өөредип турар.

Студентиниң турушттуг күш-ажылының, билиглер дээш чарыштың чаңчылы катап тургустунуп турар. Кончуг эки өөредилге дээш эки идиг бериишкини стипендия фондузу болу берген. Зачёт дептеринде чүгле «бештерлиг» студентилерге стипендияны 50 хуу немей төлээр, «эки» болгаш «бештерге» өөренип турарларга—25 хуу немээр.

Чагаалар допчулалы

УЛАМ СОЛУН БОЛДУРАР

Республиканың культура амыдыралынга көзүлген чаа чүүл бүрүзү бистиң солунның бижикчилериниң демир-үжүүнден черле чайлавас. Манаа мындыг шии болган, аңаа ындыг концерт болган дээн медээлер хүннүң-не кээр. Ол эки ынчалзажок хараадаанчыг чүве—ол хөй медээлерни шуптузун парлаары черле болдуунмас: чамдыктары озалдап-даа келген болур, өскелери кетептаттынып-даа турар, чамдык медээлерни бижээни эреңгей четпестери хөй-даа болур.

Режиссёр Иван Комбунуң чогааткан «Элчиген-Кулак хаан» деп шиизин Эрзинниң улусчу театры көргүзүп эгелээн. Ол дугайында медээлер солуннарга шагда-ла парлаттынган. Ам Самагалдайда Владимир Бүрбү биле Эрзинде Александр Тавадан база келди. Ук медээни мурнунда база парлапкан болганындан оларны парлавадывыс.

Совет Армияның юбилейиниң болгаш Март 8-тиң хүннеринде барык-ла коллектив бүрүзүнге концерт болгаш кежээлер болгулаан. Ынчангаш бо талазы-биле медээлер редакцияга дыка хөй келген. Ол медээлерни дөгерезин солунга парлаары база берге болду

Коллективтерде бот-тывынгыр уран чүүл ажылдакчыларының өске коллективтерге концерт көргүзүп чорааның дугайында медээлер база бар. Өвүрден Людмила Түлүш, Сүт-Хөлден Ондар Бораш, Чөөн-Хемчиктен Галина Моңгуш, Барыын-Хемчиктен Сарыглар Даваа-Самбуу, Эрзинден Доржу Чыргал-оол, өске-даа бижикчилер «Аалдап чораан», «Кожаларга чораан» чижектиг эгелерби-ле ындыг медээлерни чоруткулаан.

Хөгжүм-шии театрының болгаш ыры, танцы ансамбльдериниң артистериниң районнарга чорүп турганын Чөөн-Хемчиктен Моңгуш Осур-оол, Улуг-Хемден Түлүш Орус-оол, Кызыл районда Чымба Доржу, Бай-Тайгадан Сергей Кужугет, Сүт-Хөлден Сергей Куулар, Бии-Хемден Степан Даңгаа болгаш өске-даа бижикчилер дыңнаткан. Черле ынчаш, солун концерт болган, ол кижи эки ырлаан, бо кижи эки танцылаан деп каан чагаалар үргүлчү кээп турар. Моон-биле чергелештир концерт белеткээрин, уран чүүлче чонну канчаар хаара тудуп турарын, чоннуң хостуг үезин канчаар организастап, культура-спорт комплекстериниң ажылын канчаар эде тургузуп турарын анализтеп бижээн болза, улам солун болгаш ажыктыг болур ийик.

Улуг-Хемниң Чодураадан пенсионер Хертек Байыр машина-трактор мастерскаязының коллективиниң концертин, ол бичии коллективтиң районнуң суурларын кезип чоруп турарын дыңнаткаш, ында чүгле эр кижилерниң киржип турарын онзалап бижээн. Аржыылдыг болгаш платьелиг кижилер чок-даа болза, оолдарның ол концерти кончуг солун, хөглүг болгаш өөредиглиг болган. Чадаана хоорайда Владимир Содунам «Шахтер» клубтуң ажылының сулазын, ылаңгыя кино үнүп турда, таакпылап орар аныяктар барын бижээн. Ол-гум клубтуң эргелекчизиниң чуну кылып, кандыг хемчеглер ап турары-даа, ооң ады-даа билдинмес. А чамдык авторлар аттарын безин четче биживээн, чижээлээрге, Бажын-Алаактан А. Доңгак, Ийи-Талдан С. Кыргыс, Кур-Чер суурдан Н. Ондар. А Саадак-Теректен Базыр-оол Сааның адрези-даа, ажылдап турар чери-даа билдинмес болган.

Адрес болгаш ат-сып материал бүрүзүнге турар. Ол бүгүнү сагыыры, билдингир бижиири албан.

Чооду КАРА-КУСКЕ.

КУЛЬТУРА-СПОРТ КОМПЛЕКИЗИ ДЫШТАНЫР ХҮННЕРДЕ

«ЕНИСЕЙ» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ
26-27-де. Дыштаныылга кежээзи. Эгелээри 19.00 шакта.

«КОЛОС» КУЛЬТУРА БАЖЫҢ
26-27-де. Дыштаныылга кежээзи. Эгелээри 19.00 шакта.
27-де. Дыштаныр хүн клуву: хөглүг оюн-тоглаа. Эгелээри 12 шакта.

«ТЫВА ТУДУГ» ТРЕСТИҢ ОБЩЕЖИТИЕЗИ
25-те. «Совет паспорт системазы болгаш ооң хөгжүлдези» деп лекция 19.00 шакта эгелээр. Лекцияны паспорт столунуң начальниги номчуур.
26-да. Дыштаныылга кежээзи 19.00 шакта эгелээр.
Март 26-27-де. Гастелло аттыг паркка ойнаар автоматтар, теннис болгаш биллиард залдары 11.00 шактан эгелеп ажылдаар. Ол-ла хүннерде дискотека болур. Эгелээри 19.00 шакта.

«ШЫДЫРАА» КЛУВУ
27-де. Шыдыраага дүрген ойнаарының маргылдаазы 11.00 шакта эгелээр.

«ХЕРЕЛ» СПОРТ ЗАЛЫ
Өөредилге черлериниң аразынга баскетболга хоорайның бирги чери дээш маргылдаа март 26-да 15.00, март 27-де 10.00 шакта эгелээр.

«ТАЙГА» СТАНЦИЯЗЫНЫҢ ХААК БААЗАЗЫ
26-27-де. ГТО-нуң аңгы-аңгы хевирлеринге республиканың бирги чери дээш маргылдаалар 11.00 шакта эгелээр.

«ПОЛИГРАФИСТ» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ
26-27-де. Дискотека. Эгелээри 19.00 шакта.

КЫЗЫЛДЫҢ УРАН ЧҮҮЛ УЧИЛИЩЕЗИ март 26-да 10.00 шактан эгелеп Ажык эжиктер хүнүн эрттирер. Кызыл хоорайның болгаш республиканың районнарының 8—10 класстарының өөреникчилерин, уругларның музыка школаларының болгаш уругларның уран чүүл школаларының доозукчуларын чалап тур.

Айтырыгларны дараазында телефоннар дамчыштыр тодарадыр: 2-25-79. 2-29-26. 3-29-25.

Тыва АССР-ниң Күш-ажыл талазы-биле күрүне комитеди болгаш Кызыл хоорккүскомнуң күш-ажыл талазы-биле килдизи «Тыва тудуг» трестиң салбырларынга ажылдаарын күзээн кижилерниң организастыг чыылдазын чорудуп турар.

Организастыг чыылда өзүгаар келген кижилерни ажылдадып тура, янзы-бүрү мергежилдерге өөредир. Чыылда-биле келген кижиге бүдүрүлге 200 рубльдиң, ооң өг-бүлезиниң кежигүн бүрүзүнге 50 рубльдиң дузаламчызын төлеп бээр.

Бот кижилерни общежитиеге хүлээп алыр.

Ажылдаарын күзээннер паспортун, күш-ажыл дептерин, шериг билетин ап алгаш келир.

Айтырыгны дараазында черлерге тургузар: Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, 34. квартира 4. (Л. В. Никифорова хүлээп алыр).

Советтер бажыңы, кабинет № 113.

Тыва АССР-ниң музыка ниитилели, өөредилге черлериниң талазы-биле республиканың эртем-методика кабинеди В. В. Андреевтиң удуртулгазы-биле улустуң хөгжүм инструментилериниң оркестриниң тургустунганының 100 чылынга тураскааткан улустуң инструменталдыг музыка концертин эрттирер.

Концертке улустуң хөгжүм херекселдериниң оркестрлери, инструменталдыг ансамбльдер, улустуң болгаш национал хөгжүм херекселдеринге солистер киржир.

Концерт уран чүүл училищезинге бо чылдың март 24-те, 19 шакта болур.

1988 чылдың март 27-де, воскресеньеде, СЭКП Тыва обкомунуң Политиктиг чырыдышкын бажыңынга **«Чоокку Чөөн чүк кризизи —делегейниң дүшкүүрлүг чорууңуң айыылдыг одаа»** деп темага хөйге лекция болур. Лекцияны «Билиг» ниитилелиниң Новосибирск областың организациязының Баштаар чериниң лектору В. В. Дмитриев номчуур.

Абонементилер-биле кирер. Билеттерни садып турар. Бүгү күзээн кижилерни чалап тур.

1988 чылдың апрель 2-де республиканың **хөгжүм-шии театрынга сценаның хоочуннарының концерти** болур. Концерттер 17.00 болгаш 19.00 шактарда эгелээр.

Коллективтиг чагыгларны 2-55-19 телефон дамчыштыр хүлээп ап турар.

Тыва АССР-ниң Дээди судунга бедик мергежилдиг машинакчы болгаш очулдурукчу дарый херек.

Айтырыгны дараазында адрестен тодарадыр: **Кызыл хоорай, Комсомольская кудумчузу, 17, телефону — 2-42-76.**

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

25-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

6.30—«120 минута». 8.35 — Фигурлуг чуңгулаашкын. Делегей чемпионады. Хостуг танцы. 9.50 —«Кижи болгаш хоойлу». 10.20 —Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 10.35 — Кинорежиссёр С. Н. Колосов-биле ужуражылга. 12.15 —Медээлер. 12.25 — Телефильм. 12.50 —«Музейде музыка». Ф. Шуберт. № 5 симфония. 13.25 — Поэзия. Марк Лисянский. 13.50 — «Аң эжик артында». Телефильм. 14.55 — Медээлер. 15.05 — Эде тургустунуушкун прожекторy. 15.15 —«Салониктер —Грецияның бурунгу найысылалы». Киноочерк. 15.45 — Уругларга уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. «Карик болгаш Валяның элдептиг ужуралдары». 1-2 сериялары. 17.55 —Философия дугайында беседалар. «Кижи». Бүгү-эвилел конференциязының материалдарындан. «Кижиниң комплекстиг шиңчилээриниң нарын айтырыглары». 18.40 — Бөгүн делегейде. 19.00 —Делегей конкурузунуң лауреады. Ю. Корчинский ойнаар. 19.15—«Интер медээ». 19.45 —Фигурлуг чуңгулаашкын. Делегей чемпионады. Хостуг танцы. 21.00 —«Үе». 21.35 —Эде тургустунуушкун прожекторy. 21.45 — Үрер хөгжүмнүң «Геликон» оркестриниң концерти. 22.00 —23.30 —«Узел». Кежээки информация-музыкалыг программа.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Делегей конкурузунуң лауреады М. Безверхний (скрипка) ойнаар. 8.35 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 9.35 — Англи дыл. 10.05 — Уругларга фильм. «Бир эвес Лопотухинге бүзүрээр болза». 2-ги сериязы. 11.10 — «Виталий Закруткин». Телефильм. 11.40 — Англи дыл. 12.10 — «Бут адаанда дээр». Уран-чечен фильм. 13.25 — Медээлер. 13.35 —14.45—«Бо элдептиг оран». А. Порджес база О. Лукьяннованың чогаалдарын өзүгаар.

КЫЗЫЛДАН

18.00 — «Сылдысчыгаш». Школачыларга тележурнал. 18.25 — «Саянның эдектеринде кежээ». Театрның бүгү-эвилел хүнүнге тураскааткан дамчыдылга. 19.15 — «Азия тевү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Эде тургустунуушкунуң экономиказы». «Атеисчи кижизидилгениң нарын айтырыглары». 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.20 — Делегей конкурузунуң лауреады В. Камышев (фортепиано) ойнаар. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожекторy. 21.45 — 23.10 — Өңнүктер экраны. «Кижи болгаш оол ады». Уран-чечен фильм. (ГДР).

ҮШКҮ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — Чайгы үеже шилчиири. 18.25—«Дириг амытаннар дугайында». 19.25 — Реклама. 19.30— «Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге». Кооперативтер: моон соңгаар канчаар хөгжүүрүл? 20.00 — 20.20 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

Редактор
В. С. ШАРАВИИ.

АГААР

Республикага бүргeг, аязыр. Чамдык районнарга шоолуг эвес хар чаар. Соңгу-барыын чүк углуг хаттың дүргени секундада 9—14 метр. Дүне улуг-ла соовас—11—16 градус болур. Ындыг-даа болза, чамдык районнарга соок дыңзыыр: 21—26 градус чеде бээр. Хүндүс 0—5, а чамдык районнарның девискээринге 9—14 градус соок болур.

Кызылга база-ла бүргeг, аязыр. Хар чагбас. Соңгу-барыын чүк углуг хаттың дүргени секундада 9—14 метр. Дүне 12—14, хүндүс 1—3 градус соок болур.

Автоорукдарга кестүрү эки. Чамдык арттар кырынга хат күштелир, шоолуг эвес хар чаар.

КИНО

МАРТ 25-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Неизвестная женщина» 9.30, 11.30, 13.30, 15.30, 17.30, 19.30, бичии залга: «Ну, погоди!» 9.30, «Грипп Кинг-Конг» 11.30, 14.00, 16.30, 19.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Тайна старого чердака» 9.00, 12.00, Киносборник 10.40, 13.40, 15.00, «Семь самураев» 17.20, «Выбор» 20.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «Парама» 15.00, 17.40, 20.20 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Девочка ищет отца» 13.00, «Потерпевшие претензий не имеют» 15.00, 17.00, 19.20 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Человек с бульвара Капуцинов» 18.00, 20.00 шактарда.

Адрезивис: 667000 Кызыл хоорай. Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ

КИЛДИСТЕРНИҢ партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кедээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтерияның 3-43-41. Солун келбейн барганда 2-32-75-ке долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга арны. Тиражы 24637 экз. Солуннуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 2785. ТС—00662.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 72 (13672) | 1988 чылдың март 26, суббота | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 3 көп.

СЭКП ТК-НЫҢ ПОЛИТБЮРОЗУНДА

СЭКП ТК-ның Политбюрозу март 24-те болган хуралынга 1987 чылда СЭКП-ге хүлээп алыышкынның түңнелдериниң дугайында дыңнадыгны чугаалажып көрген. Партия хүрээлелиниң органзас.политиктиг улам ыңай быжыкканы демдеглеттинген. Партияга шилип алыышкынны демократчыдылышаан, парторганизациялар кандидатураларны коллективтер хуралдарынга баш удур чугаалажып көөрүн калбаа-биле практикалап, партияга кирип турарларның шынарын хынаарынга, оларның ажыл-чорудулгазын болгаш чурумун, мөзү-шынар талаларын үнелеп көөрүнге негелделиг апарган.

Ооң-биле чергелештир хөй-хөй партия организацияларында бо ажыл талазы-биле боттут ескерлиишкиннер шоолуг болбаан. Партияга чаа кежигүннер хүлээп алырында сан-түң сүрер, ёзу барымдаалаар чүүлдер бар боор турар. Эде тургустунуушкун дээш идепкейлиг демиселчилерден партия хүрээлениниң быжыглаарынче чогуур кичээнгей салдынмайн турар.

Бо ажылдың байдалын бүгү талалыг анализтеп көөрүн, коммунистерниң идейлиг кижизидилгезин күштелдирерин, экономиктиг реформаны боттандырарынга, партияның болгаш ниитилелдиң амыдыралын демократчыдарынга оларның авангардчы ролюн улам бедидерин партия комитеттеринге сүмелээн. Эде тургустунуушкунга идепкейлиг киржири амыдыралының кол негелдези апарган кижилерден партия хүрээлениң четчелээр болгаш быжыглаар айтырыглар талазы-биле СЭКП ТК-ның принципиалдыг айтыышкыннарын шыңгыы сагыырының чугулазы демдеглеттинген.

Эвилелдешкен республикаларның компартияларының ТК-ларының, чамдык партия крайкомнарының болгаш обкомнарының бирги секретарьларының киржилгези-биле СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1986 чылдың июль 11-де хүлээп алган «Чурттуң тараа ажыл-агыйының быжыг чорууң бедидер болгаш он ийиги беш чылда тараа-мал чеминиң курлавырын көвүдедир талазы-биле хемчеглер дугайында» доктаалының күүсеттинип турарын чугаалажып көрген. Тараа бүдүрерин ёзулуг кол угланыышкын кылган база ол ышкаш тараа культураларын бот-орулга-чарылгалыг коллективтер интенсивтиг арга-биле тарып өстүрүп турган чурттуң янзы-бүрү зоналарының хөй-хөй ажыл-агыйларында дүжүттүң болгаш тарааның нийти чыылдазының кескү өзүлдезиниң чедип алдынганы хуралга демдеглеттинген. Бүдүрүлгени интенсификастаанының ачызында чуртка тараа бүдүрериниң нийти чыылдазы 1986—1987 чылдарда 17 хуу өскен, күрүне шыгжамырынче кирип турар тарааның шынары экижээн.

Ындыг болзажок тараа ажыл-агыйында улуг өскерилге болбаан, тараа бүдүрериниң планнаттынган хемчээли чедип алдынмаан. Хөй-хөй республикаларда, крайларда болгаш областарда ажыл-агыйларның механизаторларының, специалистериниң болгаш удуртукчуларының ортузунда мурнакчы дуржулганы, эртемниң чедиишкиннерин өөнир талазы-биле ажыл куду деңнелде чоруттунуп, тараа бүдүрерин көвүдедиринге кирип турар акша-хереңги чогуур беримчени бербейн турар. Тараа-бобы культураларны бүдүреринге хожудаашкын ажып эртинмээн, ооң уламындан мал чеминге хөй тараа ажыглаттынып турар. Чер ажылының эртемге үндезилеттинген системазы чогаадыкчы ёзу-биле шиңгээдип алдынмайн турар, технологтуг чурумну сагыыры куду деңнелде артпышаан, үндүрүп берип турар хереңгилерни тараа культураларын бүдүрерин колдадырынче херек кырында эде хуваавайн турар. Интенсивтиг технологияны шиңгээдир ажылды, бот-орулга-чарылгалыг кирээни колдуунда ужур барымдаалап чорудуп турар.

ССРЭ-ниң Кодээ ажыл-агый машина тудуушкун министерствозунуң, ССРЭ-ниң Чемишчидилге министерствозунуң, ССРЭ-ниң Химия үлетпүр министерствозунуң, ССРЭ-ниң Орук машина тудуг министерствозунуң, ССРЭ-ниң Тудуг материалдар министерствозунуң удуртукчулары чурум чок чорууң көргүзүп, интенсивтиг технологияга дүүштүр ажыглаарынга херектиг машиналар болгаш дериг-херекселдер бүдүрүп бээр талазы-биле тараажыларның мурнунга алган хүлээлгезин күүсетпээн.

Чурттуң тараа ажыл-агыйының быжыг чорууң бедидеринге, тарааның нийти чыылдазын улам көвүдедиринге, ооң аъш-чем болгаш мал чеми шынарларын улам бедидеринге дузалаар хемчеглерни алырын Политбюро эвилелдешкен республикаларның компартияларының ТК-ларындан болгаш Министрлер Чөвүлелдеринден, партия крайкомнарындан болгаш обкомнарындан, ССРЭ-ниң Агроүлетпүркүркомундан негээн. Тараа болгаш өске-даа культураларның бедик дүжүдүн бо чылдан эгелеп алыр дээш ажыл-агый бүрүзүнге бот-орулга-чарылгалыг звеноларның, коллективтиг, ег-бүле, аренда болгаш өске-даа кирээ ёзугаар ажылдаар бот-орулга-чарылгалыг звеноларның тараа өстүреринин интенсивтиг технологиязын шиңгээдип алган турарынче кол кичээнгейни угландырар.

1988 —1995 чылдарда Азербайджан ССР-ниң Даг Карабах автономнуг областың социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедир талазы-биле СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалын Политбюро чүүлдүг деп көрген. Социал адырның материал-техниктиг баазазын кескүзү-биле быжыглаар, областың бүдүрүкчү күштерин болгаш инфраструктуразын хөгжүдер талазы-биле хемчеглерниң улуг комплекизи көрдүнген.

Чуртталга бажыңнарының нийти өөредилге школаларының, школа назыны четпээн уруглар албан черлериниң болгаш эмнелгелериниң, социал-культураның өске-даа объектилериниң тудуун улам калбартыры көрдүнген. Нийти эвилелдиң телевидение программаларын база ол ышкаш Азербайджанның болгаш Армениның телевидениелериниң дамчыдылгаларын долу хемчээл-биле хүлээп алырын хандырар ажылды доозар. Армян дылга литература парлап үндүрери көвүдээр, төөгүнүң болгаш культураның турачкаалдарын чаартып кылыр болгаш катап тургузар ажылдарның хемчээли калбаарар. Ажылчы чонну, бүгү чурттакчы чонну интернационализмниң, акы-дуңма найыралдың болгаш бот-боттарынга дузалажырының ёзузунга кижизидери чугула сорулга боор ертар, национализмниң болгаш янзы-бүрү улустарның национал чаңчылдарын хүндүлеп көрбес чоруктуң кандыг-даа илергейлээшкиннерин шиитпирлиг үзе шавар.

Чаа бүдүрүлгелерни тудуп, амгы ажылдап турарларын чаартып база техника-биле эде дерип тургаш, он үшкү беш чылдың төнчүзүнге чедир үлетпүр бүдүрүлгезиниң хемчээлин бүдүн чартык катап улгаттырар. Областың агроүлетпүр комплекизи улам хөгжүүр. Автомобиль оруктары тударының хемчээли барык ийи катап улгадыр.

Даштыкы экономиктиг ажыл-чорудулганы эде тургузарын ханыладырынче угланган чазактың саналдарын хуралга деткээн. Министерстволарның болгаш ведомстволарның даштыкы экономиктиг организацияларының организастыг структуразын сайзыраңгайжыдар талазы-биле хемчеглерни чүүлдүг деп санаан. Ол организацияларны долу бот-орулга-чарылгаже шилчидери, оларның звеноларының база аппаратта ажылдап турар кижилерниң санын кызырары чогумчалыг деп санаан. Даштыкыда ажылдап турар даштыкы экономиктиг организацияларның ажылын кескүзү-биле экижидери көрдүнүп турар. ССРЭ-ниң садыг төлээ черлери ажылдап турар чурттарынга бистиң күрүневистиң даштыкы экономиктиг эрге-ажыктарын долу хемчээдиникбиле төлээлээри, даштыкы чурттар-биле садыг харылзааларының хөгжүлдези дээш харысалгалыг болуру көрдүнген.

М. С. Горбачевтуң Югославияның Социалистиг Федеративтиг Республиказынга албанның найыралчы аян-чоруунуң, ЮСФР-ниң Президиумунуң Даргазы Л. Мойсов болгаш ЮКЭ ТК-ның Президиумунуң Даргазы Б. Крунич база өске-даа югослав удуртукчулар-биле чугаалажыышкыннарының болгаш беседаларының түңнелдерин Политбюро чугаалажып көрген. Аян-чорук совет-югослав харылзааларда чугула политиктиг болуушкун болган, ийи чурттуң аразында бүзүрежир болгаш бот-боттарын билчир чорукту быжыглаан, социалистиг хөгжүлдениң болгаш делегей харылзааларының хөй-хөй улуг айтырыгларының талазы-биле оларның туруштарының домейлешкек боор турарын көргүскен.

Совет-югослав Декларация, ССРЭ биле ЮСФР-ниң аразында 2000 чылга чедир үеде кады ажылдажылганың үр хуусаалыг экономиктиг программазы бедик-биле үнелеттинген. 1955—1956 чылдарның документилеринде быжыглаттынган принциптерниң үндезининге кады ажылдажылганың бүгү комплекизин чаа, улам бедик чадаже көдүреринге ийи таланың белени ук документилерде илергейлеттингей. Дээди деңнелге болган дугуржулгага дүүштүр совет-югослав харылзааларының темпизин болгаш шынарын бедидер хемчеглерни чайгылыш чок боттандырарын партия, совет органнарга, министерстволарга болгаш ведомстволарга даскан.

ССРЭ-ниң парламент бөлүүнүң чалганын ёзугаар Москвага чорук турган кескү америк сенаторлар болгаш эртемденнер бөлүү-биле М. С. Горбачевтуң беседазын чүүлдүг деп санаан. Ук беседа Совет Эвилели биле АКШ-тың аразында харылзааларда политиктиг чугаалажыышкыннарны уламчылаарынга таарымчалыг болган болгаш талаларның бот-боттарын эки билчиринге, делегей херектеринге кады хөделиринге дузалаар ужурлуг.

Уругвайның президентизи Х. М. Сангинетти биле М. С. Горбачевтуң ужуражыышкынының база А. А. Громыконуң чугаалажыышкыннарының түңнелдерин Политбюро чүүлдүг деп көрген. Ол ужуражылганың болгаш чугаалажыышкыннарның түңнелинде бот-боттарын билчириниң, бот-боттарынга бүзүрежириниң, кады ажылдажылганың үндезининге база янзы-бүрү ниитилел тургузуглуг күрүнелерниң тайбың кожа-келбээ догуннаашкынының принциптеринге дүүштүр Совет Эвилели биле Уругвайның аразында харылзаалар улам ыңай хөгжээни демдеглеттинген.

Төп Америкада байдалды чөптүг арга-биле шиитпирлээринге боттарының салыышкынын киирер дээш чүткүп турар Уругвай болгаш өске-даа латин-америка күрүнелер-биле кады хөделиишкинни улам ханыладырының чугулазының ужур-дузазы демдеглеттинген. Ол кады хөделиишкин девискээрлерде боор турар чөрулдээлерни шериг күжүн ажыглавайн таарыштыр шиитпирлээринче, делегей байдалын экижидериниң, чепсегленишкинни дужурериниң, тайбыңны быжыглаарының херээнге чаа даштыкы политиктиг инициативаларны бурунгаарладырынче угланган болур ужурлуг.

Социалистиг чурттарның коммунистиг болгаш ажылчын партияларының ТК-ларының секретарьларының идеологтуг айтырыглар талазы-биле Улан-Баторга болган хуралының түңнелдерин чугаалажып көрген болгаш СЭКП-ниң делегациязының ажыкым чүүлдүг деп санаан. Акы-дуңма партияларның амгы үе-чадада чаа политиктиг бодаашкыны болгаш идеологтуг ажылы-биле холбашкан айтырыглар талазы-биле дуржулга болгаш санал-онал солчур органы хурал берген. Ындыг санал-онал болгаш дуржулга солчуушкуну социалистиг чурттарда боор турар ханы социал-экономиктиг чаартылгаларның болгаш эде тургузукчу чорудулгаларның байдалынга, идеологтуг талага ажыл-чорудулганың хевирлерин сайзыраңгайжыдарынга болгаш чаартырынга онза чугула болган. Кады хүлээп алдынган сүмелерни боттандырар талазы-биле даалгалар совет идеология албан черлеринге бердинген.

А. Н. Яковлевтиң МАР-га найыралчы аян-чоруунуң түңнелдерин Политбюро чүүлдүг деп санаан, ол аян-чоруктуң үезинде СЭКП биле МАРН-ның аразынга идеология, культура, эртем болгаш культура адырларынга кады ажылдажылганы ханыладыр программага ат салдынган. Ол чорук ийи акы-дуңма партияның болгаш улустарның аразынга бүгү талалыг харылзааларны улам хөгжүдеринге чугаажок дузалаар.

Болгария Улус Республиказа В. П. Никоновтуң ажылчын аян-чоруунуң түңнелдериниң дугайында информацияны хуралга чугаалашкан. Агроүлетпүр адырының бүгү кол угланыышкыннарынга совет-болгар ийи талалыг кады ажылдажылганы идепкейжидер талазы-биле немелде хемчеглерни алыры, ында бар улуг курлавырларны ажыглаарынга саат ужураштырып турар чылдагааннарны узуткаары демдеглеттинген.

Д. Т. Язов АКШ-тың камгалал министри Ф. Карлуччи-биле Берн хоорайга март 16—17-де болган ужуражыышкынының дугайында дыңнадыг кылган. ССРЭ-ниң болгаш АКШ-тың камгалал министрлериниң ужуражыышкынының боор эрткени совет-америк харылзааларда эки бурунгаарлаашкынның көргүзүү болбушаан, ол-ла угланыышкынга чаа ажыктыг базым болган дээрзи демдеглеттинген.

Ю. Д. Маслюковтуң Индияга чорук турганының түңнелдерин чугаалажып көргеш, Политбюро ооң Р. Ганди болгаш өске-даа индий удуртукчулар-биле беседазын чүүлдүг деп көрген. Янзы-бүрү адырларга совет-индий кады ажылдажылганы улам ханыладырынга болгаш хөгжүдеринге аңаа болган чугаалажыышкыннарның бараан болуру сеткил ханыышкын-биле демдеглеттинген.

Фам Хунгтуң мөчээни-биле холбашкан ёзулал хемчеглеринге совет партия-чазак делегациязының киржип турган үезинде вьетнам удуртукчулар-биле беседалашканының дугайында Н. В. Талызинниң дыңнадыын Политбюрога дыңнаан.

СЭКП ТК-ның Политбюрозу партия болгаш күрүне тургузуушкунунуң өске-даа чамдык айтырыгларын чугаалашкан.

КООПЕРАЦИЯ — СОЦИАЛИСТИГ ТУРГУЗУУШКУННУҢ КҮЧҮЛҮГ ЧЕПСЭЭ

Колхозчуларның IV Бүгү-эвилел съездизинде

Тараа шалгынче үнериниң мурнунда эки ээ кижи чүгле эт-херекселди эмгелеп, үрезиннерни белеткеп алыр эвес, харын дүжүт өстүрүп алырының стратегиязын болгаш тактиказын, ону ажаап алырын болгаш шыгжаарын тодарадып алыр. Москвага март 24-те бодунуң ажылын уламчылаан колхозчуларның дөрткү съездизинге ол дугаңын чугаалашкан. Амгы үе-чадага таарыштыр кооперацияның ленинчи идеяларынга үндезилеттинген кодээге эде тургустунуушкунуң стратегиязын болгаш тактиказын М. С. Горбачевтуң чугаазында ханызы-биле ажыткан. Социал-экономиктиг хөгжүлдени бүгү хемчеглер-биле дүргедедиринче, колхоз амыдыралын чаартырынче угланган партияның айтыышкыннарын удуртулга болдуруп делегаттар чаартылганың кижи энергиязын өстүреринге болгаш ону хөделдирип киирериниге, демократтыг үндезинге кооператив шимчээшкинин хөгжүдеринге шиитпирлиин илередип турарлар.

Съездиниң делегаттары болгаш аалчылары эштер **М. С. Горбачев, В. И. Воротников, А. А. Громыко, Л. Н. Зайков, Е. К. Лигачев, В. П. Никонов, Н. И. Рыжков, Н. Н. Слюньков, М. С. Соломенцев, В. В. Щербицкий, А. Н. Яковлев, П. Н. Демичев, В. И. Долгих, Ю. Д. Маслюков, Г. П. Разумовский, С. Ф. Соловьев, Н. В. Талызин, Д. Т. Язов, О. Д. Бакланов, А. П. Бирюкова, А. И. Лукьянов, В. А. Медведев** оларны адыш чыскаашкыннары-биле уткаан.

Республикада кодээ ажыл-агый продукциязының чартыындан хөйүн колхозтар бүдүрүп турар деп, бодунуң саналынга Латви ССР-ниң Колхозтар чөвүлелиниң даргазы, Рига районда «Адажи» колхоз-агрофирманың даргазы Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры **А. Э. Каулс** чугаалаан. Кескү чедиишкиннер турбуже, шиитпирлеттинмээн айтырыглар ам-даа эвээш эвес. Оларның колу — кодээге колхозчунуң бодун ёзулуг ээ кылдыр хүлээп көөр ындыг байдалды тургузары.

Агроүлетпүрде бүгү эки өскерлиишкиннер турза-даа, бис үлетпүр-биле деңн партнёрлар болбайн турар бис. Ажыл-агыйларга берип турар продукцияның — тракторларның, техниканың, минералдыг чемишчидилгелерниң өртээ улгаткан, а шынары биезгиле вээр арткан. Ачы-дуза чедирер организацияларның колхозтардан ап турар акшазы хемчээл чокка хөй.

АҮК-ле күрүне чагыы алыс утказы-биле алырга албадаашкын боор турар. А ажыл-агый бүрүзүнде бодунуң эң-не таарымчалыг тарылга планы, бодунуң специализациязы бар болгай. Ынчангаш оларга бот-тускайлаң эргени, черге ээ болур эргени бээрлинер. Күрүне чагыын кызымаккай бодап кылган экономиктиг утка-биле долдурар херек.

Кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезинге күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң айтырыгларынга доктаагаш, Ставрополь крайда Кочубеев районда «Казьминский» колхозтуң кукуруза өстүрер звенозунуң удуртукчузу **А. М. Згонников** бригада методун нептередириниң дугайын чугаалаан. Ооң түңнели бир гектардан-на 49 центнер гибрид болгаш 75 центнер бараанныг кукуруза болган. Колхоз кассазынга барык-ла бүдүн чартык миллион орулганы киирген. Механизаторларның ажылында четпестерни чайладыр болза, ооң артык түңнелдерни чедип ап болур.

Крайга социал программаны боттандырып чорударынга бо беш чылда миллиард рубльди үндүрген, ынчалза-даа ол программаны күүседиринге тудуг материалдарын чедир хандырбайн турарын оратор чугаалаан.

ССРЭ-ге Кооперация дугайында хоойлунуң төлевилели совет ниитилелдиң негелделеринге дүгжүп, социалистиг экономиканы хөгжүдерин дүргедедир арганы бээр деп, Грузин ССР-де Махарадзе районда Натанеби суурнуң колхоз-агрофирмазының даргазы Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры **Г. А. Цитлидзе** чугаалаан. Бүгү чурттуң хемчээлинге күш-ажылдың хуваалдазын, специализациязын улам-на чогумчалыг ажыглаарының эргежок чугулазын ол чугаалаан.

Колхозтуң чижек Уставының төлевилелинге кодээниң ажыл-ишчилерин, ылаңгыя аныктарны совет патриотизмниң, социалистиг интернационализмниң ёзузунга кижизидериниң эргежок чугулазының дугайында чүүлдү немээрин саналдаан. Бистиң Төрээн чуртувустуң улустарының найыралы — совет ниитилелдиң амыдыралының үндезини, совет кижи бүрүзүнүң чайгаар херек чүүлү. Бистиң ажыл-агыйывыс Армения колхоз-биле чарышты чорудуп турар. Ол чарыш — ёзу барымдаалаан чүүл эвес, а бот-боттарын хүндүлежип, чурттуң мурнунга бодунуң хүлээлгезин эки күүседиринче чүткүп турар улустуң кады ажылдажылгазының үндезини.

Ленинчи шаңналдың лауреады, чогаалчы **И. А. Васильев** эргелеп башкарылга аппаратының удуртукчузунуң ажылының үре-түңнелдии чүгле ону колхозчуларның деткип турар үезинде чедиишкинниг боор болурунуң, кырганнар дугайында сагыш човаашкынны күштелдирериниң дугайын чугаалаан. Чогаадыкчы интеллигенцияны кодээге дуза көргүзеринче ол кыйгырган.

Кара хөрзүннүг эвес черге эки түңнелдерни чедип ап болурунуң, коллективтиг кирээни нептередириниң болгаш ону улам ыңай сайзыраңгайжыдарының дугайын Калинин областа Торжок районда «Путь к коммунизму» колхозтуң даргазы **Е. А. Яковлев** чугаалаан.

Колхозчулар съездизи кодээниң социал-экономиктиг хөгжүлдезинге болгаш колхоз амыдыралын демократчыдарынга улуг рольду ойнаар ужурлуг документилерни хүлээп алыр деп, Крым областа Красногвардейск районда «Россия» колхозтуң даргазы Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры **В. И. Криворотов** чугаалаан. Ооң соонда оратор «Россия» колхозтуң дугайын, хову Крымын кодээ ажыл-агыйының бедик продуктулуг районунче шилчидериниң дугайын чугаалап берген.

Техниканы болгаш артык кезектерни, агрохандырылгаларны ооп, заводтарның фирма магазиннерин дамчыштыр садарының үези келген деп, Волгоград областа Калачевский районда «Россия» колхозтуң даргазы **В. П. Попов** чугаалаан. Агрохандырылгалар боттарының киржилгези дээш колхозтардан болгаш совхозтардан машинаның өртээниң 13 хуузун бодунга ап турар. Заводтарның фирма магазиннерин тургузары бүдүрүп турар техниканың шынарын бедидер, чүге дээрге завод акшаны күрүнеден эвес, а садып алыкчыдан дорт алыр болгаш бодунуң үрей кылганы дээш боду төлээр апаар.

Кыргыс ССР-де Ош областа Кара-Суй районда Карл Маркс аттыг колхозтуң даргазы **С. К. Ажикулов** бодунуң колхозунда доктаамал коллективтиң тургустунганының, колхоз бүдүрүлгезиниң бүгү адырларының орулгалыг болу бергениниң дугайын, ол чоруктуң ачызындан банк чээлиеринден ойталааш, бот-акшаланыышкынче, карылгазын орулгазы-биле дуглаарынче шилчип киргениниң дугайын чугаалаан.

Бот-орулга-чарылга, коллективтиг кирээни нептереткени Вильнюс районда Дзержинский аттыг колхозка хожудап турарлардан мурнакчы болуп үнеринге арганы берген деп, ол колхозтуң хаван эъди бүдүрер талазы-биле оператору **Ю. С. Бубнель** чугаалаан. Литва колхозчу кирээжен кодээге кадрларны быжыглаары ышкаш ындыг чугула айтырыгны онзалап демдеглеп, чүгле продукция бүдүрүп турар эвес, харын кижи, черниң ээзи ёзуп турар кодээде ег-бүлениң дугайын чугаалаан.

Ажыл-агыйларның бот-тускайлаң чорууң бедидериниң, оларның күш-ажылчы түңнелдер дээш харысалгазын бедидериниң айтырыгларының дугайын Гродно областа Гродно районда «Прогресс» колхозтуң даргазы Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры **А. И. Дубко** чугаалааш, колхозтуң чижек Уставының төлевилелинге черниң байдалы база ооң дүжүткүрү дээш ажыл-агый удуртукчуларының харысалгазын тодарадып тургузарын саналдаан.

Кодээниң ажыл-ишчилериниң аъш-чем программазын боттандырып чорударын дээш харысалгазын билип турарын Азербайджан ССР-де Бакунуң 26 комиссарлары аттыг колхозтуң даргазы **К. О. Бабаев** чугаалааш, республикада бүдүрүп турар бүгү кодээ ажыл-агый продукциязының чартыы колхозтарга онаажып турар деп, ол дыңнаткан. Оратор ег-бүлеге мал-маганныг болуру ооң материалдыг байдалынга болгаш күрүнеге ажыктыының дугайын чугаалаан.

Эстон ССР-де Раквере районда «Виру» колхозтуң кол агроному **Ы. А. Рейнеберг** эде тургустунуушкунуң байдалында кооперация дугайында ленинчи идеяларның күштүүн онзалап демдеглээш, республикага кооперативти хөгжүдериниң төөгүлүг, экономиктиг, национал болгаш өске-даа онзагай чүүлдерин барымдаалап тургаш, республика бүрүзүнге кодээ ажыл-агый кооперациязының дугайында хоойлу хүлээп ап, колхозтуң чижек Уставын бадылаар херек деп, саналдаан.

Таджик ССР-де Орджоникидзеабад районда «Коммунизм» колхозтуң даргазы **С. Садриднинов** беш чылдың ийи чылының иштинде чиг хевең бүдүрер талазы-биле планы республиканың күүсетпээнин айтып, колхозтарда хевең бүдүрери 80, а чамдыктарында 90-95 хуу чедир улгатканын дыңнаткаш, ол чорук тарылга шөлдериниң баксыраарынга чедирип турарын чугаалаан.

Ниитилел амыдыралының бүгү талаларын хаара туткан эде тургустунуушкунуң шиитпирлиг үе-чадазынче чурт шилчип кирип турар үеде съезд болуп турар деп, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы, ССРЭ-ниң Агроүлетпүркүркомунуң даргазы **В. С. Мураховский** чугаалаан. М. С. Горбачевтуң ханы утказы чугаазында кооперация дугайында ленинчи идеялар улам ыңайгы теориктиг хөгжүлдени алган, социализмниң хөгжүлдезинге ооң өзүп турар ролюн бүзүреддии-биле көргүскен. Колхоз амыдыралының үндезин айтырыгларын съездиге сонуургалдыг чугаалажып көрүп турары онзагай. Ол болза бистиң чуртувуста ленинчи принциптерни катап тургузары, улусчу эрге-чагырганы хөгжүдери, ажыл-агый тургузуушкунунуң удуртулгазының чаа стилин бедиткеп тургузары дээш чорук турар шимчээшкинниң чарылбас кезээ болур.

СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунуң, партияның XXVII съездизиниң шиитпирлери кодээде социал-экономиктиг байдалды үндезини-биле өскерткен. Ам агроүлетпүр комплекизи улус ажыл-агыйының чаңгыс ээй системазы кылдыр башкартынып болгаш планнаттынып турар апарган. Ындыг байдалда ажыл-агыйларның болбаазырадып кылыр болгаш ачы-дуза чедирер бүдүрүлгелер-биле экономиктиг интеграциялыг харылзаалар тургузарынга таарымчалыг байдал тургустунуп турар. Ол харылзааларны дилеп тывары, таарыштыр тургузары чорук турар. Ында АҮК талазы-биле партнёрларны чаңгыс бөлүкке каттыштырып алганывыста бедик дээштиг чорук хандыртынган болур.

Бүдүрүлгени хөгжүдеринге таарымчалыг байдалдарны четпес ажыглап турар девискээрлерни чурттуң Агроүлетпүркүркомунуң даргазы адаан. Чижээлээрге, мал ажылының продуктулуу Казах ССР-ниң, Барыын, Чөөн Сибирьниң ажыл-агыйларында куду Поволжье районнарында тараа бүдүрүлгези доктаамал эвес. Украин тараачыннар боттарының аргаларын ырак-та-ла чедир ажыглавайн турар.

Илеткелде болгаш делегаттарның саналдарынга кодээ ажыл-агыйның чаа машиналарының шынарының багайын чөптүг-биле шүгүмчүлээн. ССРЭ-ниң Агроүлетпүркүркому машина тудукчуларының ведомство талазы-биле сонуургалдарын ажып шыдаваан деп миннир ужурлуг. Чоокку үеде техникага өртектер тургузарының айтырыгларын ханызы-биле өөренип көөр, бодунуң техниктиг деңнели-биле делегейниң стандартынга дүгжүп турар ындыг машиналарны бүдүрүп үндүрерин чедип алыр ужурлуг бис.

Бот-орулга-чарылганы болгаш бот-акшаланыышкынны агроүлетпүр комплекизинге нептередир талазы-биле ажылды сайгарып көргеш, чурттуң Агроүлетпүркүркомунуң даргазы экономиктиг быраларны болгаш ыдыг беримшкиннерни ажыглаарынга бодамчалыг болурунуң эргежок чугулазынче кичээнгейни угландырган. Ажыл-агыйжы эвес чорукту болгаш тежээдикчи чорукту чок кылыры-биле, төлевирге шым эвес деңнештирилгени болдурбазы-биле, бүдүрүлгениң хемчээлдерин дүрген өстүрер болгаш бүдүрүлгениң ажыктыын бедидери-биле өртектерни болгаш немелделерни билдилии-биле ажыглаар херек. Демей эвес байдалдарда ажылдап турар ажыл-агыйларга экономиктиг дең аргаларны тургузары-биле экономиктиг төп ведомстволар-биле кады Агроүлетпүркүрком хөй чүүлдерни кылыр ужурлуг.

Мал болгаш чер ажылының хүлээп көрдүнген мурнакчыларының дуржулгазы чурттуң бүгү ажыл-агыйларының байлаа болур ужурлуг. Кадрлар өөредилгези бүдүрүлге чорудулгазының чарылбас кезээ кылдыр херекти ынчаар тургузар ужурлуг. Колхозтар даргаларын белеткээр болгаш оларның билиин бедидеринге колхоз бүдүрүлгезиниң организацияларының бүгү-эвилел школазын тургузар дугайын ССРЭ-ниң Агроүлетпүркүркому болгаш Колхозтарның эвилел чөвүлели бодаар ужурлуг.

ССРЭ-де кооперация дугайында Хоойлу төлевилели болгаш чижек Устав колхозтарның социал-экономиктиг болгаш эрге байдалынга улуг өскерлиишкиннерни илередир. Оларда бар принциптер ажыл-агыйжы бот-тускайлаң чорукту чүгле чарлап турар эвес, харын ону хандырып, демократияны хөгжүдеринге ыяңныштыг баазаны тургузуп турар деп, түңнелинде оратор чугаалаан.

Ооң соонда съездиге **В. В. Бурдужан** (Молдав ССР), **А. А. Завгородный** (Краснодар край), **Б. А. Зинченко** (Ростов областы), Туркмен ССР-ниң Колхозтар чөвүлелиниң даргазы, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры **М. Сопыев** олар санал бергеннер.

ВСАП ТК-ның Политбюро кежигүну, Кодээ ажыл-агый кооперативтериниң бүгү-венгр чөвүлелиниң даргазы **И. Сабо**, Кубаның хуу тараачыннарының национал ассоциациязының даргазының бирги оралакчызы **Луис Гонсалес Акоста**, Финляндияда кодээде чер ээлериниң төп эвилелиниң даргазы **Х. Хаависто**, МАР-ның Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы, кодээ ажыл-агый болгаш аъш-чем үлетпүрүнүң министри **Ш. Гунгадорж** съездиге байыр чедиргеннер. Оларны делегаттар чылыы-биле уткаан.

Март 25-те съезд бодунуң ажылын уламчылаан.

(СЭТА).

АМЫДЫРАЛ ӨӨРЕДИР

Сүт-Хөл районда «Октябрь 30 чылы» совхозта Кара-оол Сазыг-оолович Монгуш удурткан бригада 1987 чылда нийти 802 гектар шөлүнүң бир гектарындан-на 19,8 центнер тарааны ажаап алган. Ол дээрге чүгле районда эвес, харын республикада безин эки көргүзүглерниң бирээзи. Бо совхозтуң тараа шөлү кандыг-даа сүргат чок дээрзин айтып каалы. Хову бригадазы 1985 чылдан бээр кирээ-биле ажылдап келген. 1986 чылда нийти совхоз 917 центнер минералдыг чемишчидилгени ажыглаан болза, эрткен чылын 1047 центнерни хову-шөлдерде апарып төккен. Органиктиг чемишчидилгени мурнуку чылдаазындан 520 тонна көвүдеткен. Бедик дүжүт алырының бир магадылалы ол болган. Бригаданың кежигүннери 247 муң 400 рубль өртектиг тараа культураларын өстүрүп ажаагаш, ооң иштинде арыг орулга 101 муң рубль болган. Бригаданың кежигүнү бир кижиле 17 муң рубльдиң продукциязын бүдүрген.

Бригаданың ажыл-амыдыралында ам кандыг чүүлдер бар, часкы тарылгага канчаар белеткенип турарыл? Мурнунда бригадага 10 трактор турган, ам бо чылын оларның дөртүн, 4 механизаторну база кызырган. Коллективтиң нийти хуралын чыылдыргаш, кым канчаар ажылдааның түңнээш, ооң чажыт бадылаашкын-биле дөрт кижини хостааны ол. Оларны ынчалынар деп кым-даа сүмелевээн. Коллектив боду башкарнып, айтырыгларын боттары шиитпирлээр. Ам бригадада 10 кижи бар. Барык шуптузу, чүгле чолаачылардан аңгыда артканнары хөй мергежилдиг.

Эрткен чылын бригаданың кежигүн бүрүзүнге 150 гектар онаажып турган. Ам нийти шөлдү 115 гектарга улгаттырган. Чоорту ооң-даа көвүдедир сорулгалыг. Ажылдың чедиишкини кижилериниң мерелели, мергежили, техниканың байдалындан кол хамаарлыр. Бедик дүжүттү өстүрериниң технологиязын, машина-техниканы ажыглаарының деп шилгелиг аргаларын суббота санында-ла 4 шак дургузунда январьдан эгелеп өөренип турар. Аңаа механизаторларның сонуургалдыы аажок. Ооң соонда экзамен эрттирер.

Амгы үеде бригада тракторларын шуптузун септеп дооскан. Кожуг машиналарын септеп турар. Часкы тарылгага киржир техниканы хову турлаанда чедирген, ону четчелеп эгелеп турар. Техниканы боттары септээр. Шынары-даа эки. Артык кезектер-ле харын бергедей бээр, ынчалза-даа арга-ла бар. Мандат-оол Монгуш, Шулуун-оол Монгуш, Кайгал-оол Монгуш, Маадыр-оол Монгуш болгаш коллективтиң өске-даа кежигүн бүрүзү бедик мергежилдиг. Олар харысалгалыг, үениң негелдезин билир. Элбек дүжүттү алганы бо чылдың часкы тарылгазынга четчир болгаш шынарлыг үрезинни уруп алыр арганы берген. Бо хүнде совхоз ам 257 тонна үрезинниг. «Саратовская-29» деп кызылтас үрезинни Чадаанада лабораторияга хынадырга шуптузу 1 класстыг болган. Ону үш катап арыглаан.

Алыс-ла сорулгазы интенсивтиг технологияже шилчиири болур. Ону 1989 чылда ажыглап эгелээр. Амдызында өөренип ап турар.

Чемишчидилгелерни канчаар ажыглап турарыл? Черни чайын аңдарган, эң сөөлгү болбаазырадылгада үрезин-биле кады чажар. Бир гектарга онаашпыр минералдыг чемишчидилгени 70—80 цетнерни чашкан. Ооң аңгыда бо чылдың часкы тарылгазынга 400 гектарга өдекти чаштырган. Ол эвээш. Өдекти баштай кыштаглаарга, фермага бөлгеш ыштыкеш, ооң чажып турар. Ийи чүүл чемишчидилгени катай норма ёзугаар ажыглаары дүжүттү бедидериниң бир чугула магадылалы ол. Бир эки чүүл болза, минералдыг чемишчидилге чокка черле үрезин чаштырбас. Бо ажылга химижидилге станциязының дузазы улуг дээрзин Ак-Шат бригадазының кежигүннери билип турар, орта бүзүрээн-даа. Ооң хөлезини улуг эвес.

«Октябрь 30 чылы» совхоз келир чылдың часкы тарылгазынга черни бурун аңдарып белеткеп алган. Ак-Шатка база суур чоогунда-даа шөлдерге шыкты шуптузунга базырар. Агротехниктиг бо чугула ажылды эрткен чылын кыска хуусаада доосказ.

1988 чылда бригада дора дизе-ле бир гектардан 22 центнер дүжүттү ап болур деп, Кара-оол Монгуш чугаалап турар.

Ак-Шаттың тараажылары ам үш чыл дургузунда кирээ-биле ажылдап келген-дир. А четпестери чүл? Дорт чарыгдалдарны санап, түңнейн келген. Ол чорук механизаторларның ажыл төлевиринге база дыка салдарлыг. Оозун бодаарга, кирээниң шупту негелделеринче боттары база совхозтуң дирекциязы-даа сагыш салбайн келген ышкажыл. Чүгле продукция дээш ап турар-дыр. Кирээ аргазынче кирген соонда баштай бригаданың кежигүннери бир кижи-ле 1000 хире рубльди чыл санаашкынында ап турган, ам 2600 рубль четкен.

Часкы тарылгага

белеткел

Дорт чарыгдалдарны санаар талазы-биле агроном ам семинарларга чорук тургаш, ыяк билип алган. Ооң аңгыда шөлдериниң техниктиг картазы-биле ажыл ам-даа кошкак дээрзин бригаданың мурнуку удуртукчузу миннип олурду. Кывар-чаар материалдар талазы-биле чектиң дузазы-биле ай санында санажып турар.

Ак-Шат бригадазында бир эки чүүл ында тараа кургадыкчызы тудуп турары. Бо чылын ону ажыглалга киирген соонда, хонукта-ла 80 тонна тарааны шуут-ла бригада төвүнге кургадыптар апаар. Дыка эптиг. Эрткен чылын бригада төвүнге тарааны кургадып арыглаарынга шеф күжү ажыглаан, боттары күш четпээн. Ынчангаш аңаа 717 рубльди артыкка чарыгдаан.

Бригаданың мурнуку удуртукчузу ам совхозтуң агроному кылдыр дөгшээн Кара-оол Монгуш ындыг коллективтерниң күш-ажылын организастаарының талазы-биле бо кыжын элээн хөй чүүлдерни өөренип көрүп алган.

С. ХЕРТЕК.
(«Шынның» корр.).

УЛУСЧУ КОНТРОЛЬ

1988 ч. март № 3 (166)

БАЙДАЛ ХЕВЭЭР, ӨСКЕРИЛГЕЛЕР БОЛБААН

Республиканың мурнуу зоназында фермаларга «Шынның» рейдизи

Өвүр, Тес-Хем болгаш Эрзин районнарның сүт-бараан фермаларында күш-ажылды механизастаарының, ында хол-биле кылыр кадыг ажылдарны чиигедириниң дугайында айтырыгны Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Херээженнерниң күш-ажылының, кежиниң болгаш чаштың камгалалының талазы-биле доктаамал комиссиязынга чугаалажып, Агроүлетпүрүкомнуң даргазының оралакчызы С. М. Мешкорудниковтуң информациязын база аңаа дыңнаан.

Ук доктаалдың күүселдезиниң кайы хире чоруп турарын «Шынның» рейдизи хынап көрүп чораан. Республиканың мурнуу зоназында районнарның совхозтарында он үш ферманың ажыл-ижи-биле барып таныжкан. Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозтуң төп салбырында сүт-бараан фермазының тудуу. Даштын соок үжен градус ажыг, ында ажыглалда кирген кажааларның дузалал өрээлдерниң иштиниң чылыы чурттаалга бажыңнары-биле барык дөмей. Бир эвес фермада саар үш чүс инек турар кажаада, кызыл-булуңда, медицина кабинединде, амыдырал хандырылга өрээлинде, душтаныр, ажылчын хеп кургадыр черлерде чедир кылбаан кезек ажылдарны доозуптар болза, мааңаа ажылдаары дыка-ла таарымчалыг болур.

Хаалаларны, эжиктерни, дээвирлерни шевергелп кылганы, чылыглааны деген. Саанчыларның дыштаныр өрээлдеринге, ында хос шөлдерге мебель, чуруктар, чечектер, бажың иштиниң савага өстүрген ногаан үнүштери четчелендир тургустуна бээр болза, кым мындыг магалыг черге ажылдаксавас боор.

— Кандыг-дыр! — деп, СЭКП райкомунуң бирги секретары С. С. Куулар бистен айтырган, аңаа харыы-даа манавайн улашты. — Бо тудугга шеф күжүн база хөй үндүрген, ол дээш шүгүмчүледип-даа турдум. Ол-даа канчаар, мааңаа кылып чоруткан ажылывыстың түңнели кестүп келген, өөрүнчүг болуптур. Чедир кылдынмаан чүүлдерни, ылаңгыя бирги ээлчегде, душтаныр черни, амыдырал хандырылга өрээлин албан чедир кылдырар чүве. Кижилер турар черлерни уттуп каапкаш, инек турар черлерни мурнадырга кайын боор.

Мурнуу зонада районнарда ажыл-агыйларның сүт-бараан фермаларындан Тес-Хемниинде коллективтерниң механизастаттынганы, ында хол-биле кылыр күш-ажылды чиигедип турары, дөмей алырга, элээн чүгээр болуп турары илереди. Чижээ, «Чодураа» совхозта Хараал-Тей сүт-бараан фермазында инектерни саары, суггаары, ол өдекти аштаары, малды чемгерери механизастаттынган. Инектерни чылыг суг-биле суггарып турар. Инек тергүүр черни эде кылган. Бодүүн чемнерни инекке чүгле дээндектээш берип турар. Боттарының чогаадып кылганы тургузуг-биле бодүүн мал чемин ылбыредирин фермада ажыглап турар. Сүт-бараан фермазының чайлаа электриктиттинген. Буфет, кызыл-булуң ажылдап турар. 1988 чылда инек кажаазын эде кылырын доозар. Саар малдың уксаазын экижидериниң хемчеглерин ап эгелээн, чоокку үеде сүткүр уксаалыг инектериниң чүс бызаазын садып алган. Ол болгаш чорудуп турар өске-даа хемчеглерниң түңнелинде ийи ээлчег-биле ажылдаарынче саанчылар шилчээн. Бо арга-биле ажылдың эгелекчилери аныяк саанчылар боор турар.

Саанчыларның күш-ажылын чиигедир, сүт бүдүрерин көвүдедир, ооң шынарын экижидер дээш «Кызыгаар» совхозтуң удуртукчулары, тускай эртемниглери кызыдып турар улус болду. Ында сүт-бараан фермазының чаа кажаазын туткан, ооң күчүзүн долузу-биле ажыглаарының хемчеглерин ап турар. Тодаргайлаарга, боос инек хүлээп алыр шөлдүг, бызаалар турар чаа кажааны ажыглалга 1987 чылда киирген. Малды чемгерери, суггарары, кажаа иштиниң өдээн аштаары механизастаттынган. Соодулга тургузугларын ажыглалга киирген. Буфет ажылдап турар. Фермада төпчүткен одалга ажылдап турар. Он алды саар инек турар ийи комплекстиг көжүп чоруур саалда тургузуг УДС-3Н чайгы үеде, немей ажыглаттынып турар. Бодүүн мал чемнерин хээндектээрин организастап турар.

Ынчалза-даа сүт-бараан фермаларының кол нуруузунда хол-биле кылыр кадыг ажылдар колдап турар, саанчыларның ажылдаар черлери таарымча чок. Чижээ, «Торгалыг» совхозта Чаа-Суур сүт-бараан фермазының инек кажаазының иштин суг тепүнүп келген, мең чиндиңнээшкиннерниң аразында тегерик улуг ойбактарда — суглар. Бүдүрүлге чорудугларының бүгү участоктарында чаңгыс-даа ажыл механизастаттынмаан, биче механизацияны, аът күжүн мында ажыглавайн турар. Шак мындыг байдалга сүт бүдүрерин көвүдедири кайын болдунар ийик, ынчангаш бир инектен-не чүгле үш хире литр сүттү хонукта саап турар.

Саанчыларның күш-ажылын чиигедиринче кичээнгейни углаавайн турары чүү чүвеге чедире бергенил! Бо коллективке ажылдаар күзелдиглерниң саны эвээш. Чүгле аар ажылга чаңчыгып, ажыл, амыдыралы дээш кээрак кызып чоруурлар, оларның уруглары, чоок кижилери ында чылдан чылче доктаамал ажылдап чоруур. Олар колдуунда бот-ноле, күш-ажылын чаа эгелеп чоруур бир кезек аныяктар.

Инектерниң сүткүр эвээзинден, ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургуспаанындан саанчыларның күш-ажылының төлевири куду. Чижээ, 1962 чылдан бээр саанчылап турар Анчымаа Сагды бо хүннерде айда ортумаа-биле 60 рубльди ажылдап ап турар. Күш-ажылчы коллективтерде күш-ажылдың технологиязын харыылаар ужурлуг совхозтуң тускай эртемниглери ооң кош катап хөй доктаамал шалыңныг болгай. Чаңгыс коллективте хөй чыл ажылдап турар ишчиниң күш-ажылының бүдүрүкчүүн өстүрер, ооң амыдыралынга четчир ажыл төлевирин ажылдап алырын магадылаар дээш олар кандыг хемчеглерни херек кырында чорутканыл! Аңаа харыы бөгүнде чок, бо талазы-биле чүгээ ажык болуп артпышаан. Ол ышкаш байдалда таваржып турар саанчы нелер колдуунда күрүнеден алыр дузаламчы акша, пособие-биле амыдырап турар.

«Кызыл Тук» совхозтуң Чараш-Дыт, «Ак-Чыраа» совхозтуң Сарыг-Хол, «О. Шынаа» совхозтуң төп салбырда сүт-бараан фермаларында инектерни бызаазынга эдирип саар, ында күш-ажылды шуут механизаставаан.

— Фермалар механизастаттынмаан-дыр, ону бөгүн-даарта механизастап ап шыдаар эвес, саанчыларның күш-ажылын чиигедири-биле аът күжүн чүге ажыглавайн турарыл! — деп, Чараш-Дыт сүт-бараан фермазында инек кадарчызы Сүрүң Ооржактан айтырдывыс.

— Аъттар бар, шанак-тергелер чок, садып-даа алыр дээрге — дээш, ол уламчылады. — Совхозтуң удуртукчуларынга терге айтырыын каш-даа удаа тургузуп турган. Оон кандыг-даа түңнел үнмес-тир, тыппайн турар.

Биче механизация безин чок черлерге аът күжүн, терге-шанакты ажыглаары күзенчиг. Ылаңгыя шанакты боттары кылып шыдаар хоочуннар бар болгай, оларның күш-ажылын чүге организастап болбазыл!

Ооң-биле чергелештир дараазында четпестер база илереттинген. Ол дугайын «Нарын» совхозта Шолук-Аксы сүт-бараан фермазының чижээнге көрүп болур, ында инек кажаазын механизастаан, ынчангаш саалданы, чемгерилгени, өдек аштаарын механизмнер-биле чорударынче шилчиткен-даа, мал чеминиң курлавыры бар-даа болза, инектер сүткүр эвес, чаш малдың бажы чедир камгалаттынмайн турар. Бызаа кажаазынга киирерге, республиканың мурнуу зоназында кайы-даа фермаларга бо чижектиг байдалга таварышпадывыс, бызаалар чуттуг өрээлдерде туруп турар. Хир-чаа аразында чаш мал бидын, кажаада дүрбүнүп-ле турар. Көөрге, дыш черле чок.

Тудугларның төлевилелдеринде көрдүнген-даа болза, амыдырал хандырылга өрээлдери, душтаныр черлер, ажылчын хеп чуур өрээлдер сүт-бараан фермаларында кылдынмаан болуп турар. Чамдыктарында сүт кудар савалар, ажылчын хептер шак болгаш өске-даа аъш-чем аймаа чаңгыс черде сыңмарлаштыр салдынган. Хол чуур чылыг суг, чунар-демирлер, чоттунар арыг арыжылдар, ак халаттар база хоор костүр.

Республиканың мурнуу зоназында совхозтарның барык бүгү фермаларында медицина хандырылгазы чогуур деңнелде тургустунмаан. Эмнелге өрээлдери, баштайгы дуза чедирериниң медаптечкалары болгаш санитар чырыдыышкынының дептерижигештери болгаш хуудустары көзүлбейн турар. Чурттап турар бажыңнарынга ажылчын хептер чуурy санитарлыг негелделерге канчап-даа дүүшпес. Аар, үргүлчүледиг күш-ажыл, көрдүнген нормативтен ажыг чүъктерни сөөртүп база дажыглап турары, кажаалар иштиниң хоралыг бус-чыды, изиг-соогу, ажылдаар черлерниң таарымча чок санитарлыг байдалдары профессионал болгаш өске-даа аарыгларга чедирип турар.

«Торгалыг», «Ак-Чыраа» совхозтарның сүт-бараан фермаларында садыг хандырылгазы үзүктелиишкинге таваржып турган. Саанчыларның школа назыны четпээн уругларының, уруглар садының чедишпейн турарындан, сезен хуузу бажыңнарында турар.

Сүт-бараан фермаларын чурттаалга бажыңнары-биле колдуунда хандырган. Ынчалза-даа ол бажыңнарның шөлү кызыы, чурттаалга бажыңнарының септелгезин чорутпааныындан база оларның чедишпезинден «О. Шынаа», «Кызыгаар» совхозтарның чамдык ажылчыннары өглерде чурттап турар. «Коммунизмче орук» совхозтуң Кужур-Чыраа сүт-бараан фермазында чайлаглаар өглерниң дээвирлери, адаккылары чедишпес, ынчангаш брезент болгаш өске-даа материалдар херек болуп турар.

Ол болгаш өске-даа четпестерни эдер талазы-биле хемчеглерни, Агроүлетпүрүкком, РАУК-тер чөвүлелдери, райкүүскомнар болгаш кодээ Советтерниң күүскомнары кончуг оожум ап турар. Республиканың мурнуу зоназында фермаларның күш-ажыл байдалдарын экижидер, эдер, олче кичээнгей салыр үе келген.

«ШЫННЫҢ» рейд бригадазы:
Ондар ШАГДЫР-ООЛ, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Херээженнерниң күш-ажылының, кежиниң болгаш чаштың камгалалының талазы-биле комиссияның кежигүнү.
Наталья ТОНТОЕВА, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң инструктору.
Чечен-оол МОНГУШ, профобчөвүлелдиң күш-ажыл хыналдазының техниктиг инспектору.
Арапчор ОКСУР, («Шынның» корр.).

БӨЛҮКТҮҢ УДУРТУКЧУЗУ

Ооң киржилгези улуг

Шилек Константинович Дилгижектиң кол кылып турар ажылы «Сукпак» совхозтуң семиртилге шөлүнүң № 1 бригадазында бригадир. Ооң харыылап турар бригадазында 1270 ажыг аныяк мыйыстыг бода мал бар. Ынчангаш ооң кол ажылы ол болганда ажылынга хостуг үениң тыптыры берге. Чүге дээрге ында ажылдап турар кижилерниң ажылын башкарып удуртур, ынча хөй малды ашкарып-чемгерери, суггарары, кажаазының иштин-даштын арыглап аштаары дээш харыысалга улуг.

Ындыг-даа болза хөй-ниитиниң даалгалыг ажылын күүседиринге ол кажан-даа чажам эвес. Ону ийи чыл бурунгаар совхозта улусчу контроль бөлүүнүң даргазынга соңгаан. Ынчангаш ол чүгле бодунуң семиртилге шөлүн харыылаары-биле кызыгаарлаттынмайн, өске шөлдерниң ниити байдалын база хайгааралга ап турар. Ынчангаш ооң ажылынга ийи дакпыр харыысалга онаашкан.

Эрткен күзүн улусчу контролёрларның кужу-биле ында бүгү семиртилге шөлүнде кыштаглаашкынга белеткел дугайында хыналданы организастаан. Ооң түңнелинде № 3 бригаданың мал кажаазының одалга системазы белен эвес, чылыглаашкыны чызбаан болганын илередип тодараткаш, ону кылдырарының хемчээн алганының түңнелинде чогуур үезинде ол кылдынган.

Совхозта 164 гектар суггаттыг чер бар. Аңаа мал чеми медении тараан. Мурнунда чылдарда оон 3 удаа дүжүттү кезип ап турган. Эрткен чылын чүгле ийи катап ажаарган. Ушку кезилгени кылбаан. Ооң чылдагааны тодарадыры-биле чер ажылының специалистериниң киржилгези-биле хыналданы кылган. Күстүң сөөлгү хүннеринде чылыг хүннер чок, агаар-бойдустуң таарымча чок байдалындан ол болганын олар тодараткан.

Совхозтардан кээп турар мал чеминиң шынарынга хыналдаларны олар база организастап турар. Улуг-Хем районнуң «Улуг-Хая» болгаш «Күш-ажылдың хостуу» совхозтардан сөөртүп экээп турар силозу элээзин, даш-биле холушкан болуп турар. Ындыг мал чемнеринге улусчу контролёрлар актыларны тургускаш, ону катаптавас хемчеглерни алган.

— «Сукпак» совхоз республиканың 40 хире ажыл-агыйларындан малды хүлээп ап турар. Эрткен кыштың кончуг соок берге үелеринде мал чеминге бергедээшкиннерге таваржып турдувус. Совхозтар мал чеми-биле чогуур үезинде хандырбайн турган. Ооң уламындан кышкы үеде ажыл-агыйлардан келген арган күштүг малдарны хүлээп албас дугайында совхозтуң директорунга контроль бөлүүнүң өмүнээзинден бижикти киирдивис. Бистиң киирген бижиивисти хүлээп алгаш, ону деткээш, ол өзүгаар кылып-даа турду. Кыжын чамдык ажыл-агыйлар малды чадагай демир кузовтуг машиналарга эккээр чүве-дир. Ооң уламындан малдың арып-баксыраары аажок боор-дур. Ону мооң соңгаар болдурбазы-биле чамдыктарынга сагындырыгларны кылып-даа турдувус.

Бистиң ажылывыста шупту чүве эки деп мактанып чугаалаары берге. Четпестер хөй. Ылаңгыя ажылда четпестерни илередип, оларны шоодуглуг хана парлалгазынга үндүрер ажыл кылдынмайн турарын ажыы-биле миннип чугаалары чугула — деп, Шилек Константинович чугаалааш, арай элчоксунуп орар болду.

Хамаатыларның дузалал ажыл-агыйын хөгжүдер талазы-биле хыналдаларны база кылган. Совхозтуң талазындан дузалал ажыл-агыйын хөгжүдер талазы-биле хамаатыларга мал чемнери комбикорм, чарба, тараа саваңын садып турар. Бо айтырыгның талазы-биле районнуң улусчу контроль комитединиң хуралынга совхоз директорунуң илеткелин дыңнаары планнаттынган. Ол айтырыгны белеткээринге совхозта улусчу контроль бөлүүнүң киржилгези улуг болган.

Моон соңгаар ол бөлүктүң мурнунда кылыр ужурлуг ажылдары хөй. Чоокку хүннерде часкы тарылгага белеткел ажылдарын хынаар. Май айда совхозтуң тудуг материалдарының чарыгдалының база ертке удур байдалдарны хынаары планнаттынган.

Шилек Константиновичиниң удуртуп турар улусчу контроль бөлүү районда база бир эки ажылдыг бөлүктерниң бирээзинге санаттырып турар.

Николай ДАЖИНМАА.

ЧУРУКТА: «Сукпак» совхозта улусчу контроль бөлүүнүң даргазы Ш. К. Дилгижек.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

БАРЫМДАА ТЫВЫЛЗА-ДАА...

Районда бюджет күүселдезиниң байдалынга РСФСР-ниң Саң-хөө министерствозунуң Тыва АССР-де контроль-ревизия эргелелиниң шугуму-биле комплекстиг ревизия 1987 чылдың октябрьда болуп эрткен.

Эки чүүлдер, чедишкиннер-биле чергелештир бюджет чурумун хажыткан, социалистиг өнчү-хөреңгини камгалап кадагалаарынга харыысалга чок болган фактылар районнуң бюджеттиг албан черлеринде, организацияларында илереттинген. Ылаңгыя райкүүскомнуң культура килдизинде төпчүттүнген бухгалтериязының ажылы кончуг багай болган. Күрүнениң өнчү-хөреңгизин кайы хамаанчок чашканнаар, саң-хөө чурумун хажыдар чоруктар ында чаңчыл болуп бар чыткан.

Сөөлгү чылдарда культура килдизиниң эргелекчизинге каш-даа кижи ажылдап четтикен. Удуртукчуларның дарый солчуп турганындан четпестерниң тургустуна бергени чугаажок.

Ол албан черинде хөй чылдарда ажылдап келген кол бухгалтер дээди эртемниг Т. С. Юша бухгалтер учёдун чорударының дүрүмнерин эки билир хирезинде бодунуң харыысалга чок чоруун көргүзүп, килдистиң учёт-отчёдун сандараткан. 1986 чылда 1987 чылдың сес айларында командировка чарыгдалдарынга доктааттынган чурумга дүүшпес кылдыр 1033 рубльдиң, ооң иштинде күрүнеге дөрт когерал кылдыр 455 рубльдиң ажыр чарыгдалын кассадан үндүр бижээн. Бот-өөредилге-биле өөренип турар студентилерге шалым болгаш орук төлевиринге 560 ажыг рубльди чогуур хемчээлинден ажыр төлээн. Чедир долдуртунмаан акша документилеринге үндезилээш, кассадан 340 хире рубльдиң анзы-бүрү чарыгдалдарын үндүр бижип каапканы илереттинген. Улус суду культура килдизиниң агар саныындан 370 рубльди уштуп аппарган, бо талазы-биле өреиг кижиден акшаны бухгалтер тырттырып төлеткээн.

Культура килдизи 1986 чылда төлевилел өзүгаар 53,9 рубль өртектиг гаражты тудуп эгелээн. Ооң дөрт ханазы туттуна берзе-даа, ажыл оон ыңай чылбастаан. 12672 рубльди «кээрэлиглер» алгаш барган. Ол хире түңнүг төлевир херек кырында кылган ажылга дүгжүп турар бе дээрзин Т. С. Юша-даа, ынчан культура килдизиниң эргелекчизи албан-хүлээлгени күүседип турган Н. Ч. Дондувай-даа санап көрбээн, бо дугайты дүвүреп-даа.

Райкүүскомнуң айтышкыны-биле тургускан тускай комиссия бо чылдың февраль 19-те ук гаражта кылдынган ажылдарның хемчээлин санап көөрге, чүгле 18 муң рубльдиң ажылы кылдынганы илерээн, а ол хемчээл-биле санаар болза, шалыңга 5,4 муң рубльди тудугжу бригадага төлээр ужурлуг турган. Ынчангаш шалыңга 7,3 муң рубльди ажыр төлээни моон илдең-дир.

1987 чылдың ноябрь 2-де районга болган комплекстиг ревизияның түңнелин сайгарган улус депутаттарының район Совединиң күүскомунуң хуралының шиитпири-биле үезинде айыттынган чүүлдер болгаш саң-хөө чурумунуң өске-даа хажыдыышкыннары дээш культура килдизинде байдалды улам хаажы сайгарып көөрү-биле район прокурорунга материалдарны ноябрь 12-де дамчыдып берген. Прокурор ол-ла үзүм материалды истеп тодарадыры-биле райкүүскомнуң иштики херектер килдизиниң социалистиг өнчү-хөреңгини оорлап самчыгдаар чорук-биле демисел чорудар талазы-биле улуг операстыг төлээзи В. Т. Балдан-оолче чоруткан. Культура килдизиниң чамдык ажылдакчыларының тайылбырын бо дарга алгаш, херекке элээн каш немелде документилерни (ревизия соонда «тывылган») кошкаш, ук херекте онза буруулуг кижилер чок, кеземче херээн оттурарының барымдаазы тывылбаан дээш, райкүүскомнуң киирген материалдарны 1987 чылдың декабрь 4-те-ле шыгжапкан. Ол дугайын прокурордан өске кымга-даа дыңнадыг кылбаан. Чүгле 1988 чылдың январь эгезинде саң-хөө килдизи райкүүскомнуң шиитпириниң күүселдезин негеп кээрге, херек оттурарын ойталаан дугайында бижикти берген. Мааңаа буруулуну милицияның бижиктер чедиринзинче чаа каапкан.

Мындыг таварылгаа канчаарыл, кым көөрүл! Социалистиг өнчү-хөреңгини камгалап кадагалаарынга харыысалга чок, харын-даа хоолуу эрттир харыысалга чок чорукка буруулуг кижиниң тывылбазы ол бе, мындыг байдалда ала, кеземче турбас бе!

Бар-оол ТӨМҮР.
Тес-Хем райкүүскомунуң саң-хөө килдизиниң эргелекчизи, күш-ажылдың хоочуну.

ДУЗАЛААН

Сүт-Хөл районнуң херелекчилер ниитилели хуучу кежигүннер-биле быжыг харылзаалыг, кооперацияның ажылыжын, өнчү-хөреңгизин чогумчалыг тургузары-биле холбашкан айтырыгларны олар демнежип шиитпирлеп турар. Сүт-Хөл суурда кооперативтиң контроль комиссиязының кежигүннери чоокта чаа чыглып келгеш, семинар-хурал эрттирген. Олар аңаа ук комиссияның ажылы-биле база ооң кежигүннериниң эрге-хүлээлгелерин күүседип турары-биле таныжкан болгаш арга-дуржулга солушкан.

Кооперативтерде контроль комиссияларының ажылы улусчу контролерлар-биле харылзаалыг болур. Ол чугаа аңаа база болган. Бора-Тайгада, Алдан-Маадыр суурда, Ак-Дашта тургустунган комиссиялар ында улусчу контролёрлар-биле харылзаалыг ажылдап турар. Оларның кады чорудуп турары хыналдалары четпестерни чогуур үезинде илередиринге идиглиг болуп турар.

Мындыг өөредилге семинарларны районнуң суурларынга база эрттирген. Комиссияларның моон соңгааргы ажылынга ооң идиглиг болуру чугаажок.

Биче-оол САТ.

ДҮНЕКИ «МАРАФОН»

Кур-Чер суурнуң чурттакчызы мооң мурнунда шииттирип чораан А. М. Монгуш дээрзиниң «ажылга» чүткүлүг хенертен кыптыга берген.

Бир катап ол Кок-Хаак суурда чурттап орар таныжы болур А. Э. Ооржакка чаңгыс суур чурттуу Н. К. Ондар-биле чедип келген. Каа-Хемниң ол чарыы ийи кижини шоолуг эки «хүлээп албас» болурга, олар А. Фурсовтуң «Иж-Юпитер-3» мотоциклин апкаш, тээри суурунче халдып келгеннер.

Хүлбүс аткан черден хүннүң аңнаар, амдажаан эжишки мазы четпээн А. Куулары эдертип алгаш, «тывыш» диләэри-биле Кызыл хоорайга доктаап, ында Колхозная кудумчузунга боктанган. В. Сергеевтиң гаражындан ВАЗ-21064 автомашинаны уштуп алган. «Жигули» мунуп алгаш, делгем ажыктарже үнүп, күш-ажылчы эвес орулга-биле чурттап эгелээн. Бөлүк үш кижиден тос чедир өзүп келген, дуржулга база немешкен. Автомашиналарны, мотоциклдерни оорлап туруп бергеннер.

Шамбалыгга шаап четкеш, херээжен хамааты Мөңге-Хүреш Долбааның чиик машиназын, Бай-Хаакта Тутатчиковтуң Брагинниң мотоциклдерин ол бөлүктүң кежигүннери оорлаан. Ооң соолунда база бир каш автомашиналарны оорлаан. Ынчалза-даа дүнеки «марафончуларның» аза караан ашкан, Кызыл районнуң суду чазыг-чылбы чорукка туттурганнарны шииткен.

Ат-алдар чок орукче олар чүге кире бергенил! Ада-иелери чок, өөредип турганы башкылары чок болган ирги бе! Чиир хлеви үстүп төңгени ол бе! Ол хөй айтырыгларга харыыны берип канчаар. Шииттирген нер боттары бо дугайты бодангайлар аан.

Л. ЛИХАТИН.

ДОЛУЗУ-БИЛЕ АЖЫГЛААР

«Коммунизмче орук» совхозта улусчу контроль бөлүү (даргазы С. О. Шойдак) чылдың перспективатиг планы-биле ажылдап, хыналдаларны ойшаанда чорудуп, илереттинген четпестерни эдериниң талазы-биле дээштиг хемчеглерни ап келген. Кодээ ажыл-агыйда сезонуг ажылдар үезинде бригадаларга, звеноларга, хой кыргыыр пунктуларга постуларны тургузарын организастап турар.

Бөлүк 1987 чылда совхоз бүдүрүлгезиниң адырлар бүрүзүнге анзы-бүрү айтырыгларга хамаарыштыр 24 хыналдаларны кылып, түңнелдерин үндүрген.

1987 чылдың июль айда совхозтуң удуртур аппаратының ажылдакчыларының ажыл шагын сагып турарының дугайында хыналданы чорутканы түңнелинде, совхозтуң тускай эртемниглериниң талазындан айда 2—3 хүн ажылга үнмейн, ажыл шагы үзүп турган таварылгаларны илереткен. Тускай эртемниглер 26 ажыл хүнүң, а ниити удуртур аппараттан айда 44 ажыл хүнүн үскен. Хыналданың түңнелин совхозтуң техниктиг чөвүлелинге чугаалашкаш, үскен ажыл хүннериниң төлевирин тус-тус кижилерден казыыр хемчеглерни алырын совхозтуң дирекциязынга улусчу контроль бөлүү сөналдап, тускай бижикти киирген.

Эрткен чылдың октябрь айда Солчур суурнуң кудумчуларынга микрорайоннар аайы-биле бажыңнарны кезип 2 удаа рейд-хыналдаларны организастаан түңнелинде, чамдык чурттакчылар совхозтуң тарып өстүрген көк-сулазын кандыг-даа чөпшээрел чок черге сөөртүп ап, бажыңнарының чанында дүжүрүп алгылаан фактыларны илереткен. Көк-суланы 12 бажын бир-бир машиналы дүжүрүп алган. Ол хамаатыларның дансызын тургузуп, совхозтуң техниктиг чөвүлелинге көргеш, ол кижилерден ооң өртээн эгидер хемчеглерни алырын совхозтуң дирекциязынга киирген.

Совхозта С. О. Шойдактың удуртканы бөлүктүң ажылындан шак мындыг чижектерни хөйнү көргүзүп болур. Ол 1973 чылдан бээр ол бөлүкту удуртуп келген дуржулгалыг бөлүк даргаларының бирээзи.

Бөлүкте 42 улусчу контролёр хаара туттунган. Улусчу контроль бөлүүнүң бюро кежигүннери доктаамал тускай даалгаларлыг. Кылдынган ажылдарга акт-бижиктерни тургузуп, илереттинген четпестерни бөлүктүң бодунуң, коллектив кежигүннериниң хуралдарынга сайгарып, херек апарган таварылгаларда совхозтуң техниктиг чөвүлелинге чугаалажып, дээштиг хемчеглерни алыры-биле сүмелерни кииргилеп турар.

Бөлүктүң бүлүүн дерип тургускан. Ында контролёрларның дансызы, оларның ажыл планы кескү черде астынган.

Эрткен чылын бөлүктүң ажылын удуртуп турарының талазы-биле ооң даргазы С. О. Шойдактың илеткелин Солчур кодээ Совединиң күүскомунга дыңнап чугаалашкан.

Чамдык кылып турар ажылдар-биле чергелештир ооң ажылында ам-даа чедир кынаттынмайн турар чүүлдер хөй. Чамдык контролёрларның боткедекейлиг чоруу чавыс, ылаңгыя автогаражта, механизаторлар коллективинде, цех бөлүүнде контролёрларның ажылы чогуур деңнелде тургустунмаан. Кылып чорудуп турар хыналдаларның дээштиг чавыс, оларның түңнелдерин бөлүктүң хуралдарынга чугаалажып көөрүн четпес организастап, буруулугларга харыысалга хүлээдир, машина-техниканың эдилелин, кадагалалын, кывар-чаар материалдарның камналгазын экижидер хемчеглерни четпес боттандырып турар.

Контроль ажылдарының арга-хевирлерин улам ынай сайзыраңгайжыдар, ажык-чарлыг чорукту нептередир, чорудуп турар хыналдаларның түңнелдери-биле илереттинген четпестерни улусчу контрольдуң бүлүңүнге кескү черге азып, чоннга чедирер, шүгүмчүлелдиң хана парлалгазынга чырыдар, республика солуннарынга бижиир ажылдарны четпес организастап турар.

Данчай-оол МОНГУШ.
Районнуң улусчу контроль комитединиң штаттан дашкаар оргкилдизиниң инспектору.

Фельетон орнунга

БАГАЙ-ЛА ДҮШ БОЛГАН

Даг-Терек. 1987 чылдың сентябрьның ортаа үези. Аът кулаа көзүлбес караңгы чериш шыва берген. Дүнекиниң бир шак ажып турган, үйгүнүң эң кылын үези. Малчын кодаанче чоокшулап орган ийи кижи аъттарының тынын тырткаш, кулак салып дыңнаалаан. Кандыг-даа шимээн чок болган. Шупту чүве оларның баш удур даап бодап кааны дег.

— Че, Сааш, ам-на кончуг оваарымчалыг кодаанче кирер үевис келген-дир, ыттарны безин оттурбайн, карак чивеш аразында аптар чүве болгай. Корткан херээ чок, диди ходелир херек. Ат-сып адап болбас. Ындыг-мындыг чүве болу бэрзе, дугурушканывыс өзүгаар, чаңгыс кижи харыылаар. Ам ходелип эгелээли — деп, оларның улуу чагыын дооскан.

— Билдим—дээш, ийигизи бажын согаш кылган.

Ийи аъдын хараганга баглай тыртып каапкаш, «дүнеки аалчылар» ыттар безин ээрттейн, кодааның девискээринче кирип келген. Кайызын аптарын моон мурнунда-ла бүдүү көрүп алган болгаш, чадагай кажаага дөрт келгеннер. Оларга хөй эвес, оон улуг чүве херек. Чүл ол! Аъттар. Бора аът бичиле дорүг бе, чүү-даа болбаан чүве дег турган. Келген кижилер чадагай кажааны кончуг дүрген бузуп, чуларлыг аъттарны үндүр чедип алгаш чорупкан...

Балчым Шыдыр-оол чүгле даң хаязында оттуп келген. Дашкаар үнүп кээрге, аъттары чок болган. Ол дораан карагаан. Үреп каан кажааны, бижек-биле үзе кезип каан хендирни барып көрүп, кезек аңгадай берген турган. Ам канчаар? Чудурууң чудук алдынга сүп алган эвес, ходелип киирген.

Ол-ла дораан ис кезип көрген. Чоруп олурарга ийи аът истеринге оорларның аъттарының истери немежи берген. Истерни чидирип, тып ап чорда, хүн эрте берген. Караңгылаан. Оон улаштыр баштайгы хонук эрткен. Шыдыр-оол кезек үениң дургузунда бүдүү дилегзинип, таныыр, билир кижилеринге чагып база шаг болган. Аъттар тыптыр туржук, сураа безин дыңналбастаан. «Чок, оор бөгүн тывылбас-даа болза, соң даарта ооң ала дола бээр» деп бүзүрээн.

Бүзүрел бадыткаттына берген. «УТКА 25 чылы» совхозтуң хойжузу Балчым Шыдыр-оолдуң аъттарын дилеп тыварынга райкүүскомнуң иштики херектер килдизиниң ажылдакчылары кызымак, үйгү-дыш чок ажылдап турган. Шупту чүве мынчаар болган. Мооң мурнунда хулиган, оор, самчыгдаа херектери-биле үш удаа шииттирип чораан Карбаа Маадыр-оол дээрзи эш кадарчызы-биле кады «Найырал» совхозтуң иштинден кадарып турган. Кеземчеден түңнелдиг үндүрүп албаан болгаш хөй кадарчызының аъттарын оорлаан. Оон-биле кады оор херекти үүлгедиринге киришкен кижи — Александр Шуватпут.

Оор херээн үүлгедириниң мурнунда мындыг бодал Александр Шуватпуттуң бажынга турган. Бодунуң «улуу» Сарыг-Холда «төрелинге» тургузар, Карбаа Маадыр-оол база «бир кижиге» тургузар. Чыкчылама соок дүжүп кээрге, чиш белен болур. Ол күзел барык боттаныр чоскан. Аъттың ээзин-даа, шагдаа ажылдакчыларын-даа сураг. Күс эрткен. Кыштың баштайгы айы үнүп келген.

Бир эртен оттуп келгеш, багай дүш дүжээнин Александр орнундан турбайн чыда катап-катап сактып, бодап чыткан. Ол мынчаар дүжээн: Карбаа Маадыр-оол-биле кады Балчым Шыдыр-оол суглаан «төлгенге» бора аъдын Сарыг-Холда чагып каан «төрелиң» кижиден участок төлээзи милицияның улуг лейтенантызы Сотнам мунуп алгаш чоруп орган. Сотнамның мунуп алгаш чораан аъды Александрны көрүп каааш, кижи дег, хенертен чугаалаңы берген: «Бисти оорлап сүрүп турган кижилерниң бирээзи — Александр. Ам бодун сүрүп «көрээли!» дээш, ону сүрүп туруп берген. Багай-ла дүш болган. Ынчалза-даа аңаа бүзүреваан.

Хамык чүве оожургай берген эвеспе деп, Карбаа Маадыр-оол биле Александр Шуватпут дугуржуп, Сарыг-Холда «төрелинден» аъдын ап алгаш, суурга согарындан сезиңгеш, кандыг-чүү-даа болза Аргалыктыгда «эксы быжыг» Одуваа сугга ону соккан. Түңнели—истелге... суд сандайы.

Владимир ОНДАР.
Райкүүскомнуң иштики херектер килдизиниң Байысаалга салбырының улуг байысаакчызы, милицияның капитаны.

КАРАҢГЫДА

Кем-херек үүлгедир, оорлаар чоруктар Сүт-Хөл районнуң девискээринде үргүлчүлеп турар. Аңаа удур демиселди сөөлгү үеде шыңгыызы-биле тургуза берген.

Бир катап милицияның майору Анатолий Ондар баштаан дүнеки рейд районнуң үлетпүр барааннар садыын оорлап турган бөлүктү туткан. Оорлар Радик Ооржак, Владик Монгуш, Сергей Монгуш садыгдан уштуп алган бараанын Кызыл хоорайда «Енисей» Культура бажыңының № 8459 ТВЕ автомашиназынга чүдүрүп алгаш чоруп орган туттурган.

Оорлар дүнүң караңгызын ажыглап шыдаваан.

Александр ОНДАР.

АНАА АКПАЗЫН ДЭЭШ

Тес-Хемниң девискээри онзагай чер. Ооң ортузун Тес хем чара кежип, агып баткан, Таңды сынныарындан шуурап баткан Дыттыг-Хем, Ужарлыг-Хем, Теректиг-Хем, Хараалыг-Хем дээш 8 хем Тесче агып кирген. Тус черниң байдалының ынчаар бойдустуң чаагайы-биле бүткени хемнерниң суун тараа-быдаа өстүреринге ажыглаар арганы араттарга шагдан тура берип келген. Боттарының шаа-биле бугаларны тараа шөлдеринче олар казып үндүрүп, эң ылангыя часкы үеде черни элбээ-биле суггарып алыр чорааннар. Үстүнде адаан хемнерниң суу апрель айның төнчүзүнден эгелээш июнь айның эгезинге чедир дыка элбек боор. Чүге дээрге Таңды сынында хар-меңгиниң кидиннеп эрип эгелээр үези ол. Чогум-на бо үеде тараа шөлдерин суггарары таарымчалыг. Ону тыва араттар кара угааны-биле билгеш, өйүн эрттирбейн суггарылгага туруптар чорааннар. Суггаттыг тараа шөлдери бедик дүжүттү берип турганын улуг назылыг улустар билир.

Ам байдал сыр өске. Таңдының Теске берген хайыразы 8 хемниң чоогунда ховуларга, чазым суггатчыларының бараалы барык көзүлбес. Тараа, ногаа тарып өстүрүп болур шөлдерни таварты хемнерниң суу кижилерге ажык чок анаа агып бадып чыдар. Чок. Кижилер ону ажыглавайн турар. Хемнерниң суу-биле черни суггарып, бедик дүжүттү өстүрүп ап, чер ажылының деңгелин көдүрүп, ооң уламы-биле мал ажылын сегидип ап болурунуң аргазы бар. Районга суггаттыг шөлдерниң хемчээлин улгаттырар дээш пленнер колдуунда чүгле чугаа кырында боттаным турар. А ол кадында хемнерниң суу үерлеп, агымы өскерлип, уну делгемчип, шөлдерни үрегдеп, когаралды чедирип келген. Үрелген шөлдер дээрге, хүнүнде билдинмес, а алызында барып когарал боол эглип кээр. Тес-Хемниң совхозтарынга суггаттыг шөлдерниң хемчээлин улгаттырып, ажыглап болурун Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозтуң дуржулгазы көргүскен. Эвээш-биче-даа бол совхозтарда суггаттыг шөлдер бар-ла, харын. «О. Шынаа» совхозтан аңгыда. Суггаттыг шөлдерниң ажыглалы долу эвес деп бодаар мен. Аңаа өстүрүп ап турар дүжүт чогенчиг. Районда суг ажыл-агыйы бодунуң шыдаар шаа-биле ажылдарны кылып чорудуп-ла турар. А хемнерниң суу чедип болур черлерни ажыглап, ынаар суг оруу үндүрер дээш бот-башкарлып совхозтар ажылдавайн келген. Тестиң суу чазын үерлеп, саваазын ажа бээр. Үерлээн суг чеде бээр хире черлерни билир хирезинде, ооң оруун аштап, хем үжүндан суг үнер черлерге моондактарны кылбайн турар.

Ак-Эрикте улуг буга бар. Суг ол бугалап чайны өттүр агып чыдар. «Кызыгаар» совхозтуң шөлдеринге багай эвес дүжүттү өстүрүп алырының аргазын ол буга берип турар. Ол хирезинде кандыг-даа дүжүт өстүрүп албазын кижи кайгаар. Тес-Хемниң суг ажыл-агыйы күрүнениң хөй акша-хөреңгизин чарыгдап, ол буганы чылдың-на септеп берип турар. Буганы тударынга, септээринге үндүрген хөй чарыгдалдарны дуглаптар хире орулганы албайн келгени ажыл-агыйжы эвес чоруктуң үржүү.

Тес-Хемниң делгем ховуларын кежир аккан хемнерниң суу-биле чер суггарып, араттарның бугаларын катап аштап, улуг бугаларның ажыглалын экижидер.

Иван ХУРАГАН.
Күш-ажылдың хоочуну.

Школа реформазы: алды харлыглар

ТААРЫМЧАЛЫГ БАЙДАЛДЫ ТУРГУЗАР ХЕРЕК

Бо өөредилге чылында эгелеп, бистиң республиканың кедээ школаларында алды харлыг уругларның бирги класска өөредилгези эгелээн.

Алды харлыгларны өөредири школа амыдыралында чаа, нарын болгаш берге айтырыгларның бирээзи. Чүге дээрге, оларны өөредиринин талазы-биле нити чурттуң хемчээли-биле дуржулга чедип алдынган-даа болза, бистиң республиканың школаларының башкыларынга бо айтырыг чаа тургустунуп турар чүүл болур. Ынчангаш башкылар-биле дуржулга солчур сорулга-биле бо чүүлдү бижидим.

Чөөн-Хемчик районнуң Хондергей ортумак школазында 28 алды харлыглар дөрт чылдыг эге школаның бирги клазының программазы-биле өөренип турар. Олар назы-хар талазы-биле 1-9 ай чедир ылгалдыг, ийи кижи 7 харлапкаш, өөрени берген. Он бир кижи уруглар садтарындан келген. Өскээр чугаалаарга, алды харлыглар школага назы-харының болгаш ниити сайзыралының айы-биле дыка ылгалдыг келгеннер. Чамдык ада-иелер уругларын эрте өөредирге эки деп бодааш, сентябрьда алды харлаар уругларын албадал-биле, школаже кииреpин оралдажып турар таварылгалар база бар. Назы-хар ай хамаанчок, каш хонуң безин карышкак уругларның сайзыралының ылгалдыын дуржулга бадыткаан.

Алды харлыгларны өөредиринге школада дуржулгалыг башкыларның бирээзи Өнермаа Барбааловна Санааны томуйлаан бис. Ол башкы училищезин 1984 чылда дооскан. Кызылда күрүнениң башкы институдунда педагогика факультединде 5 дугаар курста бот-өөредилге-биле өөренип турар. Ө. Б. Санаа алды харлыгларның психологиязын хандыр өөренип, өөредилгеге шыырак, кошкак талаларын барымдаалап, тускайлаң ажылдарны чорудуп, бичии-даа бол уругларның чедиишкиннерин үезинде эскерип, шын үнелеп, мактап, бичии кижилерниң сеткилин өөртүп, школага болгаш өөредилгеге оларның сонуургалын чедип ап турар.

Бичии уругларның угаан ажылының шиңээзи хүннүң, неделяның, өөредилге чылының дургузунда үргүлчү өскерлип турарын башкы эки билир. Башкының база бир онзагай чүүлү —өөреникчилерге ынак, оларның арын-нүүрүн хүндүлеп билири, кичээлдерге көргүзүг материалдарын билдилиг ажыглап, өөреникчилерни сонуургадыр дээш кичээлди оон хевирлиг кылдыр эрттирериин колдадып, янзы-бүрү ажылдарны кылдырып турарында. Башкыга алды харлыгларны өөредиринин талазы-биле бергелер, билдинмес чүүлдер таваржып турза-даа, кызымак болгаш чуткулдуг-биле ажылдап турар. Ө. Б. Санаа башкылар-биле сүмележип, башкылар чөвүлелинге бодунуң отчедун берип, ажык кичээлди база эрттирген. Ада-иелерниң хуралдарынга төрелдерниң берген саналдарын ажыглап, эки түңнелдерни чедип ап турар.

Алды харлыглар-биле ажылче чүгле башкының эвес, хөй-ниитиниң, ада-иелерниң болгаш бүгү башкыларның кичээнгейин угландырары чугула. Оларны школага белеткээринден болгаш баштайгы чылында өөрединден келир үеде өөредилгениң шынары дорт хамааржыр. Алды харлыглар школа назыны четпээннерге хамааржыр болгаш, оларга тускай таарымчалыг байдалдар тургузары, улуг кичээнгей салыры негеттинер. Бисте алды харлыгларны өөредиринге школа реформазының негелдезинге дүүшпейн турар чүүлдер бар. Оларның ойнаар, чемнениp, удуур тускай өрээлдери чок, ойнаарактар болгаш өөредилге херекселдери чедишпес. База бир таарымча чок чүүл —олар 30 минута өөренир болганындан, оларның чапсарлаар үези өске класстардан аңгы болгаш, кичээл үезинде өөренип турар класстарга шаптыктап турар.

Башкылар чөвүлелинге алды харлыгларның өөредилге-кижизидилгезиниң дугайында айтырыгны чугаалажып турувуста, башкылар школа, садиктер-биле харылзаа чогум, школага өөредир уругларны шуптузун уруглар садтарынга хаара тудуп, өөренириnге белеткээрин, суурдан дашкаар чурттап турар малчыннарның болгаш өске-даа ажылчыннарның уругларын совхозтуң уруглар садынга доктаамал тургузар арганы чедип алырын саналдааннар. Оон аңгыда, 6 харлыгларның кадыышылынче ада-иелерниң болгаш школаның кичээнгейин углаттырары чугула. Чүге дээрге, кадыы кошкак уруглар өөрени бергеш, өөренириnге бергедеп, школазын каапкар-даа таварылгалар тургулаар. «Бүгү-ле эки чүүлдерни уругларга» деп В. И. Ленинниң чагыын амыдыралга боттандырары улус өөредилгезиниң ажылдакчыларының ыдыктыг хүлээлгези.

Оолан ДҮЛҮШ.
Башкы.

КИЧЭЭЛ БҮРҮЗҮ СОЛУН

(Башкының дуржулгазындан)

Бай-Тайга районнуң Тээли ортумак школазының эге класстар башкызы Кекеш Серин-ооловна Серен-Чимит школада 23 чыл ажылдап турар. Бо үениң дургузунда ол чеже бичии чаштарны үжүк-бижикке өөредип, амыдыралче аъткарбаан дээр! Уругларны чүгле өөредири-биле кызыгаарлаттынмаан, оларны чаагай маңчылдарга, чараш аажы-чаңга, төлептиг күш-ажылчы турасорукка кижизидип келген.

1987—1988 өөредилге чылында Кекеш Серин-ооловнага алды харлыглар-биле ажылдаарын школаның администрациязы дааскан. Ол харысалгалыг даалгага белеткелди башкы эрте-ле эгелей берген. Бирги класска өөренир алды харлыг уругларның даңзызын тургускаш, бир-ле дугаарында оларның ада-иелери-биле таныжыкан. Ооң соонда төрелдерге «Уругларны школага белеткээри» деп беседаны кылып, консультацияларны эрттирген. Дараазында уругларның ада-иелери-биле чугаалашкан. Ол чайгы үе турган. Оон эгелээшпе уругларны школага чыып алгаш, баштай школа, класс-биле таныштырып, ийи неделя дургузунда оларның-биле ажылдаан. Ол хүннерде уругларның угаан-бодал, дыл-домак болгаш күш-дамыр сайзыралын билип ап, аажы-чаң талазы-биле кижизидилгезин өөренип көрүп, кымның-биле канчаар ажылдаарының арга-методтарын башкы бодап, тып алган. Алды харлыглар-биле ажылды ынчаар эгелеп ап аны оларны программа ёзугаар өөредип кирипteринге дөгүм болганын Кекеш Серин-ооловна чугаалап турар. Ынчангаш бирги класска алды харлыгларны хүлээп алыр башкыларга оларның-биле эрте-ле ажылдап эгелээрин сүмелеп турар. Чүге дээрге школа мурнунда үеде уругларның сайзыралы аңгы-аңгы болуп турар. Ясли-садтар дамчыштыр келгеннер чугаа-домак, аажы-чаң талазы-биле элээн сайзыраңгай, ада-иезиниң хайгааралынга өскеннер бир янзы. Чамдык уругларның культурлуг аажы-чаң кижизидилгези, чугаа сайзыралы шоолуг эвес база болгулаар, олар-биле черле элээн бот-тускайлаң ажылдаары негеттинер апаар. Ол чаңгыс аай эвес байдалды деңнештирип алыры-биле алды харлыгларны чайгы үеде школага белеткээрин доктаамал чорудары чугула. Ооң түңнелинде өөредилге үезинде өске өөрүндең чыдып каар уруглар турбас.

Кекеш Серин-ооловнаның башкылап турары бир дугаар класста 22 өөреникчи бар. Ол кичээл бүрүзүн бот-боттарынга дөмейлешпес, уругларга сонуун оюн-тоглаа-биле аралашкан турар кылдыр чогаадыкчы арга-методтарны ажыглап эрттирип турар. Ол кичээлге белеткелче онза кичээнгейни угландырган. Өөредир темазынга ажыглаар техниктиг херекселдерни, көргүзүг материалдарын белеткеп, янзы-бүрү оюннарны тургузуп, ыры, шүлүктерни шилип, тып ап турар. Дыка хөй оюннарны, кыска-кыска чечен чугааларны болгаш шүлүктерни ол боду чогаадып, кичээлге өөреникчилерниң сонуургалын бедидип, билиг шиңгээдип алыр аргазын чиигедир дээш хөй белеткелди кылып турар.

Чамдык сан-чурагайларны өөредирде, ону шүлүктеп чугаалап тургаш, эге хевир үлегерни самбырага бижип көргүзерге, өөреникчилер дыка сонуургаар, билип алыычал боол турар. Чижээлээрге:

Чаңгыс деп сан чаным орта
Чараш тикты бижиптерге,
Олар хөглеп, көвей апаар,
Оннуң саны оон үнер.

Кайы-бир үжүктү өөренген соонда, ол дугайында башкының чогааткан шүлүүн өөреникчилер нииты чугаалап тургаш азы бир аялгага таарыштыр ырлап тургаш, шээжилеп алыры чаа өөренген үжүүн сактып алырынга улуг ужур-дузалыг боол турар.

«У» деп үжүк турбаан болза,
«Уруг» деп сөс бижиттинмес:
Бантиктиг чараш уруг
Бажын тудуп муңгарай бээр».

«Э» деп үжүк элдеп үжүк
Эргезинге турар мен дээр.
Ортузунга, соолунге
«Е» мени солузун дээр.

Кичээлдерге күш-культуржу минуталарны ыры, музыка болгаш шүлүк үделгелиг эрттирип турар. Ол бүгү чогаадыкчы ажылдар уругларның чугаа сайзыралдыразынга база улуг идиглиг. Ынчангаш дуржулгалыг башкының өөредип турары алды харлыгларның бирии бир деск. Уруглар чугаакыр болгаш өде-чара аажы-чаңныг.

Алды харлыгларны өөредип, кижизидеринге төрелдер-биле сырый харылзааны доктаамал тудуп, оларның күжүнге даянып ажылдаары чугула деп, Кекеш Серин-ооловна санап турар. Класстың 5 кижи составтыг төрелдер комитедин тургускан. Ооң даргазы Дамба Думен ук ажылды эки удуртуп, төрелдерниң уруглар-биле класстан дашкаар ажылдарга киржилгезин билдилиг организастап келген. Ажылчын Кара-оол Хомушку «Шевер холдар» бөлгүмнү тургускаш, ында уруглар, оолдарны саазындан, пестен янзы-бүрү ажылдар кылырынга өөредип турар. Темалыг класс шактарын төрелдерниң киржилгези-биле кижизидилге утка-шынарлыг кылдыр эрттирип турар.

Алды харлыындан эгелеп уругларны бирги класска өөредип эгелээзиниң баштайгы өөредилге чылында чамдык чедир кылдынмаан ажылдарының болгаш четпестерниң үржүүндан бергелер, шаптараазыннар база барын хоочун башкы чугаалап турар. Алды харлыгларны бүгү талалыг өөредип, кижизидеринге школада материалдыг баазa чедир тургустунмаан. Ийи ээлчеглиг школага уругларның хүнзедир турар аргазы чок. Ооң уламындан кичээл соонда чорудар ужурлуг кижизидилге болгаш өөредилге ажылдары, уругларның хостут ойнап, удуп дыштаныры, эзиг чем-биле хандыртынары болдунмайн турар. Өөреникчилер, өске үстүкү класстар ышкаш, школага чүгле дүъшке чедир турган, бажыңнарынче тарай бээрлер. Ынчангаш дараазында өөредилге чылында алды харлыгларга бүгү-ле таарымчалыг байдалды тургузар дээш школаның администрациязы амдыгаазтан боттуг хемчеглерни алыры чугула дээрзин башкы чугаалап турар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Кундулел бижииниң эдилекчизи, эге класстарның хоочун башкызы Кекеш Серин-ооловна Серен-Чимиттиң алды харлыглар-биле ажылдап турарының чамдык дуржулгазы ындыг. Ол бодунуң арга-дуржулгазын чаартыкчы башкылардан болгаш кады ажылдап турар эш-өөрүнден база хүн бүрү өөренип, улам байыдып чоруур.

Багай-оол БАРБА.
Районнуң методиктиг кабинединиң методизи.

Хамааты камгалалы

МЕДЭЭ БОЛГАНДА ЧҮНҮ КЫЛЫРЫЛ?

Республиканың хамааты камгалалында чаа өөредилге чылы бо чылдың январь 2-ден эгелээн. Чаа өөредилге чылында хамааты камгалалының талазы-биле өөредилгениң шынарын экижидеринче кичээнгейни угландырар. Чүге дизе эрткен өөредилге чылының түңнелдери чамдык районнарга, хоорайларга эрткилээн комплекстиг өөредилгелер нити чониң хамааты камгалалының талазы-биле билииниң кудузун көргүскен. Хамааты камгалалының медээлерин дыңнааш, ол медээлер ёзугаар чүнү кылырын безин билбес таварылгалар бар.

Дайзынның халдаанының дугайында болгаш радиоактивтиг, химиктиг хораннаашкыннар дугайында медээлерни чонга хамааты камгалалының штавының тускай айтышкынын ёзугаар, а ол ышкаш хайгаарал органнарының факт-барымдаалыг дыңнадыгларынга үндезилээш, районнуң хамааты камгалалының штабтары чарлап дыңнаткан турар. Амгы үеде бистиң чурттуң хамааты камгалалының органнарында чаңгыс аай чурумчуткан дөрт чүүл медээ бар: «Агаар дүвүрээзини», «Агаар дүвүрээзини төнген», «Радиация айыылы», «Химиктиг дүвүрээзин».

«АГААР ДҮВҮРЭЭЗИНИ»

Бо медээни дайзынның халдаашкыны шуут кыжанып келген таварылгада бүгү чонга бээр. Ону бээрде, хоорайларга болгаш чурттакчылыг черлерге сиреналарны ажылдаткаш, оон-биле хары үгда диктор радио дамчыштыр: «Дыңнаңар! Дыңнаңар! Хамаатылар! Агаар дүвүрээзини! Агаар дүвүрээзини!»— деп 2-3 минута дургузунда чарлаар. Сиреналың үнеринге үдеткен медээни элээн каш катап катаптаар болгаш бүдүрүлгелерге база транспортка үзүктелчек гудоктар-биле чер бүрүзүнге чергелештир медээлээр. Ол медээ ёзугаар чон камгаланыр черлерге доп-дораан чаштынар.

Медээ бажыңга турумарда болган болза, чылыдар херекселдерни, газты ажыглаарын соксадыр, печкада отту өжүрер. Уругларның болгаш кырганнарының камгаланыр хевин кедиргеш, чугула документилерни, аптечканы, аъш-чем, суг курлавырын алгаш, чырыткыны (сайгылгааны) өжүргеш, камгаланыр черже дүрген чоруур. Аргалыг-ла болза дүвүрээзин болганының дугайын кожаларынга дыңнадыңар. Олар дыңнаваан болуп чадавас.

Медээ ажылдаар черинерге турумарда болган болза, бүдүрүлгениң цехтиң тускай саалырын ёзугаар ындыг таварылгада көрдүнген хемчеглерни күүсеткеш, чаштынар черже дүрген чоруңар. Бир эвес соксаап чок технологтуг чорудулганың үжүн ажылдаар черин каап болбас болза, ажылдаар черинерниң чанында камгаланыр черлерни ажыглаңар.

Медээ хөй-нити черлеринге азы даштыгаа чорумарда болган болза, эң чоок турар камгаланыр черлерже дүрген, ынчалза-даа кандыг-даа дүвүрээзин болдурбайн чоруптуңар. Автобуска чораан болзуңарза, автобустуң доктаадан черинге дүшкеш, ол чоок-чавыда камгаланыр черже кириңер.

«Агаар дүвүрээзини» деп медээ болганда, бүгү өөредилге черлеринге өөредилгени түр соксадыр, сургуулдарны, өөреникчилерни, студентилерни камгаланыр черлерже чорудар. Камгаланыр черлер чок ийикпе азы ырак болган таварылгада түдүгларны ажыглаар. Кайнаар-даа барып четтикпес хире апарган таварылгада подвалдарже, орук хажызында оңгарларже чаштынып болур.

Хамааты камгалалының органнары радиодамчыдылга четкилерин, ук черниң радио болгаш телевидение станцияларын дамчыштыр, а ол ышкаш кежүп чоруур, ыткыр чугаалаар тургузуглар дузазы-биле «Агаар дүвүрээзини төнген» деп медээни бээр.

«РАДИАЦИЯ АЙЫЫЛЫ»

деп медээни девискээрге радиоактивтиг халдаашыр шуут кыжанып келгенде азы ындыг халдааышр илерээнде, харылзааның, чарлаарының техниктиг бүгү херекселдериниң дузазы-биле бээр. Медээни дыңнааш, противогазты, ол чок болза, респираторну (доозун кирбес пес масканы, хөвең-марля шарыгны) кеткеш, аъш-чем, суг курлавырын, эмнерни, баштайгы үеде эргежок херек чүүлдерни алгаш, камгаланыр черлерже чоруур. Камгаланыр черлерден үнерин чүгле хамааты камгалалының органнары чепшээрээр.

Мал-маганны герметиктиг кылдыр баш удур кылып белеткээн кажааларже кииp сүрер. Ол ышкаш аъш-чем, мал чеми шыгжаан складтарны, кладовкаларны, погребтерни, кудуктарны болгаш оон-даа өске тудугларны радиация айыылындан канчаар камгалап, белеткеп каарын баш удур хынаан турар.

«ХИМИКТИГ ДҮВҮРЭЭЗИН»

деп медээни химиктиг азы бактериологтуг халдаашр кыжанып, илерел келгенде бээр. Чер-черге ол медээни үннүг болгаш чырыткылыг херекселдер дузазы-биле чарлаалаштыр бээр. Медээ болган соонда противогазты, кеш камгалаар херекселдерни дүрген кедер. Бодуңарга камгаланыр хеп чок болган таварылгада, болоньи плащтарны, резина сапогтарны, хол хаптарын болгаш оон-даа өске чүүлдерни ажыглап болур. Ол дораан камгаланыр черлерже кирер.

Химиктиг болгаш бактериологтуг хораннаашкынның айыылы эрткен дугайында база оон ымайгы хөделишкиннер чурумунуң дугайын харылзааның чарлаарының херекселдери-биле чарлап дыңнадыр.

Т. СТАЛ-ООЛ.
Тыва АССР-ниң хамааты камгалалының штавының начальниктиң пропаганда талазы-биле дузалакчызы.

Бот-идепкей болгаш дуржулга

АРГААН, СЫРААН КААСТАЛГАЛАР

Вильнюста «Аудеяс» фабрика мурнуку чылга бодаарга, 1987 чылда аргаан, сыраан каасталгаларны ийи катап хөйнү бүдүрген. Фабриканың дериг-херекселин баштайгы удаа эде кылганының ачызында, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү өскен. Эде кылыышкынга 16 миллион рубль чарыгдаан. Ол бүгү чарыгдал үш чыл болгаш катап эгиттинер. Ынчан фабриканың ийиги эде кылыышкынын эгелээр.

Шагда литва мастерлер кижилер карак салбас кайгамчык хээлерни бүдүрер үс-шевер турган. Бо чаагай чаңчылдар амгы үеге чедир салгал дамчып келген. Амгы үениң мастерлери ону улам сайзырадып, чүс чылдарда мөөңнээн дуржулга, уран-чечен каасталгалар ындыг кылыгларны машина-биле бүдүрер байдалга камгалаттынарынче сагыш салып турар.

— Бистиң үс-шевер уран кыстарывыс бурун шагның мастерлериниң ажылының онзагайын эки билирлер — деп, аргаан, сыраан кылыгларның чажыдын чугаалап тура, фабрика директору И. Карчяускас демдегледи. — Оларга чоргаарлаңыр бис. «Аудеястың» уран, үс-шевер кыстары ол кылыгларның делегей чергеге чедеринче кичээнгей салбышаан, чаа чогаадыкчы аргаларны тып, перспективтиг угланыышкынны сайзырадып турар. Аргаан, сыраан каасталгаларның бедик шынарлыг болурун доктаамал хайгаарап турар бис. Бисте ам тергиин дериг-херексел, онзагай үндезин материал — хөвеңниң эң эки сорту бар. Синтетиктиг удазыннардан бүдүрген кылыгларга быжыг өзек болур болгаш белен элевес.

Фабриканың ажылчыннарынга чаартылга чүнү бергениниң дугайында айтырыгга директорнуң харыызы:

— Бирээде, ажылдаарынга, байдал экижээн, цехтер арыг-силиг болгаш шимээн чок апарган. Ийинде, ажылчыннар хөй акша ажылдап алыр болу берген. Эки аргыкчы кижи айда 300-тен 400 рубль чедир ажылдап алыр. Аңаа немелде кескув. Фабриканы моон соңгаар эде кылырга, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү оон-даа өзер, акша-шалың улам немежир деп санап турар бис.

— Чаартылгалар үезинде фабриканың чеже ажылчыны кызырылганыл?

— Ажылчыннарның саны өскерилге чок. Оларның дыка хөйү чаа дериг-херекселдер башкарарынга катап өөренир ужурга таварышкан.

— Фабриканың дериириниң ийиги үе-чадазында кандыг кол сорулгалар салдынып турарыл?

— Бир-ле дугаарында аргылга цегиниң техниктиг эде дерилгезин чорудар. Социал программаже база сагыш салдынар. Балтий далайның эриинге дыштанылга бажыңын тудар. Фабрика чанында парк бар, ооң девискээринде эрги бажың туруп турар. Ооң баазазынга кадыкшыл экижидер комплексти тургузарын планнаан бис. Ук чер эмнээр кабинеттерлиг, спорт залдыг, эштир бассейнниг болур.

— Аргаан, сыраан кылыгларыңарны садарынга бергедээшкиннер болу бербес ирги бе?

— Амдыызында чок. Амгы беш чылда 2,5 миллион погонметр аргаан, сыраан (калбаа 1,5 метр) кылыглар бүдүрер бис. Ол хөй, ынчалзажок республиканың мебель үлетпүрү безин бистен 1,5 миллион метр пөс-таавыны ап турар. Бистиң продукциявыска садыг организацияларды база чагыг киирер, ол ышкаш өске республикалардан база. «Аудеястың» кылыгларын даштыкыда база сонуургап турар.

Витаутас МИКУЛИЧУС.
(ПМА).

АРТ АЖАРЫ БЕРГЕ

Мооң мурнунда солун-сеткүүлге материал-даа бижип чорбаан мен. Кызыл аразында орукка чоруп тургаш, чамдык бергелерге таварышкаш, мону бижип ор мен. Кышкы үеде Тожуже машиналар чоруп турар. Чүък сөөртүлгезинге чер оруу эптиг, чарыгдалы эвээш деп бодаар мен.

Амгы үеде совхозтар бот-орулга-чарылгаже долузу-биле шилчип турар болганда, артык чарыгдалдарны чок болдурар сорулга туруп турар. Мээң бодап турарым-биле алырга, машиналар кышкы орукка ийи артка хончуг саадап, үрелип турар. Севинниң, Кара-Хаштың арттарын чайгы үеде лескилеп кылып алыр болза, чолаачылар чер ара хонуп, түревес-даа ийик. Ынчангаш кышкы орукка доктаамал ажаалда-хайгаарал негеттинип турар.

Ырак орукка чоруурга, бергезин кым-даа билир. Ылаңгыя соок дыңзый бээрге, байдал дыка нарын апаар. Оруктуң септелгезин кичээнгейге алыр боор деп идеген турар мен.

Николай ДАМДЫН.
Тожу район.

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

КНО-нуң Кол Ассамблеязында

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). КНО-нуң Кол Ассамблеязының 42-ги сессиязының киржикчилери Палестинаны хостаарының организациязының төлээ черинге хамаарыштыр АКШ-тың ылгай көрүүшкүннүг туружундан тургустунган чидиг кризистиг байдалды чугаалажып турар. Ол айтырыгны чугаалажып көөрү-биле сессия бодунуң ажылын катап эгелээн.

Кол Ассамблеяның хуралынга санал берген янзы-бүрү чурттарның 30 ажыг делегаттары КНО-нуң чанында Палестинаны хостаарының организациязының төлээ черин АКШ-тың хаар дээн шиитпирин чаңгыс үн-биле буруу шапкыннар. АКШ-тың ук шиитпири делегей эргезиниң нормаларынга чөрүшкек. Ол базымны делегаттар делегей ниитилежилгезинге ажык чөңгээ кылдыр үнелеп көргеннер.

* * *

КНО-нуң тускай төлээлери Никарагуаже чорупкан. Ол дугайын КНО-нуң чиңгине секретарының төлээлекчизи дыңнаткан. Төлээниң кол сорулгазы—ол черге никарагуа-гондурас кызыгаарда байдалды тодарадыры.

У. ОРТЕГАНЫҢ МЕДЕГЛЕЛИ

САПОА (Никарагуа). (СЭТА). Никарагуаның даштыкы херектер министри Умберто Ортега чурттуң бүгү девискээринге Сандиножу улусчу армияның шаап халдакчы операцияларын түр соксадыр дугайында айтыышкын кылдынганын дыңнаткан. Чүге дээрге, республиканың чазаа контрреволюцияның удуртулгазы-биле чугаалажыышкыннарны кыла берген.

Гватемалага болган ужуражыышкынның шиитпирин күүседири-биле боттуг базымны кылырын ол контрастың удуртулгазынга сүмелээн. Төп Америкада дүшкүүрлүг чорукту чавырыпдырар дугайында гватемал дугуржулганы боттандырары, чуртта хан төгүүшкүннүг дайынны соксадыры эң чугула сорулга болур.

ПОЛИТКҮҮСКОМНУҢ ХУРАЛЫ

БУХАРЕСТ. (СЭТА). 1987 чылда экономиктиг болгаш сан-хөө ажыл-чорудулгазының түңнелдерин РКП ТК-ның Политкүүскому бодунуң хуралынга чугаалажып көрген. Үлетпүрнүң интенсивтиг хөгжүдеринге болгаш чаартырынга, румын барааннарның делегей рынокунга адаанныжыр аргазын бедидеринге улуг чедиишкиннерни чедип алган деп, онзалап демдеглээн. 1987 чылда чурттуң төөгүзүнде тараа культураларының эң-не улуг дүжүдүн ажаап алган.

Материалдыг болгаш сан-хөө фондуларын эң-не ажыл-агыйжы чорук-биле ажыглаарының, ниитиниң байлаан төтчеглеп чарыгдаарының чайладырының эргежок чугулазын РКП-ниң Чиңгине секретары Н. Чаушеску айыткан. Бүгү бүдүрүлгелерниң ажыктыг чоруун бедидериниң сорулгазын салган.

1987 чылдың декабрьда партияның самының, составының болгаш организастыг тургузуунуң дугайында, а ол ышкаш РКП болгаш румын күрүнениң даштыкы ажыл-чорудулгазының дугайында илеткелдерни РКП ТК-ның Политкүүскому чугаалажып көрген. Аңаа 1988 чылда даштыкы политиканың кол угланыышкынын база чугаалашкан.

РКП-ниң Төп Комитединиң пленуму бо чылдың март 28-29-та чылдырарын Политкүүском доктааткан.

ЮБИЛЕЙЖИ СЪЕЗД

ВАРШАВА. (СЭТА). Каттышкан тараачын партиязының X юбилейлиг съездизи боол эрткен. ПКАП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ПУР-нуң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Збигнев Месснер ол съездиге чүве чугаалааш, чуртта эгелээн экономиктиг реформаның ийиги үе-чадазын боттандырарынга тараачыннар кончуг улуг рольду ойнап турар. Каттышкан тараачын партия чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезинге кол черни ээлеп келген болгаш моон соңгаар-даа ээлээр деп демдеглээн.

ДЕТКЭЭН

ПАРИЖ. (СЭТА). Мурнуу Африка Республиканың расисчи ёзу-чурумунга удур бүгүдени хаара туткан экономиктиг хемчеглерни ап чорудар дугайында негелдени Францияга ам болур соңгулдаларга коммунистерниң кандидады, Француз компартияның Политбюро кежигүнү Андре Лажуани деткээн. Совк-езы ылгаар чорукту узуткаары дээш демиселдиң март 21-де демдеглээн делегей хүнүнге киржип турган расизмге удур организацияларның төлээлекчилериниң ФКП ТК-га болган ужуражыышкынынга ол чүве чугаалаан. Мурнукузу ышкаш Преториянын ёзу-чурумун херек кырында деткип турар Парижтиң чазааның политиказы Франциянның даштыкыга ат-алдарын кошкадып турар деп, Лажуани онзалап демдеглээн. Оон-биле холбаштыр сөөлгү чылдарда Париж расизмге удур медеглелдерни кылып турза-даа, Мурнуу Африка Республикага хамаарыштыр кандыг-даа тодаргай хемчеглерни ап чорутпайн турар деп, ФКП-ниң удуртукчузу демдеглеп турар. Ужуражыышкынның киржикчилери Францияның президентизи Ф. Миттерранга болгаш премьер-министр Жак Ширакка кыйгырыг хүлээп алганнар.

ПЛЕНАРЛЫГ ХУРАЛ

ВЕНА. (СЭТА). Төп Европага боо-чепсекти болгаш чепсектиг күштерни кызырар талазы-биле чугаалажыышкыннарның бир ээлчээ доозулган.

Пленарлыг хуралга социалистиг чурттарның өмүнээзинден польша делегацияның удуртукчузу Т. Струляк, НАТО чурттарындан АКШ-тың делегациязының удуртукчузу С. Ледогар чүве чугаалаан. Дараазында хурал май айның ийиги чартыында болур.

АНГЛИЯ. Кадык камгалалдың национал системазының херегнелинге немелде акша-хөреңги үндүрүп бээрин негээн эмчи ажылдакчыларының демиселин-биле эп-сеткил каттыштырылгазын илередип, Британ нацысылалдың чүс-чүс ажылчы чону эмчи ажылдакчыларының «Хөделиишкин түчнерчиде» болуп турган чыскаалдарга, ажык сонсадыышкыннарынга киришкен. Лондоннуң 17 госпитальдарының эмчилери болгаш эмчи сестралары боттарының эмнелгелериниң эжиктеринге таңныылдар тургузуп алганнар.

ЧУРУКТА: Лондоннуң бир эмнелгезиниң эжиинде эмчи сестраларының таңныылы.

АП—СЭТА-ның телефотозу.

КЫРГАН-АЧАМ УДУРЛАНГАН

Сергек-омак, таалап ханмас чараш чаңныг
Сеткилимге чүүден артык уран кыстан
Чаңгыс-даа хүн чарлы бергеш, элдеп чүве,
Саймаарай бээр, сактып чоруур апарган мен.
Удуп чыда, хөй-ле черге чүрээм ыстап,
Улаараштың адын адап чыткан болдум.
Баштак чаңныг ачам ынчан шоодуп каан.
«Багай оглум хөктүүн аа» деп авам чаптаан.
«Өскен оол-дур, ашак болган, демек болгай
Өглеп каар-дыр. Келин кысты кудалаар» деп,
Кырган-авам отту улам чүшкүрүпту.
Кырган-ачам аңаа кеңгүс удур болду.
«Эр боол өскен, меге-шыраа илдең-көскү,
Эът-ханы четчи берген эрес оглум
Ада-чуртум камгалашкаш, чанып кээрге,
Ам-на ынчан дойлап-шайлап турган бис» дээн.
Чурттталганың узум, төнмес оруунуң
Чуяуун амзап, дерин төгер бетинде
Ынакшылын улам доңнап алзыннар дээш
Ындын бодап, ынча дээн-даа чадавас ийин.

Шаңгыр-оол ДОРЖУ.

ЧЕСТЕК-КАТ

Чавыс хенче сыптыгбай
Чаптанчыг-ла борбакпай.
Чемгерикчи буяныг
Черим соңу честек-кат.
Честек-кат, честек-кат
Черим соңу честек-кат.
Сиген-кекке бүргеткен
Чидиг кызыл өңнүгбей.
Чип-ле ханмас чаагай,
Чигирзиг-ле честек-кат.
Честек-кат, честек-кат
Черим соңу честек-кат.
Сыгыртаамны долдур-ла
Чыып алгаш чанып кээп,
Авайымга сунарым
Амданныг-ла честек-кат.
Честек-кат, честек-кат
Черим соңу честек-кат.

Дадар-оол ДОҢГАК.
Тудугжу.

АМЫДЫРАЛ — ӨШПЕС ОДАГ

Узун-дагыр оруктарга
Удур-дедир дөмек болчуп,
Ажыл-ишти деңге кылчып,
Ажы-төлдү өстүрген бис—
Одувустуң өшпези дег
Олар бистиң өөрүшкүвүс.
Хендир биле ине ышкаш
Хензиг чаштан эдеришкеш,
Ам бо хүнде кырый берген
Азыранчып орар-дыр бис—
Чалыы шагда тиккен одаг
Чалынында чыннып чор бис.
Авыралдыг хини тудуш
Ада-ие чуртун ээлеп,
Ажы-төлдер төлдер төрүүр—
Амыдырал уламчылаар —
Одаавыстың кезектерин
Оларывыс улай кезээр.

Октябрь ТҮҢ-ООЛ.
Арыг-Үзүү суурда эмчи.

МЭЭҢ УЖУТКАНЫМ

♦ Чечен чугаа ♦

Мээң эң баштай ужутканым дугайында хөй улус мени айтырып, байысаап чегел төткен. Ынчангаш ону мен катап-катап чугаалаарындан пат чүрээм өлүп, халаажыраар апарган мен. Ынчанмайн канчаар, ужар-хеме тырыкылалып са силгий бээрге, дээрги Пташниковтуг кезек болгаш мээң хөөкүй өңнүүм Заикин база меңээ удур катап-катап демисежир ужурга таварыжырлар. Чүге дээрге буруулуг кижи чүгле мен болгай мен.

Бир чыл мурнунда, Катанео, Уточкин болгаш өскелерниң-даа ужудуп турган үезинде, Заикинниң ужудар деп күзел-соруу кыптыга берген. Ынчан ооң-биле аэродромга турган бис. Бодунуң ол-ла хедер, турум чаңы-биле хенертен шиитпирлиг мынча диди:

— Мен база ужудар мен!

Мээң чугаалаарымны аза албададапкан ышкаш болган:

— Иван Михайлович, силерниң аксы-сөзүңер ап көрейн, пассажирлерден бир-ле дугаарында кымны алыр силер, чугаажок, мен боор мен оң!

Оон таптыг-ла бир чыл болганда, Одессаның өскерлип турар багай агаарлыг хүнүнде Заикин ужудуп үнүпкен. Ол беш чүс хире метр бедикке баштай ужар-хемени ийи катап, ооң соонда үш чартык катап тырыкыландырыпты. Заикин «Одесса хуудузунуң» парлакчызының оглу аныяк Навроцкийни пассажир кылдыр ап алгаш, ужудуп үнген. Олар ужуп үнгеш, ол-ла черинче тырыкыланып бады кээр ындыг теңчүлүг дээскиннгин кылган. Аэродромда көрүкчүлер барык чок-даа болза, чон херим-кажаа артындан кайгап көрүп турган. Заикинни кайгамчык хүндүлеп, диңмиттиниле адыш часкап уткаан.

Индир чаны-биле эртип чыда, ол чыылганнарже хүлүмзүреңнээн, мегейип кээп элээн каш цирк хевирин холу-биле ээлгир көргүскүлеп эрткен. Ынчан мен, азазы билир ийикле ону, холумну өрү көдүрүпкеш, чүстерим бош ышкаш чайып турдум. Заикин мээң хол чайып турарымны көрүп кааш, бөкперлешкен кижилерни чымчак сеткил-биле доюлдура каапкаш, меңээ чедип кээп, чугаалады:

— Чүү боор ам, Лександра Иваныч, ужуптар бис бе?

Хадып турган, соогу кончуг. Деңзи чингедир дээш, тонумну ужулгаш, солуп саазыны эштип алдым. Оон ужар-хемеже чорупкан бис.

Олурарлы берге болган. Солагай талакы будум-биле так чыпшыр чөленип алыр демирни механик меңээ айтып берди. Оң талакы будум хостуг чоруур. Заикин мени чавыс черде бичии уруглар ширээзинде, мээң буттарымга «куспактадып» алган олурар.

Эпчок болганындан, оң талакы будум сириңнейнип эгелээн. Ону чугаалаар дээримге, хүртүнү хөделдирипкен, хоржок болду, бир-ле чүвеге будумну күш-биле сы базыптарымга, ооң сирилээри чиде берди.

Ооң соонда черге кылаштаарымга, буттарым чиик апарган ышкаш кылдыр сактып келгеш, корга хона берген мен.

Бодумну, черден каш-каш метр өрү көдүрлүп, черже дужүп кээп, чуглуп чоруп-чоруп, оон катап-ла бедип үнүп каар кандыг-ла-бир дириг аппарат кылдыр сактыр болган мен. Агаарга, душ болган бо мээң аян-чорууумнуң минута саны меңээ кончуг-ла даржыктыг боол чор. Ам кээп харын Заикин машиназын хенертен өрү үнер кылдыр күш-биле албадапты.

Удур каккан хат бисти ужудуп ойнаар саазын ышкаш кылдыр өрү көдүрүп үндүре берди. Бодаарымга, бис шимчеш дивейн турган ышкаш бис, а бистиң адаавыста девүн индир, даш хаалар, ногаарарган шөлдер, ыяштар, фабрикалар хоолайлары аткаар маңнажып турган ышкаш.

Куду көөрүмге, хамык чүве, тоолда дег, каттырынчыг болгаш бичии болду. Кортканым чиде берген. Солагай талаже бар-ла чыдарывысты сактып чор мен. Чогум-на харын маңаа бис айыылдыг озал-ондакка таварышкан бис. Удур хадаан хат биске моон мурнунда өннүүс болгаш дузалакчывыс турган, а кажан ооргавыс хатче удур көрүндүрүп алырывыска, бистиң аарывыс илдеи былдинип черду. Хат соргадан сүре кагар.

Баштай Заикинни мен бажындан бичии-ле куду кылдыр көрдүм. Оон хенертен ооң бажын мээң дискээм дужунда келгенин көрдүм. Ол-даа, мен-даа ам кеңгүс корткас апарган бис, баштай харым коргуп турган бис. Бисти хөй өлген кижи ажааган еврей хөөрже аппар чыдарын пат элдепсиниип кайгаан мен.

Ол берге үеде Заикинниң чүнү-даа эскербейн тоомча чок чораанын сөөлүнде билген мен. Хөлзеп дүвүрээриниң орнунга ужар-хеме биле ийи кижи-даа узуткаттынгай аан деп, Заикин бодап чораан боол-тур, чорупчорупп солагай талаже кандай болгаш сирлеш кылдыр ээпкен... Оон соонда чүгле чык-чак дээнин дыңнааш, ужудукчум черде чытканын көрген мен. Мен база ооң чанында чыдыр мен.

Ону мен тургуза соп келгеш, айтырдым:

— Канчап бардың, тала? Дириг сен бе!

Мээң айтырыымга, дораан харыылавазын бодаарга, үш-дөрт минута иштинде ол моорап калган чыткан-дыр. Оон деткерлип келгеш, баштай-ла эткен сөстери мындыг болган:

— Мотор бүдүн ирги бе?..

Ужар-хеме черже согунмалдыр бадыпканда, кым-даа корткаваны элдеп болган. Бир-ле тоолда ышкаш, амытын, айыыл-ондак-даа сатышка кирбээн.

Чүү шаг болганда, черден туруп келгеш, корткан болбазык бис бе.

Оон соонда Заикин буфетке шайлап оргеш, ыглапкан. Ол озал-ондакка мен буруулуг болгаш, Заикинни чазамыктап олурдум. Оон салым-чолу ол-ла кежээ шиитпирлеттинген. Бижик-билиг чок-даа болза, угаангыр-сагынгыр, эрес-дидим кижини миллионер Пташников альшкылар кулдамыктап ажылдаар бодааннар. Оон демги ужар-хемениң сегин гаражка тек шоочалап каапнар. Заикин эң баштай ужуткан машиназының ооргу бараанын безин көөр дээш сарайже кирип шыдавазын.

Ол дээрге эртеш-барган чүве-дир. Бижээни чазыглыг, аргажок-даа болза, чымчак сеткил сииликкен чагааларын Заикин Симферопольдан бижээш, адаанга: «Сээң хүргүң Иваныч» деп каар.

Мээң билбейн эң баштай өлче хол чайыпканымдан ажыл чок артса-даа, ол меңээ черле хорадавас. Ынчалза-даа бир-ийи чыл болгаш ол, бодунуң аппараады-биле ыяап-ла ужудуп үнер дээрзинге шуут бүзүрээр мен. Чон магадап көрзүн дээш эвес, а ужар чүүлдүң ёзулуг шыңгыы маргылдаазынга кирипкеш, адын ол өлүм чок болдурар дээрзинге бүзүрээр мен.

А мен канчаар мен? Ужар-хемеге моон соңгаар черле ужутпас мен...

Александр КУПРИН.

«Хураган-даа болзумза, кайы хире бедик-тир мен» деп фотоэтюд (автору Ондар Охемчик).

АВА КЕЖИИ

Ээзеңгиге ийи будум чеде берзе,
Эжеш сапык улуг-даа бол ажырар бе?
Хамык чүүлдүң колун ылгап шыдашсыңза,
Хайыралыг «Ава» деп сөс ыдыктыын сен—
Ажыдар сен, алдын, мөңгүн аңаа четпес.
Ава кежии деңнеп четпес үнелелдиг
Агым хемден терең болгаш сыңдан бедик

Ава чүрээн ёзулуг-ла оглу билир.
Айлар, чылдар эрткен тудум улам тода
Авыралдыг аваа өрең бодап кээр сен.
Аймың, Хүннүң адаан орта чүү-даа аңаа
Кавыдашпас, ындыг улуг күчү-күш чок.
Кашпагайны, угаанныгны, күштүгнү-даа
Ава кижи төрээн болгаш ындыг болган.

Нямбуугийн НЯМДОРЖ, моол чогаалчы.

АҢЧЫЛАР, АҢНААШКЫН ДУГАЙЫНДА

Пөштү тооруундан көр,
Аңчыны олчазындан көр.
Одаа чок хонган аңчы орук билбезинге
демей,
Олчазын чажырган аңчы оор-дургунга
демей.
Шыргай аразында мыйысты ылгаар,
Сиген аразындан даашты ылгаар.

Баштың аң озалааш чоруур.
Баштың аңчы мурнап чоруур.
Чаш аңны кээрген чор,
Аныяк аңчыны сургап чор.
Ийи аңның изи кожа-даа бол, чорууылгалдыг.
Ийи аңчының боозу дөмей-даа бол, олчазы ылгалдыг.

Алексей НУГУУРАК.

АЛДЫ ДУЮГ

Шоодуг

Мээң кадайым Сайзаана согунага ындыг кончуг ынак эвес, а чеснокту хөлчок хүндүлээр. Шериг барган улуг оглувус база-ла авазын дөзээн хевирлиг, согуналап тургаш быдаа хайындырып, эъттадаа хаарып каарга, аңаа шоолуг хөөн чок, а чеснокту хлебтиң кадыг картынга дүрбүп дүрбүп эндере-ле чип алыр. Ынчангаш чоок-кавы аалдардан суур кирип, чорук кылган кижилерге кадайымның чагыыр чүвези чеснок болур. Кедээ черлерге чеснок аймаа ховар кээр-даа болза кадайым ону черле үспес.

Сайзааның чогум черле чеснокту чүү дээш хүндүлээрин айтырарымга, ол мынча деп харыылаар:

— Сээң бо-ла назы-харың улгаткыже, чүве билбезиңни черле кайгаар-дыр мен. Чесноктуң согунадан артык шынарлыын думчууңга ыяк кертип ап көр. Бирээде, ол кижиге согунадан артык чем чиир хөөн киирер шынарлыг. Ийиде, чемни амдан киирерде чедингири хөлчок, согуна ышкаш хөйнү ажыглавас сен, хензиг чүве-ле четчир. Ол безин акша-көпеекке камналгадыр. Үште, эң-не үнелиг чүвези эм болур шынарлыы. Кыдыра дегген грипп аймаан, ижин-шөйүндүнүң кыжа курттарының бажын билир болбазыкпе. Билдиң бе?

— Ынчаарга ам сээң думчууң суу төктүп, шүжүлээр апарып-тыр сен. Грипп бар-дыр, ону четтирер деп барыптыр сен. Бо бичии борбак чеснокту чаза чуура дайнааш, ажырыпкаш, изиг, сүттүг шайдан аартааш, дүктүг негей-биле ыяк шуглангаш, чыдывыт — деп, Сайзаана сүмелей-дир.

Ону ынчаар күүсеткен мен. Кижилерниң тыппазы чок, эртенинде оттуп келиримге, адак-бышкаам чиик-чиик. Артында-ла тынарымга, думчуум хос-хос. Ачызын көрген болгаш, чеснокту кадайым дег хөлчок хүндүлээр апарган мен. Аалдан үнүп, ыңай-бээр чорук кылырымда, сураглаар чүвем чеснок.

Бир-ле катап Чүрек-Тейде кыштаавыска чыдырывыста, аалга чиик машина халдып келди. Көрүп турарымга, машинадан бистиң совхозтуң профком даргазы Килчең Кижинмир-оолович дүжүп келди.

Даргам-биле хол тудуп мендилешкеним соонда, өгже-даа кирбейн чыдырывыста, кижим далаштыра берди:

— Сени алыр дээш келдим. Даарта Кызылга мурнакчы малчыннар слёдунга олуржур улус-тур бис. Эртежик чедерни-биле дүрген дөгерип ап көр — диди.

Аалдан аъттанып турувуста:

— Чеснокта арбыд-дыр сады эккээрин утпас сен — деп, Сайзаана база катап сагындыра-дыр...

Хурал соонда, аалче куруг чанар эвес, чүү-хөө саттынып алыр дээш, Килчең Кижинмир-оолович-биле базаарда ногаа садыынга келдивис. Элээн узун оочур соондан чедип келиривиске, мурнумга турган даргам яблоктар, шилде компоттар, пюрелер алды. Мен кадайым чагыын бодап, утпазы-биле делгеп каан чеснокче шыгаап алган тур мен. «Школага өөренип чораш-ла, «ч» биле «ш» ылгаштырып албас болгаш бүдүү иштимде «чиш-нок» деп тода адаарын бодап-ла, катап-катап химиренип тур мен.

— Силерге чүү херек? — деп, сарыг чаштыг кыс менче чиге көргеш, айтыра-дыр. Девидээн уум-биле:

— Ше-шес-нок — деп, шейүлдүр, кагылдыр-ла адай кааптым.

Садыгжы кыс артыкы өрээлче маңнаан соонда, улуг саазында дуктуг дүюглар ораап алган үнүп келгеш, деңзиге сала каапты. Деңзиниң караан ылавылап көргеш, самбыжның борбак мыштарын каш чугган соонда:

— 2 рубль 42 көпеек — диди. Хөрчээн уум-биле дүрген-не саңжы шаап алдым. Садыгжы кыс дүюглар кезүлбес кылдыр база бир улуг саазын-биле сэрай шаап берди.

Колдукталкаш, садыгдан үне базып келиримге, Килчең Кижинмир-оолович рюкзагын чүктеп алган, мени манаан тур.

— Ча, чоруп орар-дыр. Чолаачывыс манай берген боор — деп, кижим далаштыра берди.

Машинага баргаш, дүюгларны санап көөрүмге, алды санныг чүве болду. Садыгжы кыс мээң чугаамны «Шесть ног» деп билген хире. «Соора чугаалаан-дыр мен, халак, халак» —деп, чукшуум дырбап тур мен.

Дүне чанып келгеш дүюглар-биле болган таварылганы чугаалап бергеш, «Чеснок, чеснок» деп алган дээш, Сайзааны буруудаттым.

Ол мээң хомудааныымны-даа тоор хире эвес, кара баары каткыже шуглак иштинде каттырып-ла чыдыр.

Танов МОНГУШ.

СОНУУРГАКТАРГА

АРЫГ АГААР ХОВАРТААН

Японияның кырында арыг агаар чыл санында 2,3 хуу эвээжеп турар. Ол чорук бөмбүрзектиң ол девискээрин космостуң херелденикиишкининден камгалаар арганы оксунарынга чедирип турар. Мындыг коргунчуг медээни Киодо Цусин агентилели чонга тараткан.

Японияның эртемденнериниң санап турарын ёзугаар алырга, кол айыыл чуртта келбээ-биле ажыглап турары үлетпүр бүдүрүлгелеринден, соодукчу херекселдерден, химиктиг ашталгадан болгаш амыдырал хандырылганыг өске-даа техниказындан үнүп турар. Ол черлерниң агаарны боктандырып турарының уржуундан, черни космос херелденинишкининден камгалап турар «арыг агаар кежегези» үрелип турар.

Токио университединиң тускай шинчилел бөлүүнүң санааны-биле алырга, япон найысылалдың агаарында фреон дээр газ, кедээ ажыл-агыйы районнарындаазынга деңнээрге 44 катап хөй. Эртемденнерниң бадыткап турары болза, ындыг байдал чер бөмбүрзээниң соңгу чартыында чамдык черлерде база тургустунган.

Фреон газтарны бүдүрерин болгаш ажыглаарын кызырар дугайында хоойлу төлевилелин Японияда ажылдап кылган. Ооң-биле чергелештир ол бүдүмелдерни солуур өске айыыл чок чүүлдерни дилээри база көрдүнүп турар.

ДИНОЗАВРЛАРНЫҢ ЧУУРГАЛАРЫ ТЫВЫЛГАН

Монтан штаттың (АКШ) барыын талазында даглардан динозаврлар чуургаларының артынчызын Монтан университединден эртемденнер Джон Хорнер биле Джонс Гопкинс, Дэвид Вайсхэмпел тыпканнар. Барык үрелбээн ол тывышта дараазында чүүлдер бар: ооң назыны 80 миллион чыл, ол хирезинде улуг амытанның сөөгү, динозавр чуургазының кырты болгаш чазылбаан 19 чуурга.

Ол дашталган тывыш ийи аңгы хевирлиг амытанныы болуп турар. Оларның бирээзи — өдүрек хаайлыг динозавр дугайында шагда-ла билдингир турган. Ооң чуургазының узуну 28 сантиметр чедип турар. А өске динозавр дугайында эртемденнер мурнунда чүнү-даа билбес турган. Ында артынчыларындан алгаш көөрге, ооң мөчүзүнүң узуну 2,5 метр хире.

Бо ажыдыышкын динозаврларның чаа тыптып турган үезинден ооң улгатканынга чедир үени шинчилээр арганы берип турар деп, эртемденнер тайылбырлаан. Аныяк динозаврларның мөчүзү дыка ховар экспонат, чүге дээрге ооң сөөгү хээрек болганындан үр чытпас.

Монтанга ол тывышты 1984 чылда-ла тыпкан чүве-дир. Ону шинчилеп турганындан чарлавайн келген.

СЕС МУҢ ЧЫЛ МУРНУНДА

Сес муң чыл мурнунда орнукшуткан кижиниң базырыын ливан хоорай Джбейльдиң (Библос) чоогунга каскан. Эрик черде хөөржүттүнген ол кижиниң базырыында неолит культуразында өскелерниңге дөмейлешпес чүве хөй деп эртемденнер санаан.

Ливан университединиң профессору Танонс Наммурнуң журналистерге чугаалааныы ёзугаар алыр болза, ол базырыкта бир бай хэрээжен-биле ооң чеди чалчазын кады орнукшуткан деп турар.

(СЭТА-ның материалдарындан).

ӨСКЕРИЛГЕН ӨҢНҮКТЕР

♦ Амыдыралдан чугаа ♦

Арган-оол автовокзалга кээп, «чазактың саралазындан» чаала душкеш, чүү-хөөзүн алыр дээш, манап турган. Улуг автобустан улус үнүп турда, ана төнмес чүве.

Найысылалга чайын черле ындыг, ыш-бус чок апаар, агаар артында арыг. Ыланғыя чаа чаашкын эрткен соонда чаагай-ла. Хүн таптыг-ла дал дүъш, ынчалзажок чалыныг изиг чок, демни диңмирээшкиниг чайык эрткен болгаш, агаар артында шыксымаар. Ол үп-саптыг рюкзагын ап алгаш, эктинче каарыныи кайызы чорда, бир-ле кижи артындан быктынче мадыш кылдыр иде каапкан. Кайгай аарак хая көрнүп кээрге, күдер-шыырак эр бо хүлүмзүрүп турган.

— Эки-и! Анатолий Аңгыракович!—дээш, демги эр меге-шыырак холун сунган.— Меңнедипкен буруулуг болдум... Өршээп көрүңер. Таныырым кижи автобустан дүжүп чыдерга, амыр-мендизин айтырар, буянныг холун тудар дээш ынчалдым...

— Мендэ-э, ыңар! — деп, мендиге харыылавышаан, Арган-оол арай аңгадай берген турган.

— Мени таныып тур силер бе?— деп, демгизи чугаалаан. Барыын чурттуг Пактаар-оол мен-не болгай мен. Ол дээрге мээң чонум берген шолазы ышкажыгай. Адам адаан алыс адымны Аганак дээр...

— А-а, ам-на сагыжымга кирип келди!— деп, Арган-оол алгыра берген. — Амдыыгы Аганак ышкажыл сен? Уваа, каш кыш, каш чай эртпээн дээр! Уттундура берип-тир. Көрүшпээнивистен бээр үе-дүп болган.

— Чаа, Аңгыракович, дөө ол сандайга олурупкаш, таптыг хөөрежир-ле болгай.

Оон чоруткаш, мелээ барып вокзал хөлегезинде узун сандайга саадапканнар. База бир чүъктеглиг кижиниң барааны кестүп, оларже шиглей кел чоруй, ара доктаай берген. Аганак ону топтап көрүп олура, кыйгыра берген:

— Эй, Кошкен! Монгуш Кошкен! Бээр кел, мында олут белен! Манап олур бис.

Үе-дүптен таныш үш өңнүктер ынчап аңаа ужуражы берип-тирлер. Пактаар-оол Барыындан, Арган-оол Бии-Хемден, а Кошкени Өвүрден келген.

— Ой эжен, бо эрлерни але! —деп, Монгуш Кошкени амырап хөөрээн.— Канчап мында четкилеп келгенинер ол!

— Ана чагыл каан дег көрбес сен бе! Душ болуп таваржы бердивис. Баштай харын сен чок болдум. Оон көөрүмге, дөө ол чоруп ор сен.

Олар орта олура, эртеки үезин, боттарының канчап таныжа бергенин ам сактып чугаалажырга, ана дүште-түлде боол турган ышкаш болган.

— Баштайгы хүнүвүстү сактып олур-ла силер ыйнаан!— деп, бир дугаарында улуг назылыы Арган-оол хөөреп үнген.

— Енисейниң эрнинге-ле болгай — дээш, Пактаар-оол бодаган шинчилиг кезек олурган. Оон уламчылаан:— Кылаң караның хайы-ла ыйнаан. Үш кожууң чурттуг үш танышпас аңаа душчуп, танышчык бис.

— Ооң түннели — ээриктер сергедир чер ийик бе!— деп, Кошкени аңаа улаштырган.

— Эртенинде минниг келген болдувус чоп!—деп, Арган-оол немеп каан.— Халаптыг чүве-ле болгай, харын.

— Оон соонда-ла хире-хире ужурашканда, «демдеглээр» турган бис але?— деп, Кошкен хөөн чок чугаалаан.— Ам ону сагынгаш чоор. Эрткен чүве эртер, барган чүве баар ол-ла.

— Шынап-ла шаанда арагалап чорааныымны ам сактырымга, ана коргунчуг дүш-түл ышкаш боор-дур. Ынчангаш ону сактыр хөңнүм чок апарган. Ында чырык, эки чүве чүү боор...

— Силерниң ооңар чеп—деп, Аганак каттыкшкан.— Ынчалзажок оон чогуур түннелди кылыр апаар. Ол харын өөредиг, кичээндирииг болур.

— Шаанда бистиң чүге ынчаар чазыйлаан чүве дег, шымдылап арагалап чораанывысты ам пат-ла кайгаар кижи-дир мен — деп, Кошкен шым сеткили-биле билинген.— Кижи бодун быжыг туттунарга, тура-соруктуг болурга, арага төктүп-даа чыдырда, ону ижер хөөн безин чок, харын-даа ческинер апаар боор чүве-дир. Кол-ла чүве —боттуң тура-соруундан хамааржыр деп билдим.

— Бир эвес шаанда мынчаар ужурашкан болза, ыяап-ла «демдеглээр» турган бис але! —дишкеш, үш эр боттарын кыжыраан хевирлиг каттырлышкан.

— Ол черле чүү ындыг бак чаңчыл дээр силер? Ана-ла арага ижерниң сылдаа ышкажыл...

— Шаг шаа-биле турбас, дижир болгай— деп, Арган-оол чугаалаан.— Ам үе өскерилген-дир. Кижи бүрүзү эде тургустунуп турар. Оон ындай арагалаар чорукка болгаш алкоголизмге удур демисел дугайында чазактың Чарлыы чонга чаагай салдарны чедирген. Ам араганы талоннап садар амыр ышкажыл. Мурнунда ышкаш кудумчуга ээрик кижи-даа көзүлбес боор-дур.

— Бетин кыдыы бо Пактаар-оолду ап көрээлиңер даан—деп, Кошкени хөөрээн.— Кайы хире өскерилген-дир. Шаанда арагалап чорда ана думаа-халаң, чудаңгы, чамныг-хирлиг чүве болгай. Ам артында кылайып каап-тыр. Баштай көргеш, кеңгүс танывайн бар частым. Биеэги чудаңгы Пактаар-оол кайда дээр сен, ёзулуг арыг-тас Аганак апарган ышкажыл. Чазактың Чарлыының ачызы ол-дур.

— Шынап-ла ындыг, ха-дунма—деп, Аганак аңаа каттышкан.—Арагалап чорда шуут чудаңгы турдум. Ол бак чаңчылдан чарылган соонда, ана амырадым. Артында ажылдап турда, арлыр, чиик адак дивес силер бе.

— Ындыг болур ужурлуг — деп, адак сөөлүнде Арган-оол түңнээн.— Силер-даа аныяк улус ажыг сугдан адырылгаш, амырадыңар. Ам черле үениң негелдези ынчап барган. Кым-даа эде тургустунмас болза хоржок. Мен-даа пенсиялаан, чазактың азыралынче кирген, оон буян-кежиин четтирер апарган кижи болгай мен. Баштай бир каш чылда ажылдавайн олуруп келдим. Ам катап ажылдай бердим. Анаа олуруп болбаан чүве-дир. Ол-даа болза, мээң эде тургустунганым ол ыйнаан...

Үш өңнүктер аңаа шаанга-ла кирир хөөрешкеннер. Эрткен-барган үезин, амгы ажылажыын, амыдырал-чуртталгазын чүве арттырбааннар.

К. АРАКЧАА.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

МАРТ 26-ДА
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35— О. Денисенконуң күүселдезинде шээндаңы романстар. 8.00 —Озал-ондак чок шимчээшкин дээш. 9.30 — «Эш Серго». «Олар баштайгылар турган» деп бөлүктен телефильм. Күрүнениң алдарлыг ажылдакчызы С. Орджоникидзе дугайында. 10.05 — ССРЭ-де Индияның фестивалы. «Рамлила». «Рамаяна» эпоске тургускан танцылыг шии. Чапсарда (11.00) — Мультфильмнерниң баштайгы көргүзүү. 12.15 — Амгы делегей болгаш ажылчын шимчээшкини. 12.45 — «Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге». Аалчылар бажыңнарында хандырылганы экижидериниң эргежок чугулазыының дугайында 13.30 — «Дириг амытаннар дугайында». 14.30 — Бөгүн делегейде. 14.50 — «Бүгү эвилелдиң XIX партконференциязынга уткуштур». Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. «Бүзүрээр болгаш билир». 16.10 — Чайгы теже шийиинер дугайында. 16.20 — ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының экономика институдунуң директору Л. И. Абалкин-биле ужуражылга. 18.05 — Фильм-концерттиң баштайгы көргүзүү. 18.25 — Делегей амыдыралының редакциязы көргүзүп тур. «9-ку студия». 19.25 — Мультфильмнер. 20.00 — Фигурлуг чуңгулаашкын. Делегей чемпионады. Эр кижилер. Хостуг программа. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — М. Горькийниң төрүттүнгениниден бээр 120 чыл болганынга. Он дөрт сериалыг уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. «Клим Самгин». 21.55 —23.30 —«Дүн ортузунга чедир болгаш оон соонда».

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Перспектива». Теледопчулал. ЧССР телевидениезиниң эртем-тайылбырлыг программазы. 9.05 — Театр телеабонементизи. Н. В. Гоголь. «Ревизор». 9.55 — Эде тургустунуушкун болгаш эрге. 10.10 — «Кадыкшыл». 10.55 — Шажын болгаш политика. 11.30 — Чуртта. Чер. 12.30 — Эртем-тайылбырлыг фильмнер. 13.35 — «Бүзүренчиг-даа болза, элдептиг». 14.35 — Улусчу чогаадылганың «Радуга» телепрограммаларының делегей фестивалы. «Кваг-Хир» (Нигерия). 15.05 — «Бо элдептиг оран». Р. Брэдберинин «Телеэлектри дугайында ырлап тур мен» деп рассказын ёзугаар. 16.00 — Уттундурбас музыкалыг кежээлер. Е. Образцова ырлаар. 16.30 — Мультфильмнер. 17.00 — «Ынакшылдың кужу». Уран-чечен фильм. 18.35 — Сээң сонуургалдарың. Телефильмнер. 19.25 — Канчаар дыштанып турар бис. Иваново хоорайның чурттакчыларының хостуг шагын шын организастаар дугайында. 20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 — Реклама. 20.20 — Док. фильм экраны. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — 23.20 —Инженерлер корпузу.

Редактор
В. С. ШАРАВИИ.

АГААР

Республикага бүрген, аязыр. Хүндүс чамдык черлерге биче чаар. Соңгу-барыын чүк углуг хаттың дүргени секундада 5—10 метр. Дүне 8—13, чамдык черлерге 15—20 градус соор. Хүндүс 2 градус чылыгдан 3 градус чедир соор.

Кызылга булуттап, аязыр. Чагбас. Соңгу-барыын чүк углуг хаттың дүргени секундада 5—10 метр. Дүне 9—11 градус соор, хүндүс 0—2 градус чылыг.

Автоорууктарда чамдык черлерге биче хар чаар. Кестүрү 2—4 км. Тайгактаар.

КИНО

МАРТ 26-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «Неизвестная женщина» 9.30, 11.30, 13.30, 15.30, 17.30, 19.30. Бичии залга: «Ну, погоди!», 9.30, 11.30, «Новые амазонки» 13.40, 15.30, 17.20, 19.10 шактарда.

«ПИОНЕР»: Киносборник 9.00, 12.00, «Тайна старого чердака» 10.20, 13.20, 15.00, «Выбор» 17.20, «Семь самураев» 20.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «Человек с бульвара Капуцинов» 13.00, 15.00, 20.00, «Джек Восьмёркин — «американец» 17.00, шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Кто идёт по следу» 10.00, Киновечер посвященный творчеству Индии 19.20, «Парама» 13.40, 16.30, 19.20 шактарда.

АВТООРУК ТЕХНИКУМУНГА: «Хорошо сидим» 18.00 шакта.

Адрезивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫНЫНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИҢ партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузут килдизиниң 3-37-11, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39.15, кедээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтерияның 3-43-41, солуп келбейн баргада 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга арнызы. Тиражы 24637 экз. Солуушкун индекизи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы, Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг 2786. ТС — 00662.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 73 (13673) | 1988 чылдың март 27, воскресенье | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 3 көп.

ХАЛАШКАН СОЛДАТТАР БРИГАДАЗЫ

Эки эгелээшкинни деткиир

Шериг хүлээлгезин эрттирип турар үезинде тудугжу мергежилди чедип алган, чаңгыс шериг кезээнге турган Шолбан Монгуш, Роман Чылбак, Эртине Лодай, Владимир Дамба, Иван Ондар олар халажып чанып кээп, боттары дег база-ла халашкан шериг оолдар-биле эвилелдежип алгаш, чаа хоорай — Шагаан-Арыгда тудугда бүдүн бригада болуп ажылдай берген дугайында бистиң солунга ооң мурнунда дыңнаткан болгай бис. Ол материалда халашкан солдаттарның бригадазынга дуза херегин, бүгү талалыг деткимчени көргүзерин, комсомолчу-аныяктар бригадазы кылдыр быжыглап, оларның патриотчу эгелээшкинниң өжүрбезиниң эргежок чугулазын айыткан.

Ооң соонда оларның ажыл-амыдыралында кандыг ескерлиишкиннер болганын, ым канчаар дузалааның билип алыры-биле база катап ужуражып четтивис. Бригадиринге Б. Калиновскийни, ооң дузалакчызынга Шагаан-Арыгның профтехучилищезин үш чыл бурунгаар дооскан тудугжу Александр Сатты томуйлаан болду. Оон ыңай кандыг ескерилге болдунганыл?

Ийе. Доктаамал ажылдаар тудугну быжыглаан. Ол дээрге ында бо чылын ажыглалга кирер ужурлуг улуг школаның бир дузалал тудуу. Ону мооң мурнунда база өске бригада тудуп турган. Ам кырын дуглаар болгаш өске-даа аарсаар ажылдары арткан бичии бажыңчыгаш. Ындыг болганда бригаданың бүгү кежигүннери маңаа хары үгда ажылдаар аргазы чок. Чамдыктарын өске объектилерже чорудуптар. Ол бичии бажың тудуунга шыкаплла, хөй кижи чүгле сыңмарлажыр, бир-ийи кижи түүйбу салыр аргалыг болду. Ол хыреде-ле автокран-биле тудуг кырынче үндүрген түүйбулар бир черде, эккелген хоюдуг база өске черде, оларны хана салыр черинге чедир хол-биле хүүректеп туруп дажыыр дээш таарымча чок чүүлдер оларның ажылында бар. Машина-механизмнер, тудуг материалдары-биле хандырылгада база-ла ындыг.

Ажылдаа-ла ийи ай чедип турар бригада . кежигүннери баштайгы айда бир кижиге-ле 50-60 хире рубль ажылдап алган. Ам бо айда база кайы хирези билдинмес. Ынчангаш бригаданы доктаамал турушттуг кылдыр быжыглап, оларның материалдыг сонуургалын хандырбышаан, инициативазын деткиири чугула херек болур. Оларның чугаазы-биле бригадага кээр, оларның ажыл-ижин сонуургап турарлар хөй, ынчалзажок тодаргай айтырыгларны шиитпирлээни эвээш.

Ынчангаш «Шагаан-Арыг тудуг» трестиң, ооң № 18 КМК-зының удуртулгалары бригадага бот-тускайлаң ажылдаары-биле төлевилел-смета документациязы билдингир тускай объектини быжыглаары, бригада кежигүннериниң билиг-мергежилиниң аайы-биле разрядтарны тыпсып, күш-ажылды шын организастаарынга боттуг дузаны чедирер кижилерни быжыглап, оларның демниг шуудап ажылдаары дээш сагыш салыры күзенчиг. Трестиң партия, профэвилел, комсомол организациялары, харын-даа ВЛКСМ райкому бо онзагай эгелээшкин ара чиде бербезин дээш, бригадада ажылдың байдалын кичээнгейге тудуп, ажыл-агый удуртукчуларындан дуза-деткимчени контрольга алыры чугула хире.

Ол бригаданы комсомолчу-аныяктар бригадазы кылдыр быжыктырып, ажыл-ишке дадыктырып өстүрер болза, соонда барып, ол чаа хоорайның тудукчуларының база бир өзек кужу, өскелерге үлегер болур коллективи боор тургустунуп келиринге бүзүрел бар.

Мюжит-оол СААЯ,
«Шынның» корр.

ЧУРУКТА: бригада кежигүннери Шолбан Монгуш. Юрий Түлүш, Краснослав Донгак.

ЧУРТТУҢ ХӨГЖҮЛДЕЗИН ТОДАРГАЙ АЖЫЛ-ХЕРЕКТЕР-БИЛЕ ДҮРГЕДЕДИР

Колхозчуларның IV Бүгү-эвилел съездизинде

Март 25-те ажылын дооскан колхозчуларның дөрткү Бүгү-эвилел съездизи бистиң ниитилелинистиң революсчу чаартылгаларының чыл демдеглелинге база бир кескү арын болуп артар. СЭКП-ниң удуртулгазы-биле боттанып турар үндезин экономиктиг реформаның, демократчыдылганың идеялары съездиниң ажылының төвүнге турган.

Социалистиг экономиканың черылбас тудуш кезээ болур колхозтар боттарының хөгжүлдезиниң чаа, төөгүлүг үе-чадазынче бүзүрелдиг кирип турар. Амгы үениң сайзыраңгай техниктиг баазазынга кооперация тургузуушкунунуң ленинчи идеяларын катап боттандырып эгелээни эң чугула социал айтырыг — Аъш-чем программазын шиитпирлээринге колхозтарның ролюн улам бедидер. ССРЭ-ниң Кооперация дугайында хоойлузунуң төлевилелинде, съездиниң хүлээп алганы Колхозтуң чижек уставында колхоз тургузуун моон ыңай улам быжыглаарының, демократтыг бүгү талалыг хөгжүдерниң үндезиннери быжыглаттынган.

Эртенгиниң 10 шак. Эштер **М. С. Горбачевту, В. И. Воротниковту, А. А. Громыконуу, Л. Н. Зайковту, Е. К. Лигачевту, В. П. Никоновту, Н. И. Рыжковту, Н. Н. Слюньковту, М. С. Соломенцевти, Э. А. Шеварднадзени, В. В. Щербицкийни, А. Н. Яковлевти, П. Н. Демичевти, В. И. Долгихти, Ю. Д. Маслюковту, Г. П. Разумовскийни, Ю. Ф. Соловьевту, Н. В. Талызинни, О. Д. Бакламовту, А. П. Бирюкованы, А. И. Лукьяновту, В. А. Медведевти** съездиниң делегаттары болгаш аалчылары адыш часкаашкыннары-биле уткаан.

Делегаттар ажыл-агыйны башкарып чорударының эргелеп башкарылганы демократчыдарының чаа байдалдарында колхозтарның социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедириниң болгаш ССРЭ-ге Кооперация дугайында хоойлунуң төлевилелиниң база Колхозтуң чижек уставында өскерилгелерниң дугайында айтырыгларны чугаалажып көөрүн үргүлчүлээн.

Алтай крайның Завьялов районунуң «Заря Алтая» колхозунуң даргазы А. Я. Эрнст кедээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрерин көвүдедириниң перспективатыг айтырыгларынга доктаагаш, кедээге садып турар машина-техниканың болгаш дериг-херекселдерниң өртек-үнезиниң улуг боор турарын шүгүмчүлээн.

Центросоюзтуң баштаар чериниң даргазы **П. С. Федирко** хереглекчилер кооперациязының адынга болган шүгүмчүлелдерни бүрүн хүлээп алган. Чоннуң аъш-чем-биле хандырылгазын экижидер талазы-биле партия болгаш чазактың ап чорудуп турар хемчеглерин боттандырарынга колхозтар хереглекчилер кооперациязы-биле кады ам-даа улуг ажылдарны боттандырар аргалыг. Чижээлээрге, чондан хүлээп алдынган продуктуларны ол-ла черлеринге болбаазырадып кылыр улуг эвес бүдүрүлгелерни колхозтар биле райполар тудар болза эки деп, ол саналдаан. Ындыг дуржулга Украинада болгаш Молдавияда чыгдынган.

Март 25-те болган хуралга Харьков областа «Россия» колхозтуң зоотехниги **Е. А. Катасонова,** ВЛКСМ ТК-ның бирги секретары **В. И. Мироненко,** Кедээ ажыл-агый эртемнериниң В. И. Ленин аттыг Бүгү-эвилел академиязының президентизи **А. А. Никонов** болгаш оон-даа өскелер санал берген.

Съездиге 41 кижи санал берген!

Делегаттар бирги айтырыг талазы-биле «Ажыл-агыйны башкарып чорударының болгаш эргелеп башкарылганы демократчыдарының чаа байдалдарында колхозтарның социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедир дугайында» резолюцияны, ийиги айтырыг талазы-биле «ССРЭ-ге Кооперация дугайында» ССРЭ хоойлузунуң төлевилелиниң болгаш «Колхозтуң чижек уставынга өскерилгелер дугайында» доктаалдарны хүлээп алган.

«ССРЭ-ге Кооперация дугайында» ССРЭ хоойлузунуң төлевилелин съездиге чугаалажып турда болган саналдарны ниитилештиргеш, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң хоойлу төлевилелин чедир ажылдап кылыр талазы-биле комиссиязынга хүлээдип бээрин Колхозтарның Бүгү-эвилел чөвүлелинге дааскан. Колхозтуң чижек уставын кылдынган өскерилгелер-биле кады бүрүн хүлээп алгаш, «ССРЭ-ге Кооперация дугайында» ССРЭ хоойлузун ССРЭ-ниң Дээди Соведи хүлээп алган соонда, ону чугаалажып көрүп турган үеде киирген чүүлдерни өөренип көрүп тургаш, шуут бадылаарын Колхозтарның Бүгү-эвилел чөвүлелинге съезд дааскан.

Съездиниң делегаттары Колхозтарның эвилел чөвүлелин 125 кижи составтыг кылдыр бир үн-биле соңгаан.

Хуралды даргалап турган И. И. Кухарь съездиниң ажылын хаап тура, эде тургустуушкунуң негелдезинге дүүштүр анализтиг болгаш хөй утказы чугааның менее болганын, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң съездиге чугаазында кылдынган түңнелдер болгаш айтырыышкыннарның колхозтарның бүгү ажылын экижидеринге улуг идиг бээр чагыг болганын онзалап демдеглээн.

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлерин боттандырар, партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга төлептиг ужуражыр дээш улам күжениишкинниг ажылдаар дээрзин делегаттарның өмүнээзинден СЭКП ТК-га болгаш Совет чазакка ол илергейлээн.

Колхозчуларның дөрткү Бүгү-эвилел съездизи ажылын дооскан.

(СЭТА).

В. С. Гладилинни Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле шаңнаар дугайында

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Хереглекчилер кооперациязынга хөй чылдарда үре-түңнелдиг ажылдааны дээш Тыва респотребсоюзтуң баштаар чериниң даргазының бирги оралакчызы **Владимир Сергеевич ГЛАДИЛИННИ** Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле шаңнаар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары В. КАЖИН-ООЛ.

Кызыл хоорай.
1988 чылдың март 26.

КООПЕРАЦИЯ ТУДУГЖУЛАРЫН ШАҢНААН

1987 чылдың база эртен чылдың дөрткү кварталының түңнели-биле Роспотребсоюз баштаар чери болгаш күрүне садыының болгаш хереглекчилер кооперациязының ажылдакчыларының профэвилел ТК-зының Хүндүлел бижии-биле Тыва респотребсоюзту шаңнаан. Ол бедик шаңналды кандыг чедиишкини дээш Тываның кооператорлары чаалап алганыл!

Респотребсоюзтуң тудуг-монтаж эргелели (начальниги А. Я. Благодатных), ооң районнарда бригадалары, салбырлары эрткен чылын багай эвес ажылдаан. Кооперация тудугжулары эрткен чылын капиталдыг тудуг кылыр талазы-биле планын 130,7 хуу күүсеткен, кол фондуну ажыглалга киирерин 133,7 хуу боттандырган.

Тудугжу бригадалар эрткен чылын үүрмектеп садар садыг четкилеринге 418 дөрбелчин метр шөлдүг магазиннерни, 80 олуттуг ниитиниң чемненилге черин, барык үш муң дөрбелчин метр складтарны, ногаа ажаар черлерни болгаш өске-даа чугула тудугларны ажыглалга киирген. Ол ышкаш колбаса кылыгларын болгаш эът аймаан ыштаар модульду эптеп тургускан, бензин кудар чаа станцияларны туткан.

Кылдынган тудуглар амгы үеде кодээниң ишчилериниң садыг хандырылгазын экижидеринге бараан бооп эгелээн. Ол дээрге ырачкы Мөңгүн-Тайгада, Эрзинде, Сүт-Хөлде немешкен чаа тудуглар-дыр. Ол дээрге мурнакчы ажылчыннар Владимир Кондратьевтиң, Михаил Вахрушевтиң, Виктор Яновтуң удурткан бригадаларының шудургу ажылдыр. Ылаңгыя В. Кондратьевтиң бригадазы Чехословакиядан келген модульду кыска хуусаа дургузунда өөренип алгаш, шалыпчы эптээн.

Бедик шаңнал алган тудугжуларның ажылдаар байдалы база берге дээрзин чугаалаар апаар. Олар колдуунда «көшкүн» амыдыралдыг. Бир черге ажылды доосан соонда, өске суурже азы районче чорууп. Ынчангаш чамдыкта хонар, чемненир чер талазы-биле бергедээшкиннерге таваржып турар. Ынчалза-даа ол бергелерден коргпайн, ажыл-түлезин ак сеткилдиг күүседип турарлар. Оларга таарымчалыг байдалдарны тургузар дээш кооператорлар чер-черге база хемчеглерни алырлар.

Кажлак САТ,
Респотребсоюзта организаассалыг ажылдар килдизиниң начальниги.

МӨРЕННИҢ КОДАННАРЫНДА

Эрзинде «Мөрен» совхозтуң малчыннары бо кышты хүрмендн эрттирип турарлар. Ында хөй оолдаашкыны индин түлүк. № 1 бригадада Ынаалай Чамзырын, Мария Чанчыыдай, Светлана Лопсан, Одум Соян оларның коданнарында чаш хураганнар дыка хөй немешкен. Ол ышкаш № 3 бригадада Орус Намдал, Үчүрал Марсуу, Сандак Бажаа оларның мал-маганы дыка эки туруп турар.

Мооң-биле чергелештир малдың ара салыр, өлүг хураганнар төрүүр чоруу эң ылаңгыя үшкү бригадада бар. Чечен-оол Оюн, Владимир Базыр оларның коданнарында ындыг чүүлдер хөй. Мындыг байдал өске бригадаларда база көстүп эгелээн. Январь ортан үезинде Владимир Базырның төрүүр хоюн чаа кыштагга эккелген. Ону хоочун бригадир

ДОПЧУ МЕДЭЭЛЕР

Лопсан Бүрбүүжүк билир турган. Төрүүр хойну соок кажаага эккээрге, хураганнар хорап турар. Ынчангаш коданнарже сагыш салбас болза хоржок апарган.

Доржу ЧЫРГАЛ-ООЛ.

КВАРТАЛ ПЛАНЫН КҮҮСЕДИР

«Шекпээр» совхозтуң Сүт-Кажаа сүт-бараан фермазы бо чылдың бирги кварталында күрүнеге 90 тонна сүттү садар планныг. Коллектив ону ам күүседириниң кырында келген. Түс-түс саанчылардан Минис Куулар, Дарья Ооржак, Билчиттен Ооржак олар кварталда үт садарының даалгазын күүседипкен.

Фермада партия, комсомол, профэвилел организациялары малчыннарның социалистиг чарыжын доктаамал контрольдап турар. «Аныяктар, мал ажылынче!» деп кыйгы-биле комсомолчу оолдар Вячеслав Монгуш, Кайгал-оол Ооржак мында доктаамал саанчылай берген.

Коллективте хамык ажылды СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязын чедиишкиниг уткуурунче угландырган.

Байкара БАГЫТ-ООЛ.
Барыын-Хемчик район.

КОМСОМОЛЧУ САКМАНЧЫЛАР

«Сүт-Хөл» совхозтуң Чечектиг хойжу бригадазының малчыннары комсомолчу путёвка-биле сакманчылап келген кыстар Сайзанак Ондар, Айлаң Ховалыг, Алимаа Сарыглар оларны аажок мактаар. Ажылынга кызымак болгаш биче сеткилдиг бо уруглар ыраккы коданнарда хонуп-дүжүп, чаш хураганнарны кызымак ажаап-тежээп турарлар. Боларның кижи бүрүзү-ле чүс ажыг хураганны ыдып, тудуп турар. Олар чаш малды эмнээриниң бөдүүн аргаларын шиңгээдип алган.

Бораш ОНДАР.

ДУРЖУЛГАНЫ АЖЫГЛААР

Эрги-даа бол, эки дуржулга ажыл-ишке ажыктыг апаар боор деп бодал-биле «Искра» совхоз колхоз турда, ажыл-агыйны канчаар чорудуп, орулганы канчаар чедип ап турганын билжиксей-дир мен.

Ол үениң, 1950 чылдар үезин, эки сакты-дыр мен. Шиви-Кудуруу деп черде тараа шөлдерин суггарар буганы кезек бөлүк херээженнер барып кылчыр боор чүве. Кижи бүрүзүнүң онаалдазын метрлеп берип каар. Бодум шаам-биле авамга дузалажып, ажылды кылчып турдум. Ол үеде акша-шалың бар эвес. Чүгле ажылдаан хүнүн санаар. Өстүрүп, ажаап алган тараазын, күзүн кээп, кымның каш хонук, кандыг ажылдааның барымдаалап үлежир турган.

Чер, хой, өшкү, инек, чылгы ажылындан аңгыда, дагаа, кара кодан, кара дилги фермазын колхоз тудуп турган. Дагаа фермазы Бажың-Алаак суурнуң адаа талазында Бора-Чыраа деп черге турган. 1954 чылдан эгелеп, 1962 чылга чедир дагааның чуургазын колхозтуң хову-шөлдеринде бригадаларда столоваяларга чедирип, тараажыларны чемгерип турду. Районнуң хереглекчилер ниитилелинге дужаап, бараан-сараанга база солуп алыр. Кара кодан, кара дилгиниң кежин белеткел конторазынга аппарып дужаап, өртек-үнеге чедирип ап келген.

Эртен үениң, эде тургустуушкун-биле дүүштүр бодап оргаш, Доктугу Допур-ооловичМонгуштуң колхозту ынчан удуртуп турганы ышкаш кылдыр ажылды чүге организастап болбазыл деп кижи бодап кээр-дир. Шиви-Кудурууңуң, Шанчының бугаларын эде-хере кылып, хаван-дагаа аймаан азырап, ногааны өстүрүп, «Искра» совхозту хөй адырлыг ажыл-агый кылдыр чоорту чүге эде тургузуп болбазыл! Оон алган продукцияны садып-саарып, орулга ап болгай. Ажыл-агыйны хөй адырлыг кылдыр тургузарынга кооператив шимчээшкини база идиглиг болур ужурлуг. Аңаа дааныр херек. Шак ындыг янзылыг ажылды организастаар арга совхозтуң удуртукчуларында, ону күүседириниң тура-соруу коллективтиң кежигүннеринде бар деп идегээр мен.

Кызыл-оол СЕДЕН-ДОРЖУ.
Чадаана хоорай.

Үндезин реформаның оруу-биле

АЖЫКТЫЫ, БЕРИМЧЕЛИИ ДЭЭШ

Автотранспорт аймааның ажыглалын удуртуру, контрольдаары кайы-даа ажыл-агыйга берге айтырыгларның бирээзи турган. Күрүнениң машина-техниказын бодунуң ажыктыг ончаазын бодап ажыглаар, кывар-чаар материалдарны карак ажыттап алыр чоруктар-биле демиселди углап башкарар янзы-бүрү аргаларны удуртукчулар «чогаадып» келген. Олар чогуур түңнелдерни бербээн. Кажан ажыл-агыйны башкарарының экономиктиг аргаларын дилеп, ажылдың алыс түңнели дээш кижилерниң сонуургалынче кичээнгейни угландырган соонда, автотранспортту ажыктыг, беримчези дээштиг кылдыр ажыглаарының оруктары тодарап келген.

Тес-Хем районда Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозка база автотранспорт ажыглалы, кывар-чаар материалдарның камналгазы дээш машина-техника-биле хамаарышкан айтырыглар 1988 чылга чедир чидиг турган. Чарыгдалдарны орулгалар-биле боду дуглаар, бот-акшаланыышкынның байдалынга ажылдаар апаргаш, техника ажыглалын экижидериниң экономиктиг аргазын дилеп, өске ажыл-агыйларның дуржулгазын совхозтуң удуртукчулары өөренип эгелээн. Эң дээштиг арга механизатор, чолаачы бүрүзү техниканы долузу-биле ажыглаарынга, артык кезектерни, кывар-чаар материалдарны камналгалыг чарыгдаарынга сонуургалдыг болурун ажыл төлевирин дамчыштыр, ажылдың түңнели-биле хамаарыштырып тургусканы болган. Аңаа коллективтиг база хууда керээ-биле ажылдаар чорук улуг идигни берген. Бо чылын чолаачыларның звенолары коллективтиг керээже шилчээн. Бир чолаачы хууда керээ езугаар ажылдап турар. Керээже шак ындыг составтыг шилчээни, чолаачыларның кылып турар ажылы оларны быжыглаан күш-ажылчы коллективтерниң бүдүрүлге талазы-биле байдалдарындан хамаарышкан.

Сергей Орланга удурткан чолаачылар звенозун бир дугаар хойжу бригадага быжыглаан. Звенонуң чолаачыларының кол сорулгазы—бригаданың малчын коданнарынга мал чеми дээш өске-даа чүъктерни өй-шаанда чедирери. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, хойдан хөй продукцияны алыр дээш коллективтиг ишке боттарының үлүүн киирери. Звенода үш чолаачы бар. Звенонуң удуртукчузу база чолаачылар Алексей Иргит, Олег Агар-оол администрация-биле керээни чарып, кылыр ажылының хемчээлин тодараткан. Чолаачыларның канчаар ажылдааның керээде айыттынган сан-чурагайлар-биле контрольдаар. Автомашина бүрүзү чылдың 720 хонуунда ажылдаар. 1 хонукта 120 километрни, а ооң чартыын азы 60 километрни чүъктүг эртер ужурлуг. Олар ынчаар хүлээнип алган. 2772 тонна чүъктү сөөртүп, 151 2000 тонна-километрни кылыр. Ол бүгү ажылды бүдүреринге 23 тонна кывар-чаар материалдарны чарыгдаар. Бир эвес керээде айыттынган хүлээлгелерин күүседиптер болза, 5760 рубльди ажыл төлевиринге алыр. Шак мындыг хүлээлгелерни алган соонда, чолаачы бүрүзү машиназы үрелиишкин чок ажылдазын, чүъктүг чорууру көвүдезин, бензин, маслоның чарыгдалы эвээш болзун дээш сонуургалдыг апарган. Керээге ажылдаандан бээр чолаачылар чаа-ла ийи айның иштүүн көре берген. Түңнелдер кандыгыл? Февральдың түңнелдерин көргүскен сан-чурагайларны көрүптээлиңер. Бир ай иштинде чолаачылар 7200 километрни эртип, 231 тонна чүъктү сөөртүп тургаш, 8860 километрни эртип, 280 тонна чүъктү сөөрткен. Ынчалза-даа чүъктүг эрткен километри эвээжей берген. Оон чылдагааны чүък алыр чер биле малчын коданнарының аразының чоогу. Бир эвес бүдүн чыл иштинде кылыр ажылдарны санаар болза, көргүзүглер деңнежи берип, звено чүъктүг эртер километрни «доп-гап ап» шыдаар деп идегел бар. Малчыннар одар солуп көжер, оон ыңай мал чемин сөөртүр күскү үеде машиналарның чүъктүг чорууру көвүдээр. Машинаны ажыглап турар хойжу бригаданың удуртукчуларынга чолаачыларның негелдези шыңгыыраан. Автомашинаны чүък сөөртүрүнге ажыглаарынче кичээнгейни олар салыр ужурлуг. Биргээр чугаалаарга, чолаачыга чүъктү тып бээр. Шак ынчан хойжу бригаданың бригадири ажылды баш бурунгаар планнаар апаар. Чолаачыны звеноларга чарып, ажыл-агыйның кайы-бир участогунга доктаамал быжыглап турар. Оларның-биле керээни чаргазы ажыктыг болган деп чувени баштайгы түңнелдер көргускен.

Совхозтуң администрациязы-биле хууда керээни чарып, ажылдап турар чолаачы Дмитрий Дойкурнуң түңнелдери солун. Дмитрийниң кол ажылы —Балгазында нефтебаазадан совхозтуң бүгү-ле кывар-чаар материалдарын сөөртүрү. Чолаачының кылыр ажылының хемчээлин, чарыгдалдарын, алыр шалыңын керээде тодараткан. Керээде айыттынган хүлээлгелерин ол чайлыг күүседип турар. Февральда харын-даа ажырган. Чүък чок апарган үеде өске ажыл-агыйларның кывар-чаар материалдарын сөөртүп эгелээр. Чижээлээрге, февраль айда «Таңды-Уула» совхозтуң Самагалдайда бензин кудар станциязының кывар-чаар материалдарын сөөртүп турган. Чолаачы өске ажыл-агыйларга ачы-дуза чедирерге, ооң хөлезинин совхозтар аразында санажыр. А чолаачыга Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхоз кылган ажылының хемчээлин барымдаалап төлеп бээр. Өске ажыл-агыйларның ажылын кылып турган, үндүрген чарыгдалдар, шүүделдер совхоз-биле чарган керээде хүлээлгелерге, чарыгдалдарга хамаарышпас. Аңгы санаттынар.

Дарсыг Сааяның машиназын совхозтуң ажылчыннарының хууда чүъктерин сөөртүр кылдыр доктаамал быжыглаан. Кажан Берт-Даг чурттакчыларындан чагыг чокта, совхозтуң ажылынга ону хаара тудар. Чолаачының шалыны чагыгларны канчаар күүсеткениниңден, чүү хире ажылды кылганындан хамааржыр. Улустуң хууда чоруун кылып, чүъгүн сөөртүп бээр кылдыр машинаны доктаамал быжыглаан соонда, машина-болгат-биле хандырылгага хамаарыштыр чоннуң талазындан хомудалдар эвээжээн. Чолаачының шалыны хереглекчилерниң чагыгларының күүселдезиниң хемчээлинден хамаарылгалыг болганда хөй чагыгны күүседиринге ол сонуургалдыг.

Чолаачыларга тодаргай бүдүрүлге даалгаларын бергени оларны күүседиринге таарымчалыг байдалды тургузарын совхозтан негеп келген. Хамыктың мурнунда техниканың ажаалдазын, септелгезин чорударының материалдыг баазазын быжыглаары чугула болу берген. Ол сорулга-биле техниктиг ажаалда, үүрмек септелге кылыр цехти тургузарын планнаан. Машина-трактор мастерскаязының цехтериниң демин кадып, материал-техниктиг шаг-шинээн чаңгыс черге мөөңнеп, ону тургузар. Техниктиг ажаалда цегинге мотор, электриктиг дериглге, машинаның шимчээр кезектерин септээр мергежилдиг кижилер кирер. Оларның шалыңының хемчээли кылган ажылының түңнелдери-биле харылзаалыг болур. Цехтиң ажылының шалыпкыны артык кезектерниң курлавырларындан база хамааржыр. Ынчангаш эрги артык кезектерни септеп, чаа кезектерни чагыдып ап, курлавырны тургузар. Артык кезектерниң курлавыры үрелген машина, тракторларның үрелгенин удур септээр арганы бээр деп, совхозтуң кол инженери Виктор Чооду чугаалап турар.

Машина-техниканы чолаачыларга, механизаторларга быжыглааны оларның аңаа камналгалыг болурун чедип алыры, техниканың үрелир чоруун эвээжедири чугаажок. Ынчап кээрге, техниктиг ажаалда цегиниң ажылының хемчээли эвээжээр. Шак ынчан техниктиг ажаалда цеги ховуларже үнүп, кедээ ажыл-агый техниказының ажылдап турар черлеринге барып, септелгени кылыр арга тыптып кээр. Үнүүшкүннүг техниктиг ажаалда чорударынга чугула дериг-херекселдерни безе четчелеп эгелээн. Оон ыңай кыштагларда электри шугумунуң, шимчедикчилерниң, сүт-бараан фермазында дериг-херекселдиң техниктиг ажаалдазын машина-трактор мастерскаязының күжү-биле чорудар арга бар апаар.

Чаа эгелээшкин, эде тургустунуушкун ажыл-агыйның мурнунга чаа-чаа сорулгаларны сала берген. Оларны күүседири, чогаадыкчы чүткүлдүг ажылдан хамааржыр.

Шаңгыр-оол СУВАҢ.
«Шынның» корр.

Партийжи амыдырал: эге организация, ооң ажыл-херээ

КҮҮСЕЛДЕ ХЫНАЛДАЗЫНЫҢ ЧЕТПЕЗИНДЕН

Партия эге организациязы — партияның үндезини, эде тургустунуушкунунуң кол звенозу. Ол болза партия биле чонну сырый харылзаштырып, чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедир талазы-биле салган сорулгаларны амыдыралга боттандырар дээш демисселдиң мурнуку одуруунда чоруп орар. Ынчангаш партия эге организациязының ажыл-чорудулгазын идепкейжидер, дайынчы арга-шинээзин, коммунистерниң авангардчы ролюн бедидер ажылды партия Кызыл хоорному, райкомнар, парткомнар чорудуп турар. А СЭКП Тожу райкому бо ажылды канчаар чорудуп турарын көрээли.

СЭКП Тожу райкому, ооң кииндистери партия эге организацияларының ролюн, харысалгазын, дайынчы арга-шинээзин бедидер, оларның ажыл-чорудулгазын идепкейжидер дээш чамдык ажылдарны кылып чорудуп турар.

— Эрткен чылдың төнчүзүнде партбюролар, парткомнар эде тургустунуушкунну канчаар удуртуп турарының дугайында оларның отчёттарын партия хуралдарынга дыңнаан. Аңаа партия эге организацияларының ажыл-чорудулгазын бүгү талазы-биле ханы анализтээн. Олар эде тургустунуушкунну удуртуп, бодунуң ажылын чаартыр, стилин сайзыраңгайжыдар, кижизидилге ажылын экижидер дээш ажылдап турар. Ниитизи-биле районга отчёттуг хуралдар чогуур деңнелге эрткен, ажыл-чорудулгазын багай деп үнелеттирген база отчёттуг хуралын катап эрттирген партия организациязы чок — деп, СЭКП райкомунуң бирги секретары С. Ы. Монгуш чугаалады.

Отчёттуг хуралдарга санал берген коммунистер партия эге организациялары эде тургустунуушкунну ам-даа «ошкак удуртуп, чон ортузунга организакчы, политиктиг ажылды четпес чорудуп турарын шүгүмчүлээн. Бо болза оларның дайынчы арга-шинээзиниң кудузундан, боттарының хүлээп алган доктаалдарының күүселдезин чедип албайн келгенинден, партия райкомунуң, парткомнарның талазындан партия эге организацияларының ажыл-чорудулгазын идепкейжидеринче чогуур сагыш салбайн, практиктиг дузаны, деткимчени чедирбейн турарындан болганын хуралдарга демдеглээн.

Партия эге организацияларынга эрткен отчёттуг хуралдарның түңнелин СЭКП райкомунга сайгарып көргеш, моон соңгаар оларның ажыл-чорудулгазын идепкейжидерде кандыг айтырыгларже кичээнгейни салырын тодарадып, тускай хемчеглерни ажылдап кылган.

Районнуң партия эге организацияларында СЭКП райкомунуң ажылдакчыларын быжыглаан, олар партия эге организацияларының секретарьларынга, активчилерге дузалажып, арга-сүмелерни берип турар. Ылаңгыя партия хуралдарын шынарлыг эрттирериниче, коммунистерниң авангардчы ролюн бедидериниче, экономиктиг өөредилгениң кичээлдериниң шынарын экижидериниче болгаш өске-даа чугула айтырыгларже кичээнгейни салган. Бо хемчеглер партия организацияларының ажылын идепкейжидеринге дузалап турар. АКМК-да, райкүүскомунуң иштинде херектер база районнуң сан-хөө кииндистеринде, Тоора-Хем ортумак школазында партия эге организациялары боттарының мурнунда салдынган сорулгаларны багай эвес шиитпирлеп турарлар.

Партия эге организацияларының секретарьларын коммунистер шилип, соңгуп алырынче кичээнгейни сөөлгү үеде салган. Партбюро чок партия эге организациялары секретарын коммунистер боттары соңгуп алырын практикалап турар. Шак ындыг демократтыг эгелээшкин-биле эрткен чылын дөрт партия эге организациязының секретарын соңгуп алган.

Партия хуралдарын эрттирериниң шынарын экижидериниче партия райкому кичээнгей салган. Чүге дээрге чамдык партия эге организациялары хуралдарга чугаалажыр айтырыгларны шын шилип албас, хуралга кошкак белеткенир таварылгалар турган. Ооң уламындан партия организациязының коллективиниң ажылын экижидеринге, четпестерни эдеринге ол кандыг-даа дээштиг салдар чедирбес болган. Партия райкомунуң төлээлекчилери эге организацияларга баргаш, хүн айтырыгларын шилип алырынга, хуралдарны белеткээринге практиктиг дузаны чедирбишаан, аңаа олуржуп турарлар.

Районда 23 партия организациязы бар, оларның секретарьларының семинарларын район төвүнге, совхозтарга үелерде эрттирип, теоретиктиг болгаш практиктиг ажыл-чорудулгага эргежок чугула билиглер-биле чепсеглеп, арга-дуржулга солчулгазын организастап турар.

Районнуң ийи совхозу, чамдык бүдүрүлгелери бот-орулга-чарылгаже, бот-акшаланыышкынче шилчээн, ынчангаш ажылчыннарны, албан-хаакчыларны экономиктиг билиглер-биле чепсеглээри чугула болу берген. Район төвүнде партия-ажыл-агый активиниң школазының, совхозтарда экономиктиг өөредилгениң кичээлдерин шынарлыг эрттиририниче кичээнгейни салган. СЭКП райкомунуң бирги секретары С. Ы. Монгуш кичээлдерни эрттиреринге киржип турар.

СЭКП райкомунуң партия эге организацияларының ажылын идепкейжидер, дайынчы арга-шинээзин бедидер дээш чорудуп турар ажылы эде тургустунуушкуннуң негелделеринге четпес. Партия эге организацияларының ажылы кошкак, дайынчы арга-шинээзи ам-даа куду, парторгтарның солчуру хөй болуп артпышаан. Районнуң харылзаа белдиринде, амыдырал хандырылга комбинадында партия эге организациялары ажылын оожум эде тургузуп турар. Партия хуралдарынга ажыл-агыйда, социал айтырыгларда четпестерни эдериниң тодаргай хемчеглерин айыткан конкуг эки доктаалдарны дыка хөй партия организациялары хүлээп ап турар, ындыг-даа болза ооң күүселдезин организастаар болгаш хынаар ажылды четпес чорудуп турарындан ол четпестер чайлаттынмайн келген. «Тоора-Хем», «Май 1» совхозтарның болгаш өске-даа күш-ажылчы коллективтерниң удуртукчулары-коммунистерниң отчёттарын партия хуралдарынга дыңнааш, чогуур доктаалдарны хүлээп ап турар. Совхозтарның малының баш санын өстүрер, продуктулуун бедидер, уксаазын экижидер, мал чемнерин четчири-биле белеткээр, продукцияның бот-үнезин чиигедир, шынарын экижидер, малчыннарның ажылдаарынга, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузар, социал айтырыгларны шиитпирлээр дугайында эзээш эвес доктаалдарны хүлээп алза-даа, ында кылдынган чүүлдер шоолуг эвес болганындан четпестер уламчылавышаан.

Районнуң херелекчилер ниитилелиниң амыдырал хандырылга, коммунал ажыл-агый бүдүрүлгелериниң ажылында четпестерниң дугайында партия хуралдарынга чаңгыс удаа эвес чугаалашкаш, ону эдериниң талазы-биле шиитпирлерни хүлээп ап келген. Чижекке чүгле Тожу райпозун ап көрээли. Мында бараанналрының ассортиментизиниң кызыгаарлыын, уруглар чемнериниң ховарын, автомагазиннер малчыннарга график ёзугаар барбайн турарын болгаш өске-даа садыг хандырылгазында четпестерни шүгүмчүлеп турган, ону эдериниң дээштиг хемчээн ында партия организациязы албаан, ынчангаш чоннуң херегледериин хандырып шыдавайн турар. Байдал ындыг турда, СЭКП райкомунуң организастыг килдизи (эргелекчизи О. А. Одумачы), совхозтарда парткомнар (секретарьлары А. В. Семис-Кок, Н. Д. Довүт) шиитпирлер күүселдезинче кичээнгейни салбаан, ынчангаш партия эге организациялары ону амыдыралга боттандырар, хырылаар коммунистерден шыңгыы айтырбайн, организакчы ажылды чорутпайн турар.

Партия эге организация секретарьларының өөредилгезин, арга-дуржулга солуштурулгазын организастаарының тодаргай планы райкомда тургустунмаан. Парткомнарга дуза чедирер, суурларның чурттакчыларының ортузунга ажыл чорудар комплекстиг үнүүшкүннерни кылбайн турар.

Партийжи, күш-ажылчы, бүдүрүлгечи сагылга-чурумну болгаш корум-чурумну быжыглаар, арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демиселди күштелдирер дээш районнуң партия эге организациялары ажылды чорудуп турза-даа, эде тургустунуушкуннуң негелделеринге дүүшпейн турар. Ооң уламындан районда арагалаар, самогон болгаш брага кылыр, хем-херек үүлгедир чоруктар эзээжевейн турар. Партийжи, күш-ажылчы сагылга-чурумну үрээр, арага-дарыже хандыкшыыр коммунистер ам-даа бар. Эрткен чылын СЭКП кежигүнүнден чеди кижини үндүрген, 20 коммунистке партийжи хемчегни хүлээткен. «Тоора-Хем» совхозтан беш коммунистке даандырган ажыл-херээнге ээ-харысалга чогу, арага-дарыга хандыкшып турганы дээш партийжи хемчегни онаааган.

Амгы үеде СЭКП-ниң XIX бүгү-эвилел конференциязынга төлептиг ужуражыры-биле белеткел ажылдары чоруп турар. Ынчангаш партия эге организацияларының ажыл-чорудулгазын идепкейжидер, ооң стилин, арга-методтарын сайзыраңгайжыдар дээш партия райкому, парткомнар ажылды дээштиг чорударының хемчеглерин ап турар.

Таан-оол ХЕРТЕК.
(«Шынның» корр.)
Тожу район.

ҮШ МУҢЧУ СААНЧЫЛАР

«Революцияның чалбыыжы» совхозтуң Красноваровка СБФ-зиниң коллективи бир инектен үш муң литр сүт сагган саанчыларның район клувунуң чөвүлел хуралының киржикчилериниң «Бирээ кадар бирээ» деп кыйгы-биле шимчээшкинин калбартыр дугайында шиитпирни деткип, хүлээп алган.

Бо ферманың мурнакчы саанчы бүрүзү бодунуң дуржулгазын өске эжинге дамчыдып бергеш, ону бир чыл болгаш «үш муңчуларның» одуруунга киирер деп түвээзинген.

ЧУРУКТА: бригадир Светлана Тожу (солагай талазында) үш муң литр сүттү инек бүрүзүнден алган саанчылар Т. Оюн, О. Оюн база Д. Эрексимаа олар-биле кады.

Анатолий ЗАЙЦЕВТИҢ фотозу.

«Шыңга» харыы

«ШИИТПИРЛЭЭР УЖУРЛУГ АЙТЫРЫГЛАР»

Ындыг эгелиг материал бо чылдың январьда № 21 «Шынга» парлаттынган. Бистиң корреспондентивис Бии-Хемде «Кызыл тараачын» совхозтуң Туран СБФ-зинге чорааш, ында парторганизация секретары, өске-даа саанчылар-биле чугаалажып, фермада кыштаглаашкынны болгаш чамдык социал айтырыгларны шиитпирлеп турарының байдалын сонуургаан. Ооң түңнелинде ук материал солунга парлаттынган турган.

Фермада социал айтырыглар талазы-биле шүгүмчүлелдерге хамаарыштыр совхоз директорунга К. Лопатко, партком секретары В. Гончаров, профэвилел комитединиң даргазы И. Шагдыр-оол оларның ат салганы харыы редакцияга келген. Ында бижээни-биле алырга, чамдык фактылар бадыткаттынган.

«Хөй чылдар иштинде совхозка чурттаалга бажыңнарының капитал септелгезин кылбааны болгаш ында ажыл-ишчилерге чурттаалга бажыңнарын тутпааны шын. 1987 чылдан эгелеп совхозка, ооң иштинде Туран СБФ-зинге чурттаалга бажыңнарын септеп турар. Бо чылын ук фермага ийи өрээл 4 чурттаалга бажыңын ажыглалга киирер. Ферма ажылдакчыларынга тускай хепти норма ёзугаар доктаамал берип турар.

Фермада хол-биле кылыр ажылдың ам-даа хөйү шын. Совхозтуң фермаларында хол-биле кылыр аар күш-ажылды чиигедир талазы-биле хемчеглерни ап чорудуп турар. Мал чемин механизастаттынган арга-биле үлеп бээр болгаш өдек үндүрер аскылыг оруктарны инек кажааларында тудуп турар. Мал чеми дажыглаар сес тележканы эрткен чылдың декабрьда Туран СБФ-зинге үндүрүп берген. Бо чылын 120 баш кирер быдаа кажаазын ажыглалга киирер. 200 баш кирер чаа төлевилелдиң инек кажаазының тудуу бо чылдың июньда эгелээр».

«МЕНДЕ ЧОК» — ДЭЭН

Ындыг эгелиг чагааны Галина Кыргыс ыраккы Куңгуртуг суурдан бижээн. Ооң чагаазының утказы мындыг: «Пекарняга 14 чыл ажылдадым. Дөрт уруглуг мен. 1984 чылда бажың бээрин дилеп, профэвилел комитединге (ынчангы даргазы О. С. Быртан-оол) билдиришкин киирген турдум. Ооң харыызын дыңнаары-биле баарымга, «Сээң билдиришкиниң менде чок» диди. Бо чылын ажыглалга кирген ийи аал чурттаар бажыңның бир талазын К. Б. Хертекке берген. Ие кижи-дир мен. Чежеге чедир бажың бээрин манаар мен. Амдызында кырган-ававыс бажыңында бис».

Авторнуң чагаазында айыткан шүгүмчүлелди солунга парлааш, хемчээн алыры-биле Кызыл райпозунуң Тере-Хөл садыг салбырының эргелекчизинче чоруткан. Садыг салбырының эргелекчизи Б. С. Очур-оолдуң редакцияга харыылааны болза: «Галина Кыргыс Тере-Хөл садыг салбырының пекарнязынга үр үеде ажылдап келгени шын. Профэвилел бөлүү даргалап турар үемде, ол билдиришкин киирбээн. Эрткен чылдың октябрьда ийи аал чурттаар бажыңны ажыглалга киирген. Ынчан билдиришкин киирген Ким-оол, Мария Ламажаптарга болгаш Кызыл райпозунуң профэвилел комитединиң шиитпири ёзугаар товаровед Кама Хертекке берген.

Ол бажыңнарны берипкенинин соонда Галина Кыргыс «Уругларым хөй, бажың бериңер» деп келген. Аңаа 24 дөрбелчин метр бажыңны алырын сүмелээрге, ойталаан. Ооң мурнунда салбыр эргелекчизиниң олурганы 56 дөрбелчин метр бажыңын саналдаарга база ынаваан. Оон шала тутунган, шалазы чок бажыңны бо чылын кылып бээрин дилээн, ооң дилээн барымдаалап, июньда ук бажыңны ажыглалга киирерин шиитпирлээн. Ол бажыңның шөлү 64 дөрбелчин метр.

Ийи аал чурттаар бажыңның тудуунга Кама Хертек күрүнеден чээли акша киирбээн».

БАЙДАЛ ЭКИЖЭЭН

Бо чылдың февраль 12-де «Шынга» парлаттынган «Тайылбыр ажылы четпес» деп А. Хертектиң материалынга Эрзин районнуң суурларында кино көргүзүлгезинде четпестерни шүгүмчүлээн. Ол шүгүмчүлелди сайгарып көргеш, аңаа харыыны Тыва АССР-ниң Кинофикация талазы-биле күрүне комитединиң даргазы К. Саин редакцияже чоруткан.

Материалда шүгүмчүлелдер колдуунда шын болуп бадыткаттынган. Чүгле аппаратура-биле хандыртынганындан киномеханиктер план күүседип турар дээрге арай шын эвес. Эрзин, Нарын, Бай-Даг киноустановкалары кино пропагандазын хирези-биле чорудуп турар. Нарын, Морен, Бай-Даг, Эрзин киноустановкалары планнарын күүседип турар. Булуң-Бажында киноустановка ийи ай дургузунда септелгеге турганы шын. Акшазын өй-шаанда дужаавайн турганы дээш Бай-Даг киноустановказында киномеханик Тамара Чыпсынга сөөлгү доңгуда онааган. Амгы үеде байдал экижээн.

Кино тайылбырын экижидер хемчеглер ниитизи-биле алдынып турар. Чер-черде кино булуңнарын кылып эгелээн. Темалыг кино үндүрүлгезин, кинопанорамаларны, тайылбырларны эрттирип турар.

Чагаа парлаттынмаза-даа

БОТТАРЫ ШИИТПИРЛЭЭР

«Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң Чодураа салбырындан редакцияга кеш-даа чагаа келген. Оларның утказы мындыг: «Салбыр совхоз төвүнден хоорук байгалда турар болганда, ында социал болгаш өске-даа чугула айтырыглар шиитпирлеттинмейн турар». Авторларның бижип турары шын. Бети дээрге ында гараж чок болуп турары көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин шапкынчыдарынга дыка доктарлыг.

Ынчангаш совхозтуң Чодураа салбырынга чоокку үеде көдээ ажыл-агый кооперативин ажыдар. Өскээр чугаалаарга, аңгы колхоз ышкаш апаар. Суурнуң чамдык чурттакчылары ону мегеп турган болгай. Кооператив совхоз-биле продукция бүдүрер дугайында керээни чаргаш, киирген орулгазын кайнаар чарыгдаарын боду шиитпирлээр.

Чодураага 20 автомашина кирер гараж тударының төлевилели бар деп, РАҮК-туң тудуг килдизиниң удуртукчузу турган Иван Грейдин бистиң корреспондентивиске харыылаан. Мурнуку чылдарда-даа аңаа гараж тутсун дээш акша-хөреңгини үндүрүп, планга киирип каарга, совхозтуң удуртулгазы ону өскээр ажыглап келген. Салбырга кооператив тургустунган соонда, акшаны чаңгыс талаже чаа тыртар чорук узуткаттынар. Салбырның чүгле тераа бүдүрүлгезинден киирип ап турар орулгазы гараж-даа, чурттаалга бажыңнары-даа тудуп алырынга четчир.

БАДЫТКАТТЫНМААН

«Морен» суурнуң чурттакчызы Емчур Арапчаның шүгүмчүлелдиг чагаазын сайгарып, хемчээн алыры-биле Эрзинниң РАҮК-че редакция эрткен чылдың төнчүзүнде шилчиткен.

«Морен» совхозтуң хойжу бригадазының бригадири Бурбүүжүк Парович Лопсанның улус адынга меге наряд бижээш, акша ап, бригаданың шаңнатканы телевизорну болгаш акшаны бодунга шиңгээдип ап турган дээниниң дугайында хамааты Емчур Арапчаның редакцияга чагаазының хыналдазын чорударга, чагаада киирген фактылар бадыткаттынмааның редакцияга дыңнаткан.

Хамааты Емчур Арапчаа-биле ажык чугаа үезинде чагааның ол бижээнин, чагаада айыткан фактыларны билбезин бадыткаан.

Ынчалза-даа бир эвес ол фактылар шын болза, бухгалтерия документилеринден кестү бээрин барымдаалааш, ындыг хыналданы чоруткан. 1986—1987 чылдарда Арапчаа Долаананың адында нарядтар-даа, акша төлээн шалың бүрүткели-даа чок болган. Роман Баткарның адында нарядтар бар-даа болза, ук нарядтарны совхозтуң тудуг бригадиры тургузуп турган болгаш ол чааскаан эвес, 4 кижи составтыг тудуг звенозунга ажылдап турганын тодараткан.

Бригада телевизор-биле шаңнатканы шын, № 3 бригаданың төвү чок, теп кылып болур черде электри энергиязы киирттинмээни-биле совхозтуң дирекциязы-биле сүмелешкеш, ол телевизорну совхоз төвүнде ясли-садикке эдилээри-биле берип каан болганын харыыда айыткан.

ХУРАЛ ЧҮГЕ ТҮҢНЕЛ ЧОК ЭРТКЕНИЛ?

♦ **Чаа соңгуткан аныяк секретарьга дуза херек** ♦

Партия хуралы—кижизидилгениң школазы, бодунуң организациязының дайынчы арга-шинээзин бедидер дээш харысалгалыг чорукка коммунистерни кижизидериниң дээштиг чепсээ болгай. Партия хуралы бисте канчаар эртип, организацияның амыдыралынга кандыг салдар чедирип турарыл? Ону баш бурунгаар эки белеткелдиг, коммунистерниң идепкейлиг киржилгези-биле шалыпкын, чидиг шүгүмчүлелдиг эрттирип турар бе! Аңаа хүлээп алган шиитпирлерниң дээштии кандыгыл!

Пенсионер, хоочун коммунист кижи болганымда бо чижектиг айтырыглар мээң сагыш-сеткилимни бо-ла доюлдуруп келир. Бо удаада солунга бодумнуң чамдык бодалдарымны илередип, бистиң районда партия эге организациязының ноокта чаа, мартта эрткен бир ажык хуралының дугайын бижиксэдим.

Чарлалды бир хонук бурунгаар аскан. Ук хуралдың хүн айтырыы: райпо даргазының оралакчызы Г. Ш. Доңгактың отчёду; тускай херек; организастыг айтырыг. Эге организацияның учёдунда 14 коммунистиң 10-у, үш чүс ажыг кижигүннүг коллективтен он ажыг активи аңаа олурушкан. Хуралдың даргазын, секретарын соңгаан. Хүн айтырыын, хүн чурумун-даа бадылатпайн, илеткелчиге сөс берген. Коллективте ажылдап турар үш чүс ажыг кижиниң тозан хуузу херээженнер, тозан ажыг хуузу аныяктар, комсомолчулар, 14-ү коммунистер. Дээди болгаш ортумак эртемниглер хөй, ээзи каш кижини өөреткен болгаш өөредип чоруткан, ажылдан үндүрткеннер база күш-ажылдың сагылга-чурумунда, корум-чурумда четпестер бар дээрзин аңаа отчёт кылган коммунист допчу чугаалаан. Шүгүмчүлекчи эвес байдалга ук отчётту кылып, ажылдан үндүрткен, арагалаан, ажыл шагы үскен, чурум үрээн кижилерниң чаңгызының-даа адын адаваан.

Айтырыглар хөй салдынган. А долу, шын харыы чок. Хуралга саналдар эзээш болгаш эреңгей болган. Чамдык аныяктар отчётту эки-дир дижип мактаан. Чамдыктары туруп келгеш, райпода бараан саарылгазының планы бирде күүсеттинер, чамдыкта күүсеттинмес-тир деп анализ чок, эреңгей санал бергеннер. Шүгүмчүлел чок, тодаргай арга-сүме дыңналбаан.

Хуралга чидиг шүгүмчүлел кылган хоочун коммунистер харын бар. Чуртта эде тургустунуушкуннуң бирги үе-чадазы дооступ, ийиги үе-чадазы чоруп турарын билир бис. А коллективте ол ончуг оожум. Ажылчыннарның ажылга сонуургалын көдүрер, оларның ажылын үнелеп көөр талазы-биле ажыл четпес. Ажыл төлевирин өй-шаанда четче төлеп бербейн турар. Байырлал хүннеринде ажылдаан одакчыларның, таңныылдарның, чолаачыларның ажыл төлевирин ийи дакпыр төлевейн келген. Ажылчыннар ортузунга кижизидилге ажылы четпес, лекция, беседа кызыы эртип, чүгле райком ажылдакчылары ийи-чаңгыс кээп номчуп турар дугайын аңаа хоочуннар шүгүмчүлээннер.

Партия эге организациязының ажык хуралынга партия райкомунуң бюро кежигүнү, райкүүском даргазы С. Ильенков олурушкаш, чүве чугаалап, арга-сүмезин каткан. Эде тургустунуушкуннуң негелделеринге дүүштүр чүү кылдынганыл, ажылдың кандыг методтарын нептередип турарыл, соң ажыктыг кайы хирел, күш-ажылдың сагылга-чурумун, корум-чурумну улам экижидер, планныг даалгаларны күүседир дээш чүну кылза экил! Бо дугайын ол чугаалап, сорулгаларга доктааган.

Бирги айтырыг талазы-биле шиитпир төлевилелиниң чүгле доктааткан кезээн парторганизация секретарының оралакчызы номчаан. Райпода кадр килдизиниң (райпо даргазының оралакчызының) ажылын ортумак деп санаар деп чаңгыс пункт ында бижиттинген.

Хуралга келген коммунистер, олурушканнар кайгай бергеннер. Катап доктаал төлевилелин тургузуп, ону хүлээп алыр эвес. Шак шөйлү берген. Адактың соонда доктаалдың төлевилелин катап кылырын партбюрога дааскан.

Партия хуралдарын баш бурунгаар эки белеткел чокка, бүү-хаа эрттирерге мындыг янзылыг, түңнел чок боор-дур. Ооң чылдагааны чүдел? Эге организацияның секретары аныяк коммунист болгай. Аңаа хоочун коммунистер арга-сүме кадарга, ону херекке албас, сүмелешпес. Беш кижи составтыг партбюро соңгуткан соонда чаңгыс-даа чыглып, хуралдаваан, а партия райкомунуң организастыг килдизиниң талазындан чаа соңгуткан, аныяк секретарьга боттуг дуза чедирбейн турарының херечизи ол деп бодаар мен.

Райпода партия эге организациязының башкарыкчы ролюн көдүрер, ооң ажылын коску, дээштиг, идепкейлиг болдурар дизе, аңаа хүн бүрүде дузалап, углап-шиглээри негеттинип турар.

Эрес-оол СААЯ.
Пенсионер, хоочун коммунист.
Барыын-Хемчик район.

Эде тургустунуушкун: арга-дуржулга солчулгазы

КӨРҮП, БИЛИП АЛГАН

Бо чылдың март 20—23-те Тыва АССР-ниң партия-совет ажылдакчыларының төлээлери — СЭКП райкомнарының бирги секретарьлары, чамдык райкүүскомнарның даргалары, Агроүлетпүркүрпкомнуң ажылдакчылары Томск обласка чораан. Делегацияны СЭКП Тыва обкомунуң секретары Ш. Д. Ооржак удуртуп чораан.

Томск область азык-чем программазын боттандырар талазы-биле улуг ажылды боттандырып турар. Ынчангаш оларның дуржулгазы биске солун болгаш ажыктыг болуру чугаажок. Тываның делегациязы ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг база «Черноречинский» совхозтарының сүт комплекстериниң, картофель үрезини өстүрер талазы-биле бир совхозтуң лабораториязының, Томскиниң Кедээ ажыл-агый дуржулга станциязының, «Томск сүт агроүлетпүрүнүң» саржаг-быштак базазының, Томскиниң «Агроүлетпүр химия» район каттыжыышкынының, «Кузовлевский» совхозтуң биолабораториязының база Томск хоорайда агроүлетпүрнүң чамдык бүдүрүлгелериниң ажыл дуржулгазы-биле таныжылган.

Тываның төлээлери ук областың агроүлетпүр комплексиниң ажылындан ажыктыг чүүлдерни көрүп, билип алган, ам ону практика чырынга ажыглаары арткан.

Седен ХЕРТЕК.
(«Шынның» корр.)

ОРГАНИЗАСТЫГ ЭРТКЕН

СЭКП обкомунуң партийжи-организастыг ажыл килдизи партия райкомнарының болгаш Кызыл хоорнуомунуң организастыг килдистериниң эргелекчилериниң семинарын эрттирген. Семинарны СЭКП обкомунуң партийжи-организастыг ажыл килдизиниң эргелекчизи В. М. Евтешин ажыткаш, «Партия эге организацияларының дайынчы арга-шинээзин, коммунистерниң авангардчы ролюн бедидер талазы-биле партия комитеттериниң организастыг килдистериниң сорулгаларының дугайында» илеткел кылган.

«Иркутск областың болгаш Бурят АССР-ниң чамдык партия организацияларының ажылының дуржулгазының дугайында» партия обкомунуң партийжи информация секторунуң эргелекчизи Х.-К. С. Монгуш, «Хүлээп ап турар доктаал-шиитпирлерниң күүселдезин организастаар болгаш хынаар талазы-биле ажылдың практиказының дугайында» СЭКП обкомунуң нити килдизиниң эргелекчизи В. Г. Заворотный, «Партийжи учёт болгаш статистика секторларының ажылының практиказының дугайында» партия обкомунуң партийжи учёт болгаш статистика секторунуң эргелекчизи Л. А. Ларионова, «Партия комитеттериниң организастыг килдистериниң ажылының стилиниң, методтарының эде тургустунуушкунунуң дугайында» СЭКП обкомунуң партийжи-организастыг ажыл килдизиниң эргелекчизиниң оралакчызы В. Г. Вальков чүве чугаалаан.

Семинарның киржикчилери партия ажылының дуржулгазын солушкан.

Валентина САТ.

ӨӨРЕДИЛГЕ-СЕМИНАРГА

СЭКП Кызыл хоорай, районнар комитеттериниң пропаганда болгаш агитация килдистериниң эргелекчилериниң өөредилге-семинары Политиктиг чырыдыышкын бажыңынга болуп эрткен.

Март 23-тен 26-га чедир болган ол өөредилге-семинарның бирги хүнүнде СЭКП обкомунуң пропаганда болгаш агитация килдизиниң эргелекчизи Л. С. Зорина партия ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунуң шиитпирлеринге, аңаа СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң чугаазынга дүүштүр идеологтуг, масса-политиктиг ажылда эде тургустунуушкуннуң чугула айтырыгларының талазы-биле беседаны, Политиктиг чырыдыышкын бажыңының эргелекчизиниң оралакчызы Б. С. Чымба политиктиг чырыдыышкын кабинеттериниң, библиотекаларының, методиктиг чөвүлелдериниң ажылын планнаар болгаш организастаар талазы-биле ажыктыг сүмелерни кылганнар.

Марксизм-ленинизм университединиң бот-өөредилге салбырының ажылының шынарын бедидериниң сорулгаларының, ажылчы чоннуң марксистчи-ленинчи өөредилгезин эде тургузар талазы-биле партия комитеттериниң ажылының дугайын Политиктиг чырыдыышкын бажыңының эргелекчизи А. Д. Ооржак, марксизм-ленинизм университединиң бот-өөредилге салбырының деканы П. М. Самороков олар өөредилге-семинарның киржикчилеринге чугаалап берген.

Ол хүн арга-дуржулга солчуушкуну база болган.

СЭКП обкомунуң культура, парлалга секторларының болгаш чамдык килдистериниң ажылы-биле семинарның киржикчилери таныжкан.

Бии-Хем районче үнүүшкүн кылып, «Кызыл тараачын» совхозта партия организацияларының ажылының стилин, методун сонуургап, ынаар база чедип чораннар.

ПАРЛАЛГА БАЖЫҢЫНГА УЖУРАЖЫЛГА

СЭКП райкомнарының пропаганда болгаш агитация килдистериниң эргелекчилери-биле республика солуннарының, Тыва АССР-ниң Телевидение болгаш радио дамчыдылга талазы-биле күрүне комитединиң харысаалгалыг ажылдакчылары-биле ужуражылгазы дүүн Кызылга, Парлалга бажыңынга болуп эрткен.

Тыва АССР-ниң Журналистер эвилелиниң баштаар чөвүлелиниң даргазы, «Тувинская правда» солуннуң редактору В. Л. Магаев, «Шын» солуннуң редактору В. С. Шаравии, республиканың Телевидение болгаш радио дамчыдылга талазы-биле күрүне комитединиң даргазының оралакчылары В. В. Журавлев, В. Б. Монгуш боттарының ажыл-чорудулгазын, моон соңгааргы сорулгаларын аалчыларга таныштырган.

СЭКП райкомнарының пропаганда болгаш агитация килдистериниң эргелекчилери ужуражылгага чүве чугаалааш, парлалганың, телевидениениң, радионуң эде тургустунуушкун үезинде ужур-дузазын үнелээш, оларның ажыл-чорудулгазын улам экижидер талазы-биле саналдарын, сүмелерин киирген.

Бистиң корр.

АЛДАН-МААДЫР ОРТУМАК ШКОЛАЗЫ: өөредилге-кижизидилге ажылы, ында үлегерлиг чамдык чүүлдер дугайы

1987—1988 өөредилге чылынга уткуштур белеткел дээш, өөредилге чылының дургузунда өөредилге, кижизидилгеге чедиишкиннери дээш Сүт-Хөл районнуң школаларының аразында социалистиг чарышка Алдан-Маадыр ортумак школазының коллективи (директору Д. Л. Кужугет) тиилекчи болган. Школаның ленинчи чаңчылдарга өөредилге-кижизидилгезинде, удуртулгазында үлегерлиг чүүлдер бар. Районнуң методкабинединиң методистери школаның ол талазы-биле дуржулгазын чырыткан материалдарны белеткээш, редакцияже чоруткан. Ам оон-биле номчукчуларны таныштыраал.

БОТТАРЫНЫҢ КҮЖҮ-БИЛЕ

Коллектив чайгы септелге үезинде бодунуң күжү-биле септелгеге чергелештир чаартылгаларны кылганының түңнелинде чеди класс-комнаталарны кылып, школазын алгыткан. Тодаргайлаарга, беш эге класстарның өрээлдери, машина башкарарынга өөренир база мал ажыл-агыйы өөренир өрээлдер немешкен. Бүгү класстарны болгаш кабинеттерни үениң негелдезинге дүүштүр септеп-дерээн, эт-херекселдер-биле четчелээн. Өөредилге херекселдерин делгеп салыр, шыгжаар аргалар кабинеттерде бар апарган. Школаның шупту 17 өөредилге кабинеди «экии» деп демдекке хүлээп алдынган.

Школага өөренир ужурлуг өөреникчилер шупту хаара туттунган. Школаның башкылары кичээлдерге беш киноаппаратты, үш телевизорну, алды проигрывательди, үш магнитофонну, бир электрофонну, ийи кодоскопту, дөрт диапроекторну, ийи фильмоскопту ажыглап турар.

Школада шупту 47 башкы ажылдап турар. Коллектив өөреникчилерге быжыг билигни бээр дээш демниг, чаңгыс аай угланыышкынныг ажылдап турар. Партия эге организациязы (секретары К. А. Ооржак), оон бюрозу хөй-ниити организацияларын билдилиг башкарып келген коллективте 16 коммунист бар. Башкылардан Тыва АССР-ниң школазының алдарлыг башкызы Т.-Б. А. Ооржак, улус өөредилгезиниң тергииннери Д. Л. Кужугет, А. Т. Ондар, З. Д. Суваң, пионер-вожатый С. Т. Монгуш, өөредилге эргелекчизи К. Н. Ондар чогаадыкчы ёзу-биле күжениишкинниг ажылдап турарлар.

Өөреникчилерниң өөредилге-бүдүрүлге бригадазынга 1987 чылда 90 өөреникчи ажылдап чайлаан. Школа ниитилелге ажыктыг, бүдүрүкчүлүг күш-ажылды эки организастааның түңнелинде 2300 рубль ажылдап алдынган, оон 1920-зин районнуң кассазынче шилчиткен.

КОЛ ЧАЖЫДЫ

Школа коллективиниң чедип ап турар чедиишкиннериниң кол чажыды — өөреникчилерниң болгаш башкыларның хөй-ниити организацияларының ажылын кады болгаш тодаргай план ёзугаар чорудуп турарында. Аңаа школаның дирекциязының ролю улуг. Школада янзы-бүрү хевирниң болгаш деңнелдиң класстан дашкаар ажылдары хөй, оларның кол сорулгазы өөреникчилерге өөредилге-кижизидилге ажылын күштелдирери боор турар. Районнуң улус өөредилге килдизиниң өөренип көргени-биле алырга, ол школада эге класстарда башкылаашкынның шынары бедик. Ында башкылар А. Т. Ондар, З. Д. Суваң, В. М. Сарыглар, Е. Т. Монгуш, Ч. Б. Монгуш оларның өөреникчилериниң билии бедик дээрзин демдеглээн. Оларның класстарында багай номчуур, санаар, орус сөске чегей өөреникчилер барык чок. Эге класстар башкыларының методиктиг чөвүлелиниң ажылы үлегерлиг, кичээлдерниң методиктиг сайгарылгазын кылып, ажык кичээлдерни эрттирип турар. Эге класс башкылары боттарының кичээлдерин шуптузун ажык кылдыр чарлаан.

Класс удуртукчузу башкыларның методиктиг каттыжыышкынының ажылын класстан дашкаар кижизидилге ажылдарының организакчызы Т.-Б. А. Ооржак чогумчалыг удуртуп турар. Эге класстар башкылары кошкак өөредилгелиг уругларга немелде кичээлдерни эрттирип турары онзагай. Чижээ, 26 чыл иштинде башкылаан хоочун башкы А. Т. Ооржак чамдык таварылгаларда кошкак өөреникчилерни бажыңынче чалап алгаш, бодунуң төрээн уругларынга дузалашканы ышкаш, билдинмээн чүүлдерин айтып берип, дузалажып, хынап тургаш, уругларның тема бүрүзүн шиңгээдип алырын чедип ап турар.

Чапсар үезинде өөреникчилер бир кабинетте кинопроекторну, өскезинде кодоскопту белеткээн турарын бо-ла көрүп болур. Коридорда эртем кабинеттериниң чанында ханаларда техника, ажыл-агый талазы-биле чедиишкиннерге, чаа ажыдыышкыннарга хамаарышкан делгелгелер бар. Эге шериг, күш-культура кижизидилгезинге хамаарышкан булуңнар, кабинеттер эки дериттинген (башкылары Э. Н. Ондар, Ш. Ш. Ондар).

Школада ийиги ээлчегде 3 класс өөренип турар. Шупту кабинеттер дүъш соонда хостуг, немелде кичээлдер, бөлгүмнер эрттирериңге таарымчалыг. Баштайгы улдуң түңнели-биле дөрткү өөреникчи бүрүзү эки өөренген.

Башкылар коллективи быжыг демниг дээш оон кижизидикчи-өөредикчи күжү дээштиг дээрзин бо школадан көрүп болур.

ЛЕНИНЧИ ӨРЭЭЛ

Школаларның өөредилге-кижизидилгелиг ажылының эчис сорулгазы — келир үениң төлептиг хамаатыларын хевиреп тургузары. Кижизидилге ажылының угланыышкыннарынга болгаш хевирлеринге В. И. Ленинниң өөүр-хевирин чептүг ажыглаары онза дээштиг болуп турар.

Алдан-Маадыр ортумак школазының партия эге организациязы В. И. Ленинниң амыдырал-чурттталгазының, оон өөредииниң болгаш оон өннүктериниң үлегер-чижээнге даянып, кижизидилге ажылы чорударының программазын 2 чыл бурунгаар ажылдап кылган. Эрткен үениң иштинде өөреникчилерниң күжү-биле ленинчи өрээл дериттинген. Класс бүрүзү школачыларның комсомол болгаш пионер организациязының планнарын ёзугаар ажылдап турар. Ук ажылды ленинчи өрээл чөвүлели удуртуп турар. Оон ажылынга боттуг дузаны төөгү башкылары Д. Л. Кужугет, Х. Л. Монгуш, О. А. Ондар көргүзүп турарлар.

Үстүкү класстарның өөреникчилери В. И. Ленинниң өлүм чок өөредииниң дугайында «Ленин — баштыңчы», «В. И. Ленинниң чаш болгаш аныяк чылдары», «Ульяновтарның өг-бүлези», «Революцияның баштыңчызы» дээн ышкаш делгелгелерни кылып алган. Өөреникчилерниң лекторлар бөлүү болгаш кызыл-исчилер отряды келген аалчыларны баштыңчының амыдырал-чурттталгазы-биле, оон чагыгларының боттанышкыны-биле делгереңгей таныштырып турар.

Ленинчи өрээлге өөреникчилерниң октябрятка, пионерге, комсомолга хүлээп алыышкыннарын чорудуп турар. Школаның фойезинде В. И. Ленинниң улуг портрединиң баарында дириг чечектерни хүнүң-не дежурный класс салып турар. А фойеде школа реформазының боттаныышкынының дугайында школаның амыдыралындан солун фотомонтажтарны кылган. Ол ышкаш «Школачының күш-ажылын эртемге үндезилеп организастаары» деп делгелге бар.

Бо бүгүнүң кижизидилге ажылынга улуг салдарлыг болуп турарын, ылаңгыя класстар удуртукчулары чугаалап турарлар.

ЭГЕ ШЕРИГ БЕЛЕТКЕЛИ

Эжер-оол Намдакович Ондар башкы училищезин дооскандан аңгыда курлаавырда улуг лейтенант. Офицер кижи болганда кичээлдерни ол шериг хевин кедипкеш эрттирер. Ындыг болганда кижизидилге ажылы улам шыңгыы болуп, негелдеге дүгжүп, өөреникчилерге эки салдарны чедирип турар. Школада шеригниң эге өөредилгезиниң кабинединге кире бээрге, эргежок чугула чүүлдер-биле оон дериттингени дораан эскертинер. Башкы школада «Аныяк адыгжы» деп бөлгүмну база эрттирип турар.

Э. Н. Ондар класстан дашкаар ажылдарны күш-культура башкызы Шулуун Шурженович Ондар-биле кады план ёзугаар эрттирип турар. Бо школада күш-культура башкылары кайызы-даа тускай дээди эртемниг. Школа делгем спортзалдыг.

Школа «Алдан-Маадыр» совхозтуң дузазы-биле бо частан эгелеп эштир бассейн тудуп эгелээрин планнаан.

АЖЫЛ-ХҮНДҮ

«Хойлуг кижи каас, инектиг кижи тодуг» деп тыва улустуң үлегер чугаазы күш-ажыл кижини каастаар дээни-биле дүгжүп турар. Уругларны күш-ажылга, ниитиниң бүдүрүкчүлүг күш-ажылынга кижизидерни амгы үениң чугула айтырыгларының бирээзи деп школа реформазында айыткан. Алдан-Маадыр ортумак школазы бо талазы-биле районда эки ажылдыг школаларның санында, 90 өөреникчилиг бүдүрүлге бригадазы эрткен чайын 16 га черге картофельди, 0,5 гектар черге капустаны, 33 гектар черге сигенни ажаап өстүрген. Күскү түңнел-биле алырга, олар 100 тонна картофельди, 4 тонна помидорну, 12 тонна капустаны, 51 тонна сигенни ажаап алган.

Школаның күш-ажыл башкызы Дыртый-оол Шыырапович Монгуш мастерскаяны эки дерип алган. Башкының удуртулгазы-биле өөреникчилер мастерскаяга демир-үжүк сыптарын, далган өөр ыяштарны, чем кезип доораар калбак ыяштарны, база чагыглар ёзугаар столдуг шыдырааларны, малчыннарга бичии сандайжыгаштарны бүдүрүп кылып турарлар. Башкы малчыннарга бичии сандайларны улам бичеледип, дүре тудуп алыр кылдыр боду чогаадып кылган. Сүт-Хөл район эмнелгезиниң чагыы ёзугаар чыдып эмнедип турарларга столдарлыг шыдырааларны кылып кааны шевергин. Дуржулгалыг башкы «Аныяк техник» болгаш «Моделист» бөлгүмнерни база эрттирип турар.

Школаның интернаттың иштинде хөй чечектерни өстүрүп турар. Оларны олуртур, тургузар черлерни база ол-ла башкының удуртулгазы-биле чазап кылган.

ЧУРУКТАРДА: кичээлдер үезинде.

ЧАГЫГЛАР ЁЗУГААР КҮҮСЕДИР

Республиканың Чоннуң амыдырал хандырылга министерствозунуң бүдүрүлгелери чоокта чаа эрткен профессионал байырлалының бүдүүзүнде Кызылда Ёзулалдар бажыңынга боттарының бүдүрүп үндүрүп турары кылыгларның делгелгезин организастаан. Бригада кержээзи-биле ажылдаарын шиңгээдип албышаан, бот-орулга-чарылгаже, бот-акшаланыышкынче шилчип турар бо үеде республиканың чурттакчы чонунга олар кандыг-кандыг кылыгларны үндүрүп турарыл! Бо делгелге ол айтырыгга харыы болур.

Министерствонуң септелге-тудуг участогунуң коллективиниң продукциязы-биле таныжып көрээлинер. Бо бүдүрүлгениң кылып үндүрүп турары кухняга көрдүнген хемчээли бичежек стол, табуретка-сандайлар, аяк-сава шыгжаар шкаф-стол-биле шөлү улуг эвес кухняны дерип ап болур. Уруглар өрээлинге салыр ийи сандайлыг столчугашты, бичии креслону, ыяштан кылган кавай-орунчугашты чагыг киирип, кылдыртып алыр болза, ада-ие уругларынга таарымчалыг байдалды чоп тургузуп ап болбас деп. Болур-дур.

Септелге-тудуг участогунуң начальниги Е. М. Трошев делгелгеде салган продукцияларынга хамаарыштыр дараазында чүүлдү чугаалады:

— Чонга чедирип турар ачы-дузавыстың хемчээли өзүп турар. Кылыгларның ассортиментизин калбартырын чугулалап турар бис, ол талазы-биле тодаргай чамдык хемчеглер алдынып турар. Чижээ, делгээнивис бо кресло, солун, сеткүүл салыр стол, орун — чаа продукциявыстың бирээзи-дир. Херек апарган таварылгада бо орунну чазып ап болур, эптиг. Оон өртээ сезен беш рубль. Чурттакчы чонга бо чылын ындыг орунну ийи чүс ажыгны саттывыс. Оон-биле кады улуг эвес чурттталга шөлдүг өг-бүлелерге таарыштыр ыяштан кылган ийи каът уруглар орунун база кылып турар бис. Чагыглар киирип болур. Бүдүрүп турар бо чүүлдеривисти кызылчыларга, көдээниң чурттакчыларынга, малчыннарга амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелдерин дамчыштыр садып турар бис. Линолеум-биле шалаларны киргени чагыг ёзугаар шып болур бис, бажың ханазын база шыптырып ап болур.

«Туварембыттехника» бүдүрүлге каттыжыышкынының ажылдакчыларының кылып үндүрүп турар продукциязының ассортиментизи база калбак. Чагыглар эвээш эвес. Малчыннарга таарымчалыг кылдыр кылдынган демир суугулар, чунар-демирлер, огородтуг, садтыг кижилерге ажыл-агый херекселдери дээш оон-даа өске чугула кылыглар бар.

Делгелгениң бир кол черин «Тываобувьбыт» бүдүрүлге каттыжыышкынының продукциязы ээлеп турар. Аңгы-аңгы назылаарлыг кижилерге көрдүнген сезон аайы-биле кедер, эптиг, үениң негелдезинге дүүштүр даараан идиктер бар. Шынары эки. Бо бүдүрүлгениң даарап үндүрүп турары чамдык идиктерниң үлегер-хевирлерин Москвада Улус ажыл-агыйының чедиишкиннериниң делгелгезинге салган. Херээжен улуска даарап турар ол ийи янзы сапогтуң модельдери М. Л. Иргит. Бүдүрүлгениң чогаадыкчы бөлүү-даа, идикти даарап турар мастерлер-даа тывынгыр эки ажылдап турар деп чүвени ында салдынган идиктерниң шынары бадыткап турар. Кылымал замшадан шокарлап каастап тургаш, даараан болук идик бичиилерге эптиг-даа, чараш-даа. Бызаа кежинден даарап каан унты база-ла көрүштүг. Кидис идикти каастап кылырын мында база шиңгээдип алган. Уругларга ону чоп кылдыртып ап болбазыл! Чагыгның күүселдезиниң хуусаазы ажылдың хемчээлинден хамааржыр.

Бүдүрүлгеге ажыглаан материалдарның артынчызын үндүр октавас сорулга-биле, улуг эвес хемчээлдиг чадыгларны оон даараарын ында шиңгээдип алган. Оон-биле кады каттыжыышкынның кол бүдүрүлгезинге даараан таалыңны делгелгеден көрдүвүс. Ону херегле чок чыткан кештен даараан, ону аңаа доктаамал даарап болурунуң аргазы бар-дыр. Чүгле оон хемчээлинге хамаарыштыр делгелге үезинде киирген санал-оналды өөренип көөрү артык эвес.

Дааранықчылар, парикмахерлер телерадиомеханиктер, чурук тырттырар мастерлер база ажылдарын делгээн.

Делгелгеден ниитизи-биле кандыг түңнелдер үндүрүп болурул? Чоннуң амыдырал хандырылга министерствозунуң бүдүрүлге каттыжыышкыннарының ажылдакчылары республиканың чурттакчыларынга ачы-дуза чедирилгезин экижидер, оон культуразын бедидер дээш тывынгыр, чогаадыкчы ажылдаарының чаа арга-хевирлерин тып турар-дыр деп чугаалап болур. Делгеттинген экспонат бүрүзү — бистерниң боттарывыстың-на хөй санныг чагыгларывыс-тыр. Ынчангаш өг-бүлениң ажыл-агыйынга херегеттинмейн баар хире ындыг чүве мында чок. Шуптузу-ла — чугула. Чагыгны киирип, садып ап болгу дег чүүлдер делгелгеде шупту кирген. Оларның шынары база багай эвес. Ынчангаш мындыг бодалды маңаа киирип каары черле артык эвес. Чагыг бүрүзү, кайы-даа бүдүрүлгениң болза, бөгүнгү ол делгелгеде салдынган кылыглар дег, шакпа ындыг эки шынарлыг күүсеттинген турар. Көргенивис ол продукцияның салым-чолу ону чүгле маңаа салып кааны-биле кызыгаарлаттынмас, чоннуң херегели болур боор дээрзинге бүзүрээр апаар. «Кылып үндүрүп турар продукциявыс бо-дур» деп сөглээн болганда, каттыжыышкыннарның ажылдакчылары сөзүнге ээ болур, ол бараанны чонга доктаамал садар дээрзинге бүзүрел улуг. Чүге дизе оларның бүдүрүп турар кылыгларының аразында хоорайдаа, көдээниң-даа чурттакчыларынга эргежок чугула чүүлдер бар-дыр. Ылаңгыя малчыннарның амыдырал байдалынга таарыжыр, эптиг, бичежек хемчээлдиг стол, сандайлар, демир суугулар, улуг эвес хемчээлдиг аптаралар бар. Эскерген бир чүвем — оларның өртээниң улуг эвези. Чижээ, ол аптараны чээрби сес рубль чээрби чепеек-биле садып ап болур. Оон-биле кады ыяш-биле шыва кылып каан чээрби акша өртектиг чунар-демир бар-дыр, ол база көдээде чурттап турар өг-бүлелерге таарымчалыг, бажыңның санитарлыг байдалынга эки. Эттеп каан хөй кежинден аңдара даарап каан тон аныяк херээжен улуска кончуг шевергин, чараш кестүр.

Көдээниң чурттакчылары бола бүгү чүүлдерге чагыгларны районнарда амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелдерин дамчыштыр киирер, ынчангаш олар боттарының талазындан чагыгларның күүселдезин дээш харыысалгалыг болуп, оларны бүдүрүп турар черлер-биле доктаамал харылзаалыг ажылдаарын чедип алыр болза эки.

Вера КУУЛАР.

Арага ишпес чорук — амыдыралдың негелдези

БАЖЫҢДА АРАГАЧЫ, КЫМЫЛ ОЛ?

Кызыл хооркүскомунуң иштики херектер килдизинге кыска чугаа болган. Оон сорулгазы нарын эвес. Кежээнин-не улус чыглыр, арагалаан-на болур деп медээлер кээп турар хоорайның чамдык бажыңнарын хынаарының дугайында болду.

Рейд бригадазының кежигүннери каш минута болганда, машинага олурупкаш, Р. Зорге кудумчузунче шимчеп чоруптувус. № 252 бажыңның чанынга бирги доктаашкын болган, бир дугаар таныжылга оон эгелээн.

Бажыңның ээзи Б. П. Киселев. Хоорайның милиция ажылдакчылары ол кижини эки таныыр. Ону ылап шынныг оруккче, кижизиг амыдырал-чурттаарынче хөй удаа сурган-даа, чугаалап-даа турган. Назы-хары элээн улгады берген кижиниң медерелинге ол сүмелер четпээн болганыла ол боор. Ону арага ишпес кылдыр чаңгыс эвес удаа эмнедип чорудуп келген, сөөлгү катап эрткен чылын эмнеткен. Киселев ол дугайында чажырбайн, одеколон болгаш арага орнунга хораныг кылымал чүүлдер ижерин уламчылап турарын чугаалады. Оон бажыңының ишти — кижи албас демир-дес, хирлиг идик-хеп шыгжаар склад-биле дөмей. Чыды безин кижи кускузу кээр чыттыг. Чемненир өрээли үр үениң иштинде аштап, арыглаттынмаан, ында-мында янзы-бүрү суук бүдүмелдерниң куруг шилдери чыткылаар болду.

— Бо шилдерде чүүлдерни база ижип турдуңар бе? — деп, рейд бригадазының кежигүннериниң бирээзи Киселевтуң бажыңында чыылган аалчылардан айтырды.

— Ийе, шупту чүве куруглаан — деп харыыладылар.

Ийиги хоначы И. С. Сайченко. Оон тодаргай кылып турар ажылы-даа, доктаамал чурттап турар бажыңы-даа, кирип бижидилгези-даа чок болду. Тоора-Хемде аңчы кижи мен, маңаа таварылга боол келдим дээр утка-биле бодун агартынарын кызытты. Оон оозу чүү-даа болбады. Оон фамилиязы каш-даа катап протоколдарга кирген, чеже-даа катап хоорайның иштики херектер килдизинге ону келдирип, беседалажып чугаалашкан.

Амгы үеде арагачыларга удур демисел шыңгыызы-биле чоруп турар. Араганы ишкен соонда, ону ишпээн мен деп, кым-даа удурланып шыдавас. Ынчангаш ону ижерин уламчылап чоруур кижилер элээр амыдыралче эглири чугула. Кудумчуларга болгаш хөй-ниити черлеринге ээрик чоруурлар эвээжээн. Ынчангаш айтырыг чидиг болгаш шыңгыызы-биле тургустунуп турар.

Киселев ышкаш бодунуң чурттап орар бажыңынга сааралыг кижилерни чыып, арага болгаш өске-даа хоралыг бүдүмелдерни ижип чоруурлар эвээш. Милиция ажылдакчылары оларга удур кандыг-даа хемчеглерни албайн турар деп чугаалап болбас. Олар арагачыларның чыглыр «уяларын» соксадыр талазы-биле хемчеглерни ап, ындыг «уялар» оларның учёдунда, кезээде хайгааралында турар. Сөөлгү үеде оларның ээлериниң ортузунга тайылбыр ажылын чорудуп, бурунгаар хемчеглерни онаарының түңнелинде бажыңга арагачы хоначалар чыыр кижилерниң саны эвээжээн. Амгы үеде ийиги микрорайонда шак ындыг черлерниң саны чээрби чоокшулап турар. Аңаа амыдырал-чурттталгазы эки хевирлиг эвес кижилер хүннүң чыглып турарлар.

Хоойлу-дүрүм камгалаар органнарның ажылдакчылары арагачыларның шак ындыг «одагларын» тып, хөй-ниитиниң күжү-биле катай-хаара ажылдавас болза, боттарының күжү-биле ону эдип, чок кылыры белен эвес айтырыг. Брага кылыр кижилерни тудуп алгаш, оларны торгап-даа каарга, чамдыктары ол кемниг үүлгедиин уламчылап турар чижектер эвээш эвес. Участок инспекторлары ажылдарны кылып чорудуп-даа турза, ындыг кижилерни илередип тывары оларга белен эвес.

Арагачылар эки туразы-биле боттарының ындыг туруштарындан дүжүп бербестер. Оларның-биле хүн бүрү, янзы-бүрү хевирлиг угланыышкынныг ажылдарны болгаш демиселди чорудар ужурлуг. Ол дугайында парлалгага эвээш эвес бижип, хөй-хөй хуралдарга чугаалап-даа турар. Ол чүгле кампания хевирлиг болуп турар. Арагачылар, брага кылыр кижилер ындыг үелерде боттарының байдалын база эскерти бээр. Шак ындыг кижилер чамдык хөй-ниитиниң корум-чурум үрекчилериниң хөлегезинге артып каап турары чажыт эвес. Хөй-ниити организацияларын ындыг байдалдар дүвүретпейн турар, а милиция ажылдакчылары шуптузун хайгаарап четтикпес.

Чульдүм кудумчузунда № 64 бажыңда чурттап орар Г. П. Завтраков дээрзи рейд бригадазы чедип кээрин билбээн. Үш литр шилинде бражазын ажык черде салып алган турган. Бажыңның ээзи-биле милиция ажылдакчылары бир дугаар эвес ужуражып турар. 1984 чылда ону ийи чыл хуусаалыг эмнелге-күш-ажыл профилакторийинче чоруткан. Ийи чыл эрткен, а оон амыдыралынга кандыг-даа өскерлиишкин болбаан, ол-ла хевээр арткан. Боду арагалап турар, арагачыларны бажыңынга хоначаладырындан ойталавас. 35 харлыг. Завтраков чаңгыс черге доктаамал ажылга үр ызырынмас. Амгы үеде ийи айлар иштинде ажылга тургустунуп ап чадашкан. Ол брага кылып турганы дээш чүс рубльге торгаткан.

Үстүнде адааныывыс Киселевти арагадан эмнедири-биле база катап чоруткан. Оларга ол хемчег дузалаар бе дээрзи ол үезинде кестү бээр боор. Оларның-биле брага болгаш хораныг чүүлдер ижип турганнарны канчаарыл? Ол дугайында хөй-ниити боттарының сөзүн чугаалаар ужурлуг.

Арага ижеринге ынактар боттары хөй-ниитиниң черлеринден чайлап, чажыт черлеринче кирип турарлары ол. Олар кожаларынга, уруг-дарыгга чай-шелээн бербес, шаптыктаарлар. Ынчангаш олар тарап дезип турар. Маңаа чүгле хоойлу-дүрүм камгалаар органнар эвес, а хөй-ниити организацияларының ажылын күштелдирип, бир демниг ажылдаары негеттинип турар. Оларның хөй кезии тоянчылар эвес, ажылдап турар черлерлиг. Оларның ажыл-агыйга, амыдыралга болгаш өг-бүлезинге сагылга-чурумун, хамаарылгазын коллективтери билбес эвес — билир. Арага ишпес чорук дээш демисел оларның херээ эвес, а кандыг-бир кижиниң херээ деп, шын эвес билип турарындан, ыытташпастар. Шак ындыг тайбыңзырак байдал алызында барып багай чүүлдерге чедирип болур дээрзинге хамаарыштыр хөй чижектерни киирип болур. Ынчангаш ындыг чүүлдерни болдурбазы-биле арагалаашкынга удур демиселди бүгү-ниити чорудар херек.

Рейд бригадазының кежигүннери:

Мартиг ГРКИКЯН, Кызыл хооркүскомунуң иштики херектер килдизиниң үнүг операстыг төлээзи;

Александр АНИСИМОВ, участоктуң улуг инспектору, милицияның капитаны;

Сергей ГОЛЬДМАН, Кызылдың автоорук техникумунда комсомол комитединиң секретары;

Владимир ЦВИГУН, «Тувинская правда»,

Николай ДАЖИНМАЙ, «Шын» солуннарның корреспондентилери.

ХӨГЖҮЛДЕ ПЛАНЫ

ДЕЛИ. СЭТА-ның корреспондентизи С. Соловьевтуң дамчытканы болза: агаар-бойдустуң байдалындан дүжүттүң хамаарылгалыг болуру эң-не бээжедир деп, Индияда телевилеп турар «Ийиги «ногаан» революцияның» хөделишкиннер планының» сорулгазы ындыг.

Агротехниканың эң чаа чедиишкиннерин калбаа-биле нептередириниң үндезининге көдээ ажыл-агыйының бүдүрүкчүлүүн чоокку чылдарда дүргентен бедидер ужурлуг хемчегдериниң комплекизи ында ынчаар адап турар.

Ол планны хөгжүлдениң национал чөвүлели, а ол ышкаш индий штаттарның чазактарының кол министрлериниң чоокта чаа болган конференциязынга чүүлдүгзүнүп көрген. 1989—1990 чылдарда чуртка тараа дүжүдүн 170 млн. тонна чедирер деп сорулганы чедип алыр.

Чаа программаны 169 округтарга күүседир, ында ону кылырынга эргежок чугула байдалдар бар.

ПЛЕНУМГА ЧУГААЛАШКАН

БУДАПЕШТ, (СЭТА). Март айның 23—24 хүннеринде Венгрияның Социалистиг Ажылчын партиязының Чиңгине секретары Я. Кадарның даргалаашкыны-биле болуп эрткен ВСАП ТК-ның пленумунуң дугайында информастыг дыңнадыгны парлап үндүрген. Пленумга партияның удуртукчу ролюнуң, политиктиг институттарның ажылын сайзыраңгайжыдар дугайында айтырыглар чугаалашкан. Оон аңгыда Бүгү-венгр партия конференциязын чыылдырар дугайында саналды чугаалажып көргенниң түңнелин база чугаалашкан.

Партияның удуртукчу ролюнуң болгаш политиктиг институттарның системазын сайзыраңгайжыдар дугайында ВСАП ТК-ның тезистерин партия организацияларынга чугаалажып көргени коммунистерниң харыысалгазының бедээнин, чурттуң болгаш партияның мурнунда туруп турар улуг сорулгаларны шиитпирлээринге оларның белеңин көргүскен болгаш чыгдынган дуржулганы кескузу-биле байыкшыткан деп дыңнадыгда айыткан. Социалистиг тургустунуушкуннуң чедиишкиннерин бурунгаарлаашкыны партияның удуртукчу ролюн улам бедидерин негеп турар.

Бүгү-венгр партия конференциязын бо чылдың май 20-де чыылдырар деп шиитпир хүлээп алдынган. Аңаа чугаалажыр резолюцияның төлевилелин баш удур парлаар, ону бүгү коммунистер чугаалажып көөр. Резолюцияга хамаарыштыр санал-оналын киирерин массалыг болгаш хөй-ниити организациялары пленум кыйгырган.

Делегей медээлери

Бөгүн — Делегейниң театр хүну

Делегейниң театр хүнүн бөгүн чер болганда демдеглеп турар. Бо байырлалда Тываның «Хүндүлелдиң Демдээ» орденниг хөгжүм-шии театрының коллективи чогаадыкчы ёзу-биле уткуп, сценага чаа шиилерни тургузуп, оларны көрүкчүлерге бараалгаткан.

Виктор Көк-оолдуң «Хайыраан бот», Салчак Токаның «Дөңгүр-оол» деп шиилериниң соонда Максим Горькийниң «Мещаннар», Шатровтуң «Революцияның ады-биле» болгаш өске-даа шиилер тургустунган. Тыва театрның үндезилекчилери Максим болгаш Кара-кыс Мунзуктар, Николай Өлзей-оол болгаш өске-даа артистер ол дугайын сактып, утпайн чоруурлар.

Тыва театр ам чоннуң чоргааралы апарган: аныяк артистер көвүдээн, материалдыг бааза быжыккан, репертуар баян. Театрның коллективи акы-дуңма республикаларга чедип, оларның болгаш даштыкы-даа авторларның шиилерин үндүрүп турар.

ТЕАТРНЫҢ ЧАА ЧАЗЫ

Тываның хөгжүм-шии театрының репертуарында чаа шииниң ады көстүп келгенин көрүкчүлер дораан эскерген боор. Англи драматург Томас Брантоннуң «Чарлейниң даай-авазы» деп үш көжегелиг комедиязынга Юрий Хмельницкийниң үндезилеп тургусканы «Донна Люция азы ужурлуг-ла угбаза» деп шиизин тыва театр бо сезонда тургускан.

Композитор Оскар Фельцман шииге аялганы бижээн. Ырлар сөстерин шүлүкчү Роберт Рождественский чогааткан. Ынчангаш жанр талазы-биле шии хөгжүмнүг комедияга (водевильге) хамааржыр.

Чоокта чаа театрның уран чүүл чөвүлели чаа тургускан шиини улуг үнелел-биле хүлээп алган. Хөгжүмнүг комедияда ойнап турар артистерге, ылангыя Москваның Гнесиннер аттыг театр уран чүүл училищезиниң доозукчуларынга, бедик үнелелди театр критиктери, хоочун артистер берген.

Гнесинчилер — театрның эң аныяк салгалы, үш дугаар чыл ажылдап турар. Ол үеде оларның ыраажы салым-чаяаның долузу-биле көрбээн бис. Сиин-оол Оюн бо опереттаны тыва дылче очулдурган, ырлаар рольдарны гнесинчилерге бергени театрның чогаадыкчы амыдыралында чаа болуушкун.

Аныяк артистер Орлан Дамба-Хуурак, Альберт Хомушку, Айдың Мортай-оол, Анатолий Допулак, Луиза Мортай-оол олар ёзулуг профессионал деңнелге ырладылар. Опереттада кол роль Бабс Баберлейниң ролюн Орлан Дамба-Хуурак бүзүрөнчиг, солун кылдыр ойнап күүсеткен. Тыва АССР-ниң алдарлыг артистери Александр Салчак, Дадар Барыкмаа, Тамара Ондар, Чадамба Монгуш, олар боттарынга онаашкан рольдарын солун, тывызыгыр ойнап, бот-боттарынга дөмейлешпес овур-хевирлерни тургусканнар.

— Тыва театр ёзулуг хөгжүм-шии театры деп адын бадыткады. Театрның сценазынга Тыва телевидениениң болгаш радионуң оркестри ойнады. Мооң мурнунда чүгле шиилер көргүзүп турдувус. Опереттаны, водевильди, ам-даа тургузар болза эки-дир. Кужугүс четчир-дир — деп, РСФСР-ниң улустуң артизи М. М. Мунзук бедик-биле үнелээн.

Театрның чурукчузу Валерий Шульганың шииниң каасталгазын чогаадыкчы бедик деңнелге тургусканын, оперетта жанрынга дүгжүп турарын уран чүүл чөвүлелиниң кежигүннери демдеглээн. Модельер-чурукчу Надежда Юшаның тургускан костюмнери көрүштүг, роль бүрүзүнге таарыжып турар.

Көрүкчүлер сеткили ханган тарап чоруп турганнар. Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи, театрның хоочуну М. Рамазановадан чаа шииге үнелел бээрин диледим. Ол мынчаар чугаалады:

— Эки-дир. Оюн-баштак-биле, чиик-биле ойнадылар. Гнесинчилер эр-хейлер! Театрның сценазынга чалыы назын келген-дир. Даштын база час, сценада база час. Театрның чогаадыкчы амыдыралында чаа час эгелээн-дир.

Борис КУЖУГЕТ.

ГОРЬКИЙ БАЗА КАТАП ТЫВА СЦЕНАДА

Пролетарияттың улуг чогаалчызы, хөй националдыг совет литератураның үндезилекчизи М. Горькийниң чогаалдарының кандыг-бир национал дылче очулдуртунары — ук дылга онзагай болуушкун, ооң төөгүзүнге болгаш хөгжүлдезинге чаа чада. Ындыг дээрзин бистиң тыва литературадан-на эскерер бис. Горькийни төрээн дылывыста номчуп, чечен сөстүң кужу-биле амыдыралды канчаар илередирин өөренип-даа турар бис.

Совет Тываның культура амыдыралында чаа болуушкун — республиканың хөгжүм-шии театрының сценазында улуг Горькийниң маадырларының аалдап келгени. Ол—өөрүнчүг ужуражыышкын. Тыва театрның туруп келгени бежен ажыг чылдарның дургузунда көрүкчүлер аңгы-аңгы чылдарда улуг чогаалчының «Васса Железнова», «Мещаннар» болгаш «Зыковтар» деп шиилерин көргеннер.

Бо хүннерде хөгжүм-шии театрында М. Горькийниң «Ирей» деп драмазы үнүп эгелээн. Шиини тыва дылче чогаалчы Александр Даржай очулдурган. Чогаалчының шии очулдурарынга бедик мергежилдиин ооң очулдурганы — испан шүлүкчү-драматург Федерико Гарсиа Лорканың «Ханныг куда» деп трагедиязындан эки билир бис. А «Ирей»—база-ла чедиишкинниг очулдуртунган. Сураглыг драма «Ирейни» театрның кол режиссеру, РСФСР-ниң болгаш Бурят АССР-ниң уран чүүлүнүң алдарлыг ажылдакчызы, Бурятияның республика шаңналының лауреады Николай Логачёв тургускан. Режиссёр шииниң эге пролог—көргүзүүнден эгелээш, көрүкчүнү хаара тудуп, Мастаковтуң болгаш Ирейниң манаттынмайн чораан ужуражылгазыныңче эдертип киирген, ол төөгүнүң херечизи болур кылдыр билдилиг тургускан. Шииниң чурук-каасталгазын кылып тура, хөйге сураглыг чурукчу В. Шульга чогаалчының кол бодалының хынын тып шыдаан деп үнелээр апаар.

Классикага өөренир дижир. Ылап-ла ындыг. Ук шиинде артистерниң оюну— чаа овур-хевирлерниң ажыдыышкыны болган дизе хөөредиг чок. Ирейниң овур-хевиринге хоочун артистер: РСФСР-ниң алдарлыг артизи Л. Солун-оол база Х. Ширинн-оол чаа талаларын ажыдар аргалыг болганнар. Кайызы-даа бедик мергежилдиг артистери, кайызы-даа ирейниң иштиг-хөңнүн ажыдып шыдааннар. Оларны деңнеп, базым, көрүш, шимчээшкин, харын-даа тыныш бүрүзүн-даа кады чурттап, хайгаараары чүгле таалал эвес, а сеткил-сагыштың уран чүүлдүң салдары-биле байыыры. «Оозу ындыг, моозу мындыг» деп сөглээрде безин бодаарын бо ийи артистиң оюну сагындырып турар. Бөдүүнү-биле чугаалаарга, бедик мергежилдиг ийи мөгениң хүрежинге деңнеги дег. Мергежил бедик болган тудум шоолуг-ла күш үнмес-даа ышкаш сагындырар. Арга бүрүзү бодалдыг, уткалыг. Олар хайымнажып, догааш дужуп-даа болур. Маңаа чүгле профессионал, бедик деңнелдиң шииткекчизиниң карак херек. Карак боорда, дыка нарын чүүлдү эскерип, ылгап билир карак херек. А көрүкчү, театр критиги оон-даа нарын, олар сагыш-сеткилдиң көдүрлүүшкүнүн, хүлээп алыышкынының сегледиммес хемчээлдери-биле артистерниң оюнун үнелээр болгай. Ынчаганда олар ынак артистиг, ол дээш «аарып», ону хайгаарап чоруур чылдагааны ол.

Ирейниң ролюнда ийи артист ойнап турар деп чугаалаан мен. Оларның оюну боттарын катаптаашпас, артист бүрүзү кежээзиниң-не чаа чүүлдерни тып турары — улуг чедиишкин.

Мастаковтуң ролюнда РСФСР-ниң улустуң артизи Б. Бады-Сагаан биле Гнесиннер аттыг училищениң доозукчузу, театрның аныяк артизи Эзир-оол Монгуш ойнап турарлар. Бо мырыңай солун ышкажыл! Аныяк артист ойнап турар маадырындан, кады ойнап турар хоочун артист дагдыныкчызындан-даа 30 хар чалыы болгай. Хоочун-даа, аныяк-даа артист Мастаковтуң овур-хевирин тургузуп шыдааннар. Ол ышкаш Софья Маркованың ролюнда талантылыг аныяк артист Надежда Наксыл база-ла бир янзы, бодунуу-биле ойнап турар. Ук рольга Тываның комсомол шаңналының лауреады Галина Мунзуктуң ойнаар ээлчээ кээрин көрүкчүлер, эң ылаңгыя артистиң хөй санныг мөгейикчилери манап турарлар.

Ирейниң дириг «хөлегези», эдерткен «ыды»— Кадай-кыс— шииниң кол маадырларының бирээзи. «Эттеп-соп, теп-тепсеп» каапкан, чаңчыктырып каан араатан-аңның кижи мезилиг кадай-кыс, харын-даа ынакшылы өшпээн чалыы чүректиг апаарын каш сценаларга көргүзери артиске белен эвес. Ынчалзажок ону Тываның комсомол шаңналының лауреады Дарый Монгуш илередип шыдаан. Ол-ла рольга Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи Роза Серен-оол база ойнаар. Чаңгыс рольдуң ийи аңгы күүседизинден ук овур-хевир улам байыыр болгаш көрүкчүнүң бодалынга аңгы-аңгы чаа агымнарны бээри билдинигир. Ооң уламындан көрүкчүлерниң: «Ол артистиң шак ындыг талазын, дүү артистиң ол аскап турар черинге салыпса —ынчан оон-даа эки болур ийик»— деп чугаалажы бээри ол. Мону чүге элдээртип турар чоор деп бодаваңар. Амгы үениң культурлуг кижизи чүгле кандыг-бир чогаалды, шииниң эки билириндеи аңгыда, санныг каш артистериниң актёр мергежилин эки билип, оларның өзүмнерин анализтеп билир — театр уран чүүлүнүң сайгарыкчылары болуру үе негеп келген. Ынчангаш театр база көрүкчүге шилилгениң, сонуургалдың чемижин делгеми-биле элбеди берип эгелээни ол. Чугаа кандыг-бир шиини чүгле чаңгыс катап шал-бул көөрү эвес, а ооң авторунуң байдалының, иштиң идеязының, маадырларының овур-хевириниң тургустунгазынынга хамаарыштыр профессионал ёзу-биле сайгарарының дугайында чоруп турар. А бир эвес чаа шииге, ооң тургустунганынга, рольдарны ойнап турарынга хамаарыштыр маргылдаалыг чугаалар үнүп келир болза, улам солун болур ийик. Үстүнде рольдардан аңгыда, Татьяназы — артистер Л. Түлүш, С. Монгуш, Харитоновту — О. Чолбеней, Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи А. Салчак, Яковту—А. Түлүш, Б. Ооржак, Захарованы —РСФСР-ниң алдарлыг артизи Е. Кендебиль, А. Ширинн-оол, Степаныычыны — Д. Намчыл, Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи Ч. Монгуш, дашчыны—Д. Монгуш, К. Сапык-оол ээлчежип ойнап турарлар. Павелдиң ролюнда Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи В. Наксыл.

М. Горькийниң «Ирей» деп шиизи мурнунда шоолуг-ла ылгалбайн турган артистерниң талантызының одун кывыскан. Оларга хоочун артист О. Чолбеней болгаш Алексей база Людмила Түлүштерни адап болур. Оларның кылган солун ажылдарын көргеш: «Ол артистер-биле дараазында чаа шииге ужурашса, олардан хөйнү манап болур-дур»—кылдыр боданып артар бис.

Улуг чогаалчының юбилейинге уткуштур республиканың «Хүндүлелдиң Демдээ» орденниг хөгжүм-шии театрының көргүзүп эгелээни «Ирей» деп драма — тыва сценада чаа чүүл. Ук шиини, эң ылаңгыя роль бүрүзүнде аңгы-аңгы артистерниң оюнун көөрү-биле чарлалдарны хайгаарап туруңар.

Владимир СЕРЕН-ООЛ.

ЧУРУКТА: театрның артистери Екатерина Кендебиль, Александр Салчак олар аныяк драматург Ондар Чылгычының «Бодарал» деп шиизинде.

ШВЕЙЦАР СИСТЕМА-БИЛЕ

СЭКП Бай-Тайга райкомунуң кубогу дээш шыдыраа маргылдаазы болуп эрткен. Аңаа чээрби командадан шилиндек дөртен шыдыраачы киришкен. Маргылдаа швейцар чурум ёзугаар эрткен. Аңаа районга болгаш республикага хөй удаа ойнап чораан, дуржулгалыг хоочун шыдыраачылар Домба Ооржак (кижи эмнелгези), Дарыма Делег-оол («Тээли» совхоз), Аким Очур (райпрокуратура). Чаййыш-оол Ооржак (Шуй) болгаш эң аныяк, комсомолчу шыдыраачы Шолбан Чыңгылап болгаш өскелер-даа киришкен.

Үш хүн үргүлчүлээн маргылдааның түңнелинде бирги черни районнуң улус өөредилге килдизиниң командазы (ойнакчылары Алексей Хомушку болгаш Сонам Мейгүн-оол) алза чогуур 14 сандан 11,5 санны ап, бүзүрелдиг-биле ээлээн. А ийиги черни «Тээли» совхозтуң ийиги командазы ээлээн.

Сарыг-оол САЛЧАК.

Чылдар болгаш кижилер

ДОСТОЕВСКИЙ УКТУГ ДОСТОЕВСКИЙ

Ооң-биле «Европейская» гостиницаның чанынга ужуражы берген мен. Кыскажак дүрт-сынын, хаңы көрүштүг хүрүглү карактарын көөрге, Федор Михайлович Достоевский кара олчаан. Бажының дүгүнүң өңү, ону дырап алганы, сарыгзымаар салы база ооң-биле дыка дөмейлештирер. Шынап-ла, ол сураглыг чогаалчының оглунуң оглунуң оглу болду. Ону Дмитрий Андреевич дээр. Ооң-биле Ф. М. Достоевскийни орнукшуткан Александро-Невскаяже чорупт увус. Орукка үр-даа болбадывыс, а хөөрде улус база чок.

— Мында ачамның кырган авазы Анна Григорьевна (чогаалчының кадайы) биле мээң ачам Андрей Федорович орнукшуттунган — деп, Д. Достоевский чугаалады. — Анна Григорьевна 76 харлыг турган Ялтага мөчээн чүве-дир. Мөчүзүн бээр экеп кагзын деп оглу Фёдор Федоровичиге чагаан. Хөмааты дайын эгелээниинден чагыгны ол күүседип шыдавайн барган. 1922 чылда тифтен өлүп калган. Анна Григорьевнаның чагыын ооң уругларының ооларының бирээзи Андрей Федорович күүседип каан. Ону Фёдор Михайловичиниң мөчээн хүнүн демдеглеп турда, төрүттүнген боорга, «салгакчы» деп адаан чүве-дир.

Чогаалчының тураскаалының чанынга ыыт чок тур бис. Ооң «Карамазов алышкылар» деп номунга эпиграф кылдыр бижээни «Сиилерге ажыг шынны чугаалап тур мен: черже дүшкен тараа үрезини өлбес болза, ол чааскаан артар, а өлү берзе хөй-ле дүжүттү эккээр» дээн сөстерин ында сиилбип бижээн. Оон ыржымышпышың хөөрден үнгеш, улуг хоорайның хайымныг кудумчузунга келдивис. Ф. М. Достоевскийниң ады-биле холбашкан төөгү болгаш литература амгы амыдыралдан хоорулгаш, ам чаагы турган черивисте артып калган ышкаш болду. А херек кырында ооң ажыл, амыдыралы уламчылыг болгай. Достоевскийниң салгалы бо үеде канчаар чурттап келгенил, Совет Россияның салым-чолунга кандыг салыышкынны киргенил деп кол айтырыгны оон салдым. Л. Н. Толстойнуң салгалындан Москва университединде орус дыл башкылап турар кижилер безин бар болгай. А Достоевскийлерде ат-алдарлыг кижилер чок бе?

Дмитрий Андреевич хавырыктыг ажылчын холдарын көргүскеш, хүлүмзүрдү.

— Достоевский болуру берге. Сенден бир-ле онзагай чүүлдү улус манап турар. А бодум хуумда кижи болуру чугула деп санаар мен.

Бүгү чүвени дес-дараалаштыр чугаалаарын оралдажып көрейн. Мээң кырган-ачам Фёдор Федорович аътка ынак чораан кижи-дир. А ачам Андрей Федорович Достоевский радиога болгаш автомобильге сонуургалдыг чораан. Ол мотоциклистер чарыжының чемпионадынга судьялап турган, ол-ла тукгарын тутпушаан, финн дайынынче чорупкан. Ол, Ада-чурттуң Улуг дайынынга кирипкен, Маньчжурияга япон милитаристерге удур демиседжип турган. Бодунуң фронтучу оруун 1939 чылда биче лейтенант тургааш эгелээн, ону 1946 чылда майор дужаалдыг дооскан. Инженер-техник мергежилдиг, элээн хөй катап балыглаткан, ынчангаш ол эртежик пенсиялай берген. А мээң ачам бир дайындан келгеш, өскезинче чоруп турар үеде төрүттүнген мен.

Мээң мергежилим — радиомеханик болгаш трамвай башкарыкчызы. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, ажылчын кижи мен. Ленинградка трамвайны 1987 чылдың майга чедир башкарып келдим, ам телеательеде радиоаппаратура септеп тур мен. Өг-бүлелиг, Алёша деп оолдуг мен. Ооң хары — он үш. Чогаал ажылынга сонуургалдыг оол, бир-ле чүвени чогааткан чоруур. Маңаа Ленинградка, чаштарның литература шаңналын алган. Ооң чогаалы Ленинград бүзээлээшкининиң буза булгап турганынга тураскааттынган. Бүзээлээшкин үезинде чаштар топтург-томааннныг болганындан ону буза булгап үнер аргалыг болган деп, ол бижээн. Улуг улустуу-биле алыр болза, ол кенен ыйнаан, ынчалза-даа ооң чогаадып чоруурy багай эвес...

Достоевскийлерниң дыка хөй салгакчылары чогаал бижиирин оралдажып чораан. Федор Михайловичиниң уруглары рассказтар бижип турган. Уруу Люба үш роман парлаткан, а Федязы—Фёдор Фёдорович багай эвес шүлүктер, рассказтар бижип келген, ынчалза-даа ону өрттедиптер кижи-дир, ынчангаш олар бисче четпээн.

Ф. М. Достоевскийниң кадайы Анна Григорьевнаның саазыннарын шагдан бээр сонуургап келген мен. Чогаалчының амыдыралын көргүскен дыка чугула саазыннарны арттырып каан. 1968 чылда Ленинградка Ф. М. Достоевскийниң чогаадылгазының талазы-биле комиссия тургустунган. Чогаалчының музейиниң (ону Ф. М. Достоевскийниң Невада хоорайда квартираларының бирээзинге ажыткан) удуртулгазы музей чанында эртем чөвүлелиниң кежигүнүнге кирерин меңээ сүмелээн. Ооң мурнунда-ла музейниң ажылдакчыларынга шыдаар шаам-биле дузалап келген кижи мен. 1985 чылда Достоевскийниң номчулгаларынга киришкен мен.

Мен ачам ышкаш, бир-ле тывызыктың баажызын тывыксап чоруур мен. Чүл дээрге Анна Григорьевнаның Ялтага мөчээниниң соонда «Франция» гостиницада ооң чурттап турган номериндеy Достоевскийниң бижимелдери чиде берген чүве-дир. Ону билдинмес кижилер оорлаан. Ук бижимелдерниң изи мынчага тывылбаан. Оларның аразында Фёдор Михайловичиниң дыка хөй чагаалары, «Карамазов алышкылар» деп романның биске билдинмес баштайгы вариантызы база бар...

Андрей БОРИСОВ.
(ПМА).

ДООЗУЛБАСТААН ТУДУГ

Арбас, турбас аъттыг боорга, амыр-ла, артта-сында ыраккла чок. Бо-ла тутсуп чораш, Эрзинде «Мөрен» совхозка бардым. Бир-ле дугаарында часкы тарылгага белеткел-биле таныштым. Үениң негелдези-биле механизаторлар шалыпкын ажылдап турар улус болду. Ындыг-мындыг деп чөмелээр чүве тыппадым. Техниказы барык белен улус чорду. Мактадым. Үрезини база ажырбас. Ниитизи-биле шору ажылдап турлар. Септекчилер, механизаторларның тура-соруу бедик. Бистен чүү-ле хамааржыр болдур, шуптузун кылыр бис деп, дангырарлап турар улус чорду ийин.

Ынчалза-даа сагыш ышкаш чүве кайда боор: «төөгүлүг» складын көргүстүлер. Ол тудугну ынча дээри-ле чөп. Ооң эгези барык беш чыл мурнунда — 1983 чылда эгелээн чүве-дир. Ынчан совхоз директору турган Кунгаа Бадаа тараа-дүжүт шыгжаар склад туттуруп эгелээн. Дарганың планы черле чөп. Ээ кижи чүвени баш бурунгаар көөр, мурнун хынаар, соон истээр болгай. Кеди херек.

Эгелээн эки ажыл, агым сугну ара боол дуглапканы дег, ара соксаан. «Тус-тузунда, дугул мыйызында» дээн ышкаш, совхозтуң чаа директору мурнукузунуң эгелээни чаагай ажылды —тудугну херек чок деп санааны-ла ол ыйнаан. Ынаар хол дегбээн. Склад чокка бергезин чүү дээр силер. Эрткен чылын ажаап алганы ээзээш-биче-даа болза тараазы ам ажык дээр адаанда олчаан артып калган. Саасккан-куштуң, бора-шиижектерниң дою болган. Оларның алгы-кышкызын дыңнап билир турган чүве болза, биске та чүү хире өөрүп четтиргенин илередип турар амытаннар чүве! Ээлчеглиг директор Сергей Чыргал ук складтың шалазын цементилешкеш, ам база солушкан. Солушкан директор бүрүзү-ле бодунуң салыышкынын ол «төөгүлүг» тудугга киирип турар мындыг ийин дээрзин, Мөрениң чону көрүп, билип турар чорду.

Ам канчаар, дараазында директору совхозка үнелиг, ынчалза-даа дооступ, бүтпестээн ол складтың кырын дуглажып бээрин ажыл-ишчилер ажокла манап, идегеп турарлардыр.

Ажык чадагай дээр адаанда тарааны көөрге, бирде-бирде харык кээргенчиг-даа: чаъс, хар, хат-шуурган-даа ону үрөп, хорадып-ла турар. Куштарны, бора-хекпештерни чежезин сывырар боор.

Тараа-хлебтен дээди чем чок. Хайыраан тараа. Дараазында чылдың дүжүдү база чаглак-шуглак чок артар ийне! Мээң бо ажык-чарлыг шүгүмчүлелимни «Мөрен» совхозтуң удуртукчулары номчуур, көөр, оон хемчег алыр ирги бе, аа?

СУС-ЛА ЧОГУН КАНЧААР ИРГИ

Тоолчургу чугаада кирген Хайыракан дааның үстүү талазында, терең суглуг Улуг-Хемниң эрик кырында чаа-чаа бажыңнарлыг чараш суур бар. «Улуг-Хая» совхозтуң төвү ол болгай. Чаа суурда хамык-ла чүве экме-сескелиг болгу дег. Шын харын. Чуртталга бажыңнары, школа көрүштүг. Ол-ла бүгү чаа, чараш тудугларның аразында совхозтуң сүт-бараан фермазы бар. Даштындан көөрге бе? Көрүштүг. Барып-барып ак чемни саап турар черде— ол ферманың кажаа-хораалары, чеченчидип чугаалаарга, «ымыраа тайып турар» боор кылдыр бодааш, ынаар-ла барып кирдим де.

Богда-ла бо: чамдык-чамдык өрээлдерге кире бээрге, кижиниң хөңнү-даа булганыр. Чамдыктарынга баарга, думчукка ачыг чыт-даа кээр—

Кандыг ындыг ээ кижи ону тудугжулардан хүлээп ап, күрүне актызында ат салган чүве ийик. Чедир кылбаан чүве эндерик-тир ийин. Салаа базып, санаайн бе? Ажырбас, санап болур мен: кол-ла четпези — канализация чок. Бодакар даан — фермага канализация чок деп чүл ол! Сүт блогунда сүт кудар улуг сава — бак сандан үнүп, үрелген, иштин хертейти теп үнүп келген.

Бо фермада кажааларның дериг-херекселдери механизацияга хамааржыр, актыда ынчаар бижээн. Кажааның ниитизи төлевилели харын эки-дир ийин, ол талазы-биле чемелээр чүве чок. Ону чүге барымдаалаваан чүве ийик, кижи кайгаар.

Мал чемин трактор-биле экеп саваларга уруп бээр. А трактор инек кажаазынче чем эккээрде, шуут-ла «түрээр», сыңмас, эптеп тургаш-ла тракторист кижи барып киирер. Ынчангаш эжиктери үрелип турар. Аңаа материал, күш херек.

Кажааның соогун чүү дээр силер: саанчыларның дижи шаккылаар деп болур, чүге дизе чылыдылга системазының батареялары четче чылытпас, кажааның соңгаларының чамдызы чаңгыс каът. «Өдекти канчаар аштап, арыглап турар-дыр бис. Мергелдей, көрүп кор даан» — дээш, саанчылар мени кыңчыктырбады. База чаржынчыг чорду: инектиң өдээ чыдар черинге чыглыр. Бодап көрүңерем. Ындыг болганда, саар инектер өдээнге боражып турар. Арыг-шевер дугайында чүү деп чугаалаар бис? Сүттүң шынары кандыг болурул? Ол дээш, ол магалыг чемниң өртек-үнезин чиигедир ышкажыгай.

Малчыннарның чунар чери — душ база турар ужурлуг. Ол ажылдавас. База бир чүүлдү көргеш, элдепсиндим деңер даан: саанчылар бидоннарын чуггааш, хирлиг сугну транспортёр оруунче теп турар улус болуп-тур. Ынчангаш ам өзек ол суг-биле холужа бээр, транспортёр ону алыр боор бе! Горжок. Саанчыларның идик-хеп уштуп алыр өрээлин база чедир кылбаан. Электри удазыннары үрелип эгелээн. Сүт соодукчузу ажылдавас. Бо-ла бүгүнү көргеш, кижи шуут мүңгараар ферма чорду. Бо ферманы канчаарыл? Директорга салыр дээш чаңгыс айтырыг бо ийин.

МЕРГЕЛДЕЙ.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

МАРТ 28-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30—«120 минута». 8.35 — Бүт бөмбүгүнүң долчулалы. 9.05 —А. М. Горькийниң төрүттүнгенинден бээр 120 чыл болганынга. Он дөрт сериялыг уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. «Клим Самгинниң амыдыралы». 1-ги сериязы. 10.10 — 10.20 — Медээлер. 15.30—Медээлер. 15.45 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.55 — Аваның школазы. 16.25 — «Эртем болгаш күш-ажылдың эвилели». Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 16.45— «Автограф». Үстүкү класс өөреникчилеринге литературлуг викторина. 18.00 —«Согуга». Балахнинниң целлюлоза-саазын комбинадының бот-орулга-чарылга байдалында ажылдап турары. 18.30 — Камерлиг еврей музыка театрының артистериниң концерти. 19.15 — Фигурлуг чунгулаашкын. Делегей чемпионады. Көргүзүглүг оюннар. 21.00 — «Үе». 21.30 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.40 — Бүт бөмбүгүнүң долчулалы. 22.10— Бөгүн делегейде. 22.20 — А. М. Горькийниң төрүттүнгенинден бээр 120 чыл болганынга. Док. фильм. «М. Горький. Сөөлгү чылдары». 23.30—23.25 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.45— ССРЭ-ниң улустуң артизи кинорежиссер А. М. Згуридиниң фильмнери. «Ак азыг». 10.05 — Мультфильм. 10.35 — «Чедиишкин». Уран-чечен фильм. 12.00 —«Бо элдептиг оран». Р. Бредбери база Э. Лудвигтиң чогаалдарын ёзугаар. 13.20— 13.30—Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.40 — «Кызыл телестудиязының почтазы». Республиканың прокурорунуң улуг дузалакчызы Э. Б. Германова дамчыдылгага киржир. 19.05— Ургаларга фильм. 19.15—«Азия тевү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Социал программа — боттаныышкында». 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15— «Бистиң өрелерививс». 20.45 — Улусчу чогаадылганың «Радуга» телепрограммаларының делегей фестивалы. «Бангладеш»— улустуң аялгалары. 21.00 — «Үе». 21.30 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.40— Өңнүктер экраны. «Хөй чылдар эрткенде». Уран-чечен фильм (КУДР). 22.55—00.50 — Бут бөмбүгү. ССРЭ чемпионады. «Динамо» (Минск)— «Динамо» (Москва).

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.10 — Стол теннизи. Европа чемпионады. 18.40— Спортчу гимнастика. «Московские новости» солуннуң шаңналы дээш делегей маргылдаазы. 19.15 —«Делегей панорамазы». 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

Редактор
В. С. ШАРАВИН.

агаар

Бөгүн республикага бүргеп, аязыр. Хар чагбас. Чөөн чүк углуг хаттың дүргени секундада 3—8 метр. Дүне республикага 9—15, чамдык районнарга 17—22 градус соок. Хүндүс 2 градус чылыгдан 3 градус чедир соок. Чамдык районнарга 4—9 градус соок болур.

Кызылга база-ла булуттап, аязыр. Хар чагбас. Чөөн чүк углуг хаттың дүргени секундада 3—8 метр. Дүне 10—12, хүндүс 0—2 градус чылыг болур.

Автоорукларга хар чагбас, кестүрү эки.

Кино

МАРТ 27-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Неизвестная женщина» 9.30, 11.30, 13.30, 15.30, 17.30, 19.30, бичии залга: «Ну, погоди!» 9.30, 11.30, «Новые амазонки» 13.40, 15.30, 17.20, 19.10 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Тайна старого чердака» 9.00, 10.40, «Похищение в Тютюрлянстане» 12.20, 15.20, «Киносборник» 14.00, «Семь самураев» 17.00, 20.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «С чертями не шутят» 10.00, «Джек Восьмёркин — «американец»» 11.40, 16.30, «Человек с бульвара Капуцинов» 14.30, 19.20 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Мужчины есть мужчины» 10.00, «Парама» 13.40, 16.30, 19.20 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: К/б: «Сказка о прекрасной Айсулу» 14.00, «Потерпевшие претензий не имеют» 15.30, 17.30 шактарда.

АВТООРУК ТЕХНИКУМУ: «Золотая баба» 18.00 шактарда.

Адресивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИҢ партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кедээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтерияның 3-43-41. Солун келбейн баргаңда 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга ажаа. Тиражы 24637 экз. Солуннуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер полиграфия болгаш ном садыгының херектериниң талазы-биле «Тыва» комитединиң типографиязы, Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг 2786. ТС—00672.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың март 29 вторник № 74 (13674)

1925 чылда үндезилеттинген. Өртээ 3 көпеек.

ЭПТЕШ ЧОК БАЙДАЛДЫ ТУРГУЗАР

Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демиселге дем херек

СЭКП Төп Комитединиң «Арагалаашкынны болгаш алкоголизмни узуткаар талазы-биле хемчеглер дугайында» доктаалын 1985 чылдың майда хүлээп алганындан бээр эрткен үеде амыдыралдың арага ишпес хевирин бадыткаар, арагалаар чорукка удур шыдажыр арга чок байдалды тургузар дээш биче эвес ажылды чоруткан. Бо чорук ниитилелдиң мөзү-шынар байдалын экижидеринге, күш-ажылдың сагылга-чурумун болгаш корум-чурумну, кижилерниң кадыын быжыглаарынга салдарны чедирген.

Партия организациялары боттарының организастыг, идеологтуг, политика-кижизидилгелиг ажылын күш-ажылчы коллективтерже, чоннуң чурттап турар черлеринче угландырган. Хамаатыларның чыыштары, эш хуу база хөй-нийти судтары, профилактиктиг ажылдар болгаш хыналдалар кижизидикчи салдарлыг болуп турар. Оларны белеткээринге, эрттиреринге республиканың, Кызыл хоорайның, районнарның партия, совет болгаш хөй-нийти, ажыл-агый органнарының удуртукчулары киржип келген. Ажылчы чоннуң күзелдерин болгаш санал-оналдарын деткип, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели республикага ээзиртир суксуннарны садарының чаңгыс аай чурумун тургускан. Хамаатыларның чыыштарының шиитпирлери-биле Мөңгүн-Тайга, Сүт-Хөл районнарның, тозан бир суурларның девискээрлерин арага ишпес зона кылдыр чарлаан.

Республиканың партия организацияларының хөй кезии СЭКП Төп Комитединиң арагалаашкынны болгаш алкоголизмни узуткаар талазы-биле доктаалын амыдыралга боттандырар дээш шыңгыы хемчеглерни ап, негелделерни күштелдирген. Күш-ажылчы коллективтерде, өөредилге черлеринде арагалаашкынга удур санитар-чырыдыышкын ажылын организастап, дыштанылга кежээлерин, лекцияларны, беседаларны чорудуп турар.

Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур хемчеглерни ап келгениниң түңнелинде 1985 чылга деңнээрге, 1987 чылда ээзиртир суксуннарны садарының хемчээли ийи катап кызырылган. Аъш-чем болгаш үлетпүр бараанналын садарын, чоннуң хереглел бараанналын бүдүрерин көвүдедир болгаш чонга амыдырал хандырылганың ачы-дузазын чедирерин калбартыр дээш хемчеглерни партия, совет, ажыл-агый органнары ап турар. Социал айыылдыг ол чорук-биле демиселди күштелдиргени күш-ажылчы коллективтерге, чурттакчылыг суурларга мөзү-шынар талазы-биле байдалды экижидеринге, күш-ажылдың сагылга-чурумун, хөй-ниитиниң корум-чурумун быжыглаарынга эки салдарын чедирген. 1987 чылда кем-херек үүлгедиишкинни республикага ниитизи-биле 7,7 хуу кызырылган.

«Арагалаашкынны болгаш алкоголизмни узуткаар талазы-биле хемчеглер дугайында» партия Төп Комитединиң доктаалын күүседир дээш республиканың партия, совет, ажыл-агый организациялары, хоойлу-дүрүм камгалаар органнар, эмнелге-профилактика албан черлери ажылдап турар-даа болза, партияның салган негелдезинге дүүштүр ёзулуг дээштиг, шыңгыы хемчеглерни албайн турарын чоокта чаа болуп эрткен партия обкомунуң бюрозунга демдеглээн. Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демиселди доктаамал кызымаккай шаап халдакчы ёзу-биле, кижизидилгелиг, экономиктиг, медицина, административтиг-хоойлу хемчеглери-биле билдилиг каттыштырып, ону харылаар болгаш амыдыралга боттандырар органнар база организациялар-биле бир демниг калбак фронт-биле, каттышкан күжениишкини-биле чорудары ам-даа чедип алдынмаан. Ындыг ажылды доктаамал эвес мында-хаая кампания хевирлиг организастаарга, ооң дээштиниң чавыс болуп артпышаан. Ынчангаш арагалаар, транспортту ээзирик башкарар, самогон болгаш брага кылыр, ону садып-сайгарар чоруктар кызырылбайн турар. 1987 чылда ээзириктер сергедир черге он муң хире кижи кирген. Хөй-нийти черлеринге ээзирик көзүлгени дээш 5412 кижини торгаан. Оларның саны 1986 чылдаазы-биле деңнээрге, 53 хуу көвүдээн. Сүт-Хөл районнуң девискээрин арага ишпес зона кылдыр чарлаан-даа болза, хөй-нийти черлеринге ээзирик чораан кижилер үш ажыг катап көвүдээн. Ол Каа-Хем, Бай-Тайга, Бии-Хем, Улуг-Хем районнарда ийи-үш катап хөй болган. Автотранспортту ээзирик башкарып чораан чолаачылар эрткен чылын 1986 чылдан 8 хуу көвүдээн.

Улус депутаттарының чер-чер Советтери, хоойлу-дүрүм камгалаар органнар, хөй-нийти организациялары самогон-брага кылыр кижилерни илередирде күш-ажылчы коллективтерге болгаш чурттакчы чонга даянмайн турар. Ол ышкаш чоннуң чурттап турар чериниң аайы-биле ажыл сула, арагага сундулуглар-биле тускай профилактиктиг хемчеглерни чорутпайн келген. Ажылчы чоннуң культурлуг дыштанылгазын организастап турарында үндезин чаартылгалар ам-даа болбаан, арага ишпес элээр кудаларны, өске-даа чаа ёзулалдарны нептередир дээштиг хемчеглерни албаан.

Арагалаашкынны болгаш алкоголизмни узуткаар талазы-биле хемчеглер дугайында партия Төп Комитединиң доктаалынга дүүштүр арагалаашкынга удур демиселди күштелдирериниң немелде хемчеглерин алырын СЭКП Кызыл хоорkomунга, райкомнарга, хоорайкүүскомнарга, министерстволарга, ведомстволарга, хоойлу-дүрүм камгалаар органнарга СЭКП обкомунуң бюрозу дааскан. Бирги ээлчегде арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур чорудуп турар демиселдиң байдалын бүгү талалыг ханы анализтээр, четпестерни эдерниң дээштиг, ажыктыг хемчеглерни ажылдап кылыр, ону амыдыралга боттандырары-биле ажылының стилин, арга-методтарын чаартыр, күүселдени организастаарының, хынаарының тодаргай ажылын чорудар, Коммунистиг партияның болгаш Совет чазактың шиитпирлериниң күүселдези дээш удуртукчуларның харысалгазын бедидер.

Арагалаашкынның болгаш алкоголизмниң когун үзер база өске-даа таарымча чок чүүлдерни узуткаар херекке улус депутаттарының Советтериниң күүскомнарының, хоойлу-дүрүм камгалаар органнарның, эмнелге-профилактика албан черлериниң болгаш хөй-нийти организацияларының күжениишкинин каттыштырар, оларның ажыл-чорудулгазын дүүштүрүп, башкарар бүгү хемчеглерни партия комитеттери алыр ужурлуг. Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демисел чорудар комиссияларны, профилактика чөвүлелдерин, эш хуу судтарын, арага ишпес чорук дээш демиселдиң эге организацияларын удуртуру, оларның ажыл-чорудулгазын эде тургустунуушкунунуң негелделеринге дүүштүрери чугула айтырыг болур.

Арагалаашкынны болгаш алкоголизмни узуткаары улуг политиктиг ужур-дузалыг сорулга, эде тургустунуушкунга, социалистиг тургузугга таарышпас багай чүүлдерни бистиң ниитилелистиң аажы-чаң амыдыралындан арыглаар талазы-биле хөй талалыг ажылдың чарылбас кезээ болур. Ынчангаш партия организациялары амыдыралдың кадык чаагай, арага ишпес элээр хевирин быжыглап тургузар дээш арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур эптеш чок демиселди доктаамал, сулараашкын, аткаарлаашкын чокка чорудар хүлээлгелиг.

Кызыл хоорайның төп кезээнде база бир чуртталга бажыңын тудуп эгелээнден бээр үш ай четкен. Анатолий Ворониниң бригадазы соң оңгарын казып, дескилээш, тавааны бетоннаан. Ол ажылдарны олар дүргедээшкиннинң аргазы-биле дооскаш, бажыңның бирги кадының ханаларын бедидир салып эгелээн. Дуржулгалыг бригадир Анатолий Ворониниң бригадазының ажылчыннары 56 квартиралыг бо бажыңның ханаларын Москва тудугжуларының туйбузу-биле каастап тургаш, чараш бажыңнарның бирээзи кылдыр тудар сорулгалыг ажылдап турарлар. Ынчангаш олар чанында улуг школаны тудуп турар москвачыларның мурнакчы арга-дуржулгазын ажылынга ажыглап турары ол. Бо тудуг шөлүнде Саян артындан эккелген эки шынарлыг кылагар туйбуларны база дүжүрген. Бажыңның даштыкы каасталгазын олар соңгалар аразынга кылыр деп шиитпирлээннер. Көрүштүг, чараш болур бо бажыңның бирги кадынга херээженнер консультациязы болгаш химиктиг арга-биле хеп аштаар фабриканың хүлээп алыр пунктузун ажыдар.

ЧУРУКТАРДА: бригаданың мурнакчы ажылчыннары (солагай таладан) СЭКП кежигүнүнге кандидат, улус депутаттарының Кызыл хоорай Совединиң депутады Валерий Оюн, Анатолий Семис-оол; дашчы Александр Жатиков.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

Апрель 16–коммунистиг субботник хүнү

ИНИЦИАТИВАНЫ ДЕТКЭЭН

В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 118 чылынга алдар болдурган коммунистиг субботникти апрель 16-да эрттирер дугайында хоорайның чамдык бүдүрүлге коллективтериниң инициативазын СЭКП хоорkomунуң бюрозунга чугаалажып көрген.

Хоорайның бүдүрүлгелеринге болгаш организацияларынга болуп эрткен митингилерге, хуралдарга ажылчыннар база албан-хаакчылар чаңчыл болган коммунистиг субботник хүнүнде шалыпчы ажылдаарын, эки шынарлыг продукцияны бүдүрерин, камнап алган чиг эдин, материалдарын, одаар чүүлүн, электри энергиязын, кывар-чаар материалдарын ажыглаарын шиитпирлээнин бюронуң доктаалында айыткан. Субботник хүнүнде ажылдап алган акшазын олар хоорайның чаагайжыдылгазынга ажыглаары-биле шилчидер. Ону коллективтиң ишчилериниң ажылдаар байдалын база амыдырал хандырылгазын экижидеринге ажыглаар.

Коммунистиг субботник эртирер дугайында москвачыларның эгелээшкинин мурнай деткээннерниң бирээзи № 48 тудуг эргелелиниң ажылчыннары болгаш албан-хаакчылары болган. Оларның инициативазын «Тыва тудуг» трестиң өске-даа тудуг коллективтери чүүлдүргүзүнүп деткээн. Тудуг эргелелинден субботник хүнүнде 220 кижи ажылдаар, олар тос муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын кылыр, ажылдап алган акшазындан 600 рубльди хоорай хөгжүдериниң фондузунче шилчидерлер.

Пассажирлер өргыштырар автотранспорт бүдүрүлгезиниң ажылчыннары болгаш албан-хаакчылары субботник хүнүнде эң-не идепкейлиг ажылдаар. Коммунистиг субботник хүнүнде он муң рубльдиң орулгезын алырын баш бурунгаар санап көрген. Бүдүрүлгениң коллективи 1500 рубльди хоорайны хөгжүдериниң фондузунче шилчидерин шиитпирлээн.

«Каа-Хем» хөмүр-даш разрезиниң дагжылары күш-ажылдың байырлалының хүнүнде ийи муң тонна хөмүр-дашты казып тывары, чер кырының 4 муң кубометр хемчээлдиг довураан аштаарын, камнап алган электри энергиязын, кывар-чаар материалдары-биле ажылдаарын дугурушкан. Олар 1200 рубльди хоорай хөгжүдезиниң фондузунче шилчидер.

Апрель 16-да коммунистиг субботник эрттирер дугайында үстүнде адаан коллективтериниң эгелээшкинин СЭКП хоорkomунуң бюрозу чүүлдүргүзүнүп деткээн. Субботникти эрттирер дугайында эгелээшкинни деткиир талазы-биле коллективтерге тайылбыр ажылдарын калбартып чорударын парткомнарга, партия эге организацияларынга, профэвилел комитеттеринге, бүдүрүлгелерниң, организацияларның, албан черлериниң удуртукчуларынга, ВЛКСМ хоорkomунга ол дааскан. Чаңчыл болган күш-ажылдың байырлалын организастыг бедик деңнелге эрттирери-биле коллективтерге штабтарны тургузарын сүмелээн.

Кызылга ленинчи коммунистиг субботникти организастаар болгаш эрттирер хоорай штабын тургускан.

ФЕРМА ДҮВҮРЕНЧИГ БАЙДАЛДА

Ленин аттыг совхозтуң Саныр-Аксы фермазында ниитизи-биле 300 ажыг инек бар. Амгы үеде 66 инек төрээн, бызаалары ончи менди. Оларны Күндүү Амбык-Хөө эки ажаап-азырап турар. Сүт саалдазы эрткен чылдың бо үезинден хөй.

Ынчалза-даа фермада ажылды организастаанында шыңгыы четпестер бар. Ылаңгыя мал чеми эвээжээн. Тестиң ындыы талазындан мал чеми сөөртүр чаңгыс автомашина четтикпес. Ында чемни шуптузун дарый сөөртпес болза, хем удавас кештинмес апаары билдингир. Ферма дүвүренчиг байдалда.

Бо ферма район төвүнден 2,5 километрде турар болза-даа, кышкы үеде малчыннарга культура ажылдакчылары чаңгыс-даа катап келбээн. Радио, телефон ажылдавас, кыштады негээш чадашканнар. Оон аңгыда, фермада ажылчыннарга чогуур немелде төлевир бербейн турар. Фермага кым дузалажыр ужурлуг ийик, олар чүү деп бодап турарыл!

Кыргыс ЛАМАЖАП.
Эрзин район.

ПЛЕНУМГА ЧҮҮ ИЛЕРЭЭНИЛ?

РАҮК болгаш эде тургустунуушкун

СЭКП Кызыл райкомунуң бо чылдың март 25-те эрткен пленумунуң хүн айтырыы: «СЭКП райкомунуң VI пленумунуң шиитпириниң күүселдезиниң база ол пленумга кылдынган шүгүмчүлелдиг санал-оналдарны боттандырып турарының дугайында» райкомнуң бюро кежигүнү, РАҮК-түң даргазы А. И. Семеновтуң отчёду».

— Илеткелди мурнунда ышкаш бюрога баш удур чугаалашпадывыс-даа. Чамдык эштер харын көрүп, дыңнаар-даа деп, даа турдулар. Мен чепшээрешпедим. Удуртукчу кижи үениң негелдези-биле харысалгазын канчаар билип, ажылдап турарын өскелерниң киржилгези чокка баштай илеткээй аан — деп, СЭКП райкомунуң бирги секретары В. С. Очур-оол пленум эгелээриниң мурнунда меңээ чугаалаан. Шынап-ла, ол черле чөп. Бот-башкарылга, бот-харысалга деп чүве бар.

Пленум-даа эгелээн. РАҮК даргазы 30 минута илеткээр. Кол-кол чүүлдерни алгаш, чедер-четпестерни сайгарар болза ол үе четчир. СЭКП райкомунуң VI пленуму мал ажылының дугайын чугаалашкан. Оон бээр бир чыл дөрт ай эрткен.

Агроүлетпүр каттыжыышкыны районга Аъш-чем программазын боттандырар кол штаб, а оон — штабтың начальниги Александр Иванович Семенов ол. Мал ажылын экижидер талазы-биле кандыг хемчеглер алдынганыл, оон эгези чүл, ажылдың стили болгаш методу кандыгыл!

А. Семеновтуң илеткелинден алырга, VI пленумнуң шиитпирин оон бодунуң саналы-биле РАҮК-түң коммунистериниң ажык хуралынга чугаалашкан. Ана мал ажылында хамык четпестерни сайгарып көргеш, РАҮК-түң, совхозтарның специалистериниң база удуртукчуларының ажылының стилин болгаш методун үндезини-биле эде тургузар, үүрмек ажылдан уштунар, кол кичээнгейни кадрлар-биле ажылче углаар деп, түңнел үндүргеннер.

— Мен РАҮК-түң даргазы кижи болганымда, бодумнуң ажыл-чорудулгамны РАҮК-түң специалистеринге, совхозтарның база биске хамаарышкан өске-даа бүдүрүлгелерниң удуртукчуларынга чедип алган чүүлдерни база амгы байдалды шын болгаш шүгүмчүлекчи ёзу-биле сайгарып көрүм, ээзэш чарыгдалдарны үндүрүп тургаш, планны күүседирим, ажыл-агыйны башкарарының ленинчи стилин нептередиринче, экономиктиг бодалшкынны эде тургузарынче углап башкарып, оларны ынчаар кижизидерин оралдажып турар мен — деп, А. И. Семенов отчёдунга чугаалады. Эки-ле үнелиг-ле сөстер-дир.

Шынап-ла, харын РАҮК база ооң даргазы-даа ээзэш эвес ажылды кылып турар болбайн аан. Тодаргайлаарга, чүгле мал ажылында безин ниити республикага-даа ажыктыг эки чүүлдер Кызыл районда бар. Бызааларны болгаш хураганнарны от салбас кажаага азырап өстүрер арганы нептередиринге каттыжыышкын, эң ылаңгыя ооң даргазы улуг-хуузун киирген чугаажок. Амгы үеде ийи совхозта — «Суглак» биле «Кок-Тейде» малчыннар бажыңнарын төлевилел ёзугаар тудуп турар. «Тиилелге» биле «Кок-Тей» совхозтарның сүт-бараан фермаларында күш-ажылды организастааны багай эвес. Ында дуржулга бар. Оон аңгыда, ол-ла коллективтерде инектиң уксаажыдылгазын экижидер талазы-биле чамдык хемчеглерни ап турар. «Белок» деп программаны ажылдап кылгаш бадылаан. Амгы үеде РАҮК-түң специалистери сүт бүдүрүлгезин көвүдедир база хөй болгаш хаван ажылын сайзырадыр талазы-биле программаларны ажылдап кылып турар. Ол ажылдарны РАҮК-түң даргазы удуртуп башкарып турары билдингир. Кукурузаны, дазылында чемиштиг мал чеми үнүштерни база рапсты, хөй чылдыг сигеннерни моон соңгаар улам өстүрер талазы-биле каттыжыышкынның специалистери ажылдап турар.

Районда мал ажылының адырларын алырга, сүттен өскези орулгалыг. Коллектив база ег-бүле керээзинче малчыннарны шилчидер талазы-биле элээн ажылдарны кылган. Ындыг коллективтерде күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү өскелерниинден илдең-не бедик. Кадрларның мергежилин бедидери-биле хемчеглерни база ап турар.

Ынчалза-даа РАҮК-түң база ооң даргазы А. И. Семеновтуң ажылында, ооң стилинде болгаш методунда шыңгыы четпестер уламчылавышаан. Ол [illegible]зы-биле пленумга санал бергеннерниң чамдык бодалдары мындыг:

«Шамбалыг» совхозтуң партком секретары Андрей Шожапович Тюлюш: — Командылап удуртур ажыл уламчылавышаан. Кол специалистер база хоочуннар-биле сүмелешпес. РАҮК-түң специалистери ажыл-агыйларга практиктиг дузаны шоолуг чедирбес, чүгле хыналдалар кылып кээр. Селекция-уксаажыдылга ажылы дыка кошкак. Бо талазы-биле РАҮК-түң ажылы четпес.

...Александр Иванович 1987 чылда бот-орулга-чарылга хүннеринге кээп олуржуп турган. Ам чок, келбестээн.

«Тиилелге» совхозтуң директору, СЭКП райкомунуң бюро кежигүнү Вадим Орамбалович Оюн: — Мал ажылының талазы-биле районда тода угланыышкыныг программа чок. Сүт бүдүрериниң шууштурулга-цех методу база чаш малды от салбас кажаа-хораага ажаап өстүрериниң талазы-биле арганы РАҮК-түң мал ажыл килдизиниң специалистери болур-чогуур-биле деткивээн. Ол килдис мал ажылында депшилгелиг технологияның уламчылакчызы ам-даа болбаан, а РАҮК-түң даргазы А. И. Семенов мал ажыл килдизиниң ажыл-чорудулгазын шын углап башкарып шыдавайн турар. РАҮК-түң шууттла дорт хамаарылгазында ветбаклаборатория биле районнуң мал аарыглары-биле демисежир станциязы кошкак ажылдап турар. Малдың аарыының база өлгениниң дугайында ветлабораторияның специалистери дарый хемчеглерни албайн турар. Малдың бруцеллёз база туберкулёз аарыглары-биле демиселдиң дээш чок чоруунуң кол-ла чылдагааны комплекстиг хемчеглер албайн турарында.

Райкүүском даргазының оралакчызы, СЭКП райкомунуң кежигүнү Эрес-оол Хайыыгырбаавич Ооржак: — Эш А. И. Семенов бодунуң ажыл-херээн билир. Ынчалза-даа ол бодунуң ажыл-чорудулгазынга таптаашкындан ам-даа уштунмаан. РАҮК-түң удуртулгазының талазындан кичээнгей кошкак болганы-биле социал айтырыгларда шиитпирлээр чүүлдер хөй. Малчыннарда электрижидилге дугайын маңаа шуут чугаалавады.

«Кара-Хаак» совхозтуң директору Хеймер-оол Биче-оолович Куулар: — Бот-орулга-чарылганы шиңгээдир талазы-биле биске РАҮК-түң дузазы ээзэш. Биске кол экономист үр үеде чок турду. Каттыжыышкынның специалистери аар-саар чүүлдер кылыр, а технология база экономика талазы-биле ажыл-агыйларга боттуг дузалаар херек. Бистер автопаркта аренд керээзин шиңгээдип эгеледивис. Берге, билдинмес чүүлдер бар, РАҮК-түң дузазы херек...

РАҮК дээрге бодунуң девискээринге штаб ышкажыл. Ооң ажылы шынап-ла, ындыг болур ужурлуг. Хамаарышкан девискээрде, кайы-ла адырда, кайы ажыл-агыйда, коллективте ажыл кошкай бериптир, олче кол күштү октаар херек. 1987 чылдың түңнели-биле «Шамбалыг» совхоз районнуң өске ажыл-агыйларынга бодаарга, улуг каражалыг болган. Ооң ындыг болуру чыл эгезинде-ле билдингир турган, а ол хиреде РАҮК олче чүге сагыш салбааныл, чүге демнешпээнил, дузалашпааныл? Кожазы «Тиилелге» совхозка бодаарга, ооң хову-шөлдериниң хөрзүнү, ажыы-биле чугаалаарга, эки болгай. А ол хиреде дүжүт чүге чавызыл? «Кара-Хаак» совхоз 1986 чылда бир инектен-не 1703 килограмм сүттү сагган, а эрткен чылын 1535 килограмм болган. Хой, өшкүнүң база мыйыстыг бода малдың баш саны эрткен чылдың март 1-де турганындан илдең-не эвээжээн. Садып эккеп турар уксаалыг малды ажаап-азырап турары четпес. 1985 чылда «Кара-Хаак» совхоз уксаалыг 100 аныяк инектерни садып алган турган. Аарыг болганындан, оларны эът комбинадынга дужаапкан. «Х Улуг хурал» совхозта симменталь уксаалыг инектер ам холужуп чиде берген. «Шамбалыгның» ийи чыл мурнунда садып алганы малындан мынчага чедир төл албаан.

РАҮК-түң специалистериниң даргазының кичээнгей салыр, оларны дүвүредир ужурлуг айтырыглар ол-дур. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, СЭКП райкомунуң пленумунга отчёдун берип турган удуртукчу чогум бодунуң база удуртканы коллективтиң мурнунда турар сорулгаларны билип турза-даа, ону боттандырар дээш ам-даа чедир ажылдавайн турары илерээн. База бир чүүл: пленумга санал берген эштер А. И. Семеновтуң база РАҮК-түң ажылының стиль болгаш методунуң дугайында чидии-биле шүгүмчүлеп шыдаваан. А фактылар хөй. Санал берип турар эштер хамыктың мурнунда отчёт берген дарганың ажылының стилиниң, методунуң дугайын чугаалаарын СЭКП райкомунуң бирги секретары В. С. Очур-оол ийи катап туруп кээп, сагындырза-даа, чугаа шоолуг-ла өөскүвейн барган.

Ынчангаш пленумнуң ажылын түңнеп тура, санал берген эштерниң «чымчааны», районнуң мал ажылында улуг четпестер турда-ла, ону эдер талазы-биле РАҮК-түң кол-кол специалистериниң база А. И. Семеновтуң ажылының стиль, методун шоолуг-ла ыттавайн барганын райкомнуң бирги секретары шыңгыызы-биле айытты. Пленумга ол айтырыгны чугаалашкан чылдагааны болза, мал ажылында улуг четпестерни чайладыр, аңаа РАҮК-түң ролюн улам күштелдирер сорулгалыг. Илеткелчи мал ажылында эң кол чүүл — мал чемин көвүдедир талазы-биле кандыг хемчеглерни алырын шуут-ла ыттавайн барды. Ол ышкаш чоннуң хууда дузалал ажыл-агыйының талазы-биле илеткелде чаңгыс сөс-даа чок болган. Мурнакчы дуржулганы нептередири-биле кандыг хемчеглер алыры, хожудап турар ажыл-агыйларга практиктиг дуза чедирери илеткелден шуут-ла билдинмээн.

Кижи бодун чүгле практиктиг ажыл-биле бадыткап көргүзер. Кызыл РАҮК-түң удуртукчузу, ооң специалистери-даа ылап-ла бо принцип-биле ажылдаарын районнуң агроүлетпүрүнде тургустунган байдал ынчаар негеп турар. Олар шуптузу районда ниити байдалды эки билир. Ынчангаш совхозтарга практиктиг дуза херек.

Седен ХЕРТЕК.

30—40 ЧЫЛДАР ҮЕЗИНДЕ БОЛГАШ 50 ЧЫЛДАРНЫҢ ЭГЕЗИНДЕ ҮЕДЕ БОЛГАН РЕПРЕССИЯЛАР-БИЛЕ ХОЛБАШКАН

материалдарны база катап өөренип көөр талазы-биле СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң комиссиязында

Комиссия бодунуң хуралынга 1950 чылда «Ленинград херээ» дээр чүүлге хамаарышкан Н. А. Вознесенский, А. А. Кузнецов, М. И. Родионов, П. С. Попков, Я. Ф. Капустин, П. Г. Лазутин, И. М. Турко, Т. В. Закржевская болгаш Ф. Е. Михеев оларның партияга хамаарылгазының айтырыын чугаалажып көргениниң түңнелдериниң дугайында СЭКП ТК-ның чанында Партийжи Контроль Комитединиң дыңнадыын чугаалажып көрген.

Ол кижилерни суд ёзугаар долузу-биле агартканы-биле холбаштыр М. И. Родионов, П. Г. Лазутин, П. С. Попков, И. М. Турко, Т. В. Закржевская болгаш Ф. Е. Михеевти СЭКП-ге катап тургусканын кичээнгейге алган.

Н. А. Вознесенский, А. А. Кузнецов болгаш Я. Ф. Капустин оларны херек кырында партиядан үндүрбээнин, а олар тудуп хоругдаттырган болгаш шииттирген соонда партия документилерин күш чок болдурган турганын барымдаалааш, Партийжи Контроль Комитеди 1988 чылдың февраль 26-дагы шиитпири-биле оларның СЭКП кежигүнү боор турарын бадыткаан.

«Антисоветчи троцкисчи шериг организациязының» киржикчилериниң дугайында херек талазы-биле М. Н. Тухачевский, А. И. Корж, И. Э. Якир, И. П. Уборевич, В. К. Путна, Р. П. Эйдеман, В. М. Примаков болгаш Б. М. Фельдман оларны суд ёзугаар база партия талазы-биле агартканының түңнелдериниң дугайында ССРЭ-ниң Дээди судунуң болгаш СЭКП ТК-ның чанында Партийжи Контроль Комитединиң дыңнадыгларын комиссия дыңнаан.

Айыткан кижилерге хамаарыштыр ССРЭ-ниң Дээди судунуң тускай судунуң 1937 чылдың июнь 11-де шииткелин болгаш ук кижилерниң кылган чүүлдеринде кем-херек үүлгедиишкининиң чок болганындан 1957 чылдың январь 31-де ССРЭ-ниң Чиңгине прокурорунуң түңнелин ёзугаар ССРЭ-ниң Дээди судунуң шериг коллегиязы соксаткан. Оларны шуптузун долузу-биле агарткан.

СЭКП ТК-ның чанында Партийжи Контроль Комитединиң 1957 чылдың февраль 27-де шиитпири-биле М. Н. Тухачевский, А. И. Корж, И. Э. Якир, И. П. Уборевич, В. К. Путна, Р. П. Эйдеман, В. М. Примаков болгаш Б. М. Фельдман оларны СЭКП-ниң хүрээлеңинге катап тургускан.

«Антисоветчи троцкисчи шериг организациязының» дугайында херек талазы-биле истелге үезинде Я. Б. Гамарникти база буруудаткан турган. Сөөлзүредир ССРЭ-ниң Прокуратуразы ол буруудадыышкынны үндезин чок деп санаан.

СЭКП ТК-ның чанында Партийжи Контроль Комитеди 1955 чылдың октябрь 7-де Я. Б. Гамарникти партия кежигүнүнге катап тургускан.

ССРЭ-ниң Дээди судунуң болгаш СЭКП ТК-ның чанында Партийжи Контроль Комитединиң дыңнадыгларын кичээнгейге алган.

Комиссияның ажылы үргүлчүлеп турар.

К И Ч Э Э Н Г Е Й Н И Ң Т Ө В Ү Н Д Е – К И Ж И

Чурттаалга бажыңы. Ону шиитпирлээри кымдан хамааржырыл?
Бөгүнгү „Шынның" көрүнчүүнде: Ак-Довурак хоорай

КОЛ БЫРА — ТУДУГЖУЛАР

Улус депутаттарының Советтери бодунуң девискээринде экономиктиг болгаш социал хөгжүлдени дүргедедири дээш харыысалганы бодунга ап турар. Ол талазы-биле партия Төп Комитединиң, ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң хөй-хөй доктаалдарында тодаргай айыткан. Ылаңгыя «СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлеринге дүүштүр социал-экономиктиг хөгжүлдени дүргедедири дээш улус депутаттарының Советтериниң ролюн болгаш харыысалгазын күштелдирер талазы-биле хемчеглер дугайында» доктаалда чурттаалга бажыңнарын болгаш социал-культура талазы-биле өске-даа объектилерни ажыглалга киирериниң угланган хемчеглерни алырын айыткан. Ол ышкаш ажылчы чоннуң ажылдаарынга, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузарының айтырыгларын доктаамал хынга алырын база Советтерге дагзып турар.

Бо негелделерни күүседир дээш улус депутаттарының Ак-Довурак хоорай Советиниң күүскому бодунуң хире-шаа-биле чамдык ажылдарны кылып келген. Девискээрде турар болгаш чурттаалга бажыңнары тудуп турар «Тыва дағ-дүгү» комбинат автотранспорт бүдүрүлгези, орук-септелге-тудуг участогу, хлеб заводу дээш ышкаш бүдүрүлгелерниң удуртукчулары-биле чугаалажып, бажың тудуп турар талазы-биле оларның отчёттарын күүскомга, сессияларга дыңнап турар.

Ындыг ажылдар бодунуң эки түңнелдерин берип турар. Бо беш чылдың эрткен ийи чыл ийи айының дургузунда чурттаалга бажыңнарының тудуунга 3 миллион ажыг рубльди чарыгдаан, 60-60 аал чурттаар ийи бажыңны, ийи-ийи аал чурттаар 11 бажыңны ажыглалга киирген. Ол ышкаш беш чыл төнчүзүнге чедир база 60-60 квартиралыг ийи бажыңны ажыглалга киирери көрдүнүп турар.

Үстүнде адааныывыс бажыңнар тус-тус бүдүрүлгелерге хамааржыр бажыңнар болур. А хоорай Советиниң балансызында чаңгыс-даа бажың чок.

Бистиң шугумувус-биле тудуг кылдынмайн турар. Ындыг турбужа, бажың оочурунда 240 кижи бар. Ол дээрге бажың тутпайн турар албан черлери — эмнелгениң, школаларның, санэпидстанцияның ажылдакчылары болгаш пенсионерлер-дир. Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилеринден безин 16 кижи бажың чок болуп турар.

Ниитизи-биле бо черлерниң ажылдакчылары биске оочурга туруп алгаш, 7-8 чыл болгаш ап турар. Оларга кандыг-бир бүдүрүлгениң туткан бажыңының он хуузундан ап берип турар бис. Оон алгаш көөрге, чурттаалга бажыңының тудуунуң темпизи оожум болур-ла болза, биске база берге апаар.

Чурттаалга тудуун хөгжүдер талазы-биле айтырыгны Советтиң чурттаалга-коммунал ажыл-агый болгаш чаагайжыдылга талазы-биле доктаамал комиссиязы база сонуургап турар. Ылаңгыя ооң даргазы, идепкейлиг депутат Игорь Бобылев объектилерге барып, ажылчыннар-биле чугаалажып, чедер-четпестер дугайында күүскомга, бүдүрүлгелер удуртукчуларынга дыңнадып турар. Ынчалза-даа ниитизи-биле четпестерден үштүнүп шыдаваайн турар бис.

Хоорайның чамдык бүдүрүлгелериниң база албан черлериниң удуртукчуларының, специалистериниң чаа өзү-биле зээ тургустунуп шыдавайн турарының хараазындан хоорайның социал-экономиктиг хөгжүлдези-биле холбашкан айтырыглар СЭКП-ниң XXVII съездизиниң негелделеринге дүүштүр шиитпирлеттинмейн турар. Ооң бадыткалы — тудуг ажылын оожум темп-биле чорудуп турар. Чижээ, «Шагаан-Арыг тудугу» трест бистиң хоорайывыста чурттаалга бажыңнары тудар күжүн болгаш арга-мергежилин чедир ажыглаваайн келген. Чагыкчы болгаш керээлиг организациялар-биле ук трестиң харылзаазы кошкак. Бажың тудуунга тускайлаан материал-техниктиг курлавырларын чердыктырып турар, ооң түңнелинде бригадалар ажаа туруушкуннарга таваржып турар.

Тудуг материалдары болгаш конструкциялар-биле хандырылгада шыгжы четпестер база тудуг ажылынга шаптык болуп турарын чугаалаар херек. Ылаңгыя цемент, арматура, чылда демир-бетон аймааның чогундан хожудашкыннар болуп турар.

Ол бүгүнүң түңнелинде хоорайда чурттаалга бажыңы чедишпейн турар. Амгы үеде 1,5 муң кижи бажың алырын азы чурттаалга шөлүн экижидерин манап турар. Ол ышкаш башкы болгаш эмчи кадрларның 15 хуузу амгы үеде общежитиелерде азы улус бажыңында чурттап турар. Ындыг четпестерден дыка хөй чугула специалистер дедир чаңгылап турар.

Бо бергелерни ажып эртериниң программазын хоорай Советиниң күүскому болгаш «Тыва дағ-дүгү» комбинат ажылдап кылган. Ында 2000 чылга чедир өг-бүле бүрүзүн аңгы бажың-биле азы квартира-биле хандырарының хемчеглерин көрген. А бо сорулганы боттандырарынга кылыр чүүлдер эээш эвес. Чижээ, 60-дан эээш эвес квартиралыг бажыңны чыл санында дужаар болза, ам ол сорулга күүсеттиннер. А бисте ол арга безин чидер деп турар. Чүү дээрге, «Тыва дағ-дүгү тудугу» эргелели Ак-Довурак хоорайда тудуг ажылының нормазын кызырып, чамдык салбырларын болгаш керээлиг организацияларын дүжүрүп турар.

Бо айтырыгны чоокта чаа болган сессияга база чугаалашкан бис. Дыка хөй депутаттар санал бергеш, эргежок чугула бо социал айтырыгны шиитпирлээриниң аргаларын айыткан. Бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының тудар бажыңнары-биле чергелештир хуу тудугну сайзыраары эргежок чугула деп демдеглээннер. Боду бажың тудуп алыр күзелдиг кижилерге бүгү таланың деткимчезин, дузазын көргүзер, акша херек болза, банк дамчыштыр ээлми-даа бээр ажылды чугула деп көргеннер. Ол бүгүнү күүском кичээнгейге алган, моон соңгаар ноптередир бис.

Олег СААЯ.
улус депутаттарының Ак-Довурак хоорай Советиниң күүскомунуң даргазы.

ЧУРУКТАРДА: Ак-Довурак хоорайда чаа туттунган чурттаалга бажыңнары.

ЧӨПТҮГ ШИИТПИРЛЭЭР ДЭЭШ...

Автотранспорт бүдүрүлгези — Ак-Довуракта бичә эвес бүдүрүлгелерниң бирээзи. Ооң аңгы-аңгы участоктарында 501 кижи ажылдап турар. Коллектив кежигүннерин бажың-балгат-биле хандырар талазы-биле айтырыг сөөлгү чылдарда эээн шиитпирлеттинип келген. Ынчалза-даа ол ам-даа дески эвес.

Чижээ, эрткен чылын бистиң бүдүрүлгевис ийи аал ишти чурттаар чаңгыс-ла бажың ажыглалга киирген. Ындыг чорук бажың айтырыын шиитпирлээринге дуза болбас. Ону барымдаалааш, ол ажылды идепкейжидер сорулга салдынган. Бар аргаларны санап тургаш, бо чылын 7 бажыңны бүдүрүлгениң хереңгизи-биле тудуп ап болур арга бар дээрзин илереттивис. Ол сорулганы боттандырары-биле 300 кубометр тудуг ыяжын, 1000 кубометр янзы-бүрү диилиг материалдарын садып алган бис.

Бүдүрүлгениң ажылчыннарындан, албан-хаакчыларындан бажың бээрин дилеп билдирмишкиннер киирип турарлар эээш эвес. Амгы үеде оочурда 81 кижи бар. Ынчангаш, туттунган бажың хуваалдазын кылырда социал чөптүг чорукту сагыыры бистерден, профэвилел комитединиң кежигүннеринден негеттинип турар. «Кымга бээрил?» деп айтырыгны эң чөптүг-биле, бүгү байдалды барымдаалап тургаш, шиитпирлээри чугула. Мурнуку үелерде бажың туттунарга ону таныш-көрүштеринге берип тевереп тургулаан, ооң уламындан коллектив кежигүннери үстүкү албан черлеринче хомудалдарны болганчок киирер турган.

Ам ындыг эвес. Чаа туттунган, азы хосталган чурттаалга шөлүн хуваарда Чурттаалга шөлүнүң дугайында хоойлуну барымдаалаар апарган бис. Бажың оочурунда кижилерниң өг-бүлезинде кижи санын көрүп тургаш, тодарадыр. Ол бүгүнү чон-биле сүмележип тургаш, кылыр. Ажык-чарлыг чорукту барымдаалаарга хомудалдар черле турбас боор чорду. Бар аргаларны, четпейн турар чүүлдерни коллективтен чажырбайн турар бис. Бистиң ооңусту билип, чөптүг шиитпирни олар үндүрер.

Амгы үеде бажың чок кижилер бисте база бар. Чолаачылар Виктор Полежаев биле Николай Моңгуш олар төрелдериниң өг-бүлелери-биле сыңмарлажып чурттап орар. Хөй уруглуг бот-ле Надежда Зинченкога, кадайының кадының байдалы-биле бажыңны оочур чок алыр Бегей-оол Ондарга, Афганистанга интернационалчы хүлээлгезин ак сеткилдиг күүсеткен, ам септекчи болуп ажылдап турар дайынчылар Борис Демиржапка, Станислав Кужугетке база дарый бажың бээр ужурлуг бис. Ол ышкаш хөй чыл дургузунда доктаамал ажылдап келген мурнакчы чамдык эштер база дилег киирип турар, ажаа база чогумчалыг харыы бээр ужурлуг бис.

Бо бүгү айтырыгларны Виктор Розлинг баштаан чөвүлел, профкомнуң Дадар-оол Сарыглар удурткан чурттаалга айтырыглар комиссиязы, администрация бир демниг шиитпирлээр, 2000 чылга чедир кижи бүрүзүн бажың-биле хандырар сорулганы күүседир дээш хемчеглерни ам-даа алыр.

Александр САРЫГЛАР.
АТБ-де профэвилел комитединиң даргазы.

ЭКИ ЧУРТТААР ДИЗЕ, ЭКИ ЭДИЛЭЭР

— Эки эдилээр чүве болза, багай эвес общежитиелер бо дээш, Марьям Бариевна соңга өттүр дужунда бажыңче көрдү. — Чаагайжыды туттунган, септелгени чылдың чорудуп турар бис. Бир общежитие-ле 400-400 орунныг турбуже, чурттап турар кижилерге таарымчалыг болзун дээш бирээзинде-ле үш чүс-ле ажыг кижи киирген бис.

Общежитие эргелекчизи М. Б. Валеева-биле чугаалажып органывыс ол. «Тыва дағ-дүгү» комбинаттың бот болгаш эээш өг-бүлелиг ажылчыннарынга туткан беш-беш каът ийи общежитиезинге барып, ону канчаар эдилеп турарын сонуургап чораавым ол.

— «Эки эдилээр болза...» деп чүңерил, таанда чүвени билир, ажылчын кижилер боттарының чурттап орар өрээлин чүдадып турар чүве бе?— деп, элдепсинип айтырдым.

— Хөй чугааның хереэ чүү боор, барып көрүптээлиңер даан.

Баштай кирген ивис № 1 общежитиеде септелге, шынап-ла, кидин-тулук чоруп тур. Ооң ишти-даштын тудуг материалдары дола берген. Эң-не кол чүве — хөй-ле маны даш. Общежитиениң чадаларын, ниити кухняны болгаш арыглаашыр черлерни оон-биле каастаар. Шынап-ла, кайгамчык болуру оон илдек. А мурнунда кандыг турганыл?

Мурнунда ындыг каастаалга чок турган. Чадазы-даа, хаалалары-даа бөдүүн бетон, ынчалза-даа ону арыдыр чугайлап каан турган. Эки чурттаар дизе, шынап-ла, маны, хаш даштар-биле каастаныры албан эвес болгай. Бөдүүн херекселди арыг-силиг эдилеп болур.

Ол общежитиениң ийиги каъдынче үнүп ора-ла карак чалданыр. Чаданың тепкиштерин буза үстүрүп каапкан, хаалаларын шокарлап, чамдык черлерин казып каапкан. А богу дээрге — баш ажыг. «Септелге кылып турар болганда, боктуг болбайн» дээр чадавас. Ол септелге эвес, бажың богу. Саазын, аъш-чем артыы, ойнаарактар «сеги»...

Эргелекчи мени ниити кухняже эдертип кире берди. Өршээ дадай! Соңгаларының көзенектери чок, соңга баарында хаяаны, та чүге чүве, казып каапкан. А электриниг суугуларны ажылдадыр тудалары чок, суг алыр чериниң хири... Ооң кадында суг аксыр краннарны оора долгап каапкан.

Ийи общежитиениң ийиклдирзин кезидивис. Байдал кайызында-даа ындыг.

— Чоокта септелге кылбадыңар ыйнаан, бо чыл-чылы биле чыглып келген четпестер эвес ыйнаан? — деп, эргелекчиден ылавыладым.

— Чылдың септээр бис, демей-ле үреп каап чүве-дир. Көрүңер даан, туалетте бо чунар чериниң улуг хоолайын безин хамадан хоора соккаш, бээр ээй тыртып каан. Та чүге ону ынчаар үрээр чүве, кижи кайгаар.

Ол аразында «Тыва дағ-дүгү» комбинаттың директорунуң кадр болгаш хандырылга талазы-биле оралакчызы Д. П. Кубкин база аңаа чедип келди. Септелге кылыры-биле материалдар эккеп чораан ол. Дмитрий Порфильевич общежитиелерге септелгени чылдың кылып турарын, эрткен болгаш бурунгу чылдарда чүс муң рубльди чарыгдааның, бо чылын 75 муңну көргенин бадыткап чугаалады.

Общежитиени кезип туруувуста, шынап-ла, чаштарның хөйү мени кайгатты. Хензиг чаштан эгелээш, школа назылыг уруглар коридорда ойнап турлар. Садик чедишпес, даштыгаа ойнаар дээрге арай соок. А олар кадаг-даа, чидиг ыяш-даа туткаш, хаалаларны шыя каап, бир чүве-даа октай каап. Ол-бо чүгүржүп-ле турар. 240 бичии кижи бар дээрзин комбинаттың удуртукчулары чугаалаан.

Общежитиелерде хөй-ниити организациязы, чөвүлел чок бе? Бар болду. Ону бөдүүн рудадан дағ-дүгү арыглаар цехте регулировщик Валентина Хөлчүкпен удуртуп турар. Ук чөвүлел шыдаар шаа-биле ажылды чорудуп турар. Хурал-суглааны-даа эрттирген, лекторларны-даа чалаан, концерттерни-даа организастап турар. Ынчалза-даа чурттакчыларның идепкейин көдүрүп шыдавайн турар. Кандыг-даа оюн-тоглаа, дыштанылга организастаарга кээр кижилер дыка эээш. Тенцыже безин барбастар. Бот азы эээш өг-бүлелиг аныяктар аан.

Общежитиелерде хөй кезиинде бистиң республиканың районнарындан келген аныяктар чурттап турар. Ылаңгыя бирги общежитиениң кырында кадында шупту кыс уруглар. А ол хирезинде чударгай, хирлиг талазы-биле «бирги черде». Соңгадан бок үндүр октаар, унитазче—кадыг чүүлдер октаар.

Ук общежитие-биле таныжып кан соонда дыка-ле аар бодал башка кирди. Човангыг-даа чорду. Чүгле ада-иезин хамааныок, ында чурттап турарларның боттарының чамдыктары безин өгге өскен, чаагайжыды туттунган бажыңга чаа чурттап чорууп кижилер күрүнениң хөй акша үндүрүп тургаш, кылып бергени ындыг магалыг оран-савазын ынчаар багай эдилеп турары дээш кижи эгенир чорду. Боттары-ла материалдыг чаагай кежикти бүдүрүп турар ажылчын кижилер аан. Ону канчап билбезил!

— Үлегер болгу дег, өрээлин арыг-шевер тудуп, общежитиеге эки чурттап болур дээрзин көргүзүптер өг-бүлелер таанда чок бе? — деп, Марьям Бариевнадан айтырган мен.

— Чок боор бе, ындыглар хөй — дээш, ол каттырды. — Общежитиени багай эдилеп турар кижилер каш-ла санныгдыр ийин. Бо бүгү үрелишкиннер дээрге ийи-чаңгыс чазыыл чоктарның түлгедир.

Корум-чурумнут, хөй-ниитиниң эт-севинге камныг кижилерни общежитие эргелекчизи чоргаарал-биле адады. Рудник ажылчыны Иван биле Галина Моңгуштар база ында Демир-оол биле Надежда Моңгуштар, типографияда Александр биле Роза Маадыгар болгаш өске-даа өг-бүлелер чурттап орар өрээлин арыг-силиг тудуп турар.

№ 4, 73, 74, 19 өрээлдерниң чамдык чурттакчыларынга хамаарыштыр общежитие эргелекчизиниң хомудалы улуг. «Оларның өрээлдеринге кире бээрге, хирлиг-чыттыг, боттары арагалаар, богун черле дашкаар үндүрүп текпес, чылын алган олургулаар» диди. Кижизидилге ажылын чорудуп турар бе? Чорудуп турар. Ол дугайын каш-даа чугаалап келген, кулак дашты-биле эрте бээр.

Даңгыт ЧЫДЫМ.

Бо арынның материалдарын «Шынның» корреспондентилери Даңгыт ЧЫДЫМ, Александр ХЕРТЕК, «Хемчиктиң сылдызы» солунунуң ажылдакчызы Чылбак-оол КАРА-САЛ [фотолары] белеткээн.

А Ж Ы Л Ш А Г Ы Н Ы Ң С О О Н Д А

Хоорайның чөөн талазында тускайлаан чер бар. Ажыл шагы төнүп турда азы дыштаныр хүннерде олче улус шуужуптар. Мындыг «чаң» эрткен чылдан бээр тывылган турган.

Чоорту ол черге чурттаалга бажыңнары көстүп эгелээн. Кымнар ында бажың тудуп турарыл?

Ол айтырыгга харыы дилээри берге эвес. Ол дээрге «Тыва дағ-дүгү» комбинаттың удуртулгазының организастаашкыны бажыңны боду тудуп алырының аргазын ажыглап турар кижилер-дир. Олар бо чылын 23 бажыңны ажыглалга киирер. Тудугжулар — оларның ээлери. Машина-техника, тудуг материалдары херек апарза — комбинат дузалаар. Оон туржук ажылдаан кижилерге безин наряд ёзугаар төлеп бээр.

Бо хүннерде «Тыва дағ-дүгү» комбинаттың ажылчыннары Аркадий Сувандии, Николай Сагалаков, Делгер Хураган, Борис Күдерек, арыглап фабриказының механиги Владимир Фельд болгаш өскелер-даа ажыл шагының соонда боттарының тус-тус бажыңнарының хаалаларын кылып, дээвирлерин салып турар. Чамдык черлерде шеверлел ажылдары кидин-тулук.

Александр ХЕРТЕК.

ЧУРУКТА: комбинаттың ажылчыннары Борис биле Анна Күдеректерниң бажың тудуп ап турары.

БОДУ ТУДАРГА, ООН-ДАА ЭКИ

Өг-бүле бүрүзүн аңгы квартира-биле азы чурттаалга бажыңы-биле хандырар дугайында партияның болгаш чазактың салган сорулгазы политиктиг ужур-дузалыг болур. Ол дээрге кижи дээш сагыш салыышкынны илередип турар хемчеглерниң бирээзи-дир.

Шынап-ла, кижи чокта кандыг-даа сорулга шиитпирлеттинмес дээрзи билдингир. Ылаңгыя улус ажыл-агыйының кайы-даа адырында ажылдап турар совет кижиниң күш-ажылы кижиниң бодунуң чаагай чоруун тургузуп турар.

«Тыва дағ-дүгү» комбинатта ажылдап турар бүгү ишчилерге таарымчалыг байдалдарны улам экижидер дээш тодаргай хемчеглерни сөөлгү үеде алган бис. Оларның бир колу — чурттаалга бажыңы. Бо айтырыг бисте канчаар шиитпирлеттинип турарыл?

Бистиң хоорайывыс — аныяк комбинат улуг. Эрте-бурун шагдан бээр ээн чыткан Кара-Дагның эдээнде ажыттынган амгы шагның бүдүрүлгезинге ажылдаары-биле хөй-хөй кижилер, ылаңгыя аныяктар Совет Эвилелиниң аңгы-аңгы булуңнарындан-даа, бодувустуң Бай-Тайга, Бээжиң Хемчик районунуң девискээриниң-даа кээп турар. Романтика романтика-ла болгай, а кижи бүрүзүнге чурттаар оран-саваа херек, оода баш ырынга чеглаа негеттинер. Ынчангаш бо айтырыгны шиитпирлээр дээш мурнундан бээр оралдажып келген бис.

Комбинат тургустунуп эгелеп турда-ла «Тыва дағ-дүгү» тудуг эргелели общежитиелерни чаагайжыды туттунган чурттаалга бажыңнарын кылып эгелээн. Ону кайы чылдарда кылып турганын бистиң хоорайывыска келген кижилер эскерип болур: бажың бүрүзүнде ооң туттунган чылын бижип каан. Ол бүгүнү барымдаалап тургаш, Ак-Довурак аныяк хоорай дээрзин эскерери берге эвес. Амгы үеде комбинаттың балансызында 2737 квартира, аңгы-аңгы 242 бажың бар, азы 82 муң дөрбелчин метр чурттаалга шөлү саналтынып турар. Оон аңгыда, бот болгаш эээш кижилиг өг-бүлелерге 400-400 орунныг ийи общежитиени берген бис. Общежитиелерде чурттап турар чаштар 204 кижи. Оларга садик тудар айтырыг шиитпирлеттинип турар.

Чурттаалга айтырыын чогумалыг шиитпирлээри-биле кылып турар ажылывысты тодаргай чижек-биле көргүзер дээр болза, дараазында чижекти киирип болур. Эрткен чылын комбинат 60 аал чурттаар бир бажыңны, ийи-ийи аал чурттаар беш бажыңны ажыглалга киирген. Оон аңгыда, общежитиелерден чамдык өрээлдерни өг-бүлелиг кижилер чурттаар кылдыр хостаан. Ол бүгүнүң түңнелинде 127 кижи чурттаалга байдалын экижиткен. Ынчалза-даа ам-даа оочурда 1143 кижи бар.

Өг-бүле бүрүзүн аңгы квартира азы бажың-биле хандырар дээн сорулганы деткип турар бис. Ону боттандырар дээш тудугжуларның аргаларын болгаш курлавырларын сайгарып көөрүвүске, айыттынган хуусаага чедир ук сорулганы боттандырары берге болган. Чаа чүүлдер бодап тывар апаар. Хөй удаа сүмележкен, маргылдаан соонда эрткен чылын чурттакчыларның күжү-биле бажыңнар тудар деп шиитпир хүлээп алдывыс.

Чүү ол? Хамыктың мурнунда бажың тудар черни тускайлаары-дыр. Күзелдиг кижилерни чыггаш, хоорайның бо девискээринге бажыңны боттарының күжү-биле тудуп ап болурунуң аргазы бар дээрзин дыңнаткан бис. Комбинаттың дыка хөй ажылчыннары ону деткээн, үжен хире кижи боду тудар күзелин илереткен.

Ону боду тудуушкун деп адаан. Ол арга бодунуң ажыктыын көргүскен. Чүге дээрге ажыл шагынга чидириг болбас чурттаар кижи дыштаныр үезинде бажыңны тудар. Материалдар-биле комбинат хандырар, машина-техника херек апарза, бээр. Чүгле кижи күжү ээниң бодунга онаажыр. Бажыңының тудуунга улус эккеп ажылдадыр болза, прораб баргаш, нарядты тургускаш, ажылчыннарның кылганын барымдаалап төлеп бээр. Ону туткан ээзи наряд ёзугаар база акша алыр.

Ындыг арга-биле 23 бажыңны дужаарының кырында келген бис. Амгы үеде сантехниктиг ажылдар бергедеп тур, ол эвес болза күскээр-ле ол бажыңнарны ажыглалга киирип болур турган бис. Шак ынчаар туткан бажыңның шынары дээш айтырыг база тургустунмас чорду. Чүге дээрге ээзи кижи боду прораб болуп турар болганда, көрдүнген чурумдан үнмейн канчаар-даа кылдыртпас аар. Чаагайжыды туттунган, огород тарыыр черлиг бажың кымга-даа эки.

Бажыңны боду тудуп алыр арга-биле эки ажылдап, бодунуң амыдыралын экижидер дээш чүткүлдүг чорууп көргүзүп турар ажылчыннар бисте хөй. Чижээ, бедик сорттуг дағ-дүгү арыглаар цехтиң механиги Михаил Сундуй-оол, камнакчы Василий Калинин, мастер Аркадий Сувандии, септелге-тудуг участогунда мастер Николай Сагалаков, база-ла ында ажылдап турар Борис Күдерек олар участоктарын чогуур үезинде шиңгээдип ап, «Бажыңны боду тудуп алырга, оон-даа эки» дижип, өскелерге үлегерин көргүзүп турар.

Бисте бүгү чүве чогумчалыг, салдынган сорулганы бүрүн күүседип, 2000 чылга чедир өг-бүле бүрүзүн бүрүн хандырарының магадылалы тургустунган дээр болза, шын эвес. Тудуг ажылында ам-даа үзүктелиишкиннер болуп турар. 1987 чылда доозар турганывыс № 137 бажың ам-даа ажыглалга кирбээн, үндүрген капитал салыышкынны чедир шиңгээдип албаан. Ажыл-агый аргазы-биле ийи-ийи аал ишти чурттаар бажыңнарны тудуп ап турар бис, а Тудугжулар сууруунга тудар бажыңнарның салым-хуузу ам-даа билдинмейн турар.

Бергелер, чедир шиитпирлеттинмейн турар айтырыглар ам-даа бар. Кол сорулга ону ажып эртери, чурттакчы чоннуң социал айтырыгларының бирээзи —бажың-биле хандырылганы эмнизинге чедирер дээш чаа-чаа аргаларны дилеп тывары болур. Моон соңгаар ынчаар ажылдаарын комбинаттың удуртулгазы, ында хөй-ниити организациялары дугуржуп турар.

Дмитрий КУБКИН.
«Тыва дағ-дүгү» комбинаттың директорунуң кадр болгаш хандырылга талазы-биле оралакчызы.

ХӨЛЕЗИНИН ТӨЛЕВЕСКЕ

Чалыы хоорай Ак-Довуракта чурттаалга бажыңнары хөйү-биле туттунуп турар. Оңаа чурттакчылар көвүүн кирип, ажылдаарынга болгаш чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузуп ап турары билдингир.

Ынчалза-даа чурттакчыларның уткуштур негелде бар болгай. Ол чүл дээрге, чогуур үезинде бажың хөлезинин төлээри. Ол хүлээлгени ак-довуракчылар ак сеткилдиг күүседир турар. Хоорай чурттакчыларының төлевирге киирген акшазының колдуунда ол-ла кижилерниң чаагай чоруунга ажыглаар болгай. Чижээ, санитарлыг аштаалга кылырынга, кудумчулар чаагайжыдыларынга бажыңнарда үрели берген чүүлдерни септеп селиирнинге дээш баар. Ол бүгүнү хоорайның чурттакчылары медерел билип, чогуур ай-шаанда төлевирин киирип турар.

Ындыг турбуже, чамдык ак сеткилдиг эвес кижилер барымаада чугаалаар апаар. Чижээ, чаагайжыды туттунган чурттаалга бажыңнарында Чамзыран Сарыглар [ВЛКСМ 50 чылы аттыг кудумчуда], Михаил Маадыр-оол [Центральная кудумчуда] дээн ышкаш чурттакчылар 5 ай дургузунда төлевээн, оларның кижи бүрүзү бир чүс ажыг рубль өрелиг. Ол ышкаш ийи бажыңнар ээлери Елизавета Моңгуш, Дара Моңгуш база 8—10 ай чедир бажың хөлезинин төлевээн.

Мындыг ак сеткилдиг эвес кижилерниң уржуундан ийи муң ажыг рубль чедир кирбээн. Ол дээрге база хоорайның социал-экономиктиг хөгжүлдезинге чарыгдаар акша дыр. Ол хире түңге ажыл кылдынмайн турар дээрзин чугаалаар апаар.

РСФСР-ниң болгаш Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң эрткен чылдың төнчүзүнде үндүрген шиитпирлерин ёзугаар бажың хөлезинин ооң ээзиниң ажылдап турар чериниң бухгалтериязы шалыңындан тыртарын көрген. Бо ажылды ол ёзугаар чорутканывыс түңнелинде өрелиг кижилерниң саны эээжээр деп болур бис. А ам төлевээн кижилерге хамаарыштыр айтырыгны административтиг органнарга чедир көдүргеш, төлединиң хемчеглерин алыр сорулга салдынган.

Раиса НАУМОВА.
«Тыва дағ-дүгү» комбинаттың чурттаалга-коммунал ажыл-агый эргелелиниң кол бухгалтери.

ЧУРТТАЛГА БАЖЫҢЫН ЧӨП ХУВААР

Ажылчы чоннуң чагаалары, билдириишкиннери-биле ажылга кол рольду Советтер ээлээр. Маңаа улус депутаттарының Эрзин район Советиниң күүскомунуң ниити килдизинге чондан кээр чагааларның, билдириишкиннерниң канчаар сайгартынып, хемчээн ап турарын көрээли. Килдиске кээр чагааларның, билдириишкиннерниң темазы аңгы-аңгы. Оларның ээлери янзы-бүрү мергежилдиң кижилери. Чондан кирген ол чагааларны, билдириишкиннерни килдистиң эргелекчизи Тамара Дадар-ооловна Хобига кандыг янзылыг учётка ап, хемчээн көрүп келгенин сонуургадым. Кандыг-даа чагаа-бижиктиң артында кижи бар болгай. Ындыг болганда чоннуң чагааларын, билдириишкиннерин тускай дептерлерге даңзылааш, хемчээн алган соонда, чаңгыс черге көктеп турарын чурумчутканы черле таарымчалыг.

Килдиске кирген янзы-бүрү темалыг чагааларның, билдириишкиннерниң аразындан чүгле бажың-балгат айтырыының талазы-биле чагааларны көрүп көрээли. Чондан кирген чагаалар, билдириишкиннер эзугаар алыр болза, чуртталга шөлүнүң айтырыы суурда чидиг байдалда. Чүгле эрткен чылын безин бажың талазы-биле 163 билдириишкин кирген. Бо чылдың ийи айында ол-ла темага 19 билдириишкин хүлээп алдынган. Ол кирген билдириишкиннерни, чагааларны эргелекчи тускай дептерге даңзылааш, райкүүском даргазынга сайгарары-биле чедирип бээр. Дарганың канчаар хемчег алырының сүмези айыттынган соонда, райкүүском даргазының оралакчызы Халарбаа Саавевич Кара-оолга ол чагаалар келир. Маңаа чондан кирген чагаа-бижик даңзылаттынмайн эртпес. Бажың ээлчээнде улустуң даңзызының тускай дептери кылдынган. Оларның иштинде чуртталга шөлү улгаттырарын диләэн 124 кижи, шуут бажың чок болгаш ниити ээлчегде кирген 92 кижи турун турар. Бажың хуваар комиссияда чеди кижи бар. Олар чондан келген чагааларны, билдириишкиннерни сайгаржырынга киржип, социал айтырыгларны чөптүг шиитпирлежиринге демин кадып турар. Комиссияга баш бурунгаар көрген соонда, күүском кежигүннери бажың хуваалдазын база катап хамы анализтеп сайгарганы, аңаа үзе шиитпирлээр.

Эрткен чылын 35 өреге бажың алган. Оларның 14-ү чаа бажыңнарже кирген. Бажың ордерин алырын чурумчуткан. Чаңгыс аай кошкаш, дептерлеп каан. Кымның кажан бажың алганын тодаргай айтып бижээн. Эрткен чылын күш-ажылдың хоочуннары Бады Додук, Чымба-оол Чамзырын олар делгемчиткен бажыңнарже көшкен. Хөй уругларлыг иелер Арапчан Кун-Саая, Татьяна Чадамба оларны база бажың-биле хандырган. Түберкулёз аарыглыг бир кижиге дөрт өрээл бажыңны берген. Дээди болгаш ортумак эртемниг специалистерни бажың-балгат-биле хандырарын база өөренип көрүп турар.

Ынчалзажок ол чаа ажылдап келген специалистерге дораан-на чаа бажыңны бээрин албан эвес дээрзин комиссия кежигүннери демдеглеп турар. Баштай түр када орар бажың-биле хандыргаш, ажылынга хамаарылгазын көөр. Черле ынчаш бүгү тала-биле эки шынарларын көргүзүп, оода бир-ийи чыл ажылдаан соонда, чаа бажың-биле хандырза деп саналды райкүүском моон соңгаар өөренип көөрү черле артык болбас. Ындыг шенелде амгы үеде амыдыралче чаа кирип турар аныяктарга харын-даа шылгалда болур чадавас.

Бо хүннерде 92 кижи шуут бажың чок, ада-иези азы төрел-дөргүлдери-биле кады чурттап орар. Делгем шөлдүг бажың алыр ээлчегде безин ээзээш эвес өг-бүле бар. Чурттаар бажың айтырыы ук черде чидиг байдалда тургустунуп турарының чылдагаанын чоңга тайылбырлап, эрткен чылдың декабрьда ажылчы чон-биле удуртукчулар ужуражылга кылган. Ынчан бажың ээлчээнде кижилерниң даңзызын көскү черге аскан. Ынчалзажок ол даңзыны чүгле кезек үеде асканы шын эвес. Амгы ажык-чарлыг үеде ээлчегде кижилерниң бүрүткелин чылдар аайы-биле бижээш, көскү черге азып каар болза улам эки. Мону ам болур эде бүрүткел соон дарый чурумчудары күзенчиг. Харын-даа бажың алган улустуң даңзызын база ажык-чарлыг кылдыр көргүзери үениң негелдези.

Суурда өг-бүлелерни тускай квартира, бажың-биле хандырарының кандыг сорулгалары туруп турарыл? Райкүүском даргазының оралакчызы Х. С. Кара-оол бо айтырыгга мынчаар харыылады:

— Чурттаар оран-бажың программазының тевилелин ажылдап кылган. Ону өөренип көөрү-биле албан черлеринче, бүдүрүлгелерже, организацияларже, совхозтарже тараткан. Ажыл-агыйларның чамдыктары хууда бажың тударын арбыдадырын дилеп турар. Бо үш чылда ортумаа-биле беш квартира деп планнаан. «Нарын», «Мерен» совхозтар ындыг бажыңны 15 чедир тударын саналдаан. Бөгүнгү байдал-биле алырга, бо чылдың январьдан бир чурттакчыга 8,6 дөрбелчин метр шөл, а 2000 чылга чедир бир кижиге 14 дөрбелчин метр шөл онаажыр деп тевилелде көрген. Чоннуң хууда бажың тудар бот-идепкейин бүрүн деткиир апаар.

Районга чурттаалга тудуун дүргедедиринге ажыл-агый аргазын, көрээлиг тудуг ажылдарын ажыглаарындан аңгыда, чурттакчы чоннуң хуузунда бажың тударының аргаларын хынамчалыг өөренип көөрүн база чугула кижээнгейге алырын онзалап турар. КМК-5 тудуг материалдарын диилдиргеш, чоңга садарса деп саналдаан. Тууйбу бүдүрер цехтиң ажылын экижидер. Ол цех тууйбуну 400—500 муң чедир бүдүрүп турар. Ленин аттыг совхозта ол тууйбудан бажың туткан. Ук тууйбунуң шынары бажың тударынга таарымчалыг болганын райкүүском даргазы Н. В. Чындыгыр тайылбырлап ор. Ынчангаш бар аргаларны долу ажыглаарынче күштү мөөңнээрин чугулалап турар.

Чурттаар оран-бажың айтырыын чогумчалыг шиитпирлээр сорулга-биле улус депутаттарының Эрзин кодээ Советиниң күүскому чамдык ажылдарны чорудуп, чурттаалга тудуун калбартыр талазы-биле хемчеглерни ажылдап кылган. 1989 чылда Салчак Тока аттыг кудумчуга төптүткен одаалгалыг ниити чурттаалга черин тудары көрдүнген. Иргит Шагдыржап кудумчузунга партия райкомунга, коммунал ажыл-агый эргелелинге, септелге-тудуг участогунга, КМК-5-ке, райпога, райкүүскомнуң иштики херектер килдизинге ийи-ийи аал чурттаар бажыңнар бо чылын туттунар. Улуг Октябрьның 70 чылы аттыг кудумчуга чаа чурттаалга бажыңнары бедип үнер. Бо кудумчуга М. Х. Кула, С. С. Серенен, Д. К. Саая, Б. Б. Кунга олар чээли-биле бир-ле дугаарында бажың тудар дээрзин кодээ Совет күүскомунуң даргазы Б. С. Ондар чугаалады.

Коммунал ажыл-агый бүдүрүлге эргелелиниң балансызында 204 бажың, 406 квартира бар. Эрткен чылын 81 муң рубльге капитал болгаш эске-даа септелгелер чорудар тургаш, ону 104 муң рубль чедир шиңгээткен. Бо чылын база 81 муң рубльге капитал септелге кылыры көрдүнген. 34 квартираны капитал септелгеге, 19 бажыңны агар септелгеге киирер кылдыр райкүүскомга бадылаан. Чурттакчыларның бажың-балгадын чогуур үезинде септеп селинири квартира өртээн ай санында төлеп турарындан база онза хамаарылгалыг. Ол кирген акша-биле септелгеге херегләэр чугула материалдарны садып алыр. Ындыг турбуже райпо ажылдакчызы Александр Кыргыс — 203 рубль 35 көпеек, статистика инспекциязының эргелекчизи Кыргыс Ламажып — 165 рубль, райпо ажылчыны Дарья Сайын-оол —144 рубль, Тере Даваа— 122 рубль, Күске Колдун — 119 рубль, Любовь Лодун, Надежда Догаачы олар 90 ажыг рубль өрелиг болган. Чурттаалга фондузунуң техниги С. К. Байыр-оол үстүнде ады кирген чурттакчылар өрезин дарый төлезин дээш чугааны кылып келген. Ынчалзажок мынчага дээр тоомчага албайн келгени канчап-даа таарышпас. Чурттаалга шөлүнүң хөлезинин төлевейн орар кижилерни суд дамчыштыр ажылдап турар черлериниң бухгалтерияларындан өрелерин төлеттирери чогумчалыг.

Сирнимаа ЧООДУ.
(«Шынның» корр.).

ХӨЙ УРУГЛАРЛЫГ ИЕЛЕРНИ «ИЕНИҢ АЛДАРЫ» ОРДЕННЕР-БИЛЕ БОЛГАШ «ИЕНИҢ МЕДАЛЫ» МЕДАЛЬДАР-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң өмүнээзинден шаңнаары болза:

КЫЗЫЛ ХООРАЙДАН

Тос уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң I чергези-биле

Сарыг Анна Монгушевна — Тываның күрүне филармониязының ажылчыны.

Чеди уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Ондар Нина Седеновна — өг-бүле ээзи.

Юрченко Зоя Георгиевна— Респотребсоюзтуң аң ажыл-агыйының ажылчыны.

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Даргыт Александра Даржатпаевна — харылзааның септелге-тудуг участогунуң ажылчыны.

Репина Раиса Семеновна — өг-бүле ээзи.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Допул Тамара Монгушевна — № 14 ясли-садтың кижизидикчи башкызы.

Күнден Галина Владимировна — Тыва АССР-ниң Садыг министерствозунуң СТЭ-ниң ажылчыны.

Намчак Галина Егоровна — республика эмнелгезиниң санитарказы.

Хомушку Татьяна Николаевна — «Кызыл үлетпүр тудуг» эргелелдиң секретарь-машинакчызы.

Шестопалова Марина Николаевна — күрүнениң аът ажаар чериниң ажылчыны.

БАЙ-ТАЙГА РАЙОНДАН

Тос уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң I чергези-биле

Чудук Надежда Хомушкуевна — улус депутаттарының район Совединиң күүскомунуң улус өөредилге килдизиниң секретарь-машинакчызы.

Чеди уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Конзай Алдын-кыс Хертековна — Ээр-Хавак суурда өг-бүле ээзи.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Кужугет Зинаида Самбуевна — Кара-Хөл суурда өг-бүле ээзи.

Хомушку Чечекмаа Дамдынчаповна —Кара-Хөл суурда магазинниң техажылчыны.

БАРЫЫН-ХЕМЧИК РАЙОНДАН

Тос уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң I чергези-биле

Куулар Бычыган Аракчаевна — «Шекпээр» совхозтуң ажылчыны.

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Куулар Серемаа Монгушовна — районнуң ИХК-ның таңныыл чериниң контролёру.

Саая Зоя Часкаловна —«Шекпээр» совхозтуң ажылчыны.

Саячак Чечекмаа Бадыш-ооловна — «Тыва даг-дүгү» тудуг эргелелдиң техажылчызы.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Бады-оол Наталья Балдыевна — Ак-Довурак хоорайда өг-бүле ээзи.

Дагбы Наталья Монгушовна — «Барлык» совхозтуң ясли-садының ажылчыны.

Деспилек Полина Танзыновна — Кызыл-Мажалык суурда ясли-садтың кижизидикчи башкызы.

Кужугет Ольга Эртинеевна — Хөндөлең сес чыл школазының башкызы.

Монгуш Мерген Васильевна — «Тыва даг-дүгү» комбинаттың АХК-ның столовазының повары.

Ооржак Дарья Эът-Баштыговна — туберкулёзка удур эмнелгениң санитаркаЗы.

Ооржак Светлана Очуровна — Аянгаты ортумак школазының башкызы.

Салчак Валентина Соок-ооловна — хлеб заводунуң кондитери.

Терешпей Людмила Салчаковна — «Тыва даг-дүгү» комбинаттың АХК-ның столовазының ажылчыны.

Тукууш Кужугет Кок-Караковна — Хөндөлең суурда өг-бүле ээзи.

Хомушку Зинаида Сергеевна — Алдын-Булак суурда өг-бүле ээзи.

ЧӨӨН-ХЕМЧИК РАЙОНДАН

Сес уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң II чергези-биле

Монгуш Долчанмаа Семисооловна — Бажың-Алаак суурда өг-бүле ээзи.

Чеди уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Сат Чечек Самандууевна — Чадааның АТБ-зиниң ажылчыны.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Ондар Чечек Тюлюшовна — райпо магазининиң садыгжызы.

Сат Екатерина Чигден-ооловна — чоннуң амыдырал хандырылгазының бүдүрүлге эргелелиниң дааранықчызы.

КАА-ХЕМ РАЙОНДАН

Сес уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң II чергези-биле

Ооржак Серен Дыртай-ооловна — Бүрен-Хем суурда өг-бүле ээзи.

Чеди уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Сагалакова Ирина Яковлевна— «Енисей» совхозтуң бызаа ажаакчызы.

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Оюн Людмила Степановна— «Кызыл тук» совхозтуң ажылчыны.

Пильчеймаа Клара Хереловна — «Совет Тыва» совхозтуң диспетчери.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Ооржак Тамара Шолдужыковна — «Улуг Октябрь» совхозтуң столовазының улуг повары.

Салчак Валентина Ундушпановна — Ильинканың участок эмнелгезиниң повары.

Шавлакова Наталья Николаевна — «Кызыл тук» совхозтуң ясли-садының кижизидикчи башкызы.

КЫЗЫЛ РАЙОНДАН

Тос уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң алдары» орденниң I чергези-биле

Деге Чечекмаа Сайын-ооловна — «Шамбалыг» совхозтуң хаван ажаакчызы.

Мацинг Елена Ак-ооловна— «Тнилелге» совхозтуң бызаа ажаакчызы.

Чеди уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Куулар Елизавета Доржуевна — «Тнилелге» совхозтуң столовазының повары.

Ооржак Доклаалай Аралчын-Доржуевна — «Шамбалыг» совхозтуң ажылчыны.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Ондар Вера Петровна — «Тнилелге» совхозтуң ажылчыны кооперациязының бухгалтери.

Хомушку Алевтина Маневна — Сукпак суурда өг-бүле ээзи.

ӨВҮР РАЙОНДАН

Тос уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң I чергези-биле

Донгак Чечек Солдамовна— «Коммунизмче оруг» совхозтуң ажылчыны.

Чеди уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Саая Черлик-кыс Данзы-Белековна —Сагылы суурда ясли-садтың няньказы.

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Сүрүң-оол Зоя Чамбал-ооловна — Торгалыгның участок эмнелгезиниң повары.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Донгак Санчымаа Хүртеңооловна — Хандагайты ортумак школазының техажылчызы.

Канчыыр-оол Софья Бечылайевна — районнуң Культура бажыңының методизи.

Куулар Елизавета Дамчатооловна — «Тыва хамааты тудуг» трестиниң септелге-тудуг участогунуң шевержекчизи.

Ооржак Надежда Чозаровна — «Кызыл тук» совхозтуң ажылчыны.

Санчат-оол Кызыл-Уруг Донгаковна — Торгалыг ортумак школазының ажылчыны.

(Уланчылыг).

Делегей медээлери

МАССАЛЫГ МИТИНГ

ПХЕНЬЯН. (СЭТА). Эрткен неделяның сөөлгү хүнүнде Корей Улус-Демократтыг Республиканың найысылалының Ким Ир Сен аттыг улуг шөлүнге массалыг митинг болган. Ооң киржикчилери Корей Улус Армияның Кол командылакчызының шериг күштерин дайынчы белен байдалга тургузар дугайында дужаалын деткээн.

Мурнуу Корейниң болгаш АКШ-тың шериглери Корей чартык ортулукта чөңгээлиг шериг өөредилгезин эгелээни-биле холбаштыр ындыг дужаал үнген. Митингиниң киржикчилери Улус-Демократтыг Республикага удур кыжаныышкын кылырын соксадырын Сеулдуң болгаш АКШ-тың чазактарындан негээн.

ПАНАМАДА БОЛУУШКУННАР

ГАВАНА. (СЭТА). Информация агентилелдериниң дыңнадып турарындан алырга, бо неделяның баштайгы хүннеринден эгелээш АКШ-тың шериг самолёттары Панама каналдың чоогунда баазаларынче шериг чүъгүн сөөртүп келген. Ооң мурнунда ында 3,2 муң америк шеригни чедирген турган. Ам оларга немей 800 шеригни чедирерин планнап турар.

САН-ФРАНЦИСКО. (СЭТА). Каттышкан Штаттар Панаманың иштики херээнге шериг күжү-биле холгаарлап кирериче белеткенип турар. Ол дугайын америк «Эн-би-си» телекомпания дыңнаткан. Панаманың чазаанга удур туржуп турар күштерге америк шериглер дузалажырынга белен. Панамада турар шериг дайынчы чорудулгаларны эгелээрин шуут беленниң дугайында Панаманың камгалал күштериниң кол командылакчызы генерал М. Норьегага сагындырыгны кылган деп, телекомпания дыңнаткан.

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Рейганның администрациязының Панамага удур экономиктиг санкцияны күштелдирер база «эске-даа» хемчеглерниң дузазы-биле ол чурттуң амгы чазаан дүжүрерин чедип алыр деп планнап турарын Ак бажыңның тускай төлээлекчизи Марлин Фицуотер дыңнаткан. Панамаже немелде шериг күжүн чорудуп турарының дугайында телекомпанияларның дыңнадыгларын ол бадыткаан.

Панаманың чазаан чогум кандыг хемчеглерни ап тургаш, дүжүрер деп турарының дугайында айтырыгга ол дорт харыы бербээн.

МЕДЕГЛЕЛ

ПРАГА. (СЭТА). Палестин улустуң чыл санында демдеглээри байырлал «Төрээн чер камгалалының хүнүн» таварыштыр ол чон-биле эп-сеткил каттыштырылгазын илереийлээн дугайында медеглелди Профэвилелдериниң бүгү делегей федерациязы хүлээп алган. Байырлал болза палестин улустуң Төрээн чуртунга бердингенниниң база израиль эжелекчилерге удур демиселиниң тодаргай илерээшкини болур деп, медеглелде айыткан.

Ол байырлалды бо чылын эжелеттирген араб девискээрлерниң чону израиль дээрбечилерге удур чидиг демиселдиң байдалында демдеглеп турар.

БҮГҮ-НИИТИ АЖЫЛ СОКСАДЫЫШКЫНЫ

РИМ. (СЭТА). Италияның улуг үлетпүр төвү болур Генуя хоорайга чоокта чаа бүгү-ниити ажыл соксадыышкыны болган. Чазактың боттандырып турары экономиктиг политиказының түңнелинде ажылчы чоннуң материалдыг байдалы улам баксырап, ажыл чок кижилерниң саны көвүдеп турар. Чоокку каш хүннерде массалыг ажыл соксадыышкыны үргүлчүлеп келген. Хөй-хөй бүдүрүлгелер ажылдаваан, хоорай транспорту, магазиннер база-ла ажылдаваан. Школаларга кичээлдер болбаан.

«Унита» солуннуң бижээнинден алырга, сөөлгү каш чылдан бээр Генуяның бүдүрүлгелерин хаап келгениниң түңнелинде 20 муң ажыг кижи ажыл чок арткан. Бүдүрүлге ээлери ам-даа 4 муң хире кижини ажылдан үндүрер деп турар. Хоорайның ажылчыннары ындыг бергедээшкиннерге таварышкаш, ажыл соксадыышкынын кылып турар.

Италияның Коммунистиг партиязы экономика политиказын эде көрүп тургаш, улуг үлетпүрлүг хоорайның ажылчыннарын ажыл-биле хандырарын чазактан болгаш чер-чер органнарындан негеп турар.

МАЛЧЫННАРЖЕ

«Сүт-Хөл» совхозтуң дирекциязының шиитпири-биле малчыннарже комплекстиг үнүүшкүннерни бо чылын практикалаан. Ажыл-агыйның профком даргазы, специалистер база кадр килдизи составтыг бригада Чес-Булуң хойжу бригадазынга баргаш, чек системазын ажыглап турарынга дузалашкан. Ол ышкаш малдың чаш төлүнүң отчёт-учёдун хынап, хураганнарны ажаап азырап турарының байдалын комиссия хынап көрген.

Өг-бүле кереээзи-биле ажылдап турар малчыннар Самбуу Монгуш, Сертен-оол Монгуш, Дажы Ондар олар чек системазын эки ажыглап турары илерээн.

Чаа арга-биле ажылдап турар өг-бүлелерден ам безин планныг даалгаларын күүседипкеннер бар. Оларга комсомолчу Владимир Аран, Сертен-оол Монгуш, Дажы Ондар олар хамааржыр.

Бораш ОНДАР.
Сүт-Хөл район.

АДАКТАЛГАН

«Искра» совхозтуң механизаторлары кол инженер Лазарь Ооржактың удуртулгазы-биле часкы тарылгага киржир техниканың септелгезин доозуп турар. Амгы үеде янзы-бүрү маркалыг 37 тракторну беленнииниң шугумунга чыскаап тургускан. Бо ажылга Удуваас-оол Монгуш, Сорулга Ооржак, Иван Ооржак олар идепкейлиг киржип, шынар болгаш темп дээш ажылдап турарлар.

Бо хүннерде Кара-Тал биле Чаңгыс-Хадың хову-трактор бригадаларының төптерчиде сеялкаларның, культиваторларның барык шуптузун сөөртүп чедирген. Оон аңгыда 18 андазынны, 20 иликрни септеп дооскан.

Арагачы ДОНГАК.
Чадаана хоорай.

ООРЛАР ЧҮГЕ ТУТТУРБАЗЫЛ?

1. ЫЗЫРТЫР СҮРҮҮШКҮН

Эрткен чылдың октябрь 26-ның дүнезинде Улуг-Хемде «Улуг-Хая» совхозтуң девискээринге хат хадаан, туманналган. Ооң соонда хар амыр-соксаал чокка уруп туруп берген. Совхозтуң чылгычызы Санчай Кыргыс чылгызын Адыр-Кожагарның мээс чарыынче үндүргеш, кулунну кудай азыраар деп чугаага алыскаш, дүн ортузу чеде бергенде аалынга чанып келген. Эртенгиниң 4 шак үезинде туруп кээрге, кудай багы арлы берген, ооң-биле кады чылгызындан кулуннары-биле кады 14 баш мал чок болган. Аъттыг ийи кижи оларны Барык хемни куду алзы бадыргаш, Оттук-Даш таварытыр ырады бергени илерээн.

Чылгычы совхозтан машина алгаш, иштики херектер килдизинден бир шагдаа эдерткеш, оорларны ызыртыр сүрүпкен. Олар 2—3 хонук дургузунда Таңды районнуң Элегестээш, Кочетово суурнуң адаанда кежигни таварып, Дус-Хөл ол ынчаар чораащ, Кызыл районнуң Шамбалыгга келген. Читкен малды совхоз чылгызында кадып каан болган.

Беш бе, беш кулун тывылган, 4 мал чок.

Улуг-Хемден читкен аъттарның каттыжа берген чылгызының улуг чылгычызы коммунист Роман Саая мынча дээн:

— Чылгывыста эске аъттар каттыжа бергенин девин чаа эскердивис, ам совхоз даргаларынга ол дугайын дыңнадыр дээш дегернип турарым бо-дур...

Оорлар шак ынчаар тывылбайн барган.

«Каш хондур истеп чораащ, оор болгу дег кижилерни тудуп бээрден артык канчаар чүвел?» — деп, Санчай Самбаевич редакцияже чоруткан чагаазында хомудап бижээн.

«Оор кылган оолду холундан тудкаш, шагдаалга экеп бердим. Ол оол оорлаан аъттарын дамчыдып берген кижини база айыткан. Ындыг турбуже читкен аъттар тывылбаан, шагдаалар оорларны салып үндүрүпкен». Бо дээрге ол-ла совхозтуң эске чылгычызы Көк-оол Хактыг-оолдуң хомудалындан одуруглар-дыр.

Шынап-ла элдеп аа: оорлар тодараттынган ышкаш, ол хирезинде буруулуг кижи чок...

2. ООРЛАРНЫҢ ДЕМИ ШАГДААЛАРНЫЫНДАН АРТЫК

Үстүнде ийи фактыга хамаарыштыр херектерни оттурган. Ам истелге чоруп турар. Ооң канчаар төнерин ам-даа билдинмес. Ынчангаш маңаа ону чорудуп турар кижилерни-даа, аңаа хамаарылгалыгларның-даа аттарын өөредип адавадым.

Улуг-Хем районнуң бөлүк шагдаалары-биле Таңды райкүүскомнуң иштики херектер килдизиниң начальниги, милицияның подполковниги Артур Арандолдуң кабинединде олур бис.

— Бистиң шагдааларывыс силерниң районуңардан моон читкен аъттар дилеп чорупту — деп, ол биске чугаалады.

Бай-Хаак суурга келириниң мурнунда Тока аттыг совхозтуң Чал-Кежиг салбырында фермада турар «73» деп им демдек базып каан аътты көрдүвүс. Улуг-Хемден ол аът маңаа канчап чедип келгенил? Бистиң келир мурнуу чарыывыста мында фермадан бодунуң аъдын Арыг-Үзүүнден бир кадай кижи танып алгаш барган.

Түңнел чаңгыс: бо ийи районда шагдаа ажылдакчылары дем чок ажылдап турар-дыр, республиканың Иштики херектер министерствозу оларның ажылын чаңгыс аай башкарбайн келген. А оорларның демнии көрүңер даан: бүдүн чылгыны ийи-үш хондур Ийи-Тал, Оттук-Даш, Каък, Чал-Кежиг, Элегес, Кочетово, Межегей, Кур-Чер дээн чижектиг чурттакчылыг черлерниң чаны-биле сүрүп аппар чорда, оларны көрген, билген кижилер эвээш эвес, ынчалза-даа... Аъттар читкенден бээр чартык чыл чедип турар, оорлар ам-даа туттурбаан, билдинмес. Билдинмес дээрге база ындыг эвес хире.

Улуг-Хемче аъттанган Таңды шагдаалары Элегестиң аалчылар бажыңынга хонуп чыдырда, оларның кырынга келдивис. Ийи районнуң шагдааларны чугаалажып олурда, кыдыындан дыңнап ордум. Демги 14 баш мал оорлаан кижилерниң аттарын, адаларының адын, фамилиязын чугаалап орлар. Каа-Хем, Чөөн-Хемчик, Тес-Хем болгаш эске-даа районнарда оорларның ат-сывын билир болдулар.

— Байдалды ол хире эки билир улус оорларны барып туткулап алзыңарза!— дидим.

— Аңаа каразыышкын-биле кижилер тудары хоруглуг, факт-барымдаалар херек — деп, Улуг-Хемниң шагдаа килдизиниң начальнигиниң оралакчызы, милицияның капитаны Юрий Норбу харыылады.

3. КАЙГАЛДАР КЫМНАРЫЛ?

Кымны кайгал дээрил: орлан-шоваа оолакты бе азы колдуунда дүн чоруктуг оорну бе? Бо айтырыгны Кызылда чогаалчы эжимге салырымга, ол дораан-на «Эрес эрни кайгал дээр» диди. Ынчаарга мындыг одуругларның үткезин канчаарыл:

Кайгалдаза кайгалдаар
мен,
Калга, дөрбет кайгалдаар
мен.
Хамык херек илерезе,
Хандагайтаа бодум баар
мен».

Мээң чугаалашканым шагдаалар безин бир туттурбастаан оор дугайын хөөреди мынча диди: «Чок дээн кайгалын ол боор!». «Кежүп чоруур фронт» деп уран-чечен кинода революсчу Түлүшту база «кайгал» деп адап турар. Эрес-даа, оор-даа кижини демей-ле кайгал дээри шын бе?

Бо талазы-биле ТДЛТЭШИ-ниң терминология комиссиязының билдилиг тайылбыры негеттинип турар-дыр.

Ол-ла шагдаалар-биле каттыжып алгаш чоруп тургаш, бир мурнакчы малчынның бажыңын айтырып алыр дээш, Каък чоогунда кестүп турган бир аалче углаптывыс. Кодамче чоокшулап олурувуста ийи кижи комчуг дүрген аъттанынкаш, баалык артынче дезипти. Элдепсинип-даа.

— Кайгалдарның караа кескү—деп, Юрий Яковлевич баштактанды.

Милиция машиназы көргеш дезип турарын бодаарга, аңаа эвес-тир дишкеш, шагдаалар демги ийи кижини тудар дишти. Ооң-биле мен шагдааларның профессионал чажыттарын ажыдыптар эвес мен, план бедүүн болду: бажыңга бир шагдааны арттыргаш, боттарывыс баалык артында малчындан шайлап аар дээш чоруптувус. Кээривиске дескен ийи оолак ара каапкан ажылын — хаван соярын уламчылаан орлар. Милиция машиназы шуут чорааи кылдыр бодааш, чортуп кээрге, бажыңга арткан шагдаа оларны тудуп алган.

Ак-Тал школазын ара кагган Кочун Эртине биле Радик Сундуй шагдааларның «эрги таныштары» болду. 15-16 харлыг бо ийи оолдуң бирээзи куштээшкинге киришкен, бирээзи хулиган херек үүлгеткен.

— Шагдаалар-биле эвивис багай, ынчангаш дезиптивис— деп, олар мээң айтырыымга харыылады. Даартазында оолдарны ийиилдирзин Хендерге кодээ Совединиң күүскомунуң даргазынга хүлээдип бердивис.

— Езулуг оорларның айбычылары, ходелдери шак мындыг, школазын ара каапкан, ада-иезиниң контролюндан үнген оолактар болгаш ажыл кылбас кижилер болур чүве— деп, шагдаа ажылдакчылары түңнел үндүрдү. Ооң бадыткалын үстүнде база бижээн болгай мен—чылгычы Көк-оол Хактыг-оолдуң аъттарын база бичии школачы оол оорларга дамчыдып берген.

4. КАТТЫРЫШКАН ООРЛАР

Оорларга көзүлдүр-ле дыынмайн турарын шагдааларның арнынга чугааладым. Олар дээрге милицияның ортумак болгаш дээди школаларын дооскан, эртем-билиглиг кижилер болгай. А удур турар оорларның эртем-сургуулу кайы хирел? Дооскан клазы чаңгыс холдуң салааларынга өйлежир-даа оорлар бар.

Оорлар шуут-ла туттурбайн турар деп болбас. Мындыг база болгулаарын шагдаалар чаңгыс үн-биле чугаалады.лар. Оорну тудар дээш милиция ажылдакчылары үйгу-дыжын херемнеммайн, чамдыкта амы-тынын-даа айыылга таварыштырып тургаш ажылдап турар. Кызып тургаш оорну тудкаш, ооң херээн суд болгаш прокуратура органнарынче дамчыдып бериптер. Каш хонганда демги туттурган оор хостал́ы берген, ону туткан шагдааны көргеш, каттырып кылаштап эрте бээр. Улуг-ла дизе туттурган оорну 2—3 чылда хостелгазын казып шиидип каар ол-ла.

Ындыг турбуже оорларны тодарадыр талазы-биле шагдаа ажылдакчыларының четпес хөделип турарын айтыр апаар. Тока аттыг совхозтуң чылгызы каш чыл бурунгаар бедик, араазай аъттардан тургустунган турган. Ам ында чавыс, чыкпак аъттар кайын келгенил? Ону шагдаалар чүге эскербезил?

Күстүң кара доңат үези оорларга эң таарымчалыг. Туттурбаан кижи оор эвес дижир болгай. Оорлар ону ыяк шиңгээдип алган. Таңдының шагдаа ажылдакчылары ол үеде оорланы берги дег чамдык кижилерни кандыг-бир чылдагаан-биле кезек када суп алыр арганы-даа ажыглап турар. Ис үне бээрге, оларны салып үндүрүптер. Бо дээрге оор чорукту түр када болдурбазының аргазы ышкажыл. Артында хоруглуг-даа арга боол чадавас.

— Читкен аъттарны Чөөн-Хемчик болгаш Улуг-Хем районнардан эвээш эвести чылдың-на эккээр-дир мен—деп, Таңдының шагдаазы чугаалады.

— Эрткен күзүн Өвүр районнуң чүгле Торгалыг суурдан 12 аът тамып эккелдивис — деп, Улуг-Хем районнуң төлээзи чугаалап орар.

* * *

Аъттар амдыызында чөлгүн чок болгай. Олар канчап каш суур хамаанчок, каш район дамчып чоруй баарыл? Аът дээрге чиик машинага суга каап тар хой эвес, көскүлең болур. Эрткен чылын Таңдыдан читкен 10, Улуг-Хемден—21 аът амга чедир тывылбаан. Шагдаа ажылдакчылары оорлар тыварынга хөй-нииттиниң күжүнге долузу-биле даянмайн турар. Ооң кадында чер-черде кодээ Советтер аъттарның демдеглел системазын багай тургускан. Бо бүгү четпестерни оорлар ажыглап турар-дыр.

«Улуг-Хая» совхозтуң чылгычызы Санчай Кыргыстың редакцияже бижээн чагаазынга боттуг харыыны бээрин Улуг-Хем райкүүскомнуң иштики херектер килдизиниң начальниги, милицияның майору Валерий Хомутовтан диләэримге, «Аңаа хамаарыштыр херекти оттурган, истелгези чоруп турар» деп харыылады. Төнчү чок чоруп кээр истелге турар бе?

Чылгычы Санчай Кыргыска болгаш эске-даа аът-долуу оорлаткан кадарчыларга, хамаатыларга «Истелгези чоруп турар» деп харыыдан эске — боттуг, чогумчалыг, долу харыыны редакция Тыва АССР-ниң Иштики херектер министерствозундан манап тур.

Кодур-оол ОЮН.
(«Шынның» корреспондентизи).

Культура амыдыралы

АЖЫКТЫГ БОЛГАН

Чоокта чаа Кызылга, Чөөн-Хемчик болгаш Кызыл районнарның культура бажыңнарының баазаларынга кедээ культура бажыңнарының уран чүүл удуртукчуларының өөредилге семинарлары болуп эрткен. Семинарны Культура министерствозунуң улусчу чогаадылганың болгаш культура чырыдыышкын ажылының эртем-методиктиг төвү база ол районнарның культура ажылдакчылары белеткээн. Ийи-ийи хонук иштинде үргүлчүлээн бо өөредилгени колдуунда практика кырынга организастаан.

Чөөн зонаның семинарының киржикчилери Чадаананың Культура бажыңының танцы бөлүүн (удуртукчузу Кара-кыс Ондар), улусчу театрның тургусканы Тываның улустуң чогаалчызы С. Сарыг-оолдуң сөзүнге Тыва АССР-ниң улустуң артизи, Тываның күрүне шаңналының лауреады Р. Кенденбильдиң бижээн «Чечен биле Белекмаа» деп хөгжүмнүг шиизин Зинаида Ондарның ажылдап кылганын база аныяк көрүкчүлер театрының (режиссёру Эрес Ондар) «Дээп болбас» деп тоолга үндезилээн шиизин сонуургал-биле өөренип көрген.

Районда Чыраа-Бажының төпчүткен клуб системазы, Бажың-Алаактың кедээ Культура бажыңы дээш эки ажылдыг культура одаглары бар. Бо удаада «Искра» совхозтуң кедээ культура-спорт комплекизиниң ажылы-биле семинарның киржикчилерин таныштырган. Ажыл-агыйның удуртукчулары, партком болгаш кедээ Совет культура-спорт ажылының арга-хевирлерин канчаар организастап, дузалап турарының дугайында солун, ажыктыг чугааны келген аалчылар-биле совхозтуң партия комитединиң секретары кылган. Культура бажыңында бөлгүмнерниң, спортчу секцияларның ажылы-биле таныштырылганы ооң ажылдакчылары Галина Монгуш биле Феодосия Сат олар кылган.

Семинарның ажылынга Күрүнениң Чөөн Сибирь культура институдунуң доцентизи Анатолий Михайлович Герштейн киржип, солун болгаш ажыктыг сүмелерни берди. Бо семинарга бир-ле дугаарында «Танцылар аразында чүну кылып болурул?» деп ажыл-ишчи оюнну ойнадывыс. Аңаа уран чүүл удуртукчулары 30 ажыг солун бодалдарын кииргеш, анализтеп, херек кырында боттандырарын шенеп көрген.

Кызыл районга эрткен семинарга уран чүүл удуртукчуларын хоорайның «Енисей» Культура бажыңында шеверлерниң клуву-биле, дискоклуб, танцы бөлгүмүнүң ниити ажылы-биле таныштырдывыс. Ол-ла хүн семинарның киржикчилери Кызыл районнуң «Мир» Культура бажыңының «Хелегелер» театрының шиизин көрүп, теоретиктиг кичээлдерни дыңнаан.

Уран чүүл удуртукчулары «Тиилелге» совхозтуң культура-спорт комплекизиниң удуртукчулары-биле ужуражып, ферманың кызыл-булуңунга, агитквартиралерга четкен. Семинарның киржикчилери культура министри А. С. Серен-биле ужуражып, солун, ажык чугааны кылган. Культура министри-биле ужуражылга үезинде Эрзин районнуң Бай-Даг кедээ Культура бажыңының уран чүүл удуртукчузу Л. Мандал, Каа-Хемниң Кок-Хаактан Лидия Кужугет, Кызыл районда Каргы клувунуң эргелекчизи М. Дудуп, Мөңгүн-Тайганың Мөген Бүрендей Раиса Сат болгаш өскелер-даа боттарын дүвүредип чоруур айтырыгларны көдүрүп, арга-сүмезин солушкан.

Дадар МОНГУШ.
Улусчу чогаадылганың болгаш культура-чырыдыышкын ажылының эртем-методиктиг төвүнүң килдис эргелекчизи.

КАПИТАН КЕЧИЛ-ООЛДУҢ ШАҢНАЛЫ ДЭЭШ

Хайыраканчылар Ада-чурттуң Улуг дайынынга киржип чораан эки турачыларның аттыг шериниң командири Түлүш Балданович Кечил-оолдуң шаңналы дээш хостуг хүрешти он бир удаа эрттирип турар. Суурнуң Культура бажыңының чанында эки турачыларга турасканды боттарының күжү-биле кылып алган. Совет чоннуң хостаглазы дээш амы-тынын берген эки турачылар бөгүн бистиң аравыста чок-даа болза, оларның хереэ мөңгеде артар. Ону кым-даа, чүү-даа утпас.

Хостуг хүрешке Бүгү-российче чергелиг аныяктар маргылдаазы эрттиреринин мурнунда спортчуларның байырлыг пареды аңаа болган. Эртенгиниң 10 шак турда, капитан Кечил-оол аттыг Культура бажыңының чанынга суурнуң чурттакчылары, маргылдааның киржикчилери, чалаттырган аалчылар чыглып келген. Дайынның, күш-ажылдың хоочуннары, аныяк спортчулар турасқаалга чечектерни салган.

Байырлыг ажыдыышкын эгелээн. Спортчуларга, келген аалчыларга болгаш суурнуң чурттакчыларга байыр чедирген. Ылаңгыя капитан Кечил-оол-биле кады Украинаның Дережно, Сурмичи болгаш өске-даа он-он суурларын хостажып чораан эки турачы Д. Х. Бегзи-Хуурак эжиниң дугайында чылыг сактыышкынны чугаалаан.

Спортчуларның хүрежи ийи хевиске болган. Культура бажыңының сценазынга бирги хевисти хостуг хүрешке ССРЭ-ниң спорт мастери, Бүгү-эвилел чергелиг судья О. Ч. Ондар, уругларның спорт школазының спорт залынга ийиги хевисти ССРЭ-ниң спорт мастери, Ак-Довуракта уругларның спорт школазының тренери Ф. Х. Ондар олар удуртуп турган.

Маргылдаага Бурят АССР-ниң, Хакасияның, Кемерово областың Междуреченск хоорайының, Кызыл, Ак-Довурак хоорайларның болгаш 9 районнуң болгаш Хайыракан суурнуң ийи командалары киришкен. Ниитизи-биле 150 ажыг мөге хүрешкен. Олар шупту он бир деңзиге күжүн шенешкен.

Ийи хевистиң кайызынга-даа тиилелгеже чүткүл чидиг демиселге болуп турган. Мөгелер боттарын манажып турбас, аргалыг болза эки арганы кылып тургаш, бир болза сан алырынче, бир болза арыг октап алырынче чүткүлдүүн көргүскеннер. Бирги ужуражылгада хайыраканчылар болгаш Бурятиядан, Хакасиядан мөгелер боттарының оңгарын октап ап тургулаан. Ылаңгыя хайыраканчылар эки белеткелдиин көргүскен. Кайы-даа хевиске команданың кежигүннери улай-улай арыг тиилелгени чедип ап турган. Залда олурган көрүкчүлер октаан мөгелерге адыш часкаашкыннары-биле байыр чедирип, ооң биле мөгелерниң хей-аъдын көдүрүп, оларга деткимчени берип органнар.

Көрүкчүлер зал долу болган. Ынчанмайн канчаар, сөөлгү дөрт чыл иштинде республикадан дашкаар мөгелер база кээп турар апарган. Хевис кырында болгаш кыдыында судьяларга көрүкчүлер сагындырыгны бээзин берип турар болу берген. «Аарыкчы» кижи бүрүзү кандыг аргага каш балды бээрин бээзин билир. Моон алгаш көөрге, суурнуң улуг, биче-даа, эр, херээжен-даа чону хүрешке хандыкшып, аргаларны өөренип, боттары «судьялар» болуп бар чыдары көрүнчүг.

Культура бажыңының сценазын мөгелер хүрежири-биле чараштыр дерип кылган. Капитан Кечил-оолдуң чуруун чурааш, ооң кыдыын долгандыр ийи лозуңну орус дылга бижээш аскан. Культура бажыңының фойезинге суурнуң бирги спорт мастерлериниң чуруктарын, оларның эрткен спортчу орукторының дугайында болгаш суурнуң хоочун мөгелериниң чуруктарын делгээн. Ол ышкаш профэвилелдерниң эки тура күш-культура болгаш спорт ниитилелиниң Тыва область чөвүлели Тываның хоочун спортчуларының чуруктуг альбомнарын база «Азия тевү» дээш шаңналга киржип турган мөгелерниң өңнүг чуруктарын делгээш, асканын чон улуг сонуургал-биле көрген. Ажыы-биле чугаалаарга, маргылдаага хөй-ниити организациялары дыка идепкейлиг киришкен.

Мөгелерниң удуур-чыдар черин беш удур белеткеп кылган. Школаның болгаш совхозтуң фермазының столоваяларын чем белеткээри-биле эвилелдээн.

Аалчыларның болгаш мөгелерниң культурлуг дыштанылгазынче сагыш салып, хөй-ниити организациялары тускай программаны чогаадып кылган. Хайыракан ортумак школазында делгеттинген экспонаттар-биле оңгу класстың өөреникчизи Ая Дагбалдай таныштырган. Ында 690 хевирниң эвээ-бүрү экспонаттары бар. Ол бүгүнү чурттакчы чон болгаш кызыл исчилер боттары дилеп тыпкан. Шаанда тыва улустуң эдилелдери келген аалчыларны сонуургаткан.

Бирги хүнде хүреш доозулган соонда, кежээкиниң 7 шакта ССРЭ-ниң алдарлыг спорт мастери, делегей Кубогунуң ийи дакпыр эдилекчизи, ССРЭ-ниң болгаш Европаның чемпиону А. Х. Доржу, ССРЭ-ниң спорт мастерлери О. Ч. Ондар, Ф. Х. Ондар Тывага хостуг хүрештиң үндезилекчилериниң бирээзи И. Х. Хасанов, профэвилелдерниң эки тура күш-культура болгаш спорт ниитилелиниң Тыва область чөвүлелиниң даргазы В. С. Биче-оол олар чыылган чон-биле болгаш келген аалчылар-биле ужуражылга кежээзин эрттирген. Ол кежээге айтырыглар, харыылар хөй болган болгаш кижизидилге ажылынга улуг салдарны чедирген. Ындыг солун ужуражылгаларны доктаамал эрттирип турарын чыылганнар күзээн.

Маргылдааның чартык болгаш финал оюннары ийиги хүнде болган, аңаа хөй кезиин хайыраканчылар арткан. Мөгелер дугайында болгаш маргылдааның эртип турарын чамдык тренерлер мынчаар чугаалаар.

Илья Шмаков, (Междуреченск хоорайда спорт школазының тренери): «Турнирни организастааны эки-дир. Мындыг бичии суурга Бүгү-российче чергелиг маргылдааны эрттирери берге болбайн аан. Ынчалза-даа совхозтуң болгаш школаның коллективтери кончуг улуг рольду ойнаан-дыр. Бис келир чылын команданың составын көвүдедип алгаш келир бис. Маргылдаа үезинде ийи-чаңгыс частырыглар черле турар. Мен ону маңаа чугаалап каайн. Мөгелерге тускай хеп солуп кедер ер ээл турган болза эки».

Анатолий Суатреков, (Абакан): «Бүгү-ле байдал эки-дир. Келир үениң шыырак мөгелери моон үнер боор деп бодаар-дыр мен. Хайыраканчыларның хүрежири чараш-тыр. Спорт школазының тренерлери шыырак ажылдап турар деп чүве моон илдең. Ынчангаш келир чылын база ыяап келир бис. Турнирни Бүгү-эвилел чергелиг кылдыр эрттирип болурунуң аргазы бар-дыр».

Канчыыр Сандаков. (Кызыл районда спорт школазының Баян-Кол ортумак школада тренер): «Бо турнирге он бир чыл киржип келдивис. Баштай шоолуг эвес турган. Чылдан чылче дуржулга ап келген болгаш хөгжүп орары солун-дур. Ынчалза-даа четпестер ам-даа бар. Командаларның составын ээзээтиреш, шыырак эжиишкилер болза эки. Республикадан дашкаар мөгелерни чалаар болза эки. Дыка ур чыл иштинде Владимир Кужугет биле Юрий Карбы маңаа тренерлеп ажылдап келдилер. Он ажыг спорт мастерлерин естурдулер. Мен бодаарымга, оларга алдарлыг аттардан берген болза эки. Тренерлерни шоолуг деткивес талалар база бар. Ажыы-биле чугаалаарга, хөй күштү тренер кижи үндүрүп турар. Ол дугайында күрспорткомитет болгаш профэвилелдерниң спорт ниитилели бодаар болза эки».

Шынап-ла, тренерлерниң чугаалап турары кончуг шын. Маргылдаа үезинде совхозтуң директору болгаш партком секретары кедээ Совет күүсекомунуң даргазы дузалажып, боттары киржип турганнар. Совхозта профкомнуң болгаш комсомол комитединиң удуртукчулары көрүкчүлер боол залда олуруп турганы хомуданчыг. Маргылдааның киржикчилери шупту комсомолчулар турбуже, суурда комсомол комитединиң секретары көзүлбээн. Чугаа кадында дыңнаарымга, Улуг-Хемниң комсомол райкомунуң бирги секретары «Найырал» кежээзин организастап эрттирип болгаш келбейн барган. Куруг аазаашкыннардан үштүнгеш, ажыл-херекче киргени дээре.

Маргылдааның тиилекчилери дараазында спортчулар болган:

35 кг деңзиге Омак Сереэ (Хайыракан), 38 кг деңзиге Алексей Шойдуш (Хайыракан), 42 кг деңзиге Тимур Түлүш (Хайыракан), 45 кг деңзиге Альберт Дондувей (Хайыракан), 48 кг деңзиге Владимир Хунан-Кара (Хайыракан), 52 кг деңзиге Аяс Кыргыс (Хайыракан), 56 кг деңзиге Арун Дамбый (Хайыракан), 60 кг деңзиге Сылдыс Коңзей-оол (Хайыракан), 65 кг деңзиге Эдуард Дыртык-оол (Хайыракан), 70 кг деңзиге Виктор Черемных (Бурятия), 75 кг деңзиге Алдын-оол Ажы-оол (Өвүр).

Монгуш ӨЛЗЕЙ-ООЛ.
Авторнуң фотозу.

Редактор
В. С. ШАРАВИН.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

МАРТ

29. Вторник

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30—«120 минута». 8.35 — «Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 1—2 сериялары. 10.45 — 10.55 — Медээлер. 15.30—Медээлер. 15.40—Эде тургустунуушкун прожекторy. 15.50—«Зергер». 16.15 — Уругларга фильм. «Бир эвес сен аазаан болзуңза...» (ГДР). 17.20 — Уругларга база аныяктарга Бүгү-эвилел музыказының неделязынга. Уругларның бот-тывынгыр уран чүүл коллективтериниң концерти. 18.20 — Мультфильмнер. 18.50 — Бөгүн делегейде. 19.10 — Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязынга уткуштур. Эде тургустунуушкун: хөгжүлдениң оруктары. 19.55 — «Арно Бабаджанян дугайында сактыышкыннар». ССРЭ-ниң улустуң артизи М. Магомаевтиң киржилгези-биле концерт. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожекторy. 21.45 —А. М. Горькийниң төрүттүнгенинден бээр 120 чыл болганынга. «Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 1-ги сериязы. 22.50 — Бөгүн делегейде. 23.00—23.40 — «Киржикчилер». «Мак ээреми».

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

10.55—«Хөй чылдар эрткенде». Уран-чечен фильм. 12.10 — Француз дыл. 12.40 — «Эртинелер ортулуу». Үш сериялыг уран-чечен фильм. 1-ги сериязы. 13.40 — Француз дыл. 14.10 —Медээлер. 14.20 — 15.30 — «Бо элдептиг орөн». Р. Шекли база Р. Брэдбериниң тоожулары.

КЫЗЫЛДАН

17.30—Г. Лорка. «Ханныг куда». Тыва хөгжүм-шии театрының шиизи. 19.15 — «Тыва черде». Үндүрүлгеде. Медээлер. «Советтер болгаш амыдырал». «Аъш-чем программазы — бүгү чоннуң хереэ». 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 —«...Он алды харга чедир болгаш ооң улуг назы». 21.00 — «Үе». 21.30 — Эде тургустунуушкун прожекторy. 21.45 — «Камера делегейже көрүп тур». 22.45 — 23.20 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.10 — Ритмиг гимнастика. 18.40 — «Музыкалыг киоск». 19.10— «Эйзенштейн дугайында». 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

30. Среда

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — «Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 2—3 сериялары. 10.55 — 11.05 — Медээлер. 16.35 — «Уругларга дириг амытаннар дугайында». 17.05 — «Эртем: теория, шенелде, практика. 17.35— Уругларның база аныяктарның Бүгү-эвилел музыка хүнүнге. Композитор Е. Крылатов-биле ужуражыышкын. 18.35 — Философия дугайында беседалар. 19.20 — Бөгүн делегейде. 19.40 — «Централь» кафе. ССРЭ биле Австрияның культурлуг харылзааларының дугайында. 21.00—«Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожекторy. 21.45 — «Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 22.50—23.05 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

10.20— Мультфильмнер. 10.50 — «Бойдуска дүүштүр». 11.35 — «Эртинелер ортулуу». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 12.40 — Немец дыл. 13.10 — «Бо элдептиг орөн». А. Беляев, А. Азимов, Ф. Чиландерниң рассказтары-биле». 14.30 — Медээлер. 14.40—15.50 — Катаптаан фильмниң хүндүскү көргүзүү. «Кезер эмчи Мишкинниң хүннери». Үш сериялыг уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы.

КЫЗЫЛДАН

18.05 — «Үе-чергеживис». Аныяктарга программа. 18.55—«Делегей байдалының дугайында беседа». 19.05 — «Азия тевү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Бот-орулга-чарылга: хүнnүң боттуг чүүлдери». 19.35 — Медээлер.

МОСКВАДАН

19.45 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.00 — «Кедээниң шагы». 21.00 — «Үе». 21.30 — Эде тургустунуушкун прожекторy. 21.45 — 22.40 — Док. фильм экраны.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — «Совет Эвилелинге бараан боол тур мен!». 19.15 — «Адыглар чоруп орган». Телефильм. 19.45 — 20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

31. Четверг

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30—«120 минута». 8.35 — «Бистиң-биле кыл, бис ышкаш кыл, бистен дээре кыл». ГДР-ден дамчыдылга. 9.35 — «Чылдың үелери». 10.35 — Мультфильмнер. 11.00— 11.10 — Медээлер. 16.35— Мультфильмнер. 16.55 —Музыка чогаалдарының шыгжамыры. Й. Гайдн. Симфония № 40. 17.20—«Демократияга өөренип тур бис». 17.50 — «...Он алды харга чедир болгаш ооң улуг назы». 18.35 — Бөгүн делегейде. 18.55 — «Телекөрүкчүнүң спутниги». 19.30 — Кино болгаш көрүкчү. 21.00—«Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожекторy. 21.45—23.55 — «Эфирде музыка». Чапсарда (22.40)— Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00—Эртенги гимнастика. 8.20 —Узбек ССР-ниң «Хилола» ансамбылының концерти. 8.40— ССРЭ-ниң улустуң артизи, кинорежиссёр А. М. Згуридиниң фильми. «Кара даг». 10.10—Испан дыл. 10.40— «Сээң сонуургалдарың». Телефильмнер. 11.20 — «Эртинелер ортулуу». Уран-чечен фильм. 3-кү сериязы. 12.20 — Испан дыл. 12.50 — «Бо элдептиг орөн». «Дүп чок тамы» деп Р. Брэдбериниң шиизин ёзугаар. 13.50 — Медээлер. 14.00—15.05—«Кезер эмчи Мишкинниң хүннери». 2-ги сериязы.

КЫЗЫЛДАН

18.45 — «Комсомол болгаш эде тургустунуушкун». Барыын-Хемчик районнуң комсомол организациязының ажылының дугайында. 19.05 — «Тыва черде». Программада: Медээлер. Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязынга уткуштур». 19.35— Медээлер.

МОСКВАДАН

19.45 —«Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

КЫЗЫЛДАН

20.00—«Эде тургустунуушкун —үениң негелдези». Телекөрүкчүлерниң айтырыгларынга юстиция министри Ю. Б. Слободчиков болгаш республика прокурору А. Г. Горелов харыылаар.

МОСКВАДАН

21.00—«Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожекторy. 21.45 — 23.15 — «Дугуржулга». Уран-чечен фильм.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — Ритмиг гимнастика. 18.45 — 21.00 —П. И. Чайковскийниң дирижер репертуарындан. Концерт. Чапсарда (19.45)—«Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

АПРЕЛЬ

1. Пятница

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30—«120 минута». 8.35 — «Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 3—4 сериялары. 9.50 — Уругларның база аныяктарның Бүгү-эвилел музыка неделязынга. Композитор Е. Крылатов-биле ужуражыышкын. 10.50 — Медээлер. 11.00—11.35 — «Киржикчилер». «Мак ээреми». 15.30 —Медээлер. 15.40— Эде тургустунуушкун прожекторy. 15.50 — «Үе-чергениң портреди». 16.35 — «Чүүден болгаш чүге». 17.05 — Белорус телевидение программазы. 18.20 — «Ералаш». Уругларның баштактаныглыг киножурналы. 18.30 — «Баштактанып база алыс шыны-биле». 19.30—Бөгүн делегейде. 19.50— «Детектив болуп ойнаары». Телешииниң баштайгы көргүзүү. 21.00 — «Үе». 21.35—Эде тургустунуушкун прожекторy. 21.45 — «Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 3-кү сериязы. 23.00—00.15 — «Бодал». Кежээки информация-музыкалыг программа.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00—Эртенги гимнастика. 8.15 — «Интенсификация болгаш шынар». Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 — Төөгү. 4 класс. Совет чоннуң улуг тиилелгези. 9.05 — Англи дыл. 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга. Л. Н. Толстой. «Дайын болгаш тайбың». Романны чогааттканының төөгүзү. 10.35; 11.35 — География. 5 класс. Биосфера. 11.05 — Англи дыл. 12.05 — «Дугуржулга». Уран-чечен фильм. 13.30 — «Үндезиннер». 13.50 — Медээлер. 14.00 — 15.10 —«Кезер эмчи Мишкинниң хүннери». 3-кү сериязы. 18.05—Медээлер. 18.15 — «Аян-чорукчулар клуву».

КЫЗЫЛДАН

19.15 — «Азия тевү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Апрель 3—Геологтар хүнү». «Кышкы спортчу-кадыкшыл сезонунуң түңнелдеринге». 19.45— Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00—«Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 —«Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге». Аалчылар бажыңнарында хандырылганы экижидер дугайында. 21.00 — «Үе». 21.35—Эде тургустунуушкун прожекторy. 21.45—Владимир хоорайда самчылар байырлалы. 22.50—Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 23.15—00.45 — Хоккей. ССРЭ чемпионады. «Крылья Советов» —ЦСКА.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15—«Аян-чорукчулар клуву». 19.15 —Камерлиг ансамбльдиң концерти. 20.00—20.15 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

2. Суббота

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30—«120 минута». 8.30—«Чүүден болгаш чүге». 9.00—«Булактар». 9.30 — «Луначарский. Улус комиссары». «Олар баштайгылар турган» деп бөлүктен док. фильм. 10.25—Телеальманах. 11.30 — «ССРЭ-де Индияның фестивалы». 11.50 — «Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге». «Чугула айтырыгларже көрнүр». «ССРЭ-де Кооперация хоойлузунуң телевилелиин сайгарып турары. 12.35—«Социализм чурттарында». 13.05—К. Воробьев. «Салым-чолу, номнары». 14.30 — Бөгүн делегейде. 14.40—Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязынга уткуштур. «Бодунуң туружунда кижи». Уран-чечен фильм. 16.20—«Бузуренчиг-даа болза, элдептиг». 17.20 — Мультфильм. 17.40—Делегей амыдыралының редакциязы көргүзүп тур. «Европа—бистиң ниити бажыңывыс». (ССРЭ болгаш ГФР-ниң аразында партнержу харылзаалар дугайында). «Панаманың берге хүннери». Телеочерк. 18.40 — Өг-бүле экраны. «Мээң эжим, Колька». Уран-чечен фильм. 20.10—Москва хоорайның автобудүрүлгелериниң каттышкан үрер хөгжүм оркестриниң концерти. 21.00 — «Үе». 21.35—Эде тургустунуушкун прожекторy. 21.45 — Суббота кежээзинде. «Ойнаарактар театрының ораны». 22.35 — Медээлер. 22.45—23.50 — Телетаныжылга. Алла Пугачева.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00—Эртенги гимнастика. 8.15 — Студия көргүзүп тур. «Курантылар». 9.00 — Музыка хүнү. С. В. Рахманинов. 10.00 — Чыынды. «Бистиң-биле кезээде кады үе». А. М. Коллонтай дугайында док. фильм. 10.35 — «Кадыкшыл». 11.25 — Төрүттүнгенинден бээр 100 чыл болганынга. Всеволод Гаршин дугайында сактыышкыннар. 12.25 — Чаартыкчылар болгаш консерваторлар. 13.15 — «Эрудит». «Менделеевтиң сактыышкыннары». Эртем-тайылбырлыг фильм. 14.15 —Философия дугайында беседалар. Кижи. 15.00 — Илбичи. Бүгү-эвилел болгаш делегей конкурстарының лауреады илбичи В. Рудневтиң чогаадыкчы ажылының дугайында фильм-концерт. 15.35—«Часкы аялгалар». Мультфильмнер. 16.05 — РСФСР-ниң алдарлыг артизи В. Ереско ойнаар. 16.40—С. В. Рахманиновтуң амыдыралының болгаш чогаадыкчы ажылының арыннары. 17.25 — «Хатты дилер». Уран-чечен фильм. 18.40—С. В. Рахманиновтуң музыказының хүнү. Уран чүүл мастерлериниң концерти. 19.40 — Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 — Реклама. 20.20—«Ырак—чоок». 21.00 — «Үе». 21.35— Эде тургустунуушкун прожекторy. 21.45—23.30— ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының экономика институдунуң директору Л. И. Абалкин-биле ужуражыышкын.

3. Воскресенье

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00—Медээлер. 8.15—Ритмиг гимнастика. 9.00—Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 9.20 —«Спортлото» тиражы. 9.30—«Будильник». 10.00 — «Совет Эвилелинге бараан боол тур мен!». 11.00 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 11.30—Киноафиша. 12.30—«Кедээниң шагы». 14.00 — «Кадыкшыл». 14.45 — «Улустарның чогаадылгазы». 15.15 —Көрүкчүлерниң диилээ-биле. Эртем-тайылбырлыг телефильм. «Черде амыдырал». (Англия). 5-ки сериязы — «Сугларны ээлеп алганы». 16.15—«Тоол аалдап келген». «Хоттабыч ирей». Уран-чечен фильм. 18.00 — «Делегей панорамазы». 18.45 — Улуг-хүн кинозалы. «Кривоарбат, бажың 12». Док. фильм. Мультфильм. ТТ экранында эң баштай. Уран-чечен фильм. 21.00—«Үе». 21.35—«Гленн Миллер». Музыкалыг фильмниң баштайгы көргүзүү. «Ай чырыының серенадезы». (АКШ). 22.55—23.05—Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Бистиң садывыс. 8.50— «Сылдысчыгаш». 9.40—Портреттер. «Ол-ла хевээр бис...» Лицей, октябрь 19. 10.55 — «Эрудит». Эртем-тайылбырлыг фильмнер. 11.35 — Башкының кичээлинче. Литература башкызы Е. Н. Ильин кичээлди чорудар. 11.55 — Экономика билиглерниң үндезиннери. Журнал «Телеэко». 12.25 — «Делегейни десиндир». Киноальманах. «Муң килеңнээшкинниң черни». 5-ки сериязы (Франция). 13.30— Кайгамчык кижилерниң амыдыралы. Академик А. Е. Ферсман. 14.00 — «Күрүне кызыгаары». Хөй сериялыг уран-чечен телефильм. Бирги фильм — «Бис бистиң, бис чаа...». 1—2 сериялары. 16.10— Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. «Ада чуртунга эргим аттар» бөлүктен. В. А. Жуковскийниң чогаадыкчы ажылының дугайында. 16.30 —Чурттуң театрлары көргүзүп тур. В. Коростылев— «Пиросмани, Пиросмани...» «Литва ССР-ниң Күрүнениң аныяктар театрының фильм-шиизи. 18.55 —Музыкалыг телеабонемент. Г. Г. Нейгаузтуң төрүттүнгенинден бээр 100 чыл болганынга. 20.00 —«Тамчыктыг удуңар, чаштар». 20.15 —«Хоорайлар болгаш чылдар». Телефильм. 21.00— «Үе». 21.35—22.45—«Ат-алдар». Уран-чечен телефильм.

ЧАЗАЛГА

Бо чылдың март 22-де «Шын» солуннуң ийиги арнында «Хойжуларның ажыл төлевири» деп материалдың сес дугаар абзацында чүгле чаңгыс хойжунуң ажыл төлевирин санап көргүскени Агроулетпүрнүкомнуң специалистериниң бүрүүзү-биле четче эвес апарган. Чүге дизе, 500 хойну өг-бүле ийи кижи кадарып турда, тариф фондузу ийи катап үлгадыр апаар: 1852 рубль 38 көпеек x 2=3704 рубль 76 көпеек болур. Ол ышкаш 1 центнер дүктүң төлевири 89 рубль 82 көпеек, а хураганны үзүп аңгылап турда, бирээзиниң төлевири 5 рубль 56 көпеек болур.

Чамдык районнарда бир өг-бүлеге бөдүүн дүктүг, төрүүр 460 хой онаажып турар болгай. Ол таварылгада өг-бүлениң тариф фондузу ийи катап үлгадыр. Чижээ, бир хураганны дужааганы дээш, өг-бүле 3 рубль 02 көпеек эвес, а 6 рубль 04 көпеекти төледип алыр. Ол-ла чүүлде пландан ажыр алган хураган дээш төлевир дугайында чугаа чорувайн турар.

Кино

МАРТ 29-ТА

«НАЙЫРАЛ»: «Загон» 9.40, 11.50, 14.00, 16.10, 18.30, 20.30 (узаткан), биче залга: **«Кэти»** 10.30, **«Секрет фирмы»** 12.20, 14.30, 17.00, 18.20, 20.20 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Мио, мой Мио» 8.30, 12.10, **«Похищение в Тютюрлистане»** 10.30, 15.40, **«Мальчик с большой черной собакой»** 14.10, **«Неизвестная женщина»** 17.20, 19.20, 21.10 шактарда.

«ВОСТОК»: «Золотая баба» 15.00, 19.30, **«Выбор»** 16.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Киносборник» 10.00, **«Семь самураев»** 13.40, 16.30, 19.20 шактарда.

Тыва АССР-ниң Социал хандырылга министерствозу, дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннарының чөвүлели 1939 чылдан бээр партия кежигүнү, персоналдыг пенсионер
Монгуш Минчирович
ОНДАР-ООЛДУҢ
үр аарааш, мөчээнин дыңнатпышаан, ооң төрелдеринге болгаш чоок кижилеринге ханы кажыыдалын илергейлеп тур.

агаар

Бөгүн республикага бүргеп аязыр, хар чагбас. Дүне республикага 9—14, чамдык районнарга 16—18 градус соор. Хүндүс республикага 2 градус чылыгдан 3 градус чедир соор.

Кызылга аяс, хар чагбас. Дүне 10—12, хүндүс 0—2 градус чылыг болур.

Адресивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫНның ТЕЛЕФОННАРЫ:
КИЛДИСТЕРНИҢ партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кедээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтерияның 3-43-41, солун келбейн баргаңда 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга аймазы. Тиражы 24637 экз. Солуннуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер полиграфия болгаш ном садыышының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы, Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 2787. ТС—00672

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың март 30 среда № 75 (13675)

1925 чылда үндезилеттинген. Өртээ 3 копеек.

УЛУС ӨӨРЕДИЛГЕЗИ — ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУНДА

СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунга М. С. Горбачев мынча деп чугаалаан: «Школа реформазын боттандырарының айтырыгларын бистиң Пленумувус курүне туружу-биле ханы чугаалажып көрген. Кол чүве чүл дээрге, ортумак болгаш дээди школаның реформазын бүгү черлерге эчизинге чедир чорудар ужурлуг бис. Хожудаашкыннарны, кошкак хемчеглерни болгаш дуржулга чок чүүлдерни болдурбас. Чайгылыш чок, чүткүлдүг ажылдаар херек».

СЭКП ТК-ның Чиигине секретарының бо чугаазындан ук Пленумнуң улус өөредилгезиниң мурнунга салган сорулгалары билдингир-дир. Ол сорулгаларны канчаар боттандырарынга хамаарышкан айтырыгларны чугаалашкан хуралды СЭКП обкому улус өөредилгезиниң бүгү адырларының удуртукчуларының киржилгези-биле эрттирген. Бо хүннерде Пленум материалдары-биле таныжылга чер болганда калбарган болгаш амыдыралда боттанып эгелээн. Чүге дээрге, М. С. Горбачевтуң чугаазы биле алырга, «Школага, өөредилгеге болгаш кижизидилгеге хамаарышкан бүгү-ле чүүлдер социализмниң хөгжүлдези-биле, эде тургустунуушкун-биле дорт холбашкан дээрзинге кандыг-даа чигзиниг турбас».

Ам өөредилге чылының төнчүзүнге чедир хөй эвес үе арткан. Бүгү өөредилге черлеринде болгаш школаларда байдал бо өөредилге чылын чедиишкинниг доозарынче, башкыларның бүгү-эвилел съездизин төлептиг уткууруунче угланган. Бо ажыл херек СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырары-биле, дүргедээшкин болгаш эде тургустунуушкун-биле холбашкан. Ынчангаш башкы, студент, сургуул азы өөреникчи кижиге хүн бүрүзү, шак бүрүзү үнелиг.

Школаның амгы сорулгазы — өөреникчилерге быжыг болгаш ханы билигни бээри, оларны Төрээн чуртунуң ёзулуг патриоттары болгаш интернационалчылары, быжыг үзел-сорукттуг марксистерни кылдыр өстүрери. Сөөлгү үеде ынаар кичээнгейни аажок углаткан, үениң негелдези база ынчап барган. Ооң-биле кады күш-ажыл кижизидилгези өөредилге-кижизидилгениң ажылдың кол черин ээлеп артпышаан.

Өөреникчилер күш-ажыл кичээлдеринге улус ажыл-агыйларынга херектиг эт херекселди бүдүрүп, ону коллективтерге болгаш чонга садып турар апарган. Бүдүрүлге бригадаларының ролю база улгаткан. Чижээлээрге, Таңдыда Дүрген ортумак школазының бүдүрүлге бригадазы эрткен чылын чүгле турнепсти безин 768 тоннаны өстүрүп, 24 муң рубльдиң продукциязын бүдүрген. Тес-Хемде Чыргаланды школазы боду 50 инек саар сүт-бараан фермалыг, бир кодан хойлуг. Инек болгаш хой кажааларын школа чанында тудуп алган, малды кыш-даа, чай-даа дивейн өстүрүп, ооң продукциязын бүдүрүп, мал чемин база боттары белеткеп ап турар. Күш-ажыл кижизидилгезинче болгаш мергежил шилилгезинче мынчаар сагыш салып турар черлер республикада хөй.

Күш-ажылчы салгалды өстүреринге школаларның бааза бүдүрүлгелери улуг рольду ойнап турар. Ындыг бүдүрүлгелер-биле школаларның кержээ чарар, кылыр ажылдың хемчээлин, чарыгдал болгаш орулга хемчээлин тодарадыр үе келген. Кара-Хаак, Межегей, Туран болгаш өске-даа школаларның бүдүрүлге бригадалары ногаа өзүмүн белеткеп, чамдык ажылдарны кылып эгелей берген. Өөреникчилерниң бүдүрүлге бригадалары ноганы болгаш картофельди ковудедир өстүрер болза, ол культураларны Саян артындан сөөртүп, улуг чарыгдал үндүрбес апаар бис, чогум сорулга ындыг болуп турар.

«Чодураа» совхоз, «Тыва кобальт» комбинат, Кызылдың күш фабриказы ышкаш, школаларга бүгү тала-биле дуза чедирип турар бааза бүдүрүлгелер бар. Ынчалза-даа дыка хөй бүдүрүлгелер чогуур дузаны быжыглаттынган школаларынга көргүспейн турар. Чамдык школаларда үнүш тарыыр, мал өстүрер туржук, оларның мастерскаяларының дериттингени безин чегей. Ынчангаш бааза бүдүрүлгелер болгаш өске-даа организациялар-биле кержээ чарып, өөреникчилерни ажыл-биле хандырар талазы-биле хемчеглерни дарый алыры чугула. Черле ынчаш, өөреникчилерниң чайгы дыштаныышкынга кава, чүнү кылырын, кайнаар дыштанып чорууруун ам үзе шиитпирлээн турар ужурлуг.

Өөредилге черлеринче кирериниң шылгалдалары бо чылын чаа чурум ёзугаар болур. Ам мурнуку чылдарда дег хөй чиигелделер чок, райоңнардан болгаш өске-даа организациялардан бижиктериң үнези кудулаан, кол көргүзүг өөреникчилерниң билииниң бызыы, айтырыгларны сайгарып чаңчыкканы болур. Ынчангаш шылгалдаларга белеткелди амдыгааштан шыңгыырадыр херек. Шылгалданы тудар-даа, туттурар-даа кижилер чаа негелдени баш бурунгаар билген турарын райоңнар, школалар болгаш өөредилге черлери чедип алыр ужурлуг.

Мооң мурнунда чылдарда дээди өөредилге черлеринче шылгалда тудуп шыдаваан өөреникчилер профессионал-техниктиг өөредилге черлеринче кире бээр турган. Бо чылдан эгелээш, профтехучилищелер нургулаңында чүгле онгу класс доосканнарны хүлээп алыр, чамдык училищелер сес болгаш тос класс доосканнарны шуут хүлээп албас. Ооң уламындан училищелерже кирериниң шылгалдалары конкурстуг болу бээр, душкан-на кижи ынаар кирип шыдавас.

Ажыл-агыйларның бүдүрүлгелериниң болгаш коллективтериниң бот-акшаланыышкынче, чарыгдалдарны боду дуглаар аргаже шилчээни-биле чергелештир бот орулга-чарыгдалыг организацияларның артык күш хүлээп алыры бергедеп келген. Ам совхозтарның сиген бригадазы-даа, ногаа өстүрер звенозу-даа ниң-чаңгыс өөреникчилерни боттарының хүрээлеңинге киирип алыксавас. Ындыг болганда, өөреникчилерден тускай бригадаларны болгаш звеноларны организастап, ажыл-агыйлар-биле кержээ чарары чугула. Ону бичии-даа соңгаарладып болбас, озалдаан школа ажыл чок артар дээрзин бодаары чугула. А ажыл хөй, ону чүгле дугуржуп, чогуур документилер-биле быжыглап алыр херек. Ынчан кайы-даа талага таарымчалыг, ажыктыг болгаш идегелдиг болур.

СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленуму уруглар албан черлериниң, школаларның болгаш бүгү өөредилге черлериниң материалдыг баазазын экижидеринче улуг кичээнгей салган. Бо улуг айтырыгны шиитпирлээринге таарымчалыг чайгы үени бедик бүдүрүкчүлүг, улуг бериимчелиг кылдыр ажыглаары негеттинип турар. Чаа тудугларны эгелээр, чамдыктарын ажыглалга киирер, бүгү септелге ажылдарын бедик деңнелге чорудар. Өөредилге болгаш көргүзүг материалдарын тыптынар, тывылганын эптеп, ажыглаарынга белеткээр. Будук, кадаг, дииг материалдары тывылбаан, кижи кужу чедишпээн азы транспорт чок болган деп чылдагаан турбас.

Коммунистиг партия болгаш Совет чазак улус өөредилгезинче улуг кичээнгейни салып турар, ол ылангыя сөөлгү үеде дыка көскү апарган. Ынчангаш улус өөредилгезиниң бүгү кезектери чаа ёзу-биле ажылдаар, эде тургустунар —амгы негелде ол.

Улуг-Хемде «ҮТКА 25 чылы» совхозтуң Арысканда сүт-бараан фермазының саанчылары СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязын бедик күш-ажылчы көргүзүглер-биле уткууруунуң чарыжынга идепкейлиг киржип турарлар. Саанчы бүрүзү бедиткен социалистиг хүлээлгелерин алган.

Фермада аныяк саанчыларның бөгүнгү чарыжынга Людмила Хуна дээре көргүзүглерни чедип ап турар.

ЧУРУКТА: Арыскан сүт-бараан фермазының саанчызы Людмила Хуна.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ХУУСАА БЕТИНДЕ

Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга күш-ажылчы чедиишкиннерлиг ужуражыры-биле Кызылдың № 3 автотранспорт бүдүрүлгезиниң коллективи ооң ажыттынар хүнүнге чедир чүък сөөртүрүнүң чартык чыл планын хуусаа бетинде күүседирин аазаан. Бердинген онаалдадан ажыр 10 муң тонна улус ажыл-агыйының чүъктерин сөөртүрүп, немей он муң рубльдиң орулгазын алырын хүлээнген. Чолаачыларның аразындан он кижи конференцияның ажыттынар хүнүнге чедир он ниигы беш чылдың баштайгы үш чылының чүък сөөртүр даалгазын күүседирин шиитпирлээн.

Бүдүрүлгениң ажыл-ишчилериниң сөглээн сөзү ажыл-херектери-биле карышпайн турар. Коллектив январь, февраль айларда чүък сөөртүрүнүң база орулга алырының онаалдаларын ажыр боттандырган. Марттың даалгаларын ажыр күүседириниң аргалары, курлавырлары бар. Чолаачылар А. Д. Орлов, Н. В. Березин, В. М. Кузьмин болгаш өскелер-даа амгы үеде 1989 чылдың ниигы чартыының планныг онаалдаларын күүседип кирипкен.

Бүдүрүлгеге бот-орулга-чарылганы нептередип эгелээнинден бээр чолаачыларның болгаш өске-даа ажыл-ишчилериниң онаашкан херээнге хамаарылгазы өскерилген, тодаргайлаарга, кижи бүрүзү чаа ёзу-биле ажылдап кирген. Олар экономиктиг сагаашкыннарны кылып, ажылдың ажыктыг, орулгалыг болурунче кичээнгейин салган. Планныг онаалдаларны чедиишкинниг күүседиринге ол салдарны чедирип турар.

Т. ХЕРТЕК.

МАКСИМ ГОРЬКИЙ БОЛГАШ АМГЫ ҮЕ

Революсчу пролетариаттың амыдыралы болгаш демиселин Алексей Максимович Горькийниң төөгүлүг салым-чолу-биле тудуш харылзаалыг. Ындыг чоруун чогаалчыга эпоханың чүгле мурнакчы идеяларынга каттыжар эвес, харын улус массаларының хосталгалыг шимчээшкининиң чайынналчак илередикчизи, В. И. Ленинниң талантызы, шынчы эжи болгаш суруунчузу болур арганы ында берген.

Үе-шаг Горькийниң гениаллыг чогаалдарын эргижиттпес. Бөгүн, XX чүс чылдың төнчүзүнде-даа, революцияның медээлекчизиниң, социалистиг культураның тургузукчуларының бирээзиниң овур-хевирин амыдыралдың угаан-бодал чаартылгазының ында болуп турар социал өскерлиишкиннерниң чогаадыкчы чүткүлдүг болгаш шудургу чоруктуң демдээ болуп артпышаан.

Сөстүң улуг мастери, шынгаралгай гуманист болгаш патриоттуң, улустарның найыралы дээш мооң чок демиселчи А. М. Горькийниң төрүттүнгенинден бээр 120 чыл болган. Ол төөгүлүг хүнге Москвага март 28-те Тверь бульварында ССРЭ-ниң МХАТ бажыңынга болган байырлыг хуралды турескааткан.

Президиумга эштер М. С. Горбачев, В. И. Воротников, А. Н. Яковлев, П. Н. Демичев олуруушкан. Аңаа сураглыг чогаалчылар, эртемденнер уран чүүлдүң мастерлери, күш-ажылчы коллективтериниң партия, совет болгаш хөй-ниити организацияларының төлээлекчилери база бар болган.

Совет литератураның тургустунганы, ооң баштайгы базымнары, ооң төөгүзү Горький-биле холбашкан. Ол бөгүн-даа амгы үениң литературлуг чорудулгазының киржикчизи деп, байырлыг хуралды ажыдып тура, ССРЭ-ниң Чогаалчылар эвилелиниң баштаар чериниң бирги секретары В. В. Карпов чугаалаан.

ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының оралакчы президентизи академик П. Н. Федосеев бодунуң чугаазынга революсчу бодалдың болгаш уран чогаалдың овур-хевирлериниң чаңгыс эвин айтып, Ленинниң революсчу гениин революстуг херектиң теориязынга, стратегиязынга болгаш практиказынга кыйган чүүлүн Горький аңаа чергелештир бодунуң уран чогаалынга боттандырып чорутпан деп чугаалаан.

ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Делегей литературазының институдунуң директору Ф. Ф. Кузнецов илеткел кылган. Чогаалчының тургускан маадырлары — ажылчын кижиниң кадайы Пелагея Ниловнаның, ооң оглу Павел Власовтуң, ырген ава Акулина Ивановнаның болгаш Алеша Пешковтуң, сапык дээраныкчызы Григорий Орловтуң, хлеб быжырыкчызы Коноваловтуң, Лев Толстойнуң болгаш В. И. Ленинниң овур-хевирлери, «Артемоновтарның херээ», «Егор Булычев болгаш өскелер», «Клим Самгинниң амыдыралы» ышкаш ындыг чогаалдар мөңгези-биле артар.

Горький бодунуң шиилеринге революцияга кижиге өскерилбес, уран чүүлдү херекке алыр, уран чүүл революцияга удурланышкак эвес деп бадыткап тургаш, мещаннарның дегейленген бодалын узүткээн деп, РСФСР-ниң Чогаалчылар эвилелиниң баштаар чериниң даргазының оралакчызы Ю. В. Бондарев чугаалаан.

Горький Октябрь эргилдезиниң чүгле аңаа чарлакчызы, Ленинниң партиязының идеяларының болгаш бодалдарының чүгле тарадыкчызы эвес, а ол революция мурнунда-ла ооң угаан-бодал талазы-биле белеткелин чорудуп чораан деп, Украинаның Чогаалчылар эвилелиниң баштаар чериниң секретары Б. И. Олейник демдеглээн.

«Чогаалчы болгаш амгы үе» —ол билиишкиннер чүнүк-даа мурнунда Горькийниң ады-биле холбашкан деп, «Новый мир» журналдың кол редактору С. П. Залыгин чугаалаан. Горький төөгү чогаалдарын биживейн чораан, ынчалза-даа бодунуң үезинге ол төөгүлүг.

Эрткен үениң улуг чогаалчыларының чогаалдарының бистиң амыдыралывысты чаартырынга амгы үениң эң-не чугула айтырыгларын шиитпирлээринге киржип турар аргазы эң-не улуг хүндүткелди болгаш кайгаашкынны болдуруп турар деп, Латвияның Чогаалчылар эвилелиниң баштаар чериниң даргазы Я. Я. Петерс чугаалаан.

Байырлыг хуралдың соонда ССРЭ-ниң М. Горький аттыг МХАТ-тың тургусканы «Дүвүнде» деп шиини чыылганнарга көргүскен.

* * *

Пролетариаттың улуг чогаалчызынга турескааткан байырлыг хуралдар Киевке, Горькийге, өске-даа хоорайларга болуп эрткен. (СЭТА).

ССРЭ-ниң камгалал министриниң ДУЖААЛЫ

1988 чылдың март 29 № 119 Москва хоорай.

ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң хүрээлеңинден шериг албаның эрттирериниң доктааткан хуусааларын эрттирген шериг албанныгларны курлавырже халаарының дугайында болгаш 1988 чылдың апрель-июньда хамаатыларның шериг албанынче ээлчеглиг келдириишкининиң дугайында.

«Бүгү-ниити шериг хүлээлгезиниң дугайында» ССРЭ Хоойлузунга дүүштүр **дужаарым болза:**

1. Шериг албаның эрттирериниң доктааткан хуусааларын эрттирген шериг албанныгларны Совет Армияның, Шериг-Далай Флодунуң, кызыгаар болгаш иштики шериглерниң хүрээлеңинден курлавырже 1988 чылдың апрель-июньда халаар.
2. Бо дужаалдың 1 чүүлүнде айыткан шериг албанныгларны курлавырже халаары-биле холбаштыр 1988 чылдың апрель-июньда Совет Армияга, Шериг-Далай Флодунга, кызыгаар болгаш иштики шериглерге шериг албаның эрттирери-биле, келдириишкин хүнүнде 18 харлаан, шериг албаның эрттирер келдириишкинден соңгаарладыр эргези чок эр хамаатыларны, а ол ышкаш ооң ору назылыг, келдириишкинден соңгаарладыр эргези доозулган хамаатыларны келдирер.
3. Дужаалды бүгү роталарга, батареяларга, эскадрильяларга болгаш корабльдерге чарлаар.

ССРЭ-ниң камгалал министри армия генералы **Д. ЯЗОВ.**

Суггат — элбек дүжүттүң магадылалы

БЕЛЕТКЕЛДИ ДҮРГЕДЕДИР

Чес бодунуң эргезинче кирген. Хову ажылдарының эгелээринге чедир санныг хонуктар арткан. Барлыктың суггарылга системазының эргелел начальниги О. К. Куулар-биле ховуларга ам эгелээр ажылыш дугайын чугаалажып олурарывыска, машинага парладып каан сан-чурагайларлыг саазын уштуп эккелгеш:

— Апрельдиң ийиги он хонуунда картофель, дазыл чемиштиглерден аңгыда, ногаа, тараа культуралары, чаңгыс болгаш хөй чылдыг сиденнер тарыыр черлерни суггарып эгелээр — деп, ол тайылбырлады.

РАҮК-түң ажыл-агыйлары бо чылын хөй гектарга тараа культураларын, чайгаар үнген, чаңгыс болгаш хөй чылдыг сиденнерни 4344 гаа, 551 га ногаа, картофель, өске-даа дазыл чемиштиглер өстүрер черлерни 2-4 удаа суггарып тургаш бедик дүжүттү өстүрүп алырын планнаан.

— Ажылдың хемчээли аажок улуг, берге, харыысалгалыг. Кержээ ёзугаар «Барлык», «Шекпээр» совхозтарга 889 га черни бистиң эргелелдиң суг чаашкыннадырып чаштырар техниказының күжү-биле суггарар — деп, кол инженер-гидротехник В. П. Шалгинов чугаага кириштир.

Мурнунда бо районга ажылдап турган «Суггат» бүдүрүлге каттыжыышкынының чоокта чаа суггарылга системазының эргелелинге каткан. Ам ында 85 кижи ажылдап турар. Ажылчыннар, инженер-техниктиг ажылдакчылар четчир. Чаа ёзу-биле ажылдаарынга дүүштүр ажылчыннар коллективиниң, инженер-техниктиг ажылдакчылар хамаарышкан министерствозунга аттестацияны эрткен. Эрик Монгуш биле Седип-оол Куулар олар Соңгу Осетин АССР-ниң, Сергей Ооржак Москва чоогунуң мурнакчы ажыл-агыйларынга барып, билиин бедиткен.

Коллективтиң кежигүннерин 4 звенога хуваалган. Оларның эргезинде 6 аер, чиик бульдозер, 5 экскаватор, 2 автогрейдер, Т-150 маркалыг күчүлүг 14 трактор, суг чаашкыннадырып чаштырар 14 механизмнер, 22 автомашина болгаш өске-даа техниканы быжыглаан.

Аңаа баргаш баштай техника септелгезин сонуургадым. Күчүлүг бульдозер, экскаватор, 2 трактор, автомашиналар артык кезектер чогундан септеттинмээн. Бо чорук кол инженер Н. А.-С. Хертектиң чогуур үезинде хеделбээнин, ажыл-агыйжы эвес чорууң херечилеп турар. Хову ажылдары эгелээр чоокшулай бергенде, мындыг байдал-биле эптежири берге.

Бо чылын эргелелдиң күжү-биле дөрт совхозтуң девискээринде буга-сумуннар септелгезин, ажаалдазын кержээ ёзугаар холга алыр, курүне бюджединден 102 муң рубль түңнүг акшаландырыышкын-биле беш улуг буганы септээри, ону кайгааралга алыры көрдүнген.

Ындыг турбуже, кол инженер-гидротехник В. П. Шалгиновтуң, механизастаан отрядтың начальниги М. П. Чебочаковтуң чугаазындан ажылды мынчага чедир хоңгулуп чадап турары билдине берген. Апрельдиң бешке чедир бугалар дестерин аштаар, сугну хову-шөлдерже өйлеп ажыдар хаалгаларны кылып, буга-сумунда долу чыдар хар, доштун арыглаар ажылдар саадаан.

Бо хүннерде Барлык хемниң суун чайып бадырар Көк-Боом деп черниң буга дөзүнде Г. Маркеловтуң, а дожун аштаар бугаларда Ч. Сарыглардың звенолары ажылдап эгелээн. Кайы хире ажыл кылдынганы билдинмес.

Шаг-үе манаар эвес. Далашпас болза, районнуң девискээринде улуг хар хемертен эрээш үерлеп, дош, хар долган бугаларны суг ажып, ажык чок черлерже агып, буга-сумуннарны чара-чире шаап болур.

«Шекпээр» совхозка 6038 рубльге, 27,4 муң кубометр чер ажылдарын, ыңай-бээр машина болгат аргыжар 4 бичии ковүргүнү, «Хемчик» совхозка 15 муң рубльдиң ажылын кылыр кержээ чап-чаа чардынган. Марттың 22-ге чедир «Барлык» совхозтуң агрономукылыр ажылын тодараттпаан. Совхозтуң удуртукчулары бо чылын тараа культураларын Дөң-Шөл кедээзи, Аксы-Барлык адаа куруккан черлерге тарыыр бодалдыг. Ол черлерде буга-сумуннар үрелген, оларны дарый кылыры-биле кержээ чарбайн турары база эрдептиг. Саададыр болза, часкы сугну чөп ажыглаары болдунмас.

Суг ажыглалының планын шөлдер аайы-биле күзүн-не кылып, үнер чарыгдалды баш удур санааш, райкүүскомга бадыладыр чурумну кайы-даа совхозтар хажыткан. Эргелел ону негевээн.

Мурнуку чылдарда районнуң бүгү суггатчыларын шөлдерге таарыштыр тургузуп, ажылдадырын «Суггат» бүдүрүлге каттыжыышкыны харыылап турган. Ол организация душкен болганда, совхозтар боттары ажылдадыр. Ынчалза-даа оларның өөредилгезин эргелел харыылаар, практиктиг деткимче, дуза көргүзер ужурлуг. Өөредилгени кайда, канчаар организастаарын айтырыгладым. Начальник биле кол инженер, зоотехниктиң кайызы-даа харыылап шыдавады.

Бо чылын үш совхозка 182 кижилиг 29 звено ажылдаар дугайында бижээн чурагайларны ададылар. «Барлык» совхозка каш звено, чеже кижи ажылдаары билдинмес болду. «Шекпээр» совхозта суггатчыларга хүүректер, «Дөң-Терезинде» оларның чурттаар черлери безин чок.

Районда суггарылга системазының эргелели оожум, дээмай хөөннерден уштунуп, ажыл-агыйлар-биле сырый харылзааны тудуп, демнежип тургаш, дүжүттүң салым-чолу дээш белеткелди дүргедедири, ажылды организастаарын экижидери негеттинип турар. РАҮК-түң удуртукчулары негелдени шыңгыырадып, ажылды контрольга алыры чугула.

Александр ХЕРТЕК,
(«Шынның» корр.).

НИИТИЛЕЛ САЛБЫРЫНЫҢ ХУРАЛЫ

Совет-моол найырал ниитилелиниң Тыва салбырының баштаар чериниң ээлчеглиг хуралы болуп эрткен. Аңаа 1987 чылда кылып чорупкан ажылдар дугайында отчётту салбырның харыысалгалыг секретары Х.-К. С. Монгуш кылган.

Тус чер аайы-биле найыралчы харылзааларны улам ыңай быжыглаарының айтырыгларының база делегациялар солчуурунуң дугайында кирген чамдык өскерилгелерниң дугайында илеткелди СЭКП обкомунуң инструкторы Б. К. Шомбун кылган.

Партияның хоочуну Х. А. Анчима-Тока, респотребсоюзтуң улуг товароведи Г. С. Беленкова, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Херектер эргелекчизи Ш. Д. Куулар, СЭКП Мөңгүн-Тайга райкомунуң секретары В. Д. Ондар, Тес-Хем районда «Кызыгаар» совхозтуң партком секретары С. С. Салчак, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң секретары В. С. Кажин-оол, республиканың «Билиг» ниитилелиниң баштаар чериниң харыысалгалыг секретары К. Д. Будук-оол, Улусчу контроль комитединиң даргазы Д. К. Ооржак, СЭКП обкомунуң секретары А. К. Канзай олар Тыва АССР биле Моол Арат Республиканың кызыгаар чоогунда аймактарының аразында харылзааларны улам ыңай хөгжүдер, Совет-моол найырал ниитилелиниң Тыва салбырының ажылын улам идепкейжидер талазы-биле боттарының санал-оналдарын берген.

Хуралга организастыг айтырыгларны база чугаалашкан. Өске ажылче шилчээни-биле холбаштыр Совет-моол найырал ниитилелиниң Тыва салбырының баштаар чериниң чамдык кежигүннерин ооң составындан үндүрген. Баштаар чериниң даргазынга республиканың Улусчу контроль комитединиң даргазы Д. К. Ооржакты соңгаан. Ооң оралакчызынга СЭКП обкомунуң пропаганда болгаш агитация килдизиниң эргелекчизи Л. С. Зориналы соңгаан.

(Бистиң корр.).

АРГА-КУРЛАВЫРЛАР БАР

Интервью

Барыын-Хемчикте ажыл-агыйлар аразының кожуу чоруур механизастаан колонна — районда мурнакчы бүдүрүлгелерниң бирээзи. Он ниигы беш чылдың баштайгы чылындан эгелээш, деңдески ажылдап, планныг даалгаларын доктаамал ажыр күүседип келген.

Эрткен чылын бо тудуг организациязы «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжыышкынының бүдүрүлгелериниң аразында чарышка ниигы, ооң ниң бригадазы бирги черни алган. Бо чылдың ниң айларының планнарын боттандырган. Бистиң корреспондентивис Александр Хертек аңаа барып, АКМК начальниги Дембик Караевич ХОМУШКУДАН интервью алган.

— Бо чылын коллективиңер мурнунда кандыг сорулгалар салдынганыл, амгы үеде тудугжуларыңар кайда, чүнү кылып турарыл!

— Бо чылын 3 миллион 400 рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын кылыры көрдүнген. Кызыл-Мажалыкта Культура бажыңын, Дөң-Терезинде 50 орунунуг уруглар садын, Эрги-Барлыкта 200 инек кирер чаа телевизиялдиг кажаазын, совхозтар төптеринге 5640 дөрбелчин метр ниити шөлдүг, бирээзинге-ле ниң аал иштии чурттаар 40 бажыңны ажыглалга киирер, Эрги-Барлыкта 640 олуттуг школа тудуунга база киржир. Моон алгаш көөрге, кылыр ажылдарның хемчээли аажок улуг.

Бо чылды эки эгелээнививисти дараазында сан-чурагайлар бадыткаар. Баштайгы ниң айларда 407 муң рубльдиң кержээлиг ажылдарын кылыр план 447 муң рубльге күүсеттинген, бодувус күжүвүс-биле кылдынган ажылдар 74 муң рубльге ковудаан. «Хемчик» совхозта, «Барлык» совхозтуң Аксы-Барлык салбырында 604 дөрбелчин метр шөлдүг 5 бажыңны дужааган, олче 10 ог-бүле көжүп кирген.

Бирги кварталда 670 муң рубль кержээлиг, ооң иштинде бодувустуң күжүвүс-биле кылыр 598 муң рубльдиң ажылдарын ажыр күүседиптер аргалар бар. Ажылдың темпизи эрткен чылдың бо үезинге деңнээрге, 7,7 хуу бедээн. РСФСР-ниң болгаш Тыва АССР-ниң алдарлыг тудугжузу Шойдар-оол Күжүгеттиң бригадазы Дөң-Терезинде уруглар садының тудуунуң ханаларын доозуп алган, ону июль айда дужаар. Владимир Монгуштуң бригадазы Культура бажыңының тудуун үшкү кварталдың төнчүзүнде күрүне комиссиязынга дужаар.

Чарыштың тиилекчилериниң саны эрткен чылдан ковудаан. Маңаа үстүнде адааным Шойдар-оол Күжүгеттиң, Ленин орденниң эдилекчизи Кызыл-оол Ооржактың, Кылаң-оол Ооржактың бригадаларын адап болур-дур. Шаңнап-мактап келгенивис мурнакчылар-ла хөй. Бир-тээ айтырыг дорт салдынган болганда, чамдыктарының аттарын адап көрейн, оларга тудугжулар Шагдыр Ооржакты, Дадар Хомушкуну, Карашпай Монгушту, Сергей Ооржакты, Шортан-оол Монгушту, шевергелекчилер Кара-кыс Севе биле Мария Монгушту хамаарыштырып болур.

— Бот-орулга-чарылга-биле ажылдап эгелээниңер дугайында чүнү чугаалап болур силер, Дембик Караевич!

— Бот-орулга-чарылга болгаш бот-акшаланыышкынче эрткен чылдың сөөлгү кварталында шилчээш, эгезинде чаңгыс чугып, хөнүп, ажылды организастап чадап турдувус. Бөдүүн ажылчындан удуртукчуга чедир экономиканы өөренирин, санап билирин негээн. Контора аппаратының чамдык ажылдакчылары, бригадирлер, мастерлер курстарга өөренген, аттестацияны эрткен. Коллективке неделя санында экономиктиг өөредилгени эрттирерин чурумчуткан. Курүне бүдүрүлгезиниң (каттыжыышкынның) дугайында Хоойлуга дүүштүр 9 кижи составтыг чөвүлелди тургускан. Ындыг чөвүлелдер бригадаларда база бар. Олар партия, профэвилел, комсомол организациялары-биле сырый харылзаалыг.

Ажылды организастаарының дештирелиг аргазынче киргеннивис соонда, кижилерниң онаашкан ажылынга харыысалгазы бедээн, сагылга-чурум көскүзү-биле экижээн. Ажылының сөөлгү түңнели дээш сонуургал улгаткан. Чаңгыс демниг эки ажылдаар болза, курүнеге, коллективке, кижиниң бодунга ажыктыг дээрзин кижилер чоорту биле берген.

Маңаа хамаарыштыр бодуун чижектерден кержээл, чыл түңнели-биле санаашкында 23 муң рубльди төлээн. Ам бо хүннерде мурнакчы бригадаларның кежигүннери хүнде ортумаа-биле 15-18 рубльди ажылдап ап турар. Хөй чылда ажылдааны дээш шаңнал акша ышкаш немелделер база бар. Чаа ёзу-биле ажылдап эгелээнививистиң соонда, кылган ажылдың шынары экижээн.

Ону коллективтиң кичээнгейинде алган. Шынарның тускай комиссиязы ажылдап турар. Эге базымнар бар-даа болза, шиитпирлээр нерын айтырыглар, бергелер хөй.

— Кадрлар-биле ажыл, материал-техниктиг баазаңар кандыгыл!

— Кадрларны шилип алыр, ажылга таарыштыр тургузар, кижизидер талазы-биле ажылдыы ам күш-ажылчы коллектив чөвүлели, хөй-ниити организациялар, администрация кады шиитпирлеп турар. Ажылчыннарның аразында тудугжунуң мергежилинге ижикпээн аныяктар хөй. Ажылдың эрги хевирлеринден ам-даа адырылбаан ортумак звенонуң удуртукчулары база бар. Оларның профессионал мергежилин бедидип, чаа ёзу-биле ажылдаарынга өөредирин, аттестацияны чорударын негеттинер.

Бо хире улуг коллективте кол инженер, тудуг талазы-биле дээди эртемниг прораб, кол экономист мынчага чедир чок. Билии четпес кижиниң амгы үениң негелдези-биле ажылдаары берге.

Бо айтырыгны моон соңгаар чогумчалыг шиитпирлээри чугула. Материал-техниктиг бааза быжыгып орар. Материал шыгжаар черлер четчир. Гараж, контора, кызыл булуңу-вус ажырбас. Бисте янзы-бүрү марканың 15 автомашиналары ажылдап турар. Оларны чүък сөөртүрүнге, ажылчыннар дажыглаарынга ажыглаар. Республиканың «Агроүлетпүр тудуг» каттыжыышкынының № 2 механизация эргелелинден келген үш крандың ниизи ажылдап турар. Үрелген кранны чоокку үеде септеп, ажыглап болур.

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга уткуштур

Тыва АССР-ниң ажылчы чонунуң 1988 чылда СОЦИАЛИСТИГ ХҮЛЭЭЛГЕЛЕРИ

Партияның XXVII съездизиниң, СЭКП ТК-ның оон соонда болган Пленумнарының шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш республиканың ажылчы чону социалистиг чарыштың улам калбарткаш, дараазында хүлээлгелерниң күүселдези дээш демисежир.

ҮЛЕТПҮР ТАЛАЗЫ-БИЛЕ

Эртем-техниктиг депшилгени дүргедедириниң, бүдүрүлгениң интенсификастаарының, сагылга-чурумну база корум-чурумну быжыглаарының, бот-орулга-чарылганы болгаш коллективтиг керээни шиңгээдип алырының күсели-биле күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 1987 чылда чедип алдынган деңнелден ийи хуу бедидер, бир рубльдиң продукциязын бүдүрериниге үнер чарыгдалдарны 0,4 копеекке кызырар, планга немей 193 муң рубльдиң арыг орулгазын алыр. Продукция бүдүрүп үндүрериниң хемчээлин 1987 чылдың деңнелинге удур 5 млн. рубльге көвүдедир. Пландан ажыр 100 муң тонна хөмүр-дашты казып тывар, 10 муң тонна даг-дүгүн, 3 муң кубометр дилиг материалдарын ажылдап кылыр, 500 тонна комбикормну бүдүрер, 0,5 млн. рубльдиң чоннуң херегл ел бараанн арын бүдүрүп үндүрер. Үлетпүр продукциязының бүгү немелде өзүлдезин күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедиткениниң күсели-биле чедип алыр. 300-тен эвээш эвес чогаадыкчы саналды шиңгээдип, оон 570 муң рубльдиң ажыын алыр. Кылыгларының 100 чаа хевирин бүдүрерин шиңгээдип алыр, «Н» индекстиг кылыгларының үлүг-хуузун 20 хуу чедирер. Бердинген даалгага немей 2 млн. кат-шак электроэнергияны, чижеглеп алган 100 тонна одаар чүүлдү, 212 кубометр ыяш материалдарын камнап алыр. Бот-орулга-чарылгада болгаш керээ ёзугаар ажылдап турар бригадаларның санын 10 хуу көвүдедир. 1987 чылда ажылдап турган бир кижиге онаалтыр болдунган ажыл үезиниң чидириин 15 хуу кызырар. Массалыг мергежилге 768 ажылчынны белеткээр, 890 кижиниң мергежилин бедидер болгаш холушкак мергежилге өөредир. Бүгү ажылчыннарны, албан-хаакчыларны экономиктиг өөредилгеге хаара тудар.

Геология-шинчилел ажылдарының ажыктыг чорууун бедидер талазы-биле хемчеглерни алыр. Хову-Аксынга кобальт тывызын немей өстүрериниң чыл планын хуусаа бетинде 1988 чылдың май 1-де доозар. Немелде акша-хереңги үндүрбейн, алдын тывызының немелде өзүлдезиниң планын 3 хуу ажыр күүседир.

Хоорайның чурттакчы бүрүзү чуртталга болгаш социал-культура объектилеринге хостуг үезинде дөрт хүн халаскы ажылдап бээр.

КАПИТАЛ ТУДУГ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ

Капитал салыышкыннарның ажыктыын бедидер, бүдүрүлге күчүлерин, социал болгаш культура-амыдырал объектилерин ажыглалга кирерин дүргедедир. Ажыглалга кирер тудугларга материал-техниктиг болгаш күш-ажыл курлавырларын мөөңнеп, бригада болгаш коллективтиг керээлерни шиңгээдип ап база ажыл-агый механизмин улам сайзыраңгайжыдып турга ш, 1988 чылдың керээлиг тудуг-монтаж ажылдарының хемчээлин күүседирин хандырар.

Нийти шөлү 162 муң дөрбелчин метр чуртталга бажыңнарын ажыглалга кирер. Школа назыны четпээннерниң 1588 бичии чаштар турар албан черлерин, 6662 өөреникчиге школаларны Ак-Довурак хоорайга 60, Хайыракан суурга 50, Баян-Кол суурга 25 орунн уг эмнелгелерни, Шагаан-Арыг хоорайда 170 орунн уг ажыглалга кирер эмнелге комплекизин, 650 олуттуг культура албан черлерин тудар.

Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының ажыттынар хүнүнге чедир чуртталга шөлү тударының чартык чыл планының күүсеттинген турарын хандырар «Тудуг кезектери» комбинаттың котельназын. Шагаан-Арыг хоорайда болгаш Сүт-Хөл суурда түүйбу бүдүрер ийи цехти. Сарыг-Септе 280 бичии чаштар турар уруглар садыын. Ак-Довурак хоорайда «Универсам» магазинниң тудуун доозар.

Кызыл хоорайда 180 квартиралыг чурттал га бажыңын, хүнде 600 кижи хүлээп алыр поликлиниканы болгаш кислород станциязын хуусаа бетинде ажыглалга дужаар.

10 кудукту немей казар, 3 муң гектар одарларны суггатчылаар.

Тудуг индустриязының болгаш үлетпүр тудуг материалдарының чаа объектилерин тударынга болгаш эргилерин чаартырынга көрдүнген 30,4 млн. рубльдиң капитал салыышкыннарын бо чылдың декабрь 25-ке чедир шиңгээдип алыр. «Тудуг кезектери» комбинатка сантехкабиналар, вентиляция блоктарын болгаш лифтилер шахталары бүдүрер технологтуг шугумнарны тургузар. «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжыышкынга болгаш «Тыва хамааты тудуг» трестиниң тудуг кезектери болгаш конструкциялары заводунга шлак блоктар бүдүрер цехтерни алгыдарын доозар.

Тудуг бүдүрүлгезинге эртем-техниктиг депшилгени дүргедедип, бүдүрүлге чорудулгазын интенсификастап турга ш, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн планга удур 1 хуу бедидер, тудуг-монтаж ажылдарының бир рублинге үнер чарыгдалдарны бердинген онаалдага удур бир копеекке кызырар болгаш оон күсели-биле 1,5 млн. рубльдиң пландан ажыр арыг орулгазын алыр.

Бүгү черлерде чер казар болгаш чүък чүдүрер-дүжүрер техниканың база бичии механизация дериг-херекселдериниң 2—3 ээлчеглиг ажылдаарын организастаар, хол-биле кылыр ажылдарның хемчээлин 5 хуу кызырар. 1987 чылда болганынга удур ажыл шагының чидириин 10 хуу кызырар.

Тудуг организацияларын болгаш тудуг индустриязының бүдүрүлгелерин коллективтиг керээже шилчидер. Оларны долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче план ёзугаар шилчидер.

Чаартыкчы саналдарны бүдүрүлгеге шиңгээдип турга ш, 220 муң рубльдиң экономиктиг ажыын алыр.

Тудугжунуң болгаш холушкак профессияның мергежилинге 1500 ажылчынны өөредир, 1400 кижиниң мергежилин бедидер.

АГРОҮЛЕТПҮР КОМПЛЕКИЗИНИҢ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ

Бүдүрүлгени интенсификастаарынга, чер болгаш мал ажылының культуразын бедидер талазы-биле комплекстиг хемчеглерни боттандырарының, бот-орулга-чарылганы нептередиринге база коллектив болгаш өг-бүле керээзинге үндезилээш, агроүлетпүр комплекизиниң улам хөгжүүрүн хандырар, чурттакчы чонну аъш-чем продуктулары-биле хандырарын экижидер.

Күрүнеге 31 муң тонна тарааны, 10 муң тонна картофельди, 8 муң тонна ногааны, 28,5 муң тонна эътти, 36,5 муң тонна сүттү, 50,2 млн. чуурганы, 1341 тонна дүктү (арыг волокно) садар.

Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының ажыттынар хүнүнге чедир күрүнеге эът биле сүт садарының чартык чыл планын күүседир.

Тарылга шөлүнүң бир гектар бүрүзүнден ортумаа-биле 12,5 центнер тарааны, 102 центнер картофельди, 193 центнер ногааны алыр. Интенсивтиг технология-биле тараа культураларын тарып өстүрериниң шөлүн 56 муң га чедирер. Тускайжыттынган бүгү-ле совхозтарга картофель биле ногааны ажаап өстүрериниң индустриалдыг технологиязын нептередир.

Суггаттыг черлерниң ажыктыын бедидерин чедип алыр, бир гектардан-на 19-тан эвээш эвес центнер тарааны, 27 центнер хөй чылдыг сигенни алыр.

Мал чеми белеткээриниң технологиязын сайзыраңгайжыдып турга ш, нийтиниң малынга бир чижек башка онаалтыр 15,7 центнер чем единицазын белеткээр, мал чеминиң шынарын дыка бедидер, сигенниң, сенажтың, силостуң база витаминниг сиген далганының 95 хуузун эвээш эвезин бирги, ийиги класстыг кылдыр белеткээр.

Инек бүрүзүнден 1860 килограмм сүттү саар, бир хойдан 2,2 килограмм дүктү кыргыыр, кыс дагаа бүрүзүнден 220 чуурганы алыр. Мыйыстыг бода малдың бирээзиниң-не дужаар ортумак деңзизин 350 килограмм, хойнуун — 42, хаванныын—110 килограмм чедирер. Нийти дужаар хемчээлиниң 90-дан эвээш эвес хуузу дээди болгаш ортумак семис болур мыйыстыг бода малды, 60 хуузу бирги сорт сүттү күрүнеге садар.

Үнүш өстүрериниң, мал ажылының болгаш хандырылга алырларының бүгү-ле салбырларынга коллектив, өг-бүле база аренда керээлерин нептередир.

5 сүт-бараан фермазынга шуушт урулга-цех системазын шиңгээдир, 4 ферманы ийи ээлчег-биле ажылдаар кылдыр организастаар.

Агроүлетпүр комплекс ажылдакчыларының социал-амыдырал байдалдарын улам экижидер талазы-биле хемчеглерни боттандырар. Кодээ черлерге 58,6 муң дөрбелчин метр, оон иштинде хойжуларга 1,9 муң дөрбелчин метр чуртталга шөлүн, 650 олуттуг клубтарны, 192 олуттуг нийти билиг школаларын база 290 олуттуг школа назыны четпээн уруглар албан черлерин ажыглалга кирер. Күрүне четкизинден хойжуларның 150 турлаан электрижидер.

400 муң рубльге аъш-чем бараанн арын немей бүдүрүп үндүрер, аъш-чем продуктуларының 15 чаа хевирлерин кылып үндүрерин шиңгээдир.

Арга-ыяш ажыл-агый министерствозунуң бүдүрүлгелери 2,1 муң гага ыяшты тарып олуртур, хоорайлар болгаш районнар төптерин ногаанчыдарынга 25 муң ыяшты тарып белеткээр база сад ажыл-агыйын хандырарынга чиммс-каттыг культураларның 47 муң кезек дөзүн тарып өстүрер.

Бүдүрүлгелерниң, хамаатыларның дузалал ажыл-агыйын хөгжүдеринге доктаамал дуза чедирер. Кодээде мал-маган чок өг-бүлелерниң санын 10 хуудан эвээш эвеске кызырар. 1987 чылда турганындан бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларның дузалал ажыл-агыйынга эът бүдүрерин көвүдедир, ажылдап турар бир кижиге онаалтыр ону бүдүрерин 12 килограммдан эвээш эвес чедирер.

ТРАНСПОРТ БОЛГАШ ХАРЫЛЗАА ТАЛАЗЫ-БИЛЕ

Нийти ажыглалдың автомобиль транспортунуң бүдүрүлгелери чүък сөөртүлгезиниң хемчээлиниң планын декабрь 29-та күүседир, пландан ажыр 80 муң тонна улус ажыл-агый чүъктерин сөөртүр. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн өстүрериниң планын 2 хуу ажыр күүседир. Орулгаларның бир рубль түңүнге чарыгдалдарны 0,4 копеекке чиигедир, пландан ажыр 90 муң рубльдиң арыг орулгазын алыр.

Бригада керээзи-биле ажылдап турар чолаачыларның санын чүък сөөртүлгезинге 60, пассажир аргыштырылгазынга —90 хуу чедирер. 54,5 муң рубль түңнүг экономиктиг ажыктыг 180 чаартыкчы саналдарны бүдүрүлгеге ажыглаар.

«Тыва автотранс» каттыжыышкынның бүдүрүлгелериниң дузалал ажыл-агыйларынга 6 тонна эът продуктуларын, 3 тонна ногааны бүдүрер.

Автооруктар тудуунуң болгаш ажыглалының бүдүрүлге эргелелиниң системазынга тудуг-монтаж ажылдарында күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлде темпилерин 8 хуу, ажыглал бүдүрүлгелерге—7,7 хуу өзерин хандырар. Планнаттынганындан ажыр 111 муң рубльдиң арыг орулгазын алыр.

Хем транспорту-биле сөөртүлгелериниң планын сентябрь 28-те күүседир, бир муң тонна чүъкту немей чедирер. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн доктааткан даалгадан ажыр 2 хуу өстүрер. Чурттакчы чонга 15 муң рубльдиң ачы-дузазын немей чедирер. 1,5 муң рубль түңнүг экономиктиг ажыктыг үш чаартыкчы саналды ажыглап кирер.

Харылзаа бүдүрүлгелери продукция хемчээлиниң талазы-биле чыл планын 75 муң рубльге ажыр күүседир. 1987 чылдыынга деңнээрге күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдезиниң темпизин 10,7 хуу кылдыр хандырар. Курчагыга немей 101 телефонну тургузар.

Транспорттуң, харылзааның, орук ажыл-агыйының бүдүрүлгелеринге 20 тоннадан эвээш эвес бензинни, 75 тоннадан эвээш эвес дизель кывар чүүлүн, 860 автомобиль дугуйларын, 80 муң рубль түңнүг өске-даа материалдарны база артык кезектерни камнап алыр. Ажыл шагының чидириин 1987 чылдыынга деңнээрге 10 хуу кызырар. Массалыг мергежилдиң 600 ажылдакчыларын белеткээр, 375 кижиниң мергежилин бедидер. Ажылдакчы бүрүзү ажылдан хостуг үезинде социал-амыдырал тудугларынга 4-тен эвээш эвес хүнну ажылдаар.

Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының ажыттынар хүнүнге чедир нийти ажыглалдың транспорту-биле бирги чартык чылдың планынга немей 30 муң тонна чүъкту сөөртүр. Эрбек суурже баар оруктуң 17,6 км-ин, Копту хемни кежир автоорук көвүрүүн. Кызыл хоорайга абонент телеграф харылзаазының 20 номерлиг станциязын ажыглалга кирер. Хем транспорту беш чылдың ийи чартык чылының планын күүседир.

САДЫГ БОЛГАШ НИИТИНИҢ ЧЕМНЕНИЛГЕЗИНИҢ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ

Үүрмектеп садар бараан саарылгазының күрүне планын декабрь 30-де күүседир, пландан ажыр чонга 300 муң рубльдиң, оон иштинде партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының ажыттынар хүнүнге чедир — 100 муң рубльдиң бараанын садар. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн өстүрериниң планын бир хуу ажыр күүседир.

Саарылга шүүделдерин эвээжедириниң күсели-биле пландан ажыр 100 муң рубльдиң арыг орулгазын алыр. Нийтиниң чемненилге бүдүрүлгелери пландан ажыр 125 муң рубльге бодунуң бүдүрген продукциязын бээр.

Боттары шилип алырының аргазы-биле бараан садарының үлүүн 52 хуу чедирер. 600 санныг ярмаркаларны, делгелге-садыглаашкынны эрттирер. Чонга 14,4 муң рубльге немелде ачы-дузаны чедирер. Садыглаар шөлү 1102 дөрбелчин метр 3 магазинни, 5600 дөрбелчин метр шөлдүг складтарны ажыглалга кирер.

Белеткел саарылгазының чыл планын декабрь 15-те күүседир, пландан ажыр 500 муң рубльге кодээ ажыл-агый продуктуларын болгаш мал ажылының чиг эдин садып алыр. Дузалал ажыл-агыйларга коң деңзи-биле 120 тонна эътти бүдүрер. Үлетпүр продукциязы бүдүрериниң 5 хуу немей өзүлдезин хандырар. 556 тонна ыштаан чүүлдерни болгаш колбаса кылыгларын, 92 муң дал ээртпес суксуннарны, 460 муң туба кат-ногаа консерваларын бүдүрер.

Массалыг мергежилдиң 350 ажылдакчыларын белеткээр, 310 кижиниң мергежилин бедидер. 20 бригаданы бот-орулга-чарылгаже болгаш коллективтиг керээже шилчидер.

ЧОННУҢ АМЫДЫРАЛ ХАНДЫРЫЛГА БОЛГАШ ЧУРТТАЛГА-КОММУНАЛ АЖЫЛ-АГЫЙЫНЫҢ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ

Чурттал га-коммунал ажыл-агый бүдүрүлгелери коммунал болгаш амыдырал ачы-дузазының чыл планын декабрь 28-ке чедир күүседир, чурттакчы чонга телевизорлиг ачы-дузаны 40 муң рубльге немей көргүзер. Күш-ажылды организастаарының болгаш оон төлевириниң коллективтиг хевирин 15 бригадага шиңгээдип алыр. Чурттал га фондузунуң ажыглалын болгаш камгалалын экижидер. Хоорайларга болгаш чурттакчылыг черлерге пландан ажыр 75 муң дөрбелчин метр орукту септээр. Хоорайларның болгаш районнар төптериниң чаагайжыдылгазынга 5 муң кижи-хүнүн ажылдаар. Коммунал бүдүрүлгелерниң дузалал ажыл-агыйларынга 16 муң рубльдиң продукциязын бүдүрер.

Чоннуң амыдырал хандырылга министерствозунуң бүдүрүлгелери чурттакчы чонга ачы-дуза чедирериниң чыл планын декабрь 28-ке чедир күүседир, планнаттынганындан ажыр 190 муң рубльге көргүзер. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдезин планнаттынганындан 1 хуу бедик болурун хандырар. Бир рубльге чарыгдалдарны 1,5 копеекке эвээжедир, оон күсели-биле планнаттынган карылганы 50 муң рубльге кызырар. Амыдыралга ачы-дуза чедирилгезиниң 22 чаа хевирин шиңгээдип алыр. Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының ажыттынар хүнүнге чедир чонга ачы-дуза чедирериниң чартык чыл планын күүседир.

УЛУС ӨӨРЕДИЛГЕЗИ, КАДЫК КАМГАЛАЛЫ БОЛГАШ КУЛЬТУРА ТАЛАЗЫ-БИЛЕ

СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунуң шиитпирлеринге дүүштүр школаларга, профтехучилищелерге, техникумнарга болгаш дээди өөредилге черлеринге өөредилге-кижизидилге чорудулгазын организастаарын экижидер талазы-биле хемчеглерни боттандырар, өөредилгениң бүдүрүкчүлүг күш-ажыл-биле, республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедириниң сорулгалары-биле сырый харылзаазын хандырар.

Эге шериг белеткелиниң талазы-биле өөредилге-материалдыг баазаны ортумак школаларга тургузар, бааза бүдүрүлгелерге өөреникчилерниң ажылдаар черлерин дүрүмге дүүштүр тургузар, оларны аттестастаарын доозар. Улус ажыл-агыйынга бедик мергежилдиг 2,3 муң ажылчыннарны профессионал-техниктиг училищелерге белеткээр.

«Чоннуң кадыкшылы» деп комплекстиг программада 1988 чылда көрдүнген хемчеглерниң күүселдезин хандырар. Профилактиканы сайзыраңгайжытканындан, медицина хандырылгазының болгаш санитар-кадыкшылга хемчеглериниң шынарын бедиткениниң ажылдап турарларның аараан ужурунда ажыл кылыр шинээзин түр оксунар чорукту кызырар. Санаторий-курорт болгаш турист албан черлеринге 13,3 муң кижиниң кадыкшылын экижидер, оон иштинде 2,1 муң кижини—санаторий-профилакторийлерге, школаларның болгаш профессионал-техниктиг училищелерниң өөреникчилерин—19 муң кижини пионер лагерьлеринге болгаш күш-ажылдың база дыштанылганың лагерьлеринге дыштандырар.

Амыдыралдың кадык хевирин бадыткаары, кижилерниң хостуг үезин чөп эрттирери дээш ажылды күштелдирер. Маңаа культура-чырыдыышкын албан черлериниң, чогаадыкчы эвилелдерниң, спорт-камгалал-массалыг албан черлериниң болгаш экскурсия-турист организацияларының ролюн бедидер. Бот-тывынгыр уран чүүлдүң массалыг чорууун хөгжүдер.

Социалистиг хүлээлгелерни республиканың ажылчы чоннар коллективтеринге чугаалашкан болгаш хүлээп алган.

СИБИРЬНИҢ ХӨГЖҮЛДЕЗИ БОЛГАШ УЛУСТАРНЫҢ ЭКОНОМИКТИГ КАДЫ АЖЫЛДАЖЫЛГАЗЫ

Беш чылдың чугула айтырыы

Эрткен чылдың чайынында «Ыраккы Чөөн чүк экономиктиг районнуң, Бурят АССР-ның болгаш Чита облазының бүдүрүкчү күштерин 2000 чылга чедир комплекстиг хөгжүдериниң үр хуусаалыг күрүне программазын» хүлээп алган. Ону ёзугаар 2000 чылга чедир ол районнардан экспорттуң хемчээлин 3-3,2 катап көвүдедирин көрүп турар.

А Барыын Сибирь сөөлгү он чыл иштинде нефть болгаш газ тывылгының талазы-биле делегейде эң-не хөй улуг девискээрлерниң бирээзи апарган. Казып тыпкан одаар чүүлдүн кезиини хоолайлар дамчыштыр Барыын Европа чурттарынче чорудуп турар. Экспортту көвүдедиринге инфраструктура объектилерин кылырынга ЭДЧ-ның Европа чурттарының курлавырларын, ажылчын күжүн киириштирип турар. Чижээ, Болгариядан келген тудугжулар Тюменьде болгаш Сургутте чуртталга бажыңнарын, хөй санныг социал-амыдырал объектилерин тудуп турар. Барыын Сибирьден газ дамчыдар улуг хоолайның тудуун социалистиг чурттарның тудугжулары кылып эгелээн, мында чүгле төлевилел совет болуп турар.

Чурттаалга тудуунуң программазын боттандырарынга үк черниң тудуг материалын — ыяшты ажыглаарынче улуг кичээнгейни салып турар. Бо угланыышкынга Финляндия-биле кады ажылдажылганың улуг дуржулгазы чыгдынган. Финн фирмалар ыяш-тирээнден планнар бүдүрер дериглерни чорудуп берип эгелээн. Оон аңгыда, олар Тюменьде ыяш конструкциялар чыыр заводка (ол делегейде эң улуг ындыг бүдүрүлге) дериглерни берип турар болгаш чылда 500 муң дөрбелчин метр нийти шөлдүг бажыңнарның 17 хевирин бүдүрүп үндүрер.

Чөөн Сибирьде, Усть-Илимскиде болгар ажылчыннар бажыңнар, магазиннер, спорт комплекстерин тудуп турар.

Ыңда арга-ыяш үлетпүрүнүң улуг комплекизи тургустунган, оон кылган целлюлозазының чамдыызын ону тударынга киришкен ЭДЧ кежигүну чурттарже үр хуусаалыг керээлер ёзугаар чорудуп бээр.

Ыраккы Чөөн чүкте экономиктиг кады ажылдажылга эң-не калбарган. Мында сөөлгү чылдарда улуг рольду Кыдат ойнап турар апарган. ССРЭ биле КУР аразында бараан саарылгазының хемчээли 1986 чылда 1,8 млрд. рубль ашкан, ол дээрге 1981 чылдың деңнелиин 10 катап ажып турары ол. Ыраккы Чөөн чүктүн порттарында быжыглаттынган совет балык болгаш садыг судноларының хөй чыл үзүктелиишкин соонда ам база Кыдаттың улуг порттарынга септелге кылдырары-биле чеда бээр апарган.

Кыдат-биле кызыгаар чоогунуң садыглажылгазы дүрген темпилер-биле өзүп турар, ол үр үениң үзүктелиишкининиң соонда чугле 1983 чылда катап эгелээн. Хэйлуцзян провинция база Иштики Моол автономнуг район-биле ындыг садыглажылганың хемчээли 1986 чылда 30 млн. хире рубль болган. Амур — Сунгариниң чаа оруу-биле чугле 1987 чылда безин КУР-же 50 муң ажыг кубометр ыяшты чедирген. КУР-биле кызыгаар чоогунуң садыглажылгазының хөгжээзиниң ачызында чурттуң барыын районнарындан ындыг продукцияны ынаар сөөртүрүн кызырган болгаш транспорт чарыгдалдары дыка эвээжээн.

Ыраккы Чөөн чүктүң кызыгаар чоогунуң садыглажылгазы база калбарып турар, аңаа бистиң таладан 13 автономнуг республикалар, крайлар болгаш областар киржип турар. Бир эвес мооң мурнунда чугле Япония-биле аңаа садыглажып турган болзуvусса, ам КУР, КУДР, Австралия, Чаа Зеландия, Таиланд киржип турар. «Дальинторг» бүгү-эвилел каттыжыышкыны чаа садыг партнёрлуг апарган, ол дээрге Сингапурда «Винтгайлунгхант» фирма-дыр, Приморьеден ынаар бараан бээр дугайында баштайгы керээни чарган. Эрткен чылын Ыраккы Чөөн чүкке Чаа Зеландияның, Тонга Хаан черинин делегациялары чораан.

Ыраккы Чөөн чүк-биле харылзааларны сайзыраңгайжыдарынга улуг сонуургалды Каттышкан Штаттар илергейлеп турар. АКШ-тың барыын штаттары Алясканың, Вашингтонуң, Калифорнияның, Орегонуң губернаторлары Ыраккы Чөөн чүкке чедер күзелин илергейлээннер. Оожум океанның соңгу талазында элээн каш чыл дургузунда совет-америк балык тудар компания «СовАм» ажылдап турар. Ол даштыкы туризм, гостиница комплекстери тударынга киржиринге белен.

Ыраккы Чөөн чүктүң ыяш үлетпүрүн хөгжүдеринге Япония-биле чергелештир Куба идепкейлиг киржип эгелээн. Хабаровскиден 200 километр черде Сукпай суурда совет-куба ыяш үлетпүр комплекизиниң объектилерин тудуп турар. Төлевилел күчүзүнге чеде бээрге ол Ыраккы Чөөн чүкте эң улуг комплекс болур, аңаа ыяш чиг эдин кандыг-даа артыкчы чок кылдыр долузу-биле шуут болбаазырадыр. Комплекс чылда-ла 1750 муң кубометр ыяшты белеткээш үндүр сөөртүр, 400 муң кубометр дилиг материалдарын, технологтуг чээргенни, гидролиз продукциязын бүдүрүп үндүрер.

Хабаровскиге тудар «Наарарю маркстиль» финн фирманың телевизорлуг контейнер хевирлиг ыяш бажыңнар кылыр завод база артыкчы чок технологияга ажылдаар. Ол чылда 8 муң улуг блоктарны бүдүрер.

Адак соолунде, Арктика девискээринге хөгжүлдеге делегей кады ажылдажылгазының дугайында. 1987 чылдың октябрь 1-де Мурманскиге чугаазынга СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев Соңгу чүктүң, Арктиканың курлавырларын шиңгээдип алыр дээш тайбың кады ажылдажылганы бистиң чуртувус улуг ужур-дузалыг деп санап турар деп демдеглээн. Делегей харылзааларының чогумчаан хирези-биле Совет Эвилели Соңгу далай оруун даштыкы суднолар чоруур кылдыр ажыдып болур ийик деп, ол онзалап айыткан, совет тала оларны ледоколдар-биле үдээр.

Соңгу Доштуг океанга ажыглаарынга таарыштырган судноларны тудар кады ажылдажылга талазы-биле улуг дуржулга Финляндия биле ССРЭ-де бар, үк чурт биске доштуг черлерге чоруур болгаш дош бузар дизель шимчедикчилиг судноларны биске тудуп берип турар. Финн верфьтерге «Таймыр» хевириниң атомнуг ледоколдарын тудуп эгелээни үк кады ажылдажылгада чаа үе-чада болур, оларны Сибирьниң улуг хемнериниң агып кирген черлериниң база эрик чоогунуң сыык черлеринге эжиндириишкинге ажыглаар. Оларны Ленинградтың судно заводтарынга эккелгеш, атомнуг энергетиктиг тургузугларны эптээр.

Сибирьниң болгаш Ыраккы Чөөн чүктүң хөгжүлдезинге делегейниң экономиктиг кады ажылдажылгазы улам-на улуг рольдуг болуп бар чыдар.

Андрей БАРАНОВСКИЙ,
экономика эртемнериниң кандидады.
(ПМА).

Сүт-Хөлдүң Чечектигде аныяк хойжу Анна Ховалыг школаны доосkash, мал ажылынга каш чыл бурунгаар ажылдап кирген. Ол сакманчылап-даа турган. Хойларны эки кадарып, ажаап билир.

Бо комсомолчу хойжу 350 баш хойну кадарып турар. Оон бригадазы бот-орулга-чарылгалыг ажылдаарынче кирген. Оларның кадарган малының хөй кезии хураганнаан. Хураганнары шупту менди өзүп турар. Өөнүң ээзи Александр Ховалыг хойларын кадарып үнүптер. Анна хураганнары-биле аалга артар.

Аныяк малчын чаш оглу удуп чыдырда, кажаада хураганнарын чемгерип, оларга көк сигенни каай шаап бээр. Малчын аалының бот-орулга-чарылгазының сан-түңүн үндүрүп, саналгаларны кылып, республика солуннарында ол дугайында чүүлдерни сонуургап номчаан орар.

ЧУРУКТА: Чечектигде аныяк хойжу Анна Ховалыг чаш оглу-биле.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ҮЖЕН ЧЫЛ СУГГАТЧЫЛААН

Күрүнениң хөй-нийтичин ажылын ак сеткилдиг, кызымак кылып чоруур, сөзү, ажычаңы-биле хойнуң аразындан эскертинмес кижилер хөй. Оларга «Шекпээр» совхозтуң хоочуннары, суггатчылар Амыртаа Ондар биле Очур Ооржакты хамаарыштырып болур. Бедик дүжүттү өстүрериңге боттарының үлүүн 30 чыл ажыг киирип келгеннер. Чеже тонна сигенни, тарааны оларның ажыл-ишчи холдары чонга өстүржүп бергенин санаары берге. Хоочуннарның бедик бүдүрүкчүлүг шалыпчы ажылының херечизи чазактың оларга тывыскан орден, медальдары, хүндүлел бижиктери. Агаар-бойдузу кадыг, кааң чылдарда безин багай эвес дүжүттү өстүрүп ап келгеннер.

Ажыл-агый бот-орулга-чарылгаже кирип турар үеде суггатчыларның ажып-херекселдери база үениң негеделеринге дүүштүр эде тургустунуп турар. Бот-орулга-чарылганың аргаларының суггатчыларга таарышыр хевирлерин ажыглап эгелей бергеннер. Ажыл төлевирин ажылдың алыс түңнели дээш алыр апарганнар. Эрткен чылын база багай эвес ажылдааш, чээли ажыл төлевиринге немей кижи бүрүзү 400—500 рубльдан алганнар.

Бо чылгы хову ажылдарынче баштай кирер кижилер суггатчылар. Часкы хүннерде черни суксуннуң хандыр суггарар ужурлуглар. Эң ылангыя чер эрий бээрге, шөлдерге дүн-хүн чок туруптарлар. Чазын элбеп кээр хамык сугларны дегерезин ажыглаарын суггатчылар планнаан. Баштай харының сарыг-суун, оон соонда тайга-даскылдар бажында меңгилер, хемнер суун өскээр агыспайн, тараа, сиген шөлдеринче үндүрерлер. Хемнерниң булуктаан суун сиген шөлдеринге кыжын чедиргенниг. Булуктадып каан шөлдерге часкы суггарылганы барык чорутпастар. Чүге дизе, ол-шык ында четчир. Амгы үеде часкы суггарылгага олар белеткенип эгелей бергеннер. Бугаларның унун аштаары, шөлдерже суг үндүрер черлерни белеткээри — кол ажыл. Ону эки кылып алыр болза, суггарылганы шалыпкын, эки шынарлыг кылдыр чорудуп болур. Чаа, чагай дүжүттүң база бир магадылалы ол.

Дондуп ООРЖАК.

1988 чыл. Март. № 3

ШЕРИГ ХЕРЭЭНГЕ БАРААЛГАЛ

Чорук кылып, Сүт-Хөл чедип чораш, Кара-Чыраа ортумак школазында шеригниң эге өөредилгезиниң удуртукчузу, 8—10 класстарда төөгү башкызы хоочун коммунист Шалгы Шириндеевич Салчак-биле ужурааштым.

1967 чылда Кызылда педагогика институдунуң төөгү болгаш литература факультедин эки дооскан ол башкы ооң мурнунда-ла башкылап ажылдап чораан болгаш күш-ажылчы стажы үжен чыл четкен.

Шалгы Шириндеевич шериг албаным 1956 чылда Венгрияга эрттирген. Шеригден халажып чанып келгеш, ол бүгү ажыл-херээн шериг өөредилгезинге бараалгадып, школаларга шеригниң эге белеткелин удуртуп келген.

— Интернационалчы хүлээлгем күүседип, акы-дуңма чуртка шериг албаным эрттирип, үш чыл хиреде адыгжы кезек-ле хөй аңгы нацияның төлээлери эш-өөр-биле кады турдувус. Ол үеде даштыкыга шериг албаны эрттирип деп чүве амыр эвес, хуусаазы база узун турган— деп, ол чугаалап олурду.

Ш. Ш. Салчак шеригден халажып турда, полк командириниң адын салган мактал бижикти аңаа тыпсып тура, командири ооң холун тудуп, «журлаавырга баргаш, шеригге турганың дег, Төрээн чуртуң мурнунга патриотчу хүлээлгеңни база мынчаар ак сеткилдиг күүседир сен»—деп идегелин илереткен. Барык үжен ажыг чыл мурнунда бижиттинген ол мактал бижикти база көрдүм. Командириниң идегелин Шалгы Шириндеевич бо хүннерге чедир ак сеткилдиг күүседип чоруур. «Халашкан солдаттың сөзү» деп баштайгы шүлүүн ол чээрби чеди чыл бурунгаар «Шынга» парлаткан. Солдат дадыгыышкынның дузазы-биле онаашкан ажылының чогумчалыг күүсеттинип турарының дугайын бижээн ол шүлүү ооң шериг амыдыралче үлештир шымнып кирериниң шенелдези болган. Ооң соонда ол Сүт-Хөлдүң Кызыл-Тайга школазынга башкылап, школа директорлап беш чыл ажыр ажылдаан.

Аксы-Барлык школазынга ол хөй чыл болган. Директорлап-даа, башкылап-даа турган. Ынчалза-даа үргүлчү шериг өөредилгези удуртуп келген. Школа бүрүзүнге-ле ындыг— шериг кичээлин ыяап-ла боду эрттирер. А уран чүүлге Шалгы Шириндеевичиниң сонуургалы база улуг дээрзин үстүнде чугаалаан мен. Ооң чогаалдары концерттерниң идейлиг утказын шынар киирип, көрүкчүлерниң үнелелин чедип ап келген. Оларга «Тыва эки турачылар» деп сценажыткан көргүзүг, «Пулемётчулар» болгаш «Найыралывыс күштүг» деп пионерски композициялар дээш, шеригжиткен ыры, танцылар хамааржыр. Чамдыкта кол рольдарга боду безин ойнай бээр турган.

Шериг херээнге бүгү амыдыралын бараалгаткан хоочун башкы материалдыг базаа быжыглап тургузуп алырынга улуг күштү үндүрүп чоруур. Шөлээ үезинде чурттуң улуг-улуг хоорайларынга чоруп чораш, садып алган номнарын, брошюраларын, чуруктарын уругларны шериг херээнге кижизидеринге ажыглап турар.

Аксы-Барлык школазынга директорлап ажылдап тургаш, Совет Эвилелиниң Маадыры Чүргүй-оол Хомушку, эки турачы Төгүл Монгуш, Уйнукпан Доңгак олар-биле ужуражылгаларны организастап эрттирген. Ол ышкаш шеригжиткен конкурстарга, маргылдааларга, слёттарга өөреникчилер-биле кады киржип, багай эвес түңнелдерни чедип ап, шаңнадып, мактадып-даа келген.

Ооң-биле чергелештир өөреникчилер, аныяктар-биле кады республика чергелиг конкурстарга, фестивальдарга киржип, радиога, телевидениеге-даа, шериг-патриотчу тепке-даа шериг-патриотчу кижизидилге дугайында санал-оналдарын берип келген.

Шалгы Шириндеевич өөреникчилери-биле шериглерге бо-ла ужуражыр, концерттиг аалдап чедер.

Ш. Ш. Салчактың өөреникчилери шериг албаны эки эрттирип, башкызынга өөрүп четтиргенин илередип, чагааны бижип турар.

Узаткан хүн бөлүүнде ажылдап турар Байлак Сайын-ооловна биле Шалгы Шириндеевичиниң уруглары дөрт кижи. Оларның улуу Алдар Салчак Красноярскиниң кедээ ажылагыйй институдунуң бирги курузун доозуп турда, ону шериг албанынче келдирткен. Ол ам Чөөн чүкте ужар чүүл кезээнде шериг албаны эрттирип, политиктиг болгаш дайынчы белеткелдиң тергиини, бирги класстың специализи, сержант. Анджела Салчак эрткен чылын ортумак школа дооскаш, школада пионерниң улуг вожатыйы болуп ажылдап эрткен. Бо чылын ол башкы институдунче өөренип кирер. Арткан ийи кызы школачы.

Шеригжидилге кичээлдерин болгаш шериг-патриотчу кижизидилге ажылдарын чогаадыкчы ёзу-биле эрттирип, өөреникчилерни болгаш аныяктарны Төрээн чуртунга, чонунге ханы ынак болур чорукка база хоочуннарның революсчу, дайынчы, күш-ажылчы чаагай чоруктарынга чаңчыктырып кижизидер ажыл-ижин бедик деңнелге тургузуп, бүгү күжүн, арга-мергежилин ол дээш үндүрүп чоруур.

Салчак САРЫГ-ООЛ.
Бай-Тайга район.

ПОЛКОВОДЧУГА ТУРАСКААЛ

Александр Васильевич Суворовтуң музейи амдыызында чок Москва, ооң төрээн хоорайы, удаваас ёзулуг үнелиг эртинелиг болур. Никита хаалгаларының чоогунда Федор Студит хүрээзиниң баштайгы овур-хевирин ол олчаан кылдыр кылыры-биле чаартылга ажылдарын ында кылып эгелээн. Ооң-биле кожа полководчунуң ада-иезиниң чаагай-жыды туттунган бажыңы турар (Герцен кудумчузунда № 42 бажыңны шагда-ла эде тудуп, тургузуп каапкан турган). Преображенск полугунуң лейб-гвардия подпоручигиниң оглу, бичии оолчук турга-ла —келир үениң полководчузу ол хүрээге барып турган. Походтар аразында алганы кыска хуусаалыг шөлээ үезинде бир катап чедип келгеш, ол 1774 чылдың январьда Варвара Прозоровская-биле ол-ла хүрээге бадыланчып алган.

Чаңгыс сөс-биле, ол девискээрде даш, чер бүрүзү чаңгыс чер-чурттуувус дугайында тураскаалды шыгжап чыдар. Ынчалзажок оларның төөгүзү эрте-бурунгунуу. Хүрээниң ортаа кезии 1626 чылда-ла туттунган. Найысылалдың ол булуңу — дыка хөй болуушкуннарның херечизи. Федор Студит дуганы, ол ышкаш, оон он хире базым черде турар Улуг Вознесения хүрээге Пушкин база дүгдээшкин кылган.

Хамык ажыл план ёзугаар чогуй бээр чүве болза, ийи-үш чыл болгаш москвачылар, мырыңай хоорай ортузунда турар үе-дүптүң чараш архитектурлуг тураскаалының кижи кайгап ханмас чаражын магадап көөрлер. Чүгле бир эвес Суворов бульварының талазынче турар, амгы чүс чылдың үжен чылдарында-ла туттунган, ам ийленип ужар чыгаан бажыңнарны-ла көжүрери чедиишкинниг болур болза, ол ыяап-ла боттаныр.

Чаартып, эде кылыр ажылдарны удуртуп турар архитектор Б. Могиновтуң санал турары-биле алырга, прораб Евгений Ногин Төөгүнүң болгаш культураның тураскаалдарын камгалаар ниитилелдиң идепкейжилери москвачыларны чаартыкчы эде кылыкчыларга дузалаштырарының эгелекчизи боол, идепкейлиг ажылдап турар. Ногин «Суворовчулар клуву» — Суворов училищезиниң сургуулдары элээди оолдарны база чалап алган. Олар база чаартыкчыларга сорукту дузалажып турар.

(СЭТА).

Ленинградтың ийи дакпыр Кызыл Туктуг С. М. Киров аттыг ниити шеригниң дээди командылаар училищезиниң эрткен төөгүзү алдарлыг. Бөгүнгү амыдыралдың хайым агымы-биле курсантыларның дайын хоочуннары-биле ужуражыышкыннары бо-ла болур.

ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштеринде эң хоочун бо өөредилге чери 1918 чылдың сентябрь 18-те баштайгы доозукчуларын доостурган. Командылал составының курузун дооскан баштайгы 400 кижи Ажылчын-тараачын Кызыл Армияның дипломнуг бирги командирлери болган. Хамааты дайынның фронтуларынга Улуг Октябрьның тиилелгелерин эрес-маадырлыы-биле камгалашкан шылгарааңгай офицерлер бөлүү ол училищени дооскан. 1941 чылдың июльда кажан гитлерчи аг-шериг Ленинградче шургуп турда, училищениң курсантылары дайзынга удур дидим согуун берип, оларны кезек доктааткан турган.

Алдарлыг ол өөредилге черинде бөгүн Совет Армияның даартагы командирлериниң чаа салгалы өөренип турар.

ЧУРУКТА: 1941 чылда Николай Григорьевич Скопцов ол училищениң курсантыларының хайгыылчыларын командылап турган. Фронт шугуму таварып эрткен турган Улуг Сабск суурнуң комсомолчуларының үндезилеп тургусканы дайынчы алдар музейинге аалдап келген курсантыларга дайын хоочунунуң ол маадырлыг хүннер дугайын чугаалап берип турары.

О. ПОРОХОВНИКОВТУҢ фотозу.
(СЭТА-ның фотохрониказы).

Чылдар болгаш кижилер

45 ЧЫЛ БУРУНГААР

1942-1943 чылдарда Ада-чурттуң Улуг дайынының изиг үезинде, Ийи-Тал эге школазынга поварлап турдум. Ынчаарда амгы ышкаш күрүнениң долу хандырылгазы деп чүве бар эвес, өөреникчилерниң чиир чемин ада-иелер эккеп турду. Соктаан тараа далганын, эътти олар деңзилээш, поварга хүлээдип бээрлер. Школага уруглар өөрениринден аңгыда, чемненир, хонар турганнар.

Ынчан арат чон «Бүгү-ле чүвени — фронтуга!» деп кыйгырыгның адаа-биле кончуг идепкейлиг, бедик патриотчу хөөннүг ажылдап турган. Бистер, аныяк аревэчилер ополчен шериинге өөренип турдувус. Ополчен амыдыралывыс-биле холбашкан бир болуушкунну кажан-даа утпас мен. 1943 чылдың февраль ай үнүп келген. Үлетпүрчүн-тараачынның Кызыл Армиязының 25 чыл оюн ынчан демдеглеп турган. Тыва Арат Республиканга ол байырлалга уткуштур шериг походтарны организастап турду.

— Соңгу кожууннардан шериг кезектери бистиң суур таварып Кызылче хаактыг чоктаар дээн-дир. Ол үш кожууннуң шериглери борта үш хонук улаштыр дыштаныр. Оларга чем белеткээр бис деп, бир-ле хүн бистиң Ийи-Тал сумузунуң даргазы Хойтпак-оол Хууракович Кыргыс чугаалады. Арбаннардан тараа, далган, чөкпек, саржаг чыып, ээзэр хойлардан бээр белеткээн бис.

Шериглерниң келир дээн хүнүн четтикпейн манап турдувус. Улуг-Хем кожууннуң ополченнери оларны хаактыг баргаш уткуп алган. Шериглерниң аразында бир аныяк кыс чор. Ополчен кыстар ол уругну дыка магадап, адаарган-биле көрүп турдувус. Кызыл-Мажалыкка турган шериглерниң командири улуг лейтенант Дончут Куулярның өөнүң ишти Дарыяа-дыр деп дораан дыңнадывыс. Шериглер болгаш ополченнер суур чоогунга шериг оюннарын көргүстү. Марштаар, кара боолаар... Ол-ла бүгү биске өөредиг болган.

Ол кыжын Ийи-Тал таварып эрткен шериглерниң дыка хөйү Ада-чурттуң Улуг дайынынче эки тура-биле чоруптканын ол чылдың күзүнүнде дыңнаан мен. Оларның чамдыктары дайындан ээп келбээн. Совет чурттуң хосталгазы, акы-дуңма Украина дээш амы-тынын бергеннер. Оларның аразында улуг лейтенант Дончут Куулар бодунуң дайынчылары-биле... Ынчан бис шериглерни амданныг чем-биле чемгерер дээш дыка кызып ажылдаан бис. Эртен эрте туруп, кежээ орай-да-даа чемни белеткеп турдувус. Оларның чамдыктары бир чыл болгаш 1944 чылдың февраль, март айларында дайзын-биле тулчуушкунга амы-тынындан чарлыр бо бодал ынчан бистиң бажывыска-даа кирбейн турган. Аныяк-өскен, өөреникчилер-биле ужурашканымда, 45 чыл бурунгаар болган ол походтуң киржикчилериниң дугайында ыяап чугаалап чоруур мен.

Чорбаа КЫРГЫС.
Күш-ажылдың хоочуну.
Ийи-Тал суур.

Чаңгыс чер-чурттугларывыс

БИЧЕ СЕ́ТКИЛДИГ

Яков Имажап шериг албанынче 1986 чылдың октябрьда келдирткен. Ам ол харылзаа ротазының чолаачызы. Идейтеоретиктиг деңнелин болгаш мергежил талазы-биле билиин доктаамал бедидип, партияның XXVII съездизиниң материалдарын өөренип, солуннарны, журналдарны доктаамал номчуп турар.

Бодунуң шериг хүлээлгезин тергиин эки билип чоруур болгаш оларны база шак-ла ынчаар күүседип келген. Күш-ажылга ынак, билиг-мергежилче чүткүлдүг дайынчы шериг албаны эрттирип турган үезинде телефонист, электрик-башкарыкчы мергежилдерни база шиңгээдип алган.

Совет Армияның Уставын эки билир болгаш ону албан-хүлээлгезинге удуртулга болдурган аныяк дайынчы командирлериниң дужаалын хажык чок күүседип турар. Бодунга негелделиг кижи ындыг: эш-өөрүнүң санал-сүмезин командирлерини-биле демей хүлээп алыр. Ынчангаш эш-өөрүнге хүндүткелдиг. Комсомолчу биче сеткил деп чүве ол. «Өскелерден ылгалы бээйн, чүгле мактал чедип алыйн» дээр сеткил ында чок.

Яков — хөй-ниитичи. Ол дайынчы хуудус редактору.

Анаа дайынчы Яков Имажаптың шериг албаны эрттирер хуусаазы төңгелек. Сахалинниң шыксымаар, чылыг агаар-бойдузу анаа төрээн Тывазын бо-ла сагындырып кээр апарган.

ЧУРУКТА: анаа дайынчы Яков Михайлович Имажап.
Сөзү болгаш фотозу Михаил ЖИЦТИИ.

АКЫМГА ЧОРГААРАЛ

Акымны Түмен Шолбан дээр. Бистиң өг-бүлевистиң уругларының эң улуу ол. Тээли ортумак школазын эки өөредилгелиг, үлегерлиг, сагылга-чурумнуг өөренип дооскан кижи. Ушку класстан эгелээш, школаны дооскуже чедир шаңнадып хүндүлел бижиктерни ап, мактаткан. Ооң түңнелинде Бүгүэвилелдиң Артек пионер лагеринге чедип, халас дыштаныр аас-кежиктиг-даа болган. Акымны «Тергиин өөредилге дээш» деп ВЛКСМ ТК-ның херек демдээ-биле база шаңнаан.

Башкыларым мени: «Ам-даа акың дег эки өөрен, ол ышкаш бол» —дээрлер. А кудумчуларга, садыг-магазиннерге чоруурумга таныыр улустарым: Сээң ыраажы акың ам кайда барды, Буян?» —дижирлер.

Акым хөй ном номчуур, чугаазы солун кижи. Балыктап, селгүүстээрде бодумнуң Тээли суурда үе-чергем оолдар бистерни бичии дээш аартыктаваас. Балыктаар черге четкенивис соонда, ажыл-иш-даа хаймыгар. Туткан балыын дүлүп, хааргаш дүште бисти чемгерер, чанарда балыын бистерге үлеп бээр. Акымның кажан келирин эштерим менден бо-ла айтырар.

Оон аңгыда акым спортка ынак. Районнуң школачыларының волейбол, футбол, баскетбол талазы-биле шилиндек командазының капитаны-даа турган. Спортчу маргылдааларга чедиишкинниг ойнааны дээш «Күштүг халдакчы», «Аваангыр вратаржы» деп хүндүлел бижиктерни аңаа тывыскан.

Амгы үеде Совет Армияның хүрээлеңинде ыдыктыг хүлээлгезин ол эки эрттирип турар. Шеригден чагаалар бажыңывыска шуужуп кээп-ле турар. «Эки өөренири амыр эвес болдур ийин. Орта өөреникчи кижиниң кызымаккай, шыдамык чоруу, үе-шакты чеп ажыглаары негеттинер. Хүн чурумун тургус, ону шыңгыы сагы. Ававыска эки дузалаш. Удавас чеде бээр мен» — деп, акым меңээ бижээн.

Акымның чагыын күүседирин оралдажып чор мен. Кижиниң улуг акызы бо хире эки болурга чоргааранчыг боор-дур.

Буян ШОЛБАН.
Бай-Тайга район.

ОРАЙ ДҮНЕ МЕДЭЭ

Майор В. Алихановтуң албан эрттирип турары кезектиң дежурныйынга тус черниң поликлиниказындан орай дүне телефон дамчыштыр бачым медээ келген. Шериг албанныгларның бирээзиниң кадайының кадыкшыл байдалы айыыл-халапка чыгап келген. Дорт хан кударынга донорлар херек апарган болган. Офицерлер ол дугайын салбырларже божуу дыңнадыпкан.

Капитан Ю. Мастрюкова командылаткан дайынчылар бир дугаарында келген. Херек хан бөлүү анаа дайынчылар Ф. Мадалиевте, И. Табачковта, С. Якунинде болган.

Донорлар үезинде чеде берген болгаш аарыг кижини айыыл-халаптан чарарынга эмчилерге олар дузалаан.

В. СКЛЯР.
Улуг лейтенант.
Туркестанның шериг округу.

ЦЕХ АДААНДА СНАРЯДТАР

«№ 10 механика цегиниң адаандан снарядтар тывылган» дээн чугаа-соот Коломнаның В. В. Куйбышев аттыг тепловоз тудуунуң заводунга дыргын апарган.

Снарядтар, шынап-ла снарядтар анаа дайын үезинден бээр чыдып келген болган. 1941 чылдың күзүнүнде заводтуң кол бүдүрүлгезин чайлады көжүре берген турган...

Экскаваторщик Н. Морозов чаа станок адаанга оңгар казар даалга алган. Ажыл чаңчыл ёзугаар шуудап чоруп орда, хенертен ол чигзиничиг демирлер көрүп каан. Морозовту ток сопкан дег апарган: снарядтар! Ол дугайын цех начальниги В. Фирстовка илеткээн. Ол бүгүнү дораан-на Коломнаның шериг комиссариадынга, милицияга, хамаа-ты камгалалының штавынга дыңнаткан. Удаваанда Москваның шериг округунуң бир кезээнден улуг лейтенант О. Зоринге удурткан сапёрлар ажылдап кирипкен. Олар черден 26 снарядты ужулгаш, айыылдыг тывышты хоорай кыдыынга аппаргаш, узуткааннар.

А. КУЗОВКИН.
Курлаавырда капитан.

ПАТРИОТИЗМГЕ КИЖИЗИДИЛГЕ

Төрээн чуртунга ханы бердинген чорукка аныяктарны кижизидериниң талазы-биле масса-политиктиг ажылдарның арга-методтары кайы хөй. Олардан дээштиг, эптиг бир арга темалыг кежээлер.

Март эгезинде, бир дыштаныр хүнде «Тыва агроүлетпүртудуг» каттыжыышкынының № 7 общежитиезинге «Дайынга дадыккан салым-чолдар» деп темалыг дыштанылга кежээзин республиканың Алдан-Маадыр аттыг чурт-шинчилел музейиниң ажылдакчыларының организастап эрттиргенин аныяк тудугжулар ам-даа сактып чугаалажыр. Музейниң эртем ажылдакчызы А. Чаш кежээниң киржикчилеринге тыва эки турачыларның, Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында Тываның ажыл-амыдыралының, немец фашизмни чылча шаварынга ооң чонунуң киирген үлүүнүң дугайын чугаалавышаан, ол үени көргүскен фотоэкспозицияларны тайылбырлаан.

Афганистан Республикага интернационалчы хүлээлгезин күүсеткеш келген, Красноярскиниң политехниктиг институдунуң Кызылда филиалының студентизи А. Лопсан шериг албаны эрттирип турган чылдарында бодунуң үежилери интернационалчы эш-өөру-биле душманнарның дээрбечи бөлүктери-биле канчаар ачырдажыр тугчуп турганын сонуурганчыг кылдыр чугаалап берген. Афган чоннуң дайзыннары-биле бир сегиржип алыышкынның изиг-түлүк үезинде ол эр сорукттуу-биле ада-өгбелериниң дайынчы чаңчылдарын катаптаан болгаш «Эрес-дидим чорук дээш» деп медаль-биле шаңнаткан.

Мындыг дыштанылга кежээлерин школаларга база эрттирип турар болза, ылангыя шеригже келдиртир назылыг оолдарга ёзулуг өөредиг болур.

Леонид ЛИХАТИН.
Кызыл район.

ҮЖЕН АЖЫГ ЧЫЛДА

Мен авам, ачамның хөймер оглу мен. Кара-Хөл школазының бешки клазында өөренип тур мен. Ачамны Мандыл-оол Серен-Чимитович Иргит, а авамны Малчын-Тараа Сүгерековна дээр. Олар «Кара-Хөл» совхозтуң үжен чыл чедир кадарчылап турар мурнакчылары. Авам район Совединиң депутады, он бир уругнуң иези.

Үжен хире чыл дургузунда малчыннап деп чүве анаа эвес деп бодаар мен. Бо аразында олар чаңгыс-даа катап багай диртип чорбады. Ам оларның коданында 311 хой бар, февральда колдуу шупту төрүпкен. 100 хойга онаачтыр 90 хураганны камгалап алыр хүлээлгелиг улус. Коданда чеш хураган онча-менди доругуп өзүп тур.

Эрткен күзүн 30 тонна сигенни, 10 ажыг тонна көк-суланы белеткеп алган улус. Оозу-биле мал-маганын кыш ажырып турлар. Улуг хураганнарның база оларның иелериниң сиген чиири-ле аттыг. Хураганнары ам хунан хойлар ышкаш апаргылаан.

Ада-иевис бистерни хорум-чурум үреп болбас, эки өөренир, эки ажылдаар деп чагып-сургаап турарын утпас-тыр мен.

Канчаар-даа бодаарга, ава-ачавыс дег эргим болгаш эриг баарлыг улус чок ышкаш сагындырар. Олар чонунга база эвилең-ээлдек улус. Уруг-дарыы бистер ава-ачавыска кан дег кадыкшылды, улуг назыларны харлаарын чүректиң ханызындан күзээр бис.

Орлан ИРГИТ.
Бай-Тайга район.

МУЗЕЙ ТУРГУССА

В. И. Лениниң революсчу чайынначак амыдыралын, ооң өткүт угааның, тургузукчу, чогаадыкчы, чаартыкчы өлүм чок ажыл-херээн пропагандалап турар музейлер бистиң Төрээн чуртувустуң эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларының найысылалдарында ажылдап турар деп билип чоруур мен.

Ильичиниң музейи бистиң республиканың найысылалы — Кызылда чок. Тывага национал улусчу революция тиилээш, ам 67 чылче бар чыдар болгай. А Тыва Арат Республика ССРЭ-ниң хөй националдыг акы-дуңма өг-бүлезинге каттышкаш, ам 44 чылдың нүүрүн көрүп, чечектелип, шапкын хөгжүп орар.

Бо үттүндүрбес чылдар иштинде тыва улустуң амыдыралынга бүгү талалыг үндезин чаартылгалар болган. СЭКП-ниң ленинчи национал политиказын хажык чокка боттандырганының ачызы ол дээрзинге кижилер сеткили ханып, өөрүп четтирип чоруурлар.

Ынчангаш Ильичиниң музейин республика төвүнге дерип тургузар болза, республиканың ажылчы чоннарының политиктиг, экономиктиг болгаш культура амыдыралынга чаагай салдарны чедирери чугаажок деп санаар мен.

Ындыг музейни республика найысылалынга тургузар дээш эртем-шинчилелдиг, организакчы ажылдарны ыяк планнааш, ону тургузарынга эргежок чугула экспонаттарны чыгдынып, бо чугула ажыл-херекке боттуг дуза чедирерин В. И. Лениниң Төп музейинден, ооң Ленинградта, Ульяновскиде, Красноярскиде, Шушенскоеде болгаш өске-даа хоорайларда салбырларындан дилээр болза, олар күзелдии-биле дузалажырлар деп бүзүрээр мен.

Найысылал Кызылывыска Ильичиниң музейин дерип тургускаш, ажылдадыр болза, ленинчи идеяларны чоң ортузунга пропагандалаарынга шиитпирлиг идиг болур болгаш улуг баштыңчыга бистиң база бир төлептиг тураскаал-белээвис болур ужурлуг-даа.

Бо чугула политиктиг айтырыгны болур-чогууру-биле шиитпирлээр талазы-биле партия обкому, Кызыл хоорком боттуг хемчеглерни алыры күзенчиг. Бодумнуң хууда мындыг саналымны эш-өөр деткиир боор деп идегедим.

Артём БОРБАК-ООЛ.
Партияның болгаш күш-ажылдың хоочуну.
Кызыл хоорай.

ТУРАСКААДЫП АДАП БОЛБАС БЕ

Ада-чурттуң Улуг дайынының кадыг-дошкун хүннеринде бистиң Чөөн-Хемчиктиң Чадаана сумузундан дөрт эжер-эрес оол болгаш ийи уруг эки тура-биле дайынче аъттанган турган. Олар боттарының эки туразы-биле билдириишкиннерин бижээш, акы-дуңма ССРЭ-ни камгалажыр деп изиг күзел-биле тулчуушкуннарга барып киришкенин билир бис. Кымнарыл ол? Куулар Семис-оол, Монгуш Калдың, Саая Эрелчин-Доржу, Ооржак Комбуй, Амаа Монгуш, Монгуш Севил олар-дыр. Акы-дуңма Украинаның хөй хоорай, суурларын эки турачыларның хостаашкынының дугайында хөй чүүлдерни дыңнап, солун, сеткүүлдерден номчуп-даа турар бис.

Бистиң сумудан фронтуже чоруткан дайынчылар шупту ээп келгеннер, а Саая Эрелчин-Доржу, Монгуш Калдың олар аар балыглаткан чанып келгеннер. Тайбың иштиң үезинде-даа олар төрээн суурунга, колхозунга ажылдап чораннар. Саая Эрелчин-Доржу 1953 чылдың чайынында ол-ла балыындан аараш мөчээн. Фронтудан келгеш, ол Бажың-Алаак школазынга башкылаан. А фронтучу Монгуш Калдың «Искра» совхозка ажылдап чораан, дайынга бажынче аттырган ол-ла балыындан 1960 чылдар үезинде мөчээн. Үстүнде чугаалааным эки турачылардан ам ийи кижи арткан. Ол кымнарыл? Хөй чылдарда школа директорлап турган болгаш башкылап келген Семис-оол Байыр-оолович Куулар биле Монгуш Бөдүрүкүевна Амаа олар-дыр.

Чаңгыс сумудан ол эштерниң Төрээн чурт дээш тулчуушкуннарга, оон ээп келгеш тайбың ишке үлүүн киирген аныяк-өскенге кижизидикчи чаагай салдарлыг. А хомуданчыг чүве чүл дизе, оларның аттарын амга чедир мөңгежидип албайн турарывыс деп бодаар мен. Бажың-Алаактың кудумчузунда-даа, школаның пионер организациязында-даа эки турачы чаңгыс чер-чурттугларын мөңгежидип турар чаңгыс-даа тураскаалдыг чүүл чок.

Ынчангаш Бажың-Алаак ортумак школазының чанынга ол фронтучуларга тураскааткан самбырадан тургусса чүл? Оларның чурттап турган кудумчулары бар-дыр, ону эки турачыларга тураскаадып адап алза кандыгыл? Саая Эрелчин-Доржуну алгаш көрээл, фронтуже чоруур мурнунда арезэ кожкомунуң пионер килдизинге ажылдап тургаш, фронтуже аъттанган-на болгай.

Чадаана кедээ Советтиң күүскому болгаш Бажың-Алаак ортумак школазының дирекциязы эрес-дидим фронтучуларның төлептиг аттарын мөңгежидер өйү келбээн бе?

Таспай СААЯ.
Чөөн-Хемчик район.

АК-КӨК ДЭЭРИВИС КЫЛАҢ ТУРЗУН

«Дайын!» деп сөстү дыңнаарга безин кижиниң эът-кежи соолаш дээр чүве. Оон халавы кажан-даа болбазын. Келир үениң салгакчылары ону билбес болзун деп күзеп чоруур кырган-ава мен. Ак-көк дээривис кезээде арыг-кылаң турары күзенчиг.

Тайбың чаагай амыдыралды чер кырынга быжыглаар дээш бистиң партиявыстың болгаш чазаавыстың могаг чок политиказын, бо талазы-биле чугула документилерни солун, сеткүүлдерден хүн бүрү номчуп, таныжып, уругларым уругларынга база билир шаам-биле чугаалап берип олурар мен.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев Югославияга албанның аян-чоруун кылганының дугайын база улуг сонуургал-биле солуннардан номчудум. Ооң түңнелинде совет-югослав документиге ат салганы. Чер Ортузу далайга тайбыңны быжыглаарынче угланган бистиң совет удуртукчунуң чаа саналдары база-ла тайбыңның херээнге чаа салыышкын деп билип олурар мен.

Антонида ОЮН.
Күш-ажылдың хоочуну.
Кызыл хоорай.

Культура амыдыралы

АРАЗЫНДА СОЦЧАРЫШТЫГ

Бай-Тайга районнуң Дапсы-Аксының Культура бажыңынга «Күш-ажыл кижини каастаар» деп темалыг кежээни Кызыл-Даг болгаш Дапсы-Аксы суурларының херээженнер чөвүлелдери организастап эрттирген. Аңаа ийи совхозтуң удуртукчулары, хөй-ниити организацияларының төлээлекчилери, күш-ажылдың хоочуннары болгаш алдарлыг ишчилер киришкен.

«Кара-Хөл», «Кызыл-Даг» совхозтарның кежээге киришкен хоочуннары-биле таныштырган, оларның ажыл-агый, культура тургузуушкунун хөгжүдеринге киирген үлүүнүң, төлептиг салгакчыларының дугайында чыылганнарга хоочуннардан Салчак Очур («Кызыл-Даг»), Хертек Байыр-оол («Кара-Хөл») олар чугаалап берген.

«Кызыл-Даг» совхозтуң директору С. Д. Түн сөс алгаш, күш-ажылчы хоочуннарның чаагай чаңчылдарын эдерип, моон соңгаар социал-экономиктиг хөгжүлдени дүргедедир дээш шалыпчы ажылдаарын хүлээнгеш, «Кара-Хөл» совхозтуң ажыл-ишчилерин чаа социалистиг чарышка кыйгырып турарын дыңнаткан.

«Кара-Хөл» совхозтуң партком секретары И. К. Салчак орта харыы чүве чугаалааш, кожазы совхозтуң ишчилериниң эгелээшкинин хара-хөлчүлерниң мурнундан деткип турарын айыткааш, ону хүлээп алыр саналды киирген. Ону чыылганнар дидимниг адыш часкаашкыны-биле уткаан. Ынчангаш кожа ийи совхоз аразында социалистиг чарыштыг ажылдаарын, күш-ажылчы маргылдааның түңнелдерин чогуур үезинде үндүрерин, арга-дуржулга солчуруп дугурушкан.

Кежээниң түңнелинде «Кызыл-Даг» совхозтуң «Чонар-Даш» агиткультбригадазы концерт көргүскен.

Багай-оол БАРБА.

ААЛЧЫВЫС — «САЯН»

Тываның комсомол шагналының лауреады «Саян» ансамбльдиң артистери Арыг-Үзүү суурнуң чурттакчыларынга солун программалыг концертти ойнаан.

Д. Саттың дыңзыг үнүг аваның күүселдези-биле концерт эгелээн. Ол «Шончалайның» ырлап турду. Светлана Маадының «Чечектиң оттуушкуну» деп танцыны ээлдек чараш ойнап күүсеткенин сонуургадывыс.

РСФСР-ниң алдарлыг артизи Надежда Куулар-ның «Алдын дашка» болгаш тыва улустуң кожамыктарын таалаачыг хоюг үн-биле ырлааның адыш часкаашкыннары-биле уткуп турду.

Уран чүүлге тускай эртемниг кижи билип-ле орган боор, бот-хууда оолдарның танцы бөлгүмнүң чиңге ыяштар тудуп алгаш ойнап күүсеткен танцызамының ужурун эки-ле билбейн бардым. Чүге дээрге чарлакчы кижи чүү деп танцыны күүседип турарын ыыттаавады. Номер бүрүзүн көрүкчүге тодаргай кылдыр чарлап дыңнадыр болза эки-ле болгай. Бо удаада чамдык күүседиглерни чарлаваас чүве чорду.

Ансамбльде аныяк салгалдың артистери колдап турарын эскердим. Кедизи барып оларның арасындан тергиинер шылгарап-ла кээр боор. Чоруушар чогузун.

Апыр-оол СОЛДУП.

ЫРЫ КОНКУРУЗУ

Ленинчи комсомолдуң 70 чыл болур юбилейинге тураскааткан ырлар конкурузу Тээли суурга эрткен. Конкурска чүгле аныяктар эвес, улуг назылыглар база киришкен. Ниитизи-биле 13 коллектив маргылдашкан, ажыл-агыйлардан бирги, ийиги черлерни «Бай-Тал», «Кызыл-Даг» совхозтар, район төвүнүң организацияларындан № 958 АКМК, райпо, амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң коллективтери тус-тусту бирги, ийиги, үшкү черлерни ээлээннер. Тиилекчилерни шаңнаан.

Эде тургустунуушкун: чоннуң негелделеринге дыңнангыр болур — 30. 11. 86

ЭТТИНГЕН БЕ?

«Эде тургустунуушкун: чоннуң негелделеринге дыңнангыр болур» 1986 чылдың ноябрь 30-де «Шынга» чырыттынган ажык чагаа хүнүнүң темазы ол. Ону СЭКП Эрзин райкому биле «Шын» солун редакциязы организастап эрттиргенин номчукчулар билир. Ол ажык чагаа хүнүнге аргыштырылга, чаагайжыдылга, орук, арга-арыг, кадык камгалалы, садыг хандырылгазы, харылзаа болгаш өске-даа социал айтырыгларны номчукчулар-биле сайгарган. Аңаа тургустунган айтырыгларның бирээзи —«чунар-бажың багай» деп чурттакчыларның хомудалы. Оон бээр бир чыл дөрт ай эртип турар. Чунар-бажың талазы-биле чоннуң ол хомудалдары эттинген бе? Чаа чүү кылдынганыл?

Баштай чунар-бажыңга четтим. Назы-хары улгатса-даа, ажыл-иш кылып турда, кашпагай херээжен кижиге таваржы бердим. Оон-биле чугаалажып кээримге, чунар-бажың ажылчыны Норубел Магыбаловна Кыргыс болду. Ажыл-ижин болгаш чунар-бажыңның ниити байдалының дугайында меңээ тайылбырлады-даа. Ол 1959 чылдан бээр чунар-бажыңга ажылдаан. Пенсияже үнзе-даа, ол-ла ажылын кагбаан. Чеди уругнуң иези. Эң-не баштай ажылдап киргенде, ооң шалыны 52 рубль турган. Оон чоорту 74—96—104 рубль чедир өскен. Хөй ажыл-төлүн өстүр-бүшаан, бо берге ажылга ол доктаамал кызып ажылдап келгенин кады ажылдап турар өөрлери Мөөге Дульбаа, механик Сергей Маады олар үнелеп чугаалады́лар. Эрткен чылдың түңнели-биле ооң чуруун районнуң хүндүлел самбыразынче киирген.

Норубел Магыбаловнаның болгаш ужурашканым өске-даа улустуң чугаазы-биле алырга, чунар-бажың доктаамал ажылдап келген. Ол электри кужу-биле ажылдаар болганда, чырык кыптаска ийи-чаңгыс ажылдавайн баргылаар таварылга тургулаан. Неделяда дөрт хүн ажылдаар кылдыр доктааткан. Чунар-бажыңның ажылдар шагы эртенгиниң 10 шактан кежээкиниң 10 шакка чедер. Чогум чунар-бажыңның ажылынга чондан хомудал кирбээн.

Н. Кыргыс-биле бөгүн өөрлерин кезип көрдүвүс. Оларның иштин арыг-силиг. Улус чунар тазтарны эмгелиг салгылап каан. Чогум чунар өрээлдер делгем, эр-даа, херээжен-даа улустуң буска кирер чери белен. Бир чунарда-ла 12 кижи кирер. Бо чылдың бирги кварталының ийи айында 8 муң кижи чуңдурар турган, 8 муң 550 кижи чедирген. Чонга эът дүрбүүрүн, саваңны, шампуньну, изиг шайны садып турар. Ийи айда 1860 рубль орулга киирер планныг. Оозун 1985 рубльге күүсеткен. Немелде ачы-дуза чедирери-биле катай 137 рубльдан ажыр күүсеткени ол. Моон алгаш көөрге, чунар-бажыңның ажылы багай эвес. Оон ажылының талазы-биле айтырыглаан чурттакчыларының чугаазындан ындыг түңнелге келдим.

Ам чунар-бажыңның ишти-дашты кайы хире септеттингенин, чаагайжыттынганын айтып көрейн. Чунар-бажыңны чонга таарымчалыг кылдыр септээр-селиир, ишти-даштын көрүштүг, аян-шинчи киирер талазы-биле кандыг ажылдар кылдынганын чуртталга-коммунал ажыл-агый бүдүрүлге эргелелиниң начальниги М. С. Балдан болгаш районнуң санэпидстанциязының эмчизи Б. Ч. Аңчы олар-биле ужурашкаш, сонуурган мен. Чылдың кылып чорудар агар болгаш чамдык капитал септелгелерни кады планнап алыры чаңчыл болу берген. Эрткен чылын агар септелге-биле чергелештир, бус котёлдарын суг дамчыыр хоолайлары-биле кады чаарткан. Электри удазыннарын чамдык кезектери-биле бүрүн солаан. Одалга системазының агар септелгезин кылган. Чунар-бажың-биле кожа хеп чуур чер база бар. Ол мурнунда орта ажылдавайн келген. Ам бо чылын ону ажыглалга киирери-биле иштики монтаж ажылдарын чоруда берген. Хирлиг болгаш арыг хептер турар база ажылчыннарның хеп уштур өрээлдериниң дерилгезин кидин түлүк кылып турар. Хеп чугдурар үш машинага база бир машинаны немей алган. Хеп чуур черде беш ажылчынны бижыглаан. Ол чер апрель 1-де ажыттынарын начальник аазаан.

Эрткен чылын септелгеге ниитизи-биле 17 муң рубль үндүрген. Бо чылын сес муң рубльдиң ажылын кылыры планнаттынган. Чунар-бажыңда изиг, соок суг дамчыыр хоолайларны солуур. Өл-шык агаар үндүрер черни кылдырар. Хаалгаларын бүрүн солудар. Септелге-түдүг участогунга кылдырар ажылдарының чагыын баш бурунгаар планнааш, оларга берген. Оон аңгыда хирлиг суг дамчыыр арыглал системазын кылыры көрдүнген. Кандыг-даа албан черлериниң, организацияларының даштыкы хевири көрүштүг, аян-шинчилиг болуру черле чугула. Чунар-бажыңның даштыкы девискээри мурнуку хевээр чаагайжыттынмаан. Ам харын бо чылын девискээрин чаагайжыдарын планнаан. Чунар-бажыңны долгандыр херимнээр. Девискээринге ыяштар олуртур. Өске-даа аар-саар ажылдарын кылыр.

Чоннуң негелделеринге дыңнангыр болган бе? Моон ындыг түңнел үндүрүп болурул? Мурнуку чылдарга деңнээрге, ажылы муң-не чүгээртээн. Ынчалзажок септелгезин чаңгыс чылда кылып турган, дараазында чылда база катаптаар ужурга таваржып турар. Чижээлээрге, одалга системазының чамдык кезектерин бо чылын база септээр. Бар арга-курлавырларны өөренип көрүп турган, капитал септелгени чаңгыс аай кылган болза, чыл санында ындыг шуудел үнмес ийик. Бүдүрүлге эргелелиниң начальниги бир чыл дөрт ай бурунгаар ажык чагаа хүнүнге ажылын үениң негелдезинге дүүштүр чорударын чон мурнунга саналдап, аазаан. Ынчалзажок, ол аазаашкын кончуг оожум күүсеттинип, шүшпең ажылдавышаан хевээр. Бир эвес ынчангы шүтүмчүлелден түңнел үндүрген болза, чунар-бажыңның ооң хеп чуур чериниң капитал септелгезин эрткен чылын-на кылып алган-даа турар чадавас. Ындыг-мындыг чылдагааннар уржуундан септелге болдунмайн барган деп агартынары үениң байдалынга таарышпас. Удуртукчу кижи үстүүртен айтыышкын манавайн, бот-тускайлаң чогаадыкчы дилээшкиннерни тып ажылдаар апаар. Бо чылын кылыр ажылдар хуусаазында бүдүп, Эрзин суурнуң чурттакчылары хеп чуур черниң доктаамал аалчылары болурун күзеп каалы.

Сыриңмаа ЧООДУ. («Шынның» корр).

Школалардан медээлер

УТТУНДУРБАС УЖУРАЖЫЫШКЫННАР

Часкы дыштанылгазын уруглар хөглүг, солун эрлей бергеннер.

Республиканың уран чүүл школазынга үшкү улдуңда янзы-бүрү солун хемчеглер хөй эрткен. Үстүкү классчыларның ортузунга сольфеджио болгаш музыка литературазынга теоретиктиг олимпиаданы эрттирген. Аңаа дараазында чүүлдер кирип турган: нотадан көрүп ырлаары, дыңнаар анализ, музыка диктантызы, бижимел ажыл, уругларның ниити билииниң деңнели.

Бо өөредилге чылында школаның доозукчулары Анджела Оюн (1-ги чер), Рита Очур (1-ги чер), Монгуш Эртине (2-ги чер) дээш өскелер-даа шылгараан. Ам апрельде теоретиктиг эртемнер талазы-биле эстетиктиг эге билиглер школаларының өөреникчилериниң республика конкурузу бир-ле дугаар эртер. Бистиң өөреникчилеривис аңаа база идепкейлиг киржир боор деп бүзүреп турар бис.

Москваның күрүне филармониязының ыраажызы, Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи Надежда Красная база Москваның Гнесиннер аттыг музыка институдунуң доозукчузу Людмила Намчылак-биле ужуражылгыыннар солун эрткен.

Ленинград хоорайда уругларның уран чогаадылгазының ажылдарын делгээн. Бистиң школаның өөреникчилериниң ажылдары база кирген. Оларның арасындан 5-ки классчы Володя Оюнну адап болур. ССРЭ-ниң ЭА-зының Сибирь салбырының төвү, филология болгаш философия институдунуң келдиргени-биле ол Ленинградче чорупкан. «Соңгу чүктүң уругларының чогаадылгазы» деп семинарга ол киржир.

«Хөглүгбей» ыры-хөгжүм ансамблиниң (удуртукчузу В. А. Танов) концертин уруглар онза сонуургаан. Ансамбльдиң киржикчилери бистиң школаның өөреникчилери — Монгуш Чойган-оол (флейтада өөренип турар) кагар инструментиде ойнап турар; Ланзызы Мерген (чуруглга салбырында) гитарада ойнап турар. Ыраажылар Хинчет Алдынай (2 класс), Саша Ондар (6 класс) оларның ойнаарын өөрү уруглар эки хүлээп алганнар. Хоорай конкурузунга «Хөглүгбей» ийиги черни ээлээн. Башкы В. А. Тановтуң маңаа үлүг-хуузу улуг.

Күртелерадионуң симфония оркестри-биле уруглар база таныжканнар. Аңгы-аңгы эпохаларның янзы-бүрү жанрлыг чогаалдары-биле уругларны таныштырганы онза ужур-дузалыг.

Мария ЛОПСАН.
Республиканың уран чүүл школазының өөредилге эргелекчизи.

ШЕВЕР ХОЛДУГ УРУГЛАР

Школачыларның техниктиг чогаадылгазының, арганың, дааранның чүүлдериниң делгелгези Көк-Тей школазынга эрткен. Аңаа Кызыл районнуң Баян-Кол, Терлиг-Хая школаларындан өскелери дегерези киришкеннер. Районнуң чедиги техниктиг чогаадылга делгелгезинге Черби ортумак школазының өөреникчилериниң шимчеп чоруур моделдери, ылаңгыя аар демир октаар херексел, шуугай кезер херексел онза солун болган. Кара-Хаак школазының делгелгеге салган экспонаттары база мактаткан.

Түңнелинде бирги черни Черби ортумак школазы, ийигизин Кара-Хаак, үшкүзүн Кур-Чер ортумак школалары алган. Маңаа ол школаларның күш-ажыл башкылары Юрий Брюханцев, Альберт Чылбак-оол, Сарыг-оол Куулар оларның эки ажылдааның демдеглээри чугула. Көк-Тей школазында шевер холдар бөлгүмүнүң удуртукчузу Раиса Селонова, Чербиден Валентина Брюханцева оларның база эки.

Эрензен ТЕЖИТ.

«Маңнаан аътты доктаадыптар, кыпкан өгже кире бээр» — Бо чараш сөстер мээңии эвес — чогаалчының. Кымның дугайында бижээнин база билдингир. Амыдырал шапкыны-биле өскерлип турза-даа, орус херээженниң хоскү, маадырлыг, илдең өвүр-хевири чылдар, чүс чылдар эртсе-даа баланбас.

Ынчалза-даа маңнаан аътты бистиң үежиистиң доктаадыптары болдунмас: аъттарны чашкаман, чыдырип каапкан бис. Чамдык суурларда арткан аъттардан чөлер-маңнаар хамааныок, терге-шанактаар аъттар ховартаан чүве болгай. Аъттарны-даа канчаар бис, аза-ла алзыным. Бистиң херээженнеривис бодунуу, өскениң-даа болза, «кыпкан отче кирип», өшпес сагыш човаашкынының мөңге чалбыыжын дидим болгаш маадырлыы-биле уламчылаарын көргүспушаан.

Россияның херээженнери... Ооң хөй санныг сагыш човаашкынын бичии-даа өскерилге чокка, портретке шын көргүзери берге. Ат-сураглыг чурукчулар безин ону четче көргүзүп албас боор. Россияның херээженнери хөй националдыг болза-даа, оларда ниити демейлешкек чүүл бар. Ылаңгыя оларны статистика медээлериниң чурагайлары-биле көргүзер болза, олар ниитилел хөгжүлдезиниң дидим, маадырлыг одуруглары́нда хевээр.

Россияның херээженнери... Эргим эштер эр улустар, оларны мурнап эртерин оралдашпаңар, чованыңар, мактанмаңар: бөгүү талалар-биле олар бисти мурнап турар эвеспе. Оларның саны безин эр улустан хөй — 78 миллион азы чурттакчы чоннуң 53 хуузу. Олар республиканың Дээди Соведиңде мандаттарның үштүң бир кезиин ээлеп турар. Херээженнер шын эвес чүүлден шыны тыварынга-даа мурнап турар: улус шииткекчилериниң чартык кезиинден хөйү, а улус төлээлериниң 58-тен хөй хуузу — херээженнер. А республикада улус ажыл-агыйын ниитизи-биле алыр болза, ында ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның 52 хуузу «кошкак» хинниң төлээлекчилери боор турар. Чижээ, садыг, амыдырал хандырылгазы, кадык камгалалы, улус өөредилгези, культура, уран чүүл болгаш харын-даа эртем талазы-биле алырга мурнуку турушта херээженнер хевээр.

Шупту ындыг, шупту шын. «Кыпкан отче безин кирип», кажан-даа, каяа-даа, бөгүн чүвени эгиннериңге чүктеп, херээженнерниң мурнуку одуругда чоруп турарының чылдагаанын эр улус билип шыдавас. Ылаңгыя ол хире улуг сагыш човаашкыннарның аагыы бодунуң эктинге чүктеп чорбаан эрлер чүнү билир боор.

Хүлүмзүрүүлү бе, кудараалы бе?

РОССИЯНЫҢ ХЕРЭЭЖЕННЕРИ

Тыртылчак медээ

Хонукта 24 шак бары шын. Ону дүүнде ышкаш эртирерин дег берге чүве турар бе? Бистиң үежилеривис совет херээженнер хөй-ниитиниң күш-ажылын кылырынга ажыл шагының кол кезиин берип турар. Бир эвес херээжен кижи заводта азы фабрикада ажылдап турар болза оларның ажыл хүнү 7 шак 57 минута иштинде ургулчулеп турарын РСФСР-ниң Статистика талазы-биле күрүне комитединиң чоруткан шинчилели көргүскен. А колхозчу херээжен кижиниң ажыл хүнү оон бичии-ле ээзээш: 7 шак 18 минута боор турар. Хоорай чурттакчызы херээжен чон ажылче баарынга, ээлчегин хүлээп алырынга, дүштеки чемге, бажыыынче чанарынга 1 шак 39 минутаны чарып турар, а колхозчуларныы оон биче, 49 минута боор турар.

Ажыл соонда бажың ажылы үстүр эвес: бо ажылга херээженнер 3 шак 11 минутадан 3 шак 49 минута чедир үени хүн бүрүде чарыгдап турар. А дыштаныр хүнде 6 шак ажыг үеде бажын ажылын кылырлар. Дыштаныр хүнү ол ышкажыл? Бистиң херээженнеривис удууруңга, эртен, кежээ чемненириңге база боттарын ажаап, каастанырынга 8 шак 30 минутаны чарып турарын статистика ажылдакчылары медээниң чаңгыс кезеңнээнде кады айыткан боор турар. Оожургап көрүңер, эргим эштер эр улустар, олар чадаарда 10 шак 30 минута хире удуп, дыштанып алзыннар!

Херээженнер оон өске-даа хостуг шакты тып четтигип турарлар: хүнде ийи шак ужен минута хире үени аан. Дыштаныр хүннерде хоорай херээженнери 6 шак 38 минута хире дыштанып турда, оларның кедээде үежилери 5 шактан ээзэш дыштаныр. Минута бүрүзү — алдын өртектиг болгай. Ажыл хүннеринде 69—72 минутаны телевизорлар көөрүнге, а дыштаныр хүннерде 2 шак 25 минута хирени чарыгдап турар.

Ийет, минута бүрүзү алдын өртектиг харым. Ажыл хүнүнде 12—18 минутаны олар ном, солуннар, журналдар номчуларынга чарыыр. Бештен сес минута иштинде кино, театр, стадион баар аргалыг. Дыштаныр хүннерде муң-не чүгээр: хоорай чурттакчызы херээженнер кино, театр, стадион баарынга 37 минутаны, кедээчин херээженнер — 19 минутаны ажыглап турар.

Селгүүстээринге 13 минута үнер. Кедээ черлерде оон-даа биче — чүгле 3 минута хирени ажыглап турар. (Ортумаа-биле). Мындыг чөй чок улус кежээ аалчыларны канчап уткуп алырыл, эш-өөрүнге канчап ужуражырыл! Ынчалза-даа херээженнерге оваажып турар эң улуг хөрысалга — бичии чашты өстүрүп, кижизидери. Менээ олар база-ла чөттигип турарлар.

Күзне ажылы хөй үени «сыырып» турар. Аңаа хүннерде күзнэге бүдүн чартык шакты олар эрттирип турар, а дыштаныр хүннерде бүдүн ийи шакты үндүрүп турар. Доозун аштаарынга, шала чуурунга шак чартыын, харын-даа бүдүн шакты чарыыр. Хеп чууру, дааранырып, адик-хевин арыглаары кижектиг ажылдарга хоорай херээженнери 30 минутаны, колхозчулар — 60 ажылды бүдүн чартык шак иштинде безин кылып четтикпес. Магазиннерже маңнаашырынга хоорай кыстары кедээде херээженнерден 46 минута хөйүү чарыгдап турар.

Статистиканың тыртылчак медээзин ам-даа уламчылап болур. Чижээ, Россияның херээженнериниң дугайында медээниң бир кезеңнээнде уругларының саным айыткан. Мында арай дүвүренчиг: ог-бүлелерде уруглар саны ээээш. ССР Эвилелинде эң хөй чурттакчылыг республикада чедиден хөй уруглзарлыг өгләрниң саны чүгле 36 муң. Алды уругларлыг ог-бүлелер база ол хире. Эрткен чылын Россия Федерациязынга бистиң 719 төлептиг үе-чергежилеривис «Маадыр ие» атты алган.

Ам боданып көрээли: Россияда чуртта турар 35 миллион херээженнер эртенниңге ажылдаар черлеринче далажып бар чоруурлар, чүл ол, чоргаарланырының барымдаазы бе азы сагыш човап, ынчангей угландырарыңн барымдаазы бе? Бодаар чүүлдер-ле хөй-дүр!

Владимир ПЕТРУНЯ.
СЭТА-ның тайылбырлакчызы.

СПОРТ · СПОРТ · СПОРТ · СПОРТ ·

АЭРОБИКА—СУЛА ШИМЧЭЭШКИН

Аэробика — сула шимчээшкиннерниң база бир хевири. Ону Сүт-Хөл суурнуң херээженнер чөвүлелиниң даскалының ёзугаар чорудуп эгеледим. Баштайгы хүнде чарлал асканывыс соонда, 40 ажыг херээжен кижи чыылган. Аңаа колдуунда 30—40 хар ажа бергеннер келген. Оон алгаш көөрге сонуургалы кончуг улуг болган.

Аэробиканың ужур-дузазын келген улуска тайылбырлап берген мен. Кышкы үеде кижилер шала үзүктелген: чаш уруглар болгаш улуг улустар боттары аарып турган. Ам чылый бергенде улус оон-даа хөй болур боор. Хөй кижи чыгылып келирге, залга сыңмайн баар-дыр. Хар эрээн соонда клуб чанында сесерликке чыгылып, кичээливис уламчылаар бис.

Мен бодум музыка башкызы мен. Спортчу-даа эвес, улуг маргылдааларга-даа киржип чорбаан. Бодумда «Аэробика» деп ном бар. Оон чамдык шимчээшкиннерни өөренип ап, телевизордан база көрүп алыр-дыр мен. Солуннардан номчуп турарга херээжен атлетика кончуг сайзыраан болур-дур. Соонгу үеде херээженнер футбол ойнаар, штанга кодурер апарган. Ону чугаалаарга, ол-даа биске херек чок боор дээр хөөннүг улустар дыка көвей.

Аэробика атлетиканы солуп турар чүве болганда 1,5 кг гантельдер-биле гимнастиканы кылыр апаар. Гантельдер-биле кылыр дээрге кижиниң семизин ол чидирер бе азы магабот эр улустуу дег, борбак-борбак шыңганнар болу бербес бе деп ол ийи айтырыг бөлгүмнүң киржикчилерин кезек дүвүреткен. Харын-даа аар чүве кодурерге, дүрген арар болгаш чаглар чоорту шыңганнарже шилчий бээр, буттар быжыгар болгаш дорт шевергин болур. Ийи дугаар айтырыг талазы-биле чугаалаар болза, бистиң чамдык херээженнеривис таакпылаарындан кештери саргарып калган, харын-даа арага ижипкеш, ужу-бажы аараш турупкан шак ындыг чүүлдерни эр улус хөйү-биле ажыглап турда херээженнер база оон чыдып калбайн турарын билир бис. Ынчангаш аар чүве кодуруп (штанга) үргүлчү тренировкалаар болза, бодунуң кадыынга кончуг эки. Дорту-биле чугаалаарга атлетиктиг гимнастика херээжен кижиге өөрүшкүнү, чалыы назынны болгаш кадыкшылды сеңнээр.

Ынчангаш бистер бо эгелеп алган аэробика клувувустуң программазын чоорту калбартып, ынаар хөй кижилерни хаара тудар бис. Бо чылын чаа ажыттынган спорт зал биске бичии болганындан, кичээливисти неделяда 4 катап чорударын дугуржуп тур бис. Амдызында среда, суббота хүннеринде чорудуп турар бис. Чайгы үеде ол биске четчир.

Валентина ОПУЙЛАА.
Музыка башкызы.

ХООЧУННАР МАРГЫШКАН

Хол бөмбүүнге хоочуннар аразынга маргылдаа Каа-Хем суурга болуп эрткен. Аңаа беш команда киришкен. Кубоктуң ийи даклыр эдилекчизи Каа-Хем суурнуң командазы командаларны удуп, кубокту мөңгези-биле арттырып алыр дээш шыырак белеткелдиин көргүскен. Ынчалза-даа түңнел оюнга «Шамбалыг» совхозтуң хоочуннарынге уттурупкан. Кубокту шамбалыгжылар чаалап алган. Үшкү черни районнуң улус өөредилге килдизи алган.

Эң эки шалдакчының шаңналын партия райкомунуң ажылдакчызы К. С. Донгак, а районнуң спорт школазының тренери М. Д. Соян эң эки камгалакчының шаңналын алганнар. Эң-не улуг назылыг ойнакчының шаңналын районнуң улус өөредилге килдизиниң эргелекчизи С. Х. Ондарга тывыскан.

Николай ООРЖАК.

Редактор
В. С. ШАРАВИИ.

агаар

Республикага шокар булуттаар. Чагбас. Чөөн чүкче углай хаттың дүргени секундада 3—8 метр. Дүне 3—10 градус соор. Чамдык черлерге 11—19 градус чедер. Хүндүс 0—5, чамдык черлерге 2—7 градус чедир соор.

Кызылга шокар булуттаар. Чагбас. Чөөн чүкче углай хаттың дүргени секундада 3—8 метр. Дүне 7—9, хүндүс 1—3 градус соор.

КАИ КОМАНДАЗЫ ТИИЛЭЭН

«Мелиоратор» спорт залынга профэвилелдерниң хоорай чөвүлелиниң эки тура куш-культура болгаш спорт ниитилелиниң кышкы сезонну хаар маргылдаазы болуп эрткен. Спорттуң үш хевиринге маргылдаалар олимпийжи система-биле болган.

Хол бөмбүүнге эрткен чылгы хоорай командаларының тиилекчизи «Геолог» биле КАИ командалары ужурашкан. Аңаа КАИ-жилер тиилээн. Дараазында ол-ла команда автоорук техникумунуң командазын 2:1 санга уткан. Финалга КАИ биле ТЭС командазы ужурашкан. Оюннуң бирги ужуражылгазын ТЭС-тиң командазы удуп алган. Ийиги ужуражылгада сан 12:9 болуп ТЭС-тиң командазы мурнай берген. Ынчалза-даа КАИ-жилер бөгүү күжүн мөөңнеп турган 15:13 санга тиилеп алган. Үшкү ужуражылгада КАИ командазы уткаш, маргылдаага шылгараан.

Стол теннизинге эр улустан бирги черни Мелиорация болгаш суг ажыл-агый министерствозунуң командазының төлээзи А. Маадыр алган. Херээжен улустан бирги черге геология экспедициязының командазының кежигүнү О. Оюнова төлептиг болган.

Шыдыраага эр улустан бирги черни геологтар командазындан Покояков, херээженнерден бир-ийи дугаар черни КАИ-ден Оруспай, геологтардан Четвертакова үлешкен. Мелиораторлар командазының төлээзи Козловская шашкиге бирги черни алган.

Виктор ТЫРТЫК.

Кино

МАРТ 30-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Загон» 9.40, 11.50, 14.00, 16.10, 18.20 20.40 (узаткан), бичии залга: «Кэти» 10.00, 16.00, «Секрет Сирмы» 12.10, 14.20, Клуб друзей кино: «Андрей Рублёв» 18.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Мальчик с большой чёрной собакой» 14.10, 15.40, «Мио, мой Мио» 8.30, 12.10, «Похищение в Тютюрлистане» 10.30, «Неизвестная женщина» 17.20, 19.20, 21.10 шактарда.

«ВОСТОК»: «Садко» 13.00, «Этот безумный, безумный, безумный мир» 14.30, 17.10, 19.50 шактарда.

«УТКА 25 чылы» совхозтуң төгерик таңмазы читкенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

КУБОК—БАЙ-ДАГЖЫЛАРДА

Эрзин районнуң башкыларының арасынга шыдыраага маргылдаа болуп эрткен. Аңаа районнуң беш ортумак школаларындан эр улустан 14, херээженнерден 7 кижи ойнаан.

Эр башкылардан Бай-Даг ортумак школазының башкызы Боттуг-оол Ондар алза чогуур 13 сандан 8,5 санны алгаш бирги черни алган. Ийиги болгаш үшкү черлерни Эрзин ортумак школазының башкызы Олег Яндараа биле районоиуң төлээзи Долдай Сарыг-оол алганнар.

Херээжен башкылардан Мерен школазының башкызы Р. Ынаалай тиилээн. Ийигизинге Бай-Даг школазындан Л. Сандык төлептиг болган.

Бай-Даг ортумак школазының башкылары бирги черни алгаш, шилчип чоруур кубок-биле шаңнаткан.

Василий ОЮН.

КОНКУРСТУҢ ТИИЛЕКЧИЛЕРИ

Делегейниң театр хүнүнге уткуштур профессионал артистер аразынга чогаадыкчы конкурс республиканың «Хүндүлелдиң Демдээ» орденниг хөгжүм-шии театрынга болуп эрткен. Ооң түңнелин үндүрген.

Москва баар чогаадыкчы командировкаларга Тываның комсомол шаңналының лауреады Г. Мүнзүк В. Шекспирниң трагедиязынга Джульеттаның сценазын күүсеткени дээш база Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи Р. Серен-оол Н. Садурнуң «Кара эллеп кадай» деп детектив-фантастиктиг шиизинде Кадайның чорудуун ойнааны дээш төлептиг болганнар. Ол ышкаш профэвилелдериң путёвказын Тываның комсомол шаңналының лауреады Дарый Монгуш В. Шекспирниң трагедиязын ёзугаар кылганы «Өскүс кыстың алгаалары» деп композицияны база ырлаан ырлары дээш, а Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи Т. Ондар республиканың радио болгаш телевидение комитединиң шаңналын алган. Тыва АССР-ниң Культура министерствозунуң тускай шаңналдары-биле артистер А. Шириин-оол, Н. Башлыкова, В. Василенко шаңнатканнар. Артистер В. Башлыков, Л. Сопун-оол, А. Мортай-оол, О. Дамба-Хуурак тускай шаңналдарны алган.

Владимир СЕРЕН-ООЛ.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

МАРТ 30-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минутаа». 8.35 — «Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 2—3 сериялары. 10.55 — 11.05 — Медээлер. 16.35 — «Уругларга дириг амытаннар дугайында». 17.05 — «Эртем: теория, шенелде, практика». 17.35— Уругларның база аныяктарның Бүгү-эвилел музыка хүнүнге. Композитор Е. Крылатов-биле ужуражылгын. 18.35 — Философия дугайында беседалар. 19.20 — Бөгүн делегейде. 19.40 — «Централь» кафе. ССРЭ биле Австрияның культурлуг харылзааларының дугайында. 21.00—«Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — «Клим Самгинниң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 22.50—23.05 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

10.20— Мультфильмнер. 10.50 — «Бойдуска дүүштүр». 11.35 — «Эртемнер ортулуу». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 12.40 — Немец дыл. 13.10 — «Бо элдептиг орам». А. Беляев, А. Азимов, Ф. Чиландерниң рассказтары-биле». 14.30 — Медээлер. 14.40—15.50 — Катаптаан фильмниң хүндүскү көргүзүү. «Кезер эмчи Мишкинниң хүннери». Үш сериялыг уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы.

КЫЗЫЛДАН

18.05 — «Үе-чергежививис». Аныяктарга программа. 18.55—«Делегей байдалының дугайында беседа». 19.05 — «Азия тээу». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Бот-орулга-чарылга: хүннүң боттуг чүүлдери». 19.35 — Медээлер.

МОСКВАДАН

19.45 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.00 — «Кедээниң шагы». 21.00 — «Үе». 21.30 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — 22.40 — Док. фильм экраны.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — «Совет Эвилелинге бараан боол тур мен!». 19.15 — «Адыгаар чорук органа». Телефильм. 19.45 — 20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

Адресивис: 667000
Кызыл хоорай,
Красноармейская
кудумчузу, 100.

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ

КИЛДИСТЕРНИҢ партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кедээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтерияның 3-43-41, солун келбейн барганда 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга ааазы. Тиражы 24637 экз. Солуннуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажыы № 1.

Чагыг № 2788. ТС—00720

республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 76 (13676) | 1988 чылдың март 31, четверг | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 3 көп.

Эде тургустунуушкуннуң баштакчылары

ААС-КЕЖИКТИИ — АЖЫЛЫНДА

Оон-биле чаңгыс эвес удаа ужуражып, ажыл, амыдырал, албан-ажыл, амы-хуу-даа айтырыглар талазы-биле чугаалажып, сүмележип келдим. Ийе, ол аас-кежиктиг, чедимчелиг кижи, төрээн черинге, ада-өгбелериниң чуртунга күш-ажылге ынак болгаш аңаа ылаптыг бердинген, ак сеткилдиг, ажылгыр, ниитиниң херээ дээнде үйгү-дыжын-даа билбес кижи. Бодунуң чугаазы-биле алырга, күш-ажыл ооң аас-кежии болгаш амыдыралы. Мээң бо чугаамның маадырын Дембирел Чылбак-оолович Эрендей дээр. Чонунга ат-алдарлыг, «Хүндүлелдиң Демдээ» орденниг, ажылы — малчын. Тес-Хемниң «Кызыгаар» совхозта ажылдап, чурттап чоруур. Амыдыралдың 60 чылын кылаштап эрткен кижи. Чоннуу-биле чугаалаарга, «көрбээн, кылбаан ажылы чок, көдүрбээни хенээ-даа чок». Чаңгыс чер чурттуглары ону хүндүлеп, Дембирел-ака дээр. Ооң коллективтиг-даа, күрүне-даа ажыл-агыйын тургузарынга, ону сайзырадырынга киирип келген үлүү улуг. Аныяк чаңындан тура алдан хар чедир амыдыралының медерелдиг кезээн арбын малды өстүрериинге тураскааткан.

Күш-ажылчы аадарның кежээлеринге хоочуннар-биле ужуражылгаларга өөрү Михаил Кумаевич Дөнчүк, Чооду Байырович Күрседи, Хайын Эренчинович Соян болгаш өскелер. Биле кады бо-ла киржир, эрткен оруун чонга сонуургадыр, аныяк-өскенге чагыг-сүмезин киирер.

Чоокта чаа совхозка бир кежээ болган. Мурнунда дег чүгле байырлал шинчилиг эвес, а ол ужуражылганы мал ажылынга өг-бүле кежээзиниң айтырыгларынга тураскааткан. Айтырыг нарын. Чаа. Ынчангаш чамдык аныяк малчыннар чижээ, Григорий Өөлет, Ланаа Хорлай-оол олар айтырыгның ужурун эки-ле билбедилер ышкаш:

— Чарыгдалдарны эзээжедир-ле болза, карманнарывыс дүптелип-ле турар хире-дир ээ — деп каттыржып кагдылар.

— Соора биле бербеңер, эштер. Камналганың 40 хуузунуң өртек-үнезин малчынга төлеп бээрин көрген. Камнап алырга-даа, малдан алган продукция планы күүсеттинмээнде чүве бүтпес — деп, районнуң агроүлетпүр каттыжыышкынының мал ажыл килдизиниң эргелекчизи Н. Н. Чооду немей тайылбырлады. Хоочун көктүг дижир бис. Дембирел Чылбак-оолович өг-бүле кежээзинче эрткен чылын-на кирген болгаш ол талазы-биле ам дуржулгалыг.

— Эки түңнелдерни чедип алыр, продукцияны алыр дизе, чарыгдалдар ылап-ла турар ужурлуг. Күш үндүрбеске — түңнел чок боор. Чарыгдал чокка орулга чок деп база билзе чогуур. Ол дээрге амыдыралдың, харын бойдустуң хоойлузу, чаалгазы деп билир мен — деп, хоочун малчын түмнеп каан. Ооң ынча дээр барымдаазы бүрүн бар. Амыдырал, ажыл ону өөреткен. Оон артык мерген башкы бар эвес.

Дембирел Чылбак-оолович Эрендей 1987 чылда өг-бүле кежээзинче кирип тура, ооң хамык негелделерин аажок сонуургаан. Черле алыс эки чүве-дир деп, ол ынчан бодаан. Ооң ындыг бодалы долу бадыткаттынган-даа. Кол чүүл — алыс түңнел, хөй продукция. Кежээниң негелделеринде чүү көрдүнген турганыл! Хойжу ону канчаар күүсеткенил! Тыва уксаалыг бир хойдан 1,9 килограмм дүктү кыргыыр. 100 хойдан 95 хураган алыр, оларны иелеринден аңгылаарда, бирээзиниң-не диириг деңзизи 25 килограмм чедирер. Ниитизи-биле өг-бүле 18988 рубль түңнүг продукцияны бүдүрер, ону алырынга 13320 рубльди чарыгдаар ужурлуг турган. А херек кырында 19905 рубль түңнүг эътти, дүктү совхозунга берген. 4134 рубльди камнап алган болган. Чүс хойдан 100 хураганны алган, кежээде көрдүнгенинден хөй, а дүк — шуут-ла 100 хуу болган.

— Агаар-бойдус эки, кыштың мал улам-на хүр ажар болза, чарыгдалдарны оон-даа эзээжедип болурун көрдүм. Кижи база чазып-ла чоруур боор чүве-дир ийин. Мурнунда ажылым та чүге санап, түңнеп чорбаан чүвел! Бо чылын харның кылыны чүгээр-дир. Чамдык чарыгдалдарны эзээжедип болур. Аргалыг болза, одарны далбыйлавас болза эки.. Хөйнү көрген кижи кайын аңаа дүшпүжаа чугаалап турар деп. Бир-ле ужур бар.

Хоочун малчынның ол кежээ чугаазы дыка хамы утпалыг, өөредиглиг болган:

— Сээлгү үеде солун, сеткүүлдерден номчуурга, радио, телевидение дамчыдыгларындан дыңнаарга, көөрге, бистер чурттуң ээлери бис деп кыйгы сөстер көвүдээн. Ол ындыг бо. лур ужурлуг. Ынчалза-даа херек кырында харысалга чок кижилер бисте бар болдур эвес пе. Ээ-харысалга чок, чүгле «думчуун бораланып» чоруурларны канчап чурттуң ээлери дээр бис. Бистиң хоочунувус Соян Хайынның оглу Байыр-оолду харын ээ деп болур. Херек кырында кызымаа, шынчызы-биле төлептиг оол. База-ла өг-бүле кежээзи-биле ажылдады. Мииниип чугаалаар апаар мен: Байыр-оол мени ажар частыы. Бо чижекти чүге чугаалады дээрге ажылгыр болгаш кызымак чорукун чонның хүндүткелин чаалап алыр боор чүве. Аныяк малчыннар Эрендей Эрес, Григорий Өөлет, Ланаа Хорлай-оол, силер эжиндерден чүңер-биле дудай берген силер? «Бөгүн чугаалаарга, бачыды арлыр» дээр болгай. Силер черле азырадыкчы хөөнден уштунар болзуңарза эки. Ажыл-ишке хөй-аъттыг болур херек, аныяктар. Чайгы үеде малды эки семиртип алыр, күзүн хөй сигенни белеткээр. Чоннуң үлегер чугаазында дег, «кыжын тергени, чайын шанааны септеп» ап чоруур болзуңарза, амыдыралдан чыдып кагбас силер.

Дембирел Чылбак-ооловичиниң чугаазында мындыг сөстер мээң сеткилимге дыка-ла таарышты. Ол мынча деп төндүрду:

— Мурнунда дег, мындыг ужуражылга болурга, белек-селек тыпсыр, шайладыр турду. Ам мындыг ажылчын шинчилиг эртип турары өөрүнчүг-дүр.

Шынап-ла, ажыл-иш дугайында ажыт-чажыт чокка чугаалашканы аңаа өөрүнчүг болганы чугаажок.

Эрткен чылгы дуржулгазы ёзугаар Эрендей Дембирел бо чылын база-ла өг-бүле кежээзи-биле ажылдап турар. Оларның коданында төрүүр 370 хой бар, 320-зи оолдапкан, хураганнары менди. Амыдырал — салгал. Хойжунуң бир уруу Урана ада-иезинде дузалакчы кадарчы.

— Чоокта чаа бистиң ачавыс 60 харлаан. Ам ол чөптүг дыштанылгазынче үнүп, пенсиялаар. Өгбелеривистиң изи-биле малчыннап, оларның коданын бистер, уруглары хүлээп алырын дугурушкан бис. Ол дээрге берге ажыл. Ынчалза-даа салгалдың адын баксыратпас дээш кызып ажылдаар бис — деп, Дембирел Чылбак-ооловичиниң уруу Лора биле күдээзи Олег чугаалаарлар. Бүзүреңгиг болгаш сорунзуг сестер. Оларның чугаазынга улажып:

— Ажы-төлүм аас-кежиктиг чорзун, арбын мал өзүгеп болзун дээш бурунгу Агарның агы-көңгүзүнга айызаттынып, Шара-Нуурнуң аржаан суун амзап, амыдырап чоруур мен. Байым — малда, кежиим — күш-ажылда — деп, Д. Ч. Эрендей ынча дээр.

Сергей САЛЧАК.
«Кызыгаар» совхоз.

ТЕЛЕКИНОНУҢ АЙТЫРЫГЛАРЫ

ССРЭ-ниң Кинематографистер эвилелиниң баштаар чериниң пленуму Москвага март 29-та ажыттынган. Ооң киржикчилери телекинонуң чогаадыкчы болгаш организас-экономиктиг айтырыгларын чугаалажып көрүп турар.

ССРЭ-ниң Кинематографистер эвилелиниң баштаар чериниң бирги секретары Э. Г. Климовтуң эге сөзүнге, чамдык саналдарга чээрби чыл иштинде телекинонуң туруп келген үезинде көрүкчүлерниң үнелелин чедип алган эвээш эвес төлептиг чогаалдарны тургускан деп демдеглээн. Ынчалза-даа амгы үеге чедир шиитпирлеттинмээн хөй санныг айтырыглар мооңнеттинген. Ол хамыктың мурнунда уран-чечен болгаш документалдыг фильмнерни бүдүрериниң болгаш көргүзериниң дээштиг системазының чок болуп турары-дыр. Ниитилел амыдыралының бүгү талаларының чаартылгазының байдалдарында кино болгаш телевидение ниити сорулгаларны сырый харылзаалыг база деминиг шиитпирлээр ужурлуг.

Пленум ажылын уламчылап турар.

(СЭТА).

КУЛЬТУРАНЫҢ БАЙЛААН — ЧОНГА

Чонну культуразын камгалаар, шиңгээдир болгаш байлакшыдар деп кыйгырыг Совет культура фондузунуң ажыл-чорудулгазының кол негелдези болур. Ооң баштаар чериниң президиумунуң хуралы март 29-та Москвага болуп эрткен.

Совет культура фондузунуң чонунга культура талазы-биле хөй-ниитиниң эгелекчи чорудулгазын чөвүлелин тургузар дугайында шиитпир хүлээп алдынган. Ооң сорулгазы — конкурстарны болгаш аукционнарны организастаары, фондуга кээп турар саналдарның хөй-ниитиге ужур-дузазын анализтээри болгаш үнелеп көөрү болур. Бистиң чурт-еустуң биче улустарының культуразын шинчилеп көөр болгаш катап тургузар хөй-ниити чөвүлелин база тургускан. Фондунуң чанында фотографтар эштежилгезин тургускан. Ук эштежилге фото-делгелгелер организастаар, фото-уран чүүлдү хөгжүдер, фотоархивтерни камгалаар сорулгалыг.

«Наука», «Книга», «Искусство» ном үндүрер черлер-биле кады ажылдажылганың планын президиум чүтүдүг деп көрген. Шаандагы номнарны катап парлаары, эрги маркаларның хоолгазын кылыры дээш оон-даа өске чүүлдерни боттандырары көрдүнүп турар. А. С. Пушкин аттыг музей-биле кады Борис Пастернактың төрүттүнгенинден бээр 100 чыл болурунга тураскааткан кежээни эрттирери планнаттынган.

(СЭТА).

УРАНА СЕГЛЕҢМЕЙ

Кызыл хоорайның он бир дугаар үлетпүр бараанныр магазинниде комсомолчу аныяктар бригадалары бо чылдың үш айларының планын эки көргүзүглер-биле күүседип келген. Ам олар СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга күш-ажылчы чедиишкиннер-биле уткуур дээш аразында социалистиг чарышты кылбартып турарлар.

Ол чарыштың мурнакчыларының бирээзинге комсомолчу садыгжы Урана Сеглеңмей санадып келген. Бо хүннерде ол чонга ногаалар үрезиннерин деңзилеп садып турар. Ооң чанында шоодайларда капустаның, огурецтиң, помидорнуң болгаш оон өске-даа ногааларның үрезиннери бар. Урана эки садыгларындан аңгыда, комсомолчу даалгаларны идепкейлиг күүседип, садыг коллективинде аныяктарны спортчу оюннарга идепкейлиг киржиринче хандыкшыдып турар.

ЧУРУКТА: садыгжы Урана Сеглеңмей.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Дүвүренчиг медээ

БЕЛЕТКЕЛ ОЗАЛДАП ТУРАР

Тожуда сээлгү үеде чер ажылынче кичээнгей илдең-не кошкаан. Ооң уламындан часкы хову ажылдарынга белеткел ам саадаан. Мынчага чедир бистиң совхозтарывыста чаңгыс-даа тракторну белениниң шугумунда тургуспаан. Үрезин четчелеттинмээн, хову-шөлдерже чөмиичидиигге төкпээн.

Ажыл-агыйны чаа арга-биле башкарар үеде эрги ёзу-биле ажылдап, күрүне «бергей-ле» дээр хөөннүг турарга болур бе?

Василий ТАМДЫН-ООЛ.

Эде тургустунуушкун: бодалдар, саналдар

ДУЗАЛАП КӨРҮҢЕР

«Чыраа-Бажы» совхозтуң удуртукчуларының кичээнгейинге

«Шын» солунунуң редакциязынче чагаа-даа бижип көрбээн мен. Бо чагааны бижиирин бистиң амыдырал, ажылдап турар байдалывыс чайгаар-ла албадапты. Бистиң өг-бүлевис малчыннаандан бээр беш чыл ажып тур. Сээлгү 3 чылда совхозтуң кошкарын кадарып келдивис. Багай-даа кадарбайн чор бис. Планныг онаалдаларывысты күүседип келдивис.

Бистиң кыштаавыста электри шугуму, суг сордурар насостуг кудук база бар. Олар ажыглал чок турар. Ооң чылдагааны трансформатор чогу. Ол дугайында малчыннарның ээлчеглиг хуралдарынга ай санында чугаалап келгенден бээр ам үш чыл апарды. Совхозтуң удуртукчуларынга мегеледип мага хандывыс. Чүгле совхозтуң эвес, районнуң даргаларынга база. Бистиң кыштаавыста кандыг чылдагаан-биле чырык чогун «Ленинчи орук» солунга эрткен чылын бижээн. Дөмей-ле, оон кандыг-даа түңнел чок. Чоогувуста кыштагларда малчыннар магалыг! Чырыктыг. Телевизорну безин көрүп орарлар.

Чоокта чаа малчыннаан аныяк улус-тур бис. Артында 4 бичии уругларывыс база бар. Бажыңга керосин лампазын хондур чырыдып кээрге, ооң чыдынга эртен баш аарып кээр-дир. «Аныяктар — мал ажылынче!» — деп кыйгырыглыг болгай бис. Байдал шак мындыг янзылыг турарга болур бе? Бистиң канчаар чурттап, ажылдап турарывысты көргеш, аныяктар мал ажылынче кирер бе?

Хүндүлүг редакция, биске черле дузалаар боор силер деп бүзүрел-биле манап артывыс.

Норбу КУУЛАР.
Чыргакы салбырының малчыны.

ДЕҢЗИЗИ КУДУЛААН

Ээрбек хойжуларының хомудалы

Бистиң коданнарывыста кадарып турар хойларывыс мандыычал эвес, ырбыска, бичии. Чайгы, кышкы-даа үеде черле тодарын билбес, хоптактаар. Кыш кээрге чудап эгелээр, оон кедерезе семис тургаш-ла өлүр. Одар-белчирни таарыштыр кадарып, аалга чедиштир чемгерип турда-ла, бир-ле чүве дилеп, хоптактанып маңнажыр. Төрүүр өйүнде төрүвес, ара салыр азы өлүг хураган болур. Төлү ырбыска, салга. Бичиизинден эгелээш чазыйлаар. Иезиниң дүгүн чий бергенде, диштерин кыжыраар. Чиксээн чүвезин тыппазында чүве ийикпе, чем дилеп чылганыр.

Малчыннар боттарының хуузунда эмнеп, домнап, шыдаарла шаа-биле азырап турда-ла, хорап турар. Ылаңгыя хой оолдаашкынының үезинде чаңгыс-даа баш хураган оскуннмас дээш дүне, хүндүс сагыш аарып, үйгү-дыш чок ажылдаар боор-дур. Ол хире кызып-кылайып, хөй күжениишкинни үндүрүп келиргедаа, мал бажы өспеске, хойжу кижиге хомуданчыы кончуг болур-дур.

«Ээрбек» совхозтуң хойжуларында зоотехниктер, мал эмчилери болгаш 10-дан 30 чыл чедир ажыл стажтыг малчыннар бар. Олар шупту хой малдың хөй продукция бербес болуп бар чыдарын эскерип турар апарган. Хойнуң дүгү аажок дужүүчел. Кышкы үеде доңуучал, холун эрттир ырымы багай.

Хойжуларның хөй кезииниң бодап турары-биле алырга, мал бажының өспейн турар кол чылдагааны уксаажыдылга шын эвес тодараттынган хире. Чогум-на аңаа шаммап, карзып турар бис. Чүге дээрге тыва хойларны чиңге нарын дүктүг красноярск уксаалыг кошкарлар-биле хайнакташтырган, үр үениң иштинде ажыглап келгениниң түңнелинде хойнуң шынары сулараан, деңзизи кудулаан, дүгүнүң хемчээли кызырылган. Чаңгыс уксааны үргүлчү улаштыр эдерииштирип келирге, хойнуң шынары баксыраан деп, чүвени малчыннар бадыткап турар.

Чер-чурт малы өзүген-даа ыйнаан. Черле ынчаш тыва хой дугайын өөренип, ону Ээрбектиң девискээринге өстүрзе деп саналдыг бис.

Каң-оол ДОНДУП.
Геннадий СЕДИП-ООЛ.
«Ээрбек» совхозтуң малчыннары.

БАРААНЫ ЧААГАЙ БАЖЫҢНАР

Эде тургустунуушкуннуң болгаш дүргедээшкиниң үезинде шынарже онза кичээнгейни угландырган болгай. Ынчалза-даа кол даштыбиле, «карак чааап» тудуп каан тудугларны тудуп турары харадаанчыг. Чөөн-Хемчиктиң «Чыраа-Бажы» совхозтуң Чыргакы салбырында ылаштан болгаш шлактан кылган чурттаалга бажыңнарының туттунган шынарының дугайында бижиксе-дим.

Чыргакы суурнуң Ленин кудумчузунда чаа ажыглалда киирген ийи аал ишти чурттаар бажыңның шынары багай туттунган бажың деп билдим. Хаалгаларының орту үезинден эгелээш ак хыраа шыпкан турду. Эжиин көөрге, эзинге кинир хагдынмас. Салып каан печказы хензиг, ийи улуг хымыш ишти хемур кирер. Суг дамчыдар хоолайлары чиңге, тар үттүг. Батареялары база эвээш. Мынчап кээрге, ол улуг квартираны чылыдып шыдавайн турар.

Шынары багай мындыг бажыңны кайы чер тутканын база сонуургадым. Бараанны чаагай ол бажыңны Чадаанада ажыл-агыйлар аразында кожуп чоруур механизастаттынган колоннаның тудугжулары кылган болду. АКМК-ның удуртукчулары, ооң тудугжулары кылган ажылының шынары дээш чүге харысалга чок боор турарыл? Даштындан көөрге, бараны чаагай, ынчалза-даа шынары багай туттунган бажыңнар чүгле Чыргакыда эвес, харын районнуң өске-даа суурларында бар.

Дамдын ХОВАЛЫГ.

ПРОДУКЦИЯ-БИЛЕ САНАЖЫР

Баян-Таланың Ак-Шатта мал одары берге, ынчалза-даа малчыннар бүгү аргаларны ажыглап турар. Аныяк хойжулар Эрес-оол биле Нина Монгуштарның коданында төрүүр 335 хоюнуң 313-ү оолдапкан. Ооң 302 хураган доругуп турар. Бо малчыннарның коданындан 3 хураган өлүп хораан, 8 хой ара саяган. Амдызында оларның көргүзүү 100 хойдан 90 хураган болуп турар. Амдаа 22 хой төрүүр.

«Октябрь 30 чылы» совхозтуң Ак-Шат девискээринде Кызыл-Сүүрде Одай-оол Ондарның коданында хой оолдаашкыны база адакталган. 218 хоюнуң чаңгыс-даа хураганы хоравааан. Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады Чуна Содунамовна Ондарның төрүүр 335 хоюнуң барык шуптузу хураганнаан, толу чаңгыс-даа хорамча чок.

Кээрэ ёзугаар ажылдап турар бо малчыннар бүдүрген продукциязы-биле санажыр.

Шаңгыр-оол КУУЛАР.
Сүт-Хөл район.

БАЙДАЛ ЭКИ ЭВЕС

Каттышкан рейд

Совхозта мал кыштаглаашкынны берге байдалда эртип турар. Бо хүннерге чедир безин хөй мал өлүп хораан. Ооң кол-ла чылдагааны — чем-суурну чедир тургузуп албаанында. Агаар-бойдустуң эрткен чылгы таарымча чок байдалдарындан тараа болгаш мал чеми культураларының дүжүдү багай болган деп агартынып база болбас. Барлыкчыларның боттарының чериин ажаал-хайгаарап, ооң беримчезин алырынга четпестери, ажыл-агыйны эвес чоруу база турган. Часкы, чайгы, күскү сезоннарда техниканы шынар чок септеп келгениниден үрелиишкиннер үргүлчү таваржырын. Ооң чедирген уржуктарын Аксы-Барлык салбырының мурнакчы хову-трактор звенозунуң хоочун механизаторлары коммунист Анатолий Дат, Ким Моөктээр болгаш өскелерниң-даа хуралдарга шүгүмчүлеп келгени чептүг.

Шак ындыг байдалдар моон соңгаар катаптаваазын дээш ажыл-агыйны башкарып турар кижилер чүнү кылганыл, кандыг түңнел үндүргенил!

1. Дүүшкүнү чештинген

Ховунуң ажыл-ишчилери часкы үеде 3000 гектар черниң хөрзүнүн болбаазырадыр, 4000 гадан эвээш эвес шөлге тарылганы чорудаар. Ажылдың хемчээли улуг. Ажыл-агыйда кадрлар-даа, техника-даа четчир. Кедээ ажыл-агыйның өске техниказын санаваска, янзы-бүрү маркалыг 65 автомашина, 44 трактор, үрезин чаштырар 22 машина санаттынып турар. Изиг түлүк кампания үезинде оларны шупту ажылче киирип, туруушкун чок ажылдаарын хандырары негеттинер.

Февраль айның ортаа үезинде РАУК-че берген медээде чаштырар машиналар, культиваторлар, андазыннар белениниң шугумунда, а тракторлар, кожуглар септелгезин адакталганын айыткан.

— Амгы үеде техника септелгези колдуунда доозулган. Үүрмек ажылдар арткан, ону марттың төнчүзүнге чедир кылыптар бис — деп, гараж эргелекчизи К. Д. Хомушку ажыл чогумчалыг чорып турарын биске бүзүредирин оралдашкан.

— Септелге ажылдарын «Барлык» совхоз эрткен чылдан багай организастаан — деп, РАУК-те инженер Д. С. Сандаков ынаар баарывыс мурнунда чугаалап орган. Ийи удуртукчунуң чугаалары аңгы болганда, хынаар ужурга таарыштывыс.

К. Д. Хомушку бисти эдертпеш, херим иштинде чыскаап каан кедээ ажыл-агый техниказының аразынга аппарган.

Үрезин чаштырар машиналарны, культиваторларны, БИГ-3 маркалыг илиирлерни, андазыннарны чугүрту эргий көргеш, элээн хөй кезектер чогун дораан-на эскердивис. Тракторларның чамдыызының септелгези медээде айыткаанынга дүүшпес болду. Саазынга бижиири белен, шак ындыг техника-биле ажылдаары берге. Септелге доозулган, доозулбаан деп сезиичиг чугааларының дүүшкүнү ынчаар чештинген.

2. «Чеве» дээн команда-биле

Машина-трактор паркызын башкарып турар кижилер Чадаанада материал-техниктиг хандырылга баазазын артык кезектер-биле кончуг багай хандырып келгениниден септелге саадааның чугаалады лар. Оларның негелдези чөптүг. Тракторларның нарын кезектерин совхозка кым-даа кылып шыдавас. Бедүүн кезектерни кылыптар кижилер бар.

Дарган Владимир Түлүш, ооң дузалакчызы Сергей Сарыглар, септекчилер Сарыг-оол Ооржак, Мөңгүн-оол Түлүш, Кызыл-оол Күжүгет болгаш өскелер-даа даандырган ажылдарын күүседир дээш шалыпчы ажылдап турар. Оларга таарымчалыг байдалдар тургустунмаан.

Септелге мастерскаязынче кире бээриниске ийи трактор бар болду. Бирээзиниң иштики кезектерин тускай хептери безин чок 3 кижи эмгележип адырган турлар. Мастерскаяның ийи эжик ажык, соогу аажок.

— Эжиктерни чүге хаап албас силер! — деп айтырдывыс.

— Хоржок, караңгы — деп, гараж эргелекчизи харыылаза. даа, кыш эгезинде аазатпай чорукташ одалга системазын доңуруп, ажылчыннарны соок черге ажылдадып турганын ыыттаавады.

— Чаңчыккан кижилерге соок-даа ажырбас. Көдүртүр механизмнер ажылдавас. Эмин эрттир аар кезектер, моторлар септээрде хол-биле көдүрер, ол-ла берге-дир — деп, ДТ-75 тракторну чазып турган Калзан-оол Күжүгет чугаага кирипкен.

Тракторнуң мотору, өске кезектери оймаарак эвес. Оларны ыңай-бээр чайлады көдүрүп, андара-дүңдере каап септээрде хөй кижилер эвилелдеп алгаш, «Чеве!» дээн команда-биле эмгележир. Көдүртүр механизмни кылза, кажан септедирил?

3. Бажыңнар чаны, буга-сумун кыдыында

Чеже техника барын ончалап санаар аргавыс чок болган. Оларның хөй кезии ажып хүнүнде ырак, чоок рейстер чораан, янзы-бүрү ажылдарда хаара туттунган.

Совхозтуң төвү Саадак-Терек суурнуң кудумчуларын эргээш, хөй техника гаражтың иштинде турбааның көрдүвүс. Автопарктан ырак эвесте хоочун механизатор Чалбарган Күжүгеттиң бажыңының хериминиң иштинде, даштында ийи комбайн, трактор кожуу, ийи жатка, комбайн бункери, янзы-бүрү өске-даа херекселдер көзүлдү. Николай Кууларның, Алдын-оол Маадырның, Окал-оол Монгуштуң, Крас Кууларның, Рабочут Сарыгларның бажыңнарының чанында трактор, комбайннар база бар. Оларның хөй кезии ажылдавас, үүрмек, капитал септелгеже кирбээн.

Янзы-бүрү техниканы башкарып турар кижилер бажыңнарының чанында тургузуп алганының чылдагааны чүдел?

— Ынчаммас болза хоржок. Гаражка тургузуп кааргa, кезектерин адырып аппаар-дыр. Эрткен чылын мээң бир эжимниң тракторунуң радиаторун оорлап аппарган. Ынчангаш мен Т-150 маркалыг тракторумну кожуу-биле кады ызырар ыттыг херимим иштинге кыдыраттым. Мал тудуп турар кижиге эрчок, ерт үнзе коргунчуг-дур — деп, Рабочут Сарыглар тайылбырлады.

Машина-трактор паркызының камгалалы багай. Чадыг, машиналыг үнген-кирген кижилерни хынавас. Ону ажыглааш, ында техниканың кезектерин оор ап келгенин хөй кижилер бадыткады.

Оон аңгыда ажыглаттынып болур техниканы чер болганда октагылапкан чыкылаары хераадаанчыг.

Малчын кудумчузунуң оргузу буга-сумун кыдыында үш корпустуг андазынны, кыварчаар чүүлдер кудуп алыр черниң чанында «Енисей» комбайнның ийи жаткаларын эдилеп турган Сагаан Соңа эрткен чылын-на октапкаш, совхозтан үндүр сенешкаш, хоорайда барып чурттай берген.

Техниканың эдилели, ажаал-хайгааралынче кичээнгей салбас, ону ол-бо саадарадып алгаш, хову ажылдарынга белениниң дугайында медээ берип орар удуртукчуларга чүге хемчег онаавазыл! РАУК даргазы М. Б. Кара-Сал, инженерлери Г. А. Силкин, Д. С. Санданов дүвүренчиг бо байдалдан түңнелди үндүрзе чогуур.

Очур-оол МОНГУШ, районнуң улусчу контроль комитединиң даргазы;

Игорь ИРГИТ, тус черде радио дамчыдыглазының организакчызы;

Анатолий БАРМАШОВ, Александр ХЕРТЕК, «Тувинская правда», «Шын» солуннарның корреспондентилери.

Эде тургустунуушкун:

бодалдар, саналдар

ОЛ ХӨЛЧОК ШЫН

Ак-Довурактың № 3 ортумак профессионал-техниктиг училищезинде 18 чыл ажылдап чор мен. Сөөлгү чылдарда «Тыва даг-дугу» комбинатка калбак билигниң арыглакчыларын белеткээр салбырның бүдүрүлге өөредилгезиниң мастери боол ажылдап тур мен. Бо хүннерде мээң удуртуп турарым бирги курстуң № 10 бөлүүнде 21 кижи өөренип турар. Олар эрткен чылын чаа сес класс доосхаш, бисте өөренип келгеннер. Үш чыл өөренгеш, калбак билигниң арыглакчыларының дипломун холга алырлар, ортумак эртем база чедип аарлар.

18 чыл иштинде доостуруп келген сургуулдарымның хөй кезии «Тыва даг-дугу» комбинаттың арыглал фабриказының бедик болгаш бөдүүн сорттуг даг-дугу арыглаар цехтеринде ажылдап турарлар. Эрткен чылын дооскан Сайлыкмаа Сарыглар, Светлана Калдар-оол, Санда Ооржак бөдүүн сорттуг даг-дугу арыглаар цехтиң № 4 ээлчээнде эки ажылдап эгелээннер. Ол ээлчегиниң комсомол организациязының секретары Борис Ооржак база бо училищени дооскан. Бо чылын удуртуп турар бөлүүмнү ол ээлчег шефке алган.

СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленуму профессионал-техниктиг училищелерге колдуунда ажылчыннарны болгаш специалистерни белеткээрин хөгжүдер деп чугаалашкан айтырыг талазы-биле хүлээп алган доктаалында айыткан. Ол хөлчок шын. Бо дугайты бир саналымны бижип көрейн. Профессионал-техниктиг училищелерге чүгле ажылчыннарны белеткезе кандыгыл деп бодалдыг мен. Ортумак эртемни школаларга чедип аарын колдадыр болза эки. 1984 чылдың апрельде хүлээп алган реформада сес класс дооскаңнарның 40 хире хуузун профтехучилищелерже өөредип чорударын сүмелээн. Ону ажыглап алгаш, чамдык школалар удуртукчулары өөренири кошкак, берге кижизидилгелиг өөреникчилерин сес класс доозарга-ла, профтехучилищеже киирерин бодаарлар. Берге өөреникчилерин бисче чорудупкаш, «дыштандывыс» деп орар башкылар бары чажыт эвес. Ындыг башкыларның ажылының четпезин эдер, сургуулдарны кижизидер, эртемге өөредир, ажылчын мергежил бээр дээш ажылдап турар бис. Ынчангаш СЭКП ТК-ның февраль Пленумунуң негелделеринге дүүштүр профессионал-техниктиг училищелерже өөредип чорудар өөреникчилерниң шынар составын экижидерниче сагыш салыры чугула деп бодаар мен.

Валентина КАЛИНИНА.
Ак-Довурактың № 3 ПТУ-зунуң бүдүрүлге өөредилгезиниң мастери.

ЧУРУКТА: аныяк тудугжу Надежда Монгуш № 81 тудуг эргелелинде 1983 чылдан бээр чуртталга бажыңнарының тудуунда ажылдап, хүн үлүүн ургулчу ажыр күүседип, мактадып турар.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ДЕТКИМЧЕ, ДУЗА ХЕРЕК

Комсомол. Оон кежигүннери совхозта 134 кижи. Улуг күш. Ажыл-агыйның экономиказынга оон киирип турар үлүү чүл, ол бөгүн чүнү кылып турарыл! Бирээде, олар өөредилгениң кандыг хевиринде хаара туттунганыл!

«Алдай-Маадыр» совхозта комсомолдуң политиктиг үш школазы бар. Оларның пропагандистери — ортумак болгаш сес чыл школаларында башкылап турар аныяк коммунистер, дуржулгалыг пропагандистер. Бо өөредилге чылында комсомол чырыдыышкынының системазынга бирги кичээнди «Эде тургустунуушкунну практиктиг ажыл-херектерже хаңыладыр» деп темага эрттирген. Комсомолчулар айда ийи удаа кичээлдеп турар.

— Экономиктиг өөредилгени бо чылын элээн шуудаан деп болур. Чүге дизе үениң негелдези-биле экономиктиг билиг удуртукчу-даа, ажылчын-даа кижиге чугула деп чүвени билгеш, кичээл санын көвүдедип, өөредилгеже комсомолчу бүрүзүн хаара тудуп, бо чылын кажангызындан артык кичээнгейни өөредилгеже угландырдывыс. Чаш уруглуг аныяктарга безин бажыңга онаалга берип турар. Пленум материалдары дээн чижектиг кандыг-бир чугула айтырыг өөренир апарганывыста, ындыг кичээлди коммунистер-биле кады-даа эрттирип турар бис — деп, совхозта комсомол комитединиң секретары Е. М. Ооржак чугаалап берди.

Өөредилге эртип турар-даа болза, кичээлге комсомолчуларның зээш келирин секретарь-биле чугаалажып ора билген мен. Пропагандист дыңнакчыларны бажыңнарындан сүрүп эккеп турган таварылгаларны дыңнадым. Комсомолчунуң арын-нүүрү канчап баргалыл! Чүге сүрдүрүп турарыл! Узун рейс чорүй барган азы дүнеки ээлчегде ажылда кижилерни адап-сураар чоор. Чугаа болза, суурда ажылдап турар болгаш кичээлге кээр аргазы бар турган, янзы-бүрү чылдак дилээрлер дугайында боор турар. Кичээлге келбес, озалдаар чорук дээрге-ле комсомолчунуң ам-даа эде тургустунмааны-дыр.

Ажыл-агыйның экономиказынга комсомолдуң киирип турар үлүү чүл? Аныяктарны мал ажылынга хаара тудар дээш комсомолчу-аныяктар ортузунга элээн ажылдарны чорудуп турар. Чижээлээрге, совхозта партия, профэвилел, комсомол комитеттериниң хөй-нийти организацияларын киириштирип тургаш, хоочун малчыннарга, ажылчыннарга тураскааткан дыштаныылга кежээлерин эрттирген. Хой ажылынга 40 чыл болган хоочун хойжулар Кылбак Ыймаандайович биле Солай Сырбаевна Монгуштарның бүвүлүг ижинге тураскааткан кежээге аныяктарны колдады чалаан. Кежээниң сценарийиниң созун комсомол организациязының секретары Елена Монгуш чогааткан. Кижизидикчи утказыныарлыг, баш удур ыяк белеткээн кежээлерден аныяктар мал ажылының ажыктыын-даа, хүндүткелдиин-даа билип ап турар.

Совхозтуң комсомолчуларының дыка хөйү мал ажылында. Чүгле хойжу комсомолчу безин 21 кижи, а кодан бүрүзүнде сакманчылар — шупту комсомолчулар.

Хоочун хойжу Кылбак Ыймаандайовичиниң уруу Светлана Донгак Оргу-Шол хойжу бригадазынга 1979 чылда адазынга дузалакчы кадарчы болуп ажылдап кирген. Эрткен чылдан бээр улуг кадарчы болуп, угундан малчын ада-иезиниң оруун ээлээн. Оргу-Шолдуң Шекпээр талазында кыштап турар хойжу Болуяк Ооржактың оглу Очур Ооржак 1986 чылда сес класс дооскаш, адазынга дузалакчылап эгелээн. Оон арга-дуржулгазы улгаткан. Ол ышкаш Чодураалыг-Сайырда бригадада ийис алышкылар Моңгун-оол, Алдын-оол Сарыглардар болгаш оон-даа өске комсомолчу хойжулар багай эвес ажылдап, ажыл-агыйның экономиказын быжыктырарынга үлүүн киириштирип турар. Сакманчылардан Ыймыймаа Монгуш, Айбек Монгуш, Роза Монгуш болгаш эрткен чылын Кызылга «Аныяк малчыннарның квалификациязын бедидериниң» республика курузун өөренип дооскан Севээн Ондар, Дина Ооржак болгаш оон-даа өске аныяктар тус-тузунда чүс беженден ээзэш эвес хураганнарны совхозунга доруктуруп берип келгеннер. Дуржулгалыг сакманчыларның үлегери-биле бо чылын школа дооскан Уранза Ооржак, Марина Монгуш, Виктор Ооржак, Эдик Монгуш болгаш өскелер-даа кодаңнарга эрестиг ажылдап кыштаан. Эр хейлер!

Малчын комсомолчулар-биле чергелештир автопарктың (комсомол эге организациязының секретары чолаачы Мерген Ондар) аныяктары база-ла эки ажылдап турарлар. Олар хостуг шактарын чеп ажыглап, спорт ажылын сайзырадып, автопарктың артыы девискээринде футбол, баскетбол шөлүн дерип алган, аңаа өске коллективтерниң аныяктары-биле хостуг үеде спортчу маргылдааларны эрттирип турар. Ээлери эки өгден аалчылар үзүлбес дижир. Автопарк аныяктарының спорт шөлүнден аалчылар үзүктелбес-ле болзун.

Совхоз бүдүрүлгезинде комсомолчуларның киришпейн турары ындыг адыр чок. Олар ада-өгбелериниң эки чаңчылын уламчылап, тайбың иштиң чедиишкиннериниң шыпшынынче күш-ажылдың быжыг тепкиижин дидим салган. Төпте комсомол организациязында хамааржып турар комсомолчуларны көр. Бухгалтерлер Алекмаа Ооржак, Айлаң Сарыглар, Ирина Ооржак, библиотекарь Любовь Монгуш, Самбажык аттыг Культура бажыңының директору Борис Куулар, методист Дина Ооржак, киномеханик Владимир Ондар... Оларның шуптузунуң күзел-чүткүлү, сонуургалы чаңгыс — ленинчи чагыгларга шынчы болуру.

Комсомолдуң кужу — партийжи удуртулгада. Ынчангаш партия организациязы аңаа чүгле удуртулганы күштелдириниче эвес, аңаа доктаамал дузалажырынче, ону деткиириниче кичээнгей салза эки. Культура бажыңының директору, методист, суурда хереженнер чөвүлелиниң кежигүннери болгаш оон-даа өске аныяктар-биле чугаалажып, оларның кылып чорудуп турар ажыл-херектерин сонуурган ора, оларның хомудалдарын чөптүг деп түңнелге келдим. Кандыг хомудалдарыл? Музыка херекселдери чедишпес. Аныяктар оркестр негеп турар. Баян безин чок. Хуу баян ачылап алганда, ойнаар-ла. Ол ышкаш ортумак школаны доозупкаш, кандыг-бир өөредилге черинче өөренип кирип алгаш, оозун бир-ле чылдагаан-биле ара каапкаш, суурда огулуг ажыл чок, айтырарга ада-иезиниң ажылында дузалажып турар боор аныяктар бар. Оларга кедээ Советтиң күүскому ажыл тып бээринге дузалажырының аргазын бодап көрзе чогуур.

Аныяктарның хомудалы, негелдези чөптүг. Айтырыг чаңгыс эвес удаа тургустунуп келген болганда, аңаа дарый дорт харыы херек. Күш-ажылга, уран чүүлге, спортка талантылыг, күзел-чүткүлдүг аныяктарга деткимче, дуза көргүзери эргежок чугула. Оларның амыдыралга туружун бүгү талазы-биле улам быжыглаары эң күзенчиг-дир.

Валентина САТ.
(«Шынның» корр.).

Кызылдың 48 дугаар тудуг эргелелинде Алексей Кыргысович Чамбалдың бригадазының ажылчыннары бо чылдың эрткен айларында 133 аал иштн чурттаар бажыңны кылып, ажыглалга киришкен. Олар ам тос каът чуртталга бажыңында ажылдап турар.

Бызаңчыларның бо бригадазы тудуглар соңгаларын, хаалгаларын эптеп салырлар. Бажыңнар өрээлдерин шалалаар, кырын дуглап, крышалаар ажылдар база оларга хамааржыр.

Ында 29 ажылчын бир демниг ажылдап, коллективтиг керээ-биле тудуг кылырынче кирген. Хоочун тудугжулар Анатолий Ичин, Иргит Калин, Константин Седип, Баавыл Моңгун-оол аныяктарны тудуг кылырынга өөредип, дагдыныкчы болуп турарлар.

Тудуглар кылырының планныг даалгаларын ажыр күүседип келген, орулгалыг ажылдап турар бо бригаданың ажылчыннары эрткен чылдың түңнели-биле кижи бүрүзү 200-тен бир муң чедир рубль түңнүг шалың акшаны алган.

ЧУРУКТА: Алексей Чамбалдың бригадазы.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

БИЧИИ КОЛЛЕКТИВТИҢ ДҮВҮРЕЛИ

Отчугашты кыпсыр

Караңгы инек кажаазында саанчылар малдың малгаштыг ол едээн аштаан турлар. Алгыржып тургаш, аравыста таныштывыс. «Мурнакчы» совхозтуң суур адаанда фермазының үш-ле саанчызы ол. Оларның эң-не хөй чыл ажыл стажтыы дуржулгалыг хоочун саанчы Кертиине Хертек болду.

— Сайгылгааныңыс чеп-чаа ожуп кагды — дээш, РАУК даргазы Сергей Георгиевич Минсьянц, совхоз директору Кара-оол Лаа-Сүрүңович Хертек-биле саанчы чугаалажып кирипти. — Меңээ быжыглаан 20 инектиң 13-үн саап тур мен. Хөй кезии аныяк хунажыннар-дыр ийин. Удур соглуру сүт бербес, немей төрүп турарлары база бар.

Хураганчык Салчак биле Чойган Хомушкунуң кайызында-даа 20-20 инек быжыглаттынган.

Саанчылар кажааның кажан туттунганын сонуургатты.

— Мен бо кажаада барык кырыдым. Бежен чылдар үезиниң кажаазы-дыр бо — деп, К. Хертек дыңнатты.

— Шынап-ла, мен бичии турумда-ла кажаа чүве болгай — деп, Чойган ачаа немешти.

Эрги кажааның чанында чаа кажааның тудуун бо чылын доозарын планнап турар. Оода 200 инек кирер механизастаттынган кажаа тударынга, аңаа үндүрер акша-хереңгини совхоз хандырып шыдаар шаг-шинээ чок.

Бистиң барганывыс хүн, үш саанчы инек чыдар черниң едээн аштап чадашкан. Кажаа иштин аштаарынга дузалаар трактор ажылга озалдап кээп турар. Чамдыкта, кежээниң беш, алды шак үезинде келгилээр. Оозу техника чедишпезинден, чарба сөөртүрүнге ажыглаарынга ойлешкен. Ажылчыннарга силосту чүктеп, демир хүүңнап дажырга аар болбас аргажок. Ынчангаш Данил Дажының башкарган тракторун чарба сөөртүрүнге ажыглап, чардыктырган херээ чок болгу дег.

Коллектив бот-орулга-чарылгаже шилчээн болганда, оон кежигүннери долу кужу-биле ажылдаарынга чогумчалыг байдалдарны тургузар, ажыл шагындан чардыктырар чорукту болдурбазын совхозтуң удуртулгазы кичээнгейге алза эки. Оруң аксында ферманы автолавка оюп эртип турар хевээр. Саанчыларда, кадарчыларда суур магазининче безин баар чай-хос тывылбайн баргылаар.

Саанчы Ч. Хомушкунуң бежиңы суур бажында, Шанчыг баарында. Чыккылама кышкы соокта-ла берге. Хүлээнгени күштүг болганда канчаар боор: эртенги чывар-биле кады фермаже эстедип-ле орар. Инек, бызаа кончуг. Арткан ийи саанчының бажыңнары фермадан ырак эвес. Шак мындыг байдалдарда ижеңип турар ажылчыннарның амыдырал хандырылгазынче сагыш салыышкынны күштелдирери күзенчиг.

Ферма амдыызында казырамолдургазы-биле катай хаара 178 бода малдыг. Чаш бызаадан чүгле ийизи хораан. Инек бажын улам өстүрериниң айтырыын шиитпирлеп, чоокку үеде эъткир, сүткүр уксаалыг 30 хунажынны садып алырын көрдүнген. Уксаажыдылга ажылын улам экижидер.

Бот-орулга-чарылга, бот-акшаланыышкын күш-ажылчы коллектив бүрүзүнүң ажылын планныг чорударының чаа аргазы. Ол дээрге бүдүрүлгениң ажыктыг, орулгалыг чоруун чедип алырынче угланган. Ол сорулганы ферманың коллективи канчаар күүседип турарыл? Бот-орулга-чарылганың негелделерин шын билип турар бе?

Ферма бодунуң девискээринде турар уруглар албан черлерин, эмнелгени сүт-биле хандырып турар. Ферма сүдүн беш кезек черже чорудуп турар. Ол хирезинде орулга алдынмайн, чарыгдалдар дуглаттынмайн келген. Азы сүттү бүдүрерингө үнген шүүдел ону организацияларга саткан өртээнден улуг болуп хевээр артпышаан.

Даандырган херекке хамаарылга, харыысалга кандыгыл? Ферма хүнде 260 килограмм сүттү саап ап турар. Күрүнеге сүт садар хүлээлгени күүсеттинмейн, сөөлгү катап дужаатганы 5 тонна, ол-ла хевээр чаңгыс хемчээлде чыдып берген. Ону совхоз директору саваа тывылбазы-биле тайылбырлап олурар. Кызыл-Мажалыкка чедир үш-ле бидон сүт каңгырадып чедирер эвес. (Ферманың күрүнеге хүнде сүт дужаар аргазы чүгле ол хире). Ындыг төлээде кожазында Ээр-Хавак СБФ-биле дугуржулга кылгаш, оларның сүт дужаар машиназын ажыглаар талазы-биле чугаалажып, дилег кылза эки.

Улуг кадарчының дузалакчызы Садык-оол Хомушку-биле чадагай кажаа иштинге чаш бызааларны төрүүр инектер-биле хары угда чемгерип турда ужураштывыс. Бир чаш бызаа доштады берген соок хар кырында чыдар болду. Оон ыңай ындында-ла төнүп бар чыдар мал чемин каммавайн турарын эскердивис. Бызааларже дажыглаан сигенниң орнунда аажок амданныг хоюг тогланчы бөкпек хевээр артып калган. Ол сүүзүннүг артынчыны чаш мал төлүнге каап бээрин уттуп турар.

Дериг-херекселдери, кажаа хоразы эрги хевээр, үлүг эвес ферма коллективиниң ажыл-херектеринден долу эвес чижектер ындыг-дыр. Оон ажылчыннарын эки ижениринче дүвүредип келир айтырыглар ам-даа бар. Эде тургустунуушкунуң чаа байдалдарында каражалыг ажылдаарын кым-даа күзевес. Чедиишкин боду чедип келбес. Ону магадылаар дээш күжениишкинниг ажылдаар, отчугашты кыпсыр апаар.

Данзы САЛЧАК.
(«Шынның» корр.).

БРИГАДАМ — ИНТЕРНАЦИОНАЛЧЫ

Школага, ылаңгыя эге класстарга, өске өөрүм-биле бир демей, онгу класс дооскаш, ажылдаар бе, азы улаштыр өөренир бе дээрзин көңгүс бодавайн-даа турган мен. Эге класс башкылары бистиң-биле ындыг чугаа кылганын сагынмайн тур мен. Анаа-ла өөренип, ойнап, хөглеп, класстың хөй-нийти ажылынга киржип чоруп турдум.

Улаштыр өөренир, азы кандыг-бир бичии ажылга кирип алгаш ажылдаар бе деп кижи үстүкү класстарга, ылаңгыя доозарының клазынга келгеш, элээн девидеп боданы бээр чүве чорду. Мен-даа тудугжу болурум күзей берген мен.

1978 чылда Бай-Тайганың Кызыл-Даг ортумак школазын дооскаш, Кызылдың «Тыва тудуг» трезиниң № 43 тудуг эргелелиниң шеверлекчилер бригадазынга баштай өөреникчилеп ажылдай бердим. Бригаданың уруглары барык шупту комсомолчу-аныяктар, интернационалчы, эп-найыралдыг, ажылгыр, омак-хөглүг кыстар болду. Эп-найыралдыг, интернационалчы бригадамга дорвен ижиге берген мен. Бисте озалдаашкын болгаш кайы хамаанчок шак үзер чорук барык таварышпайн турар. Шуптузу— чаңгызы, чаңгызы — шуптузу дээш ажылдаар, черле шыңгыы сагыылга-чурумнуг улус болду. Мен база бригаданың ындыг быжыг чурумунга чаңчыгып калган мен. Озалдаар, шелээ-чепшээрел чок ажыл шагы үзер болза, коллективтиң мурнунга дорвен хемчег алыр.

Ажылдавышаан, эргелелдиң бодунга кежээ өөренип тургаш, шеверлеп ажылының талазы-биле дөртку разрядты дужаап алдым. Бригадиривис арга-дуржулгазы улуг, ажылгыр болгаш тудугжу коллективниң ажыл, амыдыралы дээш сагыш човангыр кижи. Бригадиривис — ВЛКСМ-ниң XVII съездизиниң делегады, коммунистиг күш-ажылдың шалыпчызы, коммунист Н. Б. Донгак. Бистиң бригадавыс бүдүн трестиң талазы-биле планныг онаалданы ажыр күүседип, шаңнал-мактадыг черни кош удаа ап келдивис. Негелде шыңгыы — чүгле шынар дээш, ажылды кыска хуусаада доозар дээш ажылдаары.

Урана САНЫ-ХОО.
«Тыва тудуг» трестиң № 48 тудуг эргелелинде шеверлекчи.

ПАРТИЙЖИ АМЫДЫРАЛ

РАЙКОМ БОЛГАШ АЖЫК-ЧАРЛЫГ ЧОРУК

Бүдүн чартык млн. чурттакчылыг Харьков хоорайда административтиг тос район бар. Коминтерн районда экономиканың янзы-бүрү адырларының 23 бүдүрүлгези, ортумак тускай өөредилге черлери, транспорт эргелелдери ажылдап турар.

Чаартылгаларның чедиишкинин дээш партия организацияларының харыысалгазы өзүп турар амгы үеде партия ажылының стилинге болгаш методтарынга шиитпирлиг ескерилгелерни чедип алыры эргежок чугула деп, Коминтерн райкомунуң бирги секретары Олег Александрович Демин санап турар. Бүдүрүлгелерде, күш-ажылчы коллективтерде эргижирээн принциптерни болгаш билиишкиннерни сый шаавры дээш демисел уламчылавышаан. Бүдүрүлгелер дугайында хоойлу күштүг болуп боттанып эгелээн. Бот-орулга-чарылга нептерел, демократия калбарып, күш-ажылчы коллективтерниң чөвүлелдери тургустунуп, удуртукчуларны соңгуп алыр ажыл чоруп турар. Күш-ажылдың түңнелдерин дээш кижилерниң харыысалгазы бедээн. Эргелеп башкарылганың чагырып дужаар стилиндөн удуртулганың политиктиг методтарынче — тайылбырлап бүзүредиринче, идепкейлиг организакчы ажылче шилчиирин райкомдан ол неген турар.

Ынчалзажок стиль болгаш методтар боттары але-чайгаар ескерли бербес. Оларның артында кижилер бар болгай. Коминтерн райкомунуң ажыл-чорудулгазында бөгүн кандыг ескерилгелер болуп турарыл база ону канчаар чедип ап турарыл?

— Кол-ла чүве—кижилерже, күш-ажылчы коллективтерже чоок апарганывыс болур. Мооң мурнунда бүдүрүлгелерге, партия организацияларынга барбайн турган бис деп база чугаалап болбас. Ынча дээр болза, ол шын эвес апаар ийик. Бистер аңаа барып, районнуң ажыл-херектериниң дугайын чугаалап, бергенывыс ук коллективке күш-ажылдың түңнелдериниң дугайында бодалывысты чугаалап турган бис. Ынчалзажок ол мургулдайында-ла райкомдан коллективтерге баар — чаңгыс талалыг харылзаа болуп турган. Бистер ам болза, партияның салганы сорулгаларын чедип алыр төлээде, ажылчы чондан бисче, райкомче, чоок харылзаа база херек дээрзин билип каан бис. Чүгле коммунистерниң эвес, а партия кежигүнү эвестерниң айтырыглар тургузуп, хомудалдарын чугаалап, райкомга келири бисте чаңчыл болуп бар чыдар.

Ындыг ынзылыг харылзааларны улам экижидеринге, партия эге организацияларынга тодаргай дузаны чедирериниге аңаа-ла чаагай күдээшкиннер бээри эки түңнел бербези билдингир. Райкомнуң ажылын шуут өске угланыышкынче ескертип киирер — кежүдүр олуруп келгени кабинеттерден үнүп, ол чокта чүү-даа чогувас кылдыр сагындырып келгени телефоннардан адырлыр херек. Чаңгыс-ла арга бар: ол чүл дээрге саазыннар хөй шокарлеевейн, а партия эге организацияларынга барып ажылдаары-дыр.

Мындыг айтырыг база тургустунуп келген: коллективтерге канчап үргүлчү баарыл, ой-ойлеп баарының чурумун канчаар тургузуп алырыл! А райкомнуң аппарады улуг эвес — 22-ле кижи, соңгаарлатпайн шиитпирлээр айтырыглар мырыңай эндерик. Черлер кезип чоруурга, өске хүлээлгелерни күүседиринге үе чедишпейн барбас бе? Чаа чүүлдерни дилеп тывары шенеп көөр дээш ону чорупткан бис. Инструкторларны күш-ажылчы коллективтерге хүннүң-не баар кылдыр шиитпирлээн бис, оон эки чүве үнмээн. Өске ажыл-херектер кылдынмайн баар болганын эскерип каан бис. Партия эге организацияларынга неделяның үш хонуунда барып, ажылынга дузалажыр кылдыр эптиг арганы адак сөөлүнде тып алган бис. Партия организациязының болгаш күш-ажылчы коллективтиң ажыл-чорудулгазының түңнелдерин барымдаалап ажылдакчывыстың кылган ажылын оон-биле үнелээр апарган бис — деп, Олег Алексеевич чугаалады.

— **Ындыг угланыышкын райком ажылының мооң мурнундагы чаңчылчаан тургаг стилин ескертиплетти ыйнаан, ындыг боор але!**

— Ийе, мурнуку чуруум ескерилген. Хөй-хөй кижилер кабинет стилинге чаңчыгып калганындан, оон үнүп чадап шаг-ла болганнар. Ындыг кижилерни чаа, идепкейлиг кижилер-биле солаан бис. Оон түңнелинде ийи чартык чылда райком ажылдакчыларының составын барык 40 хуу чаартыкан бис. Чажыргаш чоор, мооң мурнунда райком бюрозунуң хуралынга дыка-ла хөй айтырыгларны чугаалажып көрүп турган болдур бис ийин... Ам айтырыгларның саны, 1985 чылдыы-биле деңнээрге, дөрт катап кызырган бис.

Парторганизациялар секретарьлары-биле, ажыл-агый удуртукчулары, кол инженерлер болгаш өскелер-биле-даа хөй санныг, ажыы ээээш хуралдар эрттиреринден шиитпирлиг-биле ойталаан бис. Ынчалзажок, хурал-суглааны эрттирип турар бис. Парторганизациялар секретарьларын айда бир катап чыыр бис, эде тургустунуушкунга оларны дамчыштыр салдар чедирип турар болгай бис, ынчангаш кол кужувус ол. Районда ажыл-херектериниң байдалын болгаш сорулгалар дугайын оларга чугаалап бээр бис, а күш-ажылчы коллективтерни чүү чүве дүвүредип, кандыг бергелер ында тургустунуп келгенин олардан билип ап турар бис.

— **Райкомнуң бюрозунга кандыг айтырыгларны тургузуп база шиитпирлеп турар силер!**

— Бюрога чугаалажыры-биле хүннүң эң чугула, эде тургустунуушкунга дорт салдар чедирип турар айтырыгларны киирип турар бис. Бо чылын районда 9 бүдүрүлгени бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче киирдивис, а ийи бүдүрүлге 1987 чылдан бээр чаа байдалдарга ажылдап эгелээн. Ажыл-агыйны башкарып чорударының чаа методтарынче күш-ажылчы коллективтерни шилчидерин белеткээринге партия организацияларының ролюнуң дугайында айтырыгны баш бурунгаар бюрога чугаалашкан бис. Бо талазы-биле партия организацияларының секретарьлары отчёттарын берген болза-даа, бюро хуралынга чалаткан турган ажыл-агый удуртукчулары четпестер болгаш чедир кылбаан чүүлдери дээш база шыңгыы шүгүмчүлеткеннер.

Райкомнуң ажылдакчылары бүгү-ле айтырыгларже хаңылап кирип, ажыл-агый, бүдүрүлге удуртукчулары-биле кады экономиктиг категорияларны шиңгээдип ап турар. Бо талазы-биле ээээш-биче-даа бол дуржулгавысты өскелерге база дамчыдып, оон-биле кады райкомнуң шиитпирлээри база дузазы негеттинип турар айтырыгларны сайгарып келдивис. Чижээлээрге, чаа байдалдарда министерстволар бүдүрүлгениң бектээп турары районнуң азы хоорайның тус чер бюджединче ээээш акша-хереңги салыр деп турары билдине бээрге, ону база чөптүү-биле шиитпирлештивис. Хоорай чедимче чок чүвеге таарышпас кылдыр айтырыгны ынчаар шиитпирлээр болгай. Орулганы хуваар, оон нормативтериниң талазы-биле хөй-ле айтырыглар тургустунган. Бүдүрүлгелерниң сан-хөө байдалдарын сайгарып көргеш, ону эдер дугайында түңнелге келген бис. Орулга, бот-үне, шынар талазы-биле өске-даа көргүзүглер күш-ажылчы коллективтерниң чедиишкинин хамааржыр биске амгы үеде эң чугула болгаш контрольга доктаамал турар ужурлуг айтырыглар ол дизимзе, хөөреди берди деп кым-даа ынчаар бодай бербес боор.

— **Партия райкому бүгү-ле таварылгаларда ажылдың чаа хевирлерин болгаш методтарын ажыглаарын оралдажып турар бе!**

— Бир эвес ынчаар бодаар болза, шын эвес апаар ийик. Ажылдың хевирлерин ескертирин кончуг оваарымчалыг көрүп турар бис, утка-шынарга база ол дүүшкен турар ужурлуг. Партия Уставында көрдүнген партия хуралдары, бюро азы пленумнар дээн ышкаш, чаңчыл болу берген ындыг методтарны ажыглаары биеэги хевээр чугула деп санап турар бис. Ынчалзажок оларны быжырымчалыг белеткеп, олче партийжи активчилерни хөйү-биле хаара тудуп, ону эрттирериниң эң демократчы принциптерин ажыглап тургаш, оларның дээштиии болгаш түңнелдиии бедидерин оралдажып турар бис. Чижээлээрге, ээлчеглиг пленумнуң болур хүнүн, чугаалажыр айтырыгларын баш бурунгаар чарлааш, ол талазы-биле бодалдарын, сүмелерин чорударын ажылчыннардан, специалистерден, бүдүрүлгелер болгаш хөй-нийти организацияларының удуртукчуларындан, коммунистерден болгаш партия кежигүнү эвестерден дилээн бис. Ук саналдарны кичээнгейлиг сайгарып көргеш, пленумнуң материалдарынга ажыглаар болгаш ол талазы-биле тодаргай хемчеглерни алыр бис. Ол ышкаш райком кежигүннериң, кежигүнге кандидаттарны болгаш ревизия комиссиязының кежигүннерин бо ажылче хаара тудуп турар бис. Партийжи ажыл-херектеривиске ажык-чарлыг чорукту ындыг ынзылыг калбартып турар бис.

Дмитрий ГАЙМАКОВ.
(ПМА-ның тускай корр.).

ХӨЙ УРУГЛАРЛЫГ ИЕЛЕРНИ «ИЕНИҢ АЛДАРЫ» ОРДЕННЕР БОЛГАШ «ИЕНИҢ МЕДАЛЫ» МЕДАЛЬДАР-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы

(Уламчызы. Эгези № 74 «Шында»).

БИИ-ХЕМ РАЙОНДАН

Чеди уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Бельчикова Саяна Степановна — «Өөк» совхозтуң ажылчыны.

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Донгак-оол Татьяна Тюлюшевна — райкүүскомнуң ИХК-ның чаңгыс черниниң контролёру.

Сурунчук Зинаида Сатовна — «Өөк» совхозтуң ажылчыны.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Акпан Галина Майындыевна — Эрбек совхозтуң ажылчыны.

Кыргыс Өшку-Саар Түлүшевна — «Кызыл тараачын» совхозтуң ажылчыны.

Маады Полина Мынчанмаевна — «Кызыл тараачын» совхозтуң ажылчыны.

СҮТ-ХӨЛ РАЙОНДАН

Сес уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң II чергези-биле

Монгуш Роза Шойдак-ооловна — Сүт-Хөл лесничествозунуң ажылчыны.

Чеди уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Монгуш Татьяна Чылбаковна Бора-Тайга суурнуң ясли-садының повары.

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Монгуш Лидия Маадыевна — «Алдан-Маадыр» совхозтуң ажылчыны.

Монгуш Светлана Шыдыраевна — «Сүт-Хөл» совхозтуң саанчызы.

Оюн Татьяна Николаевна — улус депутаттарының район Советиниң күүскомунуң улус өөредилге килдизиниң бухгалтери.

Хомушку Зоя Луузановна — улус депутаттарының Алдан-Маадыр кожуун Советиниң күүскомунуң техажылчызы.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Монгуш Вера Чамбаевна — «Алдан-Маадыр» совхозтуң ажылчыны.

Ондар Галина Дамбаевна — районнуң төп эмнелгезиниң санитаркызы.

Ондар Лидия Дембиреловна — Сүт-Хөл ортумак школазының башкызы.

Ондар Майя Ооржак-ооловна — районнуң төп эмнелгезиниң эмчи сестразы.

ТАҢДЫ РАЙОНДАН

Тос уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң алдары» орденниң I чергези-биле

Дагвалдай Нина Давыдовна — Хову-Аксының № 1 ортумак школазының техажылчызы.

Кол Валентина Васильевна — Хову-Аксының № 1 ортумак школазының техажылчызы.

Оюн Галина Доржуевна — «Коммунизмниң херели» совхозтуң ажылчыны.

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Арчумаева Любовь Герасимовна — Бай-Хаак суурда уруглар садының ажылчыны.

Шаравии Луиза Даваевна — Кызыл-Арыгның дузалал школа-интернадының башкызы.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Маңгыр Кара-Уруг Кыртыловна — «Тыва кобальт» комбинаттың ажылчыны.

Петрова Нина Степановна — орук-септелге-тудуг участогунуң бухгалтери.

Соян Валентина Кужугевна — «Россия» совхозтуң бухгалтери.

Соян Зоя Ензаковна — «Россия» совхозтуң бызаа ажаакчызы.

Сюрюн Антонина Максимовна — «Россия» совхозтуң саанчызы.

УЛУГ-ХЕМ РАЙОНДАН

Тос уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң алдары» орденниң I чергези-биле

Бумба-Хуурак Анай Тюлюшевна — «Улуг-Хая» совхозтуң ажылчыны.

Чап Вера Түлүшевна — Чаа-Хөл ортумак школазының техажылчызы.

Сес уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң II чергези-биле

Сувакпит Раиса Деөүт-ооловна — «Найырал» совхозтуң ажылчыны.

Чеди уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Ойлаа Сара Кыргысовна — Ак-Тал ортумак школазының техажылчызы.

Хуурак Уйнук Сатовна — «Найырал» совхозтуң ажылчыны.

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Биче-оол Кара-кыс Кызылмаевна — Чааты ортумак школазының техажылчызы.

Сувакпит Зоя Дүүденовна — «Найырал» совхозтуң ажылчыны.

Тожулук Галина Чамзыевна — Чодураа суурда өг-бүле ээзи.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Дамдын Любовь Байыр-Белековна — Ак-Тал ортумак школазының башкызы.

Драпаан Надежда Наксыловна — «Найырал» совхозтуң ясли-садының нянязы.

Доржукай Татьяна Иймаевна — Чодураа суурда өг-бүле ээзи.

Калбак Маргарита Мадар-ооловна — Чаа-Хөл ортумак школазының техажылчызы.

Кассыга Надежда Тюлюшевна — Чаа-Хөлдүң харылзаа салбырының почтальону.

Салчак Надежда Болатовна — «Найырал» совхозтуң саанчызы.

Сереп Анайбан Сатовна — «Улуг-Хая» совхозтуң бухгалтери.

Сүрүң-оол Ирина Федоровна — Ийи-Тал сес чыл школазының техажылчызы.

Ховалыг Зоя Сарыг-ооловна — Жданов аттыг совхозтуң ажылчыны.

Чалбаакай Эзир Мөңгеевна — «Шагаан-Арыг тудуг» трестиң 42-ги тудуг эргелелиниң шеверлекчизи.

Чыпсын Татьяна Дамбадооевна — «Найырал» совхозтуң ажылчыны.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары В. КАЖИН-ООЛ.

Кызыл хоорай.
1988 чылдың март 22.

Специалиске сөс

МАЛДЫ САРГЫДАН КАМГАЛААРЫ

Мал ажылынга саргы улуг каражаны чедирип турары билдингир. Олар малга чыпшынгаш, чүгле ханын сорар эвес, а харын халдавырлыг болгаш анаа-даа аарыгларның өскүдүкчүлери болуп турарлар. Кижиге халдааш, саргылар энцефалит дээр аар аарыгны халдадып болур.

Одарларга саргы хар эрииri-биле — марттың ийиги чартындан эгелээш, апрельдиң төнчүзүнге, майның эгезинге чедир турар. А чамдык черлерге оон-даа орай — июль айга-даа чедир дириг чоруур. Ынчалза-даа ол үеде черле массалыг эвес, эвээш болур.

Саргы хойга, мыйыстыг бода малга, эң ылаңгыя чаш малга дыка улуг хораны чедирер. Саргы аажок хөй турар үеде малдың продуктулуг чоруу аажок кудулаар: инектерниң сүдү хүнде 2 база оон-даа хөй килограммга эвээжээр, хойнуң дүгү тазарып дүжер. Саргылар массалыг халдап турар үеде бир хойга чүс ийикпе оон-даа хөй маңгыс чоруур. А инек саргы нептергей үеде 2—3 литр хире-даа ханны чидирер.

Хураганнар саргыга дыка алзыр. Аңаа ызырткаш, арып баксыраар, чамдыкта харын өлүп болур.

Чазын саргы чадаң үнүштүг, хараганныг, сөөскен, даялыг черлерге, чоогаларга, хемчигештер үнүнге хөй болур дээрзин малчыннар билзе чугуур. Ынчангаш саргыдан камгаланып, ындыг черлерге мал кадарбас болза эки. Оон аңгыда малчыннар боттары база саргыдан кичээнир херек. Саргылыг черлерден чанып келгеш, идик-хевин кактаар, арыглаар, саргыны дораан узуткаар херек. Ол үеде кылын пөстен кылган тудуш бөрттүг комбинезон кедер болза эки. Бир эвес саргыга ызыртыпкан болза, доп-дораан эмчиге баары албан.

Саргы-биле демисежиирниң эң-не дээштиг аргазы — янзы-бүрү дериглелер болгаш херекселдер-биле тускай эмнерни малга сыкыртыры болур. Амгы үеде районнарда база совхозтарда мал эмчилеринде эмнер четчир, ажыл-агыйларда дезинфекция кылыр херекселдер бар. Оларның дузазы-биле кыска хуусаада хөй малды баш бурунгаар эмнеп ап болур. Мыйыстыг бода малды бүлгүртүп эмнеп болур.

Саргы дээрге маңгыс-тыр. Ынчангаш оон хоразы аажок улуг. Кажан ол маңгыстар көвүдей бээрге, дезинфекция кылыр дериглелерден аңгыда 200 — 300 литр холумак-холуксаалыг эм кирер саваны бедиди тургускаш, шланг дузазы-биле хөй хойну кыска хуусаада эмнеп ап болур. Ынчан оларны чаңгыс аай щиттерден кажаа кылып алгаш, олап кылаштажып эртип турар аразында шланг дамчаан холумак эм-биле бүлгүртүптер. Шуут арга-жок апарганда, чечек суггарар лейка азы хөнекти-даа ажыглап болур. Маңгыстар хойнуң мойнунга, хөрээнге, ооргазынга, чаң аразынга, а инектиң база-ла мойнунга, төжүнге, эмиинге чыглыр. Ынчангаш оларны ыяк бүлгүртүр. Шак ындыг арга эң ылаңгыя шээр малды эмнээрге шоолуг ажык чок болгулаар. Чүгле дизе холумак эмни чаштырарга, ол чүгле дүк бажынга баар, ооң дөзүнче сиңмес, чыды чидип каар. Ынчангаш ам канчаарыл дээрге, малдың дүгүн ооргазын, мойнун дургаар чара туткулааш, ооң ийи талазынче дөңге төктүп саарлып, сиңер кылдыр ынчаар бүлгүртүр херек. Бир эвес дүктүң дөзүнге четпес болза, маңгыстар дириг артып каар. Креолинге гексахлоран холуп алгаш, малдың дүк дөзүнге, кежинге чедир четче бүлгүртүп алыр болзувусса, ол эмниң чыды 1—1,5 ай-даа иштинде читпес, хевээр чоруур. Эмни ынчаар чаштырарда малды кажаалап алыр, оон башка ыяк эмнеттинмес, четче эвес болур. Хойнуң черле малдың сиртин дургаар эмни шуут-ла кудурууның бажынга чедир кудуп бадырганы дээре. Чылыг хүннерде көрүп тургаш, малды шуут-ла ваннаге кирип чуурга, ол дыка дээштиг болур. Ынчан хамык саргы шупту кырлып каар. Ол чуурда агаарның температуразы +10 градустан куду турар болза хоржок.

Саргы-биле демисежирде кандыг-кандыг эмнерни ажыглаарыл? Хлорофосту 2%—4% кылдыр холуп алыр, оон аңгыда креолинни гексахлоран-биле холуп алыр. Эң-не дээштиг эм ол. Оон аңгыда даштыкыдан ап турарывыс неоцидола, стомозан дээр суук эмнер бар, оларның бижип кааны саавыларын ыяк барымдаалаар, оон башка хоралыг. Ол эмнерниң холууун бир малга 1—2 литр онаажыр кылдыр таарыштырып алыр. Креолинни гексахлоран-биле холааш, малды чуп эмнээрге, ооң дээштии улуг дээн бис, а арткан эмнер-биле эмнээрин 7—10 хонгаш-ла катаптаар. Ону саргы төнгүжеге чедир ынчаар уламчылаар.

Бистиң республиканың малчыннары гексахлоранның дустазын ажыглап турары хөй болгай. Соок үеде ону ажыглаары чөп, харын. Ону хамыктың мурнунда анай-хураганга база арып баксыраан малдарга чажар. Ооң нормазы — бир бешке-ле 50 грамм онаажыр кылдыр, малдың дүгүн аразы 10—15 сантиметр кылдыр чада угуглааш, олче дүрбүй тудуп чодар. Бо таварылгада база аваарымчалыг болур херек, ол үеде кажаага бичии уруглар турбас болгаш малчыннар боттары аксы-думчуун кеш баът марля-биле дуглап алыр. Ол ышкаш хат-салгынныг хүннерде дусталавас. Ону чуга марляга уруп алгаш, ооң-биле малдың кежин дүрбүүр. Мал дусталаарда резина хол хаптар кедип алыр. Шак ынчаар эмнеп алырга, малга үр үеде саргы чагдавас болур.

Саргы-биле демисежирниң бир аргазы — ооң чыглыр черлериниң чадаң үнүштерин өрттедир, тулаалыг черлерни кургадыр, оон аңгыда саргы чыылган шөлдерни аңдарып илииртээр, диска-биле болбазырадыр. Амгы үеде чамдык коданнарда саргы тыптып турар. Ынчангаш ооң-биле демиселди малчыннар, ветеринария ажылдакчылары дөңге чорудар ужурлуг.

Малды хоралыг маңгыс — саргылардан камгалаары эң чугула хемчеглерниң бирээзи. Ооң үезин эрттирип болбас херек.

А. ВОРОБЬЕВ.
Республиканың ветлабораториязының директору.

БААРТЫК АРТЫНДА — ИЕШКИЛЕР

Сүт-Хөл суурнуң аъш-чем магазининде авашкылар — Анай Даржаавна биле Арана Бокаштай ажылдап турар. Арана авазы-биле кады ажылдап, садыгжының мергежилин шиңгээдип ап турар. Магазинге кээр болзуңарза, оларның садып алыкчыларга кичээнгейлиг дораан эскерип каар силер. Чаңгыс чер чурттугларының негелде-хереглелдерин бар аргаларны ажыглап, долу хандырарын садыгжы авашкылар чугула сорулгазы кылдыр санап турарлар. Суурнуң чурттакчы чонунуң аъш-чем-биле хандыртынганы оларның ажылындан улуг хамааржыр дээрзи билдингир. Сүт, сметана садарын ылаңгыя кышкы үеде мында үзүктелдирбейн турары таарымчалыг.

Анай Даржааевна Бокаштай ажылын мынчаар чугаалаар:

— Бараан саарылгазының планының күүсеттезин бистиң боттарывыстан улуг хамааржыр. Бир эвес хереглелдиң чугула бараанныарын үзүктелдирбейн эккеп, садып алыкчыларга четчир кылдыр садып турар болзувусса, көрдүнген план албан күүсеттинген турар ужурлуг. Хамык ужур чүгле ында эвес ле болгай, кол-ла чүве — бараанарны четчелээри, хереглелдерин хандырары.

Бо чылдың эрткен айларының планын садыгжы иешкилер база-ла эки боттандырган.

Бораш ОНДАР.
Сүт-Хөл район.

Силерниң дилээңер ёзугаар

КУР-НУҢ ДЕМОКРАТТЫГ ПАРТИЯЛАРЫ

ККП-ден аңгыда өске-даа партиялар Кыдатта база бар дээрзин номчудум. Ол дугайын тодаргайлап чугаалап берип көрүңерем.

С. СЕРЕН-ООЛ.
Кызыл хоорай.

Амгы үеде Кыдаттың баштакчы Коммунистиг партиязындан аңгыда, КУР-да демократтыг сес партия ажылдап турар. Ол — Кыдаттың Гоминданының Революстуг комитеди, Кыдаттың Демократтыг лигазы, Кыдаттың Демократтыг национал тургузуушкунунуң ассоциациязы, Кыдаттың Тараачын-ажылчын демократтыг партиязы (Чжунго чжигундан), Демократияның хөгжүлдезинге идиг бээриниң кыдат ассоциациязы, Чөптүг чоруктуң, сентябрь 3-түң ниитилели, Тайваньның демократтыг бот-башкартынылга лигазы дээр партиялардыр. Бо бүгү партиялар Кыдаттың Коммунистиг партиязынга (ККП) баштаткан Кыдаттың Патриотчу чаңгыс аай фронтузунуң составында бактааган. Чурттуң политиктиг системазында демократтыг партияларның догуннаашкыны КУР-нуң Конституциязында болгаш ККП-ниң Уставында албан ёзузу-биле бижиглаттынган.

1957 чылда «барык үзелдиглер-биле» демиселдиң чылдарында, ол ышкаш «культура революциязының» чылдарында болгаш 80 чылдарда ол организацияларның бүгү-кыдат съездилерин ол партияларның ажыл-чорудулгаларынга дыка улуг чапсарлаашкынның соонда эрттиргилээн. Оларның ажыл-чорудулгазы «дөрт модернизацияның» программазын боттандырарынче, Тайваньны КУР-биле катап каттыштырарынче угланган. Ниитизи-биле 70 чылдарның төнчүзүнден бээр демократтыг партиялар чурттуң политиктиг амыдыралынга боттарының идепкейин хөгжүдүп турар апарган, оларның хурээлеңиниң саны-даа өзүп орар.

ККП-ниң чоокта чаа болган XIII съездизинге Чжао Цзыянның илеткелинде Кыдаттың Коммунистиг партиязының удуртулгазы-биле хөй партиялыг кады ажылдажылга болгаш сүмележилгелер системазын сайзыраңгайжыдарының, чурттуң политиктиг амыдыралынга демократтыг партияларның болгаш партийжи эвес кижилерниң партия кежигүнү эвес ажылдакчыларның ролюн бедидериниң эргежок чугулазының дугайын чугаалаан. Ниити күрүне ужурлуг чугула документилерни хүлээп алырының болгаш бүгү-кыдат шуулганнарын эрттирериниң мурнунда демократтыг партияларның болгаш хөй-нийти организацияларының төлээлекчилери-биле янзы-бүрү хевирниң ужуражыышкыннарын ККП ТК-ның эрттирери дүрүм болган.

Демократтыг партияларның кежигүннери чурттуң хоойлужудулга органнарында дыка калбаа-биле төлээлеттирген: оларның аразындан беш муң ажыг кижини янзы-бүрү деңнелдерниң улус төлээлекчилериниң хуралдарының депутаттарынга, оларның аразында УТБКХ-ның депутаттары база бар, соңгаан 14 муң ажыг кижи Кыдаттың Улусчу политиктиг консультативтиг чөвүлелиниң (КУПКЧ) янзы-бүрү организацияларының кежигүннери болуп турар.

Ам демократтыг партияларның тус бүрүзүнүң дугайында допчузу-биле чугаалап көрээли.

Кыдаттың Гоминданының революстуг комитеди. 1948 чылда тургустунган бо партияның кол кезиин гоминдан-биле төөгүлүг харылзааларлыг кижилер-дир. ГРК-ның ажыл-чорудулгазында кол угланыышкынын 1983 чылда VI съездиге хүлээп алдынган Уставы ёзугаар алырга, «төрээн чуртту каттыштырарының өндүр улуг херээн доозарын дүргедединге идиг бээри», Тайваньны Кыдатка дедир эгидеринге хамаарыштыр ККП-ның угланыышкынын болгаш политиказын пропагандалаары болгаш амыдыралга чейгылыш чокка чорудары. Гоминданьның Тайваньда, Гонконгта болгаш Макаода шериг база хамааты ажылдакчылары-биле харылзааларны күштелдирери болур. ГРК-ның хурээлеңинде 30 муң ажыг кижи санаттынып турар. ГРК ТК-ның хүндүлүг даргазы — Цюй У дээрзи КУПКЧ-ның бүгү-кыдат комитединиң даргазының оралакчызы. Кыдат-совет найырал ниитилелиниң даргазы.

Кыдаттың Демократтыг лигазы 1941 чылда тургустунган. Ол партияның кежигүннериниң хөй муруузу чогаадыкчы интеллигенция болуп турар. КДЛ-диң кежигүнү болурунуң онзагай чүүлдериниң бирээзи болза, хүлээп алдынган Уставы ёзугаар алырга, социалистиг материалдыг болгаш угаан-бодал культуразының тургузуушкунунга идепкейлиг киржири болур. Бо дээрге чурттуң эң улуг демократтыг партиязы, ооң хурээлеңинде 40 муң ажыг кижи. КДЛ ТК-ның даргазы Фэй Сяотун — КУПКЧ-ның бүгү-кыдат комитединиң даргазының оралакчызы, Кыдаттың Ниитилел эртемнериниң академиязының Социология институдунуң директору.

Кыдаттың Демократтыг национал тургузуушкун ассоциациязы 1945 чылда үндезилеттинген. Ассоциацияның кежигүннериниң кол мургулаа — үлетпүр болгаш садыг талазы-биле ажылдакчылар. Ооң ажылында чүгле черин экономика айтырыгларының талазы-биле, улус ажыл-агыйын эргелеп башкарарын сайзыраңгайжыдарының, ол дугайты специалистерни бедиткээриниң, аныяктарны ажылга таарыштыр тургузарының айтырыгларының талазы-биле сүмелерни организастаары болуп турар. Бо партияның онзагай чүвези — үлетпүржүлерниң болгаш садыгжыларның бүгү-кыдат ассоциациязы-биле ооң дем каттан ажыл-чорудулгазы болуп турар. Ам бо партияның хурээлеңинде 36 муң кежигүн бактаап турар. Ассоциацияның даргазы — Сунь Цимэн.

Демократияның хөгжүлдезинге идиг бээриниң кыдат ассоциациязы 1945 чылда тургустунган. Бо ассоциацияның кежигүннериниң хөй муруузу — культура болгаш чырыдыышкын ажылдакчылары, ном үндүрер черлер ажылдакчылары. Ассоциацияның V съездизинге хүлээп алдынган (1983 ч.) Уставын ёзугаар алырга, ооң кежигүннери информация албаным таарыштыр тургузарда кызыгаар районнарга идепкейлиг дузалажыр ужурлуг. Ассоциацияның составында кудуну 1200 организацияларда бактааган 15000 кижи санаттынып турар. Ассоциацияның даргазы Е.Шэнтао КУПКЧ-ның бүгү-кыдат комитединиң даргазының оралакчызы, ат-сураглыг чогаалчы.

Кыдаттың Тараачын-ажылчын демократтыг партиязы 1930 чылда үндезилеттинген. Бодунуң амгы адын 1947 чылда алган. Ол партияның кежигүннери — медицинаның, кадык камгалалының, эртемниң, өөредилгениң болгаш культураның ажылдакчылары. Партияның хурээлеңинде 13000 ажыг кежигүн санаттынып турар. Даргазы — Фудань университединиң профессору Чжоу Гучэн.

Чөптүг чоруктуң кыдат партиязы эге баштайында чурттан дашкаар чурттап турар кыдаттарның тургускан организациязы болуп, 1925 чылда тургустунган. Ам партияның кежигүннериниң хөй муруузу репатриантылар болгаш даштыкыда чурттаан кыдаттарның төрелдери болуп турар. Организацияның ажылының кол угланыышкыннары: харылзажыры, эмигрантылар херектерин углап баштаан күрүне организацияларынга идиг бээри, репатриантылар-биле ажылдаары болгаш өске-даа ол янзылыг ажылдар. Партияның ээзш санныг-даа болза, ында 2200 кижи бактааган, ооң 50 ажыг организациялары боттарының ажыл-чорудулгазын чурттуң төпке чагырткан 14 можуларында, хоорайларында болгаш автономнуг районнарында чорудуп турар. Партияның даргазы — Кыдаттың Улусчу политиктиг консультативтиг чөвүлелиниң улус төлээлекчилериниң доктаамал комитединиң кежигүнү Хуан Димчэнь.

Сентябрь 3 ниитилел 1943 чылда тургустунган. Бо партия бодунуң амгы адын милитаристчи Японияны ашкан тиилелгеге алдар кылдыр 1945 чылда чедип алган. Ниитилел кежигүннериниң кол массазы бойдустуң болгаш техниктиг эртемнерниң талазы-биле эртемденнер болгаш специалистер. Ниитилелдиң даргазы — Кыдаттың Улусчу политиктиг консультативтиг чөвүлелиниң доктаамал комитединиң бүгү-кыдат комитединиң даргазының оралакчызы — Сюй Дэхэн. Бо партияның кежигүннериниң саны 1987 чылда 27 муң кижи болган.

Тайваньның Демократтыг бот-башкартынылга лигазы 1947 чылда тургустунган. Партияның кежигүннериниң кол массазы — Тайваньга төрүттүнген болгаш ам Кыдат Улус республиканың девискээринде чурттап турар кижилер. Лиганың ажыл-чорудулгазында кол угланыышкын — ада-чуртчулар-биле харылзааларны доктаадып тургузары база хөгжүдери, Тайваньны Кыдат-биле катап каттыштырарынга идиг бээри. Можуларның болгаш төп чагырганың хоорайларының деңнелинге чуртта чер-черниң 11 организациялары ажылдап турар. Лиганың даргазы — Кыдаттың Политиктиг консультативтиг чөвүлелиниң улус төлээлекчилериниң бүгү-кыдат комитединиң доктаамал комитединиң кежигүнү Линь Шэнжун.

Г. СТЕПАНОВА.
Төөгү эртемнериниң кандидады.

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

◆ **БУХАРЕСТ.** Март айны Румынияда «арга-арыг айы» кылдыр чарлаан. Ынчан чурттуң бүгү девискээринге часкы ыяш олуртулгазы эгелээн. Чүгле эрткен неделя иштинде республиканың Ыяш-ажыл-агыйы министерствозунуң сан-түңнели-биле алырга, 1750 гектар черге ыяш олурткан. Оруктар кыдыынга каңдаашкынга таварышып турар районнарга арга-ыяш камгалаар дилиндектерни тургузарынга, хоорайларны долгандыр ногаан куржагы болгаш ине болгаш калбак бүрүлүг ыяштарның шым деңзигүүрүн тургузарынга онза кичээнгейни салып турар.

◆ **ХАНОЙ.** Үлетпүр кооперациязынга хамаарыштыр политика дугайында ВСР-ның Министрлер Чөвүлелиниң хүлээп алган доктаалы үлетпүр кооперативтериниң эргелерин калбартырынга болгаш быжыглаарынга, оларның ажыл-агыйжы инициативазын база бот-тускайлаң чоруун хөгжүдеринге идиг бээр сорулгалыг.

Үлетпүрнүң, тудугнуң болгаш транспорттуң кооперативтери социалистиг экономиканың чарылбас кезээ болур деп документиде айтып турар. Оларның материал-техниктиг баазазын, үлетпүр болгаш ажыл-агыйжы ажыл-чорудулгазын калбартырынга эң-не таарымчалыг байдалды күрүне тургузуп турар.

ПРАГА. Чехословак ниитилелдиң амыдыралының бүгү талаларында эгелей берген эде тургустунуушкун объективтиг-биле эргежок чугула, ол болза социалистиг революцияның чаа үе-чадазы болур. Ол дугайын ЧКП ТК-ның Президиумунуң кежигүнү, ЧССР-ниң Федералдыг хуралының Даргазы Алоиз Индра медеглээн. Остравада Витковицаның К. Готвальд аттыг металлургия болгаш машина тудуунуң заводунга ол чүве чугаалаан. Эде тургустунуушкунну ЧКП-ның инициативазы-биле чорудуп турар. Ол СЭКП-ның сорук киирикчи үлегерин удуртулга болдуруп турар болгаш ЧССР-де социализм тургузуушкунуң амгы үе-чадазының объективтиг үнелээшкинин барымдаалап турар. Эде тургустунуушкун үезинде бис энтузиазмны болгаш революсчу өскерилгелерже чүткүлдү боттуг чүүл-биле каттыштырар ужурлуг бис. Ол чорук коммунистерниң медерелдииниң болгаш идеологтуг бышканының демдээ болур. Партияның салган сорулгаларын бүгү ажылчы чоннуң идепкейлиг киржилгези-биле чүгле чедип ап болур деп, А. Индра онзалап демдеглээн.

(СЭТА).

Д. ОРТЕГАНЫҢ КЫЙГЫРЫЫ

ВАШИНГТОН. (СЭТА). Никарагуаның президентизи Даниэль Ортега Никарагуаның чазаа биле контрастың аразында аткылажыышкынны соксадыр дугайында чедип алдынган дугуржулгазын хүндүлеп көөрүнче Рейганның администрациязын кыйгырган. Си-би-эс телекомпанияга берген интервьюзунга Д. Ортега Төп Американың байдалды чогумчударынга хамаарыштыр Вашингтон-биле ийи талалыг чугаалажыышкынны эгелээринге белени медеглээн.

Президентиниң чугаазындан алырга, ол девискээрге тайбың байдалды тургузарының эң чугула негелдези болза ында турар чурттарның чазактарының удуртукчуларының Төп Американың даштыкы шериглерни үндүрер дугайында шиитпирин бүрүн хүндүлеп көөрү болур.

МЕДЕГЛЕЛ

КАРАКАС. (СЭТА). Венесуэлада политиктиг, профэвилел болгаш хөй-нийти организацияларының 500 ажыг сураглыг ажылдакчылары Никарагуага хамаарыштыр америк политиканы буруу шапкан медеглелге ат салганнар. Олар ол чурттуң хамаарышпас болгаш тускай догуннаан чоруун, ооң улузунуң бот-башкартынарынга эргезин хүндүлеп көөрүн негээннер. Төп Америкада байдал сөөлгү чылдарда ол кавыкың чурттарының иштики херектеринге АКШ-тың холгаарлап киржип турар уржуундан элээн чидигленген деп документиде айтып турар.

Бөмбүрзектиң судалы

ХАЛДААР ДЕП ТУРАР

ВАШИНГТОН. (СЭТА). Израильдиң дайынзырак эрге-чагыргазы араб чурттарже халдаашкын кылырын үргүлчүлеп турар. Америк разведка органнарының медээзинге даянып алгаш, «Вашингтон пост» солун Израиль бо удаада Сауд Аравияже халдаашкын кылырынга белеткенип турар деп дыңнаткан.

Израильдиң шериг-агаар күштери бо хүннерде чавыс ужудуушкун кылып, бомба октаарынга өөренип турар. Ооң сорулгазы болза Сауд Аравияның девискээринде тургускан ракеталарны ындыг янзылыг ужудуп келгеш, хончуг дүрген узуткаары болур.

КАИР. (СЭТА). Египеттиң президентизи Х. Мурабак журналистерге чүве чугаалааш, «Израиль өске чурттарның иштики херээнге холгаарлаар чоруун үргүлчүлеп турар. Ылаңгыя араб чурттарже халдаашкын кылырын бодунуң эргези кылдыр санап турар. Израильдиң чазаа делегейниң хөй-ниитизиниң саналонулын кичээнгейге ап, араб девискээрге тайбыңны тургузар талазы-биле чугаалажыышкыннарга киржир ужурлуг» деп медеглээн.

ПАНАМАДА БАЙДАЛ

ВАШИНГТОН. (СЭТА). АКШ-тың Конгрезиниң сенады тускай резолюция хүлээп алган. Ында эрге-чагыргадан Национал камгалалдың күштериниң кол командылакчызы генерал Мануэль Антонио Норьеганы чайладырын чедип алыр сорулга-биле Панамаже экономиктиг, политиктиг болгаш дипломаттыг албадаашкынны кылырынче президент Рейганны ол резолюция кыйгырган. Панамада амгы үеде байдал «Каттышкан Штаттарның национал айыыл чок чоруунга, даштыкы политиказынга болгаш экономиказынга онза айыылдыг» тургузуп турар деп айтып турар.

ПАНАМА. (СЭТА). Панамаже америк шериг кезектери үргүлчүлеп кээп турар. Найысылалдың «Эстрелья де Панама» солунунуң дыңнадып турары-биле алырга, Панама каналының зоназында АКШ-тың мурнуу командылалынга 250 шеригни агаар дамчыштыр эккелген. Оларны Соңгу Каролина штатта «Форт-брэгг» дээр АКШ-тың шериг-агаар күштериниң баазазындан тускай шилип алган. Панаманың черинде америк шериглерниң ниити саны Панаманың бодунуң бүгү чепсектиг күштеринге барык-ла деңн.

Эжелеп алганы араб девискээрлерде израиль өлүрүкчүлериниң үүлгедип турар херээн делегейниң хөй-ниитизи шиитпирлии-биле буруу шаап турар.

ЧУРУКТА: Делиде палестин студентилерниң израиль эжелекчилериниң дерзии ажылдаашкынынга удурланган массалыг демонстрациязы.

СЭТА-ның фотозу.

Культура болгаш амыдырал

АЖЫЛЫН ЭДЕ КӨӨР

«Хүндүлелдиң Демдээ» орденниг тыва театр 1936 чылда тургустунгаш, чүгле дөртен чылдарда профессионал болу берген. Ынчан ТАР-га культура талазы-биле бөлүк специалистер ССРЭ-ден кээп, тыва театрны бедик мергежилдиг культура одаа кылдыр тургузар дээш дыка хөй ажылдарны кылып чорутканнар. Оларга режиссёр И. Исполнев, композитор А. Аксёнов, дирижёр Ш. Израйлевич, балетмейстер А. Шатин болгаш өскелер-даа хамааржыр. Бистиң баштайгы тыва актёрларывыс Кара-кыс, Максим Мунзуктар, Николай Өлзей-оол, Хүргүлек Коңгар, Борис Бады-Сагаан болгаш өскелер-даа Иван Яковлевич Исполневти чылыы-биле сактып чоруурлар. Ол сценаже чаа үнүп келген тыва оолдар, кыстарны К. Станиславскийниң системазы-биле, орус сцена школазының дуржулгазы-биле таныштырган.

Тыва театр бодунуң баштайгы үнделеттинген чылдарында агитация хевириниң көргүзүглерин чоңга бараалгадып келген. Ол үжен чылдарда тываларның амыдыралын көргүскен этнографтыг сценаларны көргүзүп турганындан реалистиг шии чогаалдарынче чоорту кирген. Репертуарга совет драматургтарның чогаалдары болгаш бүгү делегей классиказы кирип, актёрларның профессионал өзүлдезинге улуг рольду ойнап, көрүкчүлерниң сагыш-сеткил байлакшылын долдурган.

Бежен чылдардан эгелеп, чурттуң театр урал чүүлүнүң дээди өөредилге черлеринге тыва актёрлар өөренип эгелээн. 1955 чылда дээди эртемниг актёрларлыг болу бердивис. Оларның иштинден эң-не талантылыглар чүгле республикага эвес, эвилелге безин сураглыг апаргылаан болгай. Театр урал чүүлүнүң талазы-биле миниги доозукчуларның аразында РСФСР-ниң алдарлыг артизи Люндуп Солун-оол, Тыва АССР-ниң алдарлыг артистери Дадар Барыкмаа, Моңгуш Чадамба, Роза Серен-оол болгаш өскелерниң аттарын көрүкчүлер эки билир.

Тыва профессионал театрның өзүлдезинге орус совет сцена школазының ролю канчаар-даа аажок улуг. Ол — интернационалчы болгаш ботбодунга дузалажыр чоруктуң өскү херечизи-дир. Боттарының национал бижик безин чок, көшкүн амыдыралдыг чурттап чораан тывалар ам бедик мергежилдиг актёрларлыг, профессионал театрлыг апарган. Бистиң чурттуң орус болгаш өске-даа улустарының театр урал чүүлүнүң дуржулгазы тываларның каш-ла чылдар иштинде национал театрлыг болурунга улуг идигни берген. Актёр мергежилиниң чажыттарын шиңгээдип алганындан, тыва күүседикчилер бодунуң чонунуң өвүр-хевириниң онзагай талаларын сценага ам улуг мергежилдии-биле күүседиптер апарганнар.

Бистиң театрда орус, тыва актёрлар демниг ажылдап оларның репертуары, күүселде дылдары аңгы-даа болза, бот-боттарындан өөренип ап турарлар. Көрүкчүлерниң интернационалчы кижизидилгезинге тыва театрның актёрларының кады холбаалыг ажылы улуг черни ээлеп турар. Чижээ, Д. Фурмановтуң, К. Симоновтуң, В. Розовтуң, К. Треневтиң, Н. Погодинниң, А. Арбузовтуң болгаш өске-даа сураглыг драматургтарның чогаалдары тыва сценага тургустунуп, аңы-дуңма улустарның амыдыралын, эрткен төөгүзүн, келир үезин, узел-бодалын көрүкчүлерге чедирген. Классиктиг драматургияның чогаалдары чокка чаңгыс-даа сезон болбаан. Ол ышкаш өске-даа республикаларның драматургтарының хөй-хөй чогаалдарын тыва көрүкчүлер сеткил ханышкын-биле көргеннер.

Тываның база Украин ССР-ниң Ровно областының хөгжүмшии театрлары боттарының харылзаазын улам быжыктырып келгеннер. Ада-чурттуң Улуг дайынының үезинде Ровно дээш тулчуушкунга амы-тынын бергеннерни украиннер чылыы-биле сактып чоруурлар. Ровнонуң актёрлары К. Куделының «Он бир» деп шиизин биске бараалгатканын билир бис.

«Нация бүрүзү, чон бүрүзү боттарының урал чүүлүнге национал хевирлерниң өөүн болгаш онзагай талаларын көргүссүннер. Чогум-на ынчан чоннуң сагыш-сеткили ажыттынып турган аан» — деп, К. С. Станиславскийниң чугаалааны амгы үннерде бодунуң утказын улам ханылаткан. Ынчангаш тыва театрның ажылдакчыларының мурнунда национал сцена урал чүүлүнүң чугула айтырыгларын шиитпирлээри негеттинип келген. Октябрьның революциязының мурнунда боттарының театры чок турган өске-даа улустарның ышкаш, бистиң баштайгы тыва актёрларывыс чоннуң күүседикчи чаңчылдарын шиңгээдип алганнар. Ук чаңчылдар оларның чогаадыкчы ажылының чарылбас кезээ болуп келген.

Коллективке чаа аныяк салгалдың актёрлары келирге, чоннуң күүседикчи чаңчылдары-биле харылзаазы элээн кошкай берген. Тыва чоннуң амыдыралының чаңчылдарын, күүседикчи чаңчылдарын аныяктар ханызы-биле билбес. Бир эвес тыва театр национал хевирин оскунмайн, өске чонга солун болзун деп бодаар чүве болза, мөөңнеттинген арга-дуржулганы чогаадыкчы өзү-биле бодап көөр, чоннуң сагыш-сеткилиниң үнелиг таларындан хоорулбайн, бөгүнгү амыдыралдың чугула айтырыгларын ханы өөренир ужурлуг.

Дескиндир турар делегейни өөарын билири, шоваа ажы-чем, улустуң байырлалдары, сүзүглелдери болгаш чаңчылдары, аас чогаалдары, кижизидилгениң дүрүмнери, бойдус-биле харылзаа, чаңчылчаан шим-ээжиктер болгаш иммээшкиннер — бо-ла бүгү чүүлдер нарын системаны таныштырып турар. Оларны эки билбейн чыда, национал коллективке күүседикчи мергежилди бедидери берге. Тываларның байлак музыка культуразын тургусканы. Аңаа ырыларның хөй жанрлары, алгаг-йөрээлдер, хам алгыжы, сыгыт, хөөмей хамааржыр.

Музыка урал чүүлдүң бедик күүселде культуразы тыва актёрларның сцена күүселдезиниң хөгжүлдезинге ийи угланыышкынны берип турар. Бирги угланыышкынны романтиктиг деп болур. Аңаа лириктиг ырларның күүседикчилериниң болгаш тоолчуларның күүселдезиниң аянындан ук угланыышкын эгезин алган. Тываларның аразынга баштак кожамык ырлаарының кедергей мергежилдиг күүседир кижилер чораан. Мөге салыкчызынга кижи болганы база болуп шыдавас. Аңаа мөгени сорук киирип, көрүкчүлерни хөгледиптер талант негеттинер. Ийиги угланыышкынны моңаа хамаарыштырып болур. Ынчангаш тыва театрның актёрлары национал культураның хевирин чонга дамчыдар сорулганы салып, национал театрларның эң эки арга-дуржулгазынга даянып ужурлуг.

Көрүкчүлер ортузунга патриотчу болгаш интернационалчы кижизидилгени театрның ажылдакчыларының күштелдирери чугула. Ук ажыл сөөлгү үеде кудулаан. Ону экижидер төлээде, драма чогаалдарын хынамчалыг шилип алыры негеттинер. Ол ышкаш хүннүң амгы чугула айтырыгларын көдүрүп турар шии чогаалы чок болганындан бергедээшкиннер тыптып келген. Критиканың болгаш көрүкчүлерниң үнелелин ап шыдавас шиилер репертуарга база кире бергилээр-дир. Актёрларның орус, тыва бөлүктериниң ийи дылга кады ойнаар чогаалдарны тургузары база эргежок чугула. Шак ындыг болгаш өске-даа чогаадыкчы шенелделерни театрда кылбайн турары канчап-даа таарышпас.

Тыва театр националдар аразының быжыг харылзаазының база бир хевири болур ролюн улам бедидерин ооң чогаадыкчы коллективи чедип алыры күзенчиг. Ону чедип алырда, кадрлар-биле ажылды күштелдирип, урал чүүл чоннуң кижизидериниң база бир чепсээ болур хүлээлгезин бедик деңнелге тургузар. Кол-ла сорулга — репертуарга шии чогаалдарын бодамчалыг шилип ап, оларның ханы утказынче кижээнгейни угландырары күзенчиг.

Айлаң КУЖУГЕТ.
ТДЛТЭШИ-ниң эртем ажылдакчызы.

СПОРТТУ «ПЕНСИЯЛАДЫП» БОЛБАС

Ону мен эң баштай 1954 чылда, ол он алды харлыг турда, школачыларның чайгы область спартакиадазынга көрген мен. Школаларывыс аңгы: бирээзи Сарыг-Сеп ортумак, өскези — Самагалдай чеди чыл тургажок, класстарывыс дөмей чедиги класс турган чүве. Ийи чаңгыс классчы ынчан хамык «тулчуушкунга» танышкан бис.

Ол үеде маргылдаага киржир школачылар автобуска чындынатпас, а арт-сын ажыр аян-чорук кылып келир — бир негелде ол. Чооду Марчын башкы (сөөлүнде зоотехник чораан) баштаан бистиң командавыс Самагалдайдан У. Шынаалааш, Таңды-Ууланы Кара-Хөл хавартыр ашкаш, Дүргенни куду бадып келген. Мен ийи хевеңниг чоорган, он хлеб, чээрби лааза сүт база ол хире консерва, аар сыгыр-октуг болгаш бодумнуң хевимни чүктеп чордум. Хүнде чээрби-даа катап кежер, хаядаштыг дег хеми берге. Амгы маргылдаачыларны база ынчаар организастаары күзенчиг.

Маргылдаа Чагытай хөлдүң кыдыынга болган. Хол бөмбүүнге Тес-Хем командазы тиилээн, аңаа күштүг удурланыышкынны Кызылдың болгаш Каа-Хемниң командалары таварыштырган. Ылаңгыя Каа-Хемниң ойнакчылары мага-боду диртегер болгаш аажок бедик, хөй кезии орус оолдар, оларның бичежээ болгаш арганы — Коля. Ынчалза-даа оон аваангыры, халыжының күштүг, ойнаарының хостуг болгаш шыдамыы, шааның үзүлбези өскелеринден ылгалып турган. Коля-биле нелээн командаларывыстың капитаннары болгаш халдакчылары болганывыста, сетке баарынга бо-ла дужаажып, кээр турдувус — күштүг, талантылыг болгаш спортчу дадыгыышкынны шиммениир чер ол болгай. Ынчан «Шерги дег киживис келдиле!» деп, артымга турган Мөңге Доржу, мурнумга чораан Миша Бугалдай сүтлар мекээ сагындырар турду. Ол ужуражылгадан бээр үжен дөрт чыл эрткен, а Николай (Будаачы) Баазаңович Кувезин ам-даа волейболдавышаан.

Чагытайга таныжканывыс соонда, Коля-биле үргүлчү ужуражыр, ылаңгыя маргылдааларга ыяап-ла таваржып апарган бис: удур-дедир-даа туткуп, чаңгыс командага-даа ойнап келдивис. 1955 чылда дөмги-ле Мөңге Доржу, ам Кызылда Федор Дажы, Ленинградта Владимир Чооду ынчаар область маргылдаазынга үшкү разрядты ап турувуста, Кызылдың № 2 школазының сески клазының өөреникчизи болу берген Коля Кувезин хоорайның улуг улустар командазының кежигүнү апарган турган. Алексей Кумаак, Аракчаа Седип-оол, Александр Тыртык-Кара, Куулар Даржаа ышкаш сураглыг спортчуларның хевирниң үезинде шилиндек командага кирери — оюнчук эвес. Ол үеде сетка база дыка бедик, 2 метр 45 сантиметр турган дээрзин, амгы салгалга сагындырары артык эвес.

Тыва автономнуг область турар үеде команда бүрүзү маргылдаага киришкен командаларның шуптузу-биле ойнаар турган. Ол бөлүк сула, бо бөлүк күштүг деп-даа турбас — ону херек кырында туткуп тургаш көөр: артыктажыр арга чок. Районнардан келген спортчулар, чүс-даа кижи, хем кыдыында спортзалдың чаңгыс улуг өрээлинге кудус чыткаш, шуптузу шала кырынга удуур. Эртен Улуг-Хемге чунар. Бир катап хем кыдыынга уттуп каапкан костюмум, кежээ кээримге, ол-ла черинге чыткан, каш борбак акшам безин олчаан. Тываның бүгү булуңнарындан ол хире хөй улус чыглып келген хирезинде, корум-чурум черле эки турган: оюндан озалдаар, ара каапкаш баар, үнүн улгаттырар кижилер сөөлүнде тыптып келген.

Николай Кувезин 1963 чылда спорт мастеринге кандидат атты дужааган, он чыл эрткенде, ол атты база катап бадыткаан чаңгыс кижи ол. Волейбол талазы-биле Тывада өске ындыг кижи чок. Чогум спорттуң бо хевиринге ынак болгаш мергежээн кижилер хөй. Олардан Михаил Мөңге, Соян Самба-Лундуп, Коңгул-оол Маадыр-оол, Александр Курченко, Василий Шориков, Юрий Иванов, Владимир Суге-Маадыр болгаш оон-даа өскелерни адап болур. Ынчалзажок Николай Кувезин волейбол спортуң хөгжүдеринге, нептередиринге өзүлүг бердинген кижи ол. Николай Баазаңович ону боду чүгле ойнап билир эвес, харын өске спортчуларга, ылаңгыя аныяк-өскенге өөредир, бо талазы-биле бодунуң чедип алган мергежилин дамчыдып бээр дээш бүгү күжүн салып келген. Амдызында волейбол талазы-биле РСФСР чергелиг судья атты чедип алган кижи база ол.

Николай Баазаңовичиниң өөреткен спортчулары Кызыл хоорайда-даа, районнарда-даа хөй. Моол Арат Республиканың кожа аймактарының спортчуларынга бистиң үш катап чедип, оларга спортчу мергежилдиң аргаларын шиңгээдип алырынга дузаны ол көргүскен. Сибирьниң болгаш Чөөн чүктүң улуг маргылдааларынга хөй катап киришкен. Омск, Владивосток, Барнаул, Новосибирск, Хабаровск, Благовещенск, Красноярск болгаш өске-даа хоорайларга үжен ажыг чылдар дургузунда каш-даа катап четкен, Тываның адын камгалаан.

Тываның кедээ ажыл-агый техникумунга ол беш чыл тренерлээн. Ооң командазының капитаны болбушаан, 1980 чылда Сибирь зоназының маргылдаазынга киришкеш, бирги черни алган. Ол-ла чылын Краснодар крайның Ейск хоорайга РСФСР-ниң бирги чери дээш маргылдаага киришкен он ийи команданың бешки черин ээлээн. Чурттуң деңнелинге алырга, бо — бедик көргүзүг. Чүгле боду эвес, оон өөреникчилериниң база мергежээнин бо түңнел көргүзүп турар. Оон ыңай ол республиканың «Урожай» эки тура спорт ниитилелин он ажыг чылдар дургузунда дергелеп, кедээниң күш-культура болгаш спорт шимээшкинин хөгжүдеринге база үлүүн киирген. Ам-даа спорттан чарылбаан, каттышкан спорт ниитилелдериниң киилдис эргелекчизинде ажылдап, хоочуннар командазында волейболдавышаан.

Республиканың волейбол маргылдаазы — спортчу улуг байырлалдарның бирээзи. Ындыг турбуже, сөөлгү чылдарда ол маргылдаа эрекгей, спортчуларның-даа, көрүкчүлерниң-даа сонуургалын хандырбас апарган. Эрткен чылын маргылдаа организас чок эртээш, төнчүзүнге четпейн тарай берген. Республиканың спорт комитеди ооң чылдагаанын-даа тодаратпаан, буруулуг кижилерниң кеммээн-даа албаан. Бо чылын республика маргылдаазының болуру-даа, болбазы-даа амдыгаа чедир үзе шиитпирлеттинмээн, аңаа белеткел дугайында чугаа-даа чок. Ынчангаш кандыг-бир шиитпирни үндүрери спорткомитеттиң негеттинип турар: спортту хоочуннар-биле кады «пенсияладып» болбас болгай.

Спорт берге ажыл. Хүнүнүң хелып-шураар, кара дерин төгер деп чүве — ажыл эвес херек. А Николай Баазаңович Кувезин үжен беш чыл дургузунда ынчаар ажылдап келген. Ооң үндүрген күжү, тейнер дери болгаш шыдамыы чүнүң-биле-даа хемчээттинмес. Ооң спортка бердингени ол хиредир. Өзүлүг спортчу ындыг болур: мартын чүс-даа, чүс-даа хар херлээрге, бодунуң чеченн салбас.

Чооду КАРА-КУСКЕ.

«ДОННА ЛЮЦИЯ, АЗЫ УЖУРЛУГ-ЛА УГБАЯ»

ЧУРУКТА: Тываның хөгжүмшии театрының чаа тургусканы «Донна Люция, азы ужурлуг-ла угбая» деп шиини Москваның Гнесиннер аттыг театр училищезин дооскананыяк артистерниң ойнап турары.

(Солагай таладан). Аныяк артист Орлан Дамба-Хуурак — кыс кижиниң ролюнда. Бо рольду ол артист чаптанчыг болгаш хереэжен кижиниң аажы-чаңын ол ончаан кылдыр ойнааны көрүкчүлер үнелээн.

Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи Чадамба Моңгуш прокурорнуң ролюн база чедиишкинниг ойнаан.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

«ИРЕЙ» СУРАГ

Ол шии бистиң Хорум-Даг суурга бо чылдың март 12-де болур турген. Чарлалда база ынчаар бижиттинген. Бо чоскте орта концерт безин көрүп көрбээн чон баш буруңгаар белеткенгеш, эрте-ле чыглып келген. Ферманың саанчылары безин инектерин эрте саапкаш, тергелиг трактор-биле халдып келгеннер.

Баштай чоннуң чугаа-сооду, өөрүшкү-маңнайы аажок турган. Оон чоорту — ииир дүшкен, сылдыс үнген — хөөн караңгылаан. Дүнекиниң он бир шак ажыр манаан — «Ирей» сураг. Даартазында, чүвени черле канчап билир дээш база манадывыс. Артистервис бистиңи кыскарып кааш, Кызылынче чаныпкан болган.

Амыдыралга чүү-даа турул болур, ону билир бис. Артистерге база ындыг болуру чугаажок. Ынчалзажок Кызылдан келген артистер бо чылың Бажың-Алаактың чонун база мегелээн, эрткен чылын өске суурларга мындыг таварылгалар база болгулаан. Ам найысылал артистеринге бүзүрээри берге. Дыңнаарымга, өске районнарга база ындыг улус болчук. Ону Культура министерствозунда та чүү деп көрүп турар чүве.

Григорий ХИРБЭЭ.

Атеистиг кижизидилге

«АЗА НЕДЕЛЯЗЫ»

Коммунизмниң бүгү талазы-биле сайзыраңгай тургузукчуларын кижизидерде, оларны чурттаганы, бойдусту материалисчи өзү-биле шын угаап билиринге кижизидери чугула. Кижи бойдустан өршээл манавас, а бойдусту чаартып, чагырып алыр хүлээлгелиг.

Кижи төрелгетенниң бурунгаар депшилгелиг мерген угаанныг материалистери бөгүнгү депшилгеге чедер дээш демисежип, эрги өзүнүк бүдүүлүк бурган, аза-бук сүзүктүглерге дүжүп бербээннер — шын тиилээн.

Марксисчи-ленинчи өөредиг — коммунисчи үзел-бодал турбаан чүве болза, бөгүнгү депшилге, чаагай амыдырал турбас ийик, бойдустуң болуушкуннарынга тейлеп, бот-боттарывысты мегелеп, хамнарга, байларга, ламаларга безындырып чоруур ийик бис. Чудурге эрги өзүнүң байларының чалгаа, холтак, алыксак-чиксек, өскениң күжү-биле чурттакчаарларның чепсээ болуп чораан.

Бо чурттап турар үевис эртем-техниканың, культураның, социал амыдыралдың канчаар-даа аажок магалыг бурунгаар депшилгезиниң үези. Октаргай делгемиинче, өске планеталарже ужудуп эгелээн бис, черниң ханызынче кирип, ооң байлаан ажыглап турар бис. Мында олуруп алгаш, черниң өске талазында АКШ-тың хамаатылары-биле кожа олурар кижилер дег чугаалажып олурар апарган-дыр бис. ЭСМ-ниң дузазы-биле миллион-миллион санажылгаларны, кижиниң аарыын секундалар иштинде-ле тодарадыптар апарган бис. Шак мындыг хевирлиг чижектер моон-даа хөй. Бо магалыг үе анаа-ла чедип келбээн. Кижилерниң шудургу демиселиниң, Октябрьның тиилелгези-биле бо үе келген. Бистиң угаан-бодалывыста, ажыл-херектеривисте революция ам-даа уламчылап турар.

Бистиң ажы-төлүвүс канчаар өзерил, бистиң черивис ындыг болур дижиривис шын-на болгай. «Бичии кижилерни бүгү талазы-биле кижизидер дизе, оларны бүгү талазы-биле билип алыр херек» — деп, улуг педагог К. Д. Ушинский чугаалаан болгай.

Коммунистиг кижизидилгениң бир кол хевири — атеистиг кижизидилге. Кижилерниң эртемге бүзүрели, хандыкшылы атеистиг кижизидилгениң салдары-биле тургустунар. Шаг-шаандан тыва кижилерниң бир чамдыктары хамнарга мегеледип, мөлчүттүрүп чораан нар. Аза бар деп хоозун чугаа чамдык кижилерни байыдып, чамдык кижилерниң угаан-кудун чайладып, өскелерни ядарадып чораан. Эргиниң бо артышкыны сиңген ийи чаңгыс кижилер ам-даа бистиң аравыста бар. Оларга бичии кижилерниң бүзүрей бербезин чедип алыр дээш клазымга атеистиг темага «Аза неделязын» эрттирген мен. Аза дугайын бо неделяда чугаалажыр бис дээримге, өөреникчилерим ону хөлчок улуг сонуургал-биле деткээн.

Бичии кижилер черле ындыг ышкажык: сонуургаачал, билип алыксаачал, элдепсинчел, өттүнүүчел, өөреничел. Неделяның эгезинде клазывыста «Крутозор» булуңунга «Аза неделязы» чоруп турар деп чарладым адаанга чамдык айтырыгларны өөреникчилерге дузалажыры-биле аскан мен. Оларның чамдыызы бо:

1. Азаны кажан, кая көрген азы ооң үнүн дыңнаан сен, азы ол дугайында кымдан дыңнаан сен?
2. Силерниң чериңерде «азалыг черлерниң» аттарын ада, оларның дугайында чүнү билир сен?
3. Кым деп «алдарлыг» хамнар билир сен? Силерниң чериңерде кым деп хамнар барыл?
4. Кижи өлү бергеш, кава «чурттаарыл»?.
5. Кижи өлү бергенде 7 азы 49 хонганда, ооң-биле чүү болу бээрил?
6. Азаның хевир-дүрзүзү кандыгыл? Ол ужуп чоруур бе, кылаштап чоруур бе?
7. Ооң чеми чүл?
8. Ол кайда чурттап чоруурул?

Бир неделя иштинде бо айтырыглар талазы-биле бодалып, белеткенип алырын өөреникчилерге сүмелээн мен. Бир неделя иштинде класстың кижизидикчи башкызы Сергей Оюпан-оолович-биле бо айтырыглар талазы-биле өөреникчилерниң бодалын «херлээледип», ак-кара чогу-биле чугаалажып, сагыш-сеткилин доюлдуруп, оттуң өже бербезин бодап, кижи бүрүзү бодунуң бодалын долу илередир арганы берген бис. Дараазында класс шагында неделявыстың түңнээн бис.

Неделяга өөреникчилер шупту ективчи киришкен. Чамдык өөреникчилерниң азага бүзүрексээр байдалы илдең: бо дугайында чугаа чоруп турда, оларның коргуушкуну, дүвүрээзини арын-шырайында тода «бижиттинип» турар. Класстан бир кижи азаны көрген мен деп турар, а бир кижиниң кырган-ачазы хам. Азаны колдуунда-ла улуг улустан, эш-өөрүнден дыңнаан, херек кырында ону көрген кижилер чок. Көрген (!) чаңгыс киживис мынча деп турар: эмчиге аарып чыткаш, дүне көрүп чыдарга, бир ак халаттыг кижи кожазында өрээлче киргеш, оон бичии үттен үне берген. Ынчангаш өөреникчи ону аза деп турар. Аңаа медицина талазы-биле база тайылбыр бээр апаар. Неделяның түңнелинде хамнарның, бүдүүлүк кижилерниң өвүзүнүн амыдыралга болган өөредиглиг таварылгаларының дузазы-биле шүгүмчүлеп, аза дээрге хоозун бодалдыр деп түңнелге келген бис. Бодалывысты ам-даа быжыглаар бис. Бодалывыс эки быжыглаттына бээринге бүзүрээр мен, чүге дээрге үүгээмниң киржикчилери бичии — чаа-ла бешки классчылар. Кижизидилгеге назын бичии болгаш тудум, улам эки.

Бистиң бо бодалывысты башкылар кичээнгейге алыры күзенчиг. Психиктиг байдалдарының темазынга школаларга, чон ортузунга эмчилерниң, ылаңгыя невропатологтарның, психиатрларның беседаларын, диспуттар, неделялар кежээлерин эрттирери күзенчиг. Ол база-ла профилактиктиг ажыл болур. Атеистиг кижизидилге талазы-биле суурларда, школаларда кандыг ажылдар чоруп турарын номчукчулар-биле сүмележикседим.

Увай-оол МОНГУШ.
Шүйнүң кадыкшылга школазының башкызы.
Бай-Тайга район.

ЧОНЧЕ ЧООКШУЛААР

«Каа-Хемниң хавазы» нестүң келген соонда бистиң районнуң культура амыдыралы кескү көдүрлүүшкүннүү алды.

Ук чечен чогаал каттыжыышкынының кижээли ай санында болуп турар. Ооң кежигүннери суурларга ажылчы чон-биле ужуражылгаларны организастап, чечен чогаалды нептередип, концерттерни көргүзүп келген.

Каттыжыышкынның ажылынга Кызыл-Эник Кудажы, Анатолий Емельянов, Владимир Серен-оол болгаш өске-даа чогаалчылар идепкейлиг киржип, чогуур дузаны көргүзүп турар. Чоокта чаа болган кижээлди Олег Суваакпит, Светлана Козлова, Чооду Кара-Куске олар эрттирген болгаш каттыжыышкын кежигүннеринге сүмезин кадып, чагыг-сөзүн берген. «Каа-Хемниң хавазынга» удуртукчузу Натпий-оол Кара-оол кижээлдерни болгаш ужуражылгаларны шынарлыг эрттирер дээш бүгү хемчеглерни ап турар.

— Бүрен-Хем суурда «Каа-Хемниң хавазы» агитквартира бар. Дараазында кижээлде ол агитквартирага дузалажыр, аңаа хана солун үндүрүп, кестаага дериилге кылыр, агитквартиралдың чурттакчылары-биле ужуражылга эрттирер бис. Чонче чоокшулаар херек — деп, каттыжыышкынның удуртукчузу чугаалады.

Василий УИНУКАЙ.
Каттыжыышкынның кежигүнү.

ХОМУДАЛДАР БОЛБАЙН ТУРАР

Бай-Тайга районнуң Бай-Тал ортумак школазының интернадының ажылы сөөлгү үеде экижээн. Ында янзы-бүрү бөлгүмнер ажылдап турар.

Ол бөлгүмнер апрель айда өтчёдун бээринге белеткенип турар. «Даарапылга», «Шевер холдар» бөлгүмнер киржикчилерниң кылган чүүлдери хөй. Олар суурда пенсионер А. Иргит, Ш. Хомушку оларга дузаны чедирип турарлар. Совхозтуң спорт комитеди (инструктору В. Т. Сыргыт-оол) интернатка боттуг дузаны чедирип, күреш секциязын чорудуп турар болгаш футбол командазын белеткээн. Февраль айда эрткен маргылдаага интернат командазы бирги черни алган.

Интернатта колдуунда малчыннар уругларды чурттап турар. Ада-иелерден хомудалдар болбайн турар. Интернаттың ажылын экижидип алырынга интернат эргелекчизи, школада партия эге организациязының секретары Чечек Баавылдың киирген үлүг база бар.

Кара-оол ХЕРТЕК.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

агаар

Республикага булуттап, агаар. Хар чагбас. Соңгу-барыын чүк углуг хаттың дүргени секундада 5—10 метр. Республикага дүне 4—9, а чамдык районнарга 13—18 градус соок болур. Хүндүс элээн чылыыр. Чылыг 0—5 градус чеде бээр. А чамдык районнарның девискээринге 2—7 градус соор.

Кызылга база-ла өскерлип каап турар агаар болур. Соңгу-барыын чүк углуг хаттың дүргени секундада 5—10 метр. Хар чагбас. Дүне найысылалга 4—6 градус соор, а хүндүс 2—4 градус чылыг болур.

Хар чагбас, автооруктарга кестүрү эки. Кызыл — Абаза, Кызыл — Абакан аразының оруктарының эрттер кырынга шоолуг эвес хар чаар.

Кино

МАРТ 31-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Загадочный наследник» 9.30, 12.30, 16.10, 18.20, 20.50. Бичии залга: «Кэти» 10.00, 11.30, «Вождь Белое Перо» 13.30, 15.10, 16.50, 18.40, 20.10 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Похищение в Тютюрлистане» 8.30, «Мио, мой Мио» 10.10, 13.40, «Мальчик с большой чёрной собакой» 12.10, 15.40, «Неизвестная женщина» 17.20, 19.20, 21.10 шактарда.

«ВОСТОК»: «Оцеола» 13.00, «Этот безумный, безумный мир» 14.30, 17.10, 19.50 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Тайна старого парка» 10.00, «Семь самураев» 13.40, 16.30, 19.20 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Парама» 17.30, 20.00 шактарда.

Телевидение

МАРТ 31-ДЕ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30—«120 минута». 8.35 — «Бистиң-биле кыл, бис ышкаш кыл, бистен дээре кыл». ГДР-ден дамчыдылга. 9.35 — «Чылдың үелери». 10.35 — Мультфильмнер, 11.00— 11.10 — Медээлер. 16.35— Мультфильмнер. 16.55 —Музыка чогаалдарының шыгжамыры. Й. Гайдн. Симфония № 40. 17.20—«Демократияга өөренип тур бис». 17.50 — «...Он алды харга чедир болгаш оон улуг назы». 18.35 — Бөгүн делегейде. 18.55 — «Телекөрүкчүнүң спутниги». 19.30 — Кино болгаш көрүкчү. 21.00— «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45—23.55 — «Эфирде музыка». Чапсарда (22.40)— Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00—Эртенги гимнастика. 8.20 —Узбек ССР-ниң «Хилола» ансамблиниң концерти. 8.40— ССРЭ-ниң улустуң артизи, кинорежиссёр А. М. Згуридиниң фильми. «Кара даг». 10.10—Испан дыл. 10.40— «Сээң сонуургалдарың». Телефильмнер. 11.20 — «Эртинелер ортулуу». Уран-чечен фильм. 3-кү сериязы. 12.20 — Испан дыл. 12.50 — «Бо элдептиг оран». «Дуп чок тамы» деп Р. Бредбериниң шиизин өзүгаар. 13.50 — Медээлер. 14.00—15.05—«Кезер эмчи Мишкиниң хүннери». 2-ги сериязы.

КЫЗЫЛДАН

18.45 — «Комсомол болгаш эде тургустунуушкун». Барыын-Хемчик районнуң комсомол организациязының ажылының дугайында. 19.05 — «Тыва черде». Программада: Медээлер. Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязынга уткуштур». 19.35— Медээлер.

МОСКВАДАН

19.45 —«Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

КЫЗЫЛДАН

20.00—«Эде тургустунуушкун —үениң негелдези». Телекөрүкчүлерниң айтырыгларынга юстиция министри Ю. Б. Слободчиков болгаш республика прокурору А. Г. Горелов харылаар.

МОСКВАДАН

21.00—«Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — 23.15 — «Дугуржулга». Уран-чечен фильм.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — Ритмиктиг гимнастика. 18.45 — 21.00 —П. И. Чайковскийниң дирижер репертуарындан. Концерт. Чапсарда (19.45)—«Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

Адресивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИҢ партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кедээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтериязының 3-43-41. Солун келбейн барганда 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга ам базы. Тиражы 24637 экз. Солуннуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы, Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 2789. ТС—00722.